

JAG SER KLART?

Synen på den heliga Birgitta
i svenska 1900-talsbiografier

Carina Nynäs

Carina Nynäs

född 1960 i Jakobstad

FL från Åbo Akademi i nordisk historia

Omslag: Annette Landen

Omslagsbild: Den heliga Birgitta. Kolorerat träsnitt från ca 1481-85,
tryckt i Tyskland. Efter I. Collijn, Iconographia Birgittina
typographica, Stockholm 1915, pl. VII.

Åbo Akademis förlag

Biskopsgatan 13, FIN-20500 ÅBO, Finland

Tel. int. +358-2-215 3292

Fax int. +358-2-215 4490

E-post: forlaget@abo.fi

<http://www.abo.fi/stiftelsen/forlag/>

Distribution: Oy Tibo-Trading Ab

PB 33, FIN-21601 PARGAS, Finland

Tel. int. +358-2-454 9200

Fax int. +358-2-454 9220

E-post: tibo@tibo.net

<http://www.tibo.net>

JAG SER KLART?

CIP Cataloguing in Publication

Nynäs, Carina

Jag ser klart? : synen på den heliga Birgitta
i svenska 1900-talsbiografier / Carina Nynäs. -
Åbo : Åbo Akademis förlag, 2006.

Diss.: Åbo Akademi. – Summary.

ISBN 951-765-318-2

ISBN 951-765-318-2
ISBN 951-765-319-0 (digital)
Oy Nord Print Ab
Helsingfors 2006

JAG SER KLART?

Synen på den heliga Birgitta
i svenska 1900-talsbiografier

Carina Nynäs

ÅBO 2006

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG
ÅBO AKADEMI UNIVERSITY PRESS

I.	INLEDNING.....	1
1	”Subtile ingenium”?	1
2	Om uppgiften och metoden	5
3	Revelationes celestes.....	16
4	Bland legender och primärkällor.....	21
5	Birgittas levnadstecknare	22
II.	TID OCH TEORI, METODER OCH MÖNSTER.....	29
1	Exposé över biografins historia.....	29
1.1	Antikens och medeltidens mönster	29
1.2	Från förvetenskapligande via förvildning till 1800-talets vägskäl.....	34
1.3	1900-talet: den moderna biografins teori och metodfrågor.....	38
1.4	Biografityper och narrativa strukturer.....	45
2	Sartre kontra ”biografins kannibaler”	49
2.1	Textspår utan livsår	49
2.2	Individen som inte fanns	51
2.3	Illusionens och maktens spindelväv	52
2.4	Fångad och fri?.....	53
3	Biografen i nordisk historieskrivning	56
3.1	Några tillbakablickar	56
3.2	”Klimatväxlingen”	58
3.3	På spaning efter strukturer som rasat	61
3.4	Reflektioner om dubbelrenässansen.....	66
4	Historikerna och människan som forskningsobjekt	70
4.1	Historiska paradig: en orientering.....	70
4.2	En undanlidande mask i notapparats nät?	73
4.3	Mellan celler och stjärnbilder?.....	77
4.4	Till den vetenskapliga frågan	82
4.5	Historikernas turist- och businessklass?.....	85
5	Tankestruktur, förståelse och biografins kön	87
5.1	Karaktén bakom den medeltida personen.....	87
5.2	Den dualistiska personlighetsmodellen.....	90
5.3	Transferering och tankefiguration.....	91
5.4	Biografins kön	94
5.5	Feministisk biografiteori	96

III.	BIRGITTA: LIV, OMVÄRLD OCH VERK.....	101
1	I spänningarnas Sverige	101
2	Den nya vingården	106
3	Makt eller vanmakt? Om familj, fromhet och frihet	108
4	Bildvärld och världsbild: medeltidens visionstopografi.....	118
5	Furstinna och trollpacka i Rom	123
6	Eftervärme och nidbild.....	129
7	Medeltid, modernisering, modulation	137
IV.	BIRGITTABILDEN I BIOGRAFIERNA	145
I.	Populärhistoriska biografier	149
1	Lydia Wahlström: Den fosterländska, folkbildande Birgitta	150
1.1	Typ av biografi och biografisk metod	150
1.2	Birgittabild	157
1.3	Tiden och dess idéer	165
1.4	Förmedlingsrummets ekoeffekt.....	178
2	Sven Stolpe: Den aristokratiska, sexualhämmande socialreformatorn ..	185
2.1	Typ av biografi och biografisk metod	185
2.2	Birgittabild	194
2.3	Tiden och dess idéer	200
2.4	Förmedlingsrummets ekoeffekt.....	208
3	Birger Bergh: Författare mellan naturligt jag och idealjag	217
3.1	Typ av biografi och biografisk metod	217
3.2	Birgittabild	223
3.3	Tiden och dess idéer	229
3.4	Förmedlingsrummets ekoeffekt.....	232
II.	Religionspsykologiska biografier.....	239
1	Knut B. Westman: Uppenbarelse- och kallelsemystikens profet.....	241
1.1	Typ av biografi och biografisk metod	241
1.2	Birgittabild	248
1.3	Tiden och dess idéer	256
1.4	Förmedlingsrummets ekoeffekter	268

2	Emilia Fogelklou: Själmodern och profeten.....	278
2.1	Typ av biografi och biografisk metod	278
2.2	Birgittabild	289
2.3	Tiden och dess idéer	298
2.4	Förmedlingsrummets ekoeffekter	311
3	Hjalmar Sundén: Från förkastat barn till profet med förhinder	324
3.1	Typ av biografi och biografisk teknik	324
3.2	Birgittabild	331
3.3	Tiden och dess idéer	337
3.4	Förmedlingsrummets ekoeffekter	342
III.	Fackhistoriska delbiografier	351
1	Toni Schmid: Den dramatiska reformatorn och arkitekten.....	353
1.1	Typ av biografi och biografisk teknik	353
1.2	Birgittabild	358
1.3	Tiden och dess idéer	366
1.4	Förmedlingsrummets ekoeffekter	373
2	Birgit Klockars: Väckelsepredikant och klostergrunderska.....	380
2.1	Typ av biografi och biografisk teknik	380
2.2	Birgittabild	386
2.3	Tiden och dess idéer	391
2.4	Förmedlingsrummets ekoeffekt.....	394
3	Hans Furuhausen: Brickan i spelet	398
3.1	Typ av biografi och biografisk metod	398
3.2	Birgittabild	404
3.3	Tiden och dess idéer	410
3.4	Förmedlingsrummets ekoeffekt.....	415
IV.	Övriga biografiska bilder	423
1	De hagiografiska biografierna	423
2	Kvinnoemancipatoriska och feministiska Birgittabilder.....	433
3	Feministteologiska och mariologiska analysdiskurser.....	443
4	Manliga dekonstruktioner, psykoanalyser och contextualiseringar	445

V.	ANALYTISK-IDÉHISTORISK KONKLUSION	457
1	Biografen som tidsspegel	457
2	Individualism, individuation och identifikation	467
3	Professionens betydelse.....	472
4	Konfessionskillnad och influxus.....	474
5	Könsskillnadens essens	479
6	Sammanfattande drag och mönster	484
VI.	FRÅN STORA TILL LILLA HISTORIEN.....	489
1	Den historiska frågan	489
2	Den biografiska frågan	498
3	Teoretiska reflektioner	506
4	Metodiska spørsmål.....	509
5	Om gestaltningens betydelse	512
6	Den ideologiska och etiska frågan	517
VII.	AVSLUTANDE OVETENSKAPLIG EFTERSKRIFT	523
VIII.	SUMMARY AND CONCLUSIONS.....	526
IX.	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	536
X.	PERSONREGISTER	562

FÖRORD

Ett första varmt tack riktar jag till min huvudhandledare, professorn i nordisk historia Nils Erik Villstrand vid Åbo Akademi. Han har både sporrat när uppmuntran och stöd har behövts och hejdat farten när tiden har varit inne för en nödvändig och kreativ tankepaus. Själv har jag inte alltid förstått skillnaden eller mitt eget bästa. Hans genomläsningar och generositet med samtalstid har gett mig en fastare mark att stå på och hans kritik har ofta lett mina tankar in på framkomligare forskarstigar. Ett stort tack i efterhand vill jag också ge till min förste professor Sune Jungar vid Åbo Akademi och professor Thomas Lindkvist vid Göteborgs universitet. Tack vare dem kom jag in på rätta vägar redan under arbetet med min avhandling pro gradu om Birgitta. Att genast från starten få medeltidsexperten Thomas Lindkvists handledning var lika outhärligt ur ett empiriskt avseende som ur det historieteoretiska. Historieprofessor Arne Jarrick från Stockholms universitet har varit omistlig i slutstadiet av min avhandling. Utan hans fackgranskning av mitt manuskript och efterföljande klarsynta och pregnanta kritik hade min doktorsavhandling aldrig blivit vad den blev – och säkert betydligt bristfälligare än den är nu. Tack!

Huvudpersonen i denna avhandling, den heliga Birgitta, behövde inte omge sig med mer än en handfull lärda teologer, munkar och präster, för att inspireras till sitt livsverk: *Reuelaciones celestes*. Själv har jag behövt betydligt flera kunniga och kloka människor som vägledare och kritiker för att slutföra min avhandling om bilden av Birgitta i biografierna. Jag tänker med djup och varm tacksamhet på alla som generöst har delat med sig av sina kunskaper och sin tid och gett mig kritik och uppmuntran.

Åbo Akademi är en liten men stimulerande studiemiljö med vetenskaplig effektivitet och internationella utblickar mot historia, teologi, religionsvetenskap och filosofi – kunskapsområden som är nödvändiga för förståelsen av Birgitta. Jag vill särskilt betona den betydelse som framlidne professor Olof Mustelin och professor Fredric Cleve har haft för mig och mitt avhandlingsämne. Utan Olof Mustelin hade jag aldrig kommit in på biografiforskningen över huvud, endast med Fredric Cleves hjälp har jag kunnat fördjupa bilden av Birgittas och biografernas teologiska förankring.

Mina kontakter till Birgittaforskare i Sveriges har varit outhärliga för mig. Jag är ett stort tack skyldig följande personer: professorerna Birger Bergh, Alf Härdelin, och Anders Piltz samt docent Stephan Borgehammar och författaren, ambassadören Lars Bergquist.

Upplysning om relevant litteratur har jag dessutom fått av professorerna Lars Hertzberg, Nils G. Holm, Tage Kurtén samt av FD Roger Holmström och min bror TD Peter Nynäs. Lars Bergquist, Fredric Cleve, Birger Bergh, Alf Härdelin och Anders Piltz har med stor generositet ställt sin tid och sin kunskap till mitt förfogande genom att granska olika textavsnitt.

Som Birgittaforskare kunde man lätt känna sig ensam och udda i början av 2000-talets Finland. Jag är därför varmt tacksam över att jag hann möta framlidna Birgittaforskaren Birgit Klockars och få hennes stöd och kritik när detta arbete befann sig i gråzonen mellan pro gradu- och licentiatstadiet. Det har dessutom varit givande att få umgås med andra nu aktiva inhemska forskare, som är lika intresserade av medeltid, teologi, och uttryckligen Birgitta. FM Eva Ahl och TL Päivi Salmesvuo har gett mig samtalsglädje och stimulans i både nationella och internationella birgittinska sammanhang.

FM Isabella Frantz, FM Malin Hollmén och PM Carl-Erik Kniivilä har korrekturläst manuskriptet i olika stadier. Isabella och Carl-Erik har dessutom lagt ner stort arbete på granskning av noter, källor, litteraturlista och personregister. Studerande Johanna Andersson har sett till att texten förvandlats till tryckfärdigt manuskript och att alla mina många noter sitter där de skall. Tack till er alla fyra!

De brister och fel som trots allt ännu antagligen föreligger i texten beror uteslutande på mig själv och min ofullkomlighet.

Tack vare Nordiska Ministerrådet kunde jag tillbringa en avgörande vårtermin vid historiska institutionen i Lund. Under denna tid fick jag ett mycket värdefullt stöd av professor Eva Österberg, docent Eva Helen Ulvros och FD Inger Larsson. De gav mig inte bara viktiga litteraturtips, konstruktiv kritik och forskarglädje. De hjälpte mig också fram till en hanterlig och funktionell disposition av mitt breda forskningspanorama. Övriga givande lundakontakter var professor Elisabeth Mansén och författaren och förläggaren Jonas Ellerström, som bidrog med viktiga personkontakter och litteraturtips.

Vid utformningen av denna bok har jag haft ovärderlig hjälp av konsthistorikern Annette Landen och professor Lars Berggren. Annette Landen har dels gjort urvalet av illustrationer till min avhandling, dels skapat bokens yttre. Det är jag mycket glad över. Fotograf Lennart Karlsson har generöst ställt sina fotografier till mitt förfogande och det vill jag ge honom ett stort tack för. I en textmassa av detta omfång behöver blicken få vila ut på vackra bilder.

Personalen på Åbo Akademis bibliotek framstår för mig efter långa slitsamma år som inbegreppet av kunnande och förekommande hjälpsamhet. Jag har flerfaldigt kunnat notera dels hur välförsett och välfungerande vårt bibliotek är.

Mitt doktorsarbete har möjliggjorts genom stipendier från Stiftelsen för Åbo Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland och Waldemar von Frenckells stiftelse. Jag ber att få framföra mitt varma tack.

Till sist ett särskilt varmt tack för allt känslomässigt stöd och all trofast uppbackning som jag har fått av familj och vänner under detta långa och ibland enerverande arbete. Jag tänker speciellt på min livskamrat Carl-Erik Kniivilä, min mamma Sarah Nynäs, min bästa vän Isabella Frantz, min bror Peter Nynäs, min syster Heidi Nynäs, och de alltid lika trofasta vännerna Carin Davidsson, Ruth Illman, Gottfried Grunewald, Freja Westlin-Pensar och Margaretha Wiik.

I avhandlingens stund prövas familjen och vännerna. Mina har överskridit alla gränser för min förväntan!

Med glädje vill jag tillägna denna avhandling två personer. Den första är min mamma, Sarah Nynäs. När jag var skolflicka skänkte hon mig en (för mig då obegriplig) bok om antropologi. Jag kunde inte tillägna mig det avancerade innehållet men andemeningen stod visuellt klar: livsbetingelserna är föränderliga för människan över tid och rum; omgivningen för stunden ger inte den enda sanningen om människans liv. Den andre som får min tillägnan är Birgittastiftelsens förre ordförande, Birgittabiografen Lars Bergquist. Mer än de flesta har han vidgat min syn på de båda leden i ordet biografi: *bios* och *grafein*.

Villa Biaudet, Lovisa, april 2006

Carina Nynäs

Infernus est sic ardens qd si totus mundus arderet cum oibz q in eo sunt non esset sicut illi. Ibi omnes inchoat cum ve et sicut finit. In circuitu eius sunt tenebre et vocantur lymbi. et sunt abo vni in firmus. quicunq illuc venerit nunq habebit cum deo mansionem.

Sup vo tribas e maia pena purgatorij q aie sustinere pne. Ibi e tactus remonũ et sicut vmes venosi et aialia ferocia. calor et fugit tribez pñtio q pcedit re pea ifirmi. et vltra lo cũ istũ e loc alit. et mior pena. q nõ est alia nisi qsi defectu viri cessante infirmitate.

Tercio vero locus supior est vbi nulla alia pena e nisi desideriu pueniendi ad rei pñtia et eius visionẽ beatã. Et aie i istis tribus locis morates. pncipat scẽ ecclie pabz et bõis opibz q fiut in mudo. et pncipue ab amicis eorum.

Träsnitt med förordet till fjärde boken av *Revelationes Sancte Birgitte*, tryckt i Lübeck 1492 av Bartholomaeus Ghotan, på uppdrag av Vadstena kloster. Birgitta visar de tre platserna som avlidnas själar kan komma till i livet efter detta: helvetet, skärselden och himlen. Efter Tryggve Lundén, *Den Heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser*, Band II, Malmö 1957-1959.

I. INLEDNING

1 ”Subtile ingenium”?

Djävlarerna i Birgittas visioner har skarpa ögon. De äger en osedvanlig klarsyn, ett *subtile ingenium*. Till och med Kristus konstaterar att djävulen ”genom sitt fina vetande sluter sig till det inre med ledning av de yttre rörelserna”.¹ Vi skall lyssna till en av föreläsarna för smådjävlarerna:

Jag ser så klart, att det inte finns något så hemligt eller dunkelt att det skulle kunna dölja sig för mig.²

”*Subtile ingenium*”? Jag ser klart...?

Som perspektiv på en avslutad doktorsavhandling vore påståendet självförhävande. Som startpunkt hade citatet tett sig naivt i en tid då det gäller att sätta ordet ”objektiv” inom citationstecken för att inte verka aningslös. Jag valde ändå lilldjävvelns ord som rubrik för min analys av Birgittabiografierna. Jag drogs till hans kompetensdeklaration enkom för att den ekar som *djävulsord* ur Birgittas visionära medvetande. Jag hör orden i varnande väsningar bakom den ständigt närvarande frestelsen att i inbilskhetens villfarelse tro att just *jag* ser glasklart och genomskådande. Anfäktelsen gäller inte minst blicken på den andra, medmänniskan. Faran är lika överhängande i realtidsmöten som i historievetenskapliga konfrontationer. I synnerhet biografer tror sig ofta blicka genom ett ofläckat förstoringsglas. Den väsande varningen ur revelationen får därför bli ett mantra som förhoppningsvis kan vaccinera mig mot illusoriska förlöpningsar.

Intresset för mitt avhandlingsämne föddes alltså inte i en *subtile ingenium*-ingivelse. Snarare tvärtom. Min inriktning kom sig inte heller av ett brinnande intresse för den heliga Birgitta. Jag råkade läsa några Birgittabiografier i följd. Läsningen genererade en kontradiktorisk friktion och ledde mig vidare till andra biografier. Frågorna stod som lysande i skrift framför mig: Hur kan en och samma människa beskrivas på så vitt skilda sätt? Vilken bild ligger närmare ”sanningen” eller snarare ”sannolikheten”? Är det möjligt att skapa biografisk trovärdighet? Finns det överhuvudtaget en porträttlik bild eller handlar allt om växlande utsiktspunkter och tidskontexter? Var placerar sig biografien mellan fikcionalitet och vetenskapens faktualitet? Stämmer klichén att levnads-tecknaren skriver mer om sig själv än om biografins egentliga studieobjekt? Är en biografi ingenting annat än tidens och idéhistoriens lackmuspapper?

Intresset för synen på individen, den djupare personhistorien, hade fötts. I frågans bakvatten följde andra frågor som spiggstim i grumligt vatten. Jag hade helt enkelt stigit

¹ *Revelaciones celestes, Book IV*, ed. Hans Aili, Stockholm 1992, Rev. IV 38:3. I översättning till svenska kan samma revelation hittas i *Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser*, övers. T. Lundén, band 2, kap. 38, s. 84.

² *Revelaciones celestes, Book I*, ed. Carl-Carl-Gustaf Undhagen, Stockholm 1977, Rev I 34:11. I sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 1, kap. 34, s. 130.

rakt in i det epistemologiska objektivitetsproblemet och språkets förhållande till verkligheten.³ Det sista jag numera kan säga är: ”jag ser klart”.

Mina frågor kunde ha fylkats kring en annan person än Birgitta. Jag övervägde Napoleon, marskalk Mannerheim, Winston Churchill och en handfull till som har arkiverats biografiskt bland hyllmetrar av ”litterära gravstenar”. Birgitta vann vid varje jämförelse. Det gjorde hon inte enbart i egenskap av kvinna med en osedvanlig livsberättelse. Hon är ett lämpligt ”försöksdjur” i ett personhistoriskt textlaboratorium som involverar historia, idéhistoria, historiografi, religionspsykologi, teologi, kvinnovetenskap, mentalitetshistoria, människo- och historiesyn samt frågorna om biografins teori och metod. Den ultima aspekten tränger förstås in i frågorna om biografins möjligheter och omöjligheter inom historievetenskapen. Birgitta utmanar tidens fåordighet i det mänskliga medvetandets minne: kan vi förstå en människa från medeltiden eller finns det en tidsgräns bortom vilken vår biografisk-psykologiska inlevelse inte når? 1700-talet har ofta framställs som en sådan gräns. Det unika med Birgitta som biografiskt ”laboratorietest” ligger i att hon själv har lämnat ett omfattande författarskap av delvis epistolär karaktär till eftervärlden: det finns en självbiografisk källa att ösa ur.⁴ Det rika är de många biografierna över henne. Det tacksamma är den omfattande forskning som har vuxit fram omkring henne och hennes samtida omgivningar och idévärldar. Det utmanande – för en historiker – ligger i att hon bor i medeltiden, vilket i teorin borde göra henne till ett svårt, nästan omöjligt, biografisubjekt. Birgitta tecknar med sin person en maximalt explosiv skärningspunkt mellan historieforskning och biografiskt studium. Hon aktualiserar flera problemställningar: de källkritiska såväl som de narrativa, de historievetenskapliga lika mycket som de etiska.

Föremålet för biografierna, och min avhandling, är ändå inte enbart Birgitta Birgersdotter, en kyrkopolitiskt aktiv kvinna från 1300-talets Sverige. Biografisubjektet är nota bene den *beliga* Birgitta. Detta medför inskränkningar och reservationer i mitt forskningsperspektiv. Den biograferade är helgonförklarad, större delen av källmaterialet är hagiografiskt färgat. Förutom sedvanliga källkritiska problem, och frågan om biografiernas affinitet eller repellering inför sitt forskningssubjekt, har vi att beakta religionens inverkan som sådan på biografierna. Detta inför en dimension som skiljer Birgitta från politiska biografisubjekt som till exempel Churchill, Napoleon eller Mannerheim. I religionen innesluts ett överideal, ett andligt överjag, som ett fromt *personligt* utvecklingsmål – utan att man för den skull behöver gå närmare in i överjagsfunktionens hela problematik. Detta imperativ, latent laddat eller öppet inskrivet, kan leva som en skapande eller aborterande kraft också inne i biografierna själva. Vi har en ofrånkomlig metafysisk dimension att ta hänsyn till.⁵ Den biograferades nekrologiska status av ikon som sådan torde däremot, åtminstone teoretiskt, kunna

³ Jag avser här främst det speciella kunskapsteoretiska problemet – inte den generella frågeställningen – även om biografins som form givetvis bör diskuteras inom en bredare epistemologisk kontext. Jfr Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972, s. 187-199.

⁴ Ett problem här är förstås att vi inte helt vet i vilken grad denna kvarleva är impregnerad av tidens berättande hagiografiska litteratur. Samma sak gäller f.ö. *Acta* även om de flesta forskare är överens om att denna källa är långt mer tillförlitlig än t.ex. det historiska materialet om Birgittas dotter Katarina.

⁵ Hermerén, 1972, s. 153. Denna metafysiska dimension innefattar en inställning, ett predisponerat idealperspektiv, som kan bli en utomvetenskapligt styrande värdering. Jag menar att den religiösa dimensionen *kan* innehålla något utöver vad Hermerén kollektivt innefattar i politiska, ideologiska, religiösa, moraliska och estetiska utomvetenskapliga värderingar. Det imperativa kravet på en själv behöver nödvändigtvis inte vara lika starkt när det gäller politiska eller ideologiska *åsikter* som när vi möter religiösa och andligt grundade moraliska *värderingar*.

inverka lika hämmande (eller ikonklastiskt inspirerande) oberoende av om föremålet heter Mannerheim eller den heliga Birgitta. Allt detta begränsar möjligheterna att sammanfatta generella slutsatser i biografins teori- och metodfrågor ur min begränsade undersökning. Biografisubjektet är exceptionellt. Därför vill jag fokusera på ideologiska livsåskådningars, sociopolitiska värderingars, vetenskapsideals och människo- och historiesyners inverkan på den biografiska bilden. Sökandet av klarare skiljelinjer mellan hagiografien och biografien känns likaså viktigt eftersom flera Birgittabiografier har kritiserats på grund av biografernas trossamhörighet med Birgitta.⁶

Att forska och skriva om den heliga Birgitta (eller vilken kvinnlig medeltida visionär som helst) kräver kunskaper om medeltidens historia, föreställningsvärld, filosofisk-teologiska överbyggnad och sociala relationsmönster. Det är otänkbart att förstå dessa kvinnors liv och tankar om man saknar grundkunskaper i teologi och insikter i religiöst liv. Inläsningen till mitt ämne har därför i hög grad präglats av en tvärvetenskaplig inriktning. Min kunskapsfond har samlats in ur historien, idéhistorien, biografiforskningen, filosofin, teologin, litteraturvetenskapen, konsthistorien, psykologin, religionsvetenskapen och religionspsykologin. Ämnet har inte bara fordrat inläsning i 1300-talet och 1900-talet. En fördjupning i både 1200- och 1800-talet har varit nödvändig för att skärpa bakgrundsbelysningen.

Avhandlingens struktur och mål är ändå inte splittrad: inriktningen är historio-grafisk och idéhistorisk. Min avsikt är att analysera bilden av Birgitta sådan den har framtecknats i svenskspråkig forskning och biografisk framställning under senaste sekel. Om analysen och överblicken dessutom lyckas ens litet belysa frågor om biografins teori och metod inom historievetenskapen medför detta en extra bonus. A priori föreställer jag mig att sådana kriterier låter sig bäst formuleras genom en negativ metodik. Primärt ser jag biografins teori- och metodfrågor som implicit idéhistoriska för mitt övergripandesyfte. Frågan gäller hur biografierna följer biografikens utveckling snarare än att tillhandahålla en vetenskapligt kvalitativ utgällning bland biografierna på teoretiska och metodiska premisser.⁷ Då jag antagligen även framöver kommer att vistas inom nämnda vetenskapsfält har mitt behov i detta skede varit att upprätta ett panorama över idéhistorien och den biografiska teori- och metodbildningen. Med den kartan i hand hoppas jag senare kunna navigera mot snävare ställda frågor och problem, som kan avhandlas med en mer avgränsad vetenskapsmetodik.

Jag har inte bara kämpat för att ta avstånd från smådjävlarernas ”*subtile ingenium*”. Det säger sig självt att mitt ämne är mer vidsträckt än vad som är hälsosamt både för den egna intellektuella kapaciteten och för möjligheterna till ett tillfredsställande stringent slutresultat. På sin höjd gör jag anspråk på att arbeta associativt och resonerande samt komparativt och hypotetiskt tolkande. Den slutgiltiga och perfekta biografien existerar inte. Biografien är diskussionernas genre: samtidens samtal om

⁶ Se t.ex. Furuhagen, Hans, *Furstinnan av Närke som blev heliga Birgitta*, Norstedts 1990, s. 9-10.

⁷ Ordet biografi har under seklerna definierats och betraktas på olika sätt. Denotationsvidden inrymmer variationer i såväl historien som i samtiden. Också *Nationalencyklopedins* breda definition ”en persons levnadsbeskrivning utförd av en annan” är öppen för olika biografiska grepp, metoder och litterära varianter. Se ”Biografi” (Staffan Björck) *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk utarbetat på vetenskaplig grund på initiativ av Statens kulturråd*, chefred. Kari Marklund, band 2, Höganäs 1990. Under 1900-talet har biografien alltmer kommit att betraktas som en konstform i sig, som en icke-referentiell text eller genre. Biografins form och funktion ser jag som en följd av konventioner. Historiskt och kulturellt uppvisar olika tider olika grader av epistemologisk, etisk och estetisk tolerans. Jag anser ändå att biografien inom historievetenskapen blir svärdiskuterad om trådarna till kraven på referentialitet kapas helt.

människan både i det förflutna och i nuet.⁸ Frågan om vilka vetenskapliga och epistemologiska minimikrav som behöver uppfyllas för att en biografi skall betecknas som ett seriöst vetenskapligt projekt inom historieforskningen är trots det ingen oväsentlig fråga. Intuitionens diktatur har alltför lätt att ta makten över den biografiska tolkningsprocessen. Men det finns ingen historiskt oladdad intuition – lika litet som det existerar någon autenticitetspositivism i direktkontakt med medeltiden. Dåtid och nutid skaver mot varandra i det biografiska perspektivet och i forskningen. Även framtiden kan ibland känna av skavsåren. Jag vill försöka röra mitt upprätt mellan två diken, d.v.s. inte falla in i tron på en tidlös biografisk essens men inte heller enbart historisera biografierna i fråga.

Individen lever i samhället men samhället lever också sitt liv i individen.⁹ Den komprimerade insikten är alldeles tillräcklig för att peka ut det biografiska synsättet som ett av humanismens och historievetenskapens kärnområden. Min egen enkla utgångspunkt är den som Svante Nordin manifesterar i sin biografi över Fredrik Böök:

Men i biografien finner vi en historisk genre som är samtidigt idiografisk och nomotetisk. Den är i eminent grad idiografisk eftersom den handlar just om en individ, om ett unikt levnadsöde, om ett förlopp som aldrig upprepas. Men den är också nomotetisk eftersom den rör någonting som äger sträng lagbundenhet – det mänskliga livet med dess födelse, uppväxt, mognad och död, de mänskliga villkoren, som trots alla skiftningar i tid och rum och levnadställning i väsentliga grunddrag är lika för oss alla. Biografins förmåga att appellera, dess popularitet i god mening härstammar ur detta, att den handlar om en individuell variation på ett gemensamt tema, som för alla är välbekant och igenkännligt – människans lott.¹⁰

Skiftningarna mellan det idiografiska och det nomotetiska kan sugas upp i mönster på idéhistoriens lackmuspapper. Både biografen och den biograferade kan avläsas där.

Jag vill därför avsluta min inledning med en iakttagelse som jag gjorde nyligen i den heliga Birgittas klosterstad, Vadstena. Nära Blåkyrkan, enligt traditionen arkitektoniskt skisserad av Birgitta, finns ett anspråkslöst minnesmärke. I en monter ser vi en miniatyrframställning av ”Predikare-Lena”, en fattig båtsmansdotter från 1800-talet, som framträdde som bygdens visionär.¹¹ Predikare-Lena är smutsig, tovig, slagen i bojor. Som nioåring fick hon sin första vision. Stora skaror samlades för att lyssna till henne tills myndigheterna började betrakta henne som en samhällsrisk och höll henne brutalt fängslad i över tjugo år. Predikare-Lena kom från de lägsta samhällsskikten. Hon levde under en tid när uppenbarelser inte rymdes inom den övergripande kulturens

⁸ Frågan är om biografien skall ses som en egen genre? Begreppet genre är, som Inger Larsson påpekar, vanskligt. Ordet kan denotera tanken att biografien skulle vara en texttyp med intresset för individen i centrum, och med en viss litteraritet och en oklar funktion som den ”pure biography” Harold Nicolson en gång förespråkade. Se Nicolson, Harold, *The Development of English Biography*, London 1927, s. 10. Jfr Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Lund 2003, s. 11f.

⁹ Jfr Ambjörnsson, R., Ringby, P., Åkerman, S., Inledningskapitlet, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, red. Ambjörnsson, Ringby, och Åkerman, s. 9.

¹⁰ Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Borås 1994, s. 15.

¹¹ Tor Andræ analyserar Predikare-Lena och andra som led av ”predikarsjukan” på 1840-talet. Andræ, Tor, *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Uppsala 1926, s. 188-192. ”Predikare-Lena” eller ”Vita jungfrun” som hon också kallades föddes 1749 och avled på fattighus 1859. Hon hette egentligen Helena Sofia Ekblom och skildras poetiskt som Amorina av C.J.L. Almquist. Mellan 1808 och 1829 hölls hon i förvar på Vadstena hospital.

religiösa referensramar. Hon hade inget effektivt prästerskap som backade upp henne, inga andliga mentorer.

Jag vet inte om museet i Vadstena har lyft fram Predikare-Lena till ett kritiskt utropstecken eller inte, men för mig vidgades sekelravinen. När jag stod mittemellan Birgittas kyrka och Predikare-Lenas trånga fängelsehåla fylldes tidsavståndet mellan dem av frätande frågor om individen, samhället och tiden. För ett ögonblick kändes ”*subtile ingenium*” inte som en anfåktelse utan som en klarsyn. Den angelägna frågan är inte huruvida klichén om att varje biografi egentligen gömmer en självbiografi inne i sig är sann eller ej. Varje tid skapar eller avvisar sina profeter och författare. Valet av vetenskaps- och biografiteoretiska premisser, förklaringsmodeller och frågeställningar, sker aldrig i ett samhälleligt vakuum. Varje biografisk bild är ett förråd av bilder från den tid och miljö där porträttet tecknades. Deklarationer och preferenser, som till synes uttrycker enbart vetenskapsideologiska eller kunskapsteoretiska grundhållningar, kan gömma ideologiskt, politiskt eller moraliskt färgade preferenser.¹² Dessa kan vara såväl omedvetna som medvetna. Att öppna en biografi är som att öppna en kinesisk ask.

Frågorna är många; de rymms knappt inom pärnarna för min avhandling. Jag vill ändå försöka arbeta mig igenom några av dem – med Predikare-Lenas vanmäktiga blick över axeln. ”*Subtile ingenium*”-varningen mot högmod och övermod följer med i smådjävlarernas väsningar. Vi är alla de facto både närstyta och skumögda i vår egen samtid hur upplysta och klarseende vi än inbillar oss vara. För att parafrasera lilldjäveln ovan: vi tror ibland att vi ser så klart att det mesta förblir dolt och hemligt för oss. Inte ens historikerna har lika skarpa och genomträngande blickar som Birgittas smådjävlar. Från de inre mönstren i Birgittas texter och de biografiska bilderna över henne kan man kanske ändå skymta och identifiera vissa yttre rörelser i tiden och samhället – utan att smådjävlarerna väsnas alltför skadeglatt.

Det är ändå som en ganska klugen *advocatus diaboli* jag ger mig i kast med både Birgittabilderna och biografins möjligheter och omöjligheter inom historievetenskapen.

2 Om uppgiften och metoden

Birgittaforskningen- och biografierna bildar vid det här laget ett helt universitet i sig med flera fakulteter och tillhörande institutioner. Turbulensen på 1900-talets biografiska tolkningsmarknad har varit kraftig. Min avhandling rör vid en skenbart enkel fråga: Hur kommer det sig att en och samma människa kan beskrivas på så disparata och delvis oförenliga sätt när biografierna i stort sett har använt samma källmaterial?¹³ Frågan berör den empiriska, generella kunskapsteoretiska, objektivitetsproblematiken och möjligheterna till intersubjektiv kontroll lika mycket som den speciella kunskapsteoretiska problematiken med sina strategiska eller praktiska objektivitetsproblem. Men som

¹² Ur både biografiskt och historievetenskapligt forskningsperspektiv vill jag därför understryka Göran Hermeréns viktiga diskussion om kollektiva villfarelser som ingredienser i samtidsideologier och vetenskapsideal. Jfr Hermerén, 1972, s. 124-128.

¹³ Hermerén, 1972, s. 39ff samt s. 170-171, diskuterar ingående personhistorisk forskning ur värderings- och objektivitetsperspektiv. Han lyfter särskilt fram forskares olika bedömningar av bl.a. Erik XIV, Robespierre, Napoleon, Gustaf III och menar att eventuell oenighet beror på viljan att bevisa olika hypoteser. Men divergerande biografiska bilder kan också falla tillbaka på olika empiriska antaganden eller bero på att forskarnas intuitiva relevansbedömningar inte leder till samma slutresultat. Graden av ett arguments potentiella beviskraft avgörs i sin tur intuitivt. I vissa speciella fall kan oenigheten komma sig av att forskarna utgår från olika värderingar. Förekomsten av värdeladdade ord och medveten eller omedveten selektivitet är, enligt Hermerén, särskilt viktiga att granska i personhistoriska karaktäriseringar.

Göran Hermerén framhåller i *Värdering och objektivitet* måste det vara tillåtet att renodla vissa perspektiv och synpunkter. Kontradiktoriska bilder behöver, i sin skenbara motstridighet, inte vara oförenliga. Olika analyser kan komplettera varandra; ett visst synsätt behöver inte utesluta ett annat. Att två forskare/biografer är ense säger inte heller att bilden är sann – eller ens sannolik. Det existerar kollektiva villfarelser och tendentiösa anpassningsmotiv.¹⁴ Ett värderingskriterium är att framställningen är saklig, d.v.s. inte missvisande, ensidig, tendentiös eller partisk. Analysen bör vara skriven utan biavsikter. Här finns enligt Hermerén, en potential att skilja mellan subjektiva och objektiva historiska undersökningar.¹⁵ Frågan om värderingarnas roll är naturligtvis kontroversiell i detta sammanhang. Man kan ändå knappast, som Rolf Torstendahl, utgå från att frihet från värderingar automatiskt medför objektiva framställningar eller att en historisk analys *inte* är objektiv om den *inte* är fri från värderingar.¹⁶

Under mitt arbete med Birgittabilden i det senaste seklets biografiska framställning har frågan förgrenat sig dels i ett renodlat idéhistoriskt intresse för Birgittabildens konjunktürkänslighet över tid, dels i en nyfikenhet på biografins form och funktion inom historievetenskapen. Som den ena av mina huvuduppgifter har jag valt att söka belysa biografins/biografens karaktär som eventuell exponent för tillkomsttid och miljö. Biografens profession, konfession, kön, politiska och teologiska åsikter, värderingar, vetenskapsideal, sociala perspektiv samt texternas underliggande människo- och historiesyn har använts som indikatorer.¹⁷ Metoden för klarläggandet har främst utgjorts

¹⁴ Hermerén, 1972, s. 124-128, 196f.

¹⁵ Ryding, Erik, *Att luras utan att ljuga*, Lund 1971, s. 18ff, samt densamme, ”Biased Selection”, *Theoria*, 1969, s. 55-63. Ryding framhåller att oenighet kan bero på konflikter mellan olika kompletteringsregler. Här är skalan givetvis glidande. Ibland kan kompletteringen vara lika uppenbar som vore den direkt utsagd i texten, ibland kan den verka mycket långsökt. Jfr Hermerén, 1972, s. 94-98. För att en framställning skall bedömas som missvisande menar Hermerén, hänvisande till Rydings studie, att valet av fakta, synpunkter, jämförelseobjekt, terminologi, modeller, o.s.v. skall bryta mot vissa normer. Man har m.a.o. inte rätt att komplettera en ofullständig beskrivning hur som helst utan att kompletteringen följer vissa regler som underförstås eller tas för givna vid normal kommunikation. Om vi har en ofullständig text och med hjälp av dessa regler kompletterat texten, kan vi säga att texten pragmatiskt implicerar kompletteringen. Om kompletteringen däremot innehåller något eller några missvisande påståenden skall vi bedöma framställningen som missvisande. Biografins läsbarhet och litterära värde bygger i hög grad på just narrativ komplettering. Därför finner jag Rydings och Hermeréns resonemang särskilt relevanta här.

¹⁶ I *Historia som vetenskap*, Stockholm 1966, företräder Rolf Torstendahl en dylik form av värdenihilism, s.137-147, när han drar en skarp skiljelinje mellan värdesatser som varken är sanna eller falska och empiriska satser som är antingen sanna eller falska och menar att historievetenskapens enda uppgift är att avgöra om påståenden är falska eller sanna. Torstendahl hänvisar till exempel från svensk historieforskning där olika personer och företeelser har bedömts på olika sätt. Han uppehåller sig särskilt vid emotiva ord. Genom att använda värdeladdade ord kan en författare ge ”uttryck åt medvetna känslor” eller ge ”vika för stämningar, som han är omedveten om”. Värdenihilismen skulle således lösa objektivitetsproblemet enligt Torstendahl. Han fokuserar inte på tendentiöst urval av fakta, förtigande av viss empiri, ensidigt urval av jämförelseobjekt eller missvisande framställning av samband mellan fakta. Gunnar Aspelin resonerar på ungefär samma sätt men utan att hemfalla till en explicit värdenihilism. Kriteriet formuleras av honom på följande sätt: En historisk rekonstruktion är korrekt (bör godtas) om och endast om den innehåller sanna eller sannolika satser och inkorrekt (bör inte godtas) om och om den endast innehåller falska eller osannolika satser. Värderingar behöver alltså inte vara liktydiga med användandet av värdeord. Aspelin refereras här genom Hermerén, 1972, s. 223 där avsnitt ur ett brev citeras. Ingemar Hedenius har f.ö. i *Om rätt och moral*, Stockholm 1963, s. 44, konstaterat att ”Det finns tendentiösa framställningar som inte innehåller en enda uttalad värdering”.

¹⁷ I analysen av biografierna bygger jag delvis på en associationscirklande utvidgning av de kuhnska begreppen när han talar om forskarens vetenskapsbild, vetenskapsuppfattning, världsbild, etiska och estetiska uppfattning. Kuhn, Thomas, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago 1962. I Hermerén, 1972, s. 56-64, penetreras också vetenskapsideal, historiefilosofi och människouppfattning på ett koncist och klart sätt. När det gäller Lydia Wahlström, Emilia Fogelklou, Sven Stolpe och Hjalmar Sundén har detta varit

av ett sökande efter metaforer, dolda eller öppna bilder, värdeladdade ord och epitet, associationer till symbolvärden och värderingar av Birgitta samt förekomsten av direkt eller gömd polemik i texten. Biografiernas olika uttryck för och avspeglingar av tidens tankar, den sociopolitiska och ekonomiska samhällssituationen samt vetenskapliga uppfattningar har fungerat som bollplank mot texternas berättelser. Här delar jag samma utgångsläge som andra forskare, d.v.s. det idéhistoriskt relevanta källmaterialet är fylligt fram till de senaste decennierna, som ännu inte har sammanfattats i större omfattning i vetenskapslitteraturen. Det betyder att de båda tidsmässigt yngsta biografierna av Hans Furuhausen och Birger Bergh inte låter sig analyseras lika djupt och förgrenat som de övriga.¹⁸

Det empiriska urvalet, jämförelseobjekten och det interfunktionella sambandet mellan fakta i framställningen av den biografiska bilden har också undersökts i de olika biografierna. Denna analys äger givetvis relevans för frågan om biografiernas intersubjektivitet och hela objektivitetsproblematiken.¹⁹ Jag har därför läst biografierna parallellt med historievetenskapliga teori- och metodböcker av Rolf Torstendahl och den diskussion som Göran Hermerén för i sin redan nämnda vetenskapsteoretiska skrift, *Värdering och objektivitet*.²⁰ Av särskild vikt finner jag Hermeréns resonemang kring historiefilosofi och människosyn, som vidgar sig till en extremt sensibel fråga såväl inom historievetenskap och biografiforskning eftersom vi här möter delvis omedvetna

betydligt lättare än i övriga fall. Dessa har, till skillnad från Knut B. Westman, Toni Schmid, Hans Furuhausen och Birger Bergh uttryckt sina tankar och åsikter i samtiden i ett flertal essäer.

¹⁸ Hermerén, 1972, s. 143ff samt s. 212ff. Här är det viktigt att minnas vad Hermerén påtalar om eventuella anklagelser mot forskare för att dessa skulle ha låtit sina ideologiska sympatier och värderingar påverka forskningen. Om idealen leder till felaktigheter, skevheter eller begränsar antalet möjliga lösningar så bygger detta ofta på en bedömning i vad mån alternativa hypoteser är användbara. Vetenskapliga brister kan förklaras på många sätt, t.ex. som uttryck för slarv, okunnighet eller dumhet. Glöms ett motbeleg bort kan slumpen förklara detta, men situationen blir en annan om man glömt bort ett dussin eller konsekvent glömmet allt som talar mot (eller för) en viss ståndpunkt. Hermerén utkristalliserar här semantiska kriterier för att kunna bevisa att en framställning brister i objektivitet. Man behöver alltså inte alltid söka en kausalkoppling till forskarens egen personhistoria även om en sådan har bevisvärde om belegg kan påvisas. En historisk undersökning är, enligt semantiska kriterier, inte objektiv om analysen har vissa konstaterbara vetenskapliga brister samtidigt som den genom just dessa brister favoriserar bestämda utomvetenskapliga intressen, värderingar och ståndpunkter.

¹⁹ Under hela 1900-talet har frågan om biografien i spänningsfältet mellan subjektivitet och objektivitet, mellan konst och vetenskap, manglats. Min avsikt är inte att delta i den närmast ändlösa diskussionen om biografins essens i avsikt att finna en idealisk biografi. Men de många försöken att avskrivna biografien ur historievetenskapen gör att denna aspekt inte kan förbigås. Varje biografi bör ses i sitt idéhistoriskt funktionella sammanhang för att undvika diffusheten mellan historisering och idealisering av biografiformen. Men varje biografi bör också betraktas ur sin möjlighet till historievetenskaplig referentialitet. De biografiska texternas olika funktion bör tas i betraktande.

²⁰ Här tangeras den kontroversiella frågan huruvida värderingsfrihet är liktydig med objektivitet. Hermerén vill göra en tydlig skillnad mellan inom- och utomvetenskapliga värderingar. De inomvetenskapliga normerna innefattar regler för hur forskningen skall bedrivas, d.v.s. metodregler. Dessa kan indelas i olika grupper, t.ex. regler för hur man skall samla in och bearbeta material, hur man skall testa hypoteser, hur man skall beräkna den samlade evidensens styrka och slutligen hur man skall presentera forskningsresultaten. Hit hör föreskrifter av typen att observationer, mätningar och hypoteser skall uppfylla bestämda minimikrav på precision, reliabilitet, validitet, o.s.v. Dessa krav är förankrade i ett vetenskapsideal, som kan vara mer eller mindre systematiskt, medvetet och genomtänkt. De utomvetenskapliga idealen handlar om moraliska, estetiska, politiska och religiösa normer, d.v.s. socialt baserade värderingar. Här är det, enligt Hermerén, speciellt viktigt att uppmärksamma forskarens värderingar av den existerande samhällsordning och hans åsikter om hur samhället *bör* vara beskaffat. Hermerén, 1972, s. 64-65, 154-155. Den underliggande vetenskapssynen säger att vi bör kunna skilja mellan "vanlig historisk objektivitet" och "sann objektivitet" där en del historiska undersökningar är objektiva i "vanlig" mening medan ingen historisk forskning är "sant" objektiv.

och underliggande drivkrafter i val av perspektiv och empirifokus. En forskares historie- och människouppfattning kan innehålla komponenter av många slag, allt från grandiosa metafysiska system över utvecklingen till detaljerade synpunkter på drivkraften till människors handlande.²¹ Samtidigt har de mer specifikt kunskapsteoretiska frågorna aktualiserats. Huvudkapitlet fokuserar därför inte bara på författarnas mångskiftande Birgittabilder. Hur konjunkturkänslig är Birgittabilden under 1900-talet? Följer den en vetenskaplig kritisk utveckling? Hur pass bunden är den till nya rön och inriktningar inom historie- och litteraturvetenskapen, psykologin och teologin? Hur trendkänslig är bilden inför vetenskapliga nyfokuseringar, teorier och metoder samt sociopolitiska förändringar? Skall de olika framställningarna av Birgittas person enbart ses som talande exponenter för sin tid? Är de ingenting annat än kultur- eller personbundna (diskursbundna) uttryck som knappt ens provisoriskt uttrycker en biografisk-historisk sanning? Huvudkapitlet utgör ett försök att, genom analys av biografernas tid och personalia, deras miljö och idéhistoriskt intellektuella sammanhang, närma mig en svarande översikt över frågorna. I flera fall låter det sig göras, men det finns fall där analysen knappast kan föras längre än till en identifiering av författarens vetenskapliga skolning och eventuella påverkan av universitetsmiljö och tidens rådande influenser.

Andra frågor har fått en mer vetenskapssociologisk riktning. I vilken mån diskuterar de olika biografierna med varandra? Hur formuleras polemiken? Vilka frågor återkommer? Mellan vem ställs dessa frågor? Vem stöder sig på vem? Vem tecknar en självständig biografisk bild? I vilken mån tillkommer nya och självständiga forskningsinslag? I det sammanhanget har jag infört en begränsad källkritisk diskussion.

Initialt fick jag rådet att välja mellan antingen en rent idéhistoriskt grundad exposé eller en explicit biografiteoretisk infallsvinkel. Naturligtvis hade en separation av frågeställningar både lättat på arbetsbördan och sparat tid. Ju mer jag studerade de aktuella biografierna desto tydligare började jag ändå se frågorna som ett siamesiskt tvillingpar: de biografiteoretiska paradigmen och metodutvecklingen inverkar på framställningarna av Birgitta. Därför ville jag försöka hålla ihop de idéhistoriska och biografiteoretiska dimensionerna i ett och samma historiografiska forskningskomplex. En underfråga födde sig själv ur detta synsätt: Vilka metodologiska minimikrav behöver uppfyllas för att biografien skall betraktas som ett seriöst historievetenskapligt projekt till skillnad från biografier i romanform? Måste biografien ens teoretiskt skrivas in i historievetenskapen? Frågan är mer formell och funktionell än kvalitativt evaluerande. Jag kan mycket väl, a priori och teoretiskt, tänka mig att en skönlitterär biografi, metodiskt framarbetad i jagform, i sin långt drivna fikcionalitet kan reflektera mer av sanningslikhet och trovärdighet än en vetenskapligt föredömlig biografi. Också i slavisk

²¹ Hermerén poängterar att forskare, vägleda av hypoteser som implicerar en viss människo- eller historiesyn, kan kasta nytt ljus över historien genom fruktbara resultat som kan ha konsekvenser för lösningen av en lång rad andra problem. Han exemplifierar med historiematerialismens fokusering på klassmotsättningarnas betydelse. "Men", skriver han, "det bör betonas att hypoteserna måste ges en sådan form att de kan testas; kan en historikers antaganden och hypoteser inte falsifieras, bygger hans framställning på metafysiska premisser". Hermerén, 1972, s. 62-64, 179-181. Den bakomliggande värderingen här utgörs av det västerländska vetenskapsideal som de flesta forskare omfattar, d.v.s. att "de problem man försöker lösa skall vara avgörbara med tillgängliga empiriska och logiska metoder, att de hypoteser man arbetar med skall kunna falsifieras, att man bör syssla med centrala uppgifter, d.v.s. med problem vilkas lösningar har konsekvenser för en hel rad andra frågor och som helst kastar ett nytt ljus över en epok eller en tid." Syftet är primärt teoretiskt; det gäller att leverera ny kunskap och inte tillfredsställa behovet av ideologiska argument.

efterföljelse av samtliga metodregler kan en forskares arbete bli missvisande till exempel genom tendentiösa faktaurval eller förtigande av vissa källor.²²

Huvudsyftet med min avhandling är således att utföra en idéhistorisk kartläggning av det senaste seklets Birgittabiografier för att identifiera avvikelser i historiografin samt att försöka identifiera vilka faktorer som genererar förändringarna i bilden av den heliga Birgitta.

Inget egentligt urval har gjorts inför analysen av biografierna. Jag har i stort sett koncentrerat mig på samtliga större svenskspråkiga biografier över den heliga Birgitta, vilka publicerades under senaste sekel.²³ Som ”snedsprång” gör jag emellanåt hastiga visiter i andra, mindre omfattande, verk. Sidoblickarna är snarare sporadiska än systematiska sneglingar när sammanhanget stimuleras av tilläggsamtal. Birgit Klockars är visserligen inte svensk till nationaliteten, men hennes arbeten över Birgitta är skrivna på svenska och grundläggande inom svensk medeltidsforskning. Jag inkluderar därför självklart hennes verk i min översiktsanalys. Den tid hon, och jag, indirekt behandlar, medeltiden, är dessutom en tid då Finland hörde till Sverige.

Hagiografierna har fått bilda en egen avdelning i underkapitlet ”Övriga biografiska bilder”. Urskiljningskriteriet har initialt utmärkts av en separation mellan tydliga uppbyggelsestexter och mer kunskapsunderbyggda biografier. Beteckningen innebär inte att dessa levnadsteckningar skall ses som regelrätta medeltidshagiografier – som i sig inte ens är en homogen genre. Jag använder termen som en neutral kategori ur biografins idéhistoria. Kriteriet utgår från att författarna inte ger prov på vare sig avancerad och kritisk bredvidläsning eller egna självständiga forskarinsatser. Jag har inte heller kunnat identifiera metodiska försök att skapa en fristående distans till det biografiska subjektet i de hagiografiska levnadsteckningarna. Det egna och aktiva biografiska greppet är svagare hos författarna till dessa biografier. Här kan man med historikern Göran B. Nilssons formulering kritiskt tala om ”de lata hermeneutikernas biografier”.²⁴ Erik Lönnroth kallar dem för ”de förutfattade meningarnas personskildringar”.²⁵ Min analys kommer förhoppningsvis att resultera i en begreppsmässig mer förfinad distinktion mellan hagiografin och biografen samt i en utvärdering av den gemensamma trons roll i relationen mellan biograf och biograferad. I samma underkapitel, ”Övriga biografiska bilder”, återfinns de feministiska Birgittatolkningarna

²² Min teoretiska utgångspunkt är ändå att det biografiska projektet som forskningsprocess ligger inom i *Nationalencyklopedins* definition: ”en persons levnadsbeskrivning utförd av någon annan”, d.v.s. en historiskt dokumenterbar skildring av en annan person och inte en återgivning av en litterär fantasifigurs liv – även om konstnärlig inlevelse och intuition utgör naturliga ingredienser i den biografiska förståelseprocessen. Definitionen markerar en gräns mot självbiografin men kanske inte alltid mot den biografiska romanen. Biografier skrivna i jagform är, menar jag, närmast en fråga om berättargrepp. I själva forskningsprocessen, måste biografen däremot konstituera sig till ett *möte* med den andra, den främmande, och inte vila på en falsk inlevelsetro eller föreställningen att människor är identiska inifrån och att alla tidlost kan förstå alla.

²³ Två omfångsrikt mindre, men utmärkta, arbeten har lämnats utanför den egentliga analysen, även om dessa ingår som referens och jämförelsematerial. Richard Steffens minibiografi, *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning med inledning, anmärkningar och förklaringar*, Stockholm 1909, och Lars Bergquists dekonstruerande kartläggning av Birgittas teologisk-filosofiska universum i *Birgitta i uppenbarelsernas spegel*, Stockholm 2003. Steffens biografi ingår som en del i hans textkritiska undersökning av revelationerna och är så pass magert i biografiteoretiskt och metodiskt hänseende att en separat analys vore meningslös. Bilden av Birgitta innehåller däremot vissa nya, polemiskt uttryckta, drag. Bergquists biografi kan analyseras analogt med Birgit Klockars forskningsporträtt och tillfogar teoretiskt och metodiskt inget till mina frågeställningar som inte kan lyftas fram genom Klockars trilogi över Birgitta.

²⁴ Nilsson, G.B., ”Biografi som spjutspetsforskning”, *Att skriva människan, Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. Ambjörnsson, Ringby, och Åkerman, Stockholm 1997, s. 19-31.

²⁵ Lönnroth, Erik, ”Det biografiska synsättet”, *Att skriva människan, Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. Ambjörnsson, Ringby, Åkerman, Stockholm 1997, s. 191.

samt ett urval av manliga biografiska bilder av Birgitta. Min avsikt är att väga könets och konfessionens specifika inflytelsevikt genom att kontrastera hagiografiska och feministiska bilder mot dels varandra och dels mot bilderna av Birgitta i de större biografiska verken.

Min ursprungliga, megalomaniska, ambition var att täcka hela biografifloran av svenska biografier som uppstod i fårorna efter Friedrich Hammerichs banbrytande Birgittabiografi från år 1863, *Den bellige Birgitta och kirken i Norden*. Resultatet blev voluminöst. Jag blev därför tvungen att lyfta ut flera kapitel ur avhandlingen. Förhoppningsvis kan detta arbete publiceras i en separat monografi inom kort. I dessa kapitel skärskådar jag främst det politisk-teologiska korsdraget i sekelskiftesbiografierna över Birgitta. I den nu aktuella avhandlingen, som ägnas 1900-talsbiografierna, figurerar de tidigare bilderna av Birgitta ibland i notapparaten samt i resumerande textövergångar där jag har ansett att sammanhanget illumineras genom kompletterande hänvisningar. Resonemangen i slutkapitlen färgas delvis av 1800-talets biografier: historiografiskt hör 1900-talets framställningar organiskt ihop med de tidigare bilderna av Birgitta.

Metoderna för att försöka komma åt den första intressenivån, den biografiska bilden av Birgitta, har utgjorts av närläsningar i de aktuella biografierna genom ovanpreciserade metoder och frågeställningar. Levnadsteckningarna har indelats i fyra grupper:

- populärhistoriska biografier
- fackhistoriska biografier
- religionspsykologiska biografier och psykobiografier
- övriga biografiska bilder.

Andra kategoriseringar vore lika tänkbara. Daniel Madélenats biografihistoriska mönster med det klassiska, det romantiska och det moderna paradigmet låg ett tag nära till hands, men jag fann efter hand definitionerna alltför elastiska för mitt ändamål. Man kunde också ha startat från en skiljelinje mellan manliga och kvinnliga biografers verk. Könsskillnaden är inte alls irrelevant i denna analys. Man kunde ha gjort en uppspaltning på basis av katolikers, protestanters och religiöst indifferent/ateistiska/agnostiska författares biografier. Även det perspektivet hade kunnat fungera som lackmuspapper. En gruppering mellan enbart historikers och ickehistorikers Birgittabiografier hade kunnat bilda ett annat underlag, mer vetenskapligt evaluerande, för tolkningen. Att följa biografierna längs deras resa genom biografipoetiska paradig,²⁶ eller mer explicit genom Ira Bruce Nadels narrationstyper²⁷, kunde ha dragit upp en givande arbetsdisposition, men detta hade varit att föregå avhandlingens analyskedje. Även här fann jag kategoriseringarna för lösa. En uppdelning efter biografisk polemik kunde ur ett vetenskapssociologiskt perspektiv ha blivit riktigt spännande: biografierna korresponderar med varandra lika mycket på som mellan raderna. Upptäckten av biografiernas intertextualitet och underliggande samtalsströmm-

²⁶ Här avser jag Leon Edels, Ira Bruce Nadels och William H. Epsteins poetik, d.v.s. biografien som rekonstruktion, konstruktion eller dekonstruktion, som återges i en klargörande översikt av Inger Larsson i *Text och tolkning i svenska författarbiografier*, 2003, s. 15-30.

²⁷ Nadel skiljer i huvudsak narrationstekniskt mellan tre olika biografiformer: den dramatisk-expressiva, den akademiskt objektiva och den interpretativt analytiska, Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, fact and form*, London 1984, s. 170-173.

ar har därför i stället fått genomsyra analysen. Som slutligt förslag kunde man ha låtit bli att kategorisera överhuvudtaget och analyserat biografierna i kronologisk följd.

Jag stannade för ovannämnda huvudgrupper av flera orsaker. Dels tenderade denna indelning att bli någorlunda neutral. Dels märkte jag under arbetets gång att de övriga perspektiven ofta fylkade sig som naturliga underperspektiv. De visar aspekter och ger delsvår på frågor om varför en viss biografs bild ser ut som den gör. Däremot saknade de bärkraft som övergripande schematiseringar.

Några invändningar bör infogas här. Emilia Fogelklous biografi har varit synnerligen svårpreciserbar. Ingen kan förneka att texten präglas av starka hagiografiska drag. Ingen kan heller påstå att *Birgitta* (1919) inte skulle vara en populärhistorisk biografi. Den ideologiska och samstämda tidslöshetsanda och ensidiga fromhet, som är framträdande typisk i hagiografierna, totaldominerar ändå inte Fogelklous text. Den biografiska ansatsen hos porträttören söker sig till nivå med samtidens historiska och vetenskapliga insikter. Det avgörande kriteriet blev att Emilia Fogelklou, trots att hon aldrig erhöll professuren i religionspsykologi,²⁸ ändå under större delen av sitt liv ägnade sig åt religionspsykologiska frågeställningar. Men jag medger att mitt val kan diskuteras. Samma sak gäller delvis Knut B. Westmans *Birgitta-studier* (1911) Hans utgångspunkt i tidens då moderna religionsvetenskap och hans sökande efter olika religiösa personlighetsdrag fick mig att se detta verk som ett tidigt försök till en *religionspsykologiskt* amplifierande biografi. Hjalmar Sundéns postmortala psykoanalys av Birgitta (1973) är trots detta den första moderna, och hittills enda, biografi som bygger på en professionell och konsekvent vald psykoanalytisk teoribildning. Men att ifrågasätta Fogelklou eller Westman i en vetenskaplig efterbedömning skulle ha inneburit att fordra något av religionspsykologin som ännu inte var aktuellt inom svensk vetenskap. Därför följde jag *ansatsen* och *perspektivet* i bådars biografiska forskning med överseende inför den svenska religionspsykologins betydligt långsammare utveckling jämfört med den internationella forskningsdynamiken. I och med Westmans och Fogelklous perspektivomkastning, från karaktäriserande klichéskildringar av Birgitta till fokusering på det inre själslivets dynamik, sker ett omvälvande biografiskt ”paradigmskifte” i Birgittabildernas historiografi jämfört med de tidigare nationalistiska och kontraktatolska bilderna.²⁹ Det nya synsättet i sig äger religionspsykologisk inre dynamik. Oskar Levertins essäistiska biografik stiger fram här som ideal med sin moderna inriktning på litterära och historiska porträtt och ersätter delvis de tidigare moraliskt typiserande porträtten.³⁰

De vetenskapliga monografierna bildar en klass för sig. Frågan är om de alls skall betraktas som biografier? Birgit Klockars hade i alla fall ingenting emot att hennes Birgittatrilogi lästes som en biografisk helhet. Både Klockars *Birgittas svenska värld* (1976) och Toni Schmidts monografi, *Birgitta och hennes uppenbarelsen* (1940) utmärker sig dessutom som så starkt korrigerande *motbiografier* till de populära biografierna att jag har valt att analysera dem som biografier för det biografiska samtalets skull. De lyfter dessutom fram frågor om den vetenskapliga biografien. Hans Furuhagens biografi (1990) ingår i denna kategori därför att det biografiska perspektivet är underställt andra frågor till historien i hans medvetet begränsade forskningsperspektiv. De vetenskapliga

²⁸ Bergman Andrews, Maria, *Emilia Fogelklou. Människan och gärningen*, Skellefteå 1999, s. 262-264.

²⁹ Jag håller helt med Toni Schmid när hon säger att tidigare dömde man Birgitta medan man under 1900-talet började bedöma henne och ville förstå henne. Schmid, Toni, *Birgitta och hennes uppenbarelsen*, Lund 1940, s. 35.

³⁰ Levertins metod var den att ”via de skönlitterära texterna leva sig in i författarpsyket”, sammanfattar Inger Larsson. Larsson, 2003, s. 46-47.

biograferna fokuserar mer på omgivningen och historievetenskapliga frågeställningar än på det biografiska subjektets liv och utveckling. Dessa biografier är samtliga *delbiografier* eller *snittbiografier* med markanta faktakorrigerande ansatser. Birger Berghs Birgittabiografi skulle naturligtvis platsa bland de vetenskapliga biografierna. Hans levnadsteckning bygger på fyrtio års vetenskaplig textforskning kring Birgittas revelationer. Att hans biografi har ett (självalt) *populärvetenskapligt* grepp gjorde att jag läste och analyserade den bredvid de populärt tolkande biografierna, d.v.s. Lydia Wahlströms tidiga Birgittabiografi (1905) och Sven Stolpes levnadsteckning (1973).³¹

Ingen värderingsgrund ligger bakom min indelning. Jag behövde helt enkelt ett initialt arbetsgrepp för att kunna ta mig genom analysens snårskog fram till andra utsikter i terrängen. Avgränsningen mellan psykologiskt tolkande populärbioografier och övriga levnadsteckningar kan också göras ur ett målperspektiv. Biografen som ett projekt, medvetet riktat till en intresserad allmänhet, är något annat än biografen som ett *vetenskapligt* korrektiv eller ett medel för processandet av inomvetenskapliga historiefrågor. Bakom min distinktion ligger den skillnad mellan litterär och vetenskaplig biografi, som jag utgick från redan i min licentiatavhandling³². Narrationen och frågor som berör berättarteknik har varit vägledande här.

Den tyska och franska biografikens syn på biografins bruksfunktion har influerat vår nordiska biografiskrivning mer än den anglosaxiska där man i högre grad har eftersträvat en sann och artistiskt skapad bild. De idéhistoriska panoraman över biografen, som jag komparerar Birgittabilden med, är dels *La biographie* (1984) av Daniel Madelénat och Helmut Scheuers *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (1979). Madelénat framhäver koncentrationen på personligheten och den psykologiska utvecklingen medan Scheuers ideal fokuserar på relationen mellan en handlande människa och hennes kulturomgivning.³³

Biografins historia, samt redogörelsen för aktuella frågeställningar i teori- och metoddebatterna under 1900-talet, ligger som en grundsten i avhandlingsbygget. De biografiska teorierna och metoderna utgör själva arbetsverktygen för min analys. Här har diskussionerna främst förts av litteraturvetare utgående från intresset för relationen mellan en författares liv och hans/hennes verk. Litteraturvetarnas teorier får stor plats i detta sammanhang, dels därför att historiker inte i lika hög grad har formulerat egna teorier och metoder, dels därför att biografen de facto befinner sig i gräzonen mellan litteratur och historia. Det går dessutom alldeles utmärkt att betrakta Birgitta som författare; de flesta biografier anlägger det perspektivet på henne. Hennes revelationer är ju det största bevarade skriftliga material vi har från Sveriges medeltid. Hennes språkliga must visar en författares känsla för ordens valör och effekter. Men mitt intresse för litteraturvetarnas biografiska teori- och metodskolor är inte enbart betingat av bristande tankeflöde från historikerhåll. Min avhandlings andra huvudfråga handlar om i vilken mån litteraturvetarnas teoretiska premisser och metodologi kan vara användbara för historiker med personhistorisk forskningsinriktning. Kan kraven på referentialitet samsas med litterär kvalitet? Biografen är en fråga om möjligheter och gränser, om noggrannhet i fakta och frihet i formen. Jag kommer därför i viss mån att kontrastera

³¹ Biografens populärvetenskapliga val, snarare än hans eller hennes professionalitet, har varit avgörande för min indelning. Lydia Wahlström var ju FD i historia och Sven Stolpe skrev sin avhandling om drottning Kristina. Vad beträffar Birger Bergh är hans biografi också ett historievetenskapligt professionellt kvalitetsarbete.

³² Nynäs, Carina, *Mötet mellan liv och text. Historiografisk och idéhistorisk analys av Birgittabilden i svenskspråkig vetenskaplig och litterär biografi under 1900-talet*, opublicerad licentiatavhandling, Åbo Akademi 2002.

³³ Jfr Larsson, Inger, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?", *Nordica. Tidskrift för nordisk teksthistorie og æstetik* 6/1989, s. 33.

de biografiteoretiska och metodiska resonemangen med frågor om historieforskningens minimikrav på precision, reliabilitet, validitet och i viss mån objektivitet. Den biografiska forskningen implicerar förvisso samma vetenskapliga frågeställningar som historievetenskapen, d.v.s. hur förhåller sig framställningens totalbild till enskilda empiriska påståenden, objektivitet kontra subjektivitet, urvalsprinciper i källmaterial, bedömningen av den samlade evidensen styrka och slutligen forskningsresultatens presentation?³⁴

Efter en omfattande inläsning av anglosachsiska och tyska teoretikers och metodologers biografidiskussioner fann jag några av dem vara grundläggande – såväl ur ett allmänt teoretiskt perspektiv som ur mitt begränsade syfte med analysen av Birgittabiografierna. De centrala forskarna är Leon Edel och Ira Bruce Nadel. I Inger Larssons doktorsavhandling *Text och tolkning i svenska författarbiografier*³⁵ finns en klagörande överblick av biografin som *rekonstruktion*, *konstruktion* och *dekonstruktion* utgående från Leon Edels, Ira Bruce Nadels och Wilhelm H. Epsteins divergerande teoretiska inställning till biografiken. Schemat har passat utmärkt för mina syften. Epsteins långt drivna språkteori, diskursbundenhet och syn på den biografiska bilden som totalt illusorisk har däremot gjort honom mindre angelägen i mitt historievetenskapliga perspektiv än de båda andra.³⁶ Paul Murray Kendalls och James L. Cliffords mer utvidgade biografifdefinitioner längs en subjektiv-objektiv skala har fått tjäna för vidare terminologisk navigation.³⁷

Jag använder därför Leon Edels biografiteoretiska premisser och Ira Bruce Nadels översikt av biografins narrativa strukturer och retoriska grepp som aktiva verktyg i mina biografianalyser. Parallellt låter jag de teoretiska uppläggen av Gunnar Eriksson, Eva Österberg och Arne Jarrick illuminera analyskontexten. En genomgång av biografier över den heliga Birgitta handlar självfallet om svensk historia och svensk historieforskning. Orsaken till att Bengt Hildebrand och de ovannämnda historikerna ingår i teoribildningen är ändå inte den nationella närhetskänslan. Eriksson har gett mig fina analytiska arbetsredskap genom sitt utkast till en biografisk metod.³⁸ Bengt Hildebrands

³⁴ Jag delar Hermeréns åsikt här om att historikern visserligen oftast får nöja sig med sannolikhetsresonemang, men att man inom vissa gränser i efterhand kan bedöma vilka metoder som leder till sanna, sannolika eller falska påståenden. Metodfrågan står naturligtvis oskiljbar från forskningssyftet. Hermerén, 1972, s. 178-179. Hermeréns optimism är kunskapsteoretiskt och epistemologiskt således större än i t.ex. Nadels och Epsteins biografiska poetikpremisser där vi möter en radikal misstro mot biografin som vetenskapligt projekt. Båda betraktar den biografiska bilden som i grunden illusorisk. Enligt Nadel är biografin en alltigenom subjektiv genre på grund av historiska, sociala och stilistiska begränsningar. Den biografiska bilden skulle alltså stå principiellt autonom till verkligheten. Detta perspektiv är, som jag ser det, ohållbart för en historiker men användbart som ett perspektiv på biografin i en analytisk forskningsprocess. Ur ett historievetenskapligt perspektiv kan man, anser jag, inte helt underkänna biografins möjligheter till en viss grundläggande referentialitet. Uttryckt med Inger Larssons ord: "Litterära kvaliteter kan samsas med pretentioner på referentialitet, men tonvikten varierar både inom och mellan texter", Larsson, 2003, s. 12.

³⁵ Larsson, 2003, särskilt s. 15-30.

³⁶ Jämfört med Edel och Nadel formulerar Epstein inga tankar kring vare sig den psykologiska tolknings- och förståelseprocesserna eller den narrativa utformningen. Jfr Larsson, 2003, s.28-30. Livet är, enligt Epstein, inte ursprunget till den biografiska texten utan den biografiska texten ger oss möjlighet att uppfatta ett liv som uppdelat i en rad urskiljbara händelser. Att alla fakta betraktas som diskursbundna gör ju att tanken på ursprung och orsaksföljd förlorar både sin funktion som naturliga fenomen och sin historievetenskapliga relevans.

³⁷ Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York/London (1965) 1985, s. 126-134 samt Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits. Problems of a Literary Biography*, North Carolina 1970, kap. "Form-Types of Biography".

³⁸ Eriksson, Gunnar, "Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod", ingår i antologierna *Liv och text*. Idéhistoriska skrifter. Nr. 1. Institutionen för idéhistoria, red. Eriksson, G.,

överblick av biografins idéhistoria i Sverige har fungerat som bakgrund och belysande jämförelseperspektiv.³⁹ Även Eva Österbergs biografityper⁴⁰ och Arne Jarricks biografimotiveringar har fungerat som klargörande analysredskap.⁴¹

När man läser Nadelns idéhistoriska översikt av biografins historiografi framträder en uppsättning paradigmer som organiserar det biografiska skrivandet:

1. Tanken på biografi som historia om en individ, skriven som en återgivning eller en åminnelse av ett liv.
2. Tanken på att biografin visar på ett exempel, ett föredöme, en modell för moral med didaktiskt värde för läsaren.
3. Tanken att biografin är en upptäcktsfärd, som avslöjar obekanta aspekter hos subjektet.⁴²

Hayden Whites intrigmodeller och tanken att en viss biografisk stiltyp konvergerar med en särskild förklaringsmodell, som i sin tur är kongenial med en bestämd ideologi, har ytterligare fått fungera som metodiskt analysstest.⁴³ Det kan säkert finnas andra former av narrativa strukturer, men som analysmetod har kombinationen Nadel-Edel-White-Kendall-Clifford varit tillräcklig för mina syften. De narrativa strukturernas betydelse för biografins form och kombinationen intrig-förklaring-ideologi är intressanta arbetshypoteser. Birgittabiografierna har dessutom lästs mot biografihistoriografins klassiker *Das Bild des Menschen in der Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke* av Paul Kirn och *Die Biographie* av Jan Romain.⁴⁴

Den danske biografiforskaren Bernhard Eric Jensen ser ingen bestämd gräns mellan historievetenskap och biografisk forskning. Kriteriet, som gäller alla former av historievetenskap, handlar om hur texten fungerar som *förmedlingsrum* för kunskap. Biografien har ofta liknats vid ett rum där en dialog försiggår mellan den biograferade och biografen. Jensen ser tre personer i detta rum. Också läsaren hör hemma där. Följaktligen blir det väsentligt vem som innefattas i det ”vi” som biografen inkluderar i sina förståelse- och tolkningsförsök. En biografi skall bedömas även efter vem den riktar sig till: avgörande för biografins del är vad biografen tror eller anser om den tid i vilken biografien skall läsas och användas.⁴⁵

m.fl., Umeå Universitet, 1985 och *Att skriva människan, Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. Ambjörnsson, Ringby, Åkerman, Stockholm, 1997.

³⁹ Hildebrand, Bengt, ”Klimatväxlingen i modern svensk biografi”, *PHT* 57, 1959. Se också ”Biografisk historiografi och Svenskt biografiskt lexikon: några huvudlinjer av utvecklingen”, *PHT* 40, 1939-40.

⁴⁰ Österberg, Eva, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år*, Stockholm 1996, s. 326-330.

⁴¹ Jarrick, Arne, Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm, Stockholm 1992, s. 180-182.

⁴² Nadel, 1984, t.ex. s. 183-205.

⁴³ White, Hayden, *Metahistory, The Historical Imagination of the Nineteenth-Century Europe*. John Hopkins University Press. Baltimore 1990, introduktionskapitlet, samt *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, avsnittet ”Interpretation in History”, Baltimore 1987.

⁴⁴ Kirn, Paul, *Das Bild des Menschen in der Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke*, Göttingen 1955, och Romain, Jan, *Die Biographie. Einführung in ihre Geschichte und ihre Problematik*, Bern 1948.

⁴⁵ Jensen, Bernhard Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betraget”, *Livet fortalt – litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. Richard, A.B. & Jensen, B.E., Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 117-120. Detta är, kunskapsteoretiskt sett, en helt annan uppfattning än den som framläggs i Epsteins poetik. Epstein vill visserligen betrakta biografien som en diskurs i

I Jensens komparativa mikroanalys av en rad fackhistoriska biografier står förhållandet mellan avsändare, mottagare och den berättade historien i centrum som en "narrativ överenskommelse". Jensen betonar särskilt vikten av att uppmärksamma hur biografen har inrättat och använt det förmedlingsrum han har inrett åt sig i texten. Detta inkluderar naturligtvis en analys av vad som kan läsas in i texten om avsändaren/biografen. Däremot företas ingen värdering av biografiernas relation till tidigare forskning eller till användningen av det befintliga källmaterialet. Jensen undersöker bruket av metaforer och slagord för att se om eller hur språkbilder används för att täcka biografens okunskap och otillräckliga bakgrundsforskning. Till skillnad från Jensen har jag fört in en begränsad källkritisk diskussion, men det säger sig självt att den enbart kan handla om reflekterande snabba sidoinblickar; att minutiöst granska de olika biografiernas källhantering faller utanför avhandlingens ambition. Ibland har ändå vissa biografers ohämmade epistolära drift fordrat ett stoppmärke i form av en frågande passus.

Under min läsorientering i de olika biografierna har jag haft många samtalspartners. Som karta och kompass har jag ofta tagit fram redan nämnda avhandling av Inger Larsson om svenska författarbiografier och *Livet fortalt* av Anne Brigitta Richard och Bernhard Eric Jensen där den vetenskapliga biografien utgör studieobjektet. Samtliga analyser av litterära och fackhistoriska biografier har gett mig avgörande impulser och stimulerat mina egna tankegångar. Jag har inte helt och hållet samma utgångspunkt som Richard och Jensen, mitt material och mina analysmål lyfter inte heller alltid fram samma frågor, men *Livet fortalt* har starkt bidragit till mina metoder och min begrepps-användning. De båda forskarna har påverkat mina mikroanalyser såtillvida att en delrubrik är hämtad ur deras begreppsapparat. Utan *Livet fortalt* hade min delanalys av biografien som förmedlingsrum för kunskap knappast hittat in i avhandlingens kontexten.

Någon kan eventuellt finna medeltidsbakgrunden brokig. Kapitlet om kvinnornas medeltid i allmänhet och Birgittas svenska och italienska miljöer är inte enbart en vetenskaplig "stand up-performance" för att jonglera med läsefrukter. Jag tror att avsnitten dels kan ge bakgrundsbelysning, dels behövas som intern referens när olika aktuella historiska och biografiska frågor dyker upp i biografianalyserna. Den tredje, och viktigaste, orsaken till att jag har byggt upp den omfattande medeltida bakgrundsscenen är att jag senare i konklusionen vill lägga fram några biografiska hypoteser som uttryckligen ansluter sig till Birgittas historiska situation. Det finns frågor om Birgitta, som biografier och historiker har förbigått men som eventuellt kan vara relevanta. Samtliga kan relateras till hennes samtid och olika teologiska och politiska debatter och strider.

Konklusionen av arbetet måste av nödvändighet bli resonerande och associativt. Det är meningslöst att försöka fastslå regler för hur en god biografi skall se ut; biografier kan vara bra på många olika sätt med tanke på deras form och funktion i olika historisk-kulturella kontexter. Närmast handlar mitt arbete om att formulera problem, fällor och faror, i den biografiska forskningsprocessen. Daniel Madelénat konstaterar i *La Biographie* (1984) att det antagligen inte är möjligt att systematisera en så osystematisk genre. Däremot är det kanske möjligt att resonera sig fram till vilka metodiska kriterier en biograf bör reflektera över om han/hon vill skapa största möjliga tillförlitlighet. Insikterna, som förhoppningsvis stiger fram ur analyserna, vill jag försöka använda i en diskussion om biografins historievetenskapliga frågor kontra narrations-

diskursen, d.v.s. ett försök att i en viss historisk situation ge auktoritet åt en viss syn på biografien, men underkänner det biografiska projektet som illusoriskt. Jfr Larsson, 2003, s.30.

problemet. Här kommer den etiska synvinkeln in i bilden – ofta angeläget aktuell i det personhistoriska projektet.

Jag ser därför min avhandling som ett spindelnät, med trådförgreningar åt många håll. De olika delfrågorna spinns ändå fram från samma mittpunkt. Mina centrala frågor kretsar kring referentialitet och historisering, kring historievetenskap och litteraritet, kring källkritik och komplementär fikcionalitet. Den enkla komprimeringen lyder: Hur skriver man (om man kan skriva) en historiskt tillförlitlig biografi över Birgitta (eller vem som helst) utan att ge avkall på den moderna biografins krav på komplex människosyn och insikterna om både jagets och språkets förrädiskhet. Hur har explicit Birgittabiografierna rört sig längs den subjektiva-objektiva skalan i de ständigt rörliga idéhistoriska konjunkturerna? Den generella kunskapsteoretiska objektivitetsproblematiken kunde formuleras kring möjligheten av objektiva biografier överhuvudtaget. Den speciella och empiriska epistemologiska objektivitetsfrågan lyder huruvida just en viss enskild biografi kan betecknas som objektiv, opartisk och ostyrd av utomvetenskapliga värderingar.

Man kan också vända på frågan. Hur skriver man en litterärt god biografi utan att ge avkall på kritisk hållning och historisk vetenskaplighet? Man brukar grovt skilja mellan historiska/vetenskapliga biografier och litterära biografier/romanbiografier. Begreppet historievetenskaplig biografroman tål att tänka på...

3 Reuelationes celestes

Den gemensamma källan för samtliga biografier är olika utgåvor av Birgittas *Reuelationes celestes*. Därför är det skäl att inledningsvis nämna något om denna samling som i viss mån kan betraktas som en idéhistoriskt och psykologiskt informativ kvarleva.⁴⁶ Här står vi mitt i Ingvar Andersson formulering i förordet till biografien över Erik XIV. ”Att rekonstruera en bild av en människa ur det förgångna” innebär många svårigheter av källkritisk art, där andras kritiska och berömmande synpunkter och personens egna programmatiska uttalanden måste beaktas bara i andra hand, efter det att man fastställt en stomme av personens handlingar och de få ”intima flöden av personligheten” i ord eller på annat sätt.⁴⁷

Är Birgitta ensam författare till de ”himmelska uppenbarelserna”? Är hela samlingen faktiskt hennes enskilda verk? Den diskussionen har återkommit då och då, men de flesta textforskare är överens om att samtliga texter kommer ur Birgittas hand. Birgit Klockars gör ett undantag för anekdotmaterialet, som tidigt fogades till revelationerna. Också *Sermo Angelicus* (Ängelns lovsång, läsestycken i Vadstena-systrarnas tidegård) vill hon reservera sig emot när det gäller upphovsfrågan. *Sermo Angelicus* styrs av en finslipad liturgisk anpassning. Här återfinns stereotyper som avviker från Birgittas

⁴⁶ Källäget är kvantitativt sett gynnsamt men trots det komplicerat för Birgittaforskare. De utgivna revelationerna är ca 700 till antalet. Tillika med nedtecknat legendstoff och kanonisationsakternas material har de utgjort en primärgrund för forskningen och varit det material man har penetrerat, kritiserat och kommenterat, kort sagt: det stoff varifrån man utvecklat kunskapen om Birgittas liv och verk. En av besvärigheterna i källäget beror på den inbördes kronologin i revelationerna. Uppenbarelserna är nästan genomgående odaterade eftersom ingen ännu har lyckats sammanställa en historiskt tillförlitlig kronologi. Också personidentifieringen är i många fall oklar.

⁴⁷ Andersson, Ingvar, *Erik XIV*, Stockholm (1934) 1948, ”Förord”. Torstendahl påpekar dock att Andersson inte följer sina egna uppställda metodiska premisser. Tvärtom ger han en fyllig bild av Erik IV. Torstendahl, Rolf, ”Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920-1960”, *Historievetenskap som teori, praktik och ideologi*, red. Th. Nybom & R. Torstendahl, Stockholm 1988, s. 85.

stil. Men både Birger Bergh och Birgit Klockars anser att revelationerna *i allt väsentligt* är Birgittas verk. Vi vet att vissa ändringar, t.ex. sammanfogande av flera uppenbarelser till en, har gjorts av biktfaderna. Det är ändå omöjligt att helt lösa problemet med i vilken mån biktfaderna har ingripit formellt-tekniskt i texterna.⁴⁸

Jag vet inte om jag tycker att frågan är så enkelt avgjord. Man kan visst anse att Birgitta står som ensam författare till texterna. Men det utesluter inte hela den komplexa frågan om mångårig och avancerad influens i stilistisk-litterärt och andligt-teologiskt avseende. Magister Mathias, mångårig samtalspartner och biktfar, var en av tidens mest framstående teologer. Petrus av Skänninge, likaså mångårig vän och biktfar, räknas till en av de stora hymnologerna under 1300-talet. Han skrev både poesi och tonsatte andligt liturgiska texter. Också om en författare formulerar sina texter själv, kan han eller hon vara allt från (medvetet eller omedvetet) *lätt* påverkad av andra till en veritabel megafon för andras tankar och uttryck. Jag menar att vi inte har löst frågan genom att synerna och tankarna i Birgittas visioner är präglade av hennes språkdräkt. Hon levde trots allt ett intensivt nätverksliv både i Sverige och i Rom.

En av de mer intensiva visionerna i Birgittas samlade uppenbarelser är t.ex. julnattsvisionen då Birgitta med egna ögon fick se hur det gick till när Maria födde Jesus-barnet. Denna syn var vanlig bland medeltidens kvinnliga mystiker och uttrycker en växelverkan mellan visionärt skådande och ikonografi. Påverkan var inte enbart enkelriktad: flere mystiker (bl.a. Hildegard av Bingen och Heinrich Suso) gav detaljerade anvisningar om hur man skulle illustrera deras syner i handskriften. Visionärerna påverkades av konsten; konsten påverkades av visionärerna. Från 1200-talet framåt blev passionsvisionerna dominerande, liksom man i konsten övergick från Pantokratorgestalten till att skildra den lidande Kristus. Även hos Birgitta finner vi samma starka koncentration kring passionsdramat och den lidande Kristus.⁴⁹

Den medeltida birgittinska texttraditionen inleds redan under Birgittas livstid med de första fixeringarna i latinsk och svensk skriftform. Den konsolideras i en grundläggande redigeringsfas, mellan Birgittas död 1373 och helgonförklaringen 1391, och förvaltas och förgrenas sedan medeltiden ut. Som naturliga slutpunkter ser vi den latinska versionens tryckta *editio princeps* 1492 och den sista stora Birgittahandskriften på vadstenasvenska (*Cod.Ups.C.61*) från tidigt 1500-tal.⁵⁰

Den fornsvenska revelationssamlingen, som presenterades vid Vadstena klostres invigning 1384, är en reöversättning från latinet, d.v.s. från de texter Birgittas biktfäder hade översatt och redigerat. De birgittinnorska texterna däremot torde återgå på det fornsvenska originalmaterialet. Eftersom Birgitta ofta dikterade, varefter uppenbarelserna översattes, har hennes egna texter försvunnit så när som på ett par blad, de s.k. ”Birgitta-autograferna”.⁵¹

Det samlade materialet med revelationer tillkom genom att biktfaderna redan under Birgittas livstid ordnade texterna till större volymer. Tre sådana ”böcker” (Bok I och II samt bok V, *Frågornas bok*) fanns färdiga redan före Birgittas avresa till Rom. *Regula Salvatoris*, skrevs även den i Sverige – förutom de inledande och avslutande

⁴⁸ Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna*, Stockholm, 1966, s.30-33 samt Bergh, Birger, *Heliga Birgitta. Ättabarnsmor och profet*, Lund, 2002, s. 121.

⁴⁹ Dinzlacher, Peter, *Mittelalterliche Visionsliteratur*, Darmstadt, 1989, s. 13, 28-29. Jfr t.ex. Rev I:10, Rev IV:70 samt *Revelaciones celestes, Book VII*, ed. Birger Bergh, Uppsala 1967, Rev. VII 15:22-25. I sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 1, första boken, kap.10, s. 86-91, band 2, fjärde boken, kap. 70, s. 121-126, band 3, sjunde boken, s. 226-228.

⁵⁰ Wollin, Lars, ”Två språk och flera skikt: uppenbarelsernas texttradition”, *Birgitta, hendes verk och hendes klostre i Norden*, red. Nyberg, T., Odense 1991, s. 412.

⁵¹ Klockars, 1966, s. 33.

kapitlen. Ytterligare fyra böcker tillkom under den drygt tjuguariga tiden i Italien. Samlingarna är dock inte redigerade enligt någon princip, varken kronologisk eller ämnesmässig.⁵²

Den slutliga redigeringen av revelationerna överlät Birgitta åt biskop Alfons. Han hann inte avsluta sitt arbete under Birgittas livstid. Han blev inte heller färdig innan kanonisationsprocessen tog vid 1377. Det blev därför de sju ursprungliga böckerna, sammanställda av de båda svenska biktfaderna, som tillställdes undersökningskommissionen. Bland primärmaterialet fanns tidigt ytterligare en åttonde bok, där biskop Alfons hade sammanställt politiska brev som Birgitta hade skickat till samtidens kungar och kejsare. Bland dem fanns både nya, okända, brev och brev som hade uteslutits av de svenska biktfaderna men som senare hittades av Alfons. Biskop Alfons gjorde också sammanställningen av de brev som Birgitta sände till påvar, biskopar och präster. Dessa texter överlämnades aldrig till kommissionen.⁵³

Biktfaderna såg till att Birgittas revelationer kopierades, översattes och spreds i den kristna världen. I slutet av 1300-talet översattes de till svenska. Samlingen hade då ytterligare utökats, eftersom man till de åtta böckerna dessutom hade fogat klosterregeln, *Regula Salvatoris* samt en samling läsestycken om Jungfru Maria, *Sermo Angelicus*, som enligt Birgittas egen uppgift dikterades för henne av en ängel. Ytterligare hade Peter av Alvastra och biskop Alfons sammanställt ca 200 uppenbarelser. Av "säkerhetsskäl" uteslöt Alfons vissa texter, andra återigen hade han inte tillgång till. Dessa texter sammanställdes och donerades av prior Peter till Vadstena kloster när han återvände till Sverige. Sedan tidigare fanns en löst hopfogad samling uppenbarelser deponerad i Alvastra kloster från tiden före Birgittas avfärd till Rom. Texterna sammanställdes till en ny bok, *Revelaciones Extravagantes*.⁵⁴

Latinska texten till Birgittas revelationer, *Revelationes*, trycktes för första gången 1492 av Ghotan i Lübeck, den s.k. *Ghotanupplagan*. Flera nytryck följde kort därefter: Nürnberg 1500, Rom 1556, Rom 1606, och Köln 1628. År 1628 utkom även en tvåbandsupplaga i Rom.

Den fornsvenska texten finns utgiven i fem band, 1857-1884, av G.E. Klemming med titeln *Heliga Birgittas uppenbarelser*. Ett urval texter utgavs 1909 av Richard Steffens: *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning, med inledning, anmärkningar och förklaringar*. *Heliga Birgittas originaltexter* är utgivna av Bertil Högman 1951 och år 1961 utgav Jostein Gussgard *To fragmenter på svensk av den heliga Birgittas skrifter*. Mellan åren 1957 och 1959 utkom Trygve Lundéns helöversättning till svenska, *Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser*, i fyra band.

År 1949 utgavs en faksimilutgåva, *Revelaciones av Cod.Holm.A5b* genom M. Wessén och mellan 1952-56 utgavs en faksimilutgåva av *Cod.Falkenberg* av Elias Wessén. På 1950-talet utkom även *Revelaciones Extravagantes* samt senare en samling originaltexter. År 1972 utgav Sten Eklund *Sermo Angelicus* (SFSS Ser.2,vol. VIII:2) och år 1975 *Regula Salvatoris* (SFSS VIII:1). Textkritiska utgåvor har kommit av Bok I, 1977, editerad av Carl-Gustaf Undhagen (SFSS VII:1), samt av Bok V, 1971, *Liber questionum*, och Bok VII, 1967. De båda senarenämnda är editerade av Birger Bergh (SFSS, Ser.2,vol. VII:5, 7). Den editerade upplagan av Bok VI, Birger Bergh, utkom 1991. Bok IV, editerad av

⁵² Klockars, 1966, s. 35.

⁵³ Klockars, 1966, s. 36-37, Bergh, 2002, s. 22 samt Bergh, Birger, "Visionernas väg: de birgittinska uppenbarelsernas texthistoria", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, Stockholm, 2003, s. 47-48.

⁵⁴ Bergh, 2002, s. 22, Bergh, 2003, s. 47-48, Klockars, 1966, s. 37-38. Som en kuriositet kan nämnas att Frankrike var det enda land där Birgittas uppenbarelser inte togs emot. Om det beror på långsinthet eller inte må vara ogissat, men Birgitta tog ju engelsmännens parti i 100-årskriget!

Hans Aili utgavs 1992. Bok III, editerad av Ann-Mari Jönsson utgavs 1998, följd av bok II år 2001, samediterad av Undhagen och Bergh. Slutligen utgav den editerade utgåvan av Bok VIII genom Hans Aili.

Till Birgittajubileet, 2002-2003, låg hela den textkritiska latinska editionen av uppenbarelserna klar. Denna moderna vetenskapliga utgåva är baserad på systematiska jämförelser mellan de bevarade handskrifterna, och skiljer sig på många textställen från den sammanställda förlagan till Ghotanversionen. Till jubileet utgavs också Alf Härdelins nyöversättning, *Birgittas texter i urval*, i Svenska Akademiens klassikerserie.

Ghotanupplagan i sig har många brister, och skiljer sig därför från den nya latinska textkritiska editionen på flera tusen textställen. Majoriteten av ”felen” är inte innehållsavgörande. Birger Bergh konstaterar att av samtliga 5600 ”språkfel” innebär 330 fall kontextuell diskrepans. Av de övriga fallen kan 1300 intressera språkvetare, medan de återstående 4000 inte väcker uppseende hos någon. Vill man precisera skillnaden mellan Ghotanupplagan och Tryggve Lundéns översättning av *Himmelska uppenbarelser* kan man konstatera att Lundén övertagit innehållsstörande fel från Ghotan samtidigt som han också med egen sund textkritik både korrigerat sådana fel och tillfogat egna fel. Slutsatsen är ändå att Lundéns översättning är en vitaliserande tolkning som kan användas relativt tryggt.⁵⁵ *Himmelska uppenbarelser*, översättningen till modern svenska fyra band av Tryggve Lundén, innehåller:

1. Den heliga Birgittas liv av Peter Olofsson från Alvastra och Peter Olofsson från Skänninge, den heliga Birgittas förfäder och efterkommande av abbedissan Margareta Claudotter, Magister Mathias prolog samt uppenbarelserna Bok I-III.
2. Uppenbarelserna Bok IV-V, den senare med titeln Frågornas bok (*Liber questionum*).
3. Uppenbarelserna Bok VI-VIII, samt brev och uppenbarelser hämtade ur andra källor.
4. Frälsarens ordensregel (*Regula salvatoris*), Fyra böner bifogade uppenbarelser (*Revelaciones extranaguantes*), Den heliga Katarinas av Vadstena liv, Den heliga Birgittas mirakler samt biktfadernas vitor ur *Acta et processus canonizationis beate Birgittae*.

Birgittas uppenbarelser är riktade till henne själv och hennes likar, högreståndsfolk. Man kan i huvudsak skilja mellan fem olika typer av budskap.⁵⁶ Adressaten i budskapen är:

1. Birgitta själv och hennes närmaste omgivning.
2. Kungen (Magnus Eriksson) av Sverige och hans hov, biskopar och ämbetsmän i Sverige.
3. Kyrkliga ämbetsmän från munkar och abbotar till biskopar, kardinaler och påven.
4. Världsliga makthavare i Rom, Neapel, Cypern, kejsaren, kungarna av England och Frankrike.
5. Hela folkgrupper, t.ex. folket i Rom, Neapel och Cypern.

⁵⁵ Bergh, Birger, ”Tillförlitligheten i olika versioner av Birgittas uppenbarelser, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 403-405. Se även Wollin, 1991, s. 497-434.

⁵⁶ Losman, Beata, ”Birgitta en kvinnlig väckelsepredikant”, s. 84, ingår i *Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden*, uppsatser framlagda vid ett kvinnohistoriskt symposium i Skálholt, Island, 22-25 juni 1981, 1983.

Beata Losmans översikt av Birgittas uppenbarelser ger en första inblick i vem Birgitta kommunicerade med. För att få en närmare insyn i vem och vad som rörde sig i hennes idévärld kan en statistisk genomgång av revelationerna ge utförligare besked. Nedan återges resultatet av en kvantitativ genomgång, som jag själv företagit inför detta arbete. Med en möjlig felmarginal – i vissa av revelationerna vet man inte vem som avses – utkristalliserar sig *ungefär* följande koncentration:

Av uppenbarelserna (ca 700 till antalet) är drygt 150 riktade till Birgitta själv, d.v.s. rör hennes egen andliga utveckling eller projicerar händelser eller problem i hennes närmiljö. Av samtliga texter innehåller 106 stycken politiskt budskap eller avhandlar politiska frågor. Omkring 90 texter faller under benämningen allmänna uppenbarelser. Dessa saknar adressat och innehåller allmänna reflektioner kring kristendomen. Budskapen riktade till munkar eller präster är ungefär lika många, 90 till antalet. Kungabudskapen, med ett par undantag riktade till Magnus Eriksson, är 42 stycken. Två av uppenbarelserna riktar sig till kejsaren medan olika riddare, adelsmän, adeln som stånd är föremål för 30 budskap. Uppenbarelser till drottningar, främst drottning Blanka, är 8 till antalet. Kyrkans allmänna tillstånd är huvudrubrik i 7 uppenbarelser och lika många är de direkta tilltalen till påven. Allmogen och folket får 10 budskap, medan uppenbarelser riktade till ickenamngivna personer är 37 stycken. I 8 uppenbarelser finns uppmaningar till korståg. I 20 av revelationerna lovprisar Maria Kristus, i 5 texter lovsjunger Kristus sin mor. Utöver dessa finns skärselds- och domstolsvisioner samt auditiva eller visuella återgivningar av himmelska scener, sammanlagt ett tiotal.⁵⁷

En statistik, som jag gjort, över vem det är som ger Birgitta budskapen visar följande: Gud talar i 8 uppenbarelser, Kristus som röst möter vi i 246 budskap medan Maria förmedlar budskapen i 127 fall. Helgonens röster återkommer ofta, liksom evangelisternas och de första missionärernas, enligt följande: Agnes (6), ett helgon, ickenamngivet (4), röster utan namn eller annan presentation (3), Johannes döparen (3), Ambrosius (2), Petrus (2), Johannes evangelisten (2), Paulus (1), Dionysius (1), Franciskus (1), Stefanus (1). Ytterligare talar en ängel i fyra av uppenbarelserna, djävulen i lika många fall och Maria till Anna i ett av budskapen. Bok V, *Frågornas bok*, är en exponering av tvivel och existentiella spörsmål. Frågetexterna bildar en sammanhängande helhet där Birgitta ser en munk på en stege, som ställer knipsluga frågor om tro och vetande. *Salvatorsregeln*, som ingår som separat helhet efter de nummerade uppenbarelseböckerna dikterades av Kristus för Birgitta.

Birgit Klockars konstaterar att Birgitta överlag hörde mer än hon såg; övervägande större delen av revelationerna är auditiva till sin natur och en litterär blandning av vad Birgitta hörde och läste.⁵⁸ Generellt kan också påpekas att revelationerna sinsemellan är mycket olika till form och stil. Birgitta använde poesi, prosa, dramatik, teologiskt lärt språk och politisk pamflettstil. Stilistiken rör sig längs hela tonskalan från burlesk satir och grova verbala utfall till finstämd lyrisk och andlig sensibilitet.

⁵⁷ *Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser*, band 1-4, övers. Trygve Lundén, Malmö 1957-1959.

⁵⁸ Klockars, 1966, s. 29ff. Samma åsikt förfäktar Knut B. Westman medan t.ex. Tor Andræ är av motsatt åsikt. Jfr Andræ, Tor, *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Stockholm 1926, s. 346-347. Klockars undersökning bekräftar vad Henrik Cornell noterade redan 1918 i en artikel i *Samlaren*: ”Hon plockar samman motiv och idéer från olika håll, medvetet och omedvetet, och ger oss dem tillbaka omsmälta och med nya tillsatser i sina revelationer”. Cornell, Henrik, ”En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder”, *Samlaren* 1918, s. 97.

4 Bland legender och primärkällor

Revelaciones celestes är primärkällan till Birgittas liv och verksamhet. Vi kan betrakta den som en kvarleva, även om vi inte helt kan avstämna graden av impregneringar från samtidslitteraturen. Trots alla problem med dateringssvårigheter, personidentifikation, textkritik och alla frågor om tillförlitlighet, betraktar nog de allra flesta uppenbarelserna ställvis som ett memoarverk. Framför allt är texterna mer än generösa för den som intresserar sig för Birgittas teologiska och intellektuella liv. Uppenbarelserna är också en flödande källa för psykologiska tolkningar; Birgitta är varken hämmad eller medveten om s.k. ”freudian slips”. Hennes känslomässiga öppenhet är ställvis (be)rörande; hon vågar lyfta upp allt i dagsljuset Hon skriver kanske ett slags collage-självbiografi och texterna är mycket meddelsamma när det gäller 1300-talets vardagskonkreta och sociala liv.

I övrigt är vi inte bortskämda med tillförlitligt källmaterial om och kring Birgittas tid, liv och aktiviteter. Redan under sin levnad blev hon helgonfärgad, vilket har påverkat samtida och framtida skildringar.

Den viktigaste källan till Birgittas liv är förstås *Acta et processus canonizacionis beate Birgittae*. Här har alla handlingar inför kanonisationsprocessen samlats. *Acta*, som i modern utgåva omfattar över 600 sidor, innehåller uppenbarelser som inte ingår i *Himmelska uppenbarelser* samt brev, vittnesförhör och olika personers hågkomster om Birgittas gärningar.⁵⁹

Acta är en problematisk källa på flera sätt. Den kan ömsom betraktas som kvaleva, ömsom som berättande källa. Ett av problemen är ”helgonrekvisitan”. Trovärdigheten rör sig olika inom den textuella stilbredden. Här finns å ena sidan berättelser som liknar vår tids både legendartade och legendariska kinesiska kampsportsfilmer, t.ex. *Crouching tiger, hidden dragon*, med sina flygekorrlänkande hjältar. I en hågkomst möter vi Birgitta när hon rör sig genom luften i Peterskyrkan som en ”vit vaxstaty”. I en annan minnesbild ser vi henne framför oss likt en avskjuten pil som i ett ögonblick flyger från Peterskyrkan till San Paolo fuori le mura. Å andra sidan har vi ögonvittnesskildringar från andra källor, som verkar uppriktigt raka i sin enkelhet. En besökande kvinna, Margery Kempe från England, sa om Birgitta att hon hade ”a laughing face”. En annan samtida kommentar var: ”inte förstod jag att hon var helig, hon som alltid var så trevlig”. Med några undantag verkar beskrivningarna ändå vara ”förnuftiga”.⁶⁰

Andra medeltidskällor, som berör Birgitta, är *Diarium Vadstenense* och den mycket otillförlitliga *Den heliga Birgittas förfäder och efterkommande*, författad av Vadstenaabbedissan Margareta Clausdotter. Vadstenediariet finns från 1996 i svensk översättning av Clas Gejrot. Vi har dessutom en levnadsteckning över Birgittas dotter Katarina, skriven av munken Ulf Birgersson i Vadstena. *Vadstenediariet*, som troligen kallades *liber memorialis* av munkarna i Vadstena, är sammanställt av munken Tore Andersson i början av 1390-talet. Minnesboken skildrar händelser i Vadstena med omgivningarna från 1336 till 1545. I diariet återfinns bland annat dödsrunor och notiser om Birgittas familj, släktingar och vänner. De biografiska notiserna om Birgitta är införda långt i efterhand, men efter kanonisationen blev de mer uppdaterade, bl.a. ingår en inblick i själva kanonisationshögtidligheten. Diariet är ändå inte den enda ögonvittnesskällan till

⁵⁹ Se t.ex. Ekwall, Sara, *Vår äldsta Birgittavita och dennas tidiga varianter*, Kungliga Vitterhetsakademiens handlingar, Historiska serien 12, Stockholm 1965.

⁶⁰ *Acta et processus canonizacionis Beate Birgittae*, Codex Holmiensis A 14, inledning av Isak Collijn, Stockholm 1924-1931, (SSFS II: 1), t.ex. s.193, 213, 276, 392 om hur Birgitta kunde flyga. Om Margerys vittnesmål, se *The Book of Margery Kempe* translated by B.A Windeatt, 1994, s. 132.

helgonfesten. En annan munk, Lars Romare, har gett en mycket mer detaljerad bild av den högtidliga dagen. I diariet finns också kommentarer om personer som uppträder i Birgittas revelationer och tilläggsinformation om Birgitta. Här hittar vi också skildringar över hur Birgitta har visat sig för olika personer i syner och drömmar. Vid sina efter döden-framträdanden är hon ofta helt gråklädd. Sådan visade hon sig också för ingen mindre än drottning Margareta.⁶¹

Källvärdet i Margareta Clausdotters krönika är inte det högsta tänkbara. Texten bygger på muntliga berättelser, omtalade långt i efterhand. Abbedissan dog 1486, alltså mer än hundra år efter att Birgitta gick ur tiden. *Den heliga Birgittas förfäder och efterkommande* citerades långt in på 1900-talet som åtminstone genealogiskt trovärdig, även om man var medveten om att många av anekdoterna var i saftigaste laget. Också där abbedissan har haft tillgång till pålitliga källor har hon berättarglatt broderat ut sammanhangen. Det historiska värdet är alltså inte stort i krönikan.⁶²

5 Birgittas levnadstecknare

Lydia Wahlström:

Lyda Wahlström levde mellan 1869 och 1954. Hon föddes som prästdotter i Västerås. År 1888 skrev hon in sig som student vid Uppsala universitet där hon 1892 stiftade Uppsala kvinnliga studentkår. Hon blev fil.dr i historia i Uppsala år 1900. Mellan åren 1920-1934 var Wahlström verksam som studierektor vid Åhlnska flickskolans gymnasium i Stockholm och 1905-1927 arbetade hon som lärare vid Anna Sandströms Privata högre lärarinneseminarium.

Vid sidan av sin lärarverksamhet utövade Wahlström ett omfattande författarskap, främst med historisk och religionsvetenskaplig inriktning. Wahlström blev snabbt känd som för sina inlägg i dagsaktuella frågor och skrev också romaner. Hon var även verksam inom Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt och innehade en ledande roll inom kvinnorörelsen. Wahlström var också aktivt verksam inom Religionsvetenskapliga förbundet och Folkbildningsförbundet. Kvinno- och bildningsfrågor låg henne särskilt nära. Inom kvinnoforskningen blev hon en pionjär med sitt verk *Den svenska kvinnorörelsen*, som utkom 1933.

Bland Wahlström produktion kan nämnas: Nutidsfrågor. Uppsatser i religiösa och sociala ämnen, 1904, Nya nutidsfrågor. Politiskt och kyrkligt. Kvinnligt och okvinnligt, 1907, Gustavianska studier, 1914, Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid, 1920, Sin fars dotter (roman) 1920, Vardagens religion, 1925, Trotsig och försagd, (memoarer) 1949. År 1939 belönades Wahlström med professors namn.⁶³

⁶¹ Gejrot, Claes, ”Kvinnan i grått – Birgitta i Vadstenabrödernas bok”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, Stockholm, 2003 s.189-193, 198-200. Om Lars Romare se, Karlsson, K.H. (utg), ”Lars Romares berättelse om den heliga Birgittas kanonisering”, *Samlaren* 1901, s. 1ff.

⁶² Klockars, Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm, 1976, s. 8-14.

⁶³ Clayhills, Harriet, *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, Värnamo 1991, s. 283, *Nationalencyklopedin*, band 19, 1996, samt Wahlström, Lydia, *Trotsig och försagd*, Stockholm 1949.

Knut B. Westman:

Knut Bernhard Westman föddes 1881 i Härnösand och avled 1967. Westman blev fil.kand. 1902, teol.kand. 1905, teol.lic. 1910 och utnämndes till docent i kyrkohistoria 1911. År 1917 prästvigdes han. Knut B. Westman disputerade med *Birgitta-studier* (1911), ett flerdelat biografiskt-vetenskapligt arbete, som också består av textkritiska studier och religionspsykologisk forskning (baserad på Delacroix samt studier kring ett flertal andra europeiska mystiker). Westman var till professionen teolog-, kyrko-, och missionshistoriker och en av de ledande i unglyrkörörelsen i Sverige. Han deltog aktivt i det ekumeniska arbetet mellan kyrkorna och var mellan 1923 och 1920 verksam som rektor för Lutherska högskolan i Hunan i Kina. Därefter innehade han fram till 1948 en personlig professur i missionshistoria och östasiatisk religionshistoria vid Uppsala universitet.

Westman har bl.a. skrivit förordet till 1914-1917 års utgåva av *Samlade skrifter av Olavus Petri*. År 1915 utgav Westman *Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius den III:s*. I Westmans omfattande produktion märks dessutom förutom bidrag i inom nordisk medeltidsforskning t.ex. *Den kinesiska odlingens huvudepoker*, 1929 och (tillsammans med H. von Sicard) *Den kristna missionens historia*, 1960.⁶⁴

Emilia Fogelklou:

Emilia Fogelklou föddes 1878 i Simrishamn och dog 1972. Hon avlade lärar- och universitetsexamen, blev Sveriges första kvinnliga teologie magister och utnämndes till teologie hedersdoktor 1941. Hon innehade ett lektorat i kristendomskunskap samt ägnade sig åt omfattande föreläsningsverksamhet, bl.a. i kvinnoomsorgsfrågor i kretsen kring Fogelstad-gruppen.

Fogelklou var också en flitig skriftställare och har producerat ett stort antal andliga och kulturvetenskapliga böcker, biografier, memoarer och essäsamlingar. Hon fick De Nios pris 1932 för sitt författarskap.

Fogelklou var medlem i olika samfund med ekumenisk och fredsinriktad verksamhet. Under och efter krigstiden deltog hon aktivt i internationellt hjälparbete samt återuppbyggnadsarbete, bl.a. i Tyskland och Finland. Fogelklou tillhörde kväkarna, men engagerade sig också i katolska och lutherska diskussioner inom ekumeniken. Bland hennes skrifter kan nämnas: *Frans av Assisi* (1907), *Medan gräset gror* (1911), *Protestant och katolik* (1919), *Birgitta* (1919), *Från själens vägar* (1920), *Vila och arbete* (1924), *Människan och hennes arbete* (1926), *Kväkaren James Nayler* (1929), *Den allra vanligaste människan* (1931), *Bortom Birgitta* (1941), *Hat och människomekanisering* (1943), *Arnold* (1944), *Ljus finns ändå* (1948), *Barbuvad* (1950), *Helgon och häxor* (1952), *Resfärdig* (1954), *Form och strålning* (1958), *Minnesbilder och ärenden* (1963), *Brev till vännerna* (1979).

På 1930-talet sökte Emilia Fogelklou, på uppmaning, den lediganslagna professuren i religionshistoria med religionspsykologi vid Uppsala universitet. Trots tidigare uppmaning att söka tjänsten inkompetensförklarades hon.⁶⁵

⁶⁴ *Nationalencyklopedin*, band 19, 1996, samt *Nordisk familjebok*, andr. upp. "Ugglan".

⁶⁵ Bergman Andrews, 1999 samt *Kära Ili, käraste Elin. Emilia Fogelklou och Elin Wägner växlar brev åren 1924-1949*, red. Vallquist, G., Delsbo 1988, samt *Litteraturhandboken*, femte omarb. upp., Stockholm 1984.

Toni Schmid:

Antonia (Toni) Schmid föddes i Fischamend Dorf, Österrike, 1897 och avled i Uppsala 1972. Hon blev dr.phil. i Wien och 1931 filosofie doktor i Lund på en doktorsavhandling om Sveriges första inhemska helgon, Den helige Sigfrid. Toni Schmid var själv katolik, hemmahörande i den centraleuropeiska kristna kulturen.

I Lund tillhörde Toni Schmid den lilla kretsen av lärjungar kring Lauritz Weibull. Mellan 1944 och 1968 var hon verksam som eo antikvarie i Vitterhetsakademien. Sedan 1953 var hon ledamot av Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.

Toni Schmid blev teologie hedersdoktor i Uppsala 1958. Bland hennes skrifter kan nämnas doktorsavhandlingen *Den helige Sigfrid*, böckerna *Sveriges kristnande*, *Birgitta och hennes uppenbarelser* samt ett bidrag till jubileumsboken om Erik den helige.

Från 1940-talet till sin död ägnade Toni Schmid sig, på uppdrag av Vitterhetsakademien, åt sitt egentliga livsverk: rekonstruktionen av Sveriges förlorade medeltida bokbestånd med utgångspunkt från Kammararkivets pergamentomslag.

Vid sidan av arbetet med Sveriges medeltid forskade Toni Schmid också i buddhistisk religionshistoria och företog en längre studieresa till Nepal.⁶⁶

Sven Stolpe:

Sven Stolpe föddes 1905 i Stockholm, avled 1996. Han blev filosofie kandidat vid Stockholms högskola 1926, avlade filosofie licentiatexamen 1930 och doktorerade i Uppsala 1959 på en avhandling om drottning Kristina.

Stolpe var verksam som redaktör för *Fronten* 1931-32, medredaktör för *Credo* 1951-60 och kritiker i *Aftonbladet* 1945-61. Mellan 1964 och 1972 tjänstgjorde han som lektor vid Mjölby gymnasium.

År 1936 anslöt Stolpe sig Oxford-rörelsen och framträdde som MRA:s (Moralisk upprustning) man i Sverige. Han var då känd som en kulturellt liberal och modernistisk skribent, polemisk och stridbar. Som litteraturpolitiker hade han framträtt i en ny generations namn, som tog avstånd från konservatism och esteticism. Fr.o.m. 1930-talet framstod han som en centralgestalt bland kristna intellektuella i Sverige genom att introducera en rad katolska diktare, bl.a. Claudel, Mauriac och Bernanos. Stolpe konverterade 1947 till den katolska kyrkan och gjorde sig därefter känd som en polemiker med kristen, katolskt konservativ grundsyn, som tog avstånd från den nya funktionalistiska oandliga människan.

Sven Stolpe har publicerat en lång rad verk, bl.a. livsåskådningsromaner, essäer, biografier och monografier. Bland hans böcker kan nämnas romanerna: *I dödens väntrum* (1930), *Madame Salerin* (1932), *Järnbröderna* (1933), *Döbeln* (1941), *Världen utan nåd* (1941), *Lätt snabb och öm* (1947), *Sakrament* (1948) samt essäsamlingarna: *Två generationer* (1929), *Livsdyrkare* (1931), *Den kristna falangen 1-2* (1932-34), *Själar i brand* (1938), *Francois Mauriac och andra essayer* (1947), *Den glömda vägen* (1949), *Jeanne d'Arc* (1949), *Gejjer* (1976), *Olof Lagercrantz* (1980) och *Livets löjen* (1983). Bland Stolpes vetenskapliga arbeten uppräknas i lexika: *Från stoicism till mystik - Studier i drottning Kristinas maximer* (1959), *Kristina-studier* (1959), populärvetenskaplig utgåva av *Drottning Kristina*, 2 delar (1960-61),

⁶⁶ Lönnroth, Erik, "Minnesord över bortgångna ledamöter", *Kungliga samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia*, 1967-1980 samt *Svenska Dagbladet* 24.2.1956 och *Svenska Dagbladet*, 19.12.1972.

Svenska folkets litteraturhistoria (1972) samt *Birgitta i Rom* (1973) och *Birgitta i Sverige* (1973).⁶⁷

Hjalmar Sundén:

Hjalmar Sundén, teolog, föddes 1908 och avled 1993. Han studerade vid Uppsala universitet som lärjunge till sin morbror, professorn i religionshistoria med religionspsykologi, Tor Andrae.

Sundén var yrkesverksam inom utbildningssektorn och verkade under många år som föreläsare vid olika kurser och skolor. Han disputerade på en avhandling om den franske psykologen/filosofen Henri Bergson, *La théorie Bergsonienne de la religion* (1940).

Vid närmare sextio års ålder, 1967, utnämndes han till Sveriges första professor i religionspsykologi vid Uppsala universitet. Professuren i religionshistoria med religionspsykologi innehades då av professor Geo Widengren, som avgrenade ämnet religionspsykologi från sitt område. Sundén innehade professuren fram till 1975.

Bland Hjalmar Sundéns vetenskapliga verk och skrifter kan nämnas bl.a. Gud-ödet-slumpen (1947), Psykologi (1952), Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten (1959), Människan och religionen (1961), Om ålderdomen (1965), Zen - historik, analys och betydelse (1967), Älgskytta, helgon och exegeter (essäer) 1969, Barn och religion (1970), Teresa från Avila och religionspsykologin (1971), Den heliga Birgitta – Ormungens moder som blev Kristi brud (1973), Religionspsykologi (1974). Sundén har tillsammans med C.E Sjöstedt gett ut en lärobok i filosofi.

Hjalmar Sundén räknas som grundläggaren av den nordiska religionsvetenskapliga skolan, och hans inflytande blev märkbart vid de flesta religionsvetenskapliga lärosäten i samtliga nordiska länder. Hans främsta bidrag till religionsvetenskapen hans rollteori, enligt vilken den fromma människan identifierar sig med mystiska gestalter, ”övertar roller”. Därigenom får hon en erfarenhet av att Gud (”den Andre”) svarar henne genom ett s.k. rollupptagande.⁶⁸

Birgit Klockars:

Birgit Klockars föddes 1912 i Kronoby, avled i Helsingfors 1996. Hon studerade historia vid Åbo Akademi och doktorerade 1960, som vetenskapsadept till professor Oscar Nikula, på en avhandling om biskop Hemming, *Biskop Hemming av Åbo*.

Åren 1935-46 och 1948-50 var Birgit Klockars verksam som Frälsningsarméns missionär i Kina. Efter hemkomsten från Kina konverterade hon till den katolska kyrkan. Klockars var docent i nordisk historia vid Åbo Akademi från 1966 och fram till 1975. Mellan 1972 och 1975 arbetade hon som äldre forskare vid statens humanistiska kommission. Klockars erhöll titeln teol.dr h.c. 1988.

Birgit Klockars har publicerat sig både skönlitterärt och memoardokumentärt vid sidan av den vetenskapliga produktionen. Bland hennes skrifter återfinns: *Hur var det i*

⁶⁷ Lönnroth Lars & Delblanc, Sven, *Den svenska litteraturen del V*, Uddevalla 1989, s. 79, *Nationalencyklopedin*, band 17, 1995 samt Sven Stolpes memoarer *Idyll och orosmoln*, Malmö 1974, *Stormens år*, Avesta 1975 och *Krigstid*, Borås 1976. Birger Christoffersson har skrivit studie över Sven Stolpe som kritiker och debattör. Christofferson, Birger, *Sven Stolpe och den litterära debatten*, Stockholm 1956.

⁶⁸ *Nationalencyklopedin*, band 17 samt muntliga uppgifter av professor Nils G. Holm, religionsvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi, maj 1992 och ovan angivna litteratur av Sundén.

Kina (1947), diktsamlingen *Evnigt ögonblick* (1948), *Att kunna le – en vardagsskildring från Kina* (1952), samt memoarerna *Ett år – ett liv* (1984) och den postumt utgivna *Ett hem – en värld* (2004).

Klockars blev känd främst för sina forskningar kring den heliga Birgitta och Birgittaklostret i Nådendal: *Birgitta och böckerna* (1966), *Birgitta och hennes värld* (1971) *Birgittas svenska värld* (1976) och *Nådens dal* (1979).⁶⁹

Hans Furuhausen:

Hans Furuhausen, historiker och författare, är född 1930. Han avlade sin licentiatexamen i klassisk fornkunskap vid Uppsala universitet 1960. År 1985 utnämndes han till filosofie doktor, h.c, vid samma universitet.

Hans Furuhausen har varit verksam som både radioman och historiker. År 1963 anställdes han vid Sveriges Radio. År 1967 utnämndes han till kulturchef för radion. Mellan åren 1968 och 1974 verkade Furuhausen som programchef för TV 2. Han har producerat flera TV- och radioprogram om det antika Rom och Aten, samt medverkat i lättare underhållningsserier i radio och TV, som t.ex. Mosebacke monarki .

Vid sidan av TV- och radioarbetet har Furuhausen publicerat sig som populärhistoriker bl.a. med böckerna *Bröd och skådespel* (1978), *Grekernas värld* (1982), *På teatern i Athen* (1983), *Öster om antiken* (1987) samt *Den heliga Birgitta. Furstinnan av Närke som blev Kristi brud* (1990). *Rom. Grekernas värld* ingår som det tredje bandet i Bonniers världshistoria och finns dessutom i Otavas utgåva i Finland.⁷⁰ År 2000 utkom Furuhausens *Rom. Människor och marmor. En krönika om den eviga staden* där Birgitta ägnas ett kapitel under rubriken ”Sierskan från Norden”.

Birger Bergh:

Birger Bergh föddes 1935 i Luleå, studerade klassiska språk vid Uppsala universitet från 1955 och disputerade för doktorsgraden i Uppsala 1967. Han var docent vid Uppsala universitet i det latinska språket och litteraturen mellan 1968 och 1975 och professor i latin 1975-2000 vid Lunds universitet.

Birger Bergh har sedan 1960 arbetat på den av Kungliga Vitterhetsakademien ombesörjda textkritiska utgåvan av Birgittas Uppenbarelser enligt deras latinska textversion och därvid utgivit bok 7 (1967), bok 5 (1971), bok 6 (1991) och 2 (2001). Den sistnämnda utgavs tillsammans med Carl-Gustaf Undhagen. De senaste decennierna har Bergh lett utgivningsarbetet inom Vitterhetsakademins Birgitta-kommitté.

Inom Birgittaforskningen har Bergh publicerat ett antal uppsatser samt biografien *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet* (2002). Birgittas förtrogne och biktfar Mathias har Bergh studerat framför allt i utgåvan (med eng. övers.) av Mathias *Poetria* och *Testa nucis* (1996).

Rent språkvetenskapliga problem har Birger Bergh studerat i en rad artiklar, men också i monografien *On Passive Imperatives in Latin* (1975). Av arbeten inom det s.k. nylatinet kan nämnas utgåvan av Sveriges första diktsamling (1561), nämligen Laurentius Petri Gothus *Aliquot elegiae* (1973) samt översättningar och kommentarer till

⁶⁹ Klockars, Birgit, *Ett år – Ett liv*, 1984 samt *Uppslagsverket Finland*, band 2, red. H Ekberg, Borgå 1983 och *Uppslagsverket Finland*, band 3, red. H. Ekberg, Ekenäs 2005.

⁷⁰ *Nationalencyklopedin*, band 7, 1992, samt telefonintervju med Hans Furuhausen 1.10.1992.

Georg Stiernhielms latinska dikter, utgåva jämte svensk översättning av Olof Verelius *Peregrinatio Cosmopolitana* ("Resan till världsstaden", 1994). Av översättningar från latin till svenska kan också nämnas *Ad Herenium* ("Romersk retorik. Till Herennius", brevväxlingen mellan Abélard och Heloïse (1997), *Samuel von Pufendorf* ("Om de mänskliga och medborgerliga plikterna enligt naturreätten", 2001), Francesco Petrarca's *Secretum* ("Min hemlighet", 2002). Under tryckning är f.n. Einhards *Vita Karoli Magni* och Johannes Schefferus *Exempla Memorabilia*.⁷¹

⁷¹ E-mail av Birger Bergh, den 7 mars 2004.

Birgitta skriver ned sina uppenbarelser. Kalkmålning i Tensta kyrka, Uppland, av Johannes Rosenrod 1437. Foto Lennart Karlsson.

II. TID OCH TEORI, METODER OCH MÖNSTER

1 Exposé över biografins historia

1.1 Antikens och medeltidens mönster

Varje människoliv är ett mikrokosmos: en värld i litet format. Det biografiska är, enligt Wilhelm Dilthey, historieskrivningens grund:

Dieselbe ist im gewissen Verstande die am meisten philophische Form der Historie. Der Mensch als Urtatsache aller Geschichte bildet ihren Gegenstand. Indem sie das Singulare beschreibt, spiegelt sich doch in demselben das allgemeine Gesetz der Entwicklung.¹

Diltheys grundsats löser däremot inga biografiska problem, varken i teorin eller i den metodologiska praktiken. Utgångstesens hjälper inte heller till vid biografins genrebestämning, vägleder oss inte i frågan om tillåten fikionaliseringsgrad kontra källkritisk trofasthet i biografiken. Satsen uttrycker snarast en humanistisk tro; den uttalar sin önskan om den sanna biografien och den ideala historieskrivningen som ett äkta par – en synvinkel som lämpar sig som startpunkt när man vill överblicka biografins utveckling fram till vår tids semiotiska och poststrukturalistiska misstänksamhet mot språkets relation till livet, verkligheten och erfarenheten samt synen på den diskursfjättrade människan.

Xenofon (400-talet f.Kr.) är den äldsta biograf, vars skrifter vi fortfarande har tillgång till. Redan hos honom tydliggörs biografins framtida dilemma: hyllningsskrift eller en komplext realistisk personskildring? Konflikten (kanske hellre gränsen) mellan den litterära och den vetenskapliga biografien etablerades redan under antiken. Redan Aristoteles uppmärksammade skillnader och motsättningar som fortfarande är aktuella. I dag möter vi dem i den anglosachsiska och tysk-franska teori- och metoddebatten om biografins estetik kontra biografins bruksfunktion.² Vid sidan av levnadsbeskrivningar av det slag Aristoxenos och hans efterföljare praktiserade, som en form av den litterära biografien, växte det fram en biografityp i lärd stil bland de alexandrinska filologerna. Intresset fokuserades inte längre konsekvent på statsmän och kungar. Bland

¹ Dilthey, Wilhelm, "Entwicklung des Seelenlebens in Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie", s. 225, citerat genom Romain, Jan, *Die Biographie. Einführung in ihre Geschichte und ihre Problematik*, Berlin 1948, s. 11-12, Dilthey skrev själv biografier över Schleiermacher, Hegel, Fredrik II, Schiller, Goethe, Bruno och Charles Dickens. I motsats till Hegels monistiska tänkande, där individen bara var ett övervinnligt moment i det Absolutas utvecklingsprocess, trodde Dilthey inte att den historiska verklighetens grund kunde hänföras till det kollektiva. Han menade att en person och hans idéer aldrig kunde förstås enbart utifrån. Den sympatiska inlevelsen, Verstehen, måste till för att skildringen skulle bli komplett. Bland andra J-P Sartre influerades starkt av Dilthey på denna punkt, liksom när han ville identifiera det dialektiska förhållandet mellan det universella och det individuella och det som förmedlade denna relation. Jfr Jonsson, Kjell, "Mellan den sociala determinismens Scylla och den psykologiska reduktionismens Charybdis. Problem i den idéhistoriska biografismens genre", *Liv och text*, Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria vid Umeå universitet, 1985.

² Larsson, Inger, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?", *Nordica, Tidskrift för nordisk teksthistorie og æstetik* 6/1989, s. 15-43.

alexandrinerna utarbetades dessutom kommenterande utgåvor av diktares och filosofers verk: levnadsskisser med citat och forskningsrön.³

I de tidigaste levnadsskildringarna i historien etablerades några genomgående metoder för att beskriva en individ. Ett sätt som användes är den oföränderliga karaktären i direkt framställning. En annan biografisk metod var användandet av jämförande dubbelkaraktäristik. Insikten om att människan är föränderlig under sitt livslopp fick biografier att arbeta med direkt framställning av föränderliga karaktärer. Ytterligare en form är den indirekta karaktäristiken.⁴ Mellan elogium (första gången en person skildras) och epilogen (slutorden) skildrades individen oftast som oföränderlig till karaktären, men både den indirekta och direkta gestaltningsformen förekom under antiken och medeltiden. Målet var inte att teckna bilden av en levande, verklig, människa utan en idealbild; moralläran gick före historiska fakta och psykologisk sanning, sammanfattar biografiforskaren Paul Kirn. I den mån man omtalade negativa personlighetsdrag beskrevs de som egenskapsbrister, som till exempel Tacitus i beskrivningen av parterkonungen Vardanes eller Hugo von Flavigny om Wilhelm den röde. Tacitus konstaterar om parterkonungen att ”få var honom jämbördiga i glans, om han bara hade sökt sitt eget folks kärlek lika ivrigt som sina fienders skräck”. De medeltida biograferna framhöll vanligtvis avsaknad av fromhet som en negativ egenskap.⁵

En intressant frågeställning gäller graden av kritisk människosyn, självbild och jagkunskap under antiken och medeltiden. Jacob Burckhardt ansåg att människan i det kulturella klimatet före renässansen var betydligt mindre jagcenterad än under modern tid. Människan under antiken, och medeltiden, kände sig själv främst som tillhörig ras, folk, politiskt parti, olika sammanslutningar, familj eller i annan kollektiv konstellation. Men begreppet person, i meningen individ, var faktiskt en nyhet som växte fram i den kristna medeltida debatten, påpekar Anders Piltz. Det finns alltså skäl att kritisera Burckhardts förutsättningar. De har också fått mothugg. Biografiforskaren Reed Whitemore framhåller att människan under nämnda tidsepoker omtalade sig själv som ”jag”, skrev om sitt privata liv och gav uttryck för andra aspekter ur sitt inre medvetande än kollektiva tankar och ambitioner. Det kulturella klimatet var inte enbart ett enda kulturklimat, framhåller Whitemore; beresta, välutbildade människor från den övre samhällsklassen levde kanske i en miljö som mer liknade vår egen än vi i första hand tror. Skillnaden kan snarare handla om olikheterna i klass, status och förmögenhet. Att forskningen fortfarande är livlig visar ett nyutkommet verk, som analyserar Hugos av Saint Victor *Didascalicon* från 1100-talet:

The Delphic adage, ”know yourself”, was a recurring theme in twelfth-century religious literature. Hugh of Saint Victor used it in the first chapter of his *Didascalicon*. It was the subtitle of Abelards’ *Ethica*. It has long been recognized by historians as a sign of ”discovery of the individual” in the twelfth century. The quest for self-knowledge, for knowledge of one’s inner self that is, and the emphasis of one’s own experience, are seen as signs of this growing sense of individuality. Originating as a reaction of medievalists to the claims of Renaissance historians, this “discovery of the individual” has been qualified since then. In the first place, there is no individual in modern sense, with its sense of uniqueness and its goal of self-fulfilment. Secondly, the almost exclusive attention on religion as the field where, if not individuality, at least self-awareness develops, has come

³ Romain, 1948, s.17-19.

⁴ Kirn, Paul, *Das Bild des Menschen in Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke*, Göttingen 1955, s. 28-30 samt s. 40-56.

⁵ Kirn, 1955, s. 40-49.

under attack. Historians have pleaded an enlargement of the field where an individual awareness can be seen: not only among the religious and intellectual elite, where individualism takes a religious, philosophical, or literary form, but also among other social groups and societies.⁶

Biografiskrivningen under antiken och medeltiden var, enligt Whittemore, snarare handikappad av litterärt biografiska konventioner och av samhällets observans än av reell bristande insikt om jagets natur och människolivets komplexitet. I polemik mot Burckhardt anser Whittemore att även vår tid skapar sina egna typiska biografiska ”glansbilder” och konventioner. Han ser dem snarare som sociala beställningar än framvuxna ur ett genuint intresse för individen och det individuella. Biografiskrivningen i vår tid skulle då vara behäftad med samma problem som under antiken: konventionerna och blindfläckarna återfinns bara inte inom samma områden. Antikens biografier fann färre skönhetsfläckar hos sitt subjekt, och behövde inte gå till Freud för att finna dem, men det berodde inte på bristande självmedvetande i den grad som Burckhardt låter tro, poängterar Whittemore.⁷

I *Den svärfångade individen* visar medeltidshistorikern Aron Gurevitj på en nyanskillnad mellan grekisk och romersk mentalitet. I grekernas värld var människans psyke inte objekt för undersökande frågor. I det antika Rom förhöll det sig annorlunda. Här möter vi författare som visar tendenser till jagstudier (Seneca och Marcus Aurelius nämns som exempel), men den psykologiska introspektionens verkliga genombrott kom med kyrkofar Augustinus (345-430 e.Kr.) och hans *Confessiones*. Liknande bekännelseverk hade skrivits ett sekel tidigare, bland annat av den helige Cyprianus och den heliga Hilarius, men med Augustinus introduceras det nya paradigmet att uttrycka sig själv i vår kultur.⁸

Biografins förebildliga funktion är kanske ”odödig”. Förebildsidealet har fortlevt in i vår tid. Frågan om dess ofrånkomlighet/nödvändighet har sin specifika vikt särskilt när man studerar personhistoria där den biografiska funktionen är av socialt, politiskt, moraliskt eller religiöst slag.⁹ Jag har skäl att återkomma flerfaldigt till detta längre fram: biografier över ett medeltida helgon är alltid färgade av schabloner – medvetet eller omedvetet. Dels kan biografier, som ägnar sig åt en medeltidskristen person aldrig helt frångå legenderna och kanonisationsmaterialet; det verkar dessutom som om varje försök att skaka av sig de färdiga schablonerna i sin tur skapar nya schabloner. Dels ingår legenderna i Birgittas tankar och livsriktning på samma sätt som varje from människa, eller blivande helgon, i sitt eget liv följer och amplifierar de bibliska och fromma förebilderna.¹⁰ Empiriska livsfakta blir, med W.H. Epsteins dekonstruerande

⁶ Van t' Spijker, Ineke, *Fictions of the Inner Life. Religious Literature and Formation of the Self in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Turnhout, Belgien, 2004, ”Introduction”, s. 1.

⁷ Burckhardt, Jacob, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, (1860), New York 1958, samt Whittemore, Reed, *Pure Lives*, Baltimore/London 1988, s.2-4. I *Mellan ängel och best*, Stockholm 1991, visar Anders Piltz att man redan på 500-talet använder begreppet ”person för en autonom individ, den tänkande, fria och oersättliga varelse som är raka motsatsen till den utbytbara rollmask som ordet från början betecknat”. I Aron Gurevitj, *Den svärfångade individen. Självsyn hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärda i Europa*, Stockholm 1997, finns ett helt kapitel, s.101ff, som klagör och bekräftar individtankens tidiga utveckling.

⁸ Gurevitj, 1997, s. 103ff.

⁹ Madelénat, Daniel, *La biographie*, 1984, s. 183. Fram till 1900-talet betraktades biografien som den främsta formen av historieskrivning när det gällde att statuera praktisk moral och etablera ett kulturellt överjag. Jfr även Larsson, ”Biografiforskning: poetik, politik, panorama”, 1989, s.40.

¹⁰ Jfr Piltz, Anders, Piltz, Anders, ”Inspiration, vision, profetia. Birgitta och teorierna om uppenbarelsen”, *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3-7 oktober 1991, s.69-88

och kritiskt radikala biografipoetik, spår av en diskurs inom en annan diskurs med sina kulturellt motiverade och värdeladdade tecken.¹¹

Till ett tillfredsställande biografiskt porträtt under antiken och medeltiden hörde kroppsliga beskrivningar. Jämförda med dagens biografik präglades de av strikta begränsningar. I både gamla och nya testamentet är de fysiska beskrivningarna snarare undantag än regel, men när den hellenistiska världen genomsyrades av kristendomen finner vi att betydande religiösa gestalter framställdes med kroppslig-visuell tydlighet. Meningen var att man i fantasin skulle se gestalterna för sin inre blick. Kristendomen hade delvis en hämmande inverkan på den biografiska framställningen: den bjärta realismen i den yttre återgivningen parades med en osann änglamentalitet i skildringen av personernas inre.

En omtyckt biografisk metod var dubbelkaraktäristiken. Tidsepoker och orter, men lika ofta människor, skildrades i jämförelseform. Man vägde den ena hjälten fördelar mot den andres nackdelar. Jämförande typologiserande epitet var också vanliga. I samma syfte användes anekdoterna. Den främste företrädaren för stilen var Plutarkos (ca 46-120 e.Kr.) som i 22 biografier ställde en grek mot en romare. Den plutarkiska traditionens starka fäste i biografihistorien är märkbar i svenska biografier ännu in på 1900-talet. Den får visserligen ett tillskott av en modernare vetenskaps- och historiesyn, och utvidgas av ett mer psykologiskt upptränat öga, men den skakas ändå inte i sina grundvalar innan Plutarkos av modernkritiska biografier inte längre ansågs vara biograf överhuvudtaget.¹² Den förste historiker som seriöst tog sig an problemet med skildringen av förändringar i den biografierades karaktär var antagligen Polybios (200-120 f.Kr.). I levnadsteckningen över Filip V av Makedonien blev han tvungen att finna en förklaring till hur hans hjälte, utrustad med alla tänkbara goda egenskaper som han var, kunde förvandlas till en tyrann.¹³ Ett annat sätt, typiskt under medeltiden, var att skildra människan genom följderna av hennes gärningar hellre än genom återgivning av enskilda handlingar. Det anekdotiska berättandet har, som jag påpekade ovan, följt biografien under hela dess lärdomshistoria. Ett klassiskt exempel är Polybios berättelser i biografien över Alexander den store. Anekdoten har haft både sina försvarare och begäbbare. Alexander von Villers skrev en gång: ”Anekdoter är ett betänkligt symptom; de tyder på andlig oförmögenhet”. Men biograferna har trots det spridit anekdoter om de flesta ’stora män’ som fått sin levnadsteckning skriven. Några av dem har blivit klassiska berättelser.¹⁴

När det gäller biografien under medeltiden tiger Edmund Gosse i sin översikt över biografier i *Encyclopaedia Britannica*. Epoken var mer inriktad på det himmelska än på det jordiska. De levnadsbeskrivningar som producerades står kvalitativt långt under de antikaografierna. Lakunen hos Gosse är ändå inte validerad i verkligheten: en ny variant uppkom och bredde ut sig, *vitan*. Där samlades berättelser om martyrs och heliga personers liv. Så som familjen och folket tidigare hade velat skildra sina

där Birgittas inlevelse i bibliska roller analyseras. Birgitta identifierar sig med de bibliska aktörerna och hennes språkbruk är format av biblicismer.

¹¹ Epstein, W.H., *Recognizing Biography*, Philadelphia 1987, s. 38. Epstein skriver: ”a ‘fact’ could be treated as a trace within discourse of discourse, as a culturally motivated, value-laden sign, which simultaneously, encodes and re-encodes the self-referential process of unlimited semiosis”.

¹² Kirn, 1955, s. 51-53, 72-82. Jfr med diskussionen i Whittemore, 1988, s. 4-5, 12. Se även Inger Larsson, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Södertälje 2003, s. 43-45 samt Göran Hägg, *Övertalning och underbällning. Den svenska essästiken 1890-1930*, Stockholm 1978, s. 46.

¹³ Kirn, 1955, s. 111.

¹⁴ Kirn, 1955, s. 133-143, 150-153.

överhuvuden och betydande ledare ville kyrkan nu berätta om sina grundare, fäder och predikanter. Levnadsskildringarna utvecklades till en egen biografiform: hagiografen. I de tidigaste vitaskrifterna under senantiken (visserligen okritiskt framställda) tydliggjordes ändå olika karaktärer och en viss verklighetshalt bibehölls. I de senare vitorna, när skriftställaren inte längre kände till annat än namn och dödsdag på den heliga, tenderade miraklen att öka. Den hagiografiska uppbyggelselitteraturen översvämmades då av övernaturliga och osannolika under. Ofta kan de, intressant nog, spåras tillbaka till ett orientalisk-religiöst berättande. Från 700-talet märks en trend att inlemma vitorna i bredare historiska panoramer. Det ledde till att traditionella hagiografier utvecklades till klosterhistoria med utvikningar i tidens politiska och kyrkopolitiska händelser.¹⁵ Hagiografen, som tidigare hade gjort anspråk på verifierbarhet, började förenas med den verklighetsbaserade historieskrivningen. Detta kan kanske ses både som en utveckling av ett mer kritiskt medvetande hos vitaförfattarna och som ett maktanspråk: ju starkare kyrkan befäste sin maktställning som en politisk faktor att räkna med desto viktigare ansågs det antagligen att rensa bort alltför livlig och naiv fantasi.¹⁶ Forskaren Ludwig Zoepf gjorde vid 1900-talets början ett försök till distinktion mellan *legend*, *vita* och *biografi*. Enligt honom är legenden en skildring där det mirakulösa dominerar personframställningen. Vita är en regelrätt en levnadsteckning där det mirakulösa får stå tillbaka för levnadsomständigheterna. En biografi däremot skriver utvecklingshistoria och framställer hur en människas helgas. Biografen skulle alltså, enligt Zoepf, förklara hur någon utvecklas till ett helgon.¹⁷

I William Roscoe Thayers översikt av biografins historia lyfts några unika, hagiografiska, medeltidsbiografier fram. Thayer bedömer Sire de Joinvilles biografi över Ludvig IX (Ludvig den helige) som ytterst välskriven både ur medeltida och modern bedömning. Joinville levde tätt inpå kungen i både krigs- och fredstid. Thayer kallar biografen ett konstverk i sig trots att den inte adderar något till biografiforskningen. Biografens aktiva medverkan i texten är mer än ett retoriskt drag; Joinville lämnar frimodigt ut sina egna åsikter om tidens politik och kända personer. Det kommenterande draget har fått flera forskare att lyfta fram Joinville som en av de viktigaste bland Frankrikes äldre historiker. Biografen ger dessutom en socialt inträngande bild av tidens andliga riddarskapsideal.¹⁸ *The Little Flowers of St. Francis* får också, trots att biografen översvämmas av mirakler och under, med beröm godkänt av Thayer. I biografen kan läsaren intimt följa med en helig persons vardagsliv under slutet av medeltiden, säger han. Läsaren får en känsla av att ha lärt känna Franciskus. Metoden (biografen är skriven av en okänd munk) bidrar till kvaliteten: kompositionen utgörs av en serie händelser i helgonets liv som kompletteras med Franciskus egna ord och uttalanden. *Imitatio Christi* är ytterligare en klassiker från 1400-talet som inte kan förbigås här. Verkets

¹⁵ Romain, 1948, s. 25-28 samt Grundmann, Herbert, *Geschichtschreibung im Mittelalter*, Göttingen 1965, s. 30-33. Spännvidden i vitalitteraturen kan man som t.ex. Whittemore, 1988, s. 42-45, exemplifiera genom studiet av Athanasius nästan samtida biografi över den heliga Antonius på 200-talet till Adamnans (624-703) biografi över den heliga Columba (521-597) där den förre omtalar realismen i helgonets livskamp, mörker, brister och frestelser medan den senare beskriver en person som är fylld av frid, felfri och färdig för himlen.

¹⁶ Hagiografen utvecklade ändå inte biografen som särart. I de överflödande mirakelberättelserna förloras kontakten till verkligheten så till den grad att både historien och det biografiska upphör att vara meningsbärande. De mentalitets- och kulturhistoriska aspekterna är däremot viktiga inom i den ovannämnda spännvidden i vitagenren. Legenderna och vitaberättelserna uppvisar tydliga skiftningar samman i sin strävan efter trovärdighet.

¹⁷ Zoepf, Ludwig, *Das heiligenleben in 10 Jahrhunderten*, Leipzig/Berlin 1908, s. 63 ff. Definitionen är, strikt sett, besvärlig då helgonförklaring ju är en utmärkelse given av kyrkan.

¹⁸ Thayer, William Roscoe, *The Art of Biography*, New York 1920, s. 60-64.

influenstkrets blev vidsträckt både geografiskt och över tid. Här finner Thayer en tredje ”medeltidstyp”, en person som är helt uppslukad av andliga övningar i meditation, bön och självförnekelse.¹⁹

Ett vanligt fenomen, som återkommer i senmedeltidens personskildringar, är att Gud väljer de illiterata som sina utvalda språkrör – ett utslag av och ett symptom på en mer utbredd kamp mellan den litterata och den illiterata socialklassen. Motsättningen tillspetsades under medeltiden när lekmännen började ställa kritiska frågor. Man krävde individualitet och rätten till ett eget personligt religiöst liv.²⁰

Helt utan biografier över profana personer är medeltiden ändå inte. Det skrevs levnadsteckningar, förutom om den ovannämnda Ludvig IX, också över Karl den store, Alfred den store och Fredrik Barbarossa, för att nu nämna några. Men om man beaktar att medeltiden omspannar tusen år är den biografiska produktionen mager.²¹ Från 1300-talet framåt började biografier skrivas över andra framträdande personer än kungar och helgon. Intresset var särskilt tydligt i Spanien och Italien. Som exempel kan nämnas Filippo Villani, som skrev hela 35 biografier över kända florentinare på 1380-talet. Medeltidens första konstnärbiografi (den första sedan antiken) är enligt Jan Romain Boccacios biografi över Dante som utkom år 1360.²² Att observera är att Villani, i likhet med Boccaccio, intresserade sig för såväl ”stora män” som ”stora kvinnor”.

1.2 Från förvetenskapligande via förvildning till 1800-talets vägsål

Det är snarast en truism att två epoker i mänsklighetens historia brukar betraktas som individens era framom andra. Jag avser förstås renässansen och upplysningen. För att framhålla den individuella frigörelsen från tidigare tvångsautoriteter, framför allt religionen och i synnerhet kyrkan som maktinstitution, målades medeltiden upp till en mörk bakgrund mot den nytända ljusbilden av Människan. Renässansen och upplysningen fick stå som modernitetens föregångare: individen frigjordes från att tidigare ha varit fastkedjad i familje- och släktkollektivet och den kristna tvångsideologin med sin fastslagna världsbild och historiesyn.

Att polariseringen inte bara är skumögd och tråkig utan också skev märks när man fördjupar sig i medeltidens tankevärld. Jag är helt överens med Eva Österberg när hon konstaterar:

¹⁹ Thayer, 1920, s. 64-66. Det finns anledning att återkomma till begreppen, idealen, biografivarianterna och de olika medeltida uttrycken för andlighet samt de historievetenskapliga och biografiska problemen som tangeras i detta kapitelavsnitt. Trots att Birgittabiografierna rimligtvis borde kunna inrangeras bland moderna levnadsskildringar bär de biografiskrivningens genetisk-vetenskapliga arv inom sig genom dels sitt hagiografiska biografisubjekt och dels den direkta källkopplingen till vitalitteratur.

²⁰ Kirn, 1955, s. 58-60. Jfr Dinzelbacher, Peter, ”Das politische Wirken des Mystikerinnen in Kirche und Staat. Hildegard, Birgitta, Katharina”. *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelbacher & D.R. Bauer, Köln 1988, samt Vauchez, André, *Les Laïcs du Moyen Age. Pratiques et expériences religieuses*. Paris 1987. Båda dessa medeltidsforskare återkommer ofta till den illiterata språkrörstanken i sina analyser av medeltidsmystiker och fromheten under senmedeltiden.

²¹ Romain, 1948, s. 25-28.

²² Romain, 1948, s. 31.

Inte nog med att man tenderar att överskatta graden av personlig integritet, självständighet och frihet i det moderna samhället. Man underskattar också rikedomen och komplexiteten i medeltidens tänkande./.../Vid närmare eftertanke har alltså temat individualism och kollektivism varit lika aktuellt genom hela historien.²³

Intresset för individer och deras liv och verksamhet vrids åt ett annat håll när vi lämnar den europeiska medeltiden bakom oss. Helgonen får konkurrens; inte enbart de heliga är spännande och förebildliga.

I övergången till renässansen började konstnärsbiografin växa med fart och framgång. En av de mer kända biograferna var Vasari, som med sin *Le Vite de' pio eccellenti pittori, scultori e architettori* skildrade personer från Cimabue till Tizian. Biografierna var ett tidens tecken: kejsare och påvar förlorade i auktoritet gentemot ”det ensamma geniet”. Fenomenet var inte isolerat italienskt, inte ens enbart litterärt. Företeelsen var socialt betingad och ackompanjerades av en renässans för biografin. Ungefär samtidigt med Vasari författade schweizaren Konrad Gessner *Bibliotheca Universalis*, ett verk som betraktas som vårt äldsta biografiska lexikon. Tacitus och Plutarkos nyupptäcktes och översattes till latin. Med renässansen kom strävan att förvetenskapliga människokänedom: erfarenhet och inlevelse dög inte längre som biografisk metod och man återuppvärmden den klassiska läran om de fyra temperamenten. Men sangviniker, koleriker, flegmatiker och melankoliker räckte inte heller till som karaktäristik. Man skiljde dessutom mellan de några få begåvade, medelmåttorna och de banala. Mätinstrument blev rang, stånd och naturens eller ödets gynnsamhet.²⁴

Biografins utveckling från medeltiden fram till 1500-talet kännetecknas en av objektsförskjutning från helgonen till syndarna – även om kyrkans män och kvinnor förblev lika intressanta biografiobjekt som kungar och konstnärer. I Frankrike, England och Italien började fröet till den moderna biografin gro under 1400-talet. Det historiska intresset kan avläsas i den långa raden av engelska kungabiografier. Paul Murray Kendall ser ett samband här dels med latinets borttonande som offentligt skriftspråk när nationalspråken växte fram och dels med att man systematiskt började bevara brev i större utsträckning än förr. Både privat, kommersiell och politisk korrespondens samlades in.²⁵

Kendall uppmärksammar även tidens självbiografier. Han noterar att nästan alla autobiografer omtalar sig själv i tredje person singularis. I hans analys är Margery Kempe särskilt intressant för oss. Margery Kempe, född i Norfolk, hade nämligen det svenska helgonet Birgitta som förebild. Hon fick likartade uppenbarelser, hon följde längs Birgittas pilgrimsspår under 25 långa vandringsår i Europa, hon agerade enligt samma handlingsmodeller. Liksom Birgitta omtalar hon sig själv i tredje person i sina uppenbarelser. Detta leder till några frågor. I vilken grad kan/bör/får Birgittas revelationstexter läsas som en sammanhängande självbiografi? I så fall: vilken inverkan har det perspektivet på den biografiska tolkningen av henne? I hur hög grad kan man generellt beteckna medeltidens intensiva (och utpräglat kvinnliga) uppenbarelselitteratur som ett sökande efter, och ett försök att synliggöra, det egna jaget? Kort sagt: kan man

²³ Eva Österberg, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, *Det roliga börjar hela tiden*, Bokförläggare Kjell Peterson 60 år. Stockholm, 1996, s. 322.

²⁴ Romain, 1948, s. 31-34.

²⁵ Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*. New York/London 1985, s. 50-54, 80-83.

delvis betrakta religiösa visioner som en del av den nyväckta, trevande autobiografi-formen och därmed som ett medel i det egna individuationssträvandet.²⁶

Under 1600-talet och in på följande sekel var det biografiska landskapet minst sagt omväxlande. Man experimenterade livligt med den biografiska och självbiografiska formen. Memoarer, dagböcker, journaler, sensationella exposéer, livsberättelser om kriminella samt pseudobekännelser strömmade ut på den litterära marknaden. En särskild form av biografien, ett slags relationsbiografi, kom med levnadsberättelser där socialt högt uppsatta kvinnor skildrade sina framstående mäns liv och äktenskapet med dem.²⁷

Biografien upplevde sin guldålder kring mitten av 1700-talet. Det seklet var en tid när Samuel Johnson kunde skriva:

No species of writing seems more worthy of cultivation than biography, since no can be more delightful, or more useful, none can more certainly unchain the heart by irresistible interest, or more widely diffuse instruction to every diversity of condition.²⁸

Under 1700-talet, mitt i den biografiska sensationsdramatiken, publicerades biografiklassikern framom andra: James Boswells *Life of Johnson*. Biografien kom i flera sekler framöver att betecknas som ett under av noggrannhet, en minutiöst trovärdig levnadsteckning, en nästan millimeterexakt livsberättelse, kort sagt: den ideala biografien. Ännu under 1900-talet utgavs nästan varje år fler böcker och artiklar om *Life of Johnson* än om resten av det biografiska arvet. Kendall framhåller att Boswells biografi ingår i den omstörtande revolutionen av medvetande, idéer och attityder som signaleras genom Voltaires, Rousseaus, Humes och Kants liv och skrifter. I sin direkta fokusering på den unika personligheten och i synen på självet och världen är Boswellbiografien, enligt Kendall, lika omvälvande.²⁹

Biografien förlorade sin status mot slutet av 1700-talet då de liv som biograferna skildrade inte längre inbegrep män inrangerbara under rubriken ”Berömda mäns liv och verk”. Bokmarknaden fylldes av levnadsteckningar över dvärgar, ormmänniskor, pirater, falskspelare och annat ”löst pack”. Douglas Collins menar att biografien aldrig riktigt lyckades återhämta sig från förfallet under 1800-talet. Romantikerna föredrog att visa upp det oförmedlade jaget, idealistiska historiker i Hegels efterföljd ansåg att den stora Idéns eller det Absolutas utvecklingshistoria skulle prioriteras medan positivisterna såg individen som ett för litet och ointressant faktum i historiens lagbundenhet. Under 1900-talet fortsatte utförsgången av egen tyngd, enligt Collins. Han avser då biografien som vetenskapligt projekt, vars popularitet har varit i sjunkande de senaste två hundra åren. Även om Collins åsikter håller som metahistoriografiskt fågelperspektiv kan undantag noteras. Redan den svenska biografiken visar undantag. I den anglosachsiska världen har hur som helst teori- och metoddiskussioner och forskning rörande biografi och biografier accelererat till en vitaliserande debatt under 1900-talet.³⁰

En ny typ av biografi föddes under 1800-talets senare del i England: den korta biografien, *English Men of Letters*. Varianten representerades bl.a. av Johnson om Leslie

²⁶ Som en jämförelse till min diskussion, Kendall, 1985, s. 55-70. Katarina av Siena, samtida till dem båda, kommunicerade däremot i första person singularis.

²⁷ Kendall, 1985, s. 96.

²⁸ Citerat ur Collins, Douglas, *Sartre as a Biographer*. Cambridge Mass. London 1980, s. 1.

²⁹ Kendall, 1985, s. 98.

³⁰ Collins, 1980, s.1-3, samt Romain, 1948, s. 54.

Stephens, Spencer om Dean Church, Milton om Mark Pattison, Burke om John Morley, Lamb om Alfred Aingers och Keats om Sidney Colvins. Den korta formen vann genklang också i Frankrike, medan den omständligare akademiska biografien förblev typisk för Tyskland. Den akademiska biografins dominans i det tyska kulturområdet berodde delvis på det yrkesmässiga läget. Det fanns ett slags mellangrupp av akademiker, som varken arbetade anslutna till universiteten eller var verksamma som skönlitterära författare (vilka annars ofta försörjde sig som biografer). I Tyskland spred sig därför aldrig det kulturella och litterära intresset för biografien lika brett till gemene läsare såsom fallet var i t.ex. Frankrike och England.³¹

Biografiforskningens utveckling i Tyskland har fått sitt historiska och ideologikritiska panorama tecknat av Helmut Scheuer.³² Scheuer studerade förändringarna inom biografien mot bakgrunden av borgerskapets historisk-politiska och socioekonomiska utveckling. Övergången till en öppnare personskildring kom, enligt honom, med Herder. Yttre beskrivning förenades med forskning kring människans inre sådant det stod avläsbart i handlingar och texter. Inriktningen på tänkandet, som blev en tysk biografitradition, gjorde författaren till en hjälte. Strävan till harmonisering av inre och yttre karaktäristika bröts inom biografiskrivningen under 1800-talet.³³ Därefter är två inriktningar skönjbara: biografier som betonar *vita activa* och biografier som lyfter fram *vita contemplativa*. Den förra upphöjer vetenskapen i politikens och moralens namn. Den senare idealiserar ett förändligande och en estetisering av livet.³⁴ Den andliga historieskrivningen, hänvisande till en högre plan för mänskligheten, företrädde av bland andra Wilhelm Dilthey och Rudolf Heym. Det hela slutade kring sekelskiftet i en biografik som polariserade den isolerade individen mot den fiendliga omvärlden. Avmaterialiseringen och estetiseringen utsträcktes till alla livsområden, konkluderar Inger Larsson och resumerar Scheuer tidsöversikt:

I den andehistoriska biografins betoning av det irrationella och mysteriösa i skapelseprocessen, ser Scheuer funktionen att kompensera en politiskt och socialt frustrerad borgarklass och få den att trots allt känna sig höjd över massan. Med den så kallade George-kretsens biografi i början av 1900-talet togs ytterligare ett steg mot genrens förvandling till mytografi. Det handlade om en antikapitalistisk och antidemokratisk tradition, vars främsta namn var Friedrich Gundolf. Man intresserade sig för de stora personligheterna, handlingsmänniskor och siare, men bortsåg från deras handlingar och skildrade framför allt den intima människan. När det gällde författare ansågs verkläsningen ofta vara tillräcklig för att ge en biografisk bild.³⁵

³¹ Romain, 1948, s. 56-57.

³² Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979.

³³ Scheuer, 1979, s. 21-35.

³⁴ Scheuer, 1979, s. 141f. Larsson, 1989, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama", s. 27ff. Hyllningen av den harmoniska människan tog sig olika uttryck. Hos Friedrich Schlegel ser Scheuer en strävan efter oändligheten, hos Georg Gottfried Gervinus en sammansmältning av ande och vilja. I den preussiska traditionen sammanbinds konst och bildning med nationalism och en preussisk statsuppfattning. Proletariatets farliga framfart förenade adel och borgerskap till en försvarsgemenskap. Som biografer i denna tradition nämner Scheuer Droysen, Treitschke, Ranke och Humboldt.

³⁵ Scheuer, 1979, s. 113ff. Larsson, 1989, s. 29. Jag ger den här utrymme. Den är relevant för svensk biografiskrivning i allmänhet, vilket vi kommer att märka flerfaldigt framöver. Det tyska inflytande var dominant också för Birgittabiografierna. Knut B. Westmans, Lydia Wahlströms och Emilia Fogelklous biografier är påverkade av den tyska traditionen. Gundolfinfluenserna kan spåras ännu så sent som hos Sven Stolpe på 1970-talet., som jag kommer att visa längre fram i texten.

Miniatyrbiografierna fick stor popularitet kring sekelskiftet 1900. *Life-and - letters*-varianten påverkades av positivismen i sin biografiska framställning: individen lyftes fram till en exponent för sin tid. Auguste Comte ansåg att humanismens stora välgörare ständigt måste ihågkommas, även om han betonade att mänskligheten skulle betraktas som en enda individ och att studiet av samhällsutvecklingen borde prioriteras. Detta ledde bland annat till val av kortare biografiska format: det kronologiska intresset fick ofta ge vika för en fokusering vid personernas gärningar och uppnådda levnadsresultat.³⁶

Från 1835 till slutet av seklet sammanställdes lexika över nationella biografier i samtliga europeiska länder, börjande i Sverige med en 23-volymsserie som utgavs mellan 1835 och 1857, *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män*³⁷

1.3 1900-talet: den moderna biografins teori och metodfrågor

Biografen är svårbedömd som textform. I bästa fall möts liv och text, tanke och kött, i ett levande och sannolikt personporträtt. I sämsta fall blir biografen enbart ett slags social omgivningslära. Distinktionen mellan historievetenskap och biografiskrivning, mellan historiker och biografer, dikterar Jan Romain i följande konklusion:

Historikern ser genom kikarsikte, biografen genom förstoringsglas.³⁸

Som viktigaste kännetecken på den moderna 1900-talsbiografen framstår biografens oberoende, hans eller hennes psykologiska inlevelseförmåga, samt den komplicerade strukturen av själsbilder i framställningen. Den moderna biografen är en spegel av 1900-talet: brustna illusioner, avsaknad av den säkerhet i framställning och kunskap som fanns tidigare, skriver Romain. De moderna biografierna återspeglar sanningslidelse och äkthetsdrift. Den psykologiska vetenskapen, den freudianska människosynen, drog bort förhången som tidigare skyddade för insyn. Biografen av i dag är påverkad av psykoanalysens insikter. Det har medfört slutet för de moraliska mål som framstod synliga i 1800-talets biografier – och framför allt i de ännu tidigare levnadsteckningarna. I synnerhet under 1920- och 1930-talet dominerade de freudianska biografierna.³⁹

Några namn är mer väsentliga än andra när vi kommer in på 1900-talets omskapande biografikonst: den nya biografins teoretiker Harold Nicolson, André Maurois och Lytton Strachey. Den senare lyfter fram Charles-Augustin Saint-Beuve som en föregångare inom teoribildningen. Själva begreppet ”the new biography”, användes första gången år 1927 som rubrik på Virginia Wolfs recension av Harold Nicolsons *Some*

³⁶ Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact and Form*, London 1984, s. 38-39. Redan under franska revolutionen framträdde en opposition mot individualistisk historieskrivning. Condorcet t.ex. hävdade att det var folkets stora massa, inte några få enskilda individer, som borde bli medelpunkten för historieskrivningens och historikernas intresse. August Comte betraktade individen som ett alltför litet faktum för att vara värd forskningsmöda. Comte, och företrädarna för det positivistiska vetenskapsidealet, tillmätte personligheterna enbart en temporär roll. Inte ens de historiskt betydande personligheterna var krafter, som på ett avgörande och självständigt sätt kunde gestalta samhällsutvecklingen även om de förtjänade att ihågkommas. Om motsättningarna mellan personhistoria och samhällshistoria, se Petander, Karl, *Historien och personlighetstanken*, Stockholm 1957.

³⁷ Nadel, 1984, s. 47.

³⁸ Romain, 1948, s. 119. Romain utkristalliserar inte enbart en professionell distinktion; stratifieringen är kanske lika relevant för den interna skillnaden mellan ett modernt och ett äldre biografimedvetande?

³⁹ Romain, 1948, s. 63-66 och s. 71-72 samt Nadel, 1984, s. 18-20, 26-28.

People. Harold Nicolson och Virginia Woolf kom att bli några av de mer framträdande förespråkarna för ”den nya biografien”. Därefter återkommer begreppet som samlingsbegrepp för 1920- och 1930-talets biografiska experimenterande i Europa och alldeles särskilt för Lytton Stracheys ”biografiska skola”.⁴⁰

Med sin bok *Eminent Victorians* (1918) anses engelsmannen Lytton Strachey vara den nya 1900-talsbiografins skapare. Strachey riktade stark kritik mot den objektivt dokumenterande *life and letters*-biografien, som dominerade den viktorska tiden. Han införde en redigeringsteknik eftersom han ville disponera sina levnadsbeskrivningar efter ett genomtänkt urvalsförfarande bland dokumenten. Enligt hans metod skall texten förmedla fakta i den form biografen har förstått och tolkat dem. Målet var att underminera den vetenskapliga metoden till förmån för biografins konstnärliga värde. Biografien skulle inte längre höra till historievetenskapen; den skulle lyftas fram som en egen självständig variant mellan konst och vetenskap. Den nya biografien spårade ur och föll i vanrykte när tolkningarna allt efterhand övergick i ren spekulering och berättandet i fiktion. Leon Edel, amerikansk biografiforskare, menade emellertid att skulden låg hos Stracheys mindre nogräknade lärjungar. I stället för att underkänna metoden borde man plocka ut det funktionella i Stracheys biografiska teknik: det koncentrerande och karaktäriserande greppet i förening med ett konstnärligt framställningssätt. Edel presenterade sina metoder i boken *Literary Biography* på 1950-talet. För Edel var illumineringen av en människas skaparprocess biografins centrala mål. Det strikta och kronologiska ackumulerandet av fakta var inte nog som metod och ideal. För att belysa karaktären kunde man ta också obetydliga händelser till hjälp: tidens egen kraft skulle återges på ett sannare och trovärdigare sätt om biografen avvisade den strikta kronologin. Biografen fick, enligt Edel, vara hur fantasifull och kreativ som helst i disponeringen av sitt material – men aldrig annat än ärlig i förhållandet till sina källor. Edel provocerade både forskare och biografer med sina åsikter och lyckades få i gång biografidebatten igen. En rad viktiga biografier skrevs på 1950-talet, till exempel biografierna över Marcel Proust, James Joyce, Sigmund Freud, Martin Luther och Jean Genet.⁴¹ Bland annat biografien över Luther medförde ett intresse för det psyko-biografiska studiet.

Leon Edel sanktionerade och sporrade den experimentlusta och det formsökande, som hade utmärkt biografiken allt sedan 1900-talets början. Bland annat i konstnärsbiografierna tog flera biografer sig närmast gränslös formfrihet – med Virginia Woolfs biografi över Vita Sackville-West, *Orlando*, som ett av de mer spektakulära (och i biografins historia revolutionära) uttrycken. I det mer än dussinnet briljanta essäer kring biografins besvärliga kretsgångar som Woolf författade koncentreras frågorna ofta kring biografens kamp mellan ”graniten av fakta och fiktionens regnbågar”.

I framväxten av en konstnärlig och intuitionsgrundad syn på biografien intog filosofen Henri Bergson en inflytelserik plats. Bergson menade att personligheten hos den biograferade utgjorde en enhet som kunde fattas och fångas enbart genom intuitionen. När biografen ansträngde sig i sin inlevelse kunde en han nå en intuition, som tillät ett instigande in i det dynamiska biografisubjektet. Det skulle med andra ord

⁴⁰ Ruth Hoberman, *Modernizing Lives: Experiments in English Biography 1918-1939*, Carbondale/Edwardsville 1987, s.6. För utförligare jämförelser se Edel, Leon, *Literary Biography*, Bloomington (1957) 1973, Nicolson, Harold, *The Development of English Biography*, London 1927, samt Maurois, André, *Aspects de la biographie*, Paris 1928.

⁴¹ Edel, Leon, *Writing Lives. Principia Biographica*. New York/London 1984, s. 13-17, 24-32. Översikten av Inger Larsson i *Den litterära biografien*, Göteborg 1989, red. von Platen, s.79-88, återger ett koncentrat av diskussionen.

vara möjligt att, åtminstone momentant, träda ut ur det egna medvetandets solipscism. Att placera olika faktaelement tätt intill varandra, för att skapa en livslinje eller en biografisk bild, var, enligt Bergson, en otillräcklig metod. Om man analyserade enbart *utifrån* missade man subjektets enhet. Den biografiska metoden borde handla om ett *inifrån*. Denna intuitionsakt inkorporerade automatiskt en tidsinlevelse i den biograferades samtid när de spatiala kategorierna nedmonterades. Jean-Paul Sartre, som i sin biografik influerades av Bergson, talar inte uttryckligen om intuition men gör en viktig distinktion mellan *concept* och *notion*. Det senare begreppet innebär en föreställning från insidan medan det förra är en atemporal och externt grundad definition för uppfattning. Den biografiska tolkningsprocessen förvandlas till en imaginär projektion in i upplevelsen av den andre. Douglas Collins presenterar kärnan i Bergsons biografiska metod och människosyn så här:

In Bergson there is an implicit connection between ethical and epistemological ideals. People are not free unless a certain variety of knowledge is universalized. If men are objects to each other, then no man can ever be free. But if they have a form of knowledge based on a sympathetic reliving of the experience of the time world of the other, if spatial categories are eliminated from their view of their fellow men, then they can experience one another as free.⁴²

Upptäckten av James Boswells efterlämnade anteckningar bidrog till ett nyväckt intresse för biografins metod och form kring mitten av 1900-talet. Boswells digra biografi över Samuel Johnson hade dittills betraktats som ett praktexempel av exakthet. Av dokumentet framgick att Boswells biografiska metod ingalunda hade varit så exemplarisk som man hade trott. Omvärderingen av Boswell som biograf, från det att man betraktade honom som kritisk forskare till synen på honom som medveten konstnär, blev en viktig ingrediens och ett argument i diskussionerna. Skulle biografen vara konst eller vetenskap? Eller bådadera? Boswellforskaren William Dowling ansåg att konst och historievetenskap hade placerats i ett falskt motsatsförhållande till varandra. Å ena sidan kan man analysera en biografi med samma metoder som man analyserar fiktiv text, och följaktligen betrakta den som en sluten värld utan referens till verkligheten. Å andra sidan kan man besluta sig för att behandla den som historia, och följdriktigt enbart spåra och granska den faktiska återgivningens trohet – eller åtminstone sannolikhet. En annan Boswellforskare, William Siebenschuh, undviker ytterlighetsteorierna. Han framhåller i stället att en biografi kan vara både litterär och sanningsenlig just genom att den litterära effekten ger eftertryck åt det faktiska uttrycket.⁴³

Metoddebatten omkastade synsätten: tidigare såg man biografen som historia, nu betraktades den delvis som fiktion. Tanken på att biografi är konstruktion snarare än rekonstruktion har blivit dominerande i metoddiskussionerna om biografen där brittiska och amerikanska litteraturvetare har varit ledande när det gäller biografins artistiska utformning. Biografens roll och framställningens art har placerats i förgrunden i diskussionerna. Biografins sanningsvärde har omtalats som något approximativt: en fråga om trovärdighet snarare än trogen återgivning av fakta. Biografens egen bild av den biograferade styr textens utformning. Eftersom bilden förmedlas via språket blir

⁴² Collins, 1980, s. 11.

⁴³ Dowling, William, "Boswell and the Problem of Biography", *Studies in Biography*, red. D. Aaron, Cambridge 1978, s.73-95. Om debattens spännvidd, se Siebenschuh, Wilhelm, *Fictional techniques and factual work*, Athen 1983.

det slutligen språkliga konventioner som kommer att strukturera läsarens uppfattning av den biograferades liv.⁴⁴ In den tyska och franska biografidebatten har däremot biografins bruksfunktion uppgraderats.

Nedan vill jag redogöra för mer explicita inlägg rörande biografins teori och metod. Enligt Jan Romain innebär det första steget i en biografisk undersökning att (genom olika grovbegrepp) försöka fånga den biograferades inre personlighetskärna. När den är funnen är det desto nödvändigare att fästa uppmärksamhet på omgivningen. Så här skriver han om relativitetsproblemet och de svårigheter biografen möter när hon/han stöter på uppenbara motsättningar hos objektet:

Die Kunst der Biographen besteht darin, diese Gegensätze aufzuheben, nicht dadurch, dass der den einen oder anderen Pol übersieht, vertuscht oder verschweigt, sondern er dem in sie auf die gefundene Einheit des Individuums, in dem sie vorkommen rediziert.⁴⁵

Det värdefulla, enligt Romains biografiteoretiska premisser, är att kunna bevara motsatsernas spänning i en och samma personlighet och ändå lyckas förena dem till en större enhetsbild. Detta gäller lika mycket motsättningarna mellan livsdrömmar och faktiska gärningar och verksamhet. Dessutom, påpekar Romain, gäller det att hålla människans djupaste instinkt i minnet: rädslan för tillfälligheternas spel, en okänd makts villkor som alla människor känner sig underställda. Detta är dubbelt: biografen själv bör ta hänsyn till sig egen rädsloinstinkt i det biografiska arbetet. Kampen mot tillfälligheter tvingar biografen att betrakta även petitesseer och banaliteter med stor uppmärksamhet för att bestämma deras plats med skarp precision i den totalitet en biografi bör utgöra.⁴⁶ Leon Edel å sin sida sammanfattar kännetecknen för en god biografi så här:

He is one who writes the story of the progress of a life; he must allow himself to feel its failures, its obstacles overcome, its human ambiguities, its fallibilities, and the drama of personality and temperament. If he is a good biographer, he knows how to select and use significant details. He can't allow himself to be too much the critic, lest his critiques of the work impede the march of the story. A critical biography is a contradiction in terms/.../The beauty of what a biographer does resides in his insights: We discern the complexities of being, without pretending that life's riddles have been answered.⁴⁷

En påtaglig skillnad mellan europeiska och amerikanska biografiforskare är att de förra oftare har betonat biografins bruksfunktion medan de senare har intresserat sig för den estetiska utformningen och därmed försökt skriva en egen poetik för biografien.⁴⁸ Utvecklingen av biografipoetiken under 1900-talet tydliggörs om vi följer tre olika tanketrappsteg inom den litteraturvetenskapliga biografidiskursen:⁴⁹

⁴⁴ Nadel, 1984, i kapitlet "Biography and Theory: steps towards a poetics" återfinns en längre översikt.

⁴⁵ Romain, 1948, s. 137.

⁴⁶ Romain, 1948, s. 131-140.

⁴⁷ Edel, Leon, "Poetics of Biography, *Contemporary Approaches to English Studies*, ed. H. Schiff. London 1977, s. 42-44.

⁴⁸ Larsson, 1989, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?", s. 16, 41-42. Undantag finns. Det finns uppsatser i amerikansk forskning där funktionen lyfts fram, men enligt Inger Larsson har man inte låtit dem spela med i ett vidare teoretiskt sammanhang.

⁴⁹ I presentationen av olika biografipoetiska teorier följer jag, och ställvis citerar, Inger Larssons både tydliga och användbara översikt i *Text och tolkning i svenska författarbiografier*, 2003, i det inledande kapitlet

1. Biografi som rekonstruktion – Leon Edels poetik
2. Biografi som konstruktion – Ira Bruce Nadels poetik
3. Biografi som dekonstruktion – William H. Epsteins poetik.

Förutom de strukturella grundskillnaderna mellan dessa tre teoretiker kan man säga att Leon Edel är mer intresserad av de psykologiska förståelse- och tolkningsprocesserna än Ira Bruce Nadel som företrädesvis engagerar sig i den narrativa utformningen. W.H. Epsteins biografiska syn, utformad språkteoretiskt och närmare Nadels, är ett slags diskurs inom diskursen och utgår medvetet från det illusoriska i den biografiska texten samt språkets avgörande betydelse. Edels poetik vilar fortfarande på en tilltro till referentialiteten och hans biografiteori förbinder 1920-talets psykologiskt inriktade biografik med 1980-talets mer skeptiska, analytiska och strängt teoretiska perspektiv.

Leon Edel satte som sagt fart på den insomnade biografidebatten på 1950-talet.⁵⁰ Han betraktar biografien som biografens rekonstruktion; den får vara relativt fri i formen. Hans ideal är ett slags romanbiografi där dokumentär trovärdighet reflekteras genom ett levande personporträtt, allt i välgjuten form. Biografien är, enligt Edel, lika mycket vetenskap som hantverk och konst. Han uppmuntrar litterära tekniker och koncentrationen kring ett talande dramatisk-sceniskt urval i stället för faktaåtergivning. Men trots Edels vidsynta fokusering på det artistiska markerar han gränser. ”Substansen existerar innan berättelsen börjar”, är ett grundkrav hos honom. Biografen får vara fri i uttrycksform men inte när det gäller fakta. Dialoger får heller inte skapas av biografen om de inte finns dokumenterade.⁵¹ Hos Edel finns resterna kvar av tron på en objektivitetssträvande och referentiell biografi. Biografien är i grunden historieskrivning med psykologiska och socialvetenskapliga hjälpmetoder- och perspektiv. En helgjuten och lyckad artistisk utformning är ett tilläggskrav eller en extra kvalitet men ändrar inte på det teoretiska utgångsläget.

Ira Bruce Nadel fortsätter samtalet på 1980-talet med postmodernismen som inspirerande idéfäste. Han fäster uppmärksamheten på analytiska teser kring biografiskrivningen, på språkets betydelse både för biografien och teoribildningen, på språkets inre och yttre mönster, berättarteknik och framförallt användandet av tropor i texten. Det största av allt är att bli en metaforernas mästare, skrev redan Aristoteles och Nadel noterar att metaforen är den mest använda tropen i biografierna – vid sidan av

”Biografipoetik från estetik till retorik” samt hennes klagörande artikel i *Nordica*, 1989, ”Biografi: poetik, politik, eller panorama”, s. 17ff.

⁵⁰ Biografidebatten kom igång i och Leon Edels *Literary Biography*, London 1957, där han framställde en poetik för författarbiografien. Den nykritiska teoritrenden i USA ville skilja författaren från verket. Leon Edel däremot såg författarbiografien som en funktionell form för att belysa kreativitetsprocessen. Biografiforskaren David Novarr har recenserat Edels bok som efterkrigstidens mest inflytelserika studie över biografien. I kombination med upptäckten av Boswells efterlämnade papper kom Edels verk att generera ett nytt intresse för mellankrigstidens biografi, skriver Inger Larsson. Jfr Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama”, s. 17f.

⁵¹ Edel, 1984, s. 13-15, 192-196 samt Edel, 1973, s. 8. Man kan notera att Edel och Romain lägger samma vikt vid att biografen söker och får en egen inre bild av den biograferade, hans/hennes inre kärna eller speciella psykiska mönster, innan arbetet med faktaurvalet tar vid. Edel talar om att hitta ”the figure under the carpet”. Romain uttryck är ”den gesuchten Kern”. Skillnaden är ändå väsentlig: Edel arbetar med tanken på demytologisering vilket inte utgör ett teoretiskt element hos Romain. Begreppet myt är för Edel den biograferades självbild eller livslögn, som biografen skall avslöja. Jan Romain, som jag citerade inledningsvis, framhåller tydligt att dagens moderna biografier inte bör låta sig nöja med den biograferades egna skrifter eller dagböcker som källmaterial men artikulerar ändå ingen demytologiseringstanke eller något demaskeringsuppdrag. Romain, 1948, s. 85-86.

metonymin, synekdoeken och ironin. De båda sistnämnda förekommer mer sparsamt i biografier. Nadel anser i sitt förslag till poetik att biografien ligger betydligt närmare skönlitteraturen än historievetenskapen. Om metod och stilistik framhåller han följande:

The narrative of a biography should no more be limited to a single stile than a novelist to a single technique. As the subject changes, matures or alters, the biographer should be permitted the same freedom to shift his methods.

Den moderna biografien, vars poetik utgjordes av rekonstruktionens idé, drevs av sökandet efter ett "real me" men insåg att människan på en och samma gång kan vara många. Här, som på flera andra punkter, är Nadel kritisk till Edels teorier och metoder. Edel visar i sina mytbegrepp en optimistisk tro på att biografien skall kunna avslöja den biografierades livsmyt. Ambitionen avvisas både av postmoderna teoretiker och psykoanalytiskt inriktade biografier.⁵² Nadel tar inte enbart avstånd från Edels hermeneutiska inriktning. Han går så långt att han menar att fiktionen dominerar över det historiska innehållet i kompositionen; berättargreppet strukturerar biografien mer än själva innehållet. Biografien är ett slags "authorized fiction". Den biografiska produkten skall ses som ett språkligt symbolbygge. I relation till historievetenskapen märks detta i påståendet att ackumulerandet av fakta inte hör hemma i biografisk framställning. Väsentligare är *relationen* mellan fakta och gestaltningen av fakta. Förmågan att skilja mellan väsentligt och oväsentligt betonas starkt av Nadel. Biografens uppgift är inte att vara empiriker utan att ge mening åt det liv som skildras. Här ligger, enligt Nadel, kvaliteten i en biografi.⁵³ Språket är, säger Nadel med hänvisning till Park Honan, den mest essentiella komponenten i den biografiska texten. Honan identifierar en tidsstruktur genom ett lineärt, diakroniskt plan i biografien och en känslstruktur genom ett icke-lineärt, synkroniskt plan. Här utgör metaforen (och övriga troper) viktiga språkmedel för transformationen mellan olika kognitiva världar och förståelseplan.⁵⁴

Om man kort jämför Edels biografiska rekonstruktion med konstruktionen som poetik hos Nadel i avsikt att problematisera deras grundteoretiska perspektiv kan man lägga in förbehåll mot båda. Edel uttrycker sig ofta för allmänt utan problematiserad metodikprecision. Hans tro på möjligheten att inringa det biografiska jaget, själva avslöjandet, är diskutabel. Samma sak gäller för övrigt Romains teoretiska och metodiska grundvalar. Nadels utgångspunkt och strukturalistiska språksyn, där biografien står helt självständig gentemot verkligheten och där historiska fakta/historisk verklighet är mindre intressant än språkliga konventioner, är å sin sida ett alltför snävt synsätt för en historiker.⁵⁵

⁵² Nadel, 1984, s. 144, 155-180 och Edel, 1984, s. 153-163. Av särskilt intresse här är också Edels optimism inför termer som mask och essens, d.v.s. frågan om offentligt/privat, i synnerhet om man jämför med Ingemar Nilsson psykoanalytiska och biografiteoretiska konklusion om att "människan bakom masken bär också en mask". Nilsson, Ingemar, "Den biografiska dialogen: Om att skriva och leva en biografi", *Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989, s. 91

⁵³ Nadel, 1984, s. 8-9, 107-109.

⁵⁴ Honan, Park, "The Theory of Biography", *Novel* 13:I, 1979, s. 109-120. Nadel skriver att metaforer fungerar som en länk mellan dessa olika tidsplan och tillåter avbrott i den verklighetsbaserade skildringen där biografien får träda in med sin tolkning. Det förflutna kan på så sätt kopplas till biografens/läsarens samtid. Nadel, 1984, s. 155ff. Nadel betonar också rytmens betydelse i den biografiska kompositionen. Biografen bör beakta att alla händelser i den biografierades liv inte är lika betydelsebärande eller har samma värde.

⁵⁵ Här stöder jag mig långt på Inger Larsson och förenar mig med hennes slutsatser i *Text och tolkning i svenska författarbiografier* i den klargörande inledningen. Larsson, 2003, s. 18-23 samt s. 28.

Den tredje biografiforskaren, William H. Epstein, har ett konsekvent postmodernistiskt synsätt. Med dekonstruktionen som biografipoetik analyserar och teoretiserar han biografien utifrån Foucaults maktperspektiv och Derridas dekonstruktionsmetod. Biografien kännetecknas av en epistemologisk naivitet och en ohållbar, obsolet, empiritro, enligt Epstein. Själva begreppet biografi är i sig oklart och elastiskt. Bestämningen är historiskt och kulturellt betingad. Epsteins teoretiska reflektioner rör sig längs historiens/kulturhistoriens växelspel med språk och mänskliga begrepp och bilder. Livet utgör, enligt honom, inte grunden för en biografi. Först den biografiska texten låter oss stiga in i ett liv och med sina olika skeenden. Livet skall förstås som en kulturellt betingad kedja av händelser. Ett naturligt, okodat, liv låter sig inte avläsas direkt innan de olika levnadsmomenten har inplacerats och tolkats i sina respektive diskurser. Redan tanken på olika ”händelser” i en människas liv är problematisk, menar Epstein. Han anser att vi inte längre ens kan:

naively assume that 'events' have beginnings and endings, that they are distinct entities which can be separated from the flux or mass which, nominally, structures or is structured by a 'life'.⁵⁶

eftersom den kulturella relativiteten avgör vad som kan betraktas som ett faktum eller en naturlig händelse i och med att fakta är beroende av tid, plats och konventioner.⁵⁷

Epstein går till verket med fyra hörnbegrepp: livstext, biografins objekt, biografen och livsförloppet. I hans kontext rör sig undanglidande, begrepp som ”liv”, ”fakta”, ”livshändelser”, ”skeenden”, ”naturligt liv” kontra ”berättat liv”. Epstein värjer sig mot att betrakta händelser som ”natureskeenden” i en persons liv. I stället vill han se dem som kulturellt betingade faktafenomen. För den riktiga förståelsen behövs en transponering av liv till en ”kulturnivå” som Epstein kallar ”life-text”. Den nivån hittas genom fakta. Epstein söker alltså inte spår av händelser i fakta. Synsätten är ännu radikalare:

a 'fact' could be treated as trace within discourse of discourse, as a culturally motivated, value-laden sign, simultaneously, encodes and re-encodes the self-referential process of unlimited semiosis.⁵⁸

Epstein sätter fingret på viktiga samband som är svåranalyserbara. Men med sina tankar om interaktionen mellan ”livsfakta”, ”händelser”, ”kulturnivå”, ”livstext” och biografiskt berättad text leder han samtidigt in biografen/historikern i en återvändsgränd. Om allt är diskursbundet blir ju frågor om ursprung, orsak och följd meningslösa. Samma

⁵⁶ Epstein, William H., *Recognizing Biography*, Philadelphia 1987, s. 34-38.

⁵⁷ Epstein exemplifierar med kyrkbokens registrering av Shakespeares dop. Den historiska diskursen berättar för oss att denna form av folkbokföring var nyinförd 1564. Dopregistreringen blir därmed inte enbart ett historiskt faktum, en händelse vid en viss tidpunkt på en viss plats. Den är, med Epsteins synsätt, inte ett naturligt faktum. I den bakomliggande konventionen kan vi avläsa kyrkans och statens värdehöjning av händelsen. Händelsen får därför specifika politiska och teologiska konnotationer. Anteckningen i kyrkboken ”konventionaliserar och kontextualiserar både individ och omgivande auktoritär struktur”, menar Epstein. I relationen mellan ”fakta” och ”livstext” sker transformeringen via den kulturella diskursen till ”det berättbara”. Denna omvandling berör inte endast biografi utan i lika hög grad historievetenskaplig forskning, menar Epstein. Epstein, 1987, s. 40ff.

⁵⁸ Epstein, 1987, s. 34-38. Citatet återfinns på s. 38.

sak gäller i än högre grad de psykologiska⁵⁹, existentiella, etiska och moraliska aspekterna samt frågan om en djupare *individuell* livsmening med sina ingredienser av skuld, ansvar, kärlek och andra *personligt* moraliska avgöranden, som är reella i ett liv och som biografien kan avhandla mer öppet och tillgängligt än många andra textgenrer. Det är möjligt att jag har förstått fel, men jag undrar om Epsteins biografiska utgångspunkt förmår ge mer än *en* biografisk bild av människan: individen som enbart exponent för sin tidsmiljö, en diskurs inom en diskurs.

I biografisk teoribildning har Epstein ändå mycket att ge, påpekar Inger Larsson påpekar. Hans teori får konsekvenser. Ifall livet betraktas som en kodad aktivitet som återkodas i och genom livstexten, alltså i det kulturella sammanhanget, och betraktas den livstexten återkodad i och genom berättelsen blir till exempel avbrott mellan liv och text naturliga, skriver hon. Det blir de inte i ”den traditionella biografien”.⁶⁰

En kortfattad resumé över 1900-talets debatt om biografi som personhistoria eller fiktion, faktareferentiell rekonstruktion eller konstnärlig konstruktion, skulle lyda: sanningens fotspår finns att söka bland fakta; fakta i sig är inte sanningen. Faktapositivismen är inte saliggörande för det biografiska skrivandet, men betoningen på det kritiska urvalet i den moderna biografien speglar kanske delvis positivismens högt ställda vetenskapliga krav.

Men om vi lyssnar till Edward Mendelson har man däremot i den internationella forskningen lagt ner avsevärt mer energi på autobiografins problem än på de svårigheter skribenten möter inför uppgiften att försöka skildra ett annat jag.⁶¹

1.4 Biografityper och narrativa strukturer

Ordet biografi klyver vi vanligtvis i leden liv och skrift: livsskrift eller skrift över ett liv. Men det finns en vidare nyans: *bios* betyder även levnadssätt. Det gör det lättare att förstå det kvardröjande draget av förebildlighet i biografien. Inriktningen på levnadssätt gjorde ett kronologiskt berättargrepp inaktuellt i de första biografierna under antiken. I stället konstruerades levnadsteckningen logiskt eller tematiskt. Enligt Sergei Averintsev var biografien ursprungligen en beskrivande litteraturform snarare än en berättande. I en artikel om den antika biografien redogör han för utvecklingen och noterar att handling och karaktär betraktades som en förening av tecken och tolkning. Biografien under antiken skapades genom en deduktiv arbetsmetod. Enskilda handlingar, yttranden, ageranden analyserades och lyftes till en generell tolkningsnivå i konvergens med en uppsättning typiska personlighetsdrag. Det kronologiska berättandet var underställt beskrivningen.⁶²

Grovt indelat finner man två typer av biografier som grund för senare indelningar: eulogin och den transcendentala biografien.

⁵⁹ Som Inger Larsson noterar säger ju Epstein ingenting om de psykologiska tolknings- och förståelseprocesserna och jämfört med Nadel ger han heller inga råd inför den narrativa utformningen. Epstein kretsar kring den epistemologiska metanivå som anser förbisedd i tidigare teoribyggen och biografier. ”Epstein har åtskilligt att säga om interaktionen mellan diskurser men hans språkteori blir i praktiken orimlig”, sammanfattar Larsson. Larsson, 2003, s. 30.

⁶⁰ Larsson, 2003, s. 30.

⁶¹ Mendelson, E., ”Authorized Biography and Its Discontents”, s. 21, *Studies in Biography*, ed. D. Aaron, Cambridge 1978.

⁶² Averintsev, Sergei, S., ”From Biography to Hagiography. Some Stable Patterns in the Greek and Latin Tradition of Lives, including Lives of the Saints”, *Mapping Lives. The Uses of Biography*, red. P. France, W. St. Clair, Oxford 2002, s. 20.

Den äldsta typen av biografi är eulogin, även kallad symbolisk biografi. Här möter vi en ikonografi där stommen skapas av en särskild persons detaljerade liv, men där den biografierade är mindre individuellt framställd än tecknad som ett slags emblem. Avsikten är att skriva in riktmärken och förebilder för läsarna. Eulogin blev därmed en form av *kollektiv* biografi för ett helt folk, återgivet genom en upphöjd individs liv. I den amerikanska revolutionshistorien var detta slag av ledarbiografier vanliga.⁶³

Begreppet transcendental biografi är förknippat med Thomas Carlyle och Ralph Waldo Emerson. Båda var erfarna biografer innan de blev transcendentalister och fortsatte att författa biografier under hela sitt yrkesverksamma liv. Transcendentalismen var en livshållning, en idé som upplevde sin högkonjunktur under 1800-talets första del. Transcendentalismen medförde för Carlyles och Emersons del att de förenade sitt intresse för historia och biografi med en metafysisk inriktning. Evighetsfrågor som liv, död, lidande och alltings mening ansågs vara olösliga; brottningen med dem förblev enbart ord. Och orden, ansåg transcendentalisterna, hade sin mening enbart som del i mänskligt liv. Slutsatsen blev att evighetsfrågorna kan ställas och besvaras på ett meningsfullt sätt endast genom och i speglingen av en människas genomlevda liv. Vid första tanken kunde man tro att den existentiella biografien är en utlöpare ur transcendentalismen. Det är en fälla och en alltför snabb slutsats. Den latent ideologi som ligger bakom Carlyles och Emersons historiska synsätt, samt deras strävan i det biografiska arbetet, är en medveten tanke som drivits avsevärt längre än den filosofiska existentialismen; den handlar nästan om en metafysisk lära i Swedenborgs anda. Den transcendental biografin kan delvis ses som en hegeliansk biografimetod. Carlyle och Emerson drogs till heroiska män i sitt biografiska arbete: den förre till "Men of action", den senare till "Thinkers". Carlyles serieverk *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History* samt Emersons *Representative Men* är klarspråkstitlar på deras biografiska inriktning. I en dialog, troligen riktad till Carlyle, skrev Emerson:

There are no common men. All men are at last of a size/.../History itself become democratic, the collective achievement of all, not the accomplishment of a few. The genius of humanity is the real subject whose biography is written in our annals.⁶⁴

Carlyle vidareutvecklade tanken i en artikel med rubriken "On History": "Social life is the aggregate of all the individual men's lives who constitute history; History is the essence of innumerable Biographies". Emerson drog konklusionerna och replikerade: "There is properly no history, only biography".

Det har gjorts åtskilliga försök att typologisera 1900-talets biografivarianter. Några av dem ges dominerande utrymme här: Ira Bruce Nadelns tre typer av biografier, Hayden Whites genrebaserade biografimönster samt Paul Murray Kendall och James L. Cliffords varianter längs en subjektiv-objektiv skala. Också några andra typologiseringar och diskussioner om biografins narrativa strukturer kommer att beröras längre fram i texten. Nadel skiljer mellan tre olika slags skildrare:

1. den dramatiskt expressiva
2. den objektivt akademiska
3. den interpretativt analytiska

⁶³ Gilmore, M.T, "Eulogy as Symbolic Biography", *Studies in Biography*, ed. D. Aaron, Cambridge 1978, s. 131-159.

⁶⁴ Harris, Marc, "Transcendental Biography", *Studies in Biography*, ed. D. Aaron, Cambridge 1978, s. 95-113.

Något av dessa tre skrivsätt dominerar varje enskild biografi, enligt Nadel, även om de ibland uppträder parallellt, inblandade, och kan var svårseparerbara. Den första känns igen på biografens delaktighet, den andra drivs av opartiskhetens idé, den tredje prioriterar analysen som arbetsätt.

I den dramatisk-expressiva biografien etablerar biografen ett unikt relationsförhållande mellan sig själv och den biograferade, som han utvecklar och uttrycker med dramatiska effekter. Den objektiva levnadsberättaren strävar till att eliminera sig själv ur texten. Han undviker att involvera sig själv på grund av historisk distans eller vetenskapliga ideal. Frånvaron av teser är noterbar. Som extremform kan varianten exemplifieras med 1800-talets *Life-and-letters*-biografityp, där man ansåg att subjektet talar bäst för sig självt. Bindningen mellan biograf och biograferad skulle vara så tunn och omärkbar som möjligt. Här upprätthölls, enligt Nadel, en ideologisk tro på insamlandet av fakta som det primära. Samtidigt visade man en total blindhet inför biografens egen kreativa kraft och närvaro genom sitt språk, sin världsbild, sitt eget synsätt och sin attityd samt, givetvis, genom sin berättelse som sådan. Den analyserande biografen är inte närvarande i egen person i texten. Han uppträder då och då som kommentator, som en Vergilius för läsarens Dante och gör läsarens arbete genom att analysera, bedöma eller tillbakavisa data och uppgifter i kommentarer ofta presenteras väldefinierade och med underbyggda teser. Ibland uppträder tolkaren som advokat i försvar för sitt subjekt. Nadel säger att dessa interpretativt lagda biografer – i sin simultansamtidighet – är de svåraste att uthärda och de mest krävande att läsa. Ibland bygger de sin biografi på moraliska eller psykologiska tolkningar och förklaringar.

Den dramatiska biografen uppträder ofta i jagform. Den objektiva skildraren väljer en allvetande röst. Den analytiska biografen uttrycker sig med en fastställd och begränsad egen röst. Samtliga biografivarianter genererar sina speciella problem, enligt Nadel. Den dramatiska berättaren dras med tillförlitlighetsproblem då biografen deltar alltför tydligt i (kon)texten. Närvaron sker ibland på bekostnad av korrekthet. Majoriteten av dramatiska biografer, skriver Nadel, pendlar mellan naivitet och erfarenhet, mellan okunnighet och kunskap om det subjekt de skildrar. Biografens egen utveckling löper som ett andra stråk i texten, likvärdig i betydelse med biografins subjekt. Den objektiva biografen däremot kan skapa skenobjektivitet genom sin allvetande röst. Fakta, dokumentation, protokoll, register, etcetera, skiljer berättaren från berättelsen och depersonaliserar biografien. Metoden vidmakthåller illusionen om kontrollmöjlighet av en objektiv värld. Forskning ersätter erfarenhet. Resultatet blir ofta en referensbok i stället för en levnadsberättelse.⁶⁵

Kritiken mot den moderna biografien har ibland varit hård. Man har sagt att den offrar sanningen för illusionen. Den moderna biografien har ändå fört med sig ett kritiskt sinne. Man är inte lika benägen att sätta tilltro till brev som biograferna på 1800-talet var. Man strävar till att betrakta liv och verk som en helhet. Språkets dominerande betydelse, den historiekulturella kontexten och berättargreppens inflytande har observerats och problematiserats. Det heroiska draget i karaktärsteckningarna har

⁶⁵ Nadel, 1984, s. 170-173. Madelénat har ett liknande schema för biografens berättarhållning, tidsbehandling och syntax. Han skiljer mellan det *interna*, det *externa* och det *allvetande* berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att fluidisera in i självbiografi. I den externt komponerade biografien löper biografen faran att börja argumentera med materialet och hejda berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Madelénat, 1984, s. 149ff.

sjunkit tillbaka. Medvetandet om språkets fällor, identifieringens risker och kritiken mot den illusoriska tron på objektivitet har stärkt metoddiskussionerna.⁶⁶

Hayden Whites identifiering av biografivarianter utgår från en intrigmodell som faller tillbaka på Nortrop Fryes schematiska kategorisering. White ser fyra olika fiktionsmönster: romans, komedi, tragedi satir. Biografen väljer mönster enligt egen föreställning snarare än på basis av det empiriska materialet. De narrativa strukturerna hör ihop med sina särskilda förklaringsmönster och grundhållningar. Här finner han fyra förklaringsmönster: det idiografiska, det organicistiska, det mekanistiska och det kontextualistiska. Samtliga mönster faller i sin tur tillbaka på vissa grundhållningar: anarki, konservatism, radikalism eller liberalism. White ser en tendens till strukturell överensstämmelse mellan estetiska, epistemologiska, ideologiska eller etiska val – trots att han medger att biografihistorien inte alltid är så ”ortodox” utan visar upp olika kombinationer. Whites teori skulle, för att exemplifiera, innebära att den romantiska berättelsen hör ihop med en anarkistisk hållning och ofta bygger på en ideografisk förklaring i sin biografitolkning.⁶⁷

Den internationella poetologiska diskussionen om den moderna biografins form finns att läsa i James L. Cliffords klippbok *Biography as an Art* och i *The Lines of Life* där David Novarr amplifierar diskussionen.⁶⁸ Inger Larsson konkluderar debattens glidning mellan historisering och idealisering av biografin så här:

Frågan om biografins spänningsförhållande mellan subjektivitet och objektivitet har vridits och vänts, dels i försök att fastställa vad biografins essens skulle vara och dels i avsikt att propagera för en idealisk biografi. Oftast har de båda målsättningarna blandats samman, viket har gjort att debatten har kunnat fortsätta utan ände.⁶⁹

Biografi är med andra ord inget universellt begrepp. Begreppet genre är därför, som Larsson påpekar, diskutabelt och kan felaktigt leda förväntningarna till en särskild kvalitet eller essens för biografins del.⁷⁰ Konventionerna skiftar i enlighet med historiskt och kulturellt betingad epistemologisk och estetisk tolerans.⁷¹ En referentiellt underbyggd biografi, d.v.s. en biografi med trovärdighet som anspråk, har sina referenser i ett visst historiskt och socialt sammanhang.

⁶⁶ Nadel, 1984, s. 88-100, 119-130.

⁶⁷ White, Hayden, ”Introduction”, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1990. Se även White, Hayden, ”Interpretation in History” i *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore 1987, s. 51-80. Whites kategorischema presenteras av Larsson, 2003, s. 27.

⁶⁸ *Biography as an Art. Selected Criticism 1560-1960*, ed. James L. Clifford, London 1962, samt Novarr, David, *The Lines of Life. Theories of Biography 1880-1970*, West Lafayette Ind. 1986, s. 151f.

⁶⁹ Larsson, 2003, s. 12.

⁷⁰ ”Ordet genre används ofta i samband med biografi och det är med tanke på den oklara innebörden naturligtvis vanskligt. Ibland denoterar ordet tanken att biografin skulle vara en egen texttyp med intresset för individen i centrum, med en viss litteraritet och en oklar funktion, ungefär som den *pure biography* som Harold Nicolson en gång förespråkade”, skriver Inger Larsson. Larsson, 2003, s. 11.

⁷¹ I *Nationalencyklopedin*, band 2, 1990, definieras biografin kort och enkelt som ”en persons levnadsbeskrivning utförd av någon annan”. Andra ordboksdefinitioner finner vi t.ex. i *Nordisk familjebok* där vi i 1 upp. (1876-1899) läser att biografi är ”att med historisk konst” redogöra för ”de viktigaste omständigheterna” i ett liv. I 2. upp. (1904-1926), Uggla, står det att endast biografi i ”högre mening” är utförd med historisk konst och differentierar begreppet till att omfatta såväl beskrivning av ”levnadsomständigheter” som ”öden, själsutveckling och gärningar”. I den 3 upp. (1923-1937) hittar vi ingenting sagt om konstnärlig utformning; biograf betraktas som historia. I *Svensk uppslagsbok*, 2 upp. (1947-1955) betonas man anspråken på sanningsenlighet framom det konstnärliga utförandet. Biografi ses som ”en persons livshistoria”. I *Bonniers lexikon* (1961-1967) presenteras biografin som en ”historisk-litterär genre”.

Min läsning av den teoretiska biografidebatten indikerar geokulturellt bundna skillnader mellan forskare från olika länder. En generaliserande utblick mot den internationella biografidiskussionen visar att brittiska forskare oftast vill föra biografien närmare skönlitteraturen medan tyska biografiteoretiker hellre vill hålla fast vid de historievetenskapliga anspråken.⁷² Denna differentierade begreppsbindenhet gör att konnotationerna inte fluktuerar lika nyansrikt inom tysk biografiteori som inom den anglosachsiska traditionen. Paul Murray Kendall⁷³ till exempel preciserar åtta varianter av biografien på en objektiv-subjektiv skala medan James L. Clifford arbetar med fem utgallrade definitioner.⁷⁴

Kendalls biografiformer är följande: *novel-as-biography* (nästan helt imaginär), *fictionalized biography* (blandar fakta och fantasi), *interpretative biography* (vetenskapliga krav på materialutforskning blandas med viss fiktionell frihet), *scholarly biography*, *research biography* and *life-and-times biography* (fakta respekteras, ett stort material behandlas, detaljerad återgivning, litterära kvaliteter möjliga), *behemoth biography* (materialinsamling, alltför detaljerad, saknar urval och dramatiskt fokus), *superbiography* (vetenskapliga och litterära).

James L. Clifford räknar med följande former av biografien enligt en subjektiv-objektiv skala som omfattar fem definitioner: *fictional biography* (sekundära källor, bygger på fantasi), *narrative biography* (fantasi tillåten genom att dokument kan omvandlas till en dramatisk scen eller en dialog), *artistic-scholarly biography* (materialtrohet, men en viss fri strukturering tillåten), *scholarly-historical biography* (visst materialurval, kronologisk ordning, lite historisk bakgrund, inga dolda spekulationer, inga fiktionella knep, ingen psykologisk tolkning) samt slutligen *objective biography* (alla dokument, inget urval).⁷⁵

2 Sartre kontra ”biografins kannibaler”

2.1 Textspår utan livsår

”Biografins kannibaler” är ett överdrivet och karikerande rubrikval, vetenskapligt lättviktigt och använt som en narrativ förförelsestrategi för att minska den teoretiska textens tyngd. Jag vill nedan redogöra för argumenteringen hos några av biografikens mer framträdande vedersakare.

Den omfattande ideologi- och vetenskapskritiken under 1900-talet mot såväl totalbiografi som biografiska delperspektiv avslöjar inte endast en negligering av individens betydelse och/eller en eliminering av allt personligt på strukturernas och makrohistoriens avgörande metaplan. Till en del uttryckte den disparata kritiken alldeles säkert en utbredd leda vid stel och stereotyp biografik. En annan aspekt utgör den

⁷² Inger Larsson noterar samma iakttagelse. Se Larsson, 2003, s. 11, fotnot 11.

⁷³ Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York (1965) reiss. with new introduction 1985, s. 126-134.

⁷⁴ Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits. Problems of a Literary Biography*, North Carolina 1970, kap. ”Form-Types of Biography”.

⁷⁵ Begreppen återges oöversatta men med parentetiska förklaringar och värderingar av terminologin som Inger Larsson har utarbetat för sin doktorsavhandling *Liv och text*. Se Larsson, s. 12-13. Tilläggs kan att det något främmande ordet *behemoth*, på svenska, kan härledas ur Job. 11:15-24. Behemot var, liksom Leviatan, ett av de stora landdjuren, eventuellt med babylonisk-mytologiskt ursprung. Det är omstritt om behemot var en ox, en elefant eller en krokodil, men djurets funktion var att regera över världen i dess kaotiska tillstånd. Se *Nordisk familjebok*, andra uppl.

utbredda skepsisen inför livshistoria som ett meningsfullt forskningsprojekt i en värld där individen ändå var ekonomins och samhällspolitikens fånge. Biografikritiken tilltog i takt med den realistiska insikten om ständiga tillkortakommanden inför subjektets ontologiska svåråtkomlighet.

Kritiken mot subjektets uppförstorade roll i både litteraturtolkning och historieperspektiv är välkänd. Jag vill ändå kort repetera den del som har relevans för mina frågor om den ”lilla historiens” plats i den ”stora historien”, alltså biografins epistemologiska möjligheter eller omöjligheter.

Redan i början av seklet gick den ryska formalismen starkt ut med sin kritik mot den biografibaserade litteraturforskningen. Man avvärjde all naiv tolkning vid verkläsning och ville i stället fördjupa insikterna i det poetiska språket i sig. Personhistoriska detaljer, levnadsanekdoter och litterärt ”skvaller” sågs som lika ovidkommande som ointressanta för förståelsen av ett verk, sammanfattar Bent Landgren. Ur formalisternas synvinkel betraktades den litterära biografien som pseudovetenskap.⁷⁶ Bland föregångarna till den nykritiska rörelsen fanns ändå ansatser att förena det formalistiska synsättet med ett biografiskt perspektiv och en genomtänkt biografimetod. I Roman Jakobsons tidiga uppsats *Was ist Poesie?* (1933) ägnas ett stort reflektionsutrymme åt analys av interaktionen mellan biografiskt källmaterial och litterär text. I Jakobsons balansgång bevaras textens estetiska autonomi utan att vare sig psykosociala dimensioner eller biografiforskningens betydelse förringas. Jakobson ville skapa en tveeggad metod riktad mot både alltför sträng formalism och biografisk-psykologisk naivism. Att rensa ut det biografiska perspektivet låt ännu inte på agendan utan Jakobson behåller laddningen i ekvationen ”diktverk-biografiska källor-psykisk realitet”. I sin senare utveckling mot ett mer utpräglat strukturalistiskt synsätt försvinner hans intresse för biografiska dokument och individuella livserfarenheters betydelse. All forskning som försöker sätta ett litterärt verk i förbindelse med ”någonting annat” fördöms ironiskt.⁷⁷

Antirelationen liv-text stod i fokus också för den så kallade nykritikens, *New Criticism*-rörelsens, inställning till biografisk forskning. Den litteraturvetenskapliga källkritik som introducerades, utgående från René Welleks avsnitt om det biografiska perspektivet i *Theory of Literature* (1949), kontrakterade synen på litterära verk som direkta avspeglingar av författarens eget liv. Det litterära verket skulle inte längre få användas som biografisk källa. Nykritikerna hyste heller ingen tilltro till biografistudiers kapacitet att illuminera litterära verk. Deras utgångspunkt dikterade en distinktion mellan författaren som privatperson och det metaforiska ”jag” som verkade och synliggjordes i texten. I sitt klassiska, ovannämnda verk, tillerkänner Wellek ändå det biografistudiet och den biografiska metoden ett visst ”exegetiskt värde” om forskaren vill ”kartlägga litterär influens, traditionstillhörighet, anspelningar, ordval- och vändningar i ett visst verk”. Men psykologiska spekulationer avvärjdes inom *New Criticism*-rörelsen. Lika skarpt vände man sig mot ackumulering av personhistoriska detaljer utan relevans för analysen av den litterära texten. Skönlitteraturen fick inte avlyssnas som ett ofiltrerat själsligt ekorum.⁷⁸

De nykritiska forskarnas slutsats, ”autonomi-dogmen”, lyfte fram litteraturens egenart och självständighet – också gentemot dess egen skapare. Synen att det skönlitterära verket inte enbart skulle tolkas som summan av biografi, psykologi och historia

⁷⁶ Landgren, Bengt, ”Var Puškin rökare?”, s. 51-53, ingår i *Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg, 1989.

⁷⁷ Ingår ursprungligen i Roman Jakobson, *Was ist Poesie?*, s. 393ff. Citerat här genom Landgren, 1989, s. 56.

⁷⁸ Wellek, R. & Warren, A., *Theory of Literature*, New York (1942) 1962, s. 78-94 samt Tate, Allen, *On the Limits of Poetry. Selected Essays 1928-1948*, New York 1948, s. 121.

färgade av sig på inställningen till biografin. Rekonstruktionen, sambandet mellan liv och dikt, avbildningstanken, *life-and-letters*-biografins redovisningsnit samt den genetiska metoden problematiserades eller förkastades helt. I princip blev det biografiska projektet inte bara ointressant utan mer eller mindre omöjligt, summerar Anne Birgitte Richard.⁷⁹

2.2 Individen som inte fanns

Debattklimatet blev allt frostigare för biografins del. Att försöka skymta individens bild i historiens vattenspegel är inte en lika entydig vetenskap som när vattnet fryser till av enkla orsaker. Att göra sig av med människan, det enskilda perspektivet, borde vara målet för humanvetenskaperna, ansåg Claude Lévi-Strauss. Den skeptiska hållningen mot biografiorienterad forskning tilltog under strukturalismens 1960- och 70-tal. Biografiska data statusänktes till marginalnotiser. I den mån strukturalisterna intresserade sig för psykologiska drag lyfte man blicken mot överindividuella psykiska strukturer och mekanismer.

De franska strukturalisterna gick flera steg längre i sin kritik än anhängarna av den ryska formalismen och nykritiken. Sökandet efter individen i texten eller historiekontexten var, enligt dem, inte bara ett fåfängt företag. Också om man grävde fram hur många biografiska fynd som helst så var fynden oanvändbara. För Claude Lévi-Strauss, Louis Althusser, Roland Barthes, Michel Foucault och Jaques Lacan, d.v.s. de namn vi förknippar med strukturalistiskt och poststrukturalistiskt tankeprimat, styrs människan av instanser som ligger i antingen språket, produktionsförhållanden eller fortlevande myter. Slutsatsen blev en utdefiniering av biografien ur forskningen: det är strukturerna som talar i texterna, i kulturen, i historien. I sin sena 60- och 70-talsfas tycks strukturalismen inta en lika skeptisk hållning till biografiorienterad forskning som de tidiga formalisterna och de mest ortodoxa nykritikerna, konkluderar Landgren.⁸⁰

Inte ens företrädare för den hermeneutiska tolkningsteorin fattade tycke för personhistoriska tolkningsvinklar. Den biografisk-psykologiska bakgrunden hamnade i skymundan för själva läsakten och en meningsskapande interpretation. Textens historiska sammanhang och samband med tillkomsttidens kultur fick tolkningshegemoni; författarens sociopsykiska förutsättningar ansågs oviktiga. I stället underströks frågan om textens mening i den tid där den lästes och tolkades på nytt, kort sagt: textens fortsatta giltighet. Metoden utgjordes av en inkännande, successivt framskridande läsning längs den hermeneutiska förståelsespiralen.⁸¹

Inger Larsson noterar att den postmoderna teoribildningen först under 1990-talet har drivit fram ett behov av förnyelse inom svensk författarbiografi. Bakom denna teoretiska och metodiska förnyelsesträvan ligger dels poststrukturalismens upphävande av kausalrelationer och en syn på historieskrivningen som fiktionell genom sin ofullständighet och obeständighet. Även om intresset har fortlevt för psykologiska och fenomenologiska teorier, vid sidan av fokuseringen på relationer och maktstrukturer,

⁷⁹ Richard, Anne Birgitte, "Liv og værk – den litteraturhistoriske biografi", *Liv et fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard och B.E. Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 40.

⁸⁰ Landgren, 1989, s. 56-57.

⁸¹ Gadamer, H. G., tydliggör sin metodmedvetna syn i *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 4, Tübingen (1960) 1975, s. 276, i följande konklusion: "Wenn wir einen Text zu verstehen suchen, versetzen wir uns nicht in die seelische Verfassung des Autors".

har man gått så långt i diskussionerna att man talar om ”författaren som fiktion” eller om ”författarens och subjektets död”.⁸²

2.3 Illusionens och maktens spindelväv

”Humanismens myt”. ”Skapare av människoillusioner”. ”Falsk tröstare”. ”Maktens redskap”. ”Våldtäkt på livets desintegrerade mångfald”. De kritiska etiketterna på biografien har varit många, sammanfattar Kjell Jonsson. Roland Barthes och Michel Foucault är bara några av de forskare, som av ideologiska och vetenskapsteoretiska skäl har attackerat biografien.

I sitt verk *Sade, Fourier, Loyola* visar Barthes var gränserna för det biografiska projektet går för hans del. Den enda form av biografi han kan acceptera är en splitterbiografi där författaren presenterar samlade biografier. För Birgittas del skulle det innebära en samling löst hopfogade och osorterade ”birgittiana”, bestående av anekdoter, yttranden och annat strögods. Barthes grundläggande irritation mot det biografiska synsättet byggde på hans kritik mot en akademisk tradition där man ständigt kopplade ihop det litterära verket med ”någonting annat”, d.v.s. olika biografiska detaljer eller känslor.

Ett författarverk berättar ingenting om författaren lika litet som biografiska fakta ger oss mer kunskap om det litterära verket, slog Barthes fast. Det vardagliga och litterärt improduktiva livet är ointressant ur den litterära textens perspektiv. Men hans frenetiska förkastande av biografien byggde på mer grundläggande invändningar än så. Individens pluralitet och diskontinuitet förstördes av biografins artificiella enhetssträvan och tron på ett människans innersta väsen. Det är både suspekt och anstötligt att en person försökte bestämma ”meningen” i en annan människas liv, ansåg han. Samma åsikt förstärktes av dekonstruktionens centralgestalt Jacques Derrida när han, utan namns nämnande, anklagade biografen Sartre för att vara en ”befrielsens ontofenomenolog” som gjorde sadistiska försök att bestämma meningen i biografobjektets liv.⁸³

I Michel Foucaults dragning till den subjektlösa historien ligger också en intensiv kritik mot biografien och pyr. Om man i sin forskning fokuserar på en enda individ bygger man upp en illusion av att en ensam människa kan betyda något, anser han. Den subjektlösa historievetenskapliga metoden däremot kan effektivt undergräva humanismens myt om den tanke- och medvetandemässigt fria människan. Individerna är diskursernas och maktens slav. När biografen isolerar det unika understöder han/hon indirekt maktens, statens och den moderna ekonomiska produktionens kontrollbehov. Enligt Foucault finns det etiska skäl att ifrågasätta och avvärja varje försök till individvetenskap. I vårt kontrollbesatta samhälle, som vi lever i sedan 1600-talet, kommer varje närgången biograf, medvetet eller ofrivilligt, att tjäna den mest onda av kunskapsteorier, ansåg han.⁸⁴

⁸² De biografier som nämns i sammanhanget är *Johannes Edfelt. En författarskapsbiografi* av Ulla-Britta Lagerroth (1993), *Sara Lidman – i liv och text* av Birgitta Holm (1998) och *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv* (1998) av Margaretha Fahlgren. Se närmare, Larsson, 2003, s. 48-50.

⁸³ Jonsson, Kjell, ”Frihet eller determinism: principiella problem i den idéhistoriska biografins genre”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman. Stockholm 1997, s. 90-93.

⁸⁴ Jonsson, 1999, s. 90-93.

2.4 Fångad och fri?

Individerna är inte blott och bart mer eller mindre tillfälliga löv på mänsklighetens träd som växer ut och sedan faller av, bara för att ge näring till mänsklighetens jord.⁸⁵

Wilhelm Dilthey är ingen ensam spökröst ur det förflutnas tankegrav med sin tro på livet som en helhet och viktiga och intressant förbindelser mellan människan och hennes livsverk. Frågorna om individens meningsfullhet och den enskildes (menings)skapande förmåga kontra deterministiska öde – och i slutändan historiska betydelse eller ödslighet – har karakteriserat en stor del av förra seklets tanke- och idédebatt. Den dialektiska interaktionen mellan det universella och det individuella och förmedlingslänkarna i denna förbindelse är om något alla humanvetenskapers navelsträng till livet.

Jean-Paul Sartres existentialism inplaceras sig centralt här. Sartre var ju inte bara en framstående livs- och samhällsfilosof. Hans biografproduktion är dessutom omfattande och han har ägnat sig åt den biografiska metodfrågan. Den etiska antropologi som genomsyrar Sartres passion för biografien gjorde honom givetvis till strukturalisternas och poststrukturalisternas hatobjekt.⁸⁶

Sartre trodde, kort sagt, på det personhistoriska projektet. Biografien var inte bara möjlig; den var rentav nödvändig. Ytterst handlade det för honom om livspotential, frihet och människans valmöjligheter. Att förneka potentialiteten var att bli medlöpare till allt och alla som ville fångsla eller inskränka människan. Man kan, inspirerad av Sartre, lyfta fram en ideologisk sida av den biografiska forskningsverksamheten och säga att varje tid har den människosyn den själv arbetar för, och därmed förtjänar. Förnekar vi individens insatskraft i historien skapar vi framtidssamhällen där individen blir ännu mer betydelslös. Lyfter vi fram meningsskapande individer ur historien gör vi åtminstone ett försök att upprätthålla och stimulera framväxten av samhällen där individerna kan bli meningsfulla och meningsbärande.⁸⁷ Människan är både produkten av sin produkt och en historisk agent som inte kan gälla för en produkt. I *Till frågan om metoden* preciserar Sartre sin historiesyn, oskiljbar från den existentialistiska människosynen:

... människorna gör sin historia på basis av verkliga tidigare levnadsvillkor /.../ men det är *människorna* och inte de tidigare villkoren som gör historien. I annat fall skulle de enbart vara bärare av omänskliga krafter som genom dem skulle styra den samhälleliga världen. Dessa villkor existerar verkligen och det är de, och endast de, som kan ge förändringarna som förbereds en riktning och en materiell verklighet, men praxis´ rörelse överskrider dem allt under det att den bevarar dem. Och förvisso inser människorna inte den verkliga vidden av vad de gör – eller åtminstone lär denna räckvidd undgå dem så länge proletariatet, historiens subjekt, inte i en och samma ansats har förverkligat sin enighet och blivit medvetet om sin historiska roll. Men om historien undgår mig beror det inte på att det inte är jag som gör den, det beror i stället på att också andra gör den.⁸⁸

⁸⁵ Citerat genom Jonsson, 1999, s. 94.

⁸⁶ Förutom Sartres dynamiska relation till Henri Bergsons biografisyn tog han emot starka influenser från både Edmund Husserl och Paul Ricoeur. Collins, 1980, s. 9-15.

⁸⁷ Sartre, Jean-Paul, *Till frågan om metoden*, Lund 1984, s. 77-87, 144ff.

⁸⁸ Sartre, 1984, s. 78-79.

Det existentiellt grundläggande i Sartres biografisyn är en ickedeterminism som bjuder på möjligheten till ständiga överskridningar. Strukturer formar och begränsar men de determinerar inte människan. Grunden till hans personhistoriska syn, biografiteori och metod kan vi härleda ur Henri Bergsons *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Sartres avgörande inspiration från vitalismen byggde på distinktionen mellan spatialt och temporalt upplevd erfarenhet. Också Bergsons avståndstagande till enbart externt och atemporalt uppbyggd kunskap, samt hans tro på en ”överkunskap” som utgår ur ett vetande inifrån, har inpackats i Sartres biografiteoretiska bagage. Samma sak gällde övertygelsen om att biografien, infångandet av det levande och unika, fordrade en resa bortom det traditionella språket till ett konstnärligt uttryckssätt.⁸⁹ Den äldre Sartre resonerar inte alltid lika tätt intill den bergsonska tankevärlden. Motståndet mot objektiveringen av människan kom däremot att för alltid sammanbinda deras livs- och vetenskapsattityder. Även synen på biografien som en enhet av epistemologiska och etiska ideal förblev konstant i Sartres biografiska produktion.

Sartres fascination för biografien är lika kraftigt rotad i Edmund Husserls fenomenologiska tänkande. Där fann han snarare bekräftelse på kunskapen från Bergson än en ny startpunkt för sina egna biografiteoretiska resonemang. Husserls jagkoncept, synen på känslor och föreställningar och den fenomenologiska synvinkeln stimulerade Sartre till en mängd artiklar. I synnerhet Husserls teorier om intentionalitet blev betydelsefulla för hans biografikoncept. Genom fokuseringen på förhållandet till något utanför-liggande, i överskridandet och den transcenderande förmågan, övergav Sartre, liksom Heidegger, läran om jaget som identitetspol för medvetandeströmmen och ersatte den med en filosofi om det sätt ett intentionalt varande *existerar på*.⁹⁰ Den fenomenologiska metoden startar från beskrivningen av ett reellt objekt sådant det uppenbarar sig för medvetandet. Både metafysik och nomotetiskt klasstänkande förs åt sidan för att bevara intrycket av det omedelbara och unika i objektet sådant det visar sig. Fokus läggs på idiografiskt individuella fenomen. Här finns en implicit närhet till litteraturen i ambitionen att individualisera och konfrontera det konkreta, som gör att fenomenologin respekterar litteraturens ambition att avtäcka det mänskliga medvetandet. Enligt fenomenologerna är det omöjligt att tala om medvetandet utanför dess reellt konkreta kontext. Detta underströdde den idiografiska karaktären i Sartres tankar och hans fokusering på det individuella, det partikulära, det oupprepbara, framhåller Collins.⁹¹ Att röra sig från det konceptuella till det konkreta för att blottlägga det abstrakta, undanlidande och svårskönjbara blev en tendens som kom att genomströmma Sartres hela litterära verksamhet.

Den fenomenologiska analysen, konfrontationen med objektet, utgjorde ändå en underordnad nivå i Husserls tänkande i frågan om att förstå andra, preciserar Collins.

⁸⁹ Bergson, Henri, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, Paris, 1908, s. 99f, 178 samt Collins, 1980, s. 10. Den yngre Sartre var mer koherent med Bergsons ”fria” människa. Med tiden utvecklade han en större reservation inför de materialistiska förhållanden som kringgärdade människans frihet. Bergsons metafysiska livssyn sammanfattas av Collins så här: ”According to Bergson, we determine ourselves; we are the result of our own choices. We are free”when our acts emanate from our entire personality, when they express it”. We are free when we experience ourselves as a flight into the future, but become unfree when we impose upon the experience of spatial categories, when we experience consciousness as a thing. We are unfree when we fix the activity of the self, when it is experienced as static, when our spontaneity is interfered with by the imposition of inappropriate perspectives which distort our experience of ourselves as always in the process of creation and hence refractory to measures and labels”. Collins, 1980, s. 11.

⁹⁰ Lübecke, Poul, red., *Filosoflexikonet*, Borås, Forums förlag, 1991, s. 265-266.

⁹¹ Collins, 1980, s. 12.

Kunskapen om andras upplevelser och erfarenheter är inte, som Descartes tänkte sig, jämförbar med kunskapen om objekt. Den andre är ett biografiskt objekt som samtidigt är ett subjekt. Man måste möta denne som ett annat subjekt eller som ett annat självkonstituerande flöde av erfarenheter om och ur samma värld. Kunskapen om den andre botten i ett till det egna jaget inskränkt sökande, men forskaren måste ta sig förbi detta tillstånd. Var och en förstår andra i en analogi till sig själv, men den andre är mer än detta eftersom han/hon inte är identiskt med biografen/forskaren. Sartres biografiska verktyg stavas därför till sympati och imaginär projektion. Biografen måste försöka föreställa sig vad han skulle uppleva om han befann sig i den biografierades livsläge. Genom denna projektion uppnås en livlighet och livfullhet i föreställningen om den andre samtidigt som biografens självständighet säkras i hans/hennes eget perspektiv. Denna inlevelse i den andres värld är naturligtvis, och nödvändigtvis, en fiktion, poängterar Collins, men den främjar det biografiska arbetet: genom ärliga försök att betrakta tingen och händelser ur en annans perspektiv skapas temporär frihet från den egna synvinkelns fångenskap.⁹² Paul Ricoeur menar att resultatet av denna process är ”A transfer into another life in imagination and sympathy”.⁹³

En koppling från Sartres överskridningstankar till Michel Foucaults syn på biografien kan vara belysande. Foucault såg biografien som ett illusionstrick: ett försök att uppfinna den fria människan i ett samhälle där hon de facto inte existerar som unik och fri person. Sartre däremot tror att ett samhälle utan personhistoria i ännu högre grad kommer att skapa ett individfientligt samhälle. För Sartre låg det väsenliga i följande distinktion:

Vad det gäller är inte det som man har gjort människan till, utan det som människan gör med det man har gjort henne till. Det man har gjort människan till är strukturerna /.../ Det som människan gör är själva historien, d.v.s. det verkliga överskridandet av dessa strukturer i en handling som förenar henne med andra.⁹⁴

Sartre själv som biograf kan visserligen ibland avskräcka mer än stimulera, i synnerhet med sin ofullbordade litterära Flaubert-”symfoni” på omkring tretusen sidor, kommenterar Kjell Jonsson. Hans biografiteori och metodik, med sin etiskt välöverbäddade historie- och människosyn, har ändå kontinuerligt inspirerat biografidebatten. Att författa biografier handlade inte om vetenskap för Sartre även om grunden till hans arbeten tryggades genom kulturhistorisk forskning och grundlig inläsning i politik, filosofi, ekonomi och sociologi. En biografi växer inte fram genom vetenskapliga begrepp eller universella formler, ansåg han. Snarare skrivs den utifrån ”föreställningar” som författaren bär med sig under arbetsprocessen. Men detta reducerar inte biografien till subjektiv otillförlitlighet eller förklädd roman. Det kan finnas en biografisk sanning som inte behöver vara liktydlig med vetenskapliga sanningar, resonerar Sartre.⁹⁵

Psykobiografen Ingmar Nilsson kretsar inte enbart kring psykoanalys och hermeneutik i sin Bjerrebiografi. Biografien utvecklas även i politiska kontexter och i

⁹² Collins, 1980, s. 13.

⁹³ Ricoeur, Paul, *Husserl. An Analysis on His Phenomenology*, Northwestern Univ. Press, 1967, s. 129.

⁹⁴ Citerat genom Jonsson, 1999, s. 92-93. Jonsson anger ingen exakt källhänvisning, men Sartre penetrerar samma tanke, djupare och mer förgrenat, i *Till frågan om metoden*, s. 81-83: ”För oss karakteriseras människan fram för allt av ett överskridande av en situation, av det hon lyckas åstadkomma av det man gjort av henne, även om hon aldrig känner igen sig i sin objektivering”. Som jag ser det är just denna det subjektivas och objektivas verkliga dialektik biografins grund och vetenskapliga motivering som fackhistoriskt uppdrag.

⁹⁵ Collins, 1980, s. 4ff.

Roy Bhaskars marxistiska kunskapsteori ser han upptakten till en biografisk teori. Han menar att biografien kunde skrivas utifrån Bhaskars "relationismteori". Bhaskar utgår från att individ och samhälle inte är dialektiskt förenade som två moment i samma process. De existerar var för sig. Individerna återskapas, eller transformerar, samhället, men hon formar det inte. Samhället existerar före individen och all mänsklig aktivitet sker i givna mönster. Det samhälleliga och det individuella kan, enligt Bhaskar, ses från två håll: samhället kan utgöra både betingelse för och ett reproducerat resultat av individuell mänsklig praxis. Den enskilde kan representera såväl ett eget fritt skapande som en omedveten reproduktion av samhället. Därför existerar samhället som struktur inte oberoende av de individuella aktiviteter det formar – inte heller oberoende av aktörernas föreställningar om vad som utgör meningen med denna praxis.⁹⁶ Ur detta perspektiv skulle biografien kunna leva på den bästa av plattformar: här kan mötet mellan samhälle och individ återskapas och analyseras.

3 Biografien i nordisk historieskrivning

3.1 Några tillbakablickar

Biografien i dess äldsta form i Norden möter vi i runstenarnas minnesord, gravarnas fromma formler, kalendariets eller annalernas notiser. Samtliga innehåller fragmentariska notiser, inga personporträtt eller människoskildringar.⁹⁷

Under medeltiden breddades innehållet, men den bjärta polariseringen mellan helgonlegendernas glansbild och krönikornas nidsbild utslöt en nyansrik människoskildring. 1500- och 1600-talet är likaså fattiga sekler i biografisk mening inom svensk historieskrivning. Däremot innebar 1700-talet och den gustavianska tiden ett uppsving för biografien, med romantiken som främsta drivmedel. Oscarismen kom senare att utöva ett starkt inflytande över biografins matrikeldata och personkaraktäristik. I synnerhet den sistnämnda påverkades markant. Oscarismen, liksom victorianismen, innebar en strikt konventionell människosyn som ritade sina oöverskridbara ramar för personskildringarna under 1800-talets senare hälft. Biografen Harold Nicolson konstaterade att "med Stanleys biografi *Life of Arnold* återvände helgonlegenden i triumf och varade seklet ut".⁹⁸

Anekdoten är lika invuxen i den svenska biografiskrivningen som i biografikens övriga europeiska historia. Frågan är om man under tiden mellan 1600- och 1800-talet faktiskt såg en radikal skillnad mellan anekdot och fakta. I plutarkisk efterföljd presenterades karaktärsporträtt av svenska författare redan från och med 1670-talet. Under 1700-talet växte intresset för märkvärdiga män och under senare av 1700-talet existerar det redan en etablerad biografisk tradition. Med biografi avser man då, enligt

⁹⁶ Nilsson, Ingmar, "Att skriva biografi: biografins hermeneutik", *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, och S. Åkerman. Stockholm 1997, tidigare i *Liv och text*, red. G. Eriksson, m.fl., Idéhistoriska skrifter 1, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985, s. 50-52. Diskussionen är intressant som avknoppning av den existencialistiska filosofin och Sartres synvinkel där människan ses fri inom givna ramar. Hon är ontologiskt fri och historiskt bestämd. Detta tema genomsyrar Sartres *Critique de la raison dialectique*, Paris, 1960.

⁹⁷ Sawyer, Birgit, *Kvinnor och familj i det for- och medeltida Sverige*, Skara 1992, s. 3-15.

⁹⁸ Hildebrand, Bengt, "Klimatväxling i modern svensk biografi", s. 99-102, *Personhistorisk tidskrift (PHT)* 57, 1959 samt Nicolson, 1927, s. 110-125.

Inger Larsson, en faktabaserad genre där anekdoten används som fakta. Till traditionen hör också akademiernas minnestal i sin högstämnda form av äreminnen. Men fokuseringen på det individuellt personliga hade ännu inte stigit fram som biografiideal. Snarare ville man förebildligt skildra en viss "människotyp": vi har ett stycke kvar på vägen till romantikens originalitetsvurm. Som en föregångare möter oss Erik Gustaf Geijer med sin inflytelserika personlighetsfilosofi.⁹⁹ Bengt Hildebrand, som har forskat i biografins historia i Sverige, lyfter fram Olof Dalins tal över Samuel Triewald som en brytningstext. Talet är karaktärsskildrande, anser han, utan att vara idealiserande. Det kom därför att bli mönsterbildande.¹⁰⁰

Det romantiska paradigmet på 1830-talet innebar en genombrytning för en ny syn på individen. De typologiserande dragen började ge vika för insikten om att människan bör ses i sin egen tids- och kulturkontext. Utvecklingstanken och intresset för organiska livssammanhang växte fram under romantiken. Banbrytande blev P.D.A. Atterboms *Svenska siare och skalder*. Verket omdanade litteraturvetenskapens syn på förbindelsen mellan personlighet och litterära verk. Här möter vi början till en symbios av psykologi och litteraturkunskap som kom att bli långlivad, konstaterar Inger Larsson och tillägger att "därmed är vi tillbaka i den plutarkiska traditionen, men med ett tillskott av uppmärksamhet på verket som psykologiskt dokument och en betoning av det historiska materialet". Källkritik i modern mening kan vi förstås inte tala om ännu och anekdotfixeringen är seg. Dessutom bygger den biografisk-psykologiska metoden på intuition och inlevelse. Filosofi och historia är integrerade i en helhetssyn där individen ses underställd högre värden som nation, religion, mänsklighet. Man kan säga att biografien utvecklades som konst, men förhållandet till empirin låg ännu i sin linda. Fortfarande kunde inlevelsen ha större inverkan på slutresultatet än det faktiska källäget.¹⁰¹

Historicismen medförde att tidigare biografier bedömdes som anakronistiska ju närmare vi kommer slutet av 1800-talet. Enligt det "atterbomska paradigmet" blev det källkritiska studiet en lika viktig biografimetod som att se individen i sitt historiska sammanhang. Henrik Schücks, och framför allt Karl Warburgs, biografiproduktion brukar framhållas som epokgörande för biografins utveckling.¹⁰² Med Warburg blev den dokumenterande, objektiva attityden alltmer framträdande. Martin Lamm, lärjunge till Warburg, omtalar Warburgs ideal som "en persontekning i helfigur i verkliga omgivningar, opartiskt skildrad och utan vare sig anti- eller sympatier". Både Schücks och Warburgs biografier utgavs såväl i vetenskapliga som i populära utgåvor. Det antyder

⁹⁹ Larsson, 2003, s. 37-41. Anekdotsamlingen Samuel Columbus Mål-Roo, brukar räknas som det första bevarade biografiska intresset för svenska författares personlighetsdrag. Anekdotens plats och betydelse i den tidiga biografiken har behandlats i Sigbrit Swans *Ryktets förvandlingar: Stiernbielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet. En studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige*, Lund 1974. Beträffande minnestalens inverkan på det biografiska studiet och intresset har Henrik Schück bedömt Johan Stenhammars inträddestal över J.H Kellgren som "det egentligen första skaldeporträtten i vår litteratur". Vad bedömningen grundar sig på är oklart eftersom porträttet enligt Otto Sylwan inte är en biografi. Det är originellt, men kan ändå räknas till det klassiska biografiparadigmet. Se Schück, Henrik, *Svenska Akademiens historia. Under förmiddarrregeringen*, d.2, Stockholm, 1936, s. 275 samt Sylwan, Otto, "Till svensk biografi historiografi", *Samlaren*, n.f. 16. 1935, s. 99f. Se också Kulling, Jakob, *Atterboms "Svenska siare och skalder". En undersökning av hans litteraturhistoriska forskning*, Stockholm, 1931, s. 103.

¹⁰⁰ Hildebrand, Bengt, "Biografisk historiografi", *PHT*, 1939-40, s. 151.

¹⁰¹ Hildebrand, 1939-1940, s. 159 samt Kulling, 1931, s. 63 och 107. Särskilt Samuel Grubbes inträddestal över Leopold i Svenska Akademien framhålls som exempel på den första romantiska biografien där en person ses i relation till din historiska kontext. Se Larsson, 2003, s. 43-44.

¹⁰² Den produktion som avses här är Schücks Shakespearebiografi och Warbergs levnadsteckningar över Dalin, Lenngren, Rydberg och Snoilsky. Om historicismen, se Nordin, Svante, *Från tradition till apokalyps*, Malmö 1989, s. 103-105.

antagligen något om det långt drivna kravet på empiri kontra behovet av ”läsarvänliga” biografier.¹⁰³

Jag finner en anmärkningsvärd iakttagelse i detta sammanhang. Trots källkritikens utveckling och insikten om den historiska kontextens betydelse ligger idealiseringens slöja kvar över biografien ännu vid slutet av 1800-talet. Göran Hägg konstaterar att det fortfarande under 1880-talet skrivs moralisk-typiserande biografier. Konventionen förbjuder själsinträngande studier av nära avlidna. Han menar att den äldre biografitraditionen slutar först i och med det mer moderna litterära och historiska porträttet i Saint-Beuves efterföljd, med framom andra Oscar Levertin som milstolpe. En fråga kvarstår ändå: fanns det en ”artighetsgräns” som dikterades av det närhistoriska perspektivet? Man ägnade sig kanske inte åt psykologiska utgrävningar i vare sig nyligen eller för länge sedan avlidna mäns psyke, medan det däremot kanske var tillåtet med *äldre* avlidna kvinnor, till exempel Birgitta från medeltiden? Skillnaden är hur som helst frappant mellan till exempel Schücks analys av Birgitta jämfört med hans bild av Petrus av Dacia.¹⁰⁴

Litteraturvetarna var inte ensammar bidragsgivare till biografins utveckling i Sverige. Snävheten i den oscarianska människosynen luckrades stegvis upp genom skönlitteraturen. Författare som Emilie Flygare-Carlén, Fredrika Bremer, Victoria Benedictsson och August Strindberg öppnade vägen till friskhet och nyanserad realism i skildringar av människans komplexa natur.¹⁰⁵

Föregångarna till den nya biografiken var, enligt Bengt Hildebrand, till största delen kvinnor. Som den verkliga pionjären i svensk biografi bör Ellen Fries nämnas. Ellen Fries eget biografiska arbete innehöll dessutom analyser över käll- och metodproblemen i biografiskrivningen. Fries gjorde en banbrytande insats genom att söka fram betydelsefulla kvinnor ur den svenska historien, kvinnor som både negligerats i historieskrivningen och försumrats biografiskt. Hennes biografiska linje följdes snart av andra kvinnor: Sigrid Leijonhufvud och Lydia Wahlström.¹⁰⁶

3.2 ”Klimatväxlingen”

Vid 1900-talets första decennium hade biografien funnit den kombinationsform av kritiska historiestudier parade med psykologisk inlevelse (*common sense*-psykologi) som, med smärre variationsrikedom, håller nästan seklet ut, sammanfattar Larsson. Vi skall stanna en stund inför det som Bengt Hildebrand kallade ”klimatväxlingen i modern svensk biografi” när den svenska biografien började öppna sig för psykologiserande och

¹⁰³ Lamm, Martin, ”Karl Warburg som litteraturhistoriker. Några minnesord”, *Ord och Bild (OoB)* 28, 1919, s. 81-90 samt Larsson, 2003, s. 45.

¹⁰⁴ I Schücks produktion kan vi följa med uppluckringen av tabun och konventioner. Hans ”änkeanalys” av Birgitta är inte konventionell. I sin Shakespearebiografi talar han bl.a. om studiet av författaren som ”det renaste uttrycket för sin tids sträfvanden”, vilket ju ljuder av helt andra tongångar än hans syn på Birgitta. Samma gäller idolporträttet av Petrus av Dacia där erotikens ses förfinad sublinitet i medeltidsförfattarens texter medan Birgitta avdöms och klassas som änkesjuk och neurotisk. Men frågan i sig är bredare än *en* litteraturprofessors alster, och tål att begrundas ur ett feministiskt perspektiv. Jfr Hägg, Göran, *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890-1930*, Stockholm 1978, s. 46 och Larsson, 2003, s. 45. Se också Schück, Henrik, *William Shakespeare. Hans lif och värksambet. En historisk framställning*, Stockholm 1883, s. III samt Schück, Henrik, *Vår förste författare. En själshistoria från medeltiden*, Stockholm 1916, s. 217-228.

¹⁰⁵ Hildebrand, Bengt, ”Klimatväxlingen i modern svensk biografi”, *PHT* 57, 1959, s. 103.

¹⁰⁶ Hildebrand, 1959, s. 104 samt Fries, Ellen, *Märkvärdiga Qvinnor*, Stockholm 1891.

estetiskt utförda människoskildringar.¹⁰⁷ Biografin började närma sig konsten och fjärmade sig därmed från den vetenskapligt objektiva formen.¹⁰⁸

Den egentliga ”klimatväxlingen” i svensk biografi inträdde, enligt Hildebrand, under 1940- och 50-talen. Orsakerna till biografins nya öppenhet och medföljande problem är flera: de båda världskrigen och den desillusionerade, människosynen, naturvetenskapernas framväxt och influens över humaniora, psykologins, psykoanalysens, genomslagskraft både som vetenskap och i gemene mans medvetande med sin nya människosyn som oundviklig följd, samt samhällslivets politisering och nya litteraturvetenskapliga teori- och metodbildningar. I arbetet med att belysa tidens socialpolitiska förändringar har en rad viktiga svenska arbetarförfattare i skönlitterär form kastat ljus över miljöns och samhällsklassens betydelse för personlighet och utveckling. Författare till den borgerliga kritiska romanen samt en lång rad autodidakter och politiskt framträdande gestalter bidrog, enligt Hildebrand, på lång sikt till den moderna biografins sådana den framträder efter 1950-talets ”klimatväxling”.¹⁰⁹ Man kan säkert dessutom räkna med utländsk inspiration. Redan tidigare hade André Maurois och Lytton Stracheyns arbete om biografiskrivning översatts. I synnerhet den engelska biografien väckte en positiv genklang.¹¹⁰

Vid pass samma tid som Hildebrand deltog även Birger Christoffersson i debatten med ett inlägg i *Bonniers Litterära Magasin*. Syftet var att lyfta fram biografins litterära kvaliteter. Han betraktade biografien som en ”tvillingssystem till romanen”.¹¹¹ Genrenärheten mellan biografisk konst och skönlitteratur motiverar Christoffersson med att understryka vikten av biografens identifikation med den biografierade: ”Att litterärt fixera en annan människa är i grunden detsamma som att gestalta något hos en själv”. Kärnan, och poängen, i Christofferssons resonemang menar jag att ligger i följande fras:

Det faktiska och kända är utgångspunkten för en biografi; märk väl utgångspunkten: något därutöver måste tillkomma.¹¹²

Christoffersson understryker biografins värde som levnadstolkning och porträtt: en blandform mellan det faktiska och det fiktionella där just referentialiteten skapar sin motvikt till konstnärligheten.

Ett klassiskt arbete inom modern svensk biografi som, enligt Hildebrand, inledde ”klimatväxlingen” är Fredrik Bööks stora monografi över Verner von Heidenstam (1945-46). Böök kände von Heidenstam personligen sedan en lång tid tillbaka när han påbörjade sin levnadsteckning. Några år senare utkom tre olika biografier, med samma strävan att intensifiera försöken till inlevelse samt nyansera person- och karaktärsteckningen. Biografierna var Gunnar Tideströms monografi över Edit Södergran (1949),

¹⁰⁷ Hildebrand, 1959, s. 97-170.

¹⁰⁸ Många biografiteoretiker under 1900-talet rör sig just i detta spänningsfält när de diskuterar biografien, d.v.s. är biografien mera konst än vetenskap, eller tvärtom?

¹⁰⁹ Hildebrand, 1959, s. 104-131.

¹¹⁰ Se Larsson, 2003, s. 47 och de artiklar av Erik Thyselius i *Aftontidningen* som hon hänvisar till i samband med att *Svenskt biografiskt lexikon* började ges ut.

¹¹¹ Christoffersson, Birger, ”Skönlitteratur i det fördolda. Om fiktiva och estetiska element i biografier”, *Bonniers Litterära Magasin (BLM)* 21, 1952, s. 30-35. Artikeln omarbetades senare och ingår i *Svenska litteraturkritiker. Metoder, teorier och värderingar*, Stockholm (1962) 1970. Se särskilt s. 63-66. Tidsatmosfären, miljöskildringarna och gestaltningen av personens karaktär finns impregnerade som skönlitterära drag i biografien, menade Christoffersson.

¹¹² Christoffersson, 1970, s. 65. Här handlar det, betonar Christoffersson, inte om språkmelodi eller poetiserande text utan om det fiktiva och estetiska greppet om ämnet.

Margit Abenius över Karin Boye (1950) och Olof Lagercrantz över Agnes von Krusenstjerna (1951). Ett av de mer framträdande kännetecknen för ”klimatväxlingen” är det rikare urvalet av objekt utanför kretsen av ”stora män” samt att sanningssträvandena i människoskildringarna drivs med psykologisk skärpa. De nya biografierna lyfts fram av Hildebrand som motbilder till den oscarianskt instängda biografiken där man ofta slätade över och undertryckte sanningar för att nå en harmonisk personteckning. Men givetvis har den traditionella livs- och yrkesbiografien samt biografier över ”stora män” (och kvinnor) som politiker, militärer, affärsmän, alltid haft sin givna plats och konventionella form vid sidan av den nya biografistilen – och kanske även påverkats av ”klimatväxlingen”.

Som ytterligare en förklaring till ”klimatväxlingen” pekar Hildebrand på det faktum att de moderna biografierna oftast handlar om 1900-talsmänniskor. Gränsen mellan den moderna människan och den äldre människan drar han vid oscarianismens slutskede.¹¹³ I ett annat sammanhang för han fram 1700-talet som andlig-kulturell och mentalitetshistorisk skiljemur mot den moderna människan. Frågan blir extremt aktuell när man diskuterar biografier över människor från medeltiden, så som i denna avhandling.

Biografien drogs trots detta länge med dåligt anseende inom svensk idéhistorisk och historisk forskning. Orsaken låg delvis i att den systematiska positivismen (”det weibullska paradigmet” och den källkritiska skolan) präglade historieskrivningen. Paradigmet stod i kontrast till biografins sökande efter det unika, det idiografiska. Hård kritik mot biografien kom också från strukturalister, som förnekade möjligheten att rekonstruera ett liv. Enligt dem saknade jaget och subjektet all mening. Åsikten förstärktes genom marxismens makrohistoriska program: endast som idealtyper och återspeglade klassmotsättningarna ansågs individerna viktiga. Man har ändå inom den marxistiska vetenskapen gjort försök att teoretiskt försvara biografien, bland annat utgående från ovannämnde Roy Bhaskars kunskapsteori. Orsaken till det perspektivistiska intresset för biografien låg i övertygelsen om att ett bestämt samhälle visar sina effekter både hos enskilda individer och i resultaten av individernas handlingar. Biografien förutsätter alltså inte, enligt historiematerialisterna, den metodologiska individualismen.¹¹⁴ Det är ändå uppenbart att den konkreta och partikulära människan inte har stått i strålkastarljuset i vare sig positivismens eller marxismens historieskrivning.

En vitaliserande injektion fick biografidebatten genom Ingemar Nilssons och Jan Bärmarks gemensamt författade psykobiografi över psykologen Poul Bjerre. *Människosonen* utkom år 1983.¹¹⁵ Biografien diskuterades intensivt i både kritiska och i översvallande ordalag. Författarna ägnade elva år åt sin biografi. Levnadsteckningen är unik i den svenska biografiskrivningens historia. Dels har den två författare som upphovsmän, dels är verket en dubbelbiografi över Poul Bjerre och hans bror Andreas Bjerre. Den biografiska metoden stöder sig på psykoanalysen. Synen på biografien som konst eller vetenskap handlade under 1900-talet mycket om öppenheten inför olika metoder för psykologisk förståelse. Men en stark psykologisk teoribundenhet väckte sällan entusiasm hos litteraturvetarna. Snarare, trots psykologins genomslagskraft

¹¹³ Hildebrand, 1959, s. 151-160.

¹¹⁴ Nilsson, Ingemar, ”Att skriva biografi: biografins hermeneutik”, *Liv och text. Idéhistoriska skrifter I*, red. G. Eriksson, m.fl., Umeå universitet, 1985, s. 50-51. Uppsatsen är omtryckt i *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, och S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 201ff.

¹¹⁵ Bärmark, Jan & Nilsson, Ingemar, *Poul Bjerre. ”Människosonen”*, Institutionen för idéhistoria, Göteborgs universitet 1983.

och människokunskapens förvetenskapligande, gällde en inlevelsebaserad *common sense*-psykologi – åtminstone fram till dess att *Människosonen* väckte debatten till liv.¹¹⁶

Nilssons och Bärmarks biografi intensifierade diskussionerna om biografins teori, metod och plats i vetenskapshistorien. *Människosonen* intar kanske en lika tydlig plats, teoretiskt och metodiskt, i biografins historia som ”klimatväxlingen” på 1950-talet. Verket är dessutom troligen den första svenska biografi, skriven med en konsekvent genomförd hermeneutisk arbetsmetod där biograferna inledningsvis redogör för sina vetenskapliga premisser. Författarnas hermeneutiska grund står vetenskapsfilosofiskt att finna hos Gadamer; de betonar dialogen som lika viktig mellan biografen och den biograferade som mellan analytikern och analysanden. Däremot har de skapat en egen metod genom att sammansmälta Gadamers ”förståelsehorisont” med psykoanalysen. Också Alice Millers tankar om den narcissistiska personligheten har utgjort analysgrund i Bjerrebiografen. En annan aspekt i biografen som väckte uppmärksamhet, och ibland bestörtning, var det fiktiva inslaget. Just detta gör porträttet intressant. Den biografiska texten är väldokumenterad. Samtidigt lyfter de båda biograferna fram inlevelsen och fantasin, fikcionalitet och det illusionsskapande, som biografikvalitativa ingredienser.¹¹⁷

Sverker Sörlin anger vetenskapens utveckling till en alltför trång positivism som förklaring till det växande intresset för biografen under det slutande 1900-talet:

Jag tror rentav att det är möjligt att ställa kravet på kausal bevisning så högt för historievetenskapen att historikerna till sist måste tåga eller på sin höjd katalogisera händelser i tabeller. Kanske kan det förnyade intresset för biografen ses som ett led i en långsam men dock pågående opposition mot den scientisering och det kvantifieringsnit som också historievetenskaperna hemsökts av under senare decennier.¹¹⁸

3.3 På spaning efter strukturer som rasat

I en ovannämnd artikel från 1950-talet av Birger Christoffersson uttrycktes ett beklagande:

Ingen handboks-författare har upptäckt att essäer och litterära biografier även kan ses som konstverk med estetiska inslag av en dignitet som är tvillingsyster till romanerna /.../ Vem klassificerar vetenskap och konst. Det finns ingen gräns! Däremot finns det ju skillnader.¹¹⁹

Enligt Bengt Hildebrand skedde det en ”klimatväxling”, inom svensk biografi mot en öppnare människoskildring och ett ökat inslag av estetiska element i texten under 1950-talet. Han formulerade sin apologi för biografen så här:

¹¹⁶ Nilsson, 1985, s. 41-52. Om biografi och psykoanalys, se t.ex. Linder, Sten, ”Psykoanalys och litteraturforskning”, *Samlaren*, n.f. 16, 1935, s. 244-257.

¹¹⁷ Nilsson, 1985, s. 48-51 samt Nilsson & Bärmark, 1983, inledningskapitlet ”Om hermeneutiken som arbetsmetod”.

¹¹⁸ Sörlin, Sverker, ”Vårt att veta? Några reflektioner kring pottränningens betydelse för vetenskapen”, *Liv och text. Idéhistoriska skrifter*, nr. 1, red. G. Eriksson, m.fl., Umeå Universitet, 1985, s. 113.

¹¹⁹ Christoffersson, 1952, s. 53-64.

Levnadsskildringen är en historisk disciplin, tekniken i första hand rent historisk. Men objektet, människan, och människotolkningen är av den art, att denna teknik ej räcker. Redan urvalsprincipens breddning är något av det mest väsentliga, inte minst om verklig demokrati avses. Men den heroistiska dominansen har därtill svårt att släppa greppet. Maktmänniskorna påfordrar inte blott att få ge utslag i dagens strider, utan därtill att kanoniseras i framtidens pantheon! Vilka maktmänniskor? Sådana finns inom alla slag av människor, inom allt slags arbete, de finns som s.k. ledare eller de finns i åsiktsgrupper, s.k. partier. Biografin är den vetenskap som här minst imponeras och som förbehåller samtid och framtid fullständig frihet i omdömet. Varifrån kommer denna självkänsla? Den kommer från biografins dagsläge, från dess rika men mångstämmiga diskussion. Frihet i omdömet betyder just kontinuerlig diskussion.¹²⁰

Hildebrand diskuterar (o)möjligheterna att bioografera människor från äldre tid. Han menar att gränsen går vid 1700-talet. Först efter det kan vi tala om den moderna människan med en begrepps värld där vi självklart kan stiga in i förståelsen. Hildebrand reserverar sig ändå: återfallet under 1800-talet i historisk konventionalism gör att vi först från sekelskiftet 1900 kan tala om den moderna människan i egentlig mening. Han konstaterar att det historiska materialet från äldre tid sällan bjuder på möjligheter till en psykologiskt fördjupad analys. Här har vi, biografiskt sett, uteslutande att arbeta med indirekt metod (bedömning av efterlämnat källstoff). Detta måste utföras försiktigt. Annars läser man in alltför mycket av sin egen tidssyn och använder analyser som endast kan lyckas med modernt källstoff.¹²¹

I Finland har teori- och metoddebatten gått nästan oförmärkt förbi.¹²² Däremot vågar man kanske påstå att biografin hos oss inte har lidit av samma vanrykte som den tidvis har gjort utomlands. Intresset för politiska och andra ”offentliga” biografier och memoarer har vid sidan av professionella reseskildringar utgjort en framträdande publicitetslinje i förlagens faktalitterära utgivning. Biografiformen har värderats högt som vetenskapligt projekt i form av biografier som doktorsavhandlingar. Gensvaret på bokmarknaden har varit välkommande. De senaste åren har insikten om biografins egenart ändå fört med sig en större kritiskhet. Den aktive levnadstecknaren Martti Turola lär, som opponent för en biografisk avhandling, ha yttrat att biografin inte är lämplig som doktorsavhandling. Kauko Rumpunen, som har forskat i biografin som vetenskapsform, kommenterar att ett akademiskt lärdomsprov är en alltför trång rustning för biografins narrativt svåra konstform. Biografin behöver kombinationen av insiktsfull tolkning, skapande förmåga och självupplevd mänsklig erfarenhet.¹²³ I en biografi ”avslöjas obevekligt okunnighet, dilettantism och ofruktbart teoretiserande”.¹²⁴

Gunnar Eriksson är en av de få svenska idéhistoriker, som har stratifierat biografiken för att identifiera strukturer för biografin. Han särskiljer mellan i huvudsak fyra slags biografier:

¹²⁰ Hildebrand, 1959, s. 168.

¹²¹ Hildebrand, 1959, s. 166.

¹²² Självbiografin däremot har varit föremål för finländska forskares intresse genom delaktighet i ett större nordiskt tvärvetenskapligt projekt. Resultaten är redovisade i artiklar i *Självbiografi, kultur, liv*, red. Ch.Tigerstedt, J.P. Roos och A. Vilkkö, Stockholm, 1992.

¹²³ Jag skulle gärna föreslå mognaden, erfarenheten, som en biografiteoretisk premis.

¹²⁴ Rumpunen, Kauko, ”En delbiografi”, *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 4, 2002, s. 586,590. Tilläggas kan att Finlands krig, turbulent närhistoria och nationella överlevnadskamp antagligen har medfört både en stark uppskattning och ett stort intresse för den enskilde och hans/hennes insatser i politik, samhälle, kultur, näringsliv.

- a) monumentet
- b) psykobiografen
- c) den existentiella biografen
- d) den traditionella yrkesbiografen.

De olika biografityperna täcker delvis varandra men kan urskiljas som tydliga inriktningar. Hildebrand etablerade sina biografivarianter enligt den biografierades social- eller yrkesgrupp som kriterium. Men han särskiljde också mellan minnesteckningar, gärningsbiografier och konstnärs- eller författarbiografier. Han gör däremot metodiskt sett inte en lika analyserande kategorisering som Eriksson, utan skriver snarare in biografins utvecklingshistoria i svensk historieskrivning.¹²⁵

Den första typen, *monumentet*, ser Eriksson som en förlängning av det som tidigare skrevs in i helgonlegender och äreminnen. Syftet med monumentet är att koncentrera skildringen kring subjektets ljusa sidor. I den mån biografen riktar strålkastarljuset mot den biografierades inre mörker är det oftast för att försona läsarna (oss) med mänskliga brister. Monumentet, skriver Eriksson, har kanske mist sin popularitet i vår sanningssökande tid där psykologin ganska långt förmår ge en genomlysning av människan. Monumentet, äreminnet, är trots detta inte slutbrukat som biografisk form. Det har överlevt in i tidningarnas dödsrunor och även ambitiösare prov på dess existens finns. Eriksson tar Ingmar Hedenius bok om Herbert Tingsten som exempel och skriver:

Sådana exempel visar att detta slags biografi har ett givet berättigande och fyller respektabla behov: med biografins hjälp kan vi klargöra vårt förhållande till den döde, vi kan sona en del av vår tacksamhetsskuld, vi kan fortsätta eller tydliggöra de strävanden som kännetecknat en närstående människa med vilken vi delat många ideal. Men mot det inre mörkret riktar vi knappast strålkastaren. På vilket sätt skulle spekulationer om dess beskaffenhet kunna underlätta vårt syfte?¹²⁶

Psykobiografen tar sin utgångspunkt i någon variant av psykoanalysen och söker återföra karaktäristiska strukturer i en persons psyke på någon typisk störning (eller brist på störning) enligt det valda psykoanalytiska schemat, definierar Eriksson, men tillägger kritiskt:

För nästan alla gestalter från en äldre tid torde gälla att de i själva verket undgår våra försök till en sådan analys. Vad vi har att säga om dessa inre mekanismer blir mera broderier på vår psykoanalytiska övertygelse än bidrag till en större kunskap om personen i fråga.¹²⁷

Om biografen och tillförlitligheten uttrycker sig psykobiografen Ingemar Nilsson så här:

Är då inte den historiska biografen en sällsynt subjektiv genre? Går det att åstadkomma en tillförlitlig biografi om biografen själv hela tiden uttrycker sig i biografen? Ja, en förutsättning är att man som författare reflekterar över förhållandet till sitt ämne. Varför har jag kommit att skriva om denna person? Vad säger han mig? Vari är han lik mig och vari är

¹²⁵ Eriksson, 1985, s. 1-3 samt Hildebrand, 1959, s. 166.

¹²⁶ Eriksson, 1985, s. 2-3.

¹²⁷ Eriksson, 1985, s. 3.

han olik mig? Identifierar jag mig med honom eller försvarar jag mig mot honom? Och vari skiljer sig hans tid och situation från min? Biografen måste uppmärksamma sin egen förförståelse.¹²⁸

Ingemar Nilssons och Jan Bärmarks biografiska material var omfångsrikt, vilket tvingade dem till väl övervägda källkritiska urvalskriterier. Apropå detta menar Nilsson att en riktig tolkning kan bekräftas genom att den pekar ut nytt relevant material som stöder den ifall inga kända källor direkt falsifierar tolkningen. Här ser vi ett källkritiskt förfarande, men samtidigt även ett beprövat tillvägagångssätt inom psykoanalysen, där en korrekt rekonstruktion producerar nya minnen som förbättrar, förtätar eller kompletterar rekonstruktionen. Motöverföringen mellan biograf och biograferad är, enligt Nilsson, kopplad till den historiska förståelsen. I polemik mot traditionell biografik framhåller Nilsson att en livs- och levnadsstruktur måste ”skapas utifrån dokumentet: fakta måste tolkas mot något”. Denna tolkning skall göras mot den biograferades egen tid, givetvis, men lika mycket bör dokumentet tolkas mot biografens egen tid.¹²⁹ Om psykobiografen skriver han:

Jag anser också att biografen bör skrivas utan användande av fackpsykologisk terminologi. Man blir lätt låst vid en teori om man använder dess terminologi och det kan vara svårt att i efterhand pröva alternativa tolkningar. Den förståelse man eftersträvar av personen kan aldrig ersättas av psykologiska teorier. Begrepp och modeller från psykologin skall tjänstgöra som byggnadsställningar som avlägsnas sedan väl huset byggts.¹³⁰

Nilsson och Bärmark vänder sig skarpt mot uppfattningen att man kan harmonisera en människa eller finna en enhetlig förklaringsmodell. De värjer sig kraftigt mot myten att varje människa har en framsida och en baksida, som biografen skulle kunna avslöja. Bibehållandet av motsägelsefullhet och spänningar inom subjektet är eftersträvansvärt i en biografi: ”människan bakom masken bär också en mask”.¹³¹

Arne Jarrick ser likaledes en källkritisk potential i psykoanalysen i och med att den inte tar människan på orden utan antar att hon kan ha omedvetna motiv för sina handlingar lika väl som för sina minnen.¹³² Bakom den weibullska källkritiken låg ju endast en rudimentär *common sense*-psykologi som utgår från att de flesta förvränger sanningen om de vinner på det och att minnen bleknar med tiden.¹³³

Enligt Eriksson är det svårt att finna exempel på den *existentiella biografen*, som han definierar som det slag av biografi som vill hjälpa oss att komma underfund med hur en person har varit i sitt personliga liv, hur han har levat detta liv, vilken moralisk hållning han har haft och vad det är som har gjort livet meningsfullt för honom. Denna biografivariant kan i förstone påminna om monumentet eller äreminnet, men intresset är i verkligheten förskjutet åt ett annat håll. Biografens mål är inte en äreräddning utan ett försök att få reda på ”en persons medvetande eller intentioner för att utvidga insikten om människors medvetande och intentioner i allmänhet”. En existentiell biografi kan ha en osympatisk person som subjekt, vars fränstötande drag varken

¹²⁸ Nilsson ”Att skriva biografi: biografins hermeneutik”, 1985, s. 206.

¹²⁹ Nilsson, 1985, s. 43f.

¹³⁰ Nilsson, 1985, s. 48.

¹³¹ Nilsson, 1985, s. 49.

¹³² Jarrick, A. & Söderberg, J., *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993, s. 124-126.

¹³³ Jarrick, 1993, s. 125.

behöver försvaras eller rationaliseras. Detta slag av biografi kan också fånga upp en person som inte framstår som särskilt märkvärdig. Tvärtom kan just personens all daglighet göra honom eller henne intressant i studiet av existentiellt grundad människokunskap. All dagligheten, den vanliga människan, kan kanske dessutom vara av värde vid undersökningar av ett samhälles strukturella betingelser under en given historisk tid. Det existentiella perspektivet att teckna livsmönster skiljer sig från det psykobiografiska genom att personen inte reduceras till någon psykoanalytisk mall. I stället söker man efter ändamål hos den biograferade, den "svärm av strävanden" hos människan som pekar ut riktningen för hennes levnadssätt och sätt att tänka och hantera omvärldens företeelser.¹³⁴ *Bios* i betydelsen levnadssätt synliggörs i denna biografivariant.

Den fjärde typen, *livsverks- eller yrkesbiografen*, handlar om en persons insatser i samhället. Subjektet är vanligtvis en vetenskapsman, en konstnär, en författare, en socialreformator, en förkunnare eller en annan mer eller mindre offentlig person. Eriksson konstaterar att en persons inre liv, mörker, drivkrafter sällan är åtkomliga i detta slag av levnadsteckningar, men det är ändå inte helt omöjligt att kunna ge besked om vem personen egentligen var.¹³⁵ Enligt Thomas L. Hankins ger biografien den bästa möjligheten för vetenskapshistorikern att komma underfund med och åskådliggöra hur det vetenskapliga tänkandet påverkas av allmänna idéer och sociala förhållanden i en viss miljö. Det är, säger han, i individen som den rena vetenskapen möter impulser från omgivningen, impulser av annat slag än vetenskapliga, vare sig det är fråga om filosofiska åskådningar, ideologier eller frågor om klass eller yrke, ekonomi eller politik. Eriksson anser, kompletterande Hankins, att en biografi av detta slag, om den är välgjord, har lika stor betydelse för den andra tyngdpunkten: personligheten. I bästa fall skall man kunna påvisa att de båda punkterna sammansmälter. För, frågar han, är det inte i det utförda verket som personligheten kommer till sitt rätta uttryck? Vad är en människa abstraherad från sina handlingar? En person är nämligen "inte en punkt utan en sfär: en sfär med obestämda gränser utåt mot världen". Det rör sig naturligtvis inte om en statisk sfär. Personsfären är föränderlig över tiden både därför att den genomgår en utveckling under sitt levnadslopp och genom att den "i varje ögonblick pendlar eller oscillerar mellan omvärld och jag". Det är på grund av denna oscillation som livsverks- och yrkesbiografen fyller sin dubbla uppgift: att både karaktärisera och förklara en hel kulturmiljö och den till personen i fråga knutna vetenskaps-/verksamhetens plats i denna miljö.¹³⁶

Följande fyra kategorier är också frekvent använda i biografidiskussionen: *livsverksbiografi*, *psykobiografi*, *existentiell biografi* och *kollektiv biografi*. I den sistnämnda analyserar man bakgrunden och kontexten för flera människor som hålls samman av någon form av gemensam erfarenhet. I dansk biografikontext stöter man ofta på det användbara begreppet *liv- och tidbiografi*. Eventuellt signalerar uppspaltningen ett mer fördjupat idéhistoriskt fokus eller en mentalitetshistorisk inramning kring personen. Vill man göra det riktigt lätt för sig kan man med Morten Thing tala om hat- eller kärleksbiografier.

Historikern Eva Österberg har ytterligare utkristalliserat iakttagbara biografivarianter. Hon har i första hand gjort en grov åtskillnad mellan *ackumulerande* biografier och *tolkande* biografier. I den förra spinns ingen röd livstråd; fakta bara läggs till fakta utan synbar tolkning. I tolkande biografier lyfter författaren fram relevanta brytnings-

¹³⁴ Eriksson, 1985, s. 4.

¹³⁵ Eriksson, 1985, s. 6-7.

¹³⁶ Eriksson, 1985, s. 6-7. Eriksson utgår här från Thomas Hankins artikel "In defence of biography in the history of science", *History of Science*, 1979.

skeden och friktioner (omvälvande upplevelser, traumata, paradoxer) i en människans liv och gör sitt urval och sin bedömning av källmaterialet i en tolkande forsknings- och skrivakt. Som en form av tolkande biografi pekar Österberg på *nätverksbiografen*, som fokuserar på relationen mellan människor. I nätverksbiografen tas tesen om att människan skapas i mötet med andra människor på allvar. I synnerhet inom kvinnoforskningen har nätverksbiografen fått skärpt aktualitet. En annan typ av biografi, som Österberg lyfter fram, är *antibiografen*. I antibiografen utgår författaren från att en människa är fragmentiserad, undflyende och ologisk och låter den insikten få följder för den biografiska formen. Resultatet skulle bli ett slags postmodern biografi likt en rad korta klipp på film. Ibland kan ”läsaren ana en linje, men lika snabbt bryts den av igen”. Eva Österberg experimenterar tankemässigt med en ännu friare form av antibiografen. Hon tänker sig en biografisk text där samma människa och samma handlingar visas upp på flera olika sätt i förbryllande ”short-cuts” – utan att biografen talar om vilken version som är den rätta.¹³⁷

3.4 Reflektioner om dubbelrenässansen

Biografen, romanen och självbiografen har flera gemensamma nämnare. Det kan ibland vara enbart en tids- och kulturfråga vilken genre som för tillfället är populärast. Stilmässigt kan man framhålla att biografen och romanen alltid har lånat fritt av varandra. På 1700-talet när Rousseau skrev sina *Bekännelser* stod biografen högt i kurs. Historieskrivning och memoarer hade bättre status än romaner.¹³⁸ En trend i dagens litterära klimat är att framstående författare bygger upp sina romanberättelser till en biografisk-realistisk illusion. P-O Enquist och Agneta Pleijel är bara två av de mer namnkunniga i svensk samtidslitteratur.¹³⁹

Biografen har upplevt en renässans de senaste åren. Bernhard Eric Jensen, dansk biografiforskare och specialist på historiska fackbiografier, tvekar inte att tala om en veritabel biografibölja. Vi kan iakttä en hel industri för levnadshistorisk produktion från och med 1900-talets sista decennier.¹⁴⁰ Men egentligen ser vi en renässans i dubbel bemärkelse. Dels finner vi ett förnyat intresse för biografen som litterär och vetenskaplig form både bland forskare och bland läsare. Dels ser vi en renässans i själva biografitekniken. Hans Vammen konkluderar:

Den renaissance, som biografen oplever i disse år, har jo det til fælles med den ”rigtige” renaissance at der ikke er tale om genoptagelse af den traditionelle biografi, men om en virkelig fornyelse af genren, udsprunget af en ny opmærksomhed på at historien skabes af mennesker. Både for den empiristiske og dele af den marxistiske forskning fremstod samfundet som et autonomt system, der udviklede sig efter upersonlige love, isoleret fra de enkelte individer. Det er her den nye biografi frembyder sig som en mulighed for at bruge enkeltpersonligheden som et prisme, hvori historiens lys brydes, og derved opnå en dybere forståelse af vekselvirkningen mellem individ og samfund. Personligheden anskues samtidig i sin individualitet og i sin historicitet.¹⁴¹

¹³⁷ Österberg, 1996, s. 326-330.

¹³⁸ Swahn, Sigbrit, ”Tradition och uppbrott i fransk litterär biografi”, *Den litterära biografen*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989, s. 74.

¹³⁹ Jag tänker här till exempel på P-O Enquists roman om Lewi Petrus, *Lewis resa*, och Agnets Pleijels roman *Lord Nevermore*.

¹⁴⁰ Jensen, Bernhard Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betraget”, *Livet fortalt litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard og B.E Jensen, Roskilde 1999, s. 114f.

¹⁴¹ Vammen, Hans, ”Anm. af Kristof Glaman: Bryggeren”, *Historisk Tidsskrift* 91, 1991, s. 543.

Vad beror renässansen på? Kan vi identifiera trender i samhällspolitiken och samtidskulturen kongruenta med refokuseringen på människan? Beroende på om vi talar om forskarnas/historikernas nyväckta entusiasm eller om vi söker efter skälen till läsarnas existentiella och kunskapsmässiga behov av biografiläsning kan vi stratifiera fram olika orsaksnivåer. Väljer vi först ett allmänt idéhistoriskt perspektiv, med inslag av mentalitetsanalys, befinner sig ju varje människa i pendling mellan individfokus (det partikulära) och ett globalt perspektiv med oöverblickbara möjligheter och problem (det universella). Under en förglobal era, och före EU-expansionen, kunde nationellt inriktad historieforskning samla upp det kollektiva intresset. Nationell historia var meningsfull och identitetsskapande. Idag slukas vi in i och formas vi av globala rörelser, trender, grupper, aktiviteter, problem, strukturer, etcetera. Vi identifierar oss inte längre utifrån en snäv kulturkrets eller ur enbart en nationell samhörighetsanda. Med den vidgade omvärldsbakgrunden är det möjligt att behovet av biografien till och med fortsätter att växa. Vi behöver omorientera oss via frågor om vår plats i hela världens mentala och materiella universum. ”Jagen i hela världen” har onekligen expansionspotential som en del av historieforskningen. Möjligheterna att finna ”själsfränder”, identifikationsobjekt, livsmodeller, förebilder, komparatibla livsstrukturer, alternativa livsåskådningar och liv- och verksamhetsformer ter sig närmast obegränsade. Det biografiska, i global räckvidd, kan bli ett text- och kulturmöte för avstämning av likheter och olikheter.

För historikernas del, konstaterar Bernhard Eric Jensen, erbjuder biografien möjligheter att stiga ut ur elfenbenstornet och möta en intresserad publik. (Samma argument används som kritik mot biografien!). Fokuseringen på livshistoria kan signalera ett fackligt förnyelsebehov bland historikerna, menar Jensen.¹⁴² Biografidebatten bland historiker och litteraturvetare har ytterst fallit tillbaka på en och samma grundfråga: kan (och i så fall i vilken mån) biografien förmedla tillförlitlig historisk kunskap? Debatten har speglat en professionell självreflektion och en kritisk granskning av det egna fackets metoder och mål för forskningen. Efter 1900-talets problematisering, delvis förnekande, av individens ontologi och historiska betydelse, kan man antagligen se entusiasmen för livshistoria som uttryck för både frihets- och experimentbehov. På ett upptransporterat vetenskapsteoretiskt plan kan vi eventuellt beteckna ”biografiböljan” som en proteströrelse mot sociologisk, psykologisk och vetenskaplig reduktionism. Ur de strukturalistiska och dekonstruerande idéernas genomslagskraft har en motrörelse genererats mot den postmoderna individkrisen. Den moderna biografiforskningen har synbarligen vidgat experimentrummet och initierat nödvändiga och nyttiga diskussioner om narrativa strukturer och textens och språkets betydelse

Det är paradoxalt intressant att nedtoningen av individens betydelse inom vetenskapliga och samhällsfilosofiska diskurser skedde under en tid när individens aktier stod högre i kurs i samhället och arbetslivet än nu. När biografiboomen börjar stiga lever vi i en socioekonomisk tid där allt och alla är utbytbara i ett hårdare ekonomisk-globalt arbetsklimat än vid mitten av 1900-talet. Idag kan ingen ens räkna med att en viss utbildning ingår i den egna utvecklingsprocessen som en garanti för ett livslångt arbetsförhållande där man får sätta sin personliga prägel på arbetsuppgiften och dela med sig av sitt kognitiva och andliga kapital. Här kommer vi analyskritiskt obehagligt nära de kritiska etiketter som biografins vedersakare har framlagt: ”skapare av

¹⁴² Jensen, 1999, s. 114-116.

människoillusioner, falsk tröstare, maktens redskap”.¹⁴³ Samtidigt kan man vända på argumentet och se biografien som en ständigt återkommande motståndskonstant.

Biografins popularitet uttrycker eventuellt även ett inre sökande. Vårt behov av självbespeglning och inlevelse – och det mer undermedvetna behovet av att leva ställföreträdande liv – anges ofta som orsak till fascinationen för personhistorisk forskning och läsning. Oscar Wilde såg biografien närmast som en litterär gravsten över ett nekrofil behov: en ”vampyrism” mellan levande och döda.¹⁴⁴ Många biografiforskare påminner därför om faran med biografins fluidisering in i självbiografien. Biografien är alltför generös mot forskarens/läsarens presumtiva individuationsprocess. Speglingsförmågan (både i tid, miljö och person) skulle då beteckna biografins existentiella orsak. *Inblicken*, identifikationen och individuationsbehovet räknas som primärmänskligt behov. Denna inblick i en annan individs liv kan förlängas och fördjupas in i forskaren/läsaren själv i en individuationsresa. Biografins karaktär av identifierings- och igenkänningsplats blir följaktligen motiveringar som förklarar varför vår narcissistiska tid omhuldar biografien.¹⁴⁵ Att likna någon av de stora tänkarna, konstnärerna, karaktärerna blir den sekulariserade tidens profana hagiografi och uppbyggelselitteratur.

Låt oss vända tanken mot *utblickens* fjärrsynsmöjligheter i det biografiska förmedlingsrummet. Antag att människan, för att undgå inre klaustrofobi, faktiskt har ett behov av *utblick* mot andra livsöden och tider: av resor, av äventyr, av *möten* där just *verklighetsgraden* är kittlande. Vad händer om man lägger betoningen på utblick i diskussionerna om biografins möjligheter i stället för på inblicken, d.v.s. självspieglingen, självbekräftelsen, individuationsresan, den förklädda självbiografien? Antag att det biografiska prospektet uttryckligen handlar om att resa *ut* och *bort* från eget jag och egen tid för dialog och befrielse. I verklighetsgraden manifesterar sig då skillnaden mellan romanen och biografien med skarpare konturer. Den biografiska arbetsprocessen/läsningen kunde ha följande kognitiv-existentiella mönster: utblick för att få inblick i andra tider, miljöer, personer för att få nya utblickar i egen tid. Det är signifikant att dragningen till biografier (och intresset för andra människor?) tilltar med stigande livsmognad. Biografien blir ofta populär efter att den egna individuationsprocessen till sin primära del är genomlevd. Tar vi detta på allvar skulle det bekräfta min teori om att åtminstone läsarens intresse för biografier hänger samman med just *utblickens* gåvor och klarsyn. Man söker den/de andras *verklighet* som en tidsetnograf på resa – inte som presumtiv självbiograf på jakt efter glansen i historiens spegelsal utan för att få distans och komparation i sitt eget liv.¹⁴⁶ I utblickens perspektiv kan implicit ligga en socialpoli-

¹⁴³ Jfr Jonsson, 1999, s. 90-93.

¹⁴⁴ Swahn, 1989, s. 76.

¹⁴⁵ I min optik för detta inte biografien längre än romanens världar. Vi kan ta ett exempel i klartext: om mitt primära behov uteslutande handlar om min egen individuationsprocess – och speglingslust i tid och person – så skulle mitt läsbehov kunna inringas i en handfull romaner. Relationen dikt kontra verklighet upplöser sig till oväsentlighet ur ett individuations- och speglingsperspektiv; det räcker med stilistiskt och existentiellt djuplodande imaginära personporträtt för att tillfredsställa detta behov. Jag tror att biografins svarar mot vårt behov av att succén skall vara succé, misslyckandet en sann livskatastrof och dödens inträde skall ske som reell och iskall död. Jan Romains påpekande om allas vår skräck inför för tillfälligheternas spel, en okänd makts villkor som alla människor känner sig underställda, är en väsentlig och kittlande ingrediens i biografien som erbjuder mer än romanens rymd. I biografien letar vi kanske efter kartor och kringvägar för att undvika slumpens anfall. Romain, 1948, s. 131-140.

¹⁴⁶ När Madelénat resonerar kring biografins olika funktioner räknar han med religiösa, moraliska, politiska eller sociala bruksfunktioner. Han talar också om en ikonoklastisk funktion och en metafysisk. Den senare befriar oss från instängdheten i tiden och rummet genom att visa på andra jag mellan oss själva och intet. Madelénat, 1984, s. 191.

tisk opposition eller samhällsvetenskapliga metafrågor i form av ett sökande efter komparation och alternativ till större rörelse- och handlingsfrihet inom de egna strukturerna – och kanske också till viljan att förändra åtminstone några av gallren i de egna livsstrukturerna. Biografin, som kontrakterats i postmodern tid på grund av människans diskursbundenhet, kunde då motiveras uttryckligen *genom* människans och alla genrers diskursbundenhet. Med detta resonemang landar vi i Sartres överskridningstänke och aktualiserar biografins karaktär av kognitivt förmedlingsrum och existentiellt samtalsrum. Människor kan leva både med och mot diskurserna.

Dragningen till biografin är säkert en dunkel blandning medvetna och omedvetna motiv. Människan kan varken betrakta sig själv utifrån, identifiera egna livsmönster eller precisera den egna livslinjen från sidan. Genom sökandet efter, och betraktandet av, andras livsmönster och linjer kan en existentiell tyngd ta plats i läsaren/forskaren – också utan bespeglning, identifikation och omedveten självbiografisk inlevelse.¹⁴⁷ Konturer tecknas och alternativ öppnar sig. Lusten att vilja leva många liv kan vara en annan aspekt av biografiboomen. Att tidigare sammanhållande värden, gemenskap, ideal och religionernas etiska imperativ håller på att vittra bort ur människans medvetande kan ytterligare förstärka behovet av delaktighet i andra människors livsmodeller för jämförelse och justering av det egna jaget.¹⁴⁸ I biografin söker vi kanske inte främst endast förebilder. Vi vill i lika hög grad identifiera vad vi bör undvika av val, handlingar och beteende för att livet skall leva sig självt vänligt och konstruktivt genom oss. Vad jag sammanfattningsvis vill ha sagt här är att även om epistemologiska och metodologiska frågor är i prioritet så behöver inte de existentiella motiven förringas. Ett existentiellt behov skall inte sammanblandas med förströelsebehov i kritiken av biografier.

Kritiker tangerar ofta biografins karaktär av förströrelselitteratur. För fackbiografins del talar man om ”förströelsevetenskap”. Men kanske biografiboomen visar på vår tids klaustrofobiska drag och en sund längtan efter kommunikation i ett bredare tidsperspektiv där vår egen människosyn kan vidgas? Kanske ersätt religionslösheten med biografikens profana hagiografiporrtrett? Den komprimerade frågan, antagligen obesvarbar, är ändå värd att reflektera över: handlar biografiboomen om ett starkare behov av att stiga ut ur vår tid eller om ett sökande efter oss själva i en annan tid? Det överväldigande intresset för biografin den senaste tiden är ju dessutom inte ett isolerat fenomen i en i övrigt historielös tid. Historiska filmer, medeltidsveckor och rollspelslekar med vikingatiden, medeltiden och stormaktstiden som miljöbakgrund har länge florerat som hobby- eller halvprofessionell verksamhet. Skall man eventuellt vända på frågan? Vad upplever människorna som så bristfälligt och instängt i sin egen tid att de söker sig till *utblickarnas* möjligheter i film, rollspel och biografier?

Biografins dubbelrenässans kan vara ett övergående fenomen. Men om vi vill behålla livshistorien som en frisk gren på historieforskningens träd, tror jag, att vi teoretiskt och metodiskt skall utgå från *utblickens* primärperspektiv. Den breddar och fördjupar biografin på ett sätt som gör att vi kan hitta motiveringar för

¹⁴⁷ Jag vill påminna här om mottot till denna avhandling ”Men om jag tar ett annat liv? En annans linje? Söker den träd som ledde en som redan är färdig, nått fram till...”. Bergquist, Lars, *Annas smak*, Stockholm 1977, s. 11. Se kap. VII.

¹⁴⁸ Varje människa har sin egen balansgång i motsättningarna mellan livsdrömmar och faktiska gärningar och verksamhet. Jag finner Romain påpekande om vår gemensamma slumpskräck mycket viktig och sann. Han menade att det gäller att hålla människans djupaste instinkt i minnet: rädslan för tillfälligheternas spel, en okänd makt villkor som alla människor känner sig underställda. I en tid som inte endast är sekulariserad utan lever i en tro på sekulariseringen stiger kanske denna skräck. Att läsa om andras balansgångar i livet kan eventuellt fungera som ett andligt substitut. Romain, 1948, s. 131-140.

biografiforskning ur ett både allmänt humanistiskt perspektiv och ur ett snävare vetenskapsmetodiskt. Utblickens perspektiv preciserar tydligare biografins etiska ansvar, och metahistoriska frågor, såväl i ideologisk och vetenskaplig mening, än inblickens utgångspunkt.

Dixi – ifall vi vill att renässansen håller i sig och inte strandar i Hans Kirchhoffs desillusionerade konklusion från 1978:

Dødslokkerna har længe ringet over den historiske biografi – både indenfor og udenfor faget – og tendensen er da også et svindende antal biografiske arbejder./.../Årsagerne ligger naturligtvis lige for, nemlig de kolde vinde der snart længe har blæst mod den individcentrerede forskning fra samfundsvidenskaberne./.../Biografien er for mange blevet en forældet - i bedste fall uskyldig genre.¹⁴⁹

4 Historikerna och människan som forskningsobjekt

4.1 Historiska paradig: en orientering

Ordet biografi klyver vi kognitivt i liv och skrift: livsskrift eller en skrift över ett liv. Men det finns en ytterligare nyans: ordet *bios* betyder också levnadssätt. Det gör det lättare att förstå det kvardröjande draget av förebildlighet i biografien. Inriktningen på levnadssätt gjorde ju ett kronologiskt berättargrepp inaktuellt i de första biografierna under antiken. I stället konstruerades levnadsteckningen logiskt eller tematiskt.¹⁵⁰

En systematik över biografien inkluderar givetvis kontradiktoriska drag. De lexikala definitionerna varierar liksom de historiska konventionerna visavis ord och begrepp. Den kunskapsteoretiska problematiken kan inte lösas i enkla ekvationer. Inte ens biografins essens har kunnat inringas. Biografien är en hybrid, ett konglomerat av synvinklar, tekniker, metoder och olika fokuseringsinriktningar som skiftar med tidens konventioner.

Handlingsbiografien och den andehistoriska biografien i tyskt 1800-tal berördes ovan. Den moderna biografien växte in i idéhistorien efter första världskriget och åtföljdes av en häftig debatt mellan tyska historiker av facket och de moderna biografierna, varav Stefan Zweig och Emil Ludwig är några av de mer kända. Ett inlägg av Wilhelm Mommsen blev detonator till ett längre meningsutbyte mellan 1928 och 1931, kallad ”striden mellan den legitima och illegitima historieskrivningen”.¹⁵¹ Biografierna ansåg sig arbeta vetenskapligt medan fackhistorikern kritiserade deras ovetenskapliga och okritiska källhantering. Kritikerna gisslade främst de moderna biografernas subjektiva själsstudier, som de menade att skrevs utan referens till historisk verklighet. I *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung* pekar Helmut Scheuer även på underliggande politiska orsaker till striden:

Die modernen Autoren traten unmittelbar in Konkurrenz zur wissenschaftlichen Geschichtsschreibung, da sie einerseits auf dem wissenschaftlichen Anspruch ihrer

¹⁴⁹ Kirchoff, Hans, ”Anmeldelse af V. Sjøquist: Eric Scavenius. En biografi”, *Historisk Tidsskrift* 78, 1973, s. 333.

¹⁵⁰ Averintsev, 2002, s. 20.

¹⁵¹ Mommsen, Wilhelm, *’Legitime’ und ’illegitime’ Geschichtsschreibung. Eine Auseinandersetzung mit Emil Ludwig*, München & Berlin 1930. Scheuer, 1979, s. 151ff,

Biographien beharrten und ausserdem noch einen politischen hinzugefügten, in dem sie sich als Vertreter der Demokratie und Streiter für die neue Republik gegen die konservativen und meist noch monarchistisch gesinnten Historiker wandten.¹⁵²

De moderna biograferna distanserade sig både från den politiska historiens människo-reducering och från den andehistoriska biografins idealisering. De flesta av biograferna, utom Zweig, avvisade psykoanalysen som tolkningsmodell. Man föredrog inlevelsens metod. Men redan i slutet av 1920-talet märktes en blaserad attityd till den individualiserande biografen, vars latent budskap handlade om att befrämja den egna självförståelsen. Individens förhållande till omvärlden, socialhistorien, steg in som ett friskt och öppet befrielseperspektiv.¹⁵³ Detta synvinkelskifte pekar fram mot den radikala 1970-talsbiografen, menar Scheuer. Han ger den radikala biografen sin acklamation och berömmar dess växelverkan mellan vetenskapliga och konstnärliga metoder: kombinationen leder till en sannare verklighetsförståelse. Olikheten mellan den subjektivt grundade biografen på 1920-talet och den senare 70-talsbiografen handlar om utvecklingen av vetenskapssyn. Medan 20-talisterna lät berättelsen flöda avbryter 70-talisterna narrationen med argumenteringar, spekulationer och alternativa tolkningsförslag. ”Texten blir ett spel med öppna möjligheter i dialog med läsaren”, konkluderar Inger Larsson. Scheuers bedömning här betraktar jag som högrelevant. Han menar att en redovisad subjektivitet inte står i motsats till objektiviteten i andra textavsnitt; subjektiviteten bildar tvärtom den perspektivistiska förutsättningen för objektiviteten. Ett återskapande av en svunnen verklighet behöver fantasins verktyg, men läsaren måste få veta exakt var fakta övergår i fiktiv spekulation eller fantasi.¹⁵⁴

I insikt om både det levda livets och den skrivna levnadsteckningens beroende av kulturella och mentalitetsmässiga förändringar samt språkliga konventioner har Daniel Madelénat i strukturalistisk anda fastställt en översikt av biografins historiska paradigm i sitt verk *La biographie* (1984). Hans indelning, som ofta brukar citeras i biografisammanhang, skiljer mellan det klassiska paradigm, det romantiska paradigm och det moderna paradigm. Paradigmen är elastiska och saknar klara tidsgränser.¹⁵⁵

Förebildsfunktionen styr oftast personvalet inom det *klassiska paradigm*. Hit hör helgonbiografen där individen riskerar att förvandlas till en personlighetstyp eller en samhällsfunktion. I mer individriktade biografier inom detta paradigm etableras visserligen en nyfikenhet för personens individuella liv, men det biografiska resultatet blev fortsättningsvis ofta moraliserande. Plutarkos levnadsteckningar kan stå som exempel för det slaget av biografi. Berättargreppet bygger på återgivning av personlighet och handlingar, inte på tecknandet av en livslinje.¹⁵⁶

Med det *romantiska paradigm* kom det kronologiska berättargreppet. Paradigmet växte fram mellan slutet av 1700-talet och första världskriget. Målet i det romantiska paradigm var en sann skildring av en unik och individuell människa:

Refus de limitations classique (mesure quantitative, divisions structurelle, traditions thématiques), au nom d'une seule finalité – la représentation vraie d'un personnage –, le paradigme romantique surgit au cours du second XVIII siècle, à la fracture entre la royauté

¹⁵² Scheuer, 1979, s. 158.

¹⁵³ Scheuer, 1979, s. 160-161, 167f, 226.

¹⁵⁴ Scheuer, 1979, s. 235ff. I Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama”, s.29-31, resumeras Scheuers översikt av tysk biografi.

¹⁵⁵ Madelénat, 1984, s. 32-74.

¹⁵⁶ Madelénat, 1984, s. 32-74.

théocratique et l'émergence d'une idéal démocratique; entre la société communautaire et l'individualisme libéral; entre la solidité des norms littéraires néo-classique et la relative anomie qui suit leur progressif effondrement. L'individu ressent des besoins nouveaux d'intimité (repli sur la famille, gout de l'enfance), de sensibilité d'emotion.¹⁵⁷

Enligt Madelénat stäcktes individualiseringen dels av moraliska konventioner och dels av framväxande positivistiska vetenskapsideal. Anspråken på det fullständiga och intima människoporrättet kunde inte kombineras med dessa reduceringar. Biografin åsidosattes inom historievetenskapen. Kollektiv och idéer blev mer begärliga forskningsobjekt än individen. Den metodmedvetna *life-and-letters*-biografin försökte kongruera med de nya kraven. Men dokumenteringsnit och tilltagande stränga empiriska referentialitetskrav blev ändå det romantiska paradigmet undergång.¹⁵⁸

Det *moderna paradigmet* växte fram ur humanismens vetenskaps- och ideologikris. Madelénat resumerar:

La biographie moderne naît de la crise de valeurs qui affecte le système éclectique fondé sur l'humanisme gréco-latin, la religion chrétienne et la rationalisme. Le darwinisme, la psychologie scientiste considèrent l'homme comme un objet analogue aux autres, soumis aux lois qui gouvernent le fonctionnement l'évolution des êtres vivants; les philosophies de l'inconscient – celle de Schopenhauer et de Nietzsche – donnent la conscience claire, le cogito, pour une illusion qui voile des forces profondes, déterminantes et irrationnelles.¹⁵⁹

Det moderna paradigmet reser sig upp mot objektivitetsideal och positivistisk kunskapsteori. Vacklandet mellan konsten och vetenskapen är ett av kännetecknen. Romangenren inspirerade biografin starkt under 1900-talet och den intuitiva kunskapen uppvärderades. Psykoanalysen, och den komplexa människobilden, trängde ut tidigare moraliska hänsyn och pietetskänslor. Madelénat gallrar fram tre biografivarianter inom det moderna paradigmet. Den första kallar han en demytologiserande undersökning (i Lytton Stracheys spår) som präglas av framträdande kritiskhet. Den andra varianten beskrivs som en intuitiv tolkning där den biografiska tolkningen intar en autonom ställning i förhållande till fakta och referentialitetskrav. Sainte-Beuve och Sartre nämns som de främsta företrädarna för det här slaget av biografier. Till sist nämner Madelénat ”superbiografin” (begreppet initierades av Paul Murray Kendall), karakteriserad som en syntes mellan lärdom, intuitiv förståelse, trovärdig tolkning och litterärt utförande. Madelénat nämner inget specifikt postmodernt paradigm i *La biographie*. Däremot inkluderar han den postmoderna kunskapsteoretiska skepticismen redan i sitt moderna paradigm, noterar Larsson.¹⁶⁰

Ovan gavs en orientering i huvuddragen av postmoderna kunskapsteoretikers invändningar mot – eller rentav förkastande av – biografin. Det förblir oklart om Madelénat ser den postmoderna biografikritiken som en fortsättning av det moderna paradigmet – eller om han anser att den trampar vatten. Den postmoderna kritiken mot biografin har hur som helst varit renande, framhåller Larsson. Den har skärpt insikterna om jagets och språkets komplexitet. Den har ifrågasatt och utvärderat. I den meningen

¹⁵⁷ Madelénat, 1984, s. 51.

¹⁵⁸ Madelénat, 1984, s. 57-62.

¹⁵⁹ Madelénat, 1984, s. 63.

¹⁶⁰ Madelénat, 1984, s. 63-74.

kan kritiken på sikt få en kvalitetshöjande funktion och därmed bidra till biografi-teorin.¹⁶¹

Madelénats *La biographie* är inte enbart ett illuminerande panorama över biografihistorien. Madelénats tankar är av intresse för oss genom sin förankring av biografien i bruksfunktionen.¹⁶² Målet är inte att kriteriemässigt definiera biografien utan att känna efter var genrens gränser går. Underlaget för stratifieringen utgörs av kriterierna kvantitet, kvalitet och ämnesinriktning. Biografins omfattning sträcker sig från lakoniska gravinskrifter till omfattande hel- eller delbiografier av modernt format. Kvalitetsskalan rör sig mellan källkritiskt underbyggda vetenskapsbiografier och populära biografier. Beträffande ämnesinriktning skiljer Madelénat mellan den psykologiskt fokuserande biografien där personligheten lyfts in i det blickfånget och historiska biografier, vetenskapsbiografier eller levnadsteckningar över författare och artister där analysen söker belysa interaktionen mellan aktörsmänniskan och den omgivande kulturen.¹⁶³

Madelénat lyfter fram biografins kunskapsteoretiska problem i sin resumé över den antibiografiska kritiken. Ur historikerns synvinkel är några av hans hållpunkter mer relevanta än andra. Framför allt är den teoretiska utdefinieringen av biografien ur ämnet historia värd att begrunda. Biografi och historia står, enligt Madelénat, i ett visst motsatsförhållande även om biografien av tradition har ingått i historievetenskapen. Utdateringen motiverar han med att biografien genom sin eklatanta elastisk-eklektiska karaktär, teoretiskt sett, inte utgör en variant av historieforskningen fastän metodupp-sättningen är likartad. Han vägrar rensa ut all subjektivism ur biografien: dess ständiga förnyelsekapacitet och den eklektiska metoden håller ”genren” vid liv och levandegör biografien. Biografien bör få förbli vad den är: en komposition av människor och skeenden.¹⁶⁴

Madelénat synar både biografens roll och biografins känsliga punkter. Som en av fallgroparna identifierar han en alltför stor finkänslighet gentemot biografisubjektet. I den andra gropan ramlar ikonoklasten. Bådas ostadighet betingas av tidens betydelse i forskningsprocessen: forskaren har inte låtit materialet och biografisubjektet mogna. Som en tredje fara lyfter Madelénat fram glidningen in i det förklädda självporträttet.¹⁶⁵

4.2 En undanglidande mask i notapparatusens nät?

Jag citerade redan Jan Romain med orden ”historikern ser genom kikare, biografen genom förstoringsglas”. Den smidiga frasen är lika förrådskt attraktiv som ett ordspråk och jag är smått skeptisk till distinktionen. Den moderna biografien använder många analysverktyg.

Lyssnar vi till en annan biografiforskare, Leon Edel, ser vi bristerna i Romains konklusion. Edel vill självklart definiera biografien som en form av historia, beroende av psykologi och socialvetenskaper men berättad med konstnärliga metoder.¹⁶⁶ Den definitionen upphäver professionsgränsen. Däremot förenklar den förstås inte den

¹⁶¹ Jfr Larsson, 2003, s. 37.

¹⁶² I den anglosaxiska traditionen bortser man från den biografins bruksfunktion och betonar i stället en sann och artistiskt konstruerad bild, summerar Inger Larsson jämförelsevis. Larsson, 1989, ”Biografi: poetik, politik eller panorama”, s. 33.

¹⁶³ Madelénat, 1984, s. 21-23.

¹⁶⁴ Madelénat, 1984, s. 110ff, 128, 140.

¹⁶⁵ Madelénat, 1984, s. 91-94.

¹⁶⁶ Edel, 1984, s. 24-25.

epistemologiska problematiken eller frågan om metod, fikcionaliseringsgrad och språklig frihet.¹⁶⁷

Som konstaterats ovan var det vetenskapliga intresset för biografiskrivningens teori och metod länge svalt bland historiker i Norden. Göran Rystad skriver att svackan bland svenska historiker beror på den källkritiska skolans överhöghet ända fram till 1960-talet. Orsaken var ”säkerligen insikten om att en aldrig så finslipad källkritisk metod kommer till korta när det gäller att klarlägga de djupare motiven bakom mänskligt handlande”. Eftersom det fanns en grundmurad misstro mot slutsatser, som inte kunde verifieras källmässigt, undvek man ämnen som förutsatte psykologiska tolkningar. Man sneglade ängsligt på notapparaten för att övertyga sig om att varje resonemang var försett med trovärdiga belägg och dokumentation.¹⁶⁸

1960- och 1970-talets strukturalistiska perspektiv vände blickarna mot sociala problem inom historievetenskaperna. Texten, fiktionen, ställdes i fokus bland litteraturvetarna. Försöken att nå kunskap om människan via litteraturen konfronterades med riktningar som strukturalism, hermeneutik, semiotik, receptionsteori, marxism, feminism, poststrukturalism och den nya dekonstruktionen. Inte ens det psykoanalytiska perspektivet räckte till: frågor om psyket hänfördes till analyser om språkets ordning och meningsbildande egenart – textens symbolkaraktär var viktigare än det psykologiska intresset. Humanvetenskapernas metodologiska kris åsidosatte individen för några decennier. Rännilar av biografiskt intresse rann ändå fram bland historikernas och litteraturvetarnas strukturalistiska brobyggen även om biografiforskningen aldrig blev riktigt vetenskapligt rumsren under nämnda decennier.¹⁶⁹

Undantag finns. Inom idéhistorien har det biografiska synsättet aldrig satts på undantag. I vetenskapernas och tänkandets historia har ”den enskilda hjärnan” aldrig kunnat elimineras, trots teorier och insikter om tänkandets kollektiva karaktär.¹⁷⁰

Historievetenskapen, i sin position mellan humaniora och samhällsvetenskap, har uppenbarligen haft de största problemen med biografien. Bland efterkrigstidens historiker har ytterst få ägnat sig åt biografi i samband med vetenskaplig speciminering. I *Att skriva människan* nämns Sten Carlsson som den ende. Men då uppmärksammas inte det biografiska porträttet utan snarare Carlssons samhällsanalys av socialhistorien betraktad genom en lins av människoliv. Orsakerna står dels att finna i det sagda ovan,

¹⁶⁷ De yngre människo- och socialvetenskaperna har fört in nytt liv i biografien och gjort att den numera liknar ett samtal snarare än en litterär gravsten över arkeologiska humanfynd. Historievetenskapens metodiska utveckling och förgrening under det senaste seklet har väl gjort att förstoringsglasets numera känns som ett av historikernas redskap – i den mån vi kan använda den metaforen. Om biografien är en del av historieforskningen, som historien är en del av det biografiska perspektivet, och människan och språket både undanglidande och nödvändiga att problematisera, så lyder frågan snarare: kan någon av oss kan göra anspråk på förstoringsglasets klarhet? Vill vi suga mer ur Romaines metafor kunde vi säga att bäggedera är lika nödvändiga som växelredskap för både historikern och biografen – och att kikaren ibland kan vara är felyänd och förstoringsglasets blända eller bli alltför immigt.

¹⁶⁸ Rystad, Göran, *Populär historia* 1991:3. Se också Ambjörnson, Ronny, Ringby, Per och Åkerman, Sune, ”Inledning”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 12-14. I stort följde ämnet historia samma vägar som litteraturvetenskapen genom historism och större källkritiskt medvetenhet. För att få insikt i den källkritiska skolans stränga empirikrav kan man erinra sig polemiken mellan Lauritz Weibull och Karl Warburg om osäkerheten i konstruktionen. När Warburg i en text kombinerat två notiser replikerade Weibull: ”Inget berättigar här till. Det är blott en kombination”. Se Torstendahl, Rolf, *Källkritik och vetenskapsyn i svensk historisk forskning 1820-1920*, Uppsala 1964, särskilt s. 337. I det ljuset undrar jag om biografiiintresset bland historiker för Birgitta under 1900-talet eventuellt kan ha ansetts ”rumsrent” som *medeltidsforskning* genom en person (snarare än ren biografi) just p.g.a. av Weibulls *Kritiska undersökningar* och hans omfattande revidering av svensk medeltidskunskap?

¹⁶⁹ Ambjörnson, Ringby, Åkerman, 1997, s. 8-10.

¹⁷⁰ Ambjörnson, Ringby, Åkerman, 1997, s. 11.

men det finns även andra förklaringar. I metodfrågor och teoribildning syns främst influenser från samhällsvetenskaperna. Den tekniska utvecklingen har gynnat den historiska samhällsanalysen och socialhistorien. Datoriseringen har gett helt nya möjligheter för demografisk och ekonomisk forskning. Trots att historia är ett humanvetenskapligt ämne har man oftare sökt sig till samhällsvetenskapernas mer positivistiska metoder i tvärvetenskapliga projekt än till andra kollegiala vetenskaper.¹⁷¹ Människan kom, såg och sågs men både förlorade och förlorades vartefter 1900-talet framskred...

Feminismen, både internationellt och nordiskt, har bidragit rejält till biografins – och människans – återkomst i forskningen. Intresset för enskilda kvinnor i historien har delvis emanerat ur ett mer allmänt intresse för marginaliserade och osynliggjorda gruppers liv, levnadsvillkor och förutsättningar. Eftersom den biografiska forskningen inom feministvetenskaperna har förenats med en teoretisk förnyelse har feminismen påverkat historievetenskapen. Ett perspektiv, som har fått aktualitet bland kvinnohistorikers syn på livshistoria, är premisserna bakom *nätverksbiografen*. Nätverksbiografen fokuserar på relationer inom olika tanke- och handlingskollektiv. Kvinnohistorikerna har vitaliserat debatten bland annat genom att ställa frågan om en biografi över en kvinna behöver disponeras och konstrueras annorlunda än biografier över män.¹⁷²

”Jag vågar förutsätta att vi har kommit tillräckligt långt i vetenskaplig utveckling för att utan vidare konstatera, att studiet utav både kollektiv och enskilda individer är nödvändiga och att både kvantitativa och kvalitativa metoder är ofrånkomliga”, skriver Erik Lönnroth i början av 1980-talet.¹⁷³ Men först på 1990-talet vände de livshistoriska vindarna ordentligt. I Danmark, där biografen har debatterats livligare än i övriga Norden, blossade en ny vetenskaplig biografidiskussion upp på 1990-talet – med ekon även in i Sverige. Debatten handlade uttryckligen om biografins värde för historievetenskapen. En av utgångspunkterna var Birgitta Possings biografi över Natalie Zahle. Den starkare vetenskapliga koncentrationen på biografen i Danmark beror till stor del på Johnny Kondrups avhandlingar och verk över biografins historiografi i Danmark: *Levned och tolkningar* (1982) och *Livsvärker* (1986). Hans viktigaste direktiv är att författaren bör ha en överordnad synpunkt, en idégrund för biografen och ett personligt förhållande till sitt biografisubjekt.¹⁷⁴

¹⁷¹ Ambjörnsson, Ringby, Åkerman, s. 12-13. Det kan tilläggas här att när Sten Carlsson deltog i en häftig tidningspolemik med Sven Stolpe gällde det inte biografins teori och metod utan uttryckligen källkritiska frågor. Se *Svenska Dagbladet*, ”Reflexioner kring en disputation”, 1.6.1959. Debatten spreds till flera tidningar och kom delvis att bli en metoddiskussion mellan litteraturvetare och historiker.

¹⁷² Ambjörnsson, Ringby, Åkerman, s. 10. I svallvågorna av det expanderande intresset för livshistoria finns också en biografisk inriktning på små och okända individer. Arne Jarricks biografiska skiss över stockholmshantverkaren Johan Hjärpe kan lyftas fram som ett exempel på en ny medvetenhet om biografins möjlighet att förena intresset för strukturer med intresset för personligheten. Se Österberg, ”Individen i historien”, 1996, s. 330.

¹⁷³ Lönnroth, Erik, *Historisk Tidskrift* 1983. Artikeln är återpublicerad under rubriken ”Det biografiska synsättet” i *Att skriva människan*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm, 1997, s. 187. Lönnroth kan med fördel lyftas fram som exempel på biografins osynliggörande inom svensk historievetenskap. Först efter sin professionella karriär som professor i historia skrev han biografi – trots ett livslångt intresse för det biografiska perspektivet och personhistoria. Symptomatiskt är dessutom att när han tog itu med sin biografi över Gustaf III var det för att ”förklara det obegripliga i ett stort händelseförlopp, inte för att skriva en biografi”, s.191. Samma linje är Göran B. Nilsson inne på i *Att skriva människan*, 1997, när han skriver: ”Säg inte att nu skall jag skriva en biografi. Säg i stället /.../ jag ser en möjlighet att öppna nya perspektiv på problem som var väsentliga då och är väsentliga nu. Det kan jag göra genom att skriva en biografi”, s. 29.

¹⁷⁴ Ambjörnsson, m.fl., s. 15. Natalie Zahle var framträdande inom dansk utbildningshistoria i det sena 1800-talet. Den danska debatten kom långt att handla om förhållningssätt till den biograferades privata och intima liv, sexualiteten. Possing framhöll vikten av att gå djupt in i vardagslivet och de sociala

Som ett utslag på attitydförändringen under slutet av 1900-talet märks de nyupplagor av äldre biografiska verk som utges samt den flod av nya biografier som blir skrivna – många av professionella historiker. En viktig skillnad manifesterar sig i att de nyare biografierna inte uppehåller sig kring hurdan moral den biografierade har haft, om han/hon har varit en 'god' människa under sin livstid. Inte heller enbart kulturella artefakter (kungar, stora tänkare eller konstnärer) väljs längre för biografiska porträtt – även om vi de senaste åren kan iakttä en veritabel biografisk kungaboom. Också 'vanliga' människor, allt från filosofer till hantverkare, kan fungera som intressanta biografisubjekt. I de moderna biografierna, skriver Arne Jarrick, lokaliseras det unika inte längre till det glansfulla verket utan till personen som gör bruk av det.¹⁷⁵ Fokuseringen på vardagslivet och mentalitetshistorien intensifierade delvis och parentetiskt det biografiska och självbiografiska perspektivet från och med 1960-talets socialhistoriska uppbrott från den politiska historien¹⁷⁶ även om vi nu igen är tillbaka i en biografitrend för kungar och stora gestalter i historien.

Inger Larsson lyfter fram 1990-talet som vändpunkt i sin avhandling. Hon skriver att den moderna biografien vid slutet av 1910-talet hade konsoliderat sin räckvidd mellan historisk kontextualisering och psykologisk inlevelse. Vad som sker under 1900-talet, eller i varje fall fram till 1990-talet, handlar mest om tema med variationer – inte om någon egentlig formmässig, teoretisk eller metodisk utveckling för biografiskrivningens del.¹⁷⁷

Det kan med stor sannolikhet handla om en tillfällighet, men ett särdrag i förra sekelslutets biografier utgörs bland annat av det nya formgreppet att skildra en person i jagform. Biografikern kryper in i jaget i texten och har således en formell, och skönlitterär, möjlighet att återge (åtminstone skenbart) tankar och känslor inifrån den biografierade själv. Gränsen mellan biografierad och biograf upplöses. Handlar företeelsen om en utvidgning av biografien mot fiktionens skönlitterära form, om personliga intresseval och författaridéer, eller om en renässans för Henri Bergsons metafysisk-psykologiska tilltro till intuitionens inlevelse? Eller skall vi se detta som ren formförnyelse: ett teoretiskt upphävande av skillnaden mellan självbiografi och biografi? Kan den senaste tidens vetenskapliga teori- och metoddiskussioner eventuellt ha lett till att författare har börjat anse biografien för trång i sin form av forskningsprojekt?¹⁷⁸

Varje vetenskapsteori, som osynliggör individen, tenderar att bli ointressant ur både ett biografiskt och historievetenskapligt perspektiv. Utgångspunkten måste ligga i oscillationen: individen lever i samhället men samhället lever också i individen; individen existerar i en viss tidsmiljö men tidsmiljön träder fram i individen. Ett motsatt perspektiv är ändå relevant att minnas: människan är varken vaxavtryck av en viss samhällsformation eller megafon för en enda begränsande tidsideologi. Rent formmässigt kunde man säga att den skönlitterära jag-formen inte nödvändigtvis behöver

sammanhangen, något hon ansåg att manliga biografier ofta förbisåg eller ignorerade. Se även Kondrup, Johnny, *Livsverker. Studier i dansk litterär biografi*, Köpenhamn 1986, s. 199. Kondrup härleder den psykologisk-existentiella biografien på dansk forskningsgrund till 1910.

¹⁷⁵ Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Stockholm 1992, s. 181.

¹⁷⁶ Jarrick, 1992, s. 179.

¹⁷⁷ Larsson, 2003, s. 47. Inger Larsson vill dock göra ett undantag för bildbiografien, med rötter från 1800-talets porträttgallerier, som introducerades av Erik Lindorm i monografiform i *Selma Lagerlöf: en bokfilm*, (1933) och för Bengt Martins collageliknande biografi över Sonja Åkesson (1984).

¹⁷⁸ Jag tänker här t.ex. på Ernst Brunners Edith Södergran-biografi och Björn Ranelids självbiografi över Stig Dagerman. Det finns skäl att återkomma till diskussionen i analysen över bl.a. Emilia Fogelklous "själsporträtt" över den heliga Birgitta.

uteslutas som seriös biografiteknik. Däremot är de teoretiska och metodiska grundvalar som eliminerar individen förhoppningsvis passé.

Biografirenässansen kraftfullhet gjorde att historikern Göran B. Nilsson i slutet av 1990-talet kunde yrka på att biografien skall utkoras till spjutspetsforskning. Motiveringen var att levnadsteckningen är historieskrivningens humanistiska grundgenre. Detta trots överväldigande metodproblem, vetenskapliga fallgropar och det faktum att genren drar till sig ”dödsföraktande amatörer som magneten drar järnet”, vilket gör den ännu mera suspekt i professionella historikers ögon. Många biografiska projekt har kommit av sig, enligt Nilsson, på grund av både ”den late hermeneutikern” som ofta hamnar i hagiografi, ideologiproduktion och litterär medaljgjutning och strukturalisten som anser varje individ vara utbytbar ointressant. Nilsson säger sig inta en mellanposition: individen är inte ointressant eftersom framträdande män och kvinnor har kunnat ha en ovanligt god insikt i samhällssystemen. ”Om strukturalisterna studerar strukturerna med hjälp av eftervärldens teoretiska bjässar, så har jag studerat strukturerna med hjälp av samtida aktörers teorier”, skriver han.¹⁷⁹

Det nya intresset för biografien handlar eventuellt inte enbart om accelererande individualism som trend från slutet av 1900-talet. I de vetenskapliga rummen har aktörsanalysen inte bara blivit rumsren utan dessutom både populär och intressant.

4.3 Mellan celler och stjärnbilder?

Fastän historikerna inte har skrivit in sig i biografins teori- och metodforskning i lika hög grad som litteraturvetarna har flera historiker lyft fram livshistoria/personhistoria som en form av historievetenskapen och analyserat biografins särart. Nedan återger jag några historikers hållpunkter i diskussionen.

I essän ”Det biografiska synsättet” har Erik Lönnroth inledningsvis en bedrägligt enkel formulering. Tanken har dock en livskraftig rot. Jag tror att den visar att livshistoria inte har satts på distans eller utdaterats bland historiker enbart på grund av teori- och metodfrågor. ”Temat jag skall behandla”, skriver han, ”är sättet att skriva biografier så att de blir *meningsfulla* (min. kurs.). Det vill säga varken en krönika om en bemärkt mans eller kvinnas dagliga arbete eller en skvallerkrönika om samma persons privatliv”.¹⁸⁰

Att notera är att Erik Lönnroth genomgående väljer att tala om ”det biografiska synsättet” inom historieforskningen – även då det uttryckligen rör sig om biografien som helbiografi. I likhet med många andra professionella historiker påbörjade han inte sitt eget arbete (om Gustav III) utifrån avsikten att skriva en biografi. Han ville försöka ”förstå det obegripliga i ett stort händelseförlopp”. Kungen var snarare *metod* och *medel* för forskning och förståelse än ett *mål* eller *motor*. I essän konstaterar Lönnroth att det tidigare fanns bara två olika sätt att skildra svenska kungar, drottningar, krigare och statsmän. Det ena sättet var att följa personens liv från vaggan till graven likt en historiekatalog med en värderande summering på slutet. Det andra sättet gick ut på att göra personen till ett exempel på en bestämd typ eller egenskap. Den senare kallar han ”de förutfattade meningarnas art av personskildringar” och tillägger att historieskrivning som går ut på ”att göra korpen vit” inte är seriös historievetenskap – trots att metoden inte är utdöd.¹⁸¹

¹⁷⁹ Jämför mitt resonemang med Ambjörnsson, m.fl, i *Att skriva människan*, 1997, s. 9. Se även Nilsson, Göran B., ”Biografi som spjutspetsforskning” i samma antologi, s. 19-31.

¹⁸⁰ Lönnroth, Erik, ”Det biografiska synsättet”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskapliga genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 187.

¹⁸¹ Lönnroth, 1997, s. 187ff.

Arne Jarrick diskuterar samma frågor och skiljer mellan fyra principiellt olika motiveringar som utgångspunkter för biografiforskning. Var och en är knuten till särskilda sätt att beskriva enskilda människors levnadsöden:

1. den idiografiska motiveringen, som bygger på att man skall söka det unika i varje levnadsöde, just p.g.a. sin unicitet, eftersom det inte kan återföras på några generella strukturer
2. hjältemotiveringen, som handlar om att ta fram de särskilt betydelsefulla 'hjältarna' eller 'busarna' eftersom de har egenskaper som förtjänar, eller är intressanta, att lyftas fram
3. den existencialistiska motiveringen som bl.a. bygger på Sartres argument om att ge "exempel på historiens utrymme för fria handlingsval", samt slutligen
4. den folkloristiska motiveringen som i Carlo Ginzburgs och andras efterföljd vill lyfta fram enskilda människor som exempel på mer generella och utbredda tänkesätt i förekomsten av en självständig folklig kultur.¹⁸²

Graden av representativitet har varit mer eller mindre central i kritiken mot biografier. Man har ställt olika krav på biografier beroende på om biografen har berört en bemärkt person eller en mer undanskymd individ. Jarrick intresserar sig för representativiteten inom ämnet mentalhistoria, som han anser styvmoderligt behandlat bland historiker i Sverige. Här har biografierna sitt värde, visar han, och konstaterar att först "genom inträngande analyser av enskilda blir det möjligt att skapa verkligt innehållsrika och nyanserade modeller för en mer kvantitativt inriktad kartläggning av mentaliteten hos mängden". Omvänt kan det biografiska studiet innebära ett nyttigt korrektiv till alltför syntetiska mentalitetsanalyser. Likartade psykologiska eller ideologiska element kan ha antagit varierande innebörder hos de enskilda individerna. Kanske passar ingen enskild till den syntes som formulerats. Studiet av enskilda blir då ett falsifieringstest av syntesen.¹⁸³

Det intressanta i Jarricks diskussion är att han, till skillnad från många andra som ägnat sig åt biografins vetenskapliga frågor, inte utgår från biografen som ett ensamt och enskilt vetenskapsprojekt. Biografen betraktad som korrektiv – och analyserad som en viktig del inom ett större historievetenskapligt fält av social-, mentalitets-, och idéhistoria – kan vara en klagörande och vetenskapligt kreativ utgångspunkt vid teori- och metoddiskussion. Att ge biografen denna funktionella kraft är ett viktigt steg för att höja biografins vetenskapliga värde och väcka intresse för teori- och metodfrågorna.¹⁸⁴

Jarrick visar på några angreppssätt i försöken att närma sig en lösning när man söker representativiteten hos de biografiska objekten. Det första är att försöka identifiera den sociala kulturen i personens närhet. Det andra är att analysera mentaliteten i hans/hennes sociala tillhörighet. Det tredje närmelsesättet är att försöka urskilja de kulturella restriktionerna i hans eller hennes värld i akt och mening att separera det kulturellt bundna från det som kan återföras på personens eget unika livsöde.¹⁸⁵

¹⁸² Jarrick, 1992, s. 180-182.

¹⁸³ Jarrick, 1992, s.193-194.

¹⁸⁴ Jarrick, 1992, s. 183-185. Jag läser in en liknande attityd hos Erik Lönnroth. Se särskilt det inledande resonemanget i "Det biografiska synsättet", 1997, s. 187-188 samt s. 191.

¹⁸⁵ Jarrick, 1992, s. 183-185.

Handlingarna och rollerna (och att man genom studiet av en persons yttre levnadssfär kan hitta något utsägbart om personens inre) är en central tanke även hos Gunnar Eriksson. Arne Jarrick å sin sida fäster uppmärksamheten vid den sociala och kulturella tillhörigheten: individen som uttryck för en viss tidsmiljöns mentalitet. Vill man, utan att problematisera, förena dessa kan man ta fasta på sociologen J.P. Roos triangeltanke och se det biografiska studiet som en cirkulering mellan liv-samhälle-berättelse. En annan formulering står den danske historikern och biografen Birgitte Possing för. Vill vi föra den historievetenskapliga fackbiografien vidare måste vi kunna stå på tre ben: dialektiken mellan liv, verk och samtid bör utgöra forskningsmålet för vår helhetsanalys.¹⁸⁶

Även Eva Österberg har ägnat sig åt subjektets roll i historien: ”I grund och botten har de flesta historiker arbetat utifrån premissen att folk överallt och i evig tid handlat rationellt i relation till klart urskiljbara mål, oftast av materiell eller politisk natur”, skriver hon och efterlyser djupare problematisering av både aktörsbegreppet och drivkrafterna bakom det mänskliga handlandet.¹⁸⁷ Österberg konstaterar att det mänskliga handlandet kan vara antingen rutinmässigt eller intuitivt. Det kan ske i blind lydnad, i tillit, i panik. Agerandet kan emaneras affektivt utan att böttna i ett kognitivt tänkande. Mänskliga handlingar kan utlösas av annat än ekonomiska, politiska eller sociala mål. Man måste räkna med existentiella drivkrafter som fruktan, ångest, avund, medlidande. Inför polariseringen mellan den metodologiska individualismen, som förklarar människan utgående från fria val och handlingar, kontra det kollektivistiska synsättet på människan, som betonar det socialt relationsbaserade med sina begränsande normer, konstaterar hon att: ”Vi låter människor framstå som aktörer i historien men inser samtidigt att det funnits de som snarare utstått än skapat historien”.¹⁸⁸ Eriksson vill också se variationer på tolkningslinjen:

... biografien är en typ av framställning där man försöker ringa in individen i en krets så nära hans individualitet som möjligt. Detta kan man antagligen inte göra genom att placera honom endast i en grupp (och det görs nästan aldrig heller) utan endast genom att relatera honom till en mängd grupp tillhörigheter.¹⁸⁹

Som en association kan vi interpolera med Jürgen Habermas idéer om ”kommunikativt handlande” där han försöker ringa in olika typer av sociala handlingar. Habermas skiljer framför allt mellan de självpåtaga rollerna och de tilldelade rollerna. I biografiforskningen kan den distinktionen bli högrelevant. En handling kan, enligt Habermas, vara strategisk eller normreglerande.¹⁹⁰ Klass, socialgrupp, etnicitet och kön har länge varit viktiga begrepp, och aspekter, inom vetenskapen. Roller, och rollspelens betydelse och

¹⁸⁶ Jarrick, noter ovan, Eriksson, 1985, s. 14-15. J.P. Roos, ”Livet-berättelsen-samhället-en bermudatriangel”, ingår i *Självbiografi, kultur, liv*, red. Ch. Tigerstedt, J.P. Roos, A. Vilkkö, Stockholm 1992, s. 195 samt Birgitte Possing: ”Biografien ud fra ett kvinde- og historievitenskabeligt synspunkt”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm, 1997, s. 71.

¹⁸⁷ Österberg, Eva, ”Den Svenska Historiens år”, *Historisk Tidskrift* 1993: 2, s. 285.

¹⁸⁸ Österberg, 1993, s. 286. Samma sak framhåller Ambjörnsson, m.fl. i *Att skriva människan*, 1997, där de påpekar att den emotionella dimensionen i personers tänkande och handlande nonchalerats p.g.a. av det primära intresset för den biografierades intellektuella nyfikenhet och oro, s. 12. Om individualistisk kontra kollektivistisk syn se Österberg, ”Individen i historien”, 1996, s. 323.

¹⁸⁹ Eriksson, 1985, s. 14.

¹⁹⁰ Habermas, Jürgen, *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*, Göteborg 1995, s. 111ff.

generationstillhörighet som utgångspunkt för handlande, har däremot inte uppmärksammats i någon högre grad inom historisk och biografisk forskning. Ett undantag utgör Erik Lönnroths biografi över Gustav III, där just infostrandet i rollen ligger som biografisk analysgrund. Här finns en synvinkel för biografiforskare att begrunda närmare. Inte minst för en person med Birgittas absoluta inriktning borde både rollen, efterföljelsen och det mimetiska levnadssättet i sig problematiseras i personanalysen.

Tänkandets och agerandets kollektiva karaktär har ofta uppmärksammats i den idéhistoriska forskningen. Men här har det kollektiva för det mesta underordnats det individuella perspektivet. Personligheten har varit det intressanta; det kreativa centralt har studerats i form av influens och påverkan. I lätt polemik mot perspektivet i fråga har Ludwik Flecks begrepp ”tankekollektiv” diskuterats. Människor som ingår i ett tankekollektiv behöver inte tänka samma tankar. Däremot utvecklar de något som Fleck kallar ”tankestil”. Fleck menar att vi, för att förstå individens föreställningsvärld, behöver fördjupa oss i florerande och sammanbindande idéer, den jargong och det perspektiv som gäller i det tankekollektiv där individen hör hemma.¹⁹¹

Från Virginia Woolf till Michel Foucault har många andra av 1900-talets skeptiker argumenterat emot biografien. Foucault menar, som jag redan visade, att man ger en falsk illusion av att människan ensam betyder något om man skriver om en enskild individ. Den andra polen mötte vi hos biografins förnyare, Jean-Paul Sartre. Han fascinerades av hur människan har lyckats konstruera det mått av situerad frihet hon trots allt har. Eva Österberg adderar in ännu en invändning i frågan:

Det finns ingen helgutenhet, ingen kärna, ingen konsekvens hos människor. Människor ändrar sig hela tiden och är motstridiga och nyckfulla. Men som biograf tvingas man av historiens narrativa tradition lägga livet till rätta och suggerera fram en röd tråd, en logisk utveckling och konsekvens, som egentligen bara är lögn och dikt.¹⁹²

Insikten om det biografiska projektets bräckliga grundvalar har fått teoretiskt medvetna biografier under senare år att göra biografiska snitt i stället för att följa sin utvalda person genom hela livet. En rad biografier har skrivits där endast perioder och begränsade tidsavsnitt i en viss människas liv har blivit belysta.¹⁹³ Det begränsande perspektivet rör sig möjligen om samma ”försiktighetsåtgärd” som när Erik Lönnroth envist talade om ”det biografiska synsättet” i stället för om biografien som egen vetenskapsform. Historikerna har kanske alltid intresserat sig för individer och det individuella men rört sig som gamla försiktiga generaler över den historiska terrängen när de har spanat efter människan.

Lönnroth satte ändå tilltro till, och vikt vid, den biografiska forskningen. Som en historievetenskapligt effektiv metod såg han inträngande analyser av olika motivkretsar. Vi kan nå långt genom att fördjupa inblicken i det biografiska objektets tanke- och handlingsmönster i stället för att koncentrera oss på individens uppnådda resultat och efterlämnade produkter, är det metodiska budskapet. Att söka fram och beskriva begränsade kollektiv, både ur ett social- och individualpsykologiskt perspektiv, utnämndes av honom till framtidens personhistoria. Lönnroth gör ändå starka reservationer för

¹⁹¹ Jonsson, Kjell, ”Frihet eller determinism – principiella problem i den idéhistoriska biografins genre”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm, 1997, s. 87ff. Se även inledningskapitlet i samma antologi, s. 11-12.

¹⁹² Österberg, 1996, s. 326.

¹⁹³ Österberg, 1996, s. 329.

det livs- och personhistoriska projektet när det gäller äldre tider, i synnerhet medeltiden. Historiker har visserligen lärt oss examinera idealschabloner i medeltidens historieskrivning enligt den klassiska källkritiken och att särskilja stereotyperna från de människor som de har applicerats på. Men sällan får vi veta mer om människorna från medeltiden än att de har handlat på ett visst sätt vid ett visst tillfälle. Oftast har de dessutom agerat i enlighet med den sociala ställning eller ämbete som de har innehaft. Därmed reduceras de ofta för forskaren till ”schackspelspjäser, om inte spelet visar sig innehålla originella drag som kan hänföras till en viss pjäs”. Ofta är det svårt att se vilken av de inblandade pjäserna det är som har tänkt originellt, skriver Lönnroth.¹⁹⁴ Som många andra historiker tar Lönnroth avstånd från användandet av psykoanalysen och psykologiska teorier med argumentet att de blir anakronistiska och vilseledande när man använder dem på äldre tiders människor.

Historiker som biografier är oftast försiktiga med psykologiseringar. Om sådana används hämtar man förklaringarna hellre ur ”tidsandan” än ur exempel från barndomen eller sexualiteten. ”Med en viss tillspetsning är svenska forskare faktiskt livrädda för psykoanalys och försynta i sin hemmagjorda psykologisering kring privatsfären”, konstaterar Eva Österberg å sin sida och tillägger:

... i övrigt får man snarast lust att undra hur det kommer sig att svenska historiker och samhällsvetare, som annars utmärker sig för sin snabba inympning av teorier och analytiska begrepp, är så räddhågade och motsträviga när det gäller psykiatris och psykologins terminologi och frågor. Varför känner vi oss mera otillräckliga och feiga som forskare inför problemet människan än inför de fält som anges av orden samhälle, kultur och diskurs.¹⁹⁵

Iakttagelsen är värd att begrunda även om psykohistoria som vetenskaplig subdisciplin har vuxit och blivit mer allmänt företrädd även i svensk historieforskning efter att Österberg formulerade ovanstående citat. Hon sätter ändå fingret på en inställning som förenar litteraturvetare och historiker under 1900-talet – trots att de förra har visat ett aktivare intresse för biografins teori- och metodproblem. Inger Larsson ger följande litteraturvetenskapliga fågelperspektiv över 1900-talet:

Århundradets fortsatta kamp om biografins konst eller vetenskap hänger till stor del samman med acceptansen av olika metoder för psykologisk förståelse. Extrem teori-bundenhet, som till exempel i Tora Sandströms psykobiografi över Victoria Benedictsson, har inte uppskattats inom litteraturvetenskapen där man snarare har godkänt en inlevelsebaserad *common sense*-psykologi.¹⁹⁶

Misstron mot psykologisk fackterminologi, och mot psykoanalytiska tolkningsperspektiv, kan eventuellt förklaras med en kvardröjande misstänksamhet av individkritiska tendenser under den tid biografins förnekades. Både inom och utanför de strukturalistiska kretsarna tillgreps ofta psykoanalytiska interpretationsmodeller. Länge var ju strukturalisternas intresse riktat mot överindividuella psykiska strukturer och mekanismer. Också inom det som Réne Wellek kallar ”den nya apokalyptiska irrationalismen” (med Julia Kristeva som exempel) handlar tolkningsjakten om undermedvetna krafter,

¹⁹⁴ Lönnroth, ”Det biografiska synsättet”, 1997, s. 187-189.

¹⁹⁵ Österberg, 1996, s. 329.

¹⁹⁶ Larsson, 2003, s. 46-47.

mönster och processer.¹⁹⁷ Ambitionen att återföra litteratur, språk och samtliga mänskliga symbolhandlingar på en universell grammatik, med förankring i tidlösa och överindividuella psykologiska realiteter, drar mattan undan fötterna på den personliga, unika, komplexiteten i det biografiska projektet. Strängt taget kretsar ändå den biografiska kärnfrågan (både den existentiellt betingade och den historievetenskapligt motiverade) kring vad livet gör med oss och vad vi gör med livet. En psykologisk eller ontologisk ekvationslösning är inte biografins primäruppdrag.

Hur skriver livet in sig i oss? Hur skriver vi vårt liv? Dessa frågor gör att biografen aldrig kan fly från oscillationsgreppet liv-tid och person-omgivning som grundstruktur för en levnadsteckning. Det gör att sociologi, historia, mentalitetsforskning, ekonomi och olika kulturvetenskaper sammantaget torde förbli viktigare för den fackbiografiska approachen än psykologi och psykoanalys. De inompsykiska tolkningar vi försöker göra idag behöver dessutom inte vara tidlöst funktionella. Bakåt i tiden kan de te sig anakronistiska, dysfunktionella eller till och med förblindande för biografens förståelseprocess. Kanske vaksamheten mot psykologisk fackterminologi rentav kan utgöra en del av själva biografikonstens överlevnadsteknik och en opposition mot reduktionism?

Ytterst kvarstår ändå frågan om hur biografen vill placera sig mellan ”förståelsens psykologi” och ”tolkningens logik”. Som en avslöjerska eller avkläderska? Som en dialogpartner? Som en kunskapsförmedlare mellan olika kognitivt betingade individ- och tidsrum?

4.4 Till den vetenskapliga frågan

Johnny Kondrups *Livsværker. Livsværker. Studier i dansk litterär biografi*¹⁹⁸ är det första större skandinaviska verket där författarbiografier analyseras. Den danska biografitraditionen och forskningen är föregångare till den svenska. Kondrups forskning blev startskottet för en aktualiserad och vitaliserande biografidiskussion i de övriga nordiska länderna.¹⁹⁹ Kondrup ser biografen som en etablerad litterär genre där författaren rör sig i ett korsfält mellan vetenskap och konst. Spänningen mellan vetenskapliga och konstnärliga hänsyn formulerar han i följande sats:

... den litterære og den historiske biografi [deler] det problem, at de ikke (eller kun i det yderste, dokumentariske ekstrem) er strengt videnskabelige. De beror fuldt så meget på forfattarens indlevelse og kunstneriske fremstillingsevne som på korrekte data. Den biografiske genres vigtigste betydning ligger måske heller ikke på et videnskabeligt plan, men på et moralisk eller didaktisk – idet den tilbyder en konkret viden om, hvordan livet kan forme sig og formes af det enkelte menneske.²⁰⁰

Generellt kan man med litteraturhistoriska och fackhistoriska biografier avse biografier skrivna av professionella litteraturvetare och historiker. Distinktionen kan också dras mellan biografier med relevans för respektive ämnen. Flera danska forskare har försökt precisera skillnaden mellan den litteraturhistoriska biografen och den fackhistoriska.

¹⁹⁷ Landgren, ”Var Puškin rökare”, 1989, s.56.

¹⁹⁸ Kondrup, Johnny, *Livsværker. Studier i dansk litterär biografi*, Köpenhamn 1986. Kondrup betonar bl.a. att den litterära biografen bör intressera sig för kreativitetsprocessen för att konstituera sin egen speciella tolknings- och förståelseform. Se även Kondrup, Johnny, ”Den psykologisk-eksistencielle biografi i Danmark”, *Den litterära biografen*, red. M. von Platen, Göteborg 1989, s. 61-72.

¹⁹⁹ Se flera av diskussionerna i antologin *Den litterära biografen*, 1989, red. Magnus von Platen.

²⁰⁰ Kondrup, Johnny, ”Biografi”, *Den Store Danske Encyklopædi*, bd.3 s. 20.

Enligt Kristian Hvidt skulle biografen i den förra låta sitt personliga förhållande skina igenom medan författare till fackhistoriska biografier träder i bakgrunden och låter läsarna tolka själva. Birgitte Possing ser det ändamålsenligt att laborera i den biograferades intima liv (om det belyser verket) när det gäller författarbiografier. Däremot ger hon biografen ingen giltig orsak till att röra sig från det sociala och det privata in i den allra intimaste sfären i den biograferades liv när det gäller vanliga fackhistoriska biografier.²⁰¹

I Norge har Marianne Egeland disputerat på biografins retorik.²⁰² I *Hvem bestemmer over livet?* (2000) ger hon dessutom en bred historisk och teoretisk översikt av författarbiografien. Utgående från förhållandet subjektivitet-retorik menar Egeland att biografien sitter fast i retorikens våld. Biografikonventionerna styr genomgående den dokumentationsbaserade tolkningen.²⁰³

Bernhard Eric Jensen och Anne Brigitte Richard har vågat ge sig i kast med den uppfordrande och värderande frågan: Hur kan en bra vetenskaplig biografi se ut?²⁰⁴ I *Livet fortalt* undersöks och värderas litteraturhistoriska och fackhistoriska biografier som *funktionella förmedlingsrum*. Greppet är inte bara intressant ur ett komparationsperspektiv. Grundvalen för Richards och Jensens analys breddar den teoretiska diskussionen genom att fokus läggs på förhållandet mellan biograf-biograferad-läsare.

Livet fortalt presenterar inte angelägen forskning enbart därför att författarna penetrerar biografins vetenskapliga trovärdighetsaspekter och kunskapskvalitéer, vilket ur min Birgittasynpunkt givetvis är en väsentlig fråga. Även på ett mer övergripande metateoretiskt plan är Jensens och Richards forskning en spjutspets in i humanvetenskaplig debatt. Kritiken mot biografigenren under 1900-talet riktades ju först mot den biografiska textens genesis: själva förutsättningarna för biografisk forskning. Senare kröp kritikerna närmare frågorna om biografins allmänna omöjligheter och ifrågasatte meningsfullheten i det biografiska projektet överlag. Inte heller i hermeneutiska, poststrukturalistiska och dekonstruktivistiska tolkningstraditioner hittade den biografiska metoden något hem. Här låg tyngdpunkten mera på mottagarinstansen och därmed förutsättningarna för förståelsen av ett verk och de faktorer som styr uttolkarens interpretation.

Analysbasen hos Richard och Jensen utgörs konsekvent av olika nivåer i trekantrelationen biograf-biograferad-läsare. Forskarna stannar inte vid frågorna om biografins genesis. De uppehåller sig inte heller enbart kring vetenskapligt empiristiska problem i personhistorisk forskning eller narrativa strukturers och berättarkonventioners grepp om den biografiska tolkningen. Inte ens receptionen ensam är avgörande för frågorna om biografins vara eller ickevara – eller *hur* den skall vara. I stället lyfter de biografidiskussionen till en fråga som är konsekvent relationsbaserad.

Anne Brigitte Richard arbetar utifrån en enkel men effektiv trestegsanalys när hon studerar litteraturvetenskapliga biografier enligt följande triangel:²⁰⁵

²⁰¹ Jensen, 1999, s. 124.

²⁰² Egeland, Marianne, *Biografins retorikk*, Acta Humaniora 110, Unipub., Oslo 2001 samt Egeland, Marianne, *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*, Universitetsforlaget, Oslo 2000. Det senare verket inkluderar en bred historisk och teoretisk översikt över författarbiografien som form.

²⁰³ Egeland, Marianne, 2001, s. 311f.

²⁰⁴ Richard, Anne Brigitte & Jensen, Bernhard Eric, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999.

²⁰⁵ Richard, 1999, s. 77.

1. biografien som biografi med sina teman, motiv och uppbyggnad
2. biografins objekt, d.v.s. relationen mellan berättaren och stoffet
3. biografien som litteraturhistorisk biografi, d.v.s. som förmedling till läsaren om en författare, hans tid, verk och betydelse.

Att det privata är politiskt, vilket motiverar biografien som kunskapsform, ligger som underförstådd och självklar utgångspunkt. Visserligen förde 1900-talet med sig misstänksamhet både mot individens komplexa väsen och möjligheten/meningen med att skriva biografier (både totalbiografier och delbiografier), vilket gav dödsstöten åt den romantiska biografitraditionens helfigursporträtt. Men samstämmigt med den danske forskaren Morten Thing visar Richard på andra öppningar i biografidiskussionen. Må vara att subjektets helhet och autonomi underminerades av sociologiska, psykologiska och lingvistiska diskurser. Må vara att människan har blivit främmandegjord och fragmenterad. Likafullt under dessa villkor är det nödvändigt att skapa sig själv, att förstå gränser, skillnader, förbindelser och förpliktelser mellan jaget och omvärlden. Just därför att vårt liv är synkront och diakront splittrat behöver vi biografien som orienteringsinstrument. Vi lever inte bara i olika rum utan genomlever dessutom flera livsfaser som tvingar oss att överväga själva levnadsförloppet i vår egen biografi. Men förståelsen stöter samtidigt på två gränser. Å ena sidan inringas vi av yttre (strukturella med Bourdieu och Foucault) förhållanden som stäcker vår frihet. Å andra sidan har vi det existentialistiska perspektivet, uttryckt med emphasis i Sartres föreställningar om subjektets rörelseförmåga inom strukturerna och möjligheten samt tron på biografens förmåga att fånga det unika jaget i en biografi. Thing presenterar två teser för att accentuera behovet av ett biografiskt perspektiv också i vår tid:

- a) biografien bör vara fokuserad, välja sin intention och vad den vill
- b) biografien är möjlig, för att inte säga nödvändig för ett modernt liv.²⁰⁶

Anne Brigitte Richard preciserar uppgiften för den litteraturhistoriska biografien som en simultan dokumentation av mänsklig existens och textens (de litterära verkens) säregenhet. Det handlar om (med ”nykritiken” i minnet) att kunna fasthålla enheten mellan existens, diktning, personligt liv och historia. Det specifikt litteraturhistoriska, skriver hon, är en reflekterande förmedling av förhållandet mellan liv och skrift, som det visar sig historiskt (socialt) och unikt. Den litterära biografins mål är att låta författaren komma till tals och synas i hans/hennes historicitet, existentiella engagemang och verksamhet som författare.²⁰⁷

Inte heller för Bernhard Erik Jensen finns en bestämd gräns mellan historievetenskap och biografisk forskning. Kriteriet, som gäller alla former av historievetenskap, handlar om hur texten fungerar som *förmedlingsrum* för kunskap. Biografien har ofta liknats vid ett rum där en dialog försiggår mellan den biografierade och biografen. Jensen ser tre personer i detta rum. Också läsaren hör hemma där. Följaktligen blir det väsentligt vem som innefattas i det ”vi” som biografen inkluderar i sina förståelse- och tolkningsförsök. En biografi skall bedömas även efter vem den riktar sig till.

²⁰⁶ Richard, 1999, s. 16, 67, 93.

²⁰⁷ Richard, 1999, s. 36-37, 40-41.

Avgörande för biografins del är vad biografen tror eller anser om den tid i vilken texten skall läsas och användas.²⁰⁸

I Jensens komparativa mikroanalys av en rad fackhistoriska biografier står förhållandet mellan avsändare, mottagare och den berättade historien i centrum som en ”narrativ överenskommelse”. Jensen lägger största uppmärksamhet vid utforskandet av hur biografen har inrättat och använt det förmedlingsrum han har avgränsat åt sig i texten. Detta omfattar naturligtvis en analys av vad som kan läsas in i texten om avsändaren/biografen. Däremot företas ingen värdering av biografiernas relation till tidigare forskning eller till användningen av det befintliga källmaterialet. En specifik uppmärksamhet ägnar Jensen bruket av metaforer och slagord. En aspekt av metaforvaksamheten är att avslöja om språkbilder eventuellt används för att täcka biografens okunskap och otillräckliga bakgrundsforskning.

Utan att de danska teoretikerna vare sig begrepps- eller perspektivmässigt prioriterar rekonstruktionen, konstruktionen eller dekonstruktionen som uttalad biografipoetologisk metod, d.v.s. någon av Edels, Nadels och Epsteins biografipoetiska paradigm, verkar kontextualisering, kausalsamband, referentialitet samt rekonstruktion utgöra grundläggande element i den biografiska forsknings- och förståelseprocessen.

Som motvikt till en biografionchalant (eller biografifientlig) litteraturvetenskaplig hållning lyfter litteraturvetaren Anders Ohlsson fram den explicit konstruktivistiska biografiteorin. I sin syn på det biografiska materialet som text och diskurs grundar han sig på både Nadel och Epstein. Biografen utgör för honom en kontext bland andra och kan aldrig slutgiltigt spegla den biografierades innersta liv, tankar, böjelser, begär. Fakta och händelser bör problematiseras kunskapsteoretiskt eftersom de utgör summan av kulturellt betingade observationer och kunskapsprocesser. Ohlsson vill ”undvika det dualistiska schemat med livet som en fast punkt i förhållande till texten genom att låta olika texter speglas mot varandra”. Hans konklusion om att en biografisk tolkningskontext inte skall gälla alla textstudier, talar för en syn på det biografiska studiet som ett delperspektiv i en vetenskaplig forsknings- och förståelseprocess liknande den Erik Lönnroth företrädde ovan. Den biografiska tolkningskontexten får aldrig slutgiltigt legitimeras en tolkning, summerar Ohlsson.²⁰⁹

4.5 Historikernas turist- och businessklass?

Är biografiboomen enbart en trend för tendentiös forskning eller är den en sund gren på historievetenskapen kunskapsträd?

Biografiböljan, som har sköljt över oss de senaste decennierna, har fått många historiker att engagera sig i olika fackbiografiska projekt. Men medan biografen har blivit rumsren vid de olika forskningsinstitutionerna har kritiken tilltagit i styrka. I Danmark har den fackhistoriska debatten varit särskilt bitisk. Vissa historiker har talat om ett fackligt förfall inom ämnet. Dilettanteri, trivial konversationsvisdom och amatörism är andra omdömen som har fällts om renässansen för fackbiografisk forskning. Biografiböljan har nästan börjat förliknas vid en syndafloed som hotar att ödelägga hela historikerfacket.²¹⁰

²⁰⁸ Jensen, 1999, s. 117-120.

²⁰⁹ Ohlsson, Anders, ”Vad kommer efter författarens död?: om den biografiska kontexten”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 23/1994, s. 15-26. Komprimeringen av Ohlsson biografiteori återges här delvis genom Larsson, 2003, s. 48-49.

²¹⁰ Jensen, 1999, s. 214.

En av de skarpaste kritikerna i Skandinavien är historikern Niels Thomsen. Han har inte tagit på sig rollen som biografins skarprättare enbart för att genren i sig inte är tillräckligt "vetenskaplig" eller för att biografins popularitet skulle vulgarisera hela historikerämnet. Snarare ser han biografiböljan som symptom på, inte orsak till, förfallet inom historikerkåren. Andra kristecken skulle vara, ur Thomsens synfält, att historieämnet har akterseglat i offentligheten, att ämnet präglas av ofruktbar tendensforskning och "amatörism" samt framstår som totalt fragmenterat. Det existerar ingen gemensam acceptansgrund, menar Thomsen, kring vilka samfundsmässiga strukturer, processer och konsekvenser som bör beaktas som centrala för historieforskningen. Han anser att historikerfacket har blivit uppdelat i två klasser: business- och turistklass.²¹¹

Turistklassen sysslar, enligt Thomsen, med förmedlingsforskning. Forskarna känns igen på att de väljer bland det källmaterial som har de bästa förutsättningarna att förarga, roa, underhålla, väcka nyfikenhet. Inlevelse- och identifikationsfaktorn samt affektionsvärdet styr valet av forskning. Elitklassen däremot fördjupar den intellektuella förståelsen för förändringar och sammanhang i ett tidsperspektiv. Här strävar forskarna efter den sannaste möjliga insikten om förändringar i människors livsvillkor och uppfattningar. Här rättar man sig efter vetenskaplig relevans, inte efter forskningens eventuella samhällsrelevans.²¹²

Förmedlarna har blivit för många och de "riktiga" forskarna för få. Så kan man konkludera Niels Thomsen värdering av historievetenskapens läge i dag. De enda hållbara forskaridealerna för historiker finner Thomsen i de systematiska samfundsvetenskapernas teorier där generaliseringsvärdet är det högsta målet. Han vill att historievetenskapen kontrakterar biografien.

Det har inte blivit helt klart för mig om attackerna gentemot den historiska fackbiografien härrör ur genrens kommersiella och expansiva möjligheter eller om historikerna i fråga underkänner personhistorisk forskning överhuvudtaget. Skall man se kritiken i Barthes anda att biografien egentligen är "en roman som inte vågar kalla sig själv vid sitt rätta namn" och av den anledningen bör rensas ut ur seriös historieforskning? Eftersom det är svårt att hitta utpräglade företrädare för positivism inom dagens historieforskning (utom möjligen bland ekonomhistoriker) kan motståndet mot biografien knappast handla enbart om källkritiska problem. Jag ser i varje fall inga tecken på att kritikerna skulle vara inlästa i biografisk teori och metod. De verkar inte heller beakta att levnadshistorien som fält innehåller många olika biografivarianter, inriktningar samt forskar- och berättarstilar.

Kritiken kretsar hur som helst kring frågan om vad som är centralt eller ovidkommande för historievetenskapen och vad som skall känneteckna branschen utåt. Bernhard Eric Jensen polemiserar djärvt mot historikernas kritik (här representerad av Niels Thomsen). Jag delar Jensens invändningar i flera avseenden och kan inte se någon mening med att ställa personhistorisk forskning mot en forskning som sätter generaliseringsvärdet som högsta mål. I min optik drar Thomsen mattan undan sina egna fötter. Biografisk forskning kan, i all mikroödmjukhet, ge delsvar i forskningen och bidra till förståelsen för just de frågor om förändringar i livsvillkor eller metauppfattningar som Thomsen ser som den centrala spjutspetsforskningen för historiker. Biografiken är ett ständigt sökande efter stigar in till vårt kollektiva mnemotopos och försök till bildframkallning i det förflutnas mörkrum även om materialet är genomskinligt, skört och svårfixerat. Trots alla megalomaniska metateorier som störtar för den enskildes

²¹¹ Thomsen, Niels, "Biografiens nye bølge – en skæv sø", *Historisk Tidsskrift* 97, 1997.

²¹² Jfr Jensens återgivning av Thomsens kritik samt hans polemik mot Thomsens åsikter återges i *Livet fortalt*, 1999, s. 215-219.

andedräkt, trots alla bristfälliga metoder och invalida hjälpmedel är vi kallade att misslyckas och försöka om igen. Om biografiforskningen möts av ett kommersiellt och kulturellt samhällsintresse är detta inte ett problem att axla för seriösa historievetenskapliga fackbiografer. Biografikens forskare kan fortsätta med sin interna kvalitets-evaluering, sina experiment och sina teori- och metoddebatter oavsett vad förlagens försäljningssiffror skanderar. Richard tecknar in sin kritik mot kritiken i en enkel fras:

Min opfattelse er den, at det især er i konfrontationen med tidens udfordringer og identitetsvalg, at faget finder sin raison d'être og livskraft, og det må følgelig være en opgave for faget med til at kvalificere den produktion og brug af historiebevisthed, som vedvarande sker i samfundet.²¹³

5 Tankestruktur, förståelse och biografins kön

5.1 Karaktén bakom den medeltida personan

Som vi har sett vill många underkänna (eller åtminstone starkt reducera) det biografiska projektet av vetenskapliga och historiekritiska skäl lika väl som på basis av en insikt om de språkliga och existentiellt förrådiska blindskären. Utgångsproblemen kan i ännu högre grad handla om *förståelsens* möjligheter och omöjligheter, dels som en fråga om begreppets elasticitet och dels som en fråga om förståelsens substans.

Om sådana invändningar riktar sig mot personhistorisk forskning redan i närhistoriens environger måste väl den medeltida människans medvetande (den komplexa relationen mellan inre och yttre värld) vara närmast oinfångbar för forskning och föreställning i en efterkontext många sekler senare – för att inte tala om hela epoken i sig. Handlar det rentav om möten lika komplexa och komplicerade som dagens möten mellan vitt skilda kulturer. Den klassiska källkritiken (Berheim, Erslev, Weibull) har visserligen lärt oss examinera idealschabloner i medeltida historieskrivning, men för det oss längre än till iakttagandet av vissa handlingar, opersonliga som ”schackdrag”, för att apostrofera Erik Lönnroth? Känner vi mer än aningar av cirklande rörelser inom delvis skönjbara motivkretsar – som ringarnas skälvinningar på vattenytan från ögonblickens kaststenar som snabbt döljs igen av tidens bottengjytta? Uppgiften att särskilja stereotyperna från de människor de ha applicerats på säger oss en hel del om kollektiva tankeschabloner medan människorna där bakom kanske upplöser sig i opreciserbara emotioner och drivkraftfält?²¹⁴

Mitt sökarljus styrs inte mot försöken att hitta den fulla sanningen om en person. Jag intresserar mig snarare för i vilken grad personhistorisk forskning kan bli en del av vårt sökarljus mot det förflutna för att hjälpa oss att bli mer hemmastadda i olika tider och historiska miljöer. De biografiforskare, som inte underkänner biografien som vetenskapligt projekt på grund av berättarkonventioners grepp eller andra hämmande orsaker, brukar ändå peka på 1700-talet som en mer eller mindre ogenomtränglig mur för vår förståelsesträvan. Den individuellt moderna/postmoderna människan anses vara

²¹³ Jensen, 1999, s. 217.

²¹⁴ Jfr resonemanget i Erik Lönnroth, ”Det biografiska synsättet”, 1997, s. 187ff.

mentalitetsmässigt så annorlunda än antikens och medeltidens personligheter att varje försök till beskrivning ofrånkomligt blir anakronistiskt eller fyrkantigt.²¹⁵

Vi skall därför se närmare på medeltidens syn på begreppen *person* och *individuellt medvetande* kontra *kollektiv självförståelse*, innan vi går in på biografiska data och biografi-produktionen över medeltidshelgonet Birgitta.

Medeltidens antropologiska arv från antiken innefattade inte i sig begreppet ”person” som en psykologisk essens. I grekisk-romersk föreställningsvärld betecknade *persona*²¹⁶ antingen en teatermask eller en symbol för juridisk kapacitet. Begreppet var kopplat till teaterns och rättens värld. *Persona* innebar en social roll. Ett närliggande begrepp är *karachté*, som betyder stämpel, märke eller prägling. Liksom *personan* kopplades *karachté*-begreppet till den psykiska sfären ifall karaktären var präglad av något. Båda begreppen kännetecknas av sin statiska natur och visade människor och grupper de platser de hade tilldelats inom ramen för samhällssystemet, enligt Gurevitj. Personers identitet bestämdes utifrån och fastställdes i förväg av institutioner och objektiva begränsningar.²¹⁷

Genom Augustinus (354-430) person och skrifter tog kristendomen ett stort steg in mot individens inre rymd. *Ego, non fatum, non diabolus*, konstaterade kyrkofadern och distanserade sig till den antika tron på ödet som människans befriare från personligt ansvar för sitt liv och sina handlingar. Människojaget började omtolkas. Man började se jaget som något som var begåvat med å ena sidan medvetenhet och vilja och å andra sidan som en personlighet med förmågan att resonera logiskt och uppleva känslor. Augustinus *Bekännelser* var känd för många av medeltidens författare. Man försökte ofta efterlikna hans verk, framför allt till formen. Ändå framträder ingen författare under medeltiden som undersöker människans psyke lika inträngande som just Augustinus. *De civitate Dei*, som spänner över vårt sakrala och historiska universum, blev långlivad som referens. Trots att den intensiva självanalysen lyser med sin frånvaro i medeltidens bekännelsestexter står ändå Augustinus som den främsta förebilden, framhåller Gurevitj. Men han ser dessutom andra typiska drag och framför allt skillnader. Medeltidens textförfattare jämför sig ideligen med stora personligheter både från förkristen tid och med gestalter ur vårt bibliska och kyrkliga förflutna. Gurevitj menar att detta är ett medel för att bli medveten om sig själv och kunna forma den egna personligheten. Att begrunda sig själv mot en bakgrund av välkända gestalter i välbekanta texter möjliggör inte bara introspektion utan öppnar möjligheterna för en individuationsväg. Det handlar inte om imitation utan om jämförelser som medel för jagidentifiering. Detta drag återfinns, enligt Gurevitj, inte i Augustinus självreflekterande bekännelser.²¹⁸

Anders Piltz visar i *Mellan ängel och best* hur begreppet person (i meningen individ) steg fram som något nytt i medeltidens debatter. Utgångsdilemmat i diskussionerna handlade om Jesu person och frågan om hur han i en enda varelse kunde rymma både

²¹⁵ Bengt Hildebrand drog denna gräns för den biografiska förståelsen.

²¹⁶ *Persona* är det latinska begreppet. Den grekiska motsvarigheten är *prosopon*.

²¹⁷ Gurevitj, 1997 s. 102.

²¹⁸ Gurevitj, 1997, s. 103. Jag är inte beredd att direkt acceptera Gurevitj åsikt om att intensiv självanalys saknas i medeltidens texter. Jag skulle hålla före att det delvis är en formfråga, en fråga om stilistik och genrer. Den kronologiskt uppbyggda självbiografin i Augustinus stil finner vi inte, men introspektion och självvransakan finns. Mechthild av Magdeburgs brinnande självkritik är lyrisk till sin utformning, mera av *emotiones* kanske än av *ratio*, men det oaktat bränner nog tankarna och orden lika hett som hos kyrkofar Augustinus. Andra exempel finns, inte bara i Birgittas revelationer. Jag tror att en bättre och mer närgående läsning av flera medeltida kvinnor kunde nyansera Gurevitj här. Jag lägger ändå stor vikt vid hans iakttagelser inför analysen av Birgittatolkningarna, där identifieringen med andra stora personligheter spelar en mycket stor roll – både för Birgitta själv och i biografernas tolkningar av henne.

mänsklig och gudomlig natur. Småningom började ordet användas som beteckning för en tänkande individ. Redan på 500-talet använde man ordet ”person för människan som autonom individ, den tänkande, fria, ansvariga och oersättliga varelse som är raka motsatsen mot den utbytbara rollmask som ordet från början betecknat”.²¹⁹ En grundläggande distinktion etablerades mellan *homo naturalis* eller *homo carnis* och *homo Christianus*. Mellan dessa låg en klyfta som bara kunde överbryggas genom dopets initiationsrit. Dopet innebar inte bara invigning i en social, kristen gemenskap utan också en djupgående omvandling av människans essens. I en medeltida text från år 1234 fastslås att ”*baptismate homo constituitur in ecclesia Christi persona*”. En människa blev en person genom att döpas in i Kristi kyrka.²²⁰

Definitionen av begreppet ”person” förblev abstrakt under hela medeltiden. Det teologerna ägnade sig åt var inte vad vi menar med ”individuen” utan snarare en vidareutveckling av *personan*. ”*Persona est rationalis naturae individua substantie*”, skrev Boethius. Det var alltså den förnuftiga delen av individuen som avsågs med personligheten. I synnerhet skolastikernas uppmärksamhet var fästad vid förnuftsaspekten. Enligt Thomas av Aquino betecknar ”*Persona significat id quod est perfectissimum in tota natura, scilicet subsistens in rationali natura*”.²²¹ Personen betecknar således, enligt, Aquino, det som är mest perfekt i hela naturen, d.v.s. det som förkroppsligas i förnuftets natur.

Om vi lämnar skolastiken och begreppshårklyveriet och vänder oss till studiet av medeltida andlig litteratur för att söka individuen i texterna finner vi, enligt Ineke Van ’t Spijker en brokig provkarta på uttryck för det inre jaget. Van ’t Spijker har främst fokuserat på 1000- och 1100-talets revelationslitteratur och slår fast att

The notion of an inner life is as natural as it is elusive, and the inner has many faces. Even in the limited context of eleventh- and twelfth-century religion, while each of the views which I have explored have many concepts in common, they show different aspects and a different emphasis according to the backgrounds of the authors.

Trots den monastiska litteraturens långa pedagogiska tradition och dess strikta särprägel vill Van ’t Spijker dra en jämförelselinje till modern litteratur. Den monastiska litteraturen upphörde inte i och med moderna romanen. Van ’t Spijker påminner dessutom om det pedagogiska upplysningsidealet i 1800-talets tyska *Bildungsroman* som en likartad men profan litteraturtradition och pekar samtidigt på Prousts konstnärliga mål att få läsaren att läsa av hans inre med dess inflätade kedjor av minnesassociationer.

Immediately this comparison, with the twentieth-century masterwork of memory and forgetting, discloses important differences at the same time. Far from intending to explore the unknown regions of the mind or shock is readers into recognition of new experience, the medieval author draws upon and takes advantage of exploiting them to make the reader build his *homo interior*.²²²

²¹⁹ Piltz, Anders, *Mellan ängel och best. Människans värdighet i gåta och europeisk tradition*, Stockholm 1991, s. 17-27.

²²⁰ Le Bras, G., ”La personne dans le droit classique de l’église”, s. 193, ingår i *Problèmes de la personne*, red. I. Meyerson, Paris-Haag, 1973.

²²¹ Gurevitj, 1997, s. 107 samt Thomas av Aquino, *Summa Theologiae* I, quarto 29, art. 3.

²²² Van ’t Spijker, 2004, s. 236.

Insikt om person och personlighet fattades varken poet eller publik under medeltiden, enligt Van 't Spijker. Retoriken och receptionsmedvetandet däremot skiljer den medeltida revelationsförfattaren från hans moderna kollega. Mottagen satt ständigt närvarande i den medeltida munkens medvetande när han skrev ner sina revelationer. Också bakom klostermurarnas skydd ingick föreställningarna av det inre livet i tidens dynamiska utforskning av självet – både i relation till Gud och till medmänniskorna. Det instrumentala retorisk-andliga skrivsättet uppvisar många variationer, framhåller Van 't Spijker: allt från exegetiska applikationer, stereotypa schabloner, arkitektoniska metaforbyggen till finstämd *passio* och sensibla själsreflektioner. Dynamiken i genren stelnade däremot vid 1100-talets slut och ersattes ofta av mekaniska repetitioner och lineärt tecknade uppbyggelseschabloner i stället för de tidigare finstämda återgivningarna av det inre livets andliga stegring.²²³

5.2 Den dualistiska personlighetsmodellen

Den antibiografiska kritiken gömmer, tycker jag, ibland ett dominant drag. Argumenten är ofta av ”allt- eller ingenting”-karaktär. Biografen kontrakteras som vetenskapligt förståelseförsök om vi inte får veta hela ”sanningen” om en individ. Jag har aldrig i naturvetenskaplig teorikontext stött på samma otålighet trots att vi aldrig någonsin kommer att få genomskåda tillvarons hela komplexitet i ett enda kunskapsbenådat ögonblick eller ens som resultat av livslång forskning. Vi vänder inte heller ryggen till en nybekant människa bara för att strålkastarljuset inte obarmhärtigt lyser upp alla hennes inre gömslen. Ur den synvinkeln får den biografikritiska diskussionen ibland drag av skendebatt, både vetenskapligt och existentiellt sett. För övrigt: hur mycket *behöver* vi få veta om en person? Hur mycket har vi *rätt* att veta? Kan inte den biografiska framställningen få styras av en syn på personhistoria som kompletterande vetenskapsinslag i stället för att betraktas som ett suveränt studieämne i sig? Jag tänker mig gärna biografiken som ett eget fönster vid olika institutioner och discipliner: en utsikt som kan klargöra, fråga och ifrågasätta och pröva giltigheten eller bärvidden i olika teorier om människa och samhälle. En annan metafor för biografins obestämbara ”genre” kunde vara mötesplatsen för mötet mellan olika discipliner och deras metoder, mellan olika berättargrepp och infallsvinklar, mellan olika röster och topografier.²²⁴

Den som studerar personer från medeltiden blir ganska för ödmjuk inför alla megafrågor. De källkritiska har jag redan tangerat. De biografiska handlar, tänker jag mig, snarast om något slags minimibehov av kunskapsmängd. Hur begränsat material räcker till för att påbörja en biografisk skiss? När vet vi tillräckligt för att det biografiska försöket skall vara legitimt som ett vetenskapligt och kunskaphistoriskt mål i sig? Med andra ord: vi borde operera biografiteoretiskt också ur ett perspektiv om *grader* av biografins *meningsfullhet* som kunskapsförmedlare – oberoende av sprickor och brister i den stora livssanningen och det illusoriska i hela projektet. Biografidiskussionen behöver inte starta från ett fastlåst oppositionsläge där den romantiska biografen stupade på sina individualitetsideal och idealistiska sanningstro, vars rester sloknade helt i postmodernismens humanistiska otro. Även om det inte går att fånga den biograferade i såväl helfigur som essens så är varje person, *per se una*, ”enhetlig i sig själv”.

²²³ Van 't Spijker, s. 238-239.

²²⁴ Som Inger Larsson skriver är ”den biografiska berättelsen ett konglomerat av heterogena byggstenar som episoder, beskrivningar, inslag av olika röster och ett antal topoi eller klichéer. Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, s. 38.

Den franske filosofen Paul Ricoeur har skarpt kritiserat ”top-down history” för att ha ersatt de handlande subjekten med anonyma väsen och för att göra historia till en vetenskap som studerar enbart nationer, samhällen, sociala klasser och mentaliteter.²²⁵ Ricoeur formulerade trots det en resistans mot psykoanalysen. Den förståelse psykoanalysen erbjuder den moderna människan ansåg han vara både svår och smärtsam på grund av den narcissistiska förödmjukelse den vållar.²²⁶

Daniel Madelénat ägnar i sin *La biographie* ett kapitel åt den biografiska persontolkningen. Han lyfter fram den dualistiska personlighetsmodellen som den mest använda av moderna biografier. Olika reduktionistiska förklaringar kommer däremot ofta att likna transcendent modeller där ödet, naturen, försynen, i form av en transcendent eller immanent konceptuell enhet, ansågs styra livet och dess skeenden. De reduktionistiska modellerna återför bara i stället sina tolkningar på till exempel genetiskt arv, biologiska instinkter eller miljöfaktorer. Enligt den dualistiska personlighetsmodellen är människan utrustad både med något givet (karaktär, temperament, själ) och något som är änderingsbart och föränderligt. Madelénat distanserar sig såväl gentemot psykoanalysens modeller som mot intuitionen som metod. Grundliga historiska kunskaper är mer belysande. Människan bör betraktas i sin tid och inte som ett transcendent jag, anser han. Madelénat påtalar även en fara i hermeneutiska tolkningar ifall individen reduceras till ett bevis för en enskild teori.²²⁷

Madelénat accentuerar biografins funktionella karaktär. Förutom biografins sociala, politiska, moraliska eller religiösa bruksfunktion lyfter han upp den ikonoklastiska och den metafysiska funktionen. Den sistnämnda bruksformen erbjuder oss flera olika jag mellan oss själva och tomheten/oändligheten och lyfter oss ut ur vår isolering. Utan en bruksfunktion hemfaller biografien till imagination och litteraritet och slutar i fiktionen som form.²²⁸

Historien växer inte fram ur opersonliga och anonyma handlingar. Kritiken mot biografikritikerna är en del av ett historiemedvetande som innefattar en etisk antropologi som forskarhållning. Historiskt inriktade sociologer och feministiska biografiteoretiker har redan länge polemiserat mot den dualism där historieverklighetens makronivå har avskurits från mikronivån och individen, det individuella, har skiljts från teorierna om samhället. Historikern Arne Jarrick har ur det perspektivet utvecklat några teser för att underlätta vår beredskap att möta det kontradiktoriska i individer, handlingar och texter.

5.3 Transferering och tankefiguration

Tankar kan ses som både medel och mål i förståelseprocessen. Inte bara idéhistoriskt inriktade biografier ägnar sig åt tankar. Varje biograf är tvungen att reflektera över tankeinnehållet och tankedimensionerna hos sitt biografisubjekt. Någon form av hermeneutisk närläsning är nödvändig tillika med mentalitetshistorisk fördjupning.

Arne Jarrick, som ser motsatsparet rationalitet-irrationalitet som ett obrukbart analysinstrument i människoforskningen, vill ta sikte från följande tanketerass:

²²⁵ Ricoeur, Paul, *Time and narrative*, Vol. 1, Chicago 1984, s. 177.

²²⁶ Ricoeur, Paul, *Le Conflit des interprétations*, Paris 1969, s. 159.

²²⁷ Madelénat, 1984, s. 121-130.

²²⁸ Madelénat, 1984, s. 191. Funktionen är naturligtvis inte oproblematiserad. Om biografien underordnas politiska, moraliska, religiösa eller sociala funktioner kan den regrediera till idolporträtt, elege, myt eller hjältedikt.

Historikern som söker spåren efter vårt själsliga förflutna måste också söka bestämma på vilken artikulations- eller medvetandenivå och i vilken dimension de funna tankarna befinner sig. Ett sådant sökande kan då bli ett instrument att avgöra graden av motsägelsefullhet i dessa tankar, men ger också historikern möjlighet att gardera sig mot egna strävanden att ”få ihop” människors tänkande till något internt harmoniskt, koherent eller till och med konsistent. Mentalitetshistorikern som just letar efter dåligt artikulerade kollektiva attityder bör vänta sig att finna också dåligt sammanhållna uppsättningar tankar och inte göra våld på motsägelsefullheten i dem.²²⁹

Om Jarricks perspektiv är tjänligt också för lokalisering av människors tankefigurationer torde hans ”Tio teser om hur vi tänker” ge historikern bättre beredskap inför transfereeringen av den biograferades mentala och intellektuella innervärld till biografins form. Forskaren kommer då att få mer bestämda förväntningar om olika grader av motsägelsefullhet i tankevärldarna hos de människor som studeras.

I sin analys av det historisk-psykologiska forskningsfältet ser Jarrick fyra olika artikulations- eller medvetandenivåer: reflexiva tankar, doktriner, medvetna men oartikulerade tankar och slutligen alla omedvetna tankar. Dessutom kan människors mentala produkter lokaliseras till olika tankedimensioner. Till Jarricks tes hör antagandet att tankeinnehållet på en viss artikulations- eller medvetandenivå alltid hör ihop med motsvarande tankeinhåll på var och en av de lägre nivåerna.²³⁰

På den lägsta nivån finns de omedvetna tankarna. Med ”det omedvetna” menar Jarrick här impulserna hos enskilda individer i psykoanalysens mening. På följande nivå befinner sig de medvetna men oartikulerade tankarna. Vi brukar reservera begreppet *mentalitet* för tankar på denna nivå. Enligt Jürgen Habermas tillhör dessa tankar ”bakgrundskunskapen” och är oproblematiska så länge de inte artikuleras eller ingår i diskursen. Fastän mentaliteter av detta slag ofta hänförs till kategorin kollektiva attityder återfinns de naturligtvis också hos enskilda individer. Men, framhåller Jarrick, en oartikulerad tanke är långt ifrån detsamma som en omedveten tanke, vilket inte hindrar att artikulation och medvetenhet följs åt.²³¹ På nästa nivå återfinns, i Jarricks mönster, tydligt artikulerade tankar och system av tankar eller doktriner. Här kan vi hitta såväl vetenskapliga teorier som politiska uppfattningar eller moraliska förhållanden. Det avgörande är att tankarna utgör ett sammanhållet system för den tänkande själv. De reflexiva tankarnas karaktär på den högsta nivån bestäms däremot av insikten om varje tankes subjektiva begränsning. Den tänkande själv kan se sina uppfattningar som partiella och potentiellt felaktiga. Om man kan spåra reflexiva drag i doktriner vill Jarrick tala om reflexiv mentalitet på doktrinnivå.

Jarrick har utarbetat sina tankefigurationer delvis i spänningen mellan människans sociala och asociala tendenser. En annan av hans tio teser går ut på att tankeinnehållet på en högre artikulations- eller medvetandenivå är mera tidsbundet än ett tankeinhåll utformat på en lägre nivå. Kulturmönstren är stadda i ständig förändring. Därför kan man anta att högt artikulerade tankar är mer lättroliga än oartikulerade. Att analytiskt röra sig mellan de olika nivåerna är som att röra sig mellan *les événements* och *la longue durée*. Ju högre upp man kommer desto mer efemärt kulturberoende är de tankar som blir synliga. Oartikulerade driftsanspråk ter sig annorlunda; de är likgiltiga för specifika kulturmönster och modifieras inte av dem förrän de omvandlas till medvetna och

²²⁹ Jarrick, 1992, s. 80.

²³⁰ Jarrick, 1992, s. 75.

²³¹ Jarrick, 1992, s. 60-61.

artikulerade tankefigurationer. På låg nivå är de därför tidlösa, men på hög nivå tidsbundna.²³²

Enligt den fjärde tesen är en tanke i den kognitiva dimensionen mer tidsbunden än en tanke i den normativa dimensionen, som i sin tur är mer tidsbunden än en tanke i den affektiva dimensionen. Nyvunnen kunskap assimileras med gamla perspektiv och värderingar; nya rön har visat sig kunna omtolkas i enlighet med en trögörlig normativ orientering. Normerna liknar visserligen affekterna genom att vara subjektiva värderingar och genom att inte vara intersubjektivt prövbara. Men genom deras läge som en länk mellan asociala driftsanspråk och omvärldens socialiserande anspråk, anser Jarrick att tankar av normativ karaktär är mer tidsbundna än affekterna, men mer stabila än tankar av kognitiv karaktär.²³³

Konklusionen skulle följaktligen bli att tankar om hur det är i världen (och utanför) ändras snabbare än tankar av annan karaktär. En tanke på hög artikulations- eller medvetandenivå är som mest tidsbunden i den kognitiva dimensionen och minst tidsbunden i den affektiva. En tanke i den affektiva dimensionen är mest tidsbunden på hög nivå och minst tidsbunden på låg nivå.

I ett historiografiskt perspektiv leder Jarricks heuristiska instrument för rekonstruktion av människors själsliga förflutna till vissa iakttagelser om historikers arbetsätt och genrer. Enligt de teser han har formulerat i sitt raster (det historiskpsykologiska forskningsfältet) skulle den typiske empiristiskt lagde historikern följaktligen syssla med doktriner och skiftande uttryck på reflexiv tankenivå medan den hermeneutiskt inriktade historikern skulle ägna sig åt mentaliteter och omedvetna tankar. Nivåerna svarar mot historiografiska genrer. Medan idéhistorikern forskar om doktriner och reflexiva tankar studerar mentalitetshistorikern de mindre pregnant uttalade attityderna hos grupper av människor. Psykohistorikern tar hand om de omedvetna tankeskikten, oftast hos enskilda individer. En uppdelning enligt kognitiva, normativa och affektiva tankedimensioner är givetvis ofruktbar eftersom Jarrick tydligt visar hur de olika nivåerna fungerar som kommunicerande kärnl. Däremot tenderar idéhistorikern att dras till de kognitiva dimensionerna och psykohistorikern till de affektiva uttrycken.

När det gäller motsägelsefullhetens problem är det viktigt att minnas att även om artikulerade och medvetna tankar tenderar att verka mindre motsägelsefulla så säger detta ingenting om sanningshalten i tankarna. Ju närmare den affektiva nivån tankarna befinner sig (och ju mer oartikulerade och omedvetna de är) desto närmare kommer man den nivå där motstridiga impulser samexisterar. För att ordna upp det inre kaos, som finns inom människan krävs kognitiva ansträngningar.²³⁴

Jarricks mönster är ett redskap för att igenkänna och förstå motsägelsefullhet i mänskliga tankar och därmed ett viktigt bidrag till den personhistoriska forskningen. Han visar hur nyligen insedda kognitiva anomalier i en människa måste göras förenliga med gammal kunskap, med gamla perspektiv och värderingar, för att undvika ångestskapande kaos. Hans tankars ”kommunicerande kärnl” har relevans både för mentalitetshistoria, idéhistoria och biografisk forskning.²³⁵

²³² Jarrick, 1992, s. 66-67.

²³³ Jarrick, 1992, s. 69-70.

²³⁴ Jarrick, 1992, s. 76-80.

²³⁵ Framför allt ser jag Jarricks schema som ett alternativ till W.H. Epsteins biografiska dekonstruktionspoetik. Jarrick uppmärksammar i stort sett samma problem som Epstein men han håller fast vid referentialiteten och utarbetar metoder att komma vidare i den diskursbundna människans rörelser mellan olika diskursen i diskursen.

5.4 Biografins kön

Forskningskonventionen hittills har visat ett klart mönster: manliga historiker skriver om ”stora” män – ofta med ”privacy left out”. Omvänt har kvinnliga historiker forskat om kvinnor – företrädesvis inom ett socialhistoriskt paradigm och med ”politics left out”. Undantagen från detta könsbundna mönster är få. Vi kan konstatera att män sällan skriver om kvinnor, kvinnor biografierar sällan män. Skillnaden ”politics in/privacy out” kan förstås delvis handla om den naturliga styrning som emanerar ur det biografierade subjektet och medföljande empiriskt källmaterialet men könsfördelningen vid val av biografisubjekt är eklatant.²³⁶

Postfeministiska tankar om könet som konstruktion eller maskerad verkar i förstone inte fruktbart applicerbara när det gäller Birgitta och biografierna över henne. Anakronismen i perspektivet sticker i ögonen när man försöker närma sig en medeltidskvinna som Birgitta där biologiska självklarheter noteras som gudomligt sanktionerade och psykosociala könsroller aldrig introduceras i den kritiska reflektionen. Vi är mentalt långt borta från Christine Pisans ”förfeminism” när vi stiger in i Birgittas tankevärld. Däremot inträder ju Birgitta med entusiasm och absolut lydriad i en inskriven och etablerad retorisk roll: änkevisionärens. Konstruktionen där är däremot inte explicit könsbunden utan snarare kontextuellt bunden till bibliska profetgestalter, män som kvinnor i *revelatio continua*-traditionen. Den religiös-retoriska konstruktionen överlappar den könsbaserade. I vilken mån den medeltida kvinnliga visionären och profeten är en manlig konstruktion kan däremot diskuteras. Feministkritiken mot det kvinnliga som osynliggjord ”infrastruktur” i samhällskulturen är ett annat relevant perspektiv på de kvinnliga medeltidsvisionärerna och profeterna. I viss mån kan det vara givande att närma sig Birgittas texter och livskontext med en feministiskt genomtänkt och dekonstruerande tolkningskategori, vilket till exempel Ebba Witt-Brattström gör.²³⁷ Om tolkningen fogar något till vår biografisk-psykologiska förståelse som inte sagts i andra ord redan är diskutabelt. Men om man komparerar Birgittas för- och efterprofetiska tid i en feministpsykoanalytisk tolkning ser man kanske stråk av strävanden mot en hemkomst till ett subjektivt agerande ’jag’. Vägen från ”afasi” till att bli ett ”talande subjekt” – för att tala med Luce Irigarays ord – är eventuellt en testbar hypotes inför Birgittas individuationsutveckling, vilket jag kommer att gå närmare in på i samband med biografianalyserna.²³⁸

Är biografier könlösa? Inte om vi tror på Adrienne Richs tillbakablick på kvinnors inlevelsemöjligheter i det förflutnas individhistoria:

As women our relationship to the past has been problematical. We have been every culture’s core obsession (and repression); we have always constituted at least one-half, and are now a majority, of the species; yet in the records we can barely find ourselves.²³⁹

²³⁶ Jensen, 1992, s. 124.

²³⁷ Witt-Brattström, Ebba, ”Den (o)heliga Birgitta av Sverige”, *Könets mörker*, Stockholm 1993, s. 50-63.

²³⁸ Jfr Björk, Nina, *Kvinnlighetens maskerad*, 1996 och Irigaray, Luce, *Könsskillnadens etik och andra texter*, Stockholm 1994, s. 61-75, baserat på intervju om Irigarays *Speculum, de l’autre femme*, Paris 1974, och Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and Subversion of Identity*, 1990.

²³⁹ Rich, Adrienne, *Of Woman born*, New York 1986, s. 86.

Efter att ha läst åtskilliga biografikritikers argument (historikers, samhällsfilosofers och litteraturvetares) ställer jag mig följande fråga: Fungerar biografien – åtminstone i vår samtid – bättre om den klär sig i kvinnligt kön? Feministiska biografiteoretiker- och författare kliver nämligen ofta galant över det bråte som senaste sekels teoretiker har samlat till ett enormt grusberg som skymmer hela sikten.

Efter en genomläsning av några feministbiografers resonemang kan jag utesluta ignoransen inför teoriproblemen som ensidig förklaring till denna skenbara lätthet och förtjusning inför det biografiska projektet. Min förklaring är att de kvinnliga biograferna ställer frågor som fortfarande gör biografien möjlig. De frågar efter konkreta saker: vad inträffade i en speciell kvinnas liv, vilka beslut och val gjorde/kunde hon göra, varför lyckades/misslyckades hon i sina handlingar och strävanden? Svaren är definitivt av biografisk karaktär, men de ligger observerbara och relaterbara i en samhällspolitisk och kulturell kontext. Samtidigt korresponderar de med en ideologisk och emancipatorisk metanivå. Kathleen Barry framhåller vikten av att söka och finna den kvinnliga subjektiviteten, det kvinnliga subjektet. En av hennes metoder för att bättre framkalla kvinnor i deras osynliggjorda historia är att likställa val med handling: ”choise is acting”.²⁴⁰

Detta gör att biografien självformas till ett oscillationsprojekt – inte ett individprojekt där den absoluta och totala sanningen om individen är målet. I den meningen utgår feministbiografien från den klassiska definitionen av livshistoria som en gren av historievetenskapen – eller litteraturvetenskapen om det gäller kvinnliga författare. Visserligen har biografier med manligt kön alltid skrivits utifrån samma underförstådda kontext, men de har varit mer heroiskt individcentrerade. Biografier om kvinnor i historien skapar fortfarande sin vetenskapliga mening och giltighet genom att oscillationsdraget lyfter fram nya insikter om relationen samhälle-individ och tid-kön. I ett feministiskt perspektiv har individforskningen inte hunnit bli ”gammaldags”. Det finns mycket mer att hitta och berätta om kvinnan i historien; biografien fungerar ännu som upptäcktsfärd för en feministhistoriker. Och om alltför befläckande utomvetenskapliga värdering impregnerar den biografiska texten rör det sig om enskilda författarproblem – inte om generella biografiteoretiska problem.

Kathleen Barry tvekar inte om feministbiografins mening och mål när hon söker efter biografins legitimitet ur historievetenskaplig synvinkel:

Thus, women's biography must be a new reading of history, which demands the rewriting of all history. /.../ In lifting women's biography from its imbeddedness in essentialism, women's history can be found through biographical interpretation; this enters in to the historical complexity and multidimensionality of women's lives that has been made all the more complex by their exclusion from history. If women's history is written from an approach that begins with their roles as mothers and sexual partners, where a history of childbearing and motherhood is simply added on, the result is that women's lives are not treated as if their are multidimensional at all.²⁴¹

Ur könsperspektiv ger Birgitta tungt vägande stoff för biografistudiet. Hon har attraherat manliga biografer i lika hög grad som kvinnliga levnadstecknare. Det finns ett brett jämförelsematerial av manliga och kvinnliga texter skrivna om en och samma person. Kraften i hennes karaktär som av 1800-talsbiografer, och ännu i början av

²⁴⁰ Jfr Barry, Kathleen, ”Toward a Theory of Woman's Biography. From the Life of Susan B. Anthony”, *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992, s. 29, 33-34.

²⁴¹ Barry, 1992, s. 33-34.

1900-talet, ofta beskrevs i konventionella manligt färgade egenskaper både av kvinnor och av män upplöser könskonstruktionen. Bakom den historiska masken finns s.k. ”birgittaegenskaper” som både män och kvinnor ser som förebildiga, attraherande och beundransvärda. Samma egenskaper kan omvänt fungera repellerande på både kvinnor och män.

Min läsning av Birgittabiografierna aktualiserade ganska snabbt frågan om biografins kön. Frågan handlade inte endast om hur biografins feminina subjekt – i detta fall den heliga Birgitta – fungerar som styrmekanism i den biografiska forskningsprocessen och i den utskrivna texten. Inte ens biografens kön betraktade jag som en isolerbar analysfaktor i sig. Snarare började jag se biografierna som *könsrelationsbaserade* forsknings- och textakter.

Min delundersökning av förhållandet mellan kön och biografi rör sig förstås kring föreställningar och framställningar av det biograferade subjektet, Birgitta. Men också historiseringen och kontextualiseringen av henne både i historien och i samtiden är av betydande intresse. Andra könsaspekter tangerar själva förhållandet mellan biograf och biograferad (som det avspelas i texten) och de föreställningar om könet i liv, text och historia som rör på sig i biografen och biografins undertext.²⁴²

5.5 Feministisk biografiteori

De feministiska teoridiskussionerna, med relevans för biografins kön, handlar om biografens relation till den biograferade, samtidsrelevansen i den biografiska textens könsaspekter och den feministbiografiska diskursens mål att göra upp med en patriarkal historiesyn. Den teoretiska fokuseringen har inneburit en problematiserad polarisering mellan ett rekonstruktivistiskt och ett konstruktivistiskt perspektiv. I den feministiska biografiteorin har biografins spänning mellan rekonstruktion och konstruktion fokuserats. Också dekonstruerande insatser har varit tydligt synliga, till exempel hos Liz Stanley. Den feministiska biografiteorin har följaktligen rört sig i samma banor som biografiteoretikerna Leon Edel, Ira Bruce Nadel och W.H. Epstein, vars biografipoetik behandlades inledningsvis i detta kapitel.²⁴³

Krav på förnyelse av motiv och tematik låg bakom den feministiska biografiteorin som grundlades på 1980-talet av pionjärerna Carolyn Heilbrun och Linda Wagner-Martin. Man ville göra upp med den konventionella marginaliseringen av kvinnliga värderingar och synpunkter och lyfte fram kvinnorelationer och äktenskap samt kvinnors förhållningssätt till samhällets attityder och tvärtom.²⁴⁴ Oppositionen mot den patriarkala historieskrivningen ligger naturligtvis som en implicit motrörelse i den feministiska biografikens målsättning. Kathleen Barry har uttryckt detta som en opposition mellan essentialism och konstruktion och som alla feministiska teoretiker har att hålla sig till.²⁴⁵ I till exempel Liz Stanleys dekonstruktion av det ”förflutna och nuet”, ”verklighet och ideologi”, ”självet och den andre”, ”liv och fiktion”, blir dessa teoripremisser eklatanta. Följden av detta förnekande av biografen som referentiell text gör det teoretiskt omöjligt att skilja biografen från både självbiografi och fiktionsberättelse. Biografens ”mind” (i social mening) får en stor betydelse som en knutpunkt

²⁴² Jfr om de danska litteraturhistoriska biografierna över kvinnliga författare i Richard, 1999, s. 61.

²⁴³ Jfr med Inger Larsson, 2004, s. 33-34.

²⁴⁴ Heilbrun, Carolyn, *Writing a Woman's Life*, London 1989, s. 27f samt Wagner-Martin, Linda, *Telling Woman's Lives. The New Biography*, New Brunswick 1994, s. xf.

²⁴⁵ Barry, 1992, s. 25.

och leder, som Inger Larsson påpekar, till enorma epistemologiska konsekvenser.²⁴⁶ Skillnaden mellan självbiografi och biografi är enligt Stanley att:

Biographical form is much less easy to subvert, to extend, to play with, than autobiographical form because it is founded upon and makes central use of positivist foundationalist and realist assumptions and rhetorical stances.²⁴⁷

Biografens subjektivitet får därmed en framträdande position i Stanleys biografiteoretiska resonemang. Subjektiviteten anses så betydelsefull att hon efterlyser en självbiografisk redovisning i biografien för att illuminera framväxten av den biografiska tolkningen. Den självbiografiska redovisningen hon insisterar på skall innefatta relationen mellan biograf och biografierad och utvecklingen av förhållandet dem emellan för att belysa den processuella framväxten av förståelsen. Rent teoretiskt ser hon nämligen ingen möjlighet att skilja biografien från självbiografi och fiktion. Genom en perspektivistiskt redovisad subjektivitet skulle själva biografiprocessen blottläggas. Stanley nöjer sig inte med bara en redovisning av slutprodukten. Hon beskriver själv sin arbetsmetod som kalejdoskopisk och menar att det sättet att arbeta är mer feministiskt än ett mikroskopiskt närmelsesätt där sanningsvärdet stöder sig på materialinsamlingen.²⁴⁸

En ofta underliggande tes vid studiet av historisk eller biografisk text är mäns och kvinnors olika jaguppfattning och de följer detta får för historiesynen och den biografiska texten. I biografier och i manlig filosofisk och psykologisk tradition framställs bilden av jaget i kulturen som en bild av den manliga positionsbestämningen. Det visar ett jag som är sammanhängande och autonomt. Det skapar ett jag som blir tydligt när det avgränsar sig mot omvärlden. Det intar en väldefinierad plats i förhållande till den större historien, i de minsta myterna och i teorin. Konstruktionen av det kvinnliga subjektet ser annorlunda ut, både i filosofin, historien, psykologin och i litteraturen. Det är ett jag som saknar både transcendens och autonomi. Det äger ingen enhet. Det saknar en fast förankring i historien: å ena sidan ett partikulärt och privat jag, å andra sidan universellt och tillförordnat naturen snarare än historien.²⁴⁹

Att livliga feministiska teoridiskussioner har vuxit fram ur den vitala anglosaxiska biografitraditionen är knappast förvånande. En del av den epistemologiska och ontologiska debatten finns sammanställd i antologin *All Sides of The Subject* (1992) där feministbiografikens särdrag och särmetoder diskuteras.²⁵⁰ Flera av skribenterna i antologin tar fasta på kvinnobiografiernas emancipatoriska kraft. Också feministbiografins auktoritetsstörtande potential accentueras. Biografien som genre problematiseras däremot inte alls i antologin. Det verkar råda ett slags konsensus om att en biografi är ”fiktion under ed”. Biografier över kvinnor ”skall skrivas under dubbel ed: biografen är edsvuren under både data och kvinnans ställning i historien”. De vetenskapssociala aspekterna verkar dessutom vara underförstådda, d.v.s. att vetenskap formas och färgas

²⁴⁶ Stanley, Liz, *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*, Manchester 1992, s. 86.

²⁴⁷ Stanley, 1992, s. 249.

²⁴⁸ Stanley, 1992, s. 86, 136, 178. Se även Larsson, 2003, s. 33-34 där den feministiska biografiteorin resumeras i förhållande till den övriga biografipoetologiska diskussionen.

²⁴⁹ Richard, 1999, s. 62.

²⁵⁰ *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992.

av den tid och miljö där den produceras.²⁵¹ Målet för feministbiografin formuleras av Rachel Gutiérrez i följande ordalag:

Feminism is interested not only in exceptional women who grew to become as important as men, but also in those who were sacrificed by ideology, better defined as case studies, which are the subject of anthropology and sociology. Biography is about uniqueness. Nevertheless, the biography of the average women, who has not distinguished herself from the majority, becomes the major subject of the political concern of feminist theory.²⁵²

Det handlar inte enbart om synliggörandet i sig. Kathleen Barry ser en grav brist i att kvinnor har porträtterats enbart som änkor, mödrar eller älskarinnor eller att deras liv blivit rejält förfalskat och förvridet i den historiska litteraturen. Uppgörelsen med alla distorsioner är ett av feministbiografikens uppdrag. Men också den inomvetenskapliga feministbiografen stöter på problem. Rachel Gutiérrez talar om kvinnans 'jag' som har varit handikappat i historien.²⁵³ Carolyn Heilbrun konstaterar koncist:

When biographers come to write the life of a woman – and this phenomenon has, of course, occurred with much greater frequency since the advent of contemporary feminism, let us say since the late 1960's – they have had to struggle with the inevitable conflict between the destiny of being unambiguously a woman and the woman subject palpable desire, or fate, to be something else.²⁵⁴

Tanken på en trestegsметодisk reflektion är återkommande hos flera kvinnliga biografier och teoretiker. Liz Stanley artikulerar den tydligast när hon talar om det processuella biografiska arbetet på flera nivåer. Reflektionen över det egna arbetet skall omfatta:

- a) förhållandet mellan biograf och objekt
- b) förståelsen av objektet
- c) förmedlingen av objektets historia.

Även om Liz Stanley biografiteoretiskt förespråkar ett nätverksbiografiskt tänkande och tar avstånd från metoden att "placera en enda individ i rampljuset och skicka de övriga in bland skuggorna" gör hon samtidigt upp med kritiken mot biografien och autobiografien för dess intresse för den otillåtna individualismen, en kritik där ordet narcissism ofta har hängt i luften. Hon finner kritiken trångsynt:

²⁵¹ T.ex. Gutiérrez, Rachel, "What Is a Feminist Biography", *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992, s.48-55, Dearden, Liz, "Reviewing Women's Biography", *Writing a Woman's life, All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992, s. 150-151, Heilbrun, 1989, s. 30.

²⁵² Gutiérrez, 1992, s. 54.

²⁵³ Gutiérrez, 1992, s. 49. Barry. 1992, s. 25ff.

²⁵⁴ Heilbrun, 1989, s. 21.

Lurking behind such a criticism is in fact to slip into psychological reductionist thinking: If you aren't writing about people en masse then what you are doing is neither social nor sociological. I would rebut this with the last breath in my feminist sociologist's body: I stand four-square by the conviction – fundamental to sociology – that people are social beings through and through, and that social structures are as recoverable from single social beings as they are from groups of them.²⁵⁵

²⁵⁵ Stanley, Liz, "Process in Feminist Biography and Feminist Epistemology", *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992, s.118. Citatet härrör från Victoria Glendinning (1983) och lyder i original "they place under the spotlight one individual alone, casting everyone else into the shadows".

Kristus visar sig för Birgitta när hon är i tioårsåldern. Detalj av altarskåp daterat till ca 1450-1475, från Appuna kyrka i Östergötland (nu i Statens Historiska Museum, Stockholm). Foto Lennart Karlsson.

III. BIRGITTA: LIV, OMVÄRLD OCH VERK

1 I spänningarnas Sverige

Birgitta Birgersdotter föddes omkring 1303 (ev. 1302) som dotter till upplandslagmannen Birger Peterson och hustrun i hans andra äktenskap Ingeborg Bengtsdotter. Birgitta var det näst äldsta barnet och den första dottern i äktenskapet. Genom modern kom hon att tillhöra folkungättens östgötska lagmansgren. I släkten ingick många höga kyrkliga dignitärer, bl.a. ärkebiskopen Olof Björnson, domprosten Andreas And i Uppsala och dominikanbiskopen Israel Erlandson i Västerås. Exakt var Birgitta föddes är osäkert. Finsta, som länge utpekats som födelseort, kom troligen i släktens ägo först efter Birgittas födelse.¹

Enligt vad Birgitta själv berättat för sina biktfäder hade hon gudomliga visioner redan i barndomen. En gång när hon var sex år vaknade hon mitt i natten. Mitt emot sängen stod ett altare och där satt en kvinna i skinande kläder med en krona i handen. Kvinnan kallade Birgitta till sig och frågade om hon vill ha den dyrbara kronan. När Birgitta nickade jakande placerades kronan på hennes huvud och hon ”kände då beröringen av kronan på sitt huvud, men när hon gick tillbaka till sin säng försvann synen som hon dock aldrig kunde glömma”.²

Birgitta miste som elvaåring sin mor. De närmaste två åren efter moderns död växte hon upp hos sin moster Katarina Bengtsdotter och hennes man, lagmannen Knut Jonson i Östergötland. Under 1320-talet efterträddes Mats Kettilmundson av Knut Jonson som riksföreståndare. Ett år tidigare hade den ännu omyndige Magnus Eriksson valts till kung.³

Birgittas tid i Sverige är influerad från två håll och indelad i två perioder: en uppländsk och en östgötsk. Uppland och Östergötland visar inte enbart upp olikheter i det rättshistoriska kulturarvet med sina divergerande landskapslagar. Också när det gäller kristnandets process och påföljande teologiska inriktningar finns skönjbara skillnader. Uppland och Västergötland kristnades av engelska missionärer medan Östergötland kom att bli ett cisterciensiskt influerat område. Spänningarna kan knappast ha varit ovidkommande för Birgittas del.⁴

¹ Klockars Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm, 1976, s. 9, 15. Klockars är den som gått djupast in i den genealogiska och källkritiska forskningen kring Birgittas ursprung. I övrigt försöker jag hålla en neutral bild av Birgitta här på så sätt att jag gallrar ut ett slags kunskapens minsta gemensamma nämnare, som samtliga forskare stöder sig på. Beträffande bevarade uppgifter om Birgitta bör det framhållas att tillgängliga källor har sammanställts, redigerats och publicerats under en tid när hennes roll som ”Guds språkrör” redan var etablerad i omgivningens medvetande.

² *Acta*, s. 76. Berättelsen brukar framhållas som en bild för Birgittas utvaldhet. Som ett annat ”bevis” på utvaldheten anges i *Acta* en förvision av en präst som förutsade att ett sällsamt flickebarn skulle födas i trakten och bli vida känt.

³ Klockars, 1976, s. 39-40.

⁴ Nordahl, Helge, *Den heliga Birgitta*, Skellefteå 2003, s. 47-49. Generellt kan sägas att cistercienserna valde landsbygden som arbetsfält, dominikanerna mindre städer som t.ex. Skänninge medan franciskanerna hade Stockholmsregionen som huvudsakligt verksamhetsområde – även om franciskanerna återfanns i många städer, vilket framkommer t.ex. i J.N. Rasmussens *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*. Om landskapslagarna bör framhållas att Upplandslagen var Birgittas fars verk. Denna, liksom Västgötalagen, var den mest liberala ur kvinnors synvinkel. I Upplandslagen var kvinnan på väg att bli juridiskt jämställd med mannen, d.v.s. betraktas som ett juridiskt *subjekt*. Flyttningen från Uppland till det juridiskt mer konservativa Östergötland kan knappast ha gått obemärkt förbi i Birgittas intellekt. Förstärktes det starka

Efter ungefär två år hos mostern på Aspanäs återvände Birgitta år 1316 till Finsta för att som trettonåring giftas bort med den några år äldre Ulf Gudmarson, också han son till en lagman. Samtidigt firades bröllopet mellan Birgittas syster Katarina och Ulfs bror i detta dubbelbröllop mellan två lagmansläkter. I Birgittas och Ulfs äktenskap föddes åtta barn varav fem nådde vuxen ålder.⁵

Hur såg då Birgittas sociopolitiska omvärld ut under hennes vuxna gifta liv i Sverige? *Regimen regale* eller *regimen politicum* är två begrepp som beskriver tidens makt- och ideologiska strider, d.v.s. frågan om fursten hade en gudagiven makt eller om lagen skulle stå i centrum för maktfördelning och politisk utövning.⁶

Birgittas föräldrageneration levde, politiskt sett, under en omvälvningsperiod. 1300-talet, Birgittas sekel, kan historietecknas till en konsolideringsperiod. Birgittas far ingår i den första generationen av en riksrådsaristokrati. Vid början av 1300-talet började det dynastiska regelverket stå klart. Vi ser en institutionalisering av makten, nya ämbeten och ett permanent råd bredvid kungen. Träldomen avskaffades och kungens landslag färdigställdes. Men i Sverige lyckas de kungliga centraliseringstendenserna inte lika bra som i andra europeiska länder, t.ex. Frankrike. Riksrådet förblev starkare här än annanstans. Rådet kunde representera kungens funktion och kungamakten blev mer kringskuren av aristokratin än i övriga länder. Birgitta och hennes ståndsgelikar ingick i en framväxande statsmakt.⁷

Den politisk-andliga kulturen byggde på riddarideologin. Med den växande centralbyråkratin följde nya ämbeten: ett lågfrälse började växa fram. Desto viktigare blev det därför i Birgittas högaristokratiska kretsar att betona riddarskapet som ett *andligt* kall; det räckte inte med en stridshäst för att bli riddare.⁸ Det aristokratiska program Birgitta argumenterar för i sina uppenbarelser skall ses mot denna bakgrundskontext.

1300-talets politiska klimat i Sverige präglades av en livlig politisk aktivitet från de ledande stormannakretsarnas sida under Magnus Erikssons omyndighetstid 1319-1332. En längre tids splittring, samt hotet från hertiginnan Ingeborgs och hennes "gemål" Knut Posses (de gifte sig först 1326) maktexpansiva strävanden, sammansvetsade olika intressen inom den svenska rådsaristokratin. Änehertiginnan Ingeborg, konunga-

rättsmedvetande, som genomsyrar revelationerna, av denna kontrast? Här för den norske Birgittabiografen Helge Nordahl fram tanken att Birgitta indirekt eventuellt kan ha fått en "engelsk uppfostran" på Finsta, inkluderande den iriska och engelska klosterkulturens öppenhet för dubbelkloster. En viktig fråga här är vad det innebar att hon var "sin fars, lagstiftarens, dotter"?

⁵ Klockars, 1976, s. 20, 42-43 samt s. 65, 76.

⁶ Sammanställningen har gjorts med hjälp av bl.a. följande källor: Lönnroth, Erik, *Sverige och Kalmarunionen 1397-1457*, Lund 1934, Andersson, Ingvar, *Källstudier till Sveriges historia, 1230-1436*, Lund, 1928 samt *Sveriges Historia*, Stockholm, 1943, Brilioth, Yngve, *Handbok i svensk kyrkohistoria. Del I. Medeltiden*. Stockholm 1948, Andrae, Carl Göran, *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid*, Uppsala 1926, Lind, John, *The Russian Sources of King Magnus Erikssons Campaign against Novgorod*, Medieval Scandinavia 12. Odense 1988, samt föredrag av Thomas Lindkvist vid Birgittasymposiet vid Åbo Akademi, *Birgitta – i språket, bilden och tiden*, 30.10 2003. Att frågan om *regimen regale* och *regimen politicum* är mer komplicerad än Erik Lönnroth har visat framkommer i Michael Nordbergs verk *I kung Magnus tid*, Stockholm 1995, s. 141-150, där en övertygande analys av Birgittas revelationer i jämförelse med Konungabalken i landslagen presenteras.

⁷ Textavsnittet bygger på i not 6 nämnda föredrag av Thomas Lindkvist vid symposiet *Birgitta – i språket, bilden och tiden*.

⁸ Ridderskapet kom sent till Sverige, först med Alsnö-stadga 1280. Därmed började en riddarideologi efter kontinental modell växa fram. Den höviska riddarkulturen kom i mycket urvattnad form till Sverige. I Birgittas syn på ridderskapet som ett andligt kall ingick också korstågskallelsen. Thomas Lindkvist ställde ovannämnda föredrag en intressant fråga: Visste Birgitta (och övriga inblandade) om stridsmålet var hedniska karelare eller den schismatiska östkyrkan när hon på Kristi uppmaning sporrade Magnus till korståg?

modern, hade en nyckelroll som ensam medlem i både den norska och den svenska förmyndarregeringen. Rådsmötet i Skara sommaren 1322 ledde till en konfederation mot hertiginnan. Man ville markera att regeringsmakten skulle hållas inom den svenska rådsaristokratin under förmyndartiden. Den inre samlingen mot Ingeborg forcerade fram en samgång mellan kyrka och världslig aristokrati i en intressegemenskap som riktades även mot kungamakten. Under 1320-talet hade riksföreståndaren Mats Kettilmundson efterträtts av Knut Jonson på Aspenäs, Birgittas mosters man.⁹

I början av 1330-talet blev Magnus Eriksson myndig. Dragkampen mellan kung och aristokrati kom att prägla hela hans regeringstid. Konflikten var realpolitiskt betingad och tillspetsades när Magnus lät välja sin yngre son Håkan till kung i Norge och den äldre, Erik, till svensk tronföljare i trots mot tidigare valkonungabeslut. Men också ideologiska vapen användes i kampen mellan aristokratin och konungen. Flera litterära alster, som skildrar dragkampen mellan fursteabsolutism och rådskonstitutionalism finns bevarade från denna tid. Inrikespolitiskt accelererade motsättningarna mellan rådsaristokratin och konungen att konflikten vid 1350-talets slut ledde till öppen brytning.

Men egentligen började Magnus Erikssons regeringstid bra. Genom personalunionen med Norge var han Nordens mäktigaste härskare och åtminstone nominell härskare över större delen av farvatten i Östersjön, Kattegatt, Skagerack och Nordsjön. Det svenska riket, som tidigare hade vänt blickarna österut, fick nu en brygga mot väster när en av Magnus Erikssons rådsherrar blev jarl av Orkney-öarna. Även för kyrkan blev den politiska ominriktningen västerut betydelsefull. Det danska riket befann sig i upplösningstillstånd och skåningarna, ledda av Lundabiskopen Karl Eriksson, vände sig till Sverige för att bli kvitt de holsteinska grevarnas järnmakt. Magnus Eriksson hyllades som skåningarnas konung och inlöste Skåne och Blekinge. I köpet undergrävdes hans ekonomiska relation till kyrkan efter att han på en herredag 1333 hade utverkat ett lån av halva kyrkotiondet för ett år. Magnus Eriksson blev i fortsättningen beroende av påvens välvilja.¹⁰

Vid början av 1350-talet stod Magnus Erikssons landslag färdig. Den innebar ett försök från statsmaktens sida att utöva starkare kontroll över handeln. Men att finanskrisen kulminerade vid 1350-talet berodde inte enbart på den misslyckade korstågspolitiken, som lyftes fram som orsak i klandret av konungen. Också digerdöden påverkade de inre ekonomiska förhållandena. Hur många som dog när svarta döden drog fram över landet är omöjligt att få fram, men forskarna är säkra på att konsekvenserna för tillgången på arbetskraft var förödande. Dessutom lades ett betydande antal hemman öde, vilket minskade kronans inkomster avsevärt.¹¹

Med sin landslag misslyckades Magnus Eriksson i sin strävan att göra Sverige till ett arvrike. I lagtexten finns ändå en eftergift från riksrådets sida: ett stadgande om att kungasönerna skulle ha företräde vid kungavalen.¹²

⁹ Nordberg, 1995, s. 31-41.

¹⁰ Den komplicerade skånska politiken finns utförligt behandlad i t.ex. Nordberg, 1995, s. 42-50.

¹¹ Varken räkenskaperna över peterspenningen eller undersökningar av frekvens av testamenten har kunnat ge tillförlitliga siffror för pestens härjningar, helt enkelt därför att man saknar uppgifter om befolkningens mängden. Enligt Vadstenadiariet förekom epidemier 1350, 1413, 1422, 1439, 1450, 1465, 1484 och 1495. I Birgittas uppenbarelse VIII: 57 sägs pesten bero på tre synder: högmod, omåttlighet och vinningslystnad. Janken Myrdal har i *Digerdöden, pestvägor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige*, Stockholm 2003, visat att pesten med stor säkerhet återkom även 1360 och 1369.

¹² Här skall göras en viktig distinktion. Frågan gällde inte bara arvmonarki kontra aristokratisk konstitutionalism. I texten i *Konungastyrelsen* framgår att det är till större skada för landet att välja ett omyndigt barn till konung än att ha ett barn till konung, som med ärftlighetens rätt har kommit till makten. När

De första åren av 1340-talet var framgångsrika för Magnus Eriksson. Kriget mot Valdemar Atterdag slutade lyckosamt efter att svenskarna hade intagit Köpenhamn. Under fredsförhandlingarna sommaren 1343 erkände den danske kungen Magnus innehav av Skånelandskapen. Revolterande norska stormän förorsakade däremot bekymmer. Revolterna bidrog troligen till Magnus beslut att upplösa personalunionen med Norge genom förslaget att hans nyfödde yngre son Håkan skulle ärva Norges kungakrona. Förslaget vann accept bland de norska stormännen. I överenskommelsen ingick ett avtal att Magnus skulle regera Norge tills Håkan var myndig samt att hans äldre son Erik skulle utses till kung i Sverige. Överenskommelse är daterad den 15 augusti 1343. Vid ett möte i Uppsala i december 1344 godkände de svenska stormännen konungens norska överenskommelse och de följer den hade för den västra delen av valriket, även om avtalet föregrep deras egen rätt att välja konung. Vid Uppsalamötet utsågs en interimregering som skulle styra Sverige medan Magnus vistades en längre tid i Norge. Interimsregeringen bestod av ärkebiskop Hemming (vän till Birgitta) i Uppsala, riddaren Nils Åsbjörnsson, lagmannen i Uppland Israel Birgersson (Birgittas bror) och Johan Christinesson, som var kungens guvernör över Skånelandskapen. Vad som egentligen hände under Magnus vistelse i Norge vet vi inte med säkerhet, men spänningen mellan kungen och det svenska riksrådet ökade och ledde till öppen kris. Krisen löstes vid ett riksrådsmöte i Lödöse i februari 1346, varefter kungen mer eller mindre kuvad sände ett cirkulärbrev till de svenska stiftet och deras invånare. I brevet utlovades skattelättnader. Vid den här tiden, och framöver, var Magnus upp över öronen skuldsatt, dels genom Skånepolitiken och dels p.g.a. utgifterna för kors- och krigstågen i österled. Magnus hade inte enbart lånat medel från påvestolen. Han hade också gnagt på tiondeinkomsterna och lånat stora summor av rikets stormän.¹³ Situationen blev snart ohållbar. Tiden mellan 1356 och 1363 betecknas som en upprorstid, nästan ett svenskt inbördeskrig.

Under ovannämnda år levde Birgitta som husfru på Ulvåsa. Av uppenbarelserna att döma, och eftersom hennes man var lagman (han blev sedermera riksråd) och släkten levde involverad i den praktiska politiken, kan vi förutsätta att hon var väl insatt i skeendena. Att Birgitta var förtrogen med Magnus och drottning Blanka framkommer tydligt i uppenbarelserna. Som huskaplan fungerade Nils Hermansson. Han hörde till tidens lärda, hade studerat utomlands och utnämndes senare till biskop i Linköping.

År 1341 (eller 1342) företog Birgitta och Ulf en pilgrimsresa till Compostela i Spanien. På hemresan, som gick över norra Flandern, hade konflikten mellan Frankrike och England redan pågått som öppet krig i några år. I princip höll sig Sverige neutralt men handelspolitiska intressen gjorde landet engelskvänligt. I Arras gjorde paret med följe ett uppehåll. Resan fördröjdes ytterligare av att Ulf insjuknade. I Arras hade Birgitta, enligt legendkällorna, sina första kända ”uppenbarelser” – om man förbigår legenden anekdoter om barndomsupplevelser och enstaka tidigare syner. Under resan fick, enligt källstoffet, även andra personer uppenbarelser av Birgitta.

ett barn har valts vill alla vara med och styra, vilket leder till strider. Att *Konungastyrelsen* förordade arvmonarki innebär inte att man nödvändigtvis ville stärka konungamakten. Det handlade snarare om att undvika missämja på grund av maktstrider. Nordberg, 1995, s. 145-146.

¹³ Nordberg, 1995, s. 241-256. Som orsak till att kung Magnus regering framför allt blev en regering på kredit framhåller Nordberg att riket saknade egna finanser. Enligt tidens synsätt bar kungen det personliga ekonomiska ansvaret trots att styrelseskicket hade börjat utvecklas mot mer moderna former. År 1351 beviljades Magnus visserligen ett lån av Clemens VI, men återbetalningsproblemen låg som ett tioårigt ok över kungen med återkommande hot om exkommunikation och interdikt. Först 1362 tycks skulden vara återbetald.

Cisterciensermunken Svennung sägs ha undfått en syn där Birgitta framträdde med sju kronor på huvudet. Resan låter oss anta att Birgitta antingen med egna ögon hade upplevt krigets förödelse eller kanske redan tidigare fått andrahandsinformation. Hennes första biktfar, magister Mathias från Linköping, vistades troligen i Paris under 1340-talet och är en tänkbar informatör här.¹⁴

Att både kriget i Europa och den svenska inrikespolitiken engagerade Birgitta märker vi av hennes uppenbarelser. Bland de första texterna ingick fredsbudskap till de stridande regenterna. Med biskop Hemming och prior Petrus Olofson som sändebud ville hon göra de stridande parterna medvetna om Kristi fredsvilja. Vi saknar konkret information om själva resan, men i *Acta* sägs det att ”Hemming fullgjorde ett gudomligt uppdrag i Frankrike och England, men fann konungarna i Frankrike och England mindre välvilliga att ta emot de Guds ord som Birgitta hade sänt genom honom”. Bland Birgittas senare revelationer finns också allmänna tillrättavisningar om hur en kung skall styra sitt rike. Hon blandade sig i Magnus Erikssons krigsexpedition i österled och ville se anfallet som ett regelrätt korståg och inte som ett världsligt plundrande. Likaså engagerade Birgitta sig i kungens ekonomiska skulder till påven.¹⁵

Efter hemkomsten från Compostela vistades Birgitta och Ulf i cistercienserklostret i Alvastra där Birgitta levde ytterligare några år efter makens död 1344 (eller 1346). I klostret fick hon sitt ”andliga genombrott” som relativt nybliven änka. Alvastraklostret hade sitt moderkloster i Frankrike, vilket antagligen innebar täta förbindelser till fransk klosterandlighet.¹⁶

Med den s.k. ”kallelsevisionen” inleds Birgittas nya liv som Guds ”språkrör”. Magister Mathias från Linköping, som troligen kände Birgitta sedan tiden på Ulvåsa, gick minutiöst igenom både uppenbarelserna och Birgittas liv och vandel. Hans slutsats var inte bara att visionerna var av Gud. Han t.o.m. jämför Guds uppenbarelse i köttet, Kristus, med hans uppenbarelse i anden, i Birgitta, och anser att den senare är ännu mera märklig. Eftersom magister Mathias tillhörde samtidens mest lärda män, och dessutom var känd på kontinenten, vägde hans omdöme tungt. Efter att kallelsevisionen hade fått teologisk sanktion fortsatte Birgitta att antingen själv skriva ner sina uppenbarelser eller diktera dem för någon av sina båda biktfäder. Båda biktfäderna hette Peter Olofsson. Den ene, magister Peter, kom från helgeandhuset i Skänninge. Den andre Peter blev subprior i Alvastra cistercienserkloster. De båda biktfäderna

¹⁴ Klockars, 1976, s. 87-90 samt *Acta*, s. 80, 482 och 503 om uppenbarelserna under pilgrimsresan. Paris var 1300-talets intellektuella centrum och universitetet där var livgivande för medeltidens kulturliv. Det *Fornsvenska legendariet* omtalar t.ex. två pojkar från Rom som tänkte studera i Aten och tillägger: ”Ty Aten var fordom den förnämsta bland skolor, liksom nu Paris”. År 1313 vistades minst ett tjugotal studerande från de svenska stiftet i Paris. Bl.a. Birgittas släkting domprosten Andreas And hade i unga år bedrivit studier i Paris. Samma gäller Birgittas vän biskop Hemming, som under 1320-talet hade haft den blivande påven Clemens VI som lärare. Paris var även centrum för bokproduktionen; därifrån kom de böcker Birgitta hade tillgång till. Jfr Piltz, Anders, *Medeltidens lärda värld*, Stockholm 1978, s. 153-183, *Röster från svensk medeltid*, red. Aili, Hans, m.fl., Stockholm 1990, s.180-200, Nordberg, Mikael, *Den dynamiska medeltiden*, Stockholm 1984, s.350-368 samt Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna*, Stockholm 1966, s. 115-139, 150-179, 209-234.

¹⁵ *Acta*, s.512 samt Klockars, Birgit, *Birgittas värld*, Uppsala 1973, s. 160-163. Se också *Rev. IV*: 1, 3, 4 samt *Renelaciones celestes*, *Book VI*, ed. Birger Bergh, Stockholm 1991, *Rev. VI*: 26, 41, 82 samt *Renelaciones Extragnagantes*, utg. Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 43, 73-80. I sv.övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 2, fjärde boken, kap.1, s.25, band 3, fjärde boken, kap. 26, s. 61, kap.41, s. 99-100, kap.82, s. 158-159 samt band 4, bif. upp, kap. 43, s.145-146. I ”Den Heliga Birgitta och upplösningen av den första svensk-norska unionen 1343. Ett sexhundraårsminne”, Kyrkohistorisk årsskrift 1943, ser Ingvar Hammarström ursprunget i Birgittas kungaperspektiv i den augustinska synen på *rex iustus* kontra *rex iniquus*.

¹⁶ Klockars, 1973, s. 157 samt Klockars, 1976, s. 92. Om årtalet för Ulfs död, se Birger Berghs sannolika tidsdatering till 1346, *Heliga Birgitta, Åttabarnsmor och profet*, Lund 2002, s. 43.

översatte Birgittas texter till latin. I takt med arbetet försvann s.g.s. alla av Birgittas egna svenska originaltexter.¹⁷

2 Den nya vingården

I en odaterad uppenbarelse läser vi följande ”brev” till kejsar Karl IV:

Du som är kejsare skall veta att jag, som är alltings Skapare, har dikterat en regel för nunnor till min högt älskade jungfruliga moders ära och givit regeln åt den kvinna som skriver till dig. Läs alltså igenom den och bearbeta påven så att han, som är min ställföreträdare i världen, ser till att den av mig dikterade regeln vinner gillande också bland människorna, sedan jag, Gud, förklarar mitt gillande av den inför min himmelska härskara.¹⁸

Birgittinorden, *Ordo Sanctissimi Salvatoris*, är Nordens enda bidrag till det europeiska klosterväsendet. Forskningen har inte klargjort när Birgittas klosterplaner egentligen började spira. Birgit Klockars daterar dem till 1345 när Birgitta fick den uppenbarelse, som är nerskriven vid nyårstiden 1345 och redigerad till *Renelaciones extranagantes* 74. Där påtalas de synder som grasserar i riket och kung Magnus uppmanas att bygga ett kloster. Kung Magnus hade sannolikt planer på att bygga ett palats i Vadstena, men Birgitta inspirerade honom till att i stället bygga ett kloster. Den 1 maj 1346 utfärdade kung Magnus sitt första mycket detaljerade testamente där han lovade att skänka Vadstena med underlydande gårdar till ett klosterbygge. Varken Birgitta och hennes kloster, eller någon annan särskild klostergemenskap, nämns dock i testamentet. Ingenting tyder heller på att Birgittas klosterregel fanns till när kungen skrev sitt testamente. Klosterregelns tillkomst dateras av Birgit Klockars till 1348-49. Andra forskare har gjort andra dateringar. Enligt Birgitta uppenbarade Kristus sig med hela *Regula Salvatoris* (med all 31 regler) i en och samma uppenbarelse. På 1350-talet svalnade kungens intresse för klosteridén, medan Birgitta fortsatte att planera ”den nya vingården” i Norden. 1350-1360-talen var ju på många sätt olyckliga och svåra år. Efter överläggningar med riksråd och biskopar utfärdade kung Håkan den 8 december 1361 Vårfrupeningen att årligen uppbäras för Vadstenaklostrets räkning. Stödet för Birgittas planer förnyades uppenbarligen. De följande årens politiska förvecklingar fördröjde däremot klosterplanerna. År 1365 är det i alla fall klart att de befintliga gårdarna i Vadstena raserades innan klosterbygget hann komma igång. Det politiska klimatet förblev fortsättningsvis ostadigt, men arbetet accentuerades fr.o.m. 1370-talet. Klosterbyggandet pågick och tog

¹⁷ Laterankonciliet 1215 fastslog djävulens existens, vilket gjorde att man förhöll sig misstänksam till s.k. uppenbarelsen. Under medeltiden fanns dock ett teologiskt begrepp, *discretio spirituum* för examinering av visioner. Man ansåg sig kunna skilja mellan den goda och den onda anden. Om principerna för *discretio spirituum*, se t.ex. Jönsson, Arne, *Alfonso av Jaen. His Life and Works with Critical Editions of the Epistola Solitarii, the Informaciones and the Epistola Serui Christi. Studia Graeca et Latina Lundensta I*, Lund 1981, s. 117-171, samt sammandraget hos Lundén. Tryggve i *Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelsen, 1-4*, övers. av T. Lundén. Malmö, band 1, 1957-1959, s. 57-60. I *Acta*, s. 485, redogörs för granskningen av Birgittas uppenbarelsen i samband med hennes kanonisering. Om Birgittas stora ”kallelsevision”, se *Acta*, s. 80f. Vad gäller Birgittas originalmanuskript finns endast ett par handskrifter, de s.k. ”Birgitta-autograferna”, bevarade.

¹⁸ *Renelaciones celestes*, Book VIII, ed. by Hans Aili, Stockholm 2002, Rev VIII: 51.

fart på allvar när Birgittas relikier fördes till Sverige 1374 där de placerades i den då provisoriska klosterkyrkan.¹⁹

Birgittas levnad sammanföll nästan exakt med påvarnas tid i Avignon. Hon hann uppleva fyra påvar under sin tid i Rom: Clemens VI (1342-52), Innocentius VI (1352-62), Urban V (1362-1370) samt Gregorius XI (1370-78). Under Urban V:s pontifikat började Birgitta arbeta aktivt för att få sin klosterregel stadfäst. Påvlig stadfästelse fordrades eftersom fjärde laterankonciliet 1215 hade förbjudit inrättandet av nya klosterordnar, ett förbud som upprepades vid andra konciliet i Lyon 1274. Efter ihärdiga påtryckningar fick Birgitta år 1367 påvlig sanktion för sitt kloster. Men hennes egen regel refuserades delvis och hon ålades att följa antingen den augustinska eller benediktinska regeln. Birgitta var missnöjd med resultatet: dels ville hon grunda en helt ny orden, inte bara bygga ett kloster, dels ogillade hon påvens kraftiga omarbetning av reglerna. Den påvliga kritiken mot Birgittas regel gällde främst dubbelklosteridén. Birgitta ville ju grunda ett kloster för både män och kvinnor där abbedissan skulle vara högst i rang och stå över munkarna och deras generalkonfessor. I Urbans V:s bulla, utfärdad den 5 augusti 1370, raderades dubbelklosteridén ut. Först år 1378, efter Birgittas död och genom dottern Katarinas idoghet, godkändes regeln i enlighet med hennes primära skiss. Men konciliestriderna om dubbelkloster som alternativ och klostrets indulgenser fortsatte katolska tiden ut.²⁰

Här är det plats för ett viktigt inlägg. Birgittas dubbelklostertanke är omstridd i forskningen. Tore Nyberg hävdar att det snarare rör sig om ett ”kloster för nunnor med manlig assistans”. Alf Härdelin föredrar att tala om ett trippelkloster eftersom pilgrimerna från början är medtänkta som en del av klostret. Signifikant i sammanhanget är att de manliga birgittinerna inte är munkar utan kallas för bröder.²¹

Byggnadsprocessen och tillkomsten av Vadstena kloster skedde diskontinuerligt och kan inte avhandlas utförligare i detta sammanhang. I en påvebulla, dagtecknad den 10 augusti 1373 i Villeneuve vid Avignon, uppges i ingressen att nunneklostret har byggts men att abbedissan och nunnorna ännu inte hade installerats. Källan är, enligt Höjer, inte nödvändigtvis tillförlitligt exakt. Han verkar själv hålla före att man redan då har kommit längre i klosterbygget. Hursomhelst mottogs Birgittas kvarlevor av en existerande klosterkommunitet bestående av både nunnor och bröder i juli 1374. Där skedde den högtidliga bisättningen av helgonets kvarlevor. Drottning Margareta, som tidigare hade gett planerna sitt entusiastiska stöd, bidrog till att klostret kunde byggas.²²

¹⁹ Fritz, Birgitta, ”Vadstena klosterkyrka och kung Magnus testamente 1346”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, Stockholm 2003, s. 285-296, Andersson, Iwar, *Vadstena gård och kloster I-II*, Stockholm 1972, Höjer, Torvald, *Studier i Vadstena kloster och birgittinordens historia intill mitten av 1400-talet*, Uppsala 1905, s.54-83, Sten Engström, *Bo Jonsson I*, Uppsala 1935, s. 264, samt *Reuelaciones extrauagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 74. I sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band fyra, kap.74 s. 171. Se också Klockars, 1976, s. 109-117, 156-162. Att regeln skulle ha dikterats i ett stycke kan ifrågasättas. I klosterregelns 13: de kapitel sägs uttryckligen att ”många år förflöt därefter”, vilket antyder att Birgitta kompletterat eller finslipat texten efteråt i Rom.

²⁰ Höjer, 1905, s. 59-70, 161-223, Collijn, *Birgittinska gestalter*, Stockholm 1929, s. 13-14, Klockars, 1973, s. 138-156, Grundmann, Herbert, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Lübeck 1961, s.135. Om Birgittas kritik mot påvarna och tillståndet i kristenhet och kuria: *Reuelaciones celestes*, Book I, with Mathias Prologue, ed. by Carl-Gustaf Undhagen, Stockholm 1977, Rev I:56, *Reuelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev IV: 33, 136, 140, 142, 144 och Rev. VI: 63, 96. I sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 1 kap 56, s. 173, band 2, kap. 33 s. 77, kap. 136 s. 238, kap. 140 s. 242, kap. 142 s. 245, kap. 144, s. 248. I en av Birgittas uppenbarelser ingick en passus om att det nya klostret i Vadstena skulle få avlatsförmåner för att bli självförsörjande. Om koncilielöfribuden mot grundandet av nya kloster, se *Conciliarum oecumenicorum decreta*, ed. J. Alberigo et alii, Bologna 1973, s. 242, 326.

²¹ Härdelin, Alf, *Kult, kultur och kontemplation. Studier i medeltida svenskt kyrkoliv*, Skellefteå 1998, s. 79ff.

²² Höjer, 1905, s. 80-81.

Vadstenaprojektet var ett stornationellt projekt på hemmaplan. Det kan vara skäl att ta en hastig inblick i scenariot där bygget planerades och reste sig under mittdecennierna av 1300-talet. Relationen mellan kyrkan och statsmakten är, som framgick ovan, en dramatisk följetong i 1300-talets Sverige. Till en början var förhållandet mellan ärkestiftet i Uppsala och statsmakten gott. Vartefter statens grepp hårdnade mot de kyrkliga anspråken försämrades relationen. Spänningarna gav upphov till en av de skarpaste konflikter mellan kyrka och stat som känd från medeltiden. Uppsala ärkesäte (grundat 1164) bedrev i praktiken ett tvåfrontskrig: mot den svenska regeringsmakten och mot ärkestolen i Lund. I Uppsala började man vända sig direkt till påvestolen för att få sina ärkebiskopsutnämningar godkända, vilket ledde till att Lunds ärkestol bannlyste domprosten Andreas And. I den politiska kampen, brödrastriderna mellan kung Birger, hertigarna Erik och Valdemar, stod kyrkan ibland delad.²³

Det finns skäl att återkomma till detta perspektiv. Det kan knappast ha varit så enkelt att Birgitta artikulerade endast ett högaristokratiskt kollektivprogram. Vadstenaprojektet blir märkligt eftersom det inte rådde brist på kloster i dåtidens Sverige. Christian Lovén har nyligen i en artikel visat att det troligen fanns ett sextiototal kloster i det medeltida Sverige. Förutom de äldre etablerade ordnarna (cistercienser, franciskaner och dominikaner) upprätthöll också johanniter, antoniter, karmeliter och kartusianer klosterkommuniteter i landet.²⁴

3 Makt eller vanmakt? Om familj, fromhet och frihet

En kort inblick i Sverige:

I Skandinavien grundades de första klostren under senare hälften av 1100-talet – med undantag av Alvastra och Nydala som tillkom 1143. I Danmark, menar Birgit Sawyer, tog man snabbt tillvara på möjligheten att trygga ogifta kvinnors villkor. Redan före 1175 fanns det 9 nunnekloster i Danmark. Vid mitten av 1200-talet fanns det 22 nunnekloster, 31 munkkloster och 2 dubbelkloster i Danmark. I Sverige (där det äldsta klostret var ett nunnekloster) fanns vid samma tid lika många munk- och nunnekloster, 6 av varje. De första klostren (Varnhem, Alvastra, Gudhem) var cisterciensiska. I Norge grundades bara fem nunnekloster (mot 14 munkkloster) mellan 1150 och 1250. Av Islands sex kloster under denna tid grundades enbart ett för kvinnor.²⁵

Under Magnus Ladulås regering hade kyrkan upplevt en generös tid. Till de sex franciskankonventen i Visby, Söderköping, Skara, Uppsala, Enköping och Stockholm grundades under hans regeringstid ytterligare fem konvent: Nyköping, Lödöse, Jönköping, Arboga och Linköping. Även den kvinnliga grenen av franciskanerna,

²³ Här vill jag närmast skjuta in en pil framåt i texten i form av en fråga. Kan Birgitta – både som visionär och som ”arkitekt” i Vadstena-projektet – ha varit ett viktigare redskap för kyrkliga kretsar än för sina frälseförbundna i kampen om att skapa ett kyrkligt maktsentrum i mitten av Sverige när centralmakten började befästas och eventuellt både kung och påve var intresserade av skattebetalare i den nordligare, ännu inte helt inlemmade delen av den framväxande centralstaten? Ett centralt beläget klostercentrum, med avlatsförmåner och relikier, kan också ha varit önskvärt för att stoppa den strida strömmen av pilgrimer till den heliga Olavs grav i Nidaros.

²⁴ Lovén, Christer, ”Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner”, *Formvännen* 96/2001. Uppgifterna om hur många klostren var under Birgittas tid har varierat. I alla översikter har man räknat med ett femtiotal. Lovén finner belägg för ett betydligt högre antal än man antog tidigare. Han räknar med ett sextiototal.

²⁵ Sawyer, Birgit, *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. Skara 1992, s. 91.

clarissorna, fick ett kloster (det enda i Sverige) vid St:a Clara kyrka. I fortsättningen, under hela 1300-talet, kvarstod kopplingen kungamakten och franciskaner i Sverige – en koppling som delvis berodde på kungens intresse för städernas utveckling där franciskanerna hade etablerat sig starkt. Årtiondena efter Magnus Ladulås' död (1290) blev en kampfylld tid för kyrkan. I stridens centrum stod Uppsala ärkestol, som förde ett tvåfrontskrig mot både den svenska regeringsmakten och ärkestiftet i Lund. Generellt kan man konstatera att kyrkan under 1300-talet steg för steg flyttade fram sina positioner genom att ideologiskt stöda det sakrala kungadömetns representanter i deras maktstrid med stormansfamiljerna.²⁶

Kvinnorna kom tidigt att spela en viktig roll för kristendomens utbredning. De bidrog aktivt vid grundandet av kloster samt var verksamma som donatorer till kloster och kyrkor. Av alla donationer till kyrkan i Sverige före 1280 gjordes en tredjedel av eller för kvinnor. Detta var till en början inte alldeles ofarligt. Rika änkor och ogifta arvtagerskor levde inte alldeles riskfritt om de mot släktens vilja donerade för mycket till kyrkan. St. Helena av Skövde och St. Margrethe av Roskilde till exempel mördades av sina släktingar, troligen p.g.a. sitt flitiga donerande till kyrkan. Att kvinnorna, både i Norden och Europa, var de första att acceptera den nya kristna läran kan delvis bero på tankarna om jämställdhet, individens egenvärde och ansvar. Människosynen blev mer individcentrerad och mindre beroende av släkt och samhällsposition. Förbudet att sätta ut barn infördes och – åtminstone i teorin – förbjöds äktenskap mot kvinnans vilja. Förbudet mot tvångsäktenskap inverkade antagligen mest på förhållandena för kvinnor ur den lägre samhällsklassen. För de högre samhällsklasserna var det viktigt att kunna slå ihop sina förmögenheter gentemot den framväxande centraliserande kungamakten. De kristnas plikt att hjälpa varandra kan också ha inneburit en social och ekonomisk trygghet för kvinnor som saknade möjlighet till egen försörjning, framhåller Birgit Sawyer.²⁷

Klostren grundades av kungliga personer, andliga och världsliga stormän för kvinnor av deras egen släkt och status. De blev ingen tillflykt för fattiga, annat än i egenskap av tjänstefolk och arbetskraft. Kvinnor gick inte alltid frivilligt i kloster; många placerades där av taktiska skäl med tanke på familjeegendomen. Klostren var öppna även för dem som inte ville avlägga klosterlöften. Genom s.k. provent kunde man köpa sig underhåll och vård på ålderdomen.²⁸

Trots att patriarkala grundstrukturer kringgärdade kvinnornas liv var deras ekonomisk-rättsliga ställning tämligen stark i det medeltida Skandinavien – åtminstone när det gällde den jordägande klassen. Uppgifter om deras liv kan vi hitta i källmaterialet tack vare äktenskapets strategiska betydelse för den ekonomiskt aktiva överklassen. För kvinnorna utanför de högre samhällsklasserna varierade levnadsvillkoren kraftigt. Alltsedan vikingatiden var släktskapssystemet övervägande bilateralt. Olika system existerade sida vid sida, framhåller Birgit Sawyer. Överallt kunde kvinnor bli ägare till jord genom hemgift, morgongåva eller arv. I lagarna fanns två principer för kvinnors arv: enligt den ena ärvde endast broderlösa döttrar, enligt den andra delade döttrar och

²⁶ Om kyrkopolitiken se Brilioth, 1948, s. 130-154, samt Andrae, Carl Göran, *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid*, Studia historica upsaliensia, Uppsala 1926.

²⁷ Leyser, Karl, *Rule and Conflict in an Early Medieval Society*, London 1979, s. 64 samt Sawyer, Birgit, "Familjen, förmögenheten och fromheten", *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunbild Kyle*, red. Sawyer, B., och Göransson, A., Göteborg 1987, s. 62-78. Som tilläggsinformation kan sägas att biskop Brynolf skrev officiet "Västergötlands ros" om Helena. Se Ohlander, A-S. och Strömberg, U-B., "Vad innebar kristendomen för kvinnorna?", *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*, s. 19-21.

²⁸ Sawyer, 1992, s. 91-96 samt Norborg, Lars-Arne, *Storföretaget Vadstena kloster*, Lund 1958, s. 66.

söner arvet efter proportionen 1:3. Under 1200-talet började det senare förfaringsättet dominera och kom småningom att bli det förhärskande i hela Skandinavien och när unga nygifta par skulle bygga upp sitt hushåll förväntade man att båda parternas familjer skulle bidra. I Magnus Erikssons landslag (ca 1350) reglerades förhållandet mellan hemgiften och motgåvan enligt en ståndsgraderad skala. Det verkar som om både hemgiften och motgåvan betraktades som kvinnans enskilda egendom under hela medeltiden, enligt Sawyer, även om hon inte fick disponera fritt över den utan var underställd mannens förvaltarskap. Först som änka rådde kvinnan fritt över sin egendom. Hon skulle först av alla ta ut sin andel vid arvsskiftet efter mannen. Enligt dansk och svensk rätt måste kvinnan stå under förmyndare. Det verkar ändå som om hon fick välja själv vem hon ville ha som förmyndare, skriver Sawyer. I den östsvenska rätten hade änkan en något friare ställning. Där kunde hon själv bestämma om omgifte och agera gifto-man för sina döttrar. Friast var änkan enligt västnordisk rätt. I de trakter som lydde under den jurisdiktionen fick änkor och ogifta kvinnor över 20 år ansvara för sig själv och sin förmögenhet.²⁹

Kvinnornas möjlighet att uppnå en mer självständig status var givetvis större i städerna än på landsbygden. I städerna finner vi kvinnliga näringsidkare under hela medeltiden. De flesta arbetade inom kvinnotraditionella yrken, t.ex. med tvätt, bakning, bryggning, textil- och klädtillverkning och sjukvård. Vi finner också spår i källorna av kvinnliga murare, hantlangare och roddare.³⁰ Kristnandet öppnade bildningsvägar för kvinnorna. De fick både alternativ och komplement till sin reproduktionsroll. Birgitta till exempel placerade sina döttrar i kloster för att de skulle lära sig ”heliga seder”, vilket inkluderade undervisning i läs- och skrivkonst.³¹ Kristnandet förde inte enbart med sig patriarkala övergudar. Med den nya läran följde jungfru Maria. Att Mariadyrkan tilltalade många kvinnor visar runstenar från Mälardalen. På nästan hälften av alla stenar som har rests av eller efter kvinnor kan vi läsa: ”Gud och Guds moder hjälpe hans/hennes själ”. Med kristendomen kom också helgonen in i människornas liv, mänskliga ”länkar” som garanterade och upprätthöll förbindelsen mellan himmel och jord. Trots att kvinnor inte kunde fungera som präster (prästinor) kunde de fylla samma viktiga funktion som helgonen, d.v.s. bli ett bindestreck mellan Gud och människorna.³²

Kyrkan blev en plats, och en plattform, i samhället där kvinnan fick en offentlig, synlig närvaro. Kvinnorna inneslöts i kyrkans ritualer och ceremonier i lika hög grad som männen.³³ Den hårdnande misogyna attityden, som växer sig starkare under

²⁹ Sawyer, 1992, s. 96-97. I ”Forn tidens och medeltidens kvinnor”, *Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. G. Kyhle, Stockholm 1987, skriver Ing-Marie Munktel att de tidigare patriarkala strukturerna förstärktes genom kristendomen. Jag är skeptisk till den slentrianmässiga synen. Senmedeltiden var dynamisk ur kvinnohistoriskt perspektiv och mina källor visar att samhällsstatus ofta gick före kön. Enkelt uttryckt: Birgitta togs på allvar och gavs rörlighet och handlingsfrihet på ett sätt som en bond- eller tjänsteflicka knappast hade kunnat få uppleva. I t.ex. David Gaunts *Familjeliv i Norden*, Stockholm 1996, s. 118-125 analyseras kvinnans starka ställning i äktenskapet under medeltiden. Gaunt kallar henne ”kompanjon och stormoder”.

³⁰ Dahlbäck, Göran, *I medeltidens Stockholm*, Stockholm 1987, s. 98-100, Österberg, Eva, ”Svenska kvinnors ekonomiska ställning under medeltiden”, *Kvinnans ekonomiska ställning under nordisk medeltid*, Kungälv 1979, s. 4.

³¹ Munktel, s. 18-19. Om kvinnors attityder till kristnandet, se Gräslund, Ann-Sofie, ”Kristnandet ur ett kvinnoperspektiv”, *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*, red. B. Nilsson, Uppsala 1995, s. 313-334.

³² Ohlander, & Strömberg, 1996, s. 23.

³³ Ohlander & Strömberg, 1996, s. 23-24. Ohlander och Strömberg skriver att kvinnorna tog emot kristendomen positivt. De jämför med kvinnorna i Tanzania, som genom kristendomen såg möjlighet att slippa arrangerade äktenskap och månggifte. Här vill jag tillägga ytterligare en aspekt. Det var också möjligt

århundradena framöver, tillskriver Ohlander & Strömberg skärpningen av celibatkravet för präster och förändrad praxis i arvsrätten. När man slutade att splittra upp jordegendomarna på alla arvingar, och i stället lät äldsta sonen ärva jorden, blev kontrollen över äktenskap och sexualitet allt rigidare. Synen på födda utanför äktenskapet förändrades i samma takt.³⁴

Birgittas Uppenbarelser är en av de få skriftliga källor vi överhuvudtaget har som diskuterar relationen mellan man-kvinna och det äktenskapliga samlivet. Både sexualiteten och äktenskapet framhålls som något mycket gott i hennes texter. Medeltidens grundbok i teologi, Petrus Lombardus *Sentenser*, som alla teologer måste kommentera som en del i utbildningen, innehåller också element till en jämställdhetsteologi. Lombardus kallar Eva Adams *socia*, vilket bevisas av att kvinnan skapas av revbenet (och inte av huvudet eller foten!). I *Sentenser* hävdas att ”vissa menar att han (Kristus) lika gärna hade kunnat bli kvinna som man. Men det var mycket lämpligare och bättre att han föddes av en kvinna och blev man, för att på det sättet visa att båda könen befriats”.³⁵

Europeiskt bakgrundsperspektiv

Kvinnor som självständiga jordägare eller som företrädare för olika yrken var ingen ovanlighet i det hög- och senmedeltida Europa. Nunneklostren i Västeuropa spelade en viktig civilisatorisk roll genom att upprätthålla skolor även för flickor där nunnorna undervisade i läsning, räkning och skrivning. Många indicier pekar på att läskunnigheten inom feodalklassen var betydligt mer utbredd bland kvinnor än bland män. I en programskrift pläderade t.ex. den franske juristen Pierre Dubois för att staten i varje provins skulle inrätta skolor för både pojkar och flickor där de inte endast skulle lära sig läsa och skriva utan också studera latin, filosofi och logik. Han ansåg att det vore särskilt lämpligt för flickor att undervisas i naturvetenskap, medicin och kirurgi.³⁶ Nordberg förfäktar uppfattningen att den negativa syn på kvinnor, som framkommer i medeltidens litteratur, beror på att kvinnans ställning var så stark att den uppfattades som hot och konkurrens av männen. Den enda grupp, vid sidan av kvinnorna, som kunde bli föremål för samma generella svartmålning, var prästerna. I det fallet var det just deras starka position, som gav upphov till den hätska nidd bilden.³⁷

att formellt gifta sig men leva i ett ”vitt äktenskap”. Också från svenska källor finns exempel på det alternativet, bl.a. i Birgittas släktkrets.

³⁴ Ibid, s. 24 samt Kim Esmark & Patrick McGuire, *1000 år i Europa*, Lund 1999, s. 114f om celibattanken från 1000-talet. Tvånget om celibat för präster skärptes vid Andra Laterankonciliet 1139 och ytterligare år 1248, men det dröjde länge innan kyrkan fick kontroll över dessa förhållanden. Samhället hade i stort sett overseende med prästernas äktenskapliga liv. Seden med trolövning, ”fästning” fortlevde länge som giltig form i samhället trots att kyrkan krävde kyrklig vigsel med prästerlig välsignelse.

³⁵ Nina Sjöberg disputerade i oktober 2003 vid Uppsala universitet på en doktorsavhandling om detta perspektiv på Birgittas revelationer. Artikelssammandrag av avhandlingen ingår i *Finsk Tidskrift*, 2-3/2004. Birgittas hemliv och äktenskap har också beskrivits av Jeannette Nieuwland i ”Birgittas syn på äktenskapet: teori gentemot praktik”, s. 83-92 och av Bridget Morris i ”Från hustru till klostergrundare. Birgitta på 1340-talet”, s. 93-102. Bägge artiklarna ingår i *Birgitta, hendes verk och hendes kloster i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, Se även Petrus Lombardus, *Sentenser*, III, dist. 12, c.3 här citerat genom Piltz, Anders, *Det gråtande djuret*, Skellefteå 1998, s. 291 med not. För utförligt fördjupande teologisk reflektion se Kari Børresens doktorsavhandling *Subordination et équivalence. Nature et rôle de la femme d'après Augustine et Thomas d'Aquin*, Oslo 1968.

³⁶ Nordberg, 1984, s. 78-100, Ennen, Edith, *Frauen im Mittelalter*, München 1987, s. 79-86, 143ff.

³⁷ Nordberg, 1984, s. 116-126. Visst förekom det ömsesidiga ”maktsymbioser” mellan präster och kvinnliga profeter/visionärer, men jag tror att Nordberg ändå förhastar sig här. Troligare är väl att vi först har ett

Kristendomen blev delvis en kvinnornas bundsförvant, och förändrade synen på ätt, ägande och jurisdiktion, även om teologin i sig inte forcerade ett jämlikhets-tänkande. De enda radikala jämlikhetsförespråkarna fanns bland kättare som till exempel albigenser och valdensare. Kristendomens allt starkare ställning och civilisatoriska makt bidrog till ett markant kvinnoöverskott i Europa. Först adeln, sedan borgarna, lade sig av med oseden att döda oönskade flickebarn. Befolkningen ökade, könsproportionerna förändrades. Dödssiffrorna bland männen var dessutom, främst genom de många och långa krigen, högre än bland kvinnorna. Under senmedeltiden var balansen kanske återställd. Statistiken är omstridd bland forskare och på basis av befolkningsuppgifter tar man inte längre ett kvinnoöverskott för givet (olika åsikter har framlagts av forskare och dessutom finns regionala variationer). Många forskare räknar ändå med ett överskott av änkor under hög- och delvis senmedeltid på grund av den ojämna ålderbalansen: dödlighet bland flickebarn var högre och männens ålder var högre vid inträde i äktenskap. Man antar även att ett det fanns ett kvinnoöverskott i städerna.³⁸

Med den kanoniska lagen följde ändringar i arvsföljden. Först försökte man begränsa de yngre sönerns giften. Så småningom förändrade man strategin till att låta den äldste sonen ärva allt, eller åtminstone merparten av arvet, för att förhindra splittring av egendomarna. Den nya arvsföljden stärkte givetvis männens ställning på bekostnad av kvinnornas. För kvinnornas del blev klostren ibland en frivillig tillflyktsort, även om det var vanligt att småflickor (också småpojkar) sattes i kloster om de ansågs överflödiga och till ekonomiskt besvär. Också unga män såg en reträttmöjlighet i klosterlivet. Många yngre arvlösa söner sökte sig till den bokliga lärdomens liv i klostren för att undgå krigstjänst. Tillströmningen till klostren från 1100-talet och framåt resulterade snart i ett utbredd inre förfall inom klosterväsendet. Kvinnornas juridiska ställning var givetvis inte geografiskt likartad eller statisk. Vi finner till exempel änkor med en stark ekonomisk-rättslig makt och även som företrädare för olika service- och hantverkar-yrken. Under senmedeltiden inskränktes däremot den självständiga yrkesutövningen.³⁹

För att förstå den spirituella splittring, som kom att känneteckna europeiskt religiöst liv från 1100-talet till långt in på 1300-talet, är det nödvändigt att erinra sig grunden till att katolska kyrkans makt över sanningen började luckras upp. Katarerna var en kättersk rörelse, delvis influerad av gnostiska läror. Rörelsen, och tankarna, spred sig från Languedoc och nådde senare över nästan hela Europa. Där blandades idéerna upp med bland annat kätterska influenser från bogomilerna, som i sin tur hade spridit sina läror från Balkan mot Europa. Redan på 1100-talet bekände sig mellan 30 och 50 procent av Languedocs befolkning till katarismen.⁴⁰ Katarerna missionerade två och två. De levde i största enkelhet, ägnade sig åt hantverk, upprätthöll kvinnohus där ogifta eller frånskilda levde i en kommunitet och försörjde sig genom olika slags hantverkar-

förakt mot ”det svagare könet”, vilket sedan prästerna – i sina ”omanliga” yrken och tilltagande celibatsideal – drabbas av.

³⁸ Sawyer, 1992, s. 71-72, 81-102, Werner, Ernst & Erbstöser, Martin *Ketzer und Heilige. Das religiöse Leben in Hochmittelalter*, Wien 1986, s. 33-48, 70-96, 272-314, samt Ennen, 1987, s. 143ff. och Uitz, Erika, ”Die Frau im Berufsleben der spätmittelalterlichen Stadt”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, red. Dinzelsbacher, P.&Bauer, D.R., Köln 1988., s. 444-445.

³⁹ Gurevitj, Aron, *Medieval popular culture. Problems of belief and perception*, Cambridge 1988, s. 183-213, Sawyer, 1992, s.86-102, Werner & Erbstöser, 1986, s. 68-70, Ennen, 1987, s. 92-112, Uitz, 1988, s. 445.

⁴⁰ I fall inget annat uppges bygger texten nedan om katarismen och europeiska kättarrörelser i huvudsak på en sammanfattning ur Werner & Erbstössers *Ketzer und heiligen. Das religiöse Leben in Hochmittelalter* och Grundmann, Herbert, *Ketzergeschichte des Mittelalters. Die Kirche in ihrer Geschichte. Ein Handbuch*, hrsg. K.D Schmidt und E. Wolf, Göttingen 1963.

yrken. Katarerna var ändå inget ofarligt element, som enbart höll sig till sin egen gemenskap. På många sätt förhöll de sig kritiska till katolska kyrkan och predikade mot ”kyrkans nattsidor”. År 1209 företogs det första ”korståget”⁴¹ och det slutade i en blodig massaker av invånarna i staden Bézièrs. Staden Albi var kättarnas centrum. Där dröjde det tjugو år innan franska kronan och katolska kyrkan, genom massakrer och kättarbål, lyckades kuva albigenerna och få kontroll över katarernas område. Katarerna bjöd dock fortfarande motstånd från sitt sista centrum, Montségur, men 1244 stormades även detta fäste. Katarernas självständiga förhållande till kristendomen spred sig och deras läror sammanblandades med flera andra kättarrörelser och fortlevde under skilda gestalter, exempelvis i den oenhetliga beginrörelsen.

Fjärde Laterankonciliet hade, som nämnts, vid sitt möte 1215 förbjudit grundandet av nya klosterordnar. Detta innebar i praktiken att kvinnliga konvent måste inordnas i redan existerande manliga klosterordnar. Här uppstod problem: i praktiken motarbetade samtliga ordnar det livliga intresset bland kvinnor för klosterliv, som från 1200-talet gjorde religiösa strömningar till ett av medeltidens typiska kvinnoföreteelse. Särskilt i Nordeuropa utbreddes sig de religiösa väckelserörelserna bland kvinnorna. 1200-talet var en enda lång uppvisning av manlig ovilja gentemot kvinnligt klosterliv, en ständig kamp mellan de enskilda ordnarna och kurian. Kurian var ibland tillmötesgående mot kvinnorna. Man försökte i skarpa ordalag och genom påbud kräva att ordnarna skulle ta sig an de kvinnliga klostergrenarna för att få ordning i det kaos som rådde. Grunden till motviljan i manliga kloster låg givetvis i försörjningsbördan och det ekonomiska ansvaret. I de fall där de kvinnliga konventen lyckades fungera som ekonomiskt självbärande enheter avmattades konflikten för en tid. Men den pyrde under hela 1200-talet och långt in över 1300-talet som ett svårslösligt problem. Det hände att kvinnor stormade klostermurarna för att få tillträde till gemenskapen. Tidvis var motståndet mot kvinnliga kloster särskilt starkt. Kvinnorna kom därför ofta att samlas i egna spirituella grupper utan anknytning till någon etablerad orden.⁴²

Den mycket disparata s.k. beginrörelsen, som delvis höll ihop denna spiritualitet, är svårfångad och heterogen. I många fall inspirerades man av den kvinnliga mystikern Hadewijch och hennes *Minnelebre*. Många av kvinnorna levde tillsammans, yrkesarbetande i kollektiv, utan klosteranslutning och avlagda löften. Flere grupper krävde dock att få grunda sina egna kloster. Också Birgitta kom att förknippas med beginerna. Enligt källorna beskyldes hon för beginidéer av sin son Karl, närmast på grund av sin anspråkslösa klädsel. I Sverige finns annars inga säkra spår efter beginerna, vilka däremot skall ha funnits i Danmark. Av Vadstenadiariet framgår att birgittinerna vände sig mot beginerna.

För kurians del måste både kättar- och klosterproblemen lösas; kampen för kvinnokloster innebar ofta i praktiken en kamp mot en presumtiv grund för kätteriet. Kontakterna mellan olika kättarrörelser och beginer tilltog under 1200-talet. När beginrörelsen och andra fattigrörelser utvecklades som starka religiösa strömningar i Europa följde osanktionerade tankar tätt i spåren. Bland annat vid översättning av religiös litteratur till folkspråken spelade kättarrörelserna en stor roll och det hände att översättningarna grumlades av kätterska tankar. Kvinnogrupperna samlades ofta under en

⁴¹ Citationstecken därför att katarismen sist och slutligen bara var ett svepskäl för kriget. Den franske kungens egentliga orsak till våldföring var hans strävan att inlemma det alltför ”självständiga” sydfranska området med resten av Frankrike.

⁴² I t.ex. Grundmann, 1963, s. 140ff. behandlas Fjärde Laterankonciliet program utförligt. Det religiösa klimatet är av största vikt för förståelsen av Birgittas liv, värld och ageranden. Som vi skall se längre fram kan en helt ny hypotes skissas vad beträffar den mångomdiskuterade frågan om Birgittas dubbelkloster.

manlig ledare för att läsa denna nya populärlitteratur, där också nyskriven, snart allmänt spridd uppenbarelse-litteratur, ingick. Det är skäl att framhålla den stora skillnaden mellan teologernas religion och den allmänt utbredda folkfromheten.⁴³

Dominikanernas *Capitulum generalissimum* i Paris 1228 kom ett steg framåt i klosterproblemet: man började ta sitt ansvar för kvinnliga dotterkloster. Kopplingen mellan dominikaner och 1200-talets religiösa kvinnorörelse är dokumenterad, samtidigt som motståndet i ordensledningen länge är tydligt skönjbart. År 1252 mer eller mindre tvingades påven Innocentius IV att utfärda ett skriftligt löfte där han lovade dominkanorden att inte underställa dem ett enda kvinnokloster på tjugu år framöver. Franciskanerna fick ett likalydande beslut (*Cura monialium*) 1260, men såg sig i praktiken tvungna att ändra sig: *Ordo Sanctae Clarae* grundades 1263. Clarissorden var underställd franciskanerna, men fungerade relativt självständigt. Därefter ökade de kvinnliga klostren raskt i antal. De för alla ordnar smärtsamma slitningarna fortsatte ändå 1200-talet ut och in i följande sekel. Motviljan betingades inte alltid av ekonomiska skäl; det fanns också präster som vägrade utföra de prästerliga funktionerna (bikt och nattvard), vilket givetvis var katastrofalt för de kvinnliga klostren. På andra håll däremot löpte samarbetet smärtfritt.⁴⁴

Vad drev då denna rörelse som växte så kraftigt under 1200-talet och in i 1300-talet? Dels sög den upp ett visst överskott av ogifta kvinnor och gav plats och livsmening åt många kvinnor. Dels ingick den i en större rörelse där lekmännen i allmänhet hade börjat engagera sig eftersom man kände misstroende mot den kyrkliga maktfullkomligheten. Enligt André Vauchez rörde det sig om en kristocentrerad motrörelse mot kyrkans förfall och stelbenta hierarki. Eftersom kvinnor inte fick uppträda offentligt som predikanter etablerade man en form för kvinnlig religiositet som framöver blev modellskapande. Mellan 12- och 1500-talet finner man få levnadsteckningar, *vitae*, om kvinnligt fromhetsliv som inte betonar den karismatiska begåvningen till vilken visioner, uppenbarelser, auditioner och profetior hörde som kriterium. Peter Dinzeltbacher omtalar denna starka kvinnliga religiositet som ett *raison d'être* för medeltidskvinnorna.⁴⁵ Ytterligare en förklaring, i mitt tycke, den intressantaste, läser vi i Karen Glentes analys av manlig och kvinnlig religiositet under hög- och senmedeltiden. Hon ser inte de kvinnliga visionärerna, mystikerna, profeterna som ett kvinnornas eget motalternativ till manligt prästämbete. Hon betonar i stället att kvinnornas starka intresse för andlighet kan beror på att både vetenskapen och den skolastiska teologin var stängd för dem.⁴⁶

⁴³ I Vauchez, 1987, s. 145ff, skiljer författaren beginerna från andra visionära inriktningar p.g.a. deras koncentration på *unio mystica*. Beginerna var centralt en flamländsk-tysk företeelse. Tack vare Hadewijchs omfattande andliga korrespondens har vi en god inblick i hennes lära om den andliga kärleken. I "Mystisches Erlebnis und sprachliche Vermittlung in den Briefen Hadewijch" av P. Mommaers och F. Willaert i *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit*, hrsg. Dinzeltbacher, P/Bauer, D.R. Köln 1988, understryks hennes roll som centralförmedlare för en bredare krets av andligt inriktade kvinnor.

⁴⁴ Djupare inblickar här ger bl.a. Herbert Grundmann i *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, 1961, s. 135-319. Se också *Lexikon des Mittelalters*, "Dominikaner, dominikanerinnen", underartikeln om Skandinavien.

⁴⁵ Vauchez, 1987, s. 194-202 samt s. 239-249. Hur allvarlig kampen mellan lekmännen och klerikalismen var får man en aning om i Bonifatius VIII:s bulla *Clericis laicos*, 1296, som inleds med orden: "Hela historien visar tydligt lekmännens fiendskap mot prästerna". Eamon Duffys verk *Helgon och syndare*, Skellefteå 2002, ger en god inblick i tiden, särskilt s. 170-193. Se även Dinzeltbacher, Peter *Mittelalterliche Visionsliteratur*, Darmstadt 1989, s. 9, 29.

⁴⁶ Glente, Karen, "Mystikerinnenviten aus männlicher und weiblicher Sicht", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, red. Dinzeltbacher, P. & Bauer, D.R., Köln 1988, s. 265-266. Glente lägger en stark betoning på det kognitiva. Den visionära förmågan innebar ett vetande. Detta framkommer tydligt i vitor och biografier över heliga kvinnor. Ett tydligt exempel är biografien över Agnes von Ochsenstein. Glentes tolkning kan ytterligare bestyrkas genom Birgittas revelationer där samma tendens är uppenbar.

Bakgrunden är följande. I slutet av 1200-talet hade franciskanerna börjat förändra det andliga livet. Det skedde inte genast på ett gripbart sätt, men dyrkan av klosterlivet ersattes stegvis med en syn på det gudomliga som närvarande i både kropp och själ. Man började dyrka Gud i mänsklig form: i Kristus. Det religiösa livet spred sig utanför klostren, i synnerhet bland kvinnorna som nu efter flera seklers stumhet fick bredare möjlighet att spela en roll i kyrkans liv och verksamhet. Det hela utvecklades snart till en omfattande, oenhetlig och svårgripbar spirituellt rörelse där man ställvis satte det klerikala på undantag. Betoningen låg på ett personligt gudsförhållande utan mellanhänder: ”Från Gud direkt till människan”. En kristens perspektiv skulle inte reduceras endast till Gud i himlen utan innefatta Gud som mänskligt uppenbarad.⁴⁷

Det kvinnliga inslaget i den franciskanska fromheten var omfattande. Inte minst när vi gör ett överslag av helgonförklaringar av kvinnor som levde på 12- och 1300-talet noterar vi den franciskanska kvantiteten: Elisabeth av Tübingen (död 1231), Rosa av Viterbo (död 1251), Clara av Assisi (död 1253), Clara av Montefalco (död 1308), Delphine av Puimichel (död 1360).⁴⁸

I den nyväckta väckelsen växte många starka kvinnliga personligheter fram även om de inte uppträdde som predikanter. Redan på 1100-talet hade antalet karismatiskt begåvade kvinnor ökat markant. Den sista ”institutionaliserade” profet vi känner till levde på första århundradet efter Kristus. Först på 1100-talet träder profeterna in på den historiska scenen igen, eller rättare sagt profetissorna. Från förr känner vi till Hildegard av Bingen.⁴⁹ Hon var av en dem som tidigast började hota påven och kardinalerna i skarpt formulerade brev. Hildegard var en ovanlig begåvning: förutom profetiska anlag hade hon omfattande kunskaper i medicin, fysik och musik. Efter henne dröjde det, enligt Vauchez, ända till Birgitta innan en kvinna med samma andliga tyngd och kraft steg fram på den kyrkliga scenen, även om många profetissor, mystiker och visionärer uppträdde däremellan. Påven Johannes XXII till exempel beskrevs av flera profetissor som så full av synd att helvetet väntade för hans del. De profetiska rörelserna underblåstes av Avignonproblemet och ”den stora schismen”. Men under 1300-talet var kyrkans ledning så upptagen med sina inre konflikter att man inte hade tid att ta itu med de kvinnliga profeterna och visionärerna. Det medförde att deras rörelse- och aktionsfrihet expanderade mer än någonsin tidigare. Vi ser en kort glimt av frihetens och förverkligandets tid för kvinnorna innan de tilltagande kättarprocesserna på 1400-talet satte stopp för den spontana spiritualiteten för en lång tid framöver.⁵⁰

⁴⁷ Konsthistorikerna har kunnat påvisa samma omställning i bildkonsten. Från den triumfatoriska Pantokratorgestalten övergick man till att skildra den lidande Kristus så mänskligt och naturtroget som möjligt. Motiven i visionslitteraturens historiografi visar samma omdisponering, vilket Dinzeltacher framhåller i *Mittelalterliche Visionsliteratur*, 1989, s. 4.

⁴⁸ Vauchez, 1987, s. 189-190. Den både breda och djupa fromhetskontext som franciskanrörelsen utgjorde över hela det senmedeltida Europa visas av en mängd kvinnliga *vitae* från denna period. Vauchez nämner ytterligare ett dussintal för tiden välkända fromma kvinnor som levde inom den franciskanska spiritualiteten.

⁴⁹ Hildegard var ju verksam två sekler för Birgitta och hör alltså inte till den spiritualitetsrörelse som behandlas här. Jag nämner henne bara för jämförelsens skull, eftersom det finns vissa likheter mellan henne och den heliga Birgitta.

⁵⁰ Som Dinzeltacher påpekar i ”Rollenverweigerung, religiöser Aufbruch und mystisches Erleben mittelalterlicher Frauen”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzeltacher, D.R. Bauer. Köln 1988, s. 37-38, är det viktigt att minnas att termen ”religiös kvinnorrörelse” inte är ett medeltidsbegrepp. Termen har skapats av den moderna forskningen och saknar givetvis relevans för de medeltida kvinnorna själva, för deras visioner och deras organisation i sina små andliga grupper. Det handlar inte om en medveten kvinnomanifestation, varken emancipatoriskt eller teologiskt. Det existerar inget socialt vi-medvetande hos dessa kvinnor. Se också samma källa, s. 3ff om det nya inflödet av kvinnliga profeter och utvecklingen från 1100-talet och framåt.

Visionärerna sökte sig ofta till högt uppsatta personer för att därigenom lättare nå fram till kyrkans ledning med sitt budskap. Marie Robine från Béarn slog sig ned för att bo nära påvens palats och överöste honom med profetior. Katarina av Siena och Constance de Rabastens (senare delen av 1300-talet) blandade sig i påvevalet och siade om kommande påvar. Constance talade självsäkert om kvinnlig andlighet och förkunnade:

Den rätta tron finns inom en kvinna, den kommer att bevaras av en kvinna och den kommer att förkunnas av en kvinna.⁵¹

De kvinnliga profeterna och visionärerna var olika till temperament och sensibilitet. Vissa drag tycks ändå vara gemensamma. De var alla övertygade om att sin utvaldhet. De såg sig som en kanal (jfr begreppet *aqueductus*⁵² hos Bernhard av Clairvaux) från Gud direkt till människorna. De talade om en direkt maktöverföring från Kristus till dem själva. De inre röster de hörde lovade dem en vishet över teologernas och doktorernas kunskap. Kvinnornas tillvägagångssätt var ofta likartat: de predikade inte (såsom franciskanerna) rakt framför folket utan vände sig direkt till kyrkans högsta ledning. De ville reformera kyrkan uppifrån, omedelbart. Kvinnorna kritiserade likväl inte de hierarkiska strukturerna; det gisslade prästerskapets otillräcklighet. Omkring 1385 börjar vi möta en annan typ av kvinnliga profeter. Dessförinnan hade budskapet lagts fram, visserligen hårt men ändå respektfullt, inför påven som Kristi ställföreträdare. I slutet av 1300-talet blev kvinnornas budskap alltmer apokalyptiskt och hotfullt. Som exempel kan nämnas Constance av Rabastens som jämförde påvarna med falska profeter och Avignon med Ninive. När de kvinnliga profeterna och visionärerna inte genast fick gensvar från kyrkan, trots sin tilltagande kritik mot kurian, började de sätta sitt hopp till den världsliga makten. De knöt stora förhoppningar till de franska kungarna Charles V och Charles VI, men deras tilltro grusades också där. Man såg som den franske kungen och den tyske kejsaren uppgift inte bara var att regera utan lika mycket att skydda kyrkan och värna om sina undersåtars frälsning. Det var drömmen om helgonkonungen, länge närd, som nu kulminerade.⁵³

Vid 1200-talets början var de kvinnliga konventen bihang till de manliga klostren. Därifrån fick de sina regler och statuter. Några decennier senare, i synnerhet från 1300-talet framåt, blir förhållandet ibland det omvända. Kvinnorna blev spiritualitetens kraftcentra. De omgav sig med präster, numera inte i egenskap av andliga ledare utan snarare som lärjungar. Den mest kända är Katarina av Siena, som hade ett flertal präster från olika länder i sin närhet. Hon kallades av dem för "La Mama". Samma förhållande rådde mellan prästerna runt Birgitta och Delphine från Provence. De båda kvinnorna

⁵¹ Vauchez, 1987, s. 239-244.

⁵² Piltz, Anders, "Inspiration, vision, profetia. Birgitta och teorierna om uppenbarelsen", *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3-7 oktober 1991, s. 78-79. Piltz menar att ordet inte skall översättas med "språkrör" utan förstås i betydelsen "kanal", d.v.s. ledare för den livgivande vätskan som är Guds ord.

⁵³ Vauchez, 1987, s. 239-244, 279ff. Jag tror att pendlingen mellan den franske kungen och den tyske kejsaren här är ett tecken på det politiskt förvirrade läget. Filip IV hade ju utmanat påven genom att vilja dra en skiljelinje mellan politisk och världslig maktutövning. Den tidigare maktsymbiosen mellan påvedömet och den tyske kejsaren var bruten. Frankrike höll på att bli centralmakten framom andra, men man visste ännu inte till vem man skulle sätta störst tillit, kejsaren eller kungen. Kejsar Karl IV stimulerade i hög grad förhoppningarna. I sin ungdom hade han haft en drömvision, som ledde till en omvändelse med ett aktivt intresse för kloster och liturgiförnyelse. Om Karl IV som visionär se Dinzlacher, 1989, s. 2-3.

påverkade prästerskapet i sin omgivning och fick inflytande i både kyrkliga och politiska angelägenheter.⁵⁴

Vaucher betonar inflytandet och makten hos dessa kvinnor och ser männen är ett slags lärjungar till dem. Männen vann fördelar genom kvinnorna. Om vi ser till prelaterna kring till exempel Birgitta och Katarina, märker vi att relationerna var till ömsesidig nytta. Kvinnorna behövde skydd av kyrkans män, ett godkännande av sin renlärighet i en tid då kättarmisstankar kunde falla snabbt och lätt över den som talade om andliga ting. Prästerna runt de visionära och profeterande kvinnorna agerade ofta i det kyrkopolitiska spelet och använde kvinnornas uppenbarelser som påtryckningar.⁵⁵ Dinzeltacher har gjort upp en lista över visioner under en tusenårsperiod från 500-talet till 1500-talet. Av de 173 identifierade texterna härstammar ungefär 70 från kvinnor. Ingen annan litterär genre torde vara så väl företrädd av kvinnor som visionlitteraturen.⁵⁶

De flesta kvinnliga profeter och visionärer följde kyrkans lära. Några av dem hade också en mystisk läggning. Mysticismen var däremot ingen populärreligiositet; den var elitistiskt förbehållen en liten krets ”gudsvänner”. Här kunde man föreskriva liv i kyskhet och fattigdom med målet att få möta Gud direkt i en vision. Från Delphine i Provence utgick tidigt idén om ”vita” äktenskap som kom att leva länge som renhetsideal. Mystikerna betonade vikten av kontemplation och extas, men också av vallfart och korståg. 1200-talets kvinnliga mysticism ingick i seklets stora andliga förnyelserörelser inom kyrkan. Först på 1300-talet började man ifrågasätta kvinnornas tillförlitlighet. Formerna och uttrycken hade eskalerat och blivit alltmer drastiska. När kvinnorna aktivt började försöka reformera kyrkan satte de sin egen tillvaro på spel. Budskapet att varje kristen hade samma rang som präster och munkar var minst sagt provocerande. De flesta av de fromma kvinnorna var lekmän och levde utanför klostren eller i en obunden kontakt till klosterlivet. Flera av kvinnorna kände till varandra, följde i varandras fotspår och inspirerades av varandras visioner. Jag nämner bara ett par exempel som har relevans i detta sammanhang. Vi vet att Birgitta läste och influerades av 1200-talshelgonet Elisabet av Ungern. Antagligen hade hon läst om henne i ”Fornsvenska legendariet”, en samling helgonvitor som bygger på Jacobus Voragine *Legenda Aurea*. Birgitta i sin tur påverkade andra kvinnor, bland annat den engelska visionären Margery Kempe. Margery inledde uppteckningen av sina uppenbarelser på Birgitta-dagen 1436. Också mellan Birgittas dotter Katarina och Katarina av Siena finns kontakter dokumenterade. Vi känner ytterligare till två andra engelska kvinnor i Birgittas efterföljd: Cicely och hertiginnan av York, som byggde upp sitt vardagsliv enligt Birgittas modell. Det samma gäller antagligen Elisabeth Barton i början av 1500-talet, som återfinns i litteraturen som ”den heliga ungmön av Kent”, eller ”Pseudo-Birgitta”. Elisabeth Barton predikade mot Henrik VIII och blev senare avrättad.⁵⁷

⁵⁴ Vaucher, 1987, s. 252.

⁵⁵ Vaucher, 1987, s. 252f. Dinzeltacher gör i ”Das politische Wirken der Mystikerinnen in Kirche und Staat: Hildegard, Birgitta, Katharina”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzeltacher, D.R. Bauer, Köln 1988, en jämförelse mellan dessa kvinnor i deras egenskap av kyrkopolitiker. Medan Hildegard och Bingen ofta försökte påverka utvecklingen genom hotelser om gudomliga straff tycks Katarina ha varit smidigare i sin argumentering. Till skillnad från de båda andra skrämselfroferna var hon ”både mildare och kunde skratta”.

⁵⁶ Jfr Piltz, 1991, s. 73.

⁵⁷ Vaucher, 1987, s. 248-256. Ordet ”gudsvänner” används f.ö. ofta av Birgitta. Om Elisabeth av Ungern se *Renelaciones celeste*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev. IV: 4, i sv. övers. *Himmelska upp.*, band 2, kap.4, s. 34. Om de engelska efterföljerskorna se Morris, Bridget, ”Birgittas efterföljare i England”, s. 254-260, i *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, Stockholm 2003. Ytterligare kan tilläggas att vi

4 Bildvärld och världsbild: medeltidens visionstopografi

Förvisso är denna uppenbarelse mera förvånansvärd än den, varigenom han visade sig i köttet. Den senare framhöll ett köttligt yttre för köttets ögon, men den förre visar Guden och människan för andliga ögon. Genom den senare talade den som skulle dö till dödliga, men genom den förre, talar den som alltid skall leva till de dödliga, på det att de må bli odödliga. Genom den senare visade den, som vandrade på jorden, det gudomliga i det mänskliga, men genom den förre försonar den, som regerar i himmelen det mänskliga med det gudomliga. Genom den senare gäldade han rättvisans skuld genom att dö för oss; genom den förre lovar han att ge barmhärtighetens gåva åt oss syndare, fast han ej är skyldig till det.

Magister Mathias prolog till Birgittas *Himmelska uppenbarelsen* citeras ofta. Det är ingen tvekan om att han och Birgitta lever i en tid när man fullt och fast tror på *revelatio continua*. Men den storslagna Ouvertyren är häpnadsväckande i sin konklusion: Birgittas syner är märkvärdigare än Kristi människoblivande.⁵⁸ Man kan ställa några frågor redan här, som skall återkomma längre fram. Vilka behov fyllde Birgittas uppenbarelsen i det andliga och kyrkopolitiska klimatet i kristenhetens utmarker? Fanns det en användbarhet som gjorde att man så beredvilligt godtog dem som givna av Gud?⁵⁹

Revelationer, *revelationes*, är det samlande begreppet för en retorisk genre med ett synnerligen heterogent innehåll. Här återfinns poesi- och prosatexter med andligt innehåll, liturgiska texter, brev, nedtecknade syn- eller hörselupplevelser med gudomligt budskap samt teologiska utläggningar och religiösa eller religiöst-politiska budskap. Det gemensamma är att texterna har ansetts härstamma direkt från Gud, d.v.s. vara av uppenbarelsekaraktär som ”himmelsbrev”.⁶⁰ Anders Piltz påpekar med anledning av sina studier av magister Mathias egna texter att man var medveten om den symboliska karaktären av visionerna. Det var inte den oskapade guden Birgitta påstod sig ha sett utan skapade ting som han hade använt som symboler för sig.⁶¹ Piltz, stödd av Karl Rahners distinktion mellan mystiska och profetiska visioner, bedömer Birgitta som en profetisk visionär. Hon får inte uppenbarelsen för sin egen andliga tillfredsställelse skull utan för att undervisa, varna, uppfodra andra. Hon är en budbärare, en ”*canale*” med ett uppdrag i världen och kyrkan, en medlarinna mellan Gud och människor med uppgift att bedöma, döma och kalla till omvändelse. Så såg magister Mathias på Birgitta enligt sin egen nerskrivna dagordning som förkunnare, bibelinterpret och själasörjare. En

gissningsvis kan utgå från att Birgitta kände till en omfattande del av andra kvinnors texter eftersom visionslitteraturen var vida spridd i stora upplagor redan från 1100-talet. Se Dinzeltbacher, 1989, s. 16.

⁵⁸ Mathias omtalar aldrig Birgitta som profet. Den skolastiska definitionen av profetia som förutsägelse var redan i sig ett hinder, konstaterar Anders Piltz. Mathias skildrar hennes upplevelser i termen av *apparicio* och *reuelacio*.

⁵⁹ Mer om prologen i *Himmelska uppenbarelsen*, band I, s. 57f.

⁶⁰ Dinzeltbacher, 1989, s. 2-7.

⁶¹ Definitionen stämmer överens med Augustinus doktrin i *De trinitate* 15.9. Kyrkofadern talar om sinnesvisioner, bildvisioner och abstrakta visioner. I sina apokalypskommentarer uppställer Mathias kriterier för den utvalde visionären. Han/hon skall ha en fast karaktär och erfarenheter av kriser samt äga uthållighet och inre frihet från köttets oppositionella krafter, vara oberoende av andras beröm och leva i nitälskan för Guds lag. Han eller hon skall vara helt absorberad av anden och vara särskilt utvald för uppgiften. Mathias följer den klassiska doktrinen om tre former av vision: kroppslig, andlig och intellektuell. Piltz, 1991, s. 73-76. Andra kategoriseringar har gjorts senare. Danteforskaren D’Ancona skiljer mellan poetiska, politiska och kontemplativa visioner. Teologen Karl Rahner särskiljer i sin skrift om visioner mellan mystiska och profetiska uppenbarelsen.

förmedlare av Gud hemligheter kring kyrkans tillstånd i den yttersta tiden skall leva rotad i det goda, dagligen söka kontemplation, inte förhäva sig utan leva ödmjukt i det fördolda och fördjupa förståelsen av andliga tina genom sin förtrogenhet med de bibliska symbolernas värld. Utläggningen av Guds ord är centrum i predikantens verksamhet.⁶²

Eftersom Birgittas revelationssamling i sig är heterogen (visioner, auditioner, uppenbarelser, brev, reflektioner, meditationer, politiska pamfletter) kommer jag att växelvis röra mig med begrepp som visioner, uppenbarelser, syner och mystiska erfarenheter.⁶³ Distinktioner mellan begreppen görs endast när sammanhanget så kräver. Allt detta ingår i hennes litterära topografi. Men inledningsvis, för begreppsklarhetens skull, vill jag återge Dinzeltachers definition av vision och uppenbarelse. Kriteriet här är rumsupplevelsen. I en *vision* ingår det extatiska tillståndet som en förutsättning; visionärer förflyttas hinsides till en annan verklighet, ofta detaljerat återgiven. En *uppenbarelse* däremot förutsätter ingen rumsförflyttning. En stämma, eller en gestalt, manifesterar sig i visionärens rum. Ibland är visionen/uppenbarelsen bildlös, ibland enbart en intuition. Dinzeltacher talar då om *visio intellectualis*.⁶⁴

Jag utgår från Dinzeltachers syn på revelationer. Enligt hans uppfattning är visioner/uppenbarelser inte endast scenografier av medeltidens hagiografiska topografi. Revelationerna har en plats i konkreta handlingskedjor. De är användbara som medel, inte enbart som självändamål. Detta lyfter dem delvis utöver den hagiografiska motivkretsen. Revelationernas effektivitet som omorienteringsinstrument i många människors liv under medeltiden är ett annat reellt kriterium: revelationerna ingår i konkreta liv – och konkretiserar (och omvandlar) enskilda liv. Dinzeltacher lyfter fram generella, psykiska och tidlösa, drag i revelationernas heterogenitet. Samtidigt är han ständigt uppmärksam på idéhistoriskt betingade fluktuationer i uttrycken. I bakgrunden ligger en religiös och psykologisk-somatisk förståelse utan patologiska övertoner. Olika tidstypiska visionerna inplaceras i en historisk-social och sociologisk förklaringsmodell. Revelationslitteraturen har sin egen flertusenåriga historiografi med kulturella och mentalitetsmässiga skiftningar i motiv och uttrycksform. Dess historia är tids- och samhällsrelaterad och dynamisk. Även i vår egen sekulariserade tid förekommer visioner/

⁶² Piltz, 1991, s. 76.

⁶³ Profetiska syner, uppenbarelser och visioner, hittar vi redan i Gamla testamentets böcker. Också drömmarna betraktas emellanåt som ett uppenbart ”gudsspråk”. Nya testamentets gestalter får också motta uppenbarelser och visioner, men de tillmäts inget egenvärde i sig. Den stora uppenbarelsen är Kristus. Paulus nämner (Gal 2:2.) att han fått en uppenbarelse: utan att gå in närmare in på dess innehåll meddelar han att han handlat därefter. De skiftande synerna är alltså avgörande i sig; evangeliet är det viktiga. Ett undantag utgör *Johannes uppenbarelser*, som redigerats in sist bland de bibliska texterna. Som Dinzeltacher påpekar i *Mittelalterliche Visionsliteratur*, 1989, s. 22, fick däremot bearbetningar och utbroderingar av den apokryfiska *Visio Pauli*, som bygger på en korinterbrevstext (2 Kor. 12) en stor litterär spridning inom visionslitteraturen under medeltiden. I *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Stuttgart 1981, s. 39-45, visar samme författare att även drömmar kunde tolkas som gudomliga uppenbarelser under medeltiden. Kriteriet, som skiljde dessa från vanliga drömmar, var att de gudomliga drömmarna uppenbarade religiösa sanningar, d.v.s. de var underställda samma *discretio spirituum*-examination som övriga visioner och uppenbarelser. Under medeltiden förändras synen på drömmarna. På natten frodas mörkrets makter. Det blir viktigt att betona att synerna hade uppträtt när visionären sov, vilket Birgitta nogsnat påpekar.

⁶⁴ Dinzeltacher, 1989, s. 18-19. Under medeltiden användes både begreppet *visio* och *revelatio*. Under tidig- och högmedeltid var det förra vanligast, under senmedeltiden det senare. Birgittas uppenbarelser gick under begreppet *revelatio*. I *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, 1981, s. 28-57, klargör Dinzeltacher i detalj de olika begreppen och deras innebörd. Han konstaterar bl.a. att liksom sömnen är nödvändig för drömmen är extasen en förutsättning för visionen.

uppenbarelser eller andra mystiska upplevelser. De flesta kulturer i mänsklighetens existenshistoria innehåller religiösa extremuttryck.⁶⁵

Inom revelationsforskningen skiljer man mellan visionärer och mystiker. En och samma person kan ibland vara på en gång mystiker, visionär och profet, men vanligtvis är mystiken en elitistisk inriktning, förbehållen en snävare krets ”gudsvänner”. Mystiken är en bildlös och obeskrivbar upplevelse/erfarenhet i själen. Mystik kan definieras som upplevelsen av en erfaren, omedelbar kontakt med Gud. Visioner däremot är bildrika tillstånd, möjliga att skildra, som inre syner. Mystikerns mål brukar beskrivas som *unio mystica*, en enhetsupplevelse mellan själen och Gud. Den mystiska traditionen förutsätter en viss teologisk bildning och/eller andlig träning. Hos exempelvis Hildegard av Bingen och Birgitta dominerar det extrovert profetiska. Gertrud av Helfta däremot betonar en lydnadens mystik, efterföljsamhet i Kristi lidande. Mechthild av Magdeburg är introvert koncentrerad på själens gudskärlek.⁶⁶

Ett slags tidigmedeltida början till genren, som senare växte explosionsartat, hittar vi i påven Gregorius den stores (590-604) *Dialogi de vitis patrum Italicorum*. Samlingsvolymen är en sammanställning av muntligt traderade bevisberättelser om själarnas liv efter döden. Från 600-talet känner vi till dels de första individuella visionerna och dels den första visionsboken, författad av en tidigmedeltida karismatiker. Boken är exceptionell, men de enskilda visionerna från detta sekel kom att bli litterär-retoriskt modellbildande för revelationstexternas utformning framöver. Inte bara överskrift, prolog, kontextuellt sammanhang, visionens uttrycksform och epilog blev stilbildande. Också detaljrekvisitan återkommer i olika konfigurationer under hela medeltiden.⁶⁷

Trots den likartade motivkretsen i himmels- och helvetessyner uppvisar revelationsstoffet ändå inte enbart kompilering och traditionsöverföring. I lika hög grad kan vi tala om koncipiering. En jämförelse mellan Birgittas och många andras visioner och uppenbarelser visar med övertydlighet hur samtidsföreställningar, bilder, texter, predikningar, exaltationer och vitt skilda händelser införlivas i de extatiska synerna. Det finns en tradition. Det utbildas en genre. Men de individuella uttrycken och det epokepotionella är tydliga tids- och individmarkörer. Vi kan tala om en lika varierande stilutveckling här som i den sekulära litteraturhistorien.

Från den karolingiska epoken känner vi till en omfattande mängd visioner. Under 1000-talet tilltar hinsidessynerna. Också längre textstycken med visioner inkorporeras i historiografiska verk. Här kommer delvis nya element in: millennieskiftets eskatologiska

⁶⁵ Dinzlacher, 1989, s. 4-8. Vad gäller t.ex. medeltidens detaljerade hinsidessyner från helvete, skärseld och himmel drar Dinzlacher en saklig förståelselinje till dagens ”nära döden-upplevelser” och många människors skildringar av att möta en nära släkting, eller kär vän, just före själva dödsögonblicket. Under medeltiden utgjorde det bibliska och himmelska persongalleriet denna familj. I vår tidkultur, som eliminerat helvete och skärseld, möter i stället ljussyner som ofta förekommande uppenbarelseuttryck. Medeltidens uppenbarelser hade sina egna förutsättningar: förberedelsen i askes och bön, synernas korrespondens med samtidens konst, deras enhet som en egen genre och deras konsekvensfunktion. Om historisk-sociala förklaringar till visionsuttryck, se Dinzlacher, 1981, s. 233-266. En konkret historisk överblick av den medeltida kristna västvärlden med dess varierande spiritualitet, gudsidéer och kristna centralfokuseringar ger Vauchez i inledningskapitlet, ”L'idée de Dieu”, i *Les laïcs au moyen age*, 1987.

⁶⁶ Om Gertrud, se Lanczkowski, J., ”Gertrud die Grosse von Helfta: Mystik des Gehorsams”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzlacher, D.R. Bauer. Köln 1988. Gertruds *Legates divinae pietatis* finns i tysk översättning av Lanczkowski. Titeln, liksom överskriften på hennes andra samling, *Exercitia spiritualia* anger den inåtvända koncentrationen. Mechthilds texter, jämte en kortare biografi, finns i översättning av Alf Härdelin: *Gudomens strömmande ljus. Mechthild från Magdeburg*, Stockholm 1980. Om mystikdefinition, se Dinzlacher, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, 1981, s. 53-56.

⁶⁷ Dinzlacher, 1989, s. 22-23. Denna äldsta visionsbok existerar inte längre som konkret historisk källa, men genom vitan över abbedissan Aldegundis von Maubeuge (död 694/695) känner vi till en *libellus* med hennes uppenbarelser.

ångest och mirakelbevis till stöd för den gregorianska reformationen är tidstypiska litterära inslag. Höjdpunkten inträder emellertid på 1100-talet, inte bara när det gäller omfång och detaljrikedom utan också i litterär-estetiskt hänseende. Visionstexterna visar tydligt på lekmännens tilltagande religiösa aktivitet. Den episka strukturen är likartad i höviska epos och religiösa visioner: en pilgrimsfärd genom underjorden till det himmelska Jerusalem eller en kamp, genom motgångar, mot ett religiöst mål eller hjältens självförverkligande. Såväl visioner som profana episka texter talar om ett ”uppåstigande”, antingen från underjorden till paradiset eller till det högre andliga medvetande som det ridderliga ståndsidealet ville gestalta.⁶⁸

Från 1200-talet och framåt breddas den andliga upplevelsefären. Det visionära blir nu ett fenomen bland andra inom den praktiska upplevelsemystiken. Stigmatisering, syner av det blödande hjärtat, profetior, levitationer, under och mirakler börjar bli allt vanligare. Dessa extatiker framträder ofta i enhetliga geokulturella områden: i dagens Belgien, Holland, sydvästra Tyskland och norra Italien.⁶⁹

Många visionärer gav uttryck för en fromhetsrörelse, buren av idén om ett *vita apostolica et evangelica*. Väckelsen gick rakt genom de olika sociala skikten under medeltiden. Visionerna/uppenbarelserna var inte uteslutande ett kvinnligt fenomen även om kvinnorna utgjorde majoriteten som författare till revelationslitteraturen. Samma gäller de karismatiska fromhetsströmningarna under både hög- och senmedeltid. I de europeiska källorna möter vi många föregångare till Birgitta och ett stort antal samtida visionärer och profeter. De är alla, också inom ett och samma sekel, så olika till temperament och uttryck, att fenomenet är svårt att syntetisera. Några generella sällningsgrepp kan ändå göras. Texterna skiljer sig sinsemellan främst genom synlighetsgraden av *homo interior* och förekomsten av engagemang i dagligt samtidsliv och praktiska eller politiska frågor. Vissa visionärer var mer extroverta medan andra fokuserade på *unio mystica*, den åtrådade gudsföreningen. Målet var ett gudomliggörande av den enskilda människan och inte enbart en reformation av kyrka och kristenhet. Bland aktiva, utåtriktade 1300-talsvisionärer som korresponderade med påvarna, märks vid sidan av Birgitta bl.a. Marie Robine från Béarn, den italienska Katharina av Siena och Constance de Rabastens från Toulouse.⁷⁰

Revelatio continua, som nämnts, är ett grundbegrepp när vi rör oss i medeltiden. Det var underförstått att Gud inte slutade meddela sig med människor i och med att de bibliska böckerna hade sammanställts: Gud kunde (ville) fortsättningsvis uppenbara sig genom människor på olika platser, i skiftande sammanhang och tider. Men visioner var farliga. Under perioder när ”det ena decenniets ortodoxi övergick i det andra decenniets kätter”, kunde visionärer och profeter ses som ett allvarligt hot mot kyrklig ordning. Därför hade man, med stöd av 1 Joh:4, utvecklat en särskild disciplin, *discretio spirituum*, för att kunna avgöra om uppenbarelsen i fråga var av Gud eller av djävulen.⁷¹

⁶⁸ Dinzeltacher, ”Jenseitsvisionen – Jenseitsreisen”, *Epische Stoffe des Mittelalters*, red. V von Mertens & U. Müller, Stuttgart 1984, s. 61-80. I den kultur- och mentalitetshistoriska övergången från hög- till senmedeltid opererar Dinzeltacher med två typer av visionärer. Han skiljer mellan tidigmedeltida visionärer som, vad vi vet, sällan får mer än en vision och ”kedjevisionärer”, vilka allt oftare börjar framträda oftare fr.o.m. 1200-talet.

⁶⁹ Dinzeltacher, 1989, s. 28.

⁷⁰ Vauchez, 1987, s. 11, 239-241. Dinzeltacher, 1989, s. 28, 31 samt Dinzeltacher, Peter ”Rollenverweigerung, religiöser Aufbruch und mystisches Erleben mittelalterlichen Frauen”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, Köln 1988, s. 1-5.

⁷¹ Den spanske biskopen Alfonso, redaktör för Birgittas uppenbarelser, redogör i *Epistola Solitarii* för denna disciplins principer. I *Himmelska uppenbarelser band 3*, s. 261-263 finns ett sammandrag över riktlinjerna.

”Prövning av andar” är inte den högprioriterade frågan för dagens medeltidsforskare. Däremot analyserar man texterna på basen av deras fiktions- och autenticitetsprägel. En annan fråga handlar om huruvida visionerna och uppenbarelserna skall tolkas allegoriskt eller bokstavligt. Nedtecknarnas och översättarnas trofasthet mot den seendes visioner är ett tredje problemområde.

Frågan om allegori väcks av den rika förekomsten av senmedeltida och profan allegorisk drömdiktning. *Roman de la Rose*, Dantes *Divina Comedia* och Chaucers diktning exemplifierar en visionsgenre utan egna uppenbarelseanspråk. Den religiöst upplevda visionslitteraturen står visserligen modell för denna diktning, men kriterier kan uppställas för en gränsdragning. Den visuellt sinnliga direktkopplingen mellan visioner och bilder i samtidskonst och litteratur eliminerar, enligt Dinzlbacher, en allegorisk läsning av de himmelska revelationerna.⁷²

Relationen vision-bildkonst är dubbelriktad. Ikonografin är gemensam. Visionären influerades av den kyrkliga konsten liksom mystikernas visioner inspirerade konstnärer: konsten blir vision, visionen blir konst. Hildegard av Bingen och Heinrich Suso såg själva till att deras visioner illustrerades. Birgittas kända och särpräglade vision i Betlehem inspirerade en rad italienska konstnärer. Förbindelsen text-bildkonst bidrog till att den ursprungligen elitistiska mystiken populariserades genom handskriftsillustrationer och bildinslag i andaktsböcker.⁷³

Visioner under medeltiden var alltså inte enbart privata syner; de berättar om en kollektiv mentalitet. Innehållet i visionerna korresponderade med centrala föreställningskomplex för de olika tidsepokerna. I tidig- och högmedeltid dominerade hinsides-synerna med sin skräck och glädje. I de senmedeltida synerna var Kristus- och Mariavisioner de vanligaste.⁷⁴ Här är Birgittas revelationer är ett tydligt exempel.

Några av Birgittas uppenbarelser sägs ha inspirerats av verkliga visioner. Det karaktäristiska är ändå att texterna är auditiva; de ger uttryck för en koncentrerad inre, andlig och intellektuell, samling. Birgitta själv är ingalunda främmande för nödvändigheten av en medveten finslipning av uttrycken. I en revelation sägs att Guds utvalda: ”begrundar och tänker över Guds ord i sitt hjärta och efter mycket tänkande framställer dem klarare”. Revelationen fortsätter:

Ditt hjärta är inte alltid i stånd eller brinnande nog att uttrycka och skriva det som du känner, utan du vrider och vänder på det i din ande, skriver och skriver det om igen, tills du finner uttryck för mina ords verkliga innebörd.⁷⁵

⁷² Att de poetiserade diktallegorierna till innehåll och struktur bygger på den populära genren av upplevelse-relaterade revelationer får inte, enligt Dinzlbacher, föranleda oss att betrakta mystikernas visioner som allegoriska. Den profana drömdiktningen har litterära stilarner från arabiskt influerad antik diktning. Den lever vidare som egen genre efter medeltiden in till nutid och uppvisar flera symbolskikt, förutom att den opererar med andra stildrag, t.ex. satir. Om genredragningen mellan allegorisk diktning och revelationslitteratur, se Dinzlbacher, 1989, s. 8, 16, 21.

⁷³ *Ibid*, s. 13-14.

⁷⁴ *Ibid*, s.5, 20-21. Just detta gör att man, enligt Dinzlbacher, kan anta att varje visionär, åtminstone tills plagiat eller påhitt bevisats, måste tas på allvar. Att samma bilder och symboliska motiv återkommer är inget bevis i sig för övertagande. Dinzlbacher påpekar att bara några få texter från karolingisk tid har avslöjats som rent fiktiva. I övrigt rör det sig om bilder från varje visionärs vakna liv som återkommer i de extatiska synerna.

⁷⁵ *Revelaciones extrauagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 49, i sv.övers. *Himmelska upp.*, band 4, bif. upp. kap 49, s. 149. Om hur Birgitta mottog inspiration berättar Peter Olofsson i *Acta*, s. 484f. och Alfonso i prologen till bok VIII, kap. 4.

Ovanstående Birgittacitat är exemplet som bekräftar regeln. De visioner som vi känner till av Hildegard av Bingen, Gertrud av Helfta och Julian av Norwich och flera andra namnkända visionärer är slutprodukter av fleråriga bearbetningar. Finslipningar och omgestaltningar är snarare regel än undantag eftersom avsikten med revelationerna var religiöst didaktisk. Vanligtvis tecknades uppenbarelsen ned efter den seendes diktamen. Egna nedteckningar av mystikerns/visionärens hand är sällsynta. Ett av de få undantagen är Elsbeth von Oye (1300-talet) som skrev ner sina ord omedelbart efter den extatiska synen. I övrigt handlar det, hos Birgitta liksom hos till exempel Agnes Blannbekin, Francesca av Rom och många andra senmedeltida visionärer, om en långvarig text- och revisionsprocess av det upplevda visionsstoffet. Arbetet var ofta kollektivt: biktfäder, teologer, munkar och klostersystrar involverades i ett medvetet litterärt projekt.⁷⁶

En fråga inställer sig omedelbart. Den gäller materialets tillförlitlighet. Är revelationstexterna faktiska uttryck för de medeltida kvinnornas egna tankar och andliga föreställningar? Texterna är ju finslipade och justerade av manliga teologer och munkar. Finns det inte en risk att visionerna har omarbetats enligt manliga föreställningar om kvinnlig religiositet i ett psykiskt gränsland mellan *mystica* och *hysterica*, helgon eller häxa?

De vetenskapliga separatanalyser jag har läst om kvinnliga mystiker/visionärer pekar visserligen mot en kvinnlig visionär självständighet, men varje enskild författare, varje text, behöver givetvis bedömas skilt för sig. Textanalyserna och forskningen kring visionärer bör därför göras kontextuellt biografiskt. Enligt Ulrich Köpf förekommer detta sällan, vilket gör forskningen bristfällig. Att lokalisera visionärens andliga miljö borde ingå i metodiken för att kunna spåra tänkbara influenser. Tillhör hon en gemenskap i klausur eller en mer öppen, andligt fristående grupp? Vilken klosterorden handlar det i så fall om? Är visionären influerad som tertiär eller begin?⁷⁷

5 Furstinna och trollpacka i Rom

År 1350 hade proklamerats som ett jubelår i Rom. Birgitta lämnade Sverige 1349 för att tillsammans med sitt följe bege sig till Rom. Här skulle hon på gudomlig befallning utverka påvlig stadfästelse av den klosterregel Kristus hade dikterat för henne. Hon fick också ett godkännande, om än inte vid ankomsten utan först tjugu år senare.

I Rom stannade Birgitta återstoden av sitt liv, fram till sin död 1373.⁷⁸ Det blev snart känt att hon var av hög börd, och att hon hade gudomliga budskap att förmedla. I Rom vann hon snabbt nya vänner och gynnare. Familjen Orsini, en av de mest framstå-

⁷⁶ Om Elsbeth von Oye, se "Leidensmystik in dominikanischen Frauenklöstern des 14. Jahrhunderts am Beispiel der Elsbeth von Oye" av P. Ochsenbein. J. Lanczkowski behandlar Gertrud av Helfta i "Gertrud die Grosse von Helfta: Mystik des Gehorsams". En insikt i Agnes Blannbekins visionära liv ger A. Stoklaska i "Weibliche Religiosität im Mittelalterlichen Wien unter besonderer Berücksichtigung der Agnes Blannbekin". Samtliga artiklar ingår i *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelsbacher & D.R. Bauer, Köln 1988. Francesca av Rom presenterar Dinzelsbacher i *Mittelalterliche Visionsliteratur*, 1989, s. 19-20.

⁷⁷ Jfr Ulrich Köpfs resonemang i "Angela von Foligno. Ein Beitrag zur franziskanischen Frauenbewegung um 1300", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelsbacher & D.R. Bauer, Köln 1988. Begreppen *mystica* och *hysterica* använder H. van Oerle i samma antologi.

⁷⁸ Det finns ingenting som tyder på att Birgitta reste till Rom i avsikt att stanna där resten av sitt liv. Men det faktum att pesten, som kom till Rom 1347, då hade lämnat staden, men "landstigit" 1349 i Norge och börjat sprida sig i Norden, får mig att framkasta hypotesen att hon och hennes följe blev kvar i Rom delvis av den orsaken – åtminstone till en början. Enligt en text, baserad på en uppenbarelse från Alvastra-tiden och återgiven i *Processvita*, befäls Birgitta stanna i Rom tills hon ser påven och kejsaren tillsammans där men jag ställer mig tveksam till betydelsen av detta som enda orsak till kvarblivandet i Rom.

ende släkterna i Rom, tog henne under sitt beskydd. De första fem åren fick Birgitta bo i ett palats som tillhörde kardinal Hugo de Beaufort, en bror till påven Clemens VI – ett faktum som talar för att Birgitta inte var helt okänd när hon anlände till Rom. Under de tjugutre år hon vistades i Rom vallfärdade hon till de flesta heliga platser i Italien, till Sicilien, Cypern och Jerusalem. Från Rom företog Birgitta några kortare pilgrimsfärder inom Italien, Neapel och Cypern, samt en längre färd till Jerusalem. Med åren utvecklades hennes vänskapliga relationer till socialt högtstående familjer, präster och munkar. Några av dem var, som redan nämnts, släkt med påvarna eller stod i deras tjänst.⁷⁹

Flera av Birgittas revelationer under tiden i Rom riktar sig till påvarna med vädjan om att de borde återvända till Petri stol i den heliga staden. Birgittas levnad sammanföll, som nämnts, med påvarnas tid i Avignon. Hon hann uppleva fyra påvar under sin Rom-vistelse: Clemens VI (1342-52), Innocentius VI (1352-62), Urban V (1362-1370) samt Gregorius XI (1370-78). I många av uppenbarelserna från tiden i Rom möter vi vass kritik riktad mot den andliga slappheten i kyrkan. I revelationerna finns också kommentarer till händelser som utspelade sig i hemlandet.⁸⁰

Grundläggande för det kyrkopolitiska läget var påven Clemens V beslut 1305 att byta residensort från Rom till Avignon. Flyttningen var avsedd att vara temporär: den politiska bakgrunden var de uppsplitande striderna mellan kejsardömet och påvedömet. Genom att söka stöd hos fransmännen hade påvarna hamnat i ett finansiellt beroendeförhållande till den franske kungen. Den mest sårbara punkten för Avignonpåvarna kom att bli just deras finansförvaltning. Tiden från 1309 till 1377 känner vi ju som påvarnas ”babyloniska fångenskap”.⁸¹

Påvarnas avfärd från Rom innebar inte enbart ett begynnande förfall för kyrkostatens centrum utan också för dess vidsträckta italienska domäner. Kyrkostaten⁸² kom att sönderfalla i en rad oavhängiga områden där lokala potentater genom blodiga inbördesfejder tävlade om makten. Anarkin på den italienska halvön förvärrades och komplicerades ytterligare genom de många främmande legotrupper, som beroende av betalning ställde sig än i den ena och än i den andre furstens sold. Vid tiden för Birgittas ankomst till Rom gjordes staden och stora delar av det nuvarande Italien osäkra av det s.k. stora kompaniet, legotrupper under av den tyske kondottiären Werner von Urslingen.

Till striderna mellan furstendömen och mäktiga släkter kom dessutom ”svarta döden”⁸³ och förhärjande jordbävningar. Förfallet inom kyrkan och klosterväsendet tilltog, något som framgår av de manliga klostrens avfolkning. De kvinnliga klostren däremot visar en ökning under samma tid. I samtida skildringar berättas i måleriska och

⁷⁹ Collijn, 1929, s. 3-6, 14-17, 41-62, 75-89, Klockars, 1973, s. 149, 168-200. En inblick i jubelårsidén och de under Birgittas århundrade alltmer populära pilgrimsfärderna ger *Rome 1300. On the Path of the Pilgrim* av H.L. Kessler, H.L. och Zacharias, J. Enligt Nanna Damsholt i ”Glimt av et kvindeliv i Birgittas Rom”, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, besöktes staden dagligen av omkring 5000 pilgrimer under det stora jubelåret.

⁸⁰ Om de nämnda påvarna och deras tid, den ”babyloniska fångenskapen”, se t.ex. Guillaume Mollat, *Les Papes d'Avignon*, Paris 1924 eller Y. Renouard, *The Avignon Papacy 1305-1403*, London 1970.

⁸¹ Där inget annat sägs i fotnoter bygger denna översiktstext i stort på sammandrag ur följande källor: Guillemain, Bernard, *La cour pontificale d'Avignon (1309-1376). Étude d'une société*, Paris 1962 och Gregorovius, Ferdinand, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter VI*, Stuttgart 1867 samt Isak Collijns *Birgittinska gestalter*, Stockholm 1929.

⁸² Förutom Rom och det egentliga patrimoniet omfattade Kyrkostaten också städerna Ferrara och Bologna med områden, provinserna Romagna och Ancona, hertigdömet Spoleta, grevskapet Campagna och Maritima samt Benevento i kungariket Neapel.

⁸³ Om pesten se Harrison, Dick, *Stora döden. Den värsta katastrof som drabbat Europa*, Stockholm 2000, s. 158-161. Digerdöden kom till Rom 1347. Följande år skadades flera kyrkor svårt av en jordbävning.

vulgärgroteska ordalag om det osedliga livet innanför klostermurarna. I den kyrkliga litteraturen från 1300-talets deklinationstid beskrivs Avignonpåvarna som fega och skyldiga till förfallet. Det är en alltför onyanserad bild: nedgången hade sin rot i 1200-talet och en återkomst tedde sig periodvis direkt livsfarlig för påvarna eftersom inbördeskrig rådde i Rom mellan de kejsartrogna ghibellinerna, ledda av familjen Colonna, och guelferna, anförda av de påvetrogna medlemarna i släkten Orsini.⁸⁴

I likhet med Birgitta fanns det en stor mängd kyrkliga dignitärer, präster och visionärer som i skilda ordalag uppmanade påvarna att ta sitt ansvar för kristenheten: återvända till Rom, återställa ordningen och upprätta den förfallna kyrkan. Bland intellektuella närdes samma dröm med Dante och Petrarca som de främsta poetiska förespråkarna. Petrarca ville återuppväcka den antika romerska republiken. Dante drömde om ett kristet imperium, som skulle styras av kejsaren och påven tillsammans.⁸⁵ Men i början av 1300-talet vägrades den nye kejsaren, greve Henrik av Luxemburg, tillträde till Peterskyrkan, trots att nyvalda kejsare enligt gammal sed skulle krönas av påven i Rom. Detta medförde att de tysk-romerska kejsarna visserligen kunde tillerkännas nominell överhöghet över den italienska halvön, men saknade makt inom kyrkostaten och i stadsrepublikerna. År 1327 valdes Ludvig av Bayern till kejsare av de tyska furstarna. Genom sitt stöd till påvefientliga teologer och till ghibellinerna i de italienska städerna ådrog han sig påvens bannlysning. Ludvig gjorde en kort militär intervention i Rom, där han bland annat utropade sig till kejsare och valde en ny påve, men hans agerande blev effektlöst. Han lyckades varken få politiskt eller militärt stöd utanför Rom.⁸⁶

Inte bara kejsaren försökte ta makten i Rom. Under påvarnas frånvaro var fältet fritt för både släktfejder och politiska äventyrare. Det mest kända exemplet är folkledaren Cola di Rienzos uppror mot adelsfamiljerna, vilket lyckades så väl att han i praktiken blev Roms diktator. År 1347 lät han utropa sig till stadens folktribun och "Roms befriare". Cola Di Rienzos tid blev även den kort: han störtades och flydde till påven i Avignon. Som fiende till familjen Colonna kunde han söka skydd hos påven, som stöddes av familjen Orsini.⁸⁷

Påvarna själva arbetade för att återställa den kyrkliga och politiska friden. De italienska städerna hade vare sig ekonomiskt eller politiskt behov av påven, endast Rom behövde honom. Påvarna i Avignon däremot klarade sig inte utan skatteintäkterna från kyrkostaten. För att få dem behövdes en bundsförvant med militära resurser.

När Innocentius VI hade bestigit påvestolen 1352 sökte han med vapenmakt återställa ordningen i kyrkostaten och återföra de rebelliska till den påvliga makten. Hans första ämbetsåtgärd var en krigsförklaring. Den militära ledningen överlämnades åt

⁸⁴ Birgitta skildrar förfallet i sina uppenbarelser. Se *Renelaciones celestes*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev. IV: 57 och Rev. IV 10: 12-14. I sv. övers. *Himmelska upp.*, band 2, fjärde boken, kap. 57, s. 103 samt kap.10, fjärde boken, s. 46-47. Petrarca var samtidigt som Birgitta i Rom, 1350. Han skriver: "Husen är förstörda, murarna är fallfärdiga, kyrkorna rasar samman/.../Apostlarnas kyrka är en hög ruiner som kunde väcka medlidande hos stenhjärtna". Citerat efter Klockars, 1971, s. 150.

⁸⁵ Det finns m.a.o. en aspekt som historiskt sett gör det meningsfullt att jämföra Birgitta med de båda stora poeterna – så som många biografier har gjort. Ännu under Birgittas tid sätter man sitt hopp till den tysk-romerske kejsaren.

⁸⁶ År 1328 lät Ludvig kröna sig till kejsare i Rom av en representant för släkten Colonna. Men först i slutet av 1300-talet verkar man ha insett politiskt faktum: Frankrike hade stigit in på den europeiska arenan och höll på att utvecklas till en centraliserad, och stark kungamak. Maktsymbiosen mellan påvedomet och det tysk-romerska riket var för alltid över. Likaså stäcktes påvarnas utrikespolitiska ambitioner och maktmöjligheter av den nya franska stormakten.

⁸⁷ Familjen Orsini hade tagit Birgitta och hennes följe under sitt beskydd i Rom. Om Cola di Rienzo se t.ex. Klockars, 1971, s. 149f.

kardinal Aegidius d'Albornoz, känd som skicklig statsman och krigare. Kardinalen, som var Spaniens primas och ärkebiskop av Toledo, lyckades 1367 genom underhandlingar och vapenmakt återställa kyrkostatens enhet. I de krigiska operationerna deltog kardinalens brorson Gomez – senare vän till Birgitta och hennes ”familia” i Rom. Innocentius efterträdare Urban V (1362-1379) kunde nu, 1367, återvända till Rom.⁸⁸

Vistelsen blev dock temporär. På grund av militära och politiska överväganden fann påven det säkrast att 1370 återvända till Avignon, där han kort därefter avled. Under efterträdaren, Gregorius XI, blossade upproren åter upp, riktade främst mot påvens franska hantlangare och andra främmande inkräktare. Också det alltmer ökade skattetrycket blev en upprorskälla. Den florentinska republiken framstod som ledare för motståndet. Upproret blev ett faktum hösten 1375. Snart var hela kyrkostaten hotad och dess existens stod på spel. I denna situation återvände Gregorius XI till Rom i januari 1377. Men försöken att bilägga tvistigheter och strider misslyckades och det ultranationalistiska Florens framstod klarare än någonsin som påvestatens huvudfiende.⁸⁹

När Gregorius XI år 1378 avled i Rom, praktiskt taget fången i ”den heliga staden”, följde en kaotisk tid präglad av den s.k. ”stora schismen” där påvar och motpåvar ersatte eller dubblerade varandra. Först med konciliet i Konstanz 1415 och under Martin V:s pontifikat 1417-1431 kunde motsättningarna biläggas.⁹⁰

En blick på kardinalskollegiets sammansättning under Avignonperioden speglar 1300-talets situation. År 1305, när konklaven för första gången utsåg en fransman till påve, dominerades kollegiet helt av italienare. Under Avignontiden, ”den babyloniska fångenskapen”, utsågs 134 kardinaler, varav 111 kom från Frankrike, det stora flertalet från Sydfrankrike. De italienska kardinalerna reducerades till en maktlös minoritet. Under hela perioden fanns endast en engelsk och en spansk kardinal. Det tyska området var inte ens representerat. När påvarna skulle medla i hundraårskriget inser man att påvevalen, och försöken att återflytta påven till Rom, var en viktig dragkamp i det större politiska stridsspelet. Påvarnas ”gyllene fångenskap” hos den franska kungamakten medgav endast ett obetydligt politiskt spelrum för kyrkans ledning, och därigenom för möjligheterna att medla i hundraårskriget. Kardinalerna berikade sig och sina släkter. Vid vakanser på påvestolen valdes efterträdarna inom kardinalernas släkter, vilket gör att man nästan kan tala om en ny sydfransk celibatär dynasti.⁹¹

Av *Acta*-materialet framgår att Birgitta inte tycks ha noterat det antika Roms skönhet. Enligt vittnen höll hon blicken fäst vid marken när hon gjorde sina återkommande rundor i staden. Ett av vittnena framhåller att ”Birgittas kärlek till Kristus var så stark att hon varken ville höra något om de världsliga fåfångligheter som funnits i det gamla

⁸⁸ När nu påven slutligen återkom till Rom relaterade män i huset vid Campo de Fiori detta faktum till de böner som Birgitta och andra gudsinspirerade visionärer under årens lopp hade sänt till Avignon, böner som i Birgittas fall understöddes av bifogade uppenbarelser.

⁸⁹ Om 1300-talspåvarna, Renouard, 1970.

⁹⁰ ”Den stora schismen” behandlas utförligt av J.H. Smith i *The Great Schism 1378. The Disintegration of the Papacy*, London 1970 och av Francis Oakley i *The Western Church in the Later Middle Ages*, Ithaca NY 1979.

⁹¹ 1300-talskampen handlar inte enbart om geopolitik och ekonomi. Genast i början av seklet hade Filip IV (den sköne) som kidnappade Bonifatius VIII deklarerat att en skiljelinje skulle dras mellan världslig och andlig makt, d.v.s. påvedömets överhöghet skulle inskränkas till kyrkliga angelägenheter. I bakgrunden fanns Marslius av Paduas idéer om att prästerna skulle hållas borta från politiken; staten skulle ha en naturlig autonomi och ordning, skild från kyrkans. Marsilius gick så långt att han dessutom ville tilldela folket den makt som här skulle delegeras till kungen när kyrka och stat åtskildes. Påven reagerad på Filip IV:s agerande med bullan *Unam Sanctam*, vilket talar klarspråk i sig. Vi ser början till en ny ”statsideologi” i 1300-talsstriderna. Se t.ex. Harrison, 2000, s. 49-50 samt Duffy, 2002, s. 184-185.

Rom eller skänka dem någon blick”.⁹² Hon låter teckna ner sina uppenbarelser, studerar latin, skriver bland annat ”Sermo Angelicus” (Ängelns predikan), strävar efter påvligt godkännande av sin klosterorden och dess regel samt gör pilgrimsresor i Italien, bland annat till Farfa och Assisi. Pilgrimsresor företogs också till Neapel, Sicilien och Jerusalem. Många av uppenbarelserna från denna tid – mer än 20 år - berör det syndiga och bedrövliga tillståndet i Rom. Hennes häftiga kritik ger henne fiender:

Invånarna började nära ett vilt hat mot den saliga Birgitta. Somliga hotade att bränna henne levande, andra smädade henne och kallade henne irrlärlig eller trollpacka.⁹³

Kort efter Birgittas ankomst till Rom 1349/1350 anlände hennes dotter Katarina. Hon hade för avsikt att återvända till Sverige, men efter att Birgitta i en drömartad och senare bekräftad ingivelse, hade meddelats att dotterns make Eghard van Kyren var död stannade hon kvar hos Birgitta. Den första tiden i Rom bodde Birgitta och hennes ”familia” i kardinalpalatset intill kyrkan San Lorenzo i Damaso. När hon några år senare blev tvungen att lämna palatset erbjöds hon bostad av Francisca Papazura vid Campo de Fiori, dagens Casa de Sancta Brigida vid Piazza Farnese. Biktfadern magister Peter Olofson från Skänninge tycks ha lett hushållet, präglad av ett asketiskt, strängt liv med den heliga familjen som förebild enligt en uppenbarelse där Kristus hade gett Birgitta noggranna anvisningar för det dagliga livet.⁹⁴

Mellan 1365 och 1367 gjorde Birgitta med följe en pilgrimsresa till Neapel, varifrån hon fortsatte till en rad syditalienska platser. I Neapel besökte hon drottning Johanna, vida känd för sitt omoraliska leverne. Drottningen fick en bister beskrivning i en av Birgittas uppenbarelser:

En kvinna syntes stå i en särk, överstänkt med säd och smuts. Och en röst hördes: ”Detta är en apona, som luktar på de stinkande bakdelarna, har gift i hjärtat, vållar sig själv skada och blint rusar i snarorna”.⁹⁵

Följande år, 1368, är Birgitta på pilgrimsfärd. Vi får veta att hon besökte aposteln Andreas grav i Amalfi, Matteus grav i Salerno, aposteln Tomas grav i Ortona, den helige Nikolaus kyrka i Bari, och ärkeängeln Mikaelns kyrka på Monte Gargano. Som redan nämnts markerades detta år, 1368, av påven Urbans ankomst till Rom. Birgitta fick möjlighet att besöka påven. I besöket deltog också Birgittas från hemlandet anlända söner. Under Urbans besök i Montefiascone fick Birgitta det hett åstundade godkänn-

⁹² *Acta*, s. 64, 312, 440f, 478. Vittnet som citeras är Ingeborg Eriksdotter, svärmor till Birgittas son Karl.

⁹³ *Extr.* 8: 4-8, i sv. övers. *Himmelska upp.*, bif.upp., band 4, kap.8, s.119.

⁹⁴ *Extr.* 65, 107, i sv. övers. *Himmelska upp.*, bif.upp., band 4, kap.65 s. 165-167 och kap. 107, s. 195-196. Både Alvastrapriorn Peter Olofson och biktfadern magister Peter Olofson ingick i Birgittas ”familia”. Den före återvändande dock för en tid till Sverige, medan magister Peter stannade hos Birgitta till hennes död för att senare bli Vadstena klostrets första generalkonfessor. Magister Peter var en av svensk medeltids stora begåvningar. Peter, förordnad till biktfar för alla skandinavier i Rom, både skrev och tonsatte poetiska och liturgiska texter. De båda biktfäderna turades om att översätta Birgittas uppenbarelser. Om magister Peter, se Nordahl, 2003, s. 160 och framför allt samme författares nyare *Syn Birgittinere*, Oslo 2003. Också andra personer ingick i hushållet, bl.a. kom sonen Karls svärmor, Ingrid Eriksdotter, att tillbringa fem år i Birgittas hem i Rom.

⁹⁵ *Revelaciones celestes*, Book VII, ed. by Hans Aili, Stockholm 2002, Rev.VII: 11. I sv. Övers. *Himmelska upp.*, band 4, bok 7, kap. 11, s. 213-215 samt *Acta*, s. 164, 322. Den sedeslösa drottningen misstänktes för att ha låtit mördra sin man, Andreas av Ungern.

andet av den klosterregel, som hon på 1340-talet hade tagit emot på gudomlig dikta-
men. Påven stannade emellertid inte i staden och i Birgittas uppenbarelser kan vi avläsa
hennes stora besvikelse. I samma uppenbarelse ser vi hur Birgitta förutspår Urbans
snara död – en förmåga (jämte gåvan att bota sjuka) som hon visat prov på redan
tidigare. Vid denna tid mötte Birgitta den spanske biskopen Alfonso av Jaén, en man
som skulle komma att stå henne nära som biktfader. Alfons fick framför allt fick stor
betydelse vid den redigering av Birgittas uppenbarelser som erfordrades i samband med
kanoniseringsprocessen på 1380-talet.⁹⁶

Från Rom följde Birgitta med skeendet i hemlandet, dels genom prior Peter som
flera gånger besökte Sverige, dels genom svenska pilgrimer, varav flera var släktingar
och vänner från förr. Kung Magnus hade företagit misslyckade krigsfärder österut, där
maktpolitiska motiv maskerats som korståg, besjälade av nitälskan för hedningarnas
omvändelse. Nu straffades han med rätta, skriver Birgitta på gudomligt uppdrag.
Kungen hade närmat sig djävulen. Därigenom bar han skulden till de misslyckades
expeditionerna.⁹⁷

Från tiden i Rom föreligger den så kallade ”upprorsrevelationen”, en text som
finns bevarad med Birgittas egen handstil. Här uppmanas några personer att i skilda
avseenden ändra sin politik för att undgå det svenska rikets sönderfall. Härifrån
härstammar insinuationen om kungen som homosexuell. Den omedelbara bakgrunden
tycks ha varit kungens utnämning 1353 av en nära vän, Bengt Algotsson, till en ledande
post i riket. Frågan om beskyllningens sanningshalt kan här lämnas därhän.⁹⁸

Birgit Klockars och Hans Furuhausen (delvis också Toni Schmid) tillhör de
Birgittabiografer som koncentrerar sig starkast kring Birgittas engagemang och insats i
den svenska politiken. Fokus riktas alltid mot hennes relationer till rådsaristokratin och
det gemensamma intresset att få Magnus Eriksson avsatt – något som också skedde
1364.⁹⁹

Birgittas sista pilgrimsfärd gick till det heliga landet. Vid det laget var hon nära 70
år och redan trött och sjuklig. Redan under pilgrimsfärden till Santiago de Compostela
hade hon i en vision erfarit att hon en gång skulle få komma till Jerusalem. Tjugu år
senare, 1371, fick hon den slutliga uppmaningen, och jungfru Maria förtydligade:

⁹⁶ Rev. IV: 137 och VII:4 samt *Extr.* 49. I sv. övers., *Himmelska upp.*, band 2, bok 4, kap. 137, s. 21, band 3,
bok 7, kap.4, s. 202-204 samt band 4, bif.upp., kap.49, s. 150. Se även s. 113 i band 4. Om Urbans svekfulla
flykt från Rom, se Rev. IV: 137-138, i sv. övers. *Himmelska upp.*, band 2, bok 4, kap 138, s. 238-141. Om
Alfonso av Jaén se Jönsson, Arne, ”Alfonso av Jaén” i *Birgitta. Hendes verk och hendes klostre i Norden*, red. T.
Nyberg, Odense 1991.

⁹⁷ Klockars, 1976, s. 118-134. Om den komplicerade relationen till Magnus Eriksson se även Bergh, 2002,
s. 109-112 samt Rev. VIII: 47. I sv. övers. *Himmelska upp.*, band 3, bok 8, kap.47, s. 298-302. Det spekuleras
länge inom forskningen om Birgitta skulle ha lämnat hemlandet p.g.a. av en totalbrytning med kung
Magnus, men den teorin har uteslutits av ett flertal forskare. Både revelationerna och klosterprojektets
utveckling talar emot en dylik teori.

⁹⁸ Mikael Nordberg vänder sig skarpt mot detta rykte i sin biografi över Magnus Eriksson, *I kung Magnus tid*,
Norstedts förlag, 1995, s. 222. Hans Furuhausen konstaterar att anklagelserna varken går att bestyrka eller
vederlägga. Furuhausen, Hans *Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta*, Värnamo 1990, s. 141-142. Men
som Birger Bergh framhåller i sin Birgittabiografi skall man inte dra slutsatsen att ryktet är fabricerat av
Birgitta. Kungens relation till Bengt Algotsson, och upphöjelsen av denne, kan ha väckt ett så starkt
politiskt missnöje att det räcker som ryktesgrund. Se Bergh, 2002, 2002, s. 112-113.

⁹⁹ Furuhausen, 1990, s.144f samt Klockars, 1976, s.163-170. Att de politiska känslornas svallade häftigt visar
bl.a. att kungagunstlingen Algotsson mördades av den svenska rådsaristokratin 1360. I vilken mån Birgitta
faktiskt påverkade politiken i hemlandet är fortfarande en oklar, och omtvistad, fråga. Vi vet att hennes
uppenbarelser togs emot av vissa, men också att många inte trodde på dem.

... Sedan skall du bege dig till Betlehem, där jag på ort och ställe skall visa dig hur det gick till när jag födde min son Jesus Kristus i enlighet med hans vilja.¹⁰⁰

Resan påbörjades redan samma år med ett besök hos drottning Johanna i Neapel. Sonen Karl, som kommit från Sverige för att delta i denna den mest betydelsefulla vallfärden för en kristen, avled emellertid efter endast några dagar i Neapel. Sällskapet fortsatte ändå sin färd och den 12 maj 1372 anlände Birgitta med följe till Jerusalem, efter att ha lidit skeppsbrott vid Jaffas hamn. I Betlehem fick Birgitta, som utlovats, ”se” hur jungfru Maria födde gudsbarnt. Visionen är en av Birgittas vackraste och mest poetiska texter. Jesusbarnt föddes utan smärta, fullt utvecklat och med en lysande gloria runt huvudet. Uppenbarelsen fick stor spridning. Den italienske målaren Niccolo di Tomaso framställde ett konstverk av Birgittas uppenbarelse som kom att förändra bildframställningen av födelseundret inom dåtidens konst.¹⁰¹

Våren 1373 kom pilgrimsföljet tillbaka till Rom. Birgittas dagar var nu räknade. Trots tilltagande svaghet skrev hon ett brev till påven Gregorius XI, där hon en sista gång upprepade sin maning till honom att tillsammans med kurian definitivt lämna Avignon. Från samma tid finns några texter där hon klagar över döendets långsamma process. Hon avled den 23 juli 1373. Hennes relikier fördes högtidligen till Vadstena och det kloster som hade börjat inrättas där.

Birgitta kanoniserades 1391. Helgonförklaringen upprepades ytterligare två gånger. Att hon kom att helgonförklaras tre gånger berodde på ”den stora schismens” påvekamp. Birgittas anhängare var angelägna om att försäkra sig om att kanonisationen faktiskt skulle vara sanktionerad.¹⁰²

6 Eftervärme och nidbild

Kulten av Birgitta spred sig snabbt och vidsträckt. Endast tre år efter hennes död omtalas två Birgittamirakler i till och med så avsidens belägna orter som Lappo by och Karleby i Pedersöre socken. Miraklerna sades vara bönhörelse och resultat av vallfärder till Vadstena kloster. I Maribo och Mariager i Danmark grundades birgittinkloster. Munkaliv vid Bergen växte fram till ett viktigt fromhets- och kulturcentrum. Nådendals kloster i Finland blev ett viktigt senmedeltida centrum för översättning och kompilation av utländsk uppbyggelselitteratur. På kontinenten anlades nya birgittinkloster i rask takt under 1400-talet: i Estland, Polen, England, Nederländerna, Bayern och Italien.¹⁰³

¹⁰⁰ Rev. VII:1 och Rev. VII:6. I sv. övers. *Himmelska upp.*, band 3, bok 7, kap. 1, s. 199 samt kap. 6, s. 208. En närmare redogörelse för resan ger Arne Jönsson i ”Birgittas pilgrimsfärd till det heliga landet” i *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, Stockholm 2003, s. 151-166.

¹⁰¹ Rev. VII: 21. Se även Rev. VII: 22. I sv. övers. *Himmelska upp.*, band 3, bok 7, kap. 21, s.238-239 samt kap. 22, s.240. Om Niccolo di Tomaso se Svanberg, Jan, ”De äldsta bilderna av Birgitta och hennes vision av Jesu födelse”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, Stockholm 2003, s. 201ff.

¹⁰² Collijn 1929, s. 16 samt. *Extr.* 67-68. Se även Olesen, Jens E., ”Kongemagt, birgittiner og Kalmarunion”, *Birgitta, hendes værk og hendes kloster i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 180-181.

¹⁰³ Om det medeltida birgittinska klostergrundandet se Nyberg, Tore, *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters*, Bibliotheca Historica Lundensis 15, Lund 1965. Se även Andersson, Lars, *Pilgrimsmärken och vallfart*, Stockholm 1989, s. 173-175, Andersson, Ingvar, *Sveriges Historia*, Stockholm 1943, s. 71. För explicit inblick i Mariagers, Munkelivs och Nådendals etableringar se Jørgensen, Kaare Rübner, ”Marigaer klostres opprettelse og etablering”, s. 231-279, Gunnes, Erik, ”Munkeliv birgittinerklostres grunnleggelse og kamp for tillværelsen”, s. 221-230 samt Lätinen, Aarre, ”Nådendals placering i den sociala miljön i Åbo stift, s. 281-290. Samtliga tre artiklar ingår i *Birgitta, hendes værk og hendes kloster i Norden*, red. T. Nyberg, Odense

Birgitta blev snabbt ett av Nordens mest populära helgon vid sidan av St. Olav och St. Henrik. Enbart i Finland har vi ett trettiotal Birgittaskulpturer från medeltiden. Det nya helgonet möter oss också på samtliga altarskåp på Åland som utformades under 1400-talet.¹⁰⁴

Under 1300-talet förekom endast ett fåtal helgonförklaringar. Förutom Birgitta kanoniserades en handfull personer: Celestinus V 1313, Ludvig av Toulouse 1317, Thomas av Aquino 1323, Ivo av Bretagne 1347. Samtliga kanoniserades i Avignon. Endast Birgittas process och förklaring skedde i Rom. De undersökningar som föregick Birgittas kanonisering inleddes omedelbart efter hennes död. Hennes kvarlevor hade placerats i klarissornas kyrka, San Lorenzo in Panisperma. Rykten om mirakler bland tillströmmande hjälpsökande började snart spridas. När följet, som transporterade Birgittas kvarlevor till Sverige, lämnade Rom var förundersökningarna till en eventuell helgonförklaring redan påbörjade, ledda av biskop Galhardus från Spoleto. Rester av hennes ossifierade kropp lämnades kvar i Rom. De båda biktfaderna, Petrus Olofsson från Alvastra och Petrus från Skänninge var även de förberedda: de hade redan författat en levnadsteckning för en kommande process. Deras biografi är uppenbarligen den äldsta Birgittaviton och utgör grundmaterialet i *Acta et processus canonizationis beate Birgittae*.¹⁰⁵

Nya berättelser om mirakel spriddes efter hemkomsten till Sverige. De första skall ha inträffat när kvarlevorna forslades från Söderköping till Vadstena år 1374. Samma sommar började pilgrimerna strömma till det provisoriska kapellet i Vadstena där klosterbygget nu pågick. Katarina och kretsen runt henne såg till att miraklerna nedtecknades och sammanställdes. I en senare, definitiv, redaktion, beräknade man att ett sextiotal underverk hade inträffat mellan 1374 och 1376. Arbetet utfördes på uppdrag av Linköpingsbiskopen Nils Hermansson av präster som tidigare hade följt Birgitta på hennes pilgrimsresor och nu blivit bröder i hennes kloster. På påvlig befallning genomfördes ytterligare undersökningar för perioden 1376-1377. Samtidigt mottog påven skrivelser med anhållan om kanonisering från svenska och utländska biskopar och stormän. Drottning Margaretas understöd vägde tungt. Drottningen hade nära relationer till Birgitta och hennes släkt och hon visade ett intensivt intresse för Vadstenaprojektet. Kanoniseringsprocesser var alltid kostsamma företag; drottningens ekonomiska stöd skulle därför bli av stor betydelse. Birgittinorden och Vadstena blev följaktligen även en enhetssymbol för adelskulturen och drottningens samnordiska planer i Kalmarunionen. Vadstena-klostret kom att bli unionens största jordägare.¹⁰⁶

1991. Jan von Bonsdorff och Margareta Kempff har i "Vadstena kloster – ett medeltida konstcentrum", *I Heliga Birgittas trakter, Stockholm 1990*, s. 259-288, fördjupat bilden av Vadstena-klostret.

¹⁰⁴ Föreläsning av Helena Edgren vid symposiet *Heliga Birgitta och Östersjön 6-7.9 2003* på Hanaholmen.

¹⁰⁵ Om helgonprocessen se Ekwall, 1965, s. 65-71. Se även Pernler, Sven-Erik, "Det började i Visby: om upptakten till Birgittas helgonförklaring", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow och A. Landen, Stockholm 2003, s. 177-179. I "Den heliga Birgittas hemkomst. Tradition och verklighet i öländskt trettonhundratå", *Kalmar län 2002. Årsbok för kulturhistoria och bemygdsvård*, s. 1-15, bedömer Marie-Louise Sallnäs på ett rimligt sätt de motstridiga uppgifterna bland forskarna om Birgittarelikernas transport från Danzig till Vadstena. Hon pläderar för trovärdigheten i uppgifterna om att fartyget med Birgittas ben anlöpte Sikavarp (nuvarande Kapelludden på Ölands östra sida, där det ännu finns ruiner av ett medeltida kapell och ett stort och intakt stenkors) den 28 maj 1378 – den dag som anges i Linköpingsbrevariet, tryckt 1493. Expeditionen gick, enligt Sallnäs, med all sannolikhet vidare över Öland till västsidan och därefter till Gäddeån i Småland för vidare färd längs landvägen till Söderköping-Vadstena.

¹⁰⁶ Pernler 2003, s. 181-188. Om dateringsfrågan se Jönsson, Ann-Marie, "Den heliga Birgittas skrinläggning", s. 37-53 i *Kyrkohistorisk årskrift 1987* och Fröjmark, Anders, "Birgittarelikernas hemkomst", s. 189-193 i *Kyrkohistorisk årskrift 1992*. I Anders Fröjmarks doktorsavhandling *Mirakler och helgonkult i Linköpings*

Lars Andersson, som har undersökt Birgittamiraklen, har utkristalliserat några huvudtyper: terapeutiska mirakler (69), undsättningsmirakler (19), egendomsmirakler (1) och trosmirakler (11). Som synes dominerar de terapeutiska miraklerna i berättelser om gudomligt ingripande i form av oförklarlig läkedom. Samma förhållande gäller när vi studerar Katarinamiraklerna. Berättelserna kan ändå inte okritiskt betraktas som uttryck för folklig kultur eftersom de är resultat av en sällningsprocess. Däremot avslöjar de något av kyrkans ideologi, både om vad som ansågs rimligt att be om och vad som ansågs lämpligt att framföra till påven.¹⁰⁷

Redigeringen av Birgittas uppenbarelser hade tidigt anförtrotts biskop Alfonso av Jaén, som också deltog aktivt i kanonisationsförberedelserna. När förhandlingarna inleddes 1377 lade han fram resultatet av sitt arbete, *Liber Celestis*, där han hade sammanställt Birgittas uppenbarelser i sju böcker. Efter flera revideringar förelåg en slutlig kanonisationsupplaga år 1391. Då hade Alfonso redan avlidit.¹⁰⁸

Birgitta möttes redan under sin livstid av beundran, men också av kritik och hätska utfall. Denna dialektik i synen på henne möter vi även i dag. Hennes ställning i det katolska Sverige var emellertid officiellt stark och befast. Ärkebiskop Jakob Ulfsson bestämde att Uppsala universitets verksamhet skulle inledas på Birgitta-dagen den 7 oktober. Studier av *Vadstenadiariet* visar däremot hur den konkreta 1300-talsbilden av Birgitta genomgår en gradvis förtunning. I de första synerna under hennes eget århundrade och tidigt 1400-tal, där Birgitta visar sig för fromma pilgrimer och bedjande, framträder hon ofta som en gråklädd änka i en kontext där hennes uppenbarelser åberopas. Senare bleknar hon som gestalt. Hon börjar då uppträda klädd i vitt, tillsammans med jungfru Maria. Referenserna till hennes uppenbarelser blir samtidigt mindre frekventa.¹⁰⁹

En tidig kritikerröst kom med Martin Luther, som kallade Birgitta för "die Tolle". Bland reformationsbiskoparna i Sverige hördes också nedlåtande tonfall. I *Svensk krönika* kallar Olaus Petri hennes uppenbarelser för "dagdrömmar" och konstaterar att "ingen kan väl tro att Maria skulle ha kritiserat en lagligt vald kung". Drottning Kristina konstaterade, på tal om Birgitta, att hon "hellre ville räknas bland de vettiga än bland de heliga".¹¹⁰

Forskningen kring Birgitta och Vadstena kloster tog sina första steg i början av 1700-talet. I övrigt är intresset för Birgitta magert i Sverige. Men från mitten av 1800-talet får hon renässans och revansch - intresset för den egna medeltiden blev en trend både inom skönlitteratur och historiemedvetande. Det källkritiska genombrottet stimu-

biskopsdöme, Uppsala 1992 behandlas Birgittakulten utförligt, särskilt s. 31f. och s. 106-110. Om drottningens (och hennes efterföljares) engagemang se Olesen, Jens E., "Kongemagt, birgittiner og Kalmarunion", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 180-208.

¹⁰⁷ Andersson, Lars, "Birgittinsk vallfart", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 391.

¹⁰⁸ Bergh, Birger, "Visionernas väg: de birgittinska uppenbarelsernas texthistoria", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, Stockholm 2003, s. 45-47 samt Wollin, Lars, "Två språk och flera skikt: uppenbarelsernas texttradition", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 414.

¹⁰⁹ Bergh, Birger, *Heliga Birgitta. Ättabarnsmor och profet*, Lund 2002, s. 11-12. Om Vadstenamunkarnas Birgittabild i *Diarium Vadstenense* se Claes Gejrot, "Kvinnan i grått - Birgitta i Vadstenabrödernas bok", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, Stockholm 2003, s. 189ff.

¹¹⁰ Luther-citatet återges ur Bridget Morris biografi *St. Bridget of Sweden*, Woodbridge 1999, s. 3. Uppgiften om Olaus Petri citerar jag ur Olle Ferns föredrag vid Vadstena-symposiet *700 Years of Birgittine Spirituality and Culture*, 4-9 augusti 2003. Kristina-uttrycket finns i Sven Stolpe, *Drottning Kristina*, Uppsala, 1982, s. 276. Om hur svenska reformatorer förlöjligade Birgitta kan läsas i *Scriptores rerum Svecicarum*, ed. E.M Fant, E.G Geijer, J.H. Schröder, 1818-1876, I: 2 s. 267, I: 2 s. 94f.

leade den vetenskapliga intensiteten för medeltidsforskning och – inte minst – både nationalomantiken och feminismen behövde sitt helgon.

Övergången från upplysningstidens historiesyn till den romantiska historieskrivningens inriktning innebar att kompassen vändes mot medeltiden. Begreppet ”medeltid” infördes i historievetenskapen av Christoph Cellarius, professor i Halle omkring 1700. Tidigare under 1600-talet hade termen tillämpats av filologer, litteraturvetare och kyrkohistoriker. Bakom begreppet låg en humanismens och renässansens övertygelse om skillnaden mellan den antika högkulturen och medeltidens barbari. Reformationens dom över den medeltida kyrkan var likalydande.¹¹¹ Upplysningstidens historiker i gemen hade intagit en negativ hållning till medeltiden. Liksom under renässansen etablerades en tidsarrogans; man såg den egna innevarande tiden som mer upphöjd än föregående historiska epoker. Dels bildades en underliggande historiesyn som idealiserade historiens bästa perioder till de tider när kyrkan och religionen spelade en mindre framträdande roll. Voltaire och Robertson, liksom de flesta europeiska historiker, signalerade resistens gentemot medeltiden. Särskilt markant var fördömandet när det gällde den katolska kyrkan.¹¹²

De svenska upplysningshistorikerna betraktade medeltiden i samma skymningsljus som 1700-talets ledande historiker och filosofer. Sven Lagerbring, Olof von Dalin och Anders af Botin intog alla tre en uttalat negativ hållning till den egna svenska medeltiden. Att man ändå såg epoken som ett centralt forskningsobjekt var didaktiskt dikterat: den dystra historien kunde användas i varnande och upplysande exempel som den mörka motbilden mot 1700-talets ljusa och kunskapsorienterade tid.¹¹³ I sina skrifter anklagar de svenska 1700-talshistorikerna den medeltida kyrkan för att bry sig mer om pengar än om själar. Katolicismen definierades som knappt förmer än hedendomen; hednatidens laster och missbruk levde kvar men dygderna hade ersatts av ”mörker, barbari och osällhet”. Med sin auktoritet ansågs kyrkan ha förkvävt alla vetenskaper, vilka kunde ha lett till kunskap, upplysning och förbättring. Dalin framhåller att man fäste sig mer vid yttre botgöring än vid hjärtats omvändelse och att teologin mest bestod av ”metafysiskt gräl, kanoniska lagar, mässor och ceremonier”. Botin såg den katolska läran som ”ett sammanhang av orimliga trosmål, av fåfånga dikter, av

¹¹¹ Bernheim, E., *Lehrbuch der historischen Methode*, München & Leipzig 1914, s. 77ff, samt Barnes, H.E, *A History of Historical Writing*, Norman 1938, s.173. Ett synbart drag i den svenska historiografin är att det fanns mycket få aktiva historiker av betydelse vid ingången till 1800-talet. 1700-talets vetenskapliga högkonjunktur var över. Om 1700-talets professionalism och det yrkesmässiga läget vid inledningen till 1800-talet se Torstendahl, Rolf, *Källkritik och vetenskapsyn i svensk historisk forskning 1820-1920*, Uppsala 1964, s. 7, 39.

¹¹² Barnes, s. 151 ff.

¹¹³ Intresset för Birgitta och Vadstena kloster fick en fastare forskningsgrund i Sverige redan på 1700-talet, även om den vetenskapliga och biografiska nyfikenheten fick sitt egentliga och breda genombrott först under senare delen av 1800-talet. Eric Benzelius editerade i början av 1700-talet *Diarum Vazstenense* och kortfattade uppgifter om Birgitta och hennes kloster presenterades i *Sveriges kyrkohistoria* (1708-1709) och i Rhyzelius' *Monasterologia Sviogothica*. Olof von Dalins, Sven Lagerbrings och Anders af Botins svenska historieskrivningar ger också utrymme för Birgitta och hennes klosterstiftelse. Samma sak kan sägas om Troils arbete *Skrifter och Handlingar Til Uplysning i Svenska Kyrko och Reformationshistorien*. Benzelius utgav också 1710 den första utgåvan av *Margaretæ Nicolai Filie Abbatisæ Vædstenensis de S. Birgitta Chronicon*, försedd med kritiska noter. Jfr även den av Benzelius kommenterade Birgittabilden i *Jobannes Vastovius Vitis Aquilonia, sive vitæ sanctorum regni sveo-gothici*, 1708. Birgittabilderna i Dalins *Svea rikets historia ifrån dess begynnelse til våra tider* (1747-1762) och Lagerbrings *Svea rikets historia ifrån de äldsta tider til de närvarande* (1769-1783) refereras länge fram i detta kapitel. Samma sak gäller Botins nidbild i *Utkast till svenska folkets historia*, (1757).

skadliga lärdomar”. Lagerbring menar att medeltidens kristendom mest gick ut på ”klosterbyggande och förplägnad av munkar”.¹¹⁴

De tre nämnda upplysningshistorikerna uttalade sig däremot divergerande om Birgitta. Dalin är skeptisk till hennes uppenbarelser, men iakttar en viss försiktighet i omdömet.¹¹⁵ Lagerbrings bild är rappt raljerande men i grunden saklig. Han tar inte avstånd från uppenbarelserna utan försöker förstå dem som drömmar, synvillor eller sjuklig extas. Det rationella draget är uppenbart. Han kan nämligen inte tro att Gud skulle ha förärat Birgitta omfattande övernaturliga insikter och kunskaper som övergick apostlarnas vetande. Pilgrimsfärder betraktar han som överflödiga; samma gudsfruktan borde kunna fås vid en grav i Sverige som i Compostela. ”Narrverk och oemotsäglich dårskap” är hans bild av kanoniseringen. Han karaktäriserar helgonet så här:

hon hade mycket vett och god vilja, vilken dock av tidens mörker och vidskepelse varit mycket fördunklad.¹¹⁶

I Botins framställning är tonen närmast hätskt rabiat när Birgitta kommer på tal. Helgonet introduceras via Magnus Erikssons alla misslyckanden och ”till dessa olyckor kom till på köpet den heliga Birgitta, som fullkomnade hans och Sveriges elände”. Birgitta beskrivs som ”en enfaldig, from och gudfruktig, men därjämte nitisk, vidskeplig och äregirig gumma”. Man kan, som Bengt Henningsson, fråga sig om Botin avser Birgitta när han skriver att ”de uslaste gummor finnas vördade såsom gudinnor, blott de kunde bedraga utan samvete, ljuga utan möjlighet, drömma utan sammanhang”?¹¹⁷

En av den romantiska historieskrivningens främsta insatser är att synen på medeltiden vidgades. Man kan tala om en veritabel renässans för medeltiden. Genom Schellings filosofi förde romantikerna in en organisk historiesyn. Tidigare epoker fick nu sitt faktiska egenvärde i traditionens och kontinuitetens meningsperspektiv. Romantikens fokusering på det nationella egenvärdet främjade än mer intresset för medeltiden; man ansåg nämligen att många europeiska folk hade fått sina nationella kulturer utformade just under denna epok.¹¹⁸ För bilden av den svenska medeltiden kom dessutom Friedrich Rühs *Geschichte Schwedens* att få stor betydelse.¹¹⁹ Rühs betonade hur den medeltida kyrkan, i synnerhet i Sverige, positivt bidrog till näringslivets och kulturens utveckling genom att främja kontakterna till det övriga Europa.¹²⁰ En viktig faktor för den politiskt-ideologiska omstämningen av historiesyn var förstas franska revolutionen, vars senare följder stämde till eftertanke. Många började känna misstro mot alltför abrupta brott i staternas och det politiska tänkandets utvecklingslinjer. Detta

¹¹⁴ Henningsson, Bengt, *Gejjer som historiker*, Uppsala, 1961, s. 262-263, där en sammanfattning av de svenska 1700-talshistorikernas medeltidsyn finns återgiven.

¹¹⁵ Dalin, Olof von, *Svea rikets historia ifrån dess begynnelse til våra tider*, II, Stockholm 1747-1762, s. 453f samt s. 478.

¹¹⁶ Lagerbring, Sven, *Svea rikets historia ifrån de äldsta tider til de närvarande*, III, Stockholm 1769-1783, s.626ff.

¹¹⁷ Botin, Anders af, *Utkast till svenska folkets historia*, Stockholm, 1757, s. 279f, 308, 379. Jfr Henningsson, 1961, s. 276.

¹¹⁸ Henningsson, 1961, s. 264-265.

¹¹⁹ Rühs starka ställning berodde på att han var en av tidens mest framstående källkritiker, av långtgående betydelse för medeltidsforskningen, och gjorde bl.a. en betydande sovrande analys av bevarade skriftliga källor. Han drog en skarp gräns mellan samtida källor och senare, och fäste särskilt blicken på avsikterna, åsikterna, kulturmiljön hos den skriftliga källans upphovsman. Torstendahl, 1964, s. 16-18.

¹²⁰ Rühs, Friederich, *Geschichte Schwedens* I-V, Halle 1803-1814, del I, s. 135, 261.

gynnade i sin tur framväxten av en mer organisk samhälls- och historiesyn, som samtidigt skärpte den vetenskapsideologiska lyhörddheten inför det förflutna.

Rühs bild av Birgitta var minst lika avog och avig som Botins. Uppenbarelserna beskrivs som grova och osmakliga drömmar. Helgonet självt omtalas som intill vansinnighet svärmisk.¹²¹

Omvärderingen av medeltiden, med åtföljande organiska syn på historiens utveckling, var ingen konfliktfri process. Spänningen mellan nationalism och universalism kunde bli en balansgång på minerad mark. I synnerhet utvecklingen hos de tyska nyromantikerna förde med sig katoliserande drag i glidningen bort från nationalismen. Växande sympatier för den katolska medeltiden ledde för många till upptäckten av en kristen världskultur: en enhets tid i medeltidens Europa, upprätthållen av den katolska kyrkan. Både Novalis och Schlegel betraktade protestantismen som ett brott mot den kristna och politiska enheten, trots sina uttalanden om reformationens positiva inslag och följder. Novalis ansåg att furstarna använde protestantismen som ett medel för att förhindra kyrkornas enhet. Därifrån fortsatte en destruktion med franska revolutionen som misslyckad kulmen. Politiken sekulariserades och den ideala medeltidsuniversalismen vittrade sönder. Också de svenska romantikerna, bland andra Atterbom¹²² och Hammarsköld, kritiserades för att vara smygkatoliserande i sin etiskt och politiskt drivna medeltids- och enhetsvurm.¹²³

Infallsvinkeln på medeltiden justerades: från upplysningstidens syn på en tusenårig dimtjocka till en ungdomstid med vitalitet, rörelse och utveckling i romantikernas ögon. Till viss del handlade det om historieforskningens självmedvetenhet, till en större del om romantik, hegelianism och nyhumanism. Upplysningstiden, den rationella kunskaps-epoken, betraktades trots all förnuftighet som anakronistisk i sin syn på människor och kulturer.¹²⁴ Nu betonade man i stället det *historiska sinnet* där strävan att närma sig olika epoker utgående från deras egen tid och unika drag ansågs vara den professionelle historikers adelsmärke.

¹²¹ Rühs, *Geschichte Schwedens*, I, s. 345f.

¹²² Atterboms inflytande på biografiskrivningen är omvälvande i svensk (litteratur)historia. ”Det stod klart för platonikern Atterbom, skriver Kulling, att en personlighets högsta syftning också utgjorde dess innersta och egentliga verklighet”. Följden blev en sympatiserande och idealiserande biografiskrivning, invävd med övergripande värden som utvecklingstankens organiska sammanhang implicerar. Se Kulling, Jakob, *Atterboms "Svenska siare och skalder". En undersökning av hans litteraturhistoriska forskning*, Stockholm 1931, s. 50-55. Atterboms syn på estetikämnet som en triad av teori, historia och kritik stimulerade också biografins som genre. Motsättningen mellan intuitionen som psykologisk-biografisk metod och empirisk källmaterialssituation kvarstod dock. Målinriktade föreställningar kom i metodisk konflikt med orsaksförklaringar.

¹²³ Henningsson, 1961, s. 266. Här kan tilläggas att Schlegel sedermera konverterade till katolska kyrkan just p.g.a. sitt samhällsideal. Novalis såg mer poetisk-religiöst på tiden i fråga i uppsatsen ”Die Christenheit oder Europa”. Han ansåg bl.a. att förbindelsen mellan protestantism och humanism bidrog till en bokstavstro som verkade uttorkande på det andliga sinnet. Om den svenska debatten, se t.ex. *Svensk Literatur-Tidning* 1814, nr. 16 och 17 samt tidningen *Anmärkaren* 28/6 1817. I den senare drev man med Atterboms försök att förena göticism och katolicism. I *Allmänna Journalen* publicerades 1817 en artikelserie med angrepp mot det svenska medeltidssvärmeriet. Där angreps romantikernas kritik av Luther och reformationen, väl tidsplacerat eftersom man firade 300-årsminnet av reformationen.

¹²⁴ Kontraperspektivet har inte varit oomstritt. Ännu i Friedrich Meineckes *Die Entstehung des Historismus* (1936) framhåller upplysningstidens ”ohistoriska” betraktelsesätt, men i författarens tyska samtid var synsättet omdebatterat. Senare har bl.a. Ernst Cassirer i *Philosophie der Aufklärung* (1932) framställt 1700-talet som det århundrade då den historiska världen erövrades med sina övergripande antropologiska och historiska frågor om civilisationen och mänsklighetens utveckling. Nordin, Svante, *Från tradition till apokalyps*, Malmö 1989, s. 37-38.

Ur individforskningens historieperspektiv är det skäl att stanna inför några rader hos Hegel, eftersom han systematiserar och fulländar nyhumanismens tänkande över historien.¹²⁵ Hans inflytande är delvis skönjbart hos 1800-talets Birgittabiografer. Historien är, enligt Hegel, stadd i ständig utveckling mot det mål som är friheten. Människan skapas i historien. En evolution, enligt hans helhetssyn, kan enbart ske genom världsandens objektiveringar. Anden är ett subjekt som tar objektiv gestalt i sina skapelser. Detta innebär att människan skapar sig själv genom att objektivera sig i språk, vetenskap, konst, politiska institutioner, lagar och annan samhällsaktivitet. Att förklara vad människan är betyder alltså att förklara vad samhället är. All historia handlar, enligt Hegel, om andens utveckling. Den igenkänns i politiska handlingar, institutioner, konst, filosofi och andra yttringar i det mänskliga samhället. Varje epok domineras av en idé, en särskild princip. Den principen visar sig på livets alla områden, ofta genom andens mänskliga ställföreträdare, ”de stora männen”.¹²⁶

Tron på ”de stora männen” som gestaltar världsanden innebar inte att Hegel naivt överskattade individen. Det är tiden som skapar människan, inte människan som gör tiden:

En tids store man är den som kan uttrycka sin tids vilja i ord, säga sin tid vad dess vilja är och driva igenom den. Det han gör är hans tids hjärta och innersta väsen, han levandegör sin tid.¹²⁷

I Hegels tanke-system inkluderas romantikens insikt om varje epoks individualitet och egenvärde parallellt med den liberala framstegstanken, sammanfattar Nordin. Framsteg skedde i historien, men inte lineärt genom förnuftets successiva tillväxt utan via brytningar där motsatser efterträdde varandra. I varje nytt skede såg Hegel det tidigare ”aufgehoben aber aufbewahrt”. Varje ny filosofi antogs bibehålla det som var av sanningskaliber i de föregående tanke-systemen. Sanningen nåddes via halvsanningar och ofullständiga insikter.¹²⁸

Ett Geijercitat kan beteckna den nya inriktningen efter sekelskiftet 1800: ”Så måste vart och ett tidevarv bedömas efter sina begrepp”.¹²⁹ I svensk historieskrivning kan man ta just Erik Gustaf Geijer som exempel på denna pendelrörelse. Hans första

¹²⁵ Religionen skulle enligt upplysningshumanismen stå under förnuftets primat; sanning och meningsfullhet i religionen skulle stå i relation till överensstämmelsen med förnuftets krav. I början av 1900-talet uppstod en tredje strömning av humanismen som idé- och kulturhistorisk företeelse, nu som en protest mot den positivistiska och materialistiska atmosfären. Denna tredje rörelse innehöll inget nytt i sig; den reaktualiserade humanismens antikideal som förebild i relation till allt hot mot det mänskliga i tiden och tillvaron. Den innehöll också en kraftig kritik mot arvet från upplysningshumanismen och dess filosofisk-idealistiska bakgrund. I Lindfeldt, Mikael, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohllins teologiska tänkande*, Åbo 1996, s. 2-11, ges en idéhistorisk exposé av begreppet som jag följer här. Han framhåller att en religiös eller kristen tolkning möter oss ända från antiken till upplysningshumanismen. De första försöken att utforma en konsekvent profanhumanism kommer med August Comte och Ludwig Feuerbach. Denna profana humanism tar avstånd från nödvändigheten av en transcendent, gudomlig verklighet för att människan skall kunna förverkliga det sant mänskliga livet. Den existencialistiska humanismen drar de yttersta slutsatserna av att Gud inte existerar. Den kristna humanismen som specifikt begrepp kan innehålla flera olika teologiska positioneringar och betoningar, och den återkommer senare i min framställning.

¹²⁶ Sammanfattningen av Hegels historiesyn stöder sig på Nordin, Svante, *Historia och vetenskap. En essä om marxismen, historicismen och humanismen*, Lund 1981, s. 40-42.

¹²⁷ Citatet återges genom Nordin, 1981, s. 42.

¹²⁸ Nordin, 1981, s. 42.

¹²⁹ Geijer, Erik Gustaf, *Samlade skrifter*, ny utökad upplaga I-XIII, Stockholm 1923-1931, del II, s. 491.

verk är tydligt präglade av den upplysningsmässiga uppfattningen om medeltiden, men skrift för skrift sker en förskjutning som medför en öppnare forskarblick – trots bibehållen kritisk hållning.¹³⁰ I föreläsningarna 1815-1816 över Sveriges medeltid tog han flera steg längre in i förståelsen av medeltidens vitalitet och vitalisering av den politiska, kulturella och religiösa utvecklingen. Kyrkans inverkan på staten var positiv, löd slutsatsen. Även författningsutvecklingen och samhällsbildningen gynnades av den katolska kyrkans tid i Sverige, framhöll han i tydliga motargument till samtliga 1700-talshistoriker. Kontinuiteten betonades. Medeltiden sågs som en nödvändig byggsten i det europeiska kulturbygget. Därmed inte sagt att Geijers syn på denna tid skulle ha varit oreserverat positiv, framhåller Henningson. Tvärtom. Men han argumenterar sakligt till epokens försvar och talar för en organisk historiesyn. Adressaterna är både upplysningshistorikerna och samtidens häftiga kritik av medeltidsbeundrarna.¹³¹

Av upplysningstidens och den begynnande romantiska historieskrivningens Birgittabilder framstår Geijers karaktäristik som den mest positiva. Här, som i andra sammanhang, avgörs Geijers attityd av en persons, eller tidsepoks, grundläggande hållning till den religiösa dimensionen. En viss försiktighet kan visserligen spåras gentemot Birgittas syner ("hon hade eller trodde sig ha syner"), men han betonar att hennes liv är en kedja av välgörenhet och botgöring. Det yttre är inte det väsentliga, enligt Geijer, eftersom

prägeln på myntet betyder litet där guldets är rent, och en själ av obefläckad renhet, ödmjukhet, mildhet förenad med en förvånande styrka och försakelse lyser i hela hennes liv.

Geijer faller delvis in i ovanciterade Lagerbrings omdöme, men tillägger kritiskt att

andra historiker gjort den fromma kvinnan till ett mål för bespottelse. Vördnadsvärda äro dock alla begrepp, som förbinda människan uppriktigt med det himmelska, som ge lugn i livet, frimodighet i döden.

"Andra historiker" syftar antagligen på Voltairerläringen Botin, skriver Henningson.¹³² Geijers syn på medeltiden kom att bli alltmer kritisk efter "avfallet", med den mångdiskuterade övergången till liberalismen.¹³³ Eventuellt kan djupare historiestudier

¹³⁰ Geijer behandlade ju medeltiden i sina två första historiska verk: i *Äreminne över Sten Sture den äldre*, 1803, och i gradualavhandlingen *Om medeltidens samhällsanda* 1806. Mellan åren 1815-1816 föreläste han om Sveriges medeltid. Om hans försök att betrakta medeltiden utifrån epokens egna förutsättningar se t.ex. Geijer, Erik Gustaf, *Samlade skrifter* I-XIII, Stockholm 1923-1931, del I, s. 46ff.

¹³¹ En utförligare analys av Geijer som medeltidshistoriker finns i Henningson, 1961, s. 280-288.

¹³² De båda citaten ur Geijers föreläsningar kring "Skandinaviens historia under hedniska tiden och under katolska tiden" är här återgivna genom Henningson, 1961, s. 277.

¹³³ Jag använder det innöta begreppet här trots att jag är medveten om skiftningarna i den över 150-åriga debatten om det s.k. geijerska avfallet. Som Thorsten Nybom påpekar i "Historikern Erik Gustaf Geijer". *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi*, red. R. Torstendahl & T. Nybom, Författarförlaget, Uppsala 1988, s. 48-49, är politiseringen av "avfallet" idéhistoriskt förstäligt men också ogenomtänkt. Det finns ringa släktskap mellan Geijers liberalism och den radikala liberalism som t.ex. Lars Johan Hjerta och hans meningsfränder representerade. Också Erik Lönnroth har påpekat att den geijerska nyorienteringen varken i politik, vetenskap, historie- och samhällssyn innebar något "avfall" till den då existerande liberalismen. Vid de första minnesfesterna efter Geijers död deltog för övrigt friktionsfritt både konservativa och liberala. Hjerta själv noterar inte ens något "avfall" i sin nekrolog den 24.4.1847, skriver Lars Lönnroth. De växlande epiteten över Geijer skildrar snarast 1800-talets politiska idéhistoria i sig; det är minst lika viktigt

ha bidragit till att skärpa hans penna. Samtidigt måste det påpekas att hans bild av medeltiden var dynamisk: han iakttog tillika en utveckling mot det sämre inom epoken som helhet. Bilden av Birgitta bibehölls dock oförändrad.¹³⁴

7 Medeltid, modernisering, modulation

Under senare hälften av 1800-talet väcktes åter intresset för Birgitta till liv i Sverige. Forskningsarbeten och biografier emanerade ur den nationalromantiska idealismen samtidigt som det ”atterbomska paradigmet” att se individen i hans eller hennes tids- och kulturkontext förenades med en framväxande historicism. Personskildringarna var inte längre lika anakronistiska som tidigare; romantikens utvecklingstanke hade slagit rot. Henrik Schücks och Karl Warburgs biografiska metodperspektiv höll dessutom på att bryta igenom med sin betoning på empirisk forskning och objektiva personporträtt, tecknade i helfigur utan vare sig utan anti- eller sympatier.¹³⁵

Grunden för den moderna forskningen om Birgitta lades omkring 1860. Men redan på 1600-talet hade jesuiterna börjat samla ihop befintligt material om kyrkans helgon. Urkunderna koordinerades i *Acta Sanctorum*. År 1866 var den biografiska bearbetningen klar.¹³⁶

Den nyspirande nyfikenheten på Birgittas person och verksamhet växte delvis fram efter mitten av 1800-talet när G.E. Klemming utgav den fornsvenska versionen av revelationerna, *Den heliga Birgittas himmelska uppenbarelser* (1857-1884). Som ett vetenskapligt stimulerande inslag kan man även se C.F Lindströms utgåva *Vadstena Kloster-reglor* 1845. Antagligen sporrade utländska Birgittastudier dessutom den svenska vetenskapen. Av utländska Birgittaverk, som utgavs under senare delen av 1800-talet, skall först av alla nämnas den viktigaste och mest inflytelserika: *Den bellige Birgitta og kirken i Norden* av Friedrich Hammerich (1863).¹³⁷ Hammerichs forskning om Birgittas biktfar, magister Mathias, utkom i publikationen *En skolastiker och en bibelteolog* (1865).

Från mitten av 1800-talet blev Birgitta i accelererande takt ett begärligt biografiojekt för historiker och litteraturvetare, för teologer och religionspsykologiskt intresserade, för både katoliker och protestanter och, vilket är ovanligt i biografisammanhang: lika

att se vem som vänder sig till vem än vad som sägs. Jfr Lönnroth, Lars ”Gejmerminnet under 100 år (1847-1947)”, *Att följa sin genius. 10 studier om Erik Gustaf Geijer*, Karlstad 1982, s. 134-137.

¹³⁴ Henningsson, 1961, s. 291 samt 294-296.

¹³⁵ Jfr Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wagners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Lund 2003 s. 41-45.

¹³⁶ Lindblom, Andreas, *Birgittas minne i med- och motvind i 600 år*, Vadstena 1973, s. 14ff. samt Buei, De S. *Birgitta vidua Romae commentarius*, 1780, omtryckt 1856 och 1866, ingår i bollandisternas *Acta Sanctorum*. Också en italiensk biografi, *Vita della serafica Madre...S. Brigida*, skriven av G. Burlamachi, 1692, kan nämnas här.

¹³⁷ Varje biografi i Sverige under slutet av 1800-talet är avknoppningar på Hammerichs Birgittaforskning. Den danske kyrkohistorieprofessorns inflytande är förstäligt. *Den bellige Birgitta* är ett imponerande verk, underbyggt av gedigen och bred forskning, politiskt initierat samt med, för tiden, imponerande kunskap i medeltidens andliga och kyrkliga liv. Genom religionspsykologiska sociologiska och kontextuella textanalyser fördjupar han dessutom förståelsen av uppenbarelser som kultur- och själsfenomenen under medeltiden. Också neurofysiologiskt grundade vetenskapsreflektioner ingår som förklaringsmodell. Biografien innehåller ytterligare ett inventarium över det mångfasetterade innehållet i Birgittas revelationer samt en översikt av birgittinordens utveckling. Hammerichs biografi blir inte enbart källan nummer ett för efterföljande svenska biografier. De flesta av hans tolkningar och bedömningar övertas och traderas in i svensk forskning och biografiskrivning. Hammerich, Friedrich, *Den bellige Birgitta og kirken i Norden*, Köpenhamn 1863.

intressant för både manliga och kvinnliga biografiforskare. Redan från första början finns en irritationsfriktion mellan de divergerande åskådningarna, i synnerhet mellan katolska och protestantiska tolkningsprimat¹³⁸ och mellan ett manligt eller ett kvinnligt perspektiv.¹³⁹

1800-talets historicism var ett konglomerat av motrörelser inför tidens tendenser. Relativismen och den växande sekulariseringen genererade dessutom en oppositionell religiös reaktion mot 1700-talets förnekelse. Hos de intellektuella fick den inte sällan en ”historicistisk karaktär”: väl medveten om avståndet försökte man återknyta förbindelserna till en äldre tradition. Det som inte längre kunde erkännas som tidlösa sanningsanspråk räddades över i ett ”bildningsarv”. Samma tänkesätt återkom i konst, litteratur, filosofi, politiska institutioner och moraliska åskådningar som historiserades på motsvarande sätt. Fosterlandets kungar, statsmän, skaldar och musiker görs till element i en nationell identitet och får på så vis relevans till och med på skolbarnsnivå, summerar Svante Nordin den historicistiska tankeströmningen.¹⁴⁰

Vadstena och Birgitta fick självfallet en central plats i nationalromantikens revitaliserade medeltidsvurm, i såväl romantisk som vetenskaplig tappning, i *Läsebok för folkskolan* (1868), den första profana lärobok som blev allmän för alla skolbarn, skrev F.M Franzén följande dikt om Vadstena:

Det gifves ställen, som af minnen stråla vid hvilkas möte utmed skogens bryn

man häpen står, som vid en andesynd.

Bland dem är Vadstena, det verldsberömda, det fordom helga, nu till dårhus dömda.

Dess öde helgedom är ännu värd, ja, kanske mer än förr, en pilgrimsfärd.

Res dit och se bland lemningar som rasa, Birgittas vålnad fly för den af Vasa...¹⁴¹

Mellan åren 1823 och 1879 publicerad Anders Fryxell¹⁴² sina berömda *Berättelser ur svenska historien*, ett historieverk i 46 band som uttryckte den våg av nationalism som gick genom hela Europa under senare hälften av 1800-talet.¹⁴³ Verket kom att stimulera författare, målare och forskare till att ägna sig åt nationellt historiska motiv.¹⁴⁴

¹³⁸ Denna brytningstid skildras utförligt i Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Katolska kyrkan i Sverige 1873-1929*, Uppsala 1996.

¹³⁹ Se t.ex. Wahlström, Lydia, *Katolsket och protestantiskt i medeltid och nutid*, Stockholm 1920, s. 52-53 och Wahlström, Lydia, *Den heliga Birgitta*, Stockholm 1905, s. 7.

¹⁴⁰ Nordin, 1989, s. 103-105.

¹⁴¹ Franzén, Frans Mikael, ”Vadstena” i *Läsebok för folkskolan*, faksimilutgåva efter första upplagan 1868, s. 178.

¹⁴² De tre stora namnen i svensk historieskrivning, Anders Fryxell, Anders Magnus af Strinnholm och Erik Gustaf Geijer, som fram till 1800-talets mitt konstruerade ambitiöst upplagda monumentalverk över landets historia var sinsemellan mycket olika i historiesyn och arbetssätt. Geijer nygestaltade i viss mån de romantiska influenserna. Hos Strinnholm möter man bara en återklang av romantikens traditionalism. Fryxell tog ett medvetet avstånd från all romantisk idealism. Torstendahl, 1964, s. 72-80. I mitt sammanhang, det biografiska, kan man anta att hans betydelse blev djupgående både för samtiden och den närmaste framtiden genom hans idoga satsning på personhistorisk forskning.

¹⁴³ Fryxells *Berättelser* är inte enbart ideologiskt betingade. Den vilar minst lika starkt på hans empiristiska vetenskapssyn. Mer än andra av samtidens historiker bedrev han arkivstudier och gick in för en radikal materialism-empirism. Han vände sig mot alla aprioriska anspråk på historiekunskapen. Till hans banbrytande insatser hör systematisering av materialinsamling och hans excerpering i utländska arkiv. Se mer om Fryxells betydelse som historiker i Torstendahl, 1964 s. 72-80.

¹⁴⁴ Gunnarsson, Torsten, ”Det svenska akademiska måleriet under 1850- och 1880-talen”. *1800-talet i nordiskt måleri*. (Nationalmuseums utställningskatalog nr. 487). Uddevalla 1974., s. 316ff. Jfr af Jochnick Östborn, Agneta, *För Sverige har jag skänkt Gud mitt liv*. *Elisabeth Hesselblads kallelse och birgittiska mission i Sverige 1902-1935*, Skellefteå 1999, s. 13f. Som ett åskådningsexempel på kopplingen mellan historia och

Upp ur den nationalromantiska historieböljan steg drömmen om medeltiden. August Strindberg, Verner von Heidenstam, Viktor Rydberg och Selma Lagerlöf och många andra inspirerades av historiska, ofta medeltida, motiv i sin skönlitterära produktion. Strindberg sökte gestalter ur personhistorien för sina dramer *Mäster Olof*, *Gustaf Vasa*, *Karl XII* och *Kristina*. Birgitta är en av huvudpersonerna i *Folkungasagan* där hon framställs mer eller mindre som en satmara.¹⁴⁵ Verner von Heidenstams östgötaromaner *Birgittas pilgrimsfärd*, *Folke Filbyter* och *Bjälboarvet* är andra exempel på medeltidsförankring i skönlitteraturen. Ett centralmotiv i Heidenstams roman om Birgitta är resan bort och längtan hem, en känsla som kan återfinnas också hos andra heidenstamska gestalter som t.ex. Hans Alienius och drottning Kristina.¹⁴⁶ Som kuriositet, eller eventuellt som distinktion mellan frihet i fantasi och allvar i nationalismens historiesyn, kan man påminna sig om att Heidenstam gärna skapade en romanfigur av Birgitta, men inte ville hålla föredrag om henne. På förfrågan valde han hellre Gustav Vasa med kommentaren ”... och så är han ett manfolk”.¹⁴⁷

Personer ur det förflutna, historiska platser, fornminnen, byggnader fokuserades och lyftes fram i det intresse för medeltiden, som blev en ingrediens i svensk konst och vetenskap under 1800-talets slut och en bit in i följande sekel. I medeltiden sökte man det särpräglade svenska. Motiven hittade man såväl i fiktiva som i verkliga personligheter. Men också den folkliga kulturen och hembygden inneslöts i den nationalromantiska strömningen. ”Så smälte drömmen om medeltiden för många samman med både det nationella och det provinsiala romantiska idealet”, summerar Agneta af Jochnick Östborn.¹⁴⁸

Dragningen till det förflutna, med sin personkoncentration och sitt ”tronande på minnen från fornstora dar”, tog sig många andra uttryck. Som exempel kan nämnas förslaget att resa en staty för att komplettera det nya riksdagshuset. Diskussioner hade väckts i slutet av 1899 när *Aftonbladet* efterlyste framträdande kulturpersonligheters, politikernas, konstnärernas, historikers och konst- och litteraturvetarens åsikt i frågan. Ett trettiotal svar presenterades i tidningen under rubriken ”En statyfråga”. Trots olika historiska personfavoriter som presumtiva statymodeller framstod det nationalistisk-ideologiska idiomet tydligt och klart. Nationalmuseums chef Gustaf Upmark samman-

skönlitteratur kan nämnas Heidenstam. När han reste i Karl XII:s spår till Bender och Poltava för att skriva sin roman om kungen (*Karolinerna*, del 1-2, 1897-1898) hade han Fryxells historia med sig.

¹⁴⁵ I ett utkast till sina dramer tecknade Strindberg apropå Birgitta följande lapidarisk-psykologiska porträtt: ”Birgitta. Oreglerlig kvinna. Den härsklustna emancipissan: fick smörj som barn därför att hon var högfärdig. Profeterar, men klickar”. I ett senare utkast läser vi: ”Av denna osympatiska kvinna gjorde jag efter urkunderna den oreglerliga tossa som nu finnes i dramat, ehuru jag till hennes ära lät henne vakna till klarhet om sin fjollighet och sitt högmod”. Strindberg, August, *Samlade verk* (Nationalupplagan), 41, Folkungasagan, Gustaf Vasas, Erik XIV, red. G. Ollén, 1992, s. 486f.

¹⁴⁶ I detta sammanhang uppehåller jag mig inte vid brytningen mellan 80-talisen och 90-talisen i svensk litteratur. Historiska temata och medeltidsmotiv intresserade författare från de båda litterära riktningarna. Om Selma Lagerlöfs syn på Birgitta kan ändå noteras att den verkar fluktuerat och liknar resultatet av en inre brottning. I utkastet till det tal som Selma Lagerlöf höll över Birgitta ser Elin Wägner en väg från en ren skepsis inför uppenbarelserna in i en rationell freudiansk förklaring av dem för att därefter överraskad möta en lagerlöfsk ”ny och härligare innebörd av begreppet det omedvetna: det levande livet självt så som det röjs hos de utvalda”, Hon talar i sammanhanget om ”verklighetens kupa”. Se Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf. Från Jerusalem till Märbacka*, Stockholm 1943, s. 185ff.

¹⁴⁷ Böök, Fredrik, *Verner von Heidenstam*, del 2, Stockholm 1946, s. 61ff. Som en kuriös jämförelse kan tilläggas att Böök beskriver Heidenstams Birgitta, II, s. 198 som ”handlingsmänniska och hövding på samma gång som helgon”.

¹⁴⁸ af Jochnick Östborn, 1999, s. 15.

fattade det gemensamma utgångsperspektivet med att ”Framställningen bör afse att förhårliga fosterlandet, Sverige och dess folk”.¹⁴⁹

Alldeles tydligt blev Birgitta en exponent för tidens strömning – även om hon inte valdes som statyförslag. Bilden av henne hos 1700-talshistorikerna, och hos Geijer, visar ur ett idéhistoriskt personperspektiv på en annan mentalitetsmässig predisposition än det sena 1800-talets fosterländskhet som biografisk inspiration. Av Lagerbring, Botin och Geijer analyseras och bedöms Birgitta mer som sin egen, och som ett personligt uttryck för medeltidsreligiositet, och inte främst som en *representant* för Sverige. I Fries, Bergströms och Wahlströms biografiska porträtteringar överväger de karaktärsdrag som kan framhållas som urnordiska, götiska och utpräglat svenska. Samma sak gäller Hammerich. Birgitta ”förhårlig fosterlandet” genom sin karaktär och sina gärningar. Biograferna kring sekelskiftet lyfter fram henne som en litterär staty i en framställning för att ”glorifiera fosterlandet, Sverige och dess folk”.¹⁵⁰

År 1891 firade den katolska världen 500-årsminnet av Birgittas kanonisation. Med anledning härav utkom flera skrifter, de flesta i uppbyggligt syfte. Av värde för den historiska forskningen var däremot G. Binders *Die heilige Birgitta von Schweden und ihr Klosterorden*, som stöder sig främst på tryckta källor men också på urkunder från birgittinerklostret Altomünster. *Sainte Brigitte de Suède, sa vie, sa révelations et son oeuvre* var titeln på den biografi som skrevs av Comtesse de Flavigny (1892), eller ”soeur Vincent de Ferrier” som var hennes namn som dominikansk tertiär. Biografen utkom i två nyupplagor, 1906 och 1910, med reviderat kunskapsinnehåll eftersom författarinnan behärskade både gammal och modern svenska och fortsättningsvis bedrev arkivstudier i Sverige. Ett svenskt bidrag till jubileet kom med H. Wieselgrens *Lilla Birgitta-boken* med brev, böner, hymner, utdrag av klosterregeln och ett biografiskt avsnitt samt vackra miniatyurer av handskrifter.¹⁵¹

Den hellige Birgitta av jesuitpatern A. Brinkman utkom 1893. Strax före sekelskiftet utgavs dessutom en populäröversättning från italienskan, en minibiografi med titeln *Svenska helgonet Sancta Birgittas lefverne*. Författare till originalverket var teologieprofessor Giuseppe Marconi från Rom.

Den inhemska forskningen, och den nationella biografiskrivning som interfolierade det utländska intresset, fick sitt biografiska koncentrat när Henrik Schück behandlade Birgitta i *Svensk litteraturhistoria* (publicerad häftesvis 1885 till 1890) och *Illustrerad Svensk litteraturhistoria* (1896). Under rubriken ”Några anmärkningar om Birgittas revelationer” presenterade han senare sin tolkningsstudie av Birgitta, hennes texter och relationen till biktfaderna i den litterära kreativitetsprocessen. Schücks inslag i Birgittaforskningen skulle komma att färga av sig på många biografiska bilder framöver.¹⁵²

Den kvinnohistoriska forskningslinjen kan sägas starta med Ellen Fries biografinessä i *Märkvärdiga Qvinnor* (1891). Ett flertal kvinnor ur Sveriges historia lyfts in i tiden av Fries, bl.a. Kristina Gyllenstierna, Karin Månsdotter, Katarina av Pfalz, Ebba Brahe, drottning Kristina, Hedvig Charlotta Nordenflycht, Anna Maria Lenngren och Fredrika Bremer. År 1898 utkom Gustav Bergströms helgonminne över Birgitta, *Sancta Birgitta*. I *Romerske Helgenbilleder* (1902) in-tecknade den katolske författaren Johannes Jørgensen en

¹⁴⁹ Återgivet efter Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 69-70.

¹⁵⁰ En överblick av de nationalistiskt färgade Birgittabilderna i 1800-talsbiografierna återfinns i Eva Ahls avhandling pro gradu, *Den heliga Birgitta på 1900-talet*, Helsingfors universitet 2002, s. 19-27, 41f.

¹⁵¹ Se Collijn, Isak, *Biblioteksbladet*, tredje årgången, 1920. de Flavignys biografi bedöms som svärmiskt religiös och naivt okritisk av Collijn, men han värderar den berömmande p.g.a. det rika källmaterialet.

¹⁵² Schück, Henrik, *Svensk litteraturhistoria*. Stockholm 1885-1890, band I 1890, s. 159-170. Schück, Henrik, ”Några anmärkningar om Birgittas revelationer”, *K. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar*.

populär Birgittabiografi. Viktiga arbeten rörande Birgitta utkom i två doktorsavhandlingar i Uppsala i början av 1900-talet. Torvald Höjer disputerade 1905 med *Vadstena kloster och birgittinordens historia intill midten av 1400-talet* och Knut B. Westman 1911 med *Birgitta-studier*. Samma år (1905) presenterade Lydia Wahlström sin Birgittabild i *Den heliga Birgitta*. I *Svenska Akademiens handlingar* publicerades (1905) Hans Hildebrands ”Minne av den heliga Birgitta”.¹⁵³ En miniatyrbiografi i närmast *life and letters*-stil utkom i och med Richard Steffens *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och öfversättning med inledning, anmärkningar och förklaringar*, (1909).¹⁵⁴

Efter sekelskiftet började man upptäcka alltfler Birgittaminnen inom kyrkokonsten. Genom Andreas Lindbloms försorg samlades de till en vacker Birgittautställning på Statens historiska museum våren 1918.¹⁵⁵ Utställningen arrangerades under pågående krig. I förordet till utställningsboken kan vi läsa följande nationalistiska vädjan:

Ty det är det svenska folkets intresse och kärlek, som böra främja denna utställning och som genom densamma än mer skola väckas. Må denna utställning bli en nationell högtid mitt i en tid, präglad af nöd och krasst förvärfsbegär, firad till minne af en bland de ädlaste och i sin lifsgärning mest betydelsefulla personligheter, som vår historia känner!?”

Två år tidigare hade en Birgittavesper hållits i Vadstena kyrka med ärkebiskop Nathan Söderblom som talare. Knappt fyra år senare stiftades *Societas Sanctae Birgittae*, SSB, med Hugo Berggren som förste konfessor, vilket innebar en förnyelse av den birgittinska spiritualiteten inom högkyrkligheten i Svenska kyrkan. Man ville göra Vadstena till ett andligt centrum och förnya kyrkan i en mer sakramentalt betonad och högkyrklig fromhetsriktning. Samma år grundades *Birgittastiftelsen* med målsättningen ”att bevara det rika kulturarv, som Sverige äger i den heliga Birgittas liv och gärning”.¹⁵⁶

I och med ingången till 1900-talet gör småningom den moderna, mer diversifierande, biografiken sitt inträde i det litterära porträttgalleriet över den heliga Birgitta. Avhandlingens följande kapitel, huvudkapitlet, är ett specialstudium över 1900-talets svenskspråkiga biografier över det svenska helgonet. De biografiska studier som

¹⁵³ År 1906 lät Svenska Akademien slå en minnespenning över Birgitta med texten ”Birgitta, Guds tjänare, Sveriges prydnad, afled 1373”. Se Annerstedt Claes, red, *Svenska akademien handlingar ifrån 1886. Nittonde delen 1904*, Stockholm 1906, s. 55f. Samma år tilldelades Selma Lagerlöf Akademiens stora guldmedalj.

¹⁵⁴ Några mindre viktiga arbetet kan nämnas här: A. Forsbloms *Sancta Birgitta såsom bärare af den medeltida mystikens praktiska grundtankar*, Helsingfors 1911, och C. M. Palmgrens *Sveriges märkeligaste kvinna Birgitta Birgersdotter*, Stockholm 1914. Av intresse är Nathan Söderbloms föredrag från 1916 som återfinns nypublicerat i Söderblom, Nathan, ”Birgitta och reformationen”, föredrag i Vadstena kyrka 24.10 1916, *Småskrifter, Societas Sanctae Birgittae*, Lund 2003. Söderblom hade sammankallat till en Birgittavesper i Vadstena kyrka. ”Till dessa Guds sändebud, som ökar vår kyrkas eviga rikedom och som samtidigt vittnar om och bekräftar dess särart, hör i främsta raden den heliga Birgitta. Det tillhör Guds stora gåvor till vår svenska del av kristenheten att Birgitta är vår”, sade ärkebiskopen. Däremot var Söderblom mycket noga med att markera att Birgitta inte skall hyllas som ”reformationens förelöpare”. Ellen Keys tal vid Birgittafesten den 7 oktober 1916 finns tillgängligt i Key, Ellen, ”Birgitta som andlig makt”, *Ellen Key-sällskapets småskriftserie*, Linköping 1985. Den 7 oktober kom sedan att firas som kvinnornas allmänna rösträttsdag.

¹⁵⁵ Collijn, Isak & Lindblom, Andreas, *Birgittautställningen 1918*, Uppsala 1918, s. ix.

¹⁵⁶ Om SSB:s och Birgittastiftelsens grundande se af Jochnick Östborn, 1999, s. 18-19. Samtidigt började birgittinorden sträva till en återetablering i Sverige. Den svenskfödda nunnan Elisabeth Hesselblad stod som initiativtagare till den allt annat än enkla och problemfria birgittinska missionen i Sverige. Kring Birgittas hus vid Piazza Farnese i Rom växte det likaså fram nationella och konfessionellt laddade strider. I oktober 1928 invigdes en ny kyrka, Birgittakyrkan, i Norrköping.

analyseras är följande: Lydia Wahlström, *Den heliga Birgitta*, 1905, Knut B. Westman, *Birgitta-studier*, 1911, Emilia Fogelklou, *Birgitta*, 1919, Toni Schmid, *Birgitta och hennes uppenbarelsen*, 1940, Sven Stolpe, *Birgitta i Sverige*, 1973 och *Birgitta i Rom*, 1973, Hjalmar Sundén, *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud*, 1973, Birgit Klockars, *Birgittas svenska värld*, 1976, Hans Furuhausen, *Furstinnan av Närke som blev heliga Birgitta*, 1990 samt slutligen Birger Berg, *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*, 2002.

Utöver de egentliga analysobjekten hänvisar jag även till mindre eller mer specialiserade biografiskt inriktade verk för korrelationens skull. De är Richard Steffen, *Den heliga Birgittas uppenbarelsen i urval och översättning med inledning, anmärkningar och förklaringar*, 1909, Tor Andræs psykoanalytiska Birgittastudie i *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Anders Piltzs artikel "Uppenbarelsen och uppenbarelsen. Birgittas förhållande till bibeln", samt Lars Bergquist, *Birgitta i uppenbarelsernas spegel*, 2003. De hagiografier som studeras som kontrastbilder är Tryggve Lundéns biografiska artikel i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, Aron Anderssons *Boken om Birgitta*, Bengt Ingmar Kilstroms "Och hennes röst skall höras" samt Luca Cesarinis *Birgittas Rom* och *I den heliga Birgittas fotspår*. Även feministiska och feministsteologiska biografianalyser av Birgitta införs som korrektiv eller komparation.

Sanctum Sanctorum, "Birgittas bönekammare" i Vadstena kloster. I kistan transporterades Birgittas kvarlevor från Rom till Vadstena. Kalkmålningarna tillkom 1581-1582. Foto Lars Berggren.

IV. BIRGITTABILDEN I BIOGRAFIERNA

En biografi är, i min hypotetiska optik, inte enbart en levnadsteckning i form av strikt personhistorisk vetenskap eller en friare kombination av forskning, psykologisk inlevelse och litterär berättarteknik. Biografin är ett historiens lackmuspapper där politiska preferenser och konfessionella övertygelser, könspositioner och vetenskapsideologier låter sig avläsas. Valet av vetenskapsteoretiska utgångspunkter, förklaringsmodeller och frågeställningar inom kultur- och samhällsvetenskaperna, dit biografin rimligtvis hör, sker aldrig i ett tidsmässigt vakuum. Deklarationer och preferenser, som formellt sett enbart uttrycker vetenskapsideologiska och kunskapsteoretiska grundhållningar, kan även vara avtryck av mer eller mindre renodlat politiska och moraliska preferenser. Denna avläsbarhet, texten bakom texten i kontexten under kontexten, rör sig längs en elastisk skala från eklatant övertydlighet till knappt skönjbara kopplingar.

I fokus för min analys står biografin som levnadsteckning med sina teman, perspektiv, motiv och sin konstruktion samt biografins huvudperson, förstådd och tolkad genom relationen mellan berättaren och stoffet. ”En författare skrev om en författare och bilden fick liv ur två liv”, skrev Erik Hjalmar Linder och Ulla Isaksson apropå Elin Wägners biografi över Selma Lagerlöf. Biografin är lika angelägen som kunskapsform, litterär produkt och som presumtiv *dubbel* tidstolkning. Förmedlingen av en människa, hennes tid, verk och betydelse, färgas alltid av biografens kunskap, intellektuella och intuitiva färdigheter, förförståelse och tidskontext.

Den idéhistoriska bakgrundskuliss, där jag låter mina biografier skuggspela, utgör två viktiga verk i den tysk-franska biografikens historia. Det ena panoramat är skrivet av Helmut Scheuer och avhandlar den tyska biografitraditionen. Det andra verket är Daniel Madelénats historiografiska analys av biografins form och funktion, möjligheter och gränser. Primärt försöker jag genom mina textanalyser identifiera biografivarianter efter Daniel Madelénats paradigmodell, Ira Bruce Nadels, Leon Edels och W.H. Epsteins biografiteoretiska poetikanalys samt Hayden Whites schematiska och genererelaterade intrigmodell. James L. Cliffords och Paul Murray Kendalls finförgrening av begreppet biografi längs en objektiv-subjektiv skala utgör viktiga verktyg i analysen. Här får även Gunnar Erikssons och Eva Österbergs biografiidentifieringar en instrumentell funktion vid sidan av Arne Jarricks analys av olika biografiska motiveringar. Avsikten är att finna de biografiska och vetenskapliga tekniker, som respektive biografier använder, samt de källkritiska och historievetenskapliga metoder biografien baseras på.

Under huvudkapitlets andra analysrubrik, ”Birgittabild”, försöker jag blottlägga biografins Birgittabild samt pejla in bildens position till tidigare framställningar. Följaktligen blir frågan om biografiernas intertextualitet angelägen här. Biografiforskaren B.E. Jensen ägnar bruket av metaforer och slagord en specifik uppmärksamhet. En aspekt av metaforvaksamheten är att avslöja om språkbilder eventuellt används för att täcka biografens okunskap eller otillräckliga bakgrundsforskning. Metaforeernas kongruens till biografens egen tid, tanke och miljö är relevant. Jag kompletterar Jensens analysverktyg med en genomgång av epitet, beskrivande adjektiv, värde- och symbolassociationer samt värdeladdade omdömen.

I underkapitlet ”Tiden och dess idéer” strävar jag efter att inringa idéfältet där biografin har processats och tecknats. I vissa analyser läggs tyngdpunkten på den vetenskapliga miljön, i andra kan det omgivande samhället med sina politiskt aktuella

frågor, samtidsidéer, livsåskådningsmässiga konnotationer avläsas tydligare. Att pliktskyldigt konstruera samtidspolitiska samband där dessa inte kan associeras till biografien i fråga har känts meningslöst. I stället har jag nöjt mig med en historiografisk positionering av biografins plats i biografihistorien ifall biografen inte uttryckligen ”avslöjar” ideologiska, politiska, religiösa eller andra polemiska undertoner i sin text. Jag har valt ta fasta på de mest framträdande dragen. Jag är väl medveten om att åtskilliga samband kunde analyseras mycket djupare, men detta faller för tids- och utrymmesfrågan.

Det sista momentet i varje enskilt studium utgörs av underrubriken ”Förmedlingsrummets ekoeffekt”. Här inrättar jag ett textrum för samtal om biografins förmåga att förmedla merkunskap – utöver informationen om den biograferade – i form av insikter, debattämnen, människo- livs- och historiesyn, ideologiska in- och utblickar samt kunskaps- och vetenskapsideal. Underrubriken har tillkommit dels för att klarlägga biografins olika dimensionella möjligheter som kunskapsförmedlare inom historievetenskapen¹ och dels för att mäta texten mot den epistemologiska problematiken. Biografien har ofta liknats vid ett rum där en dialog försiggår mellan den biograferade och biografen. Biografiforskaren B.E. Jensen betonar att även läsaren hör hemma i detta rum. Följaktligen blir det väsentligt vem som innefattas i det ”vi” som biografen inkluderar i sina förståelse- och tolkningsförsök. En biografi skall bedömas även efter vem den riktar sig till: avgörande för biografins del är vad biografen tror eller anser om den tid i vilken biografien skall läsas och användas.² Jag tänker mig att ytterligare ett kriterium kunde formuleras kring hur väl varje enskild biografi står på egna ben. Kan texten läsas utan förkunskap? Möter vi en distorsion eller ett snävt specialstudium som kräver kompletterande läsning? Är bakgrundskunskapen tillräcklig?

I Jensens komparativa mikroanalys av en rad fackhistoriska biografier står förhållandet mellan avsändare, mottagare och den berättade historien i centrum som en ”narrativ överenskommelse”. Den största uppmärksamheten lägger Jensen vid utforskningen av hur biografen har använt det förmedlingsrum han har inrett åt sig i texten. Detta inkluderar en analys av vad som kan utläsas ur texten om avsändaren/ biografen. Däremot företas ingen värdering av biografernas relation till tidigare forskning eller till användningen av källmaterial. Här avviker jag från Jensens metod ibland när felaktigheter förvrider tolkningen eller när en empirisk-kritisk diskussion kan illuminera sammanhangen. Jag relaterar biografierna till ett kunskapsteoretiskt perspektiv i en diskussion om objektivitet och värderingars betydelse för den biografiska forskningen. Navigationsinstrumentet är Göran Hermérens *Värdering och objektivitet*. Andra vetenskapsteoretiska verk som jag har använt som kontrolljusterande bredvidläsning är Joakim Molanders *Vetenskapsteoretiska grunder*.³

¹ Frågan om biografins ställning som vetenskaplig genre är ju inte fasthäftad enbart vid olika teorier om vetenskapens möjligheter/omöjligheter att skildra den enskilda individen. Biografien är ett större rum än så. Empiristiska problem i historieforskningen, narrativa strukturer och berättarkonventioners grepp om den biografiska tolkningen underordnas här intresset för den fackhistoriska/litteraturhistoriska biografins funktionalitet som kunskapsförmedlande rum. Det innebär inte att jag etablerar en gräns mellan historievetenskap och biografisk forskning. Kriteriet, detsamma för alla former av historievetenskap, handlar ju delvis också om textens funktionalitet som kunskapsförmedlare.

² Jensen, Bernhard Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betragtet”, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red, Richard. A.B. och Jensen, B.E. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 117-120.

³ Herméren, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972 och Molander, Joakim, *Vetenskapsteoretiska grunder. Historia och begrepp*, Lund 2004. Andra grundläggande verk är: Hartman, Jan, *Vetenskapligt tänkande. Från kunskapsteori till metodteori*, Lund 2004, Chalmers, A.F., *Vad är vetenskap egentligen?* (1976) Nora 1999.

Den s.k. "porträttlika" Birgitta i Vadstena klosterkyrka. Träskulptur daterad från ca 1390 till 1400-talets första hälft. Foto Lennart Karlsson.

I. Populärhistoriska biografier

De populärvetenskapliga biografierna företräder olika biografiska paradig, allt från drag av det *klassiska paradigmet* tematiserings- och karaktärspremisser och stil till det *romantiska paradigmet* fokusering på unicitet och utveckling¹ till den variant inom den *moderna biografen* som Daniel Madelénat kallade "superbiografen".² Gemensamt för nedanstående levnadsteckningar är att biografen närvar i texten och uttrycker sin presens via dramatisk-expressiva effekter och/eller interfolieringar i interpreterande analyser.³ Vi möter biografen som samtidsdiskussion: biografierna förbehåller *principiellt* samtid och framtid frihet i omdömet. Tolkningen av det svenska helgonet skapas medvetet från den egna samtids utsiktsplatå och inte enbart från källkritikens grund. I tolkningen inbäddas ett tydligt "så här ser vi saken nu" i vår tid. I viss mån märks en påverkan av utomvetenskapliga värderingar. Samtliga populärhistoriska biografier uppvisar en stark tilltro till det biografiska uppdraget. De skriver helbiografier och tror, med få reservationer, på biografins möjligheter att förmedla ett personhistoriskt porträtt i helfigur. Denna självkänsla växer, enligt Bengt Hildebrand, fram ur biografins dagsläge, ur dess rika men mångstämmiga diskussion. Frihet i omdömet betyder just kontinuerlig diskussion.⁴ Detta innebär inte ett förakt mot empirin eller käll- och tendenskritiken, men visar att biografins angelägenhet inte vilar i tillit till en tidlös kunskap enligt arvet från upplysningstidens vetenskapsideologiska paradigm. Tolkningen konstituerar sig främst till ett mångfacetterat och tidsbundet möte.

Tidsavtrycken i biografierna av Lydia Wahlström, Sven Stolpe och Birger Bergh följer den politiska idéhistorien och samtidsdebatten. Vi rör oss längs en linje från kristendomens, statsreligionens, självklarhet, demokratifrågor och jämställdhetsdebatt samt nationalistiska övertoner i den första biografen vid 1900-talets början till 1970-talsbiografins högljudda kommunikation med psykoanalysen, olika ideologiskt grundade värderingsfrågor, som kristendomen och den dominerande vänsterideologin, samt analyskontexter som sexualiteten, puberteten och feminismen. Slutligen möter vi ett biografiskt samtal med den avkristnade publiken vid 2000-talets början. Gemensamt för dessa Birgittabiografier är biografiernas starka medvetande om läsarens och samtids närvaro i det biografiska förmedlingsrummet. Det litterära greppet är framträdande i biografierna: den diakroniska berättelsestrukturen är samordnad med eller underordnad den synkroniska: fakta och tolkning förenas, olika tidsplan dras parallellt så att de biografiska fragmenten bildar en strukturerad berättelse med rörliga kopplingar till biografens/läsarens samtid.⁵

¹ Det typiska objektet för en klassisk biografi är, enligt Madelénat, detsamma som i en eulogi, d.v.s. en man som föredömligt har tjänat samhället och kan användas som förebild för andra. Gärningen, dygden och exemplet är kriterierna. Innehållet kan formas till en eloge eller en utförligare beskrivning, detaljrik och anekdotisk, för att framhäva det individuella utan att exempelfunktionen raderas. Madelénat, *La biographie*, Paris, 1984, s. 51-63.

² Madelénat, 1984, s. 72f. Superbiografen följer som det maximala idealet efter biografins utveckling mellan konstens och vetenskapens konnotationer och ideal. Slutproduktionen formar sig till en syntes av grundlig lärdom, intuitiv förståelse, trovärdig tolkning och högt ställda krav på litteraritet.

³ Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact and Form*, London 1984, s. 170-171.

⁴ Jfr Hildebrand, Bengt, Hildebrand, Bengt, "Klimatväxlingen i modern svensk biografi", *Personhistorisk Tidskrift*, 57, 1959, s. 168.

⁵ Nadel, 1984, s. 159.

1 Lydia Wahlström: Den fosterländska, folkbildande Birgitta

1.1 Typ av biografi och biografisk metod

För 1800-talets Birgittabiografer var fosterländskheten och kristendomen självklara som underförstådda värden och ideal. Eulogin, och elogens lovord, färgade Birgittaporträtten. De personlighetsdrag som ingår i eulogins koncept och konnotationer är hjältens starka kallelsemedvetande, patriotisk trofasthet och fosterländsk lojalitet. Hans eller hennes beredskap att arbeta för allas bästa och en oantastbar inriktning på Sanningen styr karaktäriseringen.⁶ Presumtioner som dessa är iakttagbara dispositioner ännu i Lydia Wahlström biografi, *Den heliga Birgitta*. Levnadsteckningen utkom 1905 och omfattar 52 sidor. Som appendix ingår ett smakprov på några av Birgittas uppenbarelser.⁷

Under den senare delen av 1800-talet återuppväcktes intresset för Birgitta i Sverige.⁸ Medeltidsfokuserade dissertationer, vetenskapliga monografier och biografier emanerade ur den nationalromantiska idealismen samtidigt som det ”atterbomska paradigmet” att se individen i hans eller hennes tids- och kulturkontext kom att förenas med en framväxande historicism. Personskildringarna var inte längre lika anakronistiska som tidigare; romantikens utvecklingstanke hade slagit rot. Henrik Schücks och Karl Warburgs biografiska metodperspektiv höll dessutom på att bryta igenom med sin betoning på empirisk forskning och objektivt hållna personporträtt.⁹

Wahlströms biografi står och väger mellan det klassiska och det romantiska biografiparadigmet. Förebildsfunktionen, exemplet för andra, styrde, enligt Daniel Madélenat, oftast valet av biografiobjekt i det *klassiska paradigmet*. Hos Wahlström möter vi detta i framlyftandet av den fosterländska och karaktärsstarka hjältinnan i svensk historia som är värd vår beundran.¹⁰ Med det *romantiska paradigmet* följde det kronologiska berättargreppet. Paradigmet utvecklades mellan slutet av 1700-talet och första världskriget. Målet i det romantiska paradigmet var en sann skildring av en unik och individuell människa. Individualiseringen hämmades ändå av dels moraliska konventioner och dels av en vetenskaplig dokumentationssträvan.¹¹ Det kronologiska greppet till trots är personligheten, gärningarna och karaktären mer framträdande i Wahlströms biografi, som visar tydliga utslag av den plutarkisk-moraliska biografi-

⁶ Jfr France, Peter, ”From Eulogy to Biography: The French Academic Eloge”, *Mapping Lives. The Uses of Biography*. Ed. P. France & W. St Clair. Oxford 2002, s. 95.

⁷ Wahlström, Lydia, *Den heliga Birgitta*, Stockholm 1905.

⁸ Det nyspirande intresset för Birgittas person och verksamhet, och medeltiden i stort, växte delvis fram efter mitten av 1800-talet och redovisas i denna avhandling under sista underrubiken i kapitel III.

⁹ Jfr med Inger Larsson, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Lund 2003, s. 41-45.

¹⁰ Madélenat, 1984, s. 32-74. Madélenat presenterar dominerande mönster inom biografins historiografi, men konstaterar att de är elastiska, d.v.s. saknar precisa tidsramar även om de är knutna till vissa århundraden. Till det klassiska paradigmet hör helgonbiografien där individen riskerar att förnsävas till en personlighetstyp eller en samhällsfunktion. I mer individinriktade biografier inom detta paradigm syntes visserligen ett större intresse för personens individuella liv, men det biografiska resultatet blev ofta moraliserande. Berättargreppet bygger på en återgivning av personlighet och handlingar, inte på teckningen av en livslinje eller en inre personlighetsutveckling. Skildringarna bygger ofta på en rik anekdotåtergivning där exempelfunktionen är framträdande. Jfr Wahlström, 1905, s. 4-5, 12-13, 16, 20, 30, 42.

¹¹ Wahlström, t.ex. s. 11, 31, 34, 42. Birgitta är perfekt i s.g.s. alla livslägen: ett mönster av maka och mor, rättrogen katolik och sant fosterländsk. Det individuella skymms av schabloner.

konventionen inom det klassiska paradigmet.¹² Legendmaterialet ur *Acta* erbjuder den rika anekdotflora som kan konstituera detta mönster. Legendinslagen får samma funktion som det metaforiska uttrycket, d.v.s. att förena den diakroniska berättelsestrukturen med den synkroniska. Nadel talar om ”providing the moment when ’naming’ becomes interpretation and the past becomes the present”. Fakta, tolkning och olika tidsplan förenas genom måleriska inslag så att det förflutnas fragment kopplas till biografens och läsarnas samtid.¹³ Både den linjärt diakroniska tidsstrukturen och den cykliskt synkroniska känslstrukturen vävs in i Wahlströms berättelse om Birgitta och hennes liv. Den förstnämnda överväger klart.

Även om det eulogiska synsättet avtonade vartefter 1800-talet framskred, och en nyanserad realism började fräscha upp de tidigare anakronistiska personporträtten, inklusive bilderna av Birgitta, kvarstår ändå i Wahlströms biografi en för tiden självklar helhetssyn: oifrågasatt ses individen som underställd nationen och religionen. Strategin i den biografiska inriktningen är mer kontextuellt orienterad än direkt personlighetsrelaterad: biografen är företrädesvis mer intresserad av Birgittas tid och miljö. Biografen utgår från att varje tid skapar sina särskilda människotyper.¹⁴ Detta gör det biografiska greppet närmast nomotetiskt, inte existentiellt idiografiskt, än mindre existentialistiskt eller psykologiskt. Det asketiska dispositionsgreppet kan tyda på influenser från biografivarianten *Life-and-letter*.

Inom den subjektiva-objektiva skalan placerar sig Wahlströms biografi som en kendallsk *life-and-times biography* med svaga inslag av James L. Cliffords *fictional biography*. Den senare kategoriseringen aktualiseras inte främst av fiktionella inslag utan snarare genom biografins eklektiska karaktär i biografens tilltro till sekundära källor och tidigare biografier.¹⁵ När det gäller Leon Edels biografipoetik kan jag bara konstatera att Wahlströms tillhör en föredelsk biografiepok. Betoningen på fakta och referentialitet ingår visserligen i tanken på biografin som rekonstruktion, men biografen i fråga här ägnar sig inte åt psykologisk tolkning. Litterära finesser saknas om vi bortser från inslag av måleriska medeltidsmiljöer, interfolieringen av *Acta*-material och uppenbarelsetexter. Biografen utformas i all enkelhet till ett personhistoriskt oproblematiserat projekt. Kontextualiseringen sker i huvudsak med rationella tolkningsmodeller.¹⁶ Det externa berättargreppet växlar med biografens allvetande röst.¹⁷

”Historiker ser genom kikarsikte, biografen genom förstoringsglas”, noterade Jan Romain i sin biografiforskning. När det gäller Wahlströms biografi är iakttagelsen helt

¹² Wahlström, 1905, s. 22 är ett synnerligen utmärkt exempel på den moraliska konventionens inverkan när medeltidsfantasin karaktäriseras som barnslig naivitet och ”oskyldig sinnlighet”.

¹³ Nadel, 1984, s. 159 samt Wahlström, 1905, t.ex. s. 15-16, 19-20, 22-24, 36-37.

¹⁴ Wahlström, 1905.

¹⁵ Wahlströms biografi är en eklektisk blandning av Friedrich Hammerichs och Henrik Schücks Birgittaforskning men med vissa egna tolkningar och infallsvinklar. Jfr. Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York/London (1965) 1985, s. 126-134 och Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits. Problems of a Literary Biography*, North Carolina 1970, kap. ”Form-Types of Biography”. Ett fiktionellt inslag syns tydligt i miljöskildringarna. Den historiska romanens romantisering av externa och interna medeltidsmiljöer återkommer som scenskapande inslag hos Wahlström. Wahlström, 1905, t.ex. s. 6-7, 21.

¹⁶ Biografen korrelerar med begreppets samtida innebörd. Ordet biografi anges i ”Uggjan”, *Nordisk familjeboks* andra upp. (1904-1926), som ett verk som innefattar ”lefnadsomständigheter” och ”öden, själsutveckling och gärningar”. Endast biografi ”i högre mening” ansåg vara utförd med historisk konst.

¹⁷ Madelénat, 1984, s. 149ff. I den externt komponerade biografen löper biografen faran att börja argumentera med materialet och stryper berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Jfr Wahlström, 1905, s. 6, 12, 20-22, 26, 30, 34-36, 41-42. Den externa och ibland allvetande berättartonen hinner dock inte stoppa narrationsflödet i denna biografi. Det smala formatet och den strikta dispositionen förhindrar detta. När ett intern berättargrepp förekommer sker det via interfolieringar av Birgittas egna texter, t.ex. s.11, 13-14, 16, 19, 23, 32, 35.

korrekt.¹⁸ Här ser vi kikarsiktet som biografiskt hjälpverktyg för att zooma in den medeltida topografin med sina invånare. Förstoringsglasets närbild är otänkbar: medeltidsmänniskan bor det främmande i "Långtbortistan" och tidens konventioner förhindrar närgångenheten.

I inledningskapitlet presenterades tre motiveringar till författandet av biografier. De båda första passar in på Wahlströms biografikoncept. Den ena gäller tanken på biografi som historia om en individ, skriven till återgivning eller åminnelse av ett liv. Den andra motiveringen, tanken på biografins fördömliga exempelfunktion i minneskonstituerandet av en modell för moral med didaktiskt värde för läsaren, ligger bakom Wahlströms biografiska närmelsesätt. Tanken på biografien som en upptäcktsfärd där obekanta aspekter avslöjas hos subjektet är inte synlig i denna biografi.¹⁹ Den objektiva levnadsberättaren, som strävar efter att eliminera sig själv ur texten och undviker att involvera sig själv på grund av historisk distans eller vetenskapliga ideal, verkar ytligt sett dominera Wahlströms biografi. Men depersonaliseringen är skenbart konstruerad genom den allvetande berättartonen. Den interpretativt analytiska biografen, som uppträder då och då som kommentator, en Vergilius för läsarens Dante, ligger närmare hennes biografiska teknik.²⁰ I Wahlströms fall handlar det oftast om att översätta och tolka medeltiden och medeltidsmänniskans föreställningar, känslor och tankar till samtiden. Genom symbolassociationer och diskreta hänvisningar till gemensamt omfattade värden manifesterar biografen sin kritik av den biografierade för läsaren. Enligt sekelskiftets moraliska biografikonventioner upprätthålls distans till den biografierade.²¹ Ira Bruce Nadels objektiva berättare väljer ett slags allvetande röst medan den analytiska biografen uttrycker sig med en fastställd och begränsad egen röst.²² Wahlström använder båda dessa attityder och tonlägen.

Med Gunnar Erikssons identifiering av biografivarianterna i monumentet, psykobiografen, den existentiella biografen och den traditionella yrkesbiografen, skulle *monumentet* ligga närmast till som biografiform när det gäller Wahlströms Birgitta-porträtt. Monumentet ser Eriksson som en förlängning av det som tidigare skrevs i

¹⁸ Romain, Jan, *Die Biographie*, Bern 1948, s. 119. Jfr Wahlström, 1905, s. 14, 30-33, 36,41. Konventionen hindrade däremot inte ett utdömande av "den katolska vidskepelsen" eller den "naiva medeltidsmänniskan". Vi har hur som helst att göra med schabloner och inte en individuellt inriktad psykohistorisk närbildsinlevelse.

¹⁹ Se närmare under kap I: 2 i denna avhandling. Sökandet efter obekanta aspekter hejdas inte enbart av biografens eller tidens konventioner. Se not ovan.

²⁰ Nadel, 1984, s. 170-171. Wahlström, 1905, t.ex. s. 4, 6, 8, 11-13, 22, 26, 31.

²¹ Att den oscarianska gränsen började luckras upp och att konventionella personporträtt delvis handlar om biografens egen hållning märks när man läser Gustaf Bergströms Birgittabiografi, *Sancta Birgitta*, som utkom sju år före Wahlströms levnadsteckning. I Bergströms biografi finns psykopatologiska dissekeringar av Birgittas inre som ger ett närmast prefreudianskt intryck. Göran Hägg konstaterar att ännu under 1880-talet skrivs det moralisk-typiserande biografier. Han menar att den äldre biografitraditionen slutar först i och med det moderna litterära och historiska porträttet i Saint-Beuves efterföljd med framom andra Oscar Levertin som milstolpe. Ur det perspektivet kan man se några av Birgittabiografierna på 1900-talet som envisa "övervintrare" i en äldre tradition. Jfr Göran Hägg, *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890-1930*, Stockholm 1978, s. 46.

²² Nadel, 1984, s. 172. Jfr hänvisningar i not 22. Helmut Scheuer ansåg att subjektiva inpass utgör själva förutsättningen för de objektivt hållna textavsnitten. Principiellt tekniskt kan detta säkert stämma, men i Wahlströms fall är de subjektiva inpassen målstyrda: att visa på olägenheter i katolska kyrkans vidskepliga praktik och orimliga teologi. Om subjektiviteten skall bilda den perspektivistiska förutsättningen för objektiviteten måste den vara redovisad. Ett återskapande av en svunnen verklighet behöver fantasins verktyg, men läsaren måste få veta exakt var fakta övergår i fiktiv spekulering eller fantasi, betonar Scheuer. Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979, s. 235ff. En komprimerad översikt återfinns hos Larsson, Inger, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama", *Nordica* 6/1989, s. 129ff.

helgonlegender och äreminnen. Syftet med monumentet är att koncentrera skildringen kring subjektets ljusa sidor. I den mån biografen riktar strålkastarljuset mot den biograferades inre mörker är det oftast för att försona läsarna (oss) med mänskliga brister. *Livsverks- eller yrkesbiografen*, som handlar om en persons insatser i samhället, är delvis en lämplig beteckning. Men vi skall då hellre tala om livs- och tidsbiografien eftersom Wahlström tolkningsforcerar skillnaderna mellan medeltiden, medeltidsmänniskan och den egna samtiden. Eriksson konstaterar att en persons inre liv, mörker, drivkrafter sällan är åtkomliga i detta slag av levnadsteckningar, men att det ändå inte är helt omöjligt att kunna ge besked om vem personen egentligen var.²³ Hildebrand skiljde mellan olika biografier enligt den biograferades social- eller yrkesgrupp. Han talade om minnesteckningar, gärningsbiografier och konstnär- eller författarbiografier. Han gör metodiskt sett inte en lika analyserande kategorisering som Eriksson, utan skriver snarare in idémönstret för biografins historiografi i svensk historieskrivning.²⁴ Wahlströms biografi liknar mest en minnesteckning med fokus på Birgittas storartade gärningar och insatser i fosterländskheten och den egna svenska historiens ljus. Hon skapar ett tidstolkande monument.²⁵

Vi kan därefter använda Eva Österbergs distinktion mellan *ackumulerande* biografier och *tolkande* biografier. I den förra spinns ingen röd livstråd; fakta bara läggs till fakta utan synbar tolkning. I tolkande biografier lyfter författaren fram det som är intressant (omvälvande upplevelser, traumata, paradoxer) i en människans liv och gör urval och bedömning av källmaterialet i en tolkande forsknings- och skrivakt.²⁶ Den ackumulerande faktamängden är mager i denna text. Man märker att medeltidsforskningen ännu ligger i sin linda. Beroendet av Friedrich Hammerich och Henrik Schück, de enda som ditintills hade forskat grundligt i Birgitta, är totalt. Ingen egentlig egen tolkning existerar i Wahlströms biografi; snarare handlar det om ett slags utpekande av typiska medeltidsdrag i förening med ett inlyftande av samtidsidealerna in i Birgitta. Livstråden är färdigspunnen genom *Acta*, men vi kan tala om en dömande och bedömande samtidspolitisk tolkning gentemot av medeltiden och medeltidsmänniskan. Som jag ser det sammanhänger Österbergs biografityper med huruvida den diakroniska berättelsestrukturen i en biografi sammanflätas med en synkronisk berättarnivå. I en ackumulerande biografi strävar biografen inte till att förena fakta, dokument och kronologi till en abstrakt föreställning om inbördes förhållanden, koncentrerat i tolkning och analys, genom att samordna den diakroniska strukturen med den synkroniska. Betraktat ur den synvinkeln blir Wahlströms biografi en tolkande biografi. Biografen spinner ett mönster av den biograferades liv genom att följa känslökurvorna i hennes livslinje så att de framträder i ett tidsmöte mellan biograf-biograferad-läsare.²⁷ Att tolkningen inte blir psykologiskt fylligt utan cirklar snävt och strikt runt redan etablerade biografiska data och tolkningar ser jag som ett resultat av tidens konventioner. Både betraktad som tolkande och ackumulerande biografi är slutprodukten alltså mager.

Hayden Whites intrigmodell med biografimönstren romans, komedi, tragedi och satir, som alla skulle höra ihop med fyra förklaringsmönster (det idiografiska, det

²³ Eriksson, Gunnar, "Att inte skilja på sak och person. Utkast till ett utkast till en biografisk metod", *Liv och text*, Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet, 1985, s. 1-3. Wahlström, 1905, s. 12-13, 28, 30, 32, 34, 40-42.

²⁴ Hildebrand, *PHT*, 1959, s. 166.

²⁵ Wahlström, 1905, t.ex. s. 4-5, 15, 39, 42.

²⁶ Österberg, Eva, "Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault", *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år*, Stockholm 1996, s. 326-330.

²⁷ Wahlström, 1905, t.ex. s. 8, 11, 15, 22-23, 26-27, 32, 36.

organicistiska, det mekanistiska, det kontextualistiska) vilka i sin tur är sammanlänkade till biografens grundhållning (anarkistisk, konservativ, radikal eller liberal) verkar inte vara vare sig ett relevant biografiskt eller historiografiskt schema. Wahlströms nationalromantiska Birgittabiografi är ett utslag av den romantiska berättelsen. Den återspeglar ändå flera hållningar. Politiskt ser vi en konservativ attityd med stat och kyrka som högsta värden²⁸ samtidigt som vissa ”anarkistiska” drag präglar detta Birgittaporträtt. Ett liberalteologiskt och radikalfeministiskt budskap utbasuneras genom Birgitta även om de momentana provokationerna inte ruckar den för tiden övergripande konventionella samhällssyn som genomsyrar texten.²⁹

Enligt Arne Jarrick existerar det fyra olika motiveringar som utgångspunkt för biografiskrivandet. Var och en är knuten till särskilda sätt att beskriva enskilda människors levnadsöden. Samtliga av dem kan identifieras i Wahlströms levnadsteckning. Den *idiografiska* motiveringen, som bygger på att man skall söka det unika i varje levnadsöde, just p.g.a. dess unicitet eftersom ett liv inte kan återföras på några generella strukturer, underlyder visserligen *hjältomotiveringen*, som handlar om att ta fram de särskilt betydelsefulla hjältarna (eller busarna) eftersom de har egenskaper som förtjänar att lyftas fram, men är trots det skönjbar.³⁰ Den *folkloristiska* motiveringen, som vill lyfta fram enskilda människor som exempel på mer generella och utbredda tänkesätt i förekomsten av en självständig folklig kultur – även om den sistnämnda med Jarricks hänvisning till Ginzburg teoretiskt sett blir anakronistiskt – syns starkt i utkristalliseringarna av allt ”medeltidstypiskt”.³¹ Samma gäller den *existentialistiska* motiveringen med ”exempel på historiens utrymme för fria handlingsval”, som före Sartre är tidsfrämmande i exakt denna formulering. Ändå blir Birgitta essentiellt och existentiellt just ett sådant exempel, och föredöme, i denna biografi.³²

I den nationalromantiska ideologin markerades inga skarpa professionsgränser.³³ Den fryxellska självbilden ”historisk konstnär” fortlevde tydligen.³⁴ En antydning om att

²⁸ Wahlströms roll som representant för högerns kvinnor avhandlas av Stina Nicklasson i *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900-1936/1937*, Uppsala 1992. Wahlström var också upprörd över tidens sedliga förfall och engagerade sig livligt i sedlighetsfrågan, Hammar, Inger, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*, Stockholm 1999, s. 238.

²⁹ White, Hayden, ”Introduction”, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1990. Se även ”Interpretation in History” i *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore, 1987, s. 51-80. White medger att biografihistorien inte alltid är så ”ortodox” utan visar upp olika kombinationer. Jag menar att fokuseringen på biografens grundhållning är alltför snäv i denna tanke och att begreppen konservativ, liberal, etc. dels denoterar kraftigt i jämförelseperspektiv och dels står under tidsideologiska förändringar, vilket gör dem närmast oanvändbara som åskådliggörande verktyg. Jfr Wahlström, 1905, framför allt s. 26 med s. 42.

³⁰ Wahlström, s. 4-5, 12-15, 29-30, 33, 39-42.

³¹ Wahlström, 1905, t.ex. s. 4, 6-7, 15, 22, 24, 26, 30.

³² Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Stockholm, 1992, s. 182. Wahlström, s. 22, 42. Före Sartre är den existentialistiska motiveringen främmande i exakt denna formulering, men Birgitta blir ändå just ett sådant exempel, och föredöme, i denna biografi. Den livsåskådningsmässiga orsaken till detta torde vara biografens vilja att beskriva Birgitta som mer svensk än katolsk, d.v.s. med drag av protestantismens betoning på det individuella, och den enskildes ansvar och aktivt fria vilja.

³³ Svante Nordin klargör skillnaden mellan upplysningstidens och det historiska århundradets forskningsinriktning i *Från tradition till apokalyps*, Malmö, 1989, s.71f. Birgittabiografierna från 1800-talet är ju till större delen skrivna av professionella historiker. Enligt min uppfattning har dessa levnadsteckningar, förutom Hammerichs, likheter med det historieberättande från 1700-talet som Nordin beskriver: de har en inriktning på det filosofiskt och moraliskt allmängiltiga, det evigt mänskliga, lysande gestalter och bedrifter – snarare än exakticitet i detaljer. Också driften att uppbygga och upplysa, på bekostnad av arkivstudier och sökandet av nya fakta, kännetecknar biografierna. Om detta kommer sig av biografins karaktär som

vattentäta skott ännu inte existerade mellan historiker, biografer och konstnärliga gestaltare ger Lydia Wahlström i sin recenserande bedömning av von Heidenstams Birgittaroman:

... och därför torde heller ingen historisk skildring öfverträffa den bild af henne som Heidenstam i sin enkla, vackra bok ”Heliga Birgittas pilgrimsfärd” har skänkt vårt folk.³⁵

Författare ville vara seriösa historieberättare, och bemöttes uppenbart som sådana. Den skönlitterära estetiken var ännu historikernas medel.³⁶ Som Birgitta Odén konstaterar var dessutom skiljelinjen oskarp mellan litteraturhistoria och historia ännu i 1890-talets svenska vetenskapsvärld. Vetenskapssynen präglades av relativism. Den lärda konstruktionen, sannolikhetsslutsatser och dramatisk berättarteknik, ingick i framställningen trots positivismens högkonjunktur på 1880- och 1890-talet med olika riktningar som *empiricism* och *critical positivism* där kraven skärptes på humanvetenskaperna enligt naturvetenskapernas vetenskapssyn som ideal även om man inte ville dela den nomotetisk-vetenskapliga målsättningen. Ännu Lauritz Weibulls tidiga arbeten präglas av fantasifulle gissningar och konstnärligt beskrivna miljöer.³⁷

Metaforer utgör ingen nämnvärd ingrediens i Wahlströms narration. Den litterära teknik hon använder består av dramatiserande inslag ur legendstoffet eller uppenbarelserna samt romantikens inskjutna berättelsepilar som dels pekar framåt och driver texten vidare, dels påminner läsaren om det förflutnas tyngd i berättelsens nu.³⁸

Vill man generellt beskriva denna tidiga 1900-talsbiografi kan man säga att författaren uppriktigt söker det personligt realistiska. Hon är medveten om faran i helgonbiografins statiskhet och psykologiska blindhet och ställer sig därför avvaktande till den hagiografiska Birgitta. I stället söker hon främst fram politiskt och samhällshistoriskt relevanta och beundransvärda drag hos henne. Intresset för kritisk historieforskning är uppenbart genomgående. Däremot är biografen så pass omedveten om hur hon har påverkats av alla nationalromantiska målningar att hon omedvetet går in i ett slags tids- och miljöhagiografi. Kanske kommer inspirerande influenser delvis från

efterklangsforskning eller om det övergripande nationalistiska perspektivet ger texten sådana tendenser är svårt att säga. Möjligen rör det sig om en stilfråga och en betydligt långsammare akademisering av det svenska historikerfacket än i Tyskland. I England framträdde ju fortfarande vid 1800-talets mitt historiker (Thomas Babington Macaulay t.ex.) som skrev i 1700-talsretorik med tillsatser av tids- och lokalfärg à la Scott.

³⁴ Om estetiken i historieskrivningen, se Torstendahl, Rolf, *Källkritik och vetenskapssyn, i svensk historisk forskning 1820-1920*, Uppsala 1964, t.ex. s. 76.

³⁵ Wahlström, 1905, s. 41-42. Heidenstams roman om Birgitta, *Heliga Birgittas pilgrimsfärd*, utkom första gången 1901. Vartefter Birgitta- och medeltidsforskningen framskred gjorde Heidenstam korrigeringar i sin roman inför de nya utgåvorna.

³⁶ Det var inte bara fråga om stilmedel. Vi kan t.ex. erinra oss motsättningen vid 1850-talet mellan Fryxell och Bernhard von Beskow om hur historien skulle utforskas och beskrivas. För Beskow hade historien en närmast poetisk karaktär, även om han ägnade sig ivrigt åt både käll- och tendenskritik på 1850- och 1860-talen. Fryxell var närmast en prosaisk moralist som källkritiker och forskare, och satte större tilltro till vad som framgår av arkivmaterial än vad många av tidens statsidealistiska historiker gjorde genom sin betoning av omfattande forskningsempiri. Se Torstendahl, 1964, s. 187-189 och Nordin, 1989, s. 111-112 om ytterligare bakgrundsinfluenser.

³⁷ Odén, Birgitta, *Lauritz Weibull och forskarsambället*, Lund 1975, s. 25, 36, 52, 58. Paris var centrum för 1890-talets positivism, den moderna franska kritiska skolan som i Hippolyte Taines och Ernst Renans efterföljd ville formulera premisserna för en ny historievetenskap. Anatole France hade redan 1890 gett ut sin *L'avenir de la science*, vars inflytande fick stor genomslagskraft.

³⁸ Wahlström, t.ex. s. 18-19, 21, 36-37.

tidens modevetenskap, folkloristiken?³⁹ Vi har åtminstone tre influensällor till detta berättargrepp: tidsideologiskt den redan nämnda nationalromantiken med sin faiblesse för lokalkolorit, empiriskt Hammerichs Birgittabiografi (för Wahlströms del dessutom Schücks biografiska tolkning) samt givetvis det tidiga legendmaterialet om Birgitta och slutligen, metodmässigt, det schückska (och för tiden populära) sättet att skriva snabbmålade fresker i Scottromanens manér. Det fanns en gemensam strävan i de olika historiska genrererna, i historiemåleriet och i den historiska romanen, att åstadkomma en pittoresk konkretion, som ”skulle ge betraktaren känslan av att med sina egna sinnen uppleva ett stycke svunnen verklighet”, men också i den utbredda tekniken ”att ställa monumentala gestalter i bildens centrum”. Både författaren och läsaren blir då offer för samma illusion: att sammanhangen ser ut att vara händelsernas egna och inte skapade eller styrda av historiesynen hos berättaren.⁴⁰

Mellan 1863, när Hammerichs biografi utkom, och sekelskiftet då de svenska biografierna utges, hade vetenskapen genomgått en teoretisk och metodisk medvetandeprocess: empirismen och källkritiken hade skärpt arbetssättet. Uppbyggandet i texterna av externa och interna rum med naturscener, landskapsdetaljer, redskap och inredningar avtar biografi för biografi. Vi kan följa resan från Hammerichs medeltidsborg där Birgitta huserar till den mer torftigt utsatta tillvaro som illustreras i Wahlströms biografi fyrtio år senare. Någon källkritisk metod i modern mening är det förstås inte tal om. Finns en sådan hos Wahlström kännetecknas den av realism- och sannolikhetskritik samt tillit till tidigare biografisk forskning. Vissa försiktiga inslag av tendenskritik förkommer. Tilltron till brev och efterlämnade skrifter är däremot oifrågasatt. Dessa kvarlevor kan, enligt Wahlström, ge oss ”en verklig inblick i en afliden persons själslif”. Birgitta är en rik skattgömma. Hon är ”den enda historiska personlighet under Sveriges medeltid, med hvilken vi kunna känna oss stå öga mot öga, hvars själslif vi kunna studera i minsta detalj och hvars lefnadsvanor vi kunna sluta oss till”.⁴¹ Här är faktiskt Hammerich mer källkritiskt avancerad fyrtio år tidigare visavis kvarlevor och berättande källor.

Det romantiska paradigmet på 1830-talet, som innebar genombrytningen för en ny syn på individen, skymtar fortfarande som underliggande ideal i Wahlströms verk om Birgitta. De typologiserande dragen i personteckningarna är på väg att vika undan för insikten om att människan bör ses i sin egen tids- och kulturkontext, men det svenska helgonet upphöjs fortfarande idealistiskt till ”det renaste uttrycket för sin tids sträfvanden”. Också utvecklingstanken och intresset för organiska livssammanhang växte fram under romantiken.⁴² Historicismen gjorde att tidigare biografier bedömdes

³⁹ Om det vetenskapliga intresset för folkloristiken, folktraditionen, se Odén, 1975, s. 172-175.

⁴⁰ Se Johannesson, Kurt, ”Litteraturhistorien och utvecklingsbegreppet. Några reflexioner kring Henrik Schücks litteraturhistoriska metod”, *Samlaren* 92, 1971, s. 147f. samt Gustafsson, Lars, *Litteraturhistorikern Schück. Vetenskapsyn och historieuppfattning i Henrik Schücks tidiga produktion*, Stockholm 1983, s. 197-198. Det senare kan exemplifieras t.ex. genom Schücks skildring av Birgittas barndomsupplevelser ”mot bakgrunden av det skrämmande halvmörkret i blockhusbyggnaden på Finsta”. Det är omöjligt att lyfta fram alla direkta schückinfluenser. De är överflödande både i stil och enskilda detaljer. Textstycken, perspektiv och bedömningar, ur *Svensk litteraturhistoria* och *Illustrerad svensk litteraturhistoria* återkommer ett flertal gånger i Wahlströms biografi.

⁴¹ Wahlström, 1905, s. 3-4.

⁴² Banbrytande var förstås Atterboms *Svenska siare och skalder*, alldeles särskilt för litteraturvetenskapens syn på förbindelsen mellan personlighet och litterära verk. Här möter vi början till en förening av psykologi och litteraturkunskap som kom att bli långlivad. Inger Larsson konstaterar att ”därmed är vi tillbaka i den plutarkiska traditionen, men med ett tillskott av uppmärksamhet på verket som psykologiskt dokument och en betoning av det historiska materialet”. Källkritik i modern mening kan vi förstås inte tala om vid denna tid och anekdotfixeringen är seg. Dessutom bygger den biografisk-psykologiska metoden på ”intuition och

som anakronistiska ju närmare vi kommer slutet av 1800-talet. Henrik Schücks, och framför allt Karl Warburgs, biografiska produktion brukar här framhållas som epokgörande för vidareutvecklingen av biografien.⁴³ Med Warburg blir den dokumenterande, objektiva attityden alltmer framträdande. Martin Lamm, lärjunge till Warburg, omtalar Warburgs ideal som en personteckning i helfigur i verkliga omgivningar, opartiskt skildrad och utan vare sig anti- eller sympatier.⁴⁴ En intressant detalj är att både Schücks och Warburgs biografier utkom såväl i vetenskapliga som i populära utgåvor. Det antyder antagligen något om det trots allt långt drivna kravet på empiri kontra behovet av ”läsarvänliga” biografier.⁴⁵ Detta biografiparadigm utgör uppenbart modell och metod för Lydia Wahlström. Hennes biografi förblir det oaktat en populärvetenskaplig version av Hammerichs fackhistoriska biografi över Birgitta kompletterade med Schücks kritiska justeringar.

Kännetecknen på den moderna 1900-talsbiografien, d.v.s. biografens oberoende, hans eller hennes psykologiska inlevelseförmåga, samt den komplicerade strukturen av själsbilder i framställningen, saknas i Wahlströms biografi. Även om vi ser realitetsdriften som ett slags sanningslidelse framstår de moraliska mål som stod synliga i 1800-talsbiografiken som tydliga teoretiska och metodiska biografipremisser även i detta Birgittaporträtt.⁴⁶

1.2 Birgittabild

Anslaget i ouvertüren till Lydia Wahlströms Birgittatolkning är enstämmigt nationalistiskt i tonen. Tillsammans med Gustaf II Adolf och Emanuel Swedenborg står Birgitta för utlänningar alljämt som ”representanten för svensk religiositet” och ”hennes vördnad för den internationella stat, som kallas katolsk kyrka, förmår varken minska hennes fosterlandskärlek eller försvaga hennes blick för påfvedömet förfall”. Det är inte, framhåller Wahlström, enbart religiös nitälskan som driver Birgitta utan stark fosterlandskärlek sådan den framlyser i flera av uppenbarelserna.⁴⁷

Den nationalromantiska ideologin färgar av sig på biografens måleriska beskrivningar. Biografien av Lydia Wahlström kunde ställvis karaktäriseras som textuella

inlevelse, filosofi och historia är integrerade i en helhetssyn där individen ses underställd högre värden som nation, religion, mänsklighet”. Man kan kanske säga att biografien utvecklades som konst, men förhållandet till empirin låg ännu i sin linda: fortfarande kunde inlevelsen ha större inverkan på slutresultatet än det faktiska källäget. Kulling, Jacob, *Atterboms "Svenska siare och skalder". En undersökning av hans litteraturhistoriska forskning*, Stockholm 1931, s. 63, 107. Särskilt Samuel Grubbes inträdestal över Leopold i Svenska Akademien framhålls som exempel på den första romantiska biografien där en person ses i relation till sin historiska kontext. Larsson, 2003, s. 41-44.

⁴³ Den produktion som avses här är Henrik Schücks Shakespearebiografi och Karl Warburgs levnadsteckningar över Dalin, Lenngren, Rydberg och Snoilsky.

⁴⁴ Den här balansgången upprätthåller Wahlström biografien igenom. Tekniken för att undvika partiska omdömen och en regrediering i romantisk subjektivism upprätthålls genom mentalitetshistoriska förståelsejusteringar. Wahlström, 1905, t.ex. s. 7, 10-11, 22, 30-32 samt Larsson, 2003, s. 41-45.

⁴⁵ Lamm, Martin, ”Karl Warburg som litteraturhistoriker. Några minnesord”, *Ord och Bild* 28, 1919, s. 81-90, samt Larsson, 2003, s. 45.

⁴⁶ Den moderna biografien kallades av Romain för en spegel av 1900-talet: brustna illusioner, avsaknad av den säkerhet i framställning och kunskap som fanns tidigare, men han tillade att också äldre biografier kan återspegla sanningslidelse och äkthetsdrift. Den psykologiska vetenskapen, den freudianska människosynen, skapade en ny biografik genom att den drog bort förhängen som tidigare skyddade för insyn. Biografien av idag är helt igenom påverkad av den freudianska människosynen och den psykoanalytiska kunskapen. Detta har medfört slutet för de moraliska mål som framstod synliga i 1800-talets biografier – och framför allt i de ännu tidigare levnadsteckningarna. Jfr Romain, 1948, s. 63-71.

⁴⁷ Wahlström, 1905, s. 4-6, 15-16, 42.

mininationalmuseer med sina etnologiskt pittoreska medeltidsinteriörer och folkloristiskt dramatiska exteriörer:⁴⁸

Vid denna härd tillbragte nu husets folk sina kvällar, kvinnorna sysslade med sin sömna och troligen lyssnande till husets kapellan, som entonigt föredrog något gammalt legendarium eller några böner, under det att snön genom det öppna rökfånget yrde in i den halfskumma och dystra stugan.⁴⁹

Miljön ersätter psykologiska förklaringar till barnet Birgittas utveckling. Efter att ha beskrivit hus och omgivning i Finsta sammanfattar Wahlström den inre och yttre miljöns betydelse för Birgittas uppväxt så här:

Vid nattens inbrott gick man till hvila i sömhusen – kalla och ödsliga kammare, vilkas enda bohag utgjordes af sängen, några bänkar och en bönstol. Det var en dyster omgivning, lämplig att utveckla en fantasi, fylld av spökscener och vidskeplig skräck, men också af religiös längtan och lidelse.⁵⁰

Några få epitet används för att beskriva Birgitta: politiker, hofdam, borgarfru, landtkvinna, den svenska riddarfrun, riddardottern, sierska, helgon, författare, skald och skaldenatur. Wahlström omtalar ”hennes storvuxna personlighet med de skarpt markerade dragen”, den ”sunda kärfvheten och den ”aristokratiska stoltheten”.⁵¹ Följsamt efter revelationerna betonas författarskapet och den politiska aktiviteten. En intressant association görs på tal om Birgittas skaldebegåvning:

Nu är det emellertid med diktarens och härskarens gåfvor som med strömmarna, att dämmer man för dem på ett håll så leta de sig väg på ett annat. Den kraft som är medveten om sig själf, kan icke dö; den kan endast skaffa sig nya aflopp. /.../ Den iakttagelse litteraturhistorikern gjort rörande Birgittas omvändelse är i själfva verket allmängiltig; kan man någonsin tala om en ”kraftens oförstörbarhet”, så kan man det vid denna ”omvärdering af alla värden”, där kraften växer sig stark i nya makters tjänst, tvingas att välsigna i stället för att förbanna, att bygga upp i stället för att riva ned, att vända hatet i kärlek och sorgen i glädje.⁵²

Vid läsningen av Ellen Fries, Gustaf Bergströms och Lydia Wahlströms biografier över Birgitta noterar man snabbt ett infekterat debattämne i tiden: var Birgitta en av de första, av historien avskjutna, protestantiska pilarna in mot reformationens progressiva framtid? Kan/bör vi betrakta henne som en föregångare till Luther? I bakgrunden, som så ofta, spårar vi än en gång antingen samstämmighet med – eller kritik mot – konklusionerna i Friedrich Hammerichs Birgittabiografi.⁵³ Hammerich etablerade bilden

⁴⁸ Samma iakttagelse gäller i ännu högre grad för biografierna författade av Ellen Fries, *Märkvärdiga Qvinnor*, Stockholm 1891, t.ex. s. 8, och Gustaf Bergström, *Sancta Birgitta*, Örebro 1898, s. 48-49, 58, 127-129, 212.

⁴⁹ Wahlström, 1905, s. 6. Citatet är för övrigt direkt hämtat ur Schücks text i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* 1896, s. 88.

⁵⁰ Wahlström, 1905, s. 7.

⁵¹ Wahlström, 1905, s. 4, 20, 27.

⁵² Wahlström, 1905, s. 21-22. Litteraturhistorikern som hänvisas till är Henrik Schück.

⁵³ Hammerich, Friedrich, *Den hellige Birgitta og kirken i Norden*, Köpenhamn 1863, s. 262. ”Det er den franske mystiske Skole hun nærmest støtter sig til. Dermed staaer hun da som Forløber till Reformationen, hvis

av Birgitta som reformationens förelöpare i början av 1860-talet. Reformator och reformation är återkommande begrepp hos Wahlström, som ändå mer framhåller Birgittas allmänt profetiska reformatorsroll. Slutomdömet blir att ”Birgitta är ingen protestantisk reformator, men hon är dock en af de starkaste föreningslänkarna mellan vår katolska medeltid och vår lutherska nutid”. Synen står helt i samklang med den schückska deklARATIONEN att

någon Luthers föregångare var Birgitta icke. Inga framtidstankar blixtra oss till mötes i hennes skrifter; både politiskt och religiöst hade hon en inskränkt synvidd, som ej sträckte sig ut över dagens frågor, och någon sierska var hon icke i den meningen att framtiden tedde sig klarare för henne än för andra.⁵⁴

Diskussionsämnet här är inte bara en fråga om andlig succession i den svenska kollektiva personhistorien.⁵⁵ I tiden ligger en begynnande kristendomskritik, sekularisering och religiös irrelevans samt, och inte helt utan betydelse: en kritik mot Luther. Andra samhällsrörelser var på väg att gå förbi kristendomen i politisk och ideologisk livskraft. Ellen Keys bild av den ”simple och osköne Luther, som tiden för länge sedan gått förbi”, och som inte längre hade några lärdomar att ge, kan lyftas fram som ett uttryck för tidens samtal.⁵⁶ Man skärskådar både Birgitta och Luther visavis tankesubstans och historicinsatsernas samhällspolitiska kraft. Det är en ideologiskt kvantitativ jämförelse, inte enbart en fråga om idéspåren i historietvecklingen.⁵⁷ Det gällde att hålla tungan rätt i mun; begreppen var ovaccinerade vid denna tid. Man behövde Birgitta som en profetlänk till nytestamentlig tid för att visa på de reformerta kyrkornas obrutna linje men man ville markera distans till dåtidens och nutidens katolicism.⁵⁸

Eftersom relationen mellan katolskt och protestantiskt hade blivit ett intensivt debatt- och diskussionsämne kring sekelskiftet skall vi närmare undersöka hur Wahlström förhåller sig till tematiken i sin Birgittabild. Henrik Schücks bild är tydlig och odiskutabel. På tal om den svenska reformationen konstaterar han att det är ”med en med en ogrumlad känsla af stolthet och glädje vi kunna vända oss till denna del af

Komme hun varsler tilligemed Pavemagtens Fald og staaer ganske pa Linie med Tauler, Suso, Ruysbroeck, Bømerna, Savonarola”, skriver Hammerich. Se även s. 97.

⁵⁴ Wahlström, 1905, s. 22, 30, 42 och Schück, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, I, Stockholm 1896, s. 96-97.

⁵⁵ Balansgången var svår. Det gällde att tillägna sig den egna medeltiden och Birgitta och samtidigt inte öppet provocera den katolska kyrkan. En uppenbar ”smygprotestantisering” är märkbar hos alla Birgittabiografer under slutet av 1800-talet. Min följande monografi, som är en del av denna avhandling, fokuserar på detta.

⁵⁶ Ellen Key demonstrerade vid denna tid en öppen fiendtlighet mot Luther och den protestantiska kyrkan och visade samtidigt sin faiblesse för den katolska kyrkan. Hammar, 1999, s. 70.

⁵⁷ Wahlström, Lydia *Nutidsfrågor. Uppsatser i religiösa och sociala ämnen*, Stockholm 1904, s. 1-5. Bilden av Birgitta som luthersk föregångare avvärjs också av Ellen Fries, 1891, s. 28-29. Bergström slår fast att Birgitta bleknar i sitt medeltidsdunkel vid sidan av Luther. Bergström, 1898, s. 126-127.

⁵⁸ Tjugo år senare talade Wahlström klarspråk på denna punkt: ”Birgitta var en reformatorsnatur, inte bara politiskt utan även religiöst. Visserligen har man på senare tiden med en hänvisning till hennes katolska renlärighetsnit och hennes obestriddiga trohet mot påvekyrkan velat beröva henne äran av att räknas bland reformationens förelöpare. Men reformationen har ju inte endast sin dogmatiska och konstitutionella sida – den är ju också, ja, kanske framför allt en etisk reformrörelse, en rensning av livet inom kyrkan, och i så fall hör Birgitta med i den stora raden av oförfäradе protestanter före protestantismen”. Wahlström, *Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid*, Stockholm 1920, s. 75.

vår odlings historia”.⁵⁹ Ett gemensamt drag hos Fries,⁶⁰ Bergström⁶¹ och Wahlström är de tydliga gränsmarkeringarna. Den aviserade reservationen och distansen kombineras ändå med en vilja till saklig förståelse hos Wahlström:

Religiös trångsinthet är ingen inhemsk planta i Sverige, där germansk folkfrihet äfven under medeltiden var påfveväldet för stark, och Birgittas uppenbarelser erinra oss mindre om klostercellen i Alvastra än om lifvet vid kung Magnus´ hov eller i Rienzis Rom.⁶²

Motviljan mot klosterliv och ”katolskt svärmeri” genomsyrar texten. För Birgittas, och historiens skull, var det välsignat att de svärmiska klosterdrömmarna sköts på framtiden. Den överspända fromheten hörde visserligen till tiden, men ”för hennes utveckling till en rik och allsidig mänsklighet var det godt, att hon fick vänta länge på sina drömmars uppfyllelse”.⁶³ Efter Ulfs död var klosterfaran likaså överhängande:

Det stod henne nu fritt att, om hon så ville, sluta sina dagar i ett nunneklosters stilla enformighet, ömsom eggande, ömsom söfvande sina efterhängsna världsliga minnen med broderandet af mässkrudar och mumlande af böner. I så fall hade hennes händers verk kanske nu hängt i sakristiornas skräpvrår i våra gamla landskyrkor och endast framtagits till förevisning, men Birgitta Birgersdotters namn hade då hört till de många, som försvunnit utan att lämna spår efter sig i historien.⁶⁴

I stället fick Birgittas gamla viljekraft endast ett och mäktigare inslag när hennes reformdrömmar inte enbart inskränkte sig till Sveriges kyrka utan fick fritt omspanna hela den katolska världen där kyrkan och statsmakten tillsammans skulle tjäna Guds rike. Lydia Wahlström lyfter fram Birgitta som politisk samhällskraft och konstaterar att ”Birgitta är den enda svenska kvinna, som före 1800-talet offentligen gett uttryck åt några samhällsidéer”.⁶⁵ Hon formar Birgitta till förespråkarska för jämställdheten. Framför allt visar, och bevisar, Birgitta kyrkans behov av både mannen och kvinnan i sin verksamhet:

⁵⁹ Schück, Henrik, *Svensk litteraturhistoria*, Stockholm, 1885-1890, s. 219. Schücks anmärkning om den katolska tiden kan med fördel läsas bredvid ett yttrande av hans samtida professorskollega Martin Weibull. I ”En viktig handskrift till Birgittaliteraturen”, *Historisk Tidskrift*, 1887, s. 99 skriver han apropå konfessionsbytet i Sverige på 1500-talet att ”Den stora brytningen inom kyrkan var hos oss så våldsam, att segrarne för en tid liksom utstötte de besegrade ur våra minnen. Men vetenskapen har omsider kommit med försoningen. Från vetenskapens synpunkt har den religiösa brytningen blott delat vår historia i tvänne odlingskiften, bägge med lika rätt inför det fosterländska medvetandet”.

⁶⁰ Fries, 1891, s. 4: ”Vi protestanter böja ej knä inför hennes bild, vi sända ej upp böner i hennes namn, men alla beundra vi hennes poetiska snille och se i hennes skrifter en prydnad för den svenska litteraturen. /.../ Visserligen måste man medgiva att hennes bild blifvit framställd med en pensel, doppad i det religiösa svärmeriets färger och att hennes minne af den katolska kyrkan blifvit värdat långt mer än mången annan ädel personlighets”.

⁶¹ Bergström, 1898, s. IV. Gustaf Bergström, som låter underströmmarna i sin biografi bilda en jämförande analys mellan protestantisk och katolsk lära, öppnar sitt teologiska perspektiv genast i förordet: ”Vi ega mer än Birgitta. Vi behöfva ej slitas mellan ljus och mörker som hon. Vi hafva hela sanningen om Kristus i ordet. Därför behöfva vi icke stanna inför hennes bild, allra minst i någon helgontillbedjan”.

⁶² Wahlström, 1905, s. 4.

⁶³ Wahlström, 1905, s. 8.

⁶⁴ Wahlström, 1905, s. 21.

⁶⁵ Wahlström, 1905, s. 16,22.

Äfven protestantismens svenska folk har i alla tider skäl att se upp till henne för hennes fasthållande vid det allmänna prästadömet idé /.../ och för hennes både i klosterregeln och i hennes eget lif framträdande uppfattning af mannens och kvinnans betydelse för hvarandra i samarbetet för Guds rikets förverkligande på jorden.⁶⁶

Rösträttskampen och kvinnosakskvinnan Lydia Wahlström accentuerar det handlingskraftiga hos Birgitta: *vita activa*.⁶⁷ Hon noterar att Birgitta är ”inte bara Sveriges enda internationellt betydande helgongestalt – hon är även den svenska medeltidens enda kvinnliga politiker”. I detta sammanhang analyserar Wahlström Magnusbilden i historien, men modifierar Birgittas flersekelånga influens på följande sätt:

I mångt och mycket har hon bestämt en senare tids uppfattning af Magnus Eriksson; ännu Geijer citerar hennes uppenbarelser i samband med hennes släktförhållanden och aristokratiska fördomar. /.../ Simpelt skvaller och ogrundade smädelser öfverensstämma icke med hennes karaktär, sådan vi för öfrigt till fullo känna den, men de stormanstraditioner och den kärft asketiska fromhet, i hvilka hon vuxit upp, gjorde henne icke benägen för öfverseende med de många halfva återgårdar och ouppfyllda löften, hvarpå konung Magnus regering öfverflödar. Vi må också hålla henne räkning för att hon aldrig stack under stol med sin motvilja mot konungens politik eller brist på politiskt förutseende.⁶⁸

Wahlström anmärker, något vasst, att forskarnas försvar av kung Magnus Eriksson (med åtföljande kritisk syn på Birgitta) kommer sig av ”mäns naturliga benägenhet att försvara män mot kvinnoförtal”. Nogsamt påpekar hon att Birgitta var främmande för ”simpelt skvaller och ogrundade smädelser”.⁶⁹ Hon är med andra ord inte typiskt kvinnlig:

Birgitta, om någon, bevisar den gamla satsen, att den bästa kvinna alltid har något af man i sitt innersta väsen.⁷⁰

Denna sentens uttrycker Lydia Wahlström 1905. I en essäsamling flera år senare kallar hon Birgitta en ”germansk hövdinganatur” som följer det ”germanska maskulina Kristusidealet” och bär på ideal av ”adelboren manlighet”.⁷¹ Wahlström, som fokuserar på den politiskt aktiva Birgitta, fördjupar ingen kvinnlig eller moderlig bild av Birgitta.⁷²

⁶⁶ Wahlström, 1905, s. 42.

⁶⁷ Som hennes motpol kan vi se Gustaf Bergström, vars Birgittabiografi fokuserar *vita contemplativa*. Under 1800-talet började den biografiska ”harmonimodellen” i tysk tradition brytas upp. Strävan till att förena inre och yttre, ande och handling till en personlighetens helhet ersattes av en inriktning på den ena eller andra sidan av personligheten. Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, s. 28-29. Hos Wahlström ligger tyngdpunkten på politik, nationalism, moral. I Bergströms biografi illumineras den inre mystikens väg.

⁶⁸ Wahlström, 1905, s. 12-13. Se även s. 14-16

⁶⁹ Wahlström 1905, s. 12 samt Wahlström, 1920, s. 65-82.

⁷⁰ Wahlström, 1905, s. 20.

⁷¹ Wahlström, 1920, s. 77.

⁷² I en senare återkomst till Birgitta skriver Wahlström, citerande Emilia Fogelklous modersbiografi över Birgitta, att ”Birgitta inte är kvinnlig i den populära meningen, fast hon är väldig i sin moderlighet”. Också här slår Birgittas manliga drag igenom som tilläggsbonus: ”Det är plats kvar för kroppens otämnda fåle, som

De ”manliga” dragen framhävs. Birgitta framställs som framför allt sin fars dotter med ett nästan medfött intresse för storpolitiken.⁷³ Ulf är en bifigur, tecknad ur det sparsamma källmaterialet, men han ”står inte under toffeln”. Endast på det religiösa och litterära området förblev Birgitta dominerande.⁷⁴

Till de ”manliga” dragen får väl även räknas äventyrlighet och uthållighet. Birgitta är inte enbart fromt helig i en konventionell, passiv, bemärkelse. Wahlström framhåller på tal om Birgittas pilgrimsresor att ”För övrigt kunna vi lätt fatta, att för Birgittas natur icke endast heligheten utan också de äfventyr som voro förenade med en utländsk resa, måste innebära någonting lockande”.⁷⁵

Wahlström ger ett avsevärt textutrymme åt Birgittas relation till magister Mathias. Betydelsen av samvaron kan, enligt henne, inte underskattas när det gäller Birgittas teologiska och intellektuella utveckling. Men Birgitta är inte enbart mottagande part; symbiosen är ömsesidigt nyttig. Mathias får svar i kvistiga frågor genom sitt biktbarns uppenbarelser. Hans egen teologiska status bekräftas. Samtidigt erkänner biktfadern den gudomliga sanningen i uppenbarelserna. Birgitta trivs tillsammans med andliga och lärda män, något som inte är ägnat att förvåna när man betänker tillvaron i dåtidens nunnekloster i detta ”det religiösa svärmeriets tid”, noterar Wahlström.⁷⁶

Wahlström har influerats starkt av Henrik Schücks författarbild av det svenska helgonet. Perspektivet är nationellt, hos Wahlström också nationalistiskt. Fastän båda biograferna resonerar kring Birgittas litterära influenser från andra medeltida visionärer och profeter görs inga omedelbara jämförelser med den europeiska visionsgenren som sådan.⁷⁷ Visionerna är svensk diktning:

... och genom dem tillhör hon icke endast vår svenska litteraturhistoria, såsom vår största medeltidsskald utan är öfver hufvud taget en av medeltidens yppersta diktarnaturer.⁷⁸

hålles i tygeln, och för viljans fågel som flyger förut. Den själsrymden utesluter varken manligt eller kvinnligt, därför att den är så stort mänsklig”. Wahlström, 1920, s. 67-68.

⁷³ Wahlström, 1905, s. 12. Birgittas lofvärda egenskaper framställs också av Hammerich och Bergström med uteslutande konventionellt ”manligt” färgade adjektiv. Se Hammerich, 1863, t.ex. s. 55,97 och Bergström, 1898, t.ex. s. 47,53,59,129. Schück däremot betonar Luthers manlighet framom Birgittas sensuella brudsvärmeri, Schück, *Svensk litteraturhistoria*, 1885-1890, s. 166.

⁷⁴ Wahlström, 1905, s. 9.

⁷⁵ Wahlström, 1905, s. 18. På samma sida framhålls också Birgitta tålmodiga uthållighet inför försakelser.

⁷⁶ Wahlström, 1905, s. 24-29.

⁷⁷ Hammerich, 1863, utvecklar detta tema maximalt i flera jämförande analyser, s. 89ff. Bilden av Birgitta som solitär skald syns självklart på Johannes uppenbarelser. Både han och Bergström ger en fördjupande bild av hur psykologiskt komplicerad en ömsesidig kreativitetsrelation kan te sig i den konstnärliga skapelseprocessen: ömsesidig beundran, ömsesidig inspiration. Dels kan vi hitta teologiska och metaforiska överensstämmelser mellan Mathias och Birgitta, och dels kan vi, enligt Schück, anta ett förspel till revelationerna i form av samtal mellan de båda. ”En del revelationer äro måhända knappt annat än reminiscenser av dylika samtal”, noterar han, och tillägger: ”man behöver ej läsa mycket i Birgittas skrifter för att finna huru starkt hon var påverkad af Johannes Uppenbarelser”. Se Schück, Henrik, ”Några anmärkningar om Birgittas revelationer”, ingår i *Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Handlingar*, 33, Stockholm, 1901, s. 7-11.

⁷⁸ Wahlström, 1905, s. 24.

Hon ursäktar sig inför risken att helgonets underbara oförklarlighet eventuellt avfärdas alltför sakligt av ”det 19:de århundradets nyktra nutidsmänniskor” och slår fast:

Jag tror fastmer, att vi på detta betraktelsesätt ingenting förlora; en själfständig religiös personlighet och en skald i samma individ, det är just förklaringen på en äkta profetnatur, och öfverallt där sådana naturer visa sig – och detta sker nog än i dag – där framträder också något af gudomlig uppenbarelse i mänskligheten.⁷⁹

Birgitta var främst skald, med skaldens oemotståndliga längtan att ”nedskrifva och för världen förkunna erfarenheterna i sitt inre och yttre lif”. Om hennes egna tankar tedde sig som syner och meddelanden från de rymder som var henne kärast är det med hennes fantasi ingenting att förundra sig över. Birgitta visar så mycket sund livsuppfattning och vördnad för naturen i uppenbarelserna, som är hämtade ur hennes eget livs erfarenheter och yttre händelser, att vi kan känna oss på fast mark trots den profetiska formen, framhåller Wahlström.⁸⁰

Självtukten, som naturlig strävan hos medeltidens människor, ligger i undertexten som en synnerligen lofvärd egenskap. Att kunna ge avkall på det egna för något större verkar vara ett samfällt tidstypiskt ideal. Det kommer till uttryck hos såväl Fries och Bergström som i Wahlströms porträtt. Miraklen, det visionära och extatiska sinnelaget, är maximalt nerotonade hos Lydia Wahlström och de övriga 1800-talsbiograferna.⁸¹ Hon lyfter i stället fram den andliga sublimeringen som ett förfinat drag, exemplifierat genom brudmystiken i Birgittas uppenbarelser. Hon utgår från att eftersom den katolska människan var ”naiv” till sin läggning så kunde hennes sinnlighet utvecklas oskuldskraftigt:

Och här fanns ju ett rikt tillfälle för medeltidsfantasiens barnligt naiva och därför jämförelsevis oskyldiga sinnlighet att få ge sig utlopp, att få ”lustas andeligen”, såsom den fornsvenska öfversättningen af Birgittas uppenbarelser kallar det – då nämligen den lekamliga lusten, den jordiska njutningen såsom oren och syndfull var de religiöst högstående förmenad.⁸²

⁷⁹ Wahlström, 1905, s. 42.

⁸⁰ Wahlström, 1905, s. 41.

⁸¹ Även om man undantar Hammerichs bild av Birgitta som Luthers föregångare, förreformator, så finns ett slags smygprotestantisering av Birgitta. Det nationalromantiska behovet av att idealisera Birgitta, den alltmer tillspetsade polemiken mellan katolskt och protestantiskt, inflytandet av den nya ometafysiska tyska teologin där gärningarna betonas, viljan att lyfta in Birgitta i det teologiska och historiska finrummet är antagligen delorsaker till den starka fokuseringen på ”författarbirgitta”, med ”protestantiskt” lofvärda egenskaper, kring sekelskiftet 1900. Ingen av biograferna vill ta tag i frågan om uppenbarelser som religiös eller historiekontinuerlig företeelse. Först efter Nathan Söderbloms, och den nya Uppsalateologins, distinktion mellan oändlighetsmystik och uppenbarelsemystik, och den medföljande profetsynen, bryts detta ”tabu” i Birgittabiografiernas historiografi. En analys av detta ingick i den ursprungliga versionen till denna avhandling, men kapitlet har lyfts ut och kommer att ingå i en separat monografi som jag antydningssvis hänvisar till här.

⁸² Wahlström, 1905, s. 22. Denna idealism spårar vi inte hos t.ex. Schück. I explicita ordalag lovordas samma egenskap av Ellen Key i radikalliberal teologisk/panreligiös anda, som utgår från att alla religioner i grunden är en och den samma. Jfr ”Birgitta som andlig makt, föredrag i Vadstena Birgittadagen den 7 oktober 1916”, publicerat under titeln *Birgitta som andlig makt*, Ellen Key-Sällskapets årsskrifter, Lindköping 1985, s. 9.

Man märker att det är viktigt att upprätthålla balansen mellan den katolska medeltiden som biografen vill markera avstånd till, och den svenska personhistorien, infälld i samma tid, som behövs för glorifieringen av det förflutna.⁸³

I en analys över synen på Birgitta kan vi knappast förbigå biografernas inställning till helgon. För Wahlström är ett helgon kort och gott en katolsk utmärkelse, som de noterar neutralt. Det är en titel. Det finns ingen substantiell diskussion – eller kritiskt ifrågasättande – kring kanoniseringen som sådan i deras biografier. Däremot är Birgitta underförstått värd utmärkelsen genom sin storhet i den svenska historien.⁸⁴ Vid en tillbakablick på 1800-talsbiografernas relation till *Acta* och lovorden om Birgittas fromhet märks en tilltagande rationalism och källkritiskhet decennium för decennium. Samma källmaterial bemöts betydligt mer nertronat av Wahlström, vilket givetvis också kan bero på en temperamentsskillnad mellan biograferna:

Hennes dag var noga indelad: sysselsättningarna växlade mellan studier, bön, kyrkobesök och välgörenhet mot de fattiga /.../ *ibland* (min kurs.) kunde det hända att hon rent af satte sig bland tiggarna och begärde allmosor, dåtidens tiggeri hade ju också prägel af ett slags botöfning”.⁸⁵

Lydia Wahlströms slutomdöme om Birgitta inkluderar skälen till varför vi fortsättningsvis skall se upp till helgonet. Det varma intresset för ”fosterland och folkbildning” är en orsak, vilket onekligen klingar mer av begynnande pedagogiskt 1900-tal än av svensk medeltid – skrivet som det är av rektorn, folkupplysaren och föreläsaren Lydia Wahlström.⁸⁶

”Sierskans” sämre sidor redovisas nog i denna biografi, men enbart som avblekta omdömen baserade på Birgittas egen självkritik i Uppenbarelserna. Den beundran Wahlström hyser för sin landsmaninna lyser starkt igenom i elogien. I ett avsnitt där hon framhåller biktfadernas censurerande inverkan ger hon en komprimerad bild av Birgitta:

Hade Birgitta fått skriva okorrigerad, så är det troligt, att hon fått nöja sig med den helgongloria, som allmänna opinionen gifvit henne – i vår tanke säkerligen icke mindre värd än den påfliga!⁸⁷

⁸³ Wahlström, 1905, s. 4. Den självklara utgångspunkten för Wahlström och andra biografier är att protestantismen är längre utvecklad än katolicismen. Vid denna tid artikulerar sig den svenska protestantiska kyrkan delvis ur ett underläge. Kyrkan, som varit nationellt isolerad, inte ens ett samordiskt enhetsarbete fanns, börjar, bl.a. genom Nathan Söderbloms insats, etablera sig i internationella ekumeniska sammanhang. Katolska kyrkans acceptans är vid denna tid ännu omöjlig att få: där betraktas de reformerta kyrkorna fortfarande som utbrytarkyrkor. Hur kontroversiellt detta var märker vi när vi läser en passus i Johannes Jørgensens memoarer där han citerar en holländsk munk som så sent som 1895 beklagade att Luther inte bränts på bål. Luthers katolske biograf, dominikanmunken pater Denifle å sin sida konstaterade att ”Martin Luther, hos dig är intet gudomligt”. Wahlström citerar dessa båda i *Katolsket och protestantiskt i medeltid och nutid*, 1920, s. 12.

⁸⁴ Hos Bergström finner vi en annan attityd än hos Fries och Wahlström: helgon är en potentiellt vilande utvecklingsmöjlighet hos både katoliker och protestanter. Birgitta utvecklas till ett helgon. Varje kristen kan, genom en äkta och äktreligösa lydnad, nå samma inre andliga status. Jfr Wahlström, 1905, s. 36, Fries, 1891, s. 38-39 och Bergström, 1898, särskilt, s. 8-9, 136-137, 196.

⁸⁵ Wahlström, 1905, s. 36. Jfr Fries, 1891, s. 38-39 och Bergström, 1898, s. 103.

⁸⁶ Wahlströms konklusion här kan också vara influerad av Birgittabilden från Hammerichs biografi. Han framhåller att Birgitta, genom att initiera bibelöversättning och predikan på modersmål, stod för de folkupplysningsideal som hörde samman med reformationen.

⁸⁷ Wahlström, 1905, s. 29-30.

1.3 Tiden och dess idéer

Den skandinavism, göticism och germanism, som låg likt självlysande reflexer i 1800-talets Birgittabiografier⁸⁸, är inte längre lika framträdande i Lydia Wahlströms levnads-teckning. Skandinavismen som politiskt projekt hade havererat redan på 1860-talet när relationen mellan Sverige och Danmark inte blev vad man tänkt. År 1905 förlorades Norge efter ett tillspetsat militärt förspel. Turbulensen på den politiska scenen var laddad. I valet år 1905 hade vänstern för första gången fått majoritet. En liberal regering kunde bildas. Med Karl Staaf i spetsen försökte man lägga om den politiska styrkursen. En proposition om allmän rösträtt framlades 1905, men föll i första kammaren. Misslyckandet orsakade regeringens avgång efter endast ett år i regeringsställning. Arvid Lindman fick i uppdrag att bilda regering i akt och mening att lösa rösträttsfrågan. Efter infekterade diskussioner infördes allmän rösträtt för män till andra kammaren i en reform 1907-1909. I kommunalvalen blev gifta kvinnor politiskt myndiga.⁸⁹

Kvinnornas rösträtt låg på Lydia Wahlströms agenda. Hon ägnar halva sin debattbok från 1904 åt detta politiskt brännande ärende.⁹⁰ Det privata och det politiska hör ihop, anser hon. Männen har med sin naiva och opsykologiska blick staplat upp skiljemurar som det är dags att riva ner. Wahlström svarar själv på sin retoriskt ställda fråga om den svenska kvinnan är mogen för rösträtt:

... vi kunna lugnt tillägga, att kvinnan i allmänhet äger en för henne såsom hemlifvets vårdare egendomlig rättfärdighetskänsla eller med andra ord: en starkare ansvarskänsla för samhällets *ideella* välgång. Och i dessa materialismens tider är detta för fosterlandets försvar en betingelse, i sitt slag lika viktig som pansarbåtar och norrländska fästningar kunna vara i tider af "imperialism".⁹¹

En nyskandinavism blossade upp kring sekelskiftet, men det visade sig svårt för historikerna att förena nyskandinavistiska ambitioner med ett nationalistisk-ideologiskt historiebruk. Lydia Wahlström kan fångas in i två ord: fosterlandet och fredsarbetet.⁹² Wahlström anslöt sig redan 1893 till Fosterländska studentförbundet, uttryckligen på grund av sitt intresse för försvarsfrågan.⁹³

Historievetenskapen professionaliserades med början från den historiska skolan och Leopold von Ranke. Det empiriska och det individuella blev norm och inriktning, vilket givetvis stegrades i en motsättning till rationalistisk historiefilosofi a priori och utvecklingsoptimismens tro på historiens egen teleologi. Att nedvärdera tidigare epoker, eller se dem enbart som stadier på väg mot framtiden, passade inte Ranke och

⁸⁸ Jfr Hammerich, 1863, s. 172, 263 och Fries, 1891, s. 19,22. I Bergströms biografi däremot, 1898, s. 22, 126-129,192, framhävs, liksom hos Wahlström, det specifikt svenska och fosterländska om än visserligen med en kraftig rot i germansk folkfrihet. Wahlström, 1905, s. 4.

⁸⁹ Enligt 1866 års riksdagsordning hade bara fem procent av befolkningen rösträtt. Efter reformen 1907-1909 fick alla män över 24 år, som betalat skatt till stat och kommun de senaste tre åren, rätt att rösta. Den kommunala rösträttsåldern sänktes till 21 år. Gifta kvinnor fick kommunal rösträtt och blev valbara till kommunala uppdrag. Se t.ex. Freidenvall, Lenita, *Debatten om den "lilla" rösträttsfrågan – en analys av riksdagsdebatten 1884-1921 om kvinnors rösträtt*, Stockholms universitet, 2003, s. 3-4.

⁹⁰ Wahlström, Lydia, *Nutidsfrågor. Uppsatser i religiösa och sociala ämnen*, Stockholm 1904, s. 164-209.

⁹¹ Wahlström, 1904, s. 183-185. Citatet finns på s. 185.

⁹² Jfr Zander, Ulf, *Förnstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund 2001, s. 106-107, 144, 188.

⁹³ Wahlström, Lydia, *Trotsig och försagd. Mitt livs minnen*, Stockholm 1949, s. 107.

anhängarna av ”det historiska sinnet”. Det föränderliga, det växlande, det historiska flödet, det relativa fick en ny verklighetsdimension och ”varje tidsålder var lika nära Gud”. Den nordtyska historieskolan influerade länge historiesyn och vetenskap, men så småningom ersattes Rankes kosmopolitiska hållning med en mer markerad nationalistisk forskningsfokusering. Folkens och de stora personligheternas betydelse och förmåga att inverka på staternas öden bildade den underförstådda vetenskapspolitiska utgångspunkten.⁹⁴ Här skriver Wahlström in sig genast i inledningen till sin Birgittabiografi. Birgitta framhålls som den svenska medeltidens enda europeiskt ryktbara personlighet. Den starka nationalkänslan paras med en samtidsarrogans i synen på medeltiden.⁹⁵

1800-talets historicism var ett konglomerat av motrörelser inför tidens tendenser. Relativismen och den växande sekulariseringen genererade dessutom en oppositionell religiös reaktion mot 1700-talets förnekelse. Hos de intellektuella fick den inte sällan en ”historicistisk karaktär”: väl medveten om avståndet försökte man återknyta förbindelserna till en äldre tradition. Det som inte längre kunde erkännas som tidlösa sanningsanspråk räddades över i ett ”bildningsarv”. Samma tänkesätt återkom i konst, litteratur, filosofi, politiska institutioner och moraliska åskådningar som historiserades på motsvarande sätt. Fosterlandets kungar, statsmän, skaldar och musiker gjordes till element i en nationell identitet och fick på så vis relevans till och med på skolbarnsnivå, summerar Svante Nordin den historicistiska tankeströmningen.⁹⁶ Ett uppenbart drag i Wahlströms biografi är den oförtäckta beundran hon hyser för stora män och kvinnor i den svenska historien. Ouvertyren till biografin är en hymn till statsmännen, kungarna och skaldegenierna. Här sås, gror och kultiveras den egna identiteten.⁹⁷

Wahlström konstaterar att källstoffet är magert, men att svenskarna tack vare kyrkan inte behöver känna sig helt urarva. Den kyrkliga litteraturen kan bidra med personkännedom. Den röda tråden i hennes biografi handlar om att finna och spinna fram det särpräglade svenska i Birgitta. Också museala interiörer och etnologiskt intressanta detaljer tas tillvara.⁹⁸ De måleriska och nationalromantiskt färgade scenerierna etablerades inte som bilder enbart i poesin och dramatiken. Birgittabiografierna, författade av akademiker, konstruerades som dramer där scenografi byggs upp av medeltida interiörer och exteriörer.⁹⁹ Detta biografiska metodgrepp, med sina ideologiska inslag av hembygds- och friluftromantik samt litterära influenser från

⁹⁴ Nordin, 1989, kapitlet ”Historiens århundrade”, s. 71ff. Mötet med Ranke blev omvälvande för Wahlström. Wahlström, 1949, s. 104.

⁹⁵ Wahlström, 1905, s. 3-4. Det generella intresset för Birgitta och Vadstena inom den nationalromantiska epoken behandlades ovan i kap. III. 7: ”Medeltid, modernisering, modulation”.

⁹⁶ Nordin, 1989, s. 103-105.

⁹⁷ Wahlström, 1905, s. 3-5, 41-42. Vi kan här associera till Gustaf Upmarks ovanciterad sammanfattning av det gemensamma utgångsperspektivet inför statyförslagen utanför riksdagshuset 1899. ”Framställningen bör afse att förhårliga fosterlandet, Sverige och dess folk”, betonade han.

⁹⁸ Wahlström, 1905, s. 3-4, 6, 9, 15-16, 22, 42.

⁹⁹ Det för utanför avsikterna med min avhandling att mer omfattande diskutera själva historievetenskapens framväxt under 1800-talet. Givetvis finns det fortfarande en bakomliggande inställning som kan spåras tillbaka till bl.a. Geijer, som menade att historien inte fick konstrueras utan samband med empirin men att detta ändå inte innebar att historien stod utanför de konstnärliga värdenas domän. Redan under Geijers tid trängde den estetiska realismen in i historieskrivningen. Men den fantasi- och känslöfyllda estetiserande historiesyn, som Geijer sedermera tog avstånd från är, menar jag, något annat än vad vi ser i Birgittabiografierna. Det dramatiska greppet, sinnet för scenografi, kan också användas för att avleda en känslöfylld estetik. I botten behöver inte heller ligga en historiesyn utan snarare en metod: dramaturgisk empirism. Jag hänvisar i övrigt till Torstendahl, 1964, företrädesvis s. 39-55.

historiska romaner, avtar så småningom efter sekelskiftet. Men reminiscenserna kan spåras ännu i Wahlströms biografi.¹⁰⁰

Birgitta blev en exponent för tidens nationalromantiska strömning. I Hammerichs, Fries, Bergströms och Wahlströms biografiska porträtt överväger i tur och ordning de karaktärsdrag som kan betecknas som urnordiska, götiska och framför allt utpräglat svenska. Birgitta ”förhärliigar fosterlandet” genom sin karaktär och sina gärningar. Biograferna kring sekelskiftet lyfter fram henne som en litterär staty i en framställning för att ”glorifiera fosterlandet, Sverige och dess folk”.¹⁰¹ Hon är fortfarande värd att storligen beundras också av de svenska protestanterna, framhåller Wahlström.¹⁰²

Från Geijer till Hjärne anslöt sig de svenska historikerna till statsidealismen. Detta vetenskapsideal kan illustreras genom Clas Theodor Odhnors uppmaning att ”alltid framställa den enskilde som ett förnuftigt organ för högre makter, nation, mänsklighet, religion”.¹⁰³ Sanningsbegreppet var oftast knutet till en överordnad idealistisk föreställning. För Atterbom till exempel var det självklart att ”en personlighets högsta syften också utgjorde dess innersta och egentliga verklighet”.¹⁰⁴ I Wahlströms biografi står Birgittas fosterländskhet, samt de politiska och religiösa reformdrömmarna, som det sanningsbjudande idealet samtidigt som de utgör kallelse och personlighet.¹⁰⁵ Personligheten konstitueras genom det rationella snarare än det emotionella.

Kring sekelskiftet tilltog det vetenskapliga intresset för Sveriges medeltidsförflutna både vid universitet i Lund och i Uppsala. I kretsen kring professor Harald Hjärne skrevs avhandling efter avhandling på medeltidsteman. Torvald Höjer doktorerade med avhandlingen *Vadstena klostets och Birgittinordens historia* (1905) och Knut B. Westman disputerade med sina *Birgitta-studier* (1911), ett flerdelat biografiskt-vetenskapligt arbete, som också består av textkritiska studier och religionspsykologisk tolkning (baserad främst på Delacroix samt studier kring ett flertal andra europeiska mystiker). Sune Lindqvist höll docentföreläsningar om Nordens 1300-tal och Gottfrid Carlsson ägnade sig åt slutet av medeltiden och Hemming Gadh. Yngve Brilioth specialiserade sig bl.a. på kyrkliga ekonomiska förhållanden under medeltiden och skrev sin avhandling om de

¹⁰⁰ Wahlström, 1905, särskilt s. 6-7.

¹⁰¹ De tre nämnda upplysningshistorikerna uttalade sig däremot divergerande om Birgitta. Dalin är skeptisk till hennes uppenbarelser, men iakttar en viss försiktighet i omdömet. Se Dalin, Olof von, *Svea rikets historia ifrån dess begynnelse til våra tider*, II, Stockholm 1747-1762, s. 453f och 478. Lagerbrings bild är rappt raljerande men i grunden saklig. Han tar inte avstånd från uppenbarelserna utan försöker förstå dem som drömmar, synvillor eller sjuklig extas. Det rationella draget är uppenbart. Han kan nämligen inte tro att Gud skulle ha förärat Birgitta omfattande övernaturliga insikter och kunskaper som gick längre än apostlarnas vetande. Pilgrimsfärder betraktar han som överflödiga; samma gudsfuktan borde kunna fås vid en grav i Sverige som i Compostela. ”Narrverk och oemotsäglich dårskap” är hans bild av kanoniseringen. Han karaktäriserar helgonet så här: ”hon hade mycket vett och god vilja, vilken dock av tidens mörker och vidskepelse varit mycket fördunklad”. Lagerbring, Sven, *Svea rikets historia ifrån de äldsta tider til de närvarande*, III, Stockholm 1769-1783, s. 626 ff. I Botins framställning är tonen närmast hätskt rabiat när Birgitta kommer på tal. Helgonet introduceras via Magnus Erikssons alla misslyckanden och ”till dessa olyckor kom till på köpet den heliga Birgitta, som fullkomnade hans och Sveriges elände”. Birgitta beskrivs som ”en enfaldig, from och gudfruktig, men därjämte nitisk, vidskeplig och äregirig gumma”. Man kan, med Henningsson, fråga sig om Botin avser Birgitta när han skriver att ”de uslaste gummor finnas vördade såsom gudinnor, blott de kunde bedraga utan samvete, ljuga utan möjlighet, drömma utan sammanhang”. Botin, Anders af, *Utkast till svenska folkets historia*, Stockholm 1757, s. 279f, 308,379. Se också Henningsson, Bengt, *Geijer som historiker*, Uppsala 1961, s. 276.

¹⁰² Wahlström, 1905, s. 42.

¹⁰³ Johannesson, 1971, s. 122f.

¹⁰⁴ Kulling, 1931, s. 55. Kulling anser att följden av detta blev en sympatiserande och idealiserande biografiskrivning.

¹⁰⁵ Wahlström, 1905, s. 22, 42.

påvliga beskattningsarna.¹⁰⁶ Redan tidigare hade den textkritiska forskningen kring Birgittas revelationer tagit fart på allvar. Forskningen kring Vadstena kloster kom samtidigt igång. C. Silverstolpe publicerade verken *Om kyrkans angrepp mot Revelationes Sanctae Birgittae* (1895) och *Klostret i Vadstena, Klosterfolket i Vadstena* (1898) och grundforskningen kring revelationerna vitaliserades när Richard Steffens utgav *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning* (1909). Lydia Wahlström studerade för Hjärne, vilket märks i flera andra avseenden än i den faktahermeneutiska metoden. ”Det fornnordiska hade alltid ingått i min barnfantasi, liksom det kyrkohistoriska”, berättar hon i sina memoarer. Under hans inflytande började de tidigare studentradikala influenserna rinna bort, tillägger hon. Hennes beundran för Hjärne som forskare, historiker och personlighet är enorm.¹⁰⁷ Hjärnes inflytande över henne gällde inte enbart på det intellektuella planet. Han kunde också vägleda sin adept på det andliga området genom att ställa ”verdandisternas humanistiska okunnighet i en mycket klar dager”.¹⁰⁸ Vad Lydia Wahlström sökte var en kristen humanism. Hon fann den genom Harald Hjärne och Nathan Söderblom.¹⁰⁹

Det finns andra samtidskonvergerande drag i bilden av Wahlströms patriotiska Birgitta. I många textpartier kan sekelskiftets aktuella debattfrågor avläsas tydligt och klart. Här vill jag endast lyfta fram några av de politiskt och religiöst dominerande relationen mellan katolskt och protestantisk, den växande demokratifrågan samt kvinnosaken och jämställdhetsdebatten.

Man upplevde framemot sekelskiftet inte bara ett nyvaknat intresse för de egna medeltidsminnena. Svenska kyrkan involverades internationellt från att tidigare ha levt sitt provinsiala liv under 1800-talet. Den ekumeniska frågan stiger fram. Katolska kyrkan i Sverige började dessutom bli allt synligare, även om de katolska församlingarna mest upplevdes som främlingskolonier med sina utländska präster och sin annorlunda liturgi.¹¹⁰ Katolicismen betraktades överlag som ett hot: rop på lagstiftning mot ”den katolska faran” hördes. Vid prästmötet i Stockholm 1890 var frågan om katolsk propaganda till och med ett huvudtema. Det var förbundet med många olägenheter att vara katolik i Sverige. Den katolske biskopen Bitter konstaterade att man hela tiden måste vara beredd att *natare contra torrentem*, ”samma mot strömmen”.¹¹¹ Birgitta blev här något av en trofé som skulle säkras för fosterlandets räkning. De katolska biografierna

¹⁰⁶ Göransson, Sven, ”Brilioth som kyrkohistoriker”, s. 43-48, ingår i *Yngve Brilioth – Historiker, teolog, kyrkoledare*, red. Oloph Bexell, Skellefteå 1997. Både Höjers och Westmans forskning intresserade Wahlström. Wahlström, 1949, s. 245.

¹⁰⁷ Wahlström, 1949, s. 79, 101-106, 116.

¹⁰⁸ Den radikala studentföreningen Verdandi grundades i Uppsala 1887 tillika med föreningen D.U.G. (Den Unga Gubben). Efterföljaren D.Y.G. (Den Yngre Gubben) kom till 1896. Förutom rent politiska frågor debatterades livs- och världsåskådningsfrågor samt ämnen som anknöt till moral och religion – ofta utifrån ett naturalistiskt och religions- och kyrkokritiskt perspektiv. Ohlsson B. & Alguin, I., *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm 1994, s. 294-303 samt Nordin, Svante, *Från Hågerström till Hedenius*, Lund 1984, s. 9.

¹⁰⁹ Wahlström, 1949, s. 128. Hjärne var lika mycket teolog som historiker, konstaterar Wahlström, s. 110.

¹¹⁰ Den katolska vitaliseringen var ett nytt och främmande element i svenskt kulturliv. Så sent som genom 1860 års ”dissidenterlag” (lagen om främmande trosbekännare) avkriminaliserades avfall från ”den rena lutherska läran”. Lagen innehöll ändå fortfarande stränga bestämmelser för att avskräcka från konversion. I texten används t.ex. ord som ”avfall”, ”avfälling” och ”främmande religionssamfund”. I och med den nya religionsfriheten bröts banden mellan svenskt medborgarskap och evangelisk-luthersk bekännelse. Tio år senare, 1873, liberaliserades lagen ytterligare i en text som kom att äga juridisk giltighet ända till 1952 då alla restriktioner föll bort och fullständig religionsfrihet infördes. I den nya lagen talas det inte längre om avfall och avfälling. Men man behöll uttrycket ”främmande trosbekännare”. Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Katolska kyrkan i Sverige 1873-1929*, Uppsala 1996, s. 31-32.

¹¹¹ Se mer om detta i Werner, 1996, s. 30-53 där en översikt presenteras av de katolsk-protestantiska relationerna i Sverige vid tiden för sekelskiftet 1900.

av C. de Flavigny och Johannes Jørgensen betraktades som alltför katolskt känslolösa, naiva i tonen och mer taktfulla mot såväl medeltid som katolsk kyrka än vad man ansåg vara förenligt med vetenskapliga ideal och svensk protestantism. Wahlström konstaterade att de ”modernaste frågorna”, d.v.s. Birgittas förhållande till medeltidens livsåskådning och hennes plats i religionspsykologin, lämnades obeaktade.¹¹² Trots alla avigsidor, som noterades, lyfte Wahlström fram drag i romersk katolicism som borde vara eftersträvansvärda även för evangeliskt troende: det starka offersinnet, insikten om tillbedjans betydelse i det kristna andaktslivet och den välfungerande enskilda själavården. Gustaf Aulén lägger till organisationsförmågan och mystiken – dock en ”högre och renare mystik som från början hade hem i den reformatoriska kristendomen”.¹¹³

I den europeiska bakgrunden eskalerade konfrontationen. Under 1800-talet hade motsättningarna tillspetsats mellan de båda kristna ”huvudtyperna” både teoretiskt och praktiskt. Den extrema katolicismen, ultramontanismen, hade vuxit sig stark och visade en uppenbar motvilja mot protestantismen. Modernismens insteg i fransk katolicism, och det internationellt vidgande ekumeniska perspektivet skapade ändå ett nytt intresse i Sverige för den katolska kyrkan.¹¹⁴ Vad gällde lutherdomen hade, trots unionen i Tyskland, medvetandet om den lutherska egenarten vuxit sig vida starkare i kyrka och församlingliv än under närmaste tidigare seklerna. Lutherforskningens kraftiga vitalisering under 1800-talet hade klarlagt omfattningen av reformationens betydelse och skärpt insikten om hur djupgående motsättningarna mellan romerskt och evangeliskt i själva verket var.¹¹⁵ Wahlströms stolta protestantism framgår tydligt i associerande

¹¹² Wahlström, 1920, s. 53. Hos Fries och Schück finns inga ansatser att diskutera samtidskatolicismen genom Birgitta. För Bergström däremot verkar den teologiska argumenteringen vara mål och mening med hans Birgittabiografi. Frågan accelererade antagligen kraftigt när debatten väl kom igång.

¹¹³ Aulén, Gustaf, *Den kristna tron och det kyrkliga nutidsläget*, Uppsala 1919, s. 80-81. I Wahlströms memoarer finns ett intressant utdrag ur ett av hennes brev där hon, på tal om de lutherska och reformerta kyrkorna, påstår att ”katolicismen bland våra bildade har vida större sympatier än den reformerta åskådningen”. Wahlström, 1920, s. 28-30 och Wahlström, 1949, s. 129.

¹¹⁴ Redan i studentsammanhang hade Söderblom fått blick för kristenhetens övernationella sammanhang. Snart nog utvidgades hans inspirationsrevir till England, Skottland, Irland samt Frankrikes liberalkatolska kretsar och senare också till USA. Brilioth, Yngve, ”Den ekumeniska gärningen”, *Nathan Söderblom in memoriam*, Uppsala 1931, s. 274-283. 1800-talet hade, enligt Yngve Brilioth, inneburit provinsialismens höjdpunkt när det gäller korrekt kyrklighet och ortodox teologi. Endast en utsikt hade lämnats öppen: till de tyska lärofädernas katedrar. Inte ens den nordisk-kyrkliga gemenskapen utvecklades aktivt, och den engelsktalande kristenheten sågs som allt sektväsendes ursprung och uttryck. Hur nydanande Söderbloms ekumeniska teologi, och påföljande kyrkliga ekumenik, var framgår av Yngve Brilioths krassa konstaterande att ”den teologiska fakultetens undervisning vid 1890-talets ingång kunde väl övervägande genom sin kontrastverkan väcka ett ekumeniskt inslag”. Söderbloms vistelser i Tyskland och Frankrike vidgade hans horisonter och stimulerade de teologiska samtalen. Under hans professorstid i Uppsala återknöts förbindelsen mellan Sveriges och Englands kyrkor. En sedan århundraden tillsluten dörr öppnades och minnena från den egna missionstiden blev levande. Brilioth lägger stor vikt vid denna kontakt som en fortsatt förutsättning för Söderbloms ekumeniska gärning. Se ”Den ekumeniska gärningen”, s. 277. Jfr Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, Stockholm/Uppsala 1930, s. 391-401 samt Söderblom, Nathan, ”Evangelisk katolicitet, *Enig kristendom*, Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, red. E. Lehmann, N. Söderblom, K.B. Westman, Stockholm 1919, s. 75, och Söderblom, Nathan, *Religionsproblemet*, Stockholm 1930, s. 3-5.

¹¹⁵ Med de två ”huvudtyperna”, katolskt och evangeliskt, hänvisar jag till Friedrich Schleiermachers verk *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche*, Bd 1-2, Reutlingen/Mäck 1828. Denna skrift, på svenska senare aktuell under titeln *Den kristna tron*, fick en avgörande betydelse för synen på motsättningen mellan romersk och evangelisk tro och begreppen ”kristendomstyperna” introducerades. Hans tanke var att bägge typerna, med sina olikheter, måste bringas till mognad, innan en kristen enhetstanke på allvar kunde göra sig gällande. Den logiska följden av en sådan syn medförde att tiden framöver behövdes för att utmejsla skillnaderna mellan protestantism och katolicism – och inte för att släta

sidokommentarer i Birgittabiografin.¹¹⁶ Hon ägnar dessutom frågan en egen bok där den apologetiska inledningen utgörs av en hyllning till Luther, men där katolicismens värden ändå redovisas. Reformationen skedde inom Luther innan den övergick i ett historiskt skeende:

Det kunde inte hjälpas, fönstren *måste* slås upp, det *måste* sopas och rökelsen *måste* vädras ut, om den äkta skönheten skulle göra sig gällande. Katolska kyrkan stod inför valet, och hon valde skymningen och dammet och instängningen och allt det konstgjorda.¹¹⁷

I *Svensk litteraturhistoria* hade Henrik Schück redan tidigare gjort en kulturhistorisk penetration av medeltidens bildning och utbildning. Han skildrar utförligt kyrkans roll, katolicismens väsen och betydelse, samt återger politiska förhållanden och ideologiska föreställningar. Den idéhistoriska ytsakligheten i den schückska skissen färgas trots det av hans pejorativa syn på den katolska tidens mentalitet. Auktoritetstron, kritiklösheten och det bristande verklighetssinnet lyser igenom i Birgittas, Petrus de Dacias och Johannes Magnus texter, skriver han. Bristen på psykologisk analys och moraliska nyanser i medeltidens människouppfattning kommer fram i riddardiktningen, enligt Schück.¹¹⁸ Skolastiken och mystiken sätter sin prägel på medeltiden. Hos Birgitta och Petrus de Dacia blandas spetsfundigheterna med ”mystikens vildaste utbrott”. Schück konstaterar att ”ingen faller på den idéen att använda verkligheten såsom korrektiv mot dessa tomma konstruktioner”. Man litar på auktoriteter i stället för att se på ”lifvet själf”.¹¹⁹ Tonfallet är visserligen inte lika fördömande som hos Lagerbring, Dalin och Botin men utgångspunkterna för det kritiska perspektivet är de samma.¹²⁰

Den katolska tiden tillhör fortfarande ”barnstadiet” i den västerländska och kristna civilisationsutvecklingen i sekelskiftets medeltidsuppfattning. Bergström, som kraftfullt gör upp med den auktoritära katolska epoken i Sverige genom sin Birgittateckning, skriver:

ut dem enligt en synkretistisk överideologi, som redan i olika idéappningar hade framställts under både 1600- och 1700-talet. Schleiermachers tankar om att motsättningarna måste växa till full klarhet innan endräktsarbetet kunde börja blev den rådande hållningen i det ekumeniska prospektet vid denna tid. Om enhetstanken i svensk teologi vid denna tid, se ytterligare Aulén, 1919, s. 65-76. Dialogen mellan de lutherska och reformerta kyrkorna hade redan etablerats i en ömsesidigt uppbygglig anda. Frågan om relationen till Rom var betydligt känsligare, Aulén, 1919, s. 79-82. I Herbert Tingstens *Gud och fosterlandet. Studier i handra års skolpropaganda*, Stockholm 1969, s. 269f, återges skolboksförfattarnas fördömande av katolicismen och frikyrkorna. Ännu i början av 1900-talet avvisades katolska kyrkan och vanställdes i undervisningslitteraturen.

¹¹⁶ Wahlström ägnade vid tiden kring sekelskiftet 1900 åtskilliga artiklar åt att försvara protestantismen och reformatorn. När hon författade ett porträtt av Fredrika Bremer i *Dagvy* framhöll hon ”hennes varma kärlek till protestantismen, hennes framsynta uppfattning af läran om Guds rike såsom den centralaste af alla dogmer och hennes lutherskt fria ställning till bibeln”. Jag citerar Wahlström här genom Hammar, s.70.

¹¹⁷ Wahlström, 1920, s. 19.

¹¹⁸ Schück, 1885, s. 94-98. Schück hade redan under tiden i Lund ägnat sig åt förstudier till en analys av äldre källor i Sveriges historia, men arbetet fullföljdes inte utan publicerades endast som några bidrag. Om Schücks tidiga insatser på medeltidsforskningens område och övrig lundensisk medeltidsinriktning, se Odén, 1975, s. 30-39 samt s. 117.

¹¹⁹ Schück, 1885, s. 93-97. Auktoritetstron, magin, vidskepelsen gisslas flerfaldigt av Wahlström. Wahlström, 1920, t.ex. s. 22-32.

¹²⁰ I Henningsson, 1961, s. 262-263, finns en sammanfattning av de svenska 1700-talshistorikernas syn på medeltiden. Lagerbring, Dalin och Botin intog alla tre en uttalat negativ hållning till den egna svenska medeltiden.

Vi vilja ej önska oss medeltiden tillbaka, lika fåfängt som det vore att önska vår barndom igen. Bandet som enar det förflutna och det närvarade är ej den katolska kyrkan och kan ej mera bli det.¹²¹

Synen på ”den katolska barndomen” berör inte enbart olikheterna i läran, dogmatiken. Den handlar inte heller bara om de traditionsingredienser (helgon, pilgrimsfärder, rosenkransar), vilka uppfattades som främmande element i nordisk protestantism. Djupare under skillnaderna hittar vi spåren av en historiefilosofi (medveten eller omedveten) och framför allt av en utvecklingsoptimism, färgad av sin egen samtid kring sekelskiftet. I de biografiska texterna finns osynliga likhetstecken mellan den auktoritära attityden (katolsk medeltid) och stagnation. På samma sätt jämfälls, omedvetet och självklart, rörlighet och dynamik med renässans och reformation. Ellen Fries tangerar den ännu outvecklade medeltiden:

Äfven i medeltidens samhällen, ännu i mycket råa och outvecklade, framtråda tid efter annan mäktiga qvinnogestalter, omgifna av helig vördnad, och som efter sin död omstrålas av helgonglorian under den katolska kyrkans allsvåldliga hägn.¹²²

Bilden av den katolska tron byggde fortfarande på synen att kyrkan hade fastnat i sin auktoritära ”medeltid”. Katolska kyrkan utmålades ofta som ett hot såväl mot statens intressen som mot individens andliga frihet. Men främmande religioners inträde på europeisk mark, tilltagande sekularisering, det senare 1800-talets frikyrkoutbrytningar och internationellt spirande ekumeniska tankegångar bidrog så småningom till ett sökande efter kristen konsolidering inte bara i nuet utan även bakåt i historien – i Sverige med Birgitta som första guide. Martin Weibull hade däremot sett vetenskapens fremmäklade roll mycket tidigt:

Den stora brytningen inom kyrkan var hos oss så våldsamt, att segrarne för en tid liksom utstötte de besegrade ur våra minnen. Men vetenskapen har omsider kommit med försoningen. Från vetenskapens synpunkt har den religiösa brytningen blott delat vår historia i tvänne odlingskiften, bäge med lika rätt inför det fosterländska medvetandet.¹²³

En ekumenisk historiesyn är förvisso ett mindre kostsamt alternativ än en konkret samtidsökumenisk hållning. Man kan ändå undra om de biografiska studierna av Birgitta långsamt och sakta bidrog till öppningen av en nyktrare och neutralare nyfikenhet på den katolska kyrkan?¹²⁴

¹²¹ Bergström, 1898, s. 213.

¹²² Fries, 1891, s. 4.

¹²³ Weibull, Martin, ”En viktig handskrift till Birgittalitteraturen”, *Historisk Tidskrift*, 1887, s. 99

¹²⁴ För att min fråga inte skall få ett positivt överslag, jfr med attityden mot katolska kyrkan i aktuell debatt och de kyrkoförhandlingar som Werner redogör för i *Världsvid men främmande*, 1999, s. 30-55. I jämförelse med Hammerichs protestantapologi i *Den Helliga Birgitta*, där han inte tvekar att skriva kapitelrubriken ”Sandesbedrag og Klarsynethed” över sin uppgörelse med den katolska tidens alla teologiska villfarelser, tycks attityden ändå ha förändrats *en aning* när vi närmar oss Fries och Wahlströms samtid. Visserligen skriver också Bergström sin egen konfessionsapologi, men vid sekelskiftet tycks det redan vara otänkbart att *ensidigt* fara ut i samma totala luthersk-ortodoxa fördömande som Hammerich gjorde på 1860-talet. Bergström strävar passionerat efter en enhetssyn inför det kristna arvet. Visserligen vill han diktera det ur

Genom Birgittabiografierna ser vi hur intrikat balansgången är. Det finns ett historiskt förflutet som man vill värna om och i historicistisk anda lyfta fram. Detta förflutna heter svensk medeltid och stora gestalter. Samtiden däremot handlar om ”den katolska faran”: katolska kyrkans återetablering och framväxt i Sverige hade blivit ett av tidens brännande debattämnen.¹²⁵ Relationen mellan katolsk och protestantisk konfession hade djupa identitetsdimensioner. Lydia Wahlström såg klarsynt på dilemmat. Ur hennes perspektiv behöver kanske därför inte de starkt fosterländskt färgade Birgittabilderna ses enbart som överkänsliga reaktioner eller ett traumatiskt försvarsanfall mot katolicismen:

Hur intensivt Sveriges historia under sin ärorikaste tid är historien om kamp mot katolicismen, det finner man bäst, när man läser svensk historia med svenska katoliker; det är mången gång ett problem att låra dem hålla av ämnet och vara stolta över vårt förflutna, som så ofta ger hårda stötar åt deras religiositet. Det måste över huvud taget i Sverige liksom i England inte vara lätt att på samma gång vara katolik och patriot, om också möjligheten och verkligheten av denna sammanställning inte kan betvivlas.¹²⁶

I prästen Gustaf Bergströms Birgittabiografi möter vi predikoinslag, som visar hur komplicerad den historicistiska och dagsaktuella kyrkopolitiska ekvationen var. Bergström gisslar det ohistoriska kristna perspektiv, som alltför länge dominerat när ”man har, liksom sekterna bryta med kyrkan, i reformationen velat bryta med det förgångna”. Han slår fast att ”Kristi kyrka är dock blott en och finnes i alla tider”. I den historiska tillbakablickten innesluter Bergström det gemensamma arvet från Birgitta:

Vem fattar i vår kalla, söndrade tid betydelsen af den lefvande tron på denna kyrkans enhet, som Sverige under sin sista katolska tid fått ärfva af Birgitta? Hvem anar den lycka, som tillfölle vårt folk, om alla kristna än en gång i *Kristus* blefve ett?¹²⁷

Bergström pläderar ändå inte för en ekumenisk samtidshållning. Hans synsätt är snarare historieorganiskt, nästan transcendentalt. Ingenting i kyrkan kan uppstå utan samband med det förflutna. Men Vadstena-epoken har gjort sitt, liksom den katolska tiden i Sverige.¹²⁸ Den fulla enheten existerar inte i samtidens liv; den kan i sin fullständiga fullkomlighet blott anas genom en evolutionistisk historiesyn – och på andra sidan historien:

sin egen konfessions synvinkel men själva *enhetens* perspektiv framhålls lidelsefullt. Se Hammerich, 1863, s. 245-247 och Bergström, 1898, t.ex. s. 195-196.

¹²⁵ Här hänvisar jag till Werner, 1999, där sekelskiftets katolska fråga presenteras mycket grundligt. Nathan Söderblom, Einar Billing, Emilia Fogelklou, Lydia Wahlström och många fler skrev böcker, pamfletter och debattartiklar i detta ärende.

¹²⁶ Wahlström, 1920, s. 9.

¹²⁷ Bergström, 1898, s. 195-196.

¹²⁸ Bergström, 1898, s. 212. Slutplädningen är mer än tydlig: ”Vårt århundrades främsta historieskrifvare ha uttalat den ofta glömda sanningen, att det folk, som förnekar sambandet med sin forntids historia, ej varit moget för den välsignelse som bjudes i Evangelii klarare ljus. Vi vilja tacka för detta ljus, men vi vilja ej därför sluta ögonen för den kärlek, som hvilat öfver Nordanlanden äfven innan Evangelium i ny klarhet började skina. Vi skilja mellan det som är af Gud och det som är af människor i historien”.

Bandet som enar det förflutna och det närvarande är ej den katolska kyrkan. Det är Guds kärlek som binder samman alla tider och i Kristus förenat himmel och jord.¹²⁹

Teologin som diskurs är överlag mycket mer framträdande i 1800- talets biografier över Birgitta än under 1900-talet.¹³⁰ Religiösa och teologiska frågor debatterades intensivt kring sekelskiftet. Teologin och humanvetenskaperna utmanades av det naturvetenskapliga positivismparadigmet och en ny livsåskådning, nya politiska och vetenskapliga värden höll på att etablera sig. Dessutom hade den historiekritiska vetenskapen provocerat den gamla bibelsynen.¹³¹ Ytterligare en orsak, som kan ha bidragit till intresset för Birgitta, var att ingen utarbetad teologisk antropologi existerade inom 1800-talets teologi. Inriktningen på religiös erfarenhet inom teologisk vetenskap, med fokus på stora kristna personligheter, började först med Nathan Söderblom och intensifierades genom Torstens Bohlins personstudier, vilka innefattade både historiska, sociala och personpsykologiska analyser.¹³² Ur detta teologisk-vetenskapliga perspektiv kunde man nästan beteckna 1800-talets Birgittabiografer som vägröjande.¹³³ Här kan vi dessutom peka på den samtida stora tyska biografitraditionens inflytande i Norden. Det biografiska intresset riktades så intensivt mot de stora personligheterna, handlingsmänniskor och siare att genren närmade sig mytografi.¹³⁴

Filosofen Christopher Jacob Boström deltog själv livligt i de dogmatiska debatterna. 1800-talets rationalistiska teologi är ställvis avläsbar i biografierna (Bergströms undantagen) och Birgittabilderna.¹³⁵ Tidens aktuella teologer, Albert Ritschl och Adolf

¹²⁹ Bergström, 1898, s. 213.

¹³⁰ Den teologiska vetenskapen mötte häftiga utmaningar redan före mitten av 1800-talet. *Das Leben Jesu* av D.F. Strauss hade utkommit i Tübingen redan 1835. Efter det ingick ett radikalt ifrågasättande av de nytestamentliga texternas autenticitet och källvärde som en ofrånkomlig del av den tyska protestantiska teologin. I Frankrike hade Ernest Renan introducerat den vetenskapliga bibelkritikens metoder. Hans bok *Vie de Jésus*, Paris 1863, väckte stor sensation när den utkom: här framställdes Jesus som blott och bart människa. Renans uppfattning var att all tro på Guds ingripande i det historiska skeendet borde utmönstras a priori och att kristendomens uppkomst borde beskrivas som vilket annat historiskt fenomen som helst. Se Nordin, 1989, s. 89-91.

¹³¹ Sammantaget ledde detta till en begynnande uppgörelse med den rådande svenska idealismen från E.G. Geijer till C.J. Boström och P. Wikner, d.v.s. den personlighetsfilosofiska traditionen. Fr.o.m. 1880-talet börjar det positivistiska naturvetenskapsidealet att etableras på allvar i Sverige. Omorienteringen av livs- och kunskapssyn började däremot inte inom filosofin utan inom litterära kretsar och bland studentradikaler. Med Strindberg som förgrundsgestalt bildas en vänsterorienterad gruppering, ”Det unga Sverige”, och inom universitetsvärlden startar radikala studentföreningar: Verdandi i Uppsala 1887 och föreningen D.U.G. (Den Unga Gubben). Efterföljaren D.Y.G. (Den Yngre Gubben) grundades som jag nämnde ovan 1896. Förutom rent politiska frågor debatterades livs- och världsåskådningsfrågor samt ämnen som anknöt till moral och religion – ofta utifrån ett naturalistiskt och religions- och kyrkokritiskt perspektiv. Se mera hos Ohlsson, & Algulin, 1994, bl.a. s. 294-303 samt Nordin, 1984 s. 9.

¹³² I Lindfeldt, Mikael, *Teologi och kristen humanism, Ett perspektiv på Torsten Bohlins teologiska tänkande*, Åbo 1996, s. 20-25, finns en förtydligande analys av den teologiska antropologins gradvisa framväxt inom svensk teologisk forskning.

¹³³ Omdömet gäller särskilt Bergströms biografi, som trots andliga övertoner, subjektiva övertolkningar, bristande empiri och outvecklad tendens- och källkritik söker integrera historiska, teologiska religionssociologiska och personpsykologiska tolkningar. Även Fries och i viss mån Wahlström vill förstå personligheters religiösa tänkande genom att gå till människan bakom de religiösa reflektionerna.

¹³⁴ Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, s. 29.

¹³⁵ Den boströmska filosofin i sig verkar inte relevant att diskutera i detta sammanhang – trots dess både breda och djupa inflytande i samtidens vetenskap och samhällsliv. Boströmianismen stod ju inte i något egentligt konfliktperspektiv till det statsidealistiska historikerparadigmet. Däremot kan den glimtvis anas i teologiska och personlighetsfilosofiska sammanhang.

von Harnack¹³⁶, verkar ändå ha varit mer relevanta för Birgittas 1800-talsbiografer. Dessa båda teologer lyckades med konststycket att skriva en religiös apologi i form av en tidsmässigt välanpassad och humanistiskt färgad kulturkristendom och accepterades inom breda läger som teologerna för dagen. Sist, men inte minst, slår pulsen av sekelslutets teologiska strider genom Birgittabiografierna¹³⁷ i form av en modern bibelkritisk teologi, med därpå följande debatter. Den tilltagande religiösa indifferentismen bland de bildade oroade både kyrka och teologiska fakulteter.¹³⁸ Det fanns därför starka skäl att stiga ner från både den ortodoxa katedern och den pietistiska piedestalen och släppa den föråldrade dogmatiken. I sina memoarer bekänner Wahlström sig till den tyska liberal-radikala teologin. En av de centrala introduktörerna var Nathan Söderblom.¹³⁹

Debatterna fixerade inte enbart vetenskapliga specialproblem i exeges och ortodoxi. Större frågor stod på spel: Har bibeln alls någon auktoritet? Finns Gud överhuvudtaget? I detta perspektiv kom den förre "kättaren" Boström och hans lärjungar, med sin misstro mot Kristi gudom, sitt avståndstagande till treenighetsläran och förkastande av djävul och helvete, trots allt att uppfattas som kyrkans bundsförvanter och trons försvarare, noterar Nordin.¹⁴⁰ Denna monistiska syn är lika osynlig i Wahlströms biografi över Birgitta. Här har hon inte ännu hunnit blir påverkad av Söderbloms dualistiska livs- och världssyn.

Wahlströms bild, och förförståelse, av medeltiden är i ett centralt avseende direktinflyerad av Albrecht Ritschl.¹⁴¹ Ritschl såg flera likheter mellan 1600-talets

¹³⁶ Adolf Harnacks berömda *Wesen des Christentums Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Fakulteten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin*, Leipzig 1900, kom visserligen först 1900, och blev genast översatt och vida läst också i Sverige, men hans av kulturoptimism färgade syn på kristendomen var en vanlig inställning vid denna tid. Viktor Rydbergs humanistiska kristendom kan nämnas som ett exempel. Denna optimism knäcktes av första världskriget, vilket också påverkade den teologiska forskningen. En av orsakerna till Ritschls omfattande europeiska genombrott som teolog var att han lyckades göra en kristen kultursyntes som vann respekt i vida kretsar. Koncentrationen lades på etiken, det utomvärldsliga sköts åt sidan och fokus riktades mot en humanistisk autonom sedlighet. Se Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, Stockholm/Uppsala 1930, s. 160 och 177-179.

¹³⁷ En luthersk ortodoxi, med verbalinspirationsläran som premiss, hade länge dominerat den teologiska forskningen. Fr.o.m. 1870- och 1880-talet vinner en annan uppfattning gradvis insteg också vid de svenska universiteten. En av de främsta företrädarna var den tyske teologen Wellhausen. Han förespråkade en kritisk bibelexegetik där intresset försköts från skriftens och ordens tillkomst till de historiska händelser som föregick nedtecknandet i de bibliska skrifterna. Det handlade inte längre om skriftens och bokstävernans tillkomst utan om den faktiska empirin bakom. Denna bibelkritik framkallade verbalinspirationslärans sönnerfall, något som inte skedde utan tillspetsade teologiska strider. Debatterna försiggick också i offentliga media, eftersom den nya forskningsinriktningen berörde församlingens liv i dess helhet, d.v.s. bibelns plats i det kristna livet. Också en annan stor fråga berördes av den nya bibelkritiken. En nyöversättning av bibeln var under arbete. Detta projekt reorganiserades 1884 och när NT i färdigt skick kunde behandlas vid följande kyrkomöte kom motsättningarna mellan de olika forskningsinriktningarna i skarp dager. Både existentiellt och idéhistoriskt kan vi karaktärisera den teologiska omvälvningen som en kamp mellan religion och historia. Det var ju historievetenskapen som framkallade den nya teologin genom att placera bibeln i samma klass som den övriga världslitteraturen. I Rodhe, 1930, s. 169-175 behandlas sekelskiftets nya teologiska utmaningar utförligt. Se även s. 187-192 om bibelöversättningen. I *Einar Billing*, Lund 1968, ger Gustaf Wingren ett panorama över epokens idéhistoriska utveckling s. 9-13.

¹³⁸ Det faller utanför kapitelramarna att gå in på naturvetenskapernas utveckling, men självfallet var evolutionstankens utbredning, materialismen och det intensiva intresset för de lagbundna och exakta vetenskaperna en större utmaning för teologin än ämnet historia. Här gällde det olika livsåskådningar som ställdes mot varandra. En konsekvens blev att religionen förpassades till subjektivitetens eller vidskepelsens sfärer. Det fysikoteologiska gudsbeviset började förefalla ohållbart för allt fler människor.

¹³⁹ Wahlström, 1949, s. 110-111.

¹⁴⁰ Jfr Nordin, Svante, *Den boströmska skolan och den svenska idealismens fall*, Lund 1981, s. 26-45.

¹⁴¹ Ritschls inflytande på både den teologiska forskningen och den teologiskt intresserade kristna allmänheten var enormt vid denna tid. Den teologiska forskningen under 1900-talets första hälft kan ofta

pietism och katolicismen. Han betraktade pietismen som en katolsk avvikelse från den evangeliska ståndpunkten där mystiska känslor av enhet med gudomen ersatte den lutherska förtröstan på Guds faderliga omsorg i livets alla skiften. I pietismens undflyende från världen såg han samma drag som i det katolska klosterlivet. Wahlström tar detta mönster som underlag för sin tolkning av 1300-talet.¹⁴² Hon placerar den av historiekritiska frågor orubbade medeltidstron i relation till samtidens vetenskapliga och teologiska frågor.¹⁴³ Ritschls teologiska huvudtankar fanns tillgängliga på svenska från 1893. Ellen Fries Birgittabiografi utkom 1891 medan Bergströms och Wahlströms levnadsteckningar utgavs flera år efter att Nathan Söderblom hade publicerat sin översättning med kommentarer av Ernest Bertrands framställning av Ritschls teologiska tankesystem. Det kan ha sin tolkningspoäng att Ellen Fries starkt betecknar Birgitta som ”mystiker” i mystikens betydelse av själens förening med Gud. Hon har en neutral, delvis positiv, syn på klosterliv och katolicism, och dessutom en förståelse för medeltidens helighetslängtan.¹⁴⁴ Wahlström uttalar sig nedsättande om klosterlivet.¹⁴⁵

En annan central samtidsfråga som engagerade Lydia Wahlström var kvinnornas emancipation, vilket framgår i hennes egna skrifter och i många artiklar i *Tidskrift för hemmet* och *Dagny*.¹⁴⁶ Ärendet gällde inte enbart rösträttsfrågan utan i lika hög grad den andliga och professionella jämställdheten.¹⁴⁷ Debatterna kretsade kring kvinnans rätt att få vara en *persona publica* i en tid när ”normen, den nationella kroppen, var mannens och föreställningen om de starka, svenska männen och den manliga anda som ansågs genomsyra sekelskiftets Sverige, fick kraft och laddning genom nedvärdering av

relateras till Ritschl i influenser, modifieringar eller repellering. Se t.ex. Sigurd von Engeströms retroaktiva analys i artikeln ”Arvet från Albert Ritschl den svenska teologin”, *Nordisk teologi. Idéer och män. Till Ragnar Bring*, Lund 1955, s. 187-209.

¹⁴² Om Ritschl se t.ex. Nathan Söderblom, *Ritschls åskådning af kristendomen*, Stockholm 1893, s. VII. Boken är en komprimerad översättning med kommentarer av Bertrand, Ernest, *Une nouvelle conception de la rédemption, la doctrine de la justification et de la réconciliation dans le système théologique de Ritschl*. Se även Wahlström, 1905, s.11, samt Wahlström, *Nutidsfrågor. Uppsatser i religiösa och sociala ämnen*. Stockholm 1904, s. 37ff. där hon redogör för sin inläsning i Ritschls teologi. I Wahlström, 1949, s. 128, framgår hennes avsky för pietismen.

¹⁴³ Wahlström, 1905, t.ex. s. 30.

¹⁴⁴ Fries, 1891, t.ex. s. 28-29. Också Schück och Hammerich betecknar Birgitta som mystiker. Men alla tre lägger in olika innebörd i begreppen mystik och mystiker. Hos Fries verkar det handla om religiös exklusivitet. För Schück tycks mystiker vara ett uppsamlingsbegrepp för allt möjligt irrationellt på det emotionella och religiösa känsloplanet. Endast Hammerich följer vedertagen begreppslig precision, som utgår från Augustinus och Hieronymus indelning, d.v.s. ett system av profetiska syner och extatiska tillstånd: *visio corporalis, spiritualis, intellectualis*.

¹⁴⁵ Wahlström, 1905, s. 21,25.

¹⁴⁶ Hammar, 1999, s. 232. Sophie Adlersparre utnämnde 1894 Lydia Wahlström till ”teologisk auktoritet” över *Dagny*.

¹⁴⁷ Den demografiska och industriella revolutionen satte hemmet ur spel som försörjningsinrättning. Utvandningsperioderna på 1860- och 1880-talet hade fört med sig ett alltmer ökande kvinnoöverskott i Sverige med en jämn stegring fram till 1920-talet. År 1860 var 39,6 procent av kvinnorna ogifta. 1920 hade siffran stigit till 42,6 procent. Detta bidrog till att de formella hindren för kvinnornas utbildnings- och yrkesmöjligheter successivt avlägsnades mellan 1865 och 1920 för att ekonomiskt och juridiskt lösa sysselsättningsfrågan. För vissa högra akademiska yrken etablerades dock spärrar. Först 1909 kunde flickorna få realskoleutbildning inom de kommunala mellanskolorna. Spärren till läkartjänster bröts 1903, till adjunktstjänster 1905 men först 1918 öppnades läroverkens tjänster över hela fältet för kvinnor. Vid sekelskiftet försörjde sig 110 000 kvinnor utanför jordbruk och hushåll. År 1920 var summan 335 000. Qvist Gunnar, ”Kvinnan i yrkesliv och kamp för likställdhet”, *Den svenska historien*, band 9, *Industri och folkrörelser 1866-1920*, red. F. Strandberg, Stockholm 1968, s. 192f. Wahlströms engagemang uttrycks i skrifter och artiklar. I memoarerna skildrar hon sin utveckling i dessa frågor. Wahlström, 1949, s. 117-138, 194-205, 272-282.

motsatserna”.¹⁴⁸ Kampen fördes inte enbart med politiska vapen.¹⁴⁹ Också teologin kunde laddas för ändamålet. Bibliska kvinnor framställdes som föredömen. Här fanns redan en etablerad kvinnohistorisk tradition. Redan på 1860-talet lyfte Fredrika Bremer fram Birgitta som ett föredöme. Bremer hänvisar i sina dagbokstexter till ”den antika sibyllan” och hennes svårlästa stil och orakelspråk som ”förkunna en Gud och en verldsdom” men säger sig vilja ”blifva en Sancta Birgitta för mitt land”.¹⁵⁰ Sophie Adlersparre lyfte i början av 1870-talet fram Birgitta som den genom vars försorg ”den Heliga Skrift blifvit öfversatt” och som en ”förkämpe till reformationen”. Sophie Adlersparre poängterade att tiden efter reformationen saknade religiösa personligheter på kvinnosidan; både i hem och kyrka framstod kvinnan i efterreformatorisk tid som en ”opersonlighet”. I artikeln noterade Adlersparre inte bara nunnornas utan också de gifta kvinnornas stora inflytande under katolsk tid.¹⁵¹ Adlersparre prövar olika förklaringar till osynliggörandet, varav en lyder att ”protestantismens mer till hufvud och förstånd talande lära helt naturligt måste på kvinnokönet utöfva mindre inverkan än katolicismen”.¹⁵² I debatterna kom Luther och hans äktenskapssyn att bli en känslig fråga. Många av de kvinnliga debattörerna undvek att rikta öppen kritik mot Luther. Man ville inte gå i närkamp med uttalanden som av hävd hade givit legitimitet åt kvinnans underordning. I stället lyfte man fram uttalanden som kunde tas som intäkt för reformatorns välvilliga inställning mot kvinnofrigörelsen. ”Man vill med andra ord ha Luther med sig på vägen mot frigörelsen”, sammanfattar Inger Hammar.¹⁵³

Birgittadagen, 7 oktober, lyftes senare fram under kampen för kvinnlig rösträtt som en allmän kvinnorösträttsdag och tolkningarna av helgonet kom med tiden att få olika accentueringar inom kvinnofrigörelsen.¹⁵⁴

De rösträttsbestämmelser, som infördes i och med representationsreformen 1866, innebar ju en ytterst marginell utvidgning av valmanskåren till drygt fem procent av den manliga befolkningen. ”Den lilla rösträttsfrågan”, kvinnornas politiska likaberättigande, var länge underordnad den ”stora rösträttsfrågan”. På 1890-talet tilltog intensiteten i debatterna och frågan om allmän rösträtt för alla män steg fram som en första rangens stridsfråga. Man menade att ingen stark opinion för kvinnlig rösträtt syntes bland kvinnorna själva, varför frågan marginaliserades. Ärendet gavs ingen prioritet vare sig i det socialdemokratiska eller liberala partiprogrammet.¹⁵⁵ Lenita Freidenvall urskiljer två olika argument för kvinnlig rösträtt. Dels lyfte man fram ett rättviseargument: varken

¹⁴⁸ Zander, 2001, s. 144f. Se även Hammar, 1999, s. 20ff om kvinnokampen och de teologiskt grundade argumenten kring *persona publica*.

¹⁴⁹ Som ett opolitiskt, men allmänt borgerligt, organ för kvinnoemancipationen fungerade Fredrika Bremerförbundet, skapat av Sophie Adlersparre, från 1884. För mer speciella syften tillkom Föreningen för gift kvinnas äganderätt 1873 och Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt 1902. Från år 1886 började fackliga sammanslutningar bildas. Språkrör för kvinnliga synpunkter blev *Tidskrift för hemmet* (1859-1885), *Dagny* (1885-1914) och *Hertha* som startades 1914, alla med anknytning till Fredrika Bremerförbundet. Bland andra pressorgan kan nämnas *Rösträtt för kvinnor* (1912-1919) samt *Morgonbris*, grundad 1904 av socialdemokratiska kvinnor. Qvist, 1968, s. 194.

¹⁵⁰ Bremer, Fredrika, *Lifvet i gamla världen. Dagboks-anteckningar under resor i Söder- och Österland*, II, Stockholm och Upsala, 1860-1862, s. 252. Se mer om detta i Burmans, Carina, *Bremer, en biografi*, Stockholm, 2001, s. 435.

¹⁵¹ Hammar, 1999, s. 66f.

¹⁵² Artikeln ingår i *Tidskrift för hemmet*, 1871, s. 8f.

¹⁵³ Hammar, 1999, s. 71-72.

¹⁵⁴ Se t.ex. Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria*, Stockholm 2000, s. 200. Som kvinnoideal och förebild håller Birgitta fortfarande långt in över sekelskiftet, men sprickan i kvinnosynen (synbar redan i biografisk jämförelse mellan Hammerich, Fries, Bergström och Wahlström) vidgas och fortsätter att ge näring åt divergerande tolkningar och associationer under hela 1900-talet.

¹⁵⁵ Möller, Tommy, *Svensk politisk historia 1809-1975*, Lund 2004, s. 47f, 79-80.

köns- eller klasstillhörighet fick exkludera från ett politisk deltagande. Att utestänga halva befolkningen ansågs orättfärdigt. Det andra argumentet handlade om resurs. Man betonade hur kvinnliga särkvaliteter skulle kunna berika det politiska livet, i synnerhet inom det socialpolitiska området. Kvinnans medfödda förmåga till omsorg och hennes centrala plats i familjen kunde tillföra det politiska livet nya dimensioner. Det första argumentet lyfte fram likheterna mellan könen, det andra accentuerade olikheterna. Betraktat ur ett resursperspektiv motiverade de biologiska skillnaderna kvinnlig rösträtt. Freidenvall identifierar tre faser i motståndet mot kvinnlig rösträtt: en introduktionsfas, en legitimeringsfas och en implementeringsfas. Enligt henne skedde det första genombrottet år 1905. Då hölls för första gången en seriös riksdagsdebatt i ärendet och frågan upptogs på den politiska agendan. Följden blev en riksdagsutredning. Frågan blev partipolitiserades när både socialdemokraterna och liberalerna mer koncentrerat började driva på en reform för kvinnlig rösträtt. Först måste ändå den manliga allmänna rösträtten införas. Implementeringsfasen blev alltså långdragen.¹⁵⁶ Wahlström är antingen ambivalent här eller rör sig taktiskt över en glidande åsiktsskala. I Birgittabiografin säger hon, som vi såg ovan, att ”Birgitta, om någon, bevisar den gamla satsen, att den bästa kvinna alltid har något af man i sitt innersta väsen”. I rösträttsplädningen i sin polemiska skrift argumenterar hon delvis enligt olikhetsperspektivet. Skolväsendet, fattigvården, nykterhetsfrågan, sedligheten, kyrkliga områden, konst och litteratur är områden som, enligt Wahlström, kunde behandlas ”noblar” av kvinnorna.¹⁵⁷

Förutom att Birgitta får reflektera fosterländskhet och jämlikhet görs hon dessutom till en spegel för socialpolitiskt aktuella debatter kring sekelskiftet om folkrepresentation och konstitutionalism, demokrati och styrelseskick. Birgitta var den första som förde ”folkfrihetens och den konstitutionella monarkins talan”, skriver till exempel Bergström 1898.¹⁵⁸

Hon yrkar på de lägre klassernas frigörelse från de högre klassernas tyranni och står i striden mellan England och Frankrike med sin sympati på det demokratiska Englands sida.¹⁵⁹

Inte bara Birgitta var en tidig demokrat i svensk historia. Också Vadstenamunkarna karaktäriseras som ”demokratiska, såsom hon”.¹⁶⁰ Wahlström upphöjer Birgittas folkbildande sinnelag.¹⁶¹

I den bakomliggande samtidsdebatten om författningsreform hade socialdemokraterna krävt inte enbart allmän rösträtt, åttatimmars arbetsdag och samhällskontroll över banker och storföretag utan dessutom folkomröstning om införande av republik. Opinionen inom högern såg ett skrämmande perspektiv: monarkin hade kringskurits, försvaret hade rustats ner, landet styrdes av ”socialister”, den ”begränsade” demokratin

¹⁵⁶ Freidenvall, 2003, s. 18-25.

¹⁵⁷ Wahlström, 1905, s. 20, Wahlström, 1904, s. 175-186, och Wahlström 1949, s. 128 där hon bl.a. biktar sitt ”kvinnoförakt”.

¹⁵⁸ Bergström, 1898, s. 133.

¹⁵⁹ Bergström, 1898, s. 125. Jag utgår från att Bergström här är influerad av Geijer. Hans biografi tyder också i andra stycken på en tydlig överensstämmelse med personlighetsfilosofins premisser. Geijers personlighetsprincip, d.v.s. att alla individer var lika värda och i stånd att tala för sig själva, framfördes starkt av det nyliberala partiet genom bl.a. publicisten Adolf Hedin. Geijer fördömde ju ståndssamhällets representationsprincip där individens intressen togs tillvara genom olika former av korporativa kanaler. Möller, 2002, s. 46. Se även Stjernquist, Nils, *Tvåkamartiden i Sveriges riksdag 1867-1970*, Stockholm 1996.

¹⁶⁰ Bergström, 1898, s. 211.

¹⁶¹ Wahlström, 1905, s. 42.

var på väg att sjösättas och skulle med all sannolikhet driva fram nya reformer. För högern gällde det, skriver Tommy Möller, ”att rida spärr mot en författningsreform som riskerade att förvärra en redan allvarlig situation”. Att fullt ut – utan garantier – släppa fram den otyglade massan och dess representanter framstod som uteslutet.¹⁶² Efter vänstersegern i andrakammarvalet 1905 bildade Karl Staaff sin liberala regering med den bestämda föresatsen att föra rösträttsfrågan i hamn. Inte helt oväntat avslogs regeringspropositionen av den dominerande konservativa majoriteten i första kammaren.¹⁶³

Birgittas förebildliga tyngd och bruksfunktion i debatterna under dessa år skall nog inte underskattas.

1.4 Förmedlingsrummets ekoeffekt

När det gäller tiden och dess idéer och biografien som förmedlingsrum löper flera frågor samman. Vilka ekon kan vi avlyssna i biografien? Hur kan relationen mellan samtiden och den biografiska texten avläsas? Vilka tilläggs-kunskaper förmedlas i biografins förmedlingsrum? Ljuder apologetiska tendenser och polemiska sekvenser genom texten? På vilket sätt uttrycker biografien sin egen livs- och människosyn? Hur korrelerar fackhistoriska käll- och tendenskritiska krav med biografisk trovärdighet? Var inplaceras sig biografien i den moderna biografins teori- och metoddiskussioner?

Den heliga Birgitta är en populärvetenskaplig, publiktillvänd, biografi som kan läsas utan för- eller tilläggs-kunskaper. Biografen involverar läsaren i text och tolkning. Biografins egentliga ärende är kollektivistiskt emancipatorisk och identitetsstärkande.¹⁶⁴ Birgitta är en gemensam personhistorisk länk till det förflutna. Hon blir även bilden av en frigörelseepil mot framtiden för Sveriges kvinnor. Biografens relation till biografiobjektet etableras genom ett kollektivistiskt synsätt snarare än ett personligt identifikatoriskt.

Man har använt ett flertal termer inom biografilitteraturen för att beskriva närhetsförhållandet mellan biograf och biograferad. Några av dem är sympati, empati, identifikation, projicering, affinitet, förståelse, inlevelse och intuition.¹⁶⁵ Tidens biografiska konvention förhindrar i Wahlströms fall en alltför närgången identifikation.

¹⁶² Möller, 2004, s. 78f.

¹⁶³ Se Stjernquist, 1996, s. 69f om fortsättning med den s.k. Påboda-linjen och förslaget om dubbelproportionalism.

¹⁶⁴ Jfr Elzinga, Aant, ”Humanioras roll i det högteknologiska samhället”, *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens sambälleliga roll*, red. T. Nybom, Stockholm, 1989, s. 262-265. Alldeles uppenbart befinner sig Wahlström, liksom Fogelklou, inom den emancipatorisk-humanistiska vetenskapsideologin. Emancipatorikerna delar pragmatikernas intresse för den existerande verkligheten och är beredda att ta ett socialt ansvar. Skillnaden ligger i värderingarna. De förra utgår från andra erfarenheter, radikala politiska uppfattningar och en forskning som har inslag av samhällsvetenskap. De ser sitt forskningsarbete som en del av – eller i samklang med – en mer eller mindre revolutionär praxis, som vill förändra samhället. För dem innebär god forskning en vision om en bättre värld och en stark vilja att penetrera skeendets ideologiska slöja. Ambitionen är både kritisk och konstruktiv och kräver ett engagemang i denna världen.

¹⁶⁵ I sin undersökning av biografier har Samuel H. Baron iakttagit omedvetna motiv för biografiskrivningen. Han betraktar ändå inte dessa som mer sanna än de medvetna motiven. Se Baron, Samuel, H., ”Psychological Dimensions of the Biographical Process”, *Introspection in Biography. The Biographer's Quest of Self-Awareness*, ed. Samuel H. Baron and Carl Pletsch, Hillsdale, 1985, s. 9. När det gäller begreppet sympati har vissa biografiforskare tolkat detta som projicering medan andra har sett sympatin som uttryck för distansering. Även identifikationen har av vissa forskare framhållits som något positivt, medan andra igen har insisterat på en distinktion mellan empati och identifikation/projicering. I *Text och tolkning*, 2003, s. 19-22, återger Inger Larsson huvuddragen i argumentationen.

Inlevelsen i medeltidens miljö och tänkesätt är synbar i biografien. Någon biografisk-psykologisk inlevelse utmärker inte tolkningen. Det primära är inte relationen mellan biografen och det biografiska subjektet.¹⁶⁶ I försäts sätts "vår" (det svenska folkets) förhållande till Birgitta. Den term som lämpar sig bäst här är idealiserande beundran på distans. Affiniteten förutsätts vara kollektivt kännbar och delad genom associationer till gemensamma symboler och värden. En projicering i kvinnosaksperspektiv är tydlig men även den är kollektivt och kvinnoemancipatoriskt betingad. Biografens projicering beskrivs av Carl Rollyson som en oförmärkt diffundering ut i autobiografien när "the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject".¹⁶⁷ Wahlström graviterar visserligen mot sina egna livsprojekt, fosterländskheten, folkbildningen och kvinnosaken. Det nationalistiska identitetsperspektivet och det eulogiska draget gör Birgitta större än ett mål för självbiografisk projicering. Ytterligare ett hinder finns: medeltidsmänniskan är per definition en annorlunda varelse. Detta innebar att den omedelbara projiceringen inte infann sig naturligt. Biografen tecknar ett sympatiskt Birgittaporträtt¹⁶⁸, en idol snarare än en inlevelsefull biografisk bild. Det externa och sparsamma berättargreppet ger inte heller utrymme för en inlevelse. Empati, uppfattad som förmågan att sätta sig själv in i en annan människas situation, blir förmodligen aktuellt först i och med den moderna biografins psykologiserande inriktning. Avsikten med biografien verkar vara att mejsla ut de svensk-protestantiskt äkta dragen i Birgitta mer än att leva sig in i hennes person och själsliv. Greppet blir reduktionistiskt genom återföringen på en viss konfessionell och tidspräglad karaktärstyp. Den dualistiska personlighetsmodellen är obefintlig här: vi ser ingen människosyn som skulle räkna med inre förändringskapacitet vid sidan av själs- och karaktärsräkna givna konstanter.¹⁶⁹

Miniatyrbiografierna fick stor popularitet kring sekelskiftet 1900. *Life-and-letters*-stilen påverkades av positivismen i sin biografiska framställning: individen lyftes fram till en exponent för sin tid. Detta ledde bland annat till val av kortare biografiska format: det kronologiska intresset fick ofta ge vika för en fokusering vid personernas gärningar och uppnådda levnadsresultat.¹⁷⁰ Wahlströms smala biografiformat kan vara influerat av positivismens återhållsamhet. Hennes biografi förmedlar likafullt en övergång till romantikens antianakronistiska strävan som historiesyn och det warburgska idealet att porträttera neutralt i helfigur. Personlighetsdragen i den biografierade förmår hon balansera utan överdrivna anti- eller sympatier.¹⁷¹ Människosynen är realistisk. Vad hon däremot inte kan förhålla sig sakligt stilla till är den katolska (medeltids)teologin.¹⁷²

¹⁶⁶ Jag väljer medvetet begreppet biografobjekt här, eftersom det existerar ett främlingskap mellan den biografierade och biografen p.g.a. den biografiska konventionens distansering och tidsavståndet. Biografiskt subjekt som begrepp förbehåller jag de biografier där biografen strävar att skildra sin protagonist inifrån. Först då får termerna empati, inlevelse, identifikation, affinitet en verklig biografisk diskussionsrelevans.

¹⁶⁷ Rollyson, Carl E., "Biography Theory and Method. The Case of Samuel Johnson", *Biography: an Interdisciplinary Quarterly* 25, 2002, s. 366.

¹⁶⁸ Här vill jag markera en skillnad mellan ett biografiskt porträtt och en biografisk livsberättelse.

¹⁶⁹ Jfr Madelénat, 1984, s. 121-130.

¹⁷⁰ Nadel, 1984, s. 38-39.

¹⁷¹ Jämfört med Emilia Fogelklous översvallande biografiporträtt är förebildsfunktionen s.a.s. inskriven i kontexten under texten i form av underförstådda och subtilt uttryckta allusioner och symbolvärden i Wahlströms biografi.

¹⁷² Martin Lamm sammanfattade Warburgs biografideal i minnesteckningen i *Ord och Bild* 28/1919, "Karl Warburg som litteraturhistoriker. Några minnesord", s. 81-90 och konstaterade att romantikens antianakronistiska imperativ tack vare honom hade slagit rot.

Fram till 1900-talet ansågs biografien vara den bästa varianten av historieforskning när det gällde att skriva in ett kulturellt överlag och lära ut praktisk moral.¹⁷³ Biografien hade en moralisk, politisk, religiös och/eller social överfunktion. Den sociala funktionen i Wahlströms biografi kan läsas i hyllningen av det nationalistiska arvet. Birgitta och hennes gärningar har ett fosterländskt symbolvärde. Biografins politiska bruksfunktion är avläsbar i allusionerna till den pågående samtidsdebatten i kvinnofrågan. Den religiösa funktionen är mer mångfasetterad. Bilden skapar ett affektivt symbolvärde för att förstärka den gemensamma konfessionen som smälter samman med både den sociala och politiska funktionen. Budskapet är även feministiskt och liberalteologiskt.

Inte bara Lydia Wahlström utan också en annan Birgittabiograf, Ellen Fries¹⁷⁴, arbetade aktivt för kvinnosaksfrågorna. Wahlström, liksom Fries, var medlem i Fredrika Bremer-förbundet och kvinnofrågan stod högt på den politiska agendan. Wahlströms polemiska kännetecken kom att bli en angreppssallians av kristendom och könens jämställdhet, vilket framgår mycket markant i hennes Birgittabiografi.¹⁷⁵ Inger Hammar framhåller hennes liberalteologiska profil och hennes tendens att i religionen se ett nödvändigt emancipationsideologiskt fundament.¹⁷⁶ Redan från den första Birgittabiografien, skriven av en kvinna, börjar Birgittas potential som ”förmoder” och portal för kvinnosaksrörelsen att växa. Ellen Fries talade om Birgitta som ”en stor framtidstanke klädd i medeltidsdräkt” ur kvinnoemancipationsperspektiv. Hon såg hur Birgitta med sitt skönhetsideal och verklighetssinne var ”framom sin tid”, d.v.s. den tid när det kroppsliga föraktades på bekostnad av askesen.¹⁷⁷ Fries kallar Birgitta en ”märklig föregångerska till 1500-talets stora religiösa rörelse”. Wahlström läste in pläderingar för jämställdhet och det allmänna prästadömet idé, inklusive teologisk uppvärdering av kvinnorna, i Birgittas texter. Det är uppenbart att hon vill se kvinnans roll teologiskt bekräftad inom kyrkan. I ljuset av ”det allmänna prästadömet idé” gör hon detta mer än tydligt för biografiläsaren.¹⁷⁸ Inte bara fromhet utan uttryckligen kvinnornas tankar och ord skall väga tungt inom kyrka och teologi. Birgitta och hennes liv inspirerar henne till följande reflektion:

¹⁷³ Madelénat, 1984, s. 183.

¹⁷⁴ Ellen Fries karakteriserar Birgitta som kvinnosaks kvinna i följande ordalag: ”Genom dessa sina idéer för hon det gemensamma arbetets talan, mannens och kvinnans gemensamma arbete, ej blott i hem utan äfven i skola och lif. Hon är, från sin ståndpunkt sedd, kvinnoemancipationens förespråkare”. Fries, 1891, s.34. Också Birgittabiografen Gustaf Bergström står på kvinnosaks linjen, även om hans bild av Birgitta som kvinna är betydligt mer komplicerad: ”För yttre och inre mission har hon med brinnande kärlek arbetat, liksom för kvinnans emancipation”. Bergström, 1898, s. 125.

¹⁷⁵ Om de religiösa frågornas centrala ställning i Wahlströms skriftställer, se Regnmyr, Birgitta, *Personlighetens sakrament. Lydia Wahlströms författarskap och tänkande i religiösa och kyrkliga frågor 1900-1925*, Uppsala 1982. Regnmyr utvecklar dock inte sambandet mellan Wahlströms kristna livshållning och teologiska syn och hennes kvinnosaks politiska verksamhet.

¹⁷⁶ Hammar, 1999, s. 245.

¹⁷⁷ Fries betoning här av skönhetsinne och verklighetsrealism kan visa både en beundran för renässansen, d.v.s. att Birgitta bar renässansen inom sig, och eventuellt dessutom ett beroende av Geijers estetisk-religiösa program.

¹⁷⁸ Redan Sophie Adlersparre beklagade ju att kvinnorna försvann ur blickfältet i och med reformationen. Det stora inflytande de hade utövade både som nunnor och hustrur under katolsk tid tog slut. Wahlström omtalar inte Adlersparre och hennes förklaring till osynliggörandet. Att ”protestantismens mer till huvud och förstånd talande lära helt naturligt måste på kvinnokönet utöfva mindre inverkan än katolicismen” passar verkligen inte in i det wahlströmska kvinnohistoriska biografikonceptet. Adlersparres artikel ingår i *Tidskrift för hemmet*, 1871, s. 8f.

Historien visar, att den katolska kyrkan, sedan den förvandlats från en lekmanakyrka till en prästkyrka, särskildt gjort allt för att befria sig från kvinnans inflytande och göra henne enbart till ett prästens lydiga verktyg – detta till och med när det gällde sådana områden som fatig- och sjukvård, dem vi nu äro benägna att anse som företrädesvis ”kvinnliga” verksamhetsfält. Hur mycken ödmjukhet och hur mycket erkännande af den redan halft bortglömda läran om det allmänna prästadömet måste då icke erfordras, innan medeltidsteologins målsmän kunde lära sig att betrakta en kvinnas ord som annat än kvinnogriller! Vi finna också, att inte ens Birgittas egenskap af redan offentligen erkändt helgon kunde skydda hennes uppenbarelser från att af det stora kyrkomötet i Basel bli misstänkta såsom icke fullt renläriga.¹⁷⁹

Tiden är ännu inte mogen för att tala för kvinnliga präster, men kvinnornas kamp för att få vara en *persona publica*, andligt likvärdig mannen och med rätt att uttala sig i samma frågor, ekar ur Wahlströms biografi. Om indignationen i texten ovan förenas med följande, redan citerade, text förstärks det budskapet och framtidspilarna ytterligare:

Äfven protestantismens svenska folk har i alla tider skäl att se upp till henne för hennes fasthållande vid det allmänna prästadömet idé och för hennes både i klosterregeln och i hennes eget lif framträdande uppfattning af mannens och kvinnans betydelse för hvarandra i samarbetet för Guds rikets förverkligande på jorden.¹⁸⁰

Redan här antyds det självklara perspektivet i Wahlströms kommande mission. Från 1920-talet kom hon att ägna sig aktivt åt frågan om kvinnliga präster.¹⁸¹

Birgittabiografierna fungerar som känsliga seismografer för kvinnosaksrörelsens utveckling. Hos Wahlström överbetonas Birgittas ”manliga drag”, mannen är normen. Wahlström är nog med att ”uppvärdera” kvinnan till handlingskraft, realism och logik. Hon noterar, nästan pliktskyldigt och i förbifarten, att ”moderns och hustruns ömhet” uttryckte endast den ena sidan av Birgittas natur. Det bästa inom henne var det manliga: ”styrkans kuvande och en imponerande härskarvilja”¹⁸². Här förmedlar Wahlström en annan nyans än Ellen Keys särartsfeminism¹⁸³ och Emilia Fogelklous matriarkatsideologi. Karin Johannisson noterar hur män och kvinnor vid denna tid beskrevs som två skilda arter. I olika sammanhang framhölls hur kvinnor var underlägsna, klenare till både kropp och själ. Enligt normsystemet var kvinnan obegriplig, känslomässig oberäknelig och ologisk. Hennes passivitet och irrationalitet ansågs vara motsatsen till mannens virilitet och styrka. Wahlströms Birgittabild ekar av ett upproriskt rop mot denna syn. Birgitta framställs konsekvent som rationell, stark och driftigt företagsam.¹⁸⁴ Men ekot ljuder av två tungor. Dels vill Wahlström förmedla insikten att det inte finns

¹⁷⁹ Wahlström, 1905, s. 26.

¹⁸⁰ Wahlström, 1905, s. 42.

¹⁸¹ ”Den vänlighet varmed jag under 1920-talets första år på dessa föredragsresor blev mottagen även av prästerskapet gjorde mig i början mera hoppfull än jag hade anledning att vara”, konstaterar hon i memoarerna. Wahlström, 1949, s. 276. Också Emilia Fogelklou deltog i debatten, bl.a. i tidskriften *Hertha* 1923.

¹⁸² Wahlström, 1905, s. 20.

¹⁸³ Wahlström var starkt kritisk till Ellen Keys religiösa utveckling. Den djupa ideologiska klyftan mellan dem orsakades av en divergerande syn på både kön och religion. Keys öppna strid med kvinnorrörelsen bidrog också till de svala känslorna, samt hennes tankar om ”personlighetens frigörelse” och den ”nya religion” som skulle ersätta den vars sol höll på att dala. Wahlström och många andra menade att Key undergrävde moralen. Hammar, 1999, s. 241 ff.

¹⁸⁴ Också Birgittas manliga 1800-talsbiografer använder manligt färgade adjektiv i sina beundrande omdömen om Birgitta, vilket blir en indirekt avspiegling av samtidens misogyna kvinnosyn.

två disparata typer, kvinnor kan ha manliga drag och vice versa. Dels blir hon medlöpare till det regulativa system där mannen representerade normen, den nationella kroppen. Birgitta lovordas med ”manligt” färgade adjektiv och epitet. Motiveringar till motståndet mot kvinnlig rösträtt kopplades till idéer om egenskap och funktion, vilka könsideologiskt definierade och förstådda satte ramar för kvinnors identitetskonstruktion och handlingsutrymme. Polemikmässigt faller Wahlströms Birgittaporträtt in i rösträttsdebattens inledande fas där argumentationen utgick från könsförståelse baserad på likhet. Kvinnor som kunde likställas med män i ekonomisk status föreslogs rösträtt.¹⁸⁵ Men Wahlströms synvinkel växer antingen med frågan eller så amplifierar hon småningom hela argumentarsenalen. Man märker att hon rör sig mellan olika argumentationsparadigm. I andra texter ger hon uttryck även för en komplementär könssyn och lyfter fram kvinnans säregenskaper.¹⁸⁶

Anita Göransson delar in kvinnoforskningen i två stadier: den kompletterande och ideologikritiska fasen och forskningen om kön som analytisk kategori. Lydia Wahlströms (liksom Ellen Fries) Birgittabiografi kan sägas ingå i det första kompletterande forskningsstadiet. Hos Ellen Fries återfinns ännu ingen direkt ideologikritik. Hos Lydia Wahlström möter vi den kompletterande fasen, utvidgad med en uttalad ideologikritik. Men här förstärks kvinnan genom manliga egenskaper; kvinnligheten framhävs inte som kategori och egenart. Medan Ellen Key och Emilia Fogelklou står för en särartsfeminism med förstärkt ideologikritik pläderar Lydia Wahlström för ett jämlikhetstänkande ur ett mer könsneutralt, eller socialt baserat, perspektiv. Olikheten kan uttryckas som ett val mellan att betona det biologiska eller det sociala könet.¹⁸⁷ Mannen, och det manliga, utgör fortfarande norm i Wahlströms mer socialt betonade könskontext. Hos Fogelklou däremot används det moderliga, i betydelsen det könsgivna, för att utkonkurrera det manligt könsgivna. Hon skapar en *mater familias* i stället för *pater familias*. Det moderliga innehåller uttryckligen en jämlik kraftkonstant.¹⁸⁸

Wahlströms Birgittabiografi förmedlar generellt samtidens övergripande syn på medeltiden.¹⁸⁹ Men behovet av Birgitta som kvinnoideal och storsvensk reformators-

¹⁸⁵ Jfr Freidenvall, 2003, s. 24.

¹⁸⁶ Rättighetsargument, som byggde på likhetstänkande, varvades med nyttoorienterade resursargument, som baserade sig på skillnads- och särartstänkande. De sociala frågornas tilltagande politiska betydelse lyftes fram av flera ledamöter. Därför blev det alltmer angeläget att skänka ”hemmets vårdarinnor” politiskt inflytande. Ärenden som lyftes fram, lämpliga att handhas av det kvinnligt politiska medvetandet och samvetet, var barnavård, barnuppföstran, sjuk- och fattigvård, nykterhet, sedlighet samt barns och kvinnors arbete. Kvinnans politiska delaktighet motiverades alltså genom hennes särskilda kompetens som vårdarinna. Hon kunde endast bli likaberättigad genom sin olikhet, konstaterar Lenita Freidenvall. Argumenteringen innehöll en normativ implikation: ”Kopplingen mellan skillnadsargument och nytta är problematisk, då kvinnor kan tänkas bevisa om och varför de gör nytta i politiken. Krav på inklusion genom skillnadsargument kan således konstrueras till ett argument för exklusion”. Se närmare, Freidenvall, 2003, s. 18. Wahlströms argumenteringar följer samma mönster. Wahlström, 1905, s. 20, Wahlström, 1904, s. 175-186.

¹⁸⁷ Jfr Göransson, ”Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori”, *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle*, red. B. Sawyer och A. Göransson, Göteborg 1987, s. 46-50.

¹⁸⁸ Jfr Fogelklou, Emilia, 1919, *Birgitta*, t.ex. s. 63, 92, 127, 157-158, 167, 181-183, 242 samt min motsvarande analys längre fram om detta tema i Fogelklous biografi.

¹⁸⁹ Den övergripande synen på medeltiden hos Lydia Wahlströms läser vi i hennes senare konklusion i *Katolskt och protestantiskt*, 1920, s. 25-26: ”Katolicismen är till sitt väsen oföränderlighet liksom protestantismen är utveckling”. Auktoritetsbehovet ställd mot frihetslängtan tar hon också fasta på i sina försök till en klagörande analys av skillnaderna i de bägge trosuppfattningarna. ”Katolicismen i förhållande till protestantismen, det är statstanken i förhållande till personlighetsprincipen; det är längtan efter auktoritet i förhållande till frihetslängtan på det religiösa området”, skriver hon.

gestalt gör att vi hör ett moteko till Schücks bild av den medeltida Birgitta. Birgitta beskrivs delvis (som hos alla 1800-talsbiografer) i en väsenskombination av svärmiskhet, överspändhet och lagisk pliktuppfyllelse där det fanatiska parats med det naiva. Wahlströms biografiska bild av Birgitta är rotad i helgonets handlingskraftiga verklighetssinne och oppositionsmod gentemot auktoriteter. Hon vill verkligen göra henne till undantaget som bekräftar regeln. Bilden korrelerar således inte helt och hållet med Schücks auktoritetsbundna ”medeltidstyp”. Faktum är att Wahlström via Birgittas person visar på flera brister i Schücks generaliserande omdöme. Birgittas sinne för realism, närvaro i verkligheten och naturen betonas framom dragningen till ”skolastiska spetsfundigheter” och teologiska system eller irrationell mystik.¹⁹⁰

Det är uppenbart att Wahlström inrättar sitt biografiska förmedlingsrum som en apologi för den protestantiska tron. Texten återspeglar en nervärderande syn på katolicismen men en uppvärdering och äreräddning av Birgitta. Birgitta är ett offer för sin tids vidskepelse. Hon skriver texter där endast ”i sällsynta fall en protestant kan finna hvad vi numera kalla uppbyggelse, såframt man icke med uppbyggelse menar den stämning af vördnad inför naiv tro, som de äldre italienska mästarne ännu idag ingifva äfven den otrogne turisten, som studerar deras målningar”.¹⁹¹ Motsägelsefullt noteras Birgittas storhet som skald och kritiska klarsynthet. Wahlström jämför mellan Birgitta, Gustaf II Adolf och Emanuel Swedenborg blev kanske ett av de små ekumenifrön som självsåddes i skymundan i de första biografernas kamp mellan att ta emot sin ”katolska” landsmaninnas storhet och den allmänna antagonistiska hållningen till den katolska kyrkan både i historien och i samtiden.¹⁹² Samtidsbilderna av Birgitta dikterades kanske av ett dagsaktuellt behov av försvenskning och smyprotestantisering. Beträktad i ett längre tidsperspektiv blir bruksfunktionen delvis en annan: man kan inte fortsätta att reducera eller förvanska Birgitta utan man blir tvungen att gå djupare in i medeltida och katolska kontexter vilket på längre sikt minskar klichéerna, försvagar rädslorna och vidgar förståelsen. Här blir Birgitta under några decennier nyckel, analysverktyg, stämgaffel, samtalsrum och katalysator för dogmatisk självreflektion.

Det finns antagligen ett samband mellan tidens förnuftssteologi och det faktum att ingen av Birgittabiograferna fäster någon större uppmärksamhet vid Birgittas helvetes- och skärselevisioner, trots att sådana syner dominerar hennes revelationssamling. ”I scenerna ur helvete och skärselev kända vi oss minst hemmastadda”, sammanfattar Bergström.¹⁹³ Den kulturoptimistiskt färgade kristendom, som låg i tiden och som vid sekelskiftet fick teologisk-vetenskaplig precision bland annat i Adolf Harnacks *Wesen des Christentums*, stimulerade antagligen inte heller till diskussion om helvete och diablerier. Ritschls antipati mot en juridisk teologi, i uppgörelsen med vedergällningstanken, gjorde att tankarna på evighetstraff fick en undanskymd plats. Hans teologi har ofta beskrivits som en aveskatologiserad kristendom. I stället ville Ritschl renodla kärlekstanken i det kristna budskapet.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Wahlström, 1905, s. 22, 26, 33-34, 30, 41. Detta framgår också ur Fries, 1891, t.ex. s. 12-13, 20, 22-25, 28, 31 och hos Bergström, 1898, s. 25, 33, 40-41, 104, 108, 203.

¹⁹¹ Wahlström, 1905, s. 34.

¹⁹² Wahlström, 1905, s. 4. Inledningsvis i biografien slår hon fast att dessa tre stora gestalter i historien fortfarande för utlänningen står som representanter för svensk religiositet. Det måste dock poängteras att det inte rör sig om en villkorlös generositet gentemot det katolska. Den självklara utgångspunkten för Wahlström och andra biografer är att protestantismen är längre utvecklad än katolicismen.

¹⁹³ Bergström, 1898, s. 127.

¹⁹⁴ Engeström von, 1955, s. 189.

Lydia Wahlström relaterar både till Birgittas ”folkbildande” sinnelag¹⁹⁵ och jämför den dåtida nationalismens aktuella idéer med den medeltida kyrkans territoriella, överstatliga och religiös-ideologiska maktexpansion på ett sätt som indirekt kan stå som motbild mot den framväxande internationalismen inom arbetarrörelsen:

I själfva verket måste äfven vi med våra från den moderna nationalitetsidéen hämtade föreställningar erkänna, att det låg någonting storartadt i denna medeltidstanke, som redan på jorden och politiskt taget sökte upprätta ett enhetligt, alla folk omfattande gudsrike.¹⁹⁶

Utomvetenskapliga värderingar i form av kvinnosak, nationalism och svensk protestantism styr Lydia Wahlströms biografi. Det bruksfunktionella draget är markant. Värderingarna är siktbara i texten. Vissa vetenskapliga brister kan inringas. Wahlströms realismkritik är däremot välutvecklad. Jag kan ändå inte se att bristerna alltid skulle bero på värderingarna i sig.¹⁹⁷ Den partiskhet som uppvisas visavis den protestantiska tron är visserligen grundad på värderingar som emellanåt skapar en tendentiös bild.¹⁹⁸ Samma sak gäller den nationalistiska impregneringen av Birgittabilden. Ställvis blir den anakronistisk.¹⁹⁹ Biografien har onekligen en doft av instängd provinsialism över sig.²⁰⁰ Värderingarna kan ändå främst betecknas som kollektivt och tidsmässigt grundade tolkningspremissor snarare än unikt wahlströmska. Biografiforskaren Helmut Scheuer menade att subjektiviteten var den perspektivistiska förutsättningen för objektivitet.²⁰¹ Wahlström visar ofta tydligt var fakta slutar och hennes egna åsikter tar vid.²⁰² Däremot kan man fråga sig om vissa utomvetenskapliga värderingar kan få samma funktion som inomvetenskapliga ideal. När Wahlström utgår från fosterländskhetsivern, förhålligandet av protestantismen och en uppenbar antikatholicism i utgallringen av allt medeltypiskt för att renodla de prioriterade dragen inom Birgitta tycks hennes metodiska arbetssätt ofrivilligt och naturligt falla tillbaka på en deduktiv logik. Idealen ges en styrningsfunktion över det empiriska materialet och materialet i sin tur avdöms enligt det deduktivhypotetiska utgångsperspektivet. Detta skulle indikera att utomvetenskapliga ideal och värderingar ibland kan få samma funktion som en vetenskaplig teori.

När det gäller Wahlströms vetenskapliga kvalitet står och faller bedömningen med en relaterande granskning av Friedrich Hammerichs och Henrik Schücks Birgittaforsk-

¹⁹⁵ Här talar hon om Birgittas klostertanke som en ”folkbildaranstalt”. Wahlström, 1905, s. 33. Se även s. 42 där Birgittas ”varma intresse för fosterland och folkbildning” lovordas.

¹⁹⁶ Wahlström, 1898, s. 31.

¹⁹⁷ Jfr Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972, s. 139.

¹⁹⁸ Detta tar sig uttryck mera i tolkningen av medeltiden, klosterfromheten och den katolska tron än i beskrivningen av Birgitta. Wahlström, 1905, t.ex. s. 8, 22, 26, 34.

¹⁹⁹ Wahlström, 1905, s. 15-16.

²⁰⁰ Gustaf Bergströms biografi från slutet av 1800-talet kan ses som en kontrast till detta. De nationalistiska övertonen är starka också i den texten, men fönstren slås upp mot medeltidens europeiska rörelser och biografikonventionen bryts till förmån för en biografisk-psykologisk närgångenhet. Bergström, 1898, t.ex. s. 102-103. Jämförd med en annan Hjärnelärjunge, d.v.s. Knut B. Westman, ser vi i Wahlström ett exempel på det som Torstendahl påpekade. Många historiker ur Hjärnes skola kom aldrig att sträcka sig till de stora meningssammanhangen och de filosofiska utblickarna som gjorde hans postseminarier så berömda. De fick nöja sig med perspektiven från hans föreläsningar. Torstendahl, Rolf, ”Historiska skolor och paradigm”, *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, red. Klas Åmark, Helsingborg 1981, (*Scandia* 2/1979) s.96f. Jfr med min motsvarande analys av förmedlingsrummet i Westmans biografi.

²⁰¹ Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, s. 31.

²⁰² Wahlström, 1905, t.ex. s. 6, 11, 12, 40-41.

ningar samt Ellen Fries biografiska koncept.²⁰³ Hammerichs biografi utgör källa och empiristisk kontrollinstans för de övriga. Hammerichs biografi har sina tidstypiska drag när det gäller konstruktion och narration och det protestantisk-apologetiska draget är massivt. Men den danske kyrkohistorikern arbetade strikt och metodiskt enligt den källkritiska empirism, som redan efter 1850-talet ingick i det danska historikermedvetandet. Hans biografi är imponerande avancerad för sin tid både när det gäller metodik, bredd och kunskapstyngd.²⁰⁴

Wahlström stöder sig empiriskt på ovannämndas verk. Harald Hjärnes faktahermentiska metod ansågs allmänt vid denna tid både tillförlitlig och föredömlig, varför en presentation av bristerna i denna biografi skulle bygga på efterkritik ur framtiden.²⁰⁵ Men fastän vanföreställningarna och fördomarna om medeltiden och den katolska kyrkan kan kritiseras som missvisande, ensidiga och bristande i objektivitet bör man nog anlägga ett historiografiskt perspektiv i sin bedömning och göra den idéhistoriska noteringen att medeltidsforskningen ännu låg i sin linda.

2 Sven Stolpe: Den aristokratiska, sexualhämjade socialreformatorn

2.1 Typ av biografi och biografisk metod

Sven Stolpes Birgittabiografi utkom 1973 i två band: *Birgitta i Sverige* och *Birgitta i Rom*.²⁰⁶ På 1980-talet utkom verken i flera nyupplagor. Biografen är en manifestation inför 600-årsminnet av Birgittas dödsdag och omfattar totalt 470 sidor, exklusive personförteckning och bildmaterial. Käll- och litteraturförteckning saknas. Stolpe hänvisar i stället till Birgit Klockars ”utmärkta register” för dem som vill veta mer om gestalterna i Birgittas uppenbarelser samt till Johannes Jørgensens ”kaotiska notapparat”.²⁰⁷

²⁰³ Upplägget i Wahlströms biografi är identiskt med Fries. Det som skiljer är en starkare markering på det rationella och materialistiska samt en stramare narrationsbudget. Åsikterna om den s.k. schückska positivismen är inte enhetliga. Se t.ex. Gustafsson, Lars, *Litteraturhistorikern Schüeck*, Historia litterarum 12, Stockholm 1983, s. 50ff. Det finns också forskare som ifrågasätter Atterboms betydelse för biografins utveckling i svensk historieskrivning. I *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001, s. 411, drar Lisbeth Larsson upp en positivistisk linje från Hippolyte Taine via George Brandes till Henrik Schüeck och tycker sig se en strid i Sverige mellan ett idealistiskt och ett materialistiskt biografiskt perspektiv liknande den motsättning som Lytton Stracheys ikonoklasm åstadkom i England. Detta materialistiska perspektiv har, enligt Larsson, följt biografiskrivningen hela 1900-talet.

²⁰⁴ Varje biografi i Sverige under slutet av 1800-talet är avknoppningar på Hammerichs Birgitta-forskning. Den danske kyrkohistorieprofessorns inflytande är förstärkt. *Den bellige Birgitta* är ett imponerande verk, underbyggt av gedigen och bred forskning, politiskt initierat samt med, för tiden, imponerande kunskap i medeltidens andliga och kyrkliga liv. Genom religionspsykologiska sociologiska och kontextuella textanalyser fördjupar han dessutom förståelsen av uppenbarelser som kultur- och själsfenomenen under medeltiden. Även neurofysiologiskt grundade förståelsemodeller ingår. Biografen innehåller ytterligare ett inventarium över det mångfasetterade innehållet i Birgittas revelationer samt en utblick över birgittinordens utveckling. Hammerichs biografi blir inte enbart källan nummer ett för efterföljande svenska biografier. De flesta av hans tolkningar och bedömningar övertas och traderas in i svensk forskning och biografiskrivning.

²⁰⁵ Torstendahl, 1981, s. 96-97.

²⁰⁶ Stolpe, Sven, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973 samt Stolpe, Sven, *Birgitta i Rom*, Stockholm 1973. Kapitelrubrikerna är för många för att återges här.

²⁰⁷ Stolpe, 1973, del 1, s. 221.

Stolpes levnadsteckning faller inom det moderna biografiparadigmet, som enligt Daniel Madelénat, reser sig upp mot objektivitetsideal och positivistisk kunskaps teori och kännetecknas av sin vacklan mellan konsten och vetenskapen. Den moderna biografien inspirerades starkt av romanformen under 1900-talet när den intuitiva kunskapen uppvärderades. Psykoanalysen, och den komplexa människobilden, ställdes över tidigare moraliska hänsyn. Också essästiken och journalistiken influerade biografiken, vilket är framträdande i Stolpes biograf.²⁰⁸ Madelénat gallrade fram tre biografivarianter inom det moderna paradigmet. Den första kallar han, i Lytton Stracheys spår, en *demytologiserande undersökning*. Den präglas av ostentativ kritiskhet. Den andra varianten beskrivs som en *intuitiv tolkning* där förståelsen står autonom till faktualiteten. Stolpes biografi kombinerar den demytologiserande metoden med en intuitiv tolkning. I Paul Murray Kendalls och James L. Cliffords biografivarianter längs en objektiv-subjektiv skala inplacerar sig Stolpes biografi som en *fictionalized, interpretative* eller en *fictional* och *narrative biography*.²⁰⁹ Inlevelsen, förförståelsen och intuitionen gränsar ibland till fantasin i denna biografi.

En genreanalys, enligt Hayden Whites schema, visar en narrativ växelverkan mellan romansen, komedin, tragedin och satiren. Genrestrukturerna hör, enligt White, ihop med sina särskilda förklaringsmönster och grundhållningar. Han iakttog en tendens till strukturell överensstämmelse mellan deras estetiska, epistemologiska, ideologiska eller etiska val. Hos Stolpe hittar jag fyra förklaringsmönster: det idiografiska, det organistiska och det kontextualistiska. Den mekanistiska förklaringsmodellen saknas. Mönstren faller i sin tur tillbaka på samtliga grundhållningar som uppträder växelvis hos Stolpe: anarki, konservatism, radikalism och liberalism.²¹⁰ Biografien bildar ett konglomerat av Whites alla genrer, förklaringsmönster, ideologiska hållningar.

Stolpes biografi ligger nära den rekonstruerande biografipoetiken sådan den sammanfattas i Leon Edels hermeneutiska teori.²¹¹ Utan tvivel faller hans levnadsteck-

²⁰⁸ Madelénat, 1984, s. 63ff. I sitt idéhistoriska panorama över tysk biografitradition berömmar Helmut Scheuer den radikala 70-talsbiografien för dess växelverkan mellan vetenskapliga och konstnärliga metoder som leder fram till en sannare verklighetsförståelse. Olikheten mellan den subjektivt grundade biografien på 1920-talet och den senare 70-talsbiografien handlar om utvecklingen av vetenskapssyn. 20-talisterna lät berättelsen flöda medan 70-talisterna avbryter narrationen med argumentering, spekulationer och alternativa tolkningsförslag. ”Texten blir ett spel med öppna möjligheter i dialog med läsaren”, konkluderar Inger Larsson. Scheuer menar att en redovisad subjektivitet inte står i motsats till objektiviteten i andra textavsnitt; själva subjektiviteten bildar den perspektivistiska förutsättningen för objektiviteten. Ett återskapande av en svunnen verklighet behöver fantasins verktyg, men läsaren måste få veta exakt var fakta övergår i fiktiv spekulation eller fantasi. Scheuer, 1979, s. 235ff. I Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama”, s.29-31, resumeras Scheuers översikt av tysk biografi. Jfr Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 41-48, 73, 188, 140-142, 194, 200-204, 297 och del 2, t.ex. s.64-67, 70-77, 171-173, 184, 193, 223-225, 235-239.

²⁰⁹ Kendall, 1985, s. 126-134 och Clifford, 1970, kap. ”Form-Types of Biography”. Stolpe, 1973, del 1, s. 40ff, 63, 131-132, 134-135, 140-142, 150-152, 214-220 och del 2, t.ex. s. 38-42, 45-51, 64-66, 145-147, 153-157, 209-213.

²¹⁰ White, *Metahistory*. ”Introduction”, 1990 samt White, 1987, s. 51-80. Stolpes ideologiska hållning skiftar radikalt beroende på vart han riktar blicken: mot politiken, mot det materialistiska samhället och tidsandan, mot kyrkan. Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 54-55, 143-144, 159, 177, 190 och del 2, s. 79, 148-149, 208, 210, 213, 245.

²¹¹ Edels poetik ger utrymme för den inlevelse som till och med den textcenterade postmodernistiska poetiken förutsätter. I inledningen till *Writing Lives. Principia Biographica*, New York/London 1984, d.v.s. den reviderade utgåvan av hans *Literary Biography* från 1957, framhåller han det viktiga i att biografen skapar en egen inre bild av sitt subjekt innan han/hon börjar välja och vraka bland fakta. Hos Stolpe verkar själva skrivprocessen utgöra sökandet efter ”the figure under the carpet”. Han läser Birgittas texter som uttryck för hennes inre liv, han skiljer mellan ”mask” och ”essens” (den offentliga myten och den dolda livsmyten). I Edels hermeneutik är biografen en förmedlare mellan sociala och kognitiva världar och transformationer-

ning under den dramatisk-expressiva biografitypen. Signifikansen framträder genom Stolpes ständiga involvering av sig själv i texten. Författarens bruk av jagformen genomsyrar levnadsteckningen. Presensformen är dominant. Läsaren involveras på så sätt i Birgittas känsloliv: vad hon känner, ser, anar, anser. Detta är mera markant i den andra delen av biografien.²¹² Stommen i biografien utgörs dessutom av Stolpes egna dramatiseringar av Birgittas uppenbarelser.²¹³ Nadel noterar att den dramatisk-expressiva stilen är en vanlig 1900-talsmetod för att skriva biografier. Stolpe uppvisar den pendling mellan kunskap och ignorans, som sägs känneteckna denna biografityp. Biografens egen tankeutveckling går som ett andra stråk i texten. Bilden av Birgitta blir ett splitter, inte ens en mosaik. Hon beskrivs med sinsemellan motstridiga bilder som inte förenas till en personlighet. Stolpe motsäger dessutom sig själv. En djupare skildring av Birgittas personlighetsutveckling saknas. Biografen verkar inte ha gett sig själv tid att lära känna sin huvudperson. Den egna förbilden, som Edel efterlyser, har inte nått vuxen ålder. Biografien verkar snarare vara den uppgörelse med ämnet, som borde vara ett övergången stadium när en författare eller en forskare fattar pennan inför den biografisk-tolkande teckningen. Ibland betraktas Birgitta med löje, ibland beundrar biografen henne. Lika ofta irriteras han av henne. Biografien är mera en process i Stolpes uppgörelse med kvinnogestalten Birgitta än ett moget tecknat porträtt av Birgitta.²¹⁴

Det objektivt akademiska greppet är obefintligt i biografien. Visserligen faller författaren in skenbart objektiva avsnitt rörande historiska fakta, men samtliga är alltför journalistiskt och populärvetenskapligt skrivna för att man skall kunna tala om en objektiv stil, än mindre om en akademisk. Stolpes roll i dessa avsnitt är ofta dessutom historiedomarens; han skriver läsaren på näsan vilken moralisk-etisk hållning han/hon bör inta gentemot olika personer och händelser.²¹⁵ I B.E Jensens triangelrelation

na sker under såväl kontextuellt som intuitivt inflytande: förförståelse, empati, inre mentala bilder ingår i det kognitivt mångfacetterade förståelsebegreppet. Jfr Larsson, *Text och tolkning i svenska författarbiografier*, 2003, s.15-19 där en komprimerad översikt av Leon Edels biografipoetik framställs. Leon Edels poetik rör uttryckligen författarbiografien, vilken ger utrymme för belysning av fantasilivet. Denna metodaspekt märks i Stolpes biografi om vi jämför med Toni Schmidts, Birgit Klockars och Hans Furuahagens vetenskapligt grundade biografier. Stolpe, 1973, del 2, s. 38-44, 45-56, 214-215, 219-220, 225.

²¹² Stolpe, 1973, del 1, s. 43, 117-118, 131-132, 136, 162, 191-193, 201, 203, 211-212 och Stolpe, del 2, t.ex. s. 24-26, 40, 44, 64, 104-109, 123-124, 131-132, 140-143, 147-149, 154-157, 176-181, 197-199, 236-241, 251-252. Som jag noterade ovan använde också Fogelklou presensformen för att få den omedelbara effekten av närhet till den biografierades tankar och känslor i ett inifrånflöde.

²¹³ Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 95, 99, 104, 123-128, 165, 189 samt Stolpe, Sven, *Birgitta i Rom*, del 2, Stockholm 1973, s. 10, 15, 24, 38, 57, 59, 62, 76, 82-83, 88, 98, 103, 110, 170, 176, 189, 190-191, 202, 207, 226, 228, 236, 253. Jfr Nadel, 1984, s. 170-173, om detta slag av biografier samt s. 192 där Nadel diskuterar tillförlitligheten: "If the narrator is also a figure in the biography, how reliable is he in telling the truth? How does his participation shape the story?/.../The dramatic narrator personalizes the biography and involves the reader, although sometimes at the expense of accuracy. His involvement creates a subjective element that sometimes affects the reader, although sometimes affects the accuracy of presentation". Nadel skriver också att "The majority of dramatized, participatory narrators are also naive and the course of their telling progress from innocence to experience, from ignorance to knowledge of their subject. The traditional narrative paradigm links the biography with the picaresque archetype".

²¹⁴ I *La biographie* synar Madelénat också biografens känsliga punkter. Som en fallgrop identifierar han en alltför stor finkänslighet gentemot den biografierade. I den andra gruppen faller ikonoklasten. Bådas vacklan kommer sig av tiden i forskningsprocessen: forskaren har inte låtit materialet och biografiobjektet mogna. Som en tredje fara lyfter han fram självporträttet. Madelénat, 1984, s. 91-94. Man kunde säga att Stolpe vacklar mellan ikonoklasm och idealisering. En regrediering in i självporträttet kan vi egentligen inte tala om, men nog skapandet av ett forum för egna åsikter som gör att protagonisten trängs ut ur text och kontext. Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 64, 67-68, 73, 80, 127-128, 134, 137, 159, 165, 177, 179, 188, 201, del 2, s. 79, 81-83, 94-95, 143, 148-149.

²¹⁵ Madelénat skiljer mellan det interna, det externa och det allvetande berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att glida över i självbiografi. I den externt komponerade biografien löper biografen faran

biograf-biograferad-läsare läggs tyngdpunkten på förhållandet mellan biograf och läsare hos Stolpe. Ett kännetecken för den akademiskt objektiva stilen är, enligt Nadel, att författaren genom fakta och dokumentationer, *depersonaliserar* biografien och gör den till en referensbok snarare än till en livsberättelse.²¹⁶ De historiska textavsnitten visar oftare på en dragning till utmanande kommunikation med läsaren än på ett metodiskt allvar i sammanställandet av fakta. Den tolkande och analytiska stilen är nästan lika välutvecklad som den dramatiska hos Stolpe.²¹⁷ Stolpe uppträder som kommenterande och förklarande guide. Han känner Birgitta och vill presentera henne ”sådan hon egentligen var” för läsaren, vilken antas vara helt okunnig om den ”medeltida vidskepligheten”.²¹⁸ Det är både en bedömande och dömande analys läsaren får ta del av: en biografisk dissektion.²¹⁹

Relaterande till Bengt Hildebrands historiografiska översikt menar jag att vi i Sven Stolpes levnadsteckning möter den första moderna Birgittabiografen efter ”klimatväxlingen”. Stolpes Birgittabiografi förmedlar bilden av en komplicerad personlighet, både positivt och negativt skildrad. Biografen är framför allt påverkad av 1900-talets olika psykologiska tolkningskategorier.²²⁰ Stolpe följer ingen preciserad psykoanalytisk teoribildning, snarare *common sense*-psykologin, men de sexualpsykologiska tolkningarna visar på freudiansk amatörinspiration. Den nyckel som Stolpe ger åt läsaren för att han/hon skall kunna öppna dörren till Birgittas innersta är sexualiteten. Inledningsvis, i den första biografidelen, ägnar författaren ett kapitel åt att ”avslöja” Birgittas hämmade sexualitet, orgasmskräck och jungfruideal. Längre fram i texten återkommer han till detta som ett orsaksbevis för Birgittas agerande, uttalanden och reaktioner i allmänhet.²²¹ De rationellt baserade kontextualiseringarna av psykologisk och sociopsykologisk

att börja argumentera med materialet och stryker berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Madelénat, 1984, s. 149ff. På samma, sistnämnda grunder, kan man kritisera Stolpes biografi.

²¹⁶ Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 33-34, 66-67, 70-71, 77, 82, 97, 116, 145-149, 155-156, 169-174, 179-181, 210, 213-214 och Stolpe, del 2, t.ex. s. 13-21, 29-31, 35-37, 50, 59, 88-90, 112-115, 126-130, 136, 150-153, 189-193, 246-247 samt Nadel, 1984, s. 172.

²¹⁷ Eller rättare sagt: Han söker analys, men resultatet blir oftare tvärsäkra förklaringar och utdömningar med 1900-talsögon. Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 38, 40, 55, 63, 78, 108, 113, 117, 126, 128, 130, 138, 142, 152, 154, 166, 176, 195, 197, 202, 212 och del 2, t.ex. s.41, 169-175, 181, 183, 187-191, 193-194, 200-201, 207-220, 225, 236, 238 samt Nadel, 1984, s. 172-174. Nadel konstaterar att denna biograftype oftast uppträder som advokat och han är outhärdlig i sitt ständiga kommenterande. Stolpe är i varje fall inte en biografisk försvarsadvokat för Birgitta; hans läggning visar snarare på en dragning till åklagare eller domare.

²¹⁸ Stolpe, 1973, del 1, s. 52, 137, 177 och del 2, s. 73. Stolpe kommer ideligen med egna anmärkningar i stil med: ”detta är ett sympatiskt drag”, ”vissa uppenbarelsen utmanar löjet”, ”man kan kanske tycka att hennes knep inte var så alldeles sympatiska”, ”längst inne är det sig själv hon värjer”, ”hennes fantasi kan kallas sjuk”, ”gick det till så, vinner Birgitta sannerligen inte vår sympati”.

²¹⁹ Efter 1900-talet var det betecknande hur biograferna övergick från att döma till att bedöma Birgitta i hennes kontext. Stolpe är undantaget som bekräftar regeln.

²²⁰ Den egentliga ”klimatväxlingen” i svensk biografi inträdde först under 1940- och 50-talen, enligt Hildebrand. Redan tidigare hade André Maurois och Lytton Stracheys arbeten om biografiskrivning översatts, och i synnerhet den engelska biografien väckte en positiv genklang. För Stolpes del har vi speciellt den franska författar- och biografitraditionen som modell eftersom han själv pionjärmässigt introducerade den i Sverige.

²²¹ Stolpe, 1973, del 1, s. 40-55, 63, 113, 117-119, 154-155 och del 2, s. 49, 51, 67-69, 78-87, 140, 144-145, 210-212. De verk av Sigmund Freud som är aktuella här är väl närmast Freud, Sigmund, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheori*, Leipzig 1922, Freud, Sigmund, *Das Ich und Das Es*, Leipzig 1923, Freud, Sigmund, *Die Zukunft einer Illusion*, Leipzig 1927.

art för biografien i närheten till David Ellis utveckling av Edels biografiska förståelsebegrepp.²²²

Om vi kategoriserar Stolpes biografi enligt Gunnar Erikssons schema kan vi omedelbart utesluta monumentet. Livs- och yrkesbiografien (eller livs- och tidsbiografien) passar bättre som form. Men Stolpe dubbeloscillerar mellan Birgittas jag och både hennes och sin egen omvärld för att försöka förklara Birgittas plats i hennes egen miljö.²²³ De diakroniska och synkroniska nivåerna dubblas: historien handlar om Birgittas tid lika mycket som om Stolpes egen. Den synkroniska strukturen följer tolkningen av Birgittas känsloliv i lika hög grad som biografens eget åsikts- och känslösvall.²²⁴ Det finns därför andra biografivarianter som är lämpligare för att beskriva Stolpes levnadsteckning: *psykobiografien* och *den existentiella biografien*. Stolpes biografi är en sammanblandning av dessa biografityper, med tonvikt på de sistnämnda även om adekvat-konsekvent psykologisk teoribildning saknas. Stolpe utgår från eventuella omedvetna motiv hos Birgitta.²²⁵ En dragning till den existentiella biografien finns i författarens sökande efter den biografierades innersta strävanden, ändamål som hon arbetade för och intentioner som drev henne framåt.²²⁶

Söker vi Stolpes motivering till biografien, efter Arne Jarricks bevakelseskategorier för biografiskrivandet, d.v.s. det idiografiska, det existentialistiska, det folkloristiska förståelseperspektivet eller hjältemotiveringen, möter vi samtliga i en enda odisponerad blandning. Jag skulle ändå snarare tala om en *ideologisk* motivering här. Det polemiska anslaget och exploateringen av Birgitta i samtidens samhällspolitiska debatter är frapperande. Eva Österbergs alternativa biografityp, *short cut*-biografien, kunde komma ifråga ifall Stolpe inte ständigt medverkade som allvetande sufflör i textkulisserna och om han faktiskt hade öppnat kontexten för alternativa tolkningsmöjligheter. Stolpes biografi påminner om antibiografien. I denna variant utgår författaren från att en människa är fragmentiserad, undflyende och ologisk och låter insikten få följder för

²²² Ellis, David, *Literary Lives. Biography and the Search for understanding*, Edinburgh UP, 2000. Ellis utveckling av Edels biografipoetik återges av Larsson, 2003, s. 18-19. Stolpe, 1973, del 1, s. 28-35, 43-46, 53-55, 68-70, 76, 80, 116, 210-211, del 2, s.56, 68-69, 78-79, 207ff, 214-215.

²²³ Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 73-79, 150-163, 166-168 och 2, t.ex. s. 22-31, 68-78, 93-111, 115-126, 131, 140, 176-202. Jfr Eriksson, 1985, s. 1-7, där han konstaterar att i samma ögonblick som vi drar in handlingarna i den mänskliga personligheten, öppnar vi dörren för hela den omvärld vari en människa verkar. En människa är en mikrokosm, en liten värld som på sitt sätt återspeglar hela den omfattande värld vari hon lever. Och denna personlighetens mikrokosmiska karaktär gör det möjligt för biografien att låta de två tyngdpunkterna bli en: personligheten utgörs till en viktig del just av saken, d.v.s. av utförda handlingar, tänkta tankar, konstruktioner och residuer utgångna ur personens verksamhet. Denna oscillering och genomsläpplighet är tydlig i Stolpes biografiska tolkning.

²²⁴ Honan, Park, *Authors' Lives: on Literary Biography and the Art of Language*, New York 1990, s. 26ff. Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 53-55, 142-144, 190, 207, del 2, t.ex. s. 207-213.

²²⁵ Eriksson, 1985, s. 2-6 samt Jarrick, A. & Söderberg, J., *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993, s. 125. Arne Jarrick såg en källkritisk potential i psykoanalysen i och med att den inte tar människan på orden utan antar att hon kan ha omedvetna motiv för sina handlingar lika väl som för sina minnen medan Eriksson uttalade en tydlig skepticism. Jfr Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 40-48, 64, 142-143, 159, 166, 186-188.

²²⁶ Stolpe, 1973, 2, s. 109-110, 131-137. Som en av de starkare, dolda, drivkrafterna i Birgittas liv framhåller Stolpe hennes önskan att se sin son eller sonson på Sveriges tron. Samma tema utgör en av huvudhypotheserna i Sundéns biografi, som utkom samma år. Likheter i temakoncentration mellan dessa är på pass frapperande att jag inte tror på tillfälligheternas spel här. Några mötesplatser kan identifieras: Stolpe har eventuellt bekantat sig med Hjalmar Sundéns miniatyranalys *Die Persönlichkeit der heiligen Birgitta. Versuch einer "rollenpsychologischen" Untersuchung*, Uppsala 1971. Samma år gjordes en intervju med Stolpe, 6.11.1971, där han talade om Birgitta. Intervjun publicerades senare i *Svenska prästförbundets meddelanden* 8.12.1971. Jfr Eriksson, 1985, s. 3-5, om den existentiella biografien. Stolpes existentialistiskt grundade apologi för kristendomen som motkraft till tidens materialism och värdeupplösning gör att biografien inte enbart handlar om Birgittas mål och intentioner. Dessa presenteras som svaret för samtidens sökare.

formen. Resultatet skulle bli ett slags postmodern biografi, som en rad korta klipp på film. Den hektiska ambivalensen i Stolpes biografi ger ett antibiografiskt intryck. Ibland kan läsaren ana en linje, men snabbt bryts den av igen. Jag tvivlar ändå på att metoden är medvetet genomtänkt. Birgitta är dessutom inte undflyende; hon är en konturfäst iakttagbar ”personlighetstyp” och ”kvinnotyp” enligt Stolpe.²²⁷

Konklusionen blir att Stolpes biografi är ett slags existentiell psykobiografi, men utan konsekvent genomförd psykoanalytisk teori och metod. Vi kunde tala om en psykobiografiskt tolkande livsverksbiografi, psykohistoria. Den urskiljbara biografitekniken ligger i oscillationen mellan rums-, tids-, och kulturhistoriska beskrivningar och skildringar av Birgittas liv och tänkande. Tekniken är funktionell så länge dispositionen hålls stram och det biografiska berättandet följer en övergripande linje. Så är inte fallet alltid; dispositionen blir oftast linjelös. Materialet under kapitelrubrikerna är kaotiskt ihopsamlat. Det livliga debatterandet med och mot tidigare Birgittabiografer förstör varje intryck av samlad helhet och biografiskt genomtänkt skildring. Stolpe instämmer i, eller ger svar på tal till, nästan samtliga Birgittaforskare- och biografer.²²⁸ Ett återkommande drag i polemikavsnitten är att Stolpe slår fast det vetenskapliga värdet hos övriga Birgittaforskare. Detta spikar han med subjektiva argument som ett slutgiltigt omdöme. Polemiken verkar sist och slutligen vara Stolpes enda konsekvent genomförda metod.

Det torde redan ha framkommit att Stolpe är närmast teori- och metodlös. Han har medvetet valt inlevelsen och arbetar i den vitalistiska, antipositivistiska, traditionen och prioriterar intuitionen som vetenskaplig metod. I en metoddebatt 1959, där Stolpe deltog med självsäkerhet, ställde han upp följande motsatspar: ”en historisk och stollig metod kontra en litteraturhistorisk och förståelseinriktad”. Han betecknade den historiska källkritiska principfastheten som överdriven i sin metodiska stränghet och, djupast sett, ovetenskaplig.²²⁹ Däremot kan man finna något som liknar en arbetsteknik i Stolpes biografi. Han har som vana att kasta fram en löst tagen hypotes som oförmärkt förvandlas till sanning/tes.²³⁰ Man behöver inte vara faktapositivist för att som historiker önska sig mer av metodisk skärpa och vetenskaplig noggrannhet. Vilken metod man än föredrar blir bristerna i Stolpes biografi uppenbara.²³¹ Han hör egentligen inte heller hemma i någon av de hermeneutiska teori- och metodtraditionerna. Men eftersom han förespråkar inlevelsen, och eftersom han ideligen påpekar att det

²²⁷ Med *short cut*-biografen tänker Eva Österberg sig en biografisk text där samma människa och samma handlingar visas upp på flera olika sätt i förbryllande ”short-cuts” – utan att biografen talar om vilken version som är den rätta. Österberg, ”Det roliga börjar hela tiden”, 1996, s. 326-330. Jarrick, 1992, s. 182. Stolpe, 1973, del 1, s. 11, 44ff, 60, 63, 145-149, 166, del 2, s. 45-56, 78-81, 207-209.

²²⁸ Stolpe diskuterar med eller emot August Strindberg (1:13,66), Henrik Schück (1: 9-13, 45, 66, 145), Tor Andrae (1: 11-13, 66, 142, 166), Nathan Söderblom (1: 208), Andreas Lindblom (1: 67), Elias Wessén (1: 186-188), Birger Bergh (2: 54), Toni Schmid (2: 82), Sten Engström (2: 133), Staffan Björck (2: 165). Utöver dessa debattinlägg hänvisar Stolpe ofta till Emilia Fogelklou, som en klok, skarpsinnig skildrare av Birgitta (1: 12, 50, 59, 60). Hans oredovisat citerade åsikter och bilder, övertagna från andra Birgittabiografer, är otaliga. Stolpe t.ex. s. 2: 164, 203, 220-221. Jfr analyserna av Fogelklous, Schmidts och Klockars Birgittabilder.

²²⁹ Debatten, föranledd av Stolpes avhandling om drottning Kristina, redovisas i detta kapitel under rubriken 1.3. ”Tiden och dess idéer”.

²³⁰ Stolpe, 1973, t.ex. del 1, s. 40-55, 62, 73, 93. Det första och största problemet i Stolpes biografi är avsaknaden av källförteckning och källhänvisning. Sporadiskt förekommer ytliga hänvisningar inne i texten; emellanåt också en löst och oförankrat hållen diskussion om trovärdigheten hos andra forskare.

²³¹ Som jag ser det handlar bristerna i Stolpes biografi inte enbart om avsaknaden av källkritisk genomtänkta metoder. Detta är ett problem också i andra biografier. Hos Stolpe har vi ytterligare ett problem: han närmar sig historien från sin egen tidshorisont. Ett professionellt biografisk-historiskt arbetsgrepp borde vara att närma sig det biografiska subjektet s.a.s. bakifrån: från hennes egen tidshorisont, och därifrån vetenskapligt och biografiskt inkännande avancera framåt.

går att utläsa Birgittas personlighet, innersta tankar och livsmål och förstå henne och situationsbetydelsen i revelationerna genom att närläsa hennes egna texter, finns det skäl att jämföra honom med de stora hermeneutiska forskningstraditionerna: Schleiermachers metodologiska hermeneutik, Gadamers filosofiska hermeneutik, Derridas idéer om korrespondens mellan textens djup- och ytplan och Ricoeurs ”misstankens hermeneutik” kontra ”försoningens/förståelsens hermeneutik”.²³²

Betraktad i den hermeneutiska traditionens ljus kan man delvis igenkänna Stolpe i den schleiermacherska metodinriktningen. Hans ytliga populärvetenskapliga inpass, där den historiska miljön, rumsmiljön, kulturklimatet och tidens kultur presenteras, växlar med de relaterande tolkningarna av Birgittas liv och väsen, känslor och gärningar. Han har läst Birgittas texter och upprätthåller ett avstånd mellan sig själv och henne genom sina kunskaper om tiden, miljön och den politisk-kyrkliga och andliga medeltidskontexten. Däremot uppfyller han inte det schleiermacherska grundimperativet om metodologisk medvetenhet som enda väg till förståelse. I Friedrich Schleiermachers metodpremissur ingår att tolkaren helt måste undantränga sin egen tid för att nå en förståelse av den andras text. Texten, författarens eget perspektiv, skall vara utgångspunkten. Stolpe avhandlar, debattglad och frän, sina åsikter om det egna tids- och samhällsklimatet infällda i Birgittas liv och tid – och tvärtom. Allt sker i ett enda tolkningssvep. Han läser inte Birgitta inifrån hennes egen tid utan bedömer, ibland utdömer, henne från sin egen kultur- och förståelsekontext. Han förklarar Birgitta ömsom rättfärdigande och ömsom insinuant och tillrättavisande.²³³

Beträffande Hans-Georg Gadamers syn på tolkning och våra möjligheter till förståelse menar jag att Stolpe ofta gör sig skyldig till såväl den kunskapsteoretiska subjektivismen som den ontologiska subjektivismen. Han har aldrig sökt eller funnit en dialog mellan sig själv och Birgitta. Han tolkar ofta det hon gör och säger som symptom på något annat. Det handlar inte om att förstå och ställa nya frågor för att vidga sin egen horisont. Stolpe ägnar sig åt ett närmast mekanistiskt dömande, utdömande och fastklistrande av karaktärsetiketter. Detta innebär att han ”förstör dialogen” i gadamersk mening. Gadamers tanke är ju att, genom den hermeneutiska erfarenheten, leda texten och vår egen begreppsvärld in i en relation till varandra. I mötet med det främmande i den andres horisont bör en provokation ske som innefattar erfarenheten om att den egna begreppsvärlden är begränsad. Ur de egna initiala fördomarna mot texten skall genom denna process nya frågor framtingas.²³⁴ Den gadamerska lästolkningen

²³² Stolpe, 1973, del 1, s. 134, 166.

²³³ De många förhastade konklusionerna gör att man undrar om han ens har närläst revelationerna. Stolpe, del 1, s. 116, 139, 140, 190, 197. Jfr Andersson, Sven, ”Hermeneutikens två traditioner – om skillnaderna mellan Schleiermacher och Gadamer”, *Kunskapens villkor. En antologi och vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, red. S. Selander, Lund 1986, s. 146ff. Hur t.ex. delen står till helheten när det gäller olika performativa yttranden och andra utsagor i Birgittas uppenbarelser förbigås helt av Stolpe. Han lyfter ibland fram det ena, ibland det andra, men hittar ingen syntetiserande helhetstolkning. Denna nonchalans (medveten eller omedveten) är särskilt tydlig i hans s.k. sexualtolkning av Birgitta. Han nämner hennes erotiskt vackra texter men avvisar dem ur helhetstolkningen eftersom de inte passar hans affektiva slutkonklusion. Med fel, eller på förhand cementerad, utgångspunkt uppfattas delarna oriktigt och spiralen stannar i sin tillväxt och förståelseutvidning. Schleiermacher tematiserade ju avståndet mellan det tolkade och tolkaren, ett avstånd som kunde överbryggas enbart genom ett batteri av goda metoder. Målet har uppnåtts när tolkarens subjekt inte längre influerar tolkning. Motsatsen kännetecknar Stolpes biografi. I Gadamers begrepp ”existens” och ”mening” ingår en betoning på det *äkta* frågandet, karaktäriserat av viljan att ompröva de egna ståndpunkterna och lära sig något nytt, och det *oäkta* frågandet, som i sina resultat bara återfinner sig själv, sina förutfattade meningar, fördomar och värderingar. Det ”äkta frågandet” lyser med sin frånvaro i Stolpes biografik. Stolpes eget subjekt genomsyrar hela tolkningen.

²³⁴ ”Därigenom överskrider jag ramarna för min tidigare förståelse. Och genom överskridandet blir den främmande texten tillgänglig för mig, vilken genom att just vara annorlunda sätter min egen särprägel i

kännetecknas av en dubbel insiktsfullhet: både den biograferade och biografen är lika inbäddade i den egna kulturen, det egna språket, den egna begrepps- och föreställningsvärlden. Stolpe är emellertid blind för detta när det gäller honom själv. Gadamer skriver: ”Det finns ingen särskild samtidshorisont, lika litet som det finns historiska horisonter att försätta sig i”.²³⁵ Stolpe skriver utifrån tron på sin egen samtidsklarsynta förmåga att överblicka den historiska horisonten i Birgittas samtid. Förståelse i gadamersk mening handlar däremot inte om att finna en absolut sanning. Gadamer utgår från en process där man hela tiden försöker åskådliggöra en livsvärld och samtidigt utvidga förståelse av den egna livsvärlden.²³⁶ En sådan utvidgning sker formellt i Stolpes text men den är antagonistiskt etablerad och forceras fram genom viljan till polemik, inte genom en strävan till korrespondens eller ett sökande efter förståelse genom frågnas metod. Den enda gemensamma förståelsehorisont som etableras mellan biograf och biograferad i denna biografi är det kristna perspektivet i moraldogmatisk mening. Men vägen fram till horisontsammanmältningen är också metodiskt uppbyggd hos Gadamer. Processen sker genom en ständig dialog mellan människor. Denna dialog kan formas inom vetenskapens, konstens, konstkritikens och samtalets sfärer.²³⁷ Däremot tvivlar jag på att den kan fortplantas inom den attityd som behärskar Stolpes biografik. Stolpe väljer själv sin egen relation till historien och till Birgittas språk och person genom ”fördomar” och ”förmening” och i Heideggers terminologi ”före-strukturer”. Han avgör egenmäktigt vilken utsiktspunkt som är den bästa för den sanning han vill presentera. Han avgör ofta vad som är falskt eller sant med enbart den egna intuitionen och realismuppfattningen som grund. Synen på historien som en ”verkningshistoria” är spårlos i Stolpes perspektiv.²³⁸ Den kristna traditionen är visserligen i sig en närvarande ”verkningshistoria” men inte medeltiden som sådan. Han delar snarare upp det historiska flödet enligt Schleiermachers tankemodell.²³⁹

Stolpe pendlar i sin läsning mellan en förståelse på ytplanet och ett försök till inträngande i textens djupskikt. Men han accepterar inte motsägelsefullheten sådan den är: motstridig ibland till följd av personlighetens förändringar och språkets karaktär. I stället förklarar han för läsaren vad Birgitta ”innerst inne egentligen menade”. Resultatet av pendlingen bygger inte på ett äkta frågande; Stolpe verkar på förhand känna till alla förklaringar och kategorier. Han skapar illusionen av inblick i Birgittas väsen.²⁴⁰ Trots detta är det möjligt att Stolpe är inspirerad av Jacques Derridas idéer utan att lyckas, eller ha tålmod, att tränga in i kontexten genom konsekvent närläsning enligt en

relief”, sammanfattar Lübcke sin lästolkning av Gadamer. Lübcke, Poul, *Vår tids filosofi*, Stockholm 1997, s. 172.

²³⁵ Gadamer, Hans-Georg, *Sanning och metod*, (1960) Göteborg 1997, s. 154.

²³⁶ Molander, 2004, s. 171.

²³⁷ Molander, 2004, s. 173.

²³⁸ Begreppen var negativt laddade hos Martin Heidegger. Det är de inte i Gadamers kontext. Han menar inte att forskaren måste göra sig kvitt sina ”fördomar”. Fördomar ingår naturligt i allas förståelsehorisont. De är fällda omdömen som ännu inte har kontrollerats och kan principiellt både bekräftas och falsifieras. Alla fördomar behöver därför inte vara felaktiga. Om Stolpe ens litet skulle vara intresserad av vikten att bekräfta eller falsifiera skulle hans biografiska metod och attityd i sig inte behöva vara så vrång ur ett hermeneutiskt perspektiv. Molander, 2004, s. 169.

²³⁹ Stolpe, 1973, del 1, s. 117, 128, 134, 142, 166. Gadamer såg det schleiermacherska förhållningssättet som en ontologisk omöjlighet: den metodologiska hermeneutiken bottenade i ett självbedrägeri. Att försöka upprätthålla största möjliga avstånd till samtiden och egna värderingar var enligt honom ingen lämplig strategi. Tolkningen möjliggörs först genom den egna relationen till verkningshistorien. Se Gadamer, 1997, s. 137-154, 173ff.

²⁴⁰ Stolpe, 1973, t.ex. del 1, s. 138 och del 2, s. 214.

hermeneutiskt djuptolkande metod av revelationernas språk och budskap. Principiell öppenhet för olika tolkningar, oväntade effekter och upptäckten av motsägelser mellan textens yt- och djupplan gör att man gärna tillerkänner Stolpe ett visst släktskap med Derrida – i synnerhet i dennes starka kritik mot den metodologiska hermeneutiken. Men den omstörtande ansatsen som ligger i ”nystrukturalism”, ”poststrukturalism”, ”dekonstruktivism” och ”postmodernism”, d.v.s. den medvetna vägen bort från det platonisk-aristoteliska vetenskapsidealet och den världsbild som hörde samman med detta vetenskapsideal, är så fjärran från Stolpes trots allt klassiska ideal – och biografiska visshet om att en ”personlighetstyp” är iakttagbar som konstant – att jag förkastar även detta tankeinfall. Tolkningsmetoden liknar ändå Paul de Mans dekonstruktivistiska läsningar. Stolpe läser mellan raderna för att finna vad texten tiger om. I denna dekonstruktion är målet att lyfta fram vad texterna har för anspråk att säga, men samtidigt avslöja vilka retoriska mönster som texterna följer för att egentligen säga något helt annat.²⁴¹

Ett visst inslag av ”misstankens hermeneutik”, i form av ett sökande och avslöjande av ideologi, falskt medvetande och kamp för särintressen, kan spåras i Stolpes biografi. Men ansatserna är inte metodologiskt grundade. De sträcker sig knappast längre än till vad vanligt kritiskt sunt förnuft kan åstadkomma. Det konstituerande i Paul Ricoeurs hermeneutik, alltså själva tolkningarnas konflikt, har yttlikheter med Stolpes processuella tolkningsanalys. Det ställvis dechifferande metodgreppet går via både misstänkande och medkännande tolkningsmetoder.²⁴² Stolpes biografi ger oss sist och slutligen ändå ingen anledning att läsa in annat än olika utslag av hans egen sympati och antipati: ett tvärsäkert godkännande eller ett förkastande. Min slutsats beträffande förekomsten av en eventuell hermeneutisk metod hos Stolpe blir således negativ. Han verkar vara lika ateoretisk och antiteoretisk här som när man söker efter en biografisk eller historievetenskaplig teori och metod i hans arbete.

Stolpe skriver flyhänt, litterärt journalistiskt. Han använder få retoriska figurer i sin text. Däremot övergår stilen ofta i distanserad ironi.²⁴³ Stolpe biografierar Birgitta såväl direkt som indirekt och skildrar henne med oföränderliga karaktärsdrag. Han använder ibland dubbelkaraktäristiken som metod. Den dualistiska personlighetsmodellen, identifierad av Madelénat som den mest använda i biografiska sammanhang, är däremot inte direkt siktbar i Stolpes biografi.

Jan Romains distinktion mellan historiker och biografier, mellan kikare och förstoringsglas som arbetsredskap, är inte applicerbar på Stolpe. Han använder bådadera.²⁴⁴ Enligt Romains, Kirns, Nadels och Erikssons biografiska ideal kan vi konstatera att Stolpe försöker teckna en livsbåge, en personlighet, men utan att denna person genomgår någon anmärkningsvärd inre utveckling under sitt levnadslopp samt att detta ’jag’ består av flere sinsemellan olika ’jag’. Stolpe försöker förena Birgittas inre och yttre liv till ett biografiskt helt. Resultatet blir ett splitter. I min optik skapar själva narrationen detta splitter i både text och kontext. Vi kan tala med Madelénats beräppta tala om en *atomiserad biografi*.

²⁴¹ Om Derrida och dekonstruktivismen, se t.ex. Nordenstam, Tore, *Från konst till vetenskap*, Stockholm 1993, s. 192-200 eller Vikström, Björn, *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens*, Lund 2005, s. 106f. Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 44-46, 48, 50-51, 69, 180-188.

²⁴² Jfr Vikström, Björn, *Verkligheten öppnar sig. Läsning och uppenbarelse i Paul Ricoeurs bibelhermeneutik*, Åbo 2000, s.113ff samt Hellesnes, Jon, *Hermeneutik och kultur, Filosofiska fragment*, Göteborg 1991, s. 165, där gränserna för ”misstankens hermeneutik” analyseras. Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 151, 177-178, 188, del 2, s. 41, 43, 45, 56, 83, 188, 203-204, 214-215, 224-225.

²⁴³ Nadel, 1984, s. 157-169 samt Stolpe, 1973, t.ex. s. 2:182, 188-189, 193, 212, 223, 241.

²⁴⁴ Jfr Romain, 1948, s. 119.

Ur ett biografisk-historievetenskapligt perspektiv är det primära intrycket av denna biografi att den inte har startat från grundforskningsnivå. Biografins ansats är inte biografisk; Stolpes mål verkar närmast vara att polemiskt få återge sin egen bild. Som biograf följer Stolpe en vitalistisk tradition från Emilia Fogelklou och Johannes Jørgensen. Han omtalar de båda sistnämnda i varma ordalag, berömmar deras biografier över Birgitta, citerar dem, värmer upp deras bild av Birgitta utan att ange källorna. Den eklektiska metoden är den enda medvetna metoden i denna biografi.

2.2 Birgittabild

Epiteterna för Birgitta är många i Stolpes biografi. ”Adelsdam”, ”aristokrat”, ”stolt slottsfru”, ”herrgårdsfru”, återkommer i många varianter i texten.²⁴⁵ Ytterligare hittar vi attribut som ”sierska”, ”profet”, ”profetissa”, ”tränad politiker”, ”moder och trösterska”, ”konstnär”, ”skicklig debattör”, ”självsäker, självständig svensk dam”, ”skarpögd fru”, ”duktig husmor”, ”stor realist”, ”religiöst geni”, ”organisatoriskt geni”, ”geni”, ”diktare”, ”författare”, ”förmanerska”, ”språkets och visionernas mästarinna”, ”lydig basun”.²⁴⁶ Efter en jämförelse med den hysteriska Christina av Stumbelen slår Stolpe fast att:

Man behöver bara kasta en blick på Birgittas biografi för att förstå att hon tillhör en helt annan kvinnotyp. Hon var ingen hysterisk ungmö, hon var välbekant med kärlekslivet och hade fött åtta barn till världen, hon var inte bara en rivande duktig, praktiskt verksam husmor på ett stort gods utan också en tränad och skicklig politiker, hon var utåtriktad, energisk, vaksam, slagkraftig, viljestark och osentimental. Vad som utmärker henne är, trots vissa hämningar, precis motsatsen – en nästan övermänsklig psykisk balans och hälsa.²⁴⁷

Stolpe markerar fyra egenskaper hos Birgitta: hennes aristokrati, hennes allomfattande moderlighet, hennes diktargåva och hennes politiska roll. Han framhåller delvis även det religiöst geniala och konstnärliga hos henne. Det ledande psykologiska tolkningsperspektivet hos Stolpe utgår från ”den moderlösa Birgitta”.²⁴⁸ En parallelltolkning utgår från fadersförlusten:

²⁴⁵ Stolpe, 1973, del 1, s. 68-73, 80-82, 98, 120, 122.

²⁴⁶ Stolpe, 1973: sierska (1: 76, 137, 163, 164, 182, 214), profet (1: 76, 80, 208, 1: 81), profetissa (1: 76, 2:187), tränad politiker (1: 146, 80, 208 samt 2: 139, 157, 214), moder och trösterska (2: 142, 144, 148, 203, 246), konstnär (1: 80, 204), skicklig debattör (2: 242), självsäker, självständig svensk dam (1: 166, 2: 57, 158, 166), skarpögd fru (1: 168), duktig husmor (1: 146), stor realist (1: 134), religiöst geni (1: 80), organisatoriskt geni (1: 159), geni (2: 162), diktare, författare (1: 197, 207), förmanerska (1: 214), språkets och visionernas mästarinna (2: 87), lydig basun (2: 242). Det finns ingen anledning att fästa uppmärksamhet vid begreppen sierska eller profet. De är allmänt brukade, nästan slentrianmässigt använda i Birgittalitteraturen, och har förlorat sin specifikt personlighetsbeskrivande betydelse

²⁴⁷ Stolpe, 1973, del 1, s. 14.

²⁴⁸ Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 32, 38, 116. Liksom Sundén antyder Stolpe att Birgittas mor redan medan hon levde skulle ha varit kylig och oåtkomlig. Sundén, 1973, s. 203-209. Stöd för tolkningen hittar Sunden i en revelation som handlar om relationen mellan mor, dotter och dotterdotter. *Revelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev VI:52, *Himmelska uppp.* band 3, kap. 6 s. 113.

Alla hennes egna nobla och sunda impulser omformas av hennes dirigerande mönster till befallningar och ord av Gud, av Kristus eller av Guds moder. Med glädje böjer hon sig för en fadersgestalt, som hon tidigt förlorade på Finsta, och vars roll hennes svage make aldrig kunde fylla ut.²⁴⁹

Stolpes text är adjektivrik. Vi kan stanna inför några av hans måleriska beteckningar. Birgitta är, skriver han, skarpsinnig, lärdomstörstande, debattlysten, aktiv, samhällsintresserad, viljestark, offervillig, medkännande, aristokratisk, självmedveten, estetiskt skolad, befallande, stolt och mäktig, sexuellt hämmad, realistisk och tolerant, manande och straffande. Hon äger en oemotståndlig andlig utstrålning och hypnotisk makt. Hon är rik och stolt, högandlig och intellektuell. Hon är också en stor realist, kritisk, vaksam, omutlig, förmäten, socialt ansvars-kännande, skarpögd, moderlig och tröstande, rask i handlingsberedskap, sadistisk, grym och oförsonlig. Hon hyser ett formligt hat men är alltid nykter och saklig. Hon gör mördande grymma och kärlekslösa utfall och uttalar hotelser. Tillika är hon moderlig, straffande och myndig. Hon äger förmåga till fantasifull inlevelse. Hon är ingen grälsjuk hysteriska. Däremot är hon modig och klok med hård pregnans och majestätisk fasthet i personligheten. Hon är praktiskt lagd. Hon skriver patetisk retorik, är hänförd och trosvis, har humant sinnelag, men är strängt disciplinerad. Hon har såväl en starkt hämmad personlighet som skapande fantasi och psykologiskt omdöme. Hon är storhjärtad i generositet, har ett levande modershjärta, är outtröttlig i kärlek. Hon är oböjlig, spänstig, äger en vaksam själ, är myndig och oförfärad, chockerande djärv, uppriktigt blygsam, hjälpsam, ivrig, ibland lite för okritiskt överseende, vänlig och därför lättlurad. Hennes strävan är nobel, hon själv generös och osjälviskt självutgivande. Som åldrande kvinna är hon slutligen saktmodig och mild.²⁵⁰

Som vi ser är adjektiven sinsemellan motsägande. De åter oftast upp varandra. Stolpe lyckas inte skapa bilden av en enhetlig gestalt. Intrycket blir enbart splittrat. Problemet ligger i avsaknaden av ett distinkt begreppsmedvetande mellan tillfälligt beteende eller attityder och grundläggande karaktärsdrag eller egenskaper hos den biograferade. Det flödande bruket av adjektiv blir ett narrativt problem.²⁵¹

En egenskap hos Birgitta, som sällan har stigit fram i biografierna, möter oss i Stolpes levnadsberättelse:

När Birgitta är på gott humör – det händer verkligen inte så ofta – kan hon rent av snudda vid någonting som liknar humor. Hon skall en gång tukta höga prelater för deras världslighet. Det går så till att hon ser då prelaterna bestiger sina stolta hästar, bestiger djävulen deras hjärta. Ur denna ansats växer fram den muntraste bild, som hon egendomligt nog undanber sig ansvaret för genom att säga att visionen egentligen inte är hennes egen – hon tycks antyda att hon hört historien av någon annan, som i så fall får stå för löjet.²⁵²

²⁴⁹ Stolpe, 1973, del 2, s. 212.

²⁵⁰ Stolpe, 1973, del 1, s. 48, 59, 60, 68-73, 77, 80, 109, 127, 134-135, 137, 142, 159, 168, 179, 190, 194, 201, 208 och i del 2, s. 27, 56, 71, 83, 122, 140-144, 156, 161, 181, 225, 246. Jfr här analysen av Fogelklous Birgittabild, som är lika adjektivfrossande, motsägelsefull, och som fokuserar på schablonen: jungfru, gift mor och gammal, vis änka.

²⁵¹ Vilket är något annat är den moderna biografins medvetande om personlighetens undanglidande och komplicerade själsstrukturer med motsägelsefulla drag.

²⁵² Stolpe, 1973, del 2, s. 43. Fogelklous och Schmid noterar denna egenskap i form av en burlesk och besk humor.

Några ”personlighetstyper” används jämförelsevis för att utmejsla ”personlighetstypen” Birgitta. Dessa är: Marjery Kempe, Katarina av Siena, Jeanne d'Arc, Bernhard av Clairvaux, Johannes av Korset, drottning Agnes, Colombini, Giovanni, Dante, Petrarca, Boccaccio, jungfru Maria, professor Ingmar Hedenius, Gunnar Ekelöf, Hjalmar Gullberg, August Strindberg, drottning Kristina, Teresa av Avila, Verner von Heidenstam.²⁵³ Drottning Agnes kommer Birgitta närmast, enligt Stolpe. Blandningen är brokig; associationerna känns inte alltid genomtänkta eller relevanta. Värt att notera är de många män som Stolpe förliknar Birgitta vid.²⁵⁴ I jämförelserna med andra personligheter ingår ofta ett utvärderande drag. Birgitta anses underlägsen både Katarina av Siena och Teresa av Avila som religiös personlighet.²⁵⁵ Stolpes egentliga bild av Birgitta förblir dock svåråtkomlig. Han motsäger ideligen sig själv och undergräver sin egen biografiska tolkningsansats.

Stolpe återkommer ändå till några egenskaper hos Birgitta, som han vill framhäva för läsaren. Han påminner till exempel ofta om Birgittas ömmande sinnelag för fattiga, sjuka, vanlottade, prostituerade, olyckliga själar. Hennes roll som ett slags social-reformator betonas.²⁵⁶ Här hänvisar han till Birgittas sjukhem på gården Finsta, där hon (enligt Stolpe, delvis även enligt legenden) skall ha vårdat de sjuka själv. I början av biografien skriver Stolpe ordknappt om denna verksamhet. Ju längre han kommer i texten desto mer broderar han ut Birgitta som sjuksköterska och de ’prostituerades ängel’. I biografins andra del har sjukstugan förvandlats till ett hem för bygdens alla sjuka, prostituerade och vanlottade. På tal om prostitutionen i Stockholm skriver Stolpe att Birgitta gjorde ett realistiskt och allvarligt försök att lösa detta samhällsproblem.²⁵⁷ Stolpe påstår att Birgitta vidgar sin kritik till ett socialt perspektiv som i sin praktiska inriktning saknar motsvarighet i dåtidens Sverige. Man kan finna ett brinnande klasshat i hennes texter när hon upphäver sin röst för de förtryckta, skriver han.²⁵⁸

Stolpes bild av Birgitta är till stor del en personifiering av den kristna idealmänniskan. Om vi jämför den med hans utläggning om den marxistiska människan ser vi det tydliga apologetiska budskapet. Stolpe glömmar förvisso inte Birgittas sämre sidor, men han skriver uttryckligen i sin jämförelse mellan kristendom och marxism:

Det skulle inte skada om ickekristna personer med sina speciella varseblivningsmönster skulle erkänna att också deras bild av verkligheten är tillrätalagda av indoktrineringar, spontant fungerande tolkningar.²⁵⁹

²⁵³ Stolpe, 1973, del 1, s. 95, 124, 128, 139, 140, 152, 162-163 samt del 2, s. 36, 51-54, 85, 141, 171, 173, 187, 195, 214-216, 238.

²⁵⁴ Schmidts omvända sätt, d.v.s. att konsekvent använda andra personer för att visa hur Birgitta skiljde sig från dem tycks mig som ett bättre fungerande biografiskt narrativt grepp.

²⁵⁵ Stolpe, 1973, del I, s. 128, 140.

²⁵⁶ Stolpe 1973, del 1, t.ex. s. 46-48, 60-64, 203-208, 212 och del 2, s. 67-68, 81, 94-95, 122, 142-144, 148-149, 200, 203, 206, 210-212, 221-225, 245.

²⁵⁷ Stolpe, 1973, del 1, s. 63.

²⁵⁸ Framhållas bör att vi här har enbart *Actas* otillförlitliga och knappa bild. Klasshatet har Stolpe övertagit från en passus i Schmidts biografi där hon kort påpekar att man nästan kunde utläsa ett ståndshat i en av Birgittas uppenbarelser. Men texten handlar snarare om en kritik utgående från de sju dödssynderna, i detta fall högmödet. Se Schmid, 1940, s. 61. Stolpe, 1973, del 1, s. 55-66, 189-208, del 2, s. 210. Visst pekar Birgitta på många orättvisor, men att hon skulle ha identifierat sig med de förtryckta och upptäckt orättvisan i ståndsamhället finns det inga som helst belägg för i revelationerna. Snarare förhåller det sig tvärtom: Birgitta framhåller ståndindelningen som en av Gud given ordning.

²⁵⁹ Stolpe, 1973, del 2, s. 212-213.

Stolpes betoning av Birgitta som socialreformator (nästan en moder Teresa i svensk medeltidsdräkt) gör att man inte kan frigöra sig från misstanken om en ”propagandabild”: ett kristet motsvar, skrivet under en tid när det vänsterideologiska inflytandet gjorde sig starkt gällande.²⁶⁰ Stolpe ger egentligen två motsatta bilder av Birgitta. Gentemot ”socialreformatorn”, som tar hand om alla eländiga och sjuka människovarelser, tecknar han ett skarpt porträtt av den fullfjädrade aristokratiska politikern. Han skriver:

... är det inte orimligt att tänka sig att kretsen kring henne, som förvisso ville behålla sitt starka grepp om den unge konungen och skydda honom mot andra inflytanden, anmodat Birgitta att framföra programmet till honom. Här liksom genomgående måste man försöka släppa den gamla föreställningen om Birgitta som en isolerad, egendomlig profetissa som på egen hand av Gud eller Kristus får märkliga upplysningar, som hon för vidare. Hon är från första stund starkt präglad av och bunden vid sin miljö, den politiskt dominerande mellansvenska aristokratin.²⁶¹

Stolpes hypotes om Birgittas sexualskräck och hämmade känsloliv har redan nämnts. Komplexen utarbetas till en hel förklarings teori för hennes personlighet och agerande. Bilden är en tydlig motbild till Toni Schmidts motbild mot Schücks erotiskerade Birgittabild. Stolpe avvisar visserligen Schücks förenkling om att det var ”en kärleksfull och sörjande änkas sjuka fantasi, som skänkt Norden dess främsta helgon”, men i polemiken blir han mer ofinkänslig än den han debatterar emot. Birgittas sexualitetshämningar, frigiditet, görs till en psykisk styrmekanism som predestinerar hennes utveckling från överspänd, moderlös flicka till visionär och kraftfull kyrkopolitiker.²⁶² Hon plågas hela livet av sin sexualskräck som, enligt Stolpe, utvecklas till en besatthet:

Man får alltså anta att den stackars munken greps av sexuell åtrå i sin ensamhet, när Guds moders bild steg fram för hans inre. Vi kan ana Birgittas fasa, när han berättade om sin synd – hon som inte ens godkände sexuell glädje i den äktenskapliga sängen två kristna makar emellan!²⁶³

²⁶⁰ Det socialreformatoriska är onekligen ett framträdande drag hos Birgitta. Problemet är att Stolpe inte tar den sociala hierarkin under medeltiden i betraktande. Han läser in en socialt mer vidsträckt verksamhet när Birgitta antagligen enbart vill reformera sin egen samhällsklass, skapa en kristen riddarorden, som motvikt till uppkomlingsadeln som växte fram ur kung Magnus byråkratiska centralisering. Se särskilt Stolpe, 1973, del 2, s. 147-148 där Stolpe menar att Birgitta reser sig mot överklassen och proklamerar en total social omvälvning i samhället. I samma textavsnitt framställs hon också som lika socialt involverad i alla lägre socialklasser som i sin egen. Här finns det säkert skäl att särskilja mellan Birgittas kommunikation inom sina egna hushåll i sina egna följen och med representanter för alla samhällsklasser i stort.

²⁶¹ Stolpe, 1973, del 1, s. 76, 80.

²⁶² Stolpe, 1973, särskilt del 1, s. 73. Jfr Schmid, 1940, s. 182-183 och Schück, Henrik, *Svensk Litteraturhistoria* Stockholm 1886, s. 161. Jfr också med Andrae, Tor, *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Stockholm 1926, s. 322-325, som trots en negativ bild av Birgitta vid en jämförelse med andra kvinnliga visionärer uttryckligen framhåller att de erotiska dragen saknas i Birgittas uppenbarelser. Andrae håller däremot fullständigt med Schück om orsaken till att Birgittas visionära sinnelag bröt ut. Stolpes utgångspunkt är här likartad med Sundéns psykoanalytiska framförhållning. Jfr med min analys ovan av Sundéns biografi.

²⁶³ Stolpe håller ännu ihärdigare än Sundén fast vid sexualskräcken och avskyn för den kroppsliga intimiteten som tolkning av Birgitta. Varifrån han har fått påståendet att Birgitta tog avstånd från äktenskaplig sexuell glädje är höjt i dunkel. Birgittas egna revelationer bevisar ju motsatsen. Dels talar hon om sin egen tid i äktenskapet som en tid av alltför lycklig åtrå, dels skildrar hon, i en av sina sensuella

Stolpe talar också om Birgittas ”ingrodda avsky för den osublimerade sexualiteten”.²⁶⁴ En kvantitativ textanalys visar att Stolpe är den biografier som ger det längsta textutrymmet åt excesser i Birgittas sexualitet. Sida upp och sida ner redogör han för hennes ”besatta avsky för sexualiteten, mannens spermier och samlagets njutning”. Maken Ulf däremot beskrivs som en naiv, ytlig, livsbejakande och trevlig man med en ”stark och pockande sensualitet”. Stolpe insinuerar att Birgittas ”järnhårt inslagna hämning” och ”orgasmskräck” kan ha förstört det äktenskapliga samlivet mellan makarna.²⁶⁵

Som förklaring till Birgittas reaktioner gentemot kyrka, stat eller privatpersoner hänvisar Stolpe ett flertal gånger till en feministisk livs- och kampsyn hos Birgitta. Han gör henne till en medeltida kvinnosaks kvinna. Vi möter en Birgitta som ”i kvinnlighetens, moderlighetens och den Heliga jungfruns namn reagerade mot mannavärldens övergrepp och grymhet”. ”Birgitta trodde att världen där den förötts av manlighet skulle kunna räddas genom moderlighet”, skriver Stolpe och tillägger:

Man kan utan överdrift säga att Birgittas verkliga originalitet är hennes moderlighet. Hon hade med sina vakna ögon sett de förfäradе ting som förekom och accepterades i manssamhället.²⁶⁶

En annan dominerande bild av Birgitta är den bildade författaren. Uppenbarelsen karaktäriseras som ”noveller, prosatexter och diktverk, debattskrifter”.²⁶⁷ Detta innebär samtidigt att Stolpe hänför uppenbarelsen till Birgittas egna predikament och tar avstånd från en *revelatio continua*-tro i visionärmystisk bemärkelse.²⁶⁸ Han rosar vissa av revelationerna. Andra ”utmanar löjet” och är ”stolliga”. Kategoriseringen av revelationerna i olika genrer är hämtade ur Emilia Fogelklous biografi. Men Stolpes Birgittabild blir allt annat än hagiografisk. Han skalar bort Birgittas fromma hölje, bortförklarar visionerna som reella uppenbarelsen, poängterar jämt och ständigt skillnaden mellan dåtidens uttrycksätt och ”nutidens klarsyn”.²⁶⁹ Däremot möter vi en modershagiografi identiskt med den Fogelklou etablerade i Birgittalitteraturen.²⁷⁰ Till och med dottern Katarina offras på den megalomaniska modersbildens altare. Stolpe gör henne neurotisk för att rädda ansiktet på Birgitta.²⁷¹

Stolpe analyserar också Birgittas mariologi. I jungfru Maria, säger han, har Birgitta funnit en större och väldigare mor som ersättning för den hon miste i så unga år. I hans

vackraste uppenbarelsen, relationen mellan man och kvinna så här: ”Hustrun däremot kommer att säga till mannen: ”Eftersom det är genom ditt arbete som jag har mitt uppehälle och jag har värme från ditt bröst och hör ljuvliga ord från dig, vill jag hellre dö än skiljas från dig”. Nina Sjöberg fäster stor vikt vid revelationer av detta slag i sin avhandling om Birgittas syn på äktenskap och förhållandet mellan makar. Sjöberg, Nina, ”Familjerelationer i Birgittas uppenbarelsen”, *Finsk Tidskrift* 2-3/2004, s. 124. Kvinnans självklara undergivenhet under mannen under medeltiden behöver inte diskuteras här; poängen är att den i vårt tycke ojämlika relationen inte utslöt stark sensualitet och kärlek, och att Birgitta förmedlar detta. Det märkliga är att Stolpe faktiskt återger liknande revelationstexter. Han skriver uttryckligen, i självbetsägelse, att ”Birgitta har varit en sensuell kvinna”, Stolpe, 1973, del I, s. 118.

²⁶⁴ Stolpe, 1973, del 2, s. 50.

²⁶⁵ I Stolpe, 1973, del I ges ”sexualskräcken” ett tjugotal sidor, t.ex. s. 40-55, 57, 73, 154-155. Hänvisningarna är lika omfattande i del 2, t.ex. s. 48-51, 78-80, 210.

²⁶⁶ Stolpe, 1973, del 1, s. 152, 208 och del 2, s. 81.

²⁶⁷ Stolpe, 1973, s. 137, 151, 157, 164-165, 176, 191, 197-198, 204, 207.

²⁶⁸ Stolpe instämmer med Johannes av Korssets kritik mot ”s.k. uppenbarelsen”. Stolpe, 1973, del 1, s. 143.

²⁶⁹ Stolpe, 1973, del 1, s. 116, 138, 196-197, 206-207 och del 2, s. 174-175, 187-188, 193, 200-201, 207, 213-215, 223, 225, 239.

²⁷⁰ Stolpe, 1973, del 1, s. 119, 179, 208 och del 2, s. 73, 76, 80-81, 97, 101-109, 142-143, 203.

²⁷¹ Stolpe, 1973, del 1, s. 68-77.

tolkningskontext blir Birgitta en representant för sin tids manliga teologi.²⁷² Här övertar Stolpe delvis Fogelklous Birgittabild, omskriver och utvecklar den. Men på en essentiell punkt klyvs samstämmigheten. För Fogelklou är Birgittas moderlighet och Mariadyrkan framvuxen ur hennes kvinnoöverklighet. Stolpe ser jungfruidealet som ett avskyvärt uttryck för katolsk manlig teologi.²⁷³

Reminiscenser av den nationalistiska Birgittabilden skymtar emellanåt fram i Stolpes biografi.²⁷⁴ Han talar om ”vår landsmaninna” och lyfter ofta fram hennes svenskhet:

Det är med en egendomlig känsla man läser om hur Italiens största potentater träder inför vår landsmaninna som vördsamma gossar eller ynglingar och med tacksamhet och uppmärksamhet lyssnar till hennes ord.²⁷⁵

Stolpe är en av de få biografier som intresserar sig för Birgittas fysiska gestalt. Den icke-extatiska Birgitta i Vadstena kyrka, ”porträttniska Birgitta”, bedömdes av en del forskare som bildlik. Stolpe vill byta ut bondkvinnan mot bilden av en aristokratisk dam:

Denna klossiga, plumpa gestalt, denna air av slö bondkvinna har förvisso ingenting att göra med den historiska Birgitta.²⁷⁶

Stolpes psykologiska infallsvinklar är ibland nya jämfört med tidigare biografier. Skildringen av Birgittas relation till dottern Katarina och till biktfaderna väcker psykologiskt intressanta frågor. De eventuella influenserna från magister Mathias skrifter och idéer behandlas utförligt. Stolpe betonar den ömsesidiga symbiosen. Relationen är dubbel och komplicerad. Magnus tankar, livsstämning och kristna historiesyn kan i alla fall, enligt Stolpe avläsas mellan raderna i Birgittas revelationer:

Utan hans auktoritet och erfarenhet vågar hon inte lita på sina röster. Men utan Birgittas himmelskt inspirerade besked är Matthias i många stycken tvekande och bedrövad. Det är Birgitta som återger honom hans mod, men det är han som med kraft ingriper i hennes och Ulfs äktenskap och i hennes vardagsliv, då han finner att hon ägnar sig åt överdrivna och osunda fromhetsövningar.²⁷⁷

²⁷² Stolpe, 1973, främst del 2, s. 78-80 men även i del 1, s. 40-42, 50, 116, 119, 208. Även här finner vi en tolkningsanalogi till Sundéns analys.

²⁷³ Stolpe, 1973, t.ex. del 2, s. 81-82, 143, 149.

²⁷⁴ Stolpe, 1973, del 2, t.ex. s. 158, 187, 194, 204.

²⁷⁵ Stolpe, 1973, del 2, s. 204.

²⁷⁶ Stolpe, 1973, del 1, s. 66-67. Bl.a. Birgittakännaren, professor Andreas Lindblom har velat se en porträttniska i denna staty. ”Intet blodlöst svärmeri präglar dessa anletsdrag. En kraftnatur med klokt, genomträngande intellekt. En undersättsig välfödd gestalt. Likväl gömmer fantasins spänning bakom den stirrande blicken och den höga pannan”, sammanfattade Lindblom. Biskop Tor Andræ utgick från samma likhet i *Mystikens psykologi*, 1926, och tyckte att hon med de ”pussiga kinderna och den breda munnen” påminde om en gemytlig Buddha Metteya. ”Gemytligheten försvinner dock vid närmare betraktande, bilden skrämmer, men fångslar”, skriver Andræ. Stolpe hänvisar, på tal om Birgittas fysik, till professor C.H. Hjortsjö som har undersökt Birgittarelikerna både i Sverige och Rom och kommit fram till att Birgitta var liten till växten, vilket skulle stämma överens med en skriftlig källa som säger att hon var *domina mediocris figura*. Jfr Andræ, 1926, s. 317f.

²⁷⁷ Stolpe, 1973, del 1, s. 90.

Stolpe anser att de flesta av uppenbarelserna är så hårt omstilerade att varje skymt av personligt tonfall och språklig kraft har försvunnit. ”De svenska biktfaderna tycks ha saknat litterär och språklig begåvning”, anmärker han.²⁷⁸

Stolpe visar överhuvudtaget ofta prov på avancerad hypotesbildning, framför allt när han diskuterar arkeologisk forskning om Vadstena. Men ofta presenterar han allmänbildningens lättgoods, ibland rena truismer. Osjälvständigheten gentemot tidigare Birgittaforskare och biografier är påfallande.²⁷⁹ Som biograf följer Stolpe en vitalistisk tradition från Emilia Fogelklou och Johannes Jørgensen. Han omtalar de båda sistnämnda i varma ordalag, berömmar deras biografier över Birgitta, citerar dem, värmer upp deras bild av Birgitta utan att ange källorna. Hans bild är misstänkt lik Sundéns tolkning av Birgitta. Om det beror på samtidigheten eller om de båda biograferna har diskuterat ihop sig i något skede är omöjligt att säga.

När splittret av Birgitta summeras får vi trots allt en bild som kan komprimeras i epitetet sexualhämmad aristokratisk-feministisk socialreformator och författare. Men bilden blir så kluven i denna framställning, tillspetsat formulerat, att den nästan påminner om en mild miniatyr av dr Jekyll och mr Hyde. Det beundrande draget är dock övervägande.

2.3 Tiden och dess idéer

Som biograf hör Stolpe hemma i 1900-talet bland de moderna biograferna. Kännetecknen på den moderna biografen är ju, enligt Jan Romain, fördomsfrihet, psykologiska förståelsemodeller och framställning av komplicerade själsbilder. Det flitiga bruket av motsägande adjektiv visar att Stolpe förutsätter att Birgitta kunde husera oförenliga karaktärsdrag.²⁸⁰ Ett både självklart rekonstruerande drag kombinerat med destruktion antyder till och med lätt postmodernistiska drag. Den tyske biografiforskaren Helmut Scheuer berömmar den radikala 1970-talsbiografen för dess växelverkan mellan vetenskapliga och konstnärliga metoder. Detta multigrepp leder, enligt honom, till en sannare verklighetsförståelse. De subjektiva biograferna avbryter narrationen med argumentering, spekulationer och alternativa tolkningsförslag. Men subjektiviteten i sig är ändå inte problematisk för Scheuer. Objektiviteten förutsätter den redovisade och perspektivistiska subjektiviteten. Texten lever i dialog med läsaren och öppnar sig för olika tolkningar.²⁸¹ Stolpes redovisar dock inte sin subjektivitet.²⁸²

Den korta essäistiska och anekdotiska berättarstilen blev vanlig inom biografikonsten redan under 1800-talets senare del som en reaktion mot de omständliga och tunga biografier som hade skrivits tidigare. Senare kom Freuds inverkan att påverka hypotes- och analystänkandet bland biografier, men inte utan stark kritik från vissa håll.²⁸³ I svensk litteraturvetenskap dominerade den biografisk-psykologiska metoden ännu på 1940-talet. Med *the new criticism* framfördes kravet att en författares personlighet inte kunde/fick utläsas ur den konstnärliga textprodukten. Textstudiet skulle vara allenarådande: texten var en värld för sig och textanalyser hölls viktigare än studiet av personens

²⁷⁸ Stolpe, del 1, s. 117.

²⁷⁹ Stolpe 1973, del 1, s. 80-92, 121-124 och del 2, s. 68-78.

²⁸⁰ Jfr Romain, 1948, s. 63

²⁸¹ Scheuer, 1979, s. 235ff. Scheuer förutsätter dock att läsaren blir upplyst om övergångarna från faktualitet till fikionalitet.

²⁸² Stolpe, del 1, t.ex. s. 40-55, 57, 73, 154-155 samt del 2, t.ex. s. 48-51, 78-80, 210.

²⁸³ Nadel, 1984, s. 63-64.

individuella liv.²⁸⁴ Med tanke på den biografiska utvecklingen, där Bengt Hildebrand daterar ”klimatväxlingen” till 1950-talet i svensk biografihistoria, är det anmärkningsvärt att de första moderna freudianskt inspirerade och fritt rekonstruerade Birgittabiografier kommer först 1973 med Sven Stolpe och Hjalmar Sundén. I Birgittabiografiernas historiografi får vi alltså datera ”klimatväxlingen” till 70-talet.²⁸⁵ Den biografisk-psykologiska metoden är dock fortfarande en självklarhet för bägge som analysform: verket är en skuggbild av sin skapares psyke.

Sven Stolpe, född 1905, tillhörde den generation som såg den biografisk-psykologiska metoden som naturligt självklar när man studerade en författares verk. Han är trots det långt ”sin egen”, svårplacerbar såväl i vetenskaplig som i biografisk tradition. Däremot är det enklare att ringa in honom i tid och idé som den produktiva essäist, journalist och författare han är. Förutom en mängd skönlitterära verk har Stolpe behandlat Jeanne d'Arc, Franciskus och Kaj Munk i biografier och dessutom skrivit essäer om diktare och profeter. Doktorsavhandlingen om drottning Kristina verkar ställvis, till exempel i det stora ”intresset för människo- och kvinnotyp”, ha varit modellbildande för den biografiska skildringen av Birgitta.²⁸⁶ Han hänvisar jämförande till Kristina i Birgittaböckerna.²⁸⁷ Nästan tjugu år innan Birgittabiografien utkom skrev Stolpe en starkt romantiserad romanberättelse om de sista nunnorna i Vadstena. Handlingen i boken tilldrar sig på 1500-talet då Vadstena kloster förintades av Gustav Vasas män.²⁸⁸

Stolpes engagemang i Oxfordrörelsen torde ha påverkat honom både andligt och idémässigt. Influenserna är inte svårupptäckta i hans Birgittabiografi. Rörelsens absoluta krav på sanning, moral och kärlek samt arbete för de fattiga är utslagsgivande karaktärsdrag i hans Birgittaporträtt.²⁸⁹ Konversionen till katolicismen på 1940-talet innebar främst en intellektuell syntes: upptäckten av ett tankesystem med filosofisk-logisk hållfasthet i kombination med stillhet. Detta lät sig kombineras med Oxfordrörelsens betoning av den aktiva gärningen.²⁹⁰ En annan av Stolpes andliga och intellektuella hemmasfärer hittar vi i nyhumanismens ”bildningsaristokrati”. Ulf Zander räknar in Stolpe bland de kulturellt dominerande företrädarna för humanismen. ”Bildningsaristokraterna” levde visserligen i ett spänningsfyllt förhållande till demokratin och masskulturen, men såg ändå inte demokratin som ett allvarligt hot mot samhälle och kultur – ifall inte folkbildningen försumrades.²⁹¹

Stolpe är allt annat än faktapositivist. Redan hans avhandling om drottning Kristina väckte vetenskaplig kritik bland historiker.²⁹² Men man kan inte avfärda honom

²⁸⁴ Landgren, Bengt, ”Var Pusjkin rökare?”, *Den litterära biografien*, Göteborg 1989, red. Magnus von Platen, s. 47-59.

²⁸⁵ Tor Andrée gjorde, som jag nämnde, en freudiansk analys av Birgitta redan på 1920-talet, men detta var ju ingen biografi i egentlig mening.

²⁸⁶ Stolpe disputerade 1959 med *Från stoicism till mystik. Studier i drottning Kristinas maximer*. En populärvetenskaplig utgåva, *Drottning Kristina*, utgavs i två band 1960 och 1961.

²⁸⁷ Stolpe, 1973, del 2, t.ex. s. 215.

²⁸⁸ Stolpe, *Fru Birgitta ler*, Stockholm, 1955.

²⁸⁹ Stolpe, ”En blick tillbaka”, ingår i *Varför jag blev katolik*, Stockholm 1955, s. 124-127, 129.

²⁹⁰ Stolpe, 1955, s. 129.

²⁹¹ Zander, 2001, s. 173. Övriga ”bildningsaristokrater”, som Zander inber knar i denna skara  r bl.a. Fredrik B ok, Erik Held n, Torsten Fogelqvist, John Landquist, Manfred Björkquist, Arthur Engberg, och Torgny Segerstedt och i den yngre generationen: Olle Holmberg, Alf Ahlberg, Ivar Harrie, Knut Hagberg, Sten Selander, Nils Svanberg och Holger Ahlenius.

²⁹² Stolpes idéhistoriskt och psykologiskt präglade analys bröt mot de tidigare uppfattningarna om drottningen i Sverige. Den generella, protestantiska, synen var att Kristina var ansvarslös, okvinnlig och ombytlig. Den katolska uppfattningen, och Curt Weibulls, utgick från att drottningen var en allvarlig

med att hans enda arbetssätt är den frejdiga intuitionen när tålmodet inte räcker till för en noggrannare källkritisk forskning. Han har själv gått i offentligt svaromål för sitt metodval, eller snarare sin medvetna motvilja mot att välja metod. Vid tiden för disputationen gav hans positionering anledning till beska kommentarer. Stolpe är en medveten rebell i forskarsamhället. Oppositionsdraget kan vara en naturlig följd av hans spontana och essäistiska stil.²⁹³

Stolpes vetenskapsfilosofiska tänkande utgår från den tyska och franska anti-positivistiska skolan. En märkbar influens kommer från den bergsonska vitalismen.²⁹⁴ En viss påverkan kan härröra från 1970-talets nyorientering inom Annales-skolan där även nyhistoricistiska trender florerade.²⁹⁵ Stolpe har själv uttryckt sitt förakt för ytempirins fakta i en polemik med professor Sten Carlsson. Det kan vara skäl att återge några replikdrag för att åskådliggöra debattens hetta och fastställa den idéhistoriska atmosfären i konfrontationen. Här aktualiserades med besked den tillspetsade polemiken mellan positivisterna och antipositivisterna. Sten Carlsson formulerade i följande ordalydelse sin vetenskapstro och forskarpraxis:

För moderna historiker, som fostrats i seminariedebattens stränga skola, ter sig källkritiken däremot som ett livsexir/.../I själva verket innebär källkritik en tillämpning av sådana enkla dygder som noggrannhet, sanningskärlek, sunt förnuft/.../För den sanne vetenskapsmannen känns det tvärtom som en befrielse att få kasta alla lösa förmodanden, alla luftiga panegyriker och allt illvilligt tal överbord, att i ödmjuk besinning stanna vid det säkert gripbaras gräns och förklara: detta vet jag, detta vet jag inte.²⁹⁶

Domen föll hård över Stolpe, men han replikerade:

kvinna, beredd att offra makten för att konvertera till den tro hon omfattade i själ och hjärta. Stolpe ansåg att drottningen inte ens vid ankomsten till Rom, knappast ens därefter, hade anslutit sig till katolicismens grundläggande dogmer. Enligt honom konverterade drottningen eftersom hon trodde att katolicismen var mer intellektuellt tolerant än lutherdomen. Jfr Zander 2001, s. 346, där disputationstumultet kring Stolpes avhandling återges.

²⁹³ Se bl.a. Stolpe, t.ex. *Profeter och diktare. Från Erik Gustaf Geijer till H.J. Gullberg*, Stockholm 1942, *Jeanne d'Arc*, Stockholm 1949, *Vadstena och andra studier*, Stockholm 1949, Tomas Forser, "En helig allmänlig kyrka", *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, antologi, red. T. Forser, Stockholm 1978, s. 158-161 samt *Iuvenus dum sumus* 1924:II, *Gaudeamus* 1925:7, *Nya Argus* 1926:12 samt Christoffersson, Birger, *Sven Stolpe och den litterära debatten*, Stockholm 1956.

²⁹⁴ Redan i slutet av 1920-talet deltog Stolpe i litterära debatter där han framförde sin tro på intuitiv grundad vetenskap. "Jag försökte visa att en helt ny människosyn framträtt med den nya psykologin hos Proust och Freud; hur jag ville förena deras människouppfattning med den från Gundolf hämtade icke-rationalistiska forskningsmetoden, vill jag låta vara osagt", skriver han i *Idyll och orosmoln*, Malmö 1974, s. 157-159, på tal om en debatt med litteraturvetarna Martin Lamm, Olle Holmberg och Victor Svanberg i februari 1926. Friedrich Gundolf var en tysk litteraturvetare, bl.a. Goethe-expert med ett stort verk om denne diktare bakom sig, när Stolpe hörde honom vid universitetet i Heidelberg och entusiasmerades både av hans utstrålning och tankar om att ödet tillhör människans karaktär på samma sätt som karaktären redan i sig är ett öde. Om den tyska influensen, Gundolf och Georgekretsen, se Scheuer, 1979, s. 21-35, 113ff, 141.

²⁹⁵ Om Annales-skolans vidareutveckling och dess inflytande i svensk historieskrivning, se Odén, Birgitta, "Annales-skolan och det svenska forskarsamhället", *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, Stockholm 1978, s. 7-23.

²⁹⁶ Carlsson, Sten, *Svenska Dagbladet*, understreckare: "Reflexioner kring en disputation", 1.6.1959.

Med professor Carlssons metod hamnar man i dött annalistiskt registrerande, man går förbi det innersta och avgörande, man kommer inte åt atmosfären och man tvingas fram till rena betiser.²⁹⁷

Debatten spred sig till flera tidningar. Dels utvecklades den till en allmän debatt om skiljegränserna mellan vetenskaplig fantasi och vetenskaplig kritik, dels formulerade debattörerna sig fram till en metodprecision för litteraturvetenskapens (i synnerhet litteraturhistoriens) framtid.²⁹⁸ Lars Lönnroth tog del i debatten och anvisade tydligt och klart att litteraturhistoria skall lära av historia och inskränka sig till denna disciplins strikta vetenskaplighet och metodiska skärpa. Många ansåg att litteraturhistoria inte fick bli ”en konst över konsten på tryggt avstånd till vetenskaplig gnetighet och pedanteri”. I så fall kunde en estetiskt suggestiv analys och livfulla framställningar uppväga bristerna i källkritik och metodisk stringens. De metodiska kraven för litteraturhistorien var, enligt Lönnroth, desamma som för historikerna: kritisk prövning av källorna, klara problemställningar, noggrant underbyggda hypoteser samt en tydlig och klar terminologi.²⁹⁹

Debatten gällde denna gång doktorsavhandlingen om drottning Kristina. Som vi såg av metodanalysen över Stolpes Birgittabiografi har han trofast hållit fast vid sin motvilja mot den historiekritiska metoden. Polemiken ovan ingick som en del i den allmänna debatten om humanvetenskapernas mål och mening som var forskningspolitiskt aktuell vid denna tid.³⁰⁰ Tidens nya öppenhet inför historieforskningens existentiella värde, d.v.s. tanken att ett existentiellt bruk av historien inte står i motsättning till ett vetenskapligt, verkar ha influerat Stolpe. Problemet är att han inte har tagit Carlssons första premis i betraktande om att samtliga svenska historiker torde vara överens om ”nödvändigheten av en vaksam källkritik” och att *samförståndet* inför detta axiom gör att vetenskap och konst borde kunna finna varandra i ”kultursynteser, som visar det mänskliga strävandet i hela dess mångfald och rika sammansättning”. Frånvaron av konsekventa kunskapsteoretiska premisser hos Stolpe blir därmed ett historisk-biografiskt problem av en annan kaliber.³⁰¹

²⁹⁷ Stolpe, Sven, *Aftonbladet* 6.6.1959.

²⁹⁸ Det var inte bara samhällsvetenskapernas accelererande dominans på den vetenskapliga arenan som accentuerade debatten. Långt i bakgrunden hör vi tanken på ”de två kulturerna” som C.P. Snow etablerade i början av 60-talet, d.v.s. splittringen i ”scientists” och ”literary intellectuals” vars olika syn på verklighet och vetenskap hade gjort dem främmande för varandra. Se t.ex. von Wright, Georg, *Humanismen som livshållning*, Helsingfors 1978, s. 95ff.

²⁹⁹ Stolpe, Sven, *Aftonbladet* 6.6. 1959 samt Lönnroth, Lars, *Dagens Nyheter* 6.6. 1959: ”Litteraturforskarens uppgifter”.

³⁰⁰ På 1960-talet började man ifrågasätta den strikta weibullska metodinskolningen och den alltför långt drivna objektiviteten. Vetenskapens snäva kunskapsintressen och specialisering skapade en efterfrågan av breda synteser över större sammanhang. ”Objektivitetskravet betyder ingalunda att färglösheten skulle vara en vetenskaplig dygd. Den verklighet som historikern skildrar är full av liv och rörelse och han bör efter måttet av sin förmåga förmedla intrycket härav till sina läsare”, konstaterade Carlsson. Som motivering till historiestudiet anförde han allmängiltigheten och den samtidshistoriska betydelsen. Identifieringen och den historiska analysen av kollektiva och individuella problem, d.v.s. kunskapen om det förflutna, kunde hjälpa läsaren att ”finna fotfäste i en värld som oavlatligt förändras men är fylld av oföränderliga mänskliga frågor”. Se Carlsson, ”Vad är historia”, *Den svenska historien I. Från stenålder till vikingatid*, Stockholm, 1966, s. 13-18.

³⁰¹ Stolpes starka antipositivism är visserligen tidstrendig, men det källkritiska lättsinnet blir anmärkningsvärt när han i andra sammanhang framhåller vikten av det objektiva och uttalar en dragning till ett strängt logiskt kunskapsbegrepp. Han anför nythomismen och skolastiken som ideal och steg på vägen till sin egen konversion. På trons område kräver Stolpe objektiv sanningsgrund och avvisar ”protestantisk förvirring”, ”godtyckligt sönderplockande” och ”subjektiva infall”, Stolpe, 1955, ”En blick tillbaka”, s. 121, 126-129. I biografien över Jeanne d’Arc säger han att han ansluter sig till den ”weibullska sovningen av

Under 1960- och 1970-talet pågick intensiva diskussioner om historievetenskapens kris. Den dominerande inriktningen på nationell historia avtog efter andra världskriget. Därpå följde ett intresse för internationella och komparativa forskningsområden som socialhistoria, ekonomisk historia och idéhistoriskt inspirerade studier. Flera syntetiserande verk om svensk historia utkom under påföljande decennier av yrkeshistoriker, författare och journalister. Med kvinnorörelsens tilltagande politisering på 1970-talet följde ett alltmer växande intresse för kvinnohistoria med existentiella, moraliska och ideologiska förtecken. Inriktningen handlade om det egna könets identitet och indignation över kvinnornas undanskymda plats i den traditionella kvinnohistorien, sammanfattar Zander. Den kritiska utgångspunkten fokuserade på utsugning och underordning. Inom svensk historieforskning föddes, enligt Svante Nordin, en ”vänsterinriktad historikerortodoxi” och en ”metodologisk sjuttitalism”. Förespråkarna för en historia underifrån (*’history from the bottom up’*) utgick från det moraliska historiebruket och etablerade klasskampen till en analysgrund för förståelsen av svensk historia. Men många tog, i likhet med Erik Lönnroth, avstånd från klasskampen som analysinstrument.³⁰² Stolpe markerar inte endast ett politiskt och vetenskapsfilosofiskt avstånd från klasskampen som analyskategori. Han installerar ett alternativt analysinstrument: kristendomen. De kvinnohistoriskt inriktade forskarna fick däremot en vapendragare i Stolpe, som delade Birgittas moraliska indignation: ”Hon hade med skarpa ögon sett de förfärande ting som förekom och accepterades i manssamhällets Sverige”.³⁰³ Den medföljande underkastelsen under en kristen ideologi var väl däremot inte ett problemfritt ideologigods för kvinnorörelsen och kvinnohistorikerna även om Stolpes biografi inspirerade till feministiska Birgittadiskurser.³⁰⁴

Stolpes biografiska forskardrift eggas av antagonismen mellan kommunism och kristendom. Sextio- och sjuttitalets vänstervåg engagerade den debatterande Stolpe. I Birgittabiografen tar han tillfället i akt att debattskälla på kommunismens idéer och kontrasterar den kristna människosynen mot den kommunistiska. Allt utförs i en stil som knappast kan betecknas som vederhäftig eller objektivt argumenterande. Man undrar dessutom vad ett dylikt debattinlägg har att göra i en biografi över Birgitta, som ju levde på 1300-talet.³⁰⁵

Att Stolpe väljer att diskutera sin syn på ”den marxistiska människan” under kapitelrubriken ”Birgittas hemlighet” förbryllar i allra högsta grad. När man har läst igenom hela kapitlet ser man att det karakteristiska för Stolpe är polemiken i samhällsdebatten. Han sammanställer essäistiskt återgiven kunskap och populärvetenskap med egna åsikter för att föra ut sitt privata politisk-kristna budskap.³⁰⁶ Detta budskap inkluderar en viss samhälls- och människosyn, vilket vi skall återkomma till längre fram. Här är det däremot på sin plats att ge ett direkt smakprov ur Birgittabiografen:

materialet”, Stolpe, Sven, *Jeanne d’Arc*, Stockholm 1949, s. 381. Nythomisen resumerar jag i denna avhandling i analysen av tids- och miljösammanhang kring Toni Schmidts Birgittabiografi. Sundén uppvisar samma lättsinniga nonchalans inför källkritiska imperativ som Stolpe, men kompenserar detta med en genomtänkt psykoanalytisk teori.

³⁰² Zander, 2001, s. 357-361, 399, 433.

³⁰³ Stolpe, 1973, del 1, s. 208 och del 2, s. 81-82 där Stolpe skriver att ”Birgitta adlats inte bara till sublim Mariamystik utan också till aningen om att många olyckor skulle kunna undvikas om modern fick tala i stället för fadern”.

³⁰⁴ Jfr Bergom Larsson, Maria, ”Brinnande och förnuftig. Om den heliga Birgitta”, *Kvinnornas litteraturhistoria*, red. Ramnefalk, M.L. & Westberg, A., Lund 1981, s. 16.

³⁰⁵ Stolpe, 1973, del 2, s. 212-213.

³⁰⁶ Göran Hermerén har ett användbart uttryck här när han talar om en forskning som förser en ”propagandacentral med ideologiskt användbara argument”. Hermerén, 1972, s. 178.

Vilken denna yttersta makt är för den kristna vet vi. Vilken är den yttersta makten för kommunisterna, marxisterna? Uppenbarligen de sällsamma lagar som Marx konstruerat och som skulle driva mänsklighetens utveckling framåt – låt vara enligt schemat tes-antites-syntes. Dessa lagar innebär bl.a. att klasskampen under alla förhållanden måste fortsätta, att proletariatet med mord och våld skall likvidera borgarklassen (trots att denna ju bara fyllt sin av lagarna oundvikliga roll!). I de fria staterna där individen har rätt att läsa, tycka och utsäga allt han finner riktigt eller fel, är det svårt att fatta, hur någon frivilligt kan stanna i en kommunistisk stat, där en obetydlig minoritet allsmäktigt bestämmer vad envar skall tycka, tro, mena och göra. Vi kallar inte detta för ett mänskligt liv att uppfatta t.ex. Nordvietnams kommunistiska kamp för att också bringa Sydvietnam in under terror där all frihet lamslås, som en frihetskamp, detta är för oss antingen bedrägeri eller enfald. Men kommunisterna ser inte saken så. De har sina varseblivningsmönster, som för dem är lika naturliga och bindande som de kristnas. De uppfattar människor, psykologiska processer, historiska händelser för oundvikliga utslag av (naturligtvis rent metafysiska) lagar /.../ Och naturligtvis fattar kommunisterna den kristna föreställningen om en fallen värld, som frälses av en gudason vilken offerar sitt liv för andra, som exakt lika grotesk och vidrig som den marxistiska synen på proletariatets plikt att genom våld och nedslaktning inleda en ny fas i historien måste te sig för den kristne /.../ Det är då också fullkomligt logiskt att marxisterna förföljer kristendomen, trots sitt tal om religionsfrihet. De har fullkomligt rätt – den lära som Jesus Kristus förkroppsligade är totalt oförenlig med den marxistiska synen på den ofria, undermänskliga roboten som fridsam samhällsskugga och utvecklingens kulmen.³⁰⁷

I samband med analysen av Stolpes bild av ”personlighetstypen” Birgitta såg vi hur ovancerade människosyn påverkade beskrivningen.³⁰⁸ I det polemiska utfallet i Stolpes Birgittabiografi igenkänner vi Zanders sammanfattning av 1960- och 1970-talets moraliska historiebruk: ”Den politiska radikaliserings bidrog starkt till att öka intresset för det moraliska historiebruket”. Zander konstaterar att ”historiematerialismen återkom på bred front och motsättningarna mellan historiematerialister och ”borgerliga” historiker kom att präglade ett flertal debatter om hur den svenska historien skulle tolkas”.³⁰⁹

Här får vi söka samma tidsideologiska spänningar som jag längre fram återkommer till i analysen av Hjalmar Sundéns biografi. Den internpolitiska utvecklingen i Sverige styrdes av den socialdemokratiska ideologin. Trots åsiktsolikheter fanns ett

³⁰⁷ Stolpe, 1973, del 2, s. 212-213. Tidigare i texten, del 2, s. 147-148 framställs kristendomen som det enda riktiga alternativet vid en jämförelse med en marxistiskt världs- och människosyn.

³⁰⁸ Det är möjligt att jag drar för långtgående komparativa konklusioner men Stolpes civilisationskritiska Birgittabild kunde ses som ett motargument mot det Svante Nordin kallar ”den vänsterinriktade historikerortodoxi” som utmärktes av ”metodologisk sjuttiootalism”. Denna riktning med rötter i 60-talets studentrevolt hade blivit tydlig inom historievetenskapen. Den vetenskapsteoretiska bakgrunden fanns i den franska Annales-skolan, den västtyska Bielefeldskolan och historikerna kring den brittiska tidskriften *Past and Present*. Det emancipatoriskt civilisationskritiska elementet hos Stolpe utgår ur ideologisk förening av konservatism och kristendom. Jfr Zander, 2001, s. 433, där Svante Nordins angrepp på ”den vänsterinriktade historikerortodoxin” återges. Nordins inlägg ingick ursprungligen i *Svenska Dagbladet* 27.3.1993 i anslutning till kritiken mot utställningen ”Den Svenska Historien” 1993.

³⁰⁹ Zander, 2001, s. 398-399. Andra exempel på vad radikaliserings förde med sig var intresset för Engelbrekt och dödsskotten i Ådalen 1931. Som en sidokommentar kan vi här påminna oss om att Schmid i sin forskningsreflektion över Birgittas agerande i kampen mellan de båda rivaliserande fromhetsriktningarna (och helgonkulterna) inplacerade Birgittas radikala religion i linje med den politiskt radikala Engelbrekt rörelsen och talar om ”hennes förintande samhälls- och samtidskritik”. Schmid, 1941, s. 39ff.

dominerande samförstånd i det svenska folkhemmet.³¹⁰ En synlig intellektuell opposition vidtog först vid 1970-talets början när den svenska modellen började visa tendenser att krackelera och det stod klart att den ihållande ekonomiska tillväxten var bruten. Efter valet 1976, när regeringen Fälldin tog vid befann sig svensk ekonomi i kris.³¹¹ Välfärdssamhället verkade ha nått vägs ände.

Som en ihållande bakgrundston hörs dessutom den flerdeciennielånga och genomgripande tingstenska debatten om ideologiernas och idealismens död.³¹² Ännu på 1970-talet aktualiserade han sin kristendoms- och kyrkokritik, bl.a. i den självbiografiska essäsamlingen *Notiser om liv och död* samt i radioprogram. Tonen i slutet av 1960-talet och i början av 70-talet är öppnare visavis trosföreställningar än i debattartiklarna från 1940- och 1950-talet. Det verkar som om Tingsten inte uppskattar sin egen ateistiska övertygelse. I en radiointervju där han sammanfattar sin livsåskådning misstror han mänsklighetens väg mot en lycklig framtid. Han talar om en allt svagare idealism, en alltmer avmattad religiositet; det fanns anledning att tro att mänskligheten kanske hade sett sina bästa dagar. En tilltalande framtid för mänskligheten är omöjlig om samhället inte innehåller ett mått av mänsklig godhet, gärna kombinerat med metafysiska föreställningar, summerar han.

Man kan konstatera att resultatet för många människor av till exempel idealismens eller religiösa fantasiernas förtunning blir att livet blir ännu fattigare hur mycket vi än kanske om några hundra år får äta, än det har varit för grupper som har varit goda konsumenter av intellektuella och religiösa illusioner.³¹³

Det missnöje som gavs röst på 1970- och 1980-talet kretsade kring kvarvarande klasskillnader och marginaliserade gruppers kärva villkor. Kritiken gällde inte enbart olägenheter i nuet; man försökte spåra de historiska rötter och det idéarv som hade präglat socialingenjörerna samt själva samförståndsandan inom politiken och på arbetsmarknaden, skriver Zander. I kritiken kom snart att ingå en uppgörelse med den passivitet som statens stora ansvarsövertagande hade medfört. Genom att ta ansvar för nästan tar man ansvaret från henne, poängterar Stolpe. Jag tror därför att den kraftiga koncentrationen på den individuella omvändelsen och det personliga ansvarstagandet

³¹⁰ Det blandekonomiska systemet hade godtagits av alla de stora partierna och socialiseringstanken hade avförts från den dagsaktuella politiken. Meningsskiljaktigheterna hade minskat och gällde mer medlen än målen. Birgersson, Bengt Owe, m.fl., *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*, Stockholm 1981, s. 270.

³¹¹ Den stadiga utvecklingen av det ekonomiska välståndet sedan andra världskriget bröts under 1977 då BNP för första gången visade en negativ utveckling. De ekonomiska svackorna i början av decenniet avlöstes av något som kan betecknas som en permanent lågkonjunktur, försvårad av en strukturkris för svensk basindustri, som hade fått allt svårare att klara sig i internationell konkurrens. Birgersson, m.fl., 1981, s. 308.

³¹² Professorn i statskunskap, senare chefredaktör för *Dagens Nyheter*, Herbert Tingsten var en dominerade röst i den kulturella och politiska debatten i Sverige under 1940- och 1950-talet. Som chefredaktör för *Dagens Nyheter* (1946-1960) påverkade han opinionen och livsåskådningsdebatten genom sitt sätt att formulera aktuella frågor. Den ideologiska och sociala utjämningen, och upphörandet av allmänpolitiska motsättningar underströks redan i början av 1940-talet av Tingsten, underbyggt av ett debattinlägg tidigare av P.A. Hansson om samregerandets problematik. Se Birgersson, m.fl., 1981, s. 176. I *Ideologiernas och religionernas död. En analys av Herbert Tingstens ideologi- och religionskritik*, Uppsala 1991, ger Johan Lundborg en utförlig tolkningsanalys av Tingstens hållning till politik och religion. Se särskilt s. 105-147. Jfr även med analysen av Sundéns biografi, 3.3. "Tiden och dess idéer".

³¹³ Referatet här av Tingstens tankar återgår på ett radioprogram i Sverige Radio 26.9 1972. Citatet återges genom Lundborg, 1991, s. 157.

och aktiva ingripandet som karakteriserar Stolpes bild av det svenska helgonet skall läsas mot samtidens debatt om välfärdsstatens avigsidor.³¹⁴ I Birgittabiografen formulerar han sin opposition tydligt:

I själva verket är den moderna människan slaviskt bunden vid sina varseblivningsmönster, som bokstavligen hamrats in i hennes organism av en trumeld av suggestioner, propaganda i massmedia, undermänsklig litteratur och press. Detta vulgära varseblivningsmönster, som alla socialistiska samhällen medvetet hamrar in i generation efter generation, innebär att allt som når individen utifrån som varseblivningar, händelser, personmöten av den moderna människans förenklade psykiska organisation omformas till mekaniska tvångsföreteelser. ”Det blev så... Ingen ville det... Man får acceptera vad det blir...Man har inget ansvar – man är bara en robot som någon får att snurra...Frihet finns inte...Välja kan ingen...Meningen är just att man skall acceptera lagen och stryka alla illusioner om egenart och ansvar och skuld och frihet...”³¹⁵

Samtidigt kan vi relatera Stolpes moralbiografiska inriktning till återaktualiseringen av etiska livsåskådningsfrågor i det svenska debattklimatet på 1960-talet med tillkomsten av ett särskilt kristligt parti, KDS, som ett de mer synliga uttrycken för moralens inträde på den samhällspolitiska agendan. Även miljöfrågorna³¹⁶ hade börjat tildra sig en större uppmärksamhet inom sakkpolitiken vid sidan av de dominerande social- och skattefrågorna.³¹⁷ Den socialdemokratiska trygghetspolitiken kretsade ändå främst runt de närings- och skattepolitiska regeringsförslagen.³¹⁸

En väsentlig skillnad mellan Sven Stolpes och Hjalmar Sundéns samtida levnads-teckningar över den heliga Birgitta bör framhållas. Samtiden, liksom biografens egna politiska och moraliska preferenser, kan visserligen avläsas i Sundéns biografi, men han använder inte det biografiska textrummet för egna polemiska ändamål.³¹⁹ Eftersom det svenska socialdemokratiska partiet, redan under Hjalmar Brantings ledning, stegvis men systematiskt fjärmade sig från de marxistiska teserna till en principiell demokratism, får vi antagligen tolka Stolpes kraftfulla antikommunistiska uppgörelse som ett utslag delvis av en personligt mer affektiv politisk hållning mot det antiindividualistiska, delvis av hans katolicism. Hans politik är eventuellt innesluten i den katolska kyrkans kamp mot en kommunistisk människo- och världsbild.³²⁰ Den förändrade partistrukturen inom

³¹⁴ Jfr Zander, 2001, s. 405-406.

³¹⁵ Stolpe, 1973, del 2, s. 208.

³¹⁶ Denna utvecklingstendens, miljörelsen, från slutet av 60-talet slog ut i full omfattning under 70-talet. Birgersson, m.fl., 1982, s. 302-304.

³¹⁷ Reduceringen av ämnet kristendom, som framlades i Gymnasieutredning 1963, bidrog till en intensiv kritik från alla kristna organisationer. Man beslöt att bilda en särskild nämnd, Samkristna skolnämnden, för att ta del i opinionsbildningen kring frågan om kristendomens ställning på gymnasienivå. Se Birgersson, m.fl., 1981, s. 239-245, 251-252.

³¹⁸ I slutet av 1960-talet blev den stigande arbetslösheten vintrarna 1967 och 1968 det dominerande inrikespolitiska debattämnet. Låginkomsttagarnas ställning aktualiserades genom ”Strängs skattepaket” 1970 där de lägsta inkomsttagarna fick stora lättnader i den direkta statsskatten. Birgersson, m.fl., 1981, s. 241-242.

³¹⁹ Hos Sundén finns en lika synlig transparens mellan biografen och samhället, men Sundéns biografi kan sägas skriva in sig själv i samtiden medan Stolpe skriver in samtiden i sin biografi. Jfr analysen av Sundéns biografi längre fram.

³²⁰ Om socialdemokratin utveckling se Möller, Tommy, *Svensk politisk historia 1809-1975*, Lund 2004, s. 227f. Det bör påpekas att Stolpe polemiserade lika häftigt mot en marxistisk historie- och samhällssyn som han tidigare gick åt den nazistiska ideologin – även om kommunistavskyn hade andra och skarpare konnotationer. Se Stolpe, Sven, *Krigstid*, Borås 1976, s. 20-29 samt Stolpe, Sven, *Stormens år*, Avesta 1975, s. 114 samt s. 212-213, där han kommenterar president Roosevelts ”världshistoriska misstag då han – i

svensk politik, med framväxten av en ny vänsteropposition och Vänsterpartiet kommunisternas valframgång och konsolidering efter valet 1970, var antagligen ändå ett inrikespolitiskt incitament som påverkade Stolpes debattsinne.³²¹

Stolpe kastar sina debattfacklor (de flesta något mindre flammande än det ovan anförda citatet) åt flera håll: den katolska kyrkan får tåla en vidräkning med sin konservativa hållning, i synnerhet kring frågor rörande sexualiteten. Stolpes konservativt dragna katolicism i teologisk-dogmatisk mening uppvisar på detta område en mer liberal hållning.³²²

Beträffande tiden och dess idéer noterar jag samma öppenhet hos Stolpe som vi längre kommer att möta i Sundéns biografi. På 1970-talet är det legitimt att fritt diskutera sexualitet och äktenskapskriser och använda sexualiteten som tolkningskategori. Precis som Sundén reflekterar också Stolpe över djupa friktioner i Birgittas äktenskap. Barnets känslor och puberteten uppmärksammas på ett sätt som tidigare biografier inte har gjort.³²³

2.4 Förmedlingsrummets ekoeffekt

Vilka ekon kan avlyssnas genom Sven Stolpes Birgittabild? Hur kan relationen mellan samtiden och den biografiska texten läsas? Vilka tilläggskunskaper förmedlas i biografins förmedlingsrum? Ljuder apologetiska tendenser och polemiska sekvenser genom texten? På vilket sätt uttrycker biografen sin egen livs- och människosyn? Hur korrelerar fackhistoriska käll- och tendenskritiska krav med biografisk trovärdighet? Var inplaceras sig biografen i den moderna biografins teori- och metoddiskussioner?

Stolpe graviterar delvis ut mot det han delar med Birgitta – även om det biografiska mötet ibland blir en anakronistisk kollision. Carl Rollyson beskriver biografens projicering som en oförmärkt diffundering ut i autobiografen när "the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject."³²⁴ Den underliggande projicering, som smyger sig in i denna biografi, är mer än en gravitation mot delade värderingar och livfokus. Affinitet, aversion, ställvis sympati och en genomsyrande förförståelse i form av en färdig känslomodell för protagonisten kännetecknar den biografiska förståelsen.³²⁵ Affiniteten förutsätts vara kollektivt kännbar och delad genom associationer till gemensamma symboler och värden. Någon dold självbiografi behöver vi inte tala om; Birgittas kropp, själ och ande ockuperas som ett vidöppet

onödan släppte in den ryska kommunismen i Europas centrum". Om katolska kyrkan och marxismen jäfr med Vallquist, Gunnel, *Dagbok från Rom. Andra Vatikankonciliet – en kamp om förnyelse*, Skellefteå 1999 (nyutgåva), s. 90, 152, 360, 369-371, 380.

³²¹ Birgersson, m.fl., 1981, s. 252-254. Tjeckoslovakienhändelserna, kårhusdemonstrationen och förhållandet mellan arbetarpartierna kan lyftas fram som synliga uttryck för den ideologiska polariseringen vid slutet av 60-talet.

³²² Stolpe, 1973, del 1, s. 40-55. I tredje delen av sina memoarer, *Krigstid*, Stockholm, 1976, s. 182-185, visar Stolpe ett avståndstagande till vänsterkristendomen. Hans förkonniliära konversion föranleddes av mötet med kyrkan med stort K, traditionen och liturgins kyrka, som efter Andra Vatikankonciliet på 1962-1965 omreformerades totalt. Ett credo till den dogmatiska och katolska läroöverbyggnaden ingår i "En blick tillbaka", 1955, s. 122-123, 128. Inställningen till äktenskap, celibat, sexualitet närmar däremot Stolpe till den mer liberala falangen under Andra Vatikankonciliet. Se Vallquist, 1999, s. 150, 377-378, 500. På s. 595-605 återfinns ett sammandrag över konciliet debattämnen, konklusioner och proklamationer.

³²³ Jfr med analysen av Hjalmar Sundéns biografi.

³²⁴ Rollyson, Carl E., "Biography Theory and Method. The Case of Samuel Johnson", *Biography: an Interdisciplinary Quarterly* 25, 2002, s. 366.

³²⁵ Inger Larsson resumerar huvuddragen i begreppsdiskussionen i *Text och tolkning*, 2003, s. 19-22.

debattrum av Stolpe. Den bruksfunktion Stolpe ger Birgitta i samtidspolemiken samt hans psykopatologiska dissekeringar gör att Birgitta blir ett objekt i denna biografi.

Trots det dekonstruerande draget, den sexualpsykologiska tolkningen, och det modernbiografiskt splittrade mosaikjaget förmedlar Stolpes biografi ett andligt budskap. Hans underliggande motiv är att framställa kristendomen som en alternativ livsåskådning i det pluralistiska samhället. Stolpe presenterar inte tron bara som ett av alternativen. Han framhåller att kristendomen är det bästa valet, överlägset i konkurrens med en kommunistisk-politisk livs- och världssyn. Stolpes Birgittabild är som analysen visade ett slags motbild, en kristen propagandabild och används som sådan i polemik mot en marxistisk människosyn. Innesluten i hans historiesyn vilar tanken på en Gud som uppenbarar sig i de sedliga kraven i samvet livet vid sidan av en i historien direkt ingripande Gud.³²⁶

Lika starkt ljuder biografen i sitt moteko mot samtidens materialism och relativism.³²⁷ Stolpe företar ofta jämförelser mellan det äkta kristna sinnelaget och tidens glans och segrar på ytan som samtidens religiösa rörelser ofta har fallit för. Vi ser den katolska kyrkans tradition presenterad som ett hållbart alternativ till nykristna suggestiva sekter i Amerika. Birgitta och hennes asketiskt nobla värld ställs upp i motbild mot tidens TV-predikanter, massuggestion och bekvämlighet.³²⁸ Ytterst handlar det om att förmedla den ”smala vägen” mellan kapitalismen och Marx. Stolpe för in Birgitta och hennes kritik i sin egen samtid:

Det är egendomligt nog så att många av Birgittas straffdomar formas till en tidskritik, som nästan oförändrad kunde aktualiseras i våra dagar, då trolöshet, pornografi, normlöshet och moralisk apati blivit allmänt accepterade sederegler.³²⁹

I synnerhet i kommunistkampen är Stolpe en god representant för den katolska utrikespolitiken. När hans biografi kommer ut befinner vi oss några år innan katolska kyrkan tar i med hårdhandskarna mot den vänsterinfluerade liberalteologin i Latinamerika och innan Vatikanen börjar ingripa i nedmonteringen av det öst-västindelade Europa. Utfallen mot marxismen förekommer flerfaldigt i biografen.³³⁰ Stolpe etablerar en markant skillnad. Visserligen finns det en yttersta makt och en auktoritet även för den kristne, men det handlar inte om samma makt som etableras inom den marxistiska samhällssynen. Det särskiljande kriteriet är frihetens. Kristendomen skapar fria människor lyder det evangeliska budskapet. Marxismen däremot genererar en ofri, undermännisklig robot: en fridsam samhällskugge som utvecklingens kulmen. Slutet i Stolpes Birgittabiografi blir att dessa båda livsåskådningar aldrig kan mötas: de är dömda att alltid förfölja och försöka utrota varandra för frihetens skull.³³¹

³²⁶ I tredje delen av sina memoarer, *Krigstid*, 1976, s. 24, citerar Stolpe samstämmigt Geijer i att ”det bor en Gud inte bara i det höga stjärnevalvet utan nere i djupet, i historiens jäsande massa”. I andra delen, *Stormens år*, 1975, s. 174, presenteras den aktivt verksamme guden.

³²⁷ Jfr även med memoarerna, del 3, 1975, s. 136-141, 152-155.

³²⁸ Stolpe, 1973, del 2, t.ex. s. 223-225. Stolpe gör en personlig jämförelse här mellan den amerikanske religiöse ledaren i ropet Frank Buchman, den italienske antiväldskampen Danilo Dolci från Sicilien och Birgitta, som utfaller till de båda sistnämndas fördel.

³²⁹ Stolpe, 1973, del I, s. 190.

³³⁰ Samma gäller f.ö. Stolpes memoarer. På ett ställe komprimerar han sin syn koncist och klart: ”Karl Marx arbetade just på sitt kommunistiska manifest. Kyrkorna tömdes i västerlandet. Avfallet grep omkring sig med ohygglig fart”. Stolpe, *Krigstid*, 1976, s. 229

³³¹ Stolpe, 1973, del 2, s. 212-213.

Den kristendom som Stolpe förmedlar är handlingarnas kristendom, inte mystikens.³³² Han är mycket noga med att framhålla att ingen behöver acceptera Birgittas uppenbarelser som gudomliga budskap. Inte ens Johannes av Korset, en av katolska kyrkans mest högaktade mystiker, skulle ha godkänt dem. Jämfört med Sundéns biografi från samma år missionerar Stolpe för en mer auktoritär och konventionell religiositet som modell och samhällsfunktion. Hans religion är moralisk och moraliserande.³³³ Mystikens, bönens tysta värld, är inte Stolpes primärform för religiositeten. Betoningen av den etiska kallelsemystiken kan vara spår av den tyskinfluerade uppsalateologin, som Stolpe fick del av genom sitt intresse för Söderbloms teologi. Lika troligt torde den teologiska fokuseringen härstamma från en katolsk rättfärdiggörelsesyn. I varje fall har han fjärrmat sig långt från den liberalteologi och den bibelkritiska historiesyn som företrädades av Nathan Söderblom och Einar Billing.³³⁴ När Stolpe söker sin definition på religion väljer han att citera J.B. Pratt som säger att ”religionen är den allvarligt menade sociala attityd som individer och grupper intar gentemot den makt eller de makter, som de anser ha den yttersta kontrollen över deras liv”. Här avlägsnar vi oss från Sundéns sensibla geijerinfluerade syn med relationen mellan ett jag och ett du som skuggschema av religionens skiftande väsen.³³⁵

Stolpes biografi förmedlar också polemiska ekon ur den inomkatolska debatten. Biografen utkom inte ens tio år efter Andra Vatikankonciliet, som omformade kyrkan totalt både inifrån och till yttre struktur. Liturgiskt och dogmatiskt hörde han till den mer konservativa falangen. Han välkomnade inte katolska kyrkans reformation helt okritiskt. Däremot var han mer liberal i frågor som rörde människosyn och trosinnehållets anpassning till dagens samhälle och människosyn. Birgittabiografen förmedlar samma dubbelhet eller om vi så vill: klivenhet.³³⁶ Biografen är delvis en uppgörelse med allt Stolpe inte godtar i sin egen kyrka. Tillika traderar han viktiga markeringar som gjordes under Andra Vatikankonciliet. Den ena omvälvande deklARATIONEN var att Gud kan verka utanför kyrkan. Det rätta finns inte enbart inom katolicismens ramar: Gud kan agera genom varje människa ”av god vilja”. Detta framkommer i mycket tydligt Stolpes biografi: kriteriet finns i den inre inställning och i beredvilligheten att göra gott – oberoende av om man är kristen eller inte.³³⁷

Stolpes avläsbara människosyn är anmärkningsvärd om vi jämför med Hjalmar Sundéns syn på det rörliga och föränderliga jaget. Sundén avvisar tron på karaktärsdrag som konstanter:

³³² Handlingarnas och gärningarnas andliga primat framkommer framför allt genom Birgittabilden. Se Stolpe, 1973, del I, t.ex. s. 46, 60, 63-64, 80, 134-135, 146, 158-159, 190, 208 där gärningskristendom lyfts fram och s. 116, 128, 142-143, 146, 207-208 där mystiken förs åt sidan.

³³³ Stolpe, 1973, del 2, s. 221, 224-225. Se även del I, s. 190. Jfr här med memoarerna. Stolpe, Sven, *Idyll och orosmoln*, Malmö 1974, s. 26f.

³³⁴ Nathan Söderblom, framför allt *Religionsproblemet*, 1910, kom att ha avgörande betydelse för den unge Stolpes väg till kristendomen. Samma gällde Einar Billings skrifter. Ganska snart blev han ändå kritisk till de konfessionsanalyser som Söderblom presenterade. Söderbloms betoning av viljans och aktivitetens, och inte spekulatonens, vikt för trosvisheten och det andliga livet tilltalade däremot Stolpe. Att varken Söderblom, Billing eller Vitalis Nordström, i Stolpes tycke, kunde prestera en övertygande och hållbar linje inför psykoanalysens debattdominans och det hägerströmska-phalénska trycket vid Stockholms högskola och Uppsala universitet fick honom att söka sig till Thomas av Aquinos tänkande och nythomismen. Kunskap om det övernaturliga var, enligt Stolpe, ingen själv motsägelse såsom Axel Hägerström framhöll i sin kunskaps-teoretiska filosofi. Stolpe, ”En blick tillbaka”, 1955, s. 119-120 samt Stolpe, 1974, s. 176, 257. Uppsalateologins teologiska teoripremisser samt Söderbloms och Billings debatter med uppsalafilosofierna, företrädesvis Hägerström, finns resumerade i Lindfelt, 1996, s. 25-50.

³³⁵ Stolpe, 1973, del 2, s. 212.

³³⁶ Stolpe, *Krigstid*, 1973, s. 182-185.

³³⁷ Stolpe, 1973, del 2, t.ex. s. 224.

Tidigare har man då det gällt att beskriva människor räknat med s.k. personlighetsdrag som skulle vara tämligen konstanta och prägla en människas reaktioner livet igenom. I de yttersta av dessa dagar har man börjat betvivla att det skulle förhålla sig så och att efterlysa en mer adekvat beskrivning som helt och fullt räknar med människans utomordentliga omställbarhet.³³⁸

En mer pessimistisk människosyn reflekteras i Stolpes memoarer:

Även när människan höjer sig över sin vardag, är hon obeskrivligt smutsig, obeskrivligt motbjudande. Hur måste hon inte te sig för den som själv är ren? Men till dessa människor sänker sig det gudomliga, Gud går in i människogestalt bland dessa förvildade och fallna människor, besluten att dela deras villkor och dö för dem.³³⁹

En väsentlig tanke hos honom utgår från de amerikanska humanisterna Irving Babbitt och P.E. Moore. De poängterar att människan förutom *élan vital* bör ha en *frein vital*. Människan blir fri först när hon är herre över sin *élan vital* och kan kontrollera den efter en norm.³⁴⁰ Lika omvälvande verkar inflytandet från den tyske Goethe-experten Friedrich Gundolf i Heidelberg ha varit. Till dennes djärva teser hörde att människan inte bär på ett öde; hon är ett öde. Ödet inte kan skiljas från människans natur: ödet tillhör karaktären på samma sätt som karaktären i sig är ett öde.³⁴¹

Att Stolpe helt och fullt räknar med ”personlighetstyper” och ”kvinnotyper”, igenkännbara och objektivt porträttbara, ter sig som en obsolet människosyn på 1970-talet.³⁴² Den blir förstäligen om man hänför den till hans aversion mot psykoanalysen. I ett tidigare inlägg skriver han:

Nu förehöll det sig så, att vid denna tid vid Stockholms högskola och i Uppsala de kristna låg i underläge medan den offentliga debatten behärskades och dominerades av dels psykoanalytikerna, dels hägerströmarna. Det är egendomligt att nu efteråt minnas, hur under denna tid den psykoanalytiska galenskapen, denna hemmagiorda mytvärld, uppfattades som en verklig vetenskap!³⁴³

³³⁸ Sundén, Hjalmar, *Den beliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud*, Stockholm 1973, s. 229. Det anmärkningsvärda är att Stolpe självinsiktsfullt uppvisar en likartad syn som Sundén i memoarernas jäg- och livsreflektioner medan han arbetar med ”typer” och ”karaktärsdrag” i sin biografism. Jfr Stolpe, 1975, s. 216-217. Människosynen hos Sundén är ändå mer barmhärtigt förståelsefull. Stolpes syn på ”typer” och ”karaktärer” som liktydiga med ödet skall ses i ljuset av de genomgripande influenserna från Friedrich Gundolf. Stolpe, 1974, s. 176, 187-190.

³³⁹ Stolpe, 1976, s. 229.

³⁴⁰ Stolpe, 1975, s. 174-175.

³⁴¹ Stolpe, 1974, s. 176, 187-190. Inom svensk litteraturvetenskap kan eventuellt John Landquist med sina Hamsun- och Frödingstudier lyftas fram som ett slags svensk Gundolf, skriver Stolpe.

³⁴² På tal om Birgitta deklarerar Stolpe: ”Mitt intryck är det motsatta: uppenbarelserna ger så utomordentligt entydiga, fasta, konkreta drag att det är omöjligt att inte fastställa en alldeles bestämd och mycket utpräglad människotyp”. Stolpe, 1973, del 1, s. 11. Också Birgittas ”kvinnotyp” fastställs, s.146. Man frågar sig hur detta är möjligt när Stolpe också påstår att ”Många – för att inte säga de flesta – av Birgittas Uppenbarelser är så hårt omstilerade att de förlorat så gott som varje skymt av *personligt* (min kurs.) tonfall eller språklig kraft”. Stolpe, 1973, del I, s. 117. Begreppet ”människotyp” används för övrigt ett flertal gånger också om andra historiska personer i Birgittas omgivning, se t.ex. s. 35, 56.

³⁴³ Stolpe, ”En blick tillbaka”, 1955, s. 119-120.

Trots denna aversion ser Stolpe omställningar och masker som ett utslag för människans oärlighet och behov av att spela roller för att upprätthålla ett illusoriskt sken av sig själv.³⁴⁴

Det polemiska draget i biografien gör att texten kommunicerar med många idéer och föreställningar i samtiden. De antimarxistiska utfallen skapar några av biografins fortissimotoner. Också kvinnobilden blir ett högljutt samtal med det omgivande samhället. Bilden av den stora moderligheten som förebildligt ideal konvergerar för all del med en del av samtidens särartsfeminism, men står samtidigt i motsats till andra former av feminism. Birgitta, och kvinnorna, som konstruktiva krafter i en värld styrd av manlig destruktivitet ingick delvis i tidens feministiska retorik. Här lyfter Stolpe in Birgitta och gör dessutom gemensam sak med 1970-talets förening mellan kvinnorörelsen och fredsrörelsen: "Birgitta trodde att världen där den förötts av manlighet skulle kunna räddas genom moderlighet". Många olyckor kunde undvikas om modern fick tala i stället för fadern, framhåller Stolpe.³⁴⁵ Hans Birgittabild ekar unisont med t.ex. Maria Bergom Larssons bild av Birgitta som den stora fredskämpen och samhällsmodern.³⁴⁶ Hon menade att världen mer än någonsin nu behövde kombinationen profet och moder när "manssamhället i än högre grad håller på att ödelägga jorden". Birgittas kämpande moderlighet gör henne högaktuell och "i dag längtar vi förgäves efter den Guds vredes stormvind som talade genom Birgitta. Den skulle sopa bort teknokrater, utsugare, torterare, multinationella industrimagnater, vapenprofitörer, sopa undan de skriande orättvisorna, svälten, förgiftningen, krigen", summerade Bergom Larsson några år efter Stolpe. Båda uttrycker samma feministiskt baserade samhällskritik och leda vid materialismen. Det intressanta är att de båda bilderna av det svenska helgonet kongruerar så väl sinsemellan fastän den ena skapar den ur en antimarxistisk ideologi och den andra kommer fram till den ur en marxistisk livssyn.³⁴⁷

Samtidigt förmedlar Stolpe en annan kvinnoosyn i sin biografi. Hans bild av Birgitta utgår inte enbart från det moderslösa barnet utan också från hennes sökande efter en fadersgestalt som ersättning för den hon förlorat och vars roll hennes svage make aldrig kunde uppfylla.³⁴⁸ Den översexualiserade tolkningen av den sexualäklade och hämmade Birgitta blir ändå den kvarblivande bilden. Eventuellt ser vi reminiscenser här från en oscariansk kvinno- och könskonvention accelererad till mäns problem med densamma när 1970-talets kvinnomedvetande började artikuleras i samhället. Vi möter knappast medeltidskvinnas, eller specifikt Birgittas, hållning till sexualiteten i Stolpes biografi.³⁴⁹

Ekot av Stolpe själv är inte lågmält i denna biografi. Dels ljuder det genom alla hans debattämnen som får färga biografien, dels tonar hans Birgitta som en kanonstämman till hans egen. Förutom alla andra goda egenskaper som Birgitta tillmätts är hon

³⁴⁴ Stolpe, 1974, s. 176, 187-190.

³⁴⁵ Stolpe, 1973, del 2, s. 81-82.

³⁴⁶ Jfr Bergom Larsson, 1981, s.16-34. I likhet med Stolpe utläser hon sexualskräck ur Birgittas texter och ser henne som ett offer för den manliga teologins kvinnoosyn. Stolpes biografi verkar vara hennes källa. Denna tolkningsöverensstämmelse är intressant.

³⁴⁷ I en intervju i *Kyrkans Tidning*, nr.6 1990 redogör Maria Bergom Larsson för sin ideologiska utveckling. Här citerat genom Lindaräng, Ingemar, *Synen på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier*, Föreningen Gamla Vadstena, Småskriftserien nr.46, Vadstena 2002, s. 35f.

³⁴⁸ Stolpe, 1973, del 2, t.ex. s. 212.

³⁴⁹ Jfr noter ovan som hänvisar till Stolpes excesser i Birgittas sexualhämningar samt Lindén, Claudia, *Om kärleke, litteratur sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm, 2002, s. 135-152, för en inblick i den fientliga och förnedrande debatten om kvinnans sexualitet omkring sekelskiftet, en tid som låg strax bakom Stolpes egen uppväxttid.

nämmligen en skicklig debattör – i likhet med biografen själv.³⁵⁰ Man kan eventuellt iakta en identifikation i Stolpes bildkoncentrat av Birgitta i viljemänniskan och politikern som – i motsats till drottning Christina – aldrig fick bestämma, diktera och befalla. Den biografiska bilden konstituerar de egenskaper som skapar en vass och aktiv debattör.³⁵¹

Det politiserande draget genomströmmar Stolpes biografi. Jag tänker då inte enbart på hans polemiska kommentarer utan lika mycket på hans tema- och tolkningsval: koncentrationen kring Birgittas politikerroll och rollen som debatterande aktör och samhällsreformator samt teorin om hennes ambitioner att se någon av sina söner på Sveriges tron.³⁵² Den emancipatorisk-vetenskapsfilosofiska synen på humaniora konstituerar Stolpes biografiska metod. Biografin postulerar behovet av nya visioner och alternativ i samtiden. Texten andas av en tro på kulturvetenskapernas kritiska uppgift och civilisatoriska funktion. Enligt denna syn är humanioras uppgift enkannerligen civilisationskritiskt i det högteknologiska samhället. Ambitionen bör vara att konkretisera visioner och utopier som är både kritiska och konstruktiva till sin karaktär. Här inställer sig Stolpe dels med direkta uttalandet och dels genom sin medmänskligt samhällstjänande Birgittabild.³⁵³ Kristendomen utgör premissen för hans emancipatoriska vetenskapsfilosofiska utgångspunkt.

Som störande och kvardröjande ekon ur denna biografi tonar Stolpes alla blasfemiska yttranden. Små satiriska, lätt vulgära eller putslustiga kommentarer finns strödda över sidorna. Om vi jämför med Hans Furuhagens profana Birgittabild, framställd sakligt och artigt, är det ägnat att förvåna att katoliken Stolpe skriver så nonchalant och blasfemiskt. Levnadsporträttet är en blandning av en snällhetsexeges och en elakhetsexeges. Det förblivande intrycket är att Stolpe inte verkar veta om han ska vara en medlöpare till sin sekulariserade läsekrets för att vaska fram en vettighet i religionen för tidens kulturintresserade publik eller om han skall förmedla Birgittas äkta fromhet. Än slinker det hit, än slinker det dit i denna biografi.³⁵⁴

Ett kriterium för alla former av historievetenskap – inklusive biografin – handlar om textens funktionalitet som *förmedlingsrum* för kunskap. Biografin har ofta liknats vid ett rum där en dialog försiggår mellan den biograferade och biografen. Biografiforskaren Bernhard Eric Jensen ser tre personer i detta rum. Också läsaren hör hemma där. Följaktligen blir det väsentligt vem som innefattas i det ”vi” som biografen inkluderar i sina förståelse- och tolkningsförsök. En biografi skall bedömas även efter vem den riktar sig till: avgörande för biografins del är vad biografen tror eller anser om den tid i

³⁵⁰ Stolpe, 1973, del 2, s. 242. Birgitta skriver, enligt Stolpe, pamfletter och ledare.

³⁵¹ Stolpe, 1973, del 2, s. 215.

³⁵² Också här följer Stolpe en av Sundéns huvudhypoteser.

³⁵³ Jfr Elzinga, 1989, s. 265-266. I Stolpe 1973, del 2, s. 208 uttrycks en svidande kritik av den moderna människan, och människosynen, i det högteknologiska samhället. I ett annat textparti, del 2, s. 146-148 skriver Stolpe: ”Denna de förtrycktas klagan från jorden är såvitt jag vet unik. Vår medeltid har ingen så radikal anklagelse. /.../ Att detta fångats upp och förvandlats till ett legitimt kristet krav, ställt på samtidens förtryckande överklass, är märkligt nog. Men att det presenteras av den aristokratiskt hårt belastade Birgitta är en sensation. Ty vad hon kräver är ingenting mindre än en social omvälvning, helt motiverad med kristna argument”. Stolpe lånar ofta den marxistiska terminologin när han presenterar sin motvision.

³⁵⁴ Stolpe, 1973, del I, s. 54, 72, 95, 110-111, 114, 116, 137, 142-143, 151, 154, del II, s. 26, 181, 189, 193-194, 219. Rent teoretisk och principiellt ansluter sig Stolpe ändå till Sundéns existencialistiska och personlighetsomfattande rollteori, även om han inte själv förmår skapa en lika enhetlig och helgjuten äktkristen bild av en Birgitta som uttrycker detta. Stolpe, 1973, del 2, s. 207-209.

vilken biografien skall läsas och användas.³⁵⁵ Stolpes biografi är en dialog mellan honom själv och läsaren. Ingen dialog etableras till Birgitta. Hon snarare dissekeras.

För en historiker ter det sig märkvärdigt, och inkonsekvent, att Stolpe förkastar större delen av källmaterialet när det gäller Birgitta, och i stället försöker ”förnuftifiera” henne, medan han däremot okritiskt och fullständigt godtar dottern Katarinas vittnesmål i kanonisationsprocessen. Motiveringen till detta är att Katarina stod Birgitta närmast. Han skriver att dotterns vittnesmål måste betraktas som det sakligaste av alla. Ingen primär, och redovisad, uppdelning mellan användandet av Uppenbarelsernas och *Acta*-materialets olika inslag som kvarlevor eller berättande källor förekommer. En viss tendenskritik förekommer, men den utförs inkonsekvent på måfå. Realitets- och förnuftskriteriet verkar var den enda kritiska metod Stolpe följer. Någon doktrinhistorisk analys av källmaterialet ingår inte i Stolpes biografiska metodkoncept. Det finns en oförklarlig inkonsekvens i Stolpes avgöranden om vilket källmaterial som är tillförlitligt. Stolpes hållning gentemot verifierbarhetskriteriet och kraven på metodisk konsekvens är lättsinnig. Exempel på detta är teorierna om Birgitta som politiskt språkrör, socialreformator och hypotesen om hennes sexualskräck. En intersubjektiv prövbarhet är totalt ogörlig.³⁵⁶ Det största problemet med Stolpes Birgittabiografi är alla de källor som ingen annan än han själv har sett: källor som helt enkelt inte finns. Åskådningsexemplen är många. Vi kan ta ett av dem. Stolpe återkommer ofta till Birgittas politikerroll. I slutet av biografien konstaterar han på tal om stormännens uppror mot Magnus Eriksson:

I själva verket tycks det som om Birgittas betydelse för denna aktiva grupp av politiker inte är uttömd bara med hennes upprorsplan. Gruppens idéer tycks tvärtom ha utbildats just under inflytande av länge fortgående propaganda/.../Sammanflätningen mellan den nationella politiken och den birgittinska kyrkopolitiken är tydlig långt fram i tiden. Det finns förvånande exempel på hur stormännen inför rent politiska avgöranden citerar Birgittas uppenbarelser som avgörande argument. Eller med andra ord: så stor var Birgittas auktoritet att de upproriska politikerna uppfattade sitt djärva handlande som en klar efterföljd av Guds och Guds moders genom Birgitta uppenbarade vilja.³⁵⁷

Ingen historiker har ännu helt klarlagt Birgittas inflytande och betydelse i den senare svenska 1300-talspolitiken. Vi vet absolut inte i vilken mån revelationerna cirkulerade bland kyrkomän och stormanskretsar under Birgittas egen livstid i Sverige eller under hennes tid i Rom. Ingen har heller funnit den egentliga orsaken till att Birgitta stannade i Rom efter jubelåret 1350. Av uppenbarelserna vet vi att hon informerades om händelserna i hemlandet, men i vilken mån och genom vilka kanaler hon eventuellt utövade påtryckning står inte att finna i källorna. Här, som så ofta i biografien, har Stolpe än en gång tydligen läst källor som ingen annan har sett. Det finns alltför många frågetecken. Utan att förlänga den källkritiska diskussionen, kan man påpeka att Stolpe

³⁵⁵ Jensen, Berhard Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betraget”, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E. Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 117-120.

³⁵⁶ Stolpe, 1973, t.ex. del 1, s. 40-55, 62, 73, 93. Det första och största problemet i Stolpes biografi är avsaknaden av källförteckning och källhänvisning. Sporadiskt förekommer ytliga hänvisningar inne i texten; emellanåt också en diskussion om trovärdigheten. Han hänvisar ibland till andra forskares och biografers notapparater och källförteckning, vilket är ett oetiskt ansvarsöverförande samtidigt som det ger sken av att hans biografi är gjord med klipp-och limmetoden.

³⁵⁷ Stolpe, 1973, del 2, s. 138. Jfr Carlsson, Gottfrid, ”Heliga Birgittas upprorsprogram”, *Samlingar och studier utg. av svenskt Arkivsamfund 1, Archivistica et mediaevitica Ernesto Nygren oblata*, Stockholm 1956, s. 86-102 och Klockars, Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm 1976, s. 164-166.

(som så ofta i biografien) motsäger sig själv. I en tidigare passus i texten presenterar han en närmast övergiven huvudperson:

Utän att veta det går hon mot en stor kyrkopolitisk insats. Hon saknar alla hjälpare, stöds inte längre av sin kung, har förlorat många vänner och troligen nästan hela sin rikedom. Lugn går hon emot Rom.³⁵⁸

Mellan dessa båda citat ligger åtskilliga år där vi vet pinsamt lite om Birgittas kontakter till Sverige. I synnerhet de kontakter som berördes av rikspolitiken och/eller hade relevans för det politiska skeendet är inte klarlagda.

Andra felaktigheter och problematiska källbrister kan exempelvis presenteras. Beträffande Birgittas sjukstuga kan man, på lika lösa grunder som Stolpe, förmoda att det rör sig om Finsta gårds sjukstuga, alltså en plats för gårdens eget folk och därmed en plikt för Birgitta i egenskap av husmor att ansvara för. Vi finner heller inga belägg i säkra källor för att Birgitta skulle ha arbetat aktivt med prostitutionen som omfattande samhällsproblem. Det enda vi kan hänvisa till är skildringen om att Birgitta hjälpte en prostituerad till ett bättre liv. Denna kvinna kan ha härstammat från hennes eget husfolk eller ha varit någon bekants tjänarinna.³⁵⁹ All karitativ verksamhet hörde dessutom till helgonschablonerna under medeltiden. Kanonisationsakterna är i detta avseende inga tillförlitliga källor.

Det är tämligen lätt att omkullkasta Stolpes beskrivning av Birgitta som ett språkrör för klasshat och ståndssamhällets ojämlikhet. I sina uppenbarelser använder Birgitta visserligen ordet ”allmoge”. Man kan förhastna sig i tron att ordet alltid handlar om de fattigaste bönderna. Så torde inte fallet vara; ju längre man läser i uppenbarelserna desto tydligare märker man att ”allmoge” ibland betecknar Sveriges folk i gemen. Vi finner inga bevis, inte ens indicier, på att Birgitta skulle ha ifrågasatt den av Gud givna klassindelningen i det medeltida ståndssamhället, tvärtom.³⁶⁰

Detta utgör några exempel, valda med referens till den politiskt impregnerade bilden Stolpe tecknar av Birgitta. I källkritiskt empiriskt hänseende kunde exemplen flerfaldigas. Reliabiliteten sviktar rejält i denna biografi. Validiteten är vacklande. Utomvetenskapliga värderingar styr i allra högsta grad tolkningen.³⁶¹ De inomvetenskapliga

³⁵⁸ Stolpe, 1973, se särskilt del 1, s. 220.

³⁵⁹ Jfr *Revelaciones celestes*, Book I, with Mathias Prologue, ed. by Carl-Gustaf Undhagen, Stockholm 1977, Rev I:16, i sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 1, bok 1, kap. 16, s. 99-100. Här ser vi samma tendens som hos Fogelklou. Av *Acta*-materialets omnämmanden om enstaka gärningar gör biografen detta till ständigt karaktärsdrag och kontinuerlig verksamhet.

³⁶⁰ Stolpe, 1973, del 1, s. 159. Här har Stolpe uppförstorat en kommenterande passus i Toni Schmidts *Birgitta och hennes uppenbarelser*, Lund 1940, s. 61.

³⁶¹ Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972, s. 143ff samt s. 212ff. Här är det viktigt att minnas vad Hermerén påtalar om eventuella anklagelser mot forskare för att dessa skulle ha låtit sina ideologiska sympatier och värderingar påverka forskningen. Om idealen leder till felaktigheter, skevheter eller begränsar antalet möjliga lösningar så bygger detta ofta på en bedömning i vad mån alternativa hypoteser är användbara. Vetenskapliga brister kan förklaras på många sätt, t.ex. som uttryck för slarv, okunnighet eller dumhet. Glöms ett motbelägg bort kan slumpen förklara detta, men situationen blir en annan om man glömt bort ett dussin eller konsekvent glömmet allt som talar mot (eller för) en viss ståndpunkt. Hermerén utkristalliserar här semantiska kriterier för att kunna bevisa att en framställning brister i objektivitet. Man behöver alltså inte alltid söka en kausalkoppling till forskarens egen personhistoria även om en sådan har bevisvärde om belägg kan påvisas. En historisk undersökning är, enligt semantiska kriterier, inte objektiv om analysen har vissa konstaterbara vetenskapliga brister samtidigt som den genom just dessa brister favoriserar bestämda utomvetenskapliga intressen, värderingar och ståndpunkter.

idealen, som biografen förfäktar, är inkonsekventa, svåra att precisera och knappast gemensamma för flertalet forskare. Definitioner och jämförelser blir partiskt missvisande, tendentiösa, och framställningen är internt kontradiktorisk.³⁶² Framställningens totalbild förhåller sig sanningsenligt till enskilda empiriska påståenden. Urvalsprinciperna för källmaterial är inte konsekvent genomtänkta och meningsfulla för frågeställningarna. Biografen håller inte för en intersubjektiv prövning.³⁶³ Värderingar, renodling av perspektiv, värdeomdömen innebär inte i sig att en vetenskaplig undersökning är subjektiv. Göran Hermerén vill att tre kriterier skall vara uppfyllda för att en historisk framställning skall betraktas som ickeobjektiv. Dels skall speciella vetenskapliga intressen och värderingar hos en forskare kunna iakttas, dels skall framställningen ha uppenbara vetenskapliga brister och slutligen skall dessa brister kunna hänföras till hans värderingar.³⁶⁴ Samtliga villkor uppfylls i Stolpes Birgittabiografi även om en hel del antagligen kan läggas på affektionens och slarvighetens konto.

Psykobiografins teoretiska och metodiska möjligheter och brister behöver diskuteras allvarligt när det gäller Sven Stolpes Birgittabiografi. Den enda biografi man kan jämföra med inom dessa ramar är Hjalmar Sundéns psykoanalytiska tolkning. Både Paul Ricoeur och Daniel Madelénat var resistent mot psykoanalysen. Den förståelsepsykoanalysen erbjuder den moderna människan ansåg Ricoeur vara både svår och smärtsam på grund av den narcissistiska förödmjukelse den vållar. Madelénats distans gentemot psykoanalysens modeller och intuitionens metodik grundade sig på insikt om den outplånliga motsättningen mellan empiri och vetenskap, individ och typ i sökandet efter vetenskapliga förklaringar att underbygga tolkningen med. Grundliga historiska kunskaper och underbyggd personkännedom är mer belysande: människan bör betraktas i sin tid och inte som ett transcendent jag, betonar Madelénat.³⁶⁵ Stolpes syn på något slags transcendental kvinnlig sexualitet blir inte bara anakronistisk utan precis som Ricoeur sensibelt framhåller: en enda lång förödmjukelse. En oemotsäglich vetenskaplig validitet och legitimitet behöver formuleras innan biografen ger sig iväg på dylika psykoanalytiska utfärder. Biografens kredibilitet är en avgörande aspekt här.

Eva Österberg påtalade historikernas rädsla, feighet eller motvillighet inför psykiatriens och psykologins terminologi och frågor och noterade att det tydligen är lättare att röra sig på de fält som anges av orden samhälle, kultur och diskurs. Ingemar Nilsson såg ett metodiskt släktskap mellan psykoanalys och källkritik i att en riktig tolkning kan bekräftas genom att den pekar ut nytt relevant material som stöder den ifall inga kända källor direkt falsifierar tolkningen. Förfarandet är källkritiskt och samtidigt ett beprövat tillvägagångssätt inom psykoanalysen, där en korrekt rekonstruktion producerar nya minnen som förbättrar, förtätar eller kompletterar rekonstruktionen. Motöverföringen mellan biograf och biografierad är, enligt Nilsson, kopplad till den historiska förståelsen. Arne Jarrick ser likaledes en källkritisk potential i psykoanalysen i och med att den inte tar människan på orden utan antar att hon kan ha

³⁶² Hermerén, 1972, s. 94-98. För att en framställning skall bedömas som missvisande menar Hermerén, hänvisande till Erik Rydings studie från 1971, *Att luras utan att ljuga*, att valet av fakta, synpunkter, jämförelseobjekt, terminologi, modeller, o.s.v. bryter mot vissa normer. Man har m.a.o. inte rätt att komplettera en ofullständig beskrivning hur som helst utan att kompletteringen följer vissa regler som underförstås eller tas för givna vid normal kommunikation. Om vi har en ofullständig text och med hjälp av dessa regler kompletterar texten, kan vi säga att texten pragmatiskt implicerar kompletteringen. Om kompletteringen däremot innehåller något eller några missvisande påståenden skall vi bedöma framställningen som missvisande.

³⁶³ Hermerén, 1972, s. 115.

³⁶⁴ Hermerén, 1972, s. 139.

³⁶⁵ Ricoeur, Paul, *Le Conflit des interpretations*, Paris 1969, s. 159, Madelénat, 1984, s. 121-130.

omedvetna motiv för sina handlingar lika väl som för sina minnen Gunnar Eriksson menade att psykoanalytiska tolkningar tenderar att bli mera broderier på den psykoanalytiska övertygelsen än bidrag till en större kunskap om personen i fråga.³⁶⁶ Jag håller med dem båda. Men Stolpes biografi visar att den glada och affekterade amatörismen inte har något att bidra med i detta hänseende. Psykoanalysen, den egna tolkningsintuitionen och den källkritiska metoden kan inte fritt bytas ut mot varandra.

3 Birger Bergh: Författare mellan naturligt jag och idealjag

3.1 Typ av biografi och biografisk metod

Heliga Birgitta. Attabarnsmor och profet utkom 2002 inför 700-årsminnet av det svenska helgonets födelse. Biografen, subtilt och sobert illustrerad, omfattar 250 sidor. Som appendix ingår en kronologisk översikt, källhänvisningar samt person- och ortregister. Med undantag för de tre första kapitlen följer biografen en kronologisk händelseutveckling med inskjutna påminnelsepilar bakåt och framåt i texten där kontexten kräver förklaring till händelserna. Den diakroniska strukturen löper därefter harmoniskt sammantvinnad med den synkroniska.³⁶⁷ Dispositionen följer följande kapitelrubriker: "Helgon eller häxa", "Källorna", "Brukar Gud meddela sig genom uppenbarelser?", "Birgitta och andarna", "Mats Övedsson gör Birgitta till författare", "Några tankar om Birgittas uppenbarelser", "Katastrofen", "Kristus som psykiater", "Uppbrottet", "Birgitta i Rom", "Birgitta som författare", "Brottnings med självbilden", "Djävlar och demoner", "Vallfärder i Italien", "Triumfer och besvikelser", "Till det Heliga landet", "Tillbaka till Rom", "Birgittas sista tid". Under varje kapitelrubrik har dramatiskt åskådliga underrubriker infogats.

Birger Berghs biografi skulle jag närmast hänföra till den variant inom det moderna biografiparadigmet, som Daniel Madelénat kallar "*superbiografen*". Med benämningen avses en kombibiografi i form av en syntes mellan lärdom, intuitiv förståelse, trovärdig tolkning och litterärt utförande. Jan Romaines metaforiskt uttryckta distinktion mellan historikerns kikarsikte och biografens förstoringsglas känns inte metodiskt relevant. Dels använder Bergh båda verktygen, dels skulle jag hellre tala om skiftande kalejdoskopiska mönster i det biografiska panorama som visas i denna biografi.³⁶⁸

Bergh dekonstruerar kategorier som det förflutna och nuet, verklighet och ideologi, självet och den andre, liv och fiktion på ett sätt som för tankarna till både Ira Brue Nadels och W.H. Epsteins postmoderna biografipoetik. Men biografens kontrakt med referentialiteten gör att vi möter Leon Edels biografiteoretiska premisser i ett romanliknande (här dramatiskt scenografiskt) biografideal där dokumentärbiografins trovärdighet paras med ett livfullt porträtt i en sammansmält tolkningsform, som är biografens vision, utan att störas av alltför sträng kronologi eller omfattande citat. Edel

³⁶⁶ Österberg, 1996, s. 329, Nilsson, 1985, s. 43f, Jarrick, 1993, s. 125, Eriksson, 1985, s. 3.

³⁶⁷ Jfr Honan, Park, *Authors' Lives: on Literary Biography and the Art of Language*, New York 1990, s. 26-40. Tzvetan Todorov använder termerna "narratives of contiguity" och "narratives of substitutions" vid identifieringen av den linjära, diakroniska, tidsstrukturen respektive den cykliska, synkroniska känslstrukturen i den biografiska texten. Se även Larsson, 2003, s. 24-25 där olika biografers och teoretikers terminologi jämförs.

³⁶⁸ Romain, 1948, s. 119. Den för biografen (i synnerhet om objektet har levat långt tillbaka i tiden) nödvändiga oscilleringen mellan den biografierade och hans eller hennes samtid förutsätter både kikarsikte och förstoringsglas. Romaines tanke verkar därför inte utformad enligt den moderna biografins behov.

rekommenderade en dramatisk-scenisk metod men krävde trohet mot fakta. En fördjupad läsning av den biograferades egna texter är, enligt Edel, en förutsättning för att hitta den individuella stilen i återkommande bilder och tänkesätt.³⁶⁹ Jag tror inte att Bergh följer någon förbestämd biografiteori, men han är kompositionsmässigt den mest medvetna av samtliga Birgittabiografer. I *Den heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet* finns en genomtänkt narrativ metod, som reducerar faktualitetens funktion i texten till väl övervägt element i kompositionen. Den fiktionella formen styr över dispositionen och det historiska innehållet.³⁷⁰ Berghs biografi kan därför även inrangeras som en *interpretative biography* i Paul Murray Kendalls subjektiva-objektiva terminologiska eller kategoriseras efter James L. Cliffords identifieringar som en *artistic-scholarly biography*.³⁷¹

Birger Bergh är en biograf i den dramatisk-expressiva stilen. Han involverar sig själv och sin (vår) samtid i texten genom kommentarer och jämförelser med nutidens överideologi och underförstådda mentalitet. I den dramatisk-expressiva biografien etablerar biografen dessutom ett unikt relationsförhållande mellan sig själv och den biograferade, vilket han utvecklar och uttrycker med dramatiska effekter.³⁷² Inslag av interpreterande analys förekommer ändå flerfaldigt i Berghs biografi över Birgitta. Han uppträder som en Vergilius för läsarens Dante för att leda läsaren in i förståelsen av Birgittas tid och tankar.³⁷³ Berättargreppet är externt hållet.³⁷⁴

³⁶⁹ Bergh har knappast valt en medveten biografiteoretisk poetik enligt dem jag refererande stöder mig på i min analys. Däremot har hans flerdeciennielånga kritiska redigeringsarbete och samvaron med Birgittas texter gett den fördjupade läsning som Leon Edel förutsätter. Bergh talar ofta i sin biografi om "den birgittinska stilen" och visar hur förtrogen han är med texternas olika nivåer och stillägen. Jfr Edel, 1984, s. 13, 130-131, 159f, 196. Bergh, 2002, s. 28-31, 44, 84, 135, 150-159, 169, 184-186, 196-199, 201-203.

³⁷⁰ Nadel, 1984, s. 9. Detta medför att skillnaden mellan den subjektiva och den objektiva biografien dekonstrueras och vi får något som Nadel kallar "authorized fiction". Berghs källkritiska kontroll över faktaunderlaget gör att han aldrig förlorar markkänningen till referentialiteten. Men han visar en större medvetenhet om skillnaden mellan fakta och återgivning av fakta än Birgittas andra, mer faktaredovisande biografer. Tidigare biografer litade mer till språkets avbildande funktion i stället för att forcera känslan för sammanhang och ordning, syntax och tidsbehandling, komposition och rytm. De uppfattade inte biografien som delvis ett symboliskt språkbygge, som skrivs med hjälp av skönlitterära stilmått, vilket Bergh tycks göra. Bergh, 2002, s. 27-31, 41-43, 48-53, 62, 69, 92, 106-111, 164-167, 168-169, 171-172.

³⁷¹ Kendall, 1985, s. 126-134 och Clifford, 1970, kap. "Form-Types of Biography". Bergh, 2002, s. 33-34, 143-144, 164-167, 195, 209-213, 218-219.

³⁷² Nadel, 1984, s. 170-171. Bergh grundar sig visserligen objektivt på empiriska fakta men, enligt Nadel, strävar den objektivt akademiska levnadsberättaren till att eliminera sig själv ur texten; han undviker att involvera sig själv på grund av historisk distans eller vetenskapliga ideal. Detta är inte fallet i Berghs biografi. I den objektivt akademiska typen av biografier är frånvaron av teser noterbar. Som extremform kan den exemplifieras med 1800-talets *Life and letters*-biografityp, där man ansåg att subjektet talar bäst för sig självt; bindningen mellan biografen och den biograferade skulle vara så tunn och omärkbar som möjligt. Här upprätthölls, enligt Nadel, en ideologisk tro på insamlandet av fakta som det primära, men man visade en total blindhet inför biografens egen kreativa kraft samt hans/hennes närvaro genom sitt språk, sin världsbild, sitt eget synsätt samt, givetvis, genom sin berättelse som sådan. Bergh, 2002, s. 17, 27-28, 44, 59, 65, 74-75, 84, 131, 137, 144-146, 182, 208, 213.

³⁷³ Nadel, 1984, s. 170-171. Enligt Nadel gör de interpretativa biograferna läsarens arbete genom att analysera, bedöma eller tillbakavisa data och uppgifter i kommentarer där de ofta presenterar väldefinierade och underbyggda teser. Ibland uppträder de som advokater i försvar för sitt subjekt. Nadel säger att detta slag av biografer – i sin simultansamtidighet – är de svåraste att uthärda och de mest krävande att läsa. Ibland bygger de sin biografi på moraliska eller psykologiska tolkningar och förklaringar. Birger Berghs biografi spränger Nadels biografianalys. Det är just genom den analytiskt tolkande stilen som denna biografi blir så utmärkt. I opposition mot Nadel vill jag därför hävda att denna stil inte, i sin simultansamtidighet, är krävande att läsa. Vid en jämförelse med mellan Fogelklous, Stolpes, Sundéns och Berghs olika uppfattningar av sina Vergiliusroller i "den biografiska skärselden" påstår jag att det handlar om *hur* man uppträder som kommentator, analytiker, datagallrare och bedömare. Bergh, 2002, s. 28-31, 71-84, 88-92, 121-130, 164-170.

Det objektivt akademiska greppet, sådant det definierats av Nadel, är inte stilframträdande i texten. Objektivt hållna partier växlar visserligen med subjektivt uttryckta inpass, men här ser vi en redovisad subjektivitet som inte står i motsats till objektiviteten i andra textavsnitt. Tvärtom bildar subjektiviteten den perspektivistiska förutsättningen för objektiviteten. Ett återskapande av en svunnen verklighet behöver ju, som Helmut Scheuer framhöll, fantasins verktyg. Läsaren måste dock få veta exakt var fakta övergår i fiktiv spekulering eller fantasi.³⁷⁵ ”Texten blir ett spel med öppna möjligheter i dialog med läsaren”, som Inger Larsson uttrycker det.³⁷⁶

Den biografityp som närmast verkar komma i fråga för Berghs del är antibiografien eller *short cut*-biografen, skriven med en kombination av en idiografisk och en folkloristisk motivering.³⁷⁷ I antibiografien utgår författaren, enligt Eva Österberg, från att människan är fragmentiserad, undflyende och ologisk och låter denna insikt få följder för den biografiska formen. Resultatet skulle bli ett slags postmodern biografi, som en rad korta klipp på film. Ibland kan läsaren ana en linje. Lika snabbt bryts den av igen. Eva Österbergs idé om en biografisk text där samma människa och samma handlingar visas upp på flera olika sätt i förbryllande *short-cuts* – utan att biografen talar om vilken version som är den rätta – har likheter med Berghs koncept. Han upprättat visserligen en kronologisk stomme, som förhindrar biografisk förvirring, men kronologin är inte ensam pådrivande i texten: de diskontinuerligt infogade sceniska klippena är betydligt mer kategoriserande för hans biografiska text. Hans *short cuts* blir ändå inte förbryllande eftersom han själv vandrar som Vergilius bredvid läsaren. Emellanåt lämnas tolkningen öppen eller ställs fram som ett alternativ bland andra möjliga synsätt.³⁷⁸ Den smidiga oscillationen gör förstås att vi känner igen livs- och tids(eller verks)biografien som ett fundamentalt biografikoncept.

Enligt Gunnar Eriksson är det svårt att finna exempel på den *existentiella biografien*, som han definierar som det slag av biografi som vill hjälpa oss att komma underfund med hur en person har varit i sitt personliga liv, hur han har levat detta liv, vilken moralisk hållning han har haft och vad det är som har gjort livet meningsfullt för honom. Denna biografityp kan i förstone påminna om monumentet eller äreminnet, men intresset är i verkligheten förskjutet åt ett annat håll. Biografens mål är inte en äreräddning utan ett försök att få reda på en persons medvetande eller intentioner för att utvidga insikten om människors medvetande och intentioner i allmänhet. En existentiell biografi kan därför ha en osympatisk person som subjekt, vars osympatiska

³⁷⁴ Madelénat skilde ju mellan det interna, det externa och det allvetande berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att glida över i självbiografi. I den externt komponerade biografien löper biografen faran att börja argumentera med materialet och stryker berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Madelénat, 1984, s. 149ff. Bergh balanserar skickligt och hålls för det mesta på linan mellan det externa synsättet och den kunskapsåtergivande berättaren utan att bli allvetare. Hans humoristiska ordval och vändningar konkurrerar däremot allt emellanåt ut Birgitta. Biografen reparerar detta med infällda avsnitt av ett internt berättargrepp där Birgitta får hela scenutrymmet. Bergh, 2003, s. 33-36, 77, 51-53, 148-149, 150-159, 172-180, 208, 215-217.

³⁷⁵ Scheuer, 1979, s. 235ff. Bergh, 2002, t.ex. s. 99, 105, 107-109, 140-141, 164-167, 171-172.

³⁷⁶ I Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama”, s. 29-31, resumeras Scheuers översikt av tysk biografi. Bergh, 2002, s. 105, 109, 112-113, 166-167.

³⁷⁷ Jarrick, 1992, s. 182. Hjältemotiveringen, som handlar om att ta fram de särskilt betydelsefulla ”hjältarna” eller ”busarna” eftersom de har egenskaper som förtjänar att lyftas fram, ingår delvis i det berghska biografikonceptet. Birgitta betraktas inte explicit som hjälttinna, men det framgår tydligt att hon har begåvning och egenskaper som är intressanta att lyfta fram för biografen. Bergh, 2002, s. 21, 28-29, 55-56, 59, 115-116, 149ff.

³⁷⁸ Österberg, 1996, s. 326-330. Jfr Bergh, 2002, s. 165-167, där en annan variant av Österbergs *short-cut* används.

drag varken behöver försvaras eller rationaliseras.³⁷⁹ Denna intention syns delvis i *Den heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. Vi kunde därför klassificera denna levnadsteckning som en existentiellt tolkad *short cut*-biografi eller en psykologiskt inkännande antibiografi infälld i ett livs- och tidsbiografiskt koncept.

När jag studerar den narrativa strukturen utgående från Hayden Whites intrigmodeller identifierar jag inte i huvudsak fyra olika biografimönster utan snarare omväxlande tonfall av romantiskt, komiskt, tragiskt och satiriskt berättande. Bergh rör sig skickligt längs alla lägen. Det bör ändå framhållas att de komitragiska infallen är empatiskt hållna, satiren synnerligen mild. Det rör sig snarast om en vänligt hållen och humoristisk ironi. Dessa fyra narrativa strukturer hörde, enligt White, ihop med sina särskilda förklaringsmönster och grundhållningar. De idiografiska och kontextualistiska förklaringarna dominerar i Berghs biografi. Samtliga dessa mönster, skulle enligt White, i sin tur falla tillbaka på vissa grundhållningar: anarki, konservatism, radikalism eller liberalism. Vilken Berghs hållning är beror på perspektivet. Han är i alla fall som icketroende öppen och liberalt inlevelsefull visavis Birgittas religiositet.³⁸⁰

Om vi särskiljer mellan vad den feministiska biografiteoretikern Liz Stanley kallar ett ”mikroskopiskt” och ett ”kalejdoskopiskt” närmelsesätt hittar vi mer av den senare hållningen i *Den Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. I den mikroskopiska biografiprocessen ses biografien som en referentiell text där sanningsvärdet är knutet till materialinsamlingen. I det kalejdoskopiska närmelsesättet blir biografens subjektivitet en teoretisk faktor i sig och den biografiska processen minst lika viktig som slutprodukten. Den enskilde biografens ”mind”, socialt definierat, är en knutpunkt. Stanley insisterar därför på en intellektuell självbiografisk redovisning i varje biografi för att fokusera ursprunget till och framväxten av biografens förståelse och tolkning av den biografierade.³⁸¹ Detta erbjuder Birger Bergh, i min tolkningsoptik, genom sina kortfattade och subjektivt hållna inpass hela biografien igenom. Läsaren får en medlöpande ärlig redovisning för biografens förförståelse, förståelsehorisont och intellektuella hållning.³⁸²

Avsikten med detta Birgittaporträtt är att dels låta Birgitta själv komma till tals, dels att försöka tränga under språkytan i det överrika textmaterialet, skildra hennes utvecklingsgång, belysa hennes föreställningsvärld och därigenom försöka göra henne begriplig för nutidssvensk läsekrets som lever i en tro på sekulariseringen. Utgångsläget implicerar arbetet med att översätta språket i en föreställningsvärld till språket i en annan värld och att överbrygga gapet mellan olika mentaliteter, främst mellan medeltidens kristna fromhetsliv och svensk nyhedendom.³⁸³ Bergh installerar sig i texten som en guide mellan kognitivt olika förståelsesfärer. Transformationen verkställs

³⁷⁹ Eriksson, 1985, s. 4. Bergh, 2002, s. 44, 51, 105, 115, 117, 120, 139-142, 174-175.

³⁸⁰ White, 1987, s. 51-80

³⁸¹ Stanley, Liz, *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*, Manchester 1992, s. 86, 136, 178, samt Stanley, Liz, ”Process in Feminist Biography and Feminist Epistemology”, *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, New York 1992, ed. Theresa Iles, s. 119-123.

³⁸² Här ligger den stora skillnaden mellan till exempel Sven Stolpe och Birger Bergh som analytiska interpretatorer. Bergh, 2002, s. 17, 27-28, 44, 59, 65, 74-75, 84, 131, 137, 144-146, 182, 208, 213.

³⁸³ I Birgittabiografierna på 1800-talet handlade utmaningen i den biografiska kunskaps- och förståelse-transformationen om att introducera både medeltiden och den katolska tron. I biografierna under 1900-talet fram till Hans Furuahagens biografi, *Furstinnan från Närke som blev Heliga Birgitta*, 1991, utgick biografierna från att läsarna var introducerade i en allmänkristen livssyn och världsbild. Dagens nyhedniska inställning till religion, som bland annat uttrycker en skarp och essentiell skillnad mellan ”kristen” och ”religiös”, och där det förstnämnda adjektivet börjar få bibetydelsen ”konstig” skapar andra kognitiva och mentalitetshistoriska krav på en Birgittabiograf. Man kan inte utgå från vare sig en kunskapsmässig eller en ideologisk förförståelse. Bergh skriver inte sin biografi ens i en sekulariserat färgad tid länge utan i en tid av tro på sekulariseringen. Jfr Bergh, s. 17.

metodmässigt dels genom mentalitetshistoriska inslag i texten och dels genom att låta medeltiden tränga in i vår tid. Han skapar iscensättningar *in situ* för att visa hur olika övergripande tidsideologiska världsbilder och livssyner etablerar olika gränser och tillåtelsezoner för politisk och religiös korrekthet.³⁸⁴

För Bernhard Eric Jensen existerade det ingen bestämd gräns mellan historievetsenskap och biografisk forskning. Kriteriet, som gäller alla former av historievetsenskap, handlar om hur texten fungerar som *förmedlingsrum* för kunskap.³⁸⁵ En biografi skall bedömas även efter vem den riktar sig till: avgörande är vad biografen tror eller anser om den tid i vilken biografien skall läsas och användas.³⁸⁶ Bergh har medvetandegjort detta; han har en klar bild av den avkristnade, delvis nyhedniska, läsekrets han vill förmedla Birgitta till.³⁸⁷

Den biografiska bilden i Berghs biografi skapas främst genom ett induktivt arbetssätt där informationen från *Acta* och Birgittas egna uppenbarelser interfolieras käll- och tendenskritiskt. En viss spekulation förekommer. Texternas speciella genesis och periodvisa stumhet är ju inte precis ägnade att understöda konstruktionen av ett själsligt förlopp. Uppenbarelserna är dessutom odaterade och har en inbördes oklar kronologi. Interferensen mellan de olika källornas informationspotential blir ändå i denna biografi en rörlig samverkan av intentionsdjupet i både Birgittas texter, samtidsvittnenas utsagor och biografens intentioner.³⁸⁸

Den funktionella, ickemateriella, distinktionen mellan kvarlevor och berättande källor är uppenbar i denna biografi. Bergh använder ett och samma dokument både som kvarleva och berättande källa. Den rika förekomsten av performativa yttranden, särskilt i *Acta*, upplöser i sig en överdriven källkritisk åtskillnad. Bergh håller följaktligen i sär kvarlevor (med performativa yttranden) från berättande källor och styr förutsättningarna och avsikterna för sitt arbete enligt detta. De källkritiska kriterierna utgörs i övrigt av en professionellt driven examination av schabloner. Sannolikhets- och realitetskravet utgör likaså en metod, tillika med sökandet efter texternas dolda budskap.³⁸⁹ Tendenskritiken (medvetandet om "tendens genom urval") är implicerad i metoden men är inget forskningsmässigt självändamål eftersom Bergh närmar sig texterna ur ett hermeneutiskt, mentalitets- och idéhistoriskt samt biografisk-psykologiskt perspektiv. Berghs metoder styrs dessutom av ett psykosocialhistoriskt perspektiv.³⁹⁰

³⁸⁴ Bergh, 2002, s. 27-31. Vi känner igen A.B Richards trestegsanlys här när hon studerar litteraturvetenskapliga biografier enligt följande triangel: biografien som biografi med sina teman, motiv och uppbyggnad, biografins objekt, d.v.s. relationen mellan berättaren och stoffet, biografien som litteraturhistorisk biografi, d.v.s. som förmedling till läsaren om en författare, hans tid, verk och betydelse. Richard, Anne Brigitte, "Liv og værk – den litteraturhistoriske biografi", *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 77.

³⁸⁵ Jensen, 1999, s. 117ff.

³⁸⁶ Jensen, 1999, s. 117-120.

³⁸⁷ Bergh, 2002, s. 17, 27-28, 44, 59, 74-74, 131.

³⁸⁸ Bergh, 2002, s. 34, 56-59, 109, 112-113, 131-132.

³⁸⁹ Om källkritiken se Bergh, 2002, t.ex. s. 24-26, 33, 105, 143-144, 166-167.

³⁹⁰ Just genom sin tendens kan dessa källor vara intressanta att studera. Genom sitt intresse för värderingar, känslouttryck, åsikter och delvis dolda budskap i det skriftliga materialet avläser och utvinnet Bergh oerhört mycket av texterna genom att betrakta dem växelvis som kvarlevor och berättande källor. Jämför längre fram med analysen av Furuahagens biografi där striktare källkritiska överväganden ger betydligt mindre biografiska vinster. Jarrick, A. & Söderberg, J., *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993, s. 124-126. Bergh, 2002, s. 24-26, 33, 59, 82-84, 135-148.

Den hermeneutiska närläsningen är den metodiska förutsättningen för Berghs biografi. Jag kan ändå inte bevisa någon särskild hermeneutisk teknik. Den dekonstruerande tolkningsrörelsen mellan textens yt- och djupplan korrelerar med Derridas metoder. Motsägelsefullheten accepteras sådan den är: motstridig ibland till följd av personlighetens förändringar och språkets och källornas karaktär. Den ricoeurska pendlingen mellan "misstankens" och "medkännandets/förståelsens" hermeneutik framstår som en fruktsamt naturlig tolkningsmetod för biografiken. Ett starkt medvetande om den egna "förståelsehorisontens" sträckning och begränsning artikuleras genom biografien. Man kan en gadamersk hållning som metodisk apperception. Om den är omedveten eller medveten är osägbart. Biografen söker i alla fall en dialog mellan sig själv och Birgitta. Ibland finner han den, ibland tolkar han det hon gör och säger som symptom på något annat. Detta innebär ändå inte att han konsekvent "förstör dialogen" i gadamersk mening. En gemensam förståelsehorisont etableras allt emellanåt i transformationerna mellan de kognitivt olika världarna.³⁹¹ Genom den hermeneutiska erfarenheten leder Bergh texten och vår egen begreppsvärld in i en relation till varandra. I mötet med det främmande i den andres horisont sker en provokation som innefattar erfarenheten om att den egna begreppsvärlden är begränsad. Ur de egna initiala fördomarna mot texten föds nya frågor genom läs- och tolkningsprocessen.³⁹² Den gadamerska lästolkningen kännetecknas av en dubbel insiktsfullhet: både den biograferade och biografen är lika inbäddade i den egna kulturen, det egna språket, den egna begrepps- och föreställningsvärlden. Bergh är klarsynt över detta. Förståelse i gadamersk mening handlar däremot inte om att finna en absolut sanning. Gadamer utgår från en process där man hela tiden försöker åskådliggöra en livsvärld och samtidigt utvidga förståelse av den egna livsvärlden.³⁹³ Berghs lästolkningar påminner delvis också om Paul de Mans dekonstruktivistiska läsningar där det handlar om att läsa mellan raderna för att finna vad texten tiger om. I denna dekonstruktion är målet att lyfta fram vad texterna har för anspråk att säga, men samtidigt avslöja vilka retoriska mönster som texterna följer för att egentligen säga någonting helt annat.³⁹⁴

Rent tekniskt tycker jag mig spåra en textanalys som rör sig från tematisk analys, via struktureringsanalys och tilltalsanalys till diskursanalys i Berghs biografi. Den tematiska analysen är på jakt efter kontraster, upprepningar, paralleller, likhets- och närhetsrelationer i textstoffet samt dominerande föreställningskomplex, d.v.s. själva "materialiteten". Struktureringsanalysen blottar olika slutledningsmönster och transformationsscheman. Här noteras till exempel retoriska dispositionsprinciper, successiva normalitetsrubbningsar, meningsförlust, förtvivlan, etableringar av ett nytt värdesystem och slutligen retroaktiv bearbetning av det upplevda. I tilltalsanalysen ingår både det jag som talar och det du som tilltals, d.v.s. textens "stil", ton och perspektiv. Diskurs-

³⁹¹ Berghs flerdeciennielånga editionsarbete och textkritiska forskning kring Birgittas revelationer har kanske skapat hans egen kombinationsmetod och utvecklat ett gott gehör. Jfr Vikström, 2005, s. 106-108 samt Vikström, 2000, s. 113-117, Andersson, "Hermeneutikens två traditioner", 1986, s. 152-161. Bergh, 2002, t.ex. s. 33-34, 165-167.

³⁹² "Däri genom överskrider jag ramarna för min tidigare förståelse. Och genom överskridandet blir den främmande texten tillgänglig för mig, vilken genom att just vara annorlunda sätter min egen särprägel i relief", sammanfattar Lübcke sin lästolkning av Gadamer. Lübcke, Poul, *Vår tids filosofi*, Stockholm 1997, s. 172.

³⁹³ Gadamer, Hans-Georg, *Sanning och metod*, (1960) Göteborg 1997, s.154, samt Molander, 2004, s. 171-174. Jfr Bergh, 2002, s. 11-17, 27, 29, 58-59.

³⁹⁴ Jfr Vikström, 2005, s. 108. Jfr Bergh, 2002, t.ex. s. 48-53, 166-167 och alldeles särskilt s. 194 där Bergh skriver: "Det är här, som ofta annars i uppenbarelserna frestande att läsa mellan raderna..."

analysen söker frilägga den historiskt bestämda intertextualiteten. Här handlar det om att relatera texten till en viss tids givna förnuftsetablerade begrepp.³⁹⁵

Den narrativa metoden är spänstigt driven i *Den heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. Metaforer förekommer inte i någon högre grad.³⁹⁶ Däremot är Bergh uppenbart intresserad av metonymiernas stilistiska och illuminerande effekter.³⁹⁷ De markanta, och konstnärliga, tekniker han odlar hämtas ändå inte främst från bildspråksfloran. Läsaren lockas, som redan nämnts, framåt i läsningen genom små ”framtidspilar” som ligger inskjutna i texten.³⁹⁸ En annan teknik som används ibland av biografen är den novellistiskt diskreta förhöjningen av textens budskap i slutet av ett kapitel. I vissa kapitelslut koncentreras texten för att skapa förväntan hos läsaren.³⁹⁹ Romankonstens och det dramatiska berättandets kvaliteter utnyttjas stilistiskt utan att gränsen till fiktion överskrids. Ett annat narrativt grepp är etablerandet av miniatyriska samtidsscener i texten: ögonblicksbilder, korta blyxtbelysningar som öppnar det förslutna nuet i Birgittas förflutna.

I Birger Berghs biografi ser vi den maximala effekten av en kombination av källkritik, hermeneutisk närläsning, skönlitterära stilmedel och en biografisk-psykologisk inlevelse. Biografen svarar mot den moderna biografins teoretiska och metodiska högt ställda förväntningar på föreningen av fakta (dokumentärberättelse) och konstnärlighet likväl som mot historieforskningens källkritiska krav. Ur ett teori- och metodperspektiv i Birgittabiografiernas historiografi blir den därför paradigmatiske i sin helgutenhet.

3.2 Birgittabild

Inledningsvis presenterar Birger Bergh ett panorama av pejorativa Birgittabilder genom historien.⁴⁰⁰ Den introducerande ansatsen är antihagiografisk:

³⁹⁵ Bergh, 2002, s. 27-31, 44, 48-51, 115-130, 150-159, 169. Jfr Engdahl, Horace, ”Den litterära texten som tolkningsproblem”, *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, red. S. Selander, Lund 1986, s. 172-173.

³⁹⁶ Jfr Nadel, 1984, s. 159f. Nadel ser mycket positivt på metaforen som stilmedel. De metaforiska uttrycken kan, enligt honom, samordna den diakroniska och synkroniska berättelsestrukturen så att det förflutna blir närvarande. Metaforen förmår i sig förena fakta och tolkning och olika tidsplan så att fragmenten från det förflutna kopplas till biografens och läsarens tid. Metaforen är också ett stilistiskt omväxlingsmedel för att biografen inte alltid skall behöva hemfalla till språklig upprepning av fakta, dokument och kronologi. Metaforen kan alltså ge en abstrakt föreställning om inbördes förhållanden, baserade på tolkning och analys. Att Bergh sparsamt hellre väljer metonymin än den översättande metaforen som bildstilistiskt uttryck tror jag hänger samman med hans redovisade stilistiska premisser. I Birgittas uppenbarelser förekommer oftare kraftfulla metaforer än förskjutningsalluderande metonymier. Bergh framhåller att han föredrar Birgittas utveckling från ”metaforsjukan” till en mer språklig renhet. De senare texterna är, enligt honom, litterärt sett mer högtstående. Bergh, 2002, s. 126. Madelénats tankar om vikten av biografens medvetna berättarhållning, tidsbehandling och syntax är aktuella inför denna biografi, som skapas genom syntaktiska, rytmiska kompositionsgrepp snarare än genom metaforer och andra stilmedel. Madelénat, 1984, s. 149ff

³⁹⁷ Metonymin är en metaforisk förskjutningsteknik för att ersätta ett tecken med ett annat beroende på associationsnärlighet snarare än på grund av likhet. Nadel, 1984, s. 159f., anser att metonymin förtätar texten genom att dess innebörd ökar och att den höjer biografins realistiska stämning. Genom jämförande allusioner och genom att belysa företeelser i den biograferades omgivning kan han/hon beskrivas på ett mer klagande sätt, säger Nadel. Denna förskjutnings- och allusionsteknik är genomgående hos Bergh. Bergh, 2002, s. 27-28, 91-92, 166-167, samt s. 182, där Bergh konstaterar att ”Nu mer än någonsin liknar Birgitta en polis med häktningsorder”.

³⁹⁸ Bergh, 2002, s. 26, 31, 45, 62, 92.

³⁹⁹ Bergh, 2002, s. 53, 67, 84, 113, 148, 159, 170, 182, 199.

⁴⁰⁰ De många beundrande eller sakligt positiva bilderna av Birgitta lämnas åt sidan i introduktionen. Bergh refererar Martin Luthers och andra ledande reformationsmäns syn på Birgitta, drottning Kristinas

Att hon en gång helgonförklarats (1391) av påvekyrkan är för övrigt ingenting som en hederlig svensk skattebetalare – lutheran eller hedning – skall behöva låta sig imponeras eller luras av”.

Efter denna antihagiografiska bekännelse går Bergh till rätta med de nedvärderande och förlöjligande historiebilderna av Birgitta. Själv presenterar han ett biografisk-psykologiskt porträtt av henne som en pendlare mellan ”naturligt jag” och ”idealjag”.⁴⁰¹ Det naturliga jaget vill hellre promenera omkring i Rom än studera grammatik, slits mellan skönhetsflärd och fattigideal, dras till bordets gåvor medan samvetet påminner om askesens krav. Följden blir att Birgitta beskrivs som ”närmast neurotiskt överdriven i sin lydnad mot biktfadern” och att Maria kommer att fungera som ”en projektion för Birgittas idealjag”.⁴⁰² Konflikten uttrycks i en pendlande kamp mellan ödmjukhet och aggressioner, vrede eller ”lusten att ge igen”.⁴⁰³ I många texter kan vi, enligt Bergh, se en

spänning mellan det som den naturliga människan Birgitta tycker och vad hon tror att de himmelska makterna (eller kyrkan, den kristna läran) vill att hon skall tycka. Kanske kan man tala om en konflikt mellan naturligt jag och idealjag.⁴⁰⁴

Berghs Birgittabild fokuserar på författarskapet. Enligt alla måttstockar måste Birgitta anses som ”ett religiöst och poetiskt snille” och han talar om ”ett stort och imponerande författarskap”.⁴⁰⁵ I likhet med övriga biografer noterar Bergh också den ojämna kvaliteten i det samlade verket. Den extatiska Birgitta är synligare i denna biografi än i många tidigare. Bergh framhåller ändå att gudomlig ingivelse, extas eller uppenbarelse

kommentar, August Strindbergs gestaltningar, Henrik Schücks litteraturvetenskapligt psykologiska konklusion av Birgittas mentala tillstånd samt neurologen Marie-Louise Landtbloms lanserade teori om att Birgitta skulle ha haft en hjärntumör som gav epileptiska anfall. Martin Luther kallade Birgitta för ”Die tolle Brigit”. Drottning Kristina framhöll, på tal om sin medeltida landsmaninna, att hon själv hellre ville ”räknas bland de vettiga än bland de heliga”. Strindberg skrev: ”Birgitta. Oregelrig kvinna. Den härsklystna profetissan: fick smörj som barn därför att hon var högfärdig. Profeterar, men klickar”. Citerat genom Bergh, 2002, s. 11-13.

⁴⁰¹ Bergh, 2002, s. 135-136, 138, 139, 141-142, 145, 147-148, 169, 184.

⁴⁰² Birgittas mariologi och förhållande till gudsmodern har studerats ur ett feministteologiskt perspektiv särskilt av Kari Børresen och Helga Koch samt med feministisk dekonstruktionsmetod av Ebba Witt-Brattström. Børresens feministteologiska analys av Birgittas Gudsbild, mariologi och kristologi ger vid handen att Birgittas gudsspråk förblir bundet vid det patriarkala schemat – i motsats till de båda andra medeltida förmödrarna, Hildegard av Bingen och Julian av Norwich, som uppenbarar kvinnans fulla gudslighet genom metaforisk feminisering av Kristus som gudomlig vishet och treenig moder. Birgitta begränsar kvinnan till hennes identifikation med Maria. Det egna, och originella uppslaget i Birgittas kristotypiska mariologi är, enligt Børresen, en tillfällig ”exemplarisk intension med ett omöjligt innehåll” och suddas mer eller mindre ut av Birgittas följsamhet gentemot biblisk, patristisk och medeltida tradition där modersmetaforiken är återkommande. Birgittas annorlunda perspektiv gör att hon står utanför skaran av övriga kvinnliga mystiker. I stället för att feminisera det gudomliga, gudomliggör hon det feminina genom att göra Maria kristotypisk. Birgitta sträcker sig så långt att hon ger en mariocentrisk orsak till inkarnationen: Marias kärlek och medlidande, genom vilken Guds nåd realiserades, förutsågs före tidernas begynnelse. Børresen, Kari, ”Birgitta’s Godlanguage: Exemplary Intention, Inapplicable Content”, *Birgitta, hendes værk och hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 22ff.

⁴⁰³ Bergh, 2002, s. 100, 142, 145, 148.

⁴⁰⁴ Bergh, 2002, s. 139.

⁴⁰⁵ Bergh, 2002, s. 14, 21, 55-56, 103, 120. Henrik Schück och Lydia Wahlström företrädde samma åsikt, som vi såg tidigare i denna avhandling. Knut B. Westman var däremot kritisk till det litterära värdet. Sven Stolpe lyfte fram författaren, men är mycket ambivalent till den skiftande kvaliteten, medan Birgit Klockars ville markera en skillnad mellan vanligt författarskap och uppenbarelser.

inte var nödvändiga förutsättningar för hennes författarskap. Koncentrationen läggs på Birgitta som författare, men biografen påpekar:

Hon sneglar inte på publiksmak eller dagskritik. Hennes författarskap är en religiös pliktuppfyllelse. Så fort hon försattes i de speciella trancetillstånd som hon själv har beskrivit, då hon var ”vakande och ej sovande” eller, som hon också ofta säger, ”vaken och försänkt i bön”, var hon beredd att ta emot, memorera och därefter nedteckna eller diktera vad som ingivits henne ”i anden”. Sedan den teologiska expertisen hade övertygat henne om att hennes ingivelser var gudomliga budskap till mänskligheten, var valet inte svårt: allt det hon uppfattade som himmelska meddelanden var hon helt enkelt tvungen att vidarebefordra. Att sovra hade varit detsamma för Birgitta som att brista i lydnad mot Gud.⁴⁰⁶

Som författare visar hon ofta ett ”brådskande, nervöst jagande efter bilder” och fullföljer inte alltid med sin jäktade stil tankegången på ett konsekvent sätt. Hennes uppenbarelser är ”mycket originella” och hon gör i sitt bildspråk ”bruk av snart vad som helst, allt från igelkottar till barnmorskor”. Inte sällan ger erotiken stoff till det birgittinska bildspråket och ”motivet mor och moderlighet ligger naturligt nog nära till hands för åttabarnsmodern Birgitta”. De verkningsfullaste, och litterärt mest fulländande texterna, finner Bergh från slutet av Birgittas livstid när metaforerna har avdunstat ur hennes stilistik.⁴⁰⁷ Dramatikern Birgitta lyfts fram genom de dialogiskt konstruerade uppenbarelserna som visar hur:

Birgitta, ungefär som en dramatiker, spaltar upp sitt psyke i flera roller som hon försöker skänka trovärdighet. Ser man hennes uppenbarelser som det litterära uttrycket för en kommunikation, där hon själv fungerar som avsändare och mottagare, blir ju dialogformen mycket naturlig.⁴⁰⁸

I en jämförelse mellan de olika författartertemperament som karaktäriserar Birgitta och magister Mathias ger Bergh ännu en bild av Birgitta:

Den lättsamma och delvis uppslupna attityd Mathias här lägger i dagen har som bekant paralleller i bildkonsten, särskilt i det medeltida kyrkomåleriet och i folktron. Hos Mathias biktbarn Birgitta hittar man däremot inte ett spår av ett sådant lättsinne, och bland annat här går temperamentsskillnaden mellan de två författarna tydligt i dagen. Mathias var teolog och intellektuell, medan Birgitta snarare var profet, och profeter skämtar inte; den som skrattar vid läsningen av Birgittas *Uppenbarelser* gör det knappast med författarinnans goda minne.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Bergh, 2002, s. 115-117,169. Bergh påminner om att i orden ”ingivelse” och ”inspiration” har ingått en förståelse av något utifrånkommande. Att Birgitta inte sovrade i texterna innebär inte att hon var omedveten om att texterna behövde bearbetas innan de fick den önskade formen. Bergh redogör för den språkliga formgivningprocessen och Birgittas öppenhet för biktfadernas justering av hennes uppenbarelser. Birgit Klockars gör också, som jag kommer att visa i analysen av hennes Birgittabiografi, en viktig distinktion mellan att se revelationerna enbart som skönlitteratur och att lyfta fram den religiöst kreativa grunden, och pliktuppfyllelsen, i texterna.

⁴⁰⁷ Bergh, 2002, s. 121-130, 151, 196, 219.

⁴⁰⁸ Bergh, 2002, s. 139.

⁴⁰⁹ Bergh, 2002, s. 149. Emilia Fogelklou och Toni Schmid fann däremot en drastisk och burlesk humor hos Birgitta. Stolpe, 1973, del 2, s. 43, hittade också spår av humor när Birgitta var på gott humör.

Ingen plutarkisk dubbelkaraktäristik förekommer i denna biografi. Det konstateras att Birgitta har fredsambitionen gemensamt med Jeanne d'Arc, den ena med vapen i hand och den andra med diplomatiska medel, men i övrigt beskrivs Birgitta både individcentrerat och individualistiskt.⁴¹⁰ Scener ur både *Acta* och *Reuelaciones celestes* används för indirekt karaktäristik, men underställs biografens egna bilder av det svenska helgonet och hans käll- sannolikhets- och tendenskritiska tolkningskonklusion i en dubbelstruktur av diakroniska och synkroniska berättelselinjer.

Motstridigheten, pendlingen mellan olika känslor, förs in som psykobiografiskt schema redan inledningsvis i biografien. Här avviker Bergh från samtliga tidigare Birgittabiografer genom sin blyxtbelysning av en Birgitta som ofta är otrygg, rädd, tvivlande. Tanken på att hennes extatiska tillstånd i själva verket kunde vara framkallade av djävulen förföljde henne bevisligen under lång tid, ända tills hon blev förvissad om sin gudomliga mission. Redan i barndomsskildringarna manifesterar sig en förtröstan som växlar med skräck, en rädsla som uttrycks som tvivel i vuxenlivet inför de egna visionerna:

Den lilla berättelsen ger det moderlösa, utackorderade och därför kanske otrygga barnet i blyxtbelysning. Orden ”han som brukar hjälpa mig” är genom den Kristusförtröstan de röjer en viktig pusselbit för förståelsen av Birgittas sedan barnåren odlade religiositet. Men hennes förtröstan växlar med skräck. Mitt under en lek med sina kamrater på Aspanäs får Birgitta syn på en djävul ”med hundra händer och fötter och på alla sätt fullständigt oformlig”. /.../ Tydligare kan man inte se hennes pendlande mellan djävulsskräck och Gudsförtröstan.⁴¹¹

Birgitta omtalas av Bergh som ”den begåvade och spännande lagmanshustrun”, ”den aristokratiska Birgitta”, ”svensk adelsdam”, ”det begåvade och kanske attraktiva bikt-barnet”. Hon har sinne för konkretion och sensualism. Hon visar en ”stark verklighetsanknytning och står med båda fötterna på jorden, väl orienterad i det praktiska livet och alla dess detaljer”. Jämfört med den mer medelmåttige Ulf är hon ”färgstark”. Bergh talar om ”den alltid lika sensibla Birgitta” och om hennes ”psykologiska skarpblick” som är väl betygad på flera ställen i *Acta*.⁴¹² Hon är ”kompromisslös i sin kamp” och utövar ”auktoriteten hos den som vidarebefordrar överhetens bud” men

vilket egentligen är något annat än det man kallar civilkurage. Den självsäkerhet och myndighet hon utstrålade kan snarare jämföras med den odiskutabla auktoritet som utgår från en polis med häktningsorder.⁴¹³

Epiteterna är som synes få. En oanalyserad och okommenterad bild glimtar då och då till i texten. Den lägger tyngdpunkten inte vid lagmansänkan utan vid lagmansdottern (min kurs.). Följdriktigheten i denna syn på Birgitta, som tar latentpsykologisk utgångspunkt

⁴¹⁰ Bergh, 2002, s. 29.

⁴¹¹ Bergh, 2002, s. 34-36. Denna pendling återkommer biografien igenom som konstituerande själsdrag. Se t.ex. s. 42, 44, 52, 62, 78-79, 49-150. Som Bergh påpekar kan vi faktiskt utläsa ur källmaterialet upprepade beskrivningar av Birgittas närmast paniska skräck för att vara lurad av djävulen, lögnens fader.

⁴¹² Bergh, 2002, s. 48, 67, 122, 132, 137, 146, 177, 185.

⁴¹³ Bergh, 2002, s. 90-92, 109. Citatet återfinns på s. 91-92. Samma bild återkommer, s. 182, där Bergh konstaterar att ”Nu mer än någonsin liknar Birgitta en polis med häktningsorder”.

även i hennes förhållande till fadern, synliggörs genom att Bergh avslutar biografien med följande ord: ”Så slutar Birgitta Birgersdotter sitt liv”.⁴¹⁴

Detroniseringen av Sven Stolpes och Hjalmar Sundéns Birgittabilder, som jag analyserade fram deras respektive biografier från 1973, d.v.s. den sexualneurotiska och socialrevolutionära profeten, är närmast total i sitt konkluderade koncentrat:

Detta och mycket annat i Birgittas uppenbarelser visar inom parentes att hon ägde en självklar trygghet i sin kvinnoroll. Att hon i egenskap av kvinna skulle ha känt något som helst hot från manssamhället och dess patriarkaliska strukturer går inte att belägga, vilket å andra sidan kan tänkas i varje fall delvis hänga samman med hennes klasstillhörighet i den högre aristokratin.⁴¹⁵

Hjalmar Sundéns religionspsykologiska analys av Birgitta bildar däremot ett starkt underlag för Berghs tolkning. Utan att det skrivs in öppet i texten märks en följsamhet gentemot den sundénska bilden. Men i Berghs biografi möter vi den framställd utan de psykoanalytiska och teoretiska ”byggnadsställningar” som omgav Birgitta i *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud*. Han speglar Sundéns roll- och relationspsykologiskt tecknade Birgittabild mot källorna som korrektiv och med Birgit Klockars källkritiska korrigeringar noggsamt i minnet. Så följer Bergh till exempel tolkningen av visionära tillstånd enligt teorin om ”hypnagogt bildspel”, läser in Birgitta själv i ”Frågornas bok” och utgår från en ömsesidig beroenderelation mellan henne och magister Mathias.⁴¹⁶ Relationen till Mathias ger en bild av Birgitta:

Birgitta, som av den professionella teologen Mathias stärkts i sin tro på att vara ett språkrör för Gud, är i sin tur beredd att stödja honom och förmedlar till på köpet himmelsk garanti att han som bibelforskare är otadlig. De är ömsesidigt beroende av varandra och har därför ett intresse av att applådera varandra. Det är svårt att fria sig från intrycket att Birgittas umgänge med Mathias var en viktig och gynnsam, kanske den avgörande betingelsen för att hon nu allt oftare hemsöktes av extatiska upplevelser. Stödet från Sveriges främste teolog stärkte henne naturligtvis i övertygelsen om att vara Guds språkrör. Den lärde Mathias, som väl dittills träffat på mystikerna endast i litteraturen, måste ha blivit upprymd över att nu ha lärt känna en livs levande sådan, i samma stift och allt. Han visade sitt entusiastiska intresse, hon kvitterade med nya himmelska rapporter, av vilka flera ägde ett för honom själv mycket behagligt innehåll.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Bergh, 2002, s. 80, 134, 219. Iakttagelsen, minimal visserligen, är viktig. Alla biografier fokuserar kring det moderlösa barnet. Birgitta som sin fars dotter har förbigåtts i levnadsteckningarna utom i en reflektion av Stolpe, 1973, del 2, s. 212 där han skriver att hon med glädje ”böjer sig för en fadersgestalt som hon tidigt förlorade på Finsta, och vars roll hennes svage make aldrig kunde fylla ut”.

⁴¹⁵ Bergh, 2002, s. 199. Också teorierna om Birgittas och Ulfs eventuella ”äktenskapliga problem”, som framhölls i både Sundéns och Stolpes levnadsteckningar, skjuts åt sidan i Berghs biografi. Relationen framställs källbaserat sakligt och i grunden positivt. Bergh, 2002, s. 132-135. Jfr Stolpe, Sven, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973, s. 40-55, 63, 113, 117-119, 154-155 samt Sundén, Hjalmar, *Den heliga Birgitta. Ormungens mor som blev Kristi brud*, 1973, s. 22, 42, 48-51, 60, 80, 130, 151-152, 182, 208-209, 212, 226.

⁴¹⁶ Bergh, 2002, s. 47-53, 58-59, 69-84. Jfr Sundén, 1973, s. 46-51, 76-90, 188-195. I enlighet med Klockars gör Bergh dock här den justerande reservationen att källmaterialet inte tillåter tolkningen av en dramatisk brytning mellan Birgitta och magister Mathias. Jfr Klockars, 1976, s. 123, 127.

⁴¹⁷ Bergh, 2002, s. 49-51. Schück ser denna relation som central på precis samma sätt som Bergh. Schück, Henrik ”Några anmärkningar om Birgittas revelationer”, ingår i *K. Vitterhets Historie och Antikvitets Handlingar*, 33, Stockholm 1901, s. 7-11. Samma gäller Gustaf Bergström i *Sancta Birgitta*, Örebro 1898, s. 28-31, och Sven Stolpe, 1973, del 1, s. 90.

En återkommande Birgittabild i Berghs biografi speglar väntan och tålmod. Här tecknas huvudpersonens andliga utvecklingskurva in mellan förväntan, missräkning, frågande förvirring och slutligen den svårlärda insikten om att svaret kommer i sinom tid, att allt ligger i Guds hand, att inträningen i tålmod ibland är svaret i sig. Denna återkommande psykiska pendling inom Birgitta löper genom hela biografien. I en konklusionsbild skriver Bergh:

Mönstret känns igen. Den ”naturliga” människan Birgitta, medveten om verklighetens bistra villkor, gör sig begripligt nog bekymmer för hur hon skall kunna genomföra det hon ändå uppfattar som sin plikt. Så får hon en tillrättavisning, en påminnelse om något hon för länge sedan i och för sig lärt sig och förklarat sig införstådd med: att inte frukta något, att lita fullkomligt på Gud. Erfarenheterna i livet ger förvisso upprepade anledningar att misströsta. Övertygelsen om Guds skyddande hand, tilltron till hans i kärlek grundade förutseende och förutvetande, måste ständigt erövrats på nytt.⁴¹⁸

Balansräkningen mellan Birgittas imponerande drag och sämre sidor är sakligt bokförd i denna biografi. Om jag skall välja mellan att beskriva den som en ”snällhets- eller elakhetsexeges” är valet inte svårt. Empatin och inlevelsen spelar en stor betydelse för den biografiska bilden i *Den heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. Även om biografen allt emellanåt distanserar sig från sin huvudpersons idéer och agitationer med elegant raljäns och mildironisk humor framträder den välvilligt sympatiska inställningen till det biografiska subjektet. Det ”snällhetsexegetiska” draget kommer bland annat tydligt fram i viljan att tolka Birgitta utifrån hennes egna predikament och i den generösa återgivningen av andras bilder av det svenska helgonet. Det blir upp till läsaren att välja själv efter att Bergh lämnar textscenen och låter horisonten stå öppen:

Hennes skarpa utfall särskilt mot kyrkans män, som ofta andas oförsonlig vrede, står i bjärt kontrast till de visserligen ganska fåtaliga mindre stereotipa omdömen som finns bevarade om hennes personlighet. /.../ Vänlig glad och anspråkslös – man har svårt att tro att det är samma kvinna som dundrade med sådan ursinnig kraft mot påvar, kardinaler och andra potentater.⁴¹⁹

Vad titeln anbelangar kan man kritiskt framhålla att den inte helt motsvarar innehållet i boken. Profeten Birgitta figurerar frekvent men åttabarnsmodern tycks ha smitit iväg utanför berättelsens ramar. Barnen förekommer visserligen i biografien men inte mer än källmaterialet predisponerar dem till. Analysen av Birgittas relation till dottern Katarina är försynt förmedlad. ”Birgittas relation till dottern har varit en känslig historia och särskilt här tycks hon ha haft svårt att genomskåda sina egna bevekelsegrunder”, noterar Bergh. Det krävande och egoistiska draget i den modersauktoritära Birgitta växlar med det dåliga samvetet.⁴²⁰

⁴¹⁸ Bergh, 2002, s. 169. Se även s. 83-84, 87.

⁴¹⁹ Bergh, 2002, s. 109. Bergh refererar här till berättelsen i *Acta* om vad den engelska pilgrimen, Birgittas efterföljerska, Margery Kempe fick höra om Birgitta när hon besökte Rom år 1414. Birgitta hade ett ”skrattande ansikte” enligt en tjänsteflicka som hade bott hos Birgitta. Bergh påpekar att denna notis kommer så oväntat, och bryter mot det övriga stereotipa *Acta*-materialet, att det just därigenom bär autenticitetens prägel.

⁴²⁰ Bergh, 2002, s. 143-146. Skildringen av den komplicerade mor- och dotterrelationen är jämförelsevis snällt hållen om vi läser den bredvid Gustaf Bergströms psykoanalytiskt hållna och mycket kritiska bild

3.3 Tiden och dess idéer

Med Hans Furuhagens biografi *Furstinnan av Närke som blev heliga Birgitta* fick vi 1990 den första profana Birgittabiografen.⁴²¹ Biografens avklädning av det kristna ideologidraperingen omkring Birgitta innebar visserligen ingen provokativ profanation men nog en distorsion i sitt medlöperi med tidens avkristnade medvetande. Sekulariseringen hade redan då ersatts med en tro på sekulariseringen. Tio år senare, när Birger Bergh presenterar sin Birgittabild, är det nödvändigt med en mentalitetshistorisk översättning för att den biografiska transformationen mellan olika kognitiva världar skall kunna tas emot av läsarna. När vi använder Birgittabiografierna som tidens lackmuspapper ser vi en tydlig idéhistorisk kurva: från införståddheten i kristendom via jämförande tolkning med andra religioner till en rationellt baserad klivenhet följd av sekulariserad tolkning och slutligen, hos Bergh, en återintroducering i den kristna tankevärlden för inte bara en avkristnad publik utan ett delvis nyhedniskt samhälle. Referensramarna och det mentalitetshistoriska innehållet måste återkodas och skrivas in på nytt. Kanske kan man läsa denna återpåklädning av kristendomen som ett tecken på att det inte längre är politisk inkorrekt att räkna med religiösa motiv och en uppriktig andlig hållning i den biografiska förståelsen. Problemet skulle då inte längre vara av ideologisk art utan snarare handla om kognition och idéhistorisk förståelse.

Postmodernistiska influenser är tydliga i *Den heliga Birgitta. Åttabarnsmor och tolkningen*. Den dekonstruktivistiska hermeneutiken gör att jag gärna vill tala en skarp distinktion mellan *läsning* eller *tolkning* av Birgittas uppenbarelser som underlag för den biografiska förståelsen. Birger Bergh arbetar med en konsekvent psykologisk-hermeneutisk tolkning av det lästa. En medveten tolkning väljer en normgivande historisk bakgrund, med vilken texten skall förbindas. Texten ses som en helhet av sammanstrålade meningsprocesser och tolkningen söker en ordning i form av förbindande relationer mellan textens element. Den medvetet verksamma tolkningen avser att ge svar på frågor om textens modalitet, ikuggning, referens, figuration och poäng. Tolkningen, till skillnad från läsningen, ”bestämmer sig för vilket ’slag’ det skrivna tillhör” och ”den sluter texten i möjligast mån och förankrar den i en utsägelsesituation, med följden att den får ett budskap”, skriver Horace Engdahl.⁴²² Modulationen i den medvetna tolkningsanalysen traderar inte en simultanöversättning eller skapar en låst hegemoni i form av intellektuellt övervåld mot texten.

ifrån slutet av 1800-talet. Framför allt synar Bergström Birgitta som destruktiv kraft i hennes relationer till andra människor. I dottern Karin ser han det främsta offret för Birgittas hänsynslösa framfart. Bilden är starkt känslös och medlidande tecknad. Karin tvingas, av Birgitta, till det största offer en kvinna kan tänka sig: lämna en älskad make. ”Hon blir en djupt olycklig kvinna hela sitt lif” eftersom hon är ”ett offer för sin moders vilja”, konstaterar Bergström. Den enda ursäkt som finns för Birgitta är att hon kanske förväxlar sin egen vilja med Guds vilja. Bilden av Birgitta blir en beskrivning av en egoistisk kvinna, närmast inhuman, och: ”Tragisk blir i alla fall Katarina, emedan hon ej egde samma tro som Birgitta. Hon har ingen frid, och hon anser sig själf för den olyckligaste människa på jorden”. Jfr Bergström, 1898, s. 102-103. Fogelklou vidrör försiktigt relationen men vill förstå och urskulda Birgitta samt harmonisera relationen, Fogelklou 1919, s. 123-127. Stolpe gör upp med Katarina-legenden på denna punkt till Birgittas fördel och menar att man inte kan sätta tilltro till berättaren. Stolpe, 1973, del 2, s. 70-77.

⁴²¹ Biografierna från 1970-talet skrevs ur ett delvis sekulariserat perspektiv, d.v.s. de psykologiska tolkningarna vägde lika tungt som de religionspsykologiska och förståelsekontexten utgjordes till hälften av den samtida socialpolitiska situationen. När Hans Furuhagen och Birger Bergh utkom med sin biografi hade religionen, kristendomen, som gemensam kulturell och andlig förståelsekontext inte ersatts endast med den sekulariserade samtidsblicken på utan med en ideologi som snarare kunde kallas en *tro* på sekulariseringen.

⁴²² Engdahl, 1986, s. 171.

Trots den hermeneutiska inriktningen och de postmodernistiska inslagen förbindelsen ibland tunn till det sena 1900-talets positivismkritik och opposition mot hela kausalförklaringsprogrammet. Den kunskapsrelativism och subjektivism, som har präglat dessa debatter, lyser med sin frånvaro i Berghs biografi.⁴²³ Däremot installerar han sig själv både tryggare, självklart och subjektivt positionerad, i den biografiska texten, än många andra biografer. Även om subjektivitet antyder att varje tolkning är relativt beroende av uttolkarens egen tid visar Bergh ingen misstro mot det biografiska projektet som sådant. Han placerar sig synlig och tydligt igenkännbar i texten och visar ett djupt medvetande om biografins som ett möte mellan ett jag och ett du. Vi möter inte den biograferade i rollen av forskningsobjekt. Birgitta är ett biografisubjekt i denna tolkning, ibland rör hon sig fritt ibland färgas hon av biografen.

Berghs hållning till Birgitta erinrar om de komplikationer som artikuleras i den forskning kring kulturmöten och interkulturell kommunikation som på senare tid lyfts fram inom en mer kritisk-pragmatisk forskningsinriktning inom humaniora.⁴²⁴ Var går kommunikationsbarriärerna? Hur låsta eller obestämda är de? Hur bryts de ned för att vi ska kunna kommunicera och förstå? I den interkulturella kommunikationsforskningen handlar det om möten mellan olika kulturer. I Berghs biografi rör vi oss kring gränser och gränsoverskridande mellan olika tidsideologiskt färgade kulturmiljöer och livsåskådningsmässiga överideologier inom samma västerländska Europa. Frågan om kulturell olikhet och förståelse är bärande i Berghs biografiska ansats.⁴²⁵ Hans egna kommentarer, ibland empatiskt inkännande ibland frågande eller direkt repellerande, visar att gränsen är obestämd mellan det som är främmande och det som inte är främmande och obekant. Berghs hållning manifesteras både av ett parafrasiskt "ich kann mich in sie nicht finden" och ett wittgensteinskt "ich kann mich in sie finden". Pendlingen mellan polerna är inte ett svar eller ett mått på inlevelseförmågan. Svaret stiger fram ur en hermeneutisk och mentalitetshistorisk kognitionsprocess. Å ena sidan kan vi emellanåt ha en förståelsekapacitet inför något som tidsmässigt eller rumsligt inte befinner sig inom vår kultur. Å andra sidan är det inte självskrivet att människor upplever sig som en del av ett enhetligt meningssammanhang trots att de är starkt etablerade inom sin kultur.⁴²⁶ Att förstå en annan kultur innebär därmed inte att förstå alla eller de flestas beteenden i den; det är att "försöka hitta och förstå de inre kartor de navigerar efter". Det centrala är ändå inte kartorna, trosföreställningarna, värderingarna i sig utan de handlingar i vilka de tillämpas.⁴²⁷ Dessa komplikationer är inskrivna i själva biografitolkningen i *Den heliga Birgitta. Ättabarnsmor och profet*, inklusive insikten om att

⁴²³ Jfr Elzinga, 1989, s. 247-248.

⁴²⁴ Jfr Elzinga, 1989, s. 256ff.

⁴²⁵ Frågan var relevant även för Emilia Fogelklou, men i hennes biografi försvann själva tanken på biografins som ett kulturmöte med implicita problemkomplex genom den omedelbara intuitiva inlevelsen och identifikationen. Genom att dekonstruera Birgittas filosofiska och teologiska ideologsystem visar också både Birgit Klockars och Lars Bergquist på problemets relevans även om de inte inför mötet som en smidig oscillation och som en premiss för den biografiska tolkningsförståelse på samma inherent metodiska sätt som Bergh.

⁴²⁶ Winch, Peter, 1995, "Kan vi förstå oss själva", ingår i *Glänta* 1-2/1995, s. 104f. Resonemanget utvecklades i Nynäs, Peter, *Bakom Guds rygg. En hermeneutisk ansats till interkulturell kommunikation och förståelse i industriella projekt*, Åbo 2001, s. 89-91 där även Wittgenstein apostroferas.

⁴²⁷ När jag jämför Berghs biografi med Fogelklous, Sundéns, Stolpes, delvis också Klockars, är Bergh utan tvivel den författare som är mest medveten om främlingskapets komplikationer i mötet och kommunikationen: den biografiska textens jag och du. De övriga biograferna vill ge en heltäckande tolkningsbild; Bergh gör uppehåll vid frågetecknen.

språk och kommunikation i sig är uttryck för främlingskap. Biografen ger uttryck för en självbiografisk insikt om det egna främlingskapet.⁴²⁸

Som biograf har Birger Bergh haft det mer välförspänt än många andra av Birgittas levnadstecknare. Han befinner sig mitt inne i biografiboomen på den svenska bokmarknaden, som vi väl får associera till det historieintresse och den debatt som blomstrade upp efter utställningen ”Den Svenska Historien”. En lång⁴²⁹ räckta biografier, främst över kungar och kulturpersonligheter, har sedan dess lämnat tryckerierna. Man kan anta att den rika publikationsströmmen, och intresset bland den läsande allmänheten, har höjt kraven på det populärvetenskapliga framställningssättet. Bergh verkar, mer än någon annan av Birgittas biografer, vara målinriktat medveten om publikens förväntningar och fordringar på en läsvärd historisk eller biografisk text. Han uppfyller inte bara de epistemologiska minimikraven för en populärvetenskaplig och modern biografi i tiden utan också den solida kunskapsgrund som läsarna har blivit bortskämda med sedan Peter Englund's Poltava-bok. Det är just denna kombination mellan lärd vetenskap och ett stilistisk-dramatiskt drivet skrivsätt som får hans biografi att avvika ur historiografin. Han kryssar spirituellt och med solid lärdom mellan populärvetenskapens Scylla och den professionella tråkhistoriens Karybdis, som under 1900-talets sista decennium har påtalats i massmediadebatten om historievetenskapen.⁴³⁰ Underhållningsvärdet i biografen är ett extratillägg och säger en hel del om tidens förväntningar. Allvar i kombination med humor och lättsam ironi har inte tidigare utgjort ingredienser i Birgittabiografiken. Tiden har kommit när biografen vågar närma sig Birgitta med raljans.

Att Bergh har haft möjlighet att följa de feministteologiska tolkningarna av Birgittas uppenbarelser från de senaste decennierna har antagligen bidragit till hans hållning inför de tolkningar som har konstituerat både prefeministiska och feministiska Birgittabilder.⁴³¹ Refererande till den vision, där Birgitta ser herdarna besöka Maria och Josef för att få reda på det nyfödda barnets kön, konstaterar Bergh:

Hade barnet varit av kvinnligt kön, skulle herdarna med andra ord ha hastat vidare. Men det är av stort intresse att se att Birgitta tydligen i och för sig hade kunnat föreställa sig att änglarna sagt att ”världens frälsarinna” var född.⁴³²

⁴²⁸ Kristeva har ägnat ett specialstudium åt främlingskapet med en betoning av ett kulturanalytiskt och psykoanalytiskt angreppssätt. Bergh balanserar på samma lina: främlingskapet som både möjlighet och fara i alla (inklusive biografirelaterade) relationer. Birgitta är för honom den andra/den främmande som ibland kan förstås, ibland inte. Frågan rör sig inte bara på de idiografiska och nomotetiska vetenskapernas fält utan berör möjligheten till genuin förståelse och avhållsamhet inför gränser som verkar (bör vara?) stängda.

⁴²⁹ Här vill jag återknyta till kritiken mot biografiken. Biografiböljan har kanske förstärkt konkurrensen mellan biografiskrivande historiker och därmed skärpt kraven på litteraritet och i förlängning utvecklat biografen. Vi kan kasta om Niels Thomsens tanke på historikernas turist- och businessklass och undra om den kraftiga biografiproduktionen kanske gallrar ut biografernas interna turistklasser? Jfr Thomsen, Niels, ”Biografiens nye bølge – en skæv sø”, *Historisk Tidsskrift*, 97, 1997, samt B.E Jensens återgivning av Thomsens kritik och hans egen polemik mot tankarna i *Livet fortalt*, 1999, s. 215-219.

⁴³⁰ Jfr Zander, 2001, s. 422-443.

⁴³¹ Bergh, 2002, t.ex. s. 199. Manssamhället och dess patriarkaliska strukturer utgjorde, enligt Bergh inget hot för Birgitta. Bergh företräder närmast en tolkning baserad på klasstillhörighet när det gäller medeltidens Birgitta, vilket jag själv också tror att är väsentligt när man närmar sig Birgittas tankevärld på 1300-talet.

⁴³² Bergh, 2002, s. 199. Visionen återfinns i *Rev* VII:23 och lyder: ”Änglarna hade nämligen kungjort för dem att världens ”frälsare” var född, och de hade inte sagt ”frälsarinna”. Då visade den jungfruliga modern för dem att barnet var av manligt kön. Herdarna tillbad honom genast med stor övrdnad och glädje”. *Renelaciones celestes*, Book VII, ed. by Birger Bergh, Uppsala 1967, *Rev*. VIII: 23. I sv. övers. *Himmelska upp.*, Band 3, bok 7, kap.23, s.240. Denna tolkning kan på ett spännande sätt kontrasteras mot Ebba Witt-Brattström dekonstruerade Birgittabild. Med ledning av Freud, Melanie Klein och Julia Kristeva gör Witt-

Många biografier betonar förvånat hur Birgitta lyfter fram Maria som förlöserska. Man har till och med velat se hennes kraftfulla Mariabild och passionen för den himmelska modern som ett förfeministiskt drag. En teologisk bredvidläsning ger dock vid handen att Maria inte bara symboliserade bilden av kyrkan; bilden av henne som co-mediatrix har dessutom djupa rötter i tidig kristen spekulation. Augustinus framhåller Maria som Kristi medhjälperka i försoningsverket. I medeltiden talas analogt om Maria och Kristus i hans mänsklighet, något som har en solid grund i fornkylkligt tänkande. I både östlig och västlig patristik utvecklades den paulinska Adam/Kristus-typologin med en Adam/Eva-Kristus-Maria-typologi för förståelsen av frälsningsverket. Enligt Helga Koch går detta som ett ledmotiv genom Birgittas uppenbarelser. Vidareutvecklingen av den paulinska kyrkoförståelsen, som ser Kristus som kyrkans huvud och mystiska lekamen, betyder att Maria redan i fornkylkan, analogt och symboliskt, men också på ett djupare typologiskt och personidentifikatoriskt plan, sågs som kyrkan själv.

Berghs presumtiva "världens frälsarinna" är ett riktigt litet textfynd som samtalar med ett postmodernt feministteologiskt perspektiv.

3.4 Förmedlingsrummets ekoeffekt

Vilka ekon hörs i Birger Berghs biografi? Hur etableras relationen mellan samtiden och den biografiska texten? Vilka tilläggskunskaper ger biografen i sitt förmedlingsrum? Återfinns apologetiska tendenser och polemiska sekvenser i texten? På vilket sätt uttrycker biografen sin egen livs- och människosyn? Hur korrelerar fackhistoriska käll- och tendenskritiska krav med biografisk trovärdighet? Hur fungerar biografien läst mot den moderna biografins teori- och metoddiskussioner?

En del biografiforskare har tolkat begreppet sympati som projicering. Andra har uppfattat sympatin som uttryck för distansering. Även identifikationen har av vissa forskare framhållits som något positivt, medan andra igen har insisterat på en distinktion mellan empati och identifikation/projicering.⁴³³ I Berghs kontext möter vi sympati och empati på distans. Rollysons definition av den graviterande biografen som söker sig till det han delar gemensamt med sin huvudperson är inte aktuell för Berghs del.⁴³⁴

Bergh kombinerar Helmut Scheuers och Daniel Madelénats biografiideal genom att dels följa en koncentrerad kring huvudpersonens personliga utveckling och dels stämma av relationen mellan Birgitta och den omgivande kulturen. Det senare görs på det diakrona planet i Birgittas kronologiska liv och på det synkroniska planet dels under hennes tid och dels i läsarens/biografens tid.⁴³⁵

Brattström en postmodernistiskt laddad psykoanalys av Birgittas textvärld. Här är det främst fråga om visionernas genomsläpplighet som synliggörare av kvinnopsykets paranoia i den medeltida kvinnoverkligheten. I freudiansk betydelse står paranoia för mycket mer än förföljelsemani: det inbegriper storhetsvansinne, erotomani och överdriven svartsjuka. Det teologiskt mest märkvärdiga i uppenbarelserna, Birgittas mariologi, bildar analysperspektivet. Witt-Brattström frågar sig hur hon har fått sina ur klerikal synvinkel skamlösa skrifter sanktionerade av katolska kyrkan och spridda över hela Europa: "Även om hon inte var ensam om att propagera för en bättre könsbalans i treenigheten, så kan det inte ha undgått kyrkan att Birgitta, medvetet eller ej, i sina uppenbarelser framställer Gudamodern som överordnad sonen". Witt-Brattström, Ebba, *Ur könets märker*, Stockholm 1993, s. 55-60.

⁴³³ Jfr Larsson, 2003, *Text och tolkning*, 2003, s. 19-22.

⁴³⁴ Rollyson, 2002, s. 366.

⁴³⁵ Larsson sammanfattar de både biografiforskarnas ideal i "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?", 1989, s. 33.

Förutom Birgit Klockars är Birger Bergh den trågnaste Birgittaforskaren bland de biografier som ingår i denna analys. Han är den som har tillbringat längst tid tillsammans med sitt biografisubjekt innan han delger oss sin bild av henne i *Den heliga Birgitta. Ättabarnsmor och profet*. Denna långvariga relation kan vi jämföra med en familjerelation. Jag ser en kvalitet i denna biografis biografteoretiska potential som liknar Mats Furbergs konklusion:

Står någon oss nära, ser vi hur olika hon sanningsenligt kan beskrivas. Detta är truismen att hon kan betraktas från många håll, i olika fält av relationer, i olika tidsavsnitt, osv. osv. Detta är också truismen att hon, hon som vi känner så väl, är oförutsägbar, kan överraska oss, glädjande eller smärtsamt. I praktiken är den truismen ett starkt incitament till grubbel på viljans frihet: aldrig kunde vi drömma att *hon* skulle göra detta! De stora romanförfattarna inskräper att hur snara vi än är till svepande omdömen om dem vi obetydligt känner ("Han är en snåljap och hon är en satmara"), så vet vi med oss att vi karikerar. Våra närmaste faller vi inga dylika omdömen om, ty vi vet för mycket.⁴³⁶

Berghs biografi förmedlar ett starkt avståndstagande till just det slag av etiketterande och svepande omdömen, som har karakteriserat många Birgittatolkningar. I Birgittabiografiernas historiografi har vi sett hur utpekandet av en viss personlighetstyp/kvinnotyp har ersatts med psykobiografiska beskrivningar.⁴³⁷ Bergh ersätter inte detta utpekande (i kritisk eller hagiograferande riktning) med enbart psykologiserande beskrivningar av Birgitta. Beskrivningar räcker inte långt i en du-undersökning. Han visar i stället på biografisk forskning som en relation, ett dialogiskt samtal, ett umgänge med den döda så att hon börjar leva.⁴³⁸ Ett inträde som subjekt i biografien på det sätt Bergh visar är kanske ännu mer givande, både ur ett biografiskt och ur ett intellektuellt redovisningsperspektiv för att den biograferade inte skall bli helt indimrad i biografens egen ideologiska sfär. Bergh installerar sig i sitt förmedlingsrum med nyfikenhet, igenkännande och ibland förvåning. Om lättsamt ironiska eller humoristiska omdömen slängs ut i sidoviskningar till läsaren kvarstår ändå det flerperspektivistiska umgänges-sättet med Birgitta. Man vet vem som är vem. Subjektiviteten är redovisad; den fungerar perspektivistiskt till objektiviteten.

"Våra närmaste faller vi inga dylika omdömen om, ty vi vet för mycket" reflekterar Furberg. När jag jämför Berghs biografi, skriven efter ett fyrtioårigt textuellt samliv med Birgitta den heliga, och Sven Stolpes dissekering i småbitar där varje del sattes under biografens förstoringsglas och identifierades med tvärsäkerhet och Hjalmar Sundéns (dock med mer ödmjukhet inför sanningsvärdet) blottläggande av Birgittas undermedvetna, är Berghs diskretion anmärkningsvärd. Frågetecken skrivs ofta in framför den person i historien som han är den förste av biograferna att känna bäst. Jag ser en viktig etik biografiingrediens här: Berghs text tål att Birgitta skulle uppstå från de döda och

⁴³⁶ Furberg, Mats, *Du*, Stockholm 1999, s. 68.

⁴³⁷ Ett visst utpekande förekommer visserligen genom Berghs metonymier, men de hålls inom sin explita *in situ*-situation. Detta utpekande handlar inte om att en gång för alla fastställa Birgittas drag; hon rör sig också genom texten med föränderlighetens fart.

⁴³⁸ Jag vill återknyta här till Liz Stanleys feministteoretiska biografisyn där hon talade om ett "mikroskopiskt" och ett "kalejdoskopiskt" närmelesätt. Den ofrånkomliga subjektiviteten fick henne att efterlysa en intellektuell redovisning av biografen. Jag ser ett gott alternativ i Berghs metod och biografiteoretiska närmelesätt, som kanske dessutom höjer de litterära kvaliteterna i biografien mer än infogandet av självbiografiska inslag eller redovisningar.

självt delta i en kritisk diskussion om biografien över henne.⁴³⁹ Ordväxlingarna skulle säkert bli häftiga, humorn kanske missförstås (Bergh menar ju att Birgitta saknar skämtlynnelse) men samtalet skulle låta sig hållas. Att visa respekt för att den döda inte kan försvara sig är det etiska imperativ som kan utläsas ur denna levnadsteckning. Den respekten går att förena med källkritik, tendenskritik och distans till huvudpersonen. Den burliska humor som Toni Schmid, Emilia Fogelklou och Sven Stolpe hittade hos Birgitta träffade ju mitt i prick när hon ville förlöjliga prelaterna i deras världslighet.⁴⁴⁰

Anne Birgitta Richard preciserar uppgiften för den litteraturhistoriska biografien som en koherent dokumentation av den mänskliga existensens och textens (de litterära verkens) säregenhet. Det handlar om att (med ”nykritiken” i minnet) kunna fasthålla enheten mellan existens, diktning, personligt liv och historia. Det specifikt litteraturhistoriska, skriver hon, är en reflekterande förmedling av förhållandet mellan liv och skrift, som det visar sig historiskt (socialt) och unikt. Den litterära biografins mål är att låta författaren komma till tals och synliggöras i hans/hennes historicitet, existentiella engagemang och verksamhet som författare. Kriteriet utgör då frågan om vilken slags historia biografien berättar, och om den överhuvudtaget är litteraturhistorisk eller om den är något i sig själv, alltså något annat än allmänmänsklig.⁴⁴¹ Ur detta moderna biografiperspektiv ter sig Berghs Birgittatolkning som en mycket medvetet uppbyggd litterär biografi. Bergh vet vad han berättar och för vem: texten ekar av en väckelse som inkluderar läsaren i samtalet. Ett tidsenligt biografimedvetande förmedlas genom textens tredubbla inriktning. Bergh uppehåller sig inte enbart kring vetenskapligt empiristiska problem i personhistorisk forskning eller faller för narrativa strukturer och berättarkonventioners grepp om den biografiska tolkningen. Inte ens receptionen ensam är avgörande för frågorna om biografins vara eller ickevara – eller *hur* den skall vara. I stället lyfts biografidiskussionen till en fråga som är konsekvent relationsbaserad till sin natur: biograferad-biograf-läsare.⁴⁴² Alla postmoderna skeptiska influenser till trots blir Berghs biografi ett fullkomnade av Leon Edels rekonstruktivistiska biografi-ideal: fri i formen, experimentlusta där dokumentär trovärdighet i botten speglas genom ett levande personporträtt, allt i välgjuten form, lika delar vetenskap som hantverk och konst med koncentration kring ett talande dramatisk-sceniskt urval i stället för faktaåtergivning. Men trots en vidsynt fokusering på det artistiska sätts tydliga gränser: ”substansen existerar innan berättelsen börjar”.⁴⁴³

I sin analys av det historisk-psykologiska forskningsfältet såg Jarrick fyra olika artikulations- eller medvetandenivåer: reflexiva tankar, doktriner, medvetna men oartikulerade tankar och slutligen alla omedvetna tankar. Människors mentala produkter kan lokaliseras till olika tankedimensioner. Även om Bergh inte företagit en textanalys enligt Jarricks schema förmedlar hans biografi ett medvetande om dessa skikt och hur de avspeglas i den biograferades texter och handlingar.⁴⁴⁴ Oberoende av Berghs egna inläsningar eller ej andas Foucault bakom kontexten. Bergh rör sig biografien igenom i ett ”utsägningsfält”. Foucault skriver i *Vetandets arkeologi* att ”en utsaga har alltid

⁴³⁹ Samma sak kan sägas om Wahlströms, Schmidts och Klockars biografier, men deras tolkningar är inga friktioner mot Birgittas egna tankar på det sätt som Bergh etablerar sig som motpart, uppfordrande och självständig dialogpartner. Snarare är de medtänkande och medtolkande biografier.

⁴⁴⁰ Jfr Stolpe, 1973, del 2, s. 43.

⁴⁴¹ Richard, Anne Brigitte, ”Liv og værk – den litteraturhistoriske biografi”, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E. Jensen Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 36-37, 40-41.

⁴⁴² Bergh, 2002, t.ex. s. 17, 25, 27-28.

⁴⁴³ Jfr Edel, 1984, s. 13-15, 192-196 samt Edel, 1973, s. 8

⁴⁴⁴ Bergh, 2002, t.ex. s. 28-31, 40, 48-51, 166-167.

marginaler befolkade av andra utsagor”. Foucault talar här om ett historiskt undersökningsobjekt i termen av ”arkivet”. Arkivet utgör ”en enhet av immanenta regler” för en praktik där samma regler gäller för alla individer som vill uttrycka sig inom det område som struktureras av vissa bestämda regler. Det utslagsgivande är att kunna manifesteras sig som den ”legitime” bäraren av ordet.⁴⁴⁵ Jag läser in likheten till det foucaultska närmelsesättet därför att Bergh inte behandlar Birgittas Uppenbarelser som en arkitektur av skilda våningar, organiserade i en viss hierarki, där idéhistoriska, mentalitetsmässiga och psykiska kontexter kan avläsas var för sig. Bergh opererar inte med kontext i traditionell mening utan rör sig på ett ”utsägningsfält” som preciserar vilken karaktär de kontextuella sambanden inom fältet kan anta. Han betraktar texterna mer som ett strukturerat spelrum mer än en ett undersökningsobjekt. Här ekar en kunskapssyn, och en forskningsmetod som tränger djupare än tidigare biografers läsningar och tolkningsförsök. Texten behandlas inte enbart som information om det ena eller det andra utan bildar en konstellation av tecken där olika slags av mening kan förverkligas.⁴⁴⁶

Bergh har samma ametafysiska intentionalitet som Hans Furuhausen, men *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet* förmedlar en helt annan attityd. Bergh försöker inrätta sig själv i den biografiska texten för att se skeendena ur Birgittas synvinkel. Jämförelsevis anar jag en annan människosyn hos Bergh. Må vara att subjektets helhet och autonomi underminerades av sociologiska, psykologiska och lingvistiska diskurser. Må vara att människan har blivit främmandegjord och fragmenterad. Må vara att vi alla kan (och behöver) demytologiseras och demaskeras i vår livsmyt. Likafullt är det nödvändigt att skapa sig själv, att förstå gränser, skillnader, förbindelser och förpliktelser mellan jaget och omvärlden. Just därför att vårt liv är synkront och diakront splittrat behöver vi biografien som orienteringsinstrument. Vi lever inte bara i olika rum utan genomlever dessutom flera livsfaser som tvingar oss att överväga själva levnadsförloppet: vår egen biografi. Men förståelsen stöter på gränser. Å ena sidan inringas vi av yttre (strukturella med Bourdieu och Foucault) förhållanden som stäcker vår frihet. Å andra sidan har vi det existentialistiska perspektivet i Sartres föreställningar om att människan är både produkten av sin produkt och en historisk agent som inte kan gälla för en produkt. Det intressantaste är inte vad man har gjort människan till, utan vad människan gör med det man har gjort henne till. Biografien, och människosynens fokus riktas mot själva överskridandet av strukturerna i en handling som förenar henne med andra.⁴⁴⁷ Rörligheten, pendlingen mellan jag och yttre struktur stiger fram i Berghs berättelse till en biografiteori med en metod som i sin tur genererar en etisk antropologi. Den är efterföljansvärd. Biografens tonfall är däremot biografens subjektiva val.

Flera danska forskare har försökt precisera skillnaden mellan den litteraturhistoriska biografien och den fackhistoriska. Enligt Kristian Hvidt skulle biografien i de förra låta sitt personliga förhållande skina igenom, medan författare till fackhistoriska biografier träder i bakgrunden och låter läsarna tolka själva. Birgitta Possing ser att det kan vara ändamålsenligt att laborera i den biograferades intima liv (om det belyser verket) när det gäller författarbiografier. Däremot ger hon biografien ingen giltig orsak till att röra sig från det sociala och privata till den allra intimaste sfären i den historiska personens liv när det gäller vanliga fackhistoriska biografier.⁴⁴⁸ Bergh företräder den litteraturhistoriska biografien i detta hänseende. Den moral-etiska hållning som Possing pläderar för delas av honom. Ingen överdriven genderisering av Birgitta förekommer,

⁴⁴⁵ Jfr Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi*, Staffanstorps 1972, s. 112.

⁴⁴⁶ Jfr Engdahl, 1986, s. 173-175.

⁴⁴⁷ Jfr Richard, 1999, s. 16, 67, 93 och Sartre, Jean-Paul, *Till frågan om metoden*, Lund 1984, s. 77-87, 144ff.

⁴⁴⁸ Jensen, 1999, s. 124.

inga inkräktningar eller kränkningar i intimsfären. Detta kan kanske återföras på en naturlig diskretion och distans hos biografen, men kanske ser vi utslag av samtidens nykonservativa betoning på värden, etik, gott uppförande och samtidigt ett tecken på att 1970-talets ivriga sexualpsykologiska tolkningar inte var mera än ett blänk i solen. Berghs möte i texten med Birgitta är ett möte mellan två jämställda och självständiga vuxna personer. Personlighetstolkningen bygger inte på reduktionistiska modeller. Den dualistiska personlighetsmodellen släpper in den dynamiska rörligheten i biografisubjektet. Detta låter sig inte sägas om flertalet andra manliga biografier i Birgittabiografikens historiografi. Berghs enda återfall i den manliga traditionen är kanske det lätt satiriska gycklandet med Birgitta. Men raljansen ger ingen access till en misogyn tolkning; driften drabbar också de manliga rollinnehavarna i Birgittas livsdrama.

Ett visst demytologiserande drag ingår i denna biografis kvinnoporträtt. De flesta av Birgittas biografier har följt schablonen jungfru-mor-änka i sin tolkning av Birgitta. Bergh faller inte in i denna modell utan följer utvecklingsgången hos en blivande författare med ett stort uppdrag framför sig.⁴⁴⁹

Berghs biografi får mig att resonera kring biografen som ett kulturmöte i en avkristnad tid där den europeiska historien har blivit ett mångkulturellt vardagsrum. Det innebär att denna levnadsteckning över Birgitta är den biografi som har mest att förmedla i diskussionen om biografins teori och metod i början av det tredje millenniets fragmentariserade värld.

En jämförelse mellan Berghs biografi och de övriga Birgittatolkningarna aktualiserar en vetenskapligt svåranalyserbar fråga, nämligen den om tonfallets betydelse i en biografisk text. Här vill jag infoga en reservation: jag undrar hur jag hade läst denna biografi om jag inte dessförinnan hade hört flera föredrag av Birger Bergh och blivit varse den snälla ironin i hans muntliga framställningskonst? Kommer detta drag att upplevas, om inte blasfemiskt så i alla fall kraftigt raljerande, av en läsare i framtiden som inte känner biografen?⁴⁵⁰ Texten tillåter däremot ingen avläsning av misogynitet; det distanserat raljanta tonfallet drabbar även män i Birgittas närhet. Den skeptiska humorn håller sig inom tolkningarna av Birgittas och samtidens religiösa föreställningar. Den drabbar inte Birgitta i hennes egenskap av kvinna.⁴⁵¹

Birger Berghs biografiska forskning är intersubjektivt testbar. Skillnaden mellan det empiriska materialet och biografens tolkning av revelations- och kanonisations-texterna tydliggörs i de fall där biografen utgår från revelationerna eller materialet i *Acta* som kvarlevor och inte som berättande källor.⁴⁵² Källkritik har infogats i tolkningsprocessen även om Bergh inte gör en lika markant distinktion som den jag nämnde i inledningskapitlet. Att rekonstruera en bild av en människa ur det förgångna innebär ju många svårigheter av källkritisk art, där andras kritiska och berömmande synpunkter och personens egna programmatiska uttalanden måste beaktas bara i andra hand, efter det att man fastställt en stomme av personens handlingar och de ”få intima flöden av personligheten” i ord eller på annat sätt.⁴⁵³ Då tillgängligheten till käll- och textkritiska arbeten om Birgitta och hennes revelationer numera är ganska stor har Bergh antagligen haft lättare att disponera och gallra i källmaterialet. Han har med andra ord haft möjlighet att studera misstagen i tidigare biografier. Denna medvetenhet märks tydligt i

⁴⁴⁹ Inte heller Steffen, Klockars eller Bergquist låter sig fångas in av den schablonen.

⁴⁵⁰ Vi hör ju inte tonfallet heller i Schücks famösa råd till Birgitta om en tjänligare diet för att inte bli nervöst hallucinatorisk.

⁴⁵¹ Bergh, 2002, t.ex. s. 46-53.

⁴⁵² Bergh, 2002, t.ex. s. 33-34, 109, 166-167.

⁴⁵³ Andersson, Ingvar, *Erik XIV*, Stockholm (1934) 1948, ”Förord”.

det eklektiska, men modifierande, draget.⁴⁵⁴ Objektivitet är, som Göran Hermerén framhåller, inte detsamma som intersubjektiv testbarhet, respektive intersubjektivitet.⁴⁵⁵ Berghs biografi är objektiv i den meningen att den inte är ensidig, tendentiös, partisk eller subjektivt osaklig. Värdeomdömen har ingen framträdande plats i tolkningskontexten annat än i recensionerna av Birgittas egna texter.⁴⁵⁶ Arbetet är vetenskapligt föredömligt när det gäller databearbetning, definitioner, hypotesprövning och metodik, disposition av materialet och själva återberättandet. Framför allt hålls hypoteser som hypoteser ifall de inte kan beläggas i empirin.⁴⁵⁷

Utomvetenskapliga värderingar färgar den *Den heliga Birgitta. Ättabarnsmor och profet* endast genom det sekulariserade och skeptiska tolkningsrastret. Biografin vilar på en stabil och trygg grund: reliabiliteten är säkrad genom källhänvisningar och ett relevant källurval.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Sundéns influenser nämnde jag redan men några av Stolpes konklusioner och biografiska fokuseringar känns också igen.

⁴⁵⁵ Hermerén, 1972, s. 115.

⁴⁵⁶ Bergh, 2002, s. 115-130, 196.

⁴⁵⁷ Hermerén, 1972, s. 178-179. Bergh, 2002, t.ex. s. 166-167.

⁴⁵⁸ Hermerén, 1972, s. 64ff, 154-155.

Den frågevide munken på stegen, I Birgittas uppenbarelse på vägen till Vadstena. Träsnitt i femte boken, "Frågornas bok" i *Revelationes Sancte Birgitte*, Lübeck 1492. Efter Tryggve Lundén, *Den heliga Birgitta. Himmelska Uppenbarelsen*, Band II, Malmö 1957-1959.

II. Religionspsykologiska biografier

Jag har valt att klassificera tre av biografierna som religionspsykologiska biografier. Beträffande professorerna Knut B. Westman och Hjalmar Sundén är kategoriseringen knappast diskutabel. Knut B. Westman blev visserligen professor i missionshistoria och ostasiatisk religionshistoria, men hans dissertation, *Birgitta-studier*, 1911, amplifierar den nya religionsvetenskapens teorier med internationell empiri som jämförelsematerial till Birgitta. Hans studie kunde definieras som en vetenskaplig biografi, men den religionspsykologiska analysen dominerar tolkningen i jämförelse med Toni Schmidts, Birgit Klockars och Hans Furuhaagens fackhistoriska vetenskapsmonografier. Kontrasterna hade därför varit större än likheterna vid en sådan kategorisering. Westmans strävar till en psykologisk förståelse av Birgitta utgående från interna och externa religiösa förutsättningar. Detta genererar ett biografiskt djupperspektiv. Han koncentrerar sig på arten av Birgittas andlighet i en jämförande religionspsykologisk studie och integrerar även ett flertal andra europeiska mystiker, fromma och visionärer i undersökningen.

Hjalmar Sundéns *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud* från 1973 är en konsekvent genomförd religionspsykologisk analys, grundad på biografens egen rollteori kompletterad med andra psykologiska teorier. Inför Emilia Fogelklous *Birgitta* från 1919 har definitionen av det biografiska verket däremot berett mig huvudbry. Fogelklou arbetar varken teoretiskt eller metodiskt enligt religionspsykologins vetenskapsformler. Hon är inläst, influerad, men forskar och tolkar på fri hand. Ett beaktansvärt faktum är att hennes biografi togs emot som den stora Birgittabiografen i sin samtid.¹ Biografins starka genomslagskraft i populär mening kunde motivera kategorin populärhistoriska biografier. Efter åtskilliga omplaceringar under avhandlingens olika rubriker valde jag att läsa Fogelklous "själsporträtt" jämsides med de båda andra religionspsykologiska biografierna. Man kan göra andra, lika välmotiverade, bedömningar. Jag är mycket medveten om alternativ argumentation eftersom jag har bedrivit den inom mig själv. Den primära orsaken till mitt val av biografisk subgenre är den starka intertextualiteten mellan dessa tre religionspsykologiska förståelseförsök. Samtliga bygger sin tolkning på en närläsning av Birgittas uppenbarelser, som betraktas både som religionspsykologiska kvarlevor och berättande källor. Den "faktahermeneutiska" metoden styr det biografiska projektet.² Ett eklektiskt arbetssätt är tydligt jämfört med de fackhistoriska biografierna. Revelationerna är huvudkällan. Samtliga religionspsykologiskt inriktade forskare disponerar biografin enligt Birgittas andliga utveckling. Däremot representerar de religionspsykologiska biografierna olika biografiska paradigm. Både förebildsfunktionen i det *klassiska paradigm*et, med sin fokus på personlighetstyp och samhällsfunktion, och det *romantiska paradigm*et med sitt kronologiska berättargrepp och krav på återspeglning av det enskilt unika styr Westmans och Fogelklous tolkningar.

¹ "År 1919 utkom äntligen den populära svenska Birgitta-bok, man så länge fått sakna, Emilia Fogelklous – "boken om Birgitta" som en kännare kallat den", noterar Lydia Wahlström i *Katolsket och protestantiskt i medeltid och nutid*, Stockholm 1920, s. 67. Wahlström recenserade boken mycket entusiastiskt i *Daglig Tidning* 22.12 1919. Också Nathan Söderblom och Knut B. Westman strödde generösa lovord. Om pressreaktionerna på *Birgitta* se Bergman Andrews, Malin, *Emilia Fogelklou, människan och gärningen – en biografi*, Skellefteå 1999, s.163-168.

² Jfr Torstendahl, Rolf, "Historiska skolor och paradigm", *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, red. Klas Åmark, Helsingborg 1981, (*Scandia* 2/1979), s. 96f. Torstendahl skiljer mellan "faktahermeneutik" och "faktapositivism" inom svensk historievetenskap. Den förra leds tillbaka till Harald Hjärne och den uppsvenska historievetenskapliga traditionen. Den senare representeras av den sydsvenska, "weibullska" skolan.

I Fogelklous självporträtt är den kvinnliga förebildstanken genomsyrande. Sundéns biografi ingår i det *moderna paradigmet*. Här ser vi kombinationen av en demytologiserande metod och en intuitivt autonom tolkning visavis fakta.³ Ira Bruce Nadels alla narrationsstilar uppträder växelvis i dessa biografier.⁴ Samtliga kan med Eva Österbergs ord rubriceras som tolkande biografier, d.v.s. livshistorier som inte enbart adderar händelser i den biograferades liv utan söker identifiera de djupgående brytpunkter som kom att styra den biograferades liv.⁵ Räckvidden för tolkningen bestäms av tidens biografiska konventioner. I Paul Murray Kendalls finfördelade terminologi enligt en subjektiv-objektiv skala inrangerar sig dessa biografier bland *interpretative biographies* med sina vetenskapliga krav på materialutforskningen, som tillåts blandas med en viss fiktionell (eller inlevelsebaserad) frihet i historieberättandet. *Fictionalized biography* är en tänkbar kategori om vi med fantasi menar inlevelse bortom empirisk-intersubjektiv kontrollbarhet. I James L. Cliffords terminologi finner vi *narrative biography* eller *fictional biography*. Det gemensamma är den eklektiska och faktahermeneutiska tekniken baserad främst på sekundärkällor – förutom när det gäller revelationstolkningen.⁶

En annan avgörande orsak till min bedömning är att Fogelklou var religionsvetare med dokumenterade meriter i religionspsykologi. Hon uppmanades av representanter för vetenskapssamfundet att söka den nya, lediganslagna professuren i religionshistoria med religionspsykologi 1938.⁷ Detta var förstås tjugu år efter att biografien över Birgitta hade utkommit, men nämnda biografi var ett inslag i den meritering som gjorde att hon ens kom i åtanke inför den nya professuren. Samtidigt bör vi komma ihåg att religionspsykologin vid Birgittabiografins tillkomst fortfarande var en teoretiskt och metodiskt outvecklad vetenskap i Sverige.⁸ Ur sitt eget intellektuella livs- och arbetssammanhang måste Fogelklou betraktas som en pionjär för den religionspsykologiska förståelsekategorin – kongenial med perspektivet i ämnet om än inte med den vetenskapliga apparaturen som legitimitet för varje tankeled.⁹

³ Enligt Madélenat stäcktes individualiseringen dels av moraliska konventioner och dels av framväxande positivistiska vetenskapsideal. Anspråken på det fullständiga och intima människoporträttet höll inte sträck mot detta. I det moderna biografiparadigmet ställs psykoanalysen och den komplexa människobilden över tidigare moraliska hänsyn. Madélenat, Daniel, *La biographie*, Paris 1984, s. 32-74.

⁴ Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact and Form*, London 1984, s. 170-171.

⁵ Österberg, Eva, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år*, Stockholm 1996, s. 326-330.

⁶ Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York/London (1965) 1985, s. 126-134 och Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits. Problems of a Literary Biography*, North Carolina 1970, kap. ”Form-Types of Biography”.

⁷ Bakom denna uppmaning stod professorn i juridik Gösta Eberstein, professorn i missionshistoria Knut B. Westman samt Emilia Fogelklous prästvän Natanael Beskow. Se Bergman Andrews, 1999, s. 262.

⁸ Vid Uppsala universitet verkade ett flertal docenter inom religionshistoria under 1900-talets första hälft. Betoningen låg länge på religionshistoria. Först 1938 lediganslogs en ny professur i religionshistoria med religionspsykologi. Hur kontroversiellt omvälvande religionspsykologin måste ha tett sig inser vi redan genom den uppståndelse ämnet religionshistoria väckte i 1900-talets början. Se Ancker, Estrid, *Torgny Segerstedt 1876-1945. Studier i en personlighet*, Stockholm 1962, s. 462-466. Bl.a. Nathan Söderblom hörde till dem som arbetade aktivt för en professur åt Segerstedt – och ämnets självständighet.

⁹ Min idéhistoriskt färgade brasklapp betyder att jag inte ser det som min uppgift att bedöma Fogelklou ur ett vetenskapligt kompetensperspektiv. Jag nöjer mig med att konstatera att detta var hennes professionella inriktning som fri forskare och att hennes biografi uttrycker en strävan att tolka Birgittas liv och uppenbarelser som religionspsykologiska dokument och själstuttryck.

1 Knut B. Westman: Uppenbarelse- och kallelsemystikens profet

1.1 Typ av biografi och biografisk metod

Knut B. Westmans *Birgitta-studier* (1911) är indelad enligt tre analytiska funktioner. Första delen omfattar textkritiska diskussioner om revelationerna och lämnas åt sidan här – med undantag för frågan om Birgittas relation till sina biktfäder som är biografisk-psykologiskt betydande. Kapitel I, ”Litteraturkritiska problem”, avhandlar revelationernas litterära karaktär, omfånget av biktfadernas medverkan, revelationernas texthistoria intill 1492 samt den fornvenska versionen och de birgittinnorska texterna. Bokens andra avsnitt presenterar en religionspsykologisk undersökning kring progressionen av Birgittas sjäsliv och religiösa personlighetstyp. Resultatet tillämpas sedan i tredje kapitlet för en jämförelse mellan Birgitta och andra medeltida mystici.¹⁰ Avhandlingen består av 302 sidor och är försedd med källhänvisningar och appendix. I del två, biografikapitlet, disponeras analyserna kring följande rubriker: ”Uppenbarelsernas psykologiska beskaffenhet”, ”Andra psykologiska egendomligheter”, ”Uppenbarelsernas historia”, ”Birgitta personliga gudsförhållande” och ”Birgittas kallelsemedvetande”.

Knut B. Westman karaktäriserade inte *Birgitta-studier* som en biografi. Detta beror antagligen på att hans publikation utkom i en tid när det konventionella biografiska idiomet betonade yttre fakta, liv och verk som biografins hörnstenar. En annan orsak är att hans biografiska studie har karaktären av dissertation. Psykologin, och religionspsykologin, sågs ännu inte som en naturligt integrerad del av den biografiska metoden.¹¹ Med biografihistoriografien som backspegel ser jag ändå i förnyande biografimetodiska och teoretiska inslag. Analysen signalerar övergången från en biografik, som främst tecknade yttre livsbågar, till ett sökande efter djup(religions)psykologiska spänningar i det komplexa biografibjektet. När Westman skriver att hans avsikt har varit att ”utnyttja det rika källmaterialet till en grundligare teckning av hennes personlighet”, menar jag att han förebådar den moderna biografins insteg i svensk biografihistoria även om han själv kontrakterar biografien som form. Den samtida tyska biografitraditionen utmärktes dessutom av just inträngande själsporträtt där ande och vilja var karaktärsframträdande hos de biograferade. Ett sekel efteråt kan man förstå fråga sig om Westmans persontolkning adderade något till biografiforskningen i stort. I hans samtid emanerade detta ett mervärde, vilket vi kommer att se längre fram hos bland annat Emilia Fogelklou.¹²

¹⁰ Under kapitel III, ”Personlighetsstudier till belysning av Birgittas ställning inom det medeltida fromhetslivet”, har följande namngivna mystici analyserats inför den slutliga religionspsykologiska komparationen med Birgitta: Hildegard av Bingen, Kristina av Stommeln, Petrus av Dacia, Ingegerd av Skänninge, Mechthild av Magdeburg, Mechthild av Hackeborn, Gertrud av Helfta, Henrik Suso, Johan Tauler, Rulman Merswin, Margareta och Kristina Ebner, Katarina av Siena och Girolamo Savonarola. Även Franciskus figurerar som kontrast och spegel. Komparationerna penetrerar såväl textstil som psykologisk fromhetstyp. Avsnitten utgör ingen sammanhållen biografi men bygger på biografiska analyser. Westman, Knut B, *Birgitta-studier*, 1911, s. 151-259.

¹¹ Ordet biografi anges i ”Ugglan”, *Nordisk familjeboks* andra upp. (1904-1926), som ett verk som innefattar ”lefnadsomständigheter” och ”öden, själsutveckling och gärningar”. Endast biografi ”i högre mening” ansågs vara utförd med historisk konst.

¹² Jag ser här en tidsmässigt grundad åsiktsskillnad mellan Westman och mig. I förordet konstaterar han att en biografi handlar om yttre data och att dessa redan är välkända när det gäller Birgitta. Inför valet av forskningsperspektiv vägde han mellan ett kyrkohistoriskt, dogmhistoriskt eller ett religionspsykologiskt tvärsnitt av Birgittas liv och texter. Hade han valt t.ex. den dogmhistoriska komparationen hade jag kanske

I Westmans studie över Birgitta fortlever den seglivade plutarkiska traditionen från antikens biografiskrivning.¹³ Under antiken jämförde man det ena biografiojektet med det andra, vägde den ena hjältens fördelar mot den andres nackdelar. Westman uppställer teologiska och religionsvetenskapliga kriterier för komparationen. Bedömningen baserar sig på den evangeliska traditionen av personlighetsmystik som given konstant.¹⁴ Jan Romaines tes om att ”historikern ser genom kikarsikte, biografen genom förstoringsglas” har en viss relevans i denna biografi även om jag hellre vill tala om ett mikroskopiskt närmelsesätt.¹⁵ Biografens subjektivitet får en framträdande position även om han döljer sig bakom både text och kontext.¹⁶

Birgitta-studier ligger nära Leon Edels rekonstruerande poetik där biografien får vara relativt fri i formen. Edels idealkombination av dokumentär trovärdighet och levande personporträtt, koncentrerat kring ett talande dramatisk-sceniskt urval i stället för faktaåtergivning, korrelerar med Westmans biografiska grepp. Däremot igenkänner jag inget äkta sökande efter ”the figur under the carpet”, inget avslöjande av livsmyten, ingen insikt om motsättningen offentligt-privat eller mask-essens som är de viktiga termerna hos Edel. Den personlighetskärna som eftersöks är egentligen inte heller den individuella. Den utgörs av en viss evangelisk ”typ”.¹⁷ David Ellis sökande efter tolkningsmönster och biografisk förståelse genom rationella förklaringsgrunder av

inte bedömt hans studie ur biografisk synvinkel utan betraktat den som en snittbiografi. Eftersom hans analys söker den biografiska förståelsen väljer jag att se hans verk som ett biografiskt förståelseförsök, en kompletteringsbiografi. Min avsikt är dessutom inte att slaviskt följa idéhistorien och utvecklingen av biografins teori och metod utan att eventuellt finna nya biografiska perspektiv och metodgrepp som kan vara intressanta ur den fackhistoriska biografins teoriperspektiv. Westman, 1911, förordet. Jfr Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979, s. 160-161, 167f, 226.

¹³ Ännu i det sena 1800-talet ingick denna tradition i svensk biografiskrivning. Den fick visserligen ett tillskott av en modernare vetenskaps- och historiesyn. Framför allt upptränades ett mer psykologiskt inriktat öga. Traditionen skakades ändå inte i sina grundvalar innan modernkritiska biografier förklarade att Plutarkos överhuvudtaget inte kunde betraktas som biograf. Jfr Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier, Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*. Södertälje 2003, s. 43-45, Hägg, Göran *Övertalning och underhållning. Den svenska essästiken 1890-1930*, Stockholm 1978, s. 46 samt Whittemore, Reed, *Pure Lives*, Baltimore/London 1988, s. 12. Westman, 1911, s. 151-259.

¹⁴ Westman, 1911, t.ex. s. 250-259.

¹⁵ Jfr Romain, Jan, *Die Biographie*, Bern 1948, s. 119. Westmans koncentration på ensidiga drag i Birgittas utveckling i kombination med den digra materialinsamlingen är ett mikroskopiskt arbetssätt: det är samtidigt både fylligt och sikt begränsande.

¹⁶ Detta aktualiserar i viss mån Liz Stanleys biografiteoretiska resonemang. Där ses denna faktor så betydelsefull att hon insisterar på en självbiografisk redovisning i varje biografi för att synliggöra framväxten av förståelsen och tolkningen. På detta sätt skulle den biografiska processen dras fram i ljuset – och inte bara slutprodukten av det biografiska arbetet. Arbetsmetoden, som Stanley beskriver som mer feministisk än ett mikroskopiskt närmelsesätt där sanningsvärdet vilar på materialinsamlingen, definieras som kalejdoskopiskt. Stanley, Liz, *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*, Manchester 1992, s. 136, 178.

¹⁷ Edel, Leon, *Writing Lives. Principia Graphica*, New York 1984, s. 13-15, 192-196 samt Edel, Leon, *Literary Biography*, Bloomington 1973 (1957), s. 8. Man kan notera att Edel och Romain lägger samma vikt vid att biografen söker och får en egen inre bild av den biograferade, hans/hennes inre kärna eller speciella psykiska mönster, innan arbetet med faktaurvalet tar vid. Edel talar om att hitta ”the figure under the carpet”. Romain uttryck är ”den gesuchten Kern”. Westman gröper fram en kärna. Problemet är bara att kärnan är fylld på förhand med den söderblomska evangelietypen. Westman, 1911, s. 90-91, 108, 116, 119-123, 250-259.

psykologisk, sociologisk, genealogisk eller fysiologisk art ligger mer i linje med Westmans religionspsykologiskt grundade faktahermeneutik.¹⁸

Westmans biografiska monografi kan hänföras till både det klassiska och det romantiska biografiparadigmet. Förebildsfunktionen, exemplet för andra, styr valet av biografiojekt inom det förstnämnda paradigmet där personlighet och handlingar anses viktigare än utveckling och psykologisk livslinje. I mer individinriktade biografier syns visserligen ett större intresse för personens individuella liv, men det biografiska resultatet är ofta moraliserande.¹⁹ Den starka synkroniska struktureringen kring Birgittas djupreligiösa drag för verket nära det romantiska paradigmet även om förebildsfunktionen är grandioöst överskuggande.²⁰ Koncentrationen på karaktär framom kronologi avspeglar det klassiska paradigmet.

Westmans biografi hör inte hemma bland de moderna biografierna med sin freudianska människosyn, brustna illusioner, komplicerade själsstrukturer, avsaknad av tidigare säkerhet i kunskap och framställning och biografens oberoende som kännetecknen. De moraliska mål som stod synliga i 1800-talsbiografierna genomlyser denna Birgittastudie.²¹ Den religionspsykologiska metoden löper vertikalt som en kyrkohistorisk jämförelsestudie. Analyserna är framför allt vetenskapliga tester av den söderblomska teoribildningens funktionalitet och sanningshalt.²²

Birgittas texter är invävda genom många och långa interpolationer i Westmans biografiska analys.²³ Textpartierna fungerar som biografiska fakta, kvarlevor, d.v.s. som dokument och prov på hennes tankar, känslor och själsyttringar. Interpolationerna ger ytlitterär konstnärlighet åt texten. Om man inte käll- och tendenskritiskt ifrågasätter Birgittas uppenbarelser ger biografien sken av en vetenskapligt dokumenterande biografistil, lik den *life and letters*-typ som nästan kontemporärt dominerade den viktoriaiska tidens biografik i England. Westmans biografiska studie kan hur som helst inplaceras i

¹⁸ Ellis, David, *Literary Lives. Biography and the Search for understanding*, Edinburgh UP, 2000. Ellis biografiteori återges här genom Larsson, 2003, s. 18-19. Jfr Westman, 1911, s. 75-92.

¹⁹ Madelénat, 1984, s. 32-74.

²⁰ Westman, 1911, t.ex. s. 81, 86-90, 107-109, 124-125, 129, 143-147.

²¹ Romain, 1948, s. 63-72 samt Nadel, 1984, s. 18-20.

²² Westman, 1911, t.ex. s. 109, 120-121, 143, 147-148 och alldeles särskilt s. 251-257. Bakom Westmans Birgittatolkning reflekteras de teologiska idéerna från den nya uppsalateologin. Nathan Söderblom såg en markant skiljelinje mellan uppenbarelse- eller profetreligioner och natur- eller kulturreligioner där profetreligionerna igenkänns genom sin positiva syn på både historiens och personlighetens betydelse: Gud uppenbarar sig både i historien och i profeternas, de utkorades och kallades, själsliv. Denna distinktion var väsentligare än den mellan de olika kristna konfessionerna: en evangelisk uppenbarelsemystisk linje kan spåras från Kristus via apostlarna och Luther och fram till dagens kyrka. Einar Billing vidgade uppenbarelsens kontinuitetskaraktär genom hela kyrkohistorien fram till den dag som är. Han såg det svenska folkets historia sammanbunden med kyrkans historia och placerade sitt eget lands stormän i linje med profeterna i Israels historia. Primärt ser vi här en anknytning till den ritschlska teologin genom Billings och Söderbloms principiella sammankopplande av religion och historia. Söderblom, Nathan, "Uppenbarelsereligion". Några synpunkter i anledning af Babel-Bibel-diskussionen", *Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade C.A. Torén*, Uppsala 1903. Här används nytrycket, *Uppenbarelsereligion*, Stockholm 1930, s. 49-76. Jfr med Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, Stockholm/Uppsala, 1930, s. 208-210. I bakgrunden syns paralleller till den kontemporära tyska biografitraditionen där två inriktningar är skönjbara: biografier som betonar *vita activa* och biografier som lyfter fram *vita contemplativa*. Den förra upphöjer vetenskapen i politikens och moralens namn. Den senare idealiserar ett förändligande och en estetisering av livet. Den andliga historieskrivningen, hänvisande till en högre plan för mänskligheten och företrädd av bland andra Wilhelm Dilthey och Rudolf Heym, slutade kring sekelskiftet i en biografism som polariserade den isolerade individen mot den fientliga omvärlden. Avmaterialiseringen och estetiseringen utsträcktes till alla livsområden. Jfr Scheuer, 1979, s. 21-35, 141.

²³ Analog företeelser i vår tid kunde vara de idag så populära brevbiografierna.

en äldre biografitradition där biografien ses som rekonstruktion och kontextualisering snarare än som medveten litterär konstruktion.²⁴

Paul Murray Kendalls och James L. Cliffords finfördelade terminologi enligt en subjektiv-objektiv skala känns inte särskilt funktionell när det gäller Westmans *Birgitta-studier*. Närmast i fråga kommer väl *interpretativ biography* med sina vetenskapliga krav på materialutforskningen som tillåts blandas med en viss fiktionell frihet.²⁵ Som det fiktionella draget ser jag då inte narrativa element eller fantasi utan snarare den dramatiska fokuseringen för att nå en struktur som bevisar teorin.

Birgitta-studier är en transcendentalistisk premodernistisk biografi, inte en existentalistisk personlighetsstudie. Vi möter intresset för historia och biografi som en metafysisk inriktning. Genom biografibjektet speglas evighetsfrågorna om liv, död och alltings mening och mål.²⁶ Söker vi en biografityp ur Gunnar Erikssons schema²⁷ igenkänns markanta drag av monumentet. Westmans biografianalys är en lovsång till helgonet, komponerad med hagiografiska understämmor. En uppbyggelselitterär ton interfolierar texten. Den eulogiska bilden av Birgitta fördjupas, men den är snarare en variation på det hagiografiska källmaterialet än en fritt framforskad bild. Den nya sekelskiftesteologin, där profeterna ses som gudsuppenbarare i den inre historien av historien, verkar vara utgångspunkten för biografens tro och historiesyn.²⁸ Jag vill ändå inte tala om renodlad hagiografi; tillräckligt många av de kännetecken som jag hypotetiskt försöker isolera för denna variant uppfylls inte. Biografens/biografiobjektets gemensamma tro är, enligt min mening, inget tillräckligt konstituerande kriterium i sig för beteckningen hagiografi. Snarare är Westmans biografiska studie något av ett ”upp till bevis” för den söderblomska uppenbarelsemystiska tanken och profetbilden. Westman etablerar de facto en ny tolkningskategori: han gör en egen diskursiv lästolkning av Birgitta och texterna, han visar på nya forskningsinslag. Han lyfter dessutom fram Birgitta i en ny kontextbelysning: den unika själen, individualiteten, inträder i det eulogiska porträttet och synfältet breddas till hela den europeiska kontinenten. Parallellt förekommer försök till revisionistisk forskning visavis Uppenbarelserna. Även dateringsförsök av betydelse görs.²⁹

Psykobiografien känns som ett anakronistiskt begrepp, men om vi tillåter en tidsförskjutning kan det konstateras att Westman ibland följer en religionspsykologisk

²⁴ I den engelska och amerikanska metoddebatten bland litteraturvetare hade man börjat ifrågasätta biografien som rekonstruktion och genrens dittills självklara samhörighet med historievetenskapen. Biografins utveckling under 1900-talet kan kortfattat återges i tre stadier: rekonstruktion, konstruktion och dekonstruktion. Se ytterligare Larsson, 2003, inledningskapitlet ”Biografipoetik från estetik till retorik”. Jfr Westman, 1911, s. 116-123, 126-129.

²⁵ Kendall, 1985, s. 126-134 och Clifford, 1970, kap. ”Form-Types of Biography”.

²⁶ Harris, Marc, ”Transcendental Biography”, *Studies in Biography*, ed. D. Aaron, Cambridge 1978, s. 95-113.

²⁷ Eriksson, Gunnar, ”Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod”, *Liv och text*. Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria vid Umeå Universitet, 1985, s. 1-3.

²⁸ Westman, 1911, s. 84-85, 90-91, 94-100, 108-109, 134, 137-138, 141, 257-289

²⁹ I underkapitlet, ”Övriga biografiska bilder”, om bl.a. de hagiografiska biografierna försöker jag urskilja drag i denna subgenre. Dessa kunde förlagsvis vara: textdominant okritisk efterklangsforskning, avsaknad av egna forskningsinslag eller nyskapande beläsenhet, en psykologisk naivism, avsaknad av nya biografiska grepp, metoder och perspektiv, ingen egen biografisk bildbelysning av biografibjektet, inga psykologiskt tecknade mönster och utvecklingslinjer, avsaknad av komplikationer i relationer, ingen komplexitet i biografisubjektet, en uppbyggelselitterär tendens i texttonfallet, inget artikulert medvetande om att visionerna oftast gäller Birgittas eget predikament, en genomgående eulogism, inga reflektioner om den egna rollen som forskare/biograf, inga frågor/ingen nyfikenhet inför det biografiska källmaterialet, avsaknaden av vetenskapliga tolkningsmönster, inga revisionistiska raster. Tillräckligt många av dem sammanfaller inte i *Birgitta-studier* för att karaktärisera verket som en hagiografi även om några drag i Westmans text sammanfaller med mina kriterier.

teori i sin djupdykning ner mot biografiobjektets religiösa psyke. Dragningen är åtminstone *formellt* analog med definitionen på psykobiografen. Men Westmans metod är inte den empiriska psykologins. Han söker Birgittas utveckling som uppenbarelsesmysterier mer än det psykologiskt renodlade svaret på varför och hur religiösa specialtillstånd inträder och uppträder i en personlighet. Snävare sagt: revelationernas historia i Birgittas livshistoria är avhandlingens fokus. Detta innebär att den religionspsykologiska tolkningskategorin inte öppnar sig för ett komplext psykologiskt mönster eller en psykisk-realistisk utvecklingslinje – inte ens jämförd med den kontemporära inriktningen och nivån på samtidens internationella religionsforskning. Westmans religio-psykodynamiska aspekt skall ändå inte förringas: monumentet är en alltför trång typologisering.³⁰

Det återgivnings- eller åminnelsemotiv som präglade flera av det senare 1800-talets Birgittaporträtt samt Lydia Wahlströms biografi är inte primär i Westmans analys. Den andra motiveringen, tanken på biografins förebildsfunktion i konstituerandet av en moralmodell med didaktiskt värde för läsaren, konstituerar däremot hans biografiska närmelesätt. Men tanken på biografen som en upptäcktsfärd, där obekanta aspekter avslöjas hos subjektet, är svagt skönjbar: Westman företar en europeisk upptäcktsresa med Birgitta som guidande medresenär.³¹ Den folkloristiska motiveringen är framträdande.³² I Österbergs terminologi hittar vi den tolkande biografen som Westmans variant. I tolkande biografier lyfter författaren fram intressanta brytnings-skeden och friktioner (omvälvande upplevelser, traumata, paradoxer) i en människas liv och gör sitt urval och sin bedömning av källmaterialet i en tolkande forsknings- och skrivakt. Den omvälvande upplevelse som Westman betraktar som generator till Birgittas visionsliv är makens död.³³

Ira Bruce Nadels distinktion mellan den dramatisk-expressiva, den objektivt akademiska och den interpretativt analytiska biografen är inte omedelbart applicerbar på Westman.³⁴ Å ena sidan genomsyras texten av en tydlig analytisk interpretation. Å andra sidan regredierar texten mot Birgittas egna texter. Interfolieringen av hennes stilistisk skapar en dramatisk-expressiv narration. Tekniken gör att biografen fungerar både som extern, intern och allvetande berättare.³⁵ Naturligtvis kan vi tala om en objektiv-akademisk biografi eftersom *Birgitta-studier* är en akademisk dissertation och följer en teori med tillhörande begreppsapparat. Avsaknaden av (kritisk) distans till källmaterialet och biografiobjektet tonar ändå ner den kategoriseringen, även om biografen är närvarande i ett distanserat ”vi” i texten. Nadel själv noterar att blandformerna är de

³⁰ Om religionspsykologins vetenskapliga status vid denna tid se Sundén, Hjalmar, *Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten*, Stockholm 1959, s. 11-46.

³¹ Jfr inledningskapitlet, I.2, i denna avhandling.

³² Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Stockholm 1992, s. 182. Visst är Westmans närmelesätt också idiografiskt, men avsikten med den idiografiska koncentrationen är att inplacera Birgitta i en traditionslinje. Det övergripande perspektivet är följaktligen folkloristiskt motiverat. Westman, 1911, s. 76-79, 250-259.

³³ Österberg, 1996, s. 326-330. Westman koncentrerar sin religionspsykologiska tolkning kring denna händelse i protagonistens liv även om andra brytningspunkter identifieras. Westman, 1911, t.ex. s. 81, 106, 108-116.

³⁴ Nadel, 1984, s. 170ff.

³⁵ I sitt schema för biografens berättarhållning, tidsbehandling och syntax särskiljer Madelénat mellan det interna, det externa och det allvetande berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att glida över i självbiografi. I den externt komponerade biografen löper biografen faran att börja argumentera med materialet och hämmar följaktligen berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Madelénat, 1984, s. 149ff. Westman faller i den externa och allvetande biografens fallor.

vanligaste; oftast är skrivsätten svårseparerbara även om något av förhållningssätten brukar dominera. Om den dramatisk-expressiva biografien utmärks av biografens involvering i texten medan den objektiv-akademiska drivs av opartiskhetens idé framstår Westman ganska tydligt som en interpreterande och analyserande biograf. Han uppträder mest som förklarande kommentator med opartiskheten som ambition. I dessa fall uttrycker han sig i jagform.³⁶

Kastar vi en jämförande blick på Hayden Whites narrativa strukturer i biografikonsten, d.v.s. romans, komedi, tragedi eller satir, kommer Westmans *Birgitta-studier* onekligen att framstå som en romans. Genrernas tendens till strukturell överensstämmelse mellan estetiska, epistemologiska, ideologiska och etiska val fallerar däremot. ”Romansen” utmärks till exempel inte av en anarkistisk grundhållning, snarare av en konservativ, ifall vi understryker det genomgående etiska imperativet. Den biografiska metoden bygger på en kombination av idiografiska och kontextualiserande förklaringsmönster.³⁷

Westman placerar in sin bild av Birgitta mellan två ytterligheter. Som den ena tolkningspolen ser han en traditionell katolsk hållning, som utgår från att mystiska själstillstånd är verkningar av övernaturliga faktorer och ingår i en specifik *mystisk* psykologi. Det innebär att perceptionerna faller utanför den vanliga psykologins område. Den andra tolkningspolen kallar han för den mediko-materialistiska metoden där tolkningsfrågan är utagerad i och med den psykofysiska diagnosen. I William James och Henri Delacroixs efterföljd vill han se Birgitta kodad genom ett annat raster: den överlägsna personlighet, som förmådde vinna kontroll över sina sjukliga företeelser (sorgor och brister) för att ge dem en roll i ett helt livsverk.³⁸ Denna ambition innefattar en analys av såväl det psykofysiska underlaget för Birgittas religiösa liv som den psykologiska verklighet, som i hennes fall ligger bakom revelationerna, samt andra psykologiska egendomar hos henne. I studien integreras revelationernas historia i hennes liv, huvudpunkterna i hennes religiösa visshet och den plats som då blir revelationerna anvisad i det religiösa livets helhet.³⁹

Avvikande mot övriga religionspsykologiska tolkningar, och psykobiografier överhuvudtaget, är att Westman stadigt sammanflätar den historiska tolkningsnivån med den psykologiska och religionspsykologiska analysdimensionen. Den hermeneutiska läsningen av revelationerna, enligt Hjärnes metod, utgår från följande förförståelse: att skriva revelationernas historia är att skriva Birgittas livshistoria, att skriva hennes

³⁶ Westman, 1911, t.ex. s. 80-82, 85-91, 107-110, 117-125, 134 där både den interpretativa och den dramatiska stilen återfinns. Det objektiv-akademiska inslaget kan studeras på t.ex. s. 75-76, 113-114, 129, 137.

³⁷ White konstaterar själv att biografihistorien inte alltid är ”ortodox” utan uppvisar olika kombinationer. Se White, Hayden, ”Introduction”, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1990 samt White, Hayden, ”Interpretation in History” i *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore, 1987, s. 51-80.

³⁸ Westman, 1911, s. 75-76. Jfr William, James, *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former*, Stockholm 1906, s.11 samt Delacroix, Henri, *Études d'histoire et de psychologie du mysticisme. Les grandes mystiques chrétiens*, Paris 1908, s. 341-344.

³⁹ Även om begreppsapparaten är olika verkar närmelesättet analogt med Hjalmar Sundéns senare religionspsykologiska rollteori, d.v.s. att den andliga perceptionen rör hela livet. Sundén såg inte heller det religiösa rollspelet som infantilism eller illusion, d.v.s. psykiska reminiscenser från barndomen eller enkla regressioner. Hans genomgående tanke handlar om rollen som en relation till helheten i tillvaron, totaliteten. Detta innebär att fastän all varseblivning beror av upplevelsens eget referenssystem i varje aktuellt ögonblick så kan det varseblivna upplevas som en partner, även om ingen mänsklig varelse finns i närheten, just genom definitionen av religionen som den enskildes förhållningssätt till livets helhet. Sundén, Hjalmar, *Människan och religionen*, Stockholm 1961, s. 41ff.

livshistoria är att skriva revelationshistoria.⁴⁰ Text och auktor ses oupplösligt sammantvinnade. Detta innebär att Westman arbetar enligt den litteraturvetenskapliga biografimetod som avläser författarens liv i det litterära verket. Hans hermeneutiska följsamhet opponerar sig aldrig mot innehållet i texterna. Den religionspsykologiska tolkningskategorin utmejslar Birgittas religiösa och psykiska kärna ur verkläsningen. Ibland speglas livshändelsernas relation till yttre/inre dramatik. Kompassen söker karaktär snarare än enskilda skeenden i livsloppet även om en parallell diakronisk struktur etableras när dragen av ytbiografin tecknas. Resultatet är en religionspsykologisk rekonstruktion av Birgittas andlighet.⁴¹ Detta heuristiska sökande efter ett biografiskt psyke, om än teologiskt följsamt gentemot den nya Uppsalateologin, markerar en trevande ingång till 1900-talets moderna biografiska synsätt och den intima individualiseringen. Vi rör oss i en förskjutning bort från det warburgska-schückska biografiidealet. Den warburgska dokumenterande och objektiva attityden är framträdande på ytan. Däremot söker Westman ingen personteckning i helfigur i verkliga omgivningar, opartiskt skildrad och utan vare sig anti- eller sympatier. Den inre andliga verkligheten, avläst ur revelationerna och religionspsykologiskt processad genom det söderblomska tolkningsrastret vaskar fram en ”religionstyp” snarare än en helfigur i oscillation med omvärlden.⁴²

Eftersom Westman läser Birgittas uppenbarelser som religionspsykiska avbilder och historiska lämningar, kvarlevor, och inte som artefakter, blir den allenarådande faktahermeneutiska metoden ibland problematisk. Det medför att varje källa ses som ett legitimt sanningsavspeglade element i diskursanalysen. Inga källkritiskt disjunktiva åtgärder företas för att diskutera de respektive källornas tillförlitlighet eller tendenser: biktfadernas vitor, Birgittas egna visioner och senare tillkomna berättande källor, som till exempel Margaretha Claudotters utbroderade vita, används okritiskt sida vid sida.⁴³ Westman noterar att uppenbarelser under medeltiden ofta kompletterades med en beundrade biktfaderns skildring av den benådadades liv, gärningar och dygder, men när det gäller Birgitta slår han fast att:

⁴⁰ Westman tematiserar avståndet mellan tolkaren och den tolkade och försöker ständigt ställa in allt mot Birgittas tid, kultur, känslor, idéer, historiska skeenden som grund för den biografiska tolkningsprocessen, men ändamålet med läsningen verkar mera vara en predisponerad analys än ett öppet förståelseförsök. Schleiermachers tes om att den hermeneutiska konsten endast kan utvecklas från en positiv formel som är ”det historiska och det intuitiva, det objektiva och det subjektiva, rekonstruerandet av ett givet yttre” visar sin svaghet här, exemplifierat som det problem som avsaknaden av empirisk fasthet och kritik innebär i den schleiermacherska hermeneutiken. Andersson, Sven, ”Hermeneutikens två traditioner – om skillnaderna mellan Schleiermacher och Gadamer”, *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, 1986, red. S. Selander, s. 146-162.

⁴¹ Westman påbörjar sökandet efter en inre religiös kärna som konstituerande för Birgittas psyke. Han söker kännetecknen för hennes *individuella* personlighet. Svaret är visserligen konventionellt och teologiskt välanpassat i tiden, men ett startskott mot modern biografi har i alla fall avfyrats med detta nya perspektiv. Här ser vi åter igen ett indicium för en påverkan från den tyska biografiken där verkläsningen var A och O. Jfr Scheuer, 1979, s. 113ff.

⁴² Om den svenska biografiken vid denna tid se Larsson, 2003, s. 41-45.

⁴³ Westman, 1911, t.ex. s. 94ff och s. 109. Inledningsvis, presenterar Westman sin syn på revelationsgenren: ”Innan man ännu hade någon tanke på, att det egna inre livets tilldragelser, känslor och tankar såsom sådana kunde förtjäna att upptecknas, kunde man sätta sig till med att med största möjliga noggrannhet och detaljrikedom anteckna de ord och företeelser, i vilka man såg direkta övernaturliga ingripanden i en benådad visionärs eller mystikers själsliv. Icke människans ord och gärningar är det då man vill bevara, utan Guds ord och gärningar genom honom eller henne”. Westman, 1911, s. 3.

Av helgonbiografi har detta verk ingenting; det stammar från henne själv, och det är på sin höjd i några senare inledningskapitel och till huvudverket fogade avhandlingar, som reflexionen om henne får utrymme. Uppbyggligt skriftställerier har det heller knappast någonting av; icke heller visionärens egen efterföljande reflexion har här fått spinna vidare på en given tråd. Utan här har allt ännu den konkret-historiska tillfällighetskaraktären i behåll till en grad, som sällan återfinnes i andra revelationer. Det är visioner sedda, uppenbarelser undfångna i en bestämd situation, av en bestämd anledning och sedan nedskrivna utan någon litterär bearbetning.⁴⁴

Ingen tendenskritik förekommer. De examineringar av medeltida schabloner som företas följer enbart distinktionen mellan svärmisk brudmystik å ena sidan och etisk kallelsemystik å den andra. Westmans biografiska teknik bygger på en enkel heuristisk analys. Teorin bakom den deduktiva analysmetoden heter Uppsalateologin. Bruket av troper är inget vägande inslag i den biografiska tekniken. I den mån de förekommer har metaforbruket ersatts av religiösa bilder och slagord eller generella troper som reflekterar en andlig dimension.⁴⁵ Biografen följer ett synkronistisk känslöplan, helt överordnat den diakronistiska tidsstrukturen, där biografen skjuter in både framåtppekande och bakåtförklarande berättarpilar i texten som hänvisning till kronologiska kända fakta.⁴⁶

1.2 Birgittabild

Epiteterna är få i *Birgitta-studier*. Det svenska helgonet omnämns som ”språkrör”, ”profet” och ”sierska”.⁴⁷ Kallelse- och profetmedvetandet dominerar bilden.⁴⁸ Birgittas fromhet ses av Westman som närmast kongenital, d.v.s. ”ett släkdrag”. Han gör inledningsvis en psykosocial tolkning av Birgitta. Släktens och den sociala omgivningens influenser accentuerar det religiösa elementet från hennes tidigaste barndom: ”i Birgittas liv torde det religiösa ha bildat det starkaste inslaget”. Redan hos barnet utvecklas, enligt Westman, en religiös längtan och andliga krav.⁴⁹

Utvecklingen av den visionära begåvningen är betydelsefull för bilden av Birgitta. Växte den fram successivt redan från barndomen? Handlar det om en perpetuell utveckling eller ett abrupt genombrott? Laddades förmågan latent under hennes liv genom ”småvisioner” för att bli eruptiv efter makens död eller inträdde den visionära förmågan som något alldeles nytt i och med ”kallelsevisionen” efter Ulf död? I

⁴⁴ Westman, 1911, s. 4. En hermeneutisk studie av uppenbarelserna, och vad dessa religionspsykologiska artefakter säger om visionärens mystiska läggning och fromhetstyp som sådan, skulle inte i sig vara ett källkritiskt problem. Men när Westman har samma okritiska syn på resten av källmaterialet och de facto skriver in en biografisk bild av Birgitta, d.v.s. drar samman den religionspsykologiska analysen med den personhistoriska forskningen, är saken inte lika enkel. Gallring och käll- och tendenskritik saknas. Det viktiga är verkläsningen, att samla in så mycket fakta som möjligt ur materialet, foga bit till bit och tränga så djupt in i förståelsen av texterna som möjligt. Vi möter här igen, som hos Wahlström, Hjärnes faktahermeneutiska arbetsmetod. Till skillnad från Lydia Wahlström söker Westman dock de stora utblickarna och meningssammanhangen. Jfr Torstendahl, 1981, s. 96-97.

⁴⁵ Westman, 1911, t.ex. s. 108, 116, 120-121, 125 varav samtliga kongruerar med Birgittas egna texter och s. 128-129, 132, 134, 137, 139, 141, 143, 145, 147-148, 252, 258-259 som ingår i Westmans eget metafor-kapital.

⁴⁶ Westman, 1911, t.ex. s. 101, 110-116.

⁴⁷ Westman, 1911, s. 9, 108, 113, 148.

⁴⁸ Westman ägnar ett längre analysavsnitt kring Birgittas kallelse- och profetmedvetande. Westman, 1911, s. 129-148.

⁴⁹ Westman, 1911, s. 99-101.

Westmans tolkning är kallelsevisionen hennes livsdramas brytningspunkt: ett nytt tillstånd inträder. Visionsförmågan har legat slumrande, med få sporadiska utbrott, tills den kulminerar i kallelsevisionen med ett påföljande intensivt revelationsflöde. Sambandet till makens död understryks som obestriddigt trots barndomssynerna och tidigare småvisioner.⁵⁰ Han identifierar en tvillingsjäl:

För övrigt finns det ju en, så vitt jag förstår, mycket god analogi till denna utveckling hos en annan person i Sveriges religiösa historia – en men ett lejon: Emanuel Swedenborg. Även hos honom finns det en visionär snarare än en extatisk förmåga, som vid en relativt framskriden ålder bryter igenom i samband med ett de religiösa intressenas genombrott för att sedan med stor produktivitet fortfara till hans död.⁵¹

Westmans förförståelse av Birgitta utgår ur en plutarkisk jämförelse med den heliga Teresa: ”den överlägsna personlighet, som förmådde vinna kontroll över sina sjukliga företeelser och ge dem en roll i ett livsverk som satte märken i hennes folk för århundraden”.⁵² Birgitta inplaceras i den medeltida mystiktraditionen. Därmed bleknar den fosterländska ramen något runt hennes porträtt som var iögonenfallande i 1800-tals-biografierna. I *Birgitta-studier* möter oss en europeisk medeltidsvisionär och politisk-religiös visionär som spelar på hela kristenheten som på hemmaplan:⁵³

Det är ju bekant att man i den medeltida fromhetsvärlden finner en stor mängd män – och i synnerhet – kvinnor, som veta att berätta om underbara himmelska erfarenheter, mer eller mindre analoga med Birgittas. Bortser man från det, kommer man lätt att överskatta

⁵⁰ Dateringsproblematiken och legenden försvårar bedömningen här. Westman balanserar mellan Henrik Schücks och Richard Steffens tolkningar. Schück menade att Birgittas visionära förmåga skulle ha varit en följd av makens död. Steffen igen polemiserade mot denna uppfattning och tänkte sig en perpetuell progression från barndomens syner till extasen. Westman vill varken tala om barndomssynerna som drömmar eller om kallelsevisionen, och visionsflödet därefter, som extastillstånd. Se Westman, 1911, s. 113-115. Jfr med Schück, Henrik, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 1911, s. 179, som tillmäter makens död och sorgen den avgörande rollen samt Steffen, Richard, *Den heliga Birgittas uppenbarelser i rural och öfversättning med inledning, anmärkningar och förklaringar*, Stockholm 1909, s. X. Friedrich Hammerichs åsikt i *Den bellige Birgitta*, 1863, s. 73, särskilt not 2, var att Birgittas ”ekstatische tilstand har udviklet sig lidt et lidt” men att genombrottet kommer vid makens död. Som indicium framför han de goda relationerna till hovet, vilka hade omöjliggjorts om Birgitta hade, som legendförfattarna säger, haft en mängd uppenbarelser före kallelsevisionen. Hammerich betonade att så länge maken levde hade Birgitta haft kontroll över sin ”nervöse Legeme”, s. 89. När Ulf dog brast alla tyglar: den ena hänryckningen och uppenbarelsen avlöste den andra. Höjer nöjer sig med, apostroferande Schück om ”den sörjande och kärleksfulla änkans sjuka fantasi som skänkte Norden dess största helgon”, att konstatera att ”makens död blev den avgörande krisen i Birgittas utveckling” och att ”den invercade helt förkrossande på hela hennes själslif”. Han noterar barndomsvisionerna och de mindre visionerna men poängterar svårigheten med exakt datering av ”kallelsevisionen”. Detta leder honom att tolka visionen i ljuset av makarnas klosterplaner, som han menar att blev deras gemensamma ”projekt” efter pilgrimsfärden till Compostela. Birgittas fortsatta visionära liv blir då en änkehjyllning till det kloster som Ulf genom sin död inte hann uppföra. Se Höjer, Torvald, *Vadstena kloster och birgittinordens historia intill midten av 1400-talet*, Uppsala 1905, s. 32-33.

⁵¹ Westman, 1911, s. 114. Jämförelsen med Swedenborg är anmärkningsvärd. Trots att den ligger så nära till hands förekommer den endast antydningssvis i Birgitalitteraturen. Toni Schmid uppmärksammar likheten, Schmid, 1940 s. 191, men Swedenborg verkar inte ha ”domesticerats” i svensk teologi och religiöst liv på samma sätt som Birgitta. Behovet att inlemma ”den katolska” Birgitta har antagligen varit större. De visionära ”egendomligheterna” har ju för Swedenborgs del heller inte kunnat sättas på ”det katolska svärmeriets” och den katolska mystikens konto. Jämförelsen till Swedenborg är för övrigt ett arv ända från Geijer.

⁵² Westman, 1911, s. 76.

⁵³ Westman, 1911, t.ex. s. 250-259.

hennes originalitet; konstaterar man det åter endast i allmänhet utan att gå in på en analys av de särskilda personligheterna, så tror jag, att man löper fara att underskatta henne.⁵⁴

Många av medeltidens mystici saknar likheter med Birgitta. Extaser och stigmata gör att Birgittasläktingen och klostergrunderskan Ingrid av Skänninge (död 1282) mer liknar Kristina av Stumbelen, även om Ingrids aktivitet och organisatoriska förmåga förebådar Birgitta, framhåller Westman. Det aktiva kyrkoreformatoriska uppdraget är gemensamt för Birgitta och den nästan samtida Katarina av Siena. Westman gör däremot en viktig iakttagelse: Birgitta lägger budskapen i himmelska personers namn, Katarina uttrycker sig i jagform. Den yttersta legitimiteten är densamma, men Katarina gör inte anspråk på övernaturlig auktoritet utan framlägger sina dialoger som fromma meditationer. Enligt Westman avvisar båda två bestämt den andliga självskheten i kontemplerationens ljuvlighet. En tredje ”syskonsjäl” till Birgitta är Girolamo Savonarola (född 1452). Han uppvisar samma sedliga krav och profetiska syn på det närvarande ögonblickets meningsfyllda innebörd. Detta profetmedvetande pulserar under skolastikens rustning och bär inom sig aningen av evangeliets fulla innebörd. Mitt inne i sin kontemplativa religiositet är Savonarola den ”historiens stormfågel” som mest liknar Birgitta och bebådar ”en av kristenhetens mest avgörande kristider”.⁵⁵

Birgittas förmåga till kontroll understryks mångfaldigt i Westmans tolkning: hon själv är inte sjuklig, hon ägnar sig varken åt självplågerier eller andra osundheter. Det märkliga är, noterar biografen, allt vad som *saknas* i beskrivningarna av henne, nämligen ”alla de påtagligen med nervösa rubbningar sammanhängande sjukdomsfenomen, som äro så vanliga hos medeltida mystici”. Till sin grundläggning är Birgitta ”seg” och ”strängt asketisk”.⁵⁶ Birgittas egen tolkning av uppenbarelsernas symboliska karaktär (hon såg dem som liknelser för andliga verkligheter) framläggs som bevis för andlig friskhet. Revelationer ligger nära det normala medvetandet och ”hennes sjäsliv arbetar i alldeles samma banor i visionärt som i normalt tillstånd”.⁵⁷

Denna bestämning av Birgittas personlighet hänger intimt ihop med Westmans identifiering av hennes mystikertyp, uttolkad ur schemat *visiones corporales, visiones imaginariae* och *visiones intellectuales*.⁵⁸ Det säregna med Birgittas visioner är, enligt Westman, deras intellektuella karaktär. Det imaginära stoffet är i klar minoritet. Det auditiva, snarare än det visionära, ligger henne närmast.⁵⁹ Birgitta själv använder sig av

⁵⁴ Westman, 1911, s. 151.

⁵⁵ Westman, 1911, s. 178-179, 232-233, 238, 246-247, 249. Westman jämför Birgitta främst med kvinnor av visionär och extatiskt läggning. Han gör däremot inga djupa analyserande jämförelser mellan Birgitta å ena sidan och t.ex. Hildegard av Bingen eller Mechthild av Magdeburg å den andra för att utröna ifall Birgitta eventuellt kunde ha influerats av dessa. Bernhard av Clairvaux ingår inte i komparationsgalleriet. Jfr Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor*, Lund 1966, s. 226f, som finner bernhardinskt inflytande i Birgittas revelationer.

⁵⁶ Jfr Klockars, 1966, s. 225f. Klockars menar att Birgittas författarskap snarare är ”asketiskt” än ”mystiskt”.

⁵⁷ Westman, 1911, s. 76-80, 84, 90. Att notera är divergensen till Hammerichs tolkning. Hammerich såg Ulf som en kontrollinstans. När han hade dött brast alla psykiska styrmekanismer hos Birgitta: det visionära blev ett permanent tillstånd. Jfr Hammerich, 1863, s. 89.

⁵⁸ Vid de korporella visionerna tycker mystikern sig med sina yttre sinnen förnimma ett föremål, lokaliserat i rummet utanför sig själv. Upplevelsen sammanhänger med en retning i sinnesorganen, utan irritation. Delacroix kallar dessa visioner psykosensoriella hallucinationer. I de imaginära visionerna ingår inga retningar i sinnesorganen. De bilder som stiger fram liknar minnets och fantasins inre bilder. Mystikern har en känsla av att se och höra ”i anden”. Delacroix talar om psykiska hallucinationer. Den intellektuella visionen slutligen är en direkt förståndsutsplyssning, d.v.s. det intuitiva uppfattande av ett nytt idéinnehåll. Jfr Delacroix, 1908, s. 427ff.

⁵⁹ Birgit Klockars gör senare samma bedömning. Jfr Klockars, 1966, s. 29ff.

de konventionella uttrycken kontemplation, hänryckning och extas när hon skall beskriva sina själstillstånd. Westman väljer uttrycket *elevatio mentalis*. Han anser att man generellt inte kan tala om en regelrätt extas vid mottagandet av uppenbarelserna; revelationstexternas innehåll drar dem snarare närmare det normala intellektuella medvetandet.⁶⁰ Slutsatsen blir att Birgitta är en ”utpräglad verklighetsmänniska”.⁶¹

Den konsensus kring bilden av Birgitta som medeltidens största författare, som utmärkte 1800-talsbiograferna, är inte lika självklar i *Birgitta-studier*. Westman konstaterar att det ligger nära till hands att sammanställa visionsförmågan med snillets skapande makt, sådan den visar sig i diktarens inspiration. Ett par uttryck i visionerna motiverar likhetstecken mellan Birgittas litterära verksamhet och ett vanligt författarskap. Men det finns en avgörande skillnad: den intima förbindelsen med det religiösa momentet. Uppenbarelserna stiger fram som bönesvar; de ger Birgitta ett starkt medvetande om att hon undfår Guds ord. Några av dem innehåller dessutom imaginära element. Westman menar tydligen att revelationerna avgränsar sig från det diskursiva, reflekterande författararbete som behövs efteråt. Det finslipande författarskapet går inte utöver uppenbarelsernas karaktär in i en självständig verksamhet i sig.⁶² Det blir därför otillfredsställande att kalla Birgitta enbart författare. Epitetet blir anakronistiskt. Westman bedömer Birgittas texter som ”tillfällighetsskrifter utan litterära anspråk”.

Så bär Birgittas produktion genomgående en olitterär prägel. Att idka teologiskt eller uppbyggligt författarskap var aldrig hennes avsikt. ”Författarinna” var hon ännu mindre än Katarina av Siena, för att inte tala om Hildegard eller Teresa, som skrivit stora böcker.⁶³

Den tidigare uppförstorade författarbilden av Birgitta emanerade antagligen ur bristande kunskap om medeltidens visionsflora.⁶⁴ Man kände ännu inte till den rika medeltidsfloran av mystiker, visionärer och profeter. Westman är den förste att bedriva jämförande studier mellan Birgitta och andra samtida visionärer och auktorer – även om jämförelserna är ytliga och tillspetsade av en märklig motsättning mellan etik och

⁶⁰ Westman, 1911, s. 81-83, 88-89.

⁶¹ Westman, 1911, s. 109. Jag anser att Westman på denna punkt felaktigt utgår från ett motsatsförhållande mellan mystik och etik och egentligen inte för frågan om Birgittas personliga gudsförhållande nämnvärt framåt. Psykologiska eller parapsykologiska fenomen och gåvor hör inte till den mystiska erfarenhetens väsentliga drag, vilket många teologer påpekat. Kärlekens fullkomning, inte extasen, är mystikerns slutmål. Jfr t.ex. Brilioth, Yngve, *Den senare medeltiden. Svenska kyrkans historia II*, Stockholm 1941, s. 243ff. En syn på detta ger också Alf Härdelin när han hänför Birgittas andliga karaktär dels till begreppet *visitatio*, d.v.s. Guds upplysande ”besök” i människans själ, och dels till den skolastiska ”invärtes läsningen”, som i thomistisk kunskaps teori indikerade att människans naturliga intellekt kan gå under tingens yta och fatta deras förblivande ”väsen”, Härdelin, Alf, *Världen som yta och fönster*, Sällskapet Runica et Mediaevalia, Stockholm 2005, s. 296, 330-331.

⁶² Westman, 1911, s. 91. Birgit Klockars gör samma distinktion mellan uppenbarelse och vanlig litterär produktion. I kap. II i *Birgitta och böckerna*, 1966, framhåller hon att det är ”inexakt och anakronistiskt att tala om en litterär produktion i samband med den heliga Birgitta”. Hon är ingen författare i vanlig mening, enligt Klockars. Hennes omfattande ”produktion” har till övervägande del uppenbarelsens form.

⁶³ Westman, 1911, s. 8, 31. Henrik Cornell och Birgit Klockars följer Westmans tolkningslinje här. Jfr Cornell, Henrik, ”En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder”, *Samlaren* 1918 samt Klockars, 1966, s. 234-235. Klockars vill dock betona att Birgitta inte är en epigon. Det hon ger tillbaka är format av hennes egen personlighet och av hennes gudstro. ”Det var som ett religiöst budskap, inte som en litterär produktion som Birgittas medeltida läsare betraktade hennes revelationer”, skriver Klockars.

⁶⁴ Den betonas förutom av Schück och Fries också av Gustaf Bergström och Lydia Wahlström i deras respektive biografier. Fries, Ellen, *Märkvärdiga Qvinnor*, Stockholm 1891, s. 25, 28, Schück, Henrik, *Svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1885, s. 168-170, Schück, 1911, s. 97, Hammerich, 1863, s. 97, Bergström, Gustaf, *Sancta Birgitta*, Örebro 1898, s. 77, Wahlström, *Den heliga Birgitta*, Stockholm 1905, s. 24.

mystik. Han betonar nödvändigheten av detta för att inte ”överdriva hennes originalitet”.⁶⁵ Detta innebär inte att generalisera, säger han. Även om vissa drag förekommer frekvent inom en och samma religions- och kulturkrets är varje religiös personlighet individuell.⁶⁶ I sitt svenska sammanhang var Birgitta unik. Westmans jämförelser är ändå inte intertextualistiskt drivna. Birgittas texter står tämligen isolerade. De betraktas inte som ingående i ett nät av relationer till andra texter. Utgångspremissen är visserligen att visionstexter är inbäddade i en mångfasetterad litterär tradition, men avsikten är att klargöra respektive visionärs fromhetstyp, inte att ”avlyssna bruset av anonyma men ändå på något sätt förtrogna röster i rymden kring en enskild text”. Att detta ”brus” eventuellt kunde vara medvetet utnyttjat antyds inte ens i Westmans studie.⁶⁷

Birgittas asketism börjar tidigt: ”Det är en hård regim, helt behärskad av den medeltida asketiska andan, och uttryck för en personlighet, som, om hon kunde vara föga blid mot andra inte heller hade någon tanke på att skona sig själv.” Hennes tålmod framhålls som ett markant personlighetsdrag. Jämfört med många andra medeltidsfromma ser Westman ändå inga sjukliga ytterligheter i Birgittas späkningar.⁶⁸ Det höga riddaridealet är alltså levande för henne, betonar han. Med sorg och harm ser hon hur idealen brister för hennes samtida jämlikar.⁶⁹ Hon är, sin samhällsställning till trots, ändå inte hierarkiskt sinnad: Guds vänner kan finnas inom alla samhällsklasser.⁷⁰

I Birgittas person röjer sig en skarpsynt själasörjare, enligt Westman. Han menar att denna egenskap är så frapperande att hennes omgivning såg den som mirakulös. Hon var utrustad med underbara gåvor. Hennes ”överlägsna personlighet” skapade den starka tilltron till henne.⁷¹ Revelationerna allena utgjorde inte vägen till helgonskapet:

I själva verket var det den stora religiösa personligheten med okuvlig energi och hängivenhet, som lade helgonglorian kring hennes huvud. Ur denna ande, som visserligen var begåvad med en egendomlig och som underbar ansedd psykisk säregenhet, äro ju revelationerna framsprungna.⁷²

⁶⁵ Westman, 1911, s. 151.

⁶⁶ Hügel, Friedrich von, *The Mystical Element of Religion as studied in Saint Catherine of Genoa and her Friends*, I, London 1908, s. 90.

⁶⁷ Westman, 1911, vidrör problematiken när han säger, s. 91, att man kan ”snudda vid tanken, om då inte hela visionsapparaten möjligen skulle kunna förklaras som föga mer än en litterär form”? Han avvisar ändå den tolkningen. Det finns, om jag har förstått honom korrekt, ett intuitivt klargörande av trosfrågor, ett kognitivt element, och en given klarsyn inför det egna livet i de intellektuella revelationerna som uppenbarligen gör att han väljer att se dem personligt förankrade i respektive visionär. Citationstecknen kring definitionen på intertextualitet faller tillbaka på en formulering av Kjell Espmark i *Nationalencyklopedin*, Ett uppslagsverk utarbetat på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd, chefred. Kari Marklund, Höganäs 1990.

⁶⁸ Westman, 1911, s. 79-80, 136-137.

⁶⁹ Westman, 1911, s. 109.

⁷⁰ Westman, 1911, s. 124. Detta drag hos Birgitta glorifieras t.o.m. som ett ”demokratiskt sinnelag” i Gustaf Bergströms biografi, 1898, s. 211.

⁷¹ Westman, 1911, s. 99. I detta sammanhang redogör Westman för anekdoterna om Birgittas underverk, ”telepati”, demonutdrivningar och helbrägdagörelser. Han noterar att vi har få återgivningarna av ”underverk” i vanlig mening. Detta beror på att uppteckningarna om hennes liv gjordes snabbt efter hennes död. ”Legenden fick inte mycket tid att omgestalta och amplifiera hennes gärningar”, kommenterar han, s. 96. Se även s. 134f.

⁷² Westman, 1911, s. 115, not 1.

Som vi märker i citatet ovan lever fortfarande den transcendentalistisk-eulogiska synen kvar i Westmans bild av Birgitta. Hon är ett ideal, hon idealiseras. Historietolkningen är metafysisk. Trots rastret av en religionspsykologisk tolkningskategori blir den fram-analyserade bilden en eulogi. Westman understryker Birgittas karismatiska inverkan på människorna:

Över huvud taget får man inte underskatta vidden av det inflytande, hon utövade på sin omgivning. En ursprunglig och stark religiös personlighet drager människor med sig in på banor, dit de aldrig skulle ha kommit av sig själva.⁷³

Biktfaderna inkluderas i den andliga attraktionssfären. Westmans åsikt är att Uppenbarelserna inte har färgats av redaktörernas emendationer. Vissa kyrkopolitiska hänsyn har tagits inför kanonisationsprocessen, men inga tendentiösa dogmatiska retuscheringar har företagits. Amplifikationer och utläggningar har varit nödvändiga, men både Birgitta och biktfaderna såg revelationerna som gudsord. Följaktligen var korrigeringar otänkbara och otillåtna. Biktfaderna tjänstgjorde, enligt Westman, endast som sekreterare och översättare.⁷⁴ Deras insats får absolut inte överskattas eftersom

Revelationerna röja en säreget utpräglad författarepersonlighet, Birgitta själv och ingen annan, med hennes suveräna maktfullkomlighet å Guds vägnar, hennes stränga etiska allvar, dock inte utan vekare kvinnliga drag, hennes utpräglade verklighetssinne och hennes hos en medeltida människa överraskande skarpa blick för naturen.⁷⁵

Miraklen ur *Acta* (telepati, förmågan att läsa tankar, demonutdrivningar, helbrägdagörelser, förutsägelser) ingår i vad samtiden kallade Birgittas ”profetiska ande”. Westman neutraliserar det mirakulösa genom att hänvisa till Birgittas skarpögdhet som själasörjare:

Man finner, att hon aldrig givit sig ut för att kunna bota folk. Har hon ingripit så har det varit på direkt anmodan. Och det är ej svårt att se, huru intrycket av hennes överlägsna personlighet och den tilltro som man hyste till hennes underbara gåvor, varit den jordmån, ur vilken undret spirat upp.⁷⁶

Birgitta avbildas i protestantisk efterbelysning. Det etiska elementet i hennes gärningar lyfts fram; det jordiska kallelsearbetet framhålls. Spåren av all eventuell kvietism sopas undan: Birgitta ägnar sig inte åt oändlighetsmystikens njutningsreligion. Hon är den personlighetsmystiska profettyper. Tyngdpunkten i hennes fromhetsliv ligger inte i de övernaturliga själstillstånden: ”Vad som för Birgitta står överst i brudtanken, det är icke fördjupandet av den mystiska kärleksföreningen och själen och dess älskade, utan det etiska momentet”, skriver biografen. Både brudtanken och utkorelsetanken omvandlar

⁷³ Westman, 1911, s. 37.

⁷⁴ Westman, 1911, s. 36, 37, 44. Biktfadernas få ändringar bedöms som slarv snarare än tendens av Westman.

⁷⁵ Westman, 1911, s. 30, polemiserar här mot Schück, som såg ymighetsflödet i Birgittas revelationer i direkt relation till den ene eller den andre biktfadern. Schück, Henrik, ”Några anmärkningar om Birgittas revelationer”, *VHAAH*, 33:1, Stockholm 1901.

⁷⁶ Westman, 1911, s. 94-99. Citatet finns på s. 99.

hon till en etisk drivkraft. Jämförd med andra medeltidsmystici är Birgitta matt som brudmystiker. Av samtliga beskrivningar av Birgitta återkommer Westman flest gånger till det etiska elementet i både liv och gärning hos henne. Det etiska momentet intar en avgjort större plats i hennes medvetande än de extatiska tendenserna.⁷⁷

I komparationsanalysen, som bygger på Nathan Söderbloms distinktion mellan personlighetsmystik och oändlighetsmystik, etik och visionär-extatisk mystik, vill Westman bevisa att Birgitta tillhör den förstnämnda fromhetstypen. I samma andliga kategori hittar han bland andra Savonarola. De förenas av ett starkt kallelsemedvetande som skjuter kontemplerationen åt sidan. De skriver historietolkande och de uppmanar till aktiv handling i samtiden. Den mest återkommande beskrivningen av Birgitta kretsar kring det etiska imperativ som driver henne: viljan och det sedliga medvetandet.⁷⁸ Den konklusion Westman gör kunde vara skriven av Söderblom själv:

Det är klart att båda synpunkterna hänga nära tillsammans: på båda vägarna ha vi fått inblickar i den underligt sammansatta process, som fyller det tidevarv vi studerat och som slutligen ledde till att evangeliets personlighetsmystik i reformationen definitivt sprängde de medeltida tankekretsarna och ställde kristenheten, på ett sätt som aldrig förut, vid skiljövägen. I denna process, där det ännu outvecklade nya rör sig under ytan av det starkt fortlevande gamla, ha vi att inställa Birgitta.⁷⁹

Denna personlighetslinje i kristenhetens historia odlas inte systematiskt även om den har sin egen tradition. Uppenbarelsehistoriens bärare, profeterna, Kristus själv och apostlarna ingår i detta traditionskomplex.⁸⁰ I den oändlighetsmystiska inriktningen

⁷⁷ I *Renelaciones celestes*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev IV:12, sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 2, bok 4, kap. 12, s. 49, betonar Birgitta att själen inte för alltid kan förbli i kontempleration: om näven alltid skulle vara knuten skulle senorna krympa ihop och handen försvagas. Se Westman, 1911, t.ex. s. 109, 119-121, 143, 147-148, och alldeles särskilt s. 251-257. Den ritschlska teologin utgör delvis perspektivet för Westmans tolkningskontext. De protestantiska teologerna Albert Ritschl och Adolf Harnack lyckades kring sekelskiftet 1900 med konststycket att skriva en religiös apologi i form av en tidsmässigt välanpassad humanistiskt färgad kulturkristendom. Etiken, det praktiska kristna jordelivet lyftes upp framom all mystik. Ritschl förnekar möjligheten av vad medeltida teologer kallade för *unio mystica*. Ett sådant tillstånd ansåg han vara en psykologisk omöjlighet; människan saknar grundförutsättningar för ett andligt liv som kunde möjliggöra denna förbindelse. Många av mystikens uttryck sågs som en andlig brist innan mänskligheten, genom Luther, fick full förståelse för fullkomligheten i Ordet. En mystik utan utåtriktad kristen verksamhet och ett praktiskt reformerande mål ansågs vara en kontradiktorisk kristendom. Se t.ex. Engeström, von, Sigurd, "Arvet från Albert Ritschl i den svenska teologin", *Nordisk teologi. Idéer och män*, Lund 1955, s. 189, samt Söderblom, Nathan, *Ritschls åskådning af kristendomen*, Stockholm 1893, s. VII, 4-9. Också Lydia Wahlströms Birgittabild blev starkt influerad av den ritschlska teologiska synen. Jfr Wahlström, Lydia, *Nutidsfrågor. Uppsatser i religiösa och sociala ämnen*, Stockholm 1904, s. 37ff.

⁷⁸ Westman, 1911, s. 257, 259. Här ser jag en möjlig och vital koppling till Vitalis Norströms syn på verkligheten. I hans motstånd mot naturalismen gavs en stor plats åt personlighetens inre liv. Människans väsen ansågs av honom vara fritt och indeterminerat. Det ägde sin särprägel i viljan, den religiösa känslan och i det sedliga medvetandet. Enligt Norströms kristna övertygelse återfanns källan till alla andliga ursprungsvärden i den enskilde. Personligheter kan finnas och blomma eftersom Gud är fortlöpande verksam i livet och bär upp såväl de sociala enheterna (staten, kyrkan, familjen) som de enskilda personligheterna. Likheten i Norströms, Söderbloms och Westmans syn på den enskilde i Guds historia i historien söker sig till syvende och sist in i de geijerska personlighetsfilosofiska rötterna. Jfr Stenström, Thure, *Existentialismen i Sverige. Mottagande och inflytande 1900-1950*, Uppsala 1984, s. 45-46.

⁷⁹ Westman, 1911, s. 259. Att jag vill visa att Westmans analys är en tillämpning av Söderbloms tankar och en uppvisning av det korrekta i hans idéhistoriska tolkning av kristendomens personlighetshistoria, i akt och mening att styrka den reformerta delen av kristenheten, innebär *inte* en antydning om att analysen i sig skulle vara fel.

⁸⁰ Westman, 1911, s. 257.

ingår, enligt Westman, nyplatoniserande brudmystik, alltför långt driven kontemplation och kvietistisk fromhetspassivitet utan aktiverande etiskt imperativ.⁸¹ Kriteriet är huruvida den religiösa tron får ta *bela* livet i besittning eller inte. En sådan helgutenhet finner han hos Franciskus, Tauler och Katarina av Siena. Följaktligen ser han likheter till Birgitta hos dem.⁸² Anlag för extatiska tillstånd hör ofta samman med en nervös disposition, exemplifierar Westman ur historien, men sådana kan även förekomma hos människor som i övrigt ger ett sunt intryck. Här är Birgitta det främsta exemplet.⁸³

Birgittas religionspsykologiska läggning konstitueras, enligt Westman, i ”kallelse-visionen”. Här får hon vad man kallar sitt ”profetmedvetande”; hon blir utkorad till ”Guds språkrör” för andras frälsnings skull. Här föds hennes kallelseuppgift.⁸⁴ Hennes uppdrag är däremot inte intellektualistisk, inte nydanande. Ärendet är omvändelse-profetens:

Spänningen mellan uppgiftens storhet och dess bärares ringhet återfinns man hos henne likaväl som hos alla andra religiösa personligheter, som ha känt Guds hand väldig över sig. Å ena sidan är hon eld och lågor när det gäller Herrens sak och hon skall legitimera sin auktoritet – eller rättare sagt auktoriteten av det Herrens ord hon är bärare av. /.../ Men gäller det nu å andra sidan henne själv, då vet hon mycket väl att sätta sin person på den rätta platsen såsom allenast ett svagt redskap, en ovärdig överbringare av Herrens budskap.⁸⁵

Myndigheten hos Birgitta vilar på medvetandet om att budskapen är Guds ord. Westman talar om hennes ”oförfärad mod”. Han gör en intressant koppling mellan profetism och verklighet: ”var och en som besinnar sig på vad som är Guds vilja och ser till, huru det ser ut i världen, skall omedelbart finna, att hennes utsagor och maningar äro fullt berättigade och motiverade – att de äro av Gud”.⁸⁶ Tillika är ödmjukheten ett genomgående och äkta drag i Birgittas personlighet. Han hänvisar till att hon aldrig såg utkorelsen som en följd av egna förtjänster.⁸⁷

Med profetgåvan följer kognitiva färdigheter. Dessa manifesterar sig uttryckligen genom insiktsfullheten. I Westmans text blir Birgitta därför den klarsynta, delvis klärvoajanta, sierskan. Epitetet sierska är konstituerande för hans Birgittabild.⁸⁸ Det är värt att notera att Westman använder epitetet ”sierska”, när han talar om Birgittas divinatoriska förmågor. Den misogynna konnotation, som delvis kan påvisas i samtidens kontext, saknas.⁸⁹ Westman definierar sin begreppsanvändning:

⁸¹ Kvietism och kontemplativ passivitet sägs vara Birgitta helt främmande. Westman, 1911, s. 128-129.

⁸² Westman vill föra de flesta av de andra kvinnliga mystikerna och visionärerna närmare oändlighetsmystiken – och följligen definiera dem enligt en annan andlig kaliber än Birgitta. Westman, 1911, s. 252-253.

⁸³ Kristina av Stommeln och Margareta Ebner får exemplifiera de ”nervöst disponerade”. Westman, 1911, s. 255.

⁸⁴ Westman, 1911, s. 131-132, 143.

⁸⁵ Westman, 1911, s. 137-139.

⁸⁶ Westman, 1911, s. 139. Jag anför detta citat därför att Hammerich, 1863, s. 78, har en likartad, psykologiskt enkel, men trovärdig biografisk tolkning av Birgittas person. Han noterar att ju mer Birgitta lärde känna både världen och sitt eget hjärta desto allvarligare blev hon som person.

⁸⁷ Westman, 1911, s. 141, 143, noterar visserligen att ödmjukheten ingick i den asketiska dygdkonventionen under medeltiden, men säger att egenskapen var äkta hos Birgitta.

⁸⁸ Westman, 1911, t.ex. s. 113, 134, 136, 139, 148.

⁸⁹ Lindén, Claudia, *Om kärlek, litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm 2002, s. 127.

Det religiösa livet hos människor av denna typ – profeternas typ – vilar inte på visioner och uppenbarelser, utan sådana måste, när de förekomma, hos dem hämta sitt berättigande. Siaren vet, att han i kraft av sin siaregåva är satt över folk och riken att upprycka och nedbryta, uppbygga och plantera, men han vet också, att hans uppgift får hela sin betydelse därav, att han står i en annans tjänst – han är endast ”en budbärare, som bär en stor herres brev” och uträttar hans ärenden.⁹⁰

1.3 Tiden och dess idéer

Samtidens idéer och debatter är inte öppet avläsbara i Knut B. Westmans *Birgitta-studier*. Hans Birgittabild används inte som debattrum för politiskt brännande frågor som rösträttskampen, demokratifrågan eller den aktuella debatten om sambandet mellan kön och karaktär. Vi hör ingen megafon för kvinnans jämställdhet.⁹¹ Inga kvinnoemancipatoriska drag tillförs Birgitta i denna studie.⁹² Fokuseringen på den evangeliska personlighetsmystiken präntar däremot in ett personligt, ickekönsbundet, emancipationsideal.⁹³ De tidigare nationalromantiskt färgade tolkningarna av Birgitta hos Westmans biografiska föregångare syns nedtonade i detta porträtt.⁹⁴ Detta sammanhänger givetvis

⁹⁰ Westman, 1911, s. 148. Denna, och flera andra Birgittabiograferns användning av sierske/sibylla-epitetet, gör mig böjd att tro att begreppets valör oftare utgår från en religiös bestämning hos användaren än en aprioristisk antifeministisk attityd sådan Claudia Lindén framställer den i biografien över Ellen Key. Lindén identifierar begreppet som ett notoriskt dubbelbottnat epitet, som används för att undergräva den intellektuella kvinnans legitimitet. Hon menar att konstruktionen av ”Sierskan på Strand” är samtida med förra sekelskiftets kritik av henne som irrationell och motsägelsefull. Lindén, 2002, s. 127ff. ”Sierskan” används som Birgittaeplet i sammanhang där man biografiskt motarbetar alla tolkningar som ens litet kunde påminna om irrationalitet, ologiskhet, svärmiskhet. Som en bikommentar vill jag påminna om att Harald Hjärne faktiskt använde samma epitet om Danmarks stora kyrkliga gestalt, Grundtvig, i ett allvarligt menat idolporträtt. Hjärne, Harald, *Svensket och främmande*, Stockholm 1908, s. 51f.

⁹¹ Från 1890-talet hade intensiteten tilltagit i rösträttsförhandlingarna. Frågan om kvinnornas rösträtt var dock en underordnad fråga. Varken socialdemokraterna eller liberalerna prioriterade ärendet på sin politiska agenda. Frågan ansågs mindre angelägen, främst därför att man menade att ingen egentlig opinion för kvinnlig rösträtt fanns bland kvinnorna själva. ”Den lilla rösträttsfrågan” fick därför länge stå tillbaka för ”den stora rösträttsfrågan”. Efter att rösträttsreformen slutligen antogs av riksdagen 1919 fick kvinnorna i Sverige rösträtt 1921. Möller, Tommy, *Svensk politisk historia 1809-1975*, Lund 2004, s. 47-79.

⁹² Detta noterat som en jämförelse till Emilia Fogelklous och Lydia Wahlströms kvinnohistoriska och emancipatoriska infallsvinklar. Utvandningsperioderna på 1860- och 1880-talet hade fört med sig ett alltmer ökande kvinnoöverskott i Sverige med en jämn stegring fram till 1920-talet. Som noterat ovan var år 1860 39,6 procent av kvinnorna ogifta. 1920 hade siffran stigit till 42,6 procent. Detta bidrog till att de formella hindren för kvinnornas utbildnings- och yrkesmöjligheter successivt avlägsnades mellan 1865 och 1920 för att ekonomiskt och juridiskt lösa sysselsättningsfrågan. För vissa högra akademiska yrken etablerades dock spärar. Först 1909 kunde flickorna få realskoleutbildning inom de kommunala mellanskolorna. Spärren till läkartjänster bröts 1903, till adjunktstjänster 1905 men först 1918 öppnades läroverkens tjänster över hela fältet för kvinnor. Vid sekelskiftet försörjde sig 110 000 kvinnor utanför jordbruk och hushåll. År 1920 var summan 335 000. Qvist Gunnar, ”Kvinnan i yrkesliv och kamp för likställdhet”, *Den svenska historien*, band 9, *Industri och folkrörelser 1866-1920*, red. F. Strandberg, Stockholm 1968, s. 192f.

⁹³ Westman, 1911, t.ex. s. 259.

⁹⁴ Den nya fascinationen för Birgitta som profet framom den storsvenska Birgitta, som vi mötte i 1800-talets biografik, kan eventuellt ses ur följande synvinkel. Nationalromantiken hade florerat främst inom de mer folkliga lagren med en stor nöjesindustri som följd. Bland kritikerna mot den alltmer växande populistiska kulturen återfanns bl.a. Rydberg, Heidenstam och Karlfeldt. Deras bön om ”år av elände” visar redan på tonfall och ordval av större släktskap med profeter som krävde bot än med patrioter som krävde krig. Andra, Daniel, ”Nationalromantik”, *Den svenska historien*, band 9, *Industrier och folkrörelser 1866-1920*, Stockholm 1968, s. 198. Samma tendenser pekade ju Helmut Scheuer på i den tyska samtida biografiken.

med karaktären av vetenskaplig avhandling och den komparativa ansatsen att bredda synfältet mot europeisk medeltid.

Att direktrelatera *Birgitta-studier* till samtidspolitiken skulle te sig som en sökt konstruktion. Diskussionen skulle då komma att handla om vad som *inte* syns i den biografiska studien i stället för att lyfta fram de iögonenfallande dragen.⁹⁵ Det idéhistoriskt avläsbara i Westmans Birgittabild ligger inbäddat i undertexten. Förkänslan av kommande olyckor var omfattande och allmän kring sekelskiftet. Spänningarna tog sig uttryck inte enbart i militär upprustning utan också i en otålig och skräckfylld väntan på sociala och politiska omvälvningar. Urbaniseringen och industrialiseringen hade gjort att den hävdvunna svenska fattigdomen började minska och förbyttes i stigande välstånd. Det förbättrade läget var i huvudsak länge förbehållet den borgerliga klassen, som förstod att för egen del utnyttja de goda konjunkturerna. Skalder nedkallade profetiskt till och med himlens förbannelse över ”de nyrika livsnjutarna”. Klyftan mellan de besuttna och de obesuttna hade i viss mån djupnat genom att de förra ökade numerärt. Detta erbjöd en god marknad för nöjesindustrin. Westmans fokusering på den profetiska Birgitta är därför kanske inte enbart en personmodell för den söderblomska teologin⁹⁶ utan lika mycket en kritisk motbild i samtiden.⁹⁷

Samtidskonjunkturerna konvergerar med den kontemporära biografisynen i Tyskland och den andliga historieskrivningen som impregnerades av sin tro på en högre plan för mänskligheten. Som biografins politiska bruksfunktion inom den andehistoriska traditionen såg Helmut Scheuer stärkandet av identiteten hos den politiskt och socialt frustrerade borgarklassen, som hade förlorat sina demokratiska ideal i mötet med ett socialpolitiskt alltmer medvetet och självsäkert proletariat. Den industriella kapitalismen skapade dessutom en ny medelklass. Biograferna inom den andehistoriska traditionen installerade sig som företrädare för både det gamla, sönderfallande borgarståndet och den framväxande medelklassen, ett ”hemligt Tyskland”. Genom att etablera känslan av väsensolikhet visavis den stora massan ville man eliminera de sociala frustrationerna. Med den så kallade George-kretsens biografi i början av 1900-talet togs ytterligare ett steg mot genrens förvandling till mytografi. Den antikapitalistiska och antidemokratiska traditionens främsta namn var Friedrich Gundolf. Georgianernas biografiideal uttrycktes genom de stora personligheterna, handlingsmänniskorna och siarna, men handlingarna underställdes skildringen av den intima människan. Enligt

⁹⁵ Ingenting i Westmans text anspelar på t.ex. demokrati frågan, rösträtts- eller kvinnosaksfrågan. Men betoningen av utvaldheten, ”viljans hängivenhet”, lydnaden, ödmjukheten, det osjälviska etiska imperativet och evangeliet ger förstås indirekt en Birgittabild som är oanvändbar som portalfigur till kvinnosaksrörelsen och antipolär till vänsterpartiernas krav på allmän rösträtt och majoritetsdemokrati. Se Westman, 1911, t.ex. s. 120, 124-125, 126-127, 129, 137, 139-141, 143, 148. Om samtidsaktuella debatter denna tid, se t.ex. Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 167ff. Westmans betoning av den enskilde reformatoriske profetens insatser i tiden och historien är förstås uppenbart konträr till diskussionerna i samtiden om majoritetsdemokrati. Högern, med sitt fasthållande vid den ”begränsade demokratin” av rädsla för ytterligare reformer, kunde däremot nog se denna exklusiva profetnatur som ideal. Westmans text ger ändå inga indikationer som skulle berättiga mig till att fastslå en direkt koppling mellan forskning och privatpolitisk åsikt. Harald Hjärne och den högerideologiska synen, som inte motsatte sig endast parlamentarism som styrelseform utan betonade att man skulle böja sig för fädernelandets högsta krav och stå emot ”det simpla partibegreppets snäva rämärken”, står ändå gissningsvis i troligare parallellitet till Westmans lovordande av Birgittas, och allas, underkastelse under evangeliets och den kristna kyrkans imperativ. Jfr Möller, 2004, s. 78. Den andehistoriska synen och tron på den enskildes utvaldhet, utkorelsen, är hur som helst ett annat perspektiv än massans demokratiska vilja som underlag för det politiska styret.

⁹⁶ Andræ, Daniel, ”Nationalromantik”, *Den svenska historien, band 9, Industrier och folkrörelser 1866-1920*, Stockholm 1968, s. 198.

⁹⁷ Scheuer, 1979, s. 112ff.

biografiteorin räckte det med att läsa den biografierades verk för att skapa en tillförlitlig bild.⁹⁸ Möjligen låg samma socialpolitiska omvälvningar bakom den andliga biografien i Sverige vid denna tid, representerad av framför allt av Knut B. Westmans och Emilia Fogelklous biografier. Den enskildes andliga upphöjdhet över massan kan knappast uttryckas tydligare än hos Westman:

Siaren vet, att han i kraft av sin siaregåva är satt över folk och riket att upprycka och nedbryta, uppbygga och plantera.⁹⁹

Rösträttsreformen 1907-1909 medförde politiska omvälvningar i Sverige. Reformen blev mer tillmötesgående mot högerfalangen än vad liberalerna tänkte och ville. Smolk i de konservativas glädjebägare var att reformen ”legaliserade” de politiska partierna, eftersom det införda proportionella valsättet förutsatte partiernas centrala roll i valen, konstaterar Tommy Möller. Antalet väljare fördubblades mellan åren 1908 och 1911. Socialdemokraterna var på stark frammarsch i inrikespolitiken; partiet nära nog fördubblade sin väljarandel (28.5 procent). Liberalerna var fortfarande det största partiet med 40 procent av rösterna bakom sig. De stora förlorarna vid denna tid var högern. Valet 1908 resulterade i regeringsskifte med Karl Staaffs återkomst som statsminister. Många svåra frågor tornade upp sig: försvarsfrågan, ökade spänningar i Europa och de inhemska socialproblemen. Regeringen Staaff betonade de sociala frågorna framom försvarsfrågan och påtalade till och med risken för att Sverige kunde bli ”ett befäst fattighus”.¹⁰⁰

Westmans ämnesperspektiv och hans intellektuella predisposition skall antagligen ändå främst ses som ett utslag av *kyrkopolitik*, kyrkosyn och konfessionstänkande. De tidigare nationalromantiska Birgittabilderna skrevs i en tidsmiljö där Svenska kyrkan levde sitt eget isolerade provinsiella liv. Inte ens en nordisk kyrklig gemenskap hade etablerats. Efter sekelskiftet 1900, och särskilt genom Nathan Söderbloms europeiska kyrkokontakter och influenser, öppnades utsikten mot Europa. Insikten om delaktigheten i en större kyrka färgade av sig omedelbart på Birgittabilderna. Tidigare hade den fosterländskt svenska Birgitta begett sig till Rom där hon levde i ständig hemlängtan.¹⁰¹ Biografierna hade en viss svårighet med att förklara hur Birgitta, som drevs av kärlek till fosterlandet, valde att bosätta sig i Rom. Nu började man, med Westmans inledande avhandling, se henne och hennes svenska samtid som en del av hela kyrkan – den medeltida såväl som den samtida – på ett mer kollektivt individuationssökande sätt än tidigare. Europeisk kristen kultur var invuxen i Birgitta; hon föddes in i den europeiska kultursfären.¹⁰² Dagens svenska kyrka hade en outnyttjad arvsrätt som man blev alltmer medveten om.

⁹⁸ Scheuer, 1979, s. 104-105, 112-115.

⁹⁹ Westman, 1911, s. 148. På s. 91 talas det om ”snillets skapande makt”.

¹⁰⁰ Möller, 2004, s. 60-62.

¹⁰¹ Hammerich, 1863, s. 172, Bergström, 1898, s. 22, 126-129, samt Fries, 1891, s. 19. Se även s. 9 och s. 36 om hur Birgittas sinne för politiken och kärlek till fäderneslandet utvecklas jämsides med gudsfruktan och inbillningskraft. Jfr Wahlström, 1905, s. 4-5, 15-16. Det är anmärkningsvärt att nationalistiska övertoner saknas i Schücks båda Birgittateckningar. Snarare betonar han det utblickande draget hos henne: inriktningen på hela kristenheten och engagemanget i europeisk kyrkopolitik. Men han framhåller rent allmänt i sin analys av medeltidens mentalitet att det religiösa draget är specifikt svenskt. Schück, 1896, s. 65f, 93, 98. Schücks hållning beror antagligen på hans starka fokusering på medeltidsforskningen. Jfr även Schück, 1885-1890, s. 159-170.

¹⁰² Givetvis stod andra än Söderblom för de nya utblickarna, men hans inflytande genom skrifter och livsverk kom att bli en av de friskaste fläktarna i kyrkoprovinsen Sverige.

Tidens tankeavtryck i *Birgitta-studier* får vi närmast söka inom den akademiska världen i Uppsala och i den vetenskapliga omorientering som var aktuell inom olika discipliner. Kring sekelskiftet växte intresset för Sveriges medeltidsförflutna vid universiteten i Lund och Uppsala. I kretsen kring professor Harald Hjärne lyftes medeltidsfrågor fram till viktiga avhandlingsteman. Torvald Höjer disputerade med avhandlingen *Vadstena klostets och Birgittinordens historia* (1905) och Knut B. Westman med här aktuella *Birgitta-studier* (1911). Sune Lindqvist höll docentföreläsningar om Nordens 1300-tal. Gottfrid Carlsson forskade i Hemming Gadh medan Yngve Brilioth specialiserade sig på medeltidskyrkans ekonomiska förhållanden.¹⁰³ Den textkritiska forskningen kring Birgittas revelationer hade inletts liksom forskningen kring Vadstena kloster. Carl Silverstolpe publicerade verken *Om kyrkans angrepp mot Revelationes Sanctae Birgittae* (1895) och *Klostret i Vadstena, Klosterfolket i Vadstena* (1898). Revelationsforskningen vitaliserades när R. Steffens utgav *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och öfversättning med inledning, anmärkningar och förklaringar* (1909).

I Lund föreläste och forskade, förutom Henrik Schück, historiken Martin Weibull, litteraturhistorikern Otto Sylwan, nordisterna T. Hjelmqvist och Axel Kock, germanisten E.A Kock, arkeologen Sven Söderberg, sagoforskaren A.U Bååth samt Gustaf Cederschiöld och Carl af Petersen, som var experter på äldre medeltidstexter och isländska sagor. Också Sven Lagerbring och Henrik Reuter Dahl utvecklade kritiken mot medeltidens berättande källor och influerade Lauritz Weibull i hans källkritiska arbeten. Bland de anmärkningsvärda insatserna märks ytterligare Knut Stjernas kritiska studie över Erik den helige-legenden.¹⁰⁴ Inriktningen mot medeltiden var inte bara en ämnestrend inom universitetsforskningen. Medeltidskunskapen bidrog starkt till en omvärdering av det förflutna och till den källkritiska metodens finslipning samt till ett fördjupat intresse för arkivforskning.

Hos några av uppsalahistorikerna, främst Westman och Brilioth, möter vi en dubbel inriktning. Dels kan man iaktta en källkritisk forskarhållning med inriktning på institutioner, kulturutveckling och ekonomisk-materialistiska förhållanden under medeltiden. Dels märks en djupare kristen historiesyn där kyrkans budskap, andligheten och de religiösa faktorerna i historietvecklingen beaktades som viktiga element i forskningen. Den vetenskapsteoretiska överenskommelsen innehöll ännu legitimitet för teologisk ”infiltration” i historievetenskapen. Forskarens strävan till en andlig helhetssyn ansågs fortfarande som ett korrekt predikament jämfört med den senare så skarpt framhävda dikotomin tro-vetenskap. Trots att Brilioth inriktade sig på ekonomiska analyser väjde hans grundsyn som teolog och historiker minst lika tungt. I en polemik med Edvard Bull vände han sig mot den norske forskarens tes om att kristendomen i Norge under medeltiden endast var ett ”ytligt tillägnande av kristendomens former, /.../ en mantel nog så löst kastad öfver den hedniska folkroppen”. Brilioth svar stiger fram ur stoltheten över den egna svenska medeltiden:

Hade i Norge bevarats en religiös litteratur, jämförlig med den, som Birgitta och hennes andliga släkte, skänkte grannlandet, hade den kanske tvungit författaren att modifiera sitt omdöme om den roll kyrkan och hennes lära spelat i folkets sjäslif.¹⁰⁵

¹⁰³ Göransson, Sven, ”Brilioth som kyrkohistoriker”, s. 43-48, ingår i *Yngve Brilioth – Historiker, teolog, kyrkoledare*, red. Oloph Bexell, Skellefteå 1997.

¹⁰⁴ Se t.ex. Odén, *Birgitta, Lauritz Weibull och forskarsambället*, Lund 1975, s. 32-33,117.

¹⁰⁵ *Kyrkohistorisk årskrift* 1913, där Brilioth recenserar *Folk og kirke i middelalderen, studier till Norges historie* av Edvard Bull.

Historievetenskapens metodiska självmedvetande förblev inte opåverkat av tidens vetenskapliga och politisk-ideologiska omdaningar. Genombrottet till en mer pregnant och modern vetenskapssyn brukar fastställas i och med den weibullska källmedvetenhetens utmejsling som metod, det s.k. ”källkritiska genombrottet”, även om en tydlig källkritisk skepticism redan ingick som en del i arvet efter Harald Hjärne och den uppsvenska historikerskolan. Denna äldre, rationellt baserade, kritik hade dock i huvudsak utgått ur ett sak- och rimlighetskritiskt tänkande.¹⁰⁶ Torstendahl talar om en uppsvensk faktahermeneutisk metod.¹⁰⁷ Metoden söker mer förståelse än generalisering. I sitt fogande av bit till bit för att nå djupare i den vetenskapliga insikten är faktahermeneutikernas arbetssätt kongenialt med georgianernas biografimetod där de biografiska elementen klistrades tätt ihop baserat på verkläsningen som fullödlig metod. Torstendahl påpekar att många historiker ur Hjärnes skola aldrig kom att sträcka sig till de stora meningssammanhangen och de filosofiska utblickarna som gjorde hans postseminarier så berömda. De fick nöja sig med perspektiven från hans föreläsningar.¹⁰⁸ Westman hör till dem som själv omsätter lärofaderns meningsskapande utblickar i sin praktiska teori och metod. Vetenskapsidealet omvandlas till vetenskaplig praktik. Det komparationspanorama han inställer Birgittas gestalt mot är hela den europeiska medeltidsmystikens andliga fält.

Harald Hjärne var landets dominerande historiker fram till 1918. Han figurerade ofta i dagspressens inlägg och samtidens diskussioner. Hans lärjungar innehade så gott som alla professurer i historia och statskunskap, en grupp som av Erik Hedén definierats som ett akademiskt matlag för ”den högerpolitiska historieskrivningen”. År 1911 publicerade Lauritz Weibull *Källkritiska undersökningar i nordisk historia omkring år 1000*. Den källkritiska rekonstruktionsprocessen som sådan blev däremot varken det främsta tvisteämnet eller ens en skarp skiljelinje mellan de båda skolbildningarna inom historieforskningen. Motsättningarna synliggjordes på konstruktionsplanet. Den strängare weibullska metoden innebar en striktare gallring i källmaterialet och en utmönstring av osäkra källor. Detta ledde till ett skarpare ifrågasättande av de synteser och sammanhållande ramverk med vilken den svenska historien tidigare konstruerats och stadgats.¹⁰⁹ Korrelationen mellan å ena sidan historiesyn och historisk metod och politisk uppfattning å den andra var förstås tätt förbunden med vetenskapsteoretiska frågor och forskningsideal. Birgitta Odén har betonat att detta ideal ingick i den liberala traditionen med en underliggande förutsättning att forskning inte fick styras politiskt. Weibull tog avstånd från Hjärnes syn på den naturliga kopplingen mellan historiska problemställningar och politiska dagsaktualiteter. Detta innebar att han avvek från det statsidealistiska paradigmet genom att markera ett avstånd till forskningsval styrda av

¹⁰⁶ Detta innebar inte, enligt Ragnar Björk, att källkritiken i och med Lauritz Weibull skulle ha introducerats som en revolutionerande metodnyhet. Kravet på efterlevnad av vissa källkritiska principer var ingen ny eller oaccepterad tanke inom historikersamfälligheten. De uppsvenska historikernas portalgestalt, Harald Hjärne, både omfattade och skolade, biträdd av Nils Edén, sina elever i en medveten och skeptisk, om än inte alltid konsekvent, inställning till källorna. Björk, Ragnar, *Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kolligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth*, Uppsala 1983, s. 20. Den komparativa litteraturvetenskapen influerade också teori- och metodbildningen bland historiker. I ett postweibullianskt perspektiv framställer Birgitta Odén ändå Schück och många andra källkritiskt medvetna forskare som mer benägna till lössläppta fantasier än Weibull i hans fruktbara kritik. Odén, 1975, t.ex. s. 170.

¹⁰⁷ Torstendahl, 1981, ”Historiska skolor och paradigm”, s. 96f.

¹⁰⁸ Här kan vi exemplifiera med två Birgittabiografer, varav den ena, Westman, har samma fjärrsynsbevägning som lärofadern, och Wahlström, som i egenskap av historiker stannar inom det provinsiella perspektivet.

¹⁰⁹ Odén, 1975, s. 245-246. Se också Zander, 2001, s. 181-183 samt Björk, 1983, s. 20.

nationell övertygelse eller politiska värderingar. Trots det primärt opolitiska i hans kulturhistoriska forskningsinriktning blev ställningstagandet ändå indirekt politiskt genom sin latenta laddning av utmaning mot den dominerande konservativa historieskrivningen.¹¹⁰ Westman är också distanserad från samtidspolitiken, men avståndet beror kanske mer på hans transcendentala historie- och människosyn än på vetenskapliga överväganden.¹¹¹

Att två olika ”historikerskolor” existerade sida vid sida, en förankrad i Lund och den andra i Uppsala/Stockholm, bidrog till ett spänt och ibland häftigt debattklimat mellan Hjärne-lärjungarna och Weibull-anhängarna under flera årtionden framöver.¹¹²

Både historiker och litteraturvetare utsattes för kritik när de undvek syntesskapandet och i stället styckade upp det vetenskapliga arbetet i enskilda problemkomplex. Men långt framöver steg det ännu fram vetenskapsföreträdare som ville följa Hjärnes universalistiska ideal från sekelskiftet i stället för att isolera detaljkunskap och objektivt säkerställda fakta.¹¹³ Ett försök att debattera historievetenskapen tillbaka till ett mer historicistiskt närmelsesätt gjordes av uppsalahistorikern Torvald Höjer. Han avvisade visserligen krönikemässiga skildringar av kungar och krig, men framhöll staten som nödvändig utgångspunkt om man ville teckna mänsklighetens historia. Staten var den centrala skapelsen. Men den politiska historien, med kriget i fokus för historieskrivningen, hade redan börjat skottas upp på historiens istidsdepå genom 1920-talets pacifistiska idéströmning.¹¹⁴ I Westmans analoga perspektiv, historien i historien, står gudsstaten i centrum för historie- och biografiskrivningen. Personligheterna och samhällsskiftningarna är underordnade denna instans som högre synpunkt.¹¹⁵

På det bakomliggande kunskapsteoretiska vetenskapsfältet stod däremot en ännu farligare utmaning och väntade: naturalismen. De filosofiska reaktionerna i Sverige på den naturalistiska livs- och vetenskapssynen utgjorde ännu inget totalhot mot teologin och religionsvetenskapen. En av de framträdande riktningarna försökte i anslutning till nykantianism och kontinental filosofi motarbeta de naturalistiska strömningarna.¹¹⁶ Den

¹¹⁰ Odén, 1975, s. 253-254 samt Zander, 2001, s. 182. Det dröjde ända till 1940 innan den nya skolans historiker tog itu med Birgitta på allvar. Då utkom Toni Schmidts problemorienterade monografi över helgonet, som trots det strängt vetenskapliga anslaget inte utelöst en biografisk helhetsyn. En avstramning i syntesen och ett relativt tillmötesgående inför kritiken mot konstruktion på fri hand kunde man läsa redan tidigare i Richard Steffens *Den beliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning med inledning, kommentarer och förklaringar*, (1909), en minibiografisk skiss närmast i *life-and letters*-stilen.

¹¹¹ Westman, 1911, s.148 Ett transcendent jag etableras i hans biografiska text och de skiftande kontexter där olika profetjag uppträder upphäver inte profetens gudsgivna transcenderande kapacitet.

¹¹² Zander, 2001, s. 183-1984.

¹¹³ Zander, 2001, s. 185-186, Björk, 1983, s. 307-308, Lönnroth, Erik, *En annan uppfattning*, Stockholm 1949, s. 13.

¹¹⁴ Zander, 2001, s. 186-187 med sammanhörande not. Också andra, bl.a. Per Engdahl och Nils Forsell, kritiserade den ”vetenskapliga objektivitetskulten” och pläderade för en omorientering där ”de skilda rönen skola kunna sammanfogas till en rikt facetterad helhetsbild, ägnad till basis för nya fruktbringande räder åt olika håll och en hållpunkt för allmänhetens intresse”.

¹¹⁵ Westman, 1911, t.ex. s. 129, 132, 134, 146-148.

¹¹⁶ Den riktning som motarbetade naturalismen företrädades av bl.a. Vitalis Norström och John Landquist. Norström försökte modernisera boströmianismen, d.v.s. idealismen, genom inspiration från tysk nykantianism. I synnerhet Norströms verklighetsbegrepp, som gav utrymme för det inre livets särprägel som vilja, sedligt medvetande och religiös känsla är relevant i Westmans Birgittastudie. Landquist mottog influenser från Henri Bergsons vilje- och inspirationsfilosofi. Landquists syn på biografisk forskning, d.v.s. att historikern genom en intuitiv akt skall återuppleva den historiska personlighetens liv för att finna insikt i den undersöktes handlande och värderingar, är av vikt i detta sammanhang. Se Nordin, Svante, *Från Hågerström till Hedenius*, Lund 1984, s. 9, Ryding, Erik, *Den svenska filosofins historia*, Stockholm 1959, s. 99-101, Åkesson, Elof, *Punkter på ljuslinjen. Idéhistoriska bidrag*, Lund 1954, s. 19-20 samt Stenström, 1984, s. 46ff.

andra riktningen vände sig bort från transcendentalistiska tankegångar men såg trots det ingen möjlighet att vetenskapligt fastslå en naturalistisk livs- och världsåskådning. Den senare riktningen, Uppsala-filosofin, utvecklade en sofistikerad kunskapsteoretisk och ontologisk materialism och blev med Axel Hägerström inledningen till en ny inflytelserik tradition inom svensk filosofi. Trots sin ontologiska antimetafysik ansåg Hägerström inte religionen som överflödig. Det äkta religiösa livet svarade mot ett slags konkret och praktiskt problem i människans livsorientering: mot hennes livsångest, livsleda och moraliska nöd. Den gudomliga verkligheten fanns, enligt Hägerström, endast innesluten i den religiösa upplevelsen av Gud.¹¹⁷ Hägerströms föreläsningar började visserligen först efter att *Birgitta-studier* hade utkommit, men min avsikt här är att poängtera att den inhemska kunskapsteoretiska filosofin ännu, med Hägerström som professor från 1911, inte såg det som ett vetenskapligt imperativ att ta ett principiellt avstånd från religionen som sådan. Westman inställer sig här med betoning på erfarenhet och etisk följsamhet snarare än upplevelsen av det gudomliga. Han etablerar ett motsatsförhållande mellan den mystiska upplevelsen och etiken.¹¹⁸

Från ett fasthållande av kristna dogmer som utsagor om försanthållanden kom den nya teologin, med Uppsala-filosofin delvis som sparringpartner, att vända intresset mot den religiösa *erfarenheten*. Verklighetsfrågan i traditionell mening höll ju på att förlora sin betydelse i fråga om Guds existens, eftersom det blev allt omöjligare att föreställa sig Gud som oberoende av den religiösa erfarenheten av Gud. Positivismen och naturalismen med den kausala förklaringsmodellen som den enda vetenskapligt giltiga tolkningsmodellen förde med sig en ny syn på människan och kunskapen om henne. Människan blev en del av den kausala naturen; också hennes värden började betraktas som biologiskt betingade. Den religiösa personligheten, och den erfarenhetsreligiösa dimensionen, blev ett forskningsfokus för teologer och religionsvetare. I detta ljus inställer sig Westmans vetenskapliga fokusering på Birgitta.¹¹⁹ Kallelsevisshet, erfarenhet och lydnad är centralbegreppen.

Jag har redan flerfaldigt antytt en avgörande idéhistorisk samtidsinfluens i Westmans *Birgitta-studier*. Hans avhandling är uttryckligen en forskningsansats för att få tillträde till det vi med Pierre Bourdieu kallar *doxa* inom det då paradigmatiskt rådande vetenskapsfältet vid Uppsala universitet. Det aktuella paradigm, som hade etablerats var Nathan Söderbloms religionshistoriska forskning med sin metateori över den kristna utvecklingshistorien. Westmans *Birgitta-studier* bekräftar att han behärskar det symbolis-

¹¹⁷ I Lindfeldt, Mikael, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Boblins teologiska tänkande*, Åbo 1996, s. 25-35 finns en analytisk och belysande resumé över Hägerströms filosofiska tankesystem med särskild inriktning på hans hållning till religiösa utsagor. Att notera är att Hägerström givetvis inte avser ett gudsbevis med sina tankar om "gudsupplevelsen". Synen hänger samman med hans tankar om känslor där känslorna ägde verklighet om de kunde tillskrivas ett subjekt som finns i tid och rum. Distinktionen mellan *känsloupplevelse* och *känslolnnebäll* var avgörande för Hägerström.

¹¹⁸ Westman, 1911, s. 120, 124, 134, 147, 256. Utgångspremissen korrelerar inte med alla teologers syn på mystik. Jag ställer mig frågande till denna distinktion. En mer allmän uppfattning torde vara att mystiken konstituerar sig i gudsrelationen, som syns i själva viljans övergång till en följsamhet inför det kristet etiska imperativet.

¹¹⁹ Westman, 1911, s. 128, 166ff, lyfter uttryckligen fram frånvaron av erfarenhet som en *brist* och erfarenheten av Gud som ett religiöst kriterium. Inte dogmer och religiösa föreställningar bevisar Guds existens utan den hängivna viljans överlåtelse i aktiv kärlek där mystikens gudsgemenskap hör intimt samma med det aktiva livet i lydnad. Så suddas gränserna mellan erfarenhetens subjektivitet och den yttre verklighetens objektiva karaktär ut. Så sker inte i Hägerströms tankevärld, men det intressanta är ju att han ser hur dogmerna som sanningsutsagor förstör möjligheterna att förstå religionen korrekt. Han menar att tanken på Gud uppstiger ur det egendomliga mänskliga tänkandet som uttrycks med att Gud är verklig i den religiösa känslan. Hägerström, Axel, *Religionsfilosofi*, Stockholm 1949, s. 127,161.

ka och kulturella kapital som krävs på ifrågavarande vetenskapsfält. Genom sina analyser av Birgitta och andra medeltidsmystici visar han sin hanteringsförmåga av såväl ämnets teoretiska kärna som det kanon av texter som alla på fältet måste kunna och förväntades förhålla sig till.¹²⁰ Den teoretiska delen i *Birgitta-studier* utgörs av Söderbloms grundtes om den uppenbaresemystiska och den oändlighetsmystiska traditionslinjen. Också metodiskt finner vi en begreppsbyggnad i Westmans dissertation som trofast följer Söderbloms religionshistoriska forskning.¹²¹

I brottningen med sekelskiftesteologins utmaningar kom Einar Billing och Nathan Söderblom att spela en avgörande roll för det som sedan skulle kallas den nya Uppsalateologin.¹²² De delade tanken på tillvarons grundläggande och dramatiska dualism. Söderblom framhåller hur den dualistiska synen är oundgänglig för tolkningen av vår tillvaro. Utgångspunkt för både Billing och Söderblom var nämligen att evolutionismens deterministiska verklighetsuppfattning i sig utesluter möjligheten av en aktiv Gud. Guds verklighet, uppfattad som själva tillvaron, grundbestäms däremot av liv – inte av mekanisk lagbundenhet. Söderblom såg en tydlig distinktion mellan verkligheten som liv och verkligheten som något iakttagbart och mätbart lagbundet. Två olika slags kunskapsprinciper låg som grund för synsätten. Kausalsammanhangen var abstraherad verklighet: en karta av verkligheten men inte en avbildning av den. Erfarenhet, fantasi, intuition och tro blev därför viktiga begrepp i verkligheten som liv betraktad. Detta låter sig erfaras endast av den människa som lever mitt uppe i livsprocessen. För att uppenbarelsen skall kunna betraktas som en historia i historien måste hela historien ses som kvalitativt skild från tillvarons kausala natursammanhang.¹²³ Uppsalateologins nya tolkningar och begrepps innebörder ställdes upp som motbilder såväl till den evolutionistiska materialismen som till en statisk-ontologisk idealism. Den nya svenska teologin stod dessutom i en direkt kontrast till den romantisk-religiösa monism som hade präglat 1800-talet. Söderblom slog fast att ”invaggar sig någon i en monistisk ro, så har han icke sett satans djupheter. Jag unnar honom att slippa. Men när det gäller att tolka vår tillvaro äger han knappast talan”.¹²⁴ I Birgittahistoriografin märks omslaget från monism till dualism genom Westmans försiktiga introduktion av helvetet och skärselden. Han låter till och med djävulen gästspela i kontextens kulisser. Varken nämnda loci eller den subjektivt intresserade Lucifer med lärjungar var välkomna i 1800-talsbiografierna.¹²⁵

¹²⁰ Den vetenskapssociologiska terminologi jag lånar här är hämtad ur Pierre Bourdieus *Outline of a Theory of a Practice*, Cambridge 1977.

¹²¹ Nathan Söderbloms *Studiet av religionen* utkom 1908 och redogör för religionspsykologin som en självständig disciplin. Se också Söderblom, 1930, s. 49-73, där den avgörande distinktionen mellan oändlighetsmystik och uppenbaresemystik och de båda riktningarnas olika uttryck specificeras. Harald Hjärke accentuerade f.ö. samma skillnad i uppsatsen ”Gustaf Adolfs minne”, *Svenskt och främmande*, Stockholm 1908, s. 51, d.v.s. distinktionen mellan individualismen och den opersonliga mysticismen i olika religionskulturer.

¹²² Aulén har i flera arbeten återvänt till uppsalateologins betydelse. Redan 1925 identifierar han teologins förändrade inriktning under influens av den tyska sekelskiftesteologin och bedömer den som en ny och egenartad svensk teologi. Aulén, Gustaf, ”Sekelskiftesteologi”, *Svensk Teologisk Kvarlidskrift*, Lund 1925, s. 72.

¹²³ Jfr Lindfeldt, 1996, s. 42-43. Jag stöder mig här på Lindfeldts koncisa och klara resumé.

¹²⁴ Söderblom, 1930, s. 105. Den monistiska synen medförde ju, som jag visar i analysen av Wahlström biografi, hur Birgittas helvetes- och skärseldsuppenbareelser negligerades av flertalet av hennes tidigare biografier.

¹²⁵ ”I scenerna ur helvete och skärseld känna vi oss minst hemmastadda”, sammanfattade t.ex. Bergström medan övriga biografier undviker samtalsämnet i fråga. Bergström, 1898, s. 127. I Fogelklous biografi är det inte längre fråga om ett gästspel. Där ingår den onde och hans anhang i själva scenografin och behöver inte nöja sig med biroller. Gästspelet i Westmans biografi kan studeras på t.ex. s. 147-149.

På Uppsalateologins agenda stod klargörandet av kristendomens kvalitativa egenart som ett primärt ärende. Man ville simultant värja sig mot doktrinär bundenhet och samtidigt rensa fram de kristna motiven, sådana de tedde sig opåverkade av främmande inslag och annat ogräs.¹²⁶ Minst lika viktigt blev det att karaktärisera den evangeliska traditionens utvecklingslinje. Den katolska kyrkans framväxt i Sverige från 1800-talets slut forcerade den protestantiska självreflektionen. År 1873 hade den nya religionsfrihetslagen förbättrat katolikernas ställning i Sverige och underlättade en mer expansiv verksamhet. Katolikerna i Sverige var kring sekelskiftet ännu så få att man inte hade inrättat något självständigt katolskt stift i landet. Landet var ett så kallat apostoliskt vikariat, underställt den romerska missionskongregationen och ekonomiskt beroende av denna. Från katolsk synpunkt var Sverige ett missionsområde, om än inte på av samma betydelse som de utomeuropeiska områden som primärt avsågs i påvens encyklika.¹²⁷ Men mycket nytt var under uppsegling: reformationen av birgittinorden, systrarnas återetablering i Sverige, invigning av nya katolska kyrkor. Debatten mellan protestanter och katoliker fördes både med historiska och dogmatiska argument. Den katolska kyrkans inriktning kan exemplifieras genom den katolske kyrkoherden i Stockholm, Friedrich Lieber, som år 1886 skrev att ”die Mission in Stockholm nur als Schwedische Mission eine Zukunft hat”.¹²⁸ Här ser jag delvis Westmans och andras starka bevekelsegrund för att inordna Birgitta i den evangeliska personlighetstraditionen i svensk kyrkohistoria.¹²⁹

Söderblom och Billing distanserade sig från en biblicistisk uppenbarelseteologi.¹³⁰ Bibeln var inte för dem uppenbarelsen utan ett textrum av vittnande och tolkande berättarröster om Guds uppenbarelsehistoria. Att verbalinspirationstankens hegemoni var förbi i och med den historisk-kritiska bibeltolkningen innebar att begreppet ”uppenbarelse” togs upp till skärskådande nytolkning. Begreppet fylldes ut i fyra tyngdpunkter: 1. uppenbarelsen är den levande Gudens handlingar i historien, 2. uppenbarelsen är kontinuerlig och dramatisk, 3. Kristus är uppenbarelsens höjdpunkt

¹²⁶ Aulén inringar Uppsalateologin i teologins idéhistoria med följande ord: ”Den teologiska nyorientering, som ägde rum i Uppsala, hade en genomgripande betydelse och i själva verket i sin mån rentav bröt väg för ett nytt teologiskt skede, det tredje huvudskedet inom den evangeliska teologins historia. Det första skedet efter reformationen bar skolastikens signatur. Det andra skedet, begynnande med upplysningsteologin, stod från början under inflytande av skiftande idealistisk metafysik och ledde till en djupt ingripande omtolkning av kristendomen i en optimistisk-humaniserande anda. Det tredje skedet kännetecknas av kristen självbesinning; det gäller nu framför allt ett oförbehållsamt klarläggande av kristendomens kvalitativa egenart – utan doktrinär bundenhet, men på samma gång med frigörande av de kristna motiven från allt främmande intryck. Det är en nyorientering av detta slag, som framträder inom den uppsaliensiska teologin från 1900-talets första decennium och som i själva verket här gör sig gällande tidigare än annorstädes.” Aulén, Gustaf, *Spaningstjänst*, Stockholm, 1939, s.163

¹²⁷ Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Katolska kyrkan i Sverige 1873-1929*, Uppsala 1996, s. 14-15, 25-26 samt s. 100. Den s.k. dissenterlagsdebatten blev en lång följetong i den svenska riksdagen. Förbudet mot konversioner hade upphävts redan 1860 men trots den nya religionsfrihetslagen 1873 hade katoliker, liksom andra ”främmande religionsbekännare” inte samma medborgerliga rättigheter i Sverige. Ändå fram till 1950-talet hade den evangelisk-lutherska bekännelsen karaktär av statsreligion och medlemskap i Svenska kyrkan var en förutsättning för åtnjutande av fullständiga medborgerliga rättigheter. Yvonne Werner skriver att den katolska kyrkan ändå hade en starkare ställning kring sekelskiftet än i dag och att kyrkans framträdande var markerat ”triumfalistiskt”.

¹²⁸ Werner, 1996, s. 25f.

¹²⁹ Westman, 1911, t.ex. s. 253, 257, 259.

¹³⁰ Enligt den biblicistiska uppenbarelsetolkningen var uppenbarelsen given och avslutad i och med bibeln. Söderblom och Billing däremot betonade uppenbarelsens kontinuitet, presensaspekten. Ritschl, som hade en historisk inriktning i sin teologi, såg uppenbarelsen som en ”tillfällig och isolerad, historisk händelse”.

och centrum och 4. uppenbarelsen fortgår i nuet.¹³¹ Den viktiga betoningen låg på uppenbarelsens *presens*aspekt. Westmans Birgittabild glider av sig självt in i samma historieuppfattning.¹³²

Eftersom uppsalateologernas syn på uppenbarelsen omfattade flödet av gudshandlingar i historien, och inte enbart identifikation av enskilt punktuella inslag, tror jag att vi ser en breddande omtänkning här som ger utslag även i Birgittabilderna. Tack vare Söderblom och Billing blir hennes uppenbarelsen inte längre lika ”svårhanterliga”. Den nya teologin tillåter att de fälls in i ett sammanhang av gudshandlingar i historien; de domesticeras och blir ”rumsrena” eftersom historien ses som det kontinuerligt konstanta medlet för Guds uppenbarelse av sig själv. Westman talar till exempel om ”Birgittas historietolkande och till handling manande syner”. Personlighetsmystiken illuminerar profeten till insikt om sin egenskap av verktyg för Guds agerande i tiden.¹³³

Biografiskt och idéhistoriskt betraktar vi en brytpunkt i Westmans studie i intresset för profeter och utkorade i den kristna historien. De gammaltestamentliga profeterna ägde visserligen en exklusivitet, men den missionen utsträckte Billing till en möjlighet i den enskilda kristna människans liv och livsgärning – om än i mer anspråkslös tappning.¹³⁴ Söderblom är inne i samma tolkningsfär med sin positiva syn på både historiens och personlighetens betydelse: Gud uppenbarar sig både i historien och i profeternas, de utkorades och kallades, själsliv.¹³⁵ Billing vidgade dessutom uppenbarelsens kontinuitetskaraktär genom hela kyrkohistorien fram till den dag som är. Han såg det svenska folkets historia sammanbunden med kyrkans hela historia och placerade sitt eget lands stormän i linje med profeterna i Israels historia.¹³⁶ Primärt ser vi här en anknytning till den ritschlska teologin genom Billings och Söderbloms principiella sammankoppling av religion och historia.¹³⁷ Westman fortsätter linjen in till Birgitta i den svenska historien. Synen kan analogt fällas in i 1800-talets föreställning om ”den högre gemenskapen” som de stora historiska gestalterna visade på i tysk historieskrivning.¹³⁸

Söderbloms betoning av personligheten, viljan, det andliga medvetandet, står i opposition mot Hägerströms ontologiska reduktion. Hos Söderblom, och i Uppsalateologin, fortlevde den geijerska personlighetsfilosofin förstärkt av tankar från bland andra Harald Hjärne. Kontrasten till en ultrarationell vetenskapsmetod blir uppenbar i Söderbloms betoning av erfarenhet, fantasi, intuition och tro. Hans syn kan sammanfattas i den retoriska frågan: ”Är verkligheten till sitt väsen att uppfatta i analogi med det lefvande eller i analogi med universums lagbundenhet”? Svaret lyder: Verklighetens

¹³¹ Se Aulén, Gustaf, ”Nathan Söderblom och Einar Billing – kontraster i samverkan”, *Svensk Teologisk Kvartalstidskrift*, Lund 1962, s. 210 och Wingren, Gustaf, *Einar Billing. En studie i svensk teologi före 1920*, Lund 1968, s. 73-76, 94-95, 125. Söderblom talar tidigt om ”uppenbarelse”. Billing däremot håller sig till de mer modesta uttrycken ”utkorelse” och ”kallelse”.

¹³² Westman, 1911, t.ex. s. 148, 257.

¹³³ Westman, 1911, s. 256-257.

¹³⁴ I *Vår kallelse*, Stockholm 1916, s. 30-34 och s. 53-54 utvecklar Billing denna tanke från Luthers kallelse till den enskilda kristna människan i ljuset av gudsriket som det personliga livsmålet. Uppenbarelsetanken innebär inte enbart en viss historietolkning utan innefattar också det aktiva medarbetandet i gudsrikets uppbyggnad. Både lydningen i vardagen och historiens stora händelser blir för Billing aspekter av uppenbarelsbegreppet.

¹³⁵ Söderblom, 1930, s. 49-76.

¹³⁶ Rodhe, 1930, s. 208-210.

¹³⁷ Albert Ritschls teologi har ofta beskrivits som en aveskatologiserad kristendom. I stället ville han renodla kärlekstanken i det kristna budskapet. Engeström, von, 1955, s. 189.

¹³⁸ Jfr Scheuer, 1979, s. 115ff.

fullhet kan inte uppfattas som observationer och logiska uträkningar utan genom engagerat, erfaret liv.¹³⁹ Billing gav uttryck åt samma andemening i andra ordalag: ”Religionen är ej en flykt från verkligheten utan ett uppvaknande till att se denna, sådan som den till sitt innersta väsen är. Ingen vetenskap kan därför ock vara ifvrigare än den att se *all* verklighet just sådan den är”.¹⁴⁰ Här blir kontakten till tysk biografitradition åter igen aktuell genom sin betoning på det mysteriösa och irrationella i skapelseprocessen.¹⁴¹

Att tro och vetande kunde existera parallellt visar ett av de nya vetenskapsområden som växte fram och som inverkade starkt på Birgittaforskningen och bilderna av henne. Religionspsykologin i Sverige kom inledningsvis att stå mitt i korsdraget av de empiriskt förklarbara vetenskapsidealerna och personlighetsfilosofins helhetsideal i en tid när naturvetenskaperna och tidens scientism hade flyttat Gud in i själen. Med 1900-talets förbättrade vetenskapstekniker gällde det nu att hitta religionens realitet inne i människan eller alternativt reducera religionen till flyktiga rörelser i sinnet, som den psykologiska vetenskapen kunde isolera som mänskliga fenomen utan vare sig transcendent ursprung eller uttryck för gudomlig immanens. Westmans människosyn och psykologiska grepp faller på sätt och vis under den dualistiska personlighetsmodellen där människan ansågs bestå av något givet, konstant, och något föränderligt och ändringsbart.¹⁴² I Westmans Birgitta ligger det givna i karaktären och utkorelsen. Men det föränderliga handlar inte om hennes egen psykologi; omvandlingen försiggår i det inre själrum som låter sig ockuperas av Guds omskapande vilja.¹⁴³ Transformeringsen sker genom den totala lydnaden och i personlighetsutvecklingen synliggörs själva aktören bakom förändringen.

Det teologiska synvinkelskiftet innebar att biografiskt och självbiografiskt materialet blev begärligt som erfarenhetsreligiös empiri inom teologisk forskning och för den expanderande religionspsykologin. Kanske kan vi ana en existentiell parallellitet till den brottning med livsfrågorna och den provkarta på metafysiska stämningsslägen som den samtida skönlitteraturen visar upp efter sekelskiftet. Med Verner von Heidenstam, Vilhelm Ekelund och Per Lagerkvist inleds en tradition av konfessionslös livsmystik och livsgrubbel i poesin, som skapade en allmän föreställningsberedskap för existentiellt tänkande i svensk litteratur. Nietzsches och Kierkegaards sinsemellan antipodiska brottningar med de stora frågorna kan ofta skönjas som filosofiskt bakgrundsrastrer.¹⁴⁴ Detta sökande efter det egna ”jaget” och en meningsgrund i tillvaron, som skapande språkrum i skönlitteraturen, gjorde att biografisk forskning knappast kunde stimuleras tillräckligt av den scientism som utmärkte även humanvetenskaperna under 1900-talets först decennier.

Rent pionjärlig torde Westmans studie vara som vetenskapsanalys inspirerad av de nya religionspsykologiska teorierna och metoderna, som kring sekelskiftet hade framförts med J.H. Leuba, William James, Henri Delacroix och F. von Hügel som internationellt framträdande forskarnamn.¹⁴⁵ Förutom Nathan Söderbloms introducerande

¹³⁹ Söderblom, Nathan, *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism*, del II, Stockholm 1910, s. 407, 396-417 Se även Söderblom, (1903) 1930, s. 90 som alldeles särskilt framhåller den geijerska jag-du-relationen i den religiösa gemenskapen. Om Hjärnes syn på personligheternas betydelse i historien, och framför allt i den söderblomska profetiskt tolkande och agerande meningen, se Hjärne, 1908, s. 51f.

¹⁴⁰ Billing, Einar, *Herdabref till prästerskapet i Västerås stift*, Stockholm 1920, s. 32.

¹⁴¹ Jfr Scheuer, 1979, s. 115

¹⁴² Madelénat, 1984, s. 121-130.

¹⁴³ Westman, 1911, s. 145-148.

¹⁴⁴ Jfr Stenström, 1984, s. 24-35.

¹⁴⁵ Om religionspsykologins framväxt och första landvinningar se Sundén, 1959, s. 11-46.

skrifter och några översättningar¹⁴⁶ hade religionspsykologin ännu inte etablerats som självständig disciplin och tolkningsmetod inom svensk vetenskap. Men med tanke på konglomeratet av inspirerande idéer, alla skiftande perspektiv och provokativa hypoteser, som framlades på det internationella forskningsfältet vid denna tid är *Birgitta-studier* en tämligen konventionell historisk-komparativ studie med teologisk-filosofisk inriktning.¹⁴⁷ De teorier Westman stöder sig på härrör främst från de tidiga religionspsykologerna James, Leuba, Delacroix och von Hügel. Här opereras visserligen med tanken på mystik som autosuggestion, men mystikerna utgör ännu mer exempel på en personlighetens integration, som ackumulerar ett energiuppbåd av mindre vanliga mått. Hos de kristna mystikerna såg man en anmärkningsvärd anrikning av denna energi. Delacroixs huvudtanke, som Westman delar som förförståelse och utgångspremiss, är att mystikernas psykologiska "egendomligheter" saknar primärintresse. Det märkliga är hur mystikerna tar herraväldet över sjukliga företeelser just genom de mystiska erfarenheterna.¹⁴⁸ Westman resonerar kring frågan om huruvida Birgitta medvetet "odlade" extatiska tillstånd, men finner inga bevis för hypotesen. Leubas utgångspunkt i det religionspsykologiska tänkandet är tydligt och klart: den erfarenhet som mystikerna säger sig ha undfått kan inte fattas som gudsbevis. Han menar att mystikerna genom autosuggestion specifikt organiserar de religiösa föreställningarna som de upptar från sin omgivning. Den underliggande hermeneutiska, och okritiska, följsamheten samt *revelatio continuua*-tron hos Westman hindrar inte en dogmatisk och idémässigt upplagd systematik av uppenbarelserna, men han är inte lika metodmässigt medveten som till exempel Leuba när det gäller att skilja mellan uppenbarelser som ingående i Uppenbarelsen och studiet av hur mystikernas inompsykiska verklighet korrelerar med omgivningens bilder och idéer, religiösa föreställningar och teologiska ortodoxi.¹⁴⁹

Kastar vi en blick på den samtida svenska biografien ser vi att tiden hade blivit mogen för andra typer av biografier än den historiska biografien. I Sainte-Beuves följd började det äldre moraliskt typiserande porträttet ersättas av mer moderna litterära eller historiska porträtt med Oscar Levertin i Sverige som främste namn. Hans psykologiska karaktärsbilder i *Svenska gestalter* (1903) brukar beskrivas som porträtt och essä. "Om den schückska skolans förståelse av författaren hade krävt historisk forskning, var Levertins metod den att via de skönlitterära texterna leva sig in i författarpsyket", sammanfattar Inger Larsson. Den biografityp som historiskt förknippades med

¹⁴⁶ T.ex. William James *The Varieties of Religious Experiences*, New York 1903, utkom i svensk översättning 1906: *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former*, Stockholm 1906. I nordiskt sammanhang blev Harald Höföding framträdande med sin mer religionsfilosofiska inriktning. Hans *Religionsfilosofi* hade utkommit 1901 i Köpenhamn och 1918 utkom *Oplevelse og Tyding. Religionsfilosofiske Studier*.

¹⁴⁷ Den internationella religionspsykologin försökte detronisera själva gudsbegreppet och religionen genom olika sociala teorier som förklaring till religionens uppkomst. Några amerikanska religionspsykologer gick så långt att de identifierade samhället med Gud. Religionsvetaren I. King t.ex. såg religionen enbart som den sociala gemenskapens framväxt genom ceremonier. Enligt E.S. Ames tjänar gudsbilden till att generalisera och idealisera alla de värden man känner. Den teori som lanserades av T. Schroeder gick ut på att förklara all religion som en misstolkning av könsextasen. Man var alltså inte ens överens om vad religion var. King fastslog att "The highest religious conception, that of the Deity, is an expression of personal attitude, rather than a statement of existence of some sort which may reveal itself by various interpolations within the natural order of phenomena". Andra forskare sökte religionens ursprung i animism, magi, spiritism och kvardröjande vidskepelse. För vidare inblick i de sekelskiftesaktuella religionspsykologiska debatterna se Sundén, 1959, s. 13-28.

¹⁴⁸ Henri Delacroix' syntetiska framställning från 1908 av de kristna mystikernas psykologi i *Etudes d'histoire et de psychologie du mysticism. Les grands mystiques chrétiens* har i sin helhet relevans här. Se t.ex. s. 246-263, 341-344, 365ff, 435ff.

¹⁴⁹ Westman, 1911, s. 257-259.

Atterboms ”paradigm” hänvisades nu till det icke-vetenskapliga området. Redan i slutet av 1910-talet hade den moderna biografien konsoliderat sin räckvidd mellan historisk kontextualisering och psykologisk inlevelse.¹⁵⁰ Ytterst handlade den nya framväxande synen på biografigenren om en reaktion mot historicism, komparativism och sökande efter lagbundenheter. Levertins intuitivt syntetiserande porträtt blev en förebild, bland annat för John Landquist som ansåg att ”intuitionsläran ger den kunskapsteoretiska grunden för den centrala delen av litteraturhistorikerns och levnadstecknarens uppgift”. ”Konstruktion” och ”fantasi” var några av nyckelorden.¹⁵¹ Som biograf står Westman och väger mellan paradigmen. I bakgrunden ekar, som så ofta förr, den samtida tyska biografitraditionen. Den idealiserande och förändligade individualismen i Westmans studie över Birgitta rör sig på andehistoriens väg mot det mytografiska. Scheuer sammanfattar biografiidealet så här:

Der idealisierende Individualismus des geistes- und kulturgeschichtlichen Biographik konvergierte mit der Heroisierung der politischen Geschichtsschreibung über die jeweils herausgestellte Sittlichkeit und stimmte die interessierten Schichten des Bürgertums auf Zufriedenheit, Selbstbescheidung und Unterordnung ein. Zufriedengestellt mit der Teilhabe an der ”Grösse”, beugten sich diese Schichten dem Gleichheitsverständnis eines Ständestaatssystems, das, geleitet von einem ”Grossen” – selbst ”in der freiesten Republiken” gibt *ein* Mann zuletzt den Ausschlag (Grimm) –, dem Bürgertum die geistige Herrschaft und die Stellung über dem Proletariat sicherte.¹⁵²

1.4 Förmedlingsrummets ekoeffekter

Vilka ekon hörs i *Birgitta*? Vilka utblickar växlas mellan samtiden och den biografiska texten? Vilka tilläggs-kunskaper inryms i biografins förmedlingsrum? Ingår apologetiska tendenser och polemiska sekvenser i texten? Hur förmedlar biografen sin egen livs- och människosyn? Korrelerar fackhistoriska käll- och tendenskritiska krav med biografisk trovärdighet? Hur inställer sig studien till den moderna biografins teori- och metoddiskussioner?

Man kan betrakta Westmans *Birgitta-studier* som en hybrid mellan biografiska ”paradigm”, tolkningspremissor och narrationsideal. Det äldre biografiidealet är det mest framträdande. Biografien bygger på rekonstruktion och på en historicistisk historiesyn inom det klassiska biografiparadigmet. Genom sin komparativa metod söker och finner Westman lagbundenheter i de olika mystikertyperna, vilket lyfter honom över den faktahermeneutiska traditionen. Men hans biografiska metod är också ställvis intuitivt syntetiserande. Biografien exemplifierar övergången från det biografiska ytporträttet till tolkningen av biografibjektets utvecklingshistoria.¹⁵³ Westman förverkligar både Helmut Scheuers och Daniel Madelénats biografiideal. Studien är dels koncentrerad kring den biograferades (andliga) själsutveckling och dels fokuserad på förhållandet mellan huvudpersonen och hennes omvärldskultur, i detta fall den

¹⁵⁰ Larsson, 2003, s. 46-47, samt Hägg, 1978, s. 46.

¹⁵¹ Landquist, John, *Människokunskap. En studie över den historiska och den konstnärliga kunskapen*, Stockholm 1920, s. 247. Också Fredrik Bööks *Svenska studier i litteraturvetenskap*, 1913, var en motsvarande reaktion, och 1900-talets fortsatta kamp om biografien som konst eller vetenskap hänger samman med acceptansen av olika metoder för psykologisk förståelse, sammanfattar Larsson i *Text och tolkning*, 2003, s. 46.

¹⁵² Scheuer, 1979, s. 111.

¹⁵³ Westman, 1911, t.ex. s. 100-101, 106-107, 110.

medeltida religiositeten mer än Birgittas personligt konkreta närmiljö.¹⁵⁴ Dubbelgreppet aviserar en nyinriktning för den biografiska förståelsen av Birgitta: det kronologiska utgör endast struktur och bär upp den tematiska problematiseringen.

Affinitet, identifikation eller projicering är inte relevanta som rent personliga termer för Westman även om den andliga sammansmältningen mellan biografen och biograferad är kännbar. Begreppen blir snarare kollektivt betydelsebärande i hans biografisammanhang och tolkningen underbyggd och genomsyrad av både empati och sympati.¹⁵⁵ Biografens mentala bild av helgonet är grundlagd i en förförståelse av den evangeliska fromhetstypen och styrs av sökarljuset längs den uppenbaresemystiska profetlinjen i historien. Följaktligen är den politiska Birgitta närmast osynlig i denna kontext. Samma gäller bilden av ”medeltidens största författare”; revelationerna sägs ha ”olitterär tillfällighetskaraktär”.¹⁵⁶ Vi kan därför tala om projicering som ett problematiskt biografibegrepp i en kollektiv bemärkelse. Birgitta skapas efter en färdig historietolkande modell för att inpassas i den samtida svenska kyrkans självsyn.¹⁵⁷ Biografens projicering beskriver Carl Rollyson som en oförmärkt diffundering ut i autobiografen när ”the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject”.¹⁵⁸ Här handlar det, i likhet med Wahlströms biografi, om den kollektiva gravitationen: kollektivets identifikation och självbiografiska projicering. Birgitta ses genom det stora målet: kyrkans reformation.¹⁵⁹ Biografen är en utpräglad ”snällhetsexeges” där den biograferades sämre sidor lämnas oredovisade. Tolkningen styrs av biografens pietetskänsla. Användningen av Birgitta som katalysator för den evangeliska fromhetstypen, den etiska kallelseprofeten, gör ändå att vi möter ett biografiojekt här, inte ett självständigt subjekt i relation till biografen.

Polemiken kring revelationstexternas genesis har redan nämnts. Westman debatterar självständigt mot Henrik Schücks, Torvald Höjers och Richard Steffens textkritiska forskningar. *Birgitta-studier* förmedlar ett korrektiv till framför allt Lydia Wahlströms biografi genom att ignorera bilden av politikern och jämställdhetskämpen.¹⁶⁰ Det korrigerande draget gör att biografen går sin egen cirkelgång: genom att

¹⁵⁴ Jfr Larsson, Inger, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, *Nordica, Tidskrift för nordisk teckthistorie og æstetik*, 6/1989, s. 33.

¹⁵⁵ Westman, 1911, t.ex. s. 78, 95, 99-101, 107-109, 115, 138-139, 141, 143, 145. När det gäller begreppet sympati har vissa biografiforskare tolkat detta som projicering medan andra har sett sympatin som uttryck för distansering. Hos Westman ser jag utslag av både närhets- och distanssympati. Även identifikationen har av vissa forskare framhållits som något positivt, medan andra igen har insisterat på en distinktion mellan empati och identifikation/projicering. Också empatin, i Rollysons betydelse som ”the ability not only to sympathize with other human beings but to put ourselves in their places” är framträdande i Westmans religionspsykologiska tolkning. Det finns en ställvis och tydlig inlevelse i Birgittas livssituation. Jfr Rollyson, Carl E., ”Biography Theory and Method. The Case of Samuel Johnson”, *Biography: an Interdisciplinary Quarterly* 25, 2002, s. 366.

¹⁵⁶ Westman, 1911, s. 35.

¹⁵⁷ Jag ser det som en ofruktbar diskussion i vilken grad detta är en medveten eller omedveten förförståelse hos Westman. Söderbloms kristna historiesyn uppfattades säkert som både sann och klarsynt, d.v.s. en riktig tolkning av utvecklingen. I sin undersökning av biografier har Samuel H. Baron noterat att omedvetna motiv för biografiskrivningen dessutom inte är mer sanna än de medvetna motiven. Baron, Samuel, H., ”Psychological Dimensions of the Biographical Process”, *Introspection in Biography. The Biographer's Quest of Self-Awareness*, ed. Samuel H. Baron and Carl Pletsch, Hillsdale, 1985, s. 9.

¹⁵⁸ Rollyson, 2002, s. 366.

¹⁵⁹ Westman, 1911, s. 41.

¹⁶⁰ Däremot verkar Westman påverkad av både Hammerichs och Bergströms komparativa medeltidsperspektiv och historietvecklingstanke även om dessa är mer svepande och allmänt hållna.

korrigera en tidigare myt skapas en annan, ny myt.¹⁶¹ Ännu tydligare än hos Wahlström ser vi hur biografien konvergerar med kulturella eller vetenskapliga diskurser.

Förutom den biografiska bilden av den heliga Birgitta ger Westmans avhandling ekoeffekter i sin egenskap av text- och kunskapsrum. Vi kan indela dem enligt deras funktioner i form av utblick, tilläggs kunskap, apologi/tendens, polemik och bekännelse/livs- och människosyn.

Birgitta-studier formar sig till ett kristendomens porträttgalleri och bidrar med utblickar till den internationella religionspsykologiska forskningsdebatten. Westman är, som jag noterade ovan, konventionell och teologiskt försiktig när han väljer sina akademiska lärofäder inom den nya disciplinen, men läsaren får ändå en grundinblick i olika mystiska riktningar och mystiktraditionens utveckling.¹⁶² Genom att den religionspsykologiska undersökningen av Birgitta och hennes uppenbarelser inställs mot analysen av andra medeltidsmystici blir *Birgitta-studier* en kollektiv biografi. De fjorton övriga mystikerna och visionärerna framtecknas i sin tidsmiljö. Huvuddragen i samtligas teologiska tankevärld presenteras. På basis av karaktär, gärningar, revelationer och specifik fromhetstyp avgörs deras andliga släktskap med Birgitta.¹⁶³ Denna breda och rofaste inplacering av Birgitta i medeltidens mystik och teologi är omvälvande i Birgittabiografiskt perspektiv.¹⁶⁴ Ekot i Westmans avhandling innehåller många biografiska röster; biografien blir en multibiografi. Tilläggs kunskaperna i medeltidens kyrkohistoria är inte enbart biografiskt illuminerande utan bildar en idéhistoriskt kontextuell bakgrund av mentalitetshistorisk kunskap.

När det gäller medeltidssynen innebär Westmans studie ett stort kunskapssteg framåt. Vi befinner oss nu milslångt borta från "svärmeriernas och vidskepelernas" tid och de auktoritetsbundna dogmernas epok, som mötte oss i Friedrich Hammerichs, Ellen Fries, Gustaf Bergströms och Lydia Wahlströms mentalitets- och miljöhistoriska uppfattning av medeltiden.¹⁶⁵ Westman öppnar fönstren mot en annan, ljusare, utsikt:

Man må då ihågkomma, att Medeltiden ingalunda var så sträng i detta avseende som den eftertridentinska katolicismen eller den ortodoxa lutherdomen. Det teologiska tänkandet hade ett relativt vitt spelrum; av fixerade och som oantastliga ansedda läror hade man knappast mycket mer än de gammalkyrkliga trinitariska och kristologiska dogmerna. Kyrkofädernas högt vördade auktoritet var ett band, som inte tryckte så synnerligen hårt, då bland dem många nyanser i åskådning voro representerade. Så kunde ju också betydligt skiljaktiga teologiska skolor uppstå.¹⁶⁶

¹⁶¹ Detta sökande efter författarmyten, i avsikt att korrigera en felaktig biografisk bild, löser enligt Nadel aldrig själva förklaringsproblemet i biografiskrivning. Även om han betraktar biografien som en avmytologiserande genre leder strävan att skapa ordning och helhet i ett liv, eller försöken att avslöja personlighetens kärna, ovillkorligen till ett nytt mytskapande. Nadel betonar att historiska, sociala och personligt stilistiska begränsningar gör att biografien ofrånkomligt blir en personlig tolkning och inte dokumentär historieskrivning. Biografien står alltid i relation till kulturella diskurser. Nadel, Ira Bruce, "Biography as Cultural Discourse", *Biography and Source Studies* Volym I, Frederic, R. Karl, New York 1994, s. 73-84.

¹⁶² Westman, 1911, t.ex. s. 75, 76, 206, 255-256.

¹⁶³ Westman, 1911, s. 151-249.

¹⁶⁴ Bergström delade samma utblick men utan vare sig konkreta jämförelser eller lika djupgående kunskap.

¹⁶⁵ Wahlström, 1905, s. 22, 26, 30, 33-34, 41 Fries, 1891, s. 12-13, 20, 22-26, 28, 31, Bergström, 1898, s. 25, 33, 40-41, 102, 104, 203, Schück, 1885, s. 93-97. Se även Wahlström, Lydia, *Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid*, 1920, s. 25.

¹⁶⁶ Westman, 1911, s. 43.

Westmans Birgittatolkning diffunderar allt som oftast ut i antingen teologiska föreläsningar eller en ”predikan” över bibliskt-andliga teman.¹⁶⁷ Han lyfter fram den medeltida allegoriska bibelsynen och slår fast att ”Guds ord kunna olika förstås; de äro än andligt, än bokstavligt menade”.¹⁶⁸ Här pläderar Westman för den frambrytande kritiska bibelexegetiken. Luthersk ortodoxi, med verbalinspirationsläran som premiss, hade länge dominerat den teologiska forskningen. Från slutet av 1900-talet började en annan uppfattning alltmer vinna insteg också vid de svenska universiteten. En av de främsta företrädarna var den tyske teologen J. Wellhausen.¹⁶⁹ Han förespråkade en kritisk bibelexegetik där intresset försköts från skriftens och ordens tillkomst till de historiska händelser som föregick nedtecknandet i de bibliska skrifterna. Det handlade inte längre om skriftens och bokstävernans tillkomst utan om den faktiska empirin bakom. Denna bibelkritik framkallade verbalinspirationslärans sönderfall, någon som inte skedde utan tillspetsade teologiska strider.¹⁷⁰

Den kulturoptimistiskt färgade kristendom, som låg i tiden och som inför sekelskiftet hade fått sin teologisk-vetenskapliga form bl.a. i Adolf Harnacks *Wesen des Christentums*, bidrog antagligen inte till diskussion om helvete och diablerier. Albert Ritschls antipati mot en juridisk teologi, d.v.s. hans uppgörelse med vedergällningstanken, gjorde att tankarna om ett straff i evigheten fick en undanskymd plats. Hans teologi har ofta beskrivits som en aveskatologiserad kristendom. I stället ville Ritschl renodla kärlekstanken i det kristna budskapet.¹⁷¹ Djävulen får figurera snabbt och sporadiskt som statist ett par gånger i Westmans berättelse om Birgittas andliga utveckling. Med tanke på helvetes- och skärseldsscenernas frekvens i Uppenbarelserna är denna hinsidesgestalt ändå tämligen undanskymd. Texten totaldomineras av den etiska uppmaningen till bättring och omvändelse i nuet. Avgörelsen gäller kärlekstanken i den jordiska samtiden. Revelationernas betydelse är inte eskatologisk utan ett medel för att ”kärleken till Gud må tillväxa i människornas hjärtan”.¹⁷²

Den apologetiskt starkaste signalen, som genomljuder texten i *Birgitta*-studier, tonar klanmässigt in i ekot från Söderblom, som har avstämts flera gånger redan i detta sammanhang. Om vi ägnar Westmans (och Uppsalateologins) vetenskapliga epok en närmare tanke ser vi hur intrikat den teologisk-intellektuella balansgången var. Tidens tendenser och vetenskapsutvecklingen hade gjort det allt svårare att koncipiera en teologi om en i den empiriska verkligheten verksam Gud. Gud dög inte heller som omedelbart kunskapsobjekt för de nya vetenskapsidealerna. Söderbloms uppenbarelse-mystik och syn på profeternas roll i historien är därför ett närmast genialt sätt att rädda kristendomen in över framtidens tröskel. Profeterna, som bärare av uppenbarelsen, och

¹⁶⁷ Westman, 1911, t.ex. s. 123-124, 137, 254.

¹⁶⁸ Westman, 1911, s. 137.

¹⁶⁹ I och med Wellhausens pionjärarbete, *Prolegomena zur Geschichte Israels* (1883) fick den historisk-kritiska bibelforskningen aktualitet för teologin.

¹⁷⁰ Debatterna försiggick också i offentliga media, eftersom den nya forskningsinriktningen berörde församlingslivet i dess helhet, d.v.s. bibelns plats i det kristna livet. En annan stor fråga var den nya bibelkritiken. En nyöversättning av bibeln var under arbete. Detta projekt reorganiserades 1884 och när NT i färdigt skick kunde behandlas vid följande kyrkomöte kom motsättningarna mellan de olika forskningsinriktningarna i skarp dager. Både existentiellt och idéhistoriskt kan vi karaktärisera den teologiska omvälvningen som en kamp mellan religion och historia. Det var ju historievetenskapen som framkallade den nya teologin genom att placera bibeln i samma klass som den övriga världslitteraturen. I *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, s. 169-175 behandlar Rodhe sekelskiftets nya teologiska utmaningar utförligt. Se även s. 187-192 om bibelöversättningen. I *Einar Billing*, 1968, resumerar Gustaf Wingren samma epok, s. 9-13.

¹⁷¹ Engeström, von, 1955, s. 189.

¹⁷² Westman, 1911, t.ex. s. 109, 124, 147-148. Citatet finns på s. 148.

tanken på uppenbarelsens kontinuitetskaraktär, ger en gudsbild som ingår i den empiriska verkligheten *genom* sina utvalda. Gud uppenbarar sig, enligt Söderblom, i historien och genom själslivet hos profeterna. Syftande på dessa profeter säger han uttryckligen ”det gudomliga uppträder i det mänskliga”. Med hänvisning till den tyske teologen Wellhausen säger han att ”lösryckt från profeten gives det ingen uppenbarelse”.¹⁷³ Genom att ta till vara religionspsykologin, men fokusera på den inhemska personlighetsfilosofiska traditionen, undviker Söderblom (Westman) både den empiriska psykologins Skylla, där risken finns att religionen reduceras till skyar i själen, och den dogmatiska vetenskapens Karybdis, där teologin mycket snart skulle komma att stå utan gudsbevis inför naturvetenskapernas frammarsch.

Westmans biografiska människosyn är dubbel: han är noggarna med att förankra Birgitta i hennes historiska kontext, i ett tidsbestämd jag. Samtidigt är synen på jaget transcendent. I Madelénats distansering till psykoanalytiska modeller och intuitionen som metod stod den transcendent jagensynen i motsats till ett historiskt iakttagbart jag. Madelénat betonade att människan bör betraktas i sin tid och inte som ett transcendent jag. Han ser även en fara i hermeneutiska tolkningar om individen reduceras till ett bevis för en enskild teori. Westmans dubbelsyn blir intressant i sin rörlighet.¹⁷⁴

Faran med den hägerströmska definitionen av känslor och religiösa upplevelser var ytterligare ett undervattensskär att akta sig för. Objektiveringen sker genom ”profettanken” och genom att fokusera på ”personlighet” i stället för ”själ” eller ”psyke”. Profeterna, de stora personligheterna, fungerar både som historietolkar och historiekrafter. De bildar, enligt Söderblom, med sin traditionslinje erfarenhetsbevis för uppenbarelsen inom ”den inre historien”, d.v.s. historien i historien som handlar om Guds uppenbarelse. Då Westman inte själv ställer sig objektivt fri i den religionspsykologiska ansatsen i *Birgitta-studier* utan uttryckligen visar sig dela tron på profeter blir hans avhandling en teologisk bevisföring och en uppbyggelseskraft för den kristna tron. Den uppenbarelsehistoriska historiesynen ligger som en vattenstämpel under texten i *Birgitta-studier*.¹⁷⁵ Birgitta behövs i den inhemska vetenskapen. Westman forskar inte företrädesvis i religionspsykologi med Birgittas person och texter som studieobjekt. Han skriver teologi och apologi genom det svenska helgonet. Om Wahlström och 1800-taletsbiografierna ville lägga beslag på Birgitta för fosterländskhetens räkning så fångar Westman in henne för den svenska kyrkans del.¹⁷⁶ Markeringen av teologisk

¹⁷³ Söderblom, (1903) 1930, s. 40, 56-61, 66, 74-75, 148. På s. 250-257 sammanfattas medeltidens olika mystiska riktningar och jämförelsen mellan dem.

¹⁷⁴ Madelénat, 1984, s. 121-130.

¹⁷⁵ Här ser jag Söderbloms egentliga storhet: den teologiska kryssningen i ett idéhistoriskt perspektiv. Hans tankestoff kommer grundläggande från både Geijer och Hjärne. Kombinationen och vidareutvecklingen av både begreppen och historie- och personlighetssynen är funktionellt imponerande, men framför allt vill jag framhålla hans, och lärjungen Westmans, skicklighet i att skriva en kristendomens apologi mitt i tidens vetenskapliga och livsåskådningsmässiga utmaningar. Det gällde dessutom att lyfta fram den religiösa upplevelsen, *erfarenheten*, framom dogmatiken och ändå inte låta känslorna och upplevelsen stå som enda gudsbevis.

¹⁷⁶ I bakgrunden påbörjades ett stort historiskt projekt. Konvertiten Karl Karléns planer från slutet av 1800-talet på ett katolskt vallfartscentrum i Vadstena förverkligades aldrig på grund av den katolska kyrkans ovillighet. År 1891 firade i alla fall den katolske biskopen i Sverige, Albert Bitter, 500-årsminnet av den heliga Birgittas kanonisering genom att fira mässa i Karléns hus i Vadstena. Staden med omgivningarna utövade också dragningskraft på svenskar med intresse för den heliga Birgitta. År 1906 planerade stadsborna att grunda ett Birgittamuseum med föremål från klostret och kyrkan. Planerna realiserades inte, trots godkännande av kyrkoherden i staden. Men tio år senare tog det konsthistoriska intresset för Vadstena fart på allvar. ”I utkanten av detta småborgerliga centrum låg tvenne tunga monumentala arkitekturverk: Klosterkyrkan och Vasaborgen med imponerande skulpturer och målerier, men ack så bedrövligt försummade”, antecknade konsthistorikern Andreas Lindblom, som sedan 1910 var verksam

”äganderätt” till Birgitta kommunicerar med flere händelser i tiden. I Rom reformerades Birgittaorden av svenskan Elisabeth Hesselblad, med sikte på återetablering i Sverige. I Vadstena planerades ett svenskt Birgittamuseum för att hedra det svenska helgonets minne. I Vatikanen grunnade man över missionen i de ”förlorade” länderna.¹⁷⁷ En både dold och öppen historisk dragkamp pågick med Birgitta i en av huvudrollerna.

Likt klangfulla ekon i texten hörs det protestantiska försvaret. Vi kan avlyssna apologin i en kort polemisk sekvens som ansluter sig till eros-agapetematiken samt som en tonfrekvens mot den samtida katolik- och klosterdebatten. *Eros*, själens strävan till gudsnjutande, som en teologisk stark ingrediens både i medeltidsmystiken och i den katolska förståelsen av gudsrelationen avvisas bestämt av Westman till förmån för *agape*, Guds kärlek, som i den evangelisk-protestantiska kontexten framhålls som det primära. *Amor Dei* och *fruitio Dei*, kärleken till Gud och gudsnjutandet, dessa medeltidens centralbegrepp, förskjuts till förmån för viljans hängivelse och den etiska kallelsen hos den evangeliska traditionslinjens uppenbarelsprofeter redan under medeltiden, enligt Westman.¹⁷⁸ I samtiden rådde klosterförbud i Sverige för de katolska ordnarna. Man tillät etableringar av sjukhem eller annan karitativ verksamhet, men medlemmarna fick inte bära ordensdräkt eller leva i klausur. Debatterna kring denna fråga avspeglar både en rädsla för och en motvilja mot klosterfromheten.¹⁷⁹ Westmans signalerar starkt hur rätt och fromt ett *aktivt* kristet liv är, baserat på kallelseuppgiften att verka i kampen mellan och gott i samhället ute i världen i jämförelse med klosterlivets inåtriktade fromhet.¹⁸⁰ Han tar inte ett totalavstånd vare sig till kontemplativt liv eller klosterliv som sådant, men de visionära profeter som verkar utåt mot världen lyfts fram som ideal:

amanuens hos riksantikvarien och hade anledning att inspektera Vadstena. Han beskriver förhållandena i klosterkyrkan som ”trista” och försökte tillsammans med prins Eugen initiera en bättre vård av kyrkans konstverk. Idéerna började realiseras först från och med 1916, två år efter att Nathan Söderblom hade tillträtt som ärkebiskop. Vid vespren den 24 oktober sjöngs birgittinska hymner och svenska psalmer om vartannat. Tal hölls av Nathan Söderblom och Andreas Lindblom. I sitt anförande betraktade Söderblom Birgitta som en i raden av kyrkans reformatorer. Se Lindblom, Andreas, *Femtio år med Birgitta. Birgittastiftelsen 1920-1970*, Malmö 1970, s.10. Elisabeth Hesselblad, som reformerade Birgittaorden, hörde om dessa planer och framhöll att ett museum skulle bli ofullständigt utan birgittasystrar som visade besökarna hur dräkten såg ut. Hon var väl medveten om det klosterförbud som rådde i landet men konstaterade att ”då Guds tid kommer, kommer vi mot den svenska lagen”. Citerat genom Jochnick Östborn, Agneta, ”För Sverige har jag skänkt Gud mitt liv”. *Elisabeth Hesselblads kallelse och birgittinska mission i Sverige 1902-1935*, 1999, s. 61.

¹⁷⁷ År 1917 kom påven Benedictus XV:s encyklika *Maximum Illud* där det framgick tydligt att Vatikanen avsåg att intensifiera sina evangeliserings- och missionssträvanden. För att göra den katolska kyrkan inhemsk hos alla folk var det nödvändigt med en anpassning till de olika folkens egenart, historia och traditioner. För Sveriges del innebar detta bland annat en fokusering på den heliga Birgitta. Se Werner, 1996, s. 25,154. I Pius XI:s encyklika *Rerum ecclesiae* 1926 markerades och inskräpades detta anpassningsbehov ännu tydligare.

¹⁷⁸ Anders Nygren har behandlat denna skillnad mellan eros och agape i *Den kristna kärlekstanken genom tiderna*, Stockholm 1930. Jfr med Westman, 1911, s. 252-253. Här igen märks influenserna från den nya tyska teologin med bl.a. Ritschl och den ometafysiska betoningen på den etiska kallelsen.

¹⁷⁹ Hur eldfängd frågan var blev uppenbart 1920 när klosterförbudet debatterades. Bl.a. Manfred Björkquist, rektor för Sigtunastiftelsen, såg klostren som den katolska kyrkans främsta propagandamedel och varnade i Vår Lösen allmänheten för denna fiende till all andlig frihet. I *Svenska Dagbladet* värdade Nils Algård till svenskarnas ”germanska” frihetssinne och plikt känsla och kallade klostren för ”den romerska kyrkans agitationshärdar”. I frikyrkliga Svenska Morgonbladet deklarerade baptisten Gunnar Westin att klosterlivet medförde att den enskilde drog sig undan från samhällsnyttigt arbete. Debatten återges utförligt av Werner, 1996, s. 85-89.

¹⁸⁰ Westman, 1911, t.ex. s. 256-259.

Allt börjar åter gruppera sig på profeternas sätt – den levande och handlande Guden, som sätter in sitt maktord i historiens brusande virrvarr, och låter det gå i uppfyllelse, och under vars outgrundliga, förödmjukande och upplyftande utkorelse man känner sig stå. Här är huvudsaken i tillvaron inte längre det att låta själen hugga av alla yttre kontakter för att söka sig väg tillbaka in i urgrundens saliga stillhet, inte heller förmedlas det aktiva livets uppgifter genom någon reflexion på den nytta de ha med sig för fostran till innerlighet. Utan gå dessa människor ut i striden, så är det därför, att Guds stora måltankar gripa, överväldiga, tvinga dem, mot deras vilja kanske. De vilja tåga, men ordet bränner i deras inre; de söka en trygghamn, med Herren driver ut dem på stora havet.¹⁸¹

Direktanknytningar till den katolsk-protestantiska debatten synliggörs inte i *Birgitta-studier*, men dispositionen utgör en analyserande arbetslinje, baserad på en teori vars teser bygger på identifieringen av en evangelisk personlighetsmystisk linje i kristenhetens historia från Paulus tid fram till 1900-talets svenska kyrka. Även om Westman inte polemiserar i termerna katolskt-protestantiskt ingår han i det söderblomska inverterade ekumeniprojektet för att lyfta upp den reformerta delen av kristenheten som en lika sann bevarare och förmedlare av den kristna traditionen som den katolska kyrkan. Genom Birgitta, andra medeltidsmystici och Luther såg Söderblom en personlighetsmystisk linje från Nya testamentet fram till vår tid. Westman utökar det empiriska bevismaterialet i Söderbloms teologisk-historiska bild av den kristna historien.¹⁸² I *Birgitta*, och varje nämnd mystiker eller religiös profet under medeltiden, handlar det om att identifiera hur långt evangeliets klarhet har hunnit i historien. Genom Johan Tauler¹⁸³ manifesterar Westman sin medvetna avsikt med de biografiska studierna:

Men Tauler har på grund av sin mera praktiska läggning och verksamhet blivit driven till att mera betona de tankegångar inom mystiken, som vi ha betecknat så som ledande i evangelisk riktning. De ansatser åt detta håll, som vi förut ha sett, äro hos ingen så samlade och så långt förda som hos honom. Genomförda är de dock visserligen inte. Men det som här intresserar oss att se, är just, hur långt man på denna väg kunde komma och redan på Birgittas tid hade kommit.¹⁸⁴

En protestantisk-kristen människosyn genomströmmas *Birgitta-studier*, trots fördjupningen i medeltidsfromheten och den inträngande analysen av Birgittas psykofysiska religionspersonlighet. En transcendentalistisk livssyn ackompanjerar bilden av henne. Ser vi till kvinnosynen i *Birgitta-studier* finns inte mycket att hämta för den då så aktuella emancipatoriska frågan om kvinnans medborgerliga rättigheter och politiska jämställd-

¹⁸¹ Westman, 1911, s. 258.

¹⁸² Jag menar här att Söderblom, och andra, använde Birgitta för att visa att den katolska kyrkan varken ägde hela traditionen i dess ursprunglighet eller hade ensamrätt till den mystiska traditionen. I och genom Birgitta manifesterade sig den ”evangeliska fromhetstypen”, den uppenbarelsemystiska profetraditionen, som från Gamla testamentets tid via Kristus, apostlarna, några av medeltidsmystikerna och Luther fortlevde in i framtiden. För munk- och oändlighetsmystikern försvinner personligheten och det utåtriktade evangeliearbetet. I den äktkristna traditionen är olikheterna därför större mellan den oändlighetsmystiska och den personlighetsmystiska traditionen och av större relevans än konfessionella gränser. Birgitta och Luther, för att nämna några, får i detta sammanhang exemplifiera en utåtriktad profetisk och personlighetsmystisk linje i hela kyrkan. Däremot gäller det att undvika att öppet ge Birgitta titeln ”Luthers föregångare”. Se Westman 1911, t.ex. s. 258-259. Se även Söderblom, (1903) 1930, särskilt s. 76-77, 80-90.

¹⁸³ Strassburgpredikanten Johan Tauler (1300-1361) var en av de tyska mystiker Birgitta jämfördes med i Westmans studie.

¹⁸⁴ Westman, 1911, s. 214-215.

het i samhället. Birgitta uppförstoras visserligen som profet i en ätkristen profet-tradition jämfört med bilderna hos till exempel Hammerich och Schück, men hennes utvaldhet framställs som exklusivt könsberoende. Lydnaden, ödmjukheten, och underkastelsen inför det helhjärtade kallelsearbetet för Gud, skiljer sig inte väsensaktigt från de likartade element som konstituerade den sekulära misogyniteten kring sekelskiftet. Under såväl den religiösa som den sekulära varianten gömmer sig samma attityd. Emancipation i världslig mening behövs inte; Kristus emanciperar män som kvinnor till ett etiskt imperativ i det kristna kallelsearbetet.¹⁸⁵ Den andliga jämställdheten etableras därvidlag tydligt i *Birgitta-studier*. Temat ingick i tidens inflammerade debattämnen.¹⁸⁶

Upptransponerat till ett biografiskt metateoretiskt plan kunde vi komprimerat säga att synen på individen/personligheten och historiesynen i *Birgitta-studier*, och i det söderblomska konceptet, i sig utgör ett svar i den positivistiska debattens polarisering mellan personhistoria eller samhällshistoria. Här är svaret inte antingen eller. Westmans både direkta och indirekta åsikt är att omvälvning och samhällsutveckling skapar individen men att individen också kan framkalla förändringar och reformationer. Profeterna ingår i den dynamiska processen och skapar samhällshistoria. I en uppenbarelsehistorisk syn på mänsklighetens utveckling är inte det biografiska perspektivet enbart en funktionell subgenre inom metahistorisk forskning; synsättet är direkt empiriskt nödvändigt. *Birgitta-studier* blir därför sist och slutligen en försvarsskrift för en individualistiskt inriktad historieskrivning- och tolkning.¹⁸⁷ Biografen blir ett antipositivistiskt anatema över den vetenskapliga syn som dikterades av de mänskliga naturanlagen, d.v.s. fysiska, kemiska, biologiska anlag samt sociologiskt betingade villkor för människan. Biografen tillhandahåller enligt detta synsätt inte enbart småporträtt för historiens stora kunskaps Galleri: biografen blir ett sätt att skriva och förstå historien. Samhälle och individ uppfattas som oseparatorbart samhöriga element i den människo- och historiesyn som förmedlas i undertexten i *Birgitta-studier*. Synen på individen är entydig: människan är ett levande unikt moment innesluten i Guds stora historia med människorna.¹⁸⁸ Den profetiska utvaldhetstanken däremot, som manifesteras i avhandlingen, kan te sig exklusiv och elitistisk. Vilka utslag den människosynen ger mot samtidens demokratidebatter låter jag vara obedomt¹⁸⁹ – även om möjligheten för alla, i mindre eller större livssammanhang, att bli Guds ”språkrör” ligger teoretiskt implicit i den kristna förkunnelsen i denna biografi. Att se ”det andliga” som det typiskt

¹⁸⁵ Emancipation i betydelsen frihet/befrielse blev ett särskilt kontroversiellt ord eftersom det var ett centralbegrepp inom den kristna tros läran. Enligt kristen dogmatik var friheten en gång för alla vunnen genom Kristi offergåring. Att en specifik frigörelse för kvinnorna skulle vara nödvändig betraktades av vissa t.o.m. som ett ifrågasättande av denna dogm. Jfr Hammar, Inger, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*, Stockholm 1999, s. 22

¹⁸⁶ Hammar, 1999, s. 212ff.

¹⁸⁷ Om motsättningarna mellan personhistoria och samhällshistoria, se t.ex. Petander, Karl, *Historien och personlighetstanken*, Stockholm 1957, s. 58-76.

¹⁸⁸ Westman, 1911, t.ex. s. 131, 259.

¹⁸⁹ Inom notens parentetiska rymd vill jag ändå föreslå en associationstråd till det konservativa motståndet mot tidens demokratiseringstendenser. Den konservativa, biologiskt och organismteoretiskt artikulerade antipatin mot den obildade massan och synen på de högre klassernas funktion som överhuvuden är inte alldeles ickeanalog till den profetsyn Westman lovordar genom Birgitta, även om jag inte finner bevis för en uttalad politisk samtidskoppling i hans text. Westman, 1911, s. 94, 108, 109, 116, 120-121. Profeten som budbärare, varnare och ledare för det kristna folket och samtidens konservativa motstånd mot politisk jämställdhet och idealiserande av förmyndarstyret har grundläggande likheter. Jfr Möller, 2004, s. 50-51. Närheten till den tyska andehistoriska traditionens antidemokratiska och icke-materialistiska ideal, med fokus på siare och stora handlingsmänniskor, tillåter ju ett övermänniskoideal med rötter t.o.m. i Nietzsches tankevärld.

mänskliga, samt att förstå den samhälleliga verkligheten i termer av ”ande” eller idéer snarare än genom erfarenheter och sinnesdata, kan vara ett uttryck för en nyhegeliansk syn.¹⁹⁰

Analogt med Vitalis Norströms *Masskultur* 1910 hör vi i *Birgitta-studier* en hymn till den enskilde i vars själ alla andliga ursprungsvärden återfinns. Den alltigenom förnuftiga och religiöst trofasta Birgitta står kanske som ett motideal till den kollektivism, dekadens och ytliga massmoral som Norström identifierade och gisslade i sin samtid? I grunden förmedlar Westman en mer optimistisk moral- och människosyn i skarp kontrast till t.ex. Kierkegaards individualistiska och misantropiska läror där frälsnings-tron vilar på moralisk-intellektuell förtvivlan. Genom Birgitta visar han, följande Geijers mer milda humanism, en tro på möjligheten att vinna frälsningsvisshet genom att praktisera det kristna budskapet i den mänskliga gemenskapen.¹⁹¹

Vi möter hos Westman såväl en traditionalistisk som en emancipatorisk syn på humaniora och kulturvetenskaplig forskning.¹⁹² Det emancipatoriska draget är visserligen underordnat det traditionalistiska men uttrycks genom att forskaren/biografen inte enbart skildrar historiska eller ”patologiska” tillstånd utan utforskar historiska erfarenheter och andra livsformer, aktivt partstagande, för att konkretisera visioner och utopier som genomsyrat individ och samhälle. *Birgitta-studier* är i denna mening både kritisk och konstruktiv till karaktären. Samma ojämnhet märks om vi analyserar texten ur ett perspektiv av antingen en kritisk-progressiv historieforskning eller en mer konventionell inlevelsebaserad forskning.¹⁹³ Det starkt komparativa metodgreppet indikerar att Westman på kunskapsteoretiska grunder delvis avvärjer en möjlighet till intuitiv och omedelbar förståelse av historien.

Ett vetenskapligt problem med denna biografi är att teorin utgör metoden. Teorin i sin tur är impregnerad av en viss teologiskt färgad historiesyn. Rolf Torstendahls bedömning av den historiska traditionen mellan 1860 och 1920 är korrekt här.¹⁹⁴ Westman är tidstypisk då det gäller den faktahermeneutiska arbetsmetoden men generaliseringsnivån är högt transponerad i hans undersökning. Cirkeln förblir dock sluten eftersom den söderblomska evangeliesynen, implicerad i teorin, styr både hypotesen, frågeställningarna och det empiriska materialurvalet för att slutligen bekräfta tolkningen efter en lång räckta testningsimplikationer i textobservationer där korroborationsgraden stiger allt högre av sig självt.¹⁹⁵ Vi ser en förrädisk förening här

¹⁹⁰ När Dilthey i *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*, Leipzig 1883, införde det ursprungliga begreppet ”Geisteswissenschaften” skedde det i opposition mot den scientism som ville låta den moraliska dimensionen underställas de sociala processerna i samhället.

¹⁹¹ Jfr Stenström, 1984, s. 45f.

¹⁹² Enligt Elzinga, Aant, ”Humanioras roll i det högteknologiska samhället”, *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhälleliga roll*, red. T. Nybom, Stockholm, 1989, s. 262-265, kan dagens humanvetenskapliga forskare indelas i traditionalister, pragmatiker och emancipatoriker. Pragmatiker är eventuellt ett anakronistiskt begrepp när vi talar om vetenskapsidkare från sekelskiftet 1900 men de båda andra har, anser jag, sin relevans när det gäller kultursyn- och vetenskapshållning.

¹⁹³ Jfr Nybom, Thorsten, ”Kulturvetenskapen som samhällets spegel”, *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhälleliga roll*, red. T. Nybom, Stockholm, 1989, s. 309-311.

¹⁹⁴ Torstendahl, 1981, s. 96-97. Torstendahl menar att perioden snarare kännetecknas av ett insamlande av sakuppgifter än av faktapositivistisk kritik. Han kallar detta för ”faktahermeneutik”. Man samlade faktiska uppgifter ur materialet, fogade bit till bit och trängde så djupt man kunde i materialhögarna. Men man gjorde inte detta av positivistiska grunder eller för att nå generaliseringar. Målet var att nå en bättre förståelse, att genom faktiska uppgifter tränga så nära föremålen som möjligt: aktörerna i historien.

¹⁹⁵ Jag diskuterar inte sanningsfrågan i hypotesen här. Jag vill i alla fall notera att Anders Piltz, stödd av Karl Rahners distinktion mellan mystiska och profetiska visioner, bedömer Birgitta som en profetisk visionär. Hon får inte uppenbarelser för sin egen andliga tillfredsställelss skull utan för att undervisa, varna,

när utomvetenskapliga värderingar blir medskapare i ett paradigmskifte och oförmärkt impregnerar teori- och metodbildningen och därpå övergår i ett inomvetenskapligt ideal. Förening av historicism och hermeneutik är dessutom tät i *Birgitta-studier*.¹⁹⁶ Även Westmans mystikbegrepp är besvärligt i sin uppställning av etik som mystikens motsats.¹⁹⁷

Värderingar, både inom- och utomvetenskapliga, styr Westmans *Birgitta-studier*. Men med tanke på hur genombrytande Nathan Söderbloms teologiska perspektiv tedde sig vid denna tid är det svårt att värdera Westmans avhandling ut ett biografiskt essensperspektiv. Här måste man räkna med den historiografiska aspekten. Spänningsförhållandet mellan subjektivt och objektivt försvåras vid bedömningen av studien eftersom underlaget utgörs både av en teologisk skolbildning, Uppsalateologin, och av en syn på kristendomens utveckling som var dominant vid denna tid. Synen på det gudomliga i historien, inkluderande en gudomlig aktör, är naturligtvis en klart utomvetenskaplig värdering och bär med sig en inneboende historie- och människosyn. Om man accepterar utgångsteorin blir vitsordet gott för Westmans del även om han knappast för frågan om karaktären i Birgittas personliga gudsförhållande framåt. Problem, material, begrepp, hypoteser, metoder, val av jämförelseobjekt och presentation korrelerar föredömligt med vetenskapsidealet. De inomvetenskapliga normerna för den uppsvenska historikerskolan följs.¹⁹⁸ Betraktar man däremot teorin som styrd av utomvetenskapliga värderingar måste bedömningen bli mer kritisk.¹⁹⁹ Samma gäller om man tar den historiekritiska metoden som värderingsgrund. Den kristet färgade historie- och människosynen uttalar sig inte enbart om en översikt av historien. Eftersom tolkningen är metafysisk medföljer utomvetenskapliga normer.²⁰⁰ I Westmans *Birgitta-studier* uttrycks dessa normer som ett människoideal genom Birgitta, vilket gör att

uppfodra andra. Hon är en budbärare, en "canale" med ett uppdrag i världen och kyrkan, en medlarinna mellan Gud och människor med uppgift att bedöma, döma och kalla till omvändelse. Piltzs bedömning konvergerar delvis med Westmans syn på Birgitta som etisk kallelseprofet. Detta utesluter däremot inte en förståelse för den andra sidan av Birgittas andlighet: den passionismystiska. Alf Härdelin visar, tvärtemot Westmans hårdtdragna polarisering hur både det profetiska och det passionismystiska interfolierar i Birgittas själsliv och uttrycksformer. Härdelin, 2005, s. 233, 255, 331, 354-360.

¹⁹⁶ Historicismen som skola innebar en viss inställning till historiens drivkrafter. I Westmans fall är utgångspunkten en speciell linje inom "historien i historien", d.v.s. Guds handlande genom sina uppenbarelseprofeter för mänsklighetens utveckling. Hermeneutiken, som en inställning till kunskap, ingick i Hjärnes kritiska faktasamlade historievetenskapliga syn som en del av den historistiska traditionen med sitt betonande av de stora meningssammanhangen och de filosofiska utblickarna. Jfr Torstendahl, 1981, s.96 samt Westman, 1911, t.ex. s. 108-110, 116, 120-121, 123, 124-125, 129, 143, 147-148, 256-260.

¹⁹⁷ Westman, 1911, s. 116ff. Jfr Schmid, 1940, s. 154ff och Klockars, 1966, s. 225.

¹⁹⁸ Sökandet efter den evangeliska fromhetstypen i kristendomens historia är inte Westmans enda övergripande forskningsmål. Hans uppgift är också att religionsvetenskapligt studera den psyko-fysiska arten av Birgittas visionära liv. Här redovisar han tydligt för de hypoteser han följer. Westman, 1911, t.ex. s. 75-92. Jämförelsen med andra visionärer och mystiker är utförd med ett vetenskapligt relevant urvals-förfarande beträffande problemval, problemformulering, datainsamling, databearbetning, definitioner, hypotesprövning, metodik och teoribildning. Westman, 1911, s. 151-259.

¹⁹⁹ Jfr Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972, s. 56-69. Westman, 1911, t.ex. s. 148.

²⁰⁰ Jfr Hermerén, 1972, s. 76-77. Hermerén uppehåller sig vid politiskt färgade modeller, hypotester och teorier. Han menar att dessa (även om de är problematiska ur ett objektivitets- och värderingsperspektiv) kan vara användbara genom att de renodlar ett visst perspektiv. Till skillnad från metafysiskt impregnerade vetenskapsteorier är de betydligt enklare att diskutera eftersom de – åtminstone i teorin – kan vara falsifierbara. I biografisk forskning ställs hela problematiken med värderingar och människo- och historiesyn i en litet annan dager. Om värderingarna hos biografen och den biografierade är samstämmiga får frågan om objektivitet och värderingars betydelse en annan infallsvinkel. Jag menar att förståelsen i biografisk forskning utgör ett specifikt moment på ett annat sätt än vid forskning om t.ex. politiska skeenden.

läsningen ställvis får uppbyggelsesdrag.²⁰¹ De metodologiska normerna ingår allians med de moraliska; ett kulturellt överjag präntas in genom den vetenskapliga texten. När det gäller historie- och människouppfattning möter vi i *Birgitta-studier* värderingar med komponenter allt från ett grandioöst metasytem över utvecklingen till detaljerade synpunkter på drivkrafter till människans handlande.²⁰²

Ur ett strikt vetenskapsteoretiskt perspektiv måste man tillstå att vissa brister är uppenbara. Utgångspunkten är ingen öppen fråga. Westman har föresatt sig att ”bevisa” att Birgitta tillhör den evangeliska fromhetstypen inom den kristna historien. Undersökningen är delvis partisk, ensidig och inte helt neutral. I viss mån är materialurvalet tendentiöst. Om dissertationen är helt missvisande när det gäller Birgitta vill jag inte ta ställning till. Det är fullt möjligt att observationer av aktmaterial, både kvarlevor och berättande källor, fortfarande skulle stöda Westmans analys.²⁰³ Detta är en fråga om intersubjektivitet med inkluderande empiriska, semantiska och ontologiska antaganden av olika slag. Ideologiska, politiska eller moraliska ställningstaganden hör inte hit.²⁰⁴ Westman renodlar ett perspektiv för att föra forskningen framåt. Min bedömning är att detta har ett värde för den fortsatta biografiforskningen och förståelsen. Han kommer kanske inte längre framåt när det gäller förståelsen av Birgitta, men han öppnar fältet för en nyinriktning i biografiken som med följande biograf, Emilia Fogelklou, övergår i den intima och idealiserande individualismen.

2 Emilia Fogelklou: Själmodern och profeten

2.1 Typ av biografi och biografisk metod

Emilia Fogelklous biografi *Birgitta* är, enligt förordet, snarare avsett som ett ”själsporträtt” än en levnadsteckning i traditionell mening.²⁰⁵ Idén till ett ”själsporträtt” konvergerar uppenbart med Henriks Schücks biografi från 1916 över Petrus de Dacia,

²⁰¹ Westman, 1911, t.ex. s. 147-148.

²⁰² Jfr Hermerén, 1972, s. 62ff. Om historieuppfattningen är beroende av spekulativa, metafysiska, idéer så kan den i föreningen med vetenskapsidealet bestämma forskarens värdering om vad som är centrala historiska forskningsuppgifter, vilka infallsvinklar och angreppsmetoder som är fruktbara och vilka material och metoder som är lämpliga när han närmar sig uppgiften. Men, som Hermerén påpekar, måste det få vara legitimt att renodla vissa perspektiv om detta kan föra forskningen framåt.

²⁰³ Faktum är att s.g.s. alla biografier i sak gör en likartad bedömning av Birgitta: det samhällsreformatoriska och profetiska draget är överordnat det extatiska gudsnjutandet, vilket framgår tydligt i analysen av biografernas Birgittabild i denna avhandling. Däremot är det ju en värderingsfråga om man betraktar detta drag som uttryck för evangelisk fromhet kontra annan konfessionstypisk fromhet.

²⁰⁴ Söderbloms uppdelning av religionen i en uppenbaresemystisk och en fromhetsmystisk linje, som går tvärs igenom religioner och konfessioner kan eventuellt vara ett gångbart och hållbart perspektiv. Men som Hermerén, 1972, s. 124ff, påpekar är intersubjektiv testbarhet i sig inte synonymt med objektivitet. Han anför bl.a. kollektiva villfarelser och forskares anpassningsbehov som motargument till en sådan objektivitetsdefinition. Frihet från värderingar växlar inte heller automatiskt över på ett objektivitetsspår.

²⁰⁵ Denna uppfattning av biografins form och essens korrelerar med samtidens definition i *Nordisk familjebok*. I 2. upp. (1904-1926) noteras att endast biografi i ”högre mening” är utförd med historisk konst. Begreppet omfattar såväl beskrivning av ”lefnadsomständigheter” som ”öden, själsutveckling och gärningar”.

*Vår förste författare. En själs historia från medeltiden.*²⁰⁶ Fogelklous likartade Birgittabiografi utkom första gången 1919 (nyupplagor 1955 och 1973) och är den första modernistiskt drivna biografien där en subjektivering av Birgitta synliggörs.²⁰⁷ Revelationerna, på fornsvenska och latin (Gothan 1492), är Fogelklous primärkällor vid sidan av Vadstenadiariet och utdragen ur *Scriptores rerum Suecicarum medi aevi*. De flesta tillgängliga primärkällor och även sekundärmaterial har använts. Biografien saknar visserligen notapparat och exakta källhänvisningar, men Fogelklou ger ofta referenser inne i texten. Citaten ur revelationerna är relaterade till källan. En fyllig litteraturförteckning ingår.²⁰⁸

Daniel Madelénat konstaterade själv att hans biografiparadigm saknar klara tidsgränser. Fogelklou exemplifierar samtliga paradigmatiska växlingar i sitt självporträtt. Förebildsfunktionen, som styrde valet av biografiojekt i det klassiska paradigm, är framträdande. I mer individinriktade biografier inom detta paradigm märks ett större intresse för den biograferades individuella liv, men resultatet är fortsättningsvis moraliserande. Återgivning av personlighet och handlingar prioriteras framom tecknandet av en livslinje eller personlighetsutveckling.²⁰⁹ Även det romantiska paradigmet strävan till sannskildring av en unik och individuell människa konstituerar Fogelklous självporträtt.²¹⁰ Samma gäller det moderna paradigm, som motarbetar objektivitetsideal och positivistisk kunskapsteori i sin vacklan mellan konsten och vetenskapen. Den intuitiva tolkningen²¹¹, självtillräcklig i förhållande till fakta, styr den biografiska tolkningsprocessen.²¹² Den moderna biografien inspirerades livligt av romanen under 1900-talet. Den intuitiva kunskapen stod högt i kurs. Detta märks markant i *Birgitta*. Däremot är inte psykoanalysens inflytande lika framträdande. Inte heller den komplexa människobilden, som ställer sig över tidigare moraliska hänsyn, är frappant.

²⁰⁶ Schück, Henrik, *Vår förste författare, En själs historia från medeltiden*, Stockholm 1916. Bakomliggande influenser hittar vi i den kontemporära tyska biografismens inriktning på själsstudier och uttrycken för ande-vilja hos biografiojekten. Jfr Scheuer, 1979, s. 160-161, 167f, 226.

²⁰⁷ Se Fogelklou, Emilia, *Birgitta*, Stockholm, 1919, t.ex. s. 27-32, 40 samt Torsten Pettersson, "Vad är modernitet?", *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-talslitteratur*, red. C.R. Bråkenhielm & T. Pettersson, Nora/Falun, 2001, s. 36-37, 118, 120.

²⁰⁸ Ett problem i biografien är den okritiska användningen av legend- och kanonisationsmaterialet.

²⁰⁹ Madelénat, 1984, s. 32-74. Jfr Averintsev, Sergei, S., "From Biography to Hagiography. Some Stable Patterns in the Greek and Latin Tradition of Lives, including Lives of the Saints", *Mapping Lives. The Uses of Biography*, red. P. France, W. St. Clair, Oxford 2002, s. 20. Förebildsfunktionen, den ideala kombinationen av ande och vilja, moderlighet och profetism, genomsyrar hela biografien men märks tydligt i Fogelklou, 1919, t.ex. s. 31, 165, 211, 228ff, 234, 236, 246-248.

²¹⁰ Den synkrona strukturen dominerar helt över den diakrona, men biografien är kronologiskt disponerad och har ambitionen att skildra en unik, individuell människa inifrån. Detta gör biografen klart från början när hon polariserar medeltidens kollektiva självuppfattning (Burkhardt) med protagonistens unicitet, Fogelklou, 1919, s. 7, 21, 25.

²¹¹ Den roll intuitionen spelar för förståelsen och tolkningen i denna biografi aktualiserar skillnaden mellan Henri Bergsons och Hans Larssons olika tillämpningar av begreppet. Den metafysiska impregneringen hos Bergson, och Fogelklou, är minst sagt problematisk. Jfr Larsson, 2003, s. 21-22. Fogelklou talar om intuition som ett larssoniskt begrepp när det gäller Birgitta, d.v.s. tankens egen metod för att överblicka en mängd oöverskådliga detaljer och förena dem i en helhetsbild. Fogelklou 1919, s. 96-97. Den bergsonska influensen ser jag i Fogelklous självsäkra tro på att intuitionen och den oförbehållslösa inlevelsen i en annan människa skapar en klarsyn som ger omedelbar insyn i den andres liv. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 21, 128-129.

²¹² Inom det moderna paradigm ryms, enligt Madelénat, tre biografivarianter. Den första är den demytologiserande biografien, en kritisk, ibland till och med nergörande, tolkning i Lytton Stracheys anda. Den andra formen kännetecknas av en intuitiv tolkning där fakta underställs tolkningens självtillräckliga primat. Slutligen kommer superbiografien, som den maximala utvecklingen av biografien. Superbiografien är syntesen mellan kunskap, intuitiv förståelse och en trovärdig tolkning utförd med litterära förtjänster. Madelénat, 1984, s. 51ff samt Kendall, 1985, s. 132ff. Den intuitiva tolkningen är Fogelklous metod biografien igenom. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 28-31, 40, 45, 47, 49, 67-70, 84, 115, 122-124, 127, 164-165, 187-189, 200, 203-208.

Bland nämnda biografivarianter i Paul Murray Kendalls och James L. Cliffords subjektiva-objektiva skala konvergerar Fogelklous biografi mest med *fictionalized* och *interpretative biography* eller *fictional* och *narrative biography*. De vetenskapliga kraven på materialforskning respekteras men blandas med en viss fikcionalitet i betydelsen inlevelsebaserad och kompletterande narration. I den narrativa biografiformen kan dokumenten omvandlas till en dramatisk scen eller dialog. Denna teknik utnyttjar Fogelklou högfrekvent.²¹³ Det interna berättargreppet dominerar så totalt att det fluidiserar in i en nästan självbiografiskt allvetande röst.²¹⁴ Läsaren får inte veta var fakta slutar och fiktionen tar vid.²¹⁵

Leon Edels rekonstruerande poetik, där biografien får vara relativt fri i formen, ligger närmast Fogelklous biografism. Edels idealkombination av dokumentär trovärdighet och levande personporträtt, koncentrerat kring ett talande dramatisk-sceniskt urval i stället för strikt kronologisk faktaåtergivning, utgör strukturen i denna biografi. Här ingår synen på biografen som förmedlare mellan olika sociala, kulturella och kognitiva världar genom transformationer som baserar sig på ett kognitivt mångfasetterat förståelsebegrepp.²¹⁶ Ett visst sökande efter "the figur under the carpet" är märkbart i *Birgitta*. Men inget avslöjande av den biografierades livsmyt företas. Ingen insikt om motsättningen offentligt-privat eller mask-essens, d.v.s. de viktiga termerna hos Edel, artikuleras. Jan Romain's begrepp, "den gesuchten Kern, är därför lämpligare.²¹⁷ Jag noterar en attitydinställning mellan val av begrepp här: att söka "den innersta kärnan" implicerar inte nödvändigtvis en distinktion mellan mask och essens eller demytologisering som biografiskt mål. I en eulogisk, till och med hagiografisk, biografi av konventionell form kan "den gesuchten Kern" förmedlas positivt om biografens människosyn innefattar tron på helgjutet heroiska personligheter.²¹⁸

²¹³ Kendall, 1985, s. 126-134 och Clifford, 1970, kap. "Form-Types of Biography". Fogelklou, 1919, t.ex. s. 30, 34, 36, 48, 59-63, 70-71, 78, 92, 94, 104, 109, 125, 140, 152-153, 164-165, 189, 202, 211-212, 224-226.

²¹⁴ Madelénat, 1984, s. 149ff. Madelénat skiljer mellan det interna, det externa och det allvetande berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att glida över i självbiografi. I den externt komponerade biografien löper biografen faran att börja argumentera med materialet och hejdar på så sätt berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Det externa greppet är nästan obefintligt i *denna biografi*. Det ingår endast som några få inflickande jämförelser till biografens egen tid. Regredieringen till Fogelklous egen synkroniska struktur och själsliga rörelser är en överhängande fara i denna biografi. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 31-47, 62-63, 78, 92, 148-149.

²¹⁵ Scheuer, 1979, s. 235ff. I Larsson, 1989, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama", s. 29-31, resumeras Scheuers översikt av tysk biografi. Han menar att en *redovisad* subjektivitet inte står i motsats till objektiviteten i andra textavsnitt; subjektiviteten bildar den perspektivistiska förutsättningen för objektiviteten. Ett återskapande av en svunnen verklighet behöver fantasins verktyg, men läsaren måste få veta exakt var fakta övergår i fiktiv spekulering eller fantasi.

²¹⁶ Edel, påverkad av Sainte-Beuve, rekommenderar biografen att om och om igen läsa den biografierades egna texter tills den individuella stilen med återkommande mönster och tänkesätt, hittas. I texterna ligger den biografierades verklighetsuppfattning; allt är utslag av hans/hennes inre liv. Den essentiella personligheten upptäcks sedan när mönstren tolkas psykoanalytiskt. Edel, 1984, s. 29, 130-131. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 7-25, 28, 36-40, 54-55, 58-59, 85-89, 111-119, 160-162, 200-204.

²¹⁷ Edel, 1984, s. 13-15, 192-196 samt Edel, 1973, s. 8. Man kan notera att Romain lägger samma vikt vid att biografen söker och får en egen inre bild av den biografierade, hans/hennes inre kärna eller speciella psykiska mönster, innan arbetet med faktaurvalet tar vid. Edel talar om att hitta "the figure under the carpet". Romain's uttryck är "den gesuchten Kern".

²¹⁸ I Fogelklous fall sker detta genom att lyfta fram *Birgitta* som ett ensamt, långtande människobarn, som ibland själv behövde trygghet, vilket snarast får en hagiografisk och idolförstärkande effekt. Fogelklou, t.ex. s. 127. Jag menar att "the figure under the carpet", mask-essens och offentligt-privat är termer som ligger nyansmässigt närmare den demytologiserande biografien i Lytton Stracheys efterföljd där porträttet är kritiskt, ofta nergörande.

Som biograf är Fogelklou på en och samma gång rotad i 1800-talets biografism som långt före sin tid. Vi finner likheter med 1800-talets transcendentala biografi, d.v.s. Carlyles och Emersons historiesyn enligt vilken "Universal History is as bottom the History of the Great Men who have worked there". Också ett nietzscheanskt människoideal, en ohämmad subjektivism och genikult, som före andra världskriget och det freudianska genombrottet ännu kunde framställas anständigt, ger sin tidsprägling på Fogelklous religiösa idol.²¹⁹ Fokuseringen på begreppsparen ande/vilja och *vita activa/vita contemplativa* indikerar följsamhet till en tysk biografitradition.²²⁰ Vi kan därför inte karaktärisera *Birgitta* som en modern biografi i alla avseenden. Tidsmässigt är den för nära släkt med äldre biografier; det genomgående etiska och eulogiska draget samt idealismen omöjliggör en inplacering i 1900-talets biografism med sina brustna illusioner, freudianskt blottande människosyn och misstro mot all säker kunskap.²²¹ Den "andliga psykomodell", själsdiagnosen, inom vilken Fogelklou strukturerar *Birgittas* liv, får själsstrukturen att bli okomplicerat utslätad mot levnadsutvecklingens slut. Spänningen i det mångfasetterade jaget utvecklas till en harmonisk helhet.²²² Stilgreppet, forskningsmetoden och den narrativa tekniken inkluderar ändå relativt modernbiografiska inslag. Trots att analyserna mera bygger på *common sense*-psykologi än på en empirisk-psykologisk vetenskapshållning märks likheter med psykobiografien.²²³

²¹⁹ Harris, Kenneth Marc, "Transcendental Biography: Carlyle and Emerson", *Studies in Biography*, Harvard English Studies 8, red. D. Aaron, Cambridge 1978, s. 95-99 och Fogelklou, 1919, t.ex. s. 158-159. Här vill jag dra en parallell till Wilhelm Ekelunds essäistik där samma ideal framställs. Jfr t.ex. Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994, s. 197, där Bööks recension av Ekelund citeras. Böök skriver: "Det är de applådsalfvor, som en författare alltid kan vara säker på, när han förhållar det ensamma geniet och angriper medelmåttorna; bland de skrifkunniga råder nämligen en total brist på medelmåttor, och en oödlig trängsel av ensamma genier". Också andra författare, t.ex. Hjalmar Söderberg, stod under ett inspirerat inflytande av Nietzsche (och Kierkegaard) även om han inte delade det subjektiva sanningsbegreppet. Om Nietzsches inflytande bland författarna under 1900-talets första decennier, se Stenström, 1984, s. 29ff.

²²⁰ Jfr Scheuer, 1979, s. 21-35, 141f. Fogelklou ingår i den tyska harmoniseringstraditionen på så vis att hon visserligen särskiljer mellan *vita activa* och *vita contemplativa* men visar att pendelrörelsen kan harmoniseras inom en och samma person. Fogelklou, 1919, s. 149-150, 164, 167, 188-189, 200, 208, 210-211, 228-230.

²²¹ Se Nadel, 1984, s. 115, om brytningen mellan äldre och nyare biografisk framställning. Romain, 1948, s. 117 samt Fogelklou, 1919, t.ex. s. 60, 74, 88, 94, 95, 149, 167.

²²² Fogelklou, 1919, alldeles särskilt det sista kapitlet.

²²³ Andra kännetecken för den moderna biografien är t.ex. "Unbefangenheit des Biographen, psychologisches Einfühlungsvermögen und komplizierte Struktur des seelischen Bildes", Romain, 1948, s. 62. Romain skiljer tydligt mellan "Wahrheitsstreben" och "wahren Unbefangenheit", s. 62-68. Det senare är svårfunnet hos Emilia Fogelklou; det första finns som ansats. Däremot är hennes biografi en levnadsteckning över en mångfasetterad själsstruktur och analysen bevisar psykologisk inlevelseförmåga. Nadel, 1984, behandlar, s. 187f., den moderna psykobiografien ingående. Som exempel hänvisar han till Erik Erikssons Lutherbiografi (1958) och han skriver: "The aim of psychobiography is to match the retrospective external view of a life with an internal, contemporaneous perspective of the individual. Erik Eriksson has applied and advanced this method in 'Yong Man Luther', demonstrating the ways psychoanalysis can illuminate a life by focusing on a crucial event or moment of crises". Fogelklou bygger, liksom Eriksson om Luther, ett livsmönster kring kriserna i *Birgittas* liv: det inre flätas med det yttre i en enda lång levnadskedja. Den mänskliga livscykeln följer samma åttastegsmodell som Charlotte Bühler presenterar i sin bok *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Leipzig 1933. Jfr Romain, 1948, s. 134-135. I detta avseende känns Fogelklous biografi betydligt modernare än sin tid trots de hagiografiska, monumentala och transcendentalistiska dragen – även om det är anakronistiskt att tala om en "psykobiografi". *Birgitta* är ändå en empiriskt-psykologiskt driven tolkning. De åtta faserna, som Fogelklou låter *Birgittas* liv kretsa runt och utvecklas vidare ifrån är: tiden före det religiösa genombrottet (där en personlig livskris är avgörande för fortsatt förändring i livet), de första visionerna och känslan av utkorelse, tiden i Alvastra (konfliktfylld, men grundläggande för senare verksamhet), kallelsen att bli klosterdanare (med- och motgångar, krisernas "stängda dörrar och öppnade fönster"), färden till Rom (nyetablering, besvikelser), tiden i Rom (nya vänner och ovänner, förhoppningar och besvikelser gentemot påve och kyrka), pilgrimsfärderna och deras

Andra övervintrande biografiska tekniker, ända från antikens biografism, är den direkta och indirekta formen för skildring av föränderlig karaktär växelvis med plutarkisk dubbelkaraktäristik, detaljrik exempelfunktion och anekdotåtergivning.²²⁴ I likhet med äldre biografer sätter Fogelklou en stor tilltro till den biograferades egna texter. Uppenbarelserna ses som ett slags brev eller dagböcker. Biografen är tekniskt sett en simultantolkning av revelationerna i populärpsykologisk form.²²⁵ Precis som i den tyska samtida biografitraditionen anses verkläsningen vara tillräcklig för att skapa en biografisk bild.²²⁶

Men de modernbiografiska kännetecknen är flera. Fogelklous *Birgitta* är inte enbart historia, inte biologi, inte psykologi, inte bara etik. Biografen uppfyller så långt de metodologiska och teoretiska grundsatser, som Romain noterar för en 1900-talsbiografi. *Birgitta* är en livsfläta av allt detta. Däremot är biografen impregnerad av ett etiskt synsätt.²²⁷ Biografen klarar av den svåra balansgången med att sätta "hjälten i centrum" utan att depreciera omgivningens betydelse. Birgitta blir inte enbart en utvecklingsexponent för sin tid. Fogelklou lyckas med konststycket att väva samman den biograferade med hennes psykosociala relationer till familj, släkt, vänner och tidsmiljö. De flesta kapitel innehåller en kultur- och mentalitetshistorisk guidning in i det medeltida religiösa samhället. Första kapitlet ger i sin helhet en bakgrundsteckning av tidens kultur och överideologi. Birgitta framstår i kraftfull relief mot denna bakgrund.²²⁸ Både Madelénats och Scheuers biografiideal förverkligas som en kombination av fokuserad följsamhet inför den psykiska utvecklingen och etablerandet av oscillation till omvärldens kultur.²²⁹ Ett annat av Romain primärkrav för en bra modern biografi gäller uppmärksamheten vid den biograferades uppväxttid, det noggranna studiet av arvsfaktorer och miljöpåverkan. Fogelklou ger barndomen en sinnligt-kognitiv viktig plats i Birgittas liv. Biografens inlevelse i barnets medvetandevärld fördubblar dock fikcionaliteten då Fogelklou inlevelsefullt fortsätter att utbrodera legenden.²³⁰ Kravet på att biografen skall återspegla strukturen av den biograferades liv lyckas Fogelklou med tack vare en strukturellt välgjord disposition för biografen – åtminstone så långt den då befintliga kunskapen (utan källkritisk nyforskning) räckte till när det gäller vändpunkter och vägval i Birgittas liv.²³¹

Hybridkaraktären kvarstår ändå som förblivande intryck. Man kan fråga sig om de moraltyperiserande inslagen beror på författarens egen djupa religiositet eller på att tiden ännu inte var mogen för ett mer okonventionellt modern-psykologiskt biografigrepp? Eller bidrar den biograferade själv, "helgonet", till den kvarsläpande antimoderniteten i denna delvis för sin tid experimentellt framsynta framställning? Min hypotes understöder den sistnämnda orsaken. Den odistanterade och hermeneutiskt närgångna

funktion som krisutlösare, visshetsgivare och nya visioner samt till slut hemfärden, d.v.s. kriserna inför döden. Religionspsykologen Hjalmar Sundén, som skrev sin psykobiografi i början av 1970-talet koncentrerar likaså Birgittas utveckling kring vissa psykiska krismoment.

²²⁴ Kirn, Paul, 1955, s. 130-131 och Fogelklou, 1919, t.ex. s. 29, 58, 84, 135, 163, 164, 190, 211, 229.

²²⁵ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 27-53. Romain framhåller att dagens moderna biografer inte bör låta sig nöja med den biograferades egna skrifter eller dagböcker som källmaterial. Romain, 1948, s. 85-86, 117-119.

²²⁶ Larsson, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?", 1989, s. 29.

²²⁷ Romain, 1948, s. 119.

²²⁸ Fogelklou, 1919, s. 7, 25, 42-43, 48-49, 80, 90-91, 96, 98, 100, 110-112, 160-161, 166, 170, 224, 227 samt Romain, 1948, s. 121-123. Biografins illustrationer förhöjer dessutom detta intryck.

²²⁹ Jfr Larsson, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?", 1989, s. 33.

²³⁰ Problemet här är den bristande källkritiken – inte det biografisk-metodiska närmelesättet i sig. Fogelklou, 1919, s. 25-30.

²³¹ Romain, 1948, s. 125-130.

tolkningen,²³² *common sense*-psykologin samt den heuristiska metoden är likafullt bidragande orsaker. Det är frestande att tala om en pregadamersk ”horisonternas sammansmältning” här, men utgångspremissen är pyramidalt omsvängd: Fogelklou startar från en självklar horisontsammansmältning i stället för att visa hur hon småningom når fram till denna utsikt. Hennes premiss är dessutom en självklar tro att det existerar både en samtidens och historiens horisont. I ett biografimetodiskt perspektiv ser vi Sainte-Beuves läsmetod i full blom i *Birgitta*.²³³ En annan likhet finner vi med den s.k. George-kretsen i början av 1900-talets Tyskland där den biografiska genren gled in i mytografi.²³⁴ Metoden får onekligen sina megalomaniska överslag.

Inplacerad i den svenska biografins historia kan man ana drag av den oscariska människosynen: ”helgonlegenden återvände med triumf” – för att travestera Nicolsons bedömning av den viktorska biografien.²³⁵ Däremot är Fogelklous biografi öppnare, mer realistisk. *Birgitta* är mest av allt en kombination av existentiell biografi och ett monument.²³⁶ Den existentiella biografien skiljer sig från psykobiografien i och med att biografien inte återför subjektets liv på en psykoanalytisk mall, vilket Fogelklou inte gör. Avsikten i den existentiella biografien är i stället att söka utröna en viss människas medvetande för att komma underfund med människors medvetande i allmänhet. I

²³² Fogelklou arbetar på ett hermeneutiskt sätt. Däremot är hennes hermeneutik eventuellt mer en avspiegling av de geijerska influenserna än en egen genomtänkt metodmedvetenhet. Geijer var ju lärjunge till Schleiermacher, vilket innebar att han införde en omisskännlig romantisk filosofi, som långt framöver påverkade kultur, vetenskap och all intellektuell verksamhet i Sverige. Visst finns hos Fogelklou en grundläggande tålmodig närläsning av *Birgitta* (där hon tematiserar avståndet mellan tolkaren och den tolkande och strävar till att ställa in sin bild mot *Birgittas* tid, kultur, känslor, idéer, historiska skeenden), men ändamålet med läsningen verkar lika mycket vara syntes som förståelse. Schleiermachers tes om att den hermeneutiska konsten endast kan utvecklas från en positiv formel som är ”det historiska och det intuitiva, det objektiva och det subjektiva, rekonstruerandet av ett givet yttre”, stämmer delvis på Fogelklous behandling av revelationerna och övrigt källmaterial men hennes text verkar ändå vara mer färgad av livs- och kunskapsfilosofin än av en markant metodmedvetenhet. Eller så identifierar vi här det problem som avsaknaden av empirisk fasthet och kritik innebär i den schleiermacherska hermeneutiken. Jag skall återkomma till hermeneutiken som metod i biografien längre fram. Här nöjer jag mig med konstaterandet att den hermeneutik Fogelklou följer återger en bild av *Birgitta*, som överensstämmer med *Birgittas* egen uppfattning om sig själv; hon amplifierar självbilden. Enligt Schleiermacher sker verklig förståelse inifrån. När jag är du kan missförstånd inte uppträda. Sven Andersson konstaterar att Schleiermacher når gränsen för sina vetenskapliga anspråk här: den gräns bakom vilken hermeneutiken fortfar endast som konst. Denna gräns blir tydlig i Fogelklous biografiskt odistanterade närläsning av *Birgittas* texter. I gadamersk mening, med termen ”horisonternas sammansmältning”, ser vi hur forskaren i sin förståelse av det studerade integrerar denna förståelse i sin tidigare världssyn men i än högre grad hur Fogelklous egen horisont smälter in i *Birgittas*. Om Geijer, se t.ex. Nordin, Svante, *Romantikens filosofi*, Lund 1987, s. 148 samt Andersson, ”Hermeneutikens två traditioner – om skillnaderna mellan Schleiermacher och Gadamer”, 1986, s. 146-162.

²³³ Sainte-Beuve presenterar sin biografimetod enligt följande: ”Man stänger in sig två veckor tillsammans med en diktares /.../ skrifter; man studerar honom, man läser honom, man utfrågar honom i lugn och ro; man låter honom stå modell för sig. /.../ Den obestämda, abstrakta, allmänna typ som en första blick varsnat, övergår så småningom och uppgår i en verklighet, som är individuellt tydlig, alltmera konturskarp, rörlig och livfull; man märker huru likheten födes och uppstår; och den dag, det ögonblick, då man fått tag i den lilla ovanan, det förrådiska leendet, den oförklarliga sprickan, den hemliga och plågsamma rynkan, som förgäves döljer sig under det redan glesa håret – i det ögonblicket uppgår analysen i skapelsen, porträttet talar och lever, man har funnit människan”. Citerat genom Ekelund, Erik, *Litteraturforskning. Några metodiska linjer och ledande forskare*, Lund 1971, s. 15. Jfr Fogelklou, 1919, t.ex. s. 124, 127, 137, 200-206 samt förordet där Fogelklou kort redogör för sin metod.

²³⁴ Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, s. 29.

²³⁵ Hildebrand, Bengt, ”Klimatväxlingen i modern svensk biografi”, *PHT*, 57, 1959, s. 99-102, Nicolson, Harold, *The Development of English Biography*, London 1927, s. 110-125 och Fogelklou, 1919, t.ex. s. 61-63, 75-80, 89-95, 149, 167 samt det sista kapitlet.

²³⁶ Eriksson, 1985, s. 2-4.

Fogelklous fall rör det sig om att återfinna den generella utveckling som varje allvarligt religiös människa genomgår: mystikens eller helgelsens faser. Boken om Birgitta slätar delvis ut individuella gränser; var och en som lever ett andligt liv kan leva sig in i biografen – eller få andlig vägledning ur den. Ett latent uppbyggelsesdrag vidhåfter texten. Biografen är följaktligen en blandning av de transcendentala idéernas biografiska synsätt (skildrandet av en upphöjd individ, ett helt folks kollektiva biografi, som här i Birgittas fall blir ett slags det kristna folkets biografi sett genom *en* upphöjd kristens liv), monumentet och den existentiella biografen. Jag väljer att tala om en transcendentalt färgad och *kristet existentiell* biografi.²³⁷ Ett annat alternativ är en kvinnlig uppbyggelsebiografi.

En analys mot Hayden Whites iakttagna narrationsgenrer i biografikonsten, d.v.s. romans, komedi, tragedi eller satir, gör Fogelklous *Birgitta* till en romans. Whites iakttagna strukturella överensstämmelse mellan estetiska, epistemologiska, ideologiska och etiska val stämmer delvis i denna biografi. Fogelklous romans utmärks av en anarkistisk grundhållning men den biografiska metoden bygger på en kombination mellan idiografiska, kontextualistiska och organicistiska förklaringsmönster.²³⁸ Vi kan, med Eva Österberg, tala om en tolkande biografi: en livshistoria som inte enbart adderar händelser och fakta i den biografierades liv utan söker identifiera de djupgående brytpunkter som kom att styra den biografierades liv. Av Arne Jarricks fyra biografiska motiveringar stämmer samtliga in på Fogelklous självporträtt: hjältemotiveringen, den idiografiska, den existentialistiska och den folkloristiska motiveringen.²³⁹

Ytterligare en biografivariant är nödvändig att införa i denna analys. Fogelklous levnadsteckning är den första subjektivistiska *utvecklingsbiografen* om det svenska helgonet. Tidigare biografier nöjde sig med att redogöra för yttre livshändelser på basen av allmänt känt källmaterial. De tecknade ett biografiskt porträtt eller, som Westman, analyserade fram en religiös personlighetstyp. Fogelklou dynamiserar en livsberättelse genom ett biografisubjekt. Hon följer Birgittas väg ”inifrån” genom legendmaterial, revelationer och biktfadernas vitor. Ett problem är att själmutvecklingen följer det legenddramaturgiska förloppet utan att vare sig legendbegreppet eller källvärdet problematiseras.²⁴⁰ Fogelklou liknar ibland en hybrid mellan de tidigmedeltida levnadstecknarna, där miraklerna var underordnade berättelserna, och en nykter psykolog. Ludwig Zoepfs då aktuella definition på biografen, som en beskrivning över hur en människa utvecklas till helgon, kan förstås legitimeras hennes metoder och tolkningar. I Fogelklous tolkningskontext är legenden en unik källa för ”själshistorien”:

Birgittalegenden är en skattgömma för själshistorien, /.../ Det bästa i människan är formlöst. Hur skall väl historien kunna återge det gestaltlösa? Det kan den ej. Legendens däremot förmår det.²⁴¹

²³⁷ Fogelklou, stödd på Burckhardt, menar att medeltiden räknade med själmassor, som rörde sig likformigt efter samma rytm, där vi talar om individualitet. Hennes tolkning av Birgitta, baserad på metafysiskt grundad intuition blir paradoxalt nog en universell andlig själstolkning där det subjektiva upplöses ju mer inlevelsefulla karaktärsbeskrivande adjektiv och epitet Birgitta kläs i. Fogelklou, 1919, s. 25.

²³⁸ White, ”Introduction”, *Metahistory*, 1990 samt White, 1987, s. 51-80.

²³⁹ Österberg, 1996, s. 326-330, samt Jarrick, 1992, s. 182. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 27, 46, 55, 96-97, 111, 130, 189 som markerar brytningspunkterna och s. 7-25, 63, 73, 129, 134, 138-139, 150, 160-162, 224, 228-230, 246 där motiveringarna kan spåras.

²⁴⁰ ”En sällsam följdriktighet kännetecknar det stycke själsliv, som legenden så lyfter i dagen”, skriver hon utan att problematisera helgonschablonen som genre med sina inskrivna motiv och mål. Fogelklou, 1919, s. 28.

²⁴¹ Ludwig Zopfs definition på biografen som beskrivningen hur en människa utvecklas till ett helgon kan, och bör eventuellt, ifrågasättas. Frågan är om en människa överhuvudtaget kan utvecklas till ett helgon;

Trots denna anmärkning lyfter Fogelklous självporträtt ställvis över hagiografen som genre. Verkligheten vittrar inte bort: Birgitta förblir jordiskt konkret. Det legendartade återges relativt neutralt och naturligt förklarar.²⁴² Det samma gäller relikerna som Fogelklou nyktert inplaceras i sitt sammanhang.²⁴³ Hon återger gärna och ofta delar ur legendmaterialet, men hon framställer aldrig berättelserna som orealistiska under utan låter läsaren själv ta ställning till förståelsen av undren i sin kontext.²⁴⁴ I detaljer är Fogelklou saklig, i biografisk förståelse glider hon in i psykologiserande hagiografi.

Jag ser trots detta ingen anledning att definiera Emilia Fogelklou som enbart hagiograf. Fogelklou har varken samma oproblematiserade uppfattning om historisk tid eller samma psykologiska naivism som de renodlat modernhagiografiska Birgittabiografierna.²⁴⁵ I text och tolkning framträder egna forskningsinslag och nyskapande beläsenhet. Hon ger en självständig biografisk bildbelysning av biografisubjektet. Hon tecknar psykologiska mönster och utvecklingslinjer där Birgittas komplicerade sidor inte förtigs. Spänningar inom biografisubjektet och komplikationer i relationerna iakttas. Fogelklou artikulerar dessutom ett medvetande om att visionerna faller tillbaka på Birgittas egna predikament. Hon gör reflektioner om sin egen roll som forskare/biograf. Hon upprättar nya tolkningskategorier och tolkningsmönster. Biografen är visserligen en eulogi, beundran och identifikation med biografisubjektet²⁴⁶ är uppenbara, uppbyggelse-tendensen (både den andliga och den kvinnoemancipatoriska) är framträdande, men Birgitta görs inte *enbart* till en helgonidol och ett kärll för andlighet. De hagiografiska dragen räcker inte till för att karaktärisera biografen som en renodlad hagiografi.²⁴⁷ Framför allt skiljer sig Fogelklous biografi från hagiografierna genom sin karaktär av *psykologisk* utvecklingsbiografi. *Birgitta* är, jämförd med 1800-talets biografiska konventioner, en upptäcktsfärd i tidigare obekanta själsliga, andliga och mentalitetsmässiga regioner, även om vi fortfarande igenkänner de återgivnings- eller åminnelsemotiveringar som präglade Fries, Bergströms och Wahlströms Birgittaporträtt. Även den andra motiveringen, tanken på biografins exempelfunktion som minneskonstitution av en moralmodell med didaktiskt värde för läsaren, dikterar det biografiska närmelsesättet.

helgonskap är strikt sett ett kyrkans utmärkelsetecken. Zoepf, Ludwig, *Das Heiligenleben im 10. Jahrhundert*, Leipzig/Berlin 1908, s. 63f. Om Fogelklous syn på legender som källmaterial, se Fogelklou, 1919, s. 26-28. Fogelklou apostroferar Goethe här.

²⁴² Fogelklou, 1919, t.ex. s. 171, 184.

²⁴³ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 191-192.

²⁴⁴ Fogelklou, 1919, se t.ex. s. 124 där det kort och sakligt redogörs för Birgittas förmåga att förutse död eller s. 27 angående den moderslösa Birgittas syner där Fogelklou med psykologisk sensibilitet förklarar: "Det faller sig av sig självt att saknad och längtan alltjämt hållit portarna vidöppna från den synliga världen till den inre osynliga".

²⁴⁵ De första meningarna i biografen anslår den ton som ljuder verket igenom: "Inför en skapande själ av utpräglad tidskynne som Birgittas är det av vikt, både att kunna skilja de säreget personliga dragen från de tidsbestämda och att lyssna fram disharmoni eller samklang dem emellan. För detta ändamål måste vi söka få Birgittas bild inställd mot en bakgrund av karaktäristiskt medeltida själslig drag och förmåelseformer". Fogelklou, 1919, s. 9.

²⁴⁶ Identifikation i den biografiska förståelsetolkningen ser jag inte som ett problem i sig. Jag delar Mats Furbergs reflektion i *Du*, Stockholm 1999, s. 47 där han skriver: "normala människobarn är predisponerade att söka och, om de skall bli kvar, finna varelser som är någorlunda de samma över tid, som alltså är vad filosofer kalla genidentiska. Min tro är att denna predisposition är nödvändig för överlevnad. Den kan vara en av de många saker man anspelar på när människan kallas en "historisk" varelse. Blott som omhändertagen i det förflutna kan hon ha överlevt till nu".

²⁴⁷ I den mån Fogelklous levnadsteckning bär hagiografins drag påminner den inte om den senare hagiografen utan snarare den tidigmedeltida, realistiska, formen för vitaframställningar där kyrkans martyrer, predikanter och heliga hedras. Jfr Romain, 1948, s. 25-26.

Att typologisera Emilia Fogelklous biografi enligt Nadels tretypsschema är inte lättgörlikt.²⁴⁸ Det biografiska greppet hos Fogelklou är på en och samma gång dramatiskt-expressivt som interpreterande analytiskt. Redan innehållsförteckningen visar en kapitelindelning som avslöjar avsikten att skriva en dramatisk utvecklingsbiografi.²⁴⁹ Tillika finns en uppenbar intention att ge läsaren en objektiv och relevant historisk tids- och kulturkunskap.²⁵⁰ Ett analyserande och tolkande drag genomsyrar hela biografien.²⁵¹

När vi går in i själva texten vävs greppen ännu tätare in i varandra. Den renodlat dramatiskt-expressiva biografien har, enligt Nadel, likheter med den fiktiva bildningsromanen; den påminner till arketyper om pikaresken. Biografen skriver en personlig text (använder ibland jagform) för att involvera läsaren. Ofta är detta slags biografier naiva: de karaktäriseras av en pendling mellan aningslöshet och kunskap. Biografens växlingar mellan ignorans mot fakta och verklig kunskap om den biografierade gör att läsaren besväras av skiftningarna mellan trovärdighet och opålitlighet i framställningen.²⁵² I den mening Fogelklous Birgittabiografi hör hemma i den dramatiskt-expressiva stilen hänger det samman med hennes starka syftning till generell bildningsberättelse. Det finns ett pedagogiskt underliggande drag i texten i den framträdande stilnärviken till uppbyggelselitteraturen. Skildringarna av Birgittas inre och yttre liv dramatiseras till en andlig äventyrsberättelse, varvat med allmänna påståenden som rör religiositet i allmänhet, andlig utveckling eller psykologiska insikter av gemen karaktär.²⁵³ Även om biografien är kunskapsmässigt underbyggd finns det en obalans i texten mellan objektivt källkontrollerbara fakta och subjektivt framförda påståenden, vilka samtliga framställs i en entusiastisk blandning. Biografens egen utveckling ligger längs ett parallellspår under texten. Fogelklou är ”snällare” mot Birgitta än Birgitta själv; man kan iakttä en viss ignorans i boken gentemot Birgitta i positiv mening. Texten skapas ur en förtätad inlevelse där den biografierade alltid är föremål för förståelse och en psykologiskt välmenande, och försvarande, betraktelse.²⁵⁴

Det finns skäl att utvidga Nadels renodlingar. Bland annat verbens tempusformer syns mig ha en avgörande inverkan. Hos Fogelklou är en stor del av texten framförd i presensform.²⁵⁵ Undantag är de allmänbeskrivande historiska partierna där imperfektformen dominerar. Ett liknande undantag utgör de psykologiska tolkningarna, vilka ofta grundar sig på berättelser ur Birgittas egna revelationer. Presensformen gör att läsaren

²⁴⁸ Nadel, 1984, s. 170-173. Nadel hittade följande grundläggande narrativa mönster iografierna: det dramatiskt-expressiva, det interpretativt analytiska och det objektivt akademiska. Även om de flesta biografier i praktiken är ”oortodoxa” så menar han att något av dessa skriv- och förhållningssätt tenderar att dominera.

²⁴⁹ Fogelklou, 1919, se kapitelindelningen: ”Birgitta före genombrottet”, ”Utkorelse”, ”Alvastra tiden”, ”Till Rom”, ”På vandring” samt ”Hemfärd”.

²⁵⁰ Fogelklou, 1919, kapitlen: ”Ur medeltidens själsliv”, ”Gestalter och röster i Birgittas uppenbarelsevärld”, ”Efterglans” samt ”Regeln”.

²⁵¹ Fogelklou, 1919, främst i kapitlen: ”Birgittas själstillstånd”, ”Själars moder”, ”Sierska och förkunnare”, ”Vidua Romae” och ”En stor herdes brev”.

²⁵² Nadel, 1984, s. 172-173.

²⁵³ Fogelklou, 1919, s. 21, 59, 62, 71, 73, 78, 83, 84, 101, 115, 127, 129, 142, 149, 153, 165, 187, 193, 203, 207, 209, 230, 246, 248.

²⁵⁴ Fogelklou, 1919, s. 25, 29, 32-33, 35, 42, 49, 52-53, 63, 81, 83, 87-89, 90-91.

²⁵⁵ Fogelklous translation av Birgitta in till vår tid tar sig uttryck i en förståelse där den biografierade och biografen nästan sammansmälter i direkta verbformer så som Birgitta ”förnimmer”, ”ser”, ”bär”, ”delar med sig”, ”hjäpnar”, ”vämjes”, ”harmas”, ”drömmer”, ”framställer”, ”längtar”, ”lever med i”, ”ilar till”, ”gendriver”, o.s.v. Fogelklou, 1919, s. 29, 38, 49, 81, 113, 125, 155, 170, 183, 198, 205. Verb som uttrycker andlig idoghet kombineras dessutom ofta med ”aldrig” eller ”alltid”, t.ex. ”tröttnar aldrig att”, s. 39, 41, 43, 47, 56, 112, 209 eller dubblingar, s. 37, 39, 42.

dras in som närvarande i texten, i ett slags dramatiskt evigt nu: stilistiken raserar illusoriskt tids- och individmurarna mellan å ena sidan biografen och den biograferade och å andra sidan läsaren och den biograferade. Den slutliga effekten är nästan densamma som om biografen hade skrivits i första person singularis.²⁵⁶ Steget till dagens författarbiografier, där en författare i jagform skriver en äldre författarkollegas (auto)biografi, är en linje dragen i vatten.

Fogelklous biografi visar även småsporadiska drag av den objektivt akademiska formen. Författaren inleder med ett kapitel om typiska medeltida förnimmelseformer, ett avsnitt av såväl kulturhistoria som mentalitetshistoria. Den objektivt distanserade hållningen märks inledningsvis i de övriga kapitlen samt i mellanstycken där författaren antingen har ansett att tilläggs kunskap, förklaringar eller distansetablering till den biograferade har varit nödvändig. I dessa textpartier antar hon en faktadokumenterande, opersonlig och allmänt hållen ton.²⁵⁷ Dessa textpartier bryter skarpt av mot den dramatisk-expressiva berättarstilen och bildar biografins kontextuella grundstruktur. Illusionen av objektivitet växlar med illusionen av upptäckten av ”det verkliga jaget”, som Nadel formulerar den biografiska följbetydelsen av detta biografgrepp.²⁵⁸

Men bakom tematiken, faktareferenserna och det dramatiska tempot ligger det biografisk-stilistiska episodierande grepp som Fogelklou använder boken igenom för att komponera det mönster av mening och innehåll i Birgittas liv, som även läsaren känner som ett slags ”själkomposition”: den synkroniska rytmen av en människas liv. Det är den interpretativt analyserande biografiformen där levnadstecknaren delvis respekterar behovet av objektivitet, men främst inser den narrativa nödvändigheten av betydelsebärande mening.²⁵⁹ Nadel noterar att biografier av den interpretativa och analytiska stilen ofta brukar framstå som ”försvarsadvokater” för den biograferade. Det draget är frappant i Fogelklous självporträtt av Birgitta.

Fogelklous biografi är ett blandverk. Det interpreterande analysgreppet dominerar även om jag hellre kallar Fogelklou en tolkande, förklarande, medlevande, medkännande biograf än en kritisk och analytisk dito. Inlevelse och ”översättning” av den biograferades känslor samt en tolkande empati präglar biografen. Kombinationen med den expressivt litterära narrationen gör Fogelklou till en dramatiskt interpretativ biograf. Det objektivt akademiska stilgreppet däremot är klart underordnat de övriga och underlagt den litterära oscillationstekniken. Beträffande Romain konstaterande att ”biografen ser genom förstoringsglas medan historikern betraktar genom kikarsikte”²⁶⁰ kan Fogelklous flitiga byte mellan de båda redskapen framhållas även om förstoringsglaset dominerar. Oscillationen mellan Birgittas inre och yttre värld är så tätt och smidigt gjord i denna biografi att jag hellre talar om en livsfläta än en metodisk oscillationsteknik.

²⁵⁶ Fogelklou, 1919, s. 12, 22, 62-74, 75-89. Om de inskjutna pilarna se s. 25, 44-45, 51, 55, 58-59, 75, 96, 110, 142, 152, 162, 175, 181, 187, 192, 195, 201. Också alla dramatisk-poetiserande pålagringar förstärker den skönlitterära effekten, t.ex. s. 31, 52, 57, 89, 114-115, 137.

²⁵⁷ Fogelklou, 1919, s. 7, 25, 42, 54, 76, 96-97, 103, 106, 128-129, 150, 168-169, 183, 193-194, 217, 234, 240 samt Nadel, 1984, s. 172.

²⁵⁸ Nadel, 1984, s. 180.

²⁵⁹ Nadel uttrycker sig, 1984, s. 173, i följande ordalag: ”On crucial importance, however, is the recognition of a persistent narrative presence in biography, even when the narrative is discontinuously broken up by excerpts from non primary sources, or disrupted by digressions of historical or cultural events”. Fogelklou, 1919, s. 36-37, 58-59, 110, 111, 128, 175-177, 203.

²⁶⁰ Romain, 1948, s. 119.

Fogelklou är inte endast författarbiograf.²⁶¹ Hon är likafullt dramaturg, scenograf och regissör av Birgittas liv. Hon återskapar både yttre och inre känslomässiga scener ur Birgittas liv, dramatiserar och interpreterar dem. Närheten till romankonsten förstärks i användandet av den litterära teknik utan vilken varje roman, saga eller berättelse tenderar att bli medioker eller åtminstone statisk och platt. Hon skjuter in små framåt- och bakåtblickande textpilar, som dolda aningar i texten, för att antingen accentuera läsarens förväntningar eller stimulera hans/hennes insiktsfulla aha-upplevelser.

Leon Edel uppmärksammade särskilt användningen av tropor i biografiskrivningen. Fogelklous text är rik på metaforer. Metonymierna är många. Också synekdoke är en återkommande trop.²⁶² Texten är uppbyggd så att biografen först omnämner ett karaktärsdrag hos Birgitta för att sedan ”metaforiskt” använda ett avsnitt ur revelationerna som en bevisande retorisk figur.²⁶³ Ett novellistiskt grepp kännetecknar biografien: i slutet av kapitlet accentueras ibland en dramatisk eller insiktsförmedlande stegring. Vissa kapitelslut är direkt ”synkopiskt” komponerade. Ett retoriskt drag impregnerar hela den biografiska texten.²⁶⁴

Som biograf är Fogelklou på en och samma gång rotad i det sena 1800-talets biografik som i ett modernistiskt sökande efter subjektivitet. Hon föregår 1900-talets senare mentalitetshistoriska ansatser och i det skönlitterärt dramatiserande berättargreppet förnyar hon Birgittabiografismen. Men vi finner dessutom den ursprungliga antika biografisynen hos Fogelklou i tolkningen av *bios* som både liv och levnadssätt. Handlingar betraktas som tecken för karaktär även om *Birgitta* är kronologiskt och suggestivt skriven.²⁶⁵ Den idealiserande individualismen indikerar influenser från tysk biografik.

Biografien baserar sig inte på de nya genombrytande källkritiska metoderna. I Hjärnes anda kan vi tala om en faktahermeneutisk och meningsskapande metod förenad med den filosofiska utblicken.²⁶⁶ Arbetssättet är eklektiskt. Ingen åtskillnad görs mellan kvarlevor och berättande källor enligt Lauritz och Curt Weibulls historiekritiska metod. Den biografiska berättelsen konstrueras genom revelationerna, mentalitetshistoriska associationer och religionspsykologiska tolkningar utan att kombineras med utgällning av säkrade, faktiska, uppgifter för att nå rekonstruktion av den historiska verkligheten. Tilltron till den biograferades egna skrifter är närmast total: här finner Fogelklou den själsligt-arkeologiska utgrävningplatsen för sanningen om Birgitta.²⁶⁷

²⁶¹ Jag vill här föreslå en distinktion inte enbart på basen av biografivarianter och berättarstil utan också baserad på biografens professionella hållning eller attityd. Om Westman kan kallas en forskarbiograf så är Fogelklou en författarbiograf.

²⁶² Fogelklou, 1919, s. 34, 75, 77, 80, 83, 86, 88-89, 91, 95, 111, 119, 131, 137, 140.

²⁶³ Fogelklou, 1919, s. 29, 30, 67, 75, 94, 116, 121, 136, 140, 143, 145.

²⁶⁴ Fogelklou, 1919, s. 60, 74, 95, 127 om de novellistiska stegringarna samt s. 25, 110, 120, 149, 167 om de ”synkopiska” slutackorden. Om det dramatisk-retoriska tonfallet se s. 20, 61, 67-68, 92-93, 167, 175, 179.

²⁶⁵ Jfr Averintsev, ”From Biography to Hagiography”, 2002, s. 20. Biografien under antiken skapades genom en deduktiv arbetsmetod. Enskilda handlingar, yttranden, ageranden analyserades och lyftes till en generell tolkningsnivå i konvergens med en samling typiska personlighetsdrag. Biografien under antiken var mer logiskt och tematiskt uppbyggd, hävdar Averintsev. Det kronologiska berättandet ansågs oviktigt.

²⁶⁶ Torstendahl, 1981, ”Historiska skolor och paradigm”, s. 96f.

²⁶⁷ Om bröderna Weibulls källkritiska metod, se t.ex. Torstendahl, ”Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920-1960”, *Historievetsenskap som teori, praktik och ideologi*, red. R. Torstendahl & T. Nybom, Södertälje 1988, s. 72-80.

2.2 Birgittabild

I förordet till Birgittabiografen skriver Emilia Fogelklou:

Sambandet mellan Birgittas religiösa liv och hennes kvinnomedvetenhet var från början mitt huvudintresse /.../ Uppenbarelserna har varit den urkund, som jag åter och åter genomsökt på latin och på fornsvenska, för att i möjligtast mesta mån låta Birgitta själv få tolka Birgitta.

Genom fördjupade verkläsningar söker Fogelklou sig fram till en bild av Birgitta. Bilden tydliggörs när man räknar de mest återkommande epiteterna i levnadsteckningen. Vi möter den imponerande ”själmodern” och ”profeten”/”förkunnaren”. Epitetet ”mor”, enskilt eller i sammansatt form som läromor, själamor, barmhärtighetens mor, gammal vis mor, återkommer ett trettiotal gånger som attribut till Birgitta.²⁶⁸ Hänvisningar till moderligheten, är närmast oräkneliga. Ibland förekommer de mångfaldigt på varje siduppslag. Sammanlagt stiger de till långt över hundratalet.²⁶⁹ Fogelklou tecknar Birgitta till en medeltidens ”socialarbetare”, som i stor skala utförde karitativt arbete i hela bygden eftersom ”allt förtryckt och förtrampat finner sitt värn i henne.” Hennes människointresse och moderlighet är obegränsade när det gäller tiggare, skökor, sjuka och alla vilsekomna. Hela världen är hennes familj, enligt Fogelklou. Modersvärmens sträcker sig sökande mot varje själ.²⁷⁰

Stort är Birgittas moderssköte. Hednavärldens skaror bär hon. Judarna bär hon, och kyrkan bär hon. Helvete, himmel och avgrund bär hon.²⁷¹

Förkunnargärningen uttrycker essentiellt inte en annan verksamhet än modersvärvet. Profetkallelsen- och kallet följer automatiskt ur Birgittas starka moderskänsla. Efter att ha stängt in sig i ”självkännedomens cell” erhåller hon förmågan att hantera människohjärtan. Genom själarannsakan lär hon sig att blotta allt människodjävulskt; hon har

²⁶⁸ Fogelklou, 1919, s. 40, 43, 63, 67, 107, 109, 140, 142, 149, 164, 167, 198, 227, 230, 247-248. Fogelklou kallar Birgitta ofta för ”mor Birgitta”.

²⁶⁹ Vid en genomräkning har jag funnit lederna ”moder” eller ”mor” 84 gånger, vilket är en hög frekvens i en biografi på 248 sidor. Orden används även i samband med Maria. Ytterligare finns en stor mängd omskrivningar som uttryck för det moderliga hos Birgitta. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 34-40, 62, 67, 107, 114, 140, 145-147, 149, 198, 221. Birgittaskulpturen i Vadstena står modell för Fogelklous bild: ”Vi riktigt ser för oss den avrundat, fryntliga, hemtrevligt monumentala Birgitta från träskulpturen i Vadstena, hon vars bortfallna husmodershänder kan tänkas stöpa ljus eller lappa kläder i denna världen, på samma gång som hon välver i sin själ de stora synerna från den andra”. Fogelklou, 1919, s. 225.

²⁷⁰ Textavsnitten, s. 44-46 i Fogelklou, 1919, får exemplifiera retoriken. Fogelklou drar ofta en engångshändelse ur källmaterialet och förstorar det antingen till verksamhet i stor skala eller till en konstant egenskap hos Birgitta. Se också s. 40, 45, 78, 82, 112-115, 118, 146-147, 167, 185, 206. Berättelsen, som i andra biografier anförts som exempel på Birgittas omsorg om fattiga, nämligen att hon inte nådes väcka husfolket under en resa mitt i vintern nattetid för att begära gästning, citeras också av Fogelklou, s. 41. Händelsen ses som ett tecken på att Birgitta hade en ”outsläckt medkänsla för småfolket”. Bakgrunden torde vara skärpningen i lagstiftningen på denna punkt i Magnus Eriksson lagrevision.

²⁷¹ Fogelklou, 1919, s. 167.

nämligen lärt känna både Gud och djävul.²⁷² De centrala personlighetsbegreppen heter ande och vilja i denna biografi.²⁷³

De personliga attributen är många. Epiteterna ”profet” eller ”förkunnare” hittas 16 gånger i texten.²⁷⁴ Därutöver florerar engångsepitet i biografien som till exempel: ”forskarer”, ”tidsförvandlare”, ”kämpan”, ”sanningens dotter”, ”den stora sierskan”, ”väldig sibylla”, ”religiöst geni”, ”skapande ande”, ”den stora giverskan”, ”helgjuten offrande viljemänniska”, ”föredjerska”, ”springbrunn”, ”själasörjare”, ”budbärare”, ”tankeväckare”, ”tolk för rätten”, ”stridsman”, ”längtare och vetare”, ”drömmare” och ”handlingsmänniska”, ”icke känslomänniska”, ”poet”, ”helgon”, ”initiativmänniska”, ”motor”, ”fornnordisk krigare”, och slutligen ”domare”.²⁷⁵ I Fogelklous biografi, liksom i Westmans, ser vi begreppen ”sierska” och ”sibylla” använda i en ickepejorativ konnotation.²⁷⁶

Karaktäristiskt ser Fogelklou en motrörelse, ett slags dubbelnatur, inne i Birgitta: barmhärtighetens rörelse, uttryckt i den varma själamoderligheten, växlar med den obevekliga profetens/förkunnarens kritiska och manande väckelserop.²⁷⁷ Det som främst imponerar på omgivningen är hennes personlighetsmakt och framtidsblick.²⁷⁸ Här innefattas biktfaderna. De tvivlade aldrig på Birgitta ”av det skälet att hon var kvinna och att de, som själva blivit satta i rörelse genom hennes budskap, voro män”.

De voro ju inga andens fattighjon, de heller, så att de kunde räkna en annans rikedom som stöld från dem själva! Ty för dem kom det nya källsprånget icke från vare sig kvinna eller man – allt var ju av Gudi. Det ligger något av ärbar ömsesidighet i deras andliga umgänge. Hon är deras arbetsgivare, ett slags motor som sätter dem alla igång. De äro hennes tolkare, som i mycket förstå henne bättre än hon förstå sig själv. De äro hennes lärare – särskilt gäller det om magister Mathias – men hon är deras tankeväckare. Hon trodde sig lyda dem i allt, medan de som hon voro gripna av en auktoritet, som står bakom henne. Den är det hon innerst lyder.²⁷⁹

²⁷² Fogelklou, 1919, s. 149.

²⁷³ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 22, 25, 110, 165, 230. Bakomliggande biografideal hittar vi i den kontemporära tyska traditionens inriktning på själsstudier och uttrycken av ande-vilja hos biografobjekten. Jfr Scheuer, 1979, s. 160-161, 167f, 226.

²⁷⁴ Fogelklou, 1919, s. 63, 67, 115, 140, 149, 153, 158, 160, 163, 164, 198, 227, 234, 248.

²⁷⁵ Fogelklou, 1919, *Birgitta*, ”forskarer” och ”tidsförvandlare” s. 25, ”kämpan” s. 63, 164, 248, ”sanningens dotter” s. 41, 77, ”den stora sierskan” s. 127, 200, ”väldig sibylla” s. 151, ”religiöst geni” s. 211, ”skapande ande” s. 130, ”den stora giverskan” s. 133, ”helgjuten offrande viljemänniska” s. 84, ”föredjerska” s. 63, ”springbrunn” s. 58, ”själasörjare” s. 147, ”budbärare” s. 210, ”tankeväckare” s. 84, ”tolk för rätten” s. 157, ”stridsman” s. 160, ”längtare och vetare” s. 58, ”drömmare” och ”handlingsmänniska” s. 29, ”icke känslomänniska” s. 135, ”lågande snille”, s. 138, ”poet” s. 227, ”helgon” s. 164, ”initiativmänniska” och ”motor”, s. 84, ”fornnordisk krigare” s. 247 och slutligen ”domare” s. 248. Överlag har Fogelklou en förkärlek för metaforer som närmar sig det fornnordiska samhället.

²⁷⁶ Jfr den tidigare diskussionen om det kvinnoförtryckande eller ej i dessa epitet vid tiden kring och strax efter sekelskiftet 1900 i analysen ovan av Westmans Birgittabild. Se också Lindén, 2002, s. 127ff, om hur epiteterna användes mot Ellen Key. Claudia Lindén menar att konstruktionen av ”sierskan på Strand” är samtida med förra sekelskiftets kritik av henne som irrationell och motsägelsefull. Begreppen denoterar där i pejorativa betydelser. ”sierskan”, och t.o.m. ”sibyllan”, används däremot som Birgittaeplet i sammanhang där man biografiskt *motarbetar* alla tolkningar som ens litet kunde påminna om irrationalitet, ologiskhet, svärmiskhet.

²⁷⁷ Fogelklou, 1919, s. 67, 115. ”Det är som Birgitta alltid ginge vägen dubbelt upp, först bönen, spänkningarnas och visionernas, likt de många helgonmilda, sedan i modig stridbarhet förkunnarevägen, likt profeterna”, skriver Fogelklou, och tillägger att ”den enda verksamhetsidan tycks ständigt driva henne över till den andra”.

²⁷⁸ Fogelklou, 1919, s. 150.

²⁷⁹ Fogelklou, 1919, s. 84-85.

Med distans till "gudomsgullet" i legenden vill Fogelklou inledningsvis lyfta fram "människoleret". Hon framhåller att "fromhetslivets gyllene klenoder" blev smidda med stor möda hos Birgitta.²⁸⁰ Redan i barndomssynerna skymtar den framtida gestalten. Birgitta är inte endast begåvad med ett konstnärsögas känslighet för färgskiftningar. Hon har ett lika utvecklat sinne för tillvarons realism. Visionerna/drömsynerna i barndomen vittnar om fantasi och formskapande makt:

Ty dessa syner och drömmar liknar ej svävande stämningar: där bor handling, avgörelse, kraftutveckling inom dem. Där skymtar ett gryende jag med sin oändliga skala från utkorelse till ångest, från självkänsla till världsve, från medlidande till handlingskraft, från översvinnlig uppbyggelse till realistisk skarpsyn.²⁸¹

Förutom direkta epitet är texten full av karaktäriserande adjektiv. Birgitta är modig, dramatisk och drastisk. Hon är förståndig och andlig men samtidigt kroppslig och världslig. Hon har ett starkt skönhetsinne. Hon visar självhävelsebehov hos den som är ättad och ärekär, är starkt rustad och härdad med en kraftnatures idrottsbehov, hård som svensk klippranit. Hon är gärningstörstande och äger en outsläcklig medkänsla eftersom hon är präglad av en aristokratisk skyddsnavers instinkter. Detta gör henne mer känslig för de maktlösa klander än de mäktiga. Hon är utrustad med hövdingasinne och storartad frikostighet. Hon agerar oftare "befallare" än "lydare" och får lätt makt över andra. Blicken är närmast divinatorisk.²⁸² Hon är klok, självkritisk, alltid trofast och lydig. Det självrannsakar draget understryks mångfaldigt. Hon är frisk, fantasirik, klar, viljekraftig och bär på en djup religiös hunger. När adjektiven är brukade i denna biografi återstår snart sagt inget positivt omdöme som inte skulle ha fällt om Birgitta. Bilden är minst sagt imponerande, alltigenom beundrande.²⁸³ Biografen formas till en piedestal eller en elege av ett megalomaniskt modersideal. Birgittas sämre egenskaper undangöms inte konsekvent, men när de påtalas framhålls de som något Birgitta, tack vare sin självrannsak och andlighet, alltid får bukt med. Varje kritik vid stratifieringen av Birgittas känsloliv kompletteras med en försvarsplädning. Jag väljer ett typexempel som får tala för de andra:

Där är många själslager i Birgitta Birgersdotter. Där slumrar anlag till vrede, högfärd, vällust, hårdhet, grymhet, där är förkärlek för det sensationella och rafflande, där har varit egenmäktighet och hämndlust. Ja, där har inom denna urkraftiga kropp och själ slumrat anlag till snart sagt allt vad hon *icke* blev; hon skulle kanske kunna ha blivit ett slags motstycke på kvinnosidan till Bo Jonsson Grip, om icke hela denna själsmassa med allt vad den i djupen gömde, åter och åter, med viljans roder, styrts upp mot det ljus där hela föreställningsinnehållet om och om igen belystes och lades till rätta, tills för varje ny gång sinnesrörelsernas svall blivit som en stilla spegel för ett större jag än hennes eget, om det nu vid det ena eller andra tillfället bar Kristi drag eller Guds moders eller något helgons milda och förebrående anlete.²⁸⁴

²⁸⁰ Draget ingår i helgonschablonerna.

²⁸¹ Fogelklou, 1919, s. 28.

²⁸² Fogelklou återkommer ideligen till Birgittas förmåga att avläsa och avslöja sina medmänniskor. Hon talar t.o.m. om hennes förmåga att "röntgenfotografera" andras inre. Fogelklou, 1919, s. 211.

²⁸³ Fogelklou, 1919, s. 29-32, 41-44, 78, 94, 109, 129, 134-138, 152-153, 233, 242. Man kunde nästan säga att bilden blir megalomanisk.

²⁸⁴ Fogelklou, 1919, s. 137.

Idolbilden lever fången i narrationens retorik och i språkliga konventioner. Det biografiska porträttet konstrueras genom att enstaka gärningar eller temporära attityder transponeras till karaktär och väsens kärna. Biografens Birgitta har ”alltid”, ”ständigt”, ”överallt” samma omsorg om varje enskild människa så som hon beskrivs genom enstaka episoder i *Acta*. Ingen distans etableras heller mellan ”jaget” och det eventuella ”överjag” som huserar i Uppenbarelserna.²⁸⁵ Birgitta är en superidol i denna biografi. Ett enda undantag görs. När det gäller dottern Katarina tillämpar Fogelklou både källkritik och ”misstankens hermeneutik”. Bilden av Birgittas och Katarinas relation, i synnerhet vid tiden när Katarina ville återvända till Sverige, är en fläck i det hagiografiska materialet som ingen biograf med självaktning kan förbigå. Här drar sig Fogelklou en aning tillbaka, men vill ändå inte se känslomässig nyckfullhet hos sin huvudperson:

Man kan här ställa många psykologiska frågor inför Birgittas handlingssätt. Var det hennes stora sak, som blivit henne så allena viktig, att hon för den skull, såsom en abbedissa i förhållande till en klosteryster bestämde över människor som själva bort få välja? Eller var det moders hungern att ha ett av sina barn hos sig, som, Birgitta omedvetet listade ut att tala värvets språk? Eller var det bara det stora evigt mänskliga och grymma misstaget att i all välmening mäta andra efter just det egna måttet?²⁸⁶

Men Fogelklous Birgittabiografi innehåller utöver detta många finstilta beskrivningar som signalerar psykologisk sensibilitet. Hon sammanfattar de motstridiga krafterna i Birgitta i följande antagande:

Möjligt är att hon skulle ha blivit som en vingklippt örn i en bur, därest icke livet tagit större former än hennes drömmar, därest hon bokstavligen blivit 'Mater Vatzteniensis' i stället för att gå ut i världen som sändebud och förkunnare.

²⁸⁵ Verb som uttrycker andlig idoghet kombineras dessutom ofta med ett kategoriskt ”aldrig” eller ”alltid”, t.ex. ”tröttnar aldrig att”. Fogelklou, 1919, s. 39, 41, 43, 47, 56, 112, 209 eller dubblingar, s. 37, 39, 42. Dessa alltid, överallt, ständigt i kombination med den suggestiva berättartekniken ger ibland en bild av Birgitta som en själ som går på ständiga övervarv.

²⁸⁶ Man skulle verkligen önska sig flera infall av ”misstankens hermeneutik” i denna biografi. Kommentaren är dessutom talande nog infälld i en not. Fogelklou, 1919, s. 124. Vid jämförelse mellan Birgittas kanonisationsmaterial, *Acta*, och framställningen i *Vita Catharinae* förskjuts uppfattningen till Birgittas nackdel ju längre tidsavståndet blir till Birgitta. I *Sancta Birgitta*, 1898, s. 102-107, av Gustaf Bergström finns en indirekt grym bild av Birgitta utgående från just denna passus i källmaterialet. Bergström undrar över hurudant Karins liv kunde ha tett sig om hon hade varit fri och inte dag för dag bunden till det asketiska och världsskygga liv som Birgitta förde. Det livet innebar stryk, fasta och spåkningar. Bergström kritiserar bristen på självärskunskap och talar om ”den andliga halfskymning” där Karin måste leva. Mor- och dotterrelationen är i sin realistiska utmålning intressant. Bergström ser en tydlig skillnad mellan Birgittas dominanta gestalt och Karins underkuvade personlighet: ”Om Birgitta hade stunder af glädje och frid, omväxlande med mörka stunder af samvetsoro och ånger, fick Karin blott hemska syner av domen, af djävlarne och helvetets pinor”. ”Hon blir en djupt olycklig qvinna hela sitt lif” eftersom hon är ”ett offer för sin moders vilja”. Bergströms Katarinaskildring återspeglar här delvis det nationalromantiska idiomet: det ljusa Norden och den ständiga längtan hem bland emigranterna. Verner von Heidenstam tangerar för övrigt samma psykologiska tolkningschema av mor-dotter i *Heliga Birgittas pilgrimsfärd*. Att Fogelklou väljer att psykologiskt stratifiera denna relation på det sätt hon gör förstärker därför, jämförelsevis, biografins drag av försvarsskrift.

Om kraften inte hade transformerats i en stor kallelse kunde spänningarna ha fått Birgitta att brista i själssjukdom eller personlighetsklyvning, bedömer Fogelklou.²⁸⁷

Skildrad genom dottern Katarinas ögon möter vi en annan bild av Birgitta: ”Var hon kanske den enda i världen, som någonsin förstod, i fall där också i Birgittas lågande hjärta skulle ha dröjt sig kvar ett något, som liknade ett frysande, ömhetstörstande, människolängtande, omedvetet barn?”²⁸⁸ I en annan bild lyser samma ömhet:

Det är, som komme det alltmera mjukhet och blidhet över Birgitta med åren. Det helgonlika, henne ursprungligen så främmande, som hon med okuvlig viljekraft velat kämpa sig fram till, blir till sist ett levande värde i den åldrigas väsen.²⁸⁹

Den biografiska tolkningen kretsar kring flickan/jungfrun, modern och den gamla visa kvinnan. Hos den åldriga Birgitta slätas polariteten helt ut: vi möter en idealschablon av den gamla visa, blida, rättfärdiga, nåde- och kärleksfulla kvinnan.

Det översvallande adjektivbruket i *Birgitta* är en sak i sig. Ett annat problem är att beskrivningarna ofta blir sinsemellan motstridiga. Så säger Fogelklou till exempel om Birgitta att ”ty för henne blev allt så dramatiskt, för att inte säga drastiskt”. Längre fram i texten läser vi att ”ingen skulle falla på den idén att kalla Birgitta för känslomänniska”. Vilja och förnuft regerar, enligt Fogelklou, alltid hos den biograferade. Ändå reflekterar många av beskrivningarna sällsynt starka känslolast inom Birgitta.²⁹⁰ I biografien uppmärksammas vissa egenskaper hos det svenska helgonet, som inte har betonats av tidigare biografer. Det gäller Birgittas humor, ironi, dråplighet och det burleska tonfallet i revelationerna.²⁹¹

Som hos Westman har den organiska samverkan mellan Birgittas visioner och livsverk fångat Fogelklou:

Att patologiskt skildra Birgittas egendomligheter kunde i och för sig vara av utomordentligt intresse. Men vid en framställning av Birgittas personlighet har de vida mindre att säga i sin egenskap av besynnerligheter än genom sitt organiska och naturliga sammanhang med hennes liv och verksamhet i övrigt.²⁹²

I likhet med Westman gör Fogelklou trots detta en försynt psykopatologisk reflektion kring Birgitta och hennes visionära tillstånd. Hon närmar sig en borderline-tolkning; om splittrande drifter och affekter hade fått ta överhand hade Birgitta eventuellt stått inför ett sammanbrott. I hennes personlighet finns ”ömtåligheter, sjuka punkter och gränsområden, där fysiska krafter eller affekter lånar färg åt eller grumlar uppenbarelserna, brister för vilka man gärna må hämta term efter term från psykopatologin”. Biografens psykologiska slutsats är ändå orubbat entydig:

²⁸⁷ Fogelklou, 1919, s. 110, 138. Här, menar jag, lyfter Fogelklou fram ”den gesuchten Kern” i Birgittas personlighet, och kvarhåller själsbildens spänning i de konträra polerna mild själamor och kraftfull profet genom livsbågen fram till en total utslätning på ålderdomen. Fogelklou 1919, s. 200ff.

²⁸⁸ Fogelklous, 1919, s. 127. Fogelklou betonar hur Birgitta i sin revelationsvärld ofta få blir barn igen, en liten flicka, inför ”Guds mor eller mor Gud”, s. 68.

²⁸⁹ Fogelklou 1919, s. 188. Jfr not 200 ovan.

²⁹⁰ Fogelklou, 1919, Jfr s. 30 och s. 135. Jfr också med s. 210, 221. Exempler kan flerfaldigas.

²⁹¹ Fogelklou, 1919, s. 164, 213, 215, 226.

²⁹² Fogelklou, 1919, s. 129.

Men till hela sitt livs huvudtendens och i fråga om hela dess mångsidiga och krävande arbetsprestationer, måste hon väl räknas som en bland de sundaste och kraftigaste individer, icke blott under hela medeltiden, utan över huvud taget. Hon är ett lågande snille.²⁹³

Det lågande snillet, omgiven av trögare och mindre upplysta medelmåttor. Så kunde man delvis beskriva Fogelklous fundamentala bild av Birgitta, den heliga.²⁹⁴ Birgitta tolkas ofta genom plutarkiska jämförelser med andra kända helgon, profeter eller konstnärspersonligheter. Fogelklou preciserar likheter och olikheter mellan Birgitta och Dante, Petrarca, Franciskus, Katarina av Siena, jungfru Maria, profeten Elias eller profeterna i allmänhet, Sokrates och Bo Jonsson Grip.²⁹⁵ I synnerhet parallellanalyserna till Dante och Petrarca är intressanta. Här visar biografen hon betraktar Birgittas visioner som litterär realism, ett slags ”journaler” eller pamfletter. Hon jämför Birgittas författarskap med journalistisk verksamhet. Ett flertal gånger presenteras Birgitta som konstnär.²⁹⁶ Westman polemiserade ju, som vi såg ovan, mot den schückska bilden av Birgitta som medeltidens största inhemska diktare. Fogelklou framhåller ”de många tonfallen” i helgonets dikt- och konstnärsgåva. Skillnaden till Dante är ändå tydlig: han är störst som konstnär, hon som ”religiöst geni”. Skrifterna är förkunnelse, inte litteratur. Fogelklou manifesterar gränsen mellan diktarens intuition och visionärens:

Och så blev själva hennes diktargåva en ”kanal” för Gud, i stället för att halvmedvetet bölja fram som ett fantasiens färgspel omkring stumma kvinnodrommar.²⁹⁷

Uppenbarelserna kommer till Birgitta som inspiration, intellektuella intuitioner eller visioner. Hon ”får dem”, hon studerar inte ut orden. Hon blir ett verktyg för andras frälsning. Synerna ges henne inte till gudsnjutning eller för hennes egen själs sällhets skull:

Men ej ensamt gudom talar i Birgitta; där är också ett undermänniskt som talar med röst: djävulen. Kring dessa båda gruppera sig talande änglar och själar, för vilka Birgittas ande är den stora mötesplatsen. Och därför kommer det ofta ett starkt dramatiskt drag in i hennes uppenbarelser.²⁹⁸

²⁹³ Orsaken till vissa psykiska märkligheter är, enligt Fogelklou, att Birgitta ”kom för nära det alltför stora” i all sin mänsklighet. En del av de själsliga egendomligheter som vi räknar som rubbningar hör samman med hennes självständiga fromhetsliv efter genombrottets själsrevolution, skriver hon. Fogelklou, 1919, s. 138.

²⁹⁴ Undantaget är biktfaderna. Samma genikult, hänsynslösa subjektivism och nietzscheanska människoideal stötte Fredrik Böök i Wilhelm Ekelunds essäer, som jag redan påpekade i en not ovan. Jfr Nordin, 1994, s.197.

²⁹⁵ Fogelklou, 1919. Personjämförelserna återkommer enligt följande: Dante, s. 22, 48, 148, 156, 211, Petrarca, s. 24, 48, 115, 161, 228, Franciskus, s. 41, 58, 102, 133, 146, 189, 190, 224, Katarina av Siena, s. 18, 57, 149, 160, 165, 230, jungfru Maria, s. 101, 179, 198, profeten Elias eller profeterna i allmänhet, s.57, 163, 164,199, Sokrates, s. 229 och Bo Jonsson Grip, s. 137.

²⁹⁶ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 74, 211.

²⁹⁷ Fogelklou, 1919, s. 74, 110, 165, 167, 227-228. Birgittas personlighet bildas av helheten modern, profeten och poeten, sammanfattar Fogelklou, s. 227. Citatet uppe i texten finns på s. 74. När det gäller revolutionerna av lyrisk art i Birgittas produktion menar Fogelklou, s. 218, att de mera är ekon från kyrkohymnerna och dogmpoesin än egna originella skapelser.

²⁹⁸ Fogelklou, 1919, s. 210. ”Som när någon talar till sig själv så förnimmer Birgitta gudom tala till mandom på människornas språk”, skriver Fogelklou. Jfr *Revelaciones celestes*, Book I, with Mathias Prologue, ed. by

Det typiska i medeltidens helgonlegender var framhävandet av det oskolade och obildade draget hos den heliga personen. Sällan valdes lärda män eller kvinnor till Guds språkrör. Helgonen saknade oftast världslig/boklig lärdom. De var ett slags oförädlade religiösa genier, som efter det gudomliga ingripandet stod över alla boklärda: Gud valde de illiterata till sina budbärande profeter.²⁹⁹ Samma fromhetsideal markeras delvis av Fogelklou när hon skildrar Birgittas oskolade klokhets och avoghet mot de *enbart* boklärda (även om hon stimulerades av sina studier i latin och teologi och inte hade ett ”fromt förakt” för bildning i sig). Men idealet, och imperativet, grundlades i det ödmjuka lyssnandet till Guds röst för att bli ett klokt livscentrum för andra – inte en samlare av bokvett:

Utan universitetsstudier har Birgitta så småningom blivit rustad med en mångsidigare bildning än de flesta klerker, om man nämligen till bildning räknar ej främst bokvett, utan också den träffsäkra och djupa människokänedom, som kommer genom själsforskning och självrannsakan, men framför allt genom det moderliga intresse för andra som hjälper en att vidga sin erfarenhet utöver den egna yrkes- eller själstypens gränsområden.³⁰⁰

En annan iakttagelse (hagiografisk), är att levnadsteckningens perpeti, och centrum som allt relateras till, är omvändelsen: den biograferades livsbåge tecknas i en personlighetsutveckling från ond till god, från synd- och bristfullhet till klarsynt kristen vakenhet.³⁰¹ Men Fogelklous realistiska insikt om de dunklare sidorna av Birgittas väsen för biografin utöver den hagiografiska genren. Biografen signalerar sitt medvetande om förbindelsen mellan Birgittas egna ideal och tidens andliga schabloner:

Hon har ägt världens lycka. Hon törstar efter en ny, en som lidandet skall upplåta åt henne i former som hon ännu söker ut efter helgonamönster.³⁰²

Helgonegenskaperna är varken kongenitala karaktäristika eller ”dogåvor”. Ingen augustinsk predestinationstanke presenteras: Birgitta skildras som det ”omöjliga fallet”. Först efter hårt och självrannsakande arbete nås målet: ”ödmjukhet – så vart det då slutordet om Birgitta Birgersdotter i den stund hon tog sista trappsteget upp till Guds hjärta”.³⁰³

Fogelklous biografi tecknar bilden av en människa i utveckling, en människa med motspänstiga, olikartade personlighetsdrag. Vi möter ett biografisubjekt till skillnad från tidigare biografiers Birgittaobjekt. Biografen söker fram generella och gemensamma drifter i människornas inre utan att förlora den unika huvudpersonen ur sikte. Ur biografiteoretiskt perspektiv innebär denna levnadsteckning ett genombrott i Birgittabiografiernas historiografi. Fogelklou försöker hitta den biograferades ”real me”, ”den

Carl-Gustaf Undhagen, Stockholm 1977, Rev I:45, 48, 56, 59, i sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 1, bok 1, kap. 45 s. 147, kap. 48 s. 156, kap. 56 s. 173, kap. 59 s. 179, och *Reuelaciones celestes*, Book II, ed. by Carl-Gustaf Undhagen and Birger Bergh, Stockholm 2001, Rev. II:17,18, i sv. övers. *Himmelska upp.*, band 1, bok 2, kap. 17, 18, s. 235-240 samt *Reuelaciones celestes*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev. IV: 109-110, i sv. övers. *Himmelska upp.*, band 2, bok 4, kap. s. 109-110, s. 188-190.

²⁹⁹ Jfr Kirn, 1955, s. 56-57.

³⁰⁰ Fogelklou, 1955, s. 41, 43, 222, 230-231. Citatet ingår på s. 43.

³⁰¹ Kirn, 1955, s. 118-119 och Fogelklou, 1919, särskilt s. 54-60 samt s. 188.

³⁰² Fogelklou, 1919, s. 51.

³⁰³ Detta gör att biografin liknar en kristen omvändelseroman, Fogelklou, 1919, s. 208.

gesuchten Kern”.³⁰⁴ Detta verkliga ”jag” kan fångas in biografifigurativt i rörelse kontra motrörelse inom den biograferade. Detta förklarar också den antitetiska kombinationen av skrämmande hotfullhet och ödmjuk fromhet i biografisubjektet:

Där är alltid två rörelser levande inom henne; jag har kallat dem kämpen och modern, de kunde ock kallas profeten och helgonet. Till sitt yttre liv ikläder hon sig helgontypens gängse undergivenhets- och välgörenhetsformer, hon som tror allt vad den helga kyrkan tror och låter sig i de ringaste ting befallas av sina biktfäder, hon som aktar påveprästedöme och avlat så högt som trots någon av den fromma enfaldens obetingat lydnavsvilliga. Men innerst går där en motrörelse, vars väg är modets och djärvhetens snarare än tålmodets, sanningens hänsynslösa angreppsväg mot lögnen, eldens svedande harm mot det ljumma och hala.³⁰⁵

Birgittas utveckling skildras i metaforiska termer av en ”inre gnista” som växer till en ständigt lågande inre eld. Men redan den lilla gnistan är sprakande:

För henne är intet likgiltigt, vare sig i den yttre eller inre världen. Det är som kunde ingen art av tröghet bo i henne, energiladdningen slår gnistor åt alla håll. /.../ Där hennes själs glöd glimmade till bland så många trögare, liksom sovande och eddlösa människor, svedde den nog till dem med fyndigt dråpande ord och omdömen. Fängslande måste hon ha varit att umgås med redan före genombrottet; säkert ha tonfall och gester kompletterat, neutraliserat eller förstärkt, vad vi nu kunna sluta till från hennes ord.³⁰⁶

För att sluta cirkeln där den började skall jag avslutningsvis kommentera det kvinno-medvetande som genomsyrar biografien. Det kan knappast undgå en endaste läsare att biografens Birgittabild skriver in sig till en närmast megalomaniskt kraftfull portalfigur för den unga kvinnosaksrörelsen i Sverige där Fogelklou var aktivt verksam.³⁰⁷ I biografien framskymtar även ett andligt-personligt kvinnoideal. Tonen i texten blir ett generellt tilltal till kvinnliga läsare när Fogelklou framhåller Maria som förebild: kvinnan ”som inte kastar blickar av åtrå eller otro, utan vandrar värdigt och stilla med ro och trygghet inom sig”. En mer polemisk konklusion, visavis samtida debatter om manligt-kvinnligt, skrivs in i Birgitta i följande omdöme:

Och därför är hennes ande inte heller manlig, änskönt hennes rättfärdighetskrav är omutligt och hennes kritik förskräckande.³⁰⁸

”Det kristna kvinnoväsendets urbild”, Maria som föredöme i renhet, kraft och moderlighet, lyfts fram genom Birgitta.³⁰⁹ Emancipationstanken fastslås genom den

³⁰⁴ Se Romain, 1948, s. 113 och Nadel, 1984, s. 180, om kriterierna på en god biografi.

³⁰⁵ Fogelklou, 1919, s. 164.

³⁰⁶ Fogelklou, 1919, s. 44-45.

³⁰⁷ Emilia Fogelklou är inskriven i den kvinnohistoriska och kvinnovetenskapliga litteraturen. Här nöjer jag mig med att hänvisa till ovannämnda biografi av Malin Bergman Andrews samt till brevväxlingen mellan Emilia Fogelklou och Elin Wägner, *Kära Ili, käraste Elin. Emilia Fogelklou och Elin Wägner växlar brev åren 1924-1949*, red. G. Vallquist, Delsbo, 1988.

³⁰⁸ Fogelklou, 1919, s. 165. Man kan läsa frasen mot Westman, som flera gånger betecknar Birgittas karaktärsfasta sidor som ”manliga”. Jfr Westman, 1911, t.ex. s. 102.

³⁰⁹ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 101, 147.

kvinnliga logiken som livets egen logik. Birgitta/Maria är modern, som inte enbart bär barnet i sitt sköte utan också ”Die Bürde der Welt”.³¹⁰ Men det handlar inte enbart om Maria och ett andligt kvinnoideal. Om vi skalar bort det Birgittaunika i denna själsstudie och det tidstypiska i skildringarna finner vi ett romantiskt ideal för den husmoderliga och myndiga fornnordiska kvinnan. Latent framtonar en bild som liknar en historisk fantom av den kämpande vikingakvinnan – eller snarare mannen:

Hennes själ var av starkt och hårdarbetat ämne, svårböjlig som en fornnordisk krigares, på samma gång som den var en moderssjäl med väldig rymdförmåga. /.../ Hon är inte heller kvinnlig i den populära meningen, men i sin moderlighet är hon väldig.³¹¹

Här ser jag reminiscenser av den nordiska och fosterländskt färgade Birgittabilden som mötte oss hos Ellen Fries, Gustaf Bergström och Lydia Wahlström även om Fogelklous betoning ligger på Birgittas universalitet. En viss ”nationalbirgitta” skymtar förbi i texten. ”Sveriges rike är ett begrepp, som i Birgittas medvetande står mycket klart inristat, så medeltidsmänniska och katolik hon är”, skriver Fogelklou. Längre fram tillägger hon att Birgitta under tiden i Rom lever i ”ständig kontakt” med sitt hemland. Landsflykt och hemlängtan präglar Birgitta i Rom, enligt biografen.³¹²

Som konklusion kan konstateras att Fogelklou smälter samman bilderna av Maria och Birgitta: idealkvinnan som på en och samma gång har den nordiska kvinnans krigarkraft och den kristna ödmjukhetsstyrkan. Birgittas förbannelser slungas fram med ”kraften och intensiteten hos en fornnordisk vala”.³¹³ Följande reflektion kan läsas som en emancipatorisk-polemisk slutsats med tanke på samtidens jämställdhetsdebatter:

Men huru gärningstörstande Birgittas mod än kunde ha varit, så fick hon ju ej blir riddare, därför att hon var flicka. För de kvinnobarn, som längtade att – på de tappras vis – få ”skänka bort sitt liv”, fanns där bara en enda motsvarighet till riddarens kall, och det var klosterjungfruns, hennes, som icke vigdes vid en bristfull jordisk man, utan vid den Högste själv. På det sättet finge hon visserligen ej dräpa Guds fiender, men kunde i stället vara med om att föda själar till nytt liv i Guds värld. /.../ Så mäktigt blir till sist Birgittas

³¹⁰ Fogelklou, 1919, s. 158. *Die Bürde der Welt* är titeln på en revelationssamling som utkom under medeltiden, i Nürnberg 1481. I samlingen ingick Birgittas revelationer.

³¹¹ Fogelklou, 1919, s. 165, 247. Emilia Fogelklou hade avbrutna licentiatstudier bakom sig där hon hade studerat medeltiden med utgångspunkt från landskapslagarna. Innan hon skrev sin Birgittabiografi **skeiv** hon *Ur frombetslivets svenske-historia* (1917). I *Legender från Sveriges medeltid* (1917) samarbetade hon med både Andreas Lindblom och Elias Wessén. Under specimineringstiden för professuren i slutet av 1930-talet vände hon tillbaka till denna tidsepok för att meritera sig i religionshistoria. Hennes ämne blev då ”Svenska kvinnors religiösa seder och bruk före kristendomens införande i Sverige”. Se Bergman Andrews, 1999, s. 263.

³¹² Fogelklou, 1919, s. 155, 181-182.

³¹³ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 40, 150, 167, 180, 217, 219, 227. Se även Fogelklou, Emilia, *Bortom Birgitta*, Stockholm 1941, och Fogelklou, Emilia, *Häxor och helgon*, Stockholm 1952, samt Birgittas Rev. I: 9, 16, 29, 31, 35, 42, 46, 50-52, i sv. övers. *Himmelska upp*, band 1, bok 1, kap. 9 s. 85, kap. 16 s. 98, kap. 29 s. 121, kap. 31 s. 124, kap. 35 s. 131, kap. 42 s. 144, kap. 46 s. 149, kap. 50-51 s. 162-164, Rev. II: 2, 23, i sv. övers. *Himmelska upp*, band 1, bok 2, kap.23, s. 252, *Reuelaciones celestes*, Book III, ed. by Ann-Marie Jönsson, Stockholm 1998, Rev. III:8, *Himmelska upp*, band 1, bok 2, kap. 8 s. 294, Rev. IV: 7, 11, 18, 19, 74, 92, *Himmelska upp*, band 2, bok 4, kap. 7 s. 38, kap. 11 s. 48, kap. 18-19 s. 60-63, kap. 74 s. 130, kap. 92 s. 166, *Reuelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev. VI: 20, 24, 42, 117, *Himmelska upp*, band 3, bok 6, kap. 20 s. 50, kap. 24 s. 58, kap. 42 s. 100, kap.117 s. 185, *Reuelaciones celestes*, Book VII, ed. by Birger Bergh, Uppsala 1967, Rev. VII:25, *Himmelska upp*, band 3, bok 7, kap. 25 s. 241, *Reuelaciones extrauagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 3, *Himmelska upp*, band 4, bif. upp. 3 s. 115.

kvinnomedvetande, att det faller en före, att hon, trots riddaridealet, kanske ej ens i barndomen önskat sig född till man.³¹⁴

2.3 Tiden och dess idéer

Efterkrigsstämning samt politisk och social oro kännetecknade Sverige medan Emilia Fogelklou arbetade med biografien över den heliga Birgitta.³¹⁵ Försörjningsläget i landet var kritiskt. I april 1918 hölls en omfattande hungerdemonstration. Inför förstamajtågen samma vår vägrade polismakten att ge sitt tillstånd till parollen ”För republik”. ”Bröd och medborgarrätt” accepterades dock som slagord. Missnöje och motstånd mötte den nya vänsterregeringen när den 1918 försökte genomföra den länge omdiskuterade författningsreformen. Propositionen röstades ner av den konservativa kammaren våren 1918. På kontinenten tilltog revolutionära stämningar. Hösten 1918 föll det tyska kejsardömet.

I Sverige fortlevde den sociala oron med oförminskad intensitet. Stora folkmassor samlades till demonstrationsmöten runtom i landet. Resolutioner framfördes där man krävde omedelbart införande av lika och allmän rösträtt i såväl kommunalval som riksdagsval. Vid det laget vilade ett ”revolutionshot” över landet. Samma månad övertog bolsjevikerna makten i Moskva. Också i Sverige gick vänstersocialisterna till attack mot det etablerade samhället och dess institutioner. Många av de inkallade fräntogs sina vapen eftersom de ansågs opålitliga av det svenska försvaret. På Strömmen, mitt i Stockholm, stationerades ett pansarfartyg. När Tyskland kapitulerade den 11 november handlade regeringen Edén snabbt: ett ”psykologiskt ögonblick” uppdagades och redan den 22 november lades författningspropositionen fram på nytt för en urtima riksdag. Förslaget godkändes den 17 december.³¹⁶

Det bolsjevikiska hotet i tiden avspeglas i Fogelklous biografi i en analogi-komparation:

Gisslarna – om man nu skall utsträcka det namnet över alla rörelsens förgreningar – äro medeltidens ”bolsjeviker”, som vilja gå till storms mot hela det bestående samhället, stat, kyrka och egendomsförhållanden. ”Kristi ståhållare” var ju faktiskt Europas störste bankir i förbund med ”ockrarna”.³¹⁷

Kvinnosaken och rösträttsfrågan stod högt på Emilia Fogelklous liv- och yrkesagenda. När hennes Birgittabiografi utkom år 1919 hade kvinnorna i Sverige ännu inte förklarats

³¹⁴ Fogelklou, 1919, s. 33. ”Hon är sannerligen mer lik en stridsman än en klosterjungfru”, konstaterar Fogelklou, s.160, längre fram i biografien.

³¹⁵ ”Jag vill vara neutral till min död”, säger Frida i Birger Sjöbergs 1922 utgivna diktsamling *Fridas bok*, som speglar åtskilligt av den svenska krigstids- och efterkrigstidsstämningen. En ganska massiv, pacifistiskt färgad motvilja satte under första världskriget sin prägel på opinionsbildningen inom breda folklager. Även de mer politiskt medvetna grupperna, som var känslomässigt engagerade för ettdera av stormaktsblocken, var nästan genomgående anhängare av en strikt svensk neutralitet. Det enda undantaget var en liten skara aktivister som krävde ”modig uppslutning” på Tysklands sida. Carlsson, Sten, ”Sverige under första världskriget”, *Den svenska historien*, band 9, *Industri och folkerörelser 1866-1920*, Stockholm 1968, s. 298.

³¹⁶ Beslutet konfirmerades av en lagtima riksdag 1919 och 1921 infördes formellt allmän rösträtt. Möller, 2004, s. 74-75.

³¹⁷ Fogelklou, 1919, s. 111-112.

rösträttsmyndiga.³¹⁸ År för år intensifierades debatterna. När man följer de kvinnliga tolkningarna av Birgitta, jämsides med jämställdhetsdiskussionernas utveckling, tenderar Birgitta att, biografi för biografi, framställas allt mer idealiserande gigantisk i sin kombination av kvinna och profet, mor och offentlig förkunnare. Jämställdhetsfrågan gällde ju främst kvinnans tillträde till den offentliga arenan och hennes möjligheter att få uttrycka sig som en *persona publica*. Den lutherska köns- och människosynkontext, som styrde samhället, definierade hemarbetet som kvinnans kallelseuppgift. Den professionella försörjarrollen, och den offentliga kallelseuppgiften, tillkom mannen. När det under 1800-talet höjdes krav på att utvidga kvinnans verksamhetsområden uppstod en konflikt som ytterst bottnade i den lutherska kallelseläran och i en komplementär människosyn. Om kvinnan tilläts vidga sitt existensrum var risken överhängande att hon oavsiktligt integrerades i den offentliga verksamhet som betraktades som mannens arena. Enligt Luther hade man och kvinna i skapelsen tilldelats olika roller. Det var mannen – inte kvinnan – som skulle framträda i rollen som *persona publica*. Att rubba denna ordning ansågs av ortodoxa uttolkare som ett uppror mot en av Gud i skapelsen given rollfördelning mellan man och kvinna. Inger Hammar konstaterar i *Emancipation och religion* att ”kvinnans enda möjlighet att öppet framträda i offentliga sammanhang var att anta rollen som språkrör och framstå som bärare av ett angeläget ärende”.³¹⁹ I såväl bibeltexter som i den kristna traditionen fanns många användbara exempel på kvinnor som hade upplevt den kallelsen. I jämställdhetsrörelsen kom därför dessa kvinnogestalter att lyftas fram som både bevis och förebilder för kvinnors rätt till en större värld än hemmets. Birgitta blev en av de främsta.³²⁰ I Fogelklous biografi är dubbelporättet mor/profet det slagkraftigaste av argument som tänkas kan i tidens polemiker.³²¹ Lydia Wahlströms recenserande omdöme om Fogelklous biografi säger åtskilligt om behovet av en andlig förebild just i denna tid. Wahlström framhåller att Fogelklou har upptäckt Birgitta som en förebild att följa och prisar i samma andetag biografens objektiva och vederhäftiga forskning.³²²

Själva implementeringsfasen i kampen för kvinnlig rösträtt blev långdragen, även om den första föreningen för kvinnans politiska rösträtt, FKPR, hade grundats redan 1902.³²³ Efter första fasens förlöjligande av kvinnornas krav partipolitiserades frågan. Rättighetsargument, som byggde på likhetstänkande, varvades med nyttoorienterade resursargument, som baserades sig på skillnads- och särartstänkande. De sociala

³¹⁸ År 1921, när författningsreformen formellt trädde i funktion, fick även kvinnorna rösträtt. Möller, 2004, s.79f.

³¹⁹ Se Hammar, 1999, s. 11-26.

³²⁰ Birgittadagen, 7 oktober, lyftes tidigt fram som kvinnlig rösträttsdag. Se t.ex. Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria*, Stockholm 2000, s. 200. Birgitta som portalfigur och anmoder till kvinnorörelsen följde med in i grundandet av medborgarskolan på Fogelstad. När skolan stod klar och invigningsfesten hölls 1925 stod festtalaren Kerstin Hesselgren i talarstolen inramad av porträtten av Birgitta och Fredrika Bremer. Se Isaksson, Ulla & Linder, Erik Hjalmar, *Elin Wägner – en biografi*, Uddevalla 2003, s. 400.

³²¹ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 43, där Birgitta presenteras som den kloka mor och fru som man rådfrågade i allt från politik och teologi till juridik, s. 63, 92 där vi möter den utkorade profeten/modern samt s. 127 där Birgittas framställs som ”en budbärande uttrycksmänniska”, s. 140, 149, 164 där Birgittas kallelse betonas som en tväsidig kallelse ”själsmoderlighet och förkunnarvärv”, s. 157-158, 181-183 där Birgittas politiska utveckling och logik beröms och s. 210 där Birgitta som handlingsmänniska och aktiv i brännande samtidsaktuella frågor lyfts fram.

³²² *Daglig Tidning*, 22.12.1919. Referatet återges här genom Bergman Andrews, 1999, s. 166.

³²³ Levin, Hjärdin, *Elisabeth Tamm på Fogelstad – liv och verk. En radikal berrgårdsfröken*, Stockholm 2003, s. 119. Året därpå grundades riksorganisationen Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt och 1911 hölls en stor internationell rösträttskongress i Stockholm. Rösträttsfrågorna gick hand i hand med många andra frågor, t.ex. frågan om preventivmedel, moderskapsförsäkring, utbildning, prostitution och ogifta mödrars ställning.

frågornas tilltagande politiska betydelse lyftes fram av flera ledamöter. Därför blev det alltmer angeläget att skänka ”hemmets vårdarinnor” politiskt inflytande. Ärenden som lyftes fram, lämpliga att handhas av det kvinnligt politiska medvetandet och samvetet, var barnavård, barnuppfostran, sjuk- och fattigvård, nykterhet, sedlighet samt barns och kvinnors arbete. Kvinnans politiska delaktighet motiverades genom hennes särskilda kompetens som vårdarinna. Hon kunde endast bli likaberättigad genom sin olikhet, konstaterar Lenita Freidenvall. Argumenteringen innehöll en normativ implikation.³²⁴ Om vi ser Fogelklous Birgitta som ett inlägg i debatten är hennes svar bilden av en kvinna som tar in hela världen i sin omsorg och för vilken inga samhällsklasser eller sociala frågor är främmande. Birgittas politiska och juridiska talanger framhävs vid sidan av hennes allomfattande moderskärlek.³²⁵

Rösträttsstriden utkämpades i ett starkt auktoritetsorienterat samhälle. Det är därför viktigt att komma ihåg motståndets paternalistiska karaktär, anser Tommy Möller. Familjen, enkannerligen kärnfamiljen, var samhällets centrala institution. Här sågs kvinnans roll som fundamental. Kvinnans eventuella indragande på den politiska arenan betraktades därför med oro. Begreppet *paternalism* uttrycker lexikaliskt inte enbart (manlig) förmyndarmentalitet i termer av maktutövning baserad på en hierarkisk värdegrund, framhåller Möller. Begreppet innehåller även en ansvarsdimension (jfr *pater familias*). I den gode och välvillige familjefaderns ansvar låg att fatta beslut i de övriga familjemedlemmarnas intressen – genom att göra det *åt dem*. För männen handlade det om att ”beskydda” kvinnorna, att ta ansvar för deras välfärd. Familjepaternalismen skiljer sig essentiellt inte från den paternalism som maktbärande grupper utövade gentemot lägre samhällsklasser. Också de var politiskt exkluderade eftersom den obildade massan ansågs oförmögen att delta i politiken. Arbetarna, liksom kvinnorna, behövde representeras av dem som förstod bättre. Den genusrelaterade paternalismen förekom dessutom bland arbetarna innan arbetarklassen vann politiskt burskap. Paternalismen utgjorde den viktigaste argumentationslinjen för de konservativa: genom införandet av kvinnlig rösträtt hotades familjen som samhällets grundval.³²⁶

Med tanke på de latenta familjepolitiska värderingarnas tyngd i den politiska debatten är det inte förvånansvärt att familjeforskningen blev en av tidens socialvetenskapliga trender. Emilia Fogelklou, och många andra, påverkades starkt av den livliga diskussionen, som startade under senare hälften av 1800-talet, om ett förlorat matriarkat. J.J. Bachhofens bok *Die Mutterrecht* kom att få en avgörande betydelse för hennes förståelse av kvinnors liv och kamp.³²⁷ Grundfrågan löd: hur skulle Birgitta ha kunnat bli så frimodig som hon var om hon inte hade burits av en stark, åldrig och förbisedd kvinnotradition? Tanken på Birgitta som ett ”uppsykande minne” av ett bortglömt kvinnomedvetande låg helt i linje med J.J. Bachhofens matriarkatsforskning. Andra forskare, som fick betydelse för spekulationernas plattform, var bl.a. Jane Harrison med sin tolkning av de grekiska myterna där hon såg ett förflutet under

³²⁴ Freidenvall påvisar komplikationen i resonemangen genom följande slutledning: ”Kopplingen mellan skillnadsargument och nytta är problematisk, då kvinnor kan tänkas bevisa om och varför de gör nytta i politiken. Krav på inklusion genom skillnadsargument kan således konstrueras till ett argument för exklusion”. Freidenvall, Lenita, *Debatten om den ”lilla rösträttsfrågan” – en analys av riksdagsdebatten 1884-1921 om kvinnornas rösträtt*, Stockholm 2003, s. 18.

³²⁵ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 63, 92, 127, 157-158, 167, 181-183, 242.

³²⁶ Möller, 2004, s. 82-84.

³²⁷ Fogelklou, 1919, s. 129. I *Bortom Birgitta*, Stockholm 1941, redogör Fogelklou utförligt för matriarkatsteorierna, både förespråkarnas och vederläggarnas åsikter ventileras. Se även Vallquist, red., *Kära Ili, Käreste Elin*, 1988, t.ex. s. 49ff.

kvinnodominans. En internationellt betydelsefull forskare som Edward Westermarck såg däremot i kärnfamiljen en antropologiskt ursprunglig levnadsform.³²⁸

I emancipationsdebatternas bakgrund ekade givetvis Ellen Key. ”Ingen modern svensk kvinna har verkat så opinionsbildande eller skänkt en så intensiv uppmärksamhet åt inre – och yttre – politiska frågor”, skrev Emilia Fogelklou om Key samma år som hennes egen Birgittabiografi utkom.³²⁹ Ellen Key var å ena sidan berömd kvinnosaksföreträdare i sin kamp för rösträtten, å andra sidan sågs hennes teorier om moderlighet som konservativa och biologiska. Hon möttes av en dubbel attityd: man såg henne både som emancipatoriker och som en fara för emancipationsprojektet.³³⁰ Mellan Emilia Fogelklou och Ellen Key finns inte enbart varma vänskapsband utan också ett hemligt samförstånd i livs- och kvinnoosyn. De delade den starka betoningen på moderligheten och kvinnlig egenart, men Fogelklou markerade distans till bland annat Keys kärlekslära. Hon fann den ytlig och ensidig, framhåller Bergman Andrews. Key betonade att kärleken, inte äktenskapet, skulle utgöra sedlighetsnorm och etablerade en skillnad mellan kärlek och föräldraskap. Trots Keys starka inflytande i samtiden viker Fogelklou in på ett eget och annat spår genom sin djupa inrotning i den kristna mystiktraditionen.³³¹ Fogelklous primära intresse är inte riktat mot tvåsamhetens kärlek, äktenskapet eller den sexuella kärleken. Hon missionerade för den allomfattande kärleken.³³²

Det kan vara klagörande att se Fogelklous Birgittabiografi mot ytterligare en idébakgrund: kväkar- och fredsandan. Emilia Fogelklou kom senare att ansluta sig till kväkarsamfundet.³³³ Kväkarnas enda religiösa ”dogm” (citationstecken därför att det karaktäristiska för dem är avsaknaden av dogmer) ligger i tron att varje människa bär en gudsgnista inom sig, ett litet frö som kan växa sig stort och livskraftigt om individen öppnar sin fria och goda vilja för det gudomliga. Kväkarengagemanget hörde aktivt ihop med fredsrörelsens ideologi och fredsarbetet engagerade tidigt Emilia Fogelklou. Inom den internationella kvinnorörelsen hade man organiserat en rösträttskongress som skulle äga rum i Berlin 1915. När första världskriget bröt ut 1914 beslöt man att inte inställa mötet utan i stället fånga tillfället att samlas världens kvinnor till en fredskongress. Eftersom Berlin var krigförande omorganiserades det planerade mötet till en fredskongress i Haag. Emilia Fogelklou och Elin Wägner-Landquist deltog som svenska representanter bland 18 skandinaviska kongressmedlemmar. Kongressföretaget

³²⁸ Isaksson, & Linder, 2003, s. 550.

³²⁹ Fogelklou konstaterade vidare att det knappast finns någon svensk skriftställare som framkallat så mycket hetsig ilska i ord och tryck, ”redan motskrifter och recensioner bildar ett litet bibliotek”. Fogelklou, Emilia, ”Ellen Key”, *Den allra vanligaste människan. Studier och vägar*, Stockholm 1931, s. 76.

³³⁰ I *emancipation och religion* återkommer Inger Hammar flerfaldigt till Ellens Keys problematiska relation till kvinnoosyn och hennes vacklande ställning i emancipationsfrågan. Hammar, 1999, t.ex. s. 235-245.

³³¹ Lindén, 2002, s. 18-21, 269-296. Om relationerna mellan Fogelklou och Key, se Bergman Andrews, 1999, s. 43-45, 194.

³³² Fogelklou, t.ex. s. 167.

³³³ Emilia Fogelklou anslöt sig till kväkarna först 1932 när hon blev medlem av Vännernas samfund, Kväkarna, i London. Men kontakter till kväkarna hade förekommit tidigare, bl.a. i internationella kvinno- och fredssammanhang. Faktum är att hon redan som tonåring under en lektion i skolan identifierade sig med kväkarnas tro att människan kan låta sig ledas av ”ett inre ljus”. Denna konfessionslösa tro på inre ledning betraktas av många i samtiden som en villfarelse. När man läser *Birgitta* och noterar den fria innersidan av religiositeten som betonas där ter sig Fogelklous egen andliga utveckling och samfundsväl följdriktiga. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 47, 52, 54, 138, 230, 246, 248. Om kväkarengagemanget, se Bergman Andrews, 1999, s. 34, 48, 128, 228-233, 249-251, 349, 261.

slutade, som bekant, ömkligt men man lyckades i alla fall grunda Internationella kvinnoorganisationen för fred och frihet.³³⁴

Fogelklou aktiverade sig också tidigt i tidskriften *Tidevarvet*, som började utkomma 1923. Där ventilerades inte bara kvinnofrågan. Också fredsfrågan gavs stort utrymme. I synnerhet Elin Wägner och Emilia Fogelklou ville väcka en folkopinion för avrustning. Fogelklou ingick dessutom i förtroenderådet för den nygrundade medborgarskolan på Fogelstad där fredsfrågan, kvinnofrågan, jordfrågan, befolkningsfrågan och den liberala frågan drevs engagerat.³³⁵

År 1917 hölls en neutral kongress i Uppsala med fokus dels på fred och dels på kristen enhet. Krigföringen mellan kristna länder och den djupa kyrkosplittningen var den drivande oron. Mötet resulterade i en deltagardeklaration till vägledning och eftertanke för kyrkornas fortsatta sociala och internationella arbete. Nathan Söderblom stod värd för kongressen.³³⁶ I kongressdokumentets första sats stod följande att läsa:

Kyrkan, som tyvärr ej sällan starkare betonat det, som åtskiljer än det som förenar, bör göra gällande det kristna broderskapets ideal, väcka och skärpa domen över själviskhet och med all kraft delta i arbetet för att avlägsna krigsorsaker, vare sig dessa äro av social, ekonomisk eller politisk natur.³³⁷

Samma år som Fogelklous biografi utkom samlades en världskongress till arbete och bön för enhet i världskrigets skugga och splitter. Den internationella kyrkorörelsen sammankom i Haag hösten 1919 för att konsolidera de kristna enhetskrafterna tvärsöver alla tidigare frontlinjer. Målet var ett uppbyggande av "Gudsriket på jorden". Det nordiska deltagandet var livligt. Den ekumeniska frågan hade vuxit sig allt starkare längsmed åren; den hörde numera till de oundvikliga aspekterna i den kristna diskursen. Ett viktigt framsteg, från de reformertas synvinkel, skedde 1917 när den tyska riksdagen inrättade ett institut för forskning kring reformationen. Både romersk-katolska och evangeliska vetenskapsmän fanns representerade i forskningsinstitutet.³³⁸ Förutom Gustaf Auléns teologiska reflektioner kring ekumeniken i *Den kristna tron och det kyrkliga nutidsläget* publicerade bland andra Lydia Wahlström en studie kring frågan om katolskt och protestantiskt.³³⁹ Edvard Lehmann, Nathan Söderblom och Knut B. Westman

³³⁴ Isaksson & Linder, 2003, s. 221-229 samt Bergman Andrews, 1999, s. 128-130.

³³⁵ Levin, 2003, s. 146-147. Fogelklou deltog inte i urgruppen kring Fogelstad p.g.a. personliga omständigheter under åren med maken Arnold och hans sjukdom. Efter makens död blev Fogelstad däremot som ett andra hem för henne. Bergman Andrews, 1999, s. 197.

³³⁶ Den då nytillträdda ärkebiskopen Nathan Söderblom hörde till dem som arbetade särskilt aktivt för ett internationellt samförstånd. Vid denna tid kallades också Stockholm för *Paxopolis* (Fredsstaden) och var ett centrum för allehanda fredskontakter, agentverksamhet och spioneri. Carlsson, 1968, s. 300-301.

³³⁷ Konferensdeklarationen återges i Söderblom, Nathan, "Evangelisk katolicitet", *Enig kristendom*, Stockholm 1919, s. 115-116.

³³⁸ Söderblom, "Evangelisk katolicitet", 1919, s. 77. Synen på reformationen höll delvis sakta på att omvärderas på romerskt håll vartefter modernismens inflytande tilltog och ultramontarismens skärpa avtog. Pater Clemens Hoffbauer skrev t.ex. vid denna tid att "Icke genom kättare och filosofer utan genom människor, som verkligen begärde religion för hjärtat utbreddes och upprätthölls reformationen". Söderblom sammanfattar i "Evangelisk katolicitet", s. 75 "Mänskligt att döma borde Luther hava blivit hela Västerlandet reformator. Han har trots kyrkosöndringen blivit det. De, som kyrkan fördömt, kunna efteråt upptagas till läromästare. Det inträffar icke endast, att romerska kyrkomän ryckas med och hänföras av ursprungligheten och kraften i Luthers religiösa genius, utan de begynna även se klarare i reformationens sammanhang med det föregående".

³³⁹ Skriften återpublicerades i essäsamlingen *Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid* som utkom 1920.

samlade sina reflektioner i skriften *Enig kristendom* 1919.³⁴⁰ Söderblom efterlyste med enfasett ett ekumeniskt sinnelag där ”den gamla människan i oss i form av konfessionellt egensinne och okunnig, högfärdig ringaktning av andra samfund måste förkvävas och dödas”.³⁴¹ Lösningen är dels ”evangelisk katolicitet”, dels en gemensam plattform:

Vad jag förordar, är ett ekumeniskt kyrkoråd, representerande hela kristenheten och så inrättat, att det förmår tala å kristenhetens vägnar, vägledande, varnande, styrkande och bedjande i mänsklighetens gemensamma religiösa, sedliga sociala angelägenheter.³⁴²

Samma år publicerade Emilia Fogelklou sina ståndpunkter i det konfessionspolariserade samtalet. Hennes koncentrerade inriktning på det psykologiska perspektivet i de religiösa erfarenheterna, i William James pragmatiska anda, lyfter hennes blick över konfessionernas avsmalnande horisonter. Synlinjen i den lilla skriften sträcker sig bortom begreppen ”tolerans” och ”unitarism”. Hans Larsson beskriver hennes livshållning som en ”samsträvan i kärlek, icke enighet utan enhet”.³⁴³ Varken protestantismen eller katolicismen ansåg hon tillräckliga i sig själva. Det handlar aldrig om antingen eller: båda behövs i ”korssymbolens spänningskraft”. Hon såg förhållandet mellan de båda inriktningarna som en axel vars vertikala linje är den protestantiska (direkt från Gud till själen) medan den horisontala linjen står för katoliken som står som i en ”syskonkedja inför Gud”, stödd och buren av kyrkan. Det individuella sanningskravet betyder mer för protestanten medan katoliken har ett starkare medvetande om att ”vi, i en viss mening, äro varandra”.³⁴⁴ Under de olika konfessionsuttrycken finner Fogelklou ”det katolska” sinnet hos protestanter och vice versa. Underliggande i hennes text sträcker sig ändå det söderblomska andliga spåret för kristendomens resa genom historien där de båda inriktningarna, den profetiska uppenbarelsemystiken och oändlighetsmystiken, följer varandra som parallella järnvägsskenor. Det som en protestant aldrig kan avstå från, enligt Fogelklou, är frihetens oförytterliga grundprincip. En protestant har full

³⁴⁰ Trots enhetsviljan, accentuerad av evangeliets uppfordran mot samtidsantipoderna naturalism och materialism och avskyn inför den nationella självkult som eskalerade i första världskriget, lyser varningarna för ”den katolska faran” igenom i texterna. Se t.ex. Lehmann, Edvard, ”Teologin och kyrkans enhet”, *Enig Kristendom*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, red. E. Lehmann, N. Söderblom, K.B. Westman, Stockholm, 1919, s. 53-56, där en mycket negativ inställning till katolska kyrkan kan avläsas. Lehmanns hållning, s. 18-19, 24-27, 44-47, är att ”ju mera kristendomen blir sant evangelisk i sin utgångspunkt, desto mera resulterar den i en kärleksgemenskap” i stället för den romerska kyrkans hierarkiska struktur. En teologisk strävan till en reell enhet är uppenbara i både Lehmanns och Söderbloms inlägg i *Enig kristendom*. Se Söderblom, ”Evangelisk katolicitet”, 1919, s. 86-92.

³⁴¹ Söderbloms inställning till katolicismen, och i synnerhet till den katolska kyrkans tillväxt i Sverige, var däremot inte lika enkel som hans ovan citerade uttalande låter påskina. Werner, 1996, s. 94-98. Efter några exemplifieringar av ärkebiskopens ageranden konstaterar Werner, s.97, att ”Nathan Söderblom var intresserad av ekumenik – men inte med den katolska minoriteten i Sverige, vilken han tycks ha uppfattat närmast som ett störande inslag”.

³⁴² Söderblom, 1919, s. 119. Se även s. 114-115.

³⁴³ Larsson, Hans, ”Emilia Fogelklou”, *Ord & Bild*, 1935, s. 411. Bergman Andrews, 1999, s. 170-174, ser här ytterligare ett steg på Emilia Fogelklous väg till kväkarnas betoning av fromheten i sig, i alla dess olika former, som det väsentliga framom konfessionsetablering. Vi kan jämföra här med Larssons ”konvergenstanke”, d.v.s. att olika tankar kan komma varandra närmare när de rensats från slagget och får framträda i sin högsta form. Detta innebar den framsynta aningen om att ideologiska, politiska och konfessionella gränslinjer skulle komma att suddas ut och ersättas av andra gränslinjer. Om Larssons filosofi se t.ex. Aspelin, Gunnar, *Hans Larsson som tänkare och skriftställare*, Stockholm 1946, s. 38-40. – Den amerikanske filosofen och psykologen William James bok *The Varieties of Religious Experiences*, New York, 1903, hade fångat Fogelklou redan under studietiden i Uppsala.

³⁴⁴ Fogelklou, Emilia, *Protestant och katolik. Ett bidrag till frombetslivets psykologi*, Stockholm 1919, s. 13.

frihet att lära, lyssna och inhämta religiös inspiration från vilken källa som helst. Katoliken är bunden till sin kyrka i sin religiösa erfarenhet.³⁴⁵ Utan tvivel står Fogelklou närmare den protestantiska synen. Men det är lika uppenbart att hon vill skapa en biografisk gestalt som är större än alla konfessioner: ett andligt kvinnomedvetande som spränger trånga konfessionsburar.³⁴⁶

Söderbloms och Uppsalateologins inflytande blev genomgripande under 1900-talets första decennier. Emilia Fogelklou deltog aktivt i de söderblomska seminarierna vid Uppsala universitet.³⁴⁷ Söderbloms, och andra samtida teologers, betoning av personligheten, viljan, det andliga medvetandet, influerar Fogelklous tänkande och människosyn lika starkt som vi såg samma påverkan i Westmans biografi. Hos Fogelklou handlar det däremot inte om att skriva in sig i ett vetenskapligt doxa. Vitalismen, livs- och människosynen är det primära.³⁴⁸ Söderbloms betoning av erfarenhet, fantasi, intuition och tro sammanfattade vi redan i den retoriska frågan: "Är verkligheten till sitt väsen att uppfatta i analogi med det lefvande eller i analogi med universums lagbundenhet"? Svaret löd: Verklighetens fullhet kan inte uppfattas som observationer och logiska uträkningar utan genom engagerat, erfaret liv. Söderblom, liksom Fogelklou, uppfattade en tydlig skillnad mellan verkligheten som *liv* och verkligheten som iakttagbar och *mätbar* lagbundet. Två olika slags kunskapsprinciper låg som grund för synsätten. Kausalsammanhangen var abstraherad verklighet, en karta av verkligheten, men inte en avbildning av den. Erfarenhet, fantasi, intuition och tro blev därför viktiga begrepp i verkligheten som liv och som bara låter sig erfaras av den människa som lever mitt uppe i livsprocessen.³⁴⁹ Samma credo uttalar Fogelklou gång på gång i biografien över Birgitta.³⁵⁰ Hos Söderblom, Uppsalateologin och Fogelklou lever den geijerska personlighetsfilosofin vidare förstärkt med impulser från bland andra Harald Hjärne.³⁵¹ Profeten, som agerar inom ett gudshistoriskt sammanhang, får sin kvinnligt svenska representation genom Fogelklous Birgittabild.³⁵²

Tanken om tillvarons grundläggande och dramatiska dualism länkar Fogelklou till Söderblom och Billing. Söderblom framhåller den dualistiska synens existentiella nödvändighet för tolkningen av vår tillvaro. Den nya svenska teologin stod som en direkt kontrast till den romantisk-religiösa åskådningens monism som präglade 1800-talet. Den monistiska synen medförde att Birgittas helvetes- och skärseldsuppenbarelser

³⁴⁵ Fogelklou, *Protestant och katolik*, 1919, s. 11.

³⁴⁶ Fogelklou, 1919, s. 228, 248.

³⁴⁷ Bergman Andrews, 1999, s. 66ff.

³⁴⁸ För att inte upprepa mig hänvisar jag till motsvarande underrubrik i analysen av Westmans Birgittastudie.

³⁴⁹ Jfr Lindfeldt, 1996, s. 42-43.

³⁵⁰ Söderblom, 1910, s. 407, samt s. 396- 417. Fogelklou, t.ex. s. 203, 208, 248. Billing gav uttryck åt samma andemening i andra ordalag: "Religionen är ej en flykt från verkligheten utan ett uppvaknande till att se denna, sådan som den till sitt innersta väsen är. Ingen vetenskap kan därför ock vara ifvrigare än den att se all verklighet just sådan den är". Billing, 1920, s. 32.

³⁵¹ Fogelklou, 1919, s. 134 där hon hänvisar till den geijerska personlighetsprincipen.

³⁵² Fogelklou, 1919, s. 166. I Billing, Einar, *Vår kallelse*, Uppsala 1916, t.ex. s. 30-34, 53-54 utvecklas profettanken från Luthers kallelse till den enskilda kristna människan i ljuset av gudsricket som det personliga livsmålet. Uppenbarelsetanken innebär inte enbart en viss historietolkning utan innefattar också aktivt medarbetande i gudsricket uppbyggnad. Både lydningen i vardagen och historiens stora händelser blir för Billing aspekter av uppenbarelsebegreppet. Söderblom, *Uppenbarelsereligion*, (1903) 1930, s. 49-76. Söderblom skiljer här mellan uppenbarelse- eller profetreligioner och natur- eller kulturreligioner där profetreligionerna igenkänns genom sin positiva syn på både historiens och personlighetens betydelse: Gud uppenbarar sig både i historien och i profeternas, de utkorades och kallades, själsliv. Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, Stockholm 1930, s. 208-210.

negligerades av 1800-talets Birgittabiografer. De infördes försiktigt hos Westman. I Fogelklous biografi finns de med som tillvarons fundamentala brottningskamp.³⁵³

För Söderblom var kyrkan i Sverige en obruten andlig storhet allt ifrån den första kristna missionen i landet på Ansgars tid. ”Till dessa Guds sändebud, som ökar vår kyrkas eviga rikedom och som samtidigt vittnar om och bekräftar dess särart, hör i främsta raden den heliga Birgitta”, konstaterar Söderblom när han under ett av de första ärkebiskopsåren, 1916, lät sammankalla till en Birgittavesper i Vadstena kyrka. ”Det tillhör Guds stora gåvor till vår svenska del av kristenheten att Birgitta är vår”, avslutade ärkebiskopen sitt tal. Däremot är Söderblom mycket noga med att markera att Birgitta inte skall hyllas som ”reformationens förelöpare”.³⁵⁴ Fogelklou affirmerar uttalandet genom att slå fast att Birgitta ”icke var Luthers föregångare”. Hon var sig själv och behöver inte utnännas till föregångare eller efterföljare till någon annan dödlig.³⁵⁵

Även andra agenter rörde sig i riktning mot Vadstena och stadens birgittinska minnen. Birgitta utövade en stark dragningskraft på högkyrkligheten i landet. År 1916 grundades ”ett litet brödraskap för likasinnade” under namnet Sankt Sigfridsbröderna. Inriktningen var markerat högkyrklig. Endast präster fick bli medlemmar. Den inre verksamheten kringgärdades med en viss hemlighetsfullhet medan den yttre, officiella, verksamheten innefattade utgivning av skrifter med högkyrkligt innehåll i avsikt att påverka den kyrkliga opinionen.³⁵⁶ Birgittavespern 1916, där några av Sankt Sigfridsbröderna officierade utan att Söderblom anade deras tillhörighet, kom därmed att få stor betydelse för den högkyrkliga utvecklingen i Sverige. Högtiden bidrog givetvis till att öka det nystiftade samfundets intresse för Birgitta och birgittinsk spiritualitet. År 1920 utvidgade Sankt Sigfridsbröderna sitt sällskap genom att bilda *Societas Sanctae Birgittae*, SSB, runt sin inre krets. I SSB kunde både män och kvinnor bli medlemmar, företrädesvis ur högre, ofta adliga, samhällskretsar. Från den första sammankomstens protokoll kan man läsa att ”Societas Sanctae Birgittae utgör en sammanslutning af svenska män och kvinnor, hvilka med kärlek till Gud och vördnad för hans tjänarinna, den heliga Birgittas minne, förena håg att tjäna vår Heliga Moder, Sveriges kyrka, Birgittas och vår kyrka”. Till Moder Superior valdes Mary von Rosen som menade att Birgitta, detta katolska helgon var ”all otacksamhet under de senaste århundradena till trots vår egen”. Regulan som stadfästes anknöt till birgittinregeln vad gällde medlemmarnas antal och fördelning. Man ville också anknyta några av SSB:s systrar till

³⁵³ Söderblom skrev ju att ”invaggar sig någon i en monistisk ro, så har han icke sett satans djupheter. Jag unnar honom att slippa. Men när det gäller att tolka vår tillvaro äger han knappast talan”. Söderblom, 1930, s. 105.

³⁵⁴ Söderblom, Nathan, *Birgitta och reformationen*, föredrag hållet i Vadstena kyrka den 24 oktober 1916, utgivet i serien *Småskrifter. Societas Sanctae Birgittae*, Lund, 2003, s. 3, 16. Detta synsätt, som förekom i de biografiska debatterna om Birgitta under 1800-talet, avfärdade Söderblom som ”ohistoriskt”.

³⁵⁵ Fogelklou, 1919, s. 248.

³⁵⁶ Någon annan högkyrklighet än den anglikanska var knappast bekant vid denna tid. År 1920, när Einar Billing vigdes till ärkebiskop deltog för första gången anglikanska biskopar i akten. Vid den anglikanska biskopskonferensen två år senare diskuterades successionsfrågan och interkommunionen mellan de båda kyrkorna. I samma mån som teologin historiseras växer högkyrkligheten av fullt naturliga skäl eftersom denna strömning då blir den enda som talar teologiskt och med emfas om gudstjänsten, konstaterar Gustaf Wingren. Han anser ändå att det först efter Billings död 1939 utvecklas en seriös högkyrklighet i Sverige. ”I ett land där gudstjänst ofta sker slentrianmässigt och där teologin icke ägnar sig åt tolkning åt de *nu* i svang varande nådemedlen uppstår lätt en bristsjukdom, som kan yttra sig i en snabb frammarsch för högkyrkliga grupperingar”, skriver han. Se Wingren, 1968, s. 114-117. Ur detta perspektiv är det förstället att den sakramentala katolska kyrkans allt fastare etablering i Sverige under 1900-talets första hälft upplevdes som ett latent hot. Från det motsatta hållet hette hotet den framväxande frikyrkligheten.

Vadstena och klosterbyggnaderna där.³⁵⁷ Redan flera år tidigare hade en kontakt etablerats mellan Mary von Rosen och den blivande birgittinkommunitetens grundarinna i Rom, Elisabeth Hesselblad. I ett brev, författat av Elisabeth Hesselblad, läser vi:

Heliga Birgitta är vårt lands moder och dubbelt min moder då jag är svensk och hennes andl. dotter, som huru ovärdig dertill, bär hennes ordensdrägt/.../Förlåt därför goda Grefvinnan om jag beder Eder i *förtroende* såsom landsmaninna och beundrarinna af vår kära H. Moder att vara god intressera Eder i min sträfvan.³⁵⁸

Senare, samma år som SSB grundades, bildades *Birgittastiftelsen* på Birgittadagen den 7 oktober. Inriktningen var allmänskulturell; det främsta målet var att kunna disponera och bevara Vadstena klosterbyggnader och använda dem i den heliga Birgittas anda.³⁵⁹

Genom grundandet av tidskriften *Credo* 1920 fick katolikerna i Sverige ett viktigt publicistiskt organ till sitt förfogande. Den första huvudredaktören, David Assarsson, hade två år tidigare utkommit med boken *Fädernas kyrka* där han dels ville illustrera hur katolsk tro hade präglat Nordens historia och dels manifestera katolicismens väg tillbaka. Målet med *Credo* var att klargöra vad katolsk tro innebar och samtidigt fungera som uppbyggelse-litteratur för katoliker i hela Norden.³⁶⁰

Under 1920-talet debatterades klosterförbudet i Sverige.³⁶¹ Rädslan för tilltagande katolsk mission framgick bland annat i tidskriften *Vår Lösen*. Sigtunastiftelsens dåvarande direktor, Manfred Björkquist, varnade den svenska allmänheten och poängterade att klostren och ordnarna var den katolska kyrkans främsta propagandamedel. Yngve Brilioth var inne på samma linje: de katolska klostren var en inskränkning i den

³⁵⁷ Jochnick Östborn af, 1999, s. 18-19. Nathan Söderblom var varken närvarande vid stiftande eller deltog vid SSB:s sammankomster trots att han inviterades. I medlemsregistret har man dock skrivit in honom som "tillskyndare och närstående". Vid Birgittastiftelsens grundande samma år, 1920, var Söderblom däremot dokumenterat aktiv.

³⁵⁸ Brevet citeras här genom af Jochnick Östborn, 1999, s. 47.

³⁵⁹ Lindblom, Andreas, *Femtio år med Birgitta. Birgittastiftelsen 1920-1970*, Malmö 1970, s. 23. Också medlemmar ur SSB invaldes. Deras förhoppningar om att kunna förverkliga sina egna ideal och planer genom Birgittastiftelsen gick ändå om intet p.g.a. av stiftelsens mer allmänskulturella inriktning. Stiftelsens grundande blev startskottet till bland annat en rad omfattande restaureringsprojekt och upprättandet av ett *Bibliotheca Birgittina* genom uppköp av birgittaskrifter, vilka ännu på 1930-talet kunde förvärfvas relativt billigt. Inspiration till biblioteket fann Andreas Lindblom i *Bibliotheca Franciscana*, där allt som skrivits om den helige Franciscus samlades i ett gammalt palats i Assisi för att finnas tillgängligt för forskningen. Lindblom, 1970, s. 23-46. När man år 1923 firade 550-årsminnet av den heliga Birgittas död ordnade SSB en storslagen fest i Vadstena i "katolsk stil". En illustrativ autenticitet fick festen av två birgittasystrars närvaro. Priorinnan Elisabeth Hesselblad och syster Reginalda hade kommit från den nygrundade komuniteten i Rom för att högtidlighålla minnet av det svenska helgonet. Bland talarna kan särskilt Selma Lagerlöf omnämnas. Werner, 1996, s. 255. Dagen efter, d.v.s. den 24 juli, hölls i hemlighet och stillhet en katolsk mässa i Vadstena klosterkyrka som ju var Svenska kyrkans församlingskyrka. En medbroder i SSB vaktade dörren så att mässdeltagarna inte skulle störas. David Assarsson officierade. Moder Elisabeth beskrev denna mässa i ett brev till Syon Abbey: "After 550 years, or more, a Mass was said at the High Altar in the Church, and we received our Lord, and it seemed as if all the Children of S. Birgitta in past ages were present". Redan 1909 hade Hesselblad avslöjat sin uttryckliga önskan: "Ja, min ständiga bön är den att hennes barn må kunna spridas mera i olika delar af världen, der Gud förr varit så innerligt tjenad av dem och att de, i en ej långt afsides framtid, må få återvända till det kära Vadstena der Ordens första plantor växte". Brevet citeras här genom af Jochnick, 1999, s. 51, 59.

³⁶⁰ Jochnick Östborn, 1999, s. 21-22. Assarsson såg ett ansvar hos unglyrkörörelsen för katolska tankegångar och äldre svenska katolska traditioner i strävan till en mer högtidlig liturgi. En katolsk tidskrift behövdes enkom för att anknyta till det nyväckta intresset för katolsk liturgi, framhöll Assarsson.

³⁶¹ Werner, 1996, t.ex. s. 77-78, 85-89.

personliga friheten och farlig del av den katolska propagandaapparaten.³⁶² Även om Fogelklou uppenbart ville skapa en överkonfessionell Birgitta betonar hon *vita activa* framom *vita contemplativa* med sådan emfas att det svårt att inte tolka bilden som en motbild mot klosterlivet:

Och dock är Birgittas eget mångsidigt verksamma kvinnoliv bra olikt birgittasystrarnas instängda levnad i betraktelse och sång och med varje syssla strängt bunden av abbedissans eller regelns bud. Birgitta var ju en, som buren av inre auktoritet gick vart hon ville, ”förd av anden”; med sitt oändliga intresse för människor trädde hon vart hon kom in i nya människors historia, liksom överallt bildande omkring sig en familia, med snart oändlig räckvidd.³⁶³

Under 1920-talet var katolska kyrkan livligt sysselsatt med att upprätta nya kyrkor, kapell och skolor i Sverige samt bygga ut det katolska själavårdsnätet. I pressen cirkulerade rykten om katolska kyrkans ”stora propagandafonder”. I verkligheten hade större delen av det apostoliska vikariatets tillgångar gått förlorade genom olyckliga placeringar i Tyskland under kriget. De försök man gjorde för att få den tyska regeringen att ersätta en del av kapitalet misslyckades. I Sverige kände katolikerna sig diskriminerade på flera sätt. Två av de viktigare frågorna var katolikernas statsrättsliga ställning och nya läroböcker med adekvat presentation av den katolska kyrkans läroinnehåll. Diskussionernas var segslitna och de katolska propositionernas stötte ideligen på motstånd.³⁶⁴ Att det förflutna var ett laddat fält vittnar Lyda Wahlström om:

Den kyrka, i vilken vår egen har sina rötter och som omfattar en så kolossal folknummerär, har ännu alltjämt tillräcklig livskraft för att kunna utöva påtryckning, medvetet eller omedvetet, uppbyggande eller nedrivande, även på protestantiska länders kultur eller religiösa liv. Och det inflytande vi omedvetet upptaga bli kanske för oss ödesdigrare än det vi möta ansikte mot ansikte.³⁶⁵

”Året 1923 blev ett märkesår i den svenska katolska missionens historia”, sammanfattar Yvonne Werner sin skildring av katolska kyrkans återuppbyggnadsperiod under 1900-talets första decennier. I juli detta år högtidlighölls 550-årsminnet av Birgittas död. I den protestantiska festen deltog två birgittasystrar från Rom: den svenskfödda priorinnan Elisabeth Hesselblad och hennes assistent syster Reginalda. Hopp om en birgittinsk återetablering i Sverige hade redan artikulerats. I augusti 1923 gjorde kardinal van Rossum en skandinavisk rundresa. I Sverige besöktes bland annat Göteborg, Vadstena

³⁶² Den polemiska diskussionen kan följas t.ex. i artiklar av Manfred Björkquist, ”Kloster”, *Vår Lösen*, 1922:2 och Yngve Brilioth, ”Katolska kyrkans framtidsutsikter i vårt land”, *Vår Lösen*, 1922: 6.

³⁶³ Fogelklou, 1919, s. 110.

³⁶⁴ Werner, 1996, s. 266.

³⁶⁵ Wahlström, 1920, *Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid*, 1920, s. 11. Rädslan för konversioner – de hade inte saknats – bidrog förstas också till misstänksamheten mot den katolska kyrkans nya framfart i Sverige. Särskilt oroad var man för den katolska kyrkans dragningskraft på kulturpersonligheter och högkyrkliga präster. En röst i tiden ges oss genom Fredrik Wulffs memoarer: ”Och när det berättas att någon svensk präst eller någon annan högt bildad svensk medborjare /.../ blir avfälling från oss till Rom, då beklagar jag denne, jag harmas och känner verklig sorj; det är ju ett steg tillbaka, mot större osjälvständighet, mörker och vidskepelse. Och osvenskt är det med besked”. Wulff, Fredrik, *Vid åttiofem år. Hägkomster från utvecklingsåren 1865-1880 av en gammal Lundastudent och Göteborgare*, Göteborg, 1920, s. 26.

och Stockholm. Kardinalens besök väckte stark opposition i Danmark, Norge och Sverige.³⁶⁶

I Fogelklous tolkningskontext är legenden en unik källa för "själshistorien". Synen är förstås inte vetenskapligt opportunistisk i en tid när både naturvetenskaplig vetenskapssyn och källkritik gör sina genombrott.³⁶⁷ Däremot förebådas andra forskningsperspektiv längre in i framtiden, där detta slag av litterära artefakter har kunnat ge forskarna värdefull upplysning om till exempel mentalitet, rådande ideologier samt människornas/mänsklighetens drömmar, längtan, rädslor och psykologiska mekanismer. Emilia Fogelklou var inte historiker; hon var teolog med religionshistoria och religionspsykologi som huvudämnen. Hon står långt ifrån den weibullska skolans ideal. Hennes källanvändning är skapande fri: obekymrad om luckorna i det historiska källmaterialet. I stället gestaltar hon Birgitta genom att litterärt och inlevelsefullt tätt fläta ihop inre och yttre befintlig kunskap för att ge rum för "det egendomligt mänskliga". Citatet tillhör Vitalis Norström, vars prestige och position som filosof var tongivande inom kulturdebatten under 1900-talets första decennium. Norströms intellektuella profil är orolig och oklar, men Fogelklou delar hans utgångssträvan att konstruera ett mer adekvat verklighetsbegrepp som ger plats även för personlighetens inre liv. Motsatsförhållande mellan "natur" och "ande" löste Norström genom att ogenerat operera med två verklighetsbegrepp, ett för naturen och ett för andelivet. I *Tankelinier* utdömer han övertron på vetenskapen som förvandlar människan till blott och bart ett orsaksbestämt naturföremål. Det subjektiva livets krav och innerligheten understryks i kritiken mot naturalismen. I Norströms genuina antipositivism finns, enligt Stenström, en personalistisk syn där människans inre liv antas vara fritt och indeterminerat och får sin särprägel genom viljan, det sedliga medvetandet och/eller den religiösa känslan.³⁶⁸

³⁶⁶ Efter den första visitationsresan 1920 märktes inga antikatolska protester. Tre år senare såg man kardinalens närvaro som ett led i den katolska propagandan. Ärkebiskop Söderblom förvägrade kardinalen att läsa en mässa i Uppsala domkyrkan. I pressen hördes bl.a. tongångar som att tillträde till domkyrkan skulle bli prejudicerande och ge katolikerna sedvanerätten att använda helgedomen vid sina "proseltyvårvande jättefester". Ute i Europa fanns samma rädsla för den katolska framryckningen. 1923 bildades i Berlin *Internationella förbundet till protestantismens värnande*. I Sverige ledde oron till *Evangeliska Utskottet*, vars uppgift var att föra kampen mot den romersk-katolska kyrkan. En kort tid efter förenades kyrkans biskopar i ett uttalande där man varnade för den katolska propagandan. Se Werner, 1996, s. 255-256 samt Jochnick Östborn, 1999, s. 23-24.

³⁶⁷ Emilia Fogelklous Birgittabiografi utkom 1919, samma år som Lauritz Weibull proklamerade en ny forskningsmetod och en ny historiesyn i *Historisk tidskrift för Skåneland*: den historisk-kritiska skolan som kom att bli den ledande forskningstraditionen under decennier framöver. Se Odén, Birgitta, "Det moderna historisk-kritiska genombrotten i svensk historisk forskning" *Scandia* 41, 1975. Redan Lauritz Weibulls uppsats "Kritiska undersökningar" från 1910 antyder den polemiska utgångspunkten för den historisk-kritiska skolan, nämligen att man måste acceptera lakunerna i källmaterialet som de tomrum de är. När källorna inte räcker till, eller håller för en kritisk prövning, måste historikern tillstå att han ingenting kan veta med säkerhet. Liedman, Sven-Erik, "Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv", *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, en antologi, red. T. Forser, Stockholm 1978, s. 49. Det "weibullska paradigmet" innehöll en starkt uttalad misstro mot tidigare okritisk källanvändning och innebar en uppgörelse med bl.a. Sveriges medeltid och medeltidsforskning. Se Lönnroth, Erik, *En annan uppfattning*, Stockholm 1940, s. 22, 28, 69, 105. Filosofer i samtiden, t.ex. Vitalis Norström, Hans Larsson, John Landquist, och religionsfilosofen i ropet, William James, lättade på vetenskapens stränghet. Fogelklou delade deras kunskapsteoretiska premiss om att vetenskapen hade arbetsvärde men inte absolut värde.

³⁶⁸ Norström, Vitalis, *Tankelinier*, Stockholm 1905, s. 85-90, 375, 379f. samt 389f, 397, 522. Emilia Fogelklou läste Norström med stor behållning även om hon inte anslöt sig helt till hans synpunkter. Bergman Andrews, 1999, s. 322, samt Stenström, 1984, s. 44-46.

År 1920 utkom även en annan, vittsyftande, ansats till historiefilosofisk analys och forskningsprogram för humanvetenskaperna: John Landquists *Människokunskap – En studie över den historiska och konstnärliga kunskapen*. En mera bjärt kontrast kan man knappast tänka sig till den framflyttande weibullianismen än Landquists etablering av intuitionen som förklaring till människornas empiriskt givna gemenskap samt hans tanke att just denna intuitionslära skingrar den skepsis, som ofta uttalas inför den historiska människokunskapen.³⁶⁹ Fogelklous avgörande kunskapsfilosofiska inspiration kom kanske ändå från filosofen Hans Larsson. Här hittade hon, enligt Claudia Lindén, en brygga mellan intellekt/empiriskt grundat tänkande och tro för den huvudfråga hennes liv skulle komma att kretsa kring: sökandet efter en gemensam nämnare i livets botten som kan upptäckas även utan spekulering. Fogelklou stod mitt i tidens korsdrag; hon ville varken ha ”en tro utan vetande eller ett vetande utan tro”.³⁷⁰

Emilia Fogelklous Birgittabiografi exemplifierar den inkännande psykologiska process, som blev föremål för vetenskaplig iakttagelse, allt från 1800-talet med Herders ord: ”Der empfindene Mensch, fühlt sich in alles, fühlt alles sich heraus und drückt darauf sein Bild, sein Gepräge” till Landquists utredande av begreppet och skillnaden mellan association och inkännande, där Th. Lipps estetiska lära (som en psykologiserande utveckling av Schopenhauers kontemplationslära) utgör den intellektuella och teoretiska bas Landquist använder i sin strävan till att göra gränsöverskridningen mellan konst och vetenskap möjlig.³⁷¹ Detta synsätt dominerar hela bilden av Birgitta i Fogelklous levnadsteckning. Den biograferades intuition och konstnärlighet lyfts fram som klarsynens premisser i hela hennes vakna och sensibla väsen. Enhetssynen på kärleken som genomströmmar bilden av Birgitta känns också som ett arv från Schopenhauer.³⁷² Samtliga stadier i den samtida tyska biografiken flimrar förbi hos Emilia Fogelklou. Herders metod, d.v.s. att studera ord, gärningar och de skrivna verken för att finna själen och foga alltsammans till en bild som förenar det yttre och det inre är en igenkännbar metod. Uppspjälkningen i *vita activa* och *vita contemplativa* konstituerar Fogelklous biografisk-psykologiska tolkningskoncept. Hon skriver att den ena sidan av Birgittas väsen alltid driver henne över till den andra. Biografen som karta över en högre verklighet, den andliga världen, och fokuseringen på siaren och de stora personligheterna är kongruent med den tyskinfluerade förståelsen inför val av biografobjekt och medföljande tolkning av individ och tillvaro. Också metoden, verkläsningens tillräcklighet för biografisk förståelse, korrelerar med sekelskiftets tyska biografik.³⁷³

Före kriget hade Henri Bergsons intuitionsfilosofi utgjort ett dominerande inslag i svenskt kulturliv. Fogelklou entusiasmerades av vitalismen, men noterade ensidigheten. I ett föredrag presenterade hon en självständig översikt av den franske filosofens tankar och sin kritik mot dem. Själv ville hon lyfta fram religiösa och psykologiska analogier till hans tänkesätt. Hon såg likheten till bön i fokuseringen på väsendets inre samling när man ”vänder sitt jag inåt och ställer sig i den levande tidens strömdrag”. Tidsuppfattningen är kongenial till Bergsons tankar: ”Evigheten är ej fjärran, den är mitt ibland

³⁶⁹ Landquist, John, *Människokunskap*, Stockholm 1920, s. 245-248.

³⁷⁰ Jfr Bergman Andrews, 1999, s. 69.

³⁷¹ Landquist, 1920, s. 138-171. Jfr Fogelklou, 1919, s. 84-85, 96-97, 210-211, 226-228.

³⁷² Fogelklou, 1919, t.ex. s. 29, 96-97, 201-202 samt Bergman Andrews, 1999, s. 194.

³⁷³ Jfr Larssons översikt av den tyska traditionen i ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?” Larsson, 1989, s. 28-29.

oss” skriver hon och tillägger ”Den handlar om oss. Den som icke förökar den, förskingrar den”.³⁷⁴

I efterkrigstidens uppgivenhet och vilshenhet blev psykologin modevetenskapen framom andra där man sökte en bro mellan vetenskap och livsåskådning. Redan 1914 hade Poul Bjerre presenterat Sigmund Freuds idéer i *Studier i själsläkekunst*. Freuds läror fick genast stor genomslagskraft, i synnerhet hos en yngre studentgeneration. Emilia Fogelklou höll sig avvaktande, skeptisk till massrörelser som hon alltid hade varit. Hon var, enligt Malin Bergman Andrews, mycket snabb med att uppfatta begränsningen i Freuds idéer även om hon insåg möjligheterna att tillämpa en del av dem på sina egna erfarenheter.³⁷⁵ Hon relaterade de freudianska grundtankarna på gestalter som hon studerat tidigare:

Paulus, Birgitta och Luther, dessa självranssakare och andens utforskare, de kände förvisso även själens källarvåning, de lika väl som moderna psykoanalysen; de visste ock hur ångern och självkännedomens och bekännelsen kan rensa upp där nere i djupen. Men de kände dessutom till ett himlavalv över denna själens underjord, där djupens odjur tillintetgjordes som trollen för solen och där själen fick uppleva att vara fri och vingad som fågeln...³⁷⁶

Visst gör Fogelklou ansatser till djuppsykologiska inblickar i Birgittas själsliv³⁷⁷ men den senare hälften av det ovanangivna citatet styr ändå den biografiska framställningen. Metoden att studera det omedvetna själslivet, där man ”sänkte ner lyktor i driftslivets källarvåning med sina hemliga sexuella önsknningar och andra tabubelagda drifter”, är inte Fogelklous arbetssätt i *Birgitta*.³⁷⁸ Starkare lyser nog hennes inspiration från filosoferna Henri Bergson, Hans Larsson och John Landquist. Detta beror på kanske att hon inte ville se någon motsättning mellan det omedvetna och andliga; hon trodde på en ”frälsande psykologi”.³⁷⁹ Fogelklou hade bevistat Bergsons föreläsningar i Paris 1907 och redan 1903 citerade hon entusiastiskt Larsson. Att hon betraktar intuitionen som den högsta kunskapskällan framgår med stor tydlighet i Birgittabiografen.³⁸⁰

Biografen blev en av Emilia Fogelklous primära uttrycksformer. Hon författade ett porträttgalleri över de gammaltestamentliga profeterna samt biografier över Frans av Assisi, kväkarna James Nayler och William Penn samt ett levnadsporätt över maken Arnold Norlind. Den moderna biografen, mer tillhörig skönlitteraturen än historievetenskapen, tvärvetenskaplig och öppen för psykologiska djupanalyser, passade henne som hand i handske. Att man dessutom efterlyste litterära kvalitéer i 1900-talsbiografiken gav henne den frihet i uttrycket hon behövde.³⁸¹ Som biograf är Fogelklou livsåskådningsmässigt på en och samma gång rotad i 1800-talet som långt före sin tid. Birgittabiografen bär i sin subjektivitetssträvan spår av moderniströrelsen, som engagerade Fogelklou efter vistelsen i Frankrike. Men det andliga idealet och historiesynen kommer

³⁷⁴ Fogelklou, Emilia, *Från längtansvägarna*, Stockholm 1916, s. 81-82.

³⁷⁵ Bergman Andrews, 1999, s. 206.

³⁷⁶ Fogelklou, Emilia, ”Psykologi och religionsundervisning”, *Skola och samhälle*, 1924:3.

³⁷⁷ Fogelklou, 1919, s. 127, 137-138.

³⁷⁸ Den dualistiska personlighetsmodellen som Madelénat identifierade som den mest frekventa analysmodellen återfinns också här. Madelénat, 1984, s. 121-130.

³⁷⁹ Bergman Andrews, 1999, har belyst både Bergsons och Larsson inflytande i Fogelklous tänkande i sin biografi över Emilia Fogelklou, s. 105ff.

³⁸⁰ Bergman Andrews, 1999, s. 104-105.

³⁸¹ Om tvärvetenskapen och konstnärlighetens värde i den moderna biografen se Nadel, 1984, s. 49, 76, 100, 105, 107, 128, 148, 150, 154, 156, Romain, 1948, s. 11-12, 81, 88, 114-115, 119-122 samt Kirn, 1955, s. 38-39, 120, 162-163.

delvis ur en äldre romantisk-filosofisk biografik och ur den transcendentalistiska traditionen.³⁸² Parallellen till den tyska andehistoriens biografik är tydlig. Vi ser här samma fokusering på den idealiserade individualismen med personskildringar som diffunderar ut i mytografi, som kring sekelskiftet slutade i en biografik där den isolerade, ensamma, individen ställdes mot en oförstående eller fientlig omvärld. Avmaterialiseringen och estetiseringen utsträcktes till alla livsområden.³⁸³

I sin konfessionslösa andlighet står Fogelklou med ena foten inne i framtiden. I profetsynen löper hon tidsparallellt med Uppsalateologin. Hon kan inte fångas in i det avsnitt om biografien i *Sanning och konsekvens* där Lisbeth Larsson identifierar spåren i svensk idéhistoria av samma strid som den Lyttons Stracheys ikonoklasm förorsakade i den engelska biografidebatten vid slutet av 1800-talet. Synen på människan genomgick ett perspektivskifte från idealism till materialism. Den positivistiska utvecklingen genererade den nya människosynen och skall, enligt Larsson, läsas följsamt från Hippolyte Taine och George Brandes till Henrik Schück. Även om Taines auktoritet falnade snabbt kom hans biografiska koncept att överleva. Hans fokusering på genealogisk bakgrund, uppväxtvillkor, geografisk och kulturell miljö samt själva tids-sammanhanget kom att leva kvar som en fast konvention i biografiskrivningen.³⁸⁴

Det grundläggande perspektivskifte som ägde rum i synen på människan under slutet av förra århundradet, och som förvandlade den biografiska berättelsens idealistiska perspektiv till ett materialistiskt har under 1900-talet aldrig kommit att ifrågasättas.³⁸⁵

Vilken tid Fogelklou än hade levat i tror jag att hon hade opponerat sig starkt mot detta synsätt.

2.4 Förmedlingsrummets eko effekter

Vilka ekon kan vi avlyssna i *Birgitta*? Vilka utblickar växlas mellan samtiden och den biografiska texten? Vilka tilläggskunskaper inryms i biografins förmedlingsrum? Vilka apologetiska tendenser och polemiska sekvenser ingår i texten? Hur vidareför biografien sin egen livs- och människosyn? Hur korrelerar fackhistoriska käll- och tendenskritiska krav med biografisk trovärdighet och den moderna biografins teori- och metoddiskussioner?

Fogelklous textkorpus aktualiserar, mer än andra biografier, de problem som inryms i begrepp som förförståelse, mentala bilder, identifikation, empati, sympati och intuition. Som jag har visat ovan sker hos Fogelklou en oförmärkt övergång från vad som kunde vara förförståelse, sympati och empati – i sig utvecklingsbara begrepp om de förädlas genom en genomtänkt hermeneutisk metod – till identifikation med biografisubjektet. Här vill jag återkalla Elisabeth Young-Bruehls påpekande att biografens självbiografiska behov visserligen får vara initialt konstituerande för en biografi, men att varje biografi som slutar som en självbiografi måste anses som ett misslyckat projekt.

³⁸² I *Protestant och katolik* redogör Fogelklou själv för sin studieresa till Frankrike och de modernistiska influenser hon mottog där. Fogelklou, *Protestant och katolik*, Stockholm 1937, s. 7-33, 87-105. Tidigare, redan 1919, utgav hon en kortfattad skrift med titeln *Protestant och katolik. Ett bidrag till frombetslivets psykologi* där de första reseintycken redovisas från möten med den europeisk-katolska kulturen.

³⁸³ Jfr Larsson, 1989, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, s. 29.

³⁸⁴ Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Norström och de biografiska berättelserna*, Stockholm, 2001, s. 257f.

³⁸⁵ Larsson, 2001, s. 411.

Termerna empati, inlevelse, identifikation, affinitet, förståelse får en verklig biografisk diskussionsrelevans i Fogelklous biografi. Vissa forskare betraktar identifikationen som något positivt. Andra igen har insisterat på en distinktion mellan empati och identifikation/projicering.³⁸⁶ Empati, uppfattad som förmågan att sätta sig själv in i en annan människas situation, kännetecknar den biografiska tolkningen i *Birgitta*. Biografens projicering, beskriven av Carl Rollyson som en oförmärkt diffundering ut i autobiografen när "the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject",³⁸⁷ är likaså signifikant för Fogelklous inlevelse- och identitetssökande grepp och affinitiva narration. Gravitationen är 360-gradig. Subjektet Birgitta och subjektet Emilia faller varandra ständigt i talet och understöder och understryker varandras tankar, viljor och livsmål biografen igenom.

Fogelklous tätt invädda referat av Birgittas uppenbarelser förblir endast ett formellt, och konventionellt, biografitekniskt inslag. Hon lämnar sällan tolkningsöppningar för läsaren.³⁸⁸ Snarare intensifierar hon, förstärkt genom egen livssyn och egna ideal, Birgittas självsyn och perspektiv genom att fördubbla budskapet. Den latent, transcendentalistiska, biografisynen inkluderar tron att biografen kan formas till en psykologiskt sann spegelbild över en människas innersta behov, drifts rörelser, längtan och livskamp. Biografens starka status hos Fogelklou genererar ur synen på biografen som ett avbildningsprojekt där själsporträttet av en människa kan tecknas genom livsfakta och hennes egna texter. Biografen utgör därmed inte en kontext bland andra; biografen är till sitt väsen sanningsökare och sanningsfinnare. Tilltron till den biografiska forskningen, och tolkningen, står ändå inte som ensam utgångspunkt. I bakgrunden ekar tron på en likartad, besläktad, existentiell *inre kärna* i människan som skapelse – oberoende av individuella uttryck och skiftande livshändelser. Om man låter människornas tankar mogna ut och framträda i sin klaraste form, och iakttar deras konsekvenser, så ser man ofta hur de närmar sig varandra, konvergerar, och visar sig som släktingar trots att de i början framstod som varandras motsatser mellan vilka ett oöverstigit svalg var befäst.³⁸⁹ Denna strävan till enhetsinsikt om människors innersta frändskap – trots olika ideologier och konfessioner – innebär definitivt *inte* ett budskap om att alla i grund och botten säger ett och det samma, eller att alla har relativistiskt rätt och att tankestrider är meningslösa, framhåller Gunnar Aspelin. Fogelklou förmedlar, i likhet med Hans Larsson, en markerad distans till en dylik andlig vulgärpacifism. Hur starkt hon än betonar tankars konvergens förlorar hon inte helt blicken för divergensen dem emellan.³⁹⁰

³⁸⁶ I *Text och tolkning*, 2003, s. 19–22, återger Inger Larsson huvuddragen i argumentationen.

³⁸⁷ Rollyson, 2002, s. 366.

³⁸⁸ Mitt resonemang här kan förtydligas genom en jämförande sidoblick på två nyutkomna biografier från 1998, nämligen Margareta Fahlgrens *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedt författarskap* och Birgitta Holms *Sara Lidman – i liv och text* där den biografierades liv mer analyseras som ett nätverk av diskurser i ett projekt som aldrig avslutats och där biografisubjektets egna texter inte uteslutande betraktas som en själens enda och slutgiltiga arkeologiska utgrävningsplats. Fogelklou ser inte Birgittas texter som resultat av kulturellt betingade observationer och kunskapsprocesser utan vill i först hand lyfta fram det "evigt" själsliga och andliga. Därmed kan man påstå att varken psykologiska eller fenomenologiska teorier utgör biografisk tolkningsgrund i biografen. Om den poststrukturalistiskt influerade biografisynen i dagens biografier över kvinnliga författare, se inledningskapitlen i Fahlgren, Margaretha, *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*, Stockholm 1998 samt Holm, Birgitta, *Sara Lidman – i liv och text*, Stockholm 1998.

³⁸⁹ Ett idéhistoriskt intressant exempel på Fogelklous konvergensperspektiv är t.ex. hennes jämförelse mellan medeltidens gisslarrörelser och samtidens bolsjeviker. Fogelklou, 1919, s. 111.

³⁹⁰ Jfr Aspelin, 1946, s. 40f. Jag ser samma rörelse hos Fogelklou som hos Larsson. Genom att först söka beröringspunkter får man en klarare blick för skiljelinjerna i stället för att initialt fästa blicken på vad som

Jag menar att utgången ur konvergenstanken (utan förtigande av divergensens karaktäriserande influens) gör att Fogelklou förmedlar en Birgitta som inte längre står som representant för den främmande medeltidskatolska kulturen. Tidigare biografer skrev i korsdraget av ett utmanande kulturmöte där katoliken och medeltiden stod för ”det främmande” medan man sökte efter storsvenskt nationalistiska drag i ”den katolska Birgitta” för att ”nationalisera” henne. I Fogelklous levnadsteckning mognar Birgitta biografiskt ut till en samkristen personlighet – om än inte konsekvent och explicit ekumeniskt tecknad. Fokus i 1800-talsbiografierna och i Lydia Wahlströms kontext låg på olikheter mellan katolskt och protestantiskt, mellan medeltid och samtid. I *Birgitta* pekar den biografiska kompassen mot likheterna: tids- och konfessionsgränserna upphävs när de spaciala kategorierna elimineras ur den själsligt-biografiska tolkningen och den väsentliga kunskapen universaliseras.³⁹¹ Birgitta blir därmed metafysiskt universell hos Fogelklou även om fornnordiska, delvis götiska, mentala element implanteras i karaktären som positiva drag.³⁹²

I min optik blir just begreppet intuition det centrala, och förrådiska, i Fogelklous biografiska koncept. Detta begrepp skiljer sig essentiellt från begreppen sympati, empati och förförståelse, vilka alla utgör nödvändiga element i den biografiska metoden, men de senare låter sig smidigare distanseras och operationaliseras genom olika metoder. Hans Larssons användning av begreppet är, som Inger Larsson framhåller, enklare att hantera, eventuellt användbart även framledes genom sin samhörighet med vanlig logik. Vi finner i detta begrepp en likhet med till exempel dagens kognitionsforskning och kognitiva psykologi.³⁹³ Hos Bergson ligger en implicit förening mellan etiska och epistemologiska ideal. Hans metafysiskt influerade intuitionsbegrepp blir därför problematiskt både i sig och uttryckligen i denna biografi.³⁹⁴ Influenserna från Larsson och Bergson

åtskiljer. Det senare närmelsesättet verkar betraktas av dem båda som ett cementerande av olikheter medan den förstnämnda förhållningen i sig implicerar en rörlighet och en transponeringsmöjlighet upp till ett högre betraktelse- och igenkänningsplan.

³⁹¹ Släktskapet till Bergson och hans biografiska syn är uppenbart här. Collins presenterar kärnan i denna så här: ”In Bergson there is an implicit connection between ethical and epistemological ideals. People are not free unless a certain variety of knowledge is universalized. If men are objects to each other, then no man can ever be free. But if they have a form of knowledge based on a sympathetic reliving of the experience of the time world of the other, if spatial categories are eliminated from their view of their fellow men, then they can experience one another as free”. Collins, Douglas, *Sartre as a Biographer*, Cambridge, Massachusetts, London, 1980, s.11. Denna universalism kan kanske betraktas som en historiesyn med anor från Geijer, delvis vidareförd genom Hjärne. Se Torstendahl, ”Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920-1960”, 1988, s. 72. Vi möter en aggregation av geijersk och bergsonska människo- och historiesyn i Fogelklous Birgitta.

³⁹² De götiska dragen var mycket framträdande hos Friedrich Hammerich och Elin Fries. De svenska, urnordiska, dragen fortlevde som starka reminiscenser och stod tydligt avläsbara hos Gustaf Bergström och Lydia Wahlström.

³⁹³ Larssons intuitionsbegrepp är inte metafysiskt impregnerat. Intuitionen är för honom inte skild från den vanliga logiken. Intuitionen följer logikens lagar men tillämpar dem på ett finare sätt. Enkelt uttryckt avses hjärnkapaciteten att överblicka enskildheter och sammanföra dem i en simultan anspänning till en enhetlig föreställning. Det handlar om en variant av intelligens, adderad med känsla. Se Larsson, Hans, *Intuitionsproblemet – särskilt med hänsyn till Bergsons teori*, Stockholm 1912, samt Larsson, Hans, *Intuition. Några ord och diktning och vetenskap*, Stockholm 1910 (1892), s. 7-20.

³⁹⁴ Bergson menade att personligheten hos den biograferade utgjorde en enhet, som kunde fångas enbart genom intuition. Genom att biografen anstränger sig i sin inlevelse nås en intuition, som stiger in i det dynamiska biografisubjektet. Att placera olika separata faktaelement tätt intill varandra för att skapa en livslinje eller en biografisk bild var, enligt Bergson, en otillräcklig metod. Om man analyserade enbart utifrån missade man subjektets enhet. Denna intuitionsakt inkorporerade automatiskt en tidsinlevelse i den biograferades samtid. Sartre, som i sina senare biografer influerades starkt av Bergson talar inte explicit om intuition men gör en viktig distinktion mellan *concept* och *notion*. Det senare begreppet innebär en

aggregeras hos Fogelklou till den grad att förförståelse och intuition glider in i identifikation. Den biografiska tolkningsprocessen förvandlas till en imaginär projektion in i upplevelsen av den andre. Intuitionsbegreppets problematik accentueras av att denna forskningsresa dessutom blir en identifikation inte enbart med Birgitta utan likafullt med de andliga ideal som konstituerade Birgittas *strävan*.³⁹⁵

Man kunde säga att teorin utgör metoden i Fogelklous biografi: jagets överskridande, intentionaliteten, är både en Birgittaegenskap och en historie- och människosyn hos Fogelklou samtidigt som samma transcenderande förmåga utgör den biografiska metoden. Ingen åtskillnad görs mellan text och tolkning. Äpropå källkritisk metod kan konstateras att Fogelklou eklektiskt sammansmälter befintlig kunskap om Birgitta och medeltiden. Prioriteten läggs på det *vetvärda* snarare än det vetbara. Här artikuleras framför allt en ståndpunkt om religionen som kunskapsauktoritet i ett samhälle där vetenskapen håller på att erövra primat i kunskapsfrågor.³⁹⁶ Religionen, per definition här förstådd som en skillnad mellan liv och ickeliv, styr Fogelklous forskningsval, metoder, källkritiska gallring, konstruktionssyntes och människosyn. Om Lauritz Weibull hävdade att vägen måste gå från faktiska uppgifter till rekonstruktion av historisk verklighet så rör sig Fogelklou genom okritisk inlevelse till rekonstruktion av psykisk/själslig verklighet.³⁹⁷

Om det är efterkrigsstämningar eller Söderbloms dramatiska dualism som ekar starkare i Fogelklous Birgittabiografi är svårt att säga. I varje fall är hon den första biograf som tar djävulen riktigt på allvar. Som konstaterats ovan förtegs den onde i 1800-talsbiografierna trots det dominanta inslaget av helvetes- och skärseldssyner i Birgittas uppenbarelser – med undantag för en hövlig presentation hos Westman. Den utvecklingsoptimism och likgiltighet för helvete och skärseld, som utmärkte biografierna före första världskriget, lyser med sin frånvaro i *Birgitta*. Den dramatiska dualismen är ett levande implantat inne i människan och står som en strid i hela skapelsen. Kampen mellan ont och gott, mörker och ljus, genomsyrar denna biografi. Djävulen/djävlarerna får ett rejält tilltaget svängrum. I Birgittas syner är Lucifer en subjektivt intresserad djävul och hör inte enbart den osynliga världen till.³⁹⁸ Djävulernas och Satans aktualitet är

föreställning från insidan medan det förra är en atemporal och externt grundad definition för uppfattning. Se Collins, 1980, s. 9-11.

³⁹⁵ Sartres biografiska verktyg (grundade på Bergsons och Husserls syn på jaget, medvetandet och intentionaliteten) byggde på sympati och imaginär projektion. Genom projektionen uppnås en livlighet och livfullhet i föreställningen om den andre samtidigt som biografens självständighet säkras i hans/hennes eget perspektiv. Denna inlevelse i den andres värld betraktades av Sartre som en *fiktio*n, som främjade det biografiska arbetet: genom ärligt försök att betrakta tingen och händelser ur en annans perspektiv skapas temporär frihet från den egna synvinkelns fångenskap. Projektionen hos Fogelklou är jämförelsevis ingen metodiskt nödvändig fiktion; den är ett mål i sig snarare än ett biografisk-tekniskt medel. Jfr Collins, 1980, s. 11-15.

³⁹⁶ Jfr Gilje, Nils & Grimen, Harald, *Sambällsvetenskapernas förutsättning*, Göteborg 1993, s. 66. Från och med mitten av 1800-talet ersatte ju vetenskapen alltmer kyrka och religion som auktoritet i kunskapsfrågor. Vetenskapen blev en dominerande makt i samhället och vetenskapliga experter uppträdde i allt fler sammanhang. Nya teorier, t.ex. marxismen och psykoanalysen, framträdde med förklaringar till individens beteenden och samhällets utveckling. Mot denna bakgrund blev det viktigt att skapa klarhet i vad som var vetenskap och vad som inte var vetenskap. För Fogelklou verkar frågan handla om vad som håller som existentiell vetenskap.

³⁹⁷ Jfr Torstendahl, 1988, s. 73. Fogelklou gör ingen skillnad mellan kvarlevor och berättande källor, d.v.s. den distinktion som Curt Weibull införde i en uppsats 1917 som källkritiskt grundläggande kriterium.

³⁹⁸ Fogelklou betonar att Birgittas hinsidessyner skiljer sig markant från t.ex. Dantes genom att de inte presenteras som historiens giltiga slutdom utan ett intimt omdöme där ”detta ändringsmöjliga, samtida själslu sätts av Birgitta in i det väldiga perspektiv som är ett evighetsnu”. Fogelklou, 1919, s. 71-72, 212-213.

en tidlös fråga. Fogelklou framhåller att Birgittas syner av det onda inte riktar ansvaret mot någon djävulsskepnad utan rakt in i människornas samveten:

Och dock är ondskegestalterna inga abstrakta idéer, ej blott bilder; där är den motspänstigaste hinderkraft personifierad i dem, det slags motstånd, som mäter avgörelserna i alla människor och folk, redan innan dessa avgörelser ter sig för oss såsom avmognade i den människans eller det folkets historia. Skumögd andlighet varnar ej motståndskraften annat än som en ofarlig skugga.³⁹⁹

Här uttrycker Fogelklou implicit en människosyn i form av den dualistiska personlighetsmodellen. Människan äger något givet, själ, karaktär temperament, men hon innehåller också något som är öppet för förändring och påverkan.⁴⁰⁰ I denna kontext är gudsrelationen den transcendentalt verkande immanensen som kan förändra en människa.

Efterkrigsklanger tonar fram även i den existentiella ångest över världen och människornas/mänsklighetens öde som Fogelklou fyller ut Birgittagestalten med. Världskriget krossade inte bara en tidigare samhällsordning utan också ideal och framtidstro. I den existentiella diktningen uttrycktes en desillusion i expressionistiska dramer och dikter. Temat var ofta människans natur och de metafysiska sammanhangen.⁴⁰¹ Fogelklous *Birgitta* blir en spegling av det andliga efterkrigstida tillståndet. Som ingen annan biograf tidigare målar hon upp Birgittas ångest inför sin samtids våld, krig och synd – och därmed alla kvinnors ångest inför meningslöst våld och manligt krigsmaskineri. I undertexten ljuder Fogelklous och många andra kvinnors vanmakt efter den misslyckade Haag-kongressen.⁴⁰² Men även den positivt patriarkala beskyddarandan, personifierad i sin ansvarsdimension av den gode, beskyddande och välvillige *pater familias* tillintetgörs som överflödigt vid sidan av Birgittas – och den stora moderlighetens – omsorg om allt och alla: män, kvinnor och barn. *Mater familias* ersätter *pater familias*.⁴⁰³

Ett annat, tidigare obehandlat tema i Birgittabiografierna, som lyfts fram av Fogelklou, är känslan för naturen, samhörigheten med djuren och det sociala samvetet. Solidaritet med allt skapat lyfts fram som den etiskt ideala livsåskådningen för Birgitta och för samtiden.⁴⁰⁴

I Birgittabiografin löper många teologiska spår, inte enbart genom den biograferades religiositet utan även i reflexer av Fogelklous eget teologiska tänkande. Vi möter en Birgitta med en historisk-kritisk syn på bibeln, hängivet arbetande för den svenska folkkyrkotanken och en bibelutgivning på folkspråket. Birgitta uttrycker teoretiska tvivel inför tron och blir därmed en spegling av de teologiska samtidsdebatterna.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Fogelklou, 1919, s. 74.

⁴⁰⁰ Madelénat, 1984, s. 120ff.

⁴⁰¹ Jfr Stenström, 1984, s. 27-42.

⁴⁰² Det expressionistiska livsdrama som *Birgitta* formar sig till räcker för att understöda denna koppling till Fogelklous samtid när hon författade biografin. Bergman Andrews, 1999, s. 128-129, understöder starkt denna tolkning. Hon konstaterar att för Emilia Fogelklou var världsläget mörker efter kriget också en själens natt och att innan hon kunde handla måste hon få inre klarhet. Jag antar att arbetet med Birgittabiografin ingår som ett led i detta.

⁴⁰³ Jfr Möller, 2004, s. 82-84, samt Fogelklou, 1919, t.ex. s. 118, 137, 145, 147, 167. Fogelklou talar flera gånger om hela världen som Birgittas familj.

⁴⁰⁴ Fogelklou, 1919, s. 228.

⁴⁰⁵ Fogelklou, 1919, s. 230-232. Fogelklou deltog i Söderbloms seminarier i Uppsala och inspirerades av hans religionshistoriska föreläsningar. Den svenska folkkyrkotanken bar ju framför allt Söderbloms prägel.

Söderbloms ande anas ofta i sammanhanget: verkligheten uppfattad som liv. Trots ärkebiskopens profetsyn, och intresse för Birgitta och de stora snillenas betydelse i kristendomens historia, lyfte han själv aldrig in Birgittas namn i skaran. Det gör däremot Fogelklou amplifierande: Birgitta är ”ett lågande snille”; hon hör till ”mystikernas stora släkte” och de ”mäktiga andar” som sätter djupa märken i historien.⁴⁰⁶ Fogelklou delar Söderbloms profetiska historiesyn:

Birgittas historiesyn är särskilt koncentrerad i uppenbarelsen om Jesu väg i världens öken./.../Birgittas historiesyn låter henne varsna ej blott individerna, utan hon skådar utöver folken, till vilka Gud skickar sina sändebud.⁴⁰⁷

Trots Fogelklous relativt balanserade syn på divergenserna mellan olika konfessions-traditioner framhåller hon hur väsentliga delar i Birgittas tänkande (bl.a. betoningen av ett samvete utan mellanhänder och synen på bibel och folkspråk) pekar framåt mot reformationen. ”Rörelsen inom henne var renässans”, skriver hon. När energin och den levande tron hade flytt återstod bara stoftet och relikerna i Vadstena. ”Den frimodiga, skaparanden, den djärva utkorelsetron, hade flyktat” och ”tro, det var nu trofasthet mot det som en gång var”. Birgitta får behålla sin helgonära men ”det är icke längre de framsynta, utan de efterblivna, som känner igen sig i Birgitta”. Ur reformationens segerperspektiv bedöms andan i birgittinklostret:

När den friska underström av nyskapande kraft, som vällde upp i Birgitta, går vidare och tappas på nya läglar, då känner de ej igen inet, utan ser bara de främmande läglarna.⁴⁰⁸

Fogelklou skapar biografiskt inte bara det första kvinnliga snillet: kvinnosaksteologins religiösa geni. Hon etablerar utopin om den andliga moderligheten som världsomvandlande kraft. Den profetiska feminismen⁴⁰⁹, kan anas i det politiskt divinatoriska intellekt som Birgitta begåvas med:

I varje politisk fråga såg Birgitta en avgörelse, för rättfärdighet, för orättfärdighet i samband med de förhållanden, som i varje särskilt fall förelåg. Och därför betyder det ej nödvändigtvis en självmotsägelse, om hon i ett fall frånråder, vad hon i ett annat fall kan tillstyrka. Abstrakta grundsatsers konsekventa tillämpning inom människovärlden kan leda

Se Bergman Andrews, 1999, s.68. Intertextualiteten mellan Söderbloms teologi, Westmans *Birgitta-studier* och Fogelklous *Birgitta* är genomträngande uppenbar. Det gäller att undvika oändlighetsmystiken och det katolskt färgade *fruitio Dei*. Aktiviteten, den etiska passionen, profetkallelsen och uppdraget är hörnbegreppen i den ram inom vilka Birgittas bild tecknas: ”Det är karaktäristiskt för Birgitta och ett andens hälsotecken, att hon ej drunknar i känslö- eller hallucinationsrus”. Fogelklou följer, i Westmans fotspår, Delacroix syn på mystiken. Fogelklou, 1919, s. 57-58, 128-135, 138. Jfr Westman, *Birgitta-studier*, 1911, s. 75-76.

⁴⁰⁶ Fogelklou, 1919, s. 128-129, 138, 211. Söderblom uttalade sig mycket entusiastiskt över Fogelklous biografi. Han inledde sitt tackbrev med *Auctor cum Dei gratia*. Även Westman uttryckte sin tillfredsställelse med självporträttet över Birgitta. Bergman Andrews, 1999, s. 167. Det förblir oklart vad Fogelklou egentligen avser med mystik.

⁴⁰⁷ Fogelklou, 1919, s. 165-167.

⁴⁰⁸ Fogelklou, 1919, s. 246-247. Se också s. 243. Samma år som *Birgitta* utgavs utkom också Fogelklous *Protestant och katolik*.

⁴⁰⁹ Jfr Levin, 2003, s. 22.

till ödesdiga följder, mot vilken kvinnologiken – och livets egen logik – opponerar sig ännu allvarsammare än själva begreppsläran mot felslut i teorierna”.⁴¹⁰

Fogelklou var mentalitetshistoriker långt innan begreppet konceptualiserades inom historieforskningen. Vi vet i dag mycket mera om medeltidens religiösa rörelser och den tidens sociala, ekonomiska och andliga betingelser. Vår tids skepsis gentemot källorna, och överhuvudtaget den vetenskapliga diskursen, är skarpare formulerad än vid 1900-talets början. I sin mentalitetshistoriska ansats är Fogelklou en föregångare; det är inte utan att man tror henne ha rätt i vissa träffande iakttagelser om Birgittas personlighet när retoriken väl är bortskalad. Fogelklou är principiellt medveten om problemet med tidrummet. Samtidigt är hon gränsöverskridande. Hon öppnar fönstren på vid gavel till medeltiden. Metoden heter inläsning i medeltidskunskap i kombination med inlevelse både i tidens mentalitet och den unika individen.⁴¹¹ I *Birgitta* skapas illusionen om omedelbar inblick i medeltidsmänniskans inre. Tidigare biografier etablerade avstånd genom att markera skillnaden mellan dåtidens ”vidskeplighet” och nutidens ”klarsyn”. Kriterierna för domsluten utgjordes av katolska avarter av tron kontra det protestantiska ljuset. Fogelklous ansats är att öppna hela medeltidsvärlden genom en människa. Vi noterar en ny människosyn här som följer av den moderna biografins mer intimt hållna tolkningar. Detta ser jag, principiellt, som en av biografins främsta möjligheter och uppdrag: mervärdet på olika kunskaps- och insiktsområden. Att inlevelsen eventuellt förblir illusorisk är ett annat problem.

Fogelklou använder biografien även som förmedlingsrum för andra kunskaper än sina medeltidsstudier. Hennes bejakande av sinsemellan disparata känslor inom en och samma människa visar en ny öppenhet i människoskildringen. Hon förmedlar ”själsdiagnosen” som förståelsemetod, dels genom egna reflektioner och dels genom att hon låter Birgitta bli något av en ”själsläkare”.⁴¹² På detta sätt präntar hon in ett sätt att förhålla sig till, och förstå, både texter och människor. Implicit möter vi en människosyn här och ett kulturellt överjag att ta till sig som förebild. Genom det biografiska greppet, periodiseringen av Birgittas liv utgående från själskriser, visar hon att den mänskliga utvecklingen inte nödvändigtvis styrs av kronologiskt daterbara yttre fakta. Det existerar en *inre* tid inom människan, undermedvetna laddningar som skapar sin egen inre dramatik, och dessa styr människan mot hennes beslut och förvandlande livssprång.⁴¹³

⁴¹⁰ Fogelklou, 1919, s. 158. I den biografiska kontexten, s. 157, kan Fogelklou inte underlåta att lyfta fram Birgittas korstågsuppenbarelsen. Motsägelsen i att Birgitta uppmanar till korståg österut och agerar fredsmäklare i hundraårskriget löser sig ändå. Fogelklou betonar hur ivrigt Birgitta verkade för att Magnus Eriksson korståg verkligen skulle bli ett missionsföretag. I händelse av ett fiasko utgår Birgitta från den medeltida uppfattningen att hedningarna skulle frälsas genom att dräpas. Slutomdömet om Birgitta som fredsmänniska lyder: ”För Birgittas politiska och personliga utveckling är det emellertid betecknande att hon mot slutet av sitt liv ej längre har någon hänförelse för korståg”.

⁴¹¹ Westman öppnade visserligen sikten mot medeltidens fromhetsrörelser, men han individualiserade inte Birgitta så som Fogelklou gör det. Hon varken dömer eller bedömer sin protagonist; hon tolkar själsligt biografiskt.

⁴¹² Man kunde här tala om en tidig psykoanalytisk textforskning. Fogelklou avläser flera av Birgittas uppenbarelsen som uttryck för själsdiagnoser. Se Fogelklou, 1919, t.ex. s. 215.

⁴¹³ När det gäller biografins egen unika teknik framhåller i synnerhet Romain periodiseringen som en viktig detalj: ”Sollen wir nun eine Biographie 'einteilen', oder periodisieren? Diese Frage ist nach dem gesagten keine Frage mehr. Wir jedenfalls ziehen der äusserlichen Einteilung die innere Periodisierung vor. Liegt in der Periodisierung eine Gefahr für die Komposition? Wir glauben nicht. Es ist nicht vielmehr Bequemlichkeit der Biographen, wenn sie in ihren Kapiteln einfach die auf der Hand liegende Einteilung übernehmen? Da mögen sie freilich keine grossen Probleme melden. Aber ist jene Biographie nicht

Apologin för intuitionen som kunskapsform, i *Birgitta* liksom i andra verk av Fogelklou, kan ses som en enda lång opposition mot den hägerströmska värdenihilismens begynnande hegemoni. I sin installationsföreläsning hade Axel Hägerström deklarerat sitt avståndstagande till den idealistiska metafysiken och transcendentalfilosofin i boströmiansk tappning. Alla värderingar förklarades vara subjektiva känslöytringar. Fogelklou, som ansåg det alltför ensidigt att utgå från enbart intellektet, predikar en större kunskapssyn i *Birgitta*. Intellektet skall, enligt henne, integreras i ett större helt. Det viktigaste var att hitta korrelatet mellan logik och känsla. Bildning i vanlig mening förblev endast en ”tunn miljögiven fernissa över alla de omedvetna djupen i människosjälen”. Det som inte filosofin brydde sig om, men som Fogelklou ivrigt föreläser om via sin Birgittabild, är vikten av den bildning som är ”genomlysthet just av denna undermedvetna strålning” ur logikens och känslans enhet.⁴¹⁴

I Fogelklous Birgittatolkning möter vi ofta underliggande polemiska ekon från samtidens kvinnosaksdebatter. Hon deklarerar uttryckligen en ”själarnas jämlikhet” genom Birgitta med påföljande jämställdhetskrav på den offentliga samhällsarenan.⁴¹⁵ Genom Birgitta för hon ut en bredare syn på ”kvinnligheten”. Man behöver inte vara kvinnlig i ”populär mening”; man kan vara väldigt i sin moderlighet, i sitt kämpande samhällsansvar. Det är inte okvinnligt att agera till exempel som en ”ljungande blix”.⁴¹⁶ Kraftfullhet och ”manliga” drag kan mycket väl ingå i kvinnliga konnotationer. I *Birgitta* introduceras ett tvåkönat gudsbegrepp. Fogelklou återkommer flera gånger till ”mor Gud”. Hon tolkar dessutom Kristus i Birgittas uppenbarelser som en fullkönad föräldragestalt: ”Liksom överallt i medeltidsfromheten går för Birgitta Kristus samman med gudfadersgestalten”. Längre fram i texten, på tal om Birgittas Kristusbild, drar hon slutsatsen att ”även han blir till sist – mor!”. Vad gäller den stora förebilden, Maria, ”går hennes väsensart över i hövdingens som Kristus i moderns”.⁴¹⁷ Fogelklous bild av Birgitta är konsekvent här: hon bär både kvinnliga och manliga drag. Birgitta blir ett perfekt emancipationshelgon i denna biografi – ett kvinnohelgon i tiden. ”Emancipationsbirgitta” är så väldigt att hon spränger de konventionella gränserna manligt/kvinnligt. En hel människa är både man och kvinna, lyder det antropologiska budskapet. Fogelklou är tidigt ute som feministteolog genom att predika moderligheten som gudsegenskap och genom att ge uttryck för en fullkönad gudsbild.⁴¹⁸

Det kan ha tett sig kontroversiellt i samtidsdebatten när Fogelklou lyfter fram jungfru Maria som förebild. Tidigare biografier har diskret slunkit förbi Birgittas mariologi.⁴¹⁹ Fogelklou pressar allt vad hon kan ur den religiösa urbilden. Hon talar om

wissenschaftlich und künstlerisch befriedigender, die der inneren Lebenskurve folgt? Doch sicher”. Se Romain, 1948, s. 176.

⁴¹⁴ Fogelklou, 1919, s. 209-213, 222f, 230. Jfr Fogelklou, Emilia, *Barbuvad*, Stockholm 1950, s. 76. Bergman Andrews noterar helt riktigt det intressanta i att Fogelklou framför dessa tankar redan innan psykoanalysens metoder var kända i Sverige.

⁴¹⁵ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 134.

⁴¹⁶ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 164-165, 198.

⁴¹⁷ Tolkingen av Kristus/Gud är intressant eftersom Gud förekommer så sparsamt att han/hon är nästan obefintlig i Birgittas visionsvärld. Se Fogelklou, 1919, s. 63-67.

⁴¹⁸ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 165.

⁴¹⁹ Hammerich, t.ex. s. 101, 211. Hammerich är återkommande tydlig här. Han noterar, s. 245, till exempel att ”De Frommeste dengang naaede ikke videre, med Undantagelse af Savonarola og Johan Wessel, der levde lige for Reformationen. De anede vel nu of da det Rette men kunde ikke udtale det/.../”. Hammerichs uppgörelse med Birgittas mariologi är affekterad. Dels tar han avstånd från all dyrkan av den heliga modern, dels vill han påvisa att Birgittas Mariafromhet är en allvarlig digression från den katolska kyrkans officiella lära. Bergströms kristologiska teologi gör antagligen att han inte ser Birgittas originella

den protestantiska tomheten där kvinnor aldrig tilläts ana gudsmänsklighet annat än i utpräglad manlig, historiskt given, form. Hon opponerar sig mot den protestantiska synen på Maria som fantasifoster eller manligt sublimeringsobjekt. Maria ses som ”kvinnoväsendets urbild och förklaring”. Hon är en psykologisk hjälpare för kvinnorna:

Den ”mindervärdesförnimmelse”, som i alla tider fysiskt och psykiskt plågat och förkrympt en stor myckenhet av kvinnor, mister sin udd genom deras samhörighet med Maria...⁴²⁰

Debatterna från sekelskiftet framåt handlade inte bara om i vilken grad även kvinnan var Guds avbild och om hennes rätt till yrkesliv, rösträtt och offentlighet i samhället. Diskussionerna kretsade intensivt kring kvinnans/mannens väsen. De misogynia inläggen fränkande kvinnan både individualitet och logik. Om kvinnan sökte förverkliga sin egenart riskerade hon dessutom att ställas vid skampålen. Fogelklou deltog redan 1906 i Weiningerdebatten. Biografin *Birgitta* kan ses som en fortsättning av samtalen kring dessa frågor. Fogelklou har ett dubbelt uppdrag: avsikten att finna människornas minsta andliga gemensamma nämnare, alltings samhörighet, och viljan att lyfta fram den kvinnliga egenarten, styrkan, logiken, moralen och integriteten.⁴²¹ Fogelklous *Birgitta* blir seklets variant av Sofokles *Antigone*, kvinnan som ”den ensamma och oförstådda bäraren av den oskrivna lagens tunga samvetskrav”.⁴²² Men flerfaldigt framhålls att Birgitta – trots samhörigheten och solidariteten med allt – aldrig är offer för bristande förnuft, disciplinerad viljekraft och skiftande stämningsslagen.⁴²³ Återigen möter vi likheter till tysk samtida biografik: koncentrationen på den ensamma individen i kamp med en oförstående omvärld.

Birgittabilden är imponant i Fogelklous tolkning. Den är starkt färgad av biografen själv.⁴²⁴ Ur denna skriftliga piedestal stiger en protest mot tidens kvinnoosyn, där kvinnan ständigt gjordes påmind om sin underlägsenhet både offentligt och privat. I en tid när kvinnors försök att stiga fram ur anonymiteten uppfattades som ett intrång på männens revir, och yrkeskvinnor kritiserades både av män och av andra kvinnor, är det inte underligt alls om Birgitta får både starkt retoriska över- och undertoner i en biografi skriven av en av tidens framträdande kvinnoosakskvinnor.

I *Birgitta* ekar den geijerska personlighetsprincipens anda vidare in i 1900-talet. Emilia Fogelklou uppvisar på flera sätt släktskap med Geijer: i sättet att forma en helhetsuppfattning, det ”spekulativa fågelperspektivet”, i viljan till nytolkning utan att söka forma om kunskapen efter kontakt med källmaterialet, i de filosofiska dragen som låter den skrivande tänkaren och poeten lysa fram i facktexten, i synen att utvecklingens

och framträdande mariologi. Fries och Wahlström noterar Marias betydelse i Birgittas liv och revelationer men glider snabbt förbi ämnet.

⁴²⁰ Fogelklou, 1919, s. 101.

⁴²¹ Otto Weiningers bok, *Geschlecht und Charakter*, Wien & Leipzig 1905, vållade debattstorm i Europa med sin nervärderande kvinnoosyn. Kvinnan förklarades vara osjälvständig och sakna både logik och moral. Weininger beskyllde dessutom kvinnorna för ”Verschmolzenheit”, d.v.s. deras upplevelse av alltings samhörighet och medföljande oförmåga att analysera och kategorisera. Emilia Fogelklou kändes sig särskilt träffad av den kritiken noterar Bergman Andrews, 1999, s. 60-64, 74. Keydebatten som analyseras i Claudia Lindéns biografi, 2002, s. 101-151, ger en god överblick av tidens motstånd mot ”den nya kvinnan”.

⁴²² I Fogelklou, *Barbuwad*, 1950, s. 68, finner vi en identifikation med Antigone som ”reser sig över de andra därför att hon känner mera, rikare, djupare, annorlunda och handlar därefter”. Reflektionen passar lika bra på Fogelklous bild av Birgitta.

⁴²³ Fogelklou, 1919, s. 43, 57-58, 74, 124.

⁴²⁴ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 43.

mål är av religiöst ideell natur, i framhävandet av idéer och begrepp som det primära och slutligen i svagheten i källanalysen. Kort sagt: båda var fjärrskådande historiska syntetiker som genomsyrades av hegelianismens tankar och personlighetsfilosofins idéer (även om Geijer i ett senare skede av sitt liv samlade sig till en stor uppgörelse med Hegel). Likheten i Fogelklous och Geijers historie- och människosyn ligger dessutom i den etiska uppfattningen av geniet. De delade dragningen till stora män (i Fogelklous fall också kvinnor) med profetisk blick och moralisk redbarhet som förutsättning för intellektuell klarsyn.⁴²⁵ Fogelklou anknuter till geijerska tankebanor när hon skriver: ”Här ligger redan personlighetsprincipen underförstådd, det geijerska, att varje människa fått något som hon förmår utträta bättre än varje annan. Både i människo- och historiesyn är Emilia Fogelklou rotad i den geijerska idévärlden. I biografen över Birgitta deklarerar hon en sådan syn: ”Ur själars tillstånd och samverkan framgår historien. Den som är själakunnigare än andra får därför siareblick”.⁴²⁶

Det som definitivt skiljer ut *Birgitta* från alla andra biografier är den människosyn (människoideal) som stimulerar hela tolkningen. Det idealet kan fastställas i ett enda ord: rörlighet. Rörligheten har sitt ursprung i den fria viljan som givits människan som gudsgåva.⁴²⁷ Biografen kan klandras för bristande käll- och tendenskritik, för autobiografism förklädd till biografi, för Birgittadyrkan, för polemiskt bruk av historisk gestalt och en hel del annat.⁴²⁸ Men ingen annan biograf har lyckats återskapa en symfonisk själsrytm av Birgitta som pulserar genom hela texten.⁴²⁹ Människan är föränderlig över tid och rum. Hon får vara komplex och komplicerad, självmotsägande. Huvudsaken är att hon aldrig stagnerar, aldrig upphör att gå vidare i självkänedom och självrannsakan. Birgitta är, i Fogelklous återgivning, en människa som aldrig fastnar i flegmatins eller liknöjdhetens dödssynd. ”Det är ej när Vättern fryser till, utan när isarna lossar, som folktron ser Sancta Birgittas fara över vattnen”, löd ju den metaforiska

⁴²⁵ Jfr Nordin, 1987, s. 147-163, Lönnroth, 1949, s. 14-19.

⁴²⁶ Fogelklou, 1919, s. 134, 149, 150.

⁴²⁷ Fogelklou, 1919, s. 230f.

⁴²⁸ Det finns naturligtvis en fara med en alltför intim själsfrändskap. Fogelklous intentioner att framställa Birgitta som ett moderligt kvinnoföredöme, ett andligt ideal, blir ensidigt. Faran är av två slag: dels finns risken att biografen utgår ifrån sina egna erfarenheter i biografen, dels kan valet av subjekt i biografen dikteras av att biografen känner behov av att analysera en psykologisk utveckling, som han eller hon genomgått helt eller delvis själv. Fogelklou är farligt nära den gränsen, men hon gör självkorrigeringar för att upprätthålla distansen, inte minst genom sin vilja att mentalitetshistoriskt skildra Birgittas tid. Se tidigare källhänvisningar om moderligheten som tema samt Romain, 1948, s. 77 och Nadel, 1984, s. 123-128 om biografens behov av stöd för sin egen karriär och om självupplevda fenomen.

⁴²⁹ Att vissa biografier inte föråldras beror enligt Romain på att författaren lyckas hålla de inre spänningarna i objektet levande, utan att upphäva dem, men ändå lyckas förena dem till en enhet. Detta kriterium har Fogelklou lyckats ganska bra med. Hennes språk känns ställvis retoriskt för en läsare i dag, men biografen är till struktur och innehåll gjord för att kunna kallas en klassiker bland Birgittabiografierna: den används, korrigeras, kritiserar och kommenteras 1900-talet igenom i Birgittalitteraturen. Jfr min bedömning av de tidigare biografierna över Birgitta samt Romain, 1948, s. 138-139. Vi kommer inte ifrån att Emilia Fogelklous biografi i långa stycken mera liknar ett föredöme än ett trovärdigt historiskt porträtt, men i det sammanhanget kan det vara värt att återgå till Romains diskussioner om själsfrändskap mellan biografen och den biografierade: ”Wir erkennen nämlich, dass eine Biographie immer dann am besten gelingt, wenn eine gewisse Seelenverwandschaft zwischen dem Verfasser und seinen Subjekt besteht”. Frågan om sympati, antipati eller rentav kyla hos biografen gentemot hans/hennes biografisubjekt uttrycker Romain såhär: ”Er gibt in allgemeiner Sympathie, Antipathie oder Kühleit dem Thema gegenüber die besten Möglichkeiten? Kühleit wohl bestimmt nicht. Wer meint, dass Ungerührtheit die zuverlässigste Bedingung für Unbefangenheit biete, irrt sich gewaltig. Es ist im Gegenteil kaum eine Befangenheit grösser als diejenige der Gleichgültigkeit, denn wer ungerührt in seiner eigenen Welt bleibt, bleibt auch jener des Themas gegenüber fremd”. Se Romain, 1948, s. 75, 111.

konklusionen.⁴³⁰ Här pläderar Fogelklou indirekt för en större människosyn än den freudianska, som hon delvis ställde sig kritiskt vaksam till. Biografin är en bekännelse-skrift till den äkta religionen som frälsande psykologi – så väl mot en naturvetenskaplig livsåskådning som mot konventionell bokstavsreligiositet. Jag skulle vilja beskriva det idealet i ordet ”livscentrum”, en ständigt andligt vaken människa, öppen för ”livets egen logik” och ”livets egna associationsbanor”, beredd att lära nytt och omvärdera. Med Fogelklous ord kunde vi tala om en människa där ”otaliga kunskapstrådar löpa in för att flätas samman till en enhetlig vävnad av djup och mångskiftande livserfarenhet”.⁴³¹ Idealet är utmärkt men den suggestiva texten skapar en människa som ständigt går på själsliga övervarv.

Människosynen i biografin bärs av en tro att varje människa gömmer en gudsgnista inom sig, ett litet ljus som kan växa sig illuminerande om individens fria vilja öppnar sig för detta. Fogelklou talar uttryckligen om den ”fria viljan” och ”gnistan” i Birgitta: en gnista som ibland falnade, ibland blossade upp för att slutligen bli en ständig inre eld. Den livslånga utvecklingsförklaring som Fogelklou, metaforiskt så väl som berättelsedramatiskt spinner Birgittas livsbåge kring, predikar denna livs- människo- och gudsförståelse.⁴³² Budskapet lyder att de helgonlika idealen genom livslång kamp kan bli väsensverklighet. Avklätt sina teologiskt färgade begrepp konvergerar Fogelklous människosyn med Bergsons tankar om jagets, människans, förmåga till transcendens.⁴³³ För Bergson (senare utvecklat av Sartre) utgjorde denna människosyn, d.v.s. respekten för det principiellt fria subjektet, den ofrånkomliga grunden för biografins metodik och teori.

En tydlig historiesyn genomljuder hela biografin. Historien skapas av människor; individer kan bli ”mäktiga andar” som sätter djupa spår i historien. Med detta deklarerar Fogelklou det biografiska konceptets existentiella livsnödvändighet som ett intellektets och intuitionens projekt: en kombinerad form av vetande om och tro på människan.⁴³⁴ Med Fogelklous biografi skulle jag vilja markera en förskjutning i Birgittabiografins historiografi. Tidigare biografer hade återuppväckt ett biografiojekt. I *Birgitta* väcks ett biografisubjekt till liv.

Alldeles uppenbart står Emilia Fogelklou i sin civilisationskritiskt biografiska hållning i den emancipatorisk-humanistiska vetenskapsideologin. Emancipatorikerna delar pragmatikernas intresse för den existerande verkligheten och är beredda att ta ett socialt ansvar. Skillnaden ligger i värderingarna. De förra utgår från andra erfarenheter, radikala politiska uppfattningar och en forskning som har inslag av samhällsvetenskap. De ser sitt forskningsarbete som en del av – eller i samklang med – en mer eller mindre revolutionär praxis, som vill förändra samhället. För dem innebär god forskning en vision om en bättre värld och en stark vilja att blotta ideologin bakom skeendet.

⁴³⁰ Fogelklou, 1919, s. 110. Självvransakan och självkänedom återkommer så ofta i Fogelklous biografi att det verkar vara ett av hennes viktigaste kriterier för på djup religiositet. Se Fogelklou, 1919, t.ex. s. 43.

⁴³¹ Fogelklou, 1919, s. 43. Jfr Bergman Andrews, 1999, s. 132 där biografen skriver: ”Och Fogelklou påpekar att de stora nyskapare, som förlöst en väg av andligt liv, inte varit präster utan ’vanliga människor’: en judisk koherde (Amos), en italiensk köpman (Franciskus), en nordisk stormansfru (Birgitta), en tysk munk (Luther). Den inre kallelse de följt hade ingenting med ämbete att göra, det var ett inre tvång som skapats av en enhetssyn av en livsvärld där alla bär ansvar för varandra, oavsett ras eller kön; där allt ytterst är en enhet.”

⁴³² Fogelklou, 1919, t.ex. s. 47, 52, 54, 138, 230, 246, 248. Om kväkarengagemanget, se Bergman Andrew, 1999, s. 128, 228-233, 249-251, 349, 261.

⁴³³ Jag ser här ingen större diskrepans till den yngre Sartres syn på den existentiellistiska friheten, som han vidareutvecklade från både Bergson och Husserl, och där just transcendens utgör medvetandets konstitutiva struktur ur vilken Sartre härleder tanken om självets frihet. Collins, 1980, s. 14.

⁴³⁴ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 128.

Ambitionen är både kritisk och konstruktiv och kräver ett engagemang i denna världen.⁴³⁵ Birgittas inriktning är den samma som Emilia Fogelklous: samhällsväckelse.

Fogelklous biografi aktualiserar den feministteoretiska biografidiskursen. Framför allt Liz Stanleys resonemang kring det kalejdoskopiska närmelsesättet blir kritiskt relevant här. Stanley räknar in subjektiviteten i biografien. Hon bedömer biografens ”mind”, i social mening, så pass central för det epistemologiska resultatet att hon förordar en intellektuell självbiografisk redovisning i biografien för att härleda biografens förståelse och tolkning av den biograferade. Biografins process, och inte endast slutprodukt, inräknas som en analytisk-teoretisk faktor.⁴³⁶ Sanningsvärdet, enligt det feministiska arbetssättet, skulle således inte knytas enbart till materialinsamlingen.

Om en dylik redovisande självbiografisk medvetenhet hade ingått som en teoretiskt självklar faktor i Fogelklous biografi hade den epistemologiska kritiken kunnat om inte undvaras så åtminstone mildras. Hennes Birgittabild styrs i hög grad av utomvetenskapliga värderingar och av vetenskapsideal som inte involverar empirisk kritiskhet och falsifierbarhet.⁴³⁷ Reliabiliteten sviktar. Framställningen är partisk, delvis missvisande och i hög grad tendentiöst ensidig. Intuitionens och inlevelsens funktion som kompletteringsteknik för att skapa en sammanhållen själsbild av Birgitta kan starkt ifrågasättas.⁴³⁸ Biografens samhällspolitiska och moraliska värden smälter in i bilden av biografisubjektet. Hypotesen, självklart underförstådd, är att visa Birgittas enorma och förebildliga moderlighet. Allt som kan spolia denna utgångspremiss förkastas. Grundproblemet är inte själva värderingarna av karaktären. Det komplicerade är att värderingarna inte alltid utgår från bedömning av handlingar utan från en postulerad inre kvalitet som betraktas som en konstant. Hade hypotesen varit möjlig att underbygga empiriskt hade värdeomdömen inte behövt skämma biografien.⁴³⁹ Den biografiska undersökningen står bortom all intersubjektiv testbarhet eftersom den förutsätter en explicit kvinnosyn i en given emancipatoriskt laddad historiesituation. Tolkningen bygger på ett vetenskapsideal baserat på en metafysiskt laddad intuition och

⁴³⁵ Jfr Elzinga, 1989, s. 262-265. Ur detta perspektiv blir Fogelklous okritiskt tolkande hermeneutik och partstagande identifikation förstås ett problem eftersom hon inte företräder en progressiv vetenskaps-teoretisk hållning utan snarare etablerar vad Nybom kallar ”ett program av intuitiv förståelse och innerlig texttolkning, som vissa vardagshistoriker och andra gruppsspecifika historiker samt civilisationskritiker gjort sig till tolk för”. Jfr Nybom, ”Kulturvetenskapen som samhällets spegel”, 1989, s. 310. Men om vi återgår till Elzingas distinktiva begrepp traditionalister-pragmatiker och emancipatoriker blir bilden lite annorlunda. Pragmatikernas kritik av traditionalister, uttryckt i den s.k. kompensations- eller acceptansteori, avvärjs av emancipatorikerna. En okritiskt tolkande hermeneutik blir, enligt emancipatorikerna, en ren kompensationssteori, d.v.s. humaniora kommer att få enbart en terapeutisk funktion som ett motmedel eller ett avstressningsmedel mot alienationen i ett teknokratiskt och materialistiskt samhälle. Emancipatorikerna kräver ett aktivt utmanande av det teknokratiska samhällets grundläggande värderingar för att undvika att förstärka tendenserna till social lobotomering och schizofreni. Den kompensationssteoretiska terapifunktionen kan visserligen vara en delfunktion i Fogelklous självporträtt – såväl för henne själv som för kvinno-rörelsen – men det civilisationskritiska elementet är minst lika starkt.

⁴³⁶ Stanley, Liz, *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*, Manchester 1992. Stanley kallar ett materialinsamlade närmelsesätt för mikroskopiskt i motsats till det subjektivt redovisade och processuella kalejdoskopiska arbetssättet.

⁴³⁷ Det finns brister i källhanteringen hos Fogelklou. Hennes sätt att komplettera källornas tystnad är extremt ovetenskapligt. Tilliten till legenderna och revelationerna som källor måste ifrågasättas. Fogelklou var ändå inte historiker. Det bakgrundsmaterial, som hon hade till sitt förfogande, håller heller inte alltid för en nutida granskning. Källkritikens vetenskapliga utveckling bör därför beaktas. När man jämför *Birgitta* med t.ex. Westmans och Bergströms arbeten, ser man att hon läst noga och gallrat ännu noggrannare, men att hon ibland lutar sig för trofast mot den förstnämnda Jfr analysen ovan av Westmans *Birgitta-studier* 1911, samt Bergström, 1898.

⁴³⁸ Jfr Hermerén, 1972, s. 39ff.

⁴³⁹ Hermerén, 1972, s. 54-55.

en delaktighet i de kristna människovärden som impliceras i porträttet.⁴⁴⁰ Framställningen bygger på elliptiska slutledningar där vissa värdepremisser förutsätts. Fogelklou avvisar indirekt både det empiriska och normativa objektivitetsproblemet: hennes vetenskapssyn och kunskapsideal rör sig inom ett annat fält än det renodlat vetenskapliga. Att hon djupdyker in i det ovetbara underlättar inte ansatsen.⁴⁴¹

Kompletteringsmetoden aktualiseras som ett både narrativt och epistemologiskt problem i denna biografi. Madelénat ansåg att fylliga, suggestivt levande biografiberättelser bevisar kvalitet. Det biografiska slutresultatet är om inte alltid fiktion så åtminstone en berättelse byggd på gissningar. Den nyskapade verkligheten i biografien speglar, enligt Madelénat, historikerns förståelse, skribentens skicklighet och moralistens förmåga till genomträngning. I så fall skulle estetiskt suggestiv analys och livfull framställning uppväga brister i källkritik och metodisk stringens. De metodiska krav, som uppställdes för litteraturhistorien i 1950-talets polemik, var enligt Lars Lönnroth desamma som gällde för historikerna: kritisk prövning av källorna, klara problemställningar, noggrant underbyggda hypoteser samt en tydlig och klar terminologi.⁴⁴²

Avsikten med min avhandling är inte att göra en detaljerad källgranskning av biografierna, men några stickprov kan visa vad en alltför okritisk källhantering innebär för Birgittabilden. Detta gäller i synnerhet Fogelklous jämförelse mellan Birgittas barn- och ungdomstid, om vilken vi vet ytterst litet förutom det delvis stereotypa legendmaterialet. Samma sak gäller Fogelklous fokusering på Birgittas barmhärtiga moderlighet genom hennes upprättande av sjukstugor och omhändertagande av prostituerade, något som saknar källhistoriska belägg i den skala verksamheten framställs i denna text. Ulfs begravning, parets gemensamma klosterstiftelse och Birgittas ärvda ägodelar efter makens död är andra okällkritiskt hanterade detaljer. Birgittas tid i Alvastra, klosterbyggandet, orsaken till att hon lämnade Sverige utbroderas likaså med spekulationer som Fogelklou spinner alltför vida nät kring. Ytterligare bör man betrakta skildringen av relationen mellan Birgitta och dottern Karin med försiktig skepsis.⁴⁴³

Ett större problem i biografien är den okritiska användningen av legend- och kanonisationsmaterialet. Allt i revelationerna ses som kvarlevor i form av ett slags dagboksanteckningar. Fogelklou söker den stora syntetiska helheten. I de fall (ytterst sällan!) kritiska observationer artikuleras inför källorna föranleds kritiken av ett slags allmänt sunt förnuft, inte av kritiskhet mot källorna som sådana eller en vaksamhet inför tendensproblemen.⁴⁴⁴ Den kompetens som källkritiker obetingat gör anspråk på är

⁴⁴⁰ Hermerén konstaterar att man kan finna en forskares vetenskapsideal genom att analysera de kriterier som formuleras för bra, föredömlig eller respektabel vetenskaplighet beträffande problemval, problemformulering, datainsamling, databearbetning, hypotesprövning, metodik och teoribildning. Kompletterande kan man undersöka hur resultaten av forskningen presenteras. Hermerén, 1972, s. 57, 205. Beträffande det första är Fogelklous ansatser inte föredömliga i vanlig vetenskaplig mening. Beträffande den andra analysnivån, d.v.s. resultatpresentationen, är texten sin egen fånge i retorik och språkliga överdrifter.

⁴⁴¹ Hermerén, 1972, s. 178, 187ff. Man kan kritisera detta eftersom forskningen indirekt ”förser en politisk propagandacentral med ideologiskt användbara argument” om vi relaterar denna Birgittabild till samtidens kvinnosakskamp.

⁴⁴² Lönnroth, Lars, *Dagens Nyheter* 6.6.1959: ”Litteraturforskarens uppgifter” i en metodpolemik med Sven Stolpe.

⁴⁴³ Kapitlet om barndomen (där inga tillförlitliga källor om Birgitta finns) är problematiskt i sig. Fogelklou, 1919, s. 27-56, 84, 87-91, 94, 121-127 samt jämför dessa med Klockars, Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm 1976, s. 32-42, 109-118, 156-171 och Furuahagen Hans, *Furstinnan av Närke som blev heliga Birgitta*, Värnamo 1990, s. 61-84, 128-146 där källmaterialet är mer omfattande och källkritiken längre driven.

⁴⁴⁴ Fogelklou, 1919, t.ex. s. 22, 27, 29, 46, 62-63, 69.

att värdera historiska källor, destillera fram de säkra fakta som källorna tillåter, och konstruera ett samband mellan dessa fakta. Fogelklou är samlaren, inte källkritikern. Både det anekdotiska och legendmässiga flödar i texten, utgör ett slags ”fotspår av sanningen”, eller anses manifesteras en själslig sanning, som genom psykologisk-heuristisk inlevelse leder biografen fram till förståelsen. Den historiska sanningen är visserligen oftast fragmentarisk till sitt väsen, för fakta finns ju till enbart som fragment, men hur långt man bör driva källkritiken i en biografisk framställning är en fråga som varken Kirn, Romain, Edel, eller Nadel kan ge entydiga eller samstämmiga svar på.⁴⁴⁵

Behöver den biografiska metoden en överenskommelse kring vilka kompletteringstekniker som är föredömliga när källmaterialet är magert eller stoffet tigt? Läsningen av Fogelklous biografi väcker i alla fall behovet av en penetrerande diskussion. Här, om någonstans, ser vi svårigheten att förena den rika, nyansfulla texten och de mångfasetterade tolkningarna med historievetenskapliga krav.

3 Hjalmar Sundén: Från förkastat barn till profet med förhinder

3.1 Typ av biografi och biografisk teknik

Hjalmar Sundéns Birgittabiografi är den första metodkonsekventa och professionella religionspsykologiskt analyserande biografi, som har företagits utgående från Birgittas uppenbarelseliv.⁴⁴⁶ Biografen utkom till Birgittajubileet 1973⁴⁴⁷ under titeln *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud* och omfattar 230 sidor samt käll- och litteraturhänvisning. Texten är kapitelvis försedd med notapparat, som hänför sig till slutsidornas käll- och litteraturförteckning. Att Sundén koncentrerar sin analys kring relationers och krisers betydelse för Birgittas livsutveckling framgår tydligt redan ur innehållsförteckningen.⁴⁴⁸

Av de tre biografivarianterna inom det moderna biografiparadigmet, som Madelénat förde fram, ser vi i denna psykobiografi en kombination mellan en demytologiserande undersökning och en intuitiv tolkning. Den biografiska förståelseanalysen intar en autonom ställning i förhållande till fakta.⁴⁴⁹ Mytbegreppet är viktigt både i Leon Edels och Ira Bruce Nadels poetik. Distinktionen mellan ”mask-essens”, ”public myth”

⁴⁴⁵ En aspekt av dilemmat är, med Nadels ord ”The problem for biography is that readers accept facts literally, although their presentation is always figurative, that is, readers misinterpret the artistic ideal of coherence for the historical ideal of coherence for the historical ideal of objectivity”. Se vidare, Nadel, 1984, s. 107-194, samt Romain, 1948, s. 85-86, 117-119.

⁴⁴⁶ Tor Andræ gjorde en kvalitativ freudianskt grundad psykoanalytisk och religionspsykologisk analys av Birgitta 1926 men verket är ingen helbiografi utan helgonet används som ett exempel bland flera. Andræ, Tor, *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Stockholm 1926, s. 317-334, 350ff. I *Essäer*, Stockholm 1948, s. 81-95, återkommer Andræ till Birgitta.

⁴⁴⁷ År 1973 hade det förflutit 600 år sedan den heliga Birgitta avled i Rom.

⁴⁴⁸ Sundén, Hjalmar, *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud*, Stockholm 1973. Kapitelindelningen är åskådlig: 1. Har apokalyptiska idéer varit en förutsättning för Birgittas anspråk att få grunda en ny orden?, 2. Ormungens och hans moder, 3. En blick tillbaka (från barndomen till pilgrimsfärden till San Jago), 4. Pilgrimsfärden, 5. Ulfs död. Birgitta och magister Mathias, 6. Kallelsevisionen, 7. Från kallelsevisionen till Frågornas bok, 8. Frågornas bok, 9. Färden till Rom och de första åren där, 10. ”Komplexet Magnus”, 11. Pilgrimsfärden 1365-1367 och förhandlingarna med Urban V 1367-1370, 12. Biskop Alfons, 13. Färden till det Heliga landet, 14. Birgittas död, 15. Revelationerna som psykologiska dokument, 16. Ormungens moder som blev Kristi brud.

⁴⁴⁹ Madelénat, 1984, s. 61-74. Sundén, 1973, t.ex. s. 180-209, 212-215.

eller ”manifest myth” och ”life-myth” eller ”hidden personal myth” spelar en viktig roll i Sundéns biografiska tolkningsprocess. Han söker ”the figure under the carpet”, d.v.s. mönstret på mattans undersida som avslöjar den essentiella personligheten.⁴⁵⁰ Detta sökande utgör Sundéns genomgående metodiska teknik. Kontextualiseringen sker genom rationella förklaringsmodeller, främst av psykologisk och sociologisk art.⁴⁵¹

I Sundéns biografiska närmelsesätt finns drag av både Edels och Nadels biografipoetik. Genom att närläsa den biograferades egna texter som om de vore drömmar och fantasier ur det undermedvetna kan en djupare psykisk verklighet upptäckas och rekonstrueras, menar Edel. Som metod föreslår han ett insjunkande i de litterära texterna tills återkommande tänkesätt, mönster och bilder kan igenkännas. Dessa mönster bör helst tolkas psykoanalytiskt.⁴⁵² Den grundläggande synen på referentialitetens nödvändighet i biografisk forskning förenar Sundén med Edels uppmaning till en tydlig gräns mot fiktionen. Konstruktionen och det litterära utförandet däremot följer av tolkningen och berör inte själva sanningsvärdet. Sanningsvärdet ligger i biografens intention, inte i den språkliga utformningen.⁴⁵³ Enligt Edels definition är biografien en form av historia som är beroende av hjälpvetenskaperna psykologi och sociologi. Hans ideal består av en förening av dokumentärbiografins reliabilitet och ett levande personporträtt. Tolkningen skall presenteras utan omfattande citat eller alltför strikt kronologi i enlighet med biografens vision. Citaten atomiserar däremot Sundéns biografiska berättelse. Sundéns kombination av en diakronisk (tidslinjär) och en synkronisk (känslocyklisk) tolkningslinje i biografien gör att hans biografi kan analyseras enligt Park Honans eller Ira Bruce Nadels poetik som utgår från språkmodeller.⁴⁵⁴ Den horistonella berättelsen har ”history at its major metaphor”. Den andra berättelsestrukturen är cirkulär och bygger på omtagning och ersättning ”with myth at its major metaphor”. Den referentiella textnivån, som pekar mot fakta, kan då förenas med den textnivå som innefattar biografens föreställningar, sammanfattar Inger Larsson.⁴⁵⁵ Sundén är sparsam med metaforer men hans analys, biografins synkroniska känslstruktur, bygger på en metametafor, d.v.s. ormungens moder som symboliskt står för horkonan. Nadel ser biografien som ett symboliskt språkbygge och dekonstruerar distinktionen mellan den objektiva och den subjektiva biografien genom en markant åtskillnad mellan fakta och återgivningen av fakta. Nadel kallar resultatet *authorized fictions*, vilket är en lämplig biografikategori när det gäller Sundén. Faktualitetens funktion ses som ett element i kompositionen. Biografens sinne för sammanhang, tolkning, meningsskapande och ordning betonas som väsentligt.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Edel, 1984, s. 153-159. I den offentliga myten ingår det offentliga uppträdandet, utseende, attityder och hållningar. Den dolda livsmyten kan skönjas när man låter den offentliga myten möta det psykologiska materialet. Larsson framhåller här hur influerad Edel är här av Sainte-Beuves biografiska metod. Termen ”the figure under the carpet” härstammar från Sainte-Beuve. Larsson, 2003, s. 17. Sundén, 1973, s. 18, 30f, 35, 37-38, 182, 187-195, 203-209, 212-215.

⁴⁵¹ Ellis, David, *Literary Lives. Biography and the Search for understanding*, Edinburgh UP, 2000. Ellis utveckling av Edels biografipoetik återges här genom Larsson, 2003, s. 18-19. Sundén, 1973, t.ex. s. 21ff, 34-39, 76-89.

⁴⁵² Edel, 1984, s. 159ff.

⁴⁵³ Edel, 1984, s. 13-15, 192-196. I inledningskapitlet definierar Edel sin syn på den ideala biografien. Larsson summerar att Edel, trots friheten i formen, öppenheten för olika litterära tekniker och betonandet av biografins konstnärliga värde, ändå sätter en tydlig gräns mot fiktionen. Det som skiljer Edels syn på det biografiska konstnärskapet från ett fiktionsförfattarskap är troheten mot fakta. Larsson, 2003, s. 16.

⁴⁵⁴ Honan, Park, *Authors' Lives: on Literary Biography and the Art of Language*, New York 1990, s. 26ff.

⁴⁵⁵ Nadel, 1984, s. 169-170. I Larsson, 2003, finns en klagörande resumé av detta som jag följer här. Tzvetan Todorov talar om denna dubbla struktur som ”narratives of contiguity” respektive ”narratives of substitution”. Sundén, 1973, t.ex. s. 18-26.

⁴⁵⁶ Nadel, 1984, s.viii samt s. 155-157. Sundén 1973, t.ex. s. 35-39, 46-51, 212-216.

Sundén biograferar i den dramatisk-expressiva stilen kombinerad med ett interpretativt analytiskt grepp. Författaren deltar frekvent i jagform. Birgittas känslor framställs ofta i presensform, men lika ofta tar biografen ett steg åt sidan och träder in i analytikerns roll, eller för att tala med Nadel: han blir den Vergilius som leder läsarens Dante in i den biograferades tankevärld. Båda dessa narrationsgrepp är sammanvävda, väger ganska lika vid en bedömning. Man kan ändå säga att det dramatiskt expressiva är biografins ytnarrativa grepp medan interpretationen är biografins avsikt. Sundén uppträder ofta som Birgittas ”advokat” gentemot tidigare författare eller allmänspridda missuppfattningar om henne, som enligt hans åsikt behöver korrigeras.⁴⁵⁷

Den akademiskt objektiva stilen är skenbar i Sundéns biografi om vi inte uppfattar det psykoanalytiska greppet i sig som avståndsskapande. Boken innehåller visserligen avsnitt med referat av historiska fakta och psykologisk sakkunskap, men författaren strävar inte till att eliminera sitt jag ur texten. Han försöker inte heller p.g.a. historiskt avstånd etablera en distans mellan sig och det skildrade subjektet.⁴⁵⁸ Däremot upprättas ett avstånd genom biografens vetenskapliga skolning och hans roll som psykoanalytiker. Trots det skenbart externa greppet och alla frågetecken blir tolkningen en inifrånförståelse som ibland presenteras allvetande på basis av psykologiska generaliseringar.⁴⁵⁹

I biografen över Birgitta debatterar Sundén frejdigt med snart sagt alla dessförinnan verksamma Birgittaforskare och biografer. Men det råder en tydlig skillnad mellan de personer han polemiserar emot. De flesta får enbart knappa kommentarer när han vill nyansera bilden av Birgitta genom sina psykologiska tolkningsraster. Ärendet gäller oftast mindre detaljer i Birgittas liv. Här handlar det om en fördjupad förståelse, sällan om historiska omtolkningar genom nykunskap.⁴⁶⁰

Enligt Gunnar Erikssons schema över olika biografivarianter är Sundéns biografi lätt igenkännbar som en psykobiografi. I en psykobiografi intresserar författaren sig för trenderna i sitt subjekts liv; han försöker kombinera det externa, retrospektiva i ett liv med det interna, dolda livet. Psykoanalysen, som gör anspråk på att belysa det inre mörker som ligger under den aktiva medvetandenivån, utgör Sundéns utgångspunkt för studiet av Birgittas liv.⁴⁶¹ Analysmaterialet är hennes egna skrifter. I första hand baserar

⁴⁵⁷ Nadel, 1984, s. 170-172 samt Sundén, 1973, s. 20-21, 26, 29, 32, 36-39, 43, 52-65, 68-70, 76-79, 115, 119, 120, 125-133, 155, 166-169, 180-211, 218-219, 228-229.

⁴⁵⁸ Sundén, 1973, t.ex. s. 114-133.

⁴⁵⁹ Madelénats schema för biografens berättarhållning, tidsbehandling och syntax skiljer mellan det interna, det externa och det allvetande berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att glida över i självbiografi. I den externt komponerade biografen löper biografen faran att börja argumentera med materialet och stryper berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Madelénat, s. 149ff. I viss mån utkonkurreras huvudpersonen av den psykoanalytiska tolkningen i sig även om Sundén inte uppträder som allvetare utan medger det hypotetiska och markerar gränserna mellan fakta och fiktion/tolkning. Han argumenterar också ideligen med materialet. Sundén, 1973, t.ex. s. 36-39, 49-50, 205, 207, 213. Tolkningarna anslår emellanåt en allvetande ton, t.ex. s. 23, 208, 214, 219. Ingemar Nilsson vände sig ju skarpt mot uppfattningen att man kan harmonisera en människa eller finna en enhetlig förklaringsmodell. Han och Bärmark värjde sig mot myten att varje människa har en framsida och en baksida, som biografen skulle kunna avslöja. Bibehållandet av motsägelsefullhet och spänningar inom subjektet är eftersträvansvärt i en biografi: ”människan bakom masken bär också en mask.” Nilsson ansåg att biografen bör skrivas utan användande av fackpsykologisk terminologi. Man blir lätt låst vid en teori om man använder dess terminologi och det kan vara svårt att efterhand pröva alternativa tolkningar. Den förståelse man eftersträvar av personen kan aldrig ersättas av psykologiska teorier. Begrepp och modeller från psykologin skall tjänstgöra som byggnadsställningar som avlägsnas sedan väl huset byggs.

⁴⁶⁰ Sundén, 1973, s. 13-16, 22, 29, 32, 34-36, 42, 46-48, 52, 55-58, 60, 64, 66-68, 87, 93, 101-105, 117-119, 123-125, 131-137, 148-150, 153, 160-167, 184-186, 196, 215, 218.

⁴⁶¹ Sundén, 1973, ”Förord”.

Sundén sig på C.G. Jung och Sigmund Freud, men även andra internationellt kända psykoanalytikere och forskarens rön tas i betraktande vid hans specialstudium. Sundéns egen rollteori utgör det teoretiska underlaget för tolkningen.⁴⁶² Gunnar Eriksson gjorde invändningar mot psykobiografin och efterlyste den existentiella biografin, som han bedömde som en sällsynt variant.⁴⁶³ Sundéns biografi över Birgitta har vissa likheter med den existentiella biografin. Biografin vill komma underfund med hurudan Birgitta var i sitt personliga liv, vilken moralisk hållning hon hade, vilka hennes innersta drivkrafter var och vad det var som gjorde just hennes liv meningsfullt. Eftersom Sundén inte arbetar slaviskt konsekvent efter en enda psykoanalytisk förklaringsmodell, utan tvärtom inflickar olika psykoanalytikere insikter, kan man tala om en dragning till den existentiella biografitypen hos honom. Däremot (vilket är ett meningsbärande kriterium i den existentiella biografin) utvidgar han inte insikterna om Birgittas själsliv till att gälla kunskap i generell mening om människolivet som sådant – i fall vi inte utgår från att hans psykoanalytiska teorier i sig implicerar en existentiellt allmängiltig bevisföring av relevans för alla människor men i andra livssammanhang. Orsaksfrågorna är viktiga, både när det gäller Birgittas konkreta liv och i hennes andliga utveckling. Hennes undermedvetna stratifieras efter jungianska analyser. Sundén tillmäter ”Frågornas bok” en avgörande betydelse för Birgittas uppgörelse med sin *animus*. Processen frigjorde henne att ta emot kallelsen.⁴⁶⁴

Eva Österberg definierade antibiografin och den tolkande biografin som motsats till en faktsamlade biografi där ingen röd tråd spinns genom livskontexten och den biografiska texten. Hos Sundén möter vi uttryckligen en livshistoria, fokuserad kring brytningspunkter, och inte enbart en addition av händelserna i den biograferades liv. Men biografin bär även antibiografiska drag. Författaren utgår från människan som fragmentiserad, undflyende och ologisk och låter insikten få följd för den biografiska formen. Biografin söker identifiera de djupgående brytpunkter som kom att styra den biograferades liv. Räckvidden för tolkningen bestäms av tidens biografiska konventioner. Av Jarricks fyra motiveringar för biografin igenkänns företrädesvis den existentiellistiska.⁴⁶⁵

⁴⁶² Se närmast ovanstående noter samt Eriksson, 1985, s. 2-3, Nadel, 1984, s. 186-187 och ytterligare Sundén, 1973, s. 22, 30, 52-53, 78-79, 81, 181, 199, 205-215, 228. Två år innan Birgittabiografin utkom prövade Sundén sin rolltolkning på Birgitta i en studie med titeln *Die Persönlichkeit der heiligen Birgitta. Versuch einer "rollenpsychologischen" Untersuchung*, Uppsala 1971. Samma år utkom också en religionspsykologisk studie över Teresa av Avila: *Teresa från Avila och religionspsykologien*.

⁴⁶³ Eriksson, 1985, s. 2-3.

⁴⁶⁴ Sundén, 1973, s. 22, 27-39, 66-89, 81, 186-188, 205-206, 212-230, Eriksson, 1985, s. 2-4 Det verk av C-G Jung som aktualiseras här är främst *Jaget och det omedvetna*, Stockholm 1967. Psykobiograferna kan i bästa fall med sina psykologiska aspekter ge uppslag för fortsatt textkritiskt arbete när det gäller Birgittaforskningen. Det är därför av intresse att påpeka att Sundén i en av sina djupanalyser faktiskt når fram till samma resultat som textkritiska forskare. Så förhåller det sig t.ex. med Sundéns resonemang kring identifieringen av munken i ”Frågornas bok”. Han konstaterar att munken inte skall sökas som en person i Birgittas omgivning så som man har gjort tidigare inom forskningen. Munken är Birgittas ”animus”, vilket i praktiken betyder att de frågor som ställs är hennes egna. Den brittiska forskaren Bridget Morris har i sin doktorsavhandling om ”Frågornas bok” studerat dessa texter enligt textkritisk metod. Hon kommer fram till samma slutsats som Sundén: den frågvisse, och något obehaglige munken, är Birgitta själv. Sundén, 1973, s. 76-90, Morris, Bridget, ”The Monk-on-the-ladder in The Book V of St. Birgitta’s Revelaciones”, *Kyrkohistorisk Tidskrift* 1982.

⁴⁶⁵ Österberg, 1996, s. 326-330, Sundén, 1973, s. 35, 38, 50, 52ff, 92, 219 samt Jarrick, 1992, s. 182. Den existentiellistiska motiveringen bygger bl.a. på Sartres argument om att ge ”exempel på historiens utrymme för fria handlingsval”. Sartre accentuerade ju individens rörelsemöjligheter inom de politisk-historiska restriktionerna. Birgittas restriktion är av psykisk art, men Sundén visar på frihet och spelutrymme inom den enskildes psykohistoriska bundenhet och på möjligheten till en slutlig förlösning. Sundén, 1973, s. 229.

Ett försök att följa Hayden Whites schema skulle ge både romansen och tragedin som narrativ genre. Dessa fyra narrativa strukturer hör, enligt White, ihop med sina särskilda förklaringsmönster och grundhållningar. Han iakttog en tendens till strukturell överensstämmelse mellan deras estetiska, epistemologiska, ideologiska eller etiska val. Hos Sundén hittar jag tre förklaringsmönster: det idiografiska, det organistiska och det kontextualistiska. Den mekanistiska förklaringsmodellen saknas däremot helt. Mönstren faller i sin tur tillbaka på samtliga grundhållningar som uppträder växelvis hos Sundén: anarki, konservatism, radikalism och liberalism beroende på om begreppen definieras politiskt, religiöst eller etisk-moraliskt.⁴⁶⁶ I Paul Murray Kendalls och James L. Cliffords biografivarianter längs en objektiv-subjektiv skala inplaceras sig Sundéns biografi som en *fictionalized, interpretative* eller en *narrative biography*.⁴⁶⁷ Det fiktionella jämför jag då inte med ren fantasi utan med en långt driven tolerans för narrativa kompletteringsmetoder i textkonstruktionen.

Teoretiskt arbetar Sundén främst efter C.G. Jungs psykologiska schema. Jungska begrepp som "anima", "animus", "arketyper", "mandala", "självet" och "skuggan" förekommer allmänt i resonemangen. Punktvisa, freudianskt laddade, analyser företas ställvis.⁴⁶⁸ Analysen av den fabelaktiga uppenbarelsen om "Ormungen och hans mor", *Rev. VI:32*, genomsyrar hela biografien.⁴⁶⁹ Sundén hävdar att Birgittas "nya liv" började efter uppgörelsen med "skuggan".⁴⁷⁰ Även "Frågornas bok" tillmäts en avgörande betydelse i Birgittas utveckling. Sundén anser att texten skildrar Birgittas uppgörelse med sin "animus" och involverar hennes frigörelse från magister Mathias. Men den sundénska analysen håller sig inte enbart inom den själsliga sfären: den får även en empirisk följd. Sundén vill revidera tidigare textkritiska arbeten genom att söka den kontextuella förbindelsen mellan uppenbarelsen och drömskeendets logik. I motsats till Birger Bergh, som förklarar den kontextuella förbindelsen mellan *revelaciones* och *interrogaciones* med att Birgitta inskjutit en ny uppenbarelse (efter beskedet om att munken inte alls dött så som det förutsades i uppenbarelsen), menar Sundén att det fördröjande som omtalas i texten handlar om klostergrundandet och planerna som hade gäckats. Förståelsen av sammanhangen och tidsföljden i Birgittas liv skulle därmed bli en helt annan i Sundéns biografiska tolkning.⁴⁷¹

Sundén tar inte drömydningen helt ur luften eller enbart ur Jungs lära om självet och det kollektiva undermedvetna. Antagandet baserar sig på en självständigt utbyggd psykoanalytisk teori utifrån den vetenskapliga diskussion, som förts bland historiker. Frågan har gällt huruvida Birgittas klosterregel, Salvatorsregeln, tillkom före eller efter kungaparets donation av den 1 maj 1346. Sundén ingriper i Birgitta Klockars och Elias Wesséns resonemang och ansluter sig till Wesséns teori. Tolkningen understöder hans egna studier om den psykologiska förändringen inom Birgitta som "Frågornas bok", enligt Sundén, är ett litterärt uttryck för. Till detta tillägger han att regeln kan ha varit ett

⁴⁶⁶ White, Hayden, 1990, "Introduction" samt White, "Interpretation in History", 1987, s. 51-80.

⁴⁶⁷ Kendall, 1985, s. 126-134 och Clifford, 1970, kap. "Form-Types of Biography". Sundén, 1973, s. 37f, 49-51, 124-125, 152-153.

⁴⁶⁸ Sundén, 1973, t.ex. s. 30, 78-89, 46-52, 146-156. Också amerikanska filosofi- och socialpsykologer, som t.ex. G.H. Mead, syns ha influerat Sundén.

⁴⁶⁹ Uppslaget till metahypotes är inte Sundéns eget. Tanken framlades på 1960-talet av teol.stud Karin Bergqvist. Idén förverkligades sedan genom en analys av Sundéns student, Thure Eriksson, och framlades vid ett proseminarium vid Uppsala universitet 26.2 1967. Sundén, 1973, s. 233.

⁴⁷⁰ Sundén, 1973, s. 18-26, 80-82.

⁴⁷¹ Sundén, 1973, s. 76-89 samt *Revelaciones celestes*, Book V (Liber Questionum), ed. by Birger Bergh, Uppsala 1971, s. 32,89. I sv. övers., Lundén, Trygve, *Himmelska uppenbarelsen*, band 2, bok 5, s. 253ff.

viktigt moment i de apokalyptiska förväntningar som magister Mathias och Birgitta ägnade sig åt.⁴⁷²

Sundén ger synbarligen den analytiska psykologin lika stort bevisvärde som t.ex. textkritisk och källkritisk forskning:

Till källkritiska överväganden måste i detta fall fogas något slags skattning av det psykologiska underlaget för Birgittas religiösa liv då hon erhöll visionen, och åtminstone ett försök att rekonstruera visionen som psykologisk verklighet måste företagas.⁴⁷³

Beträffande källorna lyckas Sundén hålla sig närmast kliniskt fri från påverkan av legendmaterialet. Han skapar sin egen biografiska profil nästan utan hänvisningar till *Acta*. Birgittas egna skrifter är huvudkällan. I stort sett följer han Lundéns översättning, men nyttjar även textkritiska utgåvor, i synnerhet Berghs utgåva av bok V. Det nyskapande i Sundéns Birgittastudie består, som redan antytts, i att han med ett jungianskt teoriscema skapar nya sammanhang ur de olika uppenbarelserna. Följaktligen får vi en delvis ny kronologi i Birgittas liv och skriftställer. Genomgången av Birgittas texter om Magnus Eriksson är ett av de främsta exemplen på Sundéns arbete med revelationerna.⁴⁷⁴

Det problematiska med Sundéns biografi ligger inte på det teoretiska planet. De jungianska och freudianska analyserna är professionellt gjorda. Metoderna däremot vållar diskussion. Sundén har en vana (ovana) att slänga ut en hypotes, som utan vetenskapligt tillförlitlig bevisföring antingen omedelbart eller senare oförmärkt under skrivandets gång förvandlas till en fastslagen tes. Tesen utgör i sin tur utgångspunkt för nästa kapitelns hypotetiska resonemang. Sundén konkluderar därefter sitt resultat ur ackumuleringen av alla dessa hypoteser och teser. De flesta låter sig inte falsifieras. Ofta gäller det detaljer, men även de stora hypoteserna om ”de fyra komplexen” och utgångspunkten i apokalyptiska idéer görs till teser enligt en heuristisk och okällkritisk metod. Biografen blir hermetisk; den låser sig runt sin egen metodiska axel och hemlighet.⁴⁷⁵ En förklaring kunde vara att den bergsonska tankevärlden tränger in i analyserna som ett osynligt men genomsyrande perceptionsmönster. Vi kunde tala om en hermeneutisk psykoanalys där intuitionen står över den historiska källkritiken.⁴⁷⁶

Den hypotetiska karaktären i biografen märks genom fraser som ”jag antar”, ”jag håller för troligt”, ”det är sannolikt”, ”vi kan tänka oss”, ”det är frestande att fantisera”, ”kanske”, ”troligen”, ”antagligen”, ”vi rör oss här med gissningar”, ”sannolikt”, ”enligt min mening”, ”man kan rentav hävda”, och liknande uttryck som glider undan all kontrollbarhet. Dessa typer av vaga uttryck uppträder 271 gånger på bokens

⁴⁷² Sundén, 1973, s. 218-219. Jfr med Klockars, 1976, s. 156-163.

⁴⁷³ Sundén, 1973, s. 52.

⁴⁷⁴ Sundén 1973, s. 114-133. Sundén lägger stor vikt vid sin nya omdatering av Birgittas klosterplaner. Han hävdar att schismen med kungahuset ledde till en brytning mellan Birgitta och kungaparet så tidigt som på 1340-talet. Han rekonstruerar ett tänkbart förlopp i denna relation på basen av hur han rekonstruerat Birgittas andliga utveckling.

⁴⁷⁵ Med detta påstår jag inte att Sundén behöver ha helt fel i sin psykoanalys av Birgitta; teorin är fascinerande och syns ställvis sannolik. Den har dessutom fortsatt att inspirera textforskare och vid det Birgittaseminarium i Mariager där jag själv deltog 1991 vållade Sundéns bok fortfarande livlig debatt, mer än någon annan biografi över det svenska helgonet. Problemet är att flera av Sundéns tolkningar inte förankras i källkritiskt granskade fakta och emellanåt uppträder i stark opposition mot annan, historievetenskapligt grundad, forskning. Sundén, 1973, s. 11-14, 16, 22-24, 48, 55, 61, 64, 68, 70, 75-79, 80, 82, 91, 132, 160, 200, 203, 218-203, 218-219, 221.

⁴⁷⁶ Jfr Collins, 1980, s. 11ff, där kärnan i Bergsons biografisyn presenteras.

sammanlagt 229 sidor. Mängden är avsevärd även om det är förtjänstfullt att osäkerheten redovisas.⁴⁷⁷ Resonemang av typen ”om vi antar att det är så här, så...” eller ”om det kanske är så att, så...” förekommer med nästan lika hög frekvens som alla dessa ”kanske” och ”troligen”-uttryck.⁴⁷⁸ Sundéns narrativa teknik är dessutom mycket retoriskt: han lämnar frågorna öppna och obesvarade i texten på ett sådant sätt att effekten blir det dramatiska påståendets.⁴⁷⁹

Huvudproblemet i Sundéns källhantering hänger samman med inkonsekvensens otillförlitlighet. I flera fall läser han in vad han behöver för sitt eget kontextuella perspektiv ur allmänt hållna revelationer, d.v.s. texter som tillåter olika tolkningar. Därefter placerar han in dem i skiftande sammanhang som betydelseförstärkande och bevisförande element. Sundén använder de texter som stöder hans hypotes.⁴⁸⁰

Nonchalansen gentemot faktiska källor, och inkonsekvensen i användandet av historiska källor, är uppenbar hos Sundén. Han tvekar inte att okritiskt överta andra forskares, i synnerhet biografers, Birgittabilder som mustiga inslag i sin egen text.⁴⁸¹ Han förenklar sitt eget arbete genom att dra ut det intressantaste ur tidigare biografiska arbeten och foga ihop delarna. Egna källkritiska studier saknas helt, om vi frågar den hermeneutiskt grundade psykoanalysen. Biografen är främst en religionsvetenskaplig prövning av vissa teories giltighet på Birgitta. En sådan synvinkel torde vara genomförbar och funktionellt konstruktiv först när en tillräckligt stor faktamängd har ackumulerats genom noggrann forskning, antingen genom andras insatser eller egen. Sundén vinklar andras sammanställningar av gedigen källforskning, bryter sönder deras hypoteser utan att själv arbeta på samma vetenskapliga villkor.⁴⁸²

Sundén använder en hermeneutisk forskningsmetod som visar likheter med Derridas dekonstruerande idé. Den biografiska bilden tecknas efter läsning och djuppsykologisk omtolkning av Birgittas revelationer. I sin textanalys söker han efter interna motsägelser mellan textens yt- och djupplan.⁴⁸³

Indirekt skildring av föränderlig karaktär är det genomgående biografiska greppet hos Sundén. Dubbelkaraktäristiken är närmast obefintlig. Biografen försöker inringa Birgittas olika ”jag”-uttryck för att foga dem till ett förståelsefullt helt: ett ”real me”. ”Unbefangenheit” hos biografen och distansen till subjektets egna texter gör Sundén till Birgittas första moderna biograf.⁴⁸⁴ Den hildebrandska ”klimatväxlingen” i Birgittabiografieras historiografi kommer först 1973.

Förutom den övergripande metametaforen, ormungens moder, förekommer troper inte nämnvärt i biografen.⁴⁸⁵ Hos Sundén finner vi enbart Romaines förstöringsglasmetsod, historikernas kikarsikte används aldrig. Hans levnadsteckning fyller flera av de nadelska kriterierna för en modern biografi genom skildringen av en karaktär i utveckling, en person med flere jag som biografen ändå lyckas förena in under en livsbåge

⁴⁷⁷ Sundén, 1973, s. 27-39, 48-51, 67-75, 82-89, 95-107, 137-145, 159-163, 212-223.

⁴⁷⁸ Sundén, 1973, s. 12, 15, 23, 37, 50, 53, 67, 74, 105, 207, 219.

⁴⁷⁹ Sundén, 1973, s. 29, 37-39, 40-44, 53, 58, 66, 98, 140, 148, 207, 225.

⁴⁸⁰ Sundén, 1973, s. 114-134.

⁴⁸¹ Sundén, 1973, s. 39, 98, 148, 165.

⁴⁸² Sundén, 1973, s. 13, 15-16, 22, 29, 32, 34, 36, 42, 46, 48, 52, 55-58, 60, 87, 93, 117-119, 123, 131, 150, 160, 164-165, 167, 193-196, 207-208, 215, 218, 223, 222-225. Jfr Klockars, 1976, s. 85-93, 118-134.

⁴⁸³ Vikström, Björn, *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens*, Lund 2005, s. 106f. Sundén, 1973, s. 18-25, 30, 32-39, 51, 55, 64, 70, 75, 79-82, 91, 160, 200-211, 215, 221.

⁴⁸⁴ I viss mån kunde man saga detsamma om Schmid, men den moderna biografins människosyn framträder inte hos henne som brustna illusioner eller i en tolkning enligt psykoanalytiska mönster.

⁴⁸⁵ Romain, 1948, s. 103ff, Nadel, 1984, s. 159ff.

och ett begripligt psykoanalytiskt inre mönster utan att eliminera den psykologiska spänningen i biografisubjektet. Sundén är Birgittas första metodmedvetna psykobiograf.

3.2 Birgittabild

Sundén använder inga egna epitet när han beskriver Birgitta. Ett fåtal gånger kallar han henne ”Kristi partner”, ”Kristi brud”, ”profet” och ”evangelist”. Andra karaktäristika är ”förfädd dam”, ”åtråvärd maka” och ”härskarinna”. På ett ställe i texten skriver han att Birgitta var eidetiker och på ett annat ställe framhåller han att hon inte var neurotisk. I de få fall där han ger Birgitta epitet utgår han från sin rollteori och poängterar Birgittas inre slitningar mellan olika roller när hon börjar ana sin kallelse. Karaktärstecknande adjektiv är lika sparsamt förekommande i biografien. Några av dem är: stolt, ödmjuk, luttrad, outtröttlig, har en älsklig sida men är också laddad med latent aggressiva impulser. Hon har en asketisk-teologisk personlighetsorganisation och är perfektionistisk.⁴⁸⁶ Analysblottläggandet av dessa egenskaper härrör ur mor-dotterrelationen. Fadersbilden ingår inte i det psykoanalytiska skuggschemat.⁴⁸⁷ Moderns avvisande, och tidiga död, skapar Birgitta:

När en mor dör från ett icke fullvuxet barn betyder detta att den vardande personligheten betövas en central roll och att en annan sådan måste träda in i den förlorade rollens ställe. I Birgittas fall kom rollen ”Kristus” att inta modersrollens plats, men som vi skall se kan detta ha skett redan före moderns död. Kristus kan ha uppträtt som tröstare i situationer, då hon känt sig tillbakastött och ”förfäddad” av modern.⁴⁸⁸

Den fosterländska och profet- och kallelsemystiska Birgittabilden lever kvar i reminiscenser i denna biografi. Sundén framhåller Birgittas ”storsvenska sinne”. Han betonar att Birgitta, om hon hade mött den nyplatoniska oändlighetsmystiken, skulle ha tagit avstånd från den som obegriplig, passiv och ett förakt mot Kristi lidande och hans efterföljansvärda gärningar. Vi känner igen den söderblomska distinktionen. I princip är den kanske korrekt inställd visavis Birgittas handlingsinriktade profetkallelse.⁴⁸⁹

Sundén är sparsam med beskrivningarna av Birgitta; han djupanalyserar i stället. Strödda karaktäristika förekommer ändå i texten. Stolthet, härsklustnad och maktfullkomlighet är några av dem. Samtliga florerar i Birgittabiografierna som grunddrag i

⁴⁸⁶ Om rollkonflikternas betydelse för Birgitta, se Sundén, 1973, s. 29, 33-34, 52-55, 59, 169-177, 220, 224.

⁴⁸⁷ Sundén, 1973, t.ex. s. 30f.

⁴⁸⁸ Sundén, 1973, s. 30. På tal om ”rollen” är det viktigt att påminna om att Sundén inte religionspsykologiskt betraktar det religiösa rollspelet som infantilism eller illusion, d.v.s. psykiska reminiscenser från barndomen eller enkla regressioner. Hans genomgående tanke handlar om rollen som en relation till helheten i tillvaron, totaliteten. Detta innebär att fastän all varseblivning beror av upplevelarens eget referenssystem i varje aktuellt ögonblick så kan det varseblivna upplevas som en partner, även om ingen mänsklig varelse finns i närheten, just genom definitionen av religionen som den enskildes förhållningssätt till livets helhet. Sundén, Hjalmar, *Människan och religionen*, Stockholm 1961, s. 41ff.

⁴⁸⁹ Sundén talar om ”Birgittas storsvenska tänkesätt” som ett dominerande och predisponerande drag. Denna fokusering på ”den storsvenska” Birgitta, till skillnad från ”den fosterländska Birgitta” som dominerade den biografiska bilden fram till unionsupplösningen, har en viss förankring i källorna. Birgittas Skånepolitik var entydig: denna del tillhörde Sverige, havet var den naturliga gränsen och Sverige definierades från ”Österland till Öresund”. Se *Relaciones extranagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 73, sv. övers. *Himmelska upp.* band 4, bif.upp. 73, s. 171. Samma uppfattning möter också i det *Fornsvenska legendariet*. Jfr Schmid, 1940, s. 73, 82.

Birgittas psyke.⁴⁹⁰ Sundén prioriterar ändå en annan nyans: *harm* över människornas otro, ogudaktighet och otacksamhet drev henne att skriva skarpa predikotexter och visionära skällsbrev. Denna harm (och inte en härsken grundpersonlighet), är enligt honom, Birgittas innersta drivkraft och patos.⁴⁹¹

Rollteorin bildar underlaget för den psykologisk-biografiska förståelsen av Birgittas andliga och världsligt sociala roller. Sundén tolkar hennes personlighet ur revelationstexterna enligt vad dessa har att berätta om hennes relation till magister Mathias, Magnus Eriksson, sonen Karl och biskop Alfons av Jaen. Relationerna är, enligt Sundén, om inte öppet så i varje fall dunkelt erotiska.⁴⁹² Om vi bortser från en eventuell erotisk insinuation i Henrik Schücks tolkning av änkesorgen som hallucinationsframkallande så möter vi hos Sundén första gången sexualiteten som genomgående analytisk tolkningskategori i Birgittabiografiernas historiografi.

Redan i underrubriken till sin biografi presenterar Sundén den Birgittabild som kommer att analyseras fram i boken: "Ormungens mor som blev Kristi brud". Han startar sin biografiska upptäcktsfärd ur revelationen om ormungen. Djurfabeln, som gett flera forskare huvudbry, återfinns i *Rev. VI: 32*.⁴⁹³ Uppenbarelsen ingår i en kortare version i den birgittinnorska versionen. Forskarna har främst intresserat sig för personidentifieringen i denna text. Det ansågs länge att ormungen och hans mor kom från den mecklenburgska furstefamiljen. Ormen skulle då vara hertig Albrekt d.ä. och ormhonan Magnus Eriksson syster, Eufemia. Senare identifierades ormhonan med hertiginnan Ingeborg, Magnus Erikssons mor, ormhanen med Knut Posse och ormungen med en av deras söner, antingen Håkan eller Knut.⁴⁹⁴ Sundén läser in helt andra personer i fabeln. Han hävdar att texten är en projektion av Birgitta själv i ett livsskede när hon tampas med inre skuld känslor över det liv hon levde innan hon blev Kristi brud. Birgittas explosiva hätskhet i texten skulle ha laddats upp efter ett möte mellan henne och Håkan där kungasonen frågade spydigt: "Och ska dina söner bli kungar och vi berövas rätten till riket?" Harmen jäste i hennes undermedvetna och krevade i den projektion som, enligt Sundén, speglar sig i fabeln.⁴⁹⁵ Följaktligen läser han in Birgittas tidigare maktambitioner och dolda själsvändor i fabeln. Birgitta framställs som en kvinna, sliten mellan två ytterligheter: den blivande rollen som Kristi brud, som hon eftersträvar, och minnet av sig själv som ormungens mor, horkonan, som hennes självanklagelser har svårt att bli kvitt. Sinnlighet eller andlighet, helgon eller hora? Här ser vi polerna mellan vilka Birgitta pendlar livet igenom, enligt Sundén. Spänningen mellan dessa oförenliga drag konstitueras redan i Birgittas barndom och aktualiseras genom regressioner i den vuxna kvinnans liv. I sin analys fäster biografen stor vikt vid Birgittas sexualitet och kvinnliga känsloliv, både det medvetna och omedvetna. Sundén

⁴⁹⁰ De bygger på Birgittas bikt och självkritik i revelationerna.

⁴⁹¹ Sundén, 1973, s. 26, 43, 59, 62, 65, 94, 119, 155, 209.

⁴⁹² Sundén, 1973, s. 33, 46-76, 114, 134, 146-156.

⁴⁹³ *Revelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, *Rev. VI:32*. I sv. övers. *Himmelska upp.*, band 3, bok 6, kap. 32, s. 75ff.

⁴⁹⁴ Jfr Wessén, Elias, *Svensk medeltid. En samling uppsatser om svenska medeltidshandskrifter och texter* 1-3, Stockholm 1968-76, del 2, s. 51,125 samt Engström, Sten, "Ormungen och hans moder. Till tolkningen av en Birgitta-uppenbarelse", *PHT*, 31/1930.

⁴⁹⁵ Sundén, 1973, s. 18-25, 51, 55, 64, 70, 75, 79-82, 91, 160, 221. Teorin är problematisk. Fabeln om ormungen och hans mor, som Sundén använder som ett "huvudbevis" för sin rekonstruktion av både Birgittas inre och yttre liv (och var hela hans biografi de facto står och faller med) håller inte riktigt för denna hypotesbildning. Sverige var visserligen teoretiskt ett valrike, men kungasöner ägde företräde vid kungaval. Att Birgitta efter det skulle ha hyst planer på kungakronan för någon av sina egna söner är knappast tänkbart. Hon upprörs t.ex. i en av sina texter över att Erik fick Sverige medan Håkan utsågs till norsk regent eftersom arvriket var det bästa och borde tillfalla den äldste av sönerna.

skildrar Birgitta som en kvinna med skräck och avsky för sexualiteten. Samtidigt erotiserar han hennes relationer till biktfaderna, magister Mathias och Alfons av Jaen, genom att tala om hennes Mathias-besatthet och hennes ålderdomsförälskelse till biskop Alfons. ”Dispositionerna våldsamt aggressivitet” och ”Sexualwiderstand” är uppenbara livet igenom hos Birgitta, skriver Sundén, med begreppsligt stöd av Bleuler.⁴⁹⁶

Enligt Sundén hade Birgittas profetkallelse sin grund i Joachim av Fiores (1100-talet) apokalyptiska idéer. Sundén antar att magister Mathias hade blivit förtrogen med Fiores tankar under sin studieresa till Paris och därefter omplanterat dem i Birgitta. Som stöd för sin hypotes nämner han magister Mathias prolog, som börjar: ”*Stupor et mirabilia audita sunt in terra nostra...*”. Längre fram i prologen säger magister Mathias att ”Kristi uppenbarelse för Birgitta var än märkligare än hans uppenbarelse i köttet”.⁴⁹⁷ Sundén hävdar att magister Mathias såg Birgitta som ett svar på Joachim av Fiores profetia: spådomen om en messiansk ledare i den tredje tidsåldern. Biktfadern och Birgitta skulle under några års tid ha ägnat sig åt dessa apokalyptiska tankar, efter att Mathias hade entusiasmerats av Birgittas kallelsevision. Ur allt detta framväxte planerna på ett kloster (*nova vinia*) i Norden. Magister Mathias skulle således ha befrämjat och inspirerat Birgittas visioner och gett henne maktfullkomlighet som profet inför Fiores prononcerade andens nya tidsålder.⁴⁹⁸

Sundén reviderar framför allt bilden av Birgitta som mor och kvinna i sin biografiska framställning. Han ersätter Emilia Fogelklous bild av ”den stora modern” med en kvinna som ideligen utmärker sig för svek och egoism gentemot sina egna barn. Han krossar modersmyten genom sin tolkning av Birgitta som det behövande barnet. Hennes själviska kärleksbegär samt behovet av att identifiera sig med någon (Kristus, Maria) i stället för den döda modern skulle ha utgjort Birgittas främsta innersta drivkrafter. ”Studiet av Birgittas revelationer har övertygat mig om att jungfru Maria som psykoanalytiker är oöverträffad”, konstaterar han.⁴⁹⁹ Fogelklous Birgittabild rivs ner, bit för bit, när Sundén tar fasta på Birgittas kvinno- och modersroll i sin nytolkning av uppenbarelsen om ormungen och hans moder. Kapitlet innehåller dessutom en djupanalys av Birgittas relation till sin mor och till sina egna döttrar. Mot Fogelklous bild av Birgitta som den stora modern ställer han upp sin motbild: Birgitta som sviker sina egna barn. Birgitta har själv har vuxit upp som ett förkastat barn. Därför bar hon aggressioner mot sin egen mor ända upp i vuxen ålder.⁵⁰⁰ Det psykologiska, bevis-

⁴⁹⁶ Sundén, 1973, s. 22, 42, 48-51, 60, 80, 130, 151-152, 182, 208-209, 212, 226.

⁴⁹⁷ *Himmelska uppenbarelsen*, band 1, s. 57ff. Joachim av Fiore bröt med den traditionella tron i.o.m. att han räknade med två kairors i mänskighetens historia mellan skapelsen och domen. Han såg alltså tre tidsåldrar: faderns, sonens och slutligen andens eller det eviga evangeliets tid. Inom kyrkan räknade man emellertid endast med en kairor: Kristi människoblivande. Joachim förutspådde att andens tid skulle kännas igen av att en ny klosterorden tog ledning över kristenhetens liv och förnyade kyrkan.

⁴⁹⁸ Sundén, 1973, s. 11-18, 52-65, 219. Historiskt sett är det svårt att sätta tilltro till Sundéns hypotes. Det ligger över hundra år mellan Joachims död och Birgittas födelse. Tiden däremellan var en epok när det ena decenniets kätterier övergick i det andras ortodoxi. Apokalyptiska idéer florerade under hela medeltiden; tiden var späckad av heretiska och apokalyptiska tankar och Joachim av Fiore var en i mängden. Sundéns förslag känns för krystat och idéhistoriskt komprimerat för att kunna duga som underlag för en analys. T.ex. franciskanernas stränga reformrörelse ligger dessutom mycket närmare i tiden om man vill söka en direktkoppling till Fiore.

⁴⁹⁹ Sundén, 1973, s. 34-39, 113, 200-215.

⁵⁰⁰ Sundén, 1973, s. 18-26, 29, 32-39, 51, 200-211, 215. När professuren i religionshistoria och religionspsykologi ledigförklarades på 1930-talet söktes den av Emilia Fogelklou som bl.a. genom sina biografier över Birgitta och kvävarledaren James Nayler hade profilerat sig som en av Sveriges få religionspsykologer. Fogelklou inkompetentförklarades den gången. Sundén faktar således mot en kollega: en religionspsykologisk tolkning från seklets början ställs mot sjuttioalets perspektiv. Ett nerrivande av modersbilden i

bärande, symptomet är Birgittas förträngning av sin egen moderlighet. Ju äldre hon blir desto starkare bryter ändå moderskänslan fram ur hennes visioner för att slutligen assimileras i ett enda stort mottagarsystem för det förtroliga umgänget mellan modern över alla mödrar: Maria.⁵⁰¹

Inom denna djuppsykologiska tolkningstext omvandlar Sundén den cementerade biografiska bilden av Birgitta som högmodig, härsklysten och stolt. Bilden, grundläggande för de flesta biografier hittills, kan visserligen legitimeras ur Birgittas egen självbild i Uppenbarelserna, men Sundén menar att man måste räkna med en annan bild innanför den av modern präglade personligheten. Där döljer sig ”det förkastade barnet” som söker sin hjälp hos Kristus: barnet som inte räckte till för moderns krav och vars sökande efter kärlek och bekräftelse aldrig besvarades.⁵⁰² Det regressiva behovet ledde till att rädslor och dold aggressivitet följde Birgitta upp i hög ålder. Det högmodiga och stolta draget var bara ett pansar, ett försök att efterlikna modern.⁵⁰³

Relationen till maken Ulf genomsyrar analysen av den vuxna Birgittas liv. Här, liksom i alla övriga biografier, betonas flickan Birgittas klosterdrömmar och motvilja mot äktenskap, återgivet i *Acta*. Men ”det är omvittnat att hon förmådde sin unge make att under de första åren av deras samliv iakttä återhållsamhet”, skriver Sundén. Tiden på Ulvåsa tvingade ändå bort Birgitta från rollen som Kristi partner, som hade varit central i den unga flickans liv. Personlighetens centrum ockuperades i stället än av rollen som ”högtättad husfru”, än av rollen som ”fager, åtråvärd maka”.⁵⁰⁴ Ormungefabeln föranleder Sundén till en biografisk omDispositionering av bilden av det äkta paret. ”Den synes mig ägnad att korrigerar bilden av den despotiska Birgitta som under Ulvåsaåren påtvingar Ulf sin stränga fromhet”, skriver han.⁵⁰⁵

Även om Birgitta, omvittnat, älskade maken, söker Sundén fram en äktenskaplig kris som ett steg i Birgittas andliga utveckling. Här ser vi steg två i hennes fromhetsutveckling efter att biktfadern Mathias hade börjat tvivla på att hon verkligen var den messianske ledare som Joachim av Fiore förutspådde. Sundén frågar sig varför Birgitta antog befattningen som drottningens hovmästarinna, och svarar hypotetiskt:

sundénisk form hade knappast låtit sig göras i seklets början. Här är ett tydligt exempel på hur den biografiska tolkningen rättar sig efter tidens konvens och förväntningar.

⁵⁰¹ Sundén, 1973, s. 215. Tolkningen får relevans ur *Extr.* 95 från tiden innan Birgitta planerar att resa till Rom och är orolig över att lämna sina barn. I slutet av uppenbarelsen sägs det om Birgitta att ”då förstod hon, att hon i sitt hjärta hyste en oordnad kärlek till sina barn, och hon bättrade sig genast så att hon icke satte någonting framför kärleken till Kristus”. *Revelaciones extranagantes*, utg. av Lennart Hollman, 1956, Extr. 95, *Himmelska upp.* band 4, bif.upp. 95, s. 189.

⁵⁰² Jfr Edel, 1984, s. 153-159. Den dolda myten är, menar Edel, möjlig att finna genom att konfrontera det psykologiska materialet med den offentliga livsmyten. Termerna mask-essens, offentlig myt och dold myt, ”the figure under the carpet” är högrelevanta för Sundéns biografiska tolkning. Edel talar om ”covert myth”, ”life-myth” och ”hidden personal myth”. Mönstret på mattans avigsida är metafor för den biografierades dolda livsmyt.

⁵⁰³ Sundén, 1973, s. 203-209. Stöd för tolkningen hittar Sundén i en revelation som handlar om relationen mellan mor, dotter och dotterdotter. *Revelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev VI:52, *Himmelska upp.* band 3, kap.6 s.113.

⁵⁰⁴ Sundén, 1973, s. 27-33. Man kan kanske ställa sig kritisk till att det skulle ha varit Birgitta som framtvängde den sexuella abstinensen. Praktiska orsaker, paret kanske inte ännu hade en gemensam bostad, eller det enkla faktum att flickan inte var köns mogen, kan ha gjort att det första årets avhållsamhet ingick i äktenskapsavtalet.

⁵⁰⁵ Sundén, 1973, s. 26.

... kan hon med detta uppbrott ha velat straffa Ulf, som inte velat respektera hennes vilja i fråga om Märts äktenskap? Det skulle ha varit ett mycket kännbart straff för en man som hade en ”övermåttan stark lidelse och en outsläcklig lystnad och brann av åtrå” för sin maka.⁵⁰⁶

Den äktenskapliga krisen slutar, enligt Sundén, katastrofalt: sonen Gudmar dör 1338⁵⁰⁷. Detta leder till en kris med påföljande andliga kairos hos Birgitta:

Visste Birgitta, när detta dödsfall inträffade, att hon försummat sina modersplikter överhuvud och mot detta barn i synnerhet. Hade hon i allt för hög grad gått upp i tilldragelserna vid hovet? /.../ Har låga motiv medverkat till hennes uppbrott från Ulvåsa, bör hon ha uppfattat Gudmars död som en gudomlig straffdom över sig själv och som en allvarlig maning till bättring.⁵⁰⁸

Birgitta kan ha haft mycket på sitt samvete, sammanfattar Sundén, innan hon imploderar i sin inre kallelse. Gudmars död framkallar en kris, hon upplever sig som fördömd och anteciperar skärseldens och helvetets fador. Birgitta beger sig på vallfärd till St. Olofs grav i Nidaros. Detta sker, enligt Sundén, samma år som sonens död, och hon vandrar ensam. Men Gudmars död betydde mer än så; den är stubinträden till Birgittas visionära värld:

Bland vissa skriftlösa folk sker kommunikationen med andevärlden genom kvinnliga medier. Skall en kvinna kunna fylla denna funktion måste hon ha fött ett gossebarn som dött vid spädd ålder. Detta ger henne nämligen en intimare förbindelse med andevärlden än den som förunnas andra människor. Det kan förhålla sig så även i Birgittas fall. Det kan

⁵⁰⁶ Arten och omfattningen av Birgittas tid vid det kungliga hovet är omstritt. K.B. Westman t.ex. ifrågasatte den tidigare uppfattningen att Birgitta skulle ha vistats ett helt decennium hos drottningen, d.v.s. mellan åren 1335-1344: ”Om verkligen notisen om hennes hovmästarinnebefattning är sann, så finns det endast en förklaring/.../den nämligen att hon vid denna tid inte hade haft några revelationer”. Westman, 1911, s. 112. Yngve Brilioth uttalar sig lika försiktigt: ”En dunkel punkt är hennes förbindelse med hovet. Uppgiften att hon varit hovmästarinna hos drottning Blanka grundar sig på ett meddelande av hennes biktfader och kan ej gärna vara gripen ur luften. Även om hon icke under någon längre sammanhängande tid vistades vid hovet, måste hon dock någon gång ha hört till Magnus Erikssons och Blankas närmaste förtrogna”, Brilioth, Yngve, *Svenska kyrkans historia*, 2, Stockholm, 1941, s. 183. Se även Klockars, 1976, s. 69-75 om samma fråga. Jfr Sundéns tolkning, 1973, s. 35f. Jag ställer mig aningen kritisk till de historiska och psykologiska komponenterna i Sundén hypotes. Dels föreställer jag mig, på basen av kunskap om hierarkiskt grundade roller och maktperspektiv under medeltiden, att man inte kan välja att neka eller ej om man vidtalas till en tjänst som hovmästarinna. Dels, i Birgittas fall, med en make som var riksråd, kan man dessutom tänka sig att de perioder detta gällde vistades även maken vid kungaparets hov. Det ambulerande hovlivet – Sundén frågar sig om hovet var stationerat i Stockholm – gör att vi kanske kan utgå från att Birgittas insats var av temporär art. Sundéns hypotetiska kedja känns inte bara krystad; den är också anakronistisk. Jag är skeptisk till att en kvinna under 1300-talet hade kunnat lämna man och familj på ett sätt som en 70-tals kvinna sex sekler senare kunde göra. Birgittas barn placerades dessutom utanför hemmet för att uppfostras. Hennes eventuella frånvaro behöver därför inte ha varit den äktenskapliga familjekatastrof som förespeglas i Sundéns text.

⁵⁰⁷ Det tycks som om momentet i denna hypoteskedja skulle ha koncipierats ur dels Johannes Jørgensens starkt romantiserade Birgittabiografi, dels ur Strindbergs fatabur. Jfr Jørgensen, Johannes, *Den heliga Birgitta av Vadstena*, Stockholm, 1942-1944, s. 102f samt Strindberg, August, ”Hövdingaminnen”, *Samlade skrifter* 43, red. J. Landquist, Stockholm 1917, s. 206.

⁵⁰⁸ Här börjar raserandet av Fogelklous moderliga Birgitta. Sundén, 1973, s. 37.

vara sonen Gudmars död, som förberett henne för det skådande bortom dödens gränser, som är ett så karaktäristiskt drag i hennes visionära begåvning.⁵⁰⁹

Drömteorier spelar en avsevärd roll i Sundéns tolkning av Birgitta. Detta bidrar till att tona ner fascinationen för det extatiska och visionära – utan att reducera uppenbarelserna till blotta drömmar. Sundén betraktar visionerna främst som projiceringar av ett ”förmedvetet”. Han antyder att Birgittas brist på drömmöjligheter kompenseras genom det visionära seendet. Hans bild av Birgitta formas ur en syn på profetkallelsen som emanerande ur spänningar mellan individen och samhället.⁵¹⁰ I mystikerperspektiv förliknar Sundén Birgitta vid Teresa av Avila, Hildegard av Bingen och medeltidens brudmystiker i allmänhet.⁵¹¹

Sundén håller biografien igenom fast vid en respekt för Birgittas inre religiösa liv. Vill vi försöka infånga hans bild av helgonet finner vi den i det rörliga skeendet av brister, misslyckanden, hämningar, skuld parad med en outtröttlig vilja till bättring. Resultatet låter visserligen vänta på sig, men genom hennes relation till det gudomliga stiger ett nytt själv fram. Den biografiska konklusionen lyder:

Vad som utsagts om hennes glädjestrålade anletsdrag kan ge oss en aning om vad som är och förblir helgonens hemlighet.⁵¹²

Sundéns bild av Birgitta kan komprimeras i bilden av ”det förkastade barnet” och/eller ”profet med förhinder”. De hinder, som Sundén finner i Birgittas liv, är framför allt bindningen till man och barn, undermedvetna och oläkta psykiska sår och förträngningar ända från barndomen. Han fixerar och undersöker fyra fördröjande komplex i Birgittas liv. Det första är medvetandegörandet av ”skuggan”, vilket sker när Birgitta har identifierat sig med känslan av att vara horkonan i uppenbarelse om ormungen och hans moder. Det andra komplexet är hennes dragning till magister Mathias. Den bindningen rycker hon upp med roten när hon konfronteras med sin ”animus” i Frågornas bok. De bägge resterande komplexen krävde längre tid att lösa, de följde henne nästan intill döden. Dem kallar Sundén för ”komplexet Magnus” och ”komplexet Karl”, d.v.s. relationerna till konungen och till den egna sonen. Några av komplexen fick en fördröjande inverkan på hennes andliga utveckling, men skapade samtidigt de inre spänningar som senare utlöstes i kallelsevisionen. Först då hittade Birgitta tillbaka till det tvåpoliga relationsmönster, som hon redan som ung flicka hade skapat åt sig med Kristus som identifikationsobjekt.⁵¹³ Trots att Sundén epitaftiskt titulerar Birgitta som ”helgon” är hans psykobiografi inte, i Ludwig Zoepfs bemärkelse, historien om

⁵⁰⁹ Sundén, 1973, s. 37-38.

⁵¹⁰ Sundén, 1973, s. 53-55, 180-199.

⁵¹¹ Sundén, 1973, s. 33-34, 60, 122, 127-128, 166. Den plutarkiska traditionen med dubbelkaraktäristik är som synes seglivad.

⁵¹² Sundén, 1973, s. 229.

⁵¹³ Sundén, 1973, s. 54, 80-82, 88-89. Uppslaget till dessa komplex kan Sundén förslagsvis ha fått i Tor Andræs *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Uppsala 1926, s. 322, där Andræs tolkar Birgitta så här: ”Visionen innehåller en ögonskenlig identifikationssupplevelse. Den begåvade kvinnan har övervunnit sin hemliga mindervärdeskänsla inför magistrarnas boklärdom med vissheten, att hon ägde en högre insikt, mot vilken lärdom är torra agnar”. Den vision som refereras låter Maria säga att hon, då hon bar Kristus under sitt hjärta av honom fått all visdom ”så att hon ej blott förmådde förstå magistrarnas visdom utan även se in i deras hjärtan och förstå vilka ord som kommo av den gudomliga kärleken och vilka som endast komma av literaturae astutia”.

hur en människa utvecklas till ett helgon. Den biografisk-andliga tyngden i *Den heliga Birgitta. Ormungens mor som blev Kristi brud* är en interpreterande livsberättelse om religiös mognad, ett jag i förvandling, helt i analogi med Sundéns egna ord tio år tidigare:

Den religiösa mognaden sker genom tvivel, anfäktelser och genom upptagande av mönster för relationen till helheten, mönster för de mest skiftande situationer, i vilka en människa kan hamna.⁵¹⁴

3.3 Tiden och dess idéer

Den internpolitiska utvecklingen i Sverige dominerades från 1930-talet fram till 1970-talet av den socialdemokratiska ideologin. Om socialdemokratin genomsyrade det svenska samhället eller om socialdemokratin blev impregnerad av det borgerliga samhällets värderingar är en statsvetenskapligt delikat fråga, som hör hemma i ett annat sammanhang än detta. Premissen är det dominerande samförståndet i det svenska folkhemmet. Det blandekonomiska systemet hade godtagits av alla de stora partierna och socialiseringstanken hade avförts från den dagsaktuella politiken. Meningsskiljaktigheterna hade minskat och gällde mer medlen än målen.⁵¹⁵ För att tala med Herbert Tingstens ord: halvt omärkligt och omedvetet hade de ”demokratiska postulaten om samverkan, tolerans, uppgörelser och kompromisser blivit ledmotiv för alla”.⁵¹⁶

Vid 1970-talets ingång krackelerade emellertid den svenska modellen rejält. I slutet av 1960-talet blev den stigande arbetslösheten vintrarna 1967 och 1968 ett dominerande inrikespolitiskt debattämne. Låginkomsttagarnas ställning aktualiserades genom ”Strängs skattepaket” 1970 där de lägsta inkomsttagarna fick stora lättnader i den direkta statsskatten.⁵¹⁷ Den stora gruvstrejken 1969-70 inledde en serie strejker inom industrin och redan vid början av 1970-talet stod det klart att den ihållande ekonomiska tillväxten var bruten. Efter valet 1976, när regeringen Fälldin äntrade rodret över statsskutan, befann sig svensk ekonomi i kris. Välfärdssamhället verkade ha nått vägs ände.⁵¹⁸

I bakgrunden ljunder den genomgripande tingstenska debatten om ideologiernas och idealismens kris.⁵¹⁹ Ännu på 1970-talet aktualiserade han sin kristendoms- och kyrkokritik, bl.a. i den självbiografiska essäsamlingen *Notiser om liv och död* samt i radio-program. Tonen i slutet av 1960-talet och i början av 70-talet är öppnare visavis trosföreställningar än i debattartiklarna från 1940- och 1950-talet. Det verkar som om Tingsten inte uppskattar sin egen ateistiska övertygelse. I en radiointervju där han

⁵¹⁴ Sundén, 1961, s. 36.

⁵¹⁵ Birgersson, Bengt Owe, m.fl., *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*, Stockholm 1981, s. 270.

⁵¹⁶ Citerat genom Birgersson, m.fl., 1981, s. 176.

⁵¹⁷ Birgersson, m.fl., 1981, s. 241-242.

⁵¹⁸ Möller, 2004, s. 226-236.

⁵¹⁹ Professorn i statskunskap, senare chefredaktör för *Dagens Nyheter*, Herbert Tingsten var en dominerade röst i den kulturella och politiska debatten i Sverige under 1940- och 1950-talet. Som chefredaktör för *Dagens Nyheter* (1946-1960) påverkade han opinionen och livsåskådningsdebatten genom sitt sätt att formulera aktuella frågor. Den ideologiska och sociala utjämningen, och upphörandet av allmänpolitiska motsättningar underströks redan i början av 1940-talet av Tingsten, underbyggt av ett debattinlägg tidigare av P.A. Hansson om samregerandets problematik. Se Birgersson, m.fl., 1981, s. 176. Den ideologiska och sociala utjämningen, och upphörandet av allmänpolitiska motsättningar i *Ideologiernas och religionernas död. En analys av Herbert Tingstens ideologi- och religionskritik*, Uppsala 1991, ger Johan Lundborg en utförlig tolkningsanalys av Tingstens hållning till politik och religion. Se särskilt s. 105-147.

sammanfattar sin livsåskådning misstror han mänsklighetens väg mot en lycklig framtid. Han talar om en allt svagare idealism, en alltmer avmattad religiositet; det fanns anledning att tro att mänskligheten kanske hade sett sina bästa dagar. En tilltalande framtid för mänskligheten är omöjlig om samhället inte innehåller ett mått av mänsklig godhet, gärna kombinerat med metafysiska föreställningar, summerar han.

Man kan konstatera att resultatet för många människor av till exempel idealismens eller de religiösa fantasiernas förtunning blir att livet blir ännu fattigare hur mycket vi än kanske om några hundra år får att äta, än det har varit för grupper som har varit goda konsumenter av intellektuella och religiösa illusioner.⁵²⁰

I *När skymningen faller* talar Tingsten explicit om sina ”religiösa tendenser”.⁵²¹ Han är mån om att betona att han inte tror på en ”domare i höjden” eller andra ”religiösa läror”. Han bekänner ändå sin starka drift till religionens primära frågor: svårigheten att själv sona sina fel och att överhuvudtaget nå försoning om ingen finns som dömer oss.⁵²²

Tingsten var ingen ropande röst i öknen. Under 1960-talet förs de etiska och moraliska livsåskådningsfrågorna med förnyad emfas in i den samhällspolitiska debatten. I bakgrunden låg bland annat en Gymnasieutredning från 1963 med förslag om reducering av ämnet kristendom på gymnasienivå. Förslaget enade de kristna organisationerna i en kritisk opinionsbildning. Samkristna skolnämnden grundade. Kort senare tillkom ett särskilt kristligt politiskt parti, KDS.⁵²³

Inställd mot samtidsdiskussioner och det politisk-ideologiska läget ter sig Sundéns bild av Birgitta som en beställning av samtiden. Domaren, himlen, skärselden och helvetet är internaliserade i människan i Sundéns religionspsykologiska tolkning.⁵²⁴ Birgitta kämpar minst lika ångestfyllt som Tingsten med frågan om försoning och om möjligheten att sona sina tidigare syner och försummelse.⁵²⁵ Ekonomisk jämlikhet och välfärd kan inte skapas per automatik av det ena eller det andra ideologiska systemet; den enskildes vilja att avstå och dela med sig krävs som medskapande faktorer. Vad som fordras är säger både Tingsten och Sundén: mänsklig godhet kombinerad med metafysiska förställningar. Den enskildes förnyelse inifrån blir ett imperativ. Sundéns psykobiografi visar hur människan genom religiös mognad kan växa till medskapare av det goda och jämlika samhället. Religionen är ingen lära. Religionen är en livskraft och en helhetsattityd som samhället inte kan undvara om välståndet skall kunna permanentas och expandera.⁵²⁶

Sundéns psykobiografiska verk från 1973 kännetecknas dels av att arbetet baseras på vetenskaplig kunskap om Birgitta. Fakta är givna men tolkningen är självständigt ny. Författarens kommunikation med läsarna är samtidsaktuell. Även om den närvarande tiden i viss mån kunde avläsas i de tidigare biografierna var dessa mer internt slutna kring sitt eget forskningsmål. I Sundéns psykobiografi finns en transparens mellan kunskap och samhälle. Antagligen följer detta av det vetenskapliga systemskifte som

⁵²⁰ Referatet här av Tingstens tankar återgår på ett radioprogram i Sverige Radio 26.9 1972. Citatet återges genom Lundborg, 1991, s. 157.

⁵²¹ Tingsten, Herbert, *När skymningen faller*, Stockholm 1970, s. 352.

⁵²² Citerat genom Lundborg, 1991, s. 159 där en TV-intervju från 14.9.1970 i Sveriges television refereras.

⁵²³ Birgersson, Bent Owe, m. fl., 1981, s. 239, 251-252.

⁵²⁴ Sundén, 1973, t.ex. s. 196-198, 202-205.

⁵²⁵ Sundén, 1973, s. 37-39, 202-205, 213-214, 221-222, 228.

⁵²⁶ Sundén, 1973, t.ex. s. 228-229.

blev tydligt i och med 1960-talet. Den vetenskapsideologiska förskjutningen under detta genombrottsdecennium innebar ett ”församhälleligande” av forskningen. Man underströk samhällsintegrering och styrning av forskningen. Tyngdvikten lades på frågor om relevans och forskningspraktiska ambitioner. Kunskapen, och produktionen av kunskap, betraktades inte längre som en kulturpolitisk gärning i sig utan skulle korrepondera med samhällets uttalade socialpolitiska mål.⁵²⁷ Detta syns i Sundéns biografi. Han exponerar Birgitta, och kunskapen om henne, som ett medel för att både förstå och förändra samhället i emancipatorisk riktning. I tilltron till psykoanalysens genomförbarhet i historien lyfter han fram historia, biografi, psykoanalys och religionsvetenskap som tillämpningsforskning med praktisk relevans för en universellt giltig kunskap om både samhälle och existentiella frågor. Om samtiden och subjektiviteten smög sig in på egna fötter i de tidigare biografierna så ser vi från och med Sundéns biografi ett medvetet externt riktat vetenskapssamtal i texten: den makrosociologiska och psykologiska ansatsen är uppenbar, subjektiviteten reflexiv.⁵²⁸

Eftersom Sundén författade en psykobiografi över en medeltidsperson finns det skäl att studera hans text ur en psykohistorisk synvinkel – och därmed infälld i samtidens debatt om vad ämnet historia egentligen skulle vara. Tidigare biografier om Birgitta var tidsmässigt infattade i betydligt trängre psykologiska ramar. I Sundéns levnadsteckning suddas epokgränserna ut: ambitionen är att fånga det personligt och samhälleligt relevanta tvärsigenom historien – eller ovan den. På 1960-talet började man ifrågasätta den strikta weibullska metodinskolningen och de alltför långt drivna objektivitetskraven. Vetenskapens snäva kunskapsintressen och specialiseringen forcerade fram en efterfrågan av breda synteser över större sammanhang. Sten Carlsson framhöll att så gott som alla svenska historiker var överens om ”nödvändigheten av en vaksam källkritik”. Samförståndet inför detta axiom gjorde att vetenskap och konst borde kunna finna varandra i ”kultursynteser”, som visar det mänskliga strävandet i hela dess mångfald och rika sammansättning:

Objektivitetskravet betyder ingalunda att färglösheten skulle vara en vetenskaplig dygd. Den verklighet som historikern skildrar är full av liv och rörelse och han bör efter måttet av sin förmåga förmedla intrycket härav till sina läsare.⁵²⁹

Som motivering till historiestudiet anförde Carlsson allmängiltigheten och den samtidshistoriska betydelsen. Identifieringen och den historiska analysen av kollektiva och individuella problem, kort sagt kunskapen om det förflutna, kunde hjälpa läsaren att ”finna fotfäste i en värld som oavslutligt förändras men är fylld av oföränderliga mänskliga frågor”.⁵³⁰ Denna legitimering av historieforskningens existentiella värde ser jag som en förutsättning för de första moderna Birgittabiografierna på 1970-talet.⁵³¹ Det

⁵²⁷ Jfr Nybom, Thorsten, *Kunskap, politik samhälle. Essäer om kunskapsyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000*, Hargshamn 1997, s. 105-109.

⁵²⁸ Sundén, 1973, t.ex. s. 228-229.

⁵²⁹ Carlsson, Sten, ”Vad är historia”, *Den svenska historien I. Från stenålder till vikingatid*, Stockholm, 1966, s. 13-18. Citatet ingår på s. 13.

⁵³⁰ Carlsson, 1966, s. 13-18. Jfr Zander, 2001, s. 368-369.

⁵³¹ Betingelserna, och likheterna, mellan Hjalmar Sundéns och Sven Stolpes kontemporära biografier, är frapperande. Biografierna styrs av utomvetenskapliga värderingar, bryter tidigare tabun, och förenas i det utåtriktade biografiska samtalet. De fokuserar dessutom på samma psykiska element i den biografisk-psykologiska förståelsen.

existentiella bruket av historien behövde inte stå i motsättning till ett vetenskapligt synsätt.

Sundén skrev sin doktorsavhandling om den franske psykologen/filosofen Henri Bergson (1859-1941). Detta får mig att söka ett av hans idéhistoriska hem bland de franska vitalistiska filosoferna. Intrycket förstärks vid en läsning av *Religionen och rollerna* där influenserna från fransk religionsfilosofi är tydligt redovisade. Sundén talar inte om roller i socialpsykologisk bemärkelse. Han anser att individens hela perceptionsfält förändras när en religiös roll uppslukar honom eller henne. Detta innebär att rollen inte är flexibel eller möjlig att hålla distans till.⁵³² Det relevanta i rolltanken är att roller fungerar som referensramar för varseblivningen; de utgör inte enbart ett spelmönster i en människas liv. Hur starkt det bergsonska inflytandet tycks ha varit visar sig när Sundén drar in alla sina olika tolkningstrådar i biografien. Den slutliga helhetsbilden av Birgitta tecknas genom Bergsons tankevärld:

Henri Bergson skrev om den människa som nått föreningen med Gud att ingenting skiljer henne från de människor bland vilka hon rör sig. Det är endast hon själv som rätt förstår den förändring som upphöjt henne bland adjutores Dei. Denna upphöjelse skapar icke något högmod utan tvärtom en stor ödmjukhet./.../En sådan människa synes den engelska pilgrimens husvärd ha mött i den äldrande Birgitta. Vad tjänsteflickan utsagt om hennes glädjestrålade anletsdrag kan ge oss en aning om vad som är och förblir helgonens hemlighet.⁵³³

I Sundéns olika verk igenkänner man, förutom de franska influenserna, även påverkan från amerikansk filosofi, främst G.H. Mead (1863-1931). Jung och Freud är, som framgick ovan, självklart centrala. De teorier, som nådde Sverige under trettioalet, handlade till stor del om rollpsykologi. Meads teori om medvetandet och självet uppkomst, den s.k. symboliska interaktionismen, gav honom en framträdande plats i socialpsykologins och sociologins vetenskapliga utveckling. Enligt Mead uppstår och utvecklas medvetandet genom individens samspel med andra. Sundén tycks ha tagit emot bestående intryck från såväl franska som amerikanska vetenskapsskolor och omplanterat dem i nordiskt religionsvetenskapligt tänkande. Samtidigt har han bevarat dem i sina egna analysprospekt så grundligt att de utgör en bas för Birgittastudiet.⁵³⁴

⁵³² Sundén, 1961, t.ex. 19f och 52ff. De böcker av Bergson som är aktuella här är Bergson, Henri, *Den skapande utvecklingen. Om livets betydelse*, Stockholm 1911, Bergson, Henri, *Tiden och den fria viljan. En undersökning av de omedelbara medvetenhetsfakta*, Stockholm 1912 samt Bergson, Henri, *Materia och minne. En undersökning av kroppens förhållande till själen*, Stockholm 1913. Bergson hävdade intuitionen som ett särskilt kunskapsorgan, vilket gav människan möjlighet att fatta enheten i livets föränderlighet. Intellectet (förmågan att tänka och resonera i begrepp) är, enligt Bergson oförmöget att förstå *la durée réelle* (den verkliga tiden), och därför betonar han att det råder en klar skillnad mellan intellekt och intuition. Hans tidsbegrepp, "la durée réelle", (på svenska ofta översatt med "nuflöde", vilket inte är den egentliga betydelsen av begreppet). "La durée réelle" är den psykologiskt upplevda tiden. Grundtanken hos Bergson är att verklighetens ständigt pågående utveckling, "l'évolution créatrice", och vår upplevelse av detta tidsförlopp inte består av en räkka olika moment eller tidpunkter. Han anser att det förflutna är ständigt närvarande. Enligt Bergson är sålunda varje upplevt ögonblick impregnerat av sin förhistoria; det nuvarande präglas ständigt av det förflutna. Bergson uppvisar ett starkt motstånd mot positivismen och all mekanisk uttolkning av livet och dess skeenden. Han menar att den biologiska utvecklingen i allt mänskligt liv styrs av något som han kallar "elan vital", en vitalism som kan karaktäriseras och sammanfattas som den inneboende livskraften i ett liv. Härigenom, och i synnerhet genom det förflutnas ständiga närvaro i nuflödet, framträder tillvaron och nuets nyskapande kraft för intuitionen.

⁵³³ Sundén, 1973, s. 229.

⁵³⁴ Sundén, Hjalmar, *Religionerna och rollerna*, Stockholm 1959, s. 53ff och s. 407ff.

Jag nämnde tidigare att Sundén bygger sin Birgittabiografi på jungianska analyser. Det är ändå förhastat att karakterisera honom som renodlad jungian. I lika hög grad framkommer influenserna från Sigmund Freud, eller snarare från freudianska lärjungar. En an dem är Erik H. Erikson.⁵³⁵ I Birgittabiografen kombinerar han ett freudianskt analysätt (regressionernas och sexualitetens betydelse) med ett jungianskt betraktelseätt (symboler, kollektivt undermedvetande, religionen som djuppsykologisk renhållning). Båda inriktningar har en framträdande plats i biografen.⁵³⁶ Man kunde säga att Sundén bidrar till renässansen för Jungs tankar och drömteorier.⁵³⁷

Sundén torde inte heller vara opåverkad av en av de stora psykobiografierna, *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History*, där Erik Erikson på ett avancerat sätt utvecklar de psykobiografiska metoderna i en praktiskt tillämpad biografik. En ytlig jämförelse mellan metod- och stilgreppen indikerar detta. Ett tiotal år innan Sundéns Birgittabiografi utkom hade psykobiografins teoretiska och metodiska frågeställningar diskuterats i nordiska vetenskapssammanhang. En egen metodik hade utvecklats och fixerats för denna biografiska subgenre.⁵³⁸

Sundén har naturligtvis dessutom mottagit idéer och intryck från den svenska religionsvetenskapen. Hans lärare, Tor Andræ, ägnade sig åt studiet av mystik och religiös besatthet. Andræ publicerade sig även på Birgittaforskningens område.⁵³⁹ Sundén utvecklar Andræns Birgittabild på ett både nyanserande och utvidgande sätt. I sin breda översikt om mystikens psykologi studerade Tor Andræ Birgittas kreativt-religiösa personlighet från naturvetenskapligt medicinska förutsättningar i kombination med freudianska analysmotiv och metoder. Som slutsats konstaterade han att Birgitta var en begåvad kvinna som sökte övervinna sina kvinnliga mindervärdeskomplex. Hon hade dessutom konstitutiva hysteriska anlag och en stark benägenhet för det abstrusa.⁵⁴⁰ Sundén går djupare, ifrågasätter vissa av lärofaderns omdömen, eftersom han ser rollspelens psykiska förankring i barndomsrelationerna. I *Religionen och rollerna* talar han ändå om ”den kompensatoriska självhävdelsen hos en kvinna i och genom möjligheten till en intimare relation till Kristus än en man förmår”. Han förbinder Birgittas visioner vid samma underläge som den ensamma kvinnan kan uppleva i ett kloster för män. Omgiven av idel manliga teologiska experter och erfarna fromma män uppstår, enligt Sundén, en mindervärdeskänsla som substitueras genom uppenbarelsförmågan. Även om Sundén kompletterar denna bild av Birgitta ser vi den tydliga analogin mindervärdeskänsla-självhävdelsebehov som en härstamning från Andræns tolkning.⁵⁴¹ Skillnaden till lärofadern Andræ syns däremot tydligt i det underliggande perspektivet: Sundén skildrar ett sensibelt utvecklingsförlopp där Birgitta i slutändan framstår som ett ödmjukt helgon. Han visar som biograf att han grundläggande delar trons väg och inte enbart söker (psyko)patologiska mönster i hennes beteenden.

⁵³⁵ Erik H. Erikson skrev psykobiografen över Martin Luther, som utkom 1958. Erikson, Erik H., *Young Man Luther A Study in Psychoanalysis and History*, New York 1958.

⁵³⁶ Sundén, 1973, s. 18-26, 54, 60, 78, 80-89, 130, 182, 208, 212 samt Jung, C.G., *Psykologiska typer*, Stockholm 1941 samt Jung, C.G., *Människan och hennes symboler*, Stockholm 1966. Erikssons Lutherbiografi betraktas som ett pionjärbete bland psykobiografierna.

⁵³⁷ Detta tydliggörs i Sundéns, *Persona och anima. En tillämpning av C. G. Jungs psykologi på sex författare*, Stockholm 1981, där Sundén återupptar sin analys av relationen mellan Birgitta och magister Mathias.

⁵³⁸ Kondrup, Johnny, ”Den psykologisk-eksistentiell biografi i Danmark”, *Den litterära biografen*, red. M. von Platen, Göteborg 1989, s. 61-72.

⁵³⁹ Sundén, 1959, s. 96.

⁵⁴⁰ Andræ, 1926, s. 317ff.

⁵⁴¹ Sundén, 1959, s. 96.

Sundéns Birgittabiografi är tidstypisk i flera avseenden. Före *Ormungens mor som blev Kristi brud* används sexualiteten aldrig som djuppsykologisk primärförklaring till Birgittas agerande och känsloliv. Vi möter antydningar, till exempel den mångomtalade schückska änkeförklaringen, men sexualiteten som operativ förklaringsmodell är tydligen möjlig först i och med 1970-talets friare klimat där frågorna om kvinnans rätt till egen sexualitet, preventivmedel och abort hade inlemmats på samhällsdiskussionens agenda. Att öppet använda äktenskapskriser som tolkningsförklaring hänger också samman med sjuttioalets friare relationsklimat. Lika tidstydligt anpassad är Sundéns fokusering på 'barnet' och 'puberteten'. Birgittas barndom har visserligen alltid ingått som biografisk ingrediens i levnadsteckningarnas historiografi, men perioden har då helt och hållet färgats av det gloriösa legendmaterialet. I Sundéns psykobiografi utgör barndomen den freudianska tolkningsgrunden till den vuxnas hela personlighet: legendernas predestinerande berättelser byts ut mot en fristående djuppsykologisk analys av den betydelsebärande tidiga relationen mellan modern och barnet. I *Människan och religionen* skriver Sundén:

Den moderna bilden av människan nödgar oss att då det gäller religionen skänka större uppmärksamhet åt vad som tilldragit sig på de sociala relationernas plan i en människas barndom och ungdom än fallet var då "själen" betraktades som religionens organ.⁵⁴²

I denna kontext avläser jag ytterligare tidstypiska resonemang och reminiscenser: Sundén fokuserar uteslutande på barnets behov av modern. Birgitta tolkas i denna biografi aldrig ur synvinkeln av far- och dotterrelation. Mannens, pappans, betydelse för barnets uppväxt och personlighetsutveckling aktualiserades inte markant ännu under denna pappaledigheternas föreepok.⁵⁴³ Puberteten som en omvälvande period i sig bejakades ju inte heller på allvar före sextioalets ungdomsrevolt. Uttryck som "den puberterande" Birgitta hade knappast kunnat användas som en tolkningskategori före 1970-talet.⁵⁴⁴

3.4 Förmedlingsrummets ekoeffekter

Vilka ekon hör vi genom Hjalmar Sundén Birgitta? Hur fungerar samtalet mellan samtiden och den biografiska texten? Vilka tilläggskunskaper involveras i biografins förmedlingsrum? Vilka apologetiska tendenser och polemiska sekvenser ingår? Hur reflekteras biografens egen livs- och människosyn? Hur korrelerar fackhistoriska käll- och tendenskritiska krav med biografisk trovärdighet och den moderna biografins teori- och metoddiskussioner?

Sundéns biografi är präglad av sympati, uppfattad som distanserad empati med förmåga till inlevelse i den andras livssituation. Jag noterar ingen projicering hos Sundén i betydelsen av en ständig navigering mot gemensamma drag hos honom själv och

⁵⁴² Sundén, 1961, s. 27.

⁵⁴³ Ingen av biografierna, förutom Klockars, fokuserar på Birgitta som "sin fars dotter". En kort reflektion finns av Stolpe, 1973, del 2, s. 212, där han skriver att hon med glädje "böjer sig för en fadersgestalt som hon tidigt förlorade på Finsta, och vars roll hennes svage make aldrig kunde fylla ut". Den övriga tystnaden är anmärkningsvärd. Med tanke på att Birgitta miste sin mor just före "pubertetsåren" (citationstecken eftersom jag vill reservera mig mot en eventuell anakronism i begreppet) och att hennes vuxna liv kom att kretsa kring faderns verksamhetsämnen: juridik och landets politik tror jag att man biografisk-psykologiskt har mer att utvinna ur detta relationsperspektiv än ur en ensidig fokusering på mor-dotterrelationen.

⁵⁴⁴ Sundén, 1973, t.ex. s. 208, 212.

Birgitta. I den mån detta förekommer riktas kompassen mot den gemensamma kristna tron som både världsbild och existencialistiskt livsval. Biografen drivs av en ”snällhets-exeges”; ett uppriktigt sökande efter en djupare förståelse genomsyrar analysen. En distinktion mellan empati och identifikation/projicering kan alltså noteras. Affinitiv identifikation saknas helt.⁵⁴⁵ Sundén bemöter Birgitta ömsom som ett objekt, ömsom som ett subjekt. I hans psykobiografiska analys ges hon en bruksfunktion för att bevisa teoriernas giltighet som grund för generell människoförståelsen genom seklerna. På den analysnivån behandlas hon som ett objekt. I följsamheten inför hennes andliga utveckling skymtar stundom ett subjekt fram i biografen som rör sig på egna ben bredvid biografen.

Sundén verkar sätta tilltro till psykoanalysens möjlighet att ta emot en historisk person som analysand även om personen i fråga kommer ända från medeltiden. Hela biografen signalerar tillit och självförtroende inför psykobiografen som form. Men i slutpläderingen kommer ett credo som ekar ut ur det psykobiografiska perspektivet mot ett annat, större:

För oss som lever i en tid vars tänkesätt präglas av Marx och Freud är kanske det märkligaste med Birgittas liv, att vi, då vi studerar det med så stor frihet från Acta et Processus, som vi i dessa studier tillåtit oss att göra, tydligt tycker oss se hur hennes himmelske brudgum löser ormungens komplexfyllda moder ur sinnlighetens självupptagenhet, lär den bördsstolta damen att i varje människa se en jämlike och tillsäger den rika kvinnan att egendom är stöld. Det märkliga är att Birgitta lär och lyder. Det finns tydligen starkare krafter än driftslivets komplikationer och klassstillhörighetens determinerande tendenser.⁵⁴⁶

I biografen utnämner Sundén jungfru Maria till den förträffligaste bland psykiatriker. Detta antyder att biografen inte vill proklamera en sluten freudiansk människosyn utan en större bild av människan i treenigheten kropp-själ-ande.⁵⁴⁷ Den överväldigande bevisföringen i biografen utgörs inte endast av den blottade bilden av Birgitta eller illuminationsförsöken av det undermedvetnas mörka källare, med drifter och förträngningar som kreerande faktorer till de visionära tillstånden. Visst finns allt detta med i biografen som förklaring till Birgittas syner och tankar, inklusive Eros i både sublimerad och osublimerad sexualitet. Men de psykobiografiska vinklingarna är inte ett avslöjande självändamål. När blottläggningen är överstånden presenterar Sundén sin egen övertygelse: religionen är en förlöerska, religionen är ingen illusion.

Man kan undra om Birgittastudiet är ett medel i polemiken mot en i Sundéns tycke alltför trång psykoanalytisk människosyn. Redan i *Människan och religionen* argumenterar han mot synen på religionen som illusion. Lika intensivt går han åt en dogmatisk teologi. Den uttunnas, säger han, när man inte beaktar religionen som ett brett psykiskt perceptionsfält där rollövertagningarna och det dialogiska schemat har en avgörande betydelse. Religionen som rollspel innebär inte ett spelmönster. Sundén ser rollen som både referensram och relationsskapare.⁵⁴⁸ Det ljudligaste ekot ur denna psykobiografi är författarens behov att finna en syntes mellan den moderna psykoanalytiska och materialistiska människosynen och religionen. Det han bekänner är inte en dogmatisk tro, inte en gudsbild av det ena eller det andra definierbara slaget. Genom sitt biografiobjekt

⁵⁴⁵ Jfr Rollyson, 2002, s. 366 och Larsson 2003, s. 19-22.

⁵⁴⁶ Sundén, 1973, s. 228-229.

⁵⁴⁷ Sundén, 1973, s. 113.

⁵⁴⁸ Sundén, 1961, s. 31-34, 41-42, 50-57

plåderar han att tron är människans *relation* till Gud som synliggörs genom andlig tillväxt och förlösning av inre kramper, hämningar och spänningar. Detta eko kommer av en egen kristen övertygelse, men accentueras säkert av att Sundén var både teolog och religionspsykolog.

Den förmedlade människobilden i biografen är inte enbart bilden av individen som behöver vidkännas treenigheten kroppslighet-själlighet-andlighet för att kunna växa till en hel och mogen människa. Biografen amplifierar en gudsbild som den nödvändiga garanten för att personlighetens kärna skall bevaras. Denna människo- och gudssyn, kombinerad med definitionen av religion som relation, antyder Sundéns andliga släktskap med Geijer i rakt nedstigande led. Han förmedlar en distinkt nyans i sitt själsbegrepp genom studiet av Birgitta. Själens skall uppfattas som *bela* människan i hennes relations- och perceptionsvärld. Själens skall ses som organet för gudsgemenskapen, såsom teologin har framställt förhållandet. Själens är inte heller direkt återförbar på materialistiska eller psykoanalytiska formler. Slutsatsen skapar en teologisk tanke som strömmar ur biografen: den som anser att själen är ett organ för gudsgemenskap kan inte säga sig vara kristen. Om det vore så hade inkarnationen varit överflödig; Gud hade då aldrig behövt bli människa för att upprätta gemenskap med oss.

Ur detta perspektiv blir Birgittabilden, polariserad i metaforfältet helgon-hora, inte fullt så dramatisk som den ter sig i förstone. Vi kan gott läsa begreppen som symboliska etiketter för en konstruktiv kontra destruktiv livsväg eller som metaforer för valet mellan en andlig eller världslig livsriktning.⁵⁴⁹ Sundén upprättar med sitt vidgade själsbegrepp en rymlig människosyn där det psykoanalytiska blottandet av driftslivet, samt undermedvetna förträngningar och böjelser, *inte* står i kontrast till den religiösa mognaden och heligblivandet. Biografen inrättas till ett förmedlingsrum för en betydligt större bild av både människa och Gud än konventionell teologi och modern psykoanalys erbjuder. Sundén deltar i en dubbeldebatt med sin Birgittastudie. Tron skall inte bestämmas så att den faller utanför det område som kan göras till föremål för psykologiska studier. Psykologin skall inte definieras så att religiös tro inte kan ingå i den diskursiva analysen. Det slutliga ärendet i hans biografi, som tonar i ett kvardröjande eko, handlar om att rädda religionen och den andliga relationen i en värld som accelererar i materialism.

Inbrytningen till det panreligiösa, en universell teologi, som gjordes redan i Toni Schmidts biografiska tolkning av Birgitta, vidareutvecklas av Sundén. Det uppenbara budskapet är att det kosmiska mysteriet, trots olikartade kulturingredienser, kan upplevas på ett arketypiskt sätt. Bakom de tids- och kulturtypiska mystikuttrycken döljer sig symboler för panreligiös mystik och djuppsykologi. Ytterligare ett konfessionellt missionsbudskap är att upplevelsen av det kosmiska mysteriet koncentrerar de

⁵⁴⁹ Min tveksamhet här till att polariteten helgon-hora eventuellt skulle kunna blotta Sundéns *egna* latenta kvinnoosyn har stöd i den teologiska och religionspsykologiska utvidgning Sundén själv gör av sin rollteori i *Människan och religionen*, s.55ff. Enligt Sundén är människan en organism som kan fungera i många roller. Hon kan leva i rollen som Guds partner, d.v.s. i en relation till helheten. Men hur underbart hon än upplever denna roll händer det ofta att andra roller får övertaget i hennes liv. Om hon då på nytt försöker återgå till rollen som Guds partner står hon där med skammen och vanmakten över sitt tidigare liv. Som jag ser det är det just i pendlingen inom detta rollmönster som Sundén inplacerar Birgitta – snarare än att han faktiskt skulle se henne som ett helgon eller en hora. I *Persona och anima*, 1981, s. 159, återkommer han till Birgitta och förtydligar innebörden så här: "Birgitta har senare insett att det förhåller sig så att hon, som kallats att vara Kristi brud, är en "horkona", vars lust står till djävulen och ära och världslig fåfänglighet. "Horkona" är en symbolbegreppslig beteckning för valet av "den breda vägen", otroheten mot Gud.

omedvetna krafterna inom människan så att dessa kan integreras i hennes gudstro, eliminera allt motstånd och stärka hennes djupgående inre förvandling.⁵⁵⁰

Av biografiskt intresse är givetvis den dynamiska människosyn som skapar Sundéns biografiska bild av Birgitta. Före Sundéns psykobiografi har vi egentligen inte mött en enda bild av henne som skulle ha konstituerats av ett jag stätt i ständig förvandling⁵⁵¹, i växelvis konfrontation med det förflutnas regressiva kraft och nuets utmaningar:

Människan växlar med de situationer i vilka hon har blivit försatt och försätter sig själv, och med dessa situationer förändras även hennes sätt att uppfatta sig själv. Tidigare har man då det gällt att beskriva människor räknat med s.k. personlighetsdrag som skulle vara tämligen konstanta och prägla en människas reaktioner livet igenom. I de yttersta av dessa dagar har man börjat betvivla att det förhåller sig så och att efterlysa en mer adekvat beskrivning som helt och fullt räknar med människans utomordentliga omställbarhet.⁵⁵²

Sundén har beaktat detta krav. Han försöker spåra hur Birgitta på skiftande sätt uppfattat sig själv och sin situation under det rörliga levnadsloppet. Man kan kritisera hans sätt att handskas med kronologi och källmaterial, många har gjort det, men hans framförhållning om den andra berättelsen, dold under den kronologiska livsberättelsen som en vattenstämpel, skönjbar först under strykjärnets hetta, är en viktig peripeti i Birgittabiografiernas historiografi.⁵⁵³ I samma andetag förmedlas insikten om att avsikter, förklaringar och självdeklarationer är en sak och de faktiska själs- och livsmönstren – med sina delvis oåtkomliga drifter, motiv och bevekelsegrunder – en annan. Bilden kunde bli avslöjande, för att inte säga cynisk. Men Sundéns treenighet av (religions)psykologi och teologi i förening med den egna trosbekännelsen ekar trotsigt genom hela texten som ett motstånd mot en scientistisk och materialistisk människo-bild. Om den vetenskapliga psykologin skulle glömma själen som entitet och andlighet som kraft väljer Sundén en annan helhetssyn på livet och människan:

En spjuver har karakteriserat modern psykologi så, att den först blev "själlös", sedan miste "förståndet" (man har försökt undvika att tala om själen för att i stället tala om "the mind" – tankeverksamheten, förståndet) och slutligen blev "medvetlös" med behaviorismen, som hävdade att man skulle inskränka sig till att iakttaga människors beteenden i olika situationer. Behaviorismens ensidighet har emellertid lett till många nya frågeställningar. T.ex.: varifrån får människor mönstren för sitt beteende?⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Sundén, 1973, s. 86-87. Sundén finner komponenter till en buddhistisk mandala i den trettonde revelationen i "Frågornas bok" och menar att denna text är ett av de märkligaste dokumenten inom den kristna traditionen.

⁵⁵¹ Emilia Fogelklous självporträtt är visserligen dynamiskt, men rörelsen i det biografiska jaget skapas främst av rörelsen i texten, presensformen som dramatiserande narration. Fogelklou utgår mer från givna själsliga och karaktärsmissiga konstanter. Det förflutna ingår inte heller som skaparkraft i den fogelklouska bilden. Det psykiska fältet s.a.s. sopas rent vartefter Birgitta mögnar.

⁵⁵² Sundén, 1973, s. 229.

⁵⁵³ Teoretiskt och metodiskt är denna biografi avgörande. Det mångteoretiska utgångsperspektivet och den pluralistiska metodapparaten är inte enbart omvälvande i Birgittabiografiskt sammanhang. Sundén visar på nödvändigheten av ett internt tvärvetenskapligt grepp i biografi forskning. Föreningen av den diakroniska strukturen med den synkronistiska är ett modernbiografiskt grepp som ses här i konsekvent biografisk funktion. Jfr Honan, 1990, s. 26ff.

⁵⁵⁴ Sundén, 1961, s. 12. Citatet inleder en framställning där Sundéns huvudavsikt är att återetablera en förståelse för 'själen', både som begrepp och som ett bredare perceptionsfält där den religiösa relationen är universalt större än teologisk dogmatik.

Sundéns kvinno- och kvinnosyn, ställvis avläsbar ur Birgittabilden, är delvis modernt bejakande och förståelsefull, delvis stereotyp. Etableringen av ett självständigt psykiskt subjekt är tydlig. Däremot spårar jag reminiscenser av en äldre, manligt definierad, kvinno- och sexualsyn i texten. Det envisa tolkandet av Birgittas "sexualmotstånd", och avsky för kroppslighet och sexualitet, utgår ur konceptet "helgon" eller "hora" som symbolerna för renhet och orenhet. Jag har tidigare visat att dessa metametaforer inrymmer en större begreppsrymd hos Sundén, men den självklara tolkningen religiös och hämmad kvinna och sexualproblem kan diskuteras i termer av manlig överhöghet och underordning. I den mån ett avståndstagande till sexualiteten förekommer hos Birgitta tvivlar jag på att vi skall tolka detta som ett konstant och livslångt regressivt sexualmotstånd. I revelationernas faktiska återspeglings möter vi ofta en positiv syn på erotik. En manlig förståelse för den kvinnliga sexualitetens särart är dessutom inte en av Gud given kapacitet, vilket historien med tydlighet har visat och bevisat. Sundéns och Stolpes⁵⁵⁵ fastklängande vid Birgittas sexualskräck utgår ur en manligt definierad sexualitet. Rädslan för graviditet, infektioner och andra sjukdomar formade säkert medeltidskvinnornas syn på sexualiteten mer än något annat. Efter Birgittas rollbyte till änkevisionär var hon dessutom tvungen att formulera en avvisande attityd till sexualiteten. Avståndstagandet ingick i det retoriska tillförlitlighetskonceptet. Birgittas avoga yttranden i uppenbarelserna hör dessutom kontextuellt oftast samman med en ovilja att få andras översexualiserade beteende rakt i ansiktet.⁵⁵⁶

En viss samhällssyn tycks tona fram i Sundéns Birgittabiografi. Den kunde karaktäriseras som en motbild till ett vänsterpolitiserat samhälle. Det underliggande budskapet är att varje enskild människa måste gå bättringsvägen innan ett klasslöst och rättvist samhälle kan skapas och upprätthållas. "Det finns tydligen starkare krafter än driftslivets komplikationer och klasstillhörighetens determinerande tendenser", skriver Sundén polemiskt sammanfattande. Här ekar ett ställningstagande mot 1960-talets marxrenässans, vänsterideologin och den sekulariserade socialpolitiken i samtidens Sverige.⁵⁵⁷

En progressiv vetenskapsideologisk syn är uppenbar.⁵⁵⁸ Sundén värjer sig genom sin Birgittabiografi mot det historiematerialistiska tolkningsperspektivet. Han vill förmedla en mer söderblomsk historiesyn. "Ungefär samtidigt som det kommunistiska manifestet kommer ut uppenbarar sig Den Heliga Jungfrun och talar till mänskligheten, det är en fruktansvärd skandal i det positivistiska Frankrike", skriver Sundén i ett annat av sina verk.⁵⁵⁹ Samma konklusion kunde man göra mellan den tid han själv lever i och

⁵⁵⁵ Stolpe, Sven, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973, s. 40-55, 63, 113, 117-119, 154-155 och Stolpe, Sven, *Birgitta i Rom*, Stockholm 1973, s. 49, 51, 67-69, 78-87, 140, 144-145, 210-212.

⁵⁵⁶ Jfr Sundén, 1973, t.ex. s. 208, 212. I de flesta Birgittabiografier, skrivna av män, märks en stark ovilja och oförståelse inför att en kvinna faktiskt kan hitta något mer meningsfullt och givande än en jordisk mans bristfullhet. Medeltidens starka Kristuskoncentration handlar kanske om etableringen av ett kvinnligt mansideal som motstånd och kritik i en tid när kvinnor inte offentligt kunde säga nej och kritisera män.

⁵⁵⁷ Jfr Nybom, 1997, s. 217.

⁵⁵⁸ Nybom, "Kulturvetenskapen som samhällets spegel", 1989, s. 309ff. Den progressiva vetenskapsdefinitionen, som innebär att man på vetenskapsideologiska grunder tar avstånd från det aktiva partstagandet, betyder inte, enligt Nybom, att den praktiska verksamheten ses som frikopplad från etik och politik. Snarare har man ofta anknutit till allmänna, överordnade värden som frihet, demokrati och rättvisa. Det man tagit avstånd ifrån är den direkta och programmatiska instrumentaliseringen samt att forskningsresultat skall kunna anpassas till eller underordnas olika externa preferenser och lojaliteter.

⁵⁵⁹ "Varje gång en sådan dödförklaring (av religionen) kommit, har i regel en ny våg av fromhet brutit ut", fastslår Sundén. Sundén, 1961, s. 32.

de ekon hans biografi ljuder av. Kristendomen som samhällskonstruktiv kraft utbasuneras genom Birgitta. Det livslevande beviset är hennes inre omvandling, som blir fruktbar genom sitt samhällsansvar, sin barmhärtighet och de karitativa gärningarna.⁵⁶⁰ Den vitalistiska livsåskådningen genomsyrar biografien: allt kan förändras, ingenting är determinerande. Varken tillhörigheten till en social klass eller psykiska sår behöver bli hämmande faktorer i individuationen eller samhällsutvecklingen. Biografien förmedlar ett trösterikt budskap: det mesta kan läkas. Denna starka tilltro till jämlikheten och möjligheterna till förbättring är kanske en spegling av 70-talets nivellerade svenska samhälle. Sundén präntar således in ett kulturellt överjag i sin biografiska kontext.⁵⁶¹

Sundéns syn på humanvetenskaperna kan definieras som emancipatorisk. I den emancipatoriska kulturvetenskapliga ståndpunkten ingår någon form av kritisk teori, som kan variera. Huvudpoängen är ändå att kulturvetenskaperna anses ha en kritisk uppgift eller civilisatorisk funktion. Samhället kan/skall göras bättre, mindre "barbariskt". Därför gäller det att peka på alternativ: visioner av existerande eller framtida möjligheter. Vid sidan av att identifiera "patologiska tillstånd" är humanisternas uppgift att utforska historiska erfarenheter och andra livsformer än våra egna. Denna ambition och uppgift, som kännetecknar Sundéns biografiska koncept, är både kritisk och konstruktiv till sin karaktär.⁵⁶²

Den evidens som en historiker/biograf har till sitt förfogande är fragmentarisk och ofta ensidig. Detta gäller i högsta grad medeltidshistorikerns forskningssituation. Jag specificerade redan i underrubriken "Biografityp och biografisk teknik" några av de relevanta vetenskapliga bristerna i Sundéns arbetssätt ur ett kunskapsteoretiskt och metodologiskt perspektiv. Sundén renodlar ett psykoanalytiskt perspektiv. Hur spännande, eller sann, hans tolkning än är kvarstår det empiriska referensproblemet. Hypoteserna förblir hypoteser; de låter sig inte falsifieras i första taget. Vissa empiriska detaljer kan tillrättaläggas genom källkritisk forskning men Sundéns psykoanalytiska metamönster för Birgittas inre förblir oåtkomligt. Den synkrona nivån lever ibland sitt eget liv utan hänsyn till empiriförankringen i den diakrona strukturen. Biografien dikteras delvis av explicita och implicita utomvetenskapliga värderingar i form av både latent och öppen apologi för den kristna människosynen kontra en politisk-socialistisk samhällsyn även om dessa värderingar i sig inte är orsak till de vetenskapliga brister som kan uppsåras.⁵⁶³ Postulaten utgör ibland direkt polemik mot andra människo- och

⁵⁶⁰ Man kan eventuellt se Sundéns strävan till samtidsrelevans och latent försiktiga civilisationskritiska tendens i Birgittabiografien som ett inlägg mellan dels den intellektuellt rådande vänsterideologin och den framväxande nyliberalistiska oppositionen. SAF:S kampanj mot vänstern, som inleddes 1971, byggde på en mycket medveten strategi för att stimulera översättning och utgivning av teoretiker och klassiker som nyliberalisterna betraktade som "sina". Mellan 70-talets polarisering mellan vänstern och nyliberalismen pläderar Sundén för ett annat alternativ: kristendomen som psykisk-andlig emancipation snarare än som lära eller överideologi. Om SAF:s intellektuella antivänsterkampanj. Se närmare se Elzinga, "Humanioras roll i det högteknologiska samhället", 1989, s. 262-267

⁵⁶¹ Fram till 1900-talet betraktades biografien som den främsta formen av historieskrivning när det gällde att statuera praktisk moral och etablera ett kulturellt överjag. Madelénat, 1984, s. 183. Jfr även Larsson, "Biografiforskning: poetik, politik, panorama", 1989, s. 40. På 1970-talet tycks denna biografifunktion återetableras.

⁵⁶² I den emancipatoriska humanvetenskapliga ideologin och teorin finns ett element av aktivt partstagande, som vänder sig mot det som pragmatikerna tycks ta för givet och traditionalisterna vänder ryggen. Jfr Elzinga, 1989, s. 261-267.

⁵⁶³ Jfr Hermerén, 1972, s. 139. Följande tre kriterier måste uppfyllas samtidigt för att en vetenskaplig undersökning skall betecknas som subjektiv visavis värderingar: a) författaren har vissa speciella utomvetenskapliga intressen och värderingar, b) hans verk har vissa konstaterbara vetenskapliga brister av det ena eller andra slaget samt c) att hans verk har dessa brister beror på hans utomvetenskapliga värderingar.

samhällssyner. I den meningen är analysen partisk utan att vara osaklig. Värdeladdade ord förekommer däremot inte högfrekvent. Om tolkningen är missvisande gentemot huvudpersonen i texten förblir dolt i historiens dunkel.⁵⁶⁴ Det finns ju en semantisk skillnad mellan sanning och objektivitet.

Ovanstående behöver därför inte principiellt blotta bristande objektivitet. Den bristen ligger snarare i kedjan av empiriskt oförankrade hypoteser som borde ha fått förbli hypoteser. I viss mån, när det gäller speciella historiska data eller fakta, är texten öppen för intersubjektiv prövbarhet och falsifiering. Detta har också gjorts, bland annat momentant av Birgit Klockars och Birgitta Fritz, som har korrigerat Sundén på några punkter. Sundéns tolkning av Birgittas relation till kungen och klosterplanerna är ett exempel där Sundén omdaterar revelationerna enligt sin hypotes. Hans hypotes, till skillnad från andra forskare, är att texterna om konungen bildar ett eget helt och har framgått ur ett ”komplex Magnus”, vars egentliga kärna började bildas under Birgittas tid i Sverige, men vars bearbetning kom igång först omkring 1355⁵⁶⁵

Eva Österberg framhöll hur svenska historiker och samhällsvetare, som annars utmärker sig för sin snabba inympning av teorier och analytiska begrepp, är rädda och motvilliga inför psykiatriens och psykologins terminologi och frågor. Det tycks vara lättare att röra sig på de fält som anges av orden samhälle, kultur och diskurs.⁵⁶⁶ Gunnar Eriksson menade att psykoanalytiska tolkningar tenderar att bli mer broderier på den psykoanalytiska övertygelsen än bidrag till större kunskap om personen i fråga.⁵⁶⁷ Arne Jarrick, liksom psykobiograferna Ingemar Nilsson och Jan Bärmark, såg tvärtom en källkritisk potential i psykoanalysen i och med att den inte tar människan på orden utan antar att hon kan ha omedvetna motiv för sina handlingar lika väl som för sina minnen.⁵⁶⁸ En riktig tolkning kan bekräftas genom att den pekar ut nytt relevant material som stöder den och inga kända källor direkt falsifierar denna tolkning, ansåg Nilsson. Det källkritiska förfarandet fungerar likartat som tillvägagångssättet inom psykoanalysen, där en korrekt rekonstruktion producerar nya minnen som förbättrar, förtätar eller kompletterar rekonstruktionen. Det existerar, enligt Nilsson, en motöverföring mellan biograf och biograferad som är kopplad till den historiska förståelsen.⁵⁶⁹ Den franske filosofen Paul Ricoeur kritiserade visserligen ”top-down history” för att ha ersatt de handlande subjekten med anonyma väsen och för att göra historia till en vetenskap som studerar enbart nationer, samhällen, sociala klasser och mentaliteter,⁵⁷⁰ men formulerade trots det en resistans mot psykoanalysen. Den förståelse psykoanalysen erbjuder den moderna människan ansåg han vara både svår och

⁵⁶⁴ Hermerén, Lund 1972, s. 154-159.

⁵⁶⁵ Sundén 1973, s. 114-133. Sundén lägger stor vikt vid sin nya omdatering av Birgittas klosterplaner. Han hävdar att schismen med kungahuset ledde till en brytning mellan Birgitta och kungaparet så tidigt som på 1340-talet. Han rekonstruerar ett tänkbart förlopp i denna relation på basis av sin egen rekonstruktion av Birgittas andliga utveckling. Två forskare har senare omkullkastat denna hypotes. Birgitta Fritz har studerat gåvobreven och andra primärkällor noggrant och förpassar Sundéns idé till fantasin område. Lika gör Birgit Klockars, som påvisar att den s.k. brytningen till konungen aldrig förverkligades. Deras relation ledde till ett gradvist avståndstagande, men enligt Klockars studier av primärkällor, träffades Birgitta och Magnus så sent som efter kungens ryska fälttåg 1349. Jfr Fritz, Birgitta, ”Den heliga Birgitta och hennes klosterplaner. Ett religionspsykologiskt tolkningsförsök sett i historikerperspektiv”, *Frombed og verdsligbed i middelalder og renaissance*, festskrift till Thelma Jexlev, Odense 1985, samt Klockars, 1976, s. 118-134.

⁵⁶⁶ Österberg, 1996, s. 329.

⁵⁶⁷ Eriksson, 1985, s. 3.

⁵⁶⁸ Jarrick, A. & Söderberg, J., *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993, s. 125.

⁵⁶⁹ Nilsson, ”Att skriva biografi: biografins hermeneutik”, 1985, s. 206.

⁵⁷⁰ Ricoeur, Paul, *Time and narrative*, Vol. 1, Chicago 1984, s. 177.

smärtsam på grund av den narcissistiska förödmjukelse den vållar.⁵⁷¹ Också Daniel Madelénat distanserade sig gentemot psykoanalysens modeller och intuitionen som metod. Grundliga historiska kunskaper och underbyggd personkännedom är mer betydande: människan bör betraktas i sin tid och inte som ett transcendent jag.⁵⁷²

I Sundéns psykoanalys av Birgittas texter noterar jag, förutom de empiriska trådarna, också ett textanalytiskt problem. I Sundéns metod ingår tematisk analys, struktureringsanalys och tilltalsanalys. Däremot lyser diskursanalysen med sin frånvaro. Om ingen historiskt bestämd intertextualitet skisseras upp kan anakronismerna och missförstånden breda ut sig ohämmat.⁵⁷³ Jag vill därför betona både referentialitetens och diskursanalysens nödvändighet som ingredienser i den psykobiografiska läs- och tolkningsprocessen.

Analysen av Sundéns psykobiografi ger oss ingen licens att skriva in psykoanalysens källkritiska potential i biografimetodiken. Sundéns omdatering och nykonstruktion av skeendet vilar på källtillförlitligheten i "komplexet Magnus". Klockars och Fritz avvisar Sundéns omtolkning genom källkritisk forskning. Detta ger en indikation om att vi eventuellt bör förhålla oss försiktiga till ett metodiskt likhetstecken mellan psykoanalys och rekonstruktion. Det omvända arbetssättet kunde vara att först söka fram en strukturellt korrekt rekonstruktion ur källorna som sedan i sin tur kan användas för att förbättra, förtäta, komplettera eller falsifiera den psykologiska rekonstruktionen. Risken finns annars att psykoanalysen blir en enda lång självrekonstruerande process kongenial med Sundéns Birgitta som onekligen blir en person vars undermedvetna går på ständig överlevnad och styr alla känslor och reaktioner.

Sist och slutligen återger Sundéns psykoanalytiska tolkning faktiskt samma skuggschematiska mönster av Birgittas inre som hennes andra biografier återspeglar med andra ord. Alla ser slitningen eller pendlingen i det dubbla mönstret: sträng profet/barmhärtig moder, naturligt jag/författarjag, rollen som Kristi ödmjuka brud/rollen som skrämmande profet.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ Ricoeur, Paul, *Le Conflit des interprétations*, Paris 1969, s. 159.

⁵⁷² Madelénat, 1984, s. 121-130.

⁵⁷³ Jfr Engdahl, Horace, "Den litterära texten som tolkningsproblem", *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, red. S. Selander, Lund 1986.

⁵⁷⁴ Jfr Fogelklou, 1919, s. 67,115, Furuhausen, 1990, s. 110-111, Bergh, 2002, s. 135-142, 147-148, 169, 184. Hos Stolpe etableras pendlingar mellan så många känsloliner att jag hänvisar till min separata analys av hans Birgittabild.

Birgitta med pilgrimsstav och pilgrimshatt. Kalkmålning i Börje kyrka, Uppland, ca 1450-1475. Foto Lennart Karlsson.

III. Fackhistoriska delbiografier

De vetenskapliga delbiografierna (eller strikt fackhistoriska monografierna) förenas, förutom av den utpräglad objektiv-akademiska stilen,¹ av de respektive biografernas fokusering på Birgittas medeltida omgivningar med sina teologiska, litterära, filosofiska och intellektuella fundament.² Samtliga utgår från ett oproblematiskt och tämligen konventionellt biografibegrepp. Med James L. Cliffords utvidgade biografidefinition kunde vi samla upp dem under *Scholarly-historical biographies*.³ Ett visst materialurval har gjorts. En kronologisk ordning och historisk bakgrund etableras som viktig tolkningsgrund men inga dolda spekulationer förekommer. Fiktionsella knep och psykologiska tolkningar är antingen frånvarande i texten eller synnerligen sparsmakat framförda. Toni Schmidts och Birgit Klockars monografiska biografier avtecknar biografernas religiös-filosofiska och psykologiska hållning: människan har ett "tidsjag" och ett "evighetsjag". Det förra är avläsbart och delvis åtkomligt för biografisk forskning och förståelse. Det senare, levande i själen, är undanlidande och kan skymtvis följas enbart i iakttagelser av den biograferades inriktning. Följaktligen uppvisar dessa biografier varken psykopatologiska eller psykoanalytiska tolkningar. Inga religionsvetenskapliga djupdykningar företas in i den biograferades psyke. Biografierna upprätthåller en gräns mellan "tidsjaget" och "evighetsjaget" och förmedlar endast de återspeglings som det senare reflekterar i det förras konkreta tankar och handlingar.

Ett gemensamt drag för tre de biografierna är den källkritiska distansen till den biograferades egna texter och till överdrifterna i det övriga källmaterialet. Biografierna är väl medvetna om både det empiriska och epistemologiska kunskapsproblemet. Utomvetenskapliga värderingar äger ingen egentlig relevans i dessa biografier.⁴

Ett annat gemensamt drag för biografierna är att förståelsen av biografien som en rekonstruktion relaterad till kontextualisering med hjälp av rationella förklaringsmönster av genealogiskt, sociologiskt, fysiologiskt slag eller analyserad genom konkret-politisk historia. Tilltron till biografins referentiellt kopplade objektivitetssträvan är tydlig. Empirin och källkritiken är primär. Essensen existerar innan narrationen börjar.⁵ Leon Edels essentiella tanke om mask och essens, att det existerar en offentlig myt och en

¹ Jag använder terminologin här i både Nadelns och i Hermeréns mening. Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact and Form*, London 1984, s. 170-174, samt Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972, t.ex. s. 64-65, 154-155.

² Biografiformen korrelerar med samtida lexikala definitioner för biografi. I *Nationalencyklopedin*, band 2, 1990, definieras biografien kort och enkelt som "en persons levnadsbeskrivning utförd av någon annan". Andra ordboksdefinitioner finner vi i *Nordisk familjebok* där vi i 3 upp. (1923-1937) där ingenting sägs om konstnärlig utformning; biograf betraktas som historia. I *Svensk uppslagsbok*, 2 upp. (1947-1955) betonar man anspråken på sanningsenlighet framom det konstnärliga utförandet. Biografi ses som "en persons livshistoria". I *Bonniers lexikon* (1961-1967) presenteras biografien som en "historisk-litterär genre".

³ Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits: Problems of a Literary Biographer*, University of North Carolina Press, 1970, kap. Form-Types of Biography. I viss mån kunde man också ta Paul Murray Kendalls subjektiva-objektiva skala och tala om *Behemot Biography* där materialinsamlingen står i fokus och biografien blir alltför detaljerad och följljaktligen förlorar dramatiskt fokus.

⁴ Hermerén vill göra en tydlig skillnad mellan inom- och utomvetenskapliga värderingar. De inomvetenskapliga normerna innefattar regler för hur forskningen skall bedrivas, d.v.s. metodregler. Dessa kan indelas i olika grupper, t.ex. regler för hur man skall samla in och bearbeta material, hur man skall testa hypoteser, hur man skall beräkna den samlade evidensens styrka och slutligen hur man skall presentera forskningsresultaten. Hit hör föreskrifter av typen att observationer, mätningar och hypoteser skall uppfylla bestämda minimikrav på precision, reliabilitet, validitet, o.s.v. Hermerén, 1972, s. 64ff.

⁵ Edel, *Writing Lives. Principia Biographica*, New York, 1984, s. 13 samt Ellis, David, *Literary Lives. Biography and the Search for Understanding*, Edinburgh UP, 2000.

mer dold livsmyt, som kan härledas ur den offentliga mytens möte med det psykologiska (här det historiska) materialet.⁶ En väsentlig skillnad finns dock: Toni Schmid och Birgit Klockars demytologiserar främst andras Birgittabilder medan Hans Furuhausen vill demytologisera andras bilder och dessutom demaskera själva Birgitta och aktörerna i hennes omgivning. I Furuhausens biografi bevittnar vi en ideologi- och livs-synskonfrontation.

De båda första biografiska monografierna är skrivna av professionella medeltids-historiker: Toni Schmid och Birgit Klockars. Den sista biografien i detta analysavsnitt är författat av historikern Hans Furuhausen. Biografierna har utkommit med flera decenniernas mellanrum: på 1940-talet, 1970-talet och i början av 1990-talet. Det oaktat uppvisar de många likheter: biografens egen samtid lyser nästan helt med sin frånvaro. Ingen av biografierna använder det dramatisk-expressiva narrationsgreppet. Biografierna är ”snittbiografier”, delbiografier, med etablerade tids- eller perspektivavgränsningar. De kunde snarare kallas ”biografiska projekt” eftersom forskarna använder den biografiska former delvis för att studera större frågor i historien än den explicit personhistoriska. Vi ser i dessa biografier en likhet med Erik Lönnroths biografiska koncept.⁷ Lönnroth satte tilltro till, och vikt vid, den biografiska forskningen trots sin inriktning på en forcerad källkritik. Som en historievetenskapligt effektiv metod framhöll han inträngande analyser av olika motivkretsar. Just motivkretsarna är centrala i den biografiska förståelsen i nämnda analyser. Vi kan nå långt genom att fördjupa inblicken i den biograferades tanke- och handlingsmönster i stället för att koncentrera oss på individens uppnådda resultat och efterlämnade produkter, är det metodiska budskapet. Som framtidens bruksfunktionella personhistoria såg Lönnroth framsökandet och beskrivningen av begränsade kollektiv ur ett social- och individualpsykologiskt perspektiv såg Han reserverade sig ändå mot det livs- och personhistoriska projektet när det gäller äldre tider, i synnerhet medeltiden. Samma biograferande återhållsamhet präglar nedanstående vetenskapliga monografier och del- eller snittbiografier. I stället dominerar den sociala omgivningen och den förhärskande tankeideologin med sin teologisk-filosofiska överbyggnad.

Det ligger i varje biografisk ansats att vara korrigerande. I samband med de fackhistoriska och vetenskapliga biografierna vill jag införa en kvalitativ distinktion. Dessa biografier är *källkritiskt* och *empiriskt* korrigerande, d.v.s. referentiellt refererbara. Biografierna vill inte enbart föra fram sin biografisk-personliga syn på Birgitta som korrektiv eller motbild till tidigare biografers tolkningar. Styrkan i intervention av det förflutna hos de fackhistoriska biografierna ligger inte i inlevelsen eller den biografiska förståelsen. De sätter sin profession i den källkritiska tolkningens tjänst i konfrontationen med ett i princip oåtkomligt annat medvetande i en främmande tid.

⁶ Edel, 1984, s. 161-164. Edel använder termerna ”public myth” eller ”manifest myth” som han ställer mot ”covert myth”, ”life-myth” och ”the hidden personal myth”.

⁷ Lönnroth, Erik, ”Det biografiska synsättet” i *Att skriva människan*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm, 1997, s. 187f. Det viktiga för Lönnroth är snarast sättet att skriva biografier så att de blir meningsfulla (mina kurs.) och att ”förklara det obegripliga i ett stort händelseförlopp, inte för att skriva en biografi”, s. 191. Samma linje är Göran B. Nilsson inne på i *Att skriva människan*, 1997, när han skriver: ”Säg inte att nu skall jag skriva en biografi. Säg i stället /.../ jag ser en möjlighet att öppna nya perspektiv på problem som var väsentliga då och är väsentliga nu. Det kan jag göra genom att skriva en biografi”, s. 29.

1 Toni Schmid: Den dramatiska reformatorn och arkitekten

1.1 Typ av biografi och biografisk teknik

Toni Schmidts verk *Birgitta och hennes uppenbarelser* utkom 1940 och förenar en kritisk undersökning av Birgittas revelationer med reflexioner om faktiska omständigheter i den biograferades politiska och sociala närmiljö. Arten av "sierskans" religiositet och personlighet tolkas i exkursiva sidoblickar. Det biografiska verket omfattar 193 sidor, exklusive en diger notappat. Separat käll- och litteraturförteckning saknas. Kapitelindelningen i boken följer rubrikerna: "Domen", "Folkets ledare", "Imitatio Mariae", "Enkelriktning och arv" och "Inför Gudomen".

Det första kapitlet är kyrkohistoriskt inriktat och behandlar den postuma synen på Birgitta, kritiken vid olika kyrkomöten, det nordiska mottagandet av henne och hennes orden samt utomnordiska kommentarer från helgonförklaringen fram till reformations-tiden. Det andra kapitlet behandlar Birgitta som politiker och kyrkopolitiker samt hennes relationer till sina samtida i Sverige. Schmid utför ett flertal identifieringar av personer, som figurerar i revelationerna, och reflekterar över Birgittas agerande i kampen mellan de båda rivaliserande fromhetsriktningarna (och helgonkulterna). Resultatet leder till en bedömning av Birgittas reformatoriska radikalitet i analogi med den politiskt radikala Engelbrektrörelsen. Denna del av boken baserar sig på reviderande källhistorisk forskning. Kapitel tre skärskådar Birgittas mariologi och är följaktligen teologisk-dogmatiskt. Det fjärde kapitlet fylls ut med Birgittas teologiska frågor och en jämförelse mellan hennes idéer och samtidens teologiska föreställningar och dogmbildningar. Detta kapitel är mer existencialistiskt till sin karaktär än de tidigare: Schmid går in på frågor i systematisk teologi och diskuterar texternas filosofiska essens. Det femte och sista kapitlet förenar källkritisk forskning och religionspsykologisk komparationsanalys. Här ger Schmid väsentliga bidrag till den textkritiska forskningen kring Birgittas revelationer. Den senare delen av avsnittet handlar om mystik i allmänhet samt den specifika arten av Birgittas fromhet. Kapitlet bär biografisk-psykologiska drag.

Revelationen är, som bokens titel säger, huvudkällan. Därutöver vänder Schmid sig till en mängd olika primärkällor: annaler, urkunder, brev, text- och källmaterial till Birgittas liv och Sveriges historia. En av de viktigaste källorna är *Diplomatarium suecicum*. Schmid kommenterar både G.E. Klemmings och Richard Steffens utgåvor av uppenbarelserna, men utgår i första hand från *Revelationum Birgittae* efter 1628 års upplaga.⁸

Genom slutsatser dragna ur samtida primärkällor, eller vetenskapligt vederhäftigt sekundärmaterial, resonerar Schmid sig fram till tidens faktiska personer och händelser. Resultatet är stiltigt: av bokens över fyrtio diskuterade personer bidrar hon med tjugutvå egna identifikationer eller säkerställande av identitet som kan accederas till det birgittinska forskningsarkivet.⁹ Likaså söker hon finna de faktiska historiska händelserna bakom Birgittas uppenbarelser och texternas relevans i olika samhällsskeenden och händelser i Birgittas liv.¹⁰

⁸ Schmid, Toni, *Birgitta och hennes uppenbarelser*, Lund 1940, s. 194f.

⁹ Schmid, 1940, s. 39, 43-44, 46-49, 53-55, 65, 68,7 5-78, 85-87, 124, 141, 151, 171-172. Schmid gör också korrigeringar av tidigare antaganden på s. 50, 52, 63, 78.

¹⁰ Schmid, 1940, s. 38, 52, 70, 73, 74, 75, 82.

Birgitta och hennes uppenbarelser är, som jag noterat, ingen biografi i egentlig mening.¹¹ Verket är snarare en monografi med ett biografiskt ärende. Visserligen är det historievetenskapliga draget markant, men samtidigt företas alltför många utflykter från det specifikt vetenskapliga för att man skall kunna karaktärisera boken som enbart en monografi.¹² Schmidts strävan är att klargöra revelationernas historiska grogrund, deras historiska intertextualitet samt betydelse och faktiska inverkan på samtid och eftertid i Sverige. Här identifieras även aktuella teologiska frågor och dogmatiska debatter i tiden som har amplifierats transformationsschematiskt i Birgittas texter. Varje tid förfogar över en repertoar av invanda sätt att tvinna framställningens tråd enligt olika retoriska dispositionsprinciper. Följaktligen företar Schmid en metodisk struktureringsanalys och en diskursanalys.¹³ Samtidigt ger hon sig i kast med genealogisk och biografisk forskning och serverar sin egen bild av Birgitta i bokens sista kapitel. Fram till sista kapitlet är texten snarare strikt personhistorisk än biografisk tolkande; tonen är återhållsamt akademisk. Berättargreppet är externt, delvis allvetande.¹⁴

Att försöka fånga in Schmidts Birgittamonografi i något av Daniel Madelénats biografiska paradigmen är att tvinga in texten i tvångströja. Ingen av de olika biografiteoretiska premisserna verkar passa. Det moderna paradigmet ligger närmast till. Vi kan iakttä tydliga drag av en *demytologiserande* undersökning, präglad av stark kritiskhet.¹⁵ Superbiografin, karaktäriserad av Madélenat som en syntes mellan lärdom, intuitiv förståelse, trovärdig tolkning och litterärt utförande, kunde tänkas men det narrativa och konstnärliga greppet fallerar och den biografiskpsykologiska inlevelsen är mager.¹⁶ Det är uppenbart att Schmidts biografi är skriven före "klimatväxlingen" på 1940- 1950-talet när personskildringarna i svensk biografi började utföras med ett mer psykologiserande och estetiskt grepp.¹⁷ Ser vi på det biografiska poetikbegreppet närmar sig Schmidts verk om Birgitta Leon Edels rekonstruktionstanke i sitt solida dokumentärbiografiska självförtroende där fantasi och imaginärt berättande endast får tillämpas på den givna formen och det existerande källmaterialet.¹⁸ Edels psykologiska förståelse-

¹¹ Det lönnrothska konceptet att "förklara det obegripliga i ett stort händelseförlopp, inte för att skriva en biografi" är uppenbart också Schmid personhistoriska utgångspunkt. Samma linje företrädde Göran B. Nilsson. Nilsson, 1997, s. 29. Nuets väsentligheter är däremot ingen pådrivande motivering för Schmid även om hon vill studera tankestrukturer och teologiska överbyggnader genom ett biografiskt subjekt i medeltiden. Hon strävar också, som Nilsson, till att öppna nya perspektiv på aktuella problem under 1300-talet.

¹² Om monografier, se Romain, Jan, *Die Biographie*, Bern 1948, s. 61.

¹³ Schmid, 1940, s. 95-105, 108, 119-124, 129-130.

¹⁴ Madélenat, Daniel, *La biographie*, Paris 1984, s. 149ff.

¹⁵ Ira Bruce Nadel ser det mytiska elementet som ett moment i sin biografiteori. Han menar att det demytologiserande draget är typiskt för all biografisk framställning, men att varje nytt försök att skapa sammanhang och hitta personlighetskärnan hos en människa i sin tur leder till nya myter. I Schmidts fall är jag inte benägen att hålla med Nadel helt och hållet. Det finns en demytologisering som främst fungerar källkritiskt renande. Schmidts medvetna demytologisering av andra biografers politisk-nationella eller emancipatorisk-agitatoriska Birgittabilder är en process där den vågsål som fylls av "avmaskeringsmaterial" väger betydligt tyngre än den vågsål som innehåller den nya korrigerade bilden. Jfr Nadel, 1984, s. 176-178. Jag tror därför att detta teoretiska moment hänför sig mer till den artistiska formen snarare än till det historiekritiska innehållet och referentialiteten.

¹⁶ Madélenat, 1984, s. 32-74. I Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Södertälje 2003, s. 37, återfinns en kortfattade redogörelse för Madélenats biografiparadigm.

¹⁷ Hildebrand, Bengt, "Klimatväxlingen i modern svensk biografi. Exemplifiering och synpunkter", *PHT* 57, 1959, s. 97-170.

¹⁸ Edel definierade biografin som en av psykologi och socialvetenskaper beroende form av historia, som bör berättas med konstnärlig metod. Hans romanliknande biografideal kombinerar dokumentärbiografins trovärdighet med ett levande och livfullt porträtt – allt i en helgjuten sammansmältning utan vare sig

mönster som biografiskt tolkningsraster är däremot inte applicerbar på detta porträtt. Samma sak gäller Edels distinktion mellan offentligt och privat, mask och essens.¹⁹ David Ellis syn på biografisk förståelse och tolkningsmönster verkar mer befryndade med Schmidts utgångspunkter. Hos honom sker kontextualiseringen i första hand genom rationella förklaringsmodeller, främst av genealogisk, fysiologisk, sociologisk och psykologisk art. I Schmidts fall kan vi tillägga sökandet efter maktpolitiska bevekelsegrunder. Söker vi efter motiveringar till det biografiska perspektivet finner vi en blandning av den idiografiska och den folkloristiska motiveringen.²⁰

Det objektivt akademiska berättargreppet dominerar totalt i *Birgitta och hennes uppenbarelsen*. Författaren använder det distanserade ordet ”vi” eller ”man” i de få fall där personligt pronomen behövs.²¹ Texten är alltigenom depersonaliserad: fakta och dokumentationer skiljer läsaren från författaren, som framställer sin kunskap med en neutral, allvetande ton. Illusionen av en objektiv kontroll över fakta etableras. Boken blir ställvis mer en referenskälla än en biografisk tolkningsbåge. Biografin är en blandning mellan Paul Murray Kendalls *Behemoth biography* med sin avsaknad av dramatiskt fokus och James L. Cliffords *Scholarly-historical biography*.²² Vi kan också tala om en fakta-ackumulerande levnadsteckning, en *ackumuleringsbiografi*.²³ Det explicit biografiska glimtar fram mellan raderna, i strökommentarer eller faktauppgifter, men samlas upp först i personteckningen i slutet av boken. Först i det sista kapitlet övergår Schmid till en förstälsetolkning av Birgitta och hennes liv. Här sker en övergång till den interpretativt analytiska biografistilen. Att i slutkapitlet (som stillbrott till de övriga kapitlen) foga in en tolkande monolog verkar tyda på ett behov av meningsfullhet och förståelse av Birgitta ”inifrån”, vid sidan av den rent källkritiska intensitet som annars genomsyrar boken.²⁴ Att typologisera detta verk som en nätverksbiografi känns inte heller helt fel. Birgitta skildras genom relationer till andra, både levande och döda. Influensflödet och interaktionerna i detta relationsnät utgör tolkningsgrunden. I den meningen liknar *Birgitta och hennes uppenbarelsen* en livs- och tidsbiografi även om den biografiska bågen inte utgör en stomme i texten. Schmid faller inte för lockelsen att

överflödande interpoleringar av citat eller alltför stram kronologisk disposition. Edel, Leon, *Writing Lives. Principia Biographica*, New York 1984, s. 13-15. Schmid, som skriver före ”klimatväxlingen” i svensk biografihistoria, saknar ett litterär-biografiskt medvetande, men varken Ira Bruce Nadel och W.H. Epsteins biografipoetik kan komma i fråga här genom sin syn på biografien som en icke-referentiell förmedlingsform.

¹⁹ Schmid demytologiserar andras Birgittabilder – inte Birgitta. I den mån hon söker efter ”the figure under the carpet”, d.v.s. den dolda livsmyt som eventuellt kan härledas ur den offentliga myten och det psykologiska materialet, sker detroniseringen av den hagiografiska eller monumentala Birgittabilden främst genom Birgittas egen självkritik. Det betyder att hon håller sig ganska långt inom ramarna för Boris Tomasjevskijs legendbegrepp som betonar myten som författarens egen skapelse. Tomasjevskij, Boris, ”Litteratur och biografi”, *Modern litteraturteori: från rysk formalism till dekonstruktion*, del 1, red. C. Entzenberg & C. Hansson, Lund 1997, s. 38.

²⁰ Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Stockholm 1992, s. 180-182.

²¹ Schmid, 1940, t.ex. s. 17, 35, 51, 71, 81, 191-193.

²² Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York (1965) reiss. with new introduction 1985, s. 126-134 samt Clifford, 1970, kap. ”Form-Types of Biography”.

²³ Österberg, Eva, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år*, Stockholm 1996, s. 326-330. Schmid, 1940, s. 37-90.

²⁴ Schmid, 1940, särskilt s. 92, 94, 106, 116-117, 177-193 samt Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact and Form*, London 1984, s. 172-178. Schmidts övergång till interpretation är inte endast ett stiltgrepp. Hon byter samtidigt infallsvinkel på Birgitta och hennes liv. Nadel förordar själv sådana ”synvinkelskiften” som biografiskt grepp för att bryta illusionen av livets egen enhetlighet. Synvinkelskiftets uppgift skulle, enligt Nadel, vara att markera det konstgjorda draget i biografisk framställning.

skapa ordning och mönster, en ny myt i det skildrade livet, som Nadel varnar för.²⁵ Hayden Whites biografityper, romans, tragedi, komedi eller satir, känns inte heller relevanta som biografiska kategorier. Snarare kunde vi tala om ”det oavslutade livsdramat” där öppna luckor bibehålls.²⁶ Inga illusoriska textförtätningar tillåts om källorna inte bidrar med empirisk fogmassa. Vi skymtar Birgitta glimtvis i vissa livskontexter utan att kunna fånga in henne i helfigur. Texten har starka antibiografiska drag även om jag inte vill kalla den en tidig variant av Österbergs *short-cut-biografi*.

Om Schmid är tydlig i stilval och någorlunda lättologiserad ur biografisk synvinkel så gäller detta inte själva sakinnehållet. Utgångspunkten för hennes forskning är det rent historievetenskapligt källkritiska uppdraget men jämsides förekommer exkurser in i teologisk vetenskap. *Birgitta och hennes uppenbarelse* byggs upp av tvärvetenskaplig forskning kring revelationerna där de rent historiska identifikationerna är lika viktiga som de teologiska frågeställningar revelationerna väcker till liv. Schmidts biografiska monografi konstituerar sig ändå inte till kyrkohistoria. I ännu högre grad undervisas vi i dogmatisk och systematisk teologi, enkannerligen katolsk sådan.²⁷

Måste man intvinga Schmidts bok om Birgitta i en biografityp stannar jag för en livs- och tidsbiografi med ett nätverksbiografiskt perspektiv. Här är uppgiften dubbel: livs- och tidsbiografien skall karaktärisera och förklara en personlighet samtidigt som den strävar till att förklara en hel kulturmiljö inklusive den biograferades plats i denna miljö. Närmelsesättet är antikt: redan Aristoteles slog fast att människan är ett ”animal sociale”; hennes väsensförverkligande är ett i bred mening socialt förverkligande.²⁸ Genom sin inskolning i det weibullska paradigmet ligger Schmidts biografiska insats här: hon strävar konsekvent till att belysa Birgitta i hennes sociala sammanhang. Från Platon kommer tanken på människan som mikrokosmos. Biografen bör därför se den stora världen brytas och speglas i den biograferade så att han eller hon framstår som en aktiv och levande formgivare, som samtidigt formas i växelspelet mellan individ och kosmos – i första hand det sociala kosmos som närmast omger människan. För Birgittas del måste vi dessutom räkna med himlens och helvetets kosmologiskt oåtkomliga och vidsträckt med sin inneboende entiteter.²⁹ Ett visst intresse för psykologiska tolkningsperspektiv syns trots detta i Schmidts biografiska monografi. Hon citerar Henrik Schücks bild och Tor Andræs tolkning, men verkar böjd att anse deras förklaringar otillfredsställande, och presenterar därför en alternativ psykologisk kontratolkning.³⁰

²⁵ Detta behov hos biografen – och läsaren – gör att man fastnar i arketyper och konventioner, d.v.s. i den rekonstruerande poetik som Edel talar för. I slutändan leder detta, enligt Nadel, till ett starkt mytologiserande drag i biografiskrivningen. Nadel, 1984, s. 176-178.

²⁶ White, Hayden, ”Introduction”, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, 1990. Se även White, Hayden, ”Interpretation in History” i *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore 1987, s. 51-80.

²⁷ Schmid, 1940, s. 95-104 om den obefläckade avlelsen, s.118 en utredning om Birgittas syn på dopet, s.119 om Birgittas syn på frälsning, s. 120-122 om problemet ondska godhet, s. 122 om förlåtelsen, s. 123-125 om döden och helvetet, s. 129 om transsubstantiationsläran.

²⁸ Eriksson, Gunnar, ”Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod”, *Liv och text*, Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985, s. 5, 7, 15.

²⁹ Schmid, 1940, t.ex. s. 37-92 och 182-193. Jfr Eriksson, 1985, s. 7,15.

³⁰ Schmid, 1940, s. 35. I sin breda översikt av mystikens psykologi undersökte Tor Andræ Birgittas skaplynne från naturvetenskapligt medicinska förutsättningar i kombination med freudianska synvinklar. Hans slutsats blev att Birgitta var en begåvad kvinna som sökte övervinna sina kvinnliga mindervärdeskomplex. Hon hade också, enligt honom, konstitutiva hysteriska anlag och en stark benägenhet för det abstrusa. Andreae, Tor, *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Stockholm 1926, s. 317ff.

Men oscillationen mellan omvärld och biografiskt jag etableras inte som konsekvent berättarteknik i *Birgitta och hennes uppenbarelser*, vilket borde vara fallet för att vi i Gunnar Erikssons mening skall kunna tala om en livsverksbiografi eller en livs- och tidsbiografi. Schmid är medeltidshistoriker och källforskare, inte primärt biograf. Ingen av de erikssonska biografityperna känns därför helt adekvat. Men fastän en kronologisk-kontinuerlig oscillation saknas söker Schmid verifiera de historiska händelser och platser, som antyds eller omtalas i uppenbarelserna. Även när revelationerna inte uppenbart anknyter till någon händelse eller plats försöker Schmid koppla texterna till faktiska historiska händelser för att utröna var Birgittas åsikter och avsikter har sin upprinnelse.³¹

Följdriktigt förbigår Schmid Birgittas barndom; större delen av källmaterialet är ju legendfärgat och kan inte verifieras i källorna. Schmidts metod går i stället ut på att söka sanningen i Birgittas liv som vuxen genom belysning av hennes relationer och förbindelser i den politiska närhistorien.³² En stor del av texten i Schmidts Birgittamonografi ägnas åt vetenskapliga excesser. Framst formulerar hon sig i dialog med Salomon Kraft, Friedrich Hammerich, Richard Steffens och Knut B. Westman. Diskussionen rör personidentifieringar i revelationerna samt tolkningsproblemen vid översättningen av dem.³³

Schmid använder sig av direkta beskrivningar av en oföränderlig karaktär samt av dubbelkaraktäristik. Indirekta beskrivningar förekommer nästan inte alls. Troper är lika sällsynta i *Birgitta och hennes uppenbarelser*. Varken metafor, synekdoke eller metonymi används för att beskriva Birgitta. Däremot finns ansatser till ironisk humor. Betecknande är likaså Schmidts distansnerande användning av verbformer. Hon använder till exempel uttryck som att "Birgitta skall ha spått", "skall ha förutsagt" och liknande formuleringar.³⁴ I Schmidts biografiska monografi spårar jag ingen litterärt genomlöpan- de och meningsbärande växelverkan mellan ett lineärt diankrinskt berättarplan i biografien och en synkronisk känslstruktur inskriven på ett icke-lineärt plan.³⁵

Den "biografiska sanningen" är hos Schmid helt och hållet underställd den historiekritiska metodens krav: den biografiska skörden är en biprodukt av en historisk

³¹ Schmid, 1940, t.ex. s. 38, 52-54, 63, 68, 70, 73-76, 78, 82, 138, 174. Weibullianerna ansåg sig ha nått definitiva resultat när de sällat bort osäkra källor och lösa historiska påståenden. Denna metod följer Schmid konsekvent. Jfr Liedman, Sven-Eric, "Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv", *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, en antologi, red. T. Forser, Stockholm 1978, s. 53.

³² Schmid, 1940, se s. 39, 43-50, 52-56, 60, 63, 65, 68, 75-79, 82, 84, 87, 120, 124, 141, 145, 151, 171-174.

³³ Schmid, 1940, t.ex. s. 50-51, 63-64, 77-78, 161-62. Flera identifieringsförsök hade gjorts redan tidigare av Richard Steffens och Sten Engström. I sin gradualavhandling från 1928, *Källstudier till Sveriges historia 1230-1436*, betonade Ingvar Andersson de politiska textpartiernas stora värde för den historiska källforskningen och personidentifieringen. Salomon Kraft hade en något avvikande mening i den frågan. Knut Bernhard Westman använde uppenbarelserna för att söka analoga religiösa personligheter. Han såg revelationerna som uttryck för Birgittas personlighet och känsloliv även om han betonade källkritikens värde: "Den som vill gripa sig an att studera Birgitta, honom åligger det i första hand att bilda sig ett omdöme, så väl motiverat som möjligt i de kritiska frågor, till vilka källornas beskaffenhet giver anledning. I främsta rummet gäller detta den förnämsta källan, Birgittas egna skrifter, hennes uppenbarelser. Och en särskild tyngd får detta krav, om det är forskarens önskan och mål att genom att alla yttre data och fakta bana sig väg till studiet av hennes inre liv och klarläggandet av vad hon upplevat, vad hon tänkt och velat". Westman, Knut B., *Birgitta-studier*, Uppsala 1911, s. 3.

³⁴ Schmid, 1940, t.ex. s. 74, 189 samt Nadel, 1984, s. 157-170.

³⁵ Eventuellt kunde den diakroniska strukturens interaktion med textens synkroniska etableras som en mätbar kvalitet i biografien? Jfr Honan, Park, "The Theory of Biography", *Novel 13:1*, 1979, s. 109-120.

forskning kring större problemhelheter.³⁶ För att teoretiskt och metodiskt kalla *Birgitta och hennes uppenbarelsen* (närmast det biografiska avsnittet i verket) för en biografi borde vi nöja oss med Hippolyte Taines ord om den mänskliga karaktären och anse att dessa kriterier räcker till för att skapa ett biografiskt utkast:

Jeder Mensch reduziert sich in den Augen des Menschenkenners auf drei oder vier Hauptzüge, die durch fünf oder sechs bezeichnende Handlungen vollständig zum Ausdruck kommen.³⁷

Utanför de metodologiska och teoretiska skillnader mellan historiker (kikarsiktet) och biografer (förstoringsglaset), som etablerades av Jan Romain, kan man framhålla att det finns en nyansskillnad mellan en individualistisk och en individcentrerad människosyn. Som historiker behandlar Schmid Birgitta individualistiskt i hennes samhällssammanhang men hon skapar inte en sammanhängande individcentrerad skildring.³⁸

Birgitta och hennes uppenbarelsen är främst en vetenskaplig personhistoriskt inriktad monografi i den objektivt akademiska stilen. Tonvikten är lagd vid det teologiskt tematiska innehållet i revelationerna och vid Sveriges politiska historia, inte vid Birgitta själv. Ett av kriterierna för en biografi borde vara läsbarhet utan förkunskaper. Så är inte fallet här; Schmid riktar sig främst till en trängre krets av fackhistoriker och teologer. Den biografiska texten påminner om *life- and letters*-biografien och positivismens personhistoriskt sparsmakade faktaåtergivning.³⁹

1.2 Birgittabild

Historikern ser genom en kikare, biografen genom förstoringsglas, läste vi hos Romain. I Toni Schmidts kikarsikte blir Birgitta aldrig riktigt tydlig, även om hon sporadiskt zoomar in henne i närbild.⁴⁰ Förstoringsglaset plockas aldrig fram som verktyg.

³⁶ Vi såg redan ovan, kap. II, att också Erik Lönnroth deklarerade samma syn på det biografiska studiet flera decennier senare. Individu är antagligen inte ett intressant studieobjekt för företrädarna av den historiekritiska skolan utan snarare ett medel att söka svar på andra frågor i historien. Med Erik Lönnroths ord kan man också sammanfatta Schmidts biografiska teori och metod i det vetenskapligt monografiska arbetet: "Historievetenskapens uppgift är att genom kritiskt underbyggda allsidiga förklaringar av vad som skett förstöra och ersätta agitatoriska mytbildningar/.../och låta det förgångna leva sitt eget liv inför eftervärlden och skänka den sanna erfarenhetens visdom". Citerat ur Lönnroth, Erik, "Modern historievetenskap", *Vetenskap av i dag*, red. G. Aspelin & G. Tureson, Uppsala 1940, s. 189-192. Jfr också med Anders Ohlssons biografiska syn. Biografien utgör för honom en kontext bland andra och kan aldrig slutgiltigt spegla den biograferades innersta liv, tankar, böjelser, begär. Fakta och händelser bör problematiseras kunskapssteoretiskt eftersom de utgör summan av kulturellt betingade observationer och kunskapsprocesser. Ohlsson vill undvika det dualistiska schemat med livet som en fast punkt i förhållande till texten genom att låta olika texter speglas mot varandra. Hans konklusion om att en biografisk tolkningskontext inte skall gälla alla textstudier, talar för en syn på det biografiska studiet som ett delperspektiv i en vetenskaplig forsknings- och förståelseprocess liknande den Erik Lönnroth företrädde ovan. Den biografiska tolkningskontexten får aldrig slutgiltigt legitimera en tolkning, summerar Ohlsson. Se Ohlsson, Anders, Ohlsson, Anders, "Vad kommer efter författarens död?: om den biografiska kontexten", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 23/1994, s. 15-26.

³⁷ Citerat genom Kirn, 1955, s. 60.

³⁸ Schmid, 1940, t.ex. s. 38-39, 45-47, 68-71, 76-82, 116-118, 139-142 samt Romain, 1948, noter ovan.

³⁹ Jfr Romain, 1948, s. 54-57.

⁴⁰ Romain, 1948, s. 119.

Två epitet är totaldominerande i Schmid's bok för att prefigera Birgitta: sierskan och visionären. Sierskan upprepas 51 gånger i texten.⁴¹ Visionären återkommer åtta gånger.⁴² Det senare epitetet är neutraliserat eftersom det har figurerat slentrianmässigt i Birgittalitteraturen. Däremot blir det högfrekventa bruket av "sierska" intressant genom de pejorativt misogyna konnotationer begreppet ibland fick i början av senaste seklet i förväxlingen med ordet "sibylla".⁴³ Schmid undviker "sibyllan" men lyfter fram "sierskan".⁴⁴ Detta torde signalera att "sibylla" kan anta en vidskeplig eller nersättande bibetydelse medan "sierska" är ett realistiskt och sakligt epitet för Schmid. I den mån hon tillerkänner Birgitta exceptionella eller övernaturliga förmågor gäller detta dock enbart hennes klarsyn.⁴⁵ Sparsamt används även ett par andra epitet: "profetissa", "den nya Kristus-bruden", "ordensstiftarinnan", "gudsvännen" (några av benämningarna är Birgittas egna och användes allmänt under medeltiden), "redskap", "herdeflöjt", "Guds canale" samt slutligen "den svenska reformatorn".⁴⁶

Texten i *Birgitta och hennes uppenbarelser* är genomgående adjektivfattig. Den akademiska vetenskapsstilen utbroderas sällan med beskrivningar av Birgittas väsen. Karaktäristik förekommer ändå emellanåt. Så skriver Schmid till exempel att:

Birgitta är ingen eterisk varelse /.../ sunt förnuft värdesätts av henne, hon frestas tro sina sinnen i stället för otroliga ting /.../ obestämdhet och obeslutsamhet har hon inget tålmod med, och hennes råd är ofta jordbundna och praktiska /.../ hon har ett svårtyglat temperament och är snar till vrede /.../ den bilden förändras inte fastän dragen anför oss i uppenbarelserna i bekännelsens form.⁴⁷

När biktfaderna jämförs med Birgitta konstaterar Schmid att "de saknade den impetus hon ägde, den lidelsefulla kampanda som väjer för intet och skonar ingen".⁴⁸ Relationen till biktfaderna, som präglad flere biografibilder av Birgitta, är nyanserad hos Schmid. Hon utgår från en viss påverkan och bearbetning av texterna, men relaterar biktfadernas redaktionella medverkan till Birgittas person och uttryckligen hennes karaktäristiska sätt att anamma kritik och influenser. Slutsatsen lyder:

⁴¹Schmid, 1940, s. 9, 20, 25-34, 38, 45-46, 51, 54, 58, 68, 70, 74, 88, 91, 94, 97, 100, 106, 110, 112, 117, 121, 125-128, 130-134, 145,149-151,168-169, 187, 190, 193.

⁴² Schmid, 1940, s. 76, 97, 103-104, 154-155, 158.

⁴³ Jfr Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm 2002, s.127ff. "Konstruktionen av Key som "sierska" är samtida med sekelslutets kritik mot henne som irrationell och motsägelsefull", skriver Lindén. Som vi såg redan tidigare använde Ellen Fries begreppet lovordande och både Emilia Fogelklou och Toni Schmid använder sierska/sibylla neutralt eller positivt. Men nyanserna är mer än noterbara. Jag tror inte att det räcker att tolka användningen av sibylle- och sierskeepitetens dels som utbytbara sinsemellan, dels som enbart uttryck för en antifeministisk diskurs vid sekelskiftet. Jag avläser också en annan diskurs i begrepps användning än den enbart misogyna. Användarens/författarens syn på religion och möjligheten till andlig klarsyn tycks inverka på uppfattning och betoning.

⁴⁴ Samma gäller Westman, 1911, s. 113,148 där sierska och siare används i en beundrande seriös-andlig betydelse. Jfr också Fogelklou, Emilia, *Birgitta*, Stockholm 1919, t.ex. s. 200.

⁴⁵ "Birgitta har i mera folklig litteratur till och med räknats till sibyllorna", skriver Schmid. Distinktionen mellan sibylla och sierska verkar tangeras en distinktion mellan kätterskt och rättroget här. Schmid, 1940, s. 30, 172, 176, 189.

⁴⁶ Schmid, 1940, s. 12, 29, 44, 115, 128, 154, 186.

⁴⁷ Schmid, 1940, s. 149-150.

⁴⁸ Schmid, 1940, s. 174.

Birgitta har som få själv haft möjlighet att välja sitt närmare andliga umgänge. Hon har icke tvekat byta sekreterare, tills hon funnit män som motsvarade hennes krav”.⁴⁹

Birgitta själv utvalde, med god blick, män som kunde komplettera hennes egen begåvning. Revelationerna är till sin väsentliga helhet hennes verk. Endast hos henne sammanlöper, enligt Schmid, alla linjer man kan följa i dem.⁵⁰ Bilden av revelationerna skapar bilden av Birgitta:

Det är denna personlighet som gång på gång möter i revelationerna. De äro icke en hop lösa svärmiska drömbilder. De utgöra icke enbart ett maktpolitiskt program. I sin helhet torde de kunna förstås som uttryck för en människas strävan, att ännu en gång från början förstå denna vrånga värld, och att vrida den rätt igen.⁵¹

Revelationerna kännetecknas av ”en förintande samhälls- och samtidskritik”. Tonfallet fylls ofta av ”harmfylld ironi”, ”lidelsefullt hat” och en ”bister humor”.⁵² Det extatiska, det hysteriska, det mystiska och den sensuell-erotiska brudtanken avvisas bestämt av Toni Schmid som karaktäristiska för Birgitta. Birgitta förflyttas aldrig till andra utomjordiska sfärer; hon är åskåderskan och lyssnerskan. Hon är den som vill *vet*. Hennes intellekt – inte känslor och affekter – kontrollerar visionerna. Hon är kritisk, ibland tvivlande.⁵³ Till Birgittas egenskaper räknas bland annat tros- och domsvisshet, mod samt trygghet förbunden med klarseende. Hon är nykter, saklig, praktisk, naturlig och karismatiskt begåvad samt äger en stark makt över människorna, som hon brukar vid behov. Hon besitter god blick för dissonanser samt en överkänslighet för intryck som förmedlas genom sinnesförnimmelser. Birgittas anlag av religiös-mystisk-receptiva komponenter paras med en konsekvent, kraftfull och praktiskt natur. Här ansluter Schmid sig till den parallell som redan Erik Gustav Geijer drog mellan Emanuel Swedenborg och Birgitta, nämligen att ett och samma psyke faktiskt kan inhysa oförenliga drag. Vad mekanisk konstruktion betydde för Swedenborg betydde samfundets styrelse och den kristna livsorganisationen för Birgitta.⁵⁴ Schmid skriver att hennes begåvning var handlingens, och det dramatiska uppbyggandets. Vi får en bild av arkitekten Birgitta: i texter och handlingar lika väl som i ritningarna till Vadstenakyrkan. Efter närläsning av Uppenbarelserna konstaterar hon att Birgitta aldrig uppnår ”den mystiska ron i Gud, det kontemplativa slutmålet för varje mystiker”.⁵⁵ Orsaken är att ”kroppen är som ett otämjt djur och själen följer flyktiga *cogitationes*”.

⁴⁹ Schmid, 1940, s. 171-172.

⁵⁰ Detta överensstämmer med det faktum att flere personer fungerat som Birgittas sekreterare än vad de övriga biograferna framhåller. Förutom magister Mathias, de båda Petrusarna och biskop Alfons förekommer också en viss munk Nikolaus från Alvastra som *scriptor reuelacionum* för tiden före 1349. *Acta*, s. 535. Under den italienska tiden möter vi biktader Guido och kaplanen Gudmarus Frederici. Se *Acta*, s. 105, 107, 143, 351, 486. Jfr Schmid, 1940, s. 171-173.

⁵¹ Schmid, 1940, s. 176.

⁵² Humorn har ingen annan än Fogelklou uppfattat tidigare som en egenskap i Birgittas texter. Schmid, 1940, s. 39-40.

⁵³ De bilder Schmid gör upp med här torde främst vara de som skrivits in av Henrik Schück, K.G. Westman, Emilia Fogelklou, och Tor Andræ. Schmid, 1940, s. 177-186. K.G. Westman (icke att förväxla med K.B. Westman) gav sin bild av Birgitta i en recension i *Historisk Tidskrift* 1906 av Torvald Höjers *Studier i Vadstena kloster och birgittinordens historia intill mitten av 1400-talet*.

⁵⁴ Schmid, 1940, s. 175-176, 182, 187-189, 191-193. Också Westman, 1911, s. 114 drog paralleller till Swedenborg.

⁵⁵ Schmid, 1940, s. 17-18. Påpekandet är relevant ur Kontanzmötets perspektiv år 1415 där Birgittas ivrigaste vedersakare, Gerson, höll ett kritiskt föredrag: *De probatione spirituum* för att avsanktionera hennes

Sierskan längtar icke efter döden, som skall befria från alla hämningar och fullborda gudsgemenskapen. Tanken på döden synes närmast ha skrämt henne. Man finner uttryck för en djup längtan. ”Finns någon värre törst än fastklängandet vid det låga!” utbrister hon en gång. Man får icke bevittna själva förvandlingen. Har den ägt rum, då har det skett mot revelationernas tysta vittnesbörd.⁵⁶

Här möter vi en kraftig nermontering av Emilia Fogelklous bild av den stora mystikern. Schmid förenar sig med Tor Andræ som inte heller vill kalla Birgitta för mystiker.⁵⁷

Toni Schmid behåller spänningarna i Birgittas väsen ända till slutet. Hon bevarar enheten i de motsägelsefulla dragen, söker efter ”the real me”, men behåller de kontrasterande dragen utan att sammanföra dessa till en syntetiskt harmoniserad själsenhet. Hon påvisar heller ingen gradvis utveckling mot helgonmildheten eller mystikens slutliga lycksalighet. Det finns hinder och hämningar som gör att Birgitta aldrig når fram. Bilden står i opposition mot alla färdiga helgonschabloner eller beundrarporträtt. I den meningen är den en modernbiografisk bild. Motsatsen till Emilia Fogelklous tolkning är närmast total. I Fogelklous biografi utvecklades ju, som vi såg ovan, Birgitta till den helgonmilda stormodern successivt under sin livstid. Det antihagiograferande draget i Schmid framställning liknar närmast en arbetsmetod.⁵⁸

De karaktärer som Schmid plutarkiskt väljer som jämförelsepersoner till Birgitta är i många fall mystiker och visionärer. Hon diskuterar Birgitta utgående från Thomas av Aquino, den engelska visionären Margery Kempe, det iriska helgonet Brigida, klostersystemen Adelheid, den inflytelserika tyska mystikern Margareta Ebner och den visionära nunnan Kristina Ebner, beginen och nunnan Mechthild av Magdeburg, mästern Eckhart, Gertrud den stora, lantgrevinnan Elisabet, Franciskus, den dramatiska och poetiska benediktinernunnan Hrotsvitha samt Dante och Petrarca.⁵⁹ Vissa beröringspunkter finner hon till Margery Kempe och Elisabeth, men konstaterar att Birgitta var en mer auktoritär och självständig person. Det andliga utbytet mellan Birgitta och hennes biktfäder var, enligt Schmid, unikt genom sin ömsesidighet och respekt. När det gäller den iriska Brigida ser Schmid enbart olikheterna. I likhet med Mechthild visar Birgitta avsky för enbart världslig och boklig bildning. Den högpolitiska nivån i de sociala kontakterna förenar henne med Margareta Ebner och Kristina Ebner.⁶⁰ Det metodiska draget i dessa indirekta Birgittabilder genom jämförelse med andra heliga kännetecknas konsekvent av ett sökande efter nyanser i teologi, temperament och profetiska

Uppenbarelser. Gersons (han hette egentligen Jean Charlier) teologiska linje här var att endast föreningen med Gud uttryckte mystikens sanna väsen – inte auditioner och visioner i sig.

⁵⁶ Citatet utgör slutorden och den sammanfattande bilden av Birgitta som religiös personlighet. Schmid, 1940, s. 193.

⁵⁷ Andræ, 1926, s. 323ff. Som vi minns räknade ju Westman in Birgitta bland de etiska kallelsemystikerna i den uppenbarelsemytiska traditionen och Fogelklou förstärkte bilden enligt samma tolkningslinje.

⁵⁸ Jfr ovan, alldeles särskilt både Westmans och Fogelklous bilder av Birgitta. Jfr Westman, 1911, s. 99-110, 116-121, samt Fogelklou, 1919, s. 208-209, 212, 221, 247. Se även Romain, 1948, s. 113 och Nadel, 1984, s. 180.

⁵⁹ Schmid, 1940: Thomas av Aquino, s. 14, den engelska mystikern Margery Kempe, s. 27, 170, det iriska helgonet Brigida s. 150, klostersystemen Adelheid, s. 118, den inflytelserika tyska mystikern Margareta Ebner och den visionära nunnan Kristina Ebner, s. 80, 118, 127, beginen och nunnan Mechthild av Magdeburg, s. 134, mästern Eckhart, s. 143, Gertrud den stora, s. 143, lantgrevinnan Elisabet, s. 170, Franciskus, s. 193, den dramatiska och poetiska benediktinernunnan Hrotsvitha, s.110, Dante, s. 39, och Petrarca, s. 58, 127, 136.

⁶⁰ Efternamnen till trots var dessa båda kvinnor inte släkt med varandra.

karaktäristika. Målet är utmejsla Birgittas unikt egna drag och frammana hennes relief. Metoden bygger på olikhetssökande och blir därför effektivt schablonmotarbetande.

Med tanke på hur betydelsefulla de lokala helgonen var under 1300-talet noterar Schmid med förvåning att ingen av närmiljöns heliga kvinnor förekommer i Birgittas texter. Detta förtigande av andra heliga kvinnor summeras upp i en bild av Birgitta:

Så mycket hon än var eklektiker, så många enstaka drag hon lånat från olika håll – den blotta efterhärmingen måtte ha stridit mot hennes kynne. Efterhärmingen hos en Scholastika, Humbelina, Klara av Assisi. Hon vill eller måste skapa något nytt, passande för, anpassat efter den nya tidens krav, passande för hennes folk och för levnadsvillkoren i Sverige.⁶¹

Toni Schmid's Birgittabild präglas inte enbart av biografisk kritiskhet. Snarare kunde man tala om en långt driven realism på basen av noggranna studier av revelationerna parad med en insikt om människans ofrånkomliga fjättring vid det jordiska. Drömmar och längtan är en sak i Schmid's Birgittaframställning; de faktiska händelserna är en annan. Överjaget sammanblandas inte med jaget.⁶² Också när det gäller de många mirakelberättelserna, och exorcism utförd av Birgitta, företräder Toni Schmid en nyktert realistisk syn:

Sjukdomsfallen äro sådana som i dag räknas till nervsjukdomarna och skulle nu förklaras närmast med suggestion, viljeöverföring och självsuggestion. De övriga – egentligen kanske större – 'miraklen' kunna men behöva icke nödvändigtvis förstås på samma sätt. Den skarpa gränsen mellan moralisk-intellektuell påverkan och en måttlig dos suggestion är icke lätt att dra. /.../ Ännu i dag kan vetenskapen lika litet som på Birgittas tid och omgivning undvara en faktor vid dessa helbrägdagörelser: den med särskild medfödd läggning utrustade läkaren-undergöraren.⁶³

Schmid konstaterar vidare att Birgitta inte alltid lyckades med helbrägdagörelserna men verkar ha haft den isländska föreställningens läkehänder medan hon levde.⁶⁴ Lika nyktert resonerar hon kring uppenbarelsernas tillkomst och kallar dem litterära resultat av Birgittas gudsumgänge.⁶⁵

⁶¹ Schmid, 1940, s. 142. Denna kommentar är väsentlig, anser jag. Det är anmärkningsvärt att ingen av de heliga kvinnor som stått i spetsen för de kvinnliga ordnarna ens nämns av Birgitta, inte ens den heliga Klara trots att Birgitta besökte Assisi. Ordensstiftarna i övrigt väckte ju genomgående Birgittas intresse och dyrkan. De svenska lokalhelgonen Ingrid av Skänninge och Elin av Skövde noteras inte heller av Birgitta. Ett par jungfrumartyrer, den heliga Agnes och Lucia, beundras av Birgitta, och genom Ambrosius lyfts Tekla, Susanna och Judit fram som förebilder för de tre stånden jungfru, maka och änka, men i övrigt är det enbart Maria som står som den enda förebilden för Birgitta. Jfr *Reuelaciones celestes* Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev IV:71 samt Rev. IV:11,17,20,124, i sv. övers. *Himmelska uppenbarelser*, band 2, bok 4, kap. 11 s. 48, kap. 17 s. 57, kap. 20 s. 63, kap. 124 s. 203. Se även samt *Reuelaciones extravagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 63-64, i sv. övers. *Himmelska upp.*, band 4, bif. upp. 63-64, s. 164.

⁶² Skillnaden mellan vem Birgitta vill vara och vad hon är en väsentlig distinktion i biografierna av Hjalmar Sundén och Birger Bergh där jaget och överjaget i texterna hålls noga i sär.

⁶³ Schmid, 1940, s. 188.

⁶⁴ Här går Schmid i rakt motsatt riktning jämfört med Emilia Fogelklou, som på basen av en berättelse ofta utvidgade gärningen till en konstant egenskap eller förmåga hos Birgitta. Se Schmid, 1940, s. 188-189.

⁶⁵ Schmid, 1940, s. 178-189 samt s. 190-191.

Schmid placerar Birgittas i paritet till de förebilder, som hon själv medvetet valde i gestaltningen av sitt eget liv. Det var inga ”vanliga” helgon som stod modell för Birgitta. Det var en elit, och en elit av särskild art, konstaterar Schmid.⁶⁶ En bild av Birgitta, som anknyter till detta, är av särskilt intresse. Schmid betonar att Birgitta ”gärna i främmande länder sätter sig i förbindelse med de stora helgonen”. Helgonen visar sig för henne, talar, ger löften, styrker henne. Hennes kraft växer och ”hon blir besatt av miljön”.⁶⁷ Birgitta har även uppskattat umgänget med bildade män. Hon var mån om bildning både för andras och egen del – förutsatt att bildningen underställdes Gud och den genuint ödmjuka andligheten.⁶⁸ I en koncis formulering återskapar Schmid helhetsbilden av Birgitta:

Den som lever ett liv som hon, som omgestaltar hela sin tillvaro efter en stor idé, och följer denna ledstjärna under ett kvarts sekel ända till döden - den är icke ett vax som intryckes i vilket sigill som helst.⁶⁹

I en bitsk replik (adressat: professor Schück) underminerar Schmid totalt bilden av Birgitta som en kärlekssjuk änka. Den bilden kritiserades visserligen redan av Richard Steffens, men Schmid tar till en ännu kraftigare och bevisförande formulering:

Birgittas brudmystik saknar spår av romantik. Hon är här som alltid ganska nykter, saklig, praktisk och naturlig. Var skulle hon också fått sina förträngda älskogs- och moderskomplex ifrån, denna kvinna som varit gift trettio år och fött åtta barn? Vi söka förgäves efter samtida vittnesbörd om dem. Hon leker icke med imaginära Jesusbarn. Hon frossar icke i inbillade omfamningar. Lika gärna som om ett förträngt erotiskt komplex under hennes änketid skulle man kunna tala om ett tillbakaträngt behov av intensivt religiöst liv under den tid hon hade make, barn och gård att sköta om.⁷⁰

Schmid framhåller dessutom att Birgittas revelationer saknar erotisk prägel. De skiljer sig därigenom från den vanliga medeltida brudmystiken. Bröllopet med Kristus är en andlig njutning som varken demonstreras fysiskt eller romantiskt.⁷¹ Schmid framförhållning visar en metodisk vilja att neutralisera biografiska överdrifter. Som en preciserad och nyanserad mottolkning till den fogelklouska ”stormodern” skriver hon:

⁶⁶ Schmid, 1940, s. 139-142.

⁶⁷ Fenomenet motsvarade på Schmid's tid ännu inget etablerat begrepp, men jag tror att vi här kan identifiera en beskrivning av Birgitta som i dag skulle karaktäriseras som ”Jerusalemsyndromet”.

⁶⁸ Schmid, 1940, s. 134-135.

⁶⁹ Schmid, 1940, s. 169-179.

⁷⁰ Att inte namnge den hon korrigerar eller kritiserar är ett vanligt drag hos Schmid. Detta gäller särskilt Fogelklous Birgittabild som hon går hårt åt ett flertal gånger. Schmid, s. 182-183. Om Birgittas s.k. änkesorg och visionsutbrott, jfr Schück, Henrik, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1896, s. 94 där han deklarerar att ”Den häftiga nervskakning, som hennes redan förut starka nervösa temperament erhållit vid mannens död hade framkallat hennes första hallucination. Det var, såsom vi skulle säga, ett sjukdomsanfall, som möjligen kunnat botas, så vida hon iakttagit en tjänlig diät, men i stället gjorde hon allt för att göra denna nervsjukdom till permanent”. Jfr också med Steffen, Richard, 1908, *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning, med inledning, anmärkningar och förklaringar*, Stockholm 1909, s. IX där författaren betonar att makens död visserligen var epokgörande men samtidigt gav Birgitta möjlighet att få ägna sig åt det liv som länge varit föremål för hela hennes längtan. Westman följer den schückska tolkningslinjen men i modifierad form. Se Westman, 1911, s. 103-110.

⁷¹ Schmid, 1940, s. 182.

Den Heliga Andes redskap, Kristi Brud, Gudaföderskan Maria, kunde bli föremål för from betraktelse, för andakt och – inom vissa gränser – för spekulation. Den som på en och samma gång var jungfru, maka och mor kunde däremot icke efterhärmas, varken av visionären själv eller klosterfolket i hennes stiftelse. Inlevelse och medkänsla /.../ var i dessa fall allt man kunde nå fram till. I andra avseenden var en efterlevelse möjlig, och hon kunde anses som den moder och mästarinna för alla som en revelation kallar henne. Det gällde henne som mor och husmor.⁷²

Toni Schmid följer inte Birgittas sämre sidor. Hon lyfter bland annat fram ”sierskans vrede” och talar om en ”nedärvd motvilja, ett ståndshat och en obönhörlig hårdhet”. Schmidts biografiska monografi saknar inte Birgittakritik. Lätt ironiskt noterar författaren att Birgitta framställs i revelationerna som starkare än djävulen. Hon tangerar ytterligare Birgittas oförmåga att tro på andras syner och uppmaningar eftersom ”ju heligare den egna övertygelsen är, desto svårare blir det”. Konsekvensen blev att Birgitta utdömde andras uppenbarelser såsom falska. ”Sierskan väg är den rätta. De som gå den, äro Guds vänner. De som förhata och förlöjligen äro Guds ovänner och iklädda djävulens rustning”, noterar Schmid. När Birgitta skipar rättvisa saknar hon takt. Hon granskar och underkänner eller godkänner. Ofta är hon obarmhärtig.⁷³ Samtidigt tillerkänns det blivande helgonet en stark receptivitet, en god blick för dissonanser och möjligheter i nästans själ och en känslighet som även innebär överkänslighet för sinnesintryck.⁷⁴

Överlag lyfts det reformatoriska och profan-socialreformatoriska draget i Birgitta fram tillika med den nyktra sundheten. Schmid understryker att Birgitta socialt sett vände sig till sina jämlingar.⁷⁵ Fattigdomen, rätt uppfattad, ser hon som en dygd och individualiserar inte de fattiga för ”den enskilde fattiges, eländiges problem skärskådas ej, trots att hon någon gång tiggat allmosor framför kyrkoporten”. Vi möter en konservativ reformator eftersom Birgitta är ”avog mot nya vanor” och ”nya påfund bära henne emot”.⁷⁶ Bilden blir en antipod till Emilia Fogelklous ”renässansbirgitta” och ”socialvårdarbirgitta” med framtidsblicken och den ständiga rörligheten som mental drivkraft.⁷⁷

⁷² Schmid, 1940, s. 104. Överlag är det moderliga hos Birgitta, som genomsyrar Fogelklous bild, närmast utplånad hos Schmid. Hon refererar endast ett par gånger till Birgittas egna metaforer från barnafödande och skötsel av barn, Schmid, 1940, s. 149.

⁷³ Schmid, 1940, s. 46,61,117.

⁷⁴ Schmid, 1940, s. 189. Fogelklou betonar egentligen samma förmåga hos Birgitta, men den görs till en övernaturlig röntgenblick. Fogelklou, 1919, s. 211-212.

⁷⁵ Fogelklou, 1919, understryker att Birgitta är så viss om ”själarnas jämlikhet” att hon med lika stor frimodighet umgås med skökor, s. 134, och att hon ”som alltid ställt sig vid de svagas och förtrycktas sida”. Hon framhåller även att Birgitta rörde sig fritt ”i utbytesrikt umgänge med kvinnor och män av alla samhällsklasser”, s. 242.

⁷⁶ Schmid, 1940, t.ex. s. 27, 73, 151-152. Schmid gör också upp med legendinslaget om att Birgitta skulle ha gett allt till de fattiga och närmast levat i armod efter avresan från Sverige. ”Utan sitt arv hade hon dock knappast kunnat göra det hon gjort”, kommenterar Schmid. Om det reformatoriska draget hos Birgitta se Schmid, 1940, t.ex. s. 23-24, 35, 39-40, 77, 86-88, 92-93, 127-128, 134, 140-141. Schmidts syn här korrelerar väl med Thomas Lindqvists föredrag vid Birgittasymposiet vid Åbo Akademi, *Birgitta – i språket, bilden och tiden*, 30.10.2003. Med den växande centralbyråkratin följde nya ämbeten: ett lågfrälse började växa fram. Desto viktigare blev det därför i Birgittas högaristokratiska kretsar att betona riddarskapet som ett andligt kall: det räckte inte med en stridshäst för att bli riddare. I den meningen var Birgitta extremt konservativ.

⁷⁷ Fogelklou, noterar visserligen att Birgittas ”statsidéer var gammalmodiga och att hennes medvetna livsåskådning och idévärld var medeltida” men hon betonar att rörelsen inom henne var renässansens och framsynthetens. Fogelklou, 1919, s. 25, 150, 228, 243, 248. Koncentratet av Fogelklous Birgittabild är förnyelse, rörlighet, omvandling, reformation och framtidsblick.

I historiografiskt perspektiv ser vi det nya hos Schmid i hennes djupreligiösa förståelse av Birgitta som paras med en jordförankrad realistisk människosyn. Identifieringen av en viss humor hos Birgitta är anmärkningsvärd:

Birgitta Birgersdotter är ingen eterisk varelse. Hon tycker om god mat. Krig och världshändelser hör hon gärna talas om. Hon känner sig icke nog allvarlig, och har svårt för att utrota all falsk kärlek. Sunt förnuft värdesättes av henne, hon frestas tro sina sinnen i stället för otroliga ting. Hon godtar icke en relik utan vidare som äkta, låt vara att hennes undersökningsmetoder icke äro lika våra. Obestämdhet och obeslutsamhet har hon intet tålmod med, och hennes egna råd äro ofta jordbundna och praktiska. Hon vill gärna ha någon säkerhet för morgondagen, och det innebär en stor självövertvinnelse för henne, att hon för någon tid underkastar sig fattigdomens konsekvenser. Hon har ett svårtyglat temperament och är snar till vrede. Ett sunt sinne för det uppnåeliga paras med bister humor, och in i det sista okuvlig viljestyrka. Att hon påverkas av drömmar, och blir på dåligt humör efter dåliga sådana, förändrar icke bilden; detsamma kan ännu hända vem som helst.⁷⁸

Schmid markerar tydligt att hon omfattar weibullianismens vetenskapssyn, teoretiska utgångspunkt och forskningsmetoder. Hon lyfter fram de mer krassa sidorna av Birgittas helgonförklaring och analyserar vilka intressen som styrde de olika fraktionerna. Även Birgittas egna handlingar ses ibland i ljuset av en planerlig intressekamp. Inringandet av motivkretsarna är primära i analysen och influerar den biografiska bilden av det svenska helgonet.⁷⁹ Sättet att söka svar på de personhistoriska frågorna utgår från det weibullska makt- och intresseperspektivet. Ett undantag kan noteras: Schmid poängterar uttryckligen att Birgittas drivkraft är en ”stor idé”.⁸⁰ Även Schmidts syn på Birgittas revelationer återspeglar en nykter realism:

Det är inga oreflekterat upplevda stämningsbilder. Problemen uppdragas, dåtidens aktuella problem, och granskas: den obefläckade avlelsen, bebådelsen, födelsen, döden och upptagningen bland de saliga. En lösning sökes. Man får ett starkt intryck av att den färdiga bilden, den slutligt formade synen, framträder först då detta tankearbete är genomfört.⁸¹

Schmidts åsikt är att revelationerna oftast är förankrade i konkreta händelser i Birgittas liv. Texterna faller tillbaka på hennes egna predikament. Det är Birgitta som går in i seendet och det intellektuella problemlösningsarbetet. Synerna kommer inte till henne.⁸²

⁷⁸ Schmid, 1940, s. 148-150. Det ”världsliga” hos Birgitta framhålls ett flertal gånger, bl.a. genom hennes starka sinne för skönhets. Också Fogelklou påtalar Birgittas ”torra humor”, Fogelklou, Emilia, *Birgitta*, Stockholm 1919, s. 213, 218, 226. Värt att notera är att manliga biografier inte upptäcker Birgittas bistera humoristiska och burleska sidor.

⁷⁹ Schmid, 1940, särskilt s. 7-34, 45, 50, 65-66, 77. Om den historiske aktörens vårdande av sina egna intressen som utgångspunkt för Weibulls analys se Björk, Ragnar, *Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kolligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth*, Uppsala 1983, s. 23.

⁸⁰ Schmid, 1940, s. 169-170. I artikeln ”Humanistiska forskningstraditioner i Sverige”. Kritiska och historiska perspektiv”, 1978, s. 42-51, ger S-E Liedman en analys av den weibullska aktörssynen, som jag hänför min analys av Schmidts Birgittabild till.

⁸¹ Schmid, 1940, s. 110.

⁸² Schmid, 1940, s. 183. Här avviker Schmid från Fogelklou och Westman som utgår från ett känslostarkt visionärt medvetande hos Birgitta – för att inte tala om både Hammerich och Schück som ser nervösa ryckningar, hysteriska drag och obalanserad psykisk grundkonstitution. Westman, 1911, s. 75-76, 107-108

Visst avviker Schmid i nyanser från den weibullska människobilden, men i stort verkar hon följa den. En avvikelse gäller Birgittas relation till Magnus Eriksson där hon inte läser in enbart låga maktpolitiska motiv men nog betonar att Birgittas och kungens olika samhällsroller betingade deras olika åsikter och beteenden.⁸³ Schmid avvisar i allmänhet varje tolkning av Birgittas handlande som antyder att det blivande helgonet skulle ha varit nyckfullt eller förblindat av irrationella föreställningar. Varje mått och steg är ett led i en långsiktig plan. Inre konflikter uppmärksammas inte nämnvärt eller betraktas som adiafora. Schmid mäter Birgitta helt med begränsande normalmänskliga mått.⁸⁴

Medan Fogelklou och Westman försökte få läsaren att hitta in i den medeltidens abstrusa tankevärld, och tolkade Birgittas själsliv mot tidens överideologi och religiösa föreställningar, så hänvisar Schmid genomgående till förnuftsskäl vid beskrivningarna av Birgittas tänkesätt och agerande. Schmid skriver uttryckligen, apropå religionens inre värld, att så här långt kan vi följa Birgitta, d.v.s. fram till umgänget med den högre världen men inte längre.⁸⁵ I den mån (synnerligen sällan) som hon gör en psykologisk tolkning av Birgitta är den ofta präglad av den weibullska synen på de praktiska omständigheternas framtvingande av handling.⁸⁶ Sammanfattningsvis kan det fastläs att Schmid bild av Birgitta mejslas fram genom ett arbetssätt som är rakt tvärtemot Fogelklous sätt att tänka. Genom det kritiska studerandet av källorna, de faktiska händelseförloppen läggs det biografiska puzzlet. Birgitta blir då inte tecknad i helfigur: alltför många bitar saknas. De bitar som fattas fylls inte ut. Ingen biografisk livsbåge dras heller upp. Anmärkningsvärt nog lyckas Schmid ändå antyda något om en människa i utveckling.

Schmid etablerar varken psykologi, biologi eller etik som grund för den biografiska förståelsen. Historia och genealogi bildar forskningsbasen: den biograferade speglas helt enkelt i sitt tidsmässiga kyrkliga och politiska sammanhang. Själva tolkningen av Birgitta sker ändå inte enbart genom en weibulliansk realism. Den teologiska och andliga kunskapsbakgrunden lyfter personporträttet mot andliga ideal – trots en ibland något krass och kritisk bild av helgonet.

1.3 Tiden och dess idéer

Om Emilia Fogelklou kan kallas en 1800-talsande i framtidsdräkt och Knut B. Westman en vetenskaplig söderblomprofet så kunde man beteckna Toni Schmid (i likhet med andra weibullianer) för en 1900-talsmodernist. Hon var verksam under den tid när andra generationens weibullianer som ”tysta och tålmodiga arbetsmyror släpade de

och Fogelklou, 1919, s. 210. Jfr även Schück, Henrik, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1896, s. 94. Schück traderar Hammerichs uppfattning i Hammerich, Friedrich, *Den hellige Birgitta og kirken i Norden*, Köpenhamn 1863, s. 89.

⁸³ Schmid sammanfattar: ”Det vore knappast överensstämmande med verkligheten, att i Birgittas anklagelser utan vidare se låga maktpolitiska spekulationer och ingenting annat. Lika litet kan man rimligtvis betrakta Magnus som styrd av djävulen, eller som i sin tur ledd enbart av antiaristokratiska hänsyn. Det var olika riktningar på olika områden, de följde”. Schmid, 1940, s. 76f.

⁸⁴ Schmid 1940, t.ex. t.ex. s. 169-170 samt Liedman, 1978, s. 52. En jämförande utblick till Curt Weibull biografiska studie över drottning Kristina är intressant här. Också han avvisar all irrationalitet och nyckfullhet hos biografisubjektets för att i stället framhålla det planenliga i handlandet.

⁸⁵ Här läser jag in en nergörande reprimand av Fogelklous biografi där Birgittas alla själsliga rörelser skildras med illusionen av att biografen har en inblick i den biograferades hela inre värld och väsen.

⁸⁶ Se Schmid, 1940, t.ex. s. 92-93 samt noter ovan. Jfr Liedman, 1978, s. 51.

källkritiska stråna till stacken”. Det var en tid när historikerna arbetade utan vare sig metoddebatter eller större vetenskapliga idédebatter.⁸⁷

Det är följaktligen inte lätt att placera in Toni Schmid i ett bredare idéhistoriskt sammanhang. Influenserna från weibullianerna (Schmid doktorerade under Lauritz Weibull) syns förstås tydligt i metoden. Genom ambitiös källkritik vill hon eliminera felaktigheterna i forskningen och biografiskrivningen om Birgitta. Hon utgår från att källorna är fulla av överdrifter och att legendbildningen börjat redan under Birgittas livstid.⁸⁸ Hon ger sig aldrig metodisk dispens att dikta över fakta. Hon framställer inga synteser. I synnerhet i kapitlet om jungfru Maria markeras den weibullska metoden. Schmid karlägger de mytologiska elementens traderingsresor genom olika religioner, konfessioner och kulturepoker. Paralleller finner hon i både legenden om prins Siddharta, Buddha, som föddes ur sin mors sida och i grekiska riter och rysk-ortodoxa texter.⁸⁹

I fråga om människosyn är hon ändå ingen ”typisk” weibullian. Senare delen av boken visar på både lust och förmåga till inlevelse i Birgittas tänkande och agerande. Hon bejakar uttryckligen ”den stora idén” som Birgittas innersta drivkraft. Weibullianerna sökte oftare människans drivkrafter i maktsträvanden eller andra materialistiska orsaker. Schmid strävar dessutom ställvis till att levandegöra källmaterialet, främst revelationstexterna, utan att behandla stoffet med alltför modellerande händer. Hon verkar förhålla sig relativt fri till weibullianismens konstruktionsidé fastän hon är trogen dess metod.⁹⁰

Man kan ändå iakttä, eller ana, ett visst släktskap mellan Schmidts syn på Birgitta och weibullianernas outtalade människosyn. Liedman har rekonstruerat denna människosyn och Schmidts Birgittaporträtt avviker inte nämnvärt från den underliggande forskningsideologin:

Den weibullska historieförklaringen är förd till punkt, när den visar hur människor som individer eller företrädare för grupper eller stånd eller klasser handlar och ordnar sina förhållanden på ett sätt som är naturligt mot den bakgrund de har/.../det vore weibullianerna helt främmande att ge sig in på diskussioner i psykologi. Även om de i sina framställningar säger en hel del om mänskliga motiv och överväganden och planer, så säger de inte ett ord om vad människan är för ett kreatur. Ändå är det möjligt att rekonstruera vissa drag i deras människosyn. Det första och för historieskrivningen helt avgörande är att människan under sin historiska utveckling inte förändrats på ett genomgripande sätt, eller närmare bestämt på ett sådant sätt att det för historikern försvårar tolkningen av deras handling. Det behövs inga psykologiskt laddade dokument för att konstatera handlingens grundläggande motiv. Däri ligger en förutsättning som strider både mot historisternas och marxisternas uppfattning. Ett annat bidrag är att ideologiska bevekelsegrunder av olika slag bara i obetydlig utsträckning antas påverka

⁸⁷ Jfr Liedman, 1978, s. 42-53.

⁸⁸ Schmid, 1940, s. 190. Westman och Fogelklou läser källorna som sanna kvarlevor och ett berättande material att göra upptäcktsresor i för att hitta Birgittas innersta jag och andliga karaktär.

⁸⁹ Birgittas revelation föranleder denna idéhistoriska diskurs. I en uppenbarelse om Jesu födelse hänvisar jungfru Maria till sin egen födelse: ”När min moder födde mig” säger hon till Birgitta, ”då gick jag ut genom den vanliga porten. Ty på något annat sätt fick ingen födas förutom min sin som ville bli född på ett underbart och utsägligt sätt”. Schmid, s. 100-101. Revelationen återfinns i *Revelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev VI:56.

⁹⁰ Schmid, 1940, t.ex. s. 169-170, 174-175, 181-193 samt Liedman, 1978, s. 42-53. Om den källkritiska skolan och den weibullska forskningstraditionen och människosynen, se även Björk, 1983, s. 23 samt Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993, s. 117.

människors handlande /.../ Den weibullska människan är en planläggande och kalkylerande människa.⁹¹

En lika rationell och maktstrategiskt kalkylerande människa möter oss i Curt Weibulls Christinabiografi. Genom nytt källmaterial och revidering av tidigare lösa påståenden förändrade Weibull bilden av drottningen. Från att tidigare biografiskt ha beskrivits som en kvinna, som år 1657 grymt avrättar sin älskare, d.v.s. markis Monaldesco, visar Weibull hur markisens död hör hemma i ett större politiskt maktsammanhang där drottningen agerar som den 1600-tals suverän hon är. *Drottning Christina och Monaldesco* utkom 1936. Det är möjligt att denna korrigerande biograf har haft ett inflytande på Schmid's Birgittamonografi. Arbetssättet är likartat och den underliggande synen på det rationella och praktiskt handlade biografifaget är analog med Weibulls strukturanalys. I dessa bägge källkritiska biografier bevittnar vi ett handlade dirigerat utifrån huvudpersonens *roll* i samhället.⁹²

Men vi möter en personlig avvikelse hos Schmid, som inte är helt kongruent med den weibullska skolans roll-aktör- eller maktperspektiv. Hon läser Birgittas religiösa värld inifrån. Hon förstår hennes personligt *andliga* bevekelsegrunder och flätar in dem i samhällsideologiska bevekelsegrunder. Protesten mot avogheter i samhället styr agerandet framom ett smidigt och servilt beräkande för att nå fördelar eller opportuna rollskiftningar för att hantera maktomkastningar:

Det är denna personlighet, som gång efter gång möter i revelationerna. De äro icke en hop lösa svärmiska drömbilder. De utgöra icke enbart ett maktpolitiskt program. I sin helhet torde de kunna förstås som uttryck för en människas strävan, att ännu en gång från början förstå denna vrånga värld, och att vråda den rätt igen.⁹³

Om vi vänder blicken mot en annan horisont kan vi konstatera att Schmid presenterar sin Birgittastudie i en tid när även teologerna gärna tog avstånd från varje psykologisk betraktelse av religionen och psykoanalytikerna utdömde den som illusion.⁹⁴ Både begreppet själ och begreppet Gud hade förlorat i relevans och som förenande funktion i samhället och vetenskapen.⁹⁵ I detta andliga klimatperspektiv är det intressant att

⁹¹ Liedman, 1978, s. 51.

⁹² Metodligheten är tydlig mellan Weibull och Schmid: bevisningsaspekten, kombinerad med antaganden om handlingsrationalitet dominerar över tolkningsaspekten. Jfr Torstendahl, Rolf, "Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920-1960", *Historievetsenskap som teori, praktik och ideologi*, red. Th. Nybom & R. Torstendahl, Stockholm 1988, s. 83-85. Torstendahl analyserar Curt Weibulls Christinabiografi och Ingvar Andersson dito över Erik XIV och den weibullska metodens användning i biografisk forskningspraktik.

⁹³ Schmid, 1940, s. 176. Detta utesluter inte rationaliteten som psykologisk tolkningsgrund. Schmid infogar den andliga övertygelsen i bilden av den planligt handlande Birgitta. Liedman tolkar den bakomliggande människosynen så här: "För weibullianerna är samhällsutvecklingen resultat av en kamp mellan individer som företräder sina eller sin grupps ekonomiska, sociala, kulturella eller maktpolitiska intressen. Att påstå att någon typ av faktorer, socioekonomiska eller ideella eller politiska, skulle vara avgörande eller i sista hand bestämmande för den historiska utvecklingen betraktas som ovetenskapligt. I centrum för uppmärksamheten står det planliga handlandet, men planerna kan vara av olika slag". Liedman, 1978, s. 53.

⁹⁴ I Sundén, Hjalmar, *Människan och religionen. Ett psykologiskt studium av frombeten*, Stockholm 1959, s. 50ff, redogörs för psykologins och teologins oförenlighet under mellankrigstiden och framöver och de olika kunskapsdisciplinernas förhållningssätt.

⁹⁵ Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm 1969, s. 264, 276-281.

notera hur Toni Schmid förbigår det själsliga när det gäller Birgitta. Hon etablerar i stället en vitalistisk funktion med Den helige ande i liv och text.⁹⁶ I sin genomgång av läroböcker under 1900-talet visar Herbert Tingsten att Gud som regissör av historiska händelser genomgående börjar avlägsnas efter sekelskiftet 1900. Hans roll förtunnas alltmer för att slutligen endast kvarstå som ett moraliskt fäste. Undervisning i kristendom omvandlas till undervisning *om* kristendom. Övriga kristna konfessioner började framställas i mer neutral ton. Den bild av Birgitta som mötte oss hos Westman och Fogelklou fokuserade på den profetiska och evangeliska linjen i gudshistorien i historien. Den underliggande kristna historiesynen med en aktivt agerande Gud återfinns inte uttalad hos Schmid. Hos Westman och Fogelklou är Birgitta Guds verksamma profet i den historiska utvecklingen. Schmid ser henne som ett ”redskap för Anden”.⁹⁷

Det kan vara värt att resonera kring den biografisk-dramatiska personkärna som Schmid etablerar. Hon framställer Birgitta som en förintande samhällskritiker med en nedärvd motvilja mot makten, folkungarna. Hon uppvisar ett ståndshat och en obönhörlig hårdhet.⁹⁸ Det reformatoriska och profan-socialreformatoriska draget i Birgitta lyfts fram samtidigt som Schmid betonar att hon socialt sett vände sig till sina jämlikar.⁹⁹ Fattigdomen, rätt uppfattad, ser hon som en dygd och individualiserar inte de fattiga. Vi möter en konservativ reformator eftersom Birgitta är ”avog mot nya vanor” och ”nya påfund bära henne emot”. Kontrasterad mot det framväxande ”Socialsverige”, med sin ovanligt snabba sekularisering, blir denna bild från 1940 spänningsfylld. Massarbetslöshet under 1930-talet växlade turbulent med socialpolitiska reformer och demokratins etablering. Arbetspolitiska program, sjukförsäkring, åldringsvård, bostadsbristen och moderskapsunderstöd stod högt på agendan. Skattepolitiken blev från 1934 en fråga om social utjämning och drog med sig den större frågan om hela folkets levnadsstandard. År 1932 hade den socialdemokratiska regeringen under Per Albin Hansson lagt fram ett omfattande program för hur arbetslösheten skulle bekämpas. Man fick bukt med massarbetslösheten, men procenten arbetslösa var ännu in på 1940-talet oacceptabelt hög.¹⁰⁰ Birgittas presumerade ståndshat, harm över orättvisor, hennes reformatoriska sinne skulle passa väl in i det välfärdssvenska bygget om inte Schmid samtidigt betonade hennes konservativa ovilja mot förändringar. Jag skulle därför hålla före att vi inte kan avläsa tiden automatiskt i Schmid's Birgittabild. Däremot vill jag framkasta hypotesen att denna Birgitta inte visar sig behövligen som ett kollektivt identifikationsobjekt i Sverige mellan 1920- och 1970-talet. Orsaken kunde vara den dynamiska framväxten av ett ”Trygghetssverige” där den

⁹⁶ Schmid, 1940, t.ex. s. 184ff.

⁹⁷ Schmid, 1940, s. 190.

⁹⁸ Schmid, 1940, s. 39, 61.

⁹⁹ 1900-talets begynnande demokratiideal genomsyrar däremot t.ex. Fogelklous bild av Birgitta. Fogelklou, 1919, s. 242.

¹⁰⁰ Sköld, Lars, ”Socialsverige växer fram, *Den svenska historien*. ”Vår egen tid från 1920 till 1960-talet”, band 10, huvudförf. och granskare, Sten Carlsson & Jerker Rosén, huvudred. Gunvor Grenholm, band 10, Stockholm 1968, s. 118, 123. Under senare delen av 1930-talet hade det skapats en stabil parlamentarisk majoritet genom koalitionen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet, vilket innebar en förskjutning av det partitaktiska läget. Detta medförde en nyorientering av ideologisk art både inom oppositionspartierna och inom socialdemokratien. 1930-talet blev därmed ett brytningsskede där den ekonomiska krisen förde med sig nya värderingar och ett nytt ekonomiskt tänkande. Socialdemokraternas offentliga budskap var att framtidsproblemen måste lösas genom socialism, men i praktiken hade Marx redan ersatts av Keynes. Marxismen fick vika för en planhushållningsideologi av allmän välfärdskaraktär. Birgersson, Bent Owe, m.fl., *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*, Stockholm 1981, s. 139-140. Se även Tingsten, s. 281.

moderna människan känner sig främmande för den räfst och det rättarting som är Birgittas personliga signum. Biografierna lyser ju följdriktigt med sin frånvaro fram till jubileet 1973 – som dessutom tidsmässigt sammanfaller med det krackelerande ”Välfärdssverige”.

Det explicit katolska perspektiv som Schmid anlägger på Birgitta korrelerar däremot uppenbart med tidens förändrade syn på religion och fosterland. Ännu några decennier in på 1900-talet var det självklart att avvisa andra religioners konfessioner som villfarelser. Religion, som en förändligad form av patriotism, och en viss protestantisk propagandalinje började däremot förtunnas efter 1920 i svenska skolböcker. Fosterlandskärleken blir stillsammare, nationalskrytet minskar. Gud hade redan kring sekelskiftet avlägsnats som regissör av historiens händelser till en nobel, opersonlig bakgrundsfigur. Katolicismen och andra religioner framställs mer förståelsefullt i läroböckerna. Följaktligen är Schmid katolskt kunskapsimpregnerade Birgitta ingen provokation.¹⁰¹ Tiden var mogen för ett katolskt perspektiv på Birgitta, en mer intellektuell än svärmisk bild, en mer teologisk än politisk teckning, som inkluderade saklig-korrekt information om katolsk tro och lära.¹⁰² Däremot finns det ingen social, politisk eller kyrkopolitisk bruksfunktion för denna bild av Birgitta. En anpassning av Birgitta till en mer modern människosyn är märkbar i Schmidts karaktäristik. Birgitta har ”subjektivt” upplevt det hon skriver om, men när det gäller hennes reciproka andliga läggning understryker hon: ”Något så enastående som man i dag gör den till, är den likväl icke, och har icke varit det i det medeltida Sverige”.¹⁰³

I Schmidts förförståelse återfinns ett katolsk-teologiskt tänkande. Hennes egen centraleuropeiska katolska bakgrund gör detta till den första lärda teologiska och vederhäftiga biografien över Birgitta. Om Schmid dessutom kan betecknas som nythomist är svårt att avgöra, men det teologiska resonemanget kombinerat med den historisk-kritiska hållningen kunde indicera detta. 1900-talets nythomism (den deklarerades redan i påven Leo XIII:s programförklaring i encyklikan *Aeterni patris* av år 1879) utgår från att all kunskap börjar från sinneskunskap och att metafysisk reflektion grundar sig på kunskapen om den materiella världen.¹⁰⁴ Filosofi, metafysik och teologi kommer då att ses genom utvecklingen av naturvetenskaperna. Däremot står aldrig nythomismens satsar i motsatsställning till kyrkans läror (vissa utsagor, t.ex. ateistiska sådana blir aldrig föremål för reflekterande forskning), vilket är ett hänsynstagande av närmast psykologisk natur. Nythomisterna strävar i stället att skapa en rationell bas för trossanningar. Som intellektuellt fenomen är nythomismen lika svår att fånga in i en formel som den intellektuella marxismen, konstaterar Hampus Lyttkens. I sin strävan till rationalitet och i viljan att särskilja sociala, kulturella och historiska betingelsers föränderlighet gentemot filosofiska och metafysiska satsar har nythomismen ändå sysslat med en mängd olika ämnen som psykologi, naturvetenskap, etik, estetik, politik och sociala frågor. Vissa nythomister framhåller att metafysiken utgår ur data i den vanliga människans erfarenhet. Andra däremot betonar att filosofi och metafysik blir en

¹⁰¹ Tidigare katolska biografibilder av Birgitta utdömdes av många som ”romantiserande” och ”svärmiska”. Detta gällde t.ex. jesuitatern A. Brinkmanns Birgittabiografi, *Den hellige Birgitta, Et kulturhistorisk Billede fra det 14. Aarhundrede*, Köpenhamn 1893, och Johannes Jørgensens biografiska porträtt i *Romerske Helgebilleder*, Köpenhamn 1902.

¹⁰² Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet*, Stockholm 1969, s. 269, 276-279. Kopplingen mellan antisemitism och kommunistfientlighet dröjer dock längre kvar i läroböckerna, noterar Tingsten, s. 274, med Hjalmar Holmqvists kyrkohistoria som ett exempel från 1940-talet.

¹⁰³ Schmid, 1940, s. 190.

¹⁰⁴ Schmid betonar ju, som jag noterade ovan, Birgittas starka tillit till sinneserfarenhet framom vidskepelse eller godtaganden a priori.

reflexion som bygger på naturvetenskapens resultat. En central punkt är hur som helst realismen. Det är ur studiet av tingen själva, deras struktur, sammanhang och orsaksrelationer, som kunskapen om verkligheten hämtas fram. Nythomisterna (och thomisterna) skarpdrar gränsen mellan tro och vetande, men förenar de två i ett kommunikativt vänskapsförhållande. Nythomismen är på en och samma gång statisk och dynamisk. Den är statisk eftersom den är bunden vid en viss teologi och filosofi. Den är dynamisk i sin strävan till konfrontation med allt som framkommer av mänskligt vetande i avsikt att infoga detta med sitt system. Nythomismen tar avstånd från all idealism: förnuftet äger i sig en förmåga att lära känna verkligheten omkring sig. Därigenom blir verklighetsuppfattningen ett resultat av förnuftets anpassning till verkligheten. Men nythomisterna hävdar vidare att det i själva tingen ligger något intelligibelt, d.v.s. mentalt och immateriellt. Den nythomistiska kunskaps teorin blir då en metod att legitimera den religiösa kunskapen.¹⁰⁵

Som det har framgått av analysen om Birgittabilden finns det ingen skevande diskrepans mellan ett nythomistiskt synsätt och Schmid's kombination av förnuft-kunskap-vetenskap-religion i hennes biografiska forskning.¹⁰⁶ Min koppling här förblir dock indicier. Influenserna kan lika gärna härstamma ur en mer närliggande vetenskapsinriktning. Till vissa delar påminner det nythomistiska tillvägagångssättet om den lundsiska teologin, i synnerhet när det gäller distinktionen mellan motiv och föreställningsvärld och i kritiken mot metafysik, subjektivism och idealism.¹⁰⁷ Därför skall vi kanske snarare söka Schmid's influenser på närmare håll eftersom hennes studieort var Lund.

Från första börjar existerade en länk mellan "lundateologin"¹⁰⁸ och "uppsala-filosofin". Gustaf Aulén fick sin filosofiska skolning som elev till Axel Hägerström, under en tid när förutsättningarna för den eviga debatten tro-vetande förändrades.¹⁰⁹ Idealismen vittrade bort och lämnade materialismen och kristendomen ensamma kvar på valplatsen, skriver Nordin. Den lundsiska teologin ingick som en del i en teologisk-intellektuell tendens där man etablerade en skarp skillnad mellan religiös tro och vetenskaplig kunskap, mellan religionens sfär och vetenskapens, mellan etikens och politikens domäner. I denna teologiska skolbildning frångår man upplysningens och den liberala teologins försök till kompromisser mellan tro och vetande och mellan kristendom och profan humanism. I stället fokuserade man på det kristna livets egenart. I synnerhet Gustaf Aulén underströk relationen mellan ideal och verklighet.

¹⁰⁵ Lyttkens, Hampus, *Nythomismen. En religiös filosofi*, Stockholm 1962, s. 56-77, Paillerets, Michel de, "Thomismen i vår tid", *Föreningen lärare i religionsvetenskap, Årsbok 1970*, s. 80-97. Schmid betonar gång på gång Birgittas intellektuella och kritiska nyfikenhet, hennes "vilja att veta" och hennes infogande av naturiakttagelser i den religiösa över- eller ursystematiska världen.

¹⁰⁶ Schmid, 1940, t.ex. s. 180-183, 191-193.

¹⁰⁷ Lyttkens, 1962, s. 56 -60, samt Nordin, Svante, *Från Hägerström till Hedenius*, Lund 1984, s. 128ff.

¹⁰⁸ Begreppet lär skall ha använts första gången 1930 och kom att vinna accept inom en omfattande internationell forskning. Termen förknippas främst med forskarna Gustaf Aulén (1879-1977), Anders Nygren (1890-1978) och Ragnar Bring (1895-1988). Nordin, 1984, s. 128.

¹⁰⁹ I detta sammanhang är Gustaf Aulén synnerligen relevant. I sin skrift *Evangeliskt och romerskt* preciserade han den dogmatiska essensen i de båda konfessionerna. Han såg däremot inte de olika lärosystemen som varandras motsatser utan strävade till en självkritisk reflektion inom protestantismen. Relationen mellan ideal och verklighet var av stor betydelse för hans teologiska reflektioner. Aulén utvecklade i viss mån den söderblomska ekumeniken och, till skillnad från Anders Nygren, erkände han inte bara katolicismen som en sann kristen konfession. Han pekade också på det mindervärde som fanns inom protestantismen i form av sekteristisk slutenhet och bibeldyrkan och lyfte fram katolska andliga värden som gått förlorade i den reformerta delen av kristenheten. Aulén, Gustaf, *Evangeliskt och romerskt*, Uppsala 1922, s. 9-17, 101-107.

Det vetenskapssociologiskt intressanta med Toni Schmid är att hon under sitt forskarliv var länkad till såväl lundensisk som uppsaliensisk miljö. I Lund ägnade hon sig åt kristendomsforskning. Det är antagligen därför troligare att hon är mer påverkad av "lundateologin" än av den nythomistiska inriktningen. Vi får dessutom räkna med den hägerströmska filosofin som bakgrundsutmaning för de flesta humanvetenskaper vid denna tid, framför allt för forskare som rörde sig i närheten av religionens och teologins områden. Hägerströms syn på den omöjliga ontologiska ekvationen, d.v.s. orimligheten i uppfattningen av jaget som en inre andlig entitet och Gud som en verklighet i sig,¹¹⁰ blir minst sagt en utmaning för den som vid denna tid ville skriva en källkritisk levnadsteckning över en person som Birgitta, den heliga. Utan att etablera de wiknerska begreppen utgår Schmid från att människan äger både ett "tidsjag" och ett "evighetsjag" men markerar tydligt att olika slags känslor inte kan fungera som alternativa kunskapsorgan – varken när det gäller den biograferade eller för biografen själv.¹¹¹ Här tar hon med sin källkritiska hållning ett klart avstånd från de bergsonska och landquistska influenser som genomsyrade Söderbloms och Fogelklous intuitiva kunskapsyn. Detta innebär att Schmid samtidigt avviker från den geijerska personlighetsfilosofin som influerat tidigare biografier.

Hägerström å sin sida såg jagmedvetandet som hallucinatoriskt och menade att de religiösa utsagorna saknade sanningsvärde. Schmid är synnerligen mån om att rensa bort allt extatiskt och hallucinatoriskt ur Birgitta och förankra hennes uppenbarelsbilder i deras historiska intertextualitet: dels medeltidens teologisk-filosofiska universum, dels explicit i då brännande samtidsaktuella teologiska debatter, dels i konkreta politiska händelser och i naturiakttagelser som empiriskt grundade sinnesförmimmelser. Själva frågan om verklighet och sanningsinnehåll i religionen förs åt sidan, precis såsom Hägerström förespråkade.¹¹² Också frågan om jagets upplevelse av sig själv och det omedelbara subjektiva gudsförnimmandet förläggs till den stumma mystikens värld.¹¹³ Här möter vi samma parallellitet mellan gudstanken och uppfattningen av människans jagmedvetande som är genomgående i Hägerströms filosofiska begrepps värld – låt vara att han själv också uppmärksamgör skillnader. Schmid räddar religionen enligt Hägerströms koncept: *sanningsfrågan* är malplacerad i fråga om religion och Gud är verklig enbart i den engagerade upplevelsen; religionen behövs främst som ett medel för människans livsångest och moraliska nöd.¹¹⁴ Till skillnad från Söderblom, som anklagades av Ingmar Hedenius för irrationalitet och antiintellektualism visavis det religiösa tror jag att Schmidts teologiskt vetenskapliga och biografiska Birgittatolkning åtminstone kunde tas upp till diskussion av ifrågavarande filosofer.¹¹⁵

¹¹⁰ Hägerström, Axel, *Religionsfilosofi* (en samling föreläsningar över religionsfilosofiska temata från 1920, 1923, 1926, 1929 och 1930, utg. av Martin Fries) Stockholm 1949, s. 51-55, 165-166.

¹¹¹ Hägerström syn på känslor, upplevelse kontra känslolöshet, resumeras koncist och klart i Lindfeldt, Mikael, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohlins teologiska tänkande*, Åbo 1996, s. 31f.

¹¹² De religiösa föreställningarna, med sin förankring i människans livsnöd och ångest, var enligt Hägerström oemottagliga för teoretiska invändningar. Hägerström, 1949, s. 127, 215, 228-230, 238, 248-249.

¹¹³ Schmid, 1940, t.ex. s. 192-192.

¹¹⁴ Slutbilden av Birgitta lyder i Schmidts formulering: "Man finner uttryck för en djup längtan. "Finns det någon värre törst än fastklängandet vid det låga" utropar hon en gång /.../ Man får icke bevittna själva förvandlingen. Har den ägt rum har den ägt rum, då har det skett mot revelationernas tysta vittnesbörd". Schmid, 1940, s. 192. "En människas strävan, att ännu en gång från början förstå denna vrånga värld, och att vrida den rätt igen", löd en annan av de existentiella förklaringarna till Birgitta. Schmid, 1940, s. 176.

¹¹⁵ Jfr Hedenius, Ingemar, *Tro och vetande*, Stockholm 1949, s. 147. Hedenius pläderade ju för en total boskillnad mellan tro och vetande och begick lustmord på tänkandet hos Sveriges främsta teologer. Hans

Eventuellt uttunnar detta några av frågetecknen i analysen av Toni Schmidts idé-historiska hemvist. Hennes strävan att förklara Birgittas andlighet och uppenbarelser utifrån rationellt iakttagbara utgångspunkter måste, tror jag, sökas också någon annanstans än i den källkritiska historieforskningens skola.

1.4 Förmedlingsrummets ekoeffekter

Det verkar som om Schmid har funnit både den strikt historiekritiska forskningen och den biografiska metoden som otillräckliga i sig. Hennes verk signalerar hur trång den historiekritiska skolan var när det gällde att skriva om individen i historien, men hon förmedlar indirekt en stark kritik mot den syntetiserande och idealiserande biografik som dittills hade utmärkt Birgittabiografierna.¹¹⁶ Vi möter en betydligt mer avidealiserad och avhagiograferad Birgitta än hos Fogelklou och Westman.¹¹⁷

Termerna empati, sympati, inlevelse, identifikation och affinitet får ingen egentlig relevans i Schmidts biografi. Som vi såg ovan menade vissa forskare att identifikationen är något positivt. Andra igen har insisterat på en distinktion mellan empati och identifikation/projicering.¹¹⁸ Empati, uppfattad som förmågan att sätta sig själv in i en annan människas situation, kännetecknar delvis den biografiska tolkningen i *Birgitta och hennes uppenbarelser*. Men då ser jag denna kapacitet som ett utslag av en teologisk-intellektuell förförståelse, konfessionsaffinitet, och en kunskapsmässig rotfasthet i medeltidens omgivningar och tankevärldar. Biografens projicering, beskriven av Carl Rollyson som en oförmärkt diffundering ut i autobiografin när "the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject",¹¹⁹ är nollsignifikant för Schmid. Förförståelsen genererar en saklig-neutral bild, både en "snällhetsexeges" och en "elakhetsexeges" om vi prenoterar begreppen till saklig-positiv förståelse och extremskarp kritiskhet.¹²⁰ Birgitta tecknas som den främmande andra, ett subjekt, vars rörelser Schmid försöker följa med distanserad blick och någon gång lyckas möta i en inkännande förståelse.¹²¹

En av de markanta vetenskapsaspekterna i Birgittamonografin gäller själva återgivningen av medeltiden. Här behövs inga transformationer för att skingra "det medeltida mörkret" eller för att förklara "vidskepelserna" och den särskilda "medeltidsmentaliteten". Med ingående sakkunskap kan vi, enligt Schmid, möta Birgitta direkt. Människan som art och väsen har inte genomgått så omvälvande metamorfoser att studiet av en medeltidsmänniska skulle omöjliggöras. Tilliten till det vetenskapligt biografiska projektet är starkt. Om min ovanskissade hypotes om Schmidts hemmahörighet antingen i nythomismen eller i den lundateologiska traditionen är korrekt så förstår vi varför hon inte uppfattar några förståelse- eller kommunikationsbarriärer till Birgitta och hennes medeltid. Självt tror jag också att en stor del av Birgittas uppenbarelser blir

starkt kristendomskritiska bok från 1949 blev startskottet för en av 1900-talets största svenska idédebatter med djupgående följder ända in i vår tid.

¹¹⁶ I Schmidts förförståelse ingår att alla helgonöverdrifter och legendutsmäckningar behöver detroniseras. "Det är självfallet att alla dessa heliga män och kvinnor gjorde ordensstiftarinnans och sierskans helgongloria ändå mer strålande. Hon hade dock varit den första, som hävdade gudsvännerna Brynolfs och Hemmings helgonvärdighet...". Schmid, 1940, s. 25, 190.

¹¹⁷ Schmidts realistiska Birgitta är däremot inte helt olik bilden av henne hos Lydia Wahlström.

¹¹⁸ I *Text och tolkning*, 2003, s. 19-22, återger Inger Larsson huvuddragen i argumentationen.

¹¹⁹ Jfr Rollyson, Carl E., "Biography Theory and Method. The Case of Samuel Johnson", *Biography: an Interdisciplinary Quarterly* 25, 2002, s. 366.

¹²⁰ Schmid, 1940. Jämför s. 175-176, 182, 187-189, 191-193 med s. 46, 61, 117.

¹²¹ Schmid, 1940, s. 92-93, 96-98, 191-193.

klarare om man läser dem mot skolastikens argumentationsraster, mot tidens predikoretorik och annan revelationslitteratur. Under 1300-talet rasade den skolastiska tankevärlden samman. Inom nominalismen (i och med Wilhelm Ockham) började man särskilja mellan tro/religiös uppenbarelse och varseblivning/erfarenhet. Denna dualism skapade spänningar i den tidigare enheten filosofi/teologi. Man kunde hypotetiskt begrunda om Birgittas revelationer utvecklas intellektuellt och andligt till ett sätt att hålla ihop det abstrakt metafysiska med sinneserfarenhetens gudsbevis som höll på att sprängas till två olika tanke- och argumentationssystem vartefter 1300-talet fortskred. I hennes revelationer finns exempel på både skolastiska argumentationsförsök och poetiskt hållna sinnesiakttagelser där naturens skeenden och processer betraktas som avspeglingar av gudsrörelserna i skapelsen och människan.¹²²

Uppstår det ändå kommunikations- och interpretationsproblem mellan vår egen tid och Birgittas livskontexter antyder detta, enligt Schmid, att vår egen uttrycksskala har krympt ihop både upp till och nertill. Birgitta själv, och hennes agerande, kan vi förstå om vi får tillräcklig kunskap om händelser och motiv: hon reagerar sakligt och kritiskt och är därmed avläsbar och möjlig att förstå. I de tidigare Birgittabiografierna har man utgått från att den biografiska sanningen gömmer sig i ett dunkel bakom en medeltidsslöja och måste avtäckas genom inlevelse i den främmande tiden eller blottläggas genom metodiska kategorianalyser. De tidigare biografierna utvecklades ofta till möten, ibland krockar, mellan olika kulturer. Schmid river ridån och ger fri insyn – där fakta finns. Att Birgittas språk verkar överdrivet kraftfullt och ställvis rått och groteskt skall heller inte, enligt Schmid, läggas på något medeltidskonto:

Det är sant att man icke nu brukar jämföra lasten med lantgårdsgödsel. Men vi se ej heller längre en strålände stjärna, då en god människas själ lämnar jorden och stiger upp till himlen. Slutligen har den tid som klandrat henne, ingen anledning att gå till doms. Den har själv frambragt litterära alster, som Birgitta, om hon hade känt till dem, antagligen skulle ha jämfört med de påtalade föremålen.¹²³

En ekoeffekt i *Birgitta och hennes uppenbarelser* är den förtäckta polemik som Schmid ägnar sig åt för att radera tidigare biografiska bilder. Emilia Fogelklou nämns aldrig vid namn, men en närmare läsning visa att Schmid text i långa stycken är uppbyggd som ett korrektiv mot Fogelkous själsstudie över Birgitta. Några exempel får belysa tillrättavisningarna. Schmid bemöter Fogelkous utsaga om att man i Birgittas klosteridé kan spåra påverkan från frontevralsens klosterliv (dubbelkloster) med påpekandet att tanken inte var ovanlig i Birgittas tid: det fanns pastorala behov i klostren. Schmid konstaterar att i synnerhet de kloster som låg utanför städerna behövde egna präster, och att det snarare var regel än undantag att hitta män i kvinnokloster eftersom flera ordnar

¹²² Gunnar Aspelin sammanfattar nominalismens kunskapsteori så här: "Nominalismen känner två källor till kunskap om verkligheten. Den ena är varseblivningen, den andra är uppenbarelsen, som måste mottagas med ödmjuk tro utan utanförbehåll. Dess teologi bygger på auktoritetsprincipen, dess filosofi på erfarenhetens princip". Aspelin, Gunnar, *Tankens vägar*, Gyttertorp 1991, s. 249. Birgitta är ingen specialskolad nominalist men hon resonerar ofta i detta spänningsfält. Här har Schmid gjort en väsentlig iakttagelse: Birgitta skiljer inte principiellt mellan "goda" och "onda" djur; ett och samma djur kan ibland representera det goda, ibland det något ont. Schmid, 1940, s. 144.

¹²³ Schmid, 1940, s. 150.

fungerade principiellt som dubbelkloster då de kvinnliga klostren var underordnade manliga ordnar.¹²⁴

Toni Schmidts första kapitel och Fogelklous slutkapitel är sinsemellan helt olika, både innehållsmässigt och i framställningssättet. Fogelklou skriver med högstämd inlevelse, Schmidts text är en lakonisk-historisk redogörelse. Redan valet att ta vid där Fogelklou slutar, och att från början anslå en tillrättavisande ton, antyder ett samband av ovannämnda slag.¹²⁵ Schmid bryter udden av Fogelklous retoriska påstående om att Birgitta ingick i den evangeliska profettraditionen.¹²⁶ En jämförelse av de båda författarnas redogörelser för Birgittas mariologi och hennes moderskap visar skildringar lika skiftande som flammande eldrött och jordbrunt.¹²⁷ Fogelklous hänvisning om att Birgitta torde ha tagit initiativ till en svensk bibelöversättning, och att hon ägt en sådan översättning själv, revideras av Schmid.¹²⁸ Fogelklous biografiska bild av Birgitta som en människa med renässansens rörelse inom sig bemöts likaså kritiskt av Schmid.¹²⁹ Fogelklous lyriska betraktelse över Birgittas djur- och växtiakttagelser avfärdar Schmid torrt och sakligt.¹³⁰ Schmid uppvisar en helt annan läsreaktion på Birgittas uppenbarelsen än Fogelklou. Hon ser dem som tankearbeten, medan Fogelklou ibland talar om ”synerna som kom till Birgitta” och att dessa ”inte var ett utstuderande av ord”.¹³¹ Detta var några lättupptäckta exempel; exemplen kunde flerfaldigas och listan göras längre. Uppenbart är att Schmid i sitt arbete har förenat två avsikter: att genom källkritik bidra till den vetenskapliga diskussionen samt korrigera tidigare biografiska bilder. Flera biografiska uppgörelser och korrigeringar återkommer utan namns nämnande. Jag vill fästa uppmärksamhet vid några av dem som följer.

I Schmidts text ekar dessutom ännu mer omvälvande omorienteringar i historiesyn och teologisk teoribildning. Med den söderblomska profet- och mystiksynen i minne,¹³² som kom att prägla både Knut Westmans och Emilia Fogelklous Birgittabilder, blir Schmidts personliga konfession en intressant avvikelse. Den oändlighetsmystiska inriktningen sågs ju av Söderblom som antingen utanförkristen eller som något av en avart inom den känslöbetonade katolska medeltidsmystiken. Schmid, som dels har en thomistisk inläsning¹³³ och ett bredare inifrånperspektiv av katolsk mystik (hon studerade dessutom buddhismen/lamaismen och hade ett personligt intresse för österländska religioner) deklarerar att ”mystik är en konfessionslös term som har hemortsrätt i teistiska, panteistiska och andra åskådningar”. Hon företräder alltså en synkretistisk radikalteologisk/panteologisk hållning, som sträcker sig betydligt längre än den inomkristna ekumeniken eller den söderblomska kallelsemystiken:

¹²⁴ Schmid, 1940, s. 19 och Fogelklou, 1919, s. 96-97. Jfr även Grundmann, Herbert, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Hildesheim 1961, s. 201, 205, 212, 215, 218, 223, 245, 266, 274, 286.

¹²⁵ Schmid, 1940, s. 7-37 och Fogelklou, 1919, s. 235-249.

¹²⁶ Schmid, 1940, s. 31 och Fogelklou, 1919, är självmotsägande på denna punkt. Samtidigt som hon markerar att Birgitta i vissa avseenden inte var reformationens föregångare, s. 228, ger hon indirekt den bilden av henne, s. 242-244.

¹²⁷ Schmid, 1940, s. 97-192 och Fogelklou, 1919, s. 101, 140ff.

¹²⁸ Schmid, 1940, s. 135 och Fogelklou, 1919, s. 42.

¹²⁹ Schmid, 1940, s. 137 och Fogelklou, 1919, s. 25.

¹³⁰ Schmid, 1940, s. 147 och Fogelklou, 1919, s. 224, 228.

¹³¹ Schmid, 1940, s. 110, 178 och Fogelklou, 1919, s. 210. Fogelklous retoriska utrop om att rörelsen inom Birgitta var renässansens detroniserats lakoniskt, argument efter argument, av Schmid. Schmid, s.136.

¹³² Jag redogjorde för Uppsalateologin och Söderbloms historiesyn i samband med analyserna av Fogelklous och Westmans biografier.

¹³³ I *Birgitta och hennes uppenbarelsen* refereras några gånger till Thomas av Aquino. Schmid, 1940, t.ex. s. 193.

Mystiken sådan den nyss definierats känner inga konfessionella gränser. Målet är ensblivandet med, uppgåendet i gudomen. Det är detsamma för Tong-ka-pa's lärjungar och för magister Eckarts, för att nämna två samtida, ehuru olika världsdelar tillhörande rörelser. Vägen till detta överkonfessionella mål börjar emellertid i konfessionen, och träningen sker med konfessionens medel och hjälp./.../Föreställningsvärlden lämnar ämnen för meditationen: en Jakata, Kristi passio.¹³⁴

Den observanta och minnesgoda läsaren kommer ihåg här att Schmid i början av monografin påminde om Gersons kritik mot Birgittas Uppenbarelser. Han menade ju att de inte uppfyllde kriteriet för kyrkans mystikdefinition. I sitt föredrag *De probatione spirituum* vid kyrkomötet 1415 försökte han avsanktionera hennes Uppenbarelser. Gerson ansåg att endast den ordlösa föreningen med Gud uttryckte mystikens sanna väsen – inte auditioner och visioner i sig. Han lyfte i stället fram en *amorosa unio cum Deo* där *Amor rapit et amatum et extasim facit* lik den extas Paulus upplevde när han inte visste om han vistades i sin kropp eller utanför den, som den äkta mystiska upplevelsen. Enligt den måttstocken skulle Birgitta alltså falla som mystiker och i förlängning deprecieras som trovärdig profet och visionär.¹³⁵

I denna uppgörelse med Söderbloms mystiksyn ekar dels en större värld än den lutherskt konfessionella som vi mötte vid sekelskiftet. Schmid lyckas infoga ett dubbeleko i sin Birgittaframställning. Som jag ser det slår hon två flugor i en smäll: Söderblom och Hägerström. Hon visar med klar tydlighet att den hägerströmska synen på känslor och religiösa upplevelser inte är relevant för Birgittas teologi och gudsrelation,¹³⁶ kanske inte ens filosofiskt begreppsligt hållbar. Genom att införa Den helige Ande som den aktiva agenten i den religiösa förbindelsen skapas ett annat perspektiv i den filosofisk-ontologiska diskussionen än Hägerströms själsupplevelser och känslobegrepp. Samtidigt spränger hon Söderbloms uppenbaresemystiska begrepp till att innefatta också den oändlighetsinriktade mystiken. Däremot konvergerar hennes uppfattning med den som Söderblom småningom närmade sig, d.v.s. att den mystiska kontakten med den andliga världen *också* kan nås utan religiös träning och moralisk ansträngning. Den kan förnimmas som en engångsupplevelse av konstnärer och till och

¹³⁴ Schmid, 1940, s. 178. Jfr Westman, 1911, s. 116ff. Det är möjligt att Tor Andraes något lättsamt ironiska, och till Birgittas nackdel, förliknande av Birgittabilden i Vadstena vid en "gemytlig Buddha" i *Mystikens psykologi, besatthet och inspiration*, 1926, eventuellt kan ha stimulerat Schmid att på allvar vidga det religionsvetenskapliga perspektivet på Birgittas visionära mystik. Klockars är lätt avvisande både till Westmans och till Schmidts förförståelse av begreppet mystik. Hon konstaterar att teologer inte tar för givet att det extatiska försjunkandet i Gud är mystikernas slutmål. Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna*, s. 225, Stockholm 1966. Jfr Andrae, 1926, s. 317ff.

¹³⁵ Jfr Schmid, 1940, s. 17-18.

¹³⁶ Betoningen ligger på Birgittas "vilja att veta". Revelationerna är en form av teologiskt tänkande, även om de innehåller imaginativa element och starka känsloladdningar. Birgitta styrs inte av känsla och affekt, inga syner kommer till henne, hon går in i ett seende som kännetecknas av ett reflekterande intellekt. Hon förblir alltid medveten om sin egen person som skild entitet från den översinnliga världen. Plastiska syner, hallucinationer, är mycket få. Schmid, 1940, s. 181-183. Denna koppling mellan visionärt och teologisk-intellektuellt gör att Schmid knappast kunde skriva under Hägerströms sats om religiösa föreställningars oåtkomlighet för teoretiska spekulationer. Hägerström omtalar känsloloinnehållet som något hallucinatoriskt. Han vill göra en tydlig distinktion mellan känsloloinnehåll och känsloupplevelse. Hägerström, 1949, t.ex. s. 52-55, 67, 83-84, 118-119, 154-166, 192, 205, 231-233. I Schmidts Birgittamonografi avvisas tanken på känsloloinslag i den visionärt andliga erfarenheten. Hägerströms, s. 242, kritiserar själva tanken på jagmedvetandet som något självständigt och rent andligt.

med av ateistiska vetenskapsmän.¹³⁷ Ovanstående innebär att Schmid genom Birgitta både vidgar religionsförståelsen¹³⁸ och avlägger sin egen trosbekännelse om den gemensamma vägen för mystiker av olika religioner:

Så snart kontakten icke är en engångsupplevelse följes den i regel av ett umgänge med någon eller några av den andra världens innevärdare. Vilka dessa bli är åter betingat av trosföreställningarna. En modern spiritist ser andra än Madame Guyon eller en polyteistisk hindu./.../En översinnlig värld, i vilken många gestalter röra sig, tala och handla, är endast ett trappsteg på mystikens väg. Den går vidare, antingen man följer lamaistiska anvisningar eller Chapman eller Lippert. Bildspråket är olika, och måste vara det. Syftet är ett och detsamma.¹³⁹

Detta slutcredo gör att Schmid's monografi formas sig till en religionsvetenskapligt inriktad biografi – utan religionspsykologiska tolkningsraster.

Genom att låta Thomas av Aquino få slutordet förmedlar Schmid både en bild av Birgitta och sin egen syn på mystikens slutmål: ”den slutliga lyckaligheten i kontempla-

¹³⁷ Schmid, 1940, s. 179. Söderblom var visserligen öppen för de religiösa uppenbarelseuttrycken i andra konfessioner och religioner, till skillnad från teologer som t.ex. Friedrich von Hügel, för att inte tala om Wilhelm Herrman, som exkluderande upphöjde kristendomen i något man kunde kalla pankritism. Men Söderblom ville förlägga och förstå de mystiska uttrycken inom kallelsemystikens utåtriktade och imperativa värld – inte i ett försjunkande i oändlighetsmystik. I opposition mot Ritschl och andra antimetafysiska teologer, som betonade religionen som moral, söker Söderblom den religiösa motiveringens övervärldsliga karaktär. Han lyfte gärna fram utombibliska representanter för kallelsemystiken, t.ex. Platon, Plotinos, Epiktet, Marcus Aurelius, Buddha och Rabbi Akiba. Däremot intog han, i sitt utmejslande av en protestantisk mystik, en mer reserverad hållning till *oratio mentalis*, den stumma bönen, försjunkandet i den mystiska enhetskänslan och betonade mystiken som ”till handling i historien uppfordrande uppenbarelse av gudomligt liv”. Söderblom, Nathan, *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism*, Stockholm 1910, s. 237-238, 247-249, 391-393. Här ser jag en förtäckt polemik, eller snarare en katolsk justering, hos Schmid mot Söderbloms kritik av den passiva gudsnjutande mystiken inom både utomkristna religioner och delar av den medeltida klostermystiken. Hägerströms distinktion mellan känsloupplevelse och känslolöshåll, d.v.s. känslor som refererande till olika föreställningar som är förbestämda hos ett medvetande, vilket i sin tur indirekt refererar till ett sammanhang i tid och rum, och som impregnerades i hans syn på religionen, d.v.s. att den religiösa föreställningen uppkommer genom tankeglidning mellan den religiösa känslan och ett bestämt föreställningsinnehåll om en andlig transcendent verklighet, upplöser sig som ett både filosofiskt begreppsligt och ett metafysiskt ontologiskt problem i Schmid's Birgittaporträtt. Dels utgår Schmid naturligt från just denna omöjliga ontologiska ekvation: mystiken är kontextuellt betingad av respektive religioners eller konfessioners bilder och symboler. Dels tycks hon säga att vad Hägerström inte har räknat med är en okänd rörelse mellan sin egen problematisering av det omöjliga och ologiska i människans uppfattning av både jaget som en inre andlig entitet och tanken på Gud som en verklighet i sig. Denna faktor x heter Den helige ande. I inga andra biografier, vare sig före eller efter Schmid's *Birgitta och hennes uppenbarelser*, är den tredje entiteten i treenigheten så frekvent och rörligt närvarande som i denna text. Se Hägerström, Axel, *Religionsfilosof.*, Föreläsningar 1920-1930, utgivna av Martin Fries, Stockholm 1949, s. 67-70, 96-97, 129-133, 157-181.

¹³⁸ Om vi kastar en jämförande blick på undervisningen i kristendom och historia i samtiden inser vi hur banbrytande Schmid's deklaration är. Avvisandet av andra religiösa rörelser var ett genomgående drag i skolboks litteraturen ännu flera decennier in på 1900-talet. I t.ex. Adolf Ahlbergs *Religionshistoriske översikt för läroverken*, som utkom i upplagor mellan 1907 och 1955, utdöms utomkristna läror. Jesu enkla liv kontrasteras mot Buddhas och Muhammeds uppstigande till makt och ära; buddhismen sägs ofta försvaga förmågan till handling och framåtskridande. Jfr Tingsten, 1969, s. 264-281. Tingsten konstaterar att även om vissa nyanseringar i förhållandet till främmande religioner och konfessioner blir märkbara efter sekelskiftet så fortlever ändå stämningar, opinioner och värderingar kvar från slutet av 1800-talet. Han menar att man kan se 1850-1950 som en enhetlig analysperiod när det gäller skolundervisningen. Först efter 1950 sker en genomgripande utveckling: den antikatolska och antisemitiska propagandan avklingar och andra religiösa riktningar börjar beskrivas med tolerans och förståelse.

¹³⁹ Schmid, 1940, s. 179-181.

tionen av sanningen vartill erfordras kroppens *incolumitas* samt frihet från alla lidelsers störningar och själens flyktiga *cogitationes*?. Hit nådde Birgitta aldrig, enligt Schmid.

Med Schmid får vi för första gången en teologiskt adekvat presentation av jungfru Maria i Birgittalitteraturen. Ett helt kapitel ägnas gudsmoeran. Detta ger *Birgitta och hennes uppenbarelser* ett kunskapsstillägg som är ovärderligt samtidigt som den katolska teologi som impregnerade Birgittas tankar förmedlas på ett mer klagande sätt än när Birgittabilden kontrasterades eller avvägdes mot den protestantiska konfessionen i de tidigare biografierna. Bilden av Maria är naturligtvis, i motsats till Fogelklous, fri från ett euforiskt kvinnosaksperspektiv. Schmid tar överhuvudtaget ett tydligt avstånd från användningen av Birgitta som en förebild för kvinnofrigörelse och jämställdhet. Jag noterar för övrigt ingen utomvetenskaplig biografisk bruksfunktion alls hos Schmid.

Kvinnan bör vara mannen underdanig. Birgitta vet det. Med en bister ironi, som gisslar mannen väl så mycket som kvinnan, visar en uppenbarelse om konung Magnus Eriksson, hur illa det går i vår depraverade värld, när det är tvärtom. Då råder ett vackert ansikte över en krönt åsna och följden blir elände. Likväl har en drottning, varje kvinna, medansvar

konstaterar hon. Schmid's Birgittabild visar ingen samhällspolitisk servilitet gentemot kvinnoemancipationen.¹⁴⁰ Synden känner inga könsskillnader ekar det genom Birgitta ur Schmid's text.

Inte enbart Mariakapitlet utan även den övriga texten förmedlar i förbifarten kunskap om den samtida katolska kyrkans teologi och dogmer. Vi får veta hur samtidsaktuell frågan om *conceptio immaculata* (jungfru Marias obefläckades avlelse) var under Birgittas livstid, trots att dogmen stadfästes så sent som 1854. Lika brännande debattstoff på 1300-talet var frågan om själens vistelse efter döden. Förs den rakt till himlen eller helvetet – om den inte vistades i skärselden – eller existerade det ett ljus mellanrike, som redan Tertullianus antog, för tidsrymden mellan död och domedag? I viss mån utformas *Birgitta och hennes uppenbarelser* till katolska kyrkans komprimerade idéhistoria där läsaren får följa hur olika religiösa föreställningar och traditioner har utvecklats, försvarats och kritiserats både teologisk-filosofiskt och folkligt. Detta gäller relik, helgondyrkan, bikten, synen på transsubstantiationen samt utvecklingen av konfigurationen skärseld-himmel-helvete.¹⁴¹

¹⁴⁰ Schmid, 1940, s. 98. Jfr t.ex. Isaksson Ulla & Linder, Erik Hjalmar, *Elin Wägner – en biografi*, Uddevalla 2003, s. 554ff om den freds- och politiskt medvetna kvinnorörelsens verksamhet med betoning på könsfrågan, skuld och ansvar, vid andra världskrigets utbrott samt tankarna på en gemensam kvinnlig resning mot det manliga systemet. I ett brev, daterat 23.2. 1940, skriver Elin Wägner: ”Jag var nog dum då, och är väl dum nu, men jag har nu som då sett en vision och banne mig jag tror att vi har den historiska uppgiften, världshistoriska t.o.m. att fastslå i ord den första (säkert bristfälliga men dock) uppfattningen om hur världen bör ordnas efter kvinnornas synpunkter”. Brevet citeras här genom Isaksson & Linder, 2003, s. 558. År 1941 utkom Wägners kvinnoideologiska testamente och stridspamflett *Väckarklocka*, en civilisationskritik som både direkt och indirekt gör upp med den patriarkala förstörelsen av världen och uppmanar kvinnorna till makt- och ansvarstagande för att rädda världen. Den patriarkala kulturen har byggts upp ensidigt, manligt och högmodigt och ”en världsbild formad av kvinnornas erfarenhet och accepterad av männen måste förete en helt annorlunda ensidighet än en världsbild formad av männens erfarenhet och accepterad av kvinnorna”. Wägner Elin, *Väckarklocka*, Stockholm 1949, s. 86, 106-122, 135-146, 207-228.

¹⁴¹ Schmid's koncentration den teologiska tankesubstansen under 1300-talet förklarar åtskilligt om Birgittas återkommande temata i uppenbarelserna. Uppföljningen till samtiden breddar den idéhistoriska förståelsen för katolska kyrkan i samtiden och visar på biografins förmåga att transformera kunskap. Schmid, 1940, t.ex. s. 98-101, 103, 123, 129.

Bevisningsaspekten, kombinerad med antagandet av handlingsrationalitet, dominerar klart över tolkningsaspekten i Toni Schmidts biografiska Birgittamonografi.¹⁴²

Toni Schmid arbetar utifrån en katolsk förförståelse och i tron på en religiös översinnlig verklighet. Hennes Birgittaförståelse utgår från identifiering och igenkännande av en självklar och delvis gemensam teologisk-intellektuell tankesfär. Detta betyder att biograf och biograferad delvis delar samma värdesystem och tro.¹⁴³ Jag kan ändå inte se att utomvetenskapliga förutfattade meningar och värderingar i form av ideologi eller moraliska och politiska ställningstaganden, skulle inkluderas i det vetenskapsteoretiska utgångsperspektivet, styra metodiken eller gömmas i texten. Empiriska, semantiska och ontologiska antaganden är däremot invävda i analysammanshanget.¹⁴⁴ Schmidts historiska arbete är till övervägande del intersubjektivt testbart och objektivt i den meningen att framställningen är saklig, inte medvetet missvisande, tendentiös eller partisk.¹⁴⁵ Schmid utelämnar inga relevanta fakta i avsikt att försköna bilden av Birgitta eller bruka henne i något som helst utomvetenskapligt avseende. Den fragmentariska evidensen bedöms och används kritiskt. Konklusionen av den samlade evidensens styrka kännetecknas av reliabilitet och validitet. De konklusioner som dras, historievetenskapliga eller biografiska, motsägs inte av revelationerna eller andra kända källor. Framställningens totalbild förhåller sig sanningsenligt till enskilda empiriska påståenden. Urvalsprinciperna för källmaterial är konsekvent genomtänkt och meningsfullt för frågeställningarna. I sin helhet är framställningen inte heller inomkontradiktorisk.¹⁴⁶

Historikern får visserligen oftast får nöja sig med sannolikhetsresonemang. Det är ändå inte helt ogörligt att inom vissa gränser i efterhand bedöma vilka metoder som leder till sanna, sannolika eller falska påståenden. Metodfrågan står naturligtvis oskiljbar från forskningssyftet. Inga iögonenfallande eller relevanta vetenskapliga brister kan påtalas i Schmidts källkritiska Birgittaforskning.¹⁴⁷ Kort sagt: Schmid arbetar enligt objektiva kriterier i vanlig historievetenskaplig mening och följer det vetenskapsideal

¹⁴² Jfr Torstendahl, 1988, s. 83-85, där andra weibullskt traditionsbundna historiebiografers metoder kompareras.

¹⁴³ Frånvaron av värderingar innebär ju inte per automatik en ickeobjektiv framställning. I Schmidts fall vill jag skilja mellan värdering och perspektiv. Hon delar biografobjektets religiösa livsperspektiv men låter inte värderingarna impregnera analysen eller konklusionen på ett sätt som skulle **stå** i kontrast till Birgittas egna texter och vad vi vet från tillförlitliga källor om henne eller avvika från inomvetenskapliga kritiska ideal. Schmidts utomvetenskapliga värderingar har inte varit åtkomliga för mig genom självbiografisk bredvidläsning, men de ligger inte lysande avläsbara i texten så som hos Wahlström, Westman och Fogelklou. Schmidts inomvetenskapliga ideal är däremot uppenbara på varje textside.

¹⁴⁴ Till sådana hör bl.a. Schmidts förhandsbedömning av en del av källmaterialet, det teologiska tankeinnehållet och begreppsvärlden (nythomismen eller lundateologin) och vissa ontologiska antaganden om religion och mystik. Dessa är i Poppers mening metafysiska; de låter sig inte falsifieras. De är däremot inte grundläggande för bilden av Birgitta.

¹⁴⁵ Jfr Hermerén, s. 115. Objektivitet är, som Göran Hermerén framhåller, inte detsamma som intersubjektiv testbarhet, respektive intersubjektivitet, även om ett samband föreligger mellan begreppen. Kriteriet kan inte heller vara att ett resultat godtas av de flesta forskare eftersom det förekommer kollektiva villfarelser. I Birgittabiografiernas historiografi möter vi dem i den antikatolska, nationalistiska och ibland ”smygprotestantiserade” bilden av Birgitta. Schmid kan däremot inte beskyllas för något sådant: hon försöker vetenskapligt rensa ut de appliceringar på Birgitta som tillkommit just p.g.a. av utomvetenskapliga värderingar.

¹⁴⁶ Problemet med systematiskt ensidiga källor, som antik- och medeltidsforskare ofta har att brottas med, är naturligtvis ett problem, särskilt när det gäller det omfattande *Acta*-materialet, men det finns betydligt sämre utgångslägen än när forskningen handlar om Birgitta.

¹⁴⁷ Jfr Hermerén, 1972, s. 178-179. Schmidts noggranna källhänvisningar och redovisade tankeprocesser fram till argumentation och bevisföring gör att hennes resultat i detalj är öppna för falsifiering för den som så vill. Arbetet är vetenskapligt föredömligt när det gäller problemval, problemformulering, datainsamling, databearbetning, definitioner, hypotesprövning och metodik. Se Schmid, 1940, t.ex. 40ff.

som allmänt omfattas av historiker i västvärlden. Detta ideal antyder att de problem man försöker lösa skall vara avgörbara enligt tillgängliga empiriska och logiska metoder, att de hypoteser man arbetar med skall kunna falsifieras, och att man bör syssla med centrala uppgifter, d.v.s. problem vilkas lösning har konsekvens för en rad andra frågor och helst kastar ett nytt ljus över en epok eller en tid. Syftet med forskningen är att tillfredsställa behovet av ny kunskap – inte att leverera ideologiskt användbara argument.¹⁴⁸ Detta innebär givetvis inte att alla lösningar Schmid kommer fram till skulle vara källkritiskt oantastliga. Hennes bedömning av Birgitta-autograferna är ett exempel på tolkningsturbulensen kring vissa av Birgittas texter och där Schmid troligtvis inte är på rätt spår.¹⁴⁹

Ingen emancipatorisk kunskapssyn är märkbar hos Schmid. Hon kan helt och hållet räknas in bland traditionalisterna, som inte definierar humanioras uppgift efter graden av nytta för vissa samhällsmål utan snarare ser ett egenvärde i de problem som studeras och i lärdomsaktiviteten som sådan. Kulturformer och människans villkor, såsom de studeras inom humaniora, skall inte utgöra medel för andra ändamål. Traditionalisterna ser humaniora som en del av ”människlighetens eviga projekt”, som inte kan förankras i eller begränsas av ett givet samhällssystems kortsiktiga behov. Den instrumentella nyttan är och förblir en historisk slump. Den varken kan eller får bestämma humanioras disposition eller organisation. I detta synsätt blir humaniora ”meningslös” samtidigt som den ytterst ger tillvaron mening, sammanfattar Aant Elzinga denna vetenskapssyn.¹⁵⁰

2 Birgit Klockars: Väckelsepredikant och klostergrunderska

2.1 Typ av biografi och biografisk teknik

Birgit Klockars *Birgittas svenska värld* utkom 1976. Dessförinnan hade Klockars doktorerat på en avhandling om biskop Hemming samt skrivit två vetenskapliga struktur- och diskursanalyserande monografier om Birgittas sociokulturella, litterära och teologiska omgivning.¹⁵¹ *Birgittas svenska värld* ingår i en Birgittatrilogi där det biografiska intresset fokuseras på Birgittas relationsvärld med sina litterära, idémässiga och teologiska influensfält samt hennes sociala kontaktnät. Biografien omfattar 174 sidor, är försedd med käll- och litteraturförteckning, personförteckning, samt sporadiska nothänvisningar.

Birgittas svenska värld är, som titeln antyder, begränsad i tid och rum. Boken kan karaktäriseras som en vetenskaplig biografi eller en delbiografi och upphör när

¹⁴⁸ Jfr Hermerén, 1972, s. 56-64.

¹⁴⁹ Schmid, s. 158ff. Schmid polemiserar utförligt mot Richard Steffens, Knut B. Westmans och Salomon Krafts textanalyser. Den vetenskapliga diskussionen om Birgitta-autografernas äkthet fortsatte de följande åren. Erik Noreen hävdade texterna dels var från 1300-talet och dels att den kraftfulla stilen i autograferna liknade Birgittas temperament. Noreen, Erik, ”Heliga Birgitta som svensk författare”, *Ord och Bild*, 50/1941. Schmid spekulerar inte kring upphovsfrågan, men menar att texterna antagligen är avskrifter översatta från latin. Schmid, Toni, ”Källforskning och stilinlevelse”, *Formvännen*, 37/1942.

¹⁵⁰ Elzinga, Aant, ”Humanioras roll i det högteknologiska samhället”, *Universitet och sambälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll*, red. T. Nybom, Stockholm, 1989, s. 262.

¹⁵¹ Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna*, Stockholm 1966, samt Klockars, Birgit, *Birgitta och hennes värld*, Stockholm 1971.

biografijaget flyttar till Rom. Verket kan också beskrivas som ett biografiskt panorama över Birgitta, hennes släkt och sociala nätverk i Sverige. Utgångspunkten är monografiskt entydigt: att säkerställa de faktiska källuppgifter vi har om Birgittas verklighet och omgivningar. Empirin fällt ändå in i en oscillerande teknik och är relaterad till utvecklingen i den biograferades personliga levnadsbana.¹⁵² Med Madelénats paradigmer i minnet kunde vi närma oss "superbiografen." Här finns den helgjutna syntesen mellan lärdom, intuitiv förståelse, trovärdig tolkning som Madelénat identifierar. Men det medvetna litterära utförandet fattas biografen. Klockars biografiteoretiska premisser ligger nära Leon Edels poetik där biografen ses som rekonstruktion. Visserligen möter oss inget romanliknade biografiideal i denna levnadsteckning, men däremot nog en kombination av dokumentärbiografins trovärdighet och ansatser att skapa ett levande porträtt, vilket Edel framhåller som hörnstenarna i en lyckad biografi. Edel, som såg biografen som en av psykologi och socialvetenskaper beroende form av historia, drog ju en skarp gräns mot fiktionen: "The substance exists before the narration begins" och "A writer of lives is allowed the imagination of form but not of fact". Biografen är, enligt honom, en process bestående av vetenskapligt hantverksmässiga och konstnärliga metoder. I sitt materialinsamlade internaliserar biografen "pieces of reality" och den förståelse han eller hon uppnår genom sitt arbete med källmaterialet är oskiljbar från resultatet i den slutliga texten.¹⁵³

Enligt Edel avtäcks den dolda livsmyten i en förtjänstfull biografi. Klockars demytologiserar andras Birgittabilder, som antingen har styrts av utomvetenskapliga värderingar, byggts upp på felaktigt utbroderade berättande källor eller färglagts alltför hagiografiskt. Däremot kan vi knappast tala om ett blottande av den dolda livsmyten, som eventuellt skulle gömma sig under den offentliga bilden, i Klockars Birgittaforskning.¹⁵⁴

Analyserad mot Paul Murray Kellys och James L. Cliffords mer finfördelade biografivarianter längs en subjektiv-objektiv skala kan vi kalla *Birgittas svenska värld* för antingen en *Scholarly biography*, en *Research Biography*, en *Life-and-Times biography* eller en *Scholarly-historical biography*.¹⁵⁵ Klockars har företagit ett precist urval i det omfattande materialet. Hon skapar en kronologisk ordning och relaterar eller adapterar allt till den historiska bakgrunden. Fakta respekteras. Återgivningen är detaljerad men utesluter inte litterära kvaliteter Inga fiktionella knep förekommer. Ingen speciell psykologisk teori används vid tolkningen.¹⁵⁶ Metoden utgörs av empirisk rekonstruktion och förståelsen arbetas fram genom kontextualisering i likhet med David Ellis rationella förklarings-

¹⁵² Klockars, Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm 1976, t.ex. s. 24-32, 101-118, 156-163.

¹⁵³ Edel, Leon, *Writing Lives. Principia Biographica* 1984, s. 13-17. Varken Nadel eller Epstein uppvisar samma koncentration vid fakta och vid betydelsen av en avgränsning mot det fiktionella. Det dokumentära betydelse och det vetenskapliga grundinslaget lyfts fram tydligast av Edel. Hans betoning av de konstnärliga inslagen och den psykoanalytiska tolkningen har däremot ingen relevans för Klockars biografi. Enligt Edel kan den mer djupliggande biografiska bilden, "the figure under the carpet", hittas om man undersöker den biograferades litteratur som om den gömde drömmar och fantasier ur det undermedvetna. All biografipoetik, där psykoanalysen och konstnärlig konstruktion framhålls, är därför egentligen inte aktuell för Birgittabiografier skrivna av medeltidshistoriker och historiker. Varken Toni Schmid, Birgit Klockars eller Hans Furuhausen är intresserade av att söka den essentiella personligheten via ett psykoanalytiskt eller biografisk-psykologiskt tolkningsraster.

¹⁵⁴ Jfr Edel, 1984, s. 159-162. Klockars, 1976, s. 15-23, 33-42.

¹⁵⁵ Kendall, 1985, s. 126-134 samt Clifford, 1970, kap. "Form-Types of Biography". Klockars, 1976, s. 24-31, 67-75.

¹⁵⁶ Förklaringar av Kendalls och Cliffords engelska terminologi och en presentation av värderingarna bakom de olika begreppen finns i Larsson, 2003, s.13. Jfr Klockars, 1976, s. 34-42, 156-171.

modeller av genealogisk, sociologisk, psykologisk (i mycket begränsad form) och, här tillagt, politisk-historisk art.¹⁵⁷

Kapitelindelningen visar att släktsammanhagen har utgjort den biografiska styrfunktionen hos Birgit Klockars. *Birgittas svenska värld* är historiografiskt sett den första genealogiskt kontextuella Birgittabiografen.¹⁵⁸ Till typen liknar verket mest en konventionell *livsverks- eller yrkes-biografi*, här även kallad livs- och tidsbiografi. I detta slag av biografier förekommer inga försök till belysning av den biograferades inre mörker. Avsikten är kort och enkelt att ge besked om vem en person egentligen var i sitt liv, utan att personens väsen tillskrivs en alltför metafysisk eller djupsinnig innebörd. Livsverksbiografins uppgift är i första hand att klarlägga de yttre omständigheterna i personens livsbåge.¹⁵⁹ Eriksson framhåller att en välskriven livsverksbiografi, som fokuserar tyngdpunkten på impulserna från omvärlden (ideologi och frågor om klass, yrke, politik) också har en lika stor betydelse för den andra tyngdpunkten: för personligheten själv. Livsverksbiografins uppgift är att förklara en personlighet och den till personen knutna kulturvärlden.¹⁶⁰ Klockars perspektiv och arbetsmetod bygger på oscilleringen mellan biografijag och omvärld. Hon koncentrerar hela tyngdpunkten dels till den sociala värld som omgav och närde Birgitta, dels till den mer vidsträckt politiska och kristna idéverklighet som skapade och formade hennes livssyn. Till skillnad från Wahlström, Westman, Fogelklou, Sundén och Stolpe, inplaceras hon inte Birgitta i allmänna mentalitetshistoriska medeltidsramar utan bygger sin bakgrundskuliss av konkretpolitiska skeenden i Sveriges historia – utan att ändå glömma att påpeka vad som hörde till sedvanorna, tidens mentalitet och världs- och trosföreställningar. Hon försöker hitta och förstå de inre kartor Birgitta navigerar efter. Det centrala är ändå inte kartorna, trosföreställningarna, värderingarna i sig utan de handlingar i vilka de tillämpas.¹⁶¹

De genealogiska kartläggningarna är denna biografis adelsmärke. Klockars har dessutom forskat grundligt i Birgittas ekonomiska livsvillkor som gift kvinna och utrett betydelsen av arven efter föräldrarna och den ekonomiska ställning hon uppnådde som änka. De faktiska sociala och ekonomiska förutsättningarna klargörs med penetrerande källkritisk ihärdighet.¹⁶²

Gränsen mellan livsverksbiografi och monument kan ibland vara mer en teoretisk distinktion än en essentiellt konstaterbar biografivariant. Att jag ändå vill kalla *Birgittas svenska värld* för en livsverksbiografi beror dels på den vetenskapligt genomdrivna oscillationen mellan individ och omvärld, den nästan passionerade sanningslidelsen inför källorna, och dels på Erikssons fortsatta reflektioner kring livsverksbiografen. Han konstaterar att en persons energi visserligen kan härstamma ur ett inre mörker, och att ingen framträdande person har blivit vad han eller hon blivit om inte starka ambitioner och driften att hävda sig hade funnits. Det inre mörkret är dock oåtkomligt och den faktiska form personens gärningar tar baserar sig på rådande tankeklimat och

¹⁵⁷ Jfr Larsson, 2003, s. 18 där David Ellis vidareutveckling av Edels syn på problemet biografen och förstälsten återges. Klockars, 1976, t.ex. s. 67-75, 118-133.

¹⁵⁸ Biografen är indelad enligt följande kapitelrubriker: "Förfäder", "Föräldrar", "Barnet Birgitta", "Trolovning och bröllop", "Ulf Gudmarsson och svärfadern Birger", "Ulvåsa", "Ulf som lagman och riksråd", "Sigvid Ribbing", "Ulfs sista levnadsår", "Ulfs och Birgittas barn", "Ulfs och Birgittas ägodelar", "Vadstena", "Kung Magnus", "Brytningen mellan kungen och Birgitta", "Sonen Karl", "Riksrådet Karl Ulfsson", "Birger Ulfsson", "Klosterbygget", "Birgitta och Sveriges politik".

¹⁵⁹ Eriksson, 1985, s. 5-6 samt Klockars, 1976, s. 24-32, 101-118, 156-163.

¹⁶⁰ Eriksson, 1985, s. 6-7.

¹⁶¹ Klockars, 1976, s. 26-27, 36-37, 42, 44-46.

¹⁶² Klockars, 1976, s. 24-26, 28-29, 43-46, 101-118, 126-134.

värderingar samt ekonomiska och sociala strukturer.¹⁶³ Med Eva Österberg kan vi kalla *Birgittas svenska värld* för en fakta-ackumulerande biografi, även om jag hellre skulle tala om ett slags *pusselbiografi* över Birgittas livsomgivningar och närstående persongalleri. Andra lämpliga varianter kunde vara *nätverksbiografi*, ett *biografiskt porträttgalleri* eller en *familjebiografi*. Bilden växer fram ur empirin vartefter de olika pusselbitarna läggs på plats: empirin blir självtolkande snarare än en kompletterad konstruktion av biografen. Det blir som det blir, kunde man säga. Läsaren får delta i sökandet efter de bitar som fattas och kontrollera när Klockars prövar huruvida de passar in.¹⁶⁴ Det unika med Klockars biografi är att den inte avbildar Birgitta i uppförstorad närbild på bekostnad av andra aktörer i närmiljön. Den biografiteoretiska ansatsen berör inte enbart fakta om Birgitta och hennes släktskapsförhållanden. I lika hög grad vill Klockars ge tydliga glimtar av de enskilda individerna i Birgittas familj och närmiljö. Hon skissar de sociala och politiska förhållanden hon levde i samt identifierar de kontakter hon hade till sin omgivning.¹⁶⁵ Av Jarricks begrepp igenkänner jag den idiografiska motiveringen i förening med den folkloristiska. Hayden Whites biografiska kategoriseringar tenderar däremot att bli lika oanvändbara som vid analysen av Schmidts monografi.¹⁶⁶

Det är lika lätt att definiera Klockars enligt Nadelns biografiska narrationsmönster. Här finner vi inte ett endaste spår av den dramatisk-expressiva biografitypen. *Birgittas svenska värld* är en vetenskapligt och objektivt genomförd biografi, med sporadiska inslag av interpretativ analys.¹⁶⁷

Birgittas svenska värld är en korrigerande och faktasäkrande biografi på samma sätt som Toni Schmidts *Birgitta och hennes uppenbarelser*. Både indirekt och direkt i texten finns många belägg för detta. Klockars söker med utgångspunkt i källorna att falsifiera både vetenskapliga utsagor och biografiska fantasier om Birgitta genom att gallra fram säkert hållbara fakta. Perspektivet är korrigerande och faktasäkrande, snarare än sökande efter

¹⁶³ Eriksson, 1985, s. 7-8. Jag utvecklar därför Erikssons tankar och gör den teoretiska distinktionen mellan monumentet och livsverksbiografien som form att den förra är mer individcentrerad, utgår ur det biografierade 'jagets' förverkligande (vars ideal biografen delar, känner tacksamhetsskuld till och till sitt idéinnehåll vill föra vidare), medan den senare tar sin utgångspunkt i förutsättningarna för det biografierade 'jaget' att förverkliga sig. Kriteriet som särskiljer är den genomförda oscillationsskildringens där vågskälarna mellan omvärld och biografijag väger ungefär lika och där omvärlden studeras med en historikers tillförlitliga metod. Jämfört med t.ex. Fogelklous biografi blir då Klockars verk alldeles klart definierbart som en livsverksbiografi. Vi får här således samma skillnad som mellan den litterära biografien och den vetenskapliga: ett monument torde vara mer individcentrerat medan en livsverksbiografi inte nödvändigtvis är individcentrerad men individualistisk i sin historiesyn. Monumentet placerar huvudpersonen mitt på scenen. De övriga får trängas i kulisserna. Klockars, 1976, s. 51-61, 76-85, 142-156.

¹⁶⁴ Edel betonade ju att biografen bör göra sig en bild av sitt biografiska subjekt innan han skrider till verket. Först därefter skall utgallringen av det empiriska materialet ta vid. Jfr Edel, 1984, s.130-131. Klockars, tidigare Schmid och senare också Furuhausen, verkar börja i arbetet med källmaterialet – även om detta säkert inte utesluter en både medveten och omedveten biografisk förförståelse. Hos Klockars har denna förförståelse en stabil grund i hennes tidigare böcker om Birgitta. Furuhausen hade arbetat med ett TV-program om Birgitta innan han skrev sin biografi. Detta medförde antagligen att dessa båda levnadstecknare blev extremt empiriskt probleminriktade i sina biografier. Klockars, 1976, t.ex. s. 126-134, 163-171.

¹⁶⁵ Klockars, 1976, s. 51-61, 76-85. S.g.s. samtliga biografier upprätthåller visserligen ett oscilleringsperspektiv, men hos de flesta blir personerna i Birgittas miljö statister, som dessutom ganska ofta nervärderas för att bilden av det svenska helgonet skall synas ännu tydligare. Klockars ger en mer balanserad bild i form att ett helhetspussel där övriga personer i Birgittas närhet också får synas i helfigur. Birgitta framställs inte på bekostnad av en depreciering av övriga medlevande i hennes livsberättelse.

¹⁶⁶ Whites identifiering av fyra intrigttyper (den romantiska berättelsen och tragedins, komedins eller satirens narrationsstrukturer) ger inga utslag i denna empiristiskt sakliga biografi. Se White, 1987, s. 51-80 samt White, 1990, inledningskapitlet.

¹⁶⁷ Klockars, 1976, s. 15-32, 46-47, 85-86, 101-109 samt Nadel, 1984, s. 172-173.

en livsbåge eller ett 'jag' i utveckling.¹⁶⁸ Tendenskritiken och det realistiska sannolikhetskriteriet är likafullt metoder satta i aktion i Klockars biografi. Framför allt är hon medvetet skeptisk till människans minnesförmåga. Speciellt vaksam är hon även inför människans kapacitet att omgestalta och omkontextualisera skeenden över tid.¹⁶⁹

Hos Klockars möter vi första gången en Birgittabiografi som ett koncentrerat vetenskapligt projekt även om det biografiska tecknandet upphör vid år 1350.¹⁷⁰ Klockars hade själv bedrivit källforskning i Birgittas svenska tid. Däremot hade hon inte studerat de romerska och italienska arkiven lika noggrant. Därför ville hon inte följa med Birgitta till Rom och kasta sig in i en tid där hon saknade empirisk fasthet. Birgit Klockars är empirist; det som inte kan bekräftas av källorna bör inte existera i rekonstruktionen. Hennes arbetsätt är strängt historiekritiskt och falsifierande: först när osäkra källor och lösa historiska påståenden är bortsållade har ett forskningsresultat nåtts.¹⁷¹ Hon arbetar med tydligt medvetna demarkationskriterier för att skilja vetenskap från ovetenskap och pseudovetenskap.¹⁷²

Forskningsmetoden är klart induktiv: genom empirisk erfarenhet tecknas bilden av Birgitta. Användningen av *Acta* fungerar däremot deduktivt. *Acta* utgör ett slags förhandsteori där Klockars försöker spåra sanningshalten genom empiriska jämförelser till andra kvarlevor eller tillförlitliga källor för att antingen bekräfta eller falsifiera utsagorna i kanonisationsakterna. Deduktiv och induktiv metod kombineras i den vetenskapliga prövningen. Däremot är Klockars teoretiska biografiperspektiv inte strikt weibullianskt. Hennes källforskning drivs av ett genuint personhistoriskt intresse, inte av ett maktkampsperspektiv eller ett försök att inringa olika motivkretsar.¹⁷³ Klockars arbetar dels med genealogisk grundforskning, dels med att korrigering av tidigare genealogiska felaktigheter kring Birgittas förfäder och Birgitta själv. Tekniken går ut på dels att kontrastera *Acta* mot andra källor – eller tvärtom.

Klockars hör inte till 1900-talets mest moderna biografer. Hon visar inget oberoende genom att tillåta sig själv biografisk frikonstruktion. Biografien är rekonstruerande till metod, form och innehåll. Hon söker snarare blottlägga ett empiriskt godtagbart "real me" än "the figure under the carpet".¹⁷⁴ Hon utgår inte från komplexiteten i den biograferade eller förekomsten av många olika jag. Den biografiska metoden är ändå mer genomtänkt än hos många andra biografer. Klockars försöker teckna en livsbåge, hon skyggar inte helt för de perioder av Birgittas liv där källorna är

¹⁶⁸ Klockars, 1976, s. 7-9, 46-47, 86, 109-118, 126 ff.

¹⁶⁹ Klockars, 1976, t.ex. s. 32f.

¹⁷⁰ Strukturen i Schmidts biografi bygger inte på en genomlöpande livsbåge i texten. Biografiken är uppbruten där i tydliga problemkomplex. *Birgitta och hennes uppenbarelser* är därför mer monografisk till karaktären än Klockars biografi där den biograferades utveckling följs kronologiskt och där även vissa kompletteringstekniker används för att skapa narrativa övergångar när källorna tiger för att inte bryta sönder berättelsen helt.

¹⁷¹ Klockars, 1976, s. 8-9, 21-22, 44-45, 72-73, 126-133.

¹⁷² Demarkationskriteriet förknippas främst med Karl Poppers kunskapsteoretiska premisser, men jag ser att begreppet har en relevans här. Molander, Molander, Joakim, *Vetenskapsteoretiska grunder. Historia och begrepp*, Lund 2004, s. 130ff. Klockars, 1976, s. 24-32.

¹⁷³ Jfr Liedman, 1978, s. 53 samt Klockars, 1976, s. 15-24, 118-134. Det rent biografiska är, till skillnad från synen hos Erik Lönnroth och Göran B. Nilsson, ett värde i sig. Vi ser därför en tydligare uppvärdering av individen i sig som historieforskningsobjekt (kanske också som subjekt?) hos Klockars. Jfr Lönnroth, 1997, s. 187-191. Det viktiga för Lönnroth var ju att "förklara det obegripliga i ett stort händelseförlopp, inte för att skriva en biografi". Samma linje företrädde Göran B. Nilsson när han betonade att: "Säg inte att nu skall jag skriva en biografi. Säg i stället /.../ jag ser en möjlighet att öppna nya perspektiv på problem som var väsentliga då och är väsentliga nu. Det kan jag göra genom att skriva en biografi". Nilsson, 1997, s. 29.

¹⁷⁴ Både tanken på ett verklig jag eller en dold, men avläsbar, livsmyt under den offentliga myten ju är alltför essentiellt grundade för att passa in i en poststrukturalistisk teoribildning.

färdiga eller rentav tiger. Givetvis stannar hon ofta vid reflektioner kring *Acta*, men hon markerar tydligt i texten var det finns källbelägg för påståenden och var vi rör oss med gissningar. Sten Carlssons ”Detta vet jag, detta vet jag inte”, står som en tydlig princip inskriven i Klockars biografikoncept även om hon sporadiskt använder olika kompletteringstekniker.¹⁷⁵

Det finns ändå några ”troligen” och ”kanske” i Klockars redovisning. Vi rör oss ibland genom osäkra övergångar i den livsbåge som dras upp. Men Klockars vänder aldrig sina hypotetiska troligheter till teser. Hypotesen, den obekräftade, stannar i det frågetecken där den hör hemma. Den tillåts inte bilda byggstenar i den fortsatta historieberättelsen. Kompletteringstekniken är försiktig och empiriskt sensibel.¹⁷⁶

Som biografisk metod använder Klockars både direkt och indirekt skildring av en människa levnadsutveckling. Dubbelkaraktäristik och metaforer förekommer inte i texten.

Jan Romain framhöll ju att ”historikern ser genom kikare och biografen genom förstoringsglas”. Hos Klockars utsuddas den metodiska skillnaden: hon betraktar såväl i kikare som genom förstoringsglas. Dessutom behandlar hon Birgitta både individcenterat och individualistiskt. Det senare är mer framträdande. Även om ingen latent psykologisk teori kan anas så bidrar den genealogiska kunskapen till att zooma in Birgitta i närbild och ge plausibla förklaringar till hennes agerande.¹⁷⁷

Om vi följer Romains kriterier för en välfungerande biografisk teori och metod ser vi att Birgitta Klockars inte bara är vetenskapligt tillförlitlig. Genom Birgitta skriver hon in sig med en medveten biografimetod. Hon bevarar personens enhet, hon strukturerar biografien enligt personens struktur (enligt vad vi vet genom *Acta* och revelationerna), hon uppmärksammar barndomens betydelse och, inte minst, hon gör en diger forskningsinsats på genealogins område. Det senare framhåller Romain som en av de viktigare insatserna i biografisk forskning. Släktens och uppfostrans betydelse är, enligt honom, av största vikt för den biografiska förståelsen när det gäller personer från äldre tider. Periodiseringen av den biograferades liv bör, enligt både Romain och Eriksson, ske genom att den yttre miljön och det inre livet tillåts interfoliera. Så är fallet i *Birgittas svenska värld*. Romain, liksom Eriksson och Nadel, varnar för psykoanalysen, men betonar den psykologiska förståelsen. Den senare finns som ett naturligt inslag i Klockars förhållningssätt. Ytterligare varnar Romain för att lita till både äldre bilder och den biograferades brev och egna texter. Klockars, liksom Schmid, är de enda av Birgittas biografier som inte lutar sig tillbaka på andras framställningar av Birgitta. Ingendera gör sitt eget eklektiska hopkok av tidigare biografisk litteratur.¹⁷⁸

Som redan har framkommit utgör *Acta* en av huvudkällorna i Klockars Birgitta-biografi. Den andra primärkällan är *Diplomatarium Suecanum*. Den senare källan är inte

¹⁷⁵ Se noter ovan samt Klockars, 1976, s. 32-44, 48, 53, 61, 70, 87-92.

¹⁷⁶ Klockars, 1976, s. 32-43, 163-170.

¹⁷⁷ Romain, 1948, s. 119, Klockars, 1976, s. 84, 122-124. Vi kan ta Magnus Erikssons ”ökände gunstling” som ett av de många exemplen. När vi genom Klockars får veta hur nära ingift han var i Birgittas släkt förstår vi också hennes öppenhetiga kritik av honom – även om kritiken som sådan skulle var ogrundad. Ett annat är Birgittas korstågsuppenbarelser vid slutet av 1340 talet och de visionära råden om hur riket skall skötas under konungens frånvaro. Identifieringen av biskop Peter Tyrgilsson och Birgittas bror Israel i revelationstexten ger en kunskap om släktförhållanden, som onödiggör vidare psykologiska spekulationer.

¹⁷⁸ Romain, 1948, s. 114, 122, 124-136, 163, 173-182 samt Klockars, 1976, s. 15-43. Klockars, och Schmid, är också extremt försiktiga när det gäller Birgittas egna texter. Emilia Fogelklou läste dem som självbiografiska dokument. Klockars ser den retoriska karaktären genom deras historiska intertextualitet. Implikationen av synsättet blir att texterna används sparsamt och dikterat av kontextuella ändamål. De utgör inte kvarlevor.

enbart den främsta verifierande källan. Klockars har gjort flera nya fynd i den och har kunnat skingra tidigare felaktigheter om Birgittas släkt och sociala sammanhang.¹⁷⁹

2.2 Birgittabild

Klockars bild av Birgitta följer *Actas* bild av det svenska helgonet utom när biografen har funnit uppenbara hagiografiska utsmyckningar och felaktigheter. Hon vill söka fram sanningsstommen i *Acta* och klarlägga var vi kan räkna med överdrifter och var vi rör oss på säkrare mark. I stort sett visar hon tillit till *Acta*, i synnerhet de partier som bygger på biktfadernas beskrivningar av Birgitta. Hon frågar sig, på tal om magister Mattias, om han redan i början av tiden som Birgittas biktfar kunde skönja några av ”de tecken på en kommande nåd” hos Birgitta som han senare vittnade om för sina vänner, nämligen att ”Fru Birgitta gråter lika mycket över lätta synder som andra över grova”.¹⁸⁰

Vi kan inte vänta oss vare sig överraskningar eller provokationer i Klockars biografi. Den genealogiska kartläggning, som hon presenterar, ger förstås en indirekt styrning av den biografiska Birgittabilden som leder till den högättade, anrika kvinna hon faktiskt var.¹⁸¹

Klockars text är helt epitetfri. Birgitta omnämns enkelt och kort som Birgitta. Vi hittar inga beskrivande adjektiv i texten. Däremot återkommer både indirekta och direkta skildringar av Birgittas person, oftast genom *Acta*-citats, ibland ur revelationerna. I motsats till Westman och Fogelklou förhåller Klockars sig reserverad till de legendartade barndomsskildringarna:

Den bild som dessa skildringar ger av barnet Birgitta är naturligtvis ensidig och i någon mån tillrättalagd. Den medvetna avsikten var ju att ge exempel på flickans tidiga fromhet. Bara i förbigående får vi en skymt av Birgitta som ett vanligt barn, i lek med sina kamrater eller kämpande med en motsträvig brodernål. Det finbroderi som Birgitta och hennes lekkamrater fick syssla med ger oss i alla fall en påminnelse om att Birgitta var ett mycket privilegierat barn. Själv reflekterade hon knappast så mycket över detta förhållande då. Som de flesta barn tog hon dagen och livet som de mötte henne.¹⁸²

Klockars är försiktigt skeptisk till en överdriven tro på en tidig och medveten religiositet hos Birgitta:

Som så många andra flickor i brytningsåren drömde Birgitta efter moderns död om att ge sitt liv helt åt Gud i en klosterkallelse /.../ Kanske hennes motiv – i varje fall hennes undermedvetna motiv – inte var av enbart religiös art? Efter de många familjebegravningar som hon redan trots sin ungdom hade nödgats ta del i, och inte minst efter moderns borttynande och tidiga död är det förståeligt, om äktenskapet inte utövade någon större dragningskraft på henne.¹⁸³

¹⁷⁹ Klockars, 1976, t.ex. s. 8-14.

¹⁸⁰ Klockars, 1976, s. 32, 37-38, 41-42, 46-47, 64-68, 76, 85-87, 94-96, 98-104, 107-108. Citatet återfinns på s. 66.

¹⁸¹ Klockars, 1976, s. 15-61.

¹⁸² Klockars, 1976, s. 41.

¹⁸³ Klockars, 1976, s. 42.

Denna realistiska kvinnoförståelse är en tydlig motbild till Fogelklous svärmiska bild där Birgitta, likt en sköldmö, ville välja klosterkallelsen eftersom hon som flicka inte kunde förverkliga sitt egentliga ideal: riddarens.¹⁸⁴

Birgitta framställs av Klockars som en kunskapsivrig och fromhetsaktiv kvinna. Hon och Ulf är två starka men olika personligheter. Birgitta var sin man överlägsen när det gäller andlighet även om de annars var jämbördiga. Klockars är mycket mån om att uppvärdera Birgittas make som ”en självständig och aktiv personlighet” och inte bara en ”bifigur vid sidan av sin berömda gemål”. Deprecieringen av Ulf har, på basen av *Acta*-materialet, ingått i den biografiska förståelsen hos många av Birgittas levnadstecknare. Enligt Klockars är bilden felaktig: Ulf var visserligen mer utåtriktad, och ställde inte samma absoluta krav på sig själv och andra som Birgitta gjorde, men han var definitivt inte, som flera biografer ofta har låtit påskina, den svagare och mindre dugliga parten.¹⁸⁵ Här fastslår Klockars sin egen bild av Birgitta, vilket sker sällan i denna biografi:

Birgitta var till ytterlighet skrupulös i sin självrannsakan och biktade ibland flera gånger om dagen. Åtminstone i stort sett bevarade hennes liv antagligen ganska obrutet den inriktning som hon tidigt hade gett det.¹⁸⁶

Den dominerande bilden hos Klockars är Birgitta som förmedlerska av ett väckelsebudskap. Klockars framhåller de profetiska uppenbarelser som ganska bitska och fräna redan vid debuten men anser att budskapet, åtminstone till en början, fann genklang hos hovet. Det är anmärkningsvärt att Klockars oftast sätter citationstecken kring ”uppenbarelser” eller uttrycker sig i stil med att ”Birgitta hade bildat vanan att skriva ner sina intryck”. Hon talar också ofta om impulser och inre ingivelser.¹⁸⁷ En annan dominerande bild av Birgitta är klostergrunderskan. Klockars utgår inte från att Birgitta skulle ha haft ambitioner att bli ordensinstifterska, men väl i många år planerat att grunda ett kloster, i första hand efter cisterciensisk modell. Att Birgitta kom att grunda en ny orden var en oplanerad utveckling. Efter sin tid i Alvastra blev Birgitta alltmer missnöjd med den cisterciensiska formen. Klosterplanerna ristades sedan in till Birgittas brinnande och främsta idé under många år.¹⁸⁸

Det korrigerande inslaget är eklatant i Klockars biografi. Hon, liksom Schmid, försöker kväsa den översexualiserade bild av Birgitta, som alltsedan Schücks tid, har accentuerats bland manliga biografer. I Sven Stolpes och Hjalmar Sundéns biografier genererade könstolkningen bilden av en Birgitta styrd av hämningar och sexualskräck. Genom hänvisningar till Birgittas egna uttalanden om äktenskap och kärlek (en mycket vacker revelation om sensuell samvaro mellan två älskande som Birgitta nedtecknat) konstaterar Klockars:

I fortsättningen av liknelsen talar Birgitta om hur 'fienden' försöker hindra brudens och brudgummens gemenskap med varandra, genom att lägga snaror för deras brevbärare, genom att med oväsen överrösta deras inbördes samtal och slutligen genom att göra det omöjligt för dem att ”komma nakna tillsammans i sängen?”. Ja, det står faktiskt så, och i ett sammanhang som skildrar människans förhållande till Gud! Jag tycker att Birgitta med

¹⁸⁴ Klockars, 1976, s.46 samt Fogelklou, 1919, s. 33-34.

¹⁸⁵ Klockars 1976, s. 67-68, 85-86.

¹⁸⁶ Klockars, 1976, s. 86.

¹⁸⁷ Klockars, 1976, t.ex. s. 90, 93, 118-120, 168. Det angivna citatet finns på s. 93.

¹⁸⁸ Klockars, 1976, t.ex. s. 85-134 samt s. 156-163.

denna bild vederlägger alla påståenden om att hon skulle ha hyst förakt för den sexuella sidan av äktenskapet. Tvärtom framstår den här som något mycket väsentligt som ”fienden” försöker förhindra.¹⁸⁹

Klockars rensar ut överdrifterna kring Birgittas sorg och sjukliga längtan efter makens död. Enligt Schück, Stolpe och Sundén skulle änkesorgen ha utmynnat i en visionseruption som accelererade till en mer eller mindre hysterisk profetism. Klockars skriver:

Ulfs död gav upphov till en djup kris i Birgittas liv. Men levnadstecknarna har kanske ibland varit böjda att överbetona den och bortse från den utveckling som hade ägt rum redan tidigare. Det finns mycket i källorna som tyder på en intensifiering av Birgittas kristna engagemang under makens sista levnadsår. Redan tidigare hade hon uppnått en viss berömmelse som en from och duglig kvinna.¹⁹⁰

Klockars räknar visserligen med en explosionsartad utveckling inom Birgitta, men av andra orsaksgrunder än Schück och Westman. Tiden mellan Ulfs död och resan till Rom beskriver hon så här:

Det var oerhört dynamiska år i Birgittas liv. Allt som hon i årtal hade samlat inom sig bröt plötsligt fram och bredde ut sig som den glödande lavan i en vulkan. Det gäller både om hennes omfattande produktion och hennes alltmer växande inflytande.¹⁹¹

Också bilden av den högmodiga och makthungriga Birgitta som, enligt Stolpe och Sundén, i ”upprorsrevelationen” avslöjar kungaambitioner för sonen Karls eller sonsonens räkning gallras ut som en källmotstridande hypotes av Klockars.¹⁹² I sina revisioner namnger Klockars aldrig de biografer hon tuktar. Det gör hon inte heller när hon i en kort falsifierande tillrättavisning grusar Stolpes bild av Birgitta som socialreformator:

När Birgitta som vuxen i den här och andra revelationer riktade udden mot sin egen privilegierade samhällsklass, drevs hon inte i första hand av något socialt patos. Inom henne brände djupt medvetandet om människans ansvar inför Guds kärlek, ett medvetande som hade vaknat redan när barnet Birgitta hörde den Korsfäste klaga över dem som ringaktade hans kärlek.¹⁹³

¹⁸⁹ *Renelaciones celestes*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev IV: 75, i sv. övers. *Himmelska upp*. Band 2, bok 4, kap. 75, s. 139. Klockars, 1976, s. 47, se även s. 101 där orsaken till Birgittas val att inte gifva sig efter Ulfs död avhandlas, något som de flesta änkor och änklingar gjorde under medeltiden.

¹⁹⁰ Klockars, 1976, s. 86. Här förenar Klockars sig med Steffens tolkning. Steffen, 1909, s. IX. Ingendera vill se en nedbrytande sorg hos Birgitta som skulle ha framkallat hennes visionära förmåga. Steffen skriver att hon nu först fick möjligheten att ägna sig åt det liv hon längtat efter och att ”en person under medeltiden ej tog ett dödsbud på det sätt som kan förekomma i modernare tider, och minst kunde fallet vara detta med Birgitta, som alltid haft sin själ så starkt riktad på det himmelska”. Jfr även Sundén, Hjalmar, *Den heliga Birgitta. Ornungens moder som blev Kristi brud*, Stockholm 1973, s.208, 212 och Stolpe, Sven, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973, del 1, s. 40-55, 62, 73, 93.

¹⁹¹ Klockars, 1976, s. 101. Westman följer däremot i modifierad form den schückska tolkningen om att visionerna började bryta fram efter Ulfs död. Westman, 1908, s. 113.

¹⁹² Klockars, 1976, s. 147-148, 164-165.

¹⁹³ Klockars, 1976, s. 41-42. Jfr *Renelaciones celestes*, Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991, Rev VI:52, i sv. övers. *Himmelska upp*., band 3, bok 6, kap. 52, s. 113-121.

Stolpes skandinavisk-medeltida Moder Teresa neutraliseras likaså lakoniskt av Klockars. Hon påvisar att sjukstugan dels befanns på Ulvåsas område och dels var så liten att den sannolikt var avsedd för gårdens, och ett mer närliggande, bruk. Klockars falsifierande motkällor berättar att Birgitta ekonomiskt bidrog till att *reparera* sjukhus och härbärgen för de fattiga.¹⁹⁴ Sundéns hypotes om att Birgitta tröttnat på sin man, lämnat honom och barnen och begett sig för en tid till hovet, elimineras i samma veva. Klockars bekräftar de nära kontakterna mellan *både* Ulf och Birgitta och hovet.¹⁹⁵ De biografer, som traderar berättelserna i *Acta* om hur Birgitta före resan till Rom delade ut allt till de fattiga, och periodvis levde i sådan misär i Rom att hon ibland till och med tvingades tigga, bemöts med källvidens av Klockars:

Det här får väl tolkas så, att Birgitta behöll några av sina gods för att bekosta Romresan. Det var då också avkastningen av dem som hon mer eller mindre regelbundet fick sig tillsänd under den långvariga vistelsen i södern”.¹⁹⁶

En indirekt beskrivning av Birgitta *in situ* är särskilt intressant i Klockars återgivning. I *Acta* framgår av prior Peters vittnesmål att Birgitta snabbt blev berömd som rådgiverska och förbedjerska i Sverige. Dottern Katarina vittnar om underverk redan under en resa som företogs ganska snart efter Ulfs död. Förmågan att utföra underverk och ta emot visioner tycks ha givits Birgitta som en simultan gåva. I samband med denna resa drabbades en av följeslagarna av svår huvudvärk. *På biktfaderns uppmaning* (min kurs.) rörde då Birgitta vid hans huvud och bad för honom, varefter han steg upp och red vidare, friskare än någonsin förr – allt enligt *Acta*. Relationen till biktfaderna har varit ett problem för många av det svenska helgonets biografer. Med tanke på alla diverse tolkningar, inklusive censurteorier och latent laddade erotiska tolkningar, blir Klockars enkla lilla bild av biktfaderns tilltro till Birgitta rörande.¹⁹⁷

I Klockars sociala pusselbiografi justeras tidigare bilder av Birgitta som presumtiv agent i upprorsplanerna mot konungen. I bakgrunden finns bilden av hennes samhällsklass och involveringen i riksrådsgemenskapen. Klockars utgår från att Birgitta hade ett visst inflytande även efter flyttningen till Rom men nyanserar själva bakgrundsteckning:

Man talar därvid ofta om det ”birgittinska partiet”, ett redan i sig självt mycket diffust begrepp. Något parti i nutida bemärkelse var det naturligtvis inte, och det har man väl inte avsett. Men inte heller annars bildade Birgittas vänner och fränder bland stormän och prelater någon fast avgränsad grupp. Deras ställningstaganden i politiken betingades ofta

¹⁹⁴ Klockars, 1976, s. 62-63. I *Acta*, s.315f, berättar dottern Katarina om denna verksamhet. Den skall alltså inte ifrågasättas, men Stolpe (och några andra biografer) skapar en heltidstjänstgöring av denna uppgift i kanonisationsakterna,

¹⁹⁵ Klockars, 1976, s. 73.

¹⁹⁶ Klockars, 1976, s. 104. Detta är inte den enda biografiska mytbildningen, som odlats i Birgittas biografihagiografi, och som kan korrigeras genom en realismkritisk tolkning av *Acta*. ”Efter mannens död delade Birgitta ut allt sitt gods åt barnen och de fattiga, ändrade sin dräkt och sin livsföring och skulle ha gjort mera än så, om hon inte hade hindrats genom en uppenbarelse som gav henne befallning att vallfärda till Rom”, sägs det. *Acta*, s. 88.

¹⁹⁷ Klockars, 1976, s. 106. Jfr *Acta*, s. 472ff samt s. 492, 509, 534. Priorns minnesbilder betraktas som tillförlitliga av Klockars. Klockars spolerar också, s. 123, Sundéns (delvis erotiskiserande) teori om att magister Mattias skulle ha dragit örnen åt sig då Avignonexpeditionen misslyckades och sedan distanserat sig från Birgitta. Sundén, 1973, s. 49, 70ff.

av ganska oberäkneliga omständigheter eller rent personlig hänsyn. Vi kan inte heller blunda för det faktum att Birgittas anförvanter, vänner och gynnare ofta fylkade sig på olika sidor i kampen.¹⁹⁸

Stolpe och Sundén tolkade Birgittas revelationer psykoanalytiskt genom att tala om hennes Kristus- och Mariarelationer som surrogat för den mor hon miste i unga år eller som substitut för den efterträngade kärlek hon aldrig fick som barn. Klockars vänder på resonemangen och hänvisar till Birgittas egen bildvärld där kvardröjande minnen av modern skapar en positiv gudsbild:

Birgittas minnesbild av sin mor var säkert i grunden positiv. Hon liknar ofta Gud vid en mor. Han jämförs med en mor som undervisar sina barn eller med en mor som går sitt vilsegångna barn till mötes i mörkret med en lykta i handen. /.../ Kanske döljer sig också något barndomsminne bakom den sistnämnda bilden.¹⁹⁹

Här bemöts samtidigt Fogelklous försök att psykologisera Birgittas tidigaste visioner genom att tolka dem som regressioner. Klockars påpekar indirekt att Birgittalegendens två första syner faktiskt härrör sig från Birgittas sjuårsålder, alltså flera år innan hennes mor dog.²⁰⁰

Verifieringarna av *Acta* samt falsifieringar av tidigare biografers Birgittabild präglar Klockars biografi mer än skapar en egen nytecknad bild. I den mån en egen bild kan skönjas möter vi en målinriktad kvinna med ett stort företag, klostret i Vadstena, i sikte. Birgitta är väckelsepredikanten och klostergrunderskan i denna biografiska teckning.²⁰¹ Utelämnandet av biografifajgets problematiska sidor skapar en neutralpositiv bild, avklädd den hagiografiska dräkten och alla övertoner av moderlighet och svulstigt upphaussade helgonegenskaper. I sin sakliga förlängning genererar detta givetvis en ”snällhetsexeges” men fromheten bär människodräkt.²⁰² Kvinnobilden blir ändå inte svagare trots alla dessa nertoningar och ”matter-of-fact”-resonemang. Klockars

¹⁹⁸ Klockars, 1976, s. 163.

¹⁹⁹ *Revelaciones celestes*, Book II, ed. by Carl-Gustaf Undhagen and Birger Bergh, Stockholm 2001, Rev II:15, i sv. övers. *Himmelska upp.*, Band 1, bok 2, kap.15, s. 232-234. Klockars, 1976, s. 35 samt s. 38 där Klockars betonar att den bild urkunderna ger av Birgittas mamma inte visar bilden av en känslolös kvinna.

²⁰⁰ Klockars, 1976, s. 32-42 samt Fogelklou, 1919, s. 27.

²⁰¹ Klockars, 1976, s. 118-120.

²⁰² Jag är rätt så övertygad om att Klockars, i likhet med Schmid, är ute efter att nedmontera Fogelklous gigantiska ”Moder Birgitta”. Stolpes bild spolas bort i samma penndrag. I Klockars biografi, t.ex. s. 99, 134ff, framställs till exempel Birgittas relationer till barnen mycket formellt. Också den av biografier omhuldade bilden av sonen Karl som Birgittas älskling bland barnen, nöts ner i Klockars käll- och tendenskritiska genomgång av den fabulerande abbedissan Margareta Claudotters legendfabrikat. I *Acta*, s.264f, beskrivs Karl visserligen som *filio eius magis dilecto*, men det som abbedissan, och senare biografier, utvecklat ur detta är enligt Klockars hopfantiserade berättelser. I samma veva korrigerar hon också den felaktiga bilden av Karl som Birgittas förmyndare efter Ulfs död. Birgittas formellt ansvarig förmyndare skall sökas bland äldre släktingar, menar Klockars, och visar att det snarare var modern som var sonens förmyndare och inte tvärtom. Detta understöd av en episod i *Acta*, s. 323. Det är för övrigt anmärkningsvärt hur lite barnen förekommer i Birgittas uppenbarelser. Barnen Birger och Märta deltar inte heller som vittnen i kanonisationsprocessen. För Märtas del är det förstäligt eftersom hon inte ingick i Birgittas Romtid, men vad gäller Birger är det märkligt eftersom han vistades sporadiskt hos sin mor i Rom. Barnbarnen förekommer inte alls, med ett undantag där Birgittas av modern ombes att be för sin sonson. Klockars bevisar också, på tal om barnen, att Stolpes och Sundéns hypoteser om Birgittas drömmar att se någon av sina söner eller sonsöner på Sveriges tron, inte bara är omöjlig att källbelägga utan motsägs av fakta i det juridiska källmaterialet. Om ”upprorsrevolutionen” se Klockars, 1976, s. 164-165, 147-148

understryker hur befäst Birgittas andliga auktoritet var i alla delar i Sverige, men hon utgår mer från den högättade kvinnans status och från faktiska gärningar än från en lovsång av Birgittas egna egenskaper:

De glimtar som vi redan har fått av Birgitta styrker klart antagandet att änkorna vid denna tidpunkt handlade mycket mera självständigt än vad de föräldrade landskapslagarna /.../ förutsatte.²⁰³

I *Birgittas svenska värld* har den sega plutarkiska traditionen med dubbelkaraktäristik upplöst sig i biografihistoriens dimmor. Karaktäristiken av helgonet är synnerligen sparsmakad. Ett annat resultat är knappast möjligt om biografen ger sig bort från hypotesernas gungfly i akt och mening att ge ett biografiskt porträtt som enbart bygger på säkrad empiri om den biograferade. Den moderna biografins krav på komplexa personstrukturer uppfylls inte: inga motstridiga drag lyfts fram, ingen egentlig personlighetsutveckling skildras även om livsbågen är kronologiskt och kontextuellt dragen genom hela texten.

2.3 Tiden och dess idéer

Birgit Klockars forskade och publicerade sig vetenskapligt i en tid då humaniora ofta framstod som en extremt diskursbunden vetenskapsform. Med Michel Foucault som "förridare" på 1960- och 1970-talet reintroducerades under 1980-talet med full kraft den postmoderna eller nihilistiska vetenskapssynen, med filosofiska rötter främst hos Friedrich Nietzsche. Kunskapssökandet i vetenskap och forskning reducerades, enligt Thorsten Nybom, till parapolitisk maktkamp, där olika särintressen kämpade om rätten att styra "diskursen" och formulera den intellektuella dagordningen. Inom denna verklighetssyn tillerkänns det vetenskapliga samtalet ingen egen specifik rationalitet med ett eget – visserligen provisoriskt – sanningsvärde. Teoretisk konsistens liksom empirisk relevans betraktades enbart som fiktioner, konstruerade och upprätthållna av forskarsamhället för att behålla sin särställning gentemot andra former av samhällelig retorik. Man ville säkerställa den egna professionens fortbestånd.²⁰⁴ Ur detta perspektiv står Klockars som en traditionalist i sin syn på verklighet och vetenskap.²⁰⁵

Birgit Klockars studerade och doktorerade under professor Oscar Nikulas tid vid Åbo Akademi.²⁰⁶ Det faller sig därför naturligt att söka en idépåverkan från denna forskarmiljö. Även om Klockars klart och tydligt är trogen den historiekritiska forskningsskolan (hon uppvisar ibland en nästan ultrapositivistisk hållning) så lyser ett annat förhållningssätt igenom i hennes forskning. Det är den starka dragningen till kultur-, idé- och personhistoria, som också var professor Nikulas forskarriktning: en liberal kulturhistorisk syn parad med källkritik och noggrannhet i en weibullskt praktisk mening. Det breda perspektivet, där ekonomiska, sociala, kulturella och idémässiga aspekter förenas, konstituerar denna vetenskapssyn. Klockars anlägger ett brett perspektiv i sin Birgittaforskning, där sociala och ekonomiska perspektiv interfolierar med

²⁰³ Klockars, 1976, s. 134. Klockars, 1976, s. 13, konstaterar att släktskap på kvinnolinjen vägde betydligt tyngre i vågskålen under medeltiden än under senare århundraden. Barn till kvinnor av hög börd tog ofta modernas vapen. Se också s. 169 om Birgittas andliga auktoritet.

²⁰⁴ Jfr Nybom, Thorsten, *Kunskap, politik, samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000*, Hargshamn 1997, s. 212.

²⁰⁵ Jfr Elzinga, 1989, s. 262.

²⁰⁶ Klockars, *Ett år – ett liv*, Helsingfors 1984, s. 145-162.

kulturella och teologiska tolkningsraster. I sättet att disponera den biografiska framställningen finns det också likheter mellan Nikula och Klockars: kronologin är en viktig bas, men får delvis ge vika för uppställning enligt sakinnehållet. Biografin som vetenskapligt projekt har dessutom en viss gedigen tradition vid Åbo Akademi alltsedan professor Alma Söderhjelm's biografi över den första Bernadotte-kungen. Biografin som vetenskapligt projekt värderades under hela 1900-talet betydligt högre i Finland än i Sverige.²⁰⁷

Som metodiker följer Klockars det historiekritiska arbetssättet i den weibullska traditionen. Däremot har hon inte anammat forskarskolans implicita historieteori som enda framförhållning i forskningen, d.v.s. makt- och intressekampsperspektivet. Den weibullska historieförklaringen ansågs förd till punkt när den visade hur människor som individer eller företrädare för grupper, stånd eller klasser handlar och ordnar sina förhållanden på ett sätt som är naturligt mot deras bakgrund. Weibullianerna var helt främmande inför diskussioner i psykologi. Även om weibullianerna säger en hel del om mänskliga motiv, överväganden och planer, så säger de inte ett ord om vad människan är för ett slags väsen. Här avviker Klockars. Planer och motiv spelar visserligen en viktig roll i hennes tolkning, men hon kompletterar den med biografisk-psykologiska tolkningar. De följer visserligen *common sense*-psykologins banor, men hon visar tydligt att de behövs i den biografiska forskningen. Den weibullska planläggande och kalkylerande människan är därmed inte applicerad i Klockars syn på Birgitta. Hon utgår från kristet ideologiska bevekelsegrunder för Birgittas del.²⁰⁸ Det sistnämnda säger egentligen sig självt: Klockars personliga kristna livssyn gjorde det givetvis omöjligt att hålla sig med en inbyggd människosyn liknande den weibullianska.²⁰⁹

Klockars intresse för Birgitta emanerar delvis ur hennes egen utvecklingshistoria snarare än ur rörelser i samtiden. I sina memoarer reflekterar hon över Birgittas plats i sitt liv och sin relation till henne. Konversionen till katolska kyrkan på 1950-talet hörde intimt samman med ett växande intresse för medeltidsforskning.²¹⁰ Hennes namnhelgon Birgitta blev levande för henne redan i 16-årsåldern, men först i och med doktorsavhandlingen över Hemming återupptog hon kontakten med Birgitta. Birgitta kom in i hennes liv som en naturlig följdforskning eftersom nästan allt vi kan få veta om Hemming härstammar från Birgitta. Klockars skriver:

I början var Birgitta för mig i första hand ett forskningsobjekt. Det gällde att leta fram fakta om henne och hennes värld, och att skala bort fantasifulle tillägg och felaktigheter, utan att låta sig påverkas av personliga sympatier eller antipatier, eller ens av religiösa synpunkter. Men det mångåriga umgänget med Birgitta har givetvis satt sina spår hos mig. Det är inte fråga om någon förälskelse vid första ögonkastet, det finns nog andra helgon som är mer lättillgängliga. Mitt personliga förhållande till Birgitta är snarare det slag av vänskap som växer fram och fördjupas så småningom. Främst beundrar jag hennes uppriktiga kärlek till Kristus och hans Mor och hennes starka känsla av ansvar för sina medmänniskor.²¹¹

²⁰⁷ Jfr t.ex. Nikula, Oscar, biografierna om *Augustin Ebrensvärd*, 1961, och *Adolph Fredric Munk – en hovgunstlings uppgång och fall*, 1991 och Söderhjelm, Alma, *Karl Johan. Ett karaktärsporträtt*, Stockholm 1939. Biografins ställning i Finland behandlades kort i denna avhandlings teorikapitel.

²⁰⁸ Om den källkritiska skolan och den weibullska forskningstraditionen, se t.ex. Björk, 1983, s. 23 samt Liedman, 1978, s. 53 och Jarrick & Söderberg, 1993, s. 117. I bakgrunden utspelar sig ändå givetvis de maktspel och intressekamper som förekom på 1300-talet. Klockars, t.ex. s. 118-133, 163-171.

²⁰⁹ Klockars människosyn återfinns komprimerad i memoarerna *Ett år – en värld*, Vasa 2004, som utgivits postumt, redigerade av Lolan Björkman. Klockars, 2004, t.ex. s. 98. ”När vi har lärt oss att se på varandra med ömhet, identifierar vi oss med dem vi ser på”, skriver hon.

²¹⁰ Klockars, 1984, s. 139-167.

²¹¹ Klockars, 1984, s. 163.

Här kan påpekas att även om Birgit Klockars forskning kretsade kring Birgitta och den birgittinska traditionen så hörde hon andligt och intellektuellt hemma bland dominikanerna. Hon hyste en allvarlig avsikt att ansluta sig till en dominikansk klosterkommunitet, men föll för ålderstrecktet. Detta var 1958. En kort tid innan hade kongregationens högsta ledning bestämt att inte ta emot någon som var över 40 år och hennes besvikelse var stor.²¹²

Även om forskningsinriktningen från 1950-talet och framåt ofta hade fokuserats på större enheter och kollektiva ekonomiska och sociala rörelser som objekt²¹³ så började inställningen till biografisk forskning mjukas upp. Inom kvinnovetenskapen tilltog forskningsintresset för kvinnor i historien mot slutet av 1970-talet.²¹⁴ I *Historisk Tidskrift* 1983 slog Erik Lönnroth ett slag för en mer porös metodik inom den historiekritiska traditionen. Han lyfte fram betydelsen av det personhistoriska studiet och menade att vi har kommit tillräckligt långt i vetenskaplig utveckling för att anse att studiet av både kollektiv och enskilda individer är nödvändigt och att både kvantitativa och kvalitativa metoder är ofrånkomliga. Aktörsanalysen kvarstod ändå som ett primärt projekt. Valet att skriva biografi skulle styras också av andra, historievetenskapligt intressanta frågeställningar, än de rent biografiska. Här ligger Klockars historieteoretiska, metodologiska och biografiteoretiska premisser: biografien är likafullt ett medel för ett förstå historiska sammanhang som ett mål i sig. I likhet med Lönnroth sätter Klockars tilltro till, och vikt vid, den biografiska forskningen, men tar avstånd från psykoanalysen och psykologiska teorier med risk för att de kunde bli anakronistiska och vilseledande när man använder dem på äldre tiders människor. Hur pass väl Klockars har följt med den skandinaviska, explicit, svenska historievetenskapliga teoridiskussionen har jag ingen uppfattning om, men hennes hållning ligger delvis på tidslinje med den Lönnroth representerar. Både Nådendals kloster som andligt och kulturellt projekt och Birgitta som person inneslöt i hennes forskarintresse.²¹⁵

Som en historievetenskapligt effektiv metod såg Lönnroth inträngande analyser av olika motivkretsar. Vi kan nå långt genom att fördjupa inblicken i det biografiska objektets tanke- och handlingsmönster i stället för att koncentrera oss på individens uppnådda resultat och efterlämnade produkter, var det metodiska budskapet. Att söka fram och beskriva begränsade kollektiv både ur ett social- och individualpsykologiskt perspektiv ser han som framtidens personhistoria. Denna framtidens personhistoria

²¹² Klockars, 1984, s. 160-161.

²¹³ Inom Birgittaforskningen ser vi detta bl.a. i Tore Nybergs omfattande undersökning av de birgittinska klosterprojekten, *Birgittinske Klostergründungen des Mittelalters*, Lund 1965 och Lars-Arne Norborgs *Storföretaget Vadstena kloster*, Lund 1958. Inriktningen inom svensk historieforskning i allmänhet syns tydligt bl.a. i festskriften till Sten Carlsson, *Historieforskning på nya vägar*, red. L-G. Tedebrand, Lund 1977. De forskningsämnen, som presenteras handlar om t.ex. familj och storhushåll inom svenska jordbruksområden, social segregering i stadsmiljöer kring sekelskiftet, historisk analys av brottslighet, demografiska förändringar under det industriella genombrottet, bolagsköpens sociala konsekvenser, skattefördelning under olika sekler och svensk befolkningspolitik under 1930-talet. Det nya intresset bland historiker för ekonomisk och social historia ledde till grundandet av *Scandinavian Economic History Review* redan 1953.

²¹⁴ Signifikant är ändå att inte ens 1980-talets teori- och metodböcker ännu uppmärksammar individen som en forskningsfråga. Se t.ex. *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, red. Klas Åmark, Helsingborg 1981. De flesta bidrag kretsar även här kring större utvecklingslinjer som migration, folk rörelser, förändringar inom det förindustriella samhället, reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse och gränskonflikter.

²¹⁵ Klockars, Birgit, *Nådens dal. Klosterfolk och andra ca 1440-1490*, SSFL 486, Helsingfors 1979.

hade Klockars förverkligat redan när Lönnroth presenterade sina historieteoretiska perspektiv. Hennes strävan att inringa Birgittas hela inre och yttre universum pekar framåt mot mentalitetshistoriska inriktningar och mot dekonstruktionen som metod – men utan den depreciering av individen och utan den fraseologi och anhopning av postmodernt välklingade fraser och vetenskapsbegrepp som kännetecknar de postmoderna försöka att närma sig individen eller avfärda det biografiska projektet.

Klockars gör därmed inte lika starka reservationer för det livs- och personhistoriska projektet när det gäller medeltiden som Lönnroth gjorde. Han menade att vi sällan får veta mer om människorna från medeltiden än att de har handlat på ett visst sätt vid ett visst tillfälle. Oftast har de dessutom agerat i enlighet med den sociala ställning eller ämbete som de har innehaft. De reduceras därför ofta för forskaren till schackspelspjäser, om inte spelet visar sig innehålla originella drag som kan hänföras till en viss pjäs. Men ofta är det svårt att se vilken av de inblandade pjäserna det är som har tänkt originellt, skrev Lönnroth.²¹⁶ Klockars visar att detta beror på vad forskaren är intresserad av. Att finna agenterna och försöka identifiera deras tankar och handlingar kräver ett enormt förarbete av i form av tids- och kulturforskning samt i bibliografiska studier av samtliga personer i den omgivande politiska kulturen.

2.4 Förmedlingsrummets ekoeffekt

Men ”vi måste först och sist skriva om människor, inte om trivialiteter och framför allt inte om abstraktioner”, framhöll Lönnroth. För Klockars är det av största vikt att gallra bort felaktigheter och sälla fram vad vi med *säkerhet* eller stor *sannolikhet* kan veta om Birgitta. Det historiekritiska imperativet är överordnat den biografisk-psykologiska tolknings- och förståelseprocessen.²¹⁷ I Klockars sakligt hållna biografi förekommer inga ostentativa debattinslag eller provokationer. Texten i sig tonar ändå ut till ett moteko mot alla tillfälliga och diskursbundna tolkningar, psykoanalytiska, politiska eller feministiska. Biografen distanserar sig från alla emancipatoriskt eller pragmatiskt grundade försök att använda Birgitta i någon utomvetenskaplig bruksfunktion.²¹⁸ *Birgittas svenska värld* förmedlar en stark tilltro till vetenskapligt grundad personhistoria. Hennes hållning kan beskrivas som en vilja att avslöja verkligheten bakom alla ideologier som undergräver aktningen för människovärdet. Biografen är ett möte som kan formas till en relation med ett subjekt. Birgitta objektiveras inte trots att biografens hela hållning är objektiv.

Klockars biografi genomsyras av en lågmäld men självklar empati och sympati. En naturlig men distanserad inlevelse genomsyrar texten. Empati, uppfattad som förmågan att sätta sig själv in i en annan människas situation, kännetecknar den biografiska tolkningen. Biografens projicering, beskriven av Carl Rollyson som en oförmärkt diffundering ut i autobiografen när ”the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject” är ingen framträdande rörelse i denna text. Klockars upprätthåller en saklig distans mellan det egna livet och de egna känslorna och Birgittas tillvaro och liv.²¹⁹ Affektiteten blir aldrig affektiv. Mest av allt kännetecknas

²¹⁶ Lönnroth, ”Det biografiska synsättet”, 1997, s. 187-189.

²¹⁷ Proklamationen av Erik Lönnroth gjordes 1974, återpublicerad 1998, Stockholm, i *Tidens flykt. Stora historiska förändringar och människor som har levat i dem*, s. 182-188, med anledning av Wilhelm Mobergs *Min svenska historia berättad för folket*.

²¹⁸ Jfr Elzinga, 1984, s. 261-265.

²¹⁹ Rollyson, 2002, s. 366. Ett starkt bevis för detta är Klockars sätt att bemöta legendmaterialet om Birgittas tidiga klosterdrömmar. I sina memoarer får vi veta att två dörrar stängdes bryskt för Klockars

biografin av en förförståelse, grundlagd i biografens tidigare dekonstruktion av Birgittas lärda teologiska och litterära omvärld och den världsbild som omgav henne. Kontextualiseringen är gjord innan specialiseringen på Birgittas biografiska svenska tid inleds.²²⁰

Under texten i biografen hörs däremot flera polemiska småkon mot tidigare Birgittabiografer. Klockars inrättar sitt förmedlingsrum till ett empiriskt korrektiv. Framst Sven Stolpes och Hjalmar Sundéns biografier korrigeras. Hon går, utan namns nämnande, åt deras bristande källkritik, fikcionaliteten i deras biografisk-psykologiska tolkningar, avsaknaden av referentialitet och den ställvis redlösa berättardriften i deras biografier.²²¹

Weibullianernas för historieskrivningen helt avgörande syn är att människan inte har förändrats på ett genomgripande sätt under sin historiska utveckling. Till art och väsen har hon inte genomgått så stora kognitiva eller biologisk-psykologiska omvälvningar att det skulle försvåra historikernas tolkning av handling, motiv och känslor. Det behövs inga psykologiskt laddade dokument för att konstatera handlingens grundläggande motiv. Synsättet strider både mot historisternas utvecklingssyn och den historiematerialistiska uppfattningen. Klockars vidareförmedlar en likartad syn på förståelsen av människorna i historien som weibullianerna: med säkrade källor och grundläggande kunskap är sikten fri mot en förståelse också av medeltidsmänniskan.

Den katolska tillhörigheten var Birgit Klockars religiösa idéhem. Hennes kunskapsintresse för medeltiden och framstående kristna personligheter var, som vi såg ovan, en naturlig följd av konversionen till den katolska kyrkan. Samma gäller koncentrationen vid Birgittas bildningsvärld, teologiska kunskaper och skriftställer i Klockars helgontrilogi. Här kan vi erinra oss att det faktiskt finns intressanta likheter mellan biografens och den biograferades liv. De delade tillhörigheten till den katolska kyrkan. Båda hade sökt och kämpat sig fram för att kunna bli "missionärer", budbärare av evangeliet. Båda hade på ett genomgripande sätt bytt miljö under livets gång. Båda började i relativt hög ålder ägna sig på allvar åt studier i teologi. En viss sociopsykisk likhet dem emellan är också förefintlig: Klockars far var österbottnisk storbonde och riksdagsman. I likhet med Birgitta föddes Birgit Klockars in i andra kullen i faderns äktenskap.²²²

Mot denna bakgrundsteckning blir den sakligt avdramatiserade och nedtonade bild av Birgitta som framträder i Klockars biografi naturlig. Här saknas helt de förvånningens frågetecken som ideligen sätts i marginalerna i till exempel Stolpes, Sundén, Furuhagens och Berghs porträtt. Klockars biografi förmedlar inte i första hand en identifiering, eller uttrycker ett behov av individuation, utan manifesterar snarare stillsamt ett naturligt släktskap. Detta leder förstås till en komplikationsfri och positiv bild av det svenska helgonet.²²³ Klockars blir en förstående samtalspartner som delar samma etiska värderingar och perspektiv. Hon etablerar sig inte som en delvis polemisk

själv, dels dörren till äktenskap och dels klosterporten. Den senare besvikelsen var det värre, vittnar hon. Klockars, 1984, s. 55, 63-64, 160. Jfr Klockars, 1976, s. 42, 45-46.

²²⁰ Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor*, Lund 1966. Klockars, Birgit, *Birgittas och hennes värld*, Uppsala 1971.

²²¹ Klockars, 1976, s. 41-42, 46-46, där dels presumtiva hämningar och trauman från barndomen detroniseras sakligt och Birgittas s.k. "orgasmskräck" och "sexualneuros" eller "sexualäckel" avvisas med den bestämdhet som bara empiriskt hållbara bevis kan tillåta. Jfr Stolpe, 1973, del 1, s. 40-55, 63, 113, 117-119, 154-155 och del 2, s. 49, 51, 67-69, 78-87, 140, 144-145, 210-212, och Sundén, 1973, s. 22, 42, 48-51, 60, 80, 130, 151-152, 182, 208-209, 212, 226. Jfr *Revelaciones celestes* Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev IV:75, i sv. övers. *Himmelska upp.*, Band 2, bok 4, kap 75, s. 138ff.

²²² Klockars, 1984, s. 22-52, 63ff.

²²³ Hon noterar att hon redan som ung flicka fick en positiv bild av Birgitta. Klockars, 1984, s. 163.

partner som Stolpe, Furuhagen eller Bergh, som konfronterar Birgitta och hennes tankar och beteenden.

Allt det oavsagda innebär ändå inte att teckningen fluidiserar in hagiografi eller förtäckt självbiografi.²²⁴ Den envisa och metodiskt konsekventa källkritiken förhindrar att bilden av Birgitta blir enbart ett eftersken av *Acta* så som vi kan notera hos Birgittas hagiografer. Den ideologiska och samstämda tidslöshetsanda och ensidiga fromhet, som är jag tycker mig se i hagiografierna, saknas här. Hon skiljer sig från hagiografierna genom att visa upp avancerad, kritisk bredvidläsning och egna självständiga forskarinsatser, vilket jag saknar efter en första läsning av hagiografierna.²²⁵ Trots empatin och förståelsen etablerar hon metoder för att skapa en fristående distans till det biografiska subjektet i sin biografi. Det egna och aktiva biografiska ”greppet” är i sin empiriskt grundlagda personhistoriska forskningsansats tydligt och kunskapsförmedlande. Här möter vi inget exempel på vare sig ”de lata hermeneutikernas biografier”²²⁶ eller ”de förutfattade meningarnas personskildringar”.²²⁷ Klockars visar tydligt att hon är beredd till omprövning av sin egen förförståelse när empirin berättar något nytt. Klockars förmedlar insikten om att det går att skriva en historiekritisk biografi som inte raserar den gemensamma tron. Däremot blir bilden av Birgitta biografik-psykologiskt aningen slätstruken och alltför pietetsfullt tecknad.

Man kunde på principiellt källkritiska grunder ifrågasätta det flitiga användandet av *Acta*. Men två aspekter bör framhållas i ett kritiskt resonemang av det slaget. Dels verifierar Klockars genom DS, eller söker genom andra källor eller logiskt resonemang gallra bort överdrifterna i *Acta*. Dels ger redan en ytlig jämförelse mellan Birgittas och Katarinas kanonisationsakter (Katarinas är från 1470-talet) starka indicier för att spår av sanningen finns i *Acta*. Texterna om Birgitta är skrivna så mycket närmare den tid Birgitta själv levde och uppvisar en större detaljrikedom och en mer trovärdig realism än legendmaterialet om Katarina.²²⁸

De insatser som Klockars gör som personforskande källhistoriker är otaliga. Främst klargör hon Birgittas släktskapsförhållanden där uppgifter och fantasifula broderingar av abbedissan Margareta Claudotter har levt vidare i Birgittalitteraturen från slutet av 1400-talet till senare delen av 1900-talet. Den andra stora insatsen är genomgången av olika urkunder, främst testamenten och olika traktat, vilka alla kan berätta åtskilligt om Birgittas sociala värld, ekonomiska ställning, bostads- eller vistelsesort under olika tider. I synnerhet när det gäller den utbredda åsikten att det kom till en brytning mellan Magnus Eriksson och Birgitta, tidigt eller vid mitten av 1340-talet, har denna källforskning stor betydelse: Klockars kan med starka indicier påvisa att de båda högst sannolikt träffades så sent som 1349. En tredje viktig insats,

²²⁴ Några av mina hypotetiska kriterier på skillnaden mellan biografi och hagiografi bygger på tanken att varje biografi bör vara ett korrigerande projekt (med ny korrigerande dokumentation) och/eller presentera en ny persontolkning. De som inte antagit den utmaningen har jag rubricerat som hagiografiskt inriktade biografier. I kriteriet ingår alltså inte biografens eventuella fromhet eller hans/hennes samhörighet med protagonistens kristna tro eftersom förståelse, identifikation och andligt släktskap enligt min mening inte får vara misskrediterande i detta sammanhang. Jag utgår från att det bör gå att skriva en historiekritisk och psykologiskt realistisk andlig biografi över ett medeltidshelgon.

²²⁵ Jfr länge fram med min analys av hagiografierna under rubriken ”Övriga biografiska bilder”.

²²⁶ Nilsson, Göran, ”Biografi som spjutspetsforskning”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 19-31.

²²⁷ Lönnroth, ”Det biografiska synsättet”, 1997, s. 187f.

²²⁸ Bedömningen stöder sig på en diskussion med prof. Kari Børresen under Birgittakonferensen i Mariager i september 1991 samt *Acta* och *Proc.seu Neg.Can. b. Katerine de Vadstenis*, samt noter ovan om biografiskrivningens karaktär under medeltiden. De flesta forskare bedömer att *Acta* kan användas med sunt kritiskt förnuft.

som Klockars gör, är försöket att rekonstruera Ulvåsa med omgivning. Vadstenas historia, Birgittas klosterplaner²²⁹, klosterregelns tillkomst och kung Magnus del i företaget är det fjärde viktiga problemområdet där Klockars klargörande skapar en tidsmässig, kronologisk, rekonstruktion av händelseförloppet.²³⁰

Så vitt jag kan se styr inga utomvetenskapliga värderingar *Birgittas svenska värld*. Däremot kan vi eventuellt tala om en självklar pietet hos biografen gentemot biografifaget. Forskningen vilar tryggt i validitet och reliabilitet. Hon putsar av de bilder som har processats fram genom utomvetenskapliga värderingar. Hon följer troget en allmänt omfattad källkritisk metod och är mån om att låta alla kanske och frågetecken stå kvar i texten. Få kompletteringstekniker används för att sammanbinda kontexten. Finns luckor i det empiriska materialet får de oftare kvarstå i texten. Klockars källhänvisningar och redovisade argumentationsprocesser gör att resultaten är öppna för intersubjektiv prövning och falsifiering. Arbetet är vetenskapligt föredömligt när det gäller problemval, problemformulering, datainsamling, databearbetning, definitioner, hypotesprövning och metodik.²³¹

Den enda metodiska kritik man kan rikta mot Klockars är att inte ett enda negativt omdöme om Birgitta kan spåras i texten. Allt som kunde framställa Birgitta i en sämre dager eller ge insyn i dunklare sidor hos henne undanhålls.²³² Jämförd med Toni Schmidts fackhistoriska biografi möter vi nu en mer försiktig och pietetsfull ”snällhetsexeges”. En latent partiskhet är kanske inlemmad i den objektiva hållningen. Däremot är framställningen inte tendentiös eller medvetet missvisande. Den neutrala tonen kan med fördel också diskuteras ur ett etiskt biografiperspektiv. Klockars framförhållning till människan och historien visar att ännu en faktor är avgörande i biografiken: attityden i form av tonfall, hållning och underliggande människosyn.

Birgit Klockars arbetar biografiskt på ett likartat sätt som Ingvar Andersson beskriver i förordet till biografien över Erik XIV. ”Att rekonstruera en bild av en människa ur det förgångna” innebär många svårigheter av källkritisk art, där andras kritiska och berömande synpunkter och personens egna programmatiska uttalanden måste beaktas bara i andra hand, efter det att man fastställt en stomme av personens handlingar och de få ”intima flöden av personligheten” i ord eller på annat sätt.²³³

Birgit Klockars kombinerar Helmut Scheuers och Daniel Madelénats biografifideal genom att dels följa en koncentrerad kring huvudpersonens personliga utveckling och dels stämma av relationen mellan Birgitta och den omgivande kulturen. Det diakrona planet i Birgittas kronologiska liv överväger men det synkroniska planet fördjupas då och då till ett öppet rörligt möte mellan Birgittas liv och känslor och läsarens/biografens tid.²³⁴

²²⁹ Klockars, 1976, s. 49, 85-93, 101-118. Beträffande detta kan man förhålla sig kritisk till Klockars framhårdande i tron på Birgittas och Ulfs klosterplaner och själva övergå till klosterlivet. Under medeltiden var det vanligt att förmögare personer köpte sig en ålderdomsfristad i något kloster; Klockars själv påpekar detta i förbifarten om Birgittas syster och hennes make, och därför antar hennes reflektioner om Ulfs och Birgittas klosterplaner kanske för stora dimensioner

²³⁰ Klockars, 1976, s. 8-9, 51-67, 101-134, 156-163.

²³¹ Jfr Hermerén, 1972, s. 178-179.

²³² Om vi tänker på Boris Tomasjevskijs syn på myten som skapad av författaren själv, ett legendbegrepp, så ger ju redan den offentliga myten (baserad på Birgittas egna texter) synnerligen starka skäl att betona hennes uttalade självkritik och, ibland nästan skoningslösa, självbild.

²³³ Andersson, Ingvar, *Erik XIV*, Stockholm (1934) 1948, ”Förord”. Torstendahl påpekar dock att Andersson inte följer sina egna uppställda metodiska premisser. Tvärtom ger han en fyllig bild av Erik XIV. Torstendahl, Rolf, 1988, s. 85. Min bedömning är att Klockars lyckas bättre på den punkten.

²³⁴ Larsson sammanfattar de både biografiforskarnas ideal i ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, 1989, s. 33. Klockars, 1976, t.ex. s. 46-47.

3 Hans Furuhausen: Brickan i spelet

3.1 Typ av biografi och biografisk metod

Hans Furuhausen utgav sin Birgittabiografi *Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta* år 1990. Boken utkom året innan man firade 600-årsminnet av Birgittas kanonisering.²³⁵ Innehållet i biografien konvergerar tematiskt med jubileet: Furuhausen söker i sin skildring av Birgittas person, liv och verk få klarhet i vilken roll hon spelade i samtidens politiska och kyrkopolitiska maktspel och framför allt utreda orsakerna till den ovanligt snabba kanoniseringen. Biografien är ett försök till rekonstruktion av de historiska förhållanden som omgav Birgitta och vari hon ingick som aktör eller medel.²³⁶

Biografien omfattar 223 sidor, inklusive käll- och personförteckning. Explicit notapparat saknas. Biografins är försedd med en genealogisk stamtavla för både Birgitta och Magnus Eriksson. 1300-talets påvelängd ingår i bilaga. Dispositionen växlar mellan kapitel kring politiska och kyrkopolitiska skeenden och vändpunkter och viktiga händelser i Birgittas liv: ”Konungen av Guds nåde”, ”Furstinnan av Närke”, ”Riksrådets änka”, ”Magnus Erikssons testamente”, ”Frågornas bok”, ”Kristi brud”, ”Pilgrimen i Rom”, ”Brytningen med kung Magnus”, ”Frälsarens ordensregel”, ”Påvarna i Avignon”, ”Den sista resan”, ”Mellan påven och motpåven”. Dispositionsprincipen följer maktspänningen mellan Birgitta-Magnus Eriksson och den psykisk-interna spänningen mellan Birgittas olika roller. Mönstren av släktskap, vänskap eller maktförbindelser i de sociala relationerna i Birgittas liv bildar biografins narrativa nätverksmönster.²³⁷

Furuhausen arbetar inom det moderna biografiparadigmet. Vi igenkänner den biografivariant som Daniel Madelénat kallade *demytologiserande undersökning* och som präglas av stark kritiskhet. Leon Edels rekonstruerande biografipoetik, utvecklad genom David Ellis, kommer närmast ifråga i *Furstinnan av Närke som blev Kristi brud* genom den starka socialpolitiska kontextualiseringen. Däremot används inga litterära tekniker eller konstnärliga grepp. Tilltron till referentialitetens betydelse bär upp den biografiska tolkningen. Narrationen är helt underställd faktualiteten. Ingen fiktionell kompletteringsteknik förekommer. Den biografisk-psykologiska förståelseanalysen intar en klart underordnad ställning i förhållande till yttre fakta.²³⁸ Mytbegreppet, viktigt både i Leon Edels och Ira Bruce Nadels poetik, spelar en avgörande roll. Distinktionen mellan mask-essens, mellan ”public myth” eller ”manifest myth” och ”life-myth” eller ”hidden personal myth” utgör den biografiteoretiska premissen efter vilken metoden rättar

²³⁵ Furuhausen hade dessförinnan gjort ett TV-program för fransk television om Birgitta. Han kände sig otillfredsställd med de snäva ekonomiska ramarna för berättelsen om ”Sveriges märkligaste kvinnogestalt” och noterade att ”en bildberättelse om hennes rika liv kunde bara därför bli en torso”. Ett omfattande källmaterial låg som oanvända rester efter programmet. Därför ville han skriva en bok om Heliga Birgitta och hennes tid. Furuhausen, Hans, *Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta*, Värnamo 1990, s. 7.

²³⁶ Furuhausen, 1990, s. 11.

²³⁷ Furuhausen, 1990, t.ex. s. 30-41, 45-60, 63-67, 75-83, 128-130, 144-145, 152-155, 175-177, 180-181, 192-191, 199-200.

²³⁸ Madelénat, 1984, s. 32-74. Furuhausen, s. 11-12, 110-111, 144-145, 175, 180-181, 192-193, 199. Förståelsen av Birgitta är starkt präglad av Furuhausens förståelse av religionen som en skenideologi över hårda politiska och maktpolitiska fakta. Förståelsen söks inte genom ett inträngande i Birgittas tro och andliga symbolvärld.

sig.²³⁹ När biografen söker ”the figure under the carpet”, mönstret på mattans undersida, gäller det frågan om det dolda bakom skeenden och handlingar snarare än att avslöja den essentiella personligheten. Tanken på möjligheten att söka och finna ett ”real me” saknas, vilket bekräftar det modernbiografiska draget.²⁴⁰ Kontextualiseringen sker genom rationella förklaringsmodeller, främst av maktpolitisk, sociologisk (ibland psykosociologisk) och maktpolitisk art.²⁴¹

Som biografisk typ är Furuhagens levnadsteckning inte svårbestämbar. I Murrays-Cliffords subjektiva-objektiva skalor hittar vi Furuhagen bland varianterna *scholarly, research* och *life- and times biography*.²⁴² Följer vi det erikssonska schemat kan vi snabbt utesluta monumentet, psykobiografen och den existentiella biografen. Kvar står *livs- och gärningsbiografen*, eller här hellre *livs- och tidsbiografen*. Denna typ av biografi försöker inte komma åt personens innersta och egentliga jag, utan anser att människans personlighet kommer till sitt yttersta uttryck i det utförda livsverket. Här skiljs inte mellan person och sak, människan och verket. Furuhagen frågar sig mindre vem Birgitta egentligen var och vilken inverkan hon hade på samhället runtomkring än på vilket sätt omgivningen styrde hennes tankar, agitation och utveckling.²⁴³ Analysen är överviktigt lagd på de sociala relationernas betydelse med inringandet av den politiska kulturens maktmotivkretsar, vilket får mig att karaktärisera denna biografi som en *nätverksbiografi*.²⁴⁴ Vi kunde tala om en kombination av den fakta-ackumulerande och tolkande biografen: en tolkande faktabiografi i nätverksmönster. Söker vi efter biografins motiveringar kommer den folkloristiska närmast. Den idiografiska motiveringen saknas som primär framförhållning, den existentialistiska är fullkomligt utesluten då Furuhagen ständigt skissar Birgittas strukturella fångenskap.²⁴⁵ Min analys enligt Hayden Whites intrigschema lutar mot en likhet med tragedin. Whites iakttagna tendens till strukturell överensstämmelse mellan estetiska, epistemologiska, ideologiska eller etiska val är däremot lika krånglig och dysfunktionell här som i mina övriga analyser. Den narrativa strukturen hör, enligt White, ihop med sina särskilda förklaringsmönster och ideologiska grundhållningar. Hos Furuhagen kan vi avläsa kontextualistiska, delvis nästan mekanistiska förklaringsmönster, samt eventuellt identifiera en radikal grundhållning.²⁴⁶

²³⁹ Edel, 1984, s. 153-159. Furuhagen, 1990, s. 177,199, där den demytologiserande avsikten framgår särskilt tydligt.

²⁴⁰ Furuhagen, 1990, t.ex. s. 99, 111.

²⁴¹ Ellis utveckling av Edels biografipoetik återges här genom Larsson, 2003, s. 18-19. Om kontextuellt grundade rekonstruktioner av Birgittas agerande och motiv, Furuhagen, 1990, s. 11-15, 59-60, 80-83, 98-104, 128-130, 142-144, 192-193, 199-212.

²⁴² Kendall, 1985, s. 126-134 och Clifford, 1970, kap. ”Form-Types of Biography.

²⁴³ Eriksson, 1985, s. 5-9. Furuhagen, 1990, s. 11.

²⁴⁴ Furuhagen, 1990, s. 11, 30-36, 38-41, 43, 45-50, 52, 56-67, 77-86, 94, 97, 100, 197, 109, 111, 128-143, 145, 153, 180-208.

²⁴⁵ Furuhagen, 1990, t.ex. s. 100-101, 103, 111. Furuhagen fokuserar inte endast på Birgittas fångenskap inom de politiska strukturerna utan också på hennes interpsykiska struktur där hon är fången i ”roller”. Även om han själv deklarerar en idiografisk motivering så menar jag att han inte lyckas förverkliga den som en personlighetslinje genom biografen. Furuhagen, s. 9-11, 99, 111.

²⁴⁶ Här utgår jag från etymologisk förståelse av ordet radikal, d.v.s. *radix*, att gå till roten. Likaväl kunde man föreslå en liberal och anarkistisk beroende på jämförelse- och utsiktspunkt. Just här ser jag en svaghet, eller ytlighet i Whites tänkande. Vad avser vi med ett så pass ideologiskt impregnerat ord som liberal? Menar vi samma sak med ordet i dag som när White skrev sin teori? Jag menar därför att Whites koncentration på biografens grundhållning inte kan användas utan att varje enskild användare definierar begreppen. När jag väljer tragedin som mönster gör jag det dessutom enbart för att de tre övriga är helt olämpliga. Och valet av tragedi bygger då *min* tolkning, inte på Whites mönster, d.v.s. *jag* tolkar en maktpolitisk strukturfångenskap som något tragiskt. Varje begrepp av White måste ständigt tolkas och varje omtolkning blir ofrånkomligen

Det dramatisk-expressiva narrationsgreppet saknas hos Furuhausen. Biografin är skriven i den objektivt akademiska stilen med sporadiska inslag av interpretativ analys. Vetenskapligt hållna kapitel om svensk och italiensk historia varvas med analyser av Birgittas roll och delaktighet i skeendena. Berättargreppet är konsekvent externt. Få interpoliseringar av Birgittas uppenbarelser ingår som narrationsteknik.²⁴⁷

Även om Furuhausen är en av de mest stilrena bland Birgittas levnadstecknare finns det skäl att föreslå en ny typ av biografi för hans del, framför allt genom de stora skillnaderna som syns mellan honom och Birgit Klockars. Båda är företrädesvis akademiskt objektiva. Båda är delvis interpretativt analytiska. Båda arbetar biografisk-kronologiskt i motsats till Schmid atomiserade monografi. Ändå ger deras framställningar helt divergerande bilder av Birgitta.²⁴⁸ En förklaring är att Klockars utgår från Birgittas religiösa föreställningsvärld medan Furuhausen klär religionen av Birgitta. Han tolkar henne främst i ett profansocialt sammanhang och avläser andra drivkrafter till hennes agerande än de religiösa. I och med Furuhausens Birgittabiografi presenteras en helt ny bild av Birgitta. Den är så pass annorlunda än de tidigare att vi historiografiskt översiktligt kan tala om ett ”paradigmskifte”. Samtliga Birgittabiografer före Furuhausen har utgått från Birgittas religiösa inre och yttre universum. Furuhausens tecknar en areligjös bild, skriven för en sekulariserad läsekrets för att leverera profana tolkningsmodeller till förståelsen av Birgitta. Förslagsvis vill jag därför kompletterande kalla Furuhausens biografi för en *demaskeringsbiografi*.²⁴⁹ Jag ser Madelénats och Edels demytologiseringstanke främst som en generell term för biografivarianten dekonstruerande biografi eller för biografier som via psykologiserande analys blottar tidigare okända drag inom den biografierade. En demaskering går biografisk-psykologiskt sett ett steg längre än en demytologiserande dekonstruktion av kulturella, ideologiska, politiska, psykologiska eller andra element i biografijagets värld. Demaskeringen river ner ideologier, livsåskådningar, trosföreställningar och viskar eller insinuerar: ”du blev lurad; det du

både tidkontextuellt färgad och subjektivt impregnerad. White, ”Introduction” i *Metahistory*, 1990 samt White, 1987, s. 51-80.

²⁴⁷ Nadel, 1984, s. 170-173. Madelénat skiljer mellan det *interna*, det *externa* och det *allvetande* berättargreppet och säger att i den externt komponerade biografin löper biografen faran att börja argumentera med materialet och hejda berättarflödet. Detta sker emellertid inte i Furuhausens biografi. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen. Birgitta utträns i marginalerna ofta i Furuhausens biografi, men jag bedömer att det snarare beror på komposition och källkritiska övervägande än på en allvetande attityd. Madelénat, 1984, s. 149ff. Furuhausen, 1990, t.ex. s. 61-83.

²⁴⁸ Här aktualiserar en intressant aspekt av Göran Hermeréns diskussion om värderingarnas betydelse för objektiviteten och sakligheten. Två historiekritiska källforskare gör helt olika biografiska tolkningar av den samlade evidensens styrka. Skall vi, vilket Furuhausen antyder, se de religiöst tolkade Birgittabilderna som kollektiva villfarelser? Eller bör vi skriva in i de biografiteoretiska premisserna att en viss hermeneutisk förståelse bör ingå i den biografiska metoden och att biografisubjektet därför skall tolkas utifrån sin egen livskontextuella förståelse och sina egna predikament? Hermerén, 1972, s. 56-78. Furuhausen, 1990, s. 9-13.

²⁴⁹ Furuhausen är en medveten ”avklädare” i Birgittabiografiernas historiografi. Inledningsvis, s. 9, skriver han: ”Alla framstående personer i historien har fått sina levnadstecknare. Beundrande arvingar eller medarbetare har samlat ihop alla positiva fakta, t.ex. hägkomster och anekdoter, och sedan har man fyllt i luckorna med egna spekulationer. Så skapas ett äreminne eller en helgonlegend, så författar man en hagiografi i stället för en biografi. Varje levnadsteckning som utan kritisk granskning godtar alla historiska källor som ger en positiv bild av den person man skildrar blir en hagiografi, en helgonlegend. Inte bara riktiga helgon utan även politiker, filmstjärnor, filosofer och vetenskapsmän har fått sina eftermälen förskönade av välmenande historiker och blivit föremål för hagiografi”.

trodde på existerar inte”. I en ”demaskeringsbiografi” bevittnar vi en kollision mellan livssyner och värderingar.²⁵⁰

Både teoretiskt och metodiskt verkar Furuhausen skolad i en historiekritisk forskningsmetodik. Han utgår deduktivt från aktörs- och maktspeleperspektivet; gallringen bland fakta sker efter en motivförklarings teori. Den hermeneutiska arbetsmetoden är obefintlig eftersom revelationerna är oviktiga som källor för honom eller helt underordnade andra källor.²⁵¹ Metodiskt gallrar han noggrant i källmaterialet. Han låter luckor stå öppna där inga berättande källor finns, eller där källorna (som till exempel texterna om Birgittas barndom) är klart färgade av legend eller jäv, eller där andra dokumenterande källor tydligt motsäger tidigare påståenden om Birgitta.²⁵² Där frågetecken finns i kontexten sätts de oftast ut. Där osäkerhet råder skrivs ett ”eventuellt” eller ett ”kanske” in eller så anges alternativa tolkningsförslag.²⁵³ Furuhausen annonserar tydligt var osäkrade källor förekommer. Han stiger dessutom ansvarsmedvetet in med sitt jag i texten när han föreslår en egen fabricerad hypotes eller alternativtolkning.²⁵⁴ För att godta material ur *Acta* eller Uppenbarelserna vill han helst se uppgifterna bekräftade i andra källor. Gäller det däremot likalydande ordalag, t.ex. i vittnesmålen i kanonisationsprotokollen blir han misstänksam.²⁵⁵ Den genomgående metoden i biografien utgörs av extrem tendenskritisk doktrinhistorisk textanalys. Detta innebär att Furuhausen i huvudsak betraktar det medeltida Birgittamaterialet som berättande källor och inte som kvarlevor. Från varje text löper en massa trådar ut till tidens samhälle och historia och han är vaksam inför kopplingar inom diskursen och det som han tror att står mellan raderna: outtalade hänsyftningar, halvt uttalade anspelningar, motsägelser, mångtydigheter och betydelseglidningar. Han är medveten om att varje utsaga kan vara försedd med andra utsagor i sin marginal.²⁵⁶ Samtidskravet, d.v.s. att källan bör ha tillkommit vid samma tid som de händelserna den beskriver, eller åtminstone inte alltför långt efter, utgör delvis ett källkritiskt kriterium för Furuhausen, men han anser att *Acta*-materialet oftast faller för jäv om det inte dubbelverifieras.²⁵⁷ Här ser jag samma likhet till Ingvar Anderssons biografiteoretiska premisser som citerades ovan i analysen av Birgit Klockars biografi.²⁵⁸

²⁵⁰ Demytologiseringen söker antingen ”the real me” eller ”the figure under the carpet”. Detta är inte Furuhausens biografisk-psykologiska avsikt. Han identifierar makt- och rollspel under hela den religiösa föreställningsvärlden. Furuhausen, 1990, t.ex. s. 99-101, 111, 199-200.

²⁵¹ Furuhausen, 1990, s. 10-16, 99. Jfr Jarrick & Söderberg, 1993, s. 117.

²⁵² Furuhausen, 1990, s. 10, 36, 41, 45, 71, 82, 131-133, 142, 145, 180ff.

²⁵³ Furuhausen, 1990, s. 99, 107

²⁵⁴ Furuhausen, 1990, s. 48, 76, 84-86, 88, 129, 139, 141-142, 155, 170.

²⁵⁵ Furuhausen säger klart ut att Birgittas omgivning skulle ha instruerats inför kanonisationsprocessen. ”En gudainspirerad människa måste vara ödmjuk och enkel i sin fromhet, och hon fick absolut inte vara demonstrativ i sina religiösa åthävor eller fika efter ryktbarhet. Detta visste Birgitta och hennes rådgivare mycket väl, och de instruerade också Birgittas vänkrets och anhängare. /.../ Det var också därför som alla närstående vittnen och alla vittnande prelater talade i stort sett samma termer om Birgittas enkla leverne och hennes stora ödmjukhet när hon bodde i Rom”. Furuhausen, 1990, s. 199. Se även s. 177 där de identiska ordalagen misstänkliggörs samt s. 46-48, 66, 97, där Furuhausen betonar de dubbla källornas trovärdighet.

²⁵⁶ Jfr Jarrick & Söderberg, 1993, s. 116-123, 128-129 samt Furuhausen, 1990, t.ex. s. 67-79, 108-111, 140-143, 184, 199.

²⁵⁷ Furuhausen, 1990, s. 36-37, 199, 205-207.

²⁵⁸ Andersson, 1948, ”Förord”. Andersson framhöll att andras kritiska och berömande synpunkter och personens egna programmatiska uttalanden måste beaktas bara i andra hand, efter det att man fastställt en stomme av personens handlingar och de få ”intima flöden av personligheten” i ord eller på annat sätt. Torstendahl menar däremot att Andersson inte följer sina egna uppställda metodiska premisser utan fyller

Furuhagen intresserar sig i huvudsak för vad kanonisationsakterna kan ha att avslöja om politiskt maktspel, underliggande motiv och kottierier. Materialet består av ett urval av Birgittas uppenbarelser, ett urval av de nedtecknade vittnesförhören samt skrivelser som tillställts undersökningskommissionen. Ett väsentligt inslag i akterna är intygen över de mirakel som sägs ha inträffat efter Birgittas död. Till samma material hör protokollen och skrivelserna i själva kanonisationsprocessen, allt samlat i volymen *Acta et Processus Canonizacionis beate Birgitte*. Det sistnämnda materialet, protokollen och skrivelserna, bildar grundvalen för Furuhagens analys av Birgittas snabba helgonförklaring. Här skiljer sig Furuhagen från flertalet övriga Birgittabiografer, som främst har stött sig på Uppenbarelserna och övriga tillgängliga källor för att skapa en heljuten biografisk tolkning av Birgitta. Furuhagens källurval är genomtänkt, precist och asketiskt.

Furstinnan av Närke är inte försedd med notapparat. Det är ändå ställvis lätt att spåra Furuhagens källor. I långa stycken följer han Birgit Klockars reviderade forskningsresultat. På en punkt omkullkastar han hennes hypotesbildning. Det gäller det avsnitt där Klockars resonerar kring Birgittas och Ulvs planer på att grunda ett kloster och själva bli nunna och munk. Furuhagen avfärdar detta. Inflyttning i kloster var ett vanligt sätt för rika att genom donationer skaffa sig en lugn och omskött ”pensionärstillsvaro”, något som inte alls behöver ses som en omvändelse i religiös bemärkelse utan snarare som en bekvämlighetsåtgärd.²⁵⁹ Furuhagen har dessutom en annan nyans-tolkning än Klockars på relationen mellan Birgitta och kung Magnus. Han utgår från en ”sprickbildningsteori”, en stegvis försämring i kommunikationen fram till en radikal brytningen mellan dem.²⁶⁰ Tolkningssuppslag från Hjalmar Sundéns biografi känns ställvis igen i texten.²⁶¹ Isak Collijn hör till Furuhagens centrala detaljinformatörer.²⁶² I dessa avsnitt tar Furuhagen en debatterande inställning till tidigare forskning. Han presenterar andra synvinklar utifrån annat källmaterial, främst specialartiklar om Magnus och om Birgittas klosterplaner. Beträffande det sistnämnda spelar Birgitta Fritz forskning en betydande roll.²⁶³

När det gäller Furuhagens källhantering måste man konstatera att han är den historievetenskapligt mest fokuserade och gallringsmedvetna av Birgittas biografer hittills – vid sidan av medeltidsexperterna Toni Schmid och Birgit Klockars. Hela hans presentation av omständigheterna kring Birgittas kanonisering och de påvliga intressena är däremot en populärvetenskaplig förstärkning av Sara Ekwalls textanalytiska primärkällarbete med våra äldsta Birgitta-vitor, d.v.s. *Vita C 15*, *Processivita* och *Vita Panisperna*. Resten bildar egentligen enbart ett historiskt och kyrkopolitiskt komplement till Ekwalls analys och skapar utfyllnad inom de yttre ramhändelserna kring kanonisationsprocessen.²⁶⁴

ut den biografiska bilden. Torstendahl, 1988, s. 85. Furuhagen lyckas, enligt min bedömning, med den strama källkritiska metodikens balansgång.

²⁵⁹ Furuhagen, 1990, s. 50 samt Klockars, 1976, s. 85-118.

²⁶⁰ Furuhagen, 1990, s. 128-145. Klockars, 1976, s. 126-133. Klockars ser ett gradvis avståndstagande, naturligt genom att Birgitta befann sig på långt håll från Sverige och konungen. Småningom svalnade hans intresse för hennes klosterplaner när han genomlevde digerdöden utan att ta skada och återvände levande från sitt fälttåg.

²⁶¹ Furuhagen, 1990, s. 95-96 samt Sundén, 1973, s. 84-89.

²⁶² Furuhagen, 1990, t.ex. s. 12, 30-41, 59, 61, 67, 96-97, 129-139, 180ff. samt Collinj, Isak, *Birgittinska gestalter*, Stockholm 1929 och Collijn, Isak, ”Till 500-årsminnet av Birgittas kanonisation”, *Formvännen*, 1941.

²⁶³ Fritz, Birgitta, ”Den heliga Birgittas klosterplaner”, Ett religionspsykologiskt tolkningsförsök sett i historikerperspektiv”, *Frombed og verdslighed i middelalder og renaissance. Festskrift till Thelma Jeslev*, Odense 1985, och Furuhagen, 1990, s. 82-84, 138, 146-149.

²⁶⁴ Furuhagen, 1990, s. 180ff samt Ekwall, Sara, *Vår äldsta Birgittavita och dennas tidiga varianter*, Kungliga Vitterhetsakademiens handlingar, Historiska serien 12, Stockholm 1965, s. 99-121.

I Furuahagens metod finner vi ett exempel på Jan Romain distinktion mellan historiker och biografier. Furuahagen betraktar Birgitta konsekvent genom ett kikarsikte; han inställer aldrig hennes person under förstoringsglas.²⁶⁵

Som biografisk arbetsteknik använder Furuahagen både den direkta och indirekta formen för skildring av oföränderlig karaktär jämsides med en sporadisk dubbelkaraktärisering.²⁶⁶ Hans dubbelkaraktäristik är mer genomtänkt och beskrivande än många andra biografers. Konsekvent jämförs Birgitta med två personer, Jeanne de Valois och Agnes av Ungern. Hänvisningar görs till Hildegard av Bingen, Mechthild av Magdeburg och Elisabeth av Schönau, men då handlar det mer om att teckna Birgittas relief genom olikheterna. Likheten till de förstnämnda är väl underbyggd. Adjektiven är få, välvalda.²⁶⁷ Balansgången mellan att sätta ”hjärten” i centrum utan att förminska omgivningens betydelse, d.v.s. att skriva en biografi där oscillationen mellan omvärld och jag synliggörs, lyckas inte i Furuahagens biografi. En totalövertikt ligger på skildringen av Birgittas omvärld. Biografen tenderar ofta att övergå i rena omgivningsläran.²⁶⁸ Biografen är inte individcentrerad. Ingen framträdande livsbåge ritas upp.²⁶⁹

Biografimetodiskt är Furuahagen en modern levnadstecknare: han visar oberoende gentemot sitt subjekt genom sin starka skepsis mot den biografierades egna skrifter och alla ”jävigas” uttalanden.²⁷⁰ Tilltron till Birgittas egna texter är noll i fall de inte kan dubbelkontrolleras mot andra källor.²⁷¹ Revelationerna läses inte som kvarlevor, men används i texten som illustrativa inpass och förtydligande inlag.²⁷² Trots återhållsamheten når han ändå fram till en personstruktur, ”the figure under the carpet” eller ”personlighetskärnan”.²⁷³ Biografen som helhet däremot blir medeltidshistoria snarare än en levnadsberättelse.²⁷⁴ Troper förekommer inte alls i Furuahagens biografi. Metaforer eller andra åskådliggörande troper är ersatta av ett rakt, enkelt berättande språk. Den diakroniska strukturen bär upp biografen. Den synkroniska känslöstruktu-

²⁶⁵ Jfr Romain, 1948, s. 119.

²⁶⁶ Furuahagen, 1990, s. 173-179, 199-208.

²⁶⁷ Kirn, 1955, s. 130-131 samt Furuahagen, 1990, t.ex. s. 34-35, 45, 58, 60, 83, 86, 99-100, 107, 111, 133, 142-143, 175.

²⁶⁸ Furuahagen, 1990, t.ex. s. 99-111, 156-198.

²⁶⁹ Det finns ett glapp mellan Furuahagens intentioner och det biografiska slutresultatet som är anmärkningsvärd. Han påpekar, helt riktigt, att ”när man tar del av helgonlegenderna kring Birgitta och läser vittnesmålen som hennes anhängare avgav i kanonisationsprocessen får man intrycket att hon aldrig genomgick någon religiös utveckling. I stället skulle Birgitta redan från barndomen ha varit mycket from, visionärt begåvad och religiöst färdigutbildad. Den här bilden av henne kan man också möta i moderna verk”. Trots detta kritiska medvetande lyckas inte heller Furuahagen skapa ett biografisk-psykologiskt utvecklingsmönster för Birgittas inre processer. Han etablerar ”omvändelsen” och ”sorgearbete” som orsaksförklaringar men de når inte ut över själva påståendet in till en *skildring* av den inre utvecklingslinjen sådan vi mötte den hos t.ex. Hjalmar Sundén och Emilia Fogelklou.

²⁷⁰ Furuahagen, 1990, s. 10-12, 36.

²⁷¹ Om flera vittnen är samstämmiga och proklamationen trolig är han beredd att godta källan. Detta gäller t.ex. biktfadernas likartade uttalanden om Birgittas botgöringsiver. Furuahagen, 1990, s. 37.

²⁷² Furuahagen, 1990, s. 91-96, 115-118.

²⁷³ Romain, 1948, s. 121-123, Eriksson, 1985, s. 6-7, Nadel, 1984, s. 66-157, samt Furuahagen, 1990, s. 111, 119, där Birgittas person sammanfattas som utspel av två polära roller: den utåtriktade profetrollen som Guds språkrör och den tystare, ödmjukare rollen som Kristi brud.

²⁷⁴ Här ser vi ett tydligt exempel på hur biografi blir ”omgivningslära” i stället för personhistorisk levnadsteckning. Jag har gjort en kvantitativ analys av texten och kommit fram till att hälften av de 208 sidorna utgörs av historisk omgivningslära. Även de övriga textpartierna präglas ställvis mer av den historiska kontexten än av personhistorisk gestaltning även om Birgitta förekommer infälld i aktörssammanhangen. Det är kort sagt händelserna, aktörssynvinklarna och samhällsmiljön som konstituerar perspektiven snarare än den biografiska huvudpersonen.

ren, i interaktion med den diakroniska, där biografen kan etablera en mötesplats mellan den biografierade och sin egen och läsarens tid är mindre utvecklad.²⁷⁵

Även om Furuahagens rekonstruerande biografi som historievetenskapligt projekt kännetecknas av en dekonstruktion, som implicit kan ligga i den historiekritiska metoden, så har William H. Epsteins biografiteoretiska premisser, där den biografiska poetiken bygger på dekonstruktion, där referentialiteten till en empirisk verklighet har kapats, ingen aktualitet i detta sammanhang. Ingen av de nämnda biografiteorierna kan egentligen kopplas till *Furstinnan av Närke*.²⁷⁶ Furuahagens förtjänster som Birgittabiograf handlar mer om historievetenskapliga landvinningar i Birgittabiografiernas historiografi än om biografiska vinster.²⁷⁷

Även om Furuahagen företrädesvis inte följer ett direkt biografierande arbetssätt eller en medveten biografisk teori, och inte explicit och i första hand i söker ett ”real me” eller en inre personlighetsutveckling hos Birgitta, ser vi att kritiskheten i källurvalet håller en hög vetenskaplig nivå som korrelerar med en viss biografisk metodmedvetenhet.²⁷⁸

3.2 Birgittabild

”Ty Birgitta var inte bara from visionär, hon var också en aktiv politisk person”, fastslår Furuahagen inledningsvis. I fortsättningen styr detta den Birgittabild han undersöker och tolkar eller omtolkar.²⁷⁹ Hans förförståelse är uppenbar:

Ingen kan bli helgon på eget initiativ, det är alltid andra personer som väcker förslaget om en helgonförklaring och som driver ärendet ändå fram till kanoniseringen – och är beredda att stå för kostnaderna! Inte heller kan något av detta genomföras utan att påven lämnat sitt godkännande. Och påven måste rimligen betrakta helgonförklaringen som fördelaktig för kyrkans och för sin egen del, annars torde han knappast säga ja och amen därtill. För en katolik kan en helgonförklaring kanske te sig som en bekräftelse på att en person verkligen varit en helig människa redan under sin livstid. För en protestant ter sig saken annorlunda, så även för en icke-troende. Som historiker finner jag det uppenbart att Birgitta kanoniserades efter initiativ från vissa kretsar i Rom, och inte främst genom

²⁷⁵ Nadel, 1984, s. 159. Nadel talar om ”providing the moment when ’naming’ becomes interpretation and the past becomes the present” när fakta, tolkning och olika tidsplan förenas och de biografiska fragmenten bildar en strukturerad berättelse med rörliga kopplingar till biografens/läsarens samtid.

²⁷⁶ Nadels överbetoning av språket på bekostnad av innehållet, “authorized fictions”, och den skarpa åtskillnaden mellan fakta och återgivningen av fakta, där faktaredovisningen som hörnsten i den objektiva biografien är sekundär i förhållande till biografens inre bild, står i bjärt kontrast till Furuahagens historievetenskapliga biografimetod. Nadels syn på biografien som ett symboliskt språkbygge, framställt genom fantasi och företrädesvis skönlitterära medel ligger långt från Furuahagens koncept. Jfr Nadel, 1984, s. viii, 8-9, 155-157. Jfr W.H. Epstein, *Recognizing Biography*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1987, s. 34-38. Inte ens Leon Edels rekonstruerande poetik känns helt relevant som biografiteoretiskt mönster för *Furstinnan från Närke*. Edels ideal är en romanliknande biografi där dokumentärbiografins trovärdighet kunde förenas med porträttets livfullhet. Han betonar biografens egen vision och vill undvika omfattande citat och strikt kronologi. Edel drar visserligen en strikt gräns mot fiktionen eftersom substansen existerar innan narrationen tar vid, men menar att den litterära tekniken inte berör sanningsvärdet. Edel vill också återge känslan av den biografierades upplevelse, inte bara omnämna den. Troheten mot fakta värderas ändå mycket högt av Edel; vad gäller formen får biografen ta sig friheter men han/hon är inte fri i förhållande till fakta. Den nästan hermeneutiskt och psykoanalytiskt influerade texttolkningen som Edel förordar har däremot ingenting med Furuahagens biografiska och historievetenskapliga tolkning av Birgitta och henne miljö att göra. Jfr Edel, 1984, s. 13-15, 192.

²⁷⁷ Eriksson, 1985, s. 1-3.

²⁷⁸ Jfr Nadel, 1984, s. 107-109.

²⁷⁹ Furuahagen, 1990, s. 11.

vådjanden från Sverige. Att Birgitta helgonförklarades berodde inte på hennes liv och verk i Sverige utan det sammanhänge med vad hon uträttade i Rom under sina sista år och med det propagandavärde hon hade för de klerikala kretsarna i Rom.²⁸⁰

Furuhagen är en renodlad stilist i sin beskrivning av Birgitta. Skildringen är närmast tömd på adjektiv och karaktärsskildrande epitet. Några strödda adjektiv får prefigera henne: intelligent, diskussionslysten, logisk, nordiskt behärskad och ”politiskt naiv ibland även om hon besitter tankeskärpa och intelligens”. De gånger han epiterar Birgitta sker det genom neutrala omnämningen som t.ex. ”slottsfru”, ”den fromma/svenska adelsdamen”, ”den gamla damen från Sverige”, ”den kloka och prövade änkan”, ”visionären/politikern”, ”maktfaktor”, ”politisk medlare” eller ”politisk profet”. Högsta frekvens uppvisar epitetet ”sierskan”. Inledningsvis kallar han henne ”Sveriges märkligaste kvinnogestalt”.²⁸¹ Furuhagen fastslår att Birgitta inte var någon realpolitiker. Ett par gånger diskuterar han hennes reaktioner, omtalar dem som logiska eller orealistiska eller underbyggda av kunskap/okunskap. Värdeomdömen förekommer ytterst sparsmakat. I synnerhet Birgittas insyn i juridisk kunskap framhålls. Likaså betonar Furuhagen Birgittas vilja att agera fredsduva i olika situationer.²⁸²

Biografin ger inga inblickar i barndomen. Biografen undviker spekulationer kring det legandaktiga materialet från Birgittas tidigaste år eftersom ”de saknar värde som historisk källa”. Tiden som husfru på Ulvåsa tangeras däremot ytligt. Relationen till maken och barnen presenteras som ömsesidigt kärleksfullt:

I sina uppenbarelsen kan Birgitta faktiskt tala om den sexuella kärleken med både förväntan, ömhet och saknad. Men samtidigt var hon som botgörare ålagd att känna skuld över varje form av kroppslig njutning och vällust.²⁸³

Det var denna skam, ånger och botgöring som blev nya drivkrafter i Birgittas liv efter makens död och här börjar egentligen Furuhagens biografiska berättelse.

Furuhagen jämför sällan Birgitta med andra personer från medeltiden. De få gånger han nämner Birgitta jämsides med övriga mystiker och visionärer (Katarina av Siena, Hildegard av Bingen, Mäster Eckhardt, Mechthild av Magdeburg, Elisabeth Schönau) framhåller han hur starkt Birgitta skiljer sig från dessa. Däremot använder han ofta två kvinnor i dubbelkaraktäriserande syfte: abbedissan Jeanne de Valois och änkedrottningen Agnes av Ungern. Båda var högt uppsatta adelsdamer och utövade stor makt på den europeiska kyrkopolitiska arenan. Framför allt det utåtriktade draget och de politiska breven och pamfletterna skiljer Birgitta från andra kvinnliga medeltida mystici.²⁸⁴

²⁸⁰ Furuhagen, 1990, s. 11.

²⁸¹ Furuhagen, 1990, s. 7, 53, 79-82, 84, 86, 90, 100-101, 111, 121, 123, 164, 169, 173-175. När det gäller profet eller Kristi brud talar Furuhagen om den roll Birgitta spelar. Medlarrollen tar hon själv som sin uppgift.

²⁸² Furuhagen, 1990, s. 51-52, 54, 59, 61, 67, 79, 84, 99, 111, 119, 121, 123, 145, 171.

²⁸³ Furuhagen, 1990, s. 36.

²⁸⁴ Furuhagen, 1990, s. 53, 59-60, 83, 87, 99, 100, 109. Rollen som profet specialdefinierar Birgitta, enligt Furuhagen. Hade hon enbart omtalat sig som Kristi brud hade hon helt kunnat inrangeras bland alla andra kvinnliga mystiker. En viss likhet till tyska mystikers extatiska brudmystik hittar han tematiskt och stilistiskt i vissa av hennes uppenbarelsen. Furuhagen, 1990, s. 110-111.

I likhet med Hjalmar Sundén spårar Furuhausen ett rollspel emanerat ur en själslig tvekamp i Birgittas inre. Här rör det sig emellertid inte om en religionspsykologisk förståelse där religionen utgör hela perceptionsfältet. Frågeställningen är socialpsykologiskt betingad. Rollen som Kristi brud, med sina förtecken av absolut ödmjukhet och lydnad, är den svårare av rollerna. Birgitta halkar därför ideligen tillbaka in i profetrollen.²⁸⁵ Furuhausen ser en djupliggande spänning i Birgitta mellan den initiala rollen som Kristi brud och den senare tillkomna rollen som profet och Guds språkrör. Hon balanserar på linan däremellan.

Det dröjde tjugو år innan resan till Heliga landet, som Kristus ställt i utsikt för sin brud, verkligen blev av. Furuhausen spekulerar:

Varför detta dröjsmål? Kanske berodde det på att hon upprepade gånger återföll i rollen som politisk profet, och i den rollen var hon varken ödmjuk eller lydig, och hennes språk var inte heller sådant som anstod Kristi brud. Uppenbarligen hade Birgitta svårt att välja mellan sina två roller, desto svårare som det var Kristus som tilldelat henne bägge rollerna. /.../ Var Birgitta en sådan dubbelnatur eller spelade hon medvetet två roller, en offensiv och en defensiv? Eller utlöstes de skilda aktiviteterna, den utåtvända och den inåtvända, i olika perioder av hennes liv? /.../ Rollen som Kristi brud tycks inte heller ha passat Birgitta, hon övergav den för många år framåt, och den återkommer inte alldeles förrän i slutet av hennes liv. Profetrollen behöll hon, men vid sidan därav demonstrerar hon på ett exhibitionistiskt sätt sin nästa stora roll, den ångerfulla, botgörande synderskan.²⁸⁶

Många av Birgittas biografier ser en successivt accelererande accentuering av hennes fromhet och religiösa intensitet ända från barndomen fram till bortgången. Furuhausen kritiserar dels denna förförståelse och dels tanken på en religiös utveckling utan kritiska kairosmoment. I hans Birgittabild ingår den radikala omvändelsen som en förklaring till brud- och profetrollerna. I sorgearbetet efter makens död sker en så pass stark omvändelse från stolt slottsfru till ödmjuk botgörare, från olärd rikemansdotter till bibelsprängd sierska, att Matthias övertygas om att Birgitta är en gudsinspirerad profet i Joachims efterföljd.²⁸⁷

²⁸⁵ Här omskapar Furuhausen Birgittas predikament sådant det etablerades religionspsykologiskt av Sundén och hans syn på de religiösa rollerna. Furuhausen, 1990, s. 100-101, 111. Jfr Sundén, 1973, s. 22, 30, 52-53, 78-79, 81, 181, 199, 205-215, 228. Jfr även Stolpe, Sven, *Birgitta i Rom*, Stockholm 1973, s. 207-208. Ett övertagande av Sundéns rolltanke utan hans religionspsykologiska utsägelsefält som förståelseraster tenderar att bli antingen en materialistisk och ytlig tolkning, som hos Furuhausen, eller ett nästan schizofrent splitter som hos Stolpe.

²⁸⁶ Furuhausen, 1990, s. 111. Furuhausen skriver också, s. 53, att "Det är inte heller troligt att de svenska biskoparna ville presentera Birgitta som en ny mystiker, eftersom påvekyrkan utsatte mystikerna för restriktiva återgårdar eller rent av förföljelse. Kvinnliga mystiker var inte heller något ovanligt, men en framgångsrik profet var något mirakulöst." Furuhausens tolkningsperspektiv utgörs av det sociala rollspelet och av omgivningens nytta av Birgitta. Alldeles säkert har fröet till "dubbelnaturen" sätts av Sundéns religionspsykologiska rollspelsteori, men återkommer här i en krassare analysversion där religionen rensat ut ur diskursen. Sundén var ju mycket tydlig i, och angelägen om, att framhålla att hans rollspelsteori *inte* handlade om en sådan tolkningskategori som den Furuhausen presenterar. Jfr Sundén, Hjalmar, *Människan och religionen*, Stockholm 1959, s. 18-21, där rollerna framställs som steg på vägen till en vidgad förståelse när människan söker sin relation till helheten, inklusive till "rollen Gud". "Det finns många roller och många sätt att beskriva, men det finns bara en hjärna, och denna hjärna strävar efter att samordna allt det stoff som tillföres den till en meningsfull helhet", betonar Sundén.

²⁸⁷ Furuhausen, 1990, s. 55. Se även Furuhausen, Hans, *Rom. Människor och mormor. En krönika om den eviga staden under 2000 år*, Stockholm 2000, s. 180 där Birgitta och hennes tid i Rom ägnas ett helt kapitel. Av 1900-talsbiografierna är det bara Emilia Fogelklou, Sven Stolpe och Hjalmar Sundén som faller tillbaka på

Det säger sig självt att den källkritiskt medvetna och religiöst irrelevanta Furuhausen har en rent profan inställning till Birgittas visioner.²⁸⁸ Han använder inte samma begrepp som Sundén, d.v.s. ”förmedveten disposition”, men han anser att den intensiva introduceringen i de bibliska berättelserna och kristendomens läror, som Birgitta anammat efter makens död, flammar fram i hennes uppenbarelser. Visionerna utgör ibland reflexer av samtal, ibland brev och politiska pamfletter.²⁸⁹ De reflekterar därmed bilden av Birgitta:

Också när Birgitta blev besviken på någon, brukade det ju resultera i personliga utfall och hotelser, det finns det flera exempel på.²⁹⁰

Biografin igenom upprätthåller Furuhausen en annan bild av Birgitta än hennes tidigare biografer. Den bilden kunde kallas ”brickan i spelet”. Furuhausen visar dels hur Birgitta, omedvetet och medvetet, agerar som en bricka i maktspelen mellan kung och riksråd, dels hur prästerskapet använder sig av hennes uppenbarelser samt slutligen hur hon utnyttjas som propagandabild av de klerikala kretsarna i Rom – med den ovanligt snabba kanonisationen som följd.²⁹¹ Utgångspunkten för hennes profetkarriär ser han, efter Sundéns hypotes, i de apokalyptiska joachimitiska idéerna och i att magister Mathias trodde att Birgitta var en av de profeter som skulle signalera ingången till ”andens tidsålder” efter 1260.²⁹² Detta innebär inte, enligt Furuhausen, att Birgitta skulle ha varit menlöst enfaldig, tvärtom, men hon var ett omedvetet och självklart offer för sin egen socialgrupps intressen med sina nedärvda åsikter.²⁹³ Genom sin politiska profetism kom hon att spela både riksråd och kyrkomakt i händerna. Furuhausen lyfter fram Birgitta som ”påvekyrkans lydiga dotter”.²⁹⁴

Det nya i Furuhausens bild är fokuseringen på Birgitta i hennes romerska miljö. Tiden i Rom gjorde Birgitta till en berömd kvinna och en bricka i kyrkopolitiken. Det internationella perspektivet dominerar tydligt och klart över det nationella i Furuhausens

legendmaterialet kring Birgittas barndom. Stolpe, 1973, del I, s. 81, talar om det ”tropiskt häftiga religiösa liv, som växer fram ur Birgittas första barnafromhet”.

²⁸⁸ En kommentar av Furuhausen, som är särskilt intressant, visar att han dessutom utgår från att nutida människor delar hans syn på religionen som villfarelse eller maktutövning. ”... vi kan inte utan vidare bedöma medeltidens människor med vår tids måttstock. Vi kan inte utesluta att biskop Alfons, som den djupt religiösa människa han var, verkligen hade blivit övertygad om att de två visionära kvinnorna var Guds språkrör – och att även påven skulle uppfatta dem så”. Furuhausen, 1990, s. 184. För mig blir det oklart varför Furuhausen ofta antyder Birgittas religiositet som ett ”rollspel” medan Alfons tillerkänns en uppriktig religiositet. Varför kontextualiseras inte hennes utveckling konsekvent mot en äkta religiös övertygelse?

²⁸⁹ Furuhausen, 1990, s. 54. Jfr med Sundén, 1973, s. 198.

²⁹⁰ Denna sida hos Birgitta framhålls starkt av Sven Stolpe. Furuhausen, 1990, s. 155 samt Stolpe, 1973, del 1, t.ex. s. 190, 201. Ännu starkare möter vi den i Tor Andraes syn på Birgitta i *Till mystikens psykologi* där han apropå Birgitta talar om ”bøjelsen att bland sig i andras förhållanden, bestämsamheten, påflugenheten, hänsynslösheten”. Andrae, 1926, s. 318-319.

²⁹¹ Furuhausen, 1990, t.ex. s. 11, 182, 184, 192.

²⁹² Även här ser vi en influens från Sundéns Birgittabiografi, som tar ansats i de apokalyptiska idéerna hos abboten Joachim av Fiore från 1100-talet. I samtiden var många benägna att se den nya orden, och den nya ledaren, som abboten profeterade om i det brödraskap som instiftades av Franciskus. Furuhausen, 1990, s. 55 samt Sundén, 1973, s. 11-17.

²⁹³ Här noterar jag en tydlig kontrast till Klockars politiska tolkning. Jfr Klockars, 1973, s. 163.

²⁹⁴ Furuhausen, 1990, s. 80. Epitetet återkommer i Furuhausens *Rom. Människor och marmor. En krönika över den eviga staden under 2000 år*, Stockholm 2000, s. 181. I detta kapitel om Birgitta omtalas hon konsekvent som ”sierskan”. Som påvens lydiga dotter, och adelsdam, hade Birgitta inget till övers för Cola di Rienzos och Petrarcas dröm om att göra Rom till en demokratisk republik, kommenterar Furuhausen, 2000, s. 181.

framställning av Birgitta.²⁹⁵ Birgittas biktfar och vän, den spanske biskopen, eremiten och kyrkopolitiska ”outsideragitatören” Alfons Gomez utpekas som hennes främste promotor:

Biskop Alfons var medveten om kyrkans misstänksamhet mot alla profeter och särskilt mot de kvinnliga profeterna. Han var också medveten om att ryktbara profeter som auktoriserats av kyrkliga dignitärer och kanske t.o.m. av en påve var en stor tillgång i propagandakriget mellan Rom och Avignon. En del kungar och furstar hade ännu inte valt sida och kunde påverkas, däribland de spanska kungahusen.²⁹⁶

Ur det biografiteoretiska perspektivet ser vi en omdisponering hos Furuhausen. Biografijaget i fråga framställs inte som ett uppförstorat subjekt. I likhet med Toni Schmid tonar Furuhausen ner Birgitta som personhistorisk gestalt inne i de stora skeendens mönster och kedjereaktioner: ”Ur påvens synvinkel var Birgitta bara en i ett myller av exalterade fromma kvinnor”, skriver han.²⁹⁷

Som ovan konstaterades innebär Furuhausens Birgittabild ett ”paradigmskifte”. Skillnaden mellan hans och de andra biografernas Birgittabild manifesterar sig mellan synen på Birgitta som en religiös-visionär kvinna, som använder sin sociala plattform för att sprida det kristna profetiska budskapet eller att se henne och hennes gelikar som en politisk maktfaktor, som nyttjar religionen för att främja sin egen och den egna gruppens politiska ställning.²⁹⁸Furuhausen frågar både sig och läsaren:

Att Birgitta hade kapacitet att bli abbedissa för ett kungligt kloster kan ingen förneka. Men ville hon bli nunnan av enbart religiösa skäl eller ville hon bli abbedissa för att få en egen officiellt erkänd plattform att stå på och utöva sin politiska aktivitet från. Hade hon planer på att bli en nya Jeanne de Valois? Drömde hon rentav att bli lika mäktigt som abbedissorna i Burgos som hade rätt att bära biskopsstav?²⁹⁹

I jämförelse med andra Birgittabilder kan vi konstatera att Furuhausen i sin betoning av Birgittas sociala ställning och makt i grunden liknar Sven Stolpes bild. Hos Furuhausen är hon däremot en tämligen avpsykologiserad och religiöst avskalad adelsdamspolitiker.³⁰⁰ Högmodet är ett av hennes dödssyndiga inre gissel.³⁰¹

Furuhausen skapar inte sin Birgittabild genom komplicerade psykologiska strukturer. Tvärtom kan man nästan säga att porträttet är nästan endimensionellt. De ytterst få gånger han förklarar Birgitta psykisk-själsligt hänvisar han till hennes sorgearbete, dels efter makens död och dels efter de barn som hon miste. Här har han uppenbarligen, liksom flera andra manliga biografier, delvis vidareutvecklat Henrik Schücks tydliga

²⁹⁵ Furuhausen, 1990, s. 78-79, 80-90, 100, 128-136, 174-175, 180-203.

²⁹⁶ Furuhausen, 1990, s. 200.

²⁹⁷ Furuhausen, 1990, s. 111. Birgitta försvinner in bland alla teologiska kontextualiseringar hos Schmid, inte bland de maktpolitiska strukturerna. Jfr Schmid, 1940, t.ex. 92-116.

²⁹⁸ Furuhausen, 1990, s. 11-12, 34-35, 39, 43, 58-60, 67, 78-80, 82-83, 100.

²⁹⁹ Furuhausen, 1990, s. 82-83. I *Rom. Människor och marmor*, 2000, s. 184-185, säger Furuhausen att Birgitta försökte stärka sina egna politiska argument genom att låta dem framföras av Jungfru Maria eller av Kristus.

³⁰⁰ Furuhausen, 1990, s. 34-35, 39, 59, 64-65, 78, 81-83, 86, 89, 100. Jfr min analys av Stolpes Birgittabild.

³⁰¹ Högmodet, självkritiskt påtalat av Birgitta, ingår som ett karaktärselement i s.g.s. alla biografier. Hos Furuhausen dras beskrivningen närmare Tor Andræs tolkning där storhetsvansinnet ligger på lur. Jfr Andræ, 1926, s. 320-321.

outraderbara och oomkullrunneliga bild av Birgitta som den sjukt sörjande änkan som blev visionär. Men Furuhausen växlar inte in hundraprocentigt på sexspåret i tåget efter Stolpe och Sundén; han menar snarare att Birgittas visioner kan ha uppstått som ett förkvävt behov av samtalspartner när hon efter makens död inte längre hade någon att debattera politik och rättsfrågor med.³⁰²

Indirekt bildgivande blir även Furuhausens kritiska resonemang kring Birgittas Romfärd och klosterregelns stadfästelse. Han noterar det märkliga i att Birgitta inte återvänder till Sverige efter jubelåret 1350 och att vi ingenstans i revelationerna kan spåra en hemlängtan.³⁰³ Han laborerar med ett förestående inbördeskrig i hemlandet som praktiskt hinder för en snar återfärd.³⁰⁴ I *Rom. Människor och marmor* finner han ytterligare en plausibel förklaring till den livslånga vistelsen utomlands:

Eller var det helt enkelt så att Birgitta trivdes i det sydliga klimatet – hon var redan i femtioårsåldern och alltså en gammal kvinna som kanske funnit tröst och frid i den religiösa miljön i Rom?³⁰⁵

Klosterplanerna som orsak till Romresan avfärdas av Furuhausen som efterhandsrekonstruktioner. Birgitta avreste till Rom för att få del av den generösa avliten under jubelåret 1350. Vid denna tid existerade, enligt honom, varken klosterregeln eller ens ett utkast till den. Birgittas klosterplaner vill han datera till 1360-talet.³⁰⁶

Trots dekonstruktionen av den kristet genomsyrade miljön och det dittills sakrosankta persongalleriet är *Furstinnan av Närke* ingen ”elakhetsexeges”.³⁰⁷ Furuhausens uppdrag tycks vara att skildra ”wie es eigentlich gewesen” ifall man inte söker religiöst motiverade handlingar.³⁰⁸ Detta innebär att hans medvetna avsikt *inte* nödvändigtvis behöver vara ikonoklastisk. Birgittabilden kan vara slutresultatet av ett avståndstagande från den direkta och programmatiska instrumentaliserings som görs för att forskningsresultaten skall kunna anpassas till eller underordnas olika externa preferenser och

³⁰² Furuhausen, 1990, s. 36, 48, 51, 60. Det finns undantag från denna frekvent konventionella manliga bild. Richard Steffen markerar uttryckligen att Birgitta skulle ha upplevat en lättnad vid makens död. Se Steffen, Richard, *Den heliga Birgittas uppenbarelser*, 1909, s. IX. Lars Bergquist söker sig inte ens in i närheten av den tolkningssfären. Jfr Bergquist, Lars, *Birgitta i uppenbarelsernas spegel*, Stockholm 2003, s. 34-35 där biografen läser in Birgitta i Bernhard av Clairvaux kärleksmystik, d.v.s. ”kärleksförhållande mellan den älskande människosjäl och hennes skapare” med Höga visan som symbolisk förebild.

³⁰³ Som jämförande kontrast här kan vi se biografierna från slutet av 1800-talet där det nationalromantiska förhärskande idiomet får biografierna att skriva in en ständig hemlängtan hos Birgitta under hennes tid i Rom.

³⁰⁴ Furuhausen, 1990, s. 128.

³⁰⁵ Furuhausen, 2000, s. 181.

³⁰⁶ Furuhausen, 2000, s. 186.

³⁰⁷ Inte enbart Birgitta är objekt för denna dekonstruktion. Samma sak görs med flera de övriga inblandade. Furuhausen citerar t.ex. italienska källor som framhåller Birgittas vän Gomez Albornoz som en tygellöst liderlig och råbarkad valdtäktsman och ger således inte mycket för hans s.k. omvändelse genom Birgitta. Furuhausen, 1990, s. 173.

³⁰⁸ Den religiösa motiveringen ryms antagligen inte in i hans människosyn och livsåskådning. Även om Furuhausens Birgittabild har medfört ett ”paradigmiskt” kan man fråga sig hur sanningsenlig en biografi kan bli om man inte tar i betraktande den biograferades egen religiösa övertygelse? Om religionen, och Birgittas uppenbart seriösa strävan att forma sitt eget liv efter helgonens förebild, kläs av henne så återstår ju något som varken har levat det liv biografen skildrar eller upplevt sin situation enligt de motivstrukturer och relationsperspektiv som analyseras fram ur biografens egna vetenskapsteoretiska, ideologiska och livsåskådningsmässiga övertygelse. Deprecieringen av den biograferades egen religiösa/ideologiska livshållning blir, menar jag, inte bara en biografisk-etisk fråga utan också en empirisk fråga för biografiteori och i sin förlängning: metodiken.

lojaliteter. I Birgittabiografiernas historiografi heter dessa den kristna övergripande ideologin och den bibelbaserade världsbilden.

Furuhagen vill trots detta inte avsluta Birgittabiografin i dekonstruktionens anda eller profaneringens tjänst. I de epitafiska slutorden apostroferar han Birgittas tjänarinna och en värdshusvärd, som efterlämnat helgonlika skildringar av Birgitta i *Acta*. Orden härstammar ursprungligen från ett samtal med Margery Kempe, den engelska pilgrimen och visionären som ville följa i Birgittas fotspår:

Då sade tjänstekvinnan att hennes husmor hade varit snäll och ödmjuk mot alla människor och att hon hade haft ett så vänligt leende.

Den värdshusvärd, som Margery Kempe bodde hos, och som berättade att han själv hade känt Furstinnan av Närke, återgav lika strålande omdömen om Birgitta: ”Hon hade alltid varit enkel och vänlig mot alla, inte märkte han att hon var så helig”.³⁰⁹

Denna applikation som narrativ epilog lyfter för ett ögonblick biografien ut ur dess egen stränga historiekritiska predikament.

3.3 Tiden och dess idéer

Hans Furuhagen är varken katolik eller protestant, inte heller bekännande och aktiv kristen.³¹⁰ Vi hittar inget konfessionellt idémässigt hem för honom. Den ovan analyserade Birgittabilden blir en avkristnad bild i en sekulariserad tid för en profan publik: en omsemantisering av den homotopiska biografiska traditionen kring Birgitta. Inledningsvis kontrasterar han sig själv mot Birgittas tidigare levnadstecknare i följande professionsrelief och antyder att vi kommer att få uppleva ett ”paradigmskifte” inom Birgittabiografiken:

Birgittas levnadstecknare har godtagit de religiösa argumenten för helgonförklaringen och nöjt sig därmed. Men för en historieforskare återstår att besvara den viktiga frågan: vem ville göra Birgitta till helgon – och varför?³¹¹

Furuhagens biografi skriver in sig i den källkritiska traditionen även om han är beredvilligare att framkasta hypoteser, kombinera indicier och bygga tankebryggor över tomma tidsraviner mellan källorna än de tidigare generationernas weibullianer. Makt- perspektivet och aktörsmotiveringar dominerar frågeställningarna. Bilden av Birgitta

³⁰⁹ Furuhagen, 1990, s. 208. Jag finner det anmärkningsvärt att areligiösa historiekritiska biografer, som deklarerar misstro mot både källmaterialet och personligt religiösa intentioner ändå inte kan/vill/vågar utelämnat just dessa samtida ögonvittnesskildringar av Birgitta. Samma sak är noterbart i Birger Berghs biografi. Frågan är om det är textens eller Birgittas suggestion som påverkar biografierna eller om man sju hundra år senare ännu inte riktigt täcks ge ut en biografi som narrativt totalt avhagiograferar Sveriges enda helgon? Jag undrar om Romains tanke är applicerbar här? Han menade att man bör hålla människans djupaste instinkt i minnet: rädslan för tillfälligheternas spel, en okänd makts villkor som alla människor känner sig underställda. Detta är dubbelt: biografen själv bör ta hänsyn till sig egen rädsloinstinkt i det biografiska arbetet. Jfr Romain, 1948, s. 131-140.

³¹⁰ Muntlig intervju med Furuhagen, december 1992.

³¹¹ Furuhagen, 1990, s. 11. Här anser jag att Furuhagen överdriver en aning. Visst har också tidigare levnadstecknare varit observanta inför denna fråga och noterat politiska och ekonomiska inslag i processen, t.ex. Toni Schmid.

arbetas fram genom analysen av hennes roll i flera maktspel: hemma i Sverige som agitator mellan kung, riksråd och kyrka, i Italien mellan stormansfamiljer, biskopar, påvar och slutligen (utan hennes egen vetskap) som en bricka under den ”stora schismens” tid i kampen mellan de olika påvarna.³¹² Även om en historiekritik av detta slag känns teoretiskt extrem i biografisammanhang ett decennium före år 2000 är det precis denna övergripande historieteori som framträder i *Furstinnan från Närke*.³¹³ I konceptet medföljer den redan ovan citerade underliggande människosyn som Sven Eric Liedman har identifierat i den weibullska skolan:

Den weibullska historieförklaringen är förd till punkt, när den visar hur människor som individer eller företrädare för grupper eller stånd eller klasser handlar och ordnar sina förhållanden på ett sätt som är naturligt mot den bakgrund de har/.../det vore weibullianerna helt främmande att ge sig in på diskussioner i psykologi. Även om de i sina framställningar säger en hel del om mänskliga motiv och överväganden och planer, så säger de inte ett ord om vad människan är för ett kreatur. /.../ Det behövs inga psykologiskt laddade dokument för att konstatera handlingens grundläggande motiv.³¹⁴

I *Historisk Tidskrift* 1983 slog ju Erik Lönnroth ett slag för en mer uppmjukad metodologi i den historiekritiska traditionen. Aktörsanalysen kvarstod ändå som ett primärt projekt. Valet att skriva biografi styrdes fortfarande bland fackhistoriker av andra, kunskapsmässigt mer intressanta och relevanta, frågeställningar än de rent biografiska. Här ligger Hans Furuahagens historieteoretiska, metodologiska och biografiteoretiska premisser: biografin utgör mer ett medel för ett förstå historiska sammanhang än ett mål i sig. I likhet med Lönnroth sätter Furuahagen en viss vikt vid den biografiska forskningen, men verkar samtidigt anse att det är svårt att identifiera mer än ”schackspelspjäser” i det historiska medeltidsdramat. Båda tar avstånd från användandet av psykoanalysen och psykologiska teorier. Det underliggande argumentet verkar vara att teorierna blir anakronistiska och vilseledande när man använder dem på äldre tiders människor.³¹⁵ Furuahagen visar släktskap med den av Lönnroth aviserade synen på

³¹² Om den källkritiska skolan och den weibullska forskningstraditionen, se t.ex. Liedman, 1978, s. 53, eller Jarrick & Söderberg, 1993, s. 117 samt Furuahagen, 1990, t.ex. s. 180 ff.

³¹³ Det obsoleta ser jag bl.a. i att Furuahagen inte ser ett värde i berättande källor eller i att en och samma källa kan användas både som kvarleva och berättande källa. Han slår fast att ”visserligen finns det i legendbildningen några episoder som hänför sig till hennes barndom, men de har inget värde som historisk källa. Furuahagen, 1990, s. 36. Med en mer öppen och nyanserad syn utvinns t.ex. både Birgit Klockars och Birger Bergh åtskilligt mer ur detta material.

³¹⁴ Liedman, 1978, s. 51. När vi ser på den vetenskapsmetodologiska utvecklingen i Sverige under 1900-talet är Furuahagens rigida historiekritiska grepp rätt så unikt i det slutande 1900-talet, även om 1970-talet också bland andra generationens mer ortodoxa weibullianer innebar en omvärdering av källkritisk metod till förmån för syntes och episka tendenser i framställningen. Se Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 358f. Det är inte omöjligt att vi här ser användningen av en hyperkritisk metod i utomvetenskapliga värderingars tjänst, d.v.s. att biografen medvetet vill framhålla en profan livs- och historiesyn gentemot tidigare Birgittatolkningar som har inneslutit henne i en underliggande och delad religiös förståelsekontext.

³¹⁵ Lönnroth, ”Det biografiska synsättet”, 1997, s. 187-189. Historiker har visserligen lärt oss examinera idealschabloner i medeltidens historieskrivning enligt den klassiska källkritiken och att särskilja stereotyperna från de människor som de har applicerats på. Men sällan får vi veta mer om människorna från medeltiden än att de har handlat på ett visst sätt vid ett visst tillfälle, skriver Lönnroth. Oftast har de dessutom agerat i enlighet med den sociala ställning eller ämbete som de har innehaft. Därmed reduceras de ofta för forskaren till schackspelspjäser, om inte spelet visar sig innehålla originella drag som kan hänföras till en viss pjäs. Men ofta är det svårt att se vilken av de inblandade pjäserna det är som har tänkt originellt, skriver Lönnroth.

den personhistoriska forskningen mening, metoder och mål i att finna aktörs- och motivkretsar i stället för att fokusera på produkter, uppnådda resultat eller personlighet.

Historieteoretiskt kan man försöka läsa Furuhagens verk om Birgitta mot George Dubys syn på samhällsideologier och hans socialhistoriska tankar. Om en reell influens föreligger är vanskligt att säga. Furuhagen tycks i alla fall, medvetet eller omedvetet, dela utsikten över historien som ett ideologiskt slagfält mellan stridande grupper och samhällsklasser. Rivaliteten bestäms alltid av maktförhållandenas karaktär. Människorna reglerar sitt beteende till de mönster som är styrande i en viss kulturs värdesystem och konservatismen har därför en solid bas i själva den sociala rangordningen. De härskande skikten, vars intressen betjänas av extra välbefästa ideologiska modeller, kan ge utrymme för en viss innovation inom till exempel estetiken. Däremot är noblessen ytterst mån om att försvara sig mot alla mindre ytliga förändringar, som kunde rubba dess makt och privilegier. Enligt Duby förstärks denna konservativa tendens av en rörelse, som i alla samhällen medför en gradvis förskjutning av de kulturella modellerna från den sociala hierarkins toppar, där de tagit form efter de ledande skiktens smak och intressen, till alltmer omfattande men mindre bemedlade miljöer som fascinerat försöker etablera dem som sina. Denna kontinuerliga vulgariseringsprocess åtföljs av en långsam snedvridning av de mentala föreställningarna, men förlänger ändå avsevärt vissa förhållningssätt. För att komma åt de svårinfångade ledande ideologiska systemen måste historikern frigöra sig från de ideologiska fjättringar han själv sitter fången i om han vill dechiffra och avkoda den undersökta samhällsmiljön. Mentala företeelser, inklusive dokument som propagandatexter, uppbyggelseskrifter, manifest, pamfletter, predikningar, hyllningar, epitafier, hjältebiografier och alla verbala uttryck, som en social miljö ger av de dygder den värderar och laster den fördömer, visar var ett samhälles goda samvete är rotat. Inga texter bör egentligen negligeras i detta sökande, menar Duby.³¹⁶ Furuhagens fokusering på uttrycken i den övergripande kristna ideologin och hans avkodande av dem liknar Dubys vetenskapsideologiska hållning och historieteoretiska koncept. Han intar en repellerande attityd till Birgittas religiösa motiv men, i Dubys anda, intresserar han sig primärt för de personer som genom sin sociala ställning får en plats i kampens förgrund. En annan orsak till rörelser inom ideologiska system som Duby framhåller får också en framträdande plats i Furuhagens biografi. Detta gäller påverkan av främmande eller närstående kulturer i form av nya idéer.³¹⁷

Den affirmativa affinitet, som Furuhagen verkar se mellan historia och biografi, aviserar den biografiboom, som under 1900-talets sista decennier har varit extremt markant inom svensk vetenskaps- och förlagsinriktning. Hans deklaration nedan ligger mitt i tiden när biografiboomen börjar stiga både inom historievetenskapen och på litteraturmarknaden.³¹⁸ Idémässigt står Furuhagen antagligen nära den åsikt som

³¹⁶ Furuhagen bryr sig visserligen inte särskilt mycket om Birgittas egna texter, men det gäller då uttryckligen texternas karaktär som andliga eller psykohistoriska dokument. Den politiska dimensionen intresserar han sig däremot för, liksom för olika traderingsmotiv och deras vandring från det ena geokulturella och ideologiska området till det andra. Furuhagen, 1990, t.ex. s. 70-71, 101-103. Duby, George, "Socialhistoria och samhällsideologier", *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, red. Birgitta Odén, Stockholm 1974, s. 86-94.

³¹⁷ Furuhagen, 1990, t.ex. s. 101-111.

³¹⁸ Den biografiska boomen ingick i en bredare kontext. Intresset för populärhistoriska skildringar ("the revival of narrative"), skrivna av fackhistoriker, mötte en stark efterfrågan från och med Peter Englund's *Poltavaskildring* (1988). I jämförelse med Englund's populärvetenskapliga grepp ligger Furuhagen närmare den konventionella fackhistoriska, historiekritiska traditionen sådan den fortlevt genom historiker som t.ex. Erik Lönnroth. Skillnaden ligger främst på analysnivån (koncentrationen av förklaringar) och berättarstilen (objektivt-vetenskapligt), inte i inställningen till källorna.

förfäktades av Sverker Sörlin, d.v.s. att den senaste tiden intresse för biografen kan tolkas som en opposition mot den tidigare scientifieringen och kvantifieringsniten där alltför högt ställda krav på historiker om kausal bevisning hade slagit knut på sig själv.³¹⁹ Furuhausen står, med Lönnroth, mitt emellan den weibullska skolans historiekritiska krav, med sin makt- och intressekamp som övergripande historieteoretiskt perspektiv, och tidens biografiska renässans när han säger att man:

inte skall avpersonifiera historien, ty historien handlar alltid om människor som en gång levat, och det är människor som lever som läser historien om deras liv. Det historiska skeendet kan lättare begripas om man ”ger historien ett ansikte”, det är därför som historiska romaner är så populär läsning. Det anonyma kollektivets öden reduceras lätt till svepande formuleringar och ibland till tabeller. De enskilda personernas göranden och låtanden finns däremot ofta utförligt återberättade och dokumenterade i det historiska källmaterialet.³²⁰

I den postmoderna epoken, där både historia och biografi har ifrågasatts i allra högsta grad, etablerar Furuhausen en syn på både historisk och biografisk forskning som sanningsåtergivande vetenskap. Här återfinns varken diskurstänkande eller undanglidande verkligheter: vi möter en föreställning om det förflutna som en enhetlig och gripbar process. Tilltro till det rationella argumentet och den förnuftigt logiska eller kausala förklaringen är underförstådd. Historievetenskapen besitter i sig en avmytifierande förmåga; forskningen kan förmedla kunskap om det förflutna. Kopplingen personhistoria och stark tilltro till begripliggörandet av historisk sanning gör att inga spår av till exempel Michel Foucaults diskursiva maktänkande³²¹ kan anas i Furuhausens text – även om maktkampen mellan olika fraktioner utgör grunden i hans historieanalys. Däremot kan vi eventuellt ana en nihilism à la Foucault i en samhällssyn där människan är strukturfångslad och reagerar nästan per automatik utifrån diskursernas latenta direktiv.³²² Furuhausen arbetar dock i en av postmodernismen obruten kunskapsteoretisk tradition från upplysningstiden – tiden till trots. Hans hållning inför biografen faller Göran B. Nilssons samtida biografidiskussion i talet. Många biografiska projekt har kommit av sig, enligt Nilsson, på grund av både ”den late hermeneutikern”, som ofta

³¹⁹ Sörlin, Sverker, ”Vårt att veta? Några reflexioner kring pottråningens betydelse för vetenskapen”, *Liv och text*, red. G. Eriksson m.fl., Idéhistoriska skrifter Nr. 1, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985, s. 11.

³²⁰ Furuhausen, 1990, s. 9. Proklamationen påminner om den som Erik Lönnroth gjorde 1974, återpublicerad 1998 i *Tidens flykt. Stora historiska förändringar och människor som har levat i dem*, s. 182-188. ”Vi måste först och sist skriva om människor, inte om trivialiteter och framför allt inte om abstraktioner”, framhöll Lönnroth.

³²¹ I Foucaults dragning till den subjektlösa historien ligger en intensiv kritik mot biografen. Om man i sin forskning fokuserar på en enda individ bygger man upp en illusion av att en ensam människa kan betyda något, anser han. Den subjektlösa historievetenskapliga metoden däremot kan effektivt undergräva humanismens myt om den tanke- och medvetandemässigt fria människan. Individerna är diskursernas och maktens slavar. När biografen isolerar det unika understöder han/hon indirekt maktens, statens och den moderna ekonomiska produktionens kontrollbehov. Enligt Foucault finns det etiska skäl att ifrågasätta och distansera sig mot varje försök till vetenskap om individen. I vårt kontrollbesatta samhälle, som vi lever i sedan 1600-talet, kommer varje närgående biograf, medvetet eller ofrivilligt, att tjäna den mest onda av kunskapsteorier. Kjell Jonsson har analyserat Foucaults syn på biografen. Jonsson, Kjell, ”Frihet eller determinism – principiella problem i den idéhistoriska biografins genre”, *Att skriva människan. Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 90-93.

³²² Jfr Nybom, Thorsten, *Kunskap, politik, samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000*, Hargshamn 1997, s. 213.

hamnar i hagiografi, ideologiproduktion och litterär medaljgjutning, och strukturalisten, som anser varje individ vara utbytbar och därmed ointressant. Nilsson säger sig inta en mellanposition: individen är inte ointressant eftersom framträdande män och kvinnor har kunnat ha en ovanligt god insikt i samhällssystemen. ”Om strukturalisterna studerar strukturerna med hjälp av eftervärldens teoretiska bjässar, så har jag studerat strukturerna med hjälp av samtida aktörers teorier”, skriver han.³²³

Samhällslivets politisering var enligt Bengt Hildebrand en av de bakomdrivande orsakerna till ”klimatväxlingen” i svensk biografi efter 1950-talet. I Birgittasammanhang dröjde det ända till 1970-talet innan denna växling infann sig i biografierna. I Hjalmar Sundéns, och framför allt Sven Stolpes, biografi prononcerades en kritik mot samtidens vänsterideologi och ett ställningstagande, genom Birgittas karitativa föredöme, för ett jämlikt och rättvist samhälle. Furuhagens biografi är tillkommen när det socialdemokratiska/socialliberala välfärdsprojektet verkar ha lidit ekonomiskt, moraliskt och politiskt haveri. Hans bedömning av Birgitta och hennes krets, hans frågeställningar och sättet att skildra henne, är politiserat men emanerar ur ett realistiskt samhällspolitiskt och sociologiskt åskådningssätt som inte traderar drömmen om det goda samhället. De olika aktörsperspektiven utgår ur intressekampen om makt och status; ingen uppriktig samhällsförbättrande ideologi styr handlingarna vare sig hos individen eller i gruppen. 1300-talets maktpolitiska krassa verklighet, sådan Furuhagen skildrar den i *Furstinnan från Närke*, får – medvetet eller omedvetet – drag av det sena 1900-talets ideologiska desillusion och ”ideologiernas död”.³²⁴

En återblick på den samtida svenska historiedebatten kan klarera Furuhagens ställning. I Stolpes och Sundéns biografier levde samhällsförbättrandan kvar genom gestaltningen av Birgitta. Båda dessa biografier trodde att traditionellt kristna värden – för samhällets och världens skull – både behöver och kan återetableras som motkrafter i den borttynande folkhemsgemenskapen. Detta var 1970-talet. På 1980-talet tilltog den offentliga kritiken. Det havererade folkhemsprojektet, idén om det goda och gemensamma hushållet, hade torpederats och höll på att gå i graven.³²⁵

Kritiken på 1970-talet mot det egna socialdemokratiska och avindividualiserande samhället byggde ännu på reminiscenser ur en politisk ideologi som trodde på sin egen kraft och på en ännu vag men allmänkristen anda. Man kunde föra in Birgitta i debatten på det sätt Sven Stolpe och Hjalmar Sundén gjorde då.³²⁶ En likartad biografisk bruksfunktion av Birgitta på 1980-talet och i vår tid skulle antagligen få ofrivilliga undertoner

³²³ Nilsson, Göran B, ”Biografi som spjutspetsforskning”, 1997, s. 19-31. Jfr Furuhagen, 1990, s. 9.

³²⁴ Jfr Zander, 2001, s. 414f. samt Nybom, Thorsten, ”Kulturvetenskapen som samhällets spegel”, Universitet och samhälle. *Om forskningspolitik och vetenskapens sambälleliga roll*, red. T. Nybom, Stockholm 1989, s. 308.

³²⁵ Genom Zander kan vi få en återblick på samtida stämningar. I katalogen till Nordiska museets utställning ”Modell Sverige – en utställning om det moderna Sveriges framväxt” presenterade Ingrid Frankow en uppgörelse med den ”patriarkaliska inställning” som enligt henne hade kännetecknat folkhems- och välfärdsbygget. Roy Anderssons och Jan Troells filmer gick ännu längre. I Anderssons *Varför skall vi bry oss om varandra?* (1985) skildrades i sex scener ett Sverige där allmännyttan sålts till gagn för de starka och rika. Utgående från den amerikanske psykoanalytikern Rollo May gjorde Troell en subjektiv civilisationskritisk analys av det svenska samhället i filmen *Sagolandet* (1988). Han kritiserade huvudsakligen den långt gående statliga styrningen och den ”avmystifiering” (Max Weber) som den svenska välfärdspolitiken resulterat i. Rationalismen och den mekanisering, som framför allt drabbade djur och natur – och i förlängning människorna – fick svidande kritik i filmen. Jfr Zander, 2001, s. 406-407.

³²⁶ I *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, 1969, s. 278, fastslår Herbert Tingsten 1950-talet till en ideologisk vattendelare när det gäller den gemensamma skolundervisningen i historia och religion. Fram till dess levde stämningar, opinioner och värderingar från föregående sekelskifte kvar i skolbokspegadogiken.

av patetik. Vi ser visserligen en ny agitatorisk aktivism i små grupper och i ensaksrörelser på lokal- och kommunalplan, men den kristet impregnerade ideologi, som propagerar en samhällsreform i stor skala, och där Birgitta används som banérförare, är för tillfället förbrukad och obsolet. Furuahagens biografi reflekterar det rationaliserade samhälle, som samtiden kritiserade, och där man inte endast levde sekulariserat utan alltmer hade börjat leva i en *tro* på sekulariseringen.

Om vi följer de postmoderna trenderna kring 1990 när Furuahagen publicerade *Furstinnan av Närke* syns hans biografi fackmässigt ortodox i sin traditionella historiekritiskhet. Även den delvis nyhistoricistiska trenden i sökandet efter den kollektiva historien, synliggjord bland annat i museiutställningen Den Svenska Historien 1993, rör sig fjärran från Furuahagens syn på historien och historievetenskapen.³²⁷ I programförklaringen till denna utställning ingick förhoppningen om att ökade kunskaper i historia skulle bidra till sammanhållning och enhet i det svenska samhället. Utställningen skulle bidra till att förklara nuet och hur Sverige hade vuxit fram under tidens lopp. Sammanhangen, belysningen av betydelsefulla personer och händelser prioriterades framom strödda glimtar av det förflutna. Utställningen skulle bilda en folkrörelse för ett nytt intresse för det förflutna genom att väcka känslor, inlevelse, identifikation, engagemang och opinion. Ytterligare skulle museisatsningen ställa kontrafaktiska frågor, uppmuntra igenkännande och närkontakt med historien, presentera olika perspektiv på samma händelseförlopp. I ett försök att ställa sig ovanom politiska, ideologiska och etniska motsättningar pläderades det till och med för en nationell identitet som, oavsett etniskt bakgrund, omfattade alla.³²⁸ Denna existentiella och emancipatoriska syn på historiebuket återfinns inte i Furuahagens biografi. Snarare hör han hemma i det icke-bruk av historien som i Alf W. Johansson historiografiska genomgång skulle ha kännetecknat tiden fram till 1989. Hans objektiverande vetenskapliga historiebuket, värderingsfriheten och det politiska och ideologiska oberoendet talar för detta.³²⁹ Hans syn på individens betydelse i historievetenskapen och det biografiska projektet som en väg att synliggöra historiska skeenden pekar däremot framåt.

3.4 Förmedlingsrummets ekoeffekt

I den postmodernistiska epoken går det, enligt vissa uttolkare, inte längre att upprätthålla illusionen om historia som vetenskap. Denna "sanning" om att "historien är slut" (Baudillard) har inneburit att en rad intellektuella, epistemologiska och moraliska konventioner kring det tidigare kunskapsökandet, med sina rötter i upplysningsfilosofi, har börjat betraktas som mer eller mindre föråldrade. De har förlorat sin ställning som överordnade regulativa principer i fråga om metoder, vetenskapsteori och kunskapsintresse. Det handlar inte enbart om ett normaltriviellt faktum att kultur- och samhällsvetenskaperna självklart redefinierar sina frågeställningar, problemformuleringar och ämnesinriktning med hänsyn till tidens krav. Det övergripande budskapet är att samhällsförändringarna nu har gjort det nödvändigt att i grunden förändra även

³²⁷ I expertgruppen för denna utställning ingick bl.a. Peter Englund, Herman Lindqvist och Alf Åberg. Syftet var, enligt museimannen Sten Rentzhog, att ge "det spirande historieintresset bland allmänheten en knuff i rätt riktning". Om de element som konstituerade historicismen, se Nordin, 1989, s. 24-25 och om nyhistoricistiska trender i tysk historieforskning, se Nybom, 1989, s. 308-309.

³²⁸ Zander, 2001, s. 427-430.

³²⁹ Efter utställningen "Den Svenska Historien" 1993 följde en intensiv debatt om historievetenskapen. Johanssons inlägg ingick i *Dagens Nyheter* 24.3 1993. Här citerat genom Zander, s. 434.

historiedisciplinens överbestämningar, inriktning och huvuduppgifter.³³⁰ Kritiken mot biografien har varit lika stark, vilket framgick i denna avhandlings teorikapitel, även om debatterna då har genererats av en psykoanalytisk färgad syn på omöjligheten i att kunna biografiera en annan individ.

Mitt i allt detta står Hans Furuhagens biografi som motbild och motkraft. Hans profant pregnant livsskildring över Birgitta Birgersdotter genljuder inte av politiska och samhällskritiska ekon som till exempel Sven Stolpes biografi eller av diskursiva tolkningskategorier som hos Hjalmar Sundén. Biografien förmedlar en enhetlig syn på vetenskap, historia och individ.

Biografien är för Furuhagen ingen intuitiv genre mellan konst och vetenskap. Den kunskapskritiska historieforskningen, som förnekar möjligheten till en intuitiv eller omedelbar förståelse av såväl forntid som samtid, utgör hans biografisk-vetenskapliga credo. Försöken att spåra och finna den svunna ”verkligheten” och tillägnelsen av det förflutna, kan endast vara medelbara. Han visar att begripliggörandet av historiska verkligheter och meningshorisonter bara kan nås via analytiska kategorier, inte genom återskapande eller inlevelseförmåga. Hans biografi över Birgitta kommer därför mellan raderna att förmedla upplysningsfilosofernas grundläggande postulat om historien som en enhetlig och odelbar sekulär process. Hans historie- och vetenskapssyn liknar den som Thorsten Nybom beskriver så här:

Människans kollektiva strävan måste varken ses som en oöverskådlig massa av enskilda och ojämförbara ”historier” eller som del av en outgrundlig gudomlig plan.³³¹

Denna hållning implicerar att det förgångna är möjligt att förstå och utforska i termer av aktörer och strukturer, av motiv och handlingar samt av orsaker och konsekvenser.

Furuhagen ger inte primärt en individcentrerad skildring av Birgitta, men som historiker behandlar han henne individualistiskt i hennes samhällssammanhang. Furuhagens människosyn verkar ändå vara materialistisk-mekaniserad, eller snarare behaviouristisk, jämförd med Sundéns och Stolpes psykoanalytiska och religionspsykologiskt tolkande porträtt. Behaviourismen, den tankeriktning inom psykologin, som söker reducera diskurser om psykologiska fenomen till diskurser om beteendefenomen förkastar i synnerhet all tillit till introspektion. Introspektionen som metod kan bara användas av individen själv i fenomenalistisk utforskning av hans/hennes egen mentala värld. Behaviourismen erkänner inte som psykologiska fakta de ”privata” psykologiska fenomenen förnimmelser, känslor, förhoppningar och farhågor. Hur en persons beteende skall betecknas beror på vad personen vet på förhand eller tror sig veta om den situation hon/han befinner sig i. Furuhagens omdömen om Birgitta följer antingen medvetet eller omedvetet den behaviouristiska tolkningsbanan. Han hemfaller aldrig till introspektion. Han återger inte ens Birgittas egna självreflektioner. Han mäter henne själsligt enbart utgående från allmänmänskliga tillstånd som t.ex. sorgen efter någon närståendes död eller reaktioner när högt ställda förhoppningar grusas.³³² Inte ens hennes moderslöshet, som de flesta 1900-talsbiografierna relaterar till, ingår i tolknings-

³³⁰ Jfr Nybom, 1989, s. 308.

³³¹ Nybom, 1989, s. 309.

³³² Furuhagen, 1990, t.ex. s. 36, 48, samt Romain, 1948, s. 103-141. Om behaviourismen se Skinner, B.F. *Mitä ihmistä ohjaa*, Borgå 1974. t.ex. s. 28-43, 109-119, 171-172 samt Hempel, Carl Gustav, *Vetenskapsteori*, Lund (1969) 1977, s. 114-115.

konceptet.³³³ I fenomenologisk anda sätts en parentes runt själva objektet – det är inte tillgängligt för oss. Vi kan bara sätta oss in i en livsvärld, verkar Furuhaben säga genom sin biografi.³³⁴

Men den obstinata antipsykoanalytiska hållningen och motviljan mot allt psykologiserande ingick även implicit i den weibullska metodtraditionen. Furuhaben behöver därför inte medvetet bekänna sig till behaviourismen. Utstrålningen ur texten blir ändå behaviouristisk även om jag ur ett biografiteoretiskt perspektiv också ser en annan spännvidd här. Avogheten mot psykologiska teorier, oviljan att dissekera Birgitta själsligt, kan vara ett utslag av naturlig diskretion och artighet mot den biograferade i kombination med källkritiska överväganden.³³⁵

I bakgrunden till Hans Furuhabens syn kan ligga en oartikulerad klassisk människo- och världsbild. Furuhaben avlade sin licentiatexamen i klassisk fornkunskap. Han har publicerat flera populärvetenskapliga verk om grekernas föreställningsvärld och kulturhistoria. Från Platon kommer tanken på människan som mikrokosmos, den stora världens spegel. Gunnar Eriksson noterar i den tankekontexten att livsverksbiografin därför borde se den stora världen brytas och speglas i den biograferade på så sätt att den beskrivna personen framstår som en aktiv och levande formare som själv formas i växelspelet mellan individ och kosmos – i första hand det sociala kosmos som närmast omsluter människan. Från Aristoteles kommer tanken att varje varelse strävar till att förverkliga sitt väsen och att detta väsensförverkligande säger det viktiga. En biograf skall därför inte söka de mekaniskt verkande orsaker som puffar på bakifrån utan hellre de mål vars möjligheter personen i fråga vill/försöker realisera. Personligheten i sig är inte det intressanta. Eriksson menar att detta synsätt fortfarande har en levande aktualitet för biografen. I den typ av livsverksbiografi, som Eriksson pläderar för, skall människans strävanden och intentioner, hennes fullföljande av en livsuppgift, stå i levnadsteckningens centrum. Aristoteles slog fast att människan är ett ”animal social”; hennes väsensförverkligande är ett i bred mening socialt förverkligande. Hos Furuhaben kombineras det platoniska synsättet med det aristoteliska. Förklaringarna till Birgittas agerande emanerar enligt hans biografi ur hennes sociala plats och den därmed sammanhängande riksrådslojaliteten och stormannasläktssympatierna. Men i allt detta avspeglar sig en något desillusionerad människosyn som hör det politiskt trötta sena 1900-talet till: individen är sist och slutligen underställd ett högre maktkampsspel. Den enskilda människan är en bricka i de stora maktkrafternas schackspel.³³⁶ Det är inte utan att synen tangerar det slutande 1900-talets politiskt desillusionerade samhällsklimat: individen är visserligen intressant i historia och samhällsprocesser men den enskilde ekar enbart som en knappt hörbar ton inom den strukturella maktkompositionen.

Furuhabens ”demaskeringsbiografi” förmedlar flerfaldigt ett ”paradigmskifte” i Birgittabiografiernas historiografi. Religionen kläs av Birgitta och hennes sammanhang. De religiösa motiven och hennes andliga perspektiv som utgångspunkt för tankar och handlingar är irrelevanta jämfört med det underliggande politiska maktspel som

³³³ Furuhaben, 1990, s. 36-37.

³³⁴ Furuhaben, 1990, t.ex. s. 99, 111. Om fenomenologin se Molander, 2004, s. 122-126. Därmed påstår jag inte att Furuhaben följer fenomenologiska alla analyssteg. Jag vill endast peka på ett initialt likartat förhållningssätt.

³³⁵ Här, menar jag, startar och definieras biografiskrivningens etiska frågor, vilka jag återkommer till i avhandlingen konklusiva diskussioner. Jag ställde för övrigt samma öppna fråga inför Birgit Klockars neutralt försiktiga attityd.

³³⁶ Eriksson, 1985, s. 5 samt Furuhaben, t.ex. s. 58-63, 75-80, 81, 84-89, 97, 100, 111, 128-138, 144-145.

framställs.³³⁷ Den implicita införståddhet med den biograferades kristna livssyn och ideal, som hade ingått som självklar ingrediens i tidigare biografiska tolkningar, saknas helt i denna levnadsteckning. Men vi ser inte enbart ett ideologiskt paradigmskifte. *Furstinnan från Närke* är den första biografi där Birgitta inte framställs idealistiskt. Tidigare bilder har – trots upplysningar om helgonets sämre sidor och distansierande kritik – ändå lyft fram henne som beundransvärd.³³⁸ Förebildsfunktionen från det klassiska biografiparadigmet har öppet eller latent följt med inom biografiken.³³⁹

Furuhagens biografi är, vid sidan av Toni Schmidts monografi, ovanlig även i ett annat avseende: Birgitta ställs inte i centrum för teckningen; hon är en av många i medeltidens myller och svåröverblickbara skeenden. Tidigare biografier har låtit skeendena kretsa kring sin huvudperson.³⁴⁰ Furuhagen börjar med de historiska händelserna och skriver glimtvis in Birgitta där hon har en replik att ge eller ett längre rollavsnitt att spela. Perspektivet på Birgitta är övergripande europeiskt. Furuhagen menar att det var Birgittas liv och engagemang i Rom som gjorde henne betydelsefull och intressant som bricka i maktspelet.

I *Furstinnan från Närke* möter vi en komplett motsatt människosyn än den kristet progressiva och emancipatoriska humanism som framlades eklatant hos Emilia Fogelklou, Sven Stolpe och Hjalmar Sundén, och till och med hos Toni Schmid, d.v.s. att människan äger ett stort mått av frihet och att religionen kan befria henne till en ännu större personlig frihet.³⁴¹ Man kunde kanske säga att Furuhagens biografi förmedlar en strukturalistisk syn här i sin humanvetenskap. Visserligen motarbetar han den fokusering på strukturer och kollektiv som utmärkte historievetenskapen under den senare delen av 1900-talet innan individen och den personhistoriska forskningen blev en trend. Och visst ingår han i den humanistiska biografiboom som stegrades kring 1990-talet. Han vill uttryckligen ge historien ansikten. Men de ansikten han avbildar är avhumaniserade: i dem finns varken ideal eller andlig längtan. Materialismens och maktbegäret anletsdrag möter oss oftare i denna biografi än en förståelse för religiös övertygelse, uppriktigt god vilja och idealism.³⁴²

Furuhagens förundran över Birgittas olika personligheter, den utåtriktade och den inåtvända, förmedlar en något märklig människosyn i psykoanalysens, post-modernismens och den moderna biografins era. Han verkar tro att det finns en helgjuten personlighetstyp eftersom han syns så uppriktigt förvånad över mänsklig motsägelsefullhet och frågar sig om disparata personlighetsuttryck hos en och samma individ bara handlar om rollutspel.³⁴³

³³⁷ Birgittas ”omvändelse” emanerade ur sorgen efter Ulf då hon, enligt Furuhagen” gled in i de religiösa grubblerier som skulle förändra hennes leverne”. Furuhagen, 1990, s. 36. Han förbigår det faktum att hela den miljö Birgitta växte upp i var helt impregnerad av en kristen världsbild och m.a.o. utgjorde ett naturligt helgjutet tolkningsmönster för hennes tankar, känslor och förhållningssätt.

³³⁸ Henrik Schücks bild av Birgittas i *Svensk Literaturhistoria* och i *Svensk illustrerad litteraturhistoria* är visserligen ett undantag här, men han lyfte i stället fram henne som medeltidens största författare.

³³⁹ Madelénat, 1984, s. 32-74.

³⁴⁰ Klockars ger också utrymme för andra personer i Birgittas närhet, men i hennes biografi är Birgitta ändå mer centralt framträdande.

³⁴¹ Detta innebär att större delen av Birgittabiografiken ingår i den syn på människan, historien och biografien som företräddes av Sartre.

³⁴² Furuhagen, 1990, s. 10-11, 60, 82-83, 99, 101, 111, 131, 153, 155, 171-173, 184, 192, 199. Man kan undra om biografen själv har noterat, eller känt detta på sig, då hans biografiska postludium plötsligt får hagiografiska övertoner. Furuhagen, s. 205-208.

³⁴³ Här kan vi jämföra med t.ex. Toni Schmid som skriver: ”Som många tro, kan en och samma psyke icke rymma dylika oförenliga drag. I detta avseende kan man verkligen dra den parallell som Erik Gustaf Geijer

Om vi följer Aant Elzingas vetenskapsfilosofiska och forskningspolitiska tredelning av inställningen till humanioras nytta och funktion i samhället företräder Furuhausen den traditionalistiska som hävdar humanvetenskapernas egenvärde. Hermeneutiken spelar ingen roll i hans vetenskapsteoretiska hållning, men han ser nog humaniora som en verksamhet där idiografiskt inriktad forskning och tolkning skall ställas i centrum.³⁴⁴ I traditionalismens perspektiv bidrar humanvetenskaperna till förståelsen av mänskliga livsformer, kulturer och livsstilar, som skiljer sig från våra. Den profana tolkningen till trots är Furuhausen en god vetenskapspopularisator av medeltidens kristna tankegods, influenser och traditionsöverföringar. Biografen förmedlar ett avsevärt mått av kunskap om bland annat symbolteologiska överföringar under medeltiden.³⁴⁵ Den pragmatiska synen återspeglas delvis i Furuhausens biografi. Han etablerar visserligen ingen direkt samhällsnyttosynpunkt på historie- eller biografiforskningen, men hamnar i rollen av vad Elzinga kallar ”gate keepers” för den aktuella utvecklingen mot ett rationaliserat samhälle genom sin kombination av ickepartstagande och vetenskapsfilosofiska teoriutgångspunkt som överensstämmer med en avideologiserad vetenskap i ett avideologiserat samhälle.³⁴⁶

Bevisningsaspekten, kombinerad med antagandet av handlingsrationalitet, dominerar klart över tolkningsaspekten i Furuhausens biografiska Birgittamonografi. Göran Hermerén vill göra en tydlig skillnad mellan inom- och utomvetenskapliga värderingar. De inomvetenskapliga normerna innefattar regler för hur forskningen skall bedrivas, d.v.s. metodregler. Dessa kan indelas i olika grupper, t.ex. regler för hur man skall samla in och bearbeta material, hur man skall testa hypoteser, hur man skall beräkna den samlade evidensens styrka och slutligen hur man skall presentera forskningsresultaten. Hit hör föreskrifter av typen att observationer, mätningar och hypoteser skall uppfylla bestämda minimikrav på precision, reliabilitet, validitet, o.s.v.³⁴⁷ Furuhausen följer oklanderligt allmänt omfattade metodregler. Redovisade tankeprocesser fram till argumentation och bevisföring gör att forskningsresultatet är öppet för intersubjektiv prövning och falsifiering för den som så vill. Arbetet är formellt veten-

dragit mellan Birgitta Birgersdotter och Emanuel Swedenborg. Båda hade förutom den religiös-mystisk-receptiva komponenten andra, sinsemellan visserligen olika, drag”. Se Schmid, 1940, s. 191.

³⁴⁴ Furuhausen, 1990, s. 99 där det framgår att en tolkande läsning av uppenbarelserna inte ingår i metoden.

³⁴⁵ Furuhausen, 1990, t.ex. s. 99-111, 140-145.

³⁴⁶ Elzinga, 1989, s. 240-242, 262-265. Den emancipatoriska vetenskapsfilosofiska och metodiska preferensen finner jag inte i *Furstinnan från Närke* – i varje fall inte om vi utgår från att denna syn konstitueras av en kritisk teori och ett forskningsideal som implicerar det aktiva partstagandet och målet att göra samhället mindre barbariskt såsom Elzinga formulerar denna hållning. Men om vi lämnar det direkt civilisationskritiska och visionära åt sidan ur ett dylikt perspektiv så kunde man kanske säga att för en ickekonfessionellt troende som möter kristet färgade impregneringar i den biografiska forskningen kring Birgitta, så kunde nedmonteringen av denna ideologi för ifrågavarande biograf upplevas som en kritisk emancipatorisk forskning. Om Furuhausens samhällsideal bygger på klassisk bildning och frihet från ”religionens vidskepelse”, d.v.s. ett samhälle av upplysta och förnuftiga medborgare, så blir hans forskning lika emancipatorisk – i teorin åtminstone – som Fogelklous, Sundéns och Stolpes, vars civilisationskritik ger en biografiteori som inkluderar en varm kristen övertygelse. Elzingas underförstådda begreppsliga substans i den traditionalistiska vetenskapsfilosofiska hållningen utgår också från förutsättningar som sträcker sig för långt i värderingar. Jag menar att många forskare med en traditionalistisk syn på historieforskningen inte behöver omfatta en uppskattning av värdet av traditioner och äldre auktoritetsformer även om de har en stark intellektuell forskningsvilja att ”skapa ordning och i ett kaos av till synes lösa intryck, upplevelser och tillfälliga mönster i en snabbt föränderlig värld”. Viljan att förstå kan vara fri från de värden Elzinga förutsätter, s.241, såsom t.ex. i Furuhausens biografi. Hans likhet med George Dubys vetenskapsinriktning där rörelserna och maktbärarna inom de ideologiska systemen lyfts fram som ett centralt historiskt studieobjekt uppfattas alldeles säkert inte som utslag av traditionalistisk historieskrivning av dessa forskare.

³⁴⁷ Hermerén, 1972, s. 64ff.

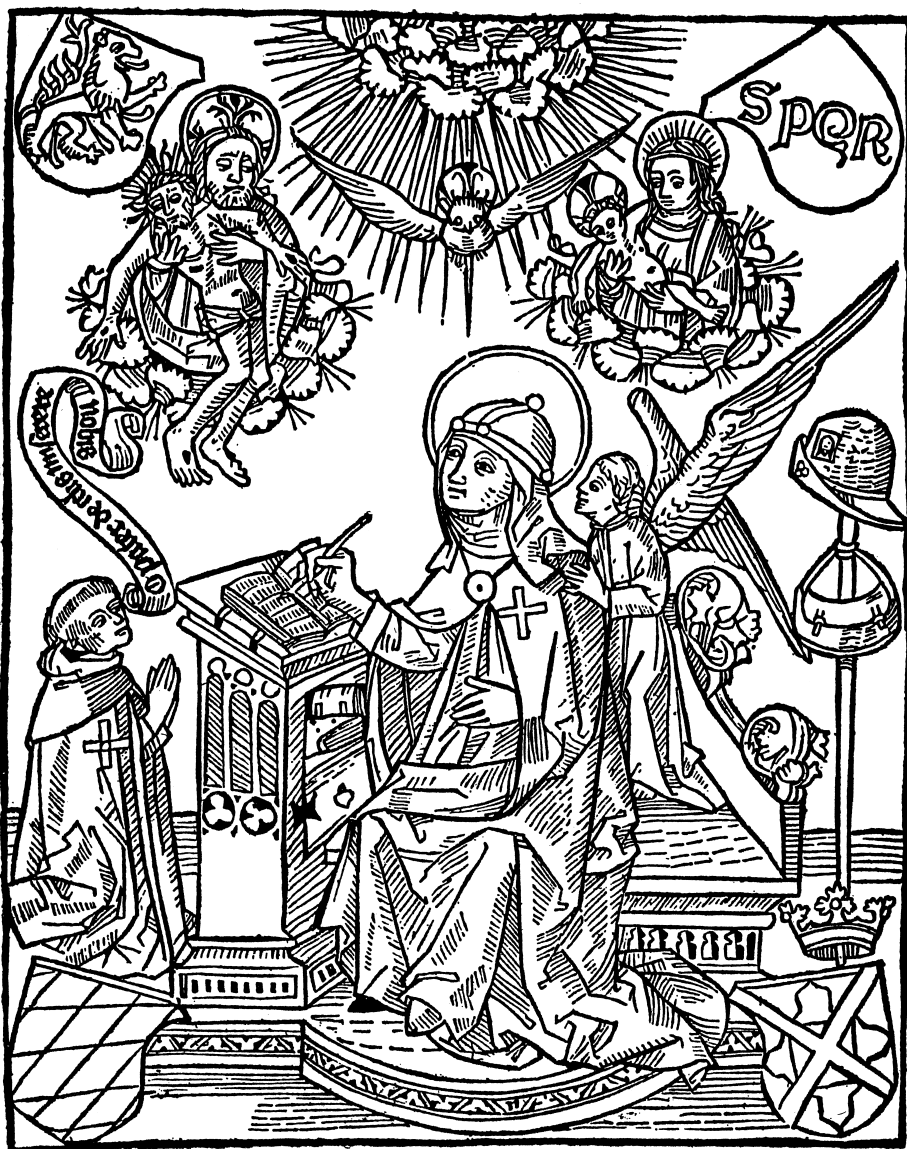
skapligt föredömligt när det gäller problemval, problemformulering, datainsamling, databearbetning, definitioner, hypotesprövning och metodik.³⁴⁸

Distinktionen mellan kvarlevor och berättande källor är uppenbar i denna biografi även om Furuhausen ett par gånger använder ett och samma dokument både som kvarleva och berättande källa.³⁴⁹ Biografen håller följaktligen i sär kvarlevor (med performativa yttranden) från berättande källor och styr förutsättningarna och avsikterna för sitt arbete enligt detta. De källkritiska kriterierna utgörs i övrigt av en driven examination av schabloner. Sannolikhets- och realitetskravet utgör likaså en metod, tillika med sökandet efter texternas dolda budskap.³⁵⁰

³⁴⁸ Hermerén, 1972, s. 178-179. Furuhausen, 1990, s. 146-155, 180-195. När det gäller dateringen av Birgittas klosterplaner tror jag dock att Furuhausen är på fel spår. De flesta forskare menar nog att planerna tillkom redan under hennes tid i Sverige.

³⁴⁹ Detta gäller endast de revelationer som är brev. Furuhausen, 1990, s. 168-169, 171-173, 178-179.

³⁵⁰ Furuhausen, 1990, t.ex. s. 9-12, 36-37, 205f. Rent generellt märks detta i distansen till Birgittas egna texter. Även om Bergh är minst lika källkritiskt medveten och kunnig som Furuhausen ser vi här en helt annan hållning till källmaterialet. Just genom sin tendens kan källorna vara intressanta att studera. Furuhausens primära metod gick ut på att kartlägga och avslöja tendensen och placera in texterna i de politiska eller idéhistoriska sammanhang där de hör hemma. Han följde den weibullskt rudimentära *common sense*-psykologi som utgick från att människan förvränger sanningen om hon vinner på det. Genom sitt intresse för värderingar, känslouttryck, åsikter och delvis dolda budskap i det skriftliga materialet avläser och utviner Bergh oerhört mycket mer av texterna genom att betrakta dem växelvis som kvarlevor och berättande källor. Jarrick, & Söderberg, 1993, s. 124-126. Jfr Bergh, 2002, t.ex. s.24-26, 33, 59, 82-84, 135-148.

Ängelns diktamen. Träschnitt, titelbladet till *Bürde der Welt*, Nürnberg 1481. Efter I. Collijn, *Iconographia Birgittina typographica*, Stockholm 1915, pl. IV.

IV. Övriga biografiska bilder

De hagiografiska biografierna samt mindre betydelsebärande porträtt och analyser av den heliga Birgitta ingår inte i huvudanalysen av Birgittabiografierna. För komparationens skull samlar jag dem ändå under en separat rubrik. En genomgång, om än ytlig, är nödvändig för slutdiskussionen om biografins teori och metod.

Kriteriet som jag följer för att definiera en biografi som hagiografi härleds inte ur Ludwig Zoepfs ovan citerade distinktion.¹ Zoepf gjorde vid 1900-talets början en begreppsskillnad som kom att bli postulerande en lång tid framöver.² I hans begreppsdistinktion innebar *vitan* en levnadsteckning där det mirakulösa fick stå tillbaka för teckningen av levnadsomständigheterna medan *legenden* var en skildring där det mirakulösa dominerade. *Biografen* var enligt honom utvecklingshistorien över hur en människa växer psykologiskt och andligt till ett helgon. Definitionen kan kritiseras. Dels är helgon i strikt mening en kyrklig utmärkelse, en postum erkänsla, och man kan ifrågasätta om en människa verkligen kan *utvecklas* till ett helgon. Dels är Zoepfs distinktiva utgångspunkt föråldrad. Vi kommer inte åt de olika biografiska och hagiografiska kategorierna i Birgittas historiografi genom hans preciseringar. Definitionerna av *vita* och *legend* är kanske inte helt dysfunktionella, men det behövs en kriteriedefinerad distinktion mellan biografi i modernare mening och dagens hagiografier som utger sig för att vara biografier.³ Det som Zoepf, på basen av sitt empiriska material, karaktäriserade som biografi är antagligen i dag liktydigt med den hagiografiska subgenren. När det däremot gäller Birgittavitorna och mirakelsamlingarna från 1300-talet täcker Zoepfs definitioner det tidiga biografiska källmaterialet.

1 De hagiografiska biografierna

De fyra biografiporträtt som jag hypotetiskt definierar som hagiografier ingår i Tryggve Lundéns Birgittabiografi i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, Aron Anderssons *Boken om Birgitta*, Bengt Ingmar Kilström ”*Hennes röst skall höras*” samt Luca Cesarinis *Birgittas Rom*.⁴

Tryggve Lundéns⁵ fyrtiosidiga Birgittabiografi är källkritiskt och biografiskt alltigenom okritisk. Här är det helgonet Birgitta som skildras, vilket gör det lätt att karaktärisera levnadsteckningen som en hagiografi. Brudmystiker, profet och korstågs-

¹ Zoepf, Ludwig, *Das Heiligenleben im 10. Jahrhundert*, Leipzig/Berlin 1908, s. 63f. Zoepfs definitioner verkar ligga bakom ännu senare förståelse av sättet att skriva utvecklingshistoria över ett helgon.

² Ännu 1965 utgår Sara Ekwall från Zoepfs definition och kallar den en ”modern definition”. Ekwall, Sara, *Vår äldsta Birgittavita och dennas tidiga varianter*, Kungliga Vitterhetsakademiens handlingar, Historiska serien 12, Stockholm 1965, s. 9.

³ I den litteratur jag tagit del av kring biografikens utveckling avhandlas hagiografierna endast i sin medeltida kontext.

⁴ Lundén, Tryggve, ”Medeltidens religiösa litteratur”, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, del I, huvudred. E.N. Tigerstedt, Stockholm 1955, Andersson, Aron, *Boken om Birgitta*, Vadstena 1977, Kilström, Bengt Ingmar, ”*Hennes röst skall höras*”. *Birgittinska perspektiv*, Stockholm 1991, Cesarini, Luca, *Den Heliga Birgittas Rom*, Skellefteå 1999. För att undvika upprepningar analyseras inte Cesarinis andra bok om Birgitta, *I den heliga Birgittas fotspår*, Värnamo 2002.

⁵ Fil.lic. Tryggve Lundén var både teolog (med särskild inriktning på medeltiden) och litteraturhistoriker. Vid 21 års ålder konverterade han till den katolska kyrkan och utbildade sig senare till katolsk präst. Hans storverk är översättningen av Birgittas uppenbarelser till svenska, ett arbete som tog åtta år och avslutades 1957. Se Lundén, Gunnell, *Tryggve*, Skellefteå 1986, s. 10.

predikant bildar underlaget för Lundéns beskrivning av Birgitta.⁶ Harmoniseringen av Birgitta genomförs konsekvent: i henne finns inga mänskliga svagheter. Den hårda och oförsonliga sidan, det överspänt religiösa och högmodet, som de flesta (också beundrande) biografer inte dolde i personporträttet, blundar Lundén för. Till och med visionerna av skräckinjagande rättegångar ser han som uttryck för ”sierskans starka människointresse”.⁷ Distansen till huvudpersonen och källmaterialet är obefintlig; visionerna ses som gudomliga uttryck av övernaturligt ursprung. Lundén skriver i samma anda som kanonisationsprocessens bokstav; de hårt formulerade botgöringspredikningarna bevisar bara ”äktheten av hennes gudomliga ursprung”.⁸

Den biografiska tekniken i Tryggve Lundéns porträtt är identisk med Emilia Fogelklous biografik. Långa interpoleringar av Birgittas egna texter tätar ihop berättelsen. Avbrott görs endast inför biografens kommentarer, hänvisningar till *Acta* eller beundrande konklusioner om Birgittas karaktär. Jag ser ändå noterbara skillnader. Fogelklou etablerar en samtidshorisont och en historiehorisont. Medeltiden är en annan, och kognitivt främmande, omvärld med andra kontextförbindelser inom sitt epokfält. Fogelklou försöker faktiskt utföra en diskursanalys och skissa en historiskt bestämd intertextualitet. Hon följer sin huvudperson in i smärtsamma känslor och problematiska relationer. Och, framför allt, hon håller fast vid Birgittas egen livslånga kamp med sina sämre sidor ända fram till slutet. Lundén utgår från en oproblematiserad uppfattning om historisk tid; hans Birgitta rör sig som en tidlös ande från sin samtid in i vår tid. Inga psykologiskt tecknade mönster och utvecklingslinjer kan skönjas. Vi märker dessutom den totala avsaknaden av komplikationer i huvudpersonens relationer och ett förtigande av komplexiteten i hennes psyke.⁹

Lundén menar att vi redan hos det lilla barnet kan spåra en förmåga att se ”jordiska handlingar i ett evighetsperspektiv”:

Hon måste ha varit outröttlig denna lilla flicka, att samla intryck från yttervärlden i sitt mottagliga sinne, för att i all stillhet göra sina egna omdömen och slutsatser. /.../ Den unga Birgittas varma, men icke överspända religiositet (givetvis närd genom gudstjänstbesök, predikningar, legends återberättande) hade ingivit henne en önskan att leva i jungfrulighet.¹⁰

Under hela sitt äktenskap ägnade Birgitta sig åt sitt flitiga bruk av sakramenten, ett innerligt böneliv och ett lika intensivt studium av kyrklig litteratur. ”Den storartade fattig- och sjukvård hon bedrev bland landsbygdens proletariat kan både betraktas som utslag av kristlig kärlek och som ett vittnesbörd om starka sociala intressen.¹¹ Den

⁶ Lundén, 1955, s. 165, 176.

⁷ Lundén, 1955, s. 181-186.

⁸ Lundén, 1955, s. 154-155, 179, 187.

⁹ Jfr analysen ovan av Fogelklous biografi. Ytterligare skillnader kan läggas fram. Hos Lundén ser vi en genomgående eulogism. Han artikulerar inga reflektioner om den egna rollen som forskare/biograf. Han ställer inga frågor/visar ingen nyfikenhet inför det biografiska källmaterialet. Biografen saknar dessutom vetenskapliga tolkningsmönster, något som infördes genom religionspsykologiska reflektioner hos Fogelklou. Inga revisionistiska raster läggs över tolkningen, vilket Fogelklou gjorde för att markera sig själv som självständig biografisk tolkare.

¹⁰ Lundén, 1955, s. 150-151.

¹¹ Lundén hänvisar här till samtida vittnesmål men företar ingen tendenskritisk analys av kanonisationsmaterialet. Inga försök görs för att finna den samtida intertextualiteten eller parallelliteten till andra texter. Ingen examination av schabloner eller insikt om det retoriska i revelationsgenren antyds. Lundén, 1955, s. 153. Enstaka handlingar, uttalanden eller verksamhet betraktas som liktydiga med karaktär.

samhällsocialt anpassade modernisering av Birgitta, som vi såg hos Fogelklou, Stolpe, Sundén har sin motsvarighet i Lundéns tolkning. Birgittas texter vittnar om

ett innerligt gudsförhållande, ett uppriktigt reformnit och ett varmt intresse för alla människor och samhällsklasser.¹²

Lundén gör en något avvikande bedömning av det stilistiska värdet i Uppenbarelserna.¹³ Han anser att Birgittas stil är lika säreget skön som andra mystikers och nämner Suso, Tauler, Ruysbroeck, Rolle, Juliana av Norwich, Katarina av Siena som jämförande exempel. Hon är en glänsande stilist. Hennes texter är personliga och okonventionella, säger han, och

Liksom kvinnor i allmänhet har hon föredragit att lära av livet i stället för att lita till boklig lärdom, och följaktligen är hon mindre än en manlig författare angelägen att stödja sina påståenden med citat ur Bibel och kyrkofäderna och att illustrera sina förkunnelser med berättelser ur helig och profan historia.¹⁴

Birgitta hämtar hellre sina motiv ur naturens värld och människors vardagsliv än ur litteraturen, enligt Lundén. Hennes stil tyngs aldrig av boklig lärdom utan ”bevarar städse sin intagande friskhet och omedelbarhet”.

Vid tillkomsttiden för Trygve Lundéns porträtt av Birgitta hade den nya religionsfrihetslagen¹⁵ några år på nacken. Ingemar Lindaräng frågar sig om inte det främsta syftet med denna biografiska apologi är att lyfta fram den katolska teologins syn på tillvaron. Jag är mer än böjd att instämma i hans konklusion.¹⁶ Samtidigt tror jag att personlighet och biografens egen andliga karaktär är ännu mer utslagsgivande för tonen i de hagiografiska biografierna än eventuella föresatser till en medveten konfessionell apologi.

¹² Jfr analyserna i fråga ovan samt Lundén, 1955, s. 190.

¹³ Så gott som alla som sysslat med Birgittas texter är överens om deras ojämna kvalitet.

¹⁴ Lundén, 1955, s. 189. Se även s.191. Själv tror jag att en stor del av Birgittas uppenbarelser blir klarare om man läser dem mot skolastikens argumentationsraster, mot tidens predikoretorik och annan revelationslitteratur. Under 1300-talet rasade den skolastiska tankevärlden samman. Inom nominalismen (i och med Wilhelm Ockham) började man särskilja mellan tro och religiös uppenbarelse kontra varseblivning och erfarenhet. Denna dualism skapade spänningar i den tidigare enheten filosofi/teologi. Man kunde hypotetiskt begrunda om Birgittas revelationer utvecklades intellektuellt till ett sätt att hålla ihop det abstrakt metafysiska med sinneserfarenhetens gudsbevis. I hennes revelationer finns exempel på både skolastiska argumentationsförsök och poetiskt hållna perceptioner där naturens skeenden och processer betraktas som avspeglingar av gudsrörelserna i skapelsen och människan. Gunnar Aspelin sammanfattar nominalismens kunskapsteori så här: ”*Nominalismen* känner två källor till kunskap om verkligheten. Den ena är varseblivningen, den andra är uppenbarelsen, som måste mottagas med ödmjuk tro utan utan förbehåll. Dess teologi bygger på auktoritetsprincipen, dess filosofi på erfarenhetens princip”. Aspelin, Gunnar, *Tänkens vägar*, Gyttopp 1991, s. 249. Birgitta är ingen fullskolad nominalist, men hon resonerar och skriver inom detta spänningsfält.

¹⁵ Fram till religionsfrihetslagen 1951 hade den evangelisk-lutherska konfessionen fortfarande karaktären av statsreligion och medlemskap i Svenska kyrkan var en förutsättning för fullständiga medborgerliga rättigheter. Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Katolska kyrkan i Sverige 1873-1929*, Uppsala 1996, s. 14.

¹⁶ Lindaräng, Ingemar, *Synen på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier*, Föreningen Gamla Vadstena, Småskriftserien nr. 46, Vadstena 2002, s. 21.

Aron Anderssons¹⁷ *Boken om Birgitta*, som utkom 1977, var mer eller mindre predestinerad att bli en hagiografi. Biografen var ett birgittinskt beställningsverk.¹⁸ Författarens avsikt var att öppna sikten till Birgitta och hennes tid. Uppenbarelserna skulle få ljuda utan störande sekelbrus som de kristna trosupplevelser de är. Detta ger texten en uppbyggelselitterär ton. Biografen är formad som ett florilegium av Birgittas egna texter. Författarens ambition är att Birgitta skall angå oss, att hennes ord skall träffa oss i vårt innersta som ”ord av glödande kärlek och okuvligt rättspatos, ord av mänsklig ödmjukhet och gudshängiven innerlighet”.¹⁹ Inte ens den av Zoepf inledningsvis citerade definitionen på biografi kan tillämpas på Aron Anderssons hagiografiska text. Här möter vi inte ens en utvecklingshistoria om hur en människa växer till helgonlikhet. Snarare verkar Birgitta leva i en psykisk-helgad status quo-tillvaro från det hon föds tills hon dör. Det är som om hon vore född helgon.²⁰

Anderssons hagiografi tar inte heller ad notam adekvat källforskning i *Boken om Birgitta*. Källmaterialet utgörs av *Acta* och *Himmelska uppenbarelser*. Texten formas till en komposition av fromma konsensusbiografiska data. Metoden är simultantolkning på ”birgittinska” via Birgittas egna visioner.²¹ Detta innebär att vi ur ett biografihistoriografiskt perspektiv förflyttas till tiden före källkritikens genombrott vid läsningen av Anderssons Birgittabok. Harmoniseringen, esteticiseringen, tilltron till revelationerna som sanna biografiska och historiska dokument samt det ofördjupade kulturhistoriska sammanhanget är metoder hemmahörande i ett annat sekel.²² Här ser jag ytterligare ett skäl till att definiera Anderssons text som en hagiografi; den är en övervintrande 1800-talseologi med religiösa under- och övertoner, eller varför inte en kristen-hegeliansk biografi. Men källkritik behövs eventuellt inte när man som Aron Andersson är övertygad om att ”Birgittas budskap är ett verk av sanningens ande”.²³

Relation växer till ett nyckelord när man söker synliggöra olikheterna mellan den moderna biografen och hagiografen. Jag tänker då inte enbart på levnadstecknarens ovilja/oförmåga att etablera en relation till sin biografiska huvudperson. I hagiografierna utesluts eller utslätas också den biograferades eget spänningsfält av relationer. I den mån det idealiserade helgonet framställs i anslutning till andra människor är kontakten konfliktfri och okomplicerad. Vi möter luftvarelser vart vi än vänder oss.²⁴ Om Birgitta inte alltid är tålmodig och helgonlik i sina sociala relationer förpassar Andersson ansvarsbördan för konflikterna till omgivningen. Han konstaterar att

¹⁷ Aron Andersson var enligt *Nationalencyklopedin* konsthistoriker och anställd vid Statens historiska museum 1952-1984.

¹⁸ Biografen tillkom på initiativ av Moder M. Hilaria, generalabbedissa för den nya grenen av den Allra Heligaste Frälsarens orden med huvudsäte i Birgittahuset vid Piazza Farnese i Rom. Generalabbedissan skriver i företalet till boken att ”den måtte väcka ny förståelse för och ny kärlek till den heliga Birgittas budskap” eftersom ”biografien har andliga värden att förmedla”. I sin enkelhet är titeln ambitiös. ”Boken om Birgitta” låter lika slutgiltigt som en levnadsteckning med titeln ”Biografen över Birgitta”, vilket mig veterligen ingen av de övriga biografierna ens tänkt på att föreslå. Andersson 1977, ”Förord”.

¹⁹ Utdrag ur omslagstexten på baksidespärmen till Anderssons *Boken om Birgitta*.

²⁰ Andersson, 1977, s. 12, 14, 20-22, 30, 36, 87-88, 94-96, 142, 154, 173.

²¹ Andersson, 1977, s. 28-20, 36, 41-47, 62-65, 154-155. Till exempel Birgit Klockars gedigna källkritiska studier fanns att tillgå vid denna tid, men influerar inte Anderssons tolkning. Andersson har ändå uppmärksammat en del av Klockars genealogiska korrigeringar av Margareta Clausdotters flyhänt och fritt hopkomna Birgittavita från 1400-talet. Jfr Klockars, Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm 1976, s. 7-14 och Andersson, 1977, s. 11.

²² Jfr Larsson, Inger, *Text och tolkning. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Södertälje, 2003, s. 44-45.

²³ Andersson, 1977, s. 47.

²⁴ Som exempel här kan nämnas Anderssons återgivning av relationen mellan Birgitta och Ulf samt förhållandet mellan Birgitta och dottern Katarina. Andersson, 1977, s. 20, 96-97.

Birgitta knappast mött något allvarigare motstånd från det svenska prästerskapet. Med sitt rena uppsåt, sitt ödmjuka väsen och sin personliga strålningskraft har hon ganska snart brutit udden av den kritik, som kunnat riktas mot hennes framträdande från enstaka prelater”.²⁵

De drag som lyfts fram hos Birgitta är hennes ömmande för sjuka och fattiga, särskilt för fallna kvinnor. Hon har från tidiga år fått förmågan att stöda och hjälpa alla medmänniskor och bära ansvar för alla. ”Redan under dessa år har Birgitta kanske varit synsk”, skriver Andersson. Lydnaden inför Gud är hennes ständiga plikt och hennes kallelse är profetens och förkunnarens.²⁶ Beskrivningen fortsätter:

Birgittas röst är en röst, som ställer människorna inför valet mellan evigt liv och evig död. Birgittas röst är den varnande profetens. Det måste ha stått som en strålgans av det övernaturligas makt kring hennes person dessa år, en utstrålning som övertygade, trollband och bröt ned allt motstånd.²⁷

Birgitta är en genomförandlig person i Anderssons framställning. Ständigt och överallt är hon medveten om sin ringhet, rannsakar och anklagar sig själv.²⁸ *Boken om Birgitta* är en teleologiskt färgad trosbekännelse. Birgitta ter sig närmast som en färdigt uppdragen mekanisk profetdocka. Hon vandrar lysande genom sitt liv, utvald och predestinerad.

Bengt Ingmar Kilström²⁹ Birgittaporträtt *Hennes röst skall höras* utkom inför 600-årsminnet av Birgittas helgonförklaring 1991. Kilström uppträder framför allt som advokat för Birgitta. Flera forskare och biografer har kritiserat tidigare alltför hagiografiska bilder av Birgitta. Kilström bemöter dem i många försvarstal: man missuppfattar Birgitta om man läser in hårdhet och hätskhet i hennes uppenbarelser för ”bakom de hårda orden låg en varm omsorg om Kyrkan, landet och de enskilda människorna”.³⁰ Kilström polemiserar bland annat mot Hans Furuhagens då färiska biografi. På tal om ”kallelsevisionen” vill han korrigera Furuhagen:

Att som Hans Furuhagen förlägga Birgittas religiösa genombrott till dessa år är inte riktigt. Birgitta torde aldrig ha genomgått någon ”omvändelse” i den mening vi inlägger i ordet, beroende på att hon hela sitt liv varit en from kristen.³¹

Birgitta är heller ingen ”politisk intrigmakare”. Hon är varken ”svärmisk eller hysterisk” eller ”maktgalen”. Kilström anser att ”det finns skäl att protestera när vissa författare

²⁵ Andersson, 1977, s. 51, 54-55, 85-87.

²⁶ Andersson, 1977, s. 20, 22, 24, 30, 42, 47.

²⁷ Andersson, 1977, s. 32, 47.

²⁸ Andersson, 1977, s. 29, 34.

²⁹ Bengt Ingmar Kilström var förutom präst i Svenska kyrkan och docent i kyrkohistoria också en tid professor vid Åbo Akademi. Dessutom hade han en stark anknytning till *Societas Sanctae Birgittae*, den ovannämnda högkyrkliga rörelsen kring Vadstena och Birgittas minne. Hans 50-årshistorik över *SSB* utkom 1970. Lindaräng, 2002, s. 22.

³⁰ Kilström, 1991, s. 39.

³¹ Kilström, 1991, s. 38.

beskyller Birgitta för högmod”.³² Hans bild av Birgitta stiger därmed många grader helgonhetare än Birgittas egen kritiska självbild i Uppenbarelserna där hon ofta vill bikta sitt högmod.

”Hela Birgittas uppväxttid är fylld av ett intensivt lyssnande till och mottagande av Kyrkans budskap”, skriver Kilström. Hennes främsta egenskap blev den tidiga förmågan att lyda. Hon behövde aldrig uppleva någon omvändelse eftersom hon levde hela sitt liv som en from kristen: i botgöring, i ständig andlig förkovran.³³ Denna bild av den helt förändrigade Birgitta, hur servilt from den än vill vara gentemot helgonet, står i kontrast till visionstexterna där Birgitta själv generöst bjuder på andra sidor av sig själv.

”Birgitta var Guds profet” och ”en djupt helgad person”, slår Kilström fast. Birgitta var ”en förmedlare av det gudomliga budskapet, en profet i sin tid”. Hon är ingen författare i vanlig mening. Det är intressant att notera Kilströms verbala glidningar när han diskuterar den verbalinspiratoriska frågan kring Birgittas uppenbarelser. Han citerar Birgit Klockars konklusion in extenso, men noterar inte att Klockars uttrycker sig med diplomatiskt from försiktighet: ”De tankar som kom till hennes under dessa inspirerande ögonblick var *för henne själv och många som kände henne* gudomliga budskap”.³⁴ Kilström tolkar detta som verbalinspirerade gudomliga budskap där Birgitta vet att hon enbart är ett språkrör. Med hänvisning till modern perceptionsteori menar han att visionerna visserligen har transformerats efter Birgittas religiösa uppfostran, men att synerna som sådana är verbalinspirerade.³⁵

Birgittas relationer beskrivs naivt.³⁶ Förebildsfunktionen styr text och tolkning. Som i det klassiska paradigmet helgonbiografier förvandlas biografijaget till en personlighetstyp eller en samhällsfunktion. Kilströms levnadsteckning hör visserligen till de mer individinriktade inom detta paradigm och en viss nyfikenhet inför Birgittas individualitet är märkbar. Det biografiska resultatet blir ändå idealiserande och moraliserande. Trots en ansats till psykologisk fokusering med personligheten i blickfånget strandar berättarflödet i återgivningen av personlighet och handlingar i stället för i tecknandet av en livslinje.³⁷ Den oscillerande biografitekniken saknas. Analysen belyser inte interaktionen mellan aktörsmänniskan och omvärlden.³⁸ I stället placeras huvudpersonen mitt på scenen, sufflerad av antingen ”de goda” som bidrar till det teologiska, av Gud bestämda, målet eller avbruten av ”de onda”, i skepnad av mänskliga stötestenar på vägen. Samtliga bifigurer är lika blodlöst framställda som Birgitta. Inga relationsproblem formuleras i levnadsteckningen. Det ges till exempel inga sidoblickar på vad det blivande helgonets framfart kan ha kostat de närmaste.³⁹

Kilström har formell-vetenskapligt täckning för sin biografi: han var han professor i kyrkohistoria. Desto mer förvånande ter sig hans totala okunnighet om den revisionerande forskningen kring Birgitta, som länge hade varit tillgänglig när hans egen

³² Kilström, 1991, s. 34-41.

³³ Kilström, 1991, s. 36-38.

³⁴ Kursiveringen är min. Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna. En undersökning av den Heliga Birgittas källor*, Lund 1966, s. 29.

³⁵ Kilström, 1991. Jfr s. 44 med s. 48 samt Klockars, 1966, s. 29. Verbalinspirationstanken, d.v.s. att författare var den helige Andes viljelösa pennor, lanserades först under renässansen. Både bibelns och den katolska kyrkans lära förutsätter att författaren är en fri och tänkande varelse. Om verbalinspirationsteorin se Piltz, Anders, ”Uppenbarelserna och uppenbarelsen. Birgittas förhållande till bibeln”, *Birgitta, hendes verk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 458.

³⁶ Se t.ex. Kilström, 1991, s. 11, 14, 16, 21-22 om relationerna till maken Ulf och dottern Katarina.

³⁷ Jfr Madelénat, Daniel, *La biographie*, Paris, 1984, s. 32ff och det klassiska paradigmet förebildsfunktion.

³⁸ Jfr Madelénat, 1984, s. 21-24.

³⁹ Detta uppmärksammas däremot i flera biografier, som i övrigt präglas av hagiografiska drag, t.ex. Bergströms och Fogelklous biografier. Jfr Bergström, 1898, s. 102-103 samt Fogelklou 1919, s. 123-127.

Birgittabok blev aktuell. Hans biografi är lika hagiografisk som Lundéns och Anderssons Birgittaporträtt. Legender används som historiska källor. Ingen tidsanalys eller texttolkning företas.⁴⁰ Både Bengt Ingmar Kilström och Birgit Klockars var professionella kyrkohistoriker och historiker. Klockars var varmt troende katolik, Kilström präst i Svenska kyrkan. Det är därför anmärkningsvärt att Kilströms hagiografiskt överhettade biografi är betydligt ”frommare” än Klockars. Det skulle implicera att konfessionssamhörighet med den biograferade inte utesluter källkritisk och saklig biografik. Sven Stolpe var också katolik. Även om hans Birgittabiografi inte kan utpekas som vetenskapligt ideal etablerar han i alla fall en källkritisk utgångspunkt. Han examinerar medeltidsschabloner. Han omtalar legenderna om Birgitta som ”fromma fabler”. Han utgår från att uppenbarelserna i vissa textstycken är omskrivna av biktfaderna. Kilström verkar omedveten om distinktionen mellan kvarlevor (med eller utan performativa yttranden) och berättande källor. Allt källmaterial om Birgitta används som biografisk-historiskt korrekta kvarlevor. Tanken att analysera Birgittas texter som retoriska artefakter verkar inte ens snudda vid hans medvetande.⁴¹

Ingemar Lindaräng ser Kilströms Birgittabiografi som ett uttryck för hans samhörighet med *Societas Sanctae Birgittae* snarare än som ett prov på hans profession som vetenskapsman och kyrkohistoriker. Det är lätt att hålla med. Lika lätt infinner sig ett metodiskt imperativ: vikten av att biografen granskar sin egen kulturinfluens interaktivt med studiet av den biograferades kulturella impregneringar.⁴² Samtidigt tror jag att biografernas eget andliga temperament och individuella fromhetsform inverkar i ännu högre grad än både intellektuell tillhörighet och konfession. De intellektuella traditionerna ser kanske dessutom ibland olika ut i den katolska respektive lutherska kyrkan.

Luca Cesarinis⁴³ *Den heliga Birgittas Rom* faller delvis utanför ramarna för levnads-teckningarnas genre. Experimentellt kan man ändå resonera kring boken ur ett biografiskt metodperspektiv. Vi kan kalla den en guide- och pilgrimsbiografi, en bildbiografi eller en visionsbiografi.⁴⁴ Biografens avsikt är att följa tätt i Birgittas fotspår för att etablera en närkontakt med de platser och bilder som mötte henne i Rom. Vandringen sträcker sig också till senare tillkomna Birgittareliker och minnesobjekt samt platser med relevans för birgittinsk historia. Mitt motiv med att analysera denna bildbiografi är att biografen söker sig till platser som omtalas i Birgittas uppenbarelser och till platser där vissa av uppenbarelserna har ägt rum. Rent biografisk-hypnagogt kan man anta att medeltida kyrkmålningar inspirerade Birgittas visionära seende. Dessa inspirationer kan inte klarläggas genom den svenska kyrkokonsten eftersom materialet oftast övermålades efter reformationen. Däremot kan kanske vissa inblickar efteretab-

⁴⁰ Kilström använder sig av Margareta Clausdotters Birgittavita från 1400-talet trots att Klockars med grundligt underbyggd argumentation har visat att den är oanvändbar som källa. Klockars, 1976, s. 7-14. Se också användningen av det rikliga legendmaterialet, Kilström, 1991, s. 9-11.

⁴¹ Jfr Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993, s. 119f.

⁴² Ingemar Nilsson understryker vikten av författarens reflektion över förhållandet till sitt ämne. Varför har jag kommit att skriva om denna person? Vad säger han mig? Vari är han lik mig och vari är han olik mig? Identifierar jag mig med honom eller försvarar jag mig mot honom? Och vari skiljer sig hans tid och situation från min? Biografen måste uppmärksamma sin egen förförståelse. Nilsson, Ingmar, ”Att skriva biografi: biografins hermeneutik”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, och S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 206.

⁴³ Luca Cesarini är, som noterades ovan, präst i Svenska kyrkan. Han har också studerat konstvetenskap.

⁴⁴ Greppet är inte nytt, men ovanligt i Birgittasammanhang. Det existerar en bildbiografisk tradition, med rötter i 1800-talets porträttgallerier, som introducerades i monografiform med Erik Lindorms *Selma Lagerlöf. En bokfilm* (1933) och som nådde sin största omfattning och kulmen under 1960-talet. En collage-liknade biografi gjordes också av Bengt Martin över Sonja Åkesson (1984) där formen motsvarar den biograferades splittrade livskänsla. Se Larsson, 2003, s. 47.

ras genom bildmaterialet och kyrkoarkitekturen i Rom. Oscillationen mellan omvärld, historisk realia och livet i Rom och inom katolska kyrkan väger tyngre i texten än det rent biografiska materialet. Birgittas inverkan på samtidskonsten utgör ytterligare ett av bokens temata.⁴⁵ Cesarini presterar inga vetenskapliga klargöranden men hans idé är konceptuellt intressant.

Den hagiografiska tonen anslås redan inledningsvis i *Den heliga Birgittas Rom* av Cesarini:

I första hand avser boken att klarlägga de platser som Birgitta har ”helgat” genom sin blotta närvaro, naturligtvis främst kyrkor med de otaliga krucifix som talat till henne eller framför vilka hon har tillbringat många timmar i bön.⁴⁶

Cesarini omtalar ofta Birgitta i ordalag som ”vårt helgon” eller ”vårt kära helgon”. Katarina är hennes ”förtjusande dotter”. Inte enbart Birgitta är omgiven av helighet, allt det materiella har helgats genom henne. Uppenbarelserna, relikier och fresker, mosaiker och statyer fortsätter att levandegöra henne. Som det äldsta minnesmärket lyfter Cesarini fram Colosseum ”ty där utanför blev hon sedd gående upplyft från marken med ansiktet lysande som solen”. Det yngsta minnesmärket är marmorstatyn från 1991 av den extatiska Birgitta utanför Peterskyrkan. Cesarinis historie- och miljösyn är transcendentalistisk. I Rom, evig och tidlös, går olika epoker in i varandra och ”2 750 år smälter samman i en och samma enhet; Rom”.⁴⁷

Cesarinis understryker Birgittas profetiska gåva och människokänedom. Hon visste mycket om både sig själv och andra. Hon är en riktig gammaltestamentlig profet: börjar med hårda ord men slutar alltid med nåden. Hennes envisa tålmod och förtröstan skänktes henne genom uppenbarelserna: genom dem fick hon veta vad som var rätt eller fel och vad som skulle ske i framtiden. Revelationerna blev hennes inre kompass. Sedan styrde hon sitt liv efter de gudomliga budskapen. Biografens beundran är eklatant: ”Fanns det något hon inte lyckades åstadkomma” skriver retoriskt.⁴⁸

De övriga hagiograferna i detta kapitel nöjer sig med att se Birgitta och hennes gärningar i hennes egen samtid samt beundra tidlösa kristna karaktärsdrag för att framställa henne så helgonlik som möjligt. Cesarini svingar sig högre: han skapar en hagiografisk historietolkning. Genom att läsa Uppenbarelserna mot händelser i historiens framtid ser han uppfyllelsen av Birgittas profetior i till exempel Lateranfödrdraget från 1929. Genom detta georeduktionistiska fördrag antyder Cesarini att Birgittas klarsynta och realistiska budskap äntligen efter sex hundra år har gått hem:

⁴⁵ Cesarini, 1999, s. 28-29, 38-41, behandlar revelationernas omvälvande influenser på framställningen av födelsen i Betlehem och i pietätmotivet.

⁴⁶ Cesarini, 1999, ”Förordet”.

⁴⁷ Cesarini, 1999, s. 10,61.

⁴⁸ Cesarini, 1999, s. 11, 15, 36. Entusiastiskt tror Cesarini också på Birgittas klärvoajans. Se t.ex. s. 25 där påven Clemens VI:s död omtalas. ”Birgitta visste det!”, utropar Cesarini. Utropstecknen är många i denna bok.

Allt har ju sin tid; ändå förefaller det märkligt att fördraget slöts just en kort tid efter att den svenskfödda Moder Elisabeth Hesselblad hade reformerat Birgittinorden, etablerat sig i Rom tillsammans med sina medsystrar och dessutom var på väg att få tillbaka Birgittahuset!⁴⁹

Också ett förebyggande av reformationen tycker Cesarini sig läsa in i en av Birgittas visioner. I *Rev.* 4:78 skriver Birgitta på tal om kyrkan att den snart skulle falla ihop om den inte reparerades. ”Kanske var det reformationen hon förutsåg, då norra och centrala delar av Europa två sekler senare skulle frigöra sig från den katolska kyrkan”, kommenterar han.⁵⁰

Liksom Birgittas övriga hagiografer är Cesarini okritisk till legendmaterialet om Birgitta. Han citerar fritt och flödande, kanske mest för att ge kontexten dramatik och texten färg.⁵¹ I de övriga hagiografierna verkar förhållandet till källorna och till 1900-talets revisionerande Birgittaforskning vara präglad av vetenskaplig slapphet. Cesarini tar medvetet ut de dramatiska svängarna för att försöka skapa en litterärt spänstig text. Hela boken är för övrigt skriven så att läsaren skall få känslan av att vandra med på ort och ställe.⁵²

Eulogin betecknades ju ovan som ett folks historia sedd genom en upphöjd persons livsberättelse. Cesarini vidgar synvinkeln i sin bild av Birgitta. Här ser vi hela kristenhetens historia (samt framtid och evighet) betraktad genom en upphöjd profets livsgärning och uppenbarelser. Ett nytt biografigrepp manifesteras ändå i Luca Cesarinis ”visionsbiografi” även om hans källkritik är obefintlig och lämnar allt att önska.

Samtliga ovanciterade hagiografier är *äreminnen*. Detta stildrag borde ändå inte i sig behöva utmynna i en biografiskt omedveten och okritisk biografi. Det borde inte heller vara omöjligt att skriva spiritualitetshistoria eller en andlig biografi utan att resultatet blir en plagierande neolegend.⁵³ Hagiografins främsta kännetecken tycks vara det schablonmässiga porträttet. Tolkningskategorin är färdigetableerad och följer den postmortala bild som eftervärlden slog fast ur kombinationen sorg och helgonideal. Hagiografierna börjar så att säga vid livsslutet i stället för att följa biografijagets framväxt genom hennes livskamp i abrupta omkastningar, sorg, tvivel och oväntade förändringar. Det teleologiska draget genomsyrar tolkningen. Porträttet är färdigtecknat innan den

⁴⁹ Birgittas budskap i flera uppenbarelser var att påven skulle hålla sig i Rom, strunta i kyrkostaten och koncentrera sig på att vara en andlig ledare med säte i det lilla Vatikanområdet. Han skulle vara neutral, hålla sig utanför politiska strider och inte synas som en makt bland politiska härskare. I och med Roms fall den 20 september 1870 hade påven Pius IX förlorat allt och befann sig i frivillig fångenskap i Vatikanen. Efter att relationerna hade normaliserats till den italienska staten och genom Lateranfördraget 1929 återfick kyrkostaten en del av allt den hade förlorat.

⁵⁰ Birgitta skriver om kyrkan: ”Och hennes fall skall vara så stort att det genljuder i hela kristenheten. Detta bör förstås på andligt sätt”. *Revelaciones celestes*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, *Rev.* 4: 78. I sv. översättning Himmelska upp., band 2, bok 4, kap. 78, s. 147. Cesarini, 1999, s. 115.

⁵¹ Cesarini, 1999, t.ex. s. 9, när Birgitta svävar i luften utanför Colosseum, s. 47 när Birgittas själ förvandlas till en eldsflamma.

⁵² Platsromantiken är högt driven i Cesarinis text. Se t.ex. s. 23, 30, 35, 53, 60, 80. Se särskilt s. 58 där Birgittas rum beskrivs: ”Hjärtat leder tankarna till en händelse som kan ha ägt rum just vid tröskeln till detta rum”. Ordet hjärta betonar vikten av den andliga och känslomässiga inlevelsen när man besöker Birgittas hus eller läser hennes uppenbarelser. Det miljöhagiografiska draget är ännu mer inlevelsefullt måleriskt än i 1800-talets historieberättande teknik.

⁵³ William Rascoe Thayer lyfter faktiskt i *The Art of Biography*, New York 1920, s. 60-64, fram några unika hagiografiska medeltidsbiografier som han finner vara ytterst välskrivna, både i antik och i modern jämförelse.

biografiska forskningen inleds. Förförståelsen är inte momentan. Den är total. Biografen ställer inga frågor, antecknar inga lakuner eller frågetecken. Just denna frågeteckens- och konfliktlösa personhistoria med sin status quo-psykologi förbinder det senare 1900-talets hagiografier med biografikens äldsta genetiska arv. Den dramatisk-expressiva metoden interfolierar det interpretativt analytiska greppet – men då endast i meningen att biografen uppträder som helgonets försvarsadvokat gentemot den oupplysta omvärlden.⁵⁴ Beata Losman sammanfattar denna problematik utmärkt när hon vill föra in människolivets alla ”om inte” i den biografiska tolkningen:

Som historiker kan jag inte se hennes bana utstakad från barndomen. Det är ju helgonlegendens tema, men Birgittas långa, omväxlande liv är fyllt av den sortens oförutsägbara händelser som böjer livet in på nya vägar.⁵⁵

Hagiografierna utmärker sig genom att de saknar idéhistoria; de är historiografiskt hemlösa. De är oinplacerbara i historiens tid och rum, oanfäktade av tankens och vetenskapens utveckling. Historiesynen rör sig i en ännu högre sfär än den hegelianska där trots allt brytningar och motsatsspel får rum. Vad Zoepf betecknade som vita (till skillnad från legend där det mirakulösa dominerar) övergår synbarligen med tiden i legend, eller förenas begreppsmässigt med definitionen på legend, om idéhistorien inte tillåts lämna sina avtryck på tolkningen. Legendens karaktäriseras inte enbart genom mirakulösa inslag och en idealiserande människosyn; den konstitueras dessutom genom en medveten, eller latent, historiesyn. Den hagiografiska historiesynen i ovanstående hagiografier är teologiskt märklig: det verkar existera en gudshistoria parallellt – eller mitt i den mänskliga historien som i en upplyst men isolerad glaskorridor – men däremot inte genom denna historia eller framväxande genom brytningarna i mänsklighetens och individens kämpande livshistoria. I biografihistoriografiskt perspektiv står de ovananalyseradeografierna på orörliga fötter kvar i antiken. Mellan elogium och fram till epilogen skildrades individen då oftast som oföränderlig till karaktären. Man skulle inte teckna bilden av en levande, verklig människa utan en idealbild; moralläran gick före historiska fakta och psykologisk sanning.⁵⁶ Kontextuellt kan dessa hagiografiska neolegander delvis inbäddas i den tyska andliga historieskrivningen bland biografer som Wilhelm Dilthey och Rudolf Heym där förståelsen byggde på hänvisningar till en högre plan för mänskligheten. Det hela slutade kring sekelskiftet i en biografik med mytografiska övertoner som polariserade den isolerade individen mot den fientliga omvärlden.⁵⁷ Samma kontraster konstituerar hagiografierna; skribenterna känner harm för all oförståelse Birgitta möter.

Det skrivs fortsättningsvis legender, eller snarare neolegander, oberoende av vad den vetenskapliga forskningen visar och bevisar. Det anmärkningsvärda är att

⁵⁴ ”Djävulens advokat”, som de facto var ett nog så viktigt ämbete under medeltiden och sekler framöver vid kanonisationsprocesserna, lyser med sin frånvaro. Det är inte utan att man saknar honom!

⁵⁵ Beata Losman, ”Väckelsepredikanten Birgitta”, *Birgitta, hendes verk och hendes kloster i Norden*, red. Tore Nyberg, Odense 1991, s. 10.

⁵⁶ Kirm, Paul, *Das Bild des Menschen in der Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke*, Göttingen 1955, s. 28-30, 40-56.

⁵⁷ Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979, s. 113ff och Larsson, Inger ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, *Nordica, Tidskrift för nordisk textshistorie og astetik* 6/1989. 1989, s. 29. Det tyska inflytande var dominant också för flera av Birgittabiografierna. Knut B. Westmans, Lydia Wahlströms och Emilia Fogelklous biografier är påverkade av den tyska traditionen. Influenserna kunde spåras ännu så sent som hos Sven Stolpe på 1970-talet, vilket jag noterade ovan.

hagiografierna i fråga är författade av akademiskt utbildade författare och professionella forskare. Det paradoxala är att hagiografernas strävan att presentera en tidsobunden och kristen bild av helgonet, i avsikt att göra henne tydligare och begripligare i samtiden, ofrivilligt leder till att den biografiska slutprodukten slår över i avsiktens motsats: Birgitta blir opersonlig. Inget biografiskt *möte* med den andre, den främmande, etableras. Inget reflektionsdike genomvadas mellan den egna tiden och den ifrågavarande historiska epoken där problem och eftertanke kunde formuleras inför den biografiska forskningsuppgiften. Detta leder inte nödvändigtvis, eller alltid, till anakronismer i långa rader, men otolkat, relationslöst betraktat, tycks den biograferade tendera att bli en luftvarelse. Det tidlösa greppet skapar inte en skarpare biografisk profil. Frånvaron av biografens samtidskontext gör porträttet konturlöst och flytande. Detta får mig att formulera följande tes: Frånvaron av biografens samtid och subjektiva kritik i den biografiska texten konstituerar inte nödvändigtvis en bra biografi.

En hagiografi är en enkelbild. En biografi är en dubbelbild: den biograferades tid och person får liv av biografens tid och person. Denna hermeneutiska fångenskap behöver inte vara till nackdel för biografiken. Vid jämförelsen med hagiografierna noterar jag att denna subgenre igenkänns just genom att biografens samtid och person är *osynliga* i text och kontext. Resultatet blir en stereotyp schablon, en simultantolkning, medan biografierna blir levande just genom *mötet* mellan olika kontexter där två stämmor konfronteras, löper parallellt, tvinnas in i varandra ibland, motsäger eller ifrågasätter varandra, i en text. Förvåningens frågetecken måste till för att skapa en bra biografi. Detta legitimerar givetvis inte en teoretisk och metodisk rekommendation som postulerar att ju mer biografen träder in i biografikontexten desto bättre bli slutprodukten. Däremot kan man säga att biografens subjektivitet och närvaro genom sin samtid och sina egna sammanhang i sig inte utgör ett hållbart argument mot en vetenskaplig tillit till biografisk forskning. Att skilja mellan *läsning* och *tolkning* är oerhört väsentligt för den biografiska metoden. Hagiografierna läser innerligt innantill. Biograferna tolkar självständigt det lästa: metodiskt eller intuitivt, bättre eller sämre, distanserat eller föreståelsefullt.

Det första en biograf har att ta ställning till är sin egen relation till texten. Skall han/hon synliggöra sig själv eller gömma sig som en dold berättarstämma bakom texten. Som jag ser det, efter analys av mitt forskningsmaterial, är det till fördel för biografins trovärdighet om biografen träder fram i texten. Endast då kan läsaren eller biografiforskaren erbjudas en möjlighet avgöra var gränserna går mellan fakta och tolkning. Endast då kan den tydligt positionerade subjektiviteten ge plats åt objektiviteten. I de förändligade Birgittabilderna är det omöjligt att avgöra skillnaden mellan hagiografi och ”de lata hermeneutikernas” biografiprodukt.

2 Kvinnoemancipatoriska och feministiska Birgittabilder

I Ellen Fries och Lydia Wahlström biografier mötte vi Birgitta i en kvinnoemancipatorisk bruksfunktion. ”Emancipationsbirgitta” uppställdes som kvinnligt föredöme i den eskalerande jämställdhetsdebatten från senare delen av 1800-talet och framåt. Rösträttsfrågan stod främst på agendan. Birgitta tecknades ömsom ur ett kvinnligt särartsperspektiv, ömsom ur ett likhetsideologiskt argumentationsperspektiv.

Som vi såg tidigare fördjupade och förstärkte Emilia Fogelklou detta tema i sin biografi genom en återkoppling till ett historiskt matriarkat och till särartsfeminismens betoning av moderligheten. Bilden av Birgitta som kvinnlig sanningssägare gentemot religiösa och politiska missförhållanden, Birgitta som *persona publica*, skall ses i det

sammanhang Inger Hammar låter framträda i *Emancipation och religion*. Den könskonstruktion som styrde i luthersk kontext tillät inte kvinnan rollen som *persona publica*.⁵⁸ Birgitta som mor, politiker och profet är det bästa den svenska historien kunde erbjuda som slagträ i debatten.

Det kvinnliga särartsperspektivet intresserade Ellen Key.⁵⁹ Birgitta blir i hennes tolkning företräderska för andlig makt, dels genom sina kvinnliga erfarenheter som hustru och husmor, dels genom sin förmåga till självvrannsakan och självtukt. Birgitta framställs som en imponerande förebild: hon hör inte till de många utövarna av andlig makt som saknar makten över sig själv. Om Birgittas kvinnoliv konstaterar Ellen Key följande:

Hon har helt visst njutit kärlekslyckan helt, hon har fröjdats som vinstocken av sina druvor då hon stått tyngd av knubbiga barn om sin hals, hon har varit stolt över sina fyllda visthus, när gäster kommit från östan och västan, över sina kistor med praktfulla bonader och kläder för festliga tillfällen.⁶⁰

Att Ellen Keys Birgittaföreläsning från 1916 är en navigering ut i hennes egna ideologiska marker är tämligen uppenbart. Birgitta blir en prisma för Keys egna idéer: den kvinnligt mentala särarten, skönhetsidéerna, intresset för arv och miljö och linjen från en kristen grundsyn till en mer vetenskaplig positivism som kan avläsas i Keys egna skrifter. Keys könsolikhetsideologi får sina osynliga understreckningar i texten när hon skildrar Birgitta som kvinna:

Där i Alvastra lämnade hon sin make under kyrkohällen, den make genom vilken hon erfarit en vanlig kvinnas enkla och rika lycka. Att hon älskat honom med en jordisk kvinnokärlek, därom vittnar hennes ord att det först var hans död, som gjorde henne brinnande av kärlek till Gud...⁶¹

Ellen Keys bild tvinnas in som en gyllene tråd i den nationalistiska storhetsdrömmen då hon utnämner Birgitta till den första representanten för ”den svenska idealismen”. Andra snillen, för att använda Keys epitet, som lämnat liknande ljusspår efter sig i

⁵⁸ Inger Hammar, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860 till 1900*, Stockholm 1999, s. 20.

⁵⁹ Ellen Key, pedagog, författare och kvinnosaksideolog, är bl.a. känd för sina böcker *Livslinjer* och *Barnets århundrade*. Jag kan inte gå in på alla växlingarna i Ellen Keys utveckling här utan hänvisar till Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm 2002. I *Emancipation och religion* återkommer Inger Hammar flerfaldigt till Ellens Keys problematiska relation till kvinnosaksrörelsen och hennes vacklande ställning i emancipationsfrågan. Hammar, 1999, t.ex. s. 235-245. Här vill jag endast framhålla Keys inställning till Birgittas revelationer, d.v.s. att utkorelsen till profet handlar om medeltidens syn på ingivelse, Jag vill dessutom ännu mer understryka Keys betoning av arvsanlagens betydelse för att ett ”snille” av Birgittas kaliber skall växa fram. Hennes fokusering på Birgittas genetiska och mentala fadersarv är anmärkningsvärt intressant och borde kanske ha fått följa med som långtidsperspektiv in i seklets olika biografier. Ellen Key har flera perspektiv på Birgitta; de kritiska härrör från hennes distans till katolsk vidskepelse och helgonkult, de positiva från hennes skarpa kritik av både Luther och den protestantiska kyrkan. Ellen Key demonstrerade en tid sin öppna fiendtlighet mot Luther och den protestantiska kyrkan samtidigt som hon visade sin faiblesse för den katolska kyrkan. Hammar, 1999, s. 70.

⁶⁰ Key, Ellen, *Birgitta som andlig makt*. Ellen Key-sällskapetets småskriftserie, Linköping 1985, s. 12. Publikationen är ett nytryck av Keys föredrag i Vadstena 1916.

⁶¹ Key, (1916) 1985, s. 12.

världen, var Gustav II Adolf och Karl XII.⁶² Att observera är att Key jämför Birgitta enbart med ”stora män”.

I explicita ordalag lovordas Birgittas egenskaper i en radikal-liberal teologisk, eller panteologisk, anda som utgår från att alla religioner i grunden är en och den samma. Hon lyfter fram den totala religiösa koncentrationen som en i modern tid bortglömd förmåga. Att vilja, och förmå, döda ögonens och köttets begärelse samt det egna högmodet ingår som självklar askesingrediens i alla stora religioner, också inom teosofin, framhåller Key. Här har vi åtskilligt att lära av medeltidens inriktan på klosterlivet:

Det är alltid genom någon form av askes – eller låt oss hellre säga självtukt – man når upp till den höjd, från vilken anden utövar makt. Den högsta formen av denna makt var under medeltiden den att kunna blicka in i evigheten, som för den tidens åskådning var så levande att vi nu ej fatta det.⁶³

Den asketiska förmågan är inte eftersträvansvärd endast ur ett religiöst moralperspektiv. Key ser hur samma koncentrationskraft utgör förutsättning för konstnärlig verksamhet. Askesen är den samma: att stänga alla vägar till ljus utom en enda, såsom en målare gör när han målar sina bilder:

Medeltidens mystici stängde alla vägar, som på något sätt utifrån kunde störa dem i deras högsta salighet, den då endast och allenast evighetens ljus föll in genom deras själs fönster och de målade *sine* bilder: visionerna.⁶⁴

I början av 1940-talet utgav Emilia Fogelklou en essäsamling, *Bortom Birgitta*, med det underliggande frågekomplexet om varför kvinnorna åsidosattes av kyrkan och ignoreras av staten. Genom Birgitta och de medeltida landskapslagarna sökte hon spåren efter en maternellt accentuerad förhistoria med existerande modersrätt i svensk förfluten historiekontext.⁶⁵ De explicit kvinnliga motiven i Birgittas uppenbarelser visade sig synnerligen användbara för syftet tillika med den gudomliga förebilden: den större modern som Birgitta fann i jungfru Maria.⁶⁶

Som Fogelklou helt riktigt noterar följer Birgitta sin samtids patriarkala ordning. I analogi till det rätta gudsförhållandet berömmar Birgitta den hustru, som handlar i

⁶² Key, (1916) 1985, s. 15.

⁶³ Key, (1916) 1985, s. 9.

⁶⁴ Key, (1916) 1985, s. 9.

⁶⁵ ”Modersrätten” var ett begrepp som uppkom inom familjeforskningen, närmast inom etnografi och sociologi, efter mitten av 1800-talet. År 1861 utkom två remarkabla böcker med diametralt motsatta forskningsresultat i fråga om vilket kön som ursprungligen hade varit dominerande inom religion, familj och samhälle. Båda böckerna var skrivna av jurister. Den ena var Sir Henry Maines *Ancient Law* där författaren fann ett strängare patriarkat ju längre bakåt i historien han gick. Den andre var J.J. Bachofens *Die Mutterrecht*. Bachofen som, dels genom mytforskning och arkeologi, till det resultatet att man längst bort i den forskningsmässigt nåbara tiden räknade ursprung från modern medan faderskapet var obestämt. Båda dessa perspektiv fick sedan betydelse för den psykologiska forskningen genom Freud och Jung. En annan forskare, L.H. Morgan presenterade i *Ancient Society* (1877) andra mönster för samhällens utvecklingsgång: först ett stadium av promiskuitet, sedan gruppäktenskap med efterföljande modersvalde och slutligen patriarkatet med monogamin som slutpunkt. I början av 1890-talet visade den finländske forskaren Edward Westermarck i *History of Human Marriage* (1891) att kärnfamiljen fanns från begynnelsen i all social gruppering och att den ursprungliga familjen hade varit monogam.

⁶⁶ Fogelklou, Emilia, *Bortom Birgitta*, Stockholm 1941, s. 148.

enlighet med makens vilja och lyder honom i allt.⁶⁷ Men Birgitta är medveten om diskrepanserna mellan Upplandslagen, författad av hennes far och riktgivande, och Östgötalagen, inom vilkens juridiska domän hon levde sitt vuxna gifta liv. I Birgittas frustrerade juridiska medvetande ser Fogelklou en tidig insikt om jämställdhetsproblematiken som en samhällsocial men framför allt en juridisk fråga. Upplandslagen gav kvinnan större rättigheter vid giftomansrätt, arvsrätt, förmyndarrätt och änkas rätt. Detta födde, enligt Fogelklou, oppositionslusta hos en så pass juridiskt bildad kvinna som Birgitta när hon konfronterades med Östgötalagen där kvinnans myndighet inskränktes radikalt. Den senare lagen bakband inte enbart Birgitta själv. Den gynnade fädernefränder framom släktingar på mödernet. Fogelklou vill därför se att Upplandslagen, med sin öppnare jurisdiktion visavis kvinnan och hennes släktingar har ett ursprung närmare modersrätten än Östgötalagen som utesluter alla mödernefränder från till exempel bestämmanderätt vid giftermål.⁶⁸

I Maria Bergom Larssons⁶⁹ brevliknande essä i *Kvinnornas litteraturhistoria* från 1981 ingår ett inledande tilltal till Birgitta med betydelse för författarbilden av henne: ”Man säger att Strindbergs eld var den största. Det är inte sant. Din var större”, skriver Bergom Larsson.⁷⁰ Bergom Larssons perspektiv är emancipatoriskt. Det finns ett behov av anmödrar att känna igen sig själv i: tidlösa identifikationsobjekt i både personlig-privat och politisk-offentlig mening:

Du är ett föredöme, Birgitta, med alla dina fel och brister. Avskalad all tidens bråte, är du en ledstjärna för oss halvljumma som orkeslöst ser barnen och jorden förgås, utan annan kraft än till att vrida våra händer i förtvivlan. *Du* trodde dig om mycket – och du uthärdade också mycket. *Din* sorg var beredd till handling och stark nog att sopa rent i maktens stall. *Vår* är vänd inåt i passiv självömkan. Vad kunde inte vi uträta med din eld, vi som idag är många där du var ensam?⁷¹

Bergom Larsson understryker att världen mer än någonsin behöver kombinationen profetvärvet och moderskallet nu när ”manssamhället i än högre grad håller på att ödelägga jorden”. Birgittas kämpande moderlighet gör henne högaktuell och

i dag längtar vi förgäves efter den Guds vredes stormvind som talade genom Birgitta. Den skulle sopa bort teknokrater, utsugare, torterare, multinationella industrimagnater, vapenprofitörer, sopa undan de skriande orättvisorna, svälten, förgiftningen, kriget.⁷²

⁶⁷ Flera av Birgittas revelationer handlar om husbonderätten. *Reuelaciones celestes*, Book I, with Mathias Prologue, ed. by Carl-Gustaf Undhagen, Stockholm 1977, Rev. 1:40, 1:59. I sv. övers. *Himmelska upp.* band 1, bok 1, kap 40 och 59. Se också Fogelklou, 1941, s. 16-17.

⁶⁸ Birgittas opposition kan läsas t.ex. i *Reuelaciones celestes*, Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992, Rev. IV:11, IV:71, IV:123, i sv. övers. *Himmelska upp.* Band 2, Bok 4, kap. 11, 71, 123. Fogelklou, 1941, s. 11-19, 42-53. Enligt Upplandslagen rådde en uppländsk änka över sig själv och sitt gifte och fick själv förvalta sitt god. En gift kvinna kunde (XV paragraf 3) åtala sin man för äktenskapsbrott inför tinget. Hon hade således status av rätts_{subjekt}. Detta uppmärksammar också Bergom Larsson i ”Brinnande och förnuftig. Om den heliga Birgitta”, *Kvinnornas litteraturhistoria*, red. Ramnefalk, M.L. & Westberg, A., Lund 1981, s. 19, 25-26.

⁶⁹ Maria Bergom Larsson är författare och litteraturkritiker. Hon har varit engagerad i kvinno- och miljörelsen och blev känd som en marxistisk litteraturkritiker under 1970-talet. Från och med senare delen av 1980-talet märks allt starkare inslag av kristendom i hennes livssyn, enligt *Nationalencyklopedin*.

⁷⁰ Bergom Larsson, 1981, s. 16.

⁷¹ Bergom Larsson, 1981, s. 16.

⁷² Birgitta politiserar i betydligt högre grad här än hos Fogelklou. Hos Fogelklou är Birgitta en väldig motrörelse mot det ljumma och oandliga. I Bergom Larssons 1980-talstolkning får manssamhällets alla ”synder” stå för allt detta. Birgittas vrede transponeras från en andlig och klerikal kontext upp till att gälla

Bergom Larssons text om Birgitta är inget självständigt biografibidrag. Vi läser en eklektisk text där tonfall och Birgittabild känns igen från Emilia Fogelklou i det föredömligt moderliga, ”alla sjäalars moder” och både ”kämpen” och ”modern”. Från Sven Stolpes biografi noterar vi det radikala politiska draget hos Birgitta i karaktärskonstellation aristokrat och socialreformator.⁷³ I Bergom Larssons tolkning är Birgitta, liksom i Stolpes biografikontext, ett offer för sin tids kvinnoosyn och sexualskräck.⁷⁴ Samtidigt är hon den som går ut i strid mot manssamhället.

Kära Birgitta, min medeltida moder och syster. Du var en föregångerska och banbryterska. Hur beundrar jag inte din okuvliga kvinnostyrka, dina till synes outtömliga krafter att sköta storhushåll och åtta barn, visserligen med många tjänare, och ändå bevara ork och vilja till inre samling: studier, andakt, politisk analys, till omsorg om folk och få /.../ Hur beundrar jag inte din lidelsefulla moderlighet då du kämpade, inte bara för dina barns, utan för alla sjäalars frälsning. Du var alla sjäalars moder, en rest från en från länge sedan bortglömd moderskultur, där modern var väldig, klok och mild på samma gång.⁷⁵

Tolkningen är freudianskt och feministiskt fokuserad i denna essä. Bortträngda känslor och projiceringsmekanismer etableras hierarkiskt: mannen gör den socialt förtryckta kvinnan till ond natur och kvinnan i sin tur låter negern, som befinner sig på botten av den sociala hierarkin, förkroppsliga den bestialiska driften. Birgitta projicerar sin egen förbjudna lust på ”blåmannen”:

Djävlarerna i hennes helvetesvisioner är nästan alltid nakna negrer, i bjärt kontrast till helgonens ljusa ariska ansikten. Hennes avsky för sexualiteten konkretiseras i synerna av de fräcka svarta demonerna. I en av visionerna blir hotet än entydigare; den skräckinjagande svarta djävulen har en ”lång buk”, d.v.s. stor fallos.⁷⁶

Birgittas hängivenhet för jungfru Maria uppmärksammas av Bergom Larsson. Men här följer hon inte enbart Fogelklous ljusa betoning av Birgittas Mariakult. I Stolpes efterföljd lyfter hon upp den mörka baksidan av dyrkan av Gudsmoern.⁷⁷

För Birgitta blir moderligheten i Marias gestalt räddningen undan både sexualiteten, och en destruktiv manlighet som hon sett härja och mörda, plåga och tortera överallt i Europa. Den milda, sublimerade Maria-bilden hade uppenbarligen sitt pris. Också för Birgitta. Det fanns sidor av hennes personlighet som den inte rymde. Den ena var sexualiteten. Den andra var aggressiviteten.⁷⁸

de hela världens problem som ingick som en del av den feministiska samhällskritiken. Bergom Larsson, 1981, s. 34-35.

⁷³ Jfr med analysen av Fogelklous och Stolpes bild i denna avhandling samt Bergom Larsson, 1981, s. 19, 25-26, 32-34.

⁷⁴ Bergom Larsson, 1981, s. 29.

⁷⁵ Bergom Larsson, 1981, s. 16.

⁷⁶ Bergom Larsson, 1981, s. 30-31.

⁷⁷ Stolpe såg ett samband mellan medeltidens tilltagande Mariadyrkan och det växande kvinnoförtrycket allteftersom kyrkan växte till sig som patriarkalisk institution.

⁷⁸ Bergom Larsson, ”Brinnande och förnuftig”, 1981, s. 31. Analyser, delvis sinsemellan motstridande, av Birgittas mariologi och betydelsen av identifikationen med jungfru Maria kan läsas t.ex. hos Anne Jane Rossing, *Studier i den beliga Birgittas spiritualitet*, Stockholm 1986, s. 160-174 där Rossing tolkar bilden av Maria som ideal för enbart kvinnor i Birgittas kontext. Beata Losman betonar att Birgitta ser Maria som ett

Ebba Witt-Brattström har en betydligt mer avidealiserande inställning både till Birgitta och till visionerna.⁷⁹ Redan essärubriken ”Den (o)heliga Birgitta av Sverige”, ger en fingervisning om analysperspektivet. ”De 600 uppenbarelserna framstår när de läses idag tydligt som en könets text”, skriver hon inledningsvis. Hon ser texterna delvis som en ”moderskapets höga visa” där ”hyllandet av kvinnokroppen som alltings upphov” ger hennes stil en särskild lyster. De kvinnliga erfarenheterna färglägger visionerna. Witt-Brattström anser att

det köks- och sängkammarperspektiv ur vilket Birgitta betraktar jord, paradiset och helvete har stor betydelse för den humanisering av kristendomen med Maria i fokus som äger rum under 1300- och 1400-talen.⁸⁰

Det snillrika med Birgitta är megakombinationen; hon är genial just genom att hon låter sina erfarenheter och kunskaper som kvinna, lärd och mor tala.⁸¹

Birgitta själv vet ju att hon endast ser i bilder, eller ”såsom i en spegel”. En dödlig kan fatta andliga ting endast genom deras likhet med det kroppsliga. Just här ser Witt-Brattström visionärens alibi för det konkreta språk som vimlar av födelsemetaforik, amningsbilder, falliska symboler, fruktbarhetsmystik, beskrivningar av åtråns glöd och kättjans förbannelser:

Detta är en kvinna med mycket starkt begär, och på sig själv känner hon nästan. Enligt henne skulle människan, om naturen fick ha sin gång, ”bola utan uppehåll, dricka utan hejd, åtrå utan mått och gräns”. Ju starkare njutning desto strängare straff är Birgittas princip.⁸²

Med ledning av Sigmund Freud, Melanie Klein och Julia Kristeva gör Witt-Brattström en postmodernistiskt laddad psykoanalys av Birgittas metaforfält. Här är det främst fråga om visionernas genomsläpplighet som synliggörare av kvinnopsykets paranoia i den medeltida kvinnoverkligheten. I freudiansk betydelse står paranoia för mycket mer än förföljelsemani. Defekten inbegriper storhetsvansinne, erotomani och överdriven svartsjuka, framhåller Witt-Brattström. Med Melanie Kleins terminologi menar Witt-Brattström att Birgitta i sitt skrivande aktiverar barnets paranoidschizoida position och projicerar sin konflikt mellan hat och kärlek på olika ”delobjekt”.

Alla dessa perversioner är välrepresenterade i Birgittas verk. /.../ En psykoanalytiker skulle förmodligen betrakta paranoia i bemärkelsen storhetsvansinne som ett villkor för *Himmelska uppenbarelser*. Men också den överdrivna svartsjuka som Freud talar om finns representerad, framför allt i förhållande till älsklingssonen Karl.⁸³

ideal för alla kristna, främst präster, och talar om ”Maria-människor”. Losman, Beata, ”Väckelsepredikanten Birgitta”, *Birgitta, bendes verk og bendes klostre i Norden*, red. Tore Nyberg, Odense 1991, s. 12-15.

⁷⁹ Ebba Witt-Brattström är, enligt *Nationalencyklopedin*, en framträdande nordisk kvinnolitteraturforskare. Hon doktorerade 1988 på avhandlingen *Moa Martinsson: Skrift och drift i trettioalet*. Inför valet 1994 var hon en av initiativtagarna till Stödstrumporna.

⁸⁰ Witt-Brattström, Ebba, ”Den (o)heliga Birgitta av Sverige”, *Ur könets mörker*, Stockholm 1993, s. 52,

⁸¹ Witt-Brattström, 1993, s. 51-52.

⁸² Witt-Brattström, 1993, s. 54. Här avviker min egen tolkning något. Jag tror att man aldrig skall glömma att Birgitta medvetet steg in i en retorisk tradition. Därför är det inte alldeles enkelt att läsa av henne rakt av i texten.

⁸³ Witt-Brattström, 1993, s. 55.

Birgitta politiseras inte i denna tolkningskontext; hon sexualiseras och analyseras med hjälp av ett halsbrytande enkelt könsbundet psykodiagram. Det teologiskt mest märkvärdiga i uppenbarelserna, Birgittas mariologi, bildar analysperspektivet. Witt-Brattström frågar sig hur det är möjligt att Birgitta blivit helgonförklarad och fått sina urklerikal synvinkel skamlösa skrifter sanktionerade av katolska kyrkan och spridda över hela Europa:

Även om hon inte var ensam om att propagera för en bättre könsbalans i treenigheten, så kan det inte ha undgått kyrkan att Birgitta, medvetet eller ej, i sina uppenbarelser framställer Gudamodern som överordnad sonen.⁸⁴

Birgittas rollspel, hennes ställning som svärdotter i den gudomliga familjen, ingår i en kvinnlig litterär tradition: den medeltida brudmystiken.⁸⁵ Hos Birgitta står egentligen mor- och sonförhållandet i fokus. Anledningen till att Maria, som svärmor, blir så framträdande i uppenbarelserna är att hon speglar Birgittas upplevelser av sitt eget moderskap.

Deras heliga samförstånd är en intim mor-svärdotterrelation byggd på den oförblommerat auktoritära omsorgen om Sonen, vars huvuduppgift tycks vara att förstora och förgylla moderns roll. /.../ Men det är inte bara den förnekade moderns dagdröm som styr utformningen av Jesus till en mammas gosse, som inte kan neka sin mor något. Att låta sonen kröna Modern till sin jämlike är också en kyrkopolitisk strategi.⁸⁶

Före sonen fanns modern. Genom att smugla in Maria som åtminstone en halv gudom försökte de europeiska brudmystikerna upphäva polariseringen av maskulint och feminint, tolkar Witt-Brattström. Lite olikt övriga kvinnliga mystikers syner är Birgittas sista uppenbarelse en vision av födelseundret i Betlehem och bedöms av Witt-Brattström som ”en religiös höjdpunkt och samtidigt en kvinnlig triumf, en tillbedjan av den egna kraften att föda fram liv”. I sin sista vision väljer Birgitta att göra Maria till människa i stället för att se henne krönas som Himlamoder, vilket många andra kvinnliga visionärer gjorde.⁸⁷

⁸⁴ ”För Birgitta är kvinnan en gud inte bara i förhållande till livets uppkomst utan också i förhållande till döden” lyder Witt-Brattströms konklusion. Witt-Brattström, 1993, s. 60. I *Stabat Mater* undersöker Julia Kristeva Mariakulten som symbolisk konstruktion och menar att den svarar mot ett grundläggande behov hos kvinnorna och dämpar deras paranoida sidor. Mariakulten tillmötesgår havandeskapets mest skuldbelagda fantasi, den som i storhetsvansinne förnekar mannens roll i fortplantningen. Inför anstormningen av kvinnor till klostren, valde kyrkan en annan linje: att betona moderskapet som kvinnans sanna kall. Kristeva, Julia, *Stabat mater. Julia Kristeva i urval*, Stockholm 1990, s. 9-62. Om kvinnoproblemet för klostren se ovan kap. III:3 ”Makt eller vanmakt” samt III:4 ”Om medeltidens visionstopografi”.

⁸⁵ I *Medieval women's visionary literature* menar Elizabeth Alvida Petroff, att brudmystikens syfte är att upphäva polariseringen av maskulint och feminint för att nå fram till en kosmisk vision av den absoluta jämställdheten mellan son och mor. Det var vanligt att de kvinnliga visionärernas sista uppenbarelser visade hur jungfrudrottningen kröntes till överhuvud över ett trippelrike: himlen, helvetet och jorden. Birgitta är ett undantag här; hennes sista vision visar hur sonen föds i Betlehem. Som Witt-Brattström påpekar, 1993, s. 57, så saknas den för andra mystiker vanliga ”tändningen” hos Birgitta. I hennes kalvariescen understryks hur Jesus, mitt i sina dödsplågor, tänker mer på sin mor än på sig själv. ”Faktum är, noterar Witt-Brattström, ”att Jesu pina mest verkar vara en ursäkt för att den självupptagna modern ska få plocka poäng”. Petroffs tankar återges här genom Witt-Brattströms komprimering.

⁸⁶ Witt-Brattström, 1993, s. 56.

⁸⁷ Witt-Brattström, ”Den heliga Birgitta”, *Hundra skrivande kvinnor*, del 1, red. B. Svanberg & E. Witt-Brattström, Stockholm 1995, s. 80, samt Witt-Brattström, 1993, s. 62.

Klosterregeln tolkas av Witt-Brattström som en av Birgittas medvetna insatser i ett jämställdhetsperspektiv. Birgittas dubbelkloster, där bröderna är underställda abbedissan och systrarnas intressen skulle komma i första hand, kallar hon för ”Birgittas radikala sätt att vända på klosterhierarkin”. Hon menar att Birgitta, tack vare sin tillhörighet till den absoluta överklassen i Sverige, kunde göra denna ”feministiska” insats.⁸⁸ I motsats till flera andra feministers distans, eller rentav aversion, till medeltidens klosterliv konkluderar Witt-Brattström med självklar tolkningsklarhet att ”rörelsen hade en stark dragningskraft på många kvinnor, som när de kunde välja, föredrog ett långt liv i kloster framför ett kort liv i äktenskap med många barnsängar”.⁸⁹

Som textanalys har denna essä en viktig poäng ur revelationsforskningens synvinkel. Witt-Brattström noterar inte det anmärkningsvärda i att Birgitta nästan aldrig använder ordet ”jag” utan alltid omskriver sin egen person. Men genom dekonstruktionen av moderskapets betydelse relevans i Uppenbarelserna framgår ändå att texterna inte bara blev populära på grund av sin religiös-didaktiska funktionalitet. Deras syfte var att framhäva det kvinnliga jaget.⁹⁰

Anita Göransson delar in kvinnoforskningen i två stadier: den kompletterande och ideologikritiska fasen och forskningen om kön som analytisk kategori. Ellen Fries Birgittabiografi ingår i det första kompletterande forskningsstadiet. Här återfinns ännu ingen ideologikritik. Hos Lydia Wahlström, Ellen Key och Emilia Fogelklou möter vi den kompletterande fasen utvidgad med en mer eller mindre uttalad ideologikriticism. Ellen Key, Emilia Fogelklou och Maria Bergom Larsson står för en särartsfeminism medan Lydia Wahlström mer tangerar ett jämlikhetstänkande ur ett könsneutralt, eller socialt, perspektiv. Olikteten kan uttryckas som ett val mellan att betona det biologiska

⁸⁸ Här är jag av avvikande mening. Jag förhåller mig synnerligen tveksam till en dylik tolkning. De eskalerande kvinnliga klosterproblemen efter laterankonciliet 1215, som förbjöd instiftandet av nya ordnar, torde snarare ha stimulerat Birgitta till denna rent praktiska lösning för att hålla systrarna med liturgisk och pastoral arbetskraft innanför murarna. Vi skall minnas att Birgittas tanke med sammansättningen i klostret är ett symboliskt förverkligande av urförsamlingen i Jerusalem med Maria (abbedissan) som kraftcentrum. Birgittinklostren är f.ö. inte att betrakta som dubbelkloster i egentlig mening, vilket Tore Nyberg visar. Nyberg, Tore, *Birgittinska festgåvan. Studier om Heliga Birgitta och Birgittinorden*, Uppsala 1991, s. 122-124. De birgittinska ordensmännen, bröderna, skulle inte vara munkar med världsflykten som huvuduppgift. I dessa kloster var det enbart nunnornas livsföring som fullt och helt skulle präglas av klosterliga element. Ordensmännens uppgifter skulle till stor del bestå av element som inte hörde hemma i klostret, d.v.s också en utåtriktad självavårdsgärning. Deras klosterliga bidrag räcker inte till för att göra nunneklostret till ett dubbelkloster. Tore Nybergs övergripande hypotes är att den överhöghet Birgitta tillerkände abbedissan för Birgitta själv torde ha framstått som den möjligast långtgående tillämpningen av en matriarkal grundtendens inom ramen för samhällets och kyrkans principiellt erkända patriarkala helhetsstruktur. Endast ett förnekande, eller ett bortfall av denna patriarkala helhetsstruktur under bibehållande av birgittinklostrets i regeln angivna organisation, skulle ha förvandlat det till en matriarkal kulturskapelse. Abbedissans disciplinära fullmakter inskränker sig dessutom till hennes roll som ordensöverhuvud för nunnorna och även i denna funktion är hennes verksamhet bunden till konfessorns och biskopens medverkan och uppsikt. Däremot framlägger Lars Cavallin en viktig aspekt när han påpekar att Birgittas klosterregel är den första monastiska regel uteslutande för kvinnor som formulerats av en kvinna. Dessförinnan existerade de kvinnliga klostren som bihang till manliga kloster. Cavallin, Lars, ”Manligt och kvinnligt i Birgittas klostertanke, *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3-7 oktober 1991, Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 28, Stockholm 1993, s. 189-191.

⁸⁹ Witt-Brattström, 1993, s. 59.

⁹⁰ Detta gäller inte enbart det kvinnliga jaget i revelationslitteraturen. Ineke van t'Spijker redogör i *Fictions of the Inner life* för hur framsökandet av *homo interior* konstituerar denna genre redan på 1000- och 1100-talet. Analysmaterialet utgörs här av texter av Peter Damian, Hugo av Saint-Victor, Richard av Saint-Victor och William av Saint-Thierry. Van t'Spijker, Ineke, *Fictions of the Inner Life. Religious Literature and Formation of the Self in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Turnhout 2004, s. 233ff. Jfr Witt-Brattström, 1993, s. 57.

eller det sociala könet. Ebba Witt-Brattström använder könet som analytisk kategori i sin dekonstruktion av moderskapets betydelser i Birgittas visionstexter.⁹¹

Maria Bergom Larsson och Ebba Witt-Brattström kan även läsas med utgångspunkt i Sandra Hardings könsteoretiska kriterier⁹². Hon skiljer mellan feministiska ståndpunktsteorier å ena sidan och postmoderna teorier å den andra. De förstnämnda, som hon kallar "efterföljarteorier" är präglade efter marxismens mall. Resonemanget följer traditionella makt kategorier och ett historiematerialistiskt synsätt. Dessa feministiska teorier utgår från kunskapsrealism och ersätter klassbegreppet med ett socialt könsbegrepp och iakttar parallelliteten mellan dem. Det existerar en sanning, och man kan uttala sig entydigt om verkligheten, även om det skapas olika värderingar och tolkningar beroende på tolkarens ställning i förhållande till denna sanning. Det finns med andra ord olika raster att stratifiera sanningen genom. Här hittar vi Maria Bergom Larssons feministiska Birgittatolkning. Birgitta blir läst och tolkad genom könskampens emancipatoriska teoleologi.

De postmoderna feministiska teorierna däremot utgår från kunskapsrelativism: många kan göra anspråk på att ha monopol på bedömningen av sin egen verklighet. Inget perspektiv äger företräde eller större värde som generell förklaring. Enligt Anita Göransson har utvecklingen under 1970- och 1980-talen gått från betoningen av ett marxistiskt eller historiematerialistiskt paradigm till en betoning av hermeneutik, fenomenologi eller symbolisk interaktionism inom samhällsvetenskaplig kvinnoforskning. Intresset har flyttats från mönster och systematik till individens subjektiva upplevelser. Man har rört sig från den yttre till den inre verkligheten. Den socialt inriktade forskningen inom humaniora, där de historiska och sociala villkoren för texters och bilders skapande och mottagande i offentligheten tidigare har betonats, har på motsvarande sätt övergivits för en "ren" text- eller bildanalys, där textens olika skikt, samband med andra texter och språkfilosofiska grunder undersöks med hjälp av psykoanalytiska och lingvistiska redskap.⁹³ Inom denna teoriförståelse har Ebba Witt-Brattströms analys av Birgitta vuxit fram. De feministiska Birgittabilderna löper således jämsides med den genderteoretiska utvecklingen under 1900-talet. Men jag undrar om vi inte samtidigt kan innesluta dem i en cirkel som både börjar och slutar i Emilia Fogelklou?

Lydia Wahlström, Emilia Fogelklou och även Ebba Witt-Brattström problematiserar Birgittas medeltida omgivning. Beträffande Birgittas starkt framhållna moderlighet och moderligheten som tolkningsraster får man ändå intrycket av moderskapet som ett tidlöst levande emblem. Frågor om den sociala tillhörighetens betydelse, till exempel skillnaden mellan att vara åttabarnsmor i högaristokratisk medeltidsmiljö kontra samma liv i industrialiserad 1800-talsmisär eller i de dubbelarbetande kvinnornas 2000-tal tangeras inte ens. Andra ouppmärksammade aspekter är bland annat rollernas betydelse. Jag tänker inte enbart på könsrollerna utan snarare det sociala rollspelets rigiditet i det hierarkiska medeltidssamhället och vad detta innebar för Birgitta när hon tog steget från maka och mor och till änkestatus. Rollernas betydelse bör rimligtvis vara stor med tanke

⁹¹ Jfr Göransson, Anita, "Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori", *Manliga strukturen och kvinnliga strategier, En bok till Gunbild Kyle*, red. B. Sawyer B. & Göransson, A., Göteborg 1987, s. 46-50.

⁹² Harding, Sandra, "Instabiliteten i den feministiska teoribildningens analytiska kategorier", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1987, s. 2-3. Harding kritiserar själv de båda teoriförståelserna men menar ändå att båda behövs. Instabiliteten i de analytiska kategorierna är en metodisk fördel, noterar hon. Relativism och fragmenterad verklighetsuppfattning tenderar att komma fram i kristider, vilket borde kunna uppfattas som ett kritiskt förhållningssätt.

⁹³ Göransson, 1987, s. 52.

på den etablerade traditionen av änkehelgon och änkevisionärer med rötter i bibelns och legendernas berättelse.

Från Ellen Fries till Ebba Witt-Brattström tolkas Birgitta som en förfeminist. Den tolkningen vänder Nina Sjöberg sig emot i sin doktorsavhandling om familjerelationer, äktenskap och sexualitet i Birgittas uppenbarelser.⁹⁴ Utgående från George Dubys forskning kring den medeltida äktenskapssynen ser hon hur Birgitta pläderar för den kyrkliga modellen av äktenskapet.⁹⁵ Hennes konklusion är att Birgitta ser hustruns lydnad som det främsta idealet för en kvinna, och att Birgitta, trots sin litterära originalitet, presenterar föreställningar som klingar konventionellt in i kyrkans lära. Hon argumenterar för mannens dominans över hustrun, som inte bara skall lyda och följa hans seder utan också ”är hans att befalla”. ”Alla som har förhoppningar om att använda Birgitta som en föregångare för feminismen måste se dessa förhoppningar grusas”, sammanfattar hon.⁹⁶

I ljuset av Nina Sjöbergs tolkning kan framhållas att så gott som samtliga Birgittabiografer, feministiska eller ej, framhåller Birgitta som den starka, dominerande parten i äktenskapet.⁹⁷ Mitt tolkningsförslag är att visionernas kraft är laddade av en intellektuellt mer begåvad kvinnas frustration efter att i decennier ha levat i ett etablerat köns-socialt rollspel där kvinnan knappast fick delta som jämställd diskussionspartner – även om hon begåvningsmässigt var den starkare parten. Birgitta var lika, kanske mer, lagkunnig än sin make. Knappast fick hon ändå sitta med till bords när rikets ärenden avhandlades vid männens samkväm. Som änkevisionär gavs henne den möjligheten, både i den jordiska omgivningen och i det jämställda släktskapsförhållande hon etablerar i sina syner till den himmelska familjen. Detta kunde i viss mån förklara den intensiva juridiska diskursen in hennes uppenbarelser.

⁹⁴ I artikelform presenteras konklusionerna i Nina Sjöbergs avhandling i *Finske Tidskrift* 2-3/2004 under rubriken ”Familjerelationer i Birgittas uppenbarelser”, s. 122-136.

⁹⁵ Enligt den franske socialhistorikern George Duby existerade två äktenskapsmodeller parallellt under medeltiden: den profana modellen och den kyrkliga. I den kyrkliga modellen betonades äktenskapet som ett förbund mellan två individer med betydelse för människans frälsning. I konflikt därmed stod den äldre, profana, modellen som såg äktenskapet som en ekonomisk uppgörelse mellan två familjer. Respektive äktenskapssyn hade följder för inställningen till könen. I den profana modellen, som skulle säkra den sociala ordningen genom att styra arvsordningen, måste kvinnans sexualitet regleras eftersom mannen måste vara säker på att det barn som kvinnan födde verkligen var hans. Den tillhörande moralkodexen accepterade följaktligen manlig otrohet men bestraffade kvinnliga äktenskapsbrott. Ur detta perspektiv betraktades kvinnan som en handelsvara. I kyrkans modell ansågs båda könen själur värdiga inför Gud. Man ställde därför samma krav på män och kvinnor vid regleringen av det sexuella livet. Kyrkan krävde formellt bägge parter samtycke vid ingång av äktenskap. I praktiken skulle kvinnan ändå underordna sig mannen. Duby, George, *Makten och kärleken. Om äktenskapet i feodaltidens Frankrike*, Stockholm 1998, s. 154-158, 172, 178-182, 239-241.

⁹⁶ Sjöberg, 2004, s. 125-126, 129, 133. Jeanette Nieuwland analyserar delvis samma tematik i Birgittas uppenbarelser och framhåller lydnadsimperativet: det ideala förhållandet mellan man och hustru utgår ur hustruns lydnad. Däremot framhåller Nieuwland att Birgitta, vartefter hennes samhällsreformatoriska kallelse växte, hade uppenbara svårigheter att förverkliga detta ideal i sitt eget liv. Nieuwland, Jeanette, ”Birgitta’s view of marriage: theory versus practice”, s. 83-92, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 83-92.

⁹⁷ Birgit Klockars skriver, som jag noterade i analysen av hennes biografi, ut sig ur den förförståelsen genom att lyfta fram Ulf Gudmarsson. Klockars, 1976, s. 67-68, 85-86.

3 Feministteologiska och mariologiska analysdiskurser

Det som främst intresserat forskare med ett feministteologiskt perspektiv är Birgittas gudsbild, hennes intensiva Mariafromhet, hennes profetiska väckelsespråk och i vilken mån hon kan relateras till tidens manliga och kvinnliga gudsspråk, d.v.s. om/hur hon kan inplaceras i en tradition av medeltida kvinnliga mystiker och visionärer.

Feministteologen och idéhistorikern Kari Elisabeth Børresen⁹⁸ ser Birgitta som ett mycket tydligt exempel på en kvinnlig religiositet där revelationerna bekräftar hennes gudsgivna kraft:

Like the earlier Hildegard of Bingen (died 1179) and the later Julian of Norwich (died after 1416), she presents her theological discourse in visionary form. Like the German abbess and the English anchoress, Birgitta seeks to redress the fundamental bias of malegendered Godlanguage, which excludes Femaleness from the divine level. All three foremothers strive to establish a combined Godlike and female role model for women.⁹⁹

Trots förefintligheten av en kvinnlig religiös traditionslinje noterar Børresen tydliga olikheter i förmödrarnas teologiska utgångspunkt och inriktning. Hildegard utgår från en tidig kristologi där Guds fördolda vishet och hans uppenbarade son konvergerar. Julian återskapar ett traditionellt, men för tiden atypiskt bruk av kvinnliga metaforer för Gud. Hon definierar Kristus som moder, inte bara i hans inkarnerade gestalt utan också transcendentalt transponerad i hans person på treninghetsnivån: ”oure moder God alle wysdom”. Birgittas annorlunda perspektiv gör att hon står utanför skaran av övriga kvinnliga mystici. I stället för att feminisera det gudomliga, gudomliggör hon det feminina genom att göra Maria kristotypisk.¹⁰⁰

Att Birgittas mariologi är kristotypisk framgår, enligt Børresen, genom att Maria i Birgittas uppenbarelsen delar uppgiften med sin son som förmedlare mellan Gud och mänsklighet. Den förkroppsligade unionen dem emellan uttrycks genom hjärtat de delar, på samma sätt som Adam och Eva delade äpplet och genom att Maria fullständigt deltar i och delar, sin sons återlösande lidande på korset. Här är Birgitta verkligt originell. I traditionell doktrin ser bilden ju helt annorlunda ut: Adams fall uppvägs av Kristi död och uppståndelse medan Eva, och Maria, har tilldelats mer instrumentella roller i det stora syndafalls- och återlösningsdramat. Birgitta sträcker sig så långt att hon ger en mariocentrisk orsak till inkarnationen: Marias kärlek och medlidande, genom vilken Guds nåd realiserades, förutsågs före tidernas begynnelse.¹⁰¹

Sammantaget ger flera feministteologiska analyser av Birgittas Gudsbild, mariologi och kristologi vid handen att Birgittas gudsspråk förblir bundet vid det patriarkala

⁹⁸ Kari Børresen är professor, född katolik, och har publicerat en lång rad verk där patristiken jämförs med matristikens tradition inom kyrkan.

⁹⁹ Kari Børresen, ”Birgitta’s Godlanguage: Exemplary Intention, Inapplicable Content”, ingår i *Birgitta, hendes værk och hendes klostre i Norden.*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 22.

¹⁰⁰ Här vill jag påminna om att vi ställvis ser den andra rörelsen hos Birgitta. Hon feminiserar symboliskt både Gud och Kristus i några av sina uppenbarelsen. Gud förliknas vid en skatmor och Kristi moderliga drag framhålls. Se t.ex. *Revelaciones celestes*, Book II, ed. by Carl-Gustaf Undhagen and Birger Bergh, Stockholm 2001, Rev II:15, 29, i sv. övers. *Himmelska upp.*, Band 1, bok 2, kap.15, s. 232-234., kap.29, s. 266-268. Jfr Klockars, 1976, Børresen, 1991, s. 22, samt Witt-Brattström, 1993, s. 62, som ser att Birgitta gör Maria till människa, återför henne till det jordiska som uttryck för kvinnlig tillbedjan av förmågan att skapa liv.

¹⁰¹ *Revelaciones extranagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 3, 5, 117 samt Børresen, 1991, s. 39-40.

schemat – i motsats till de båda andra medeltida förmödrarna, Hildegard av Bingen och Julian av Norwich, som uppenbarar kvinnans fulla gudslighet genom metaforisk feminisering av Kristus som gudomlig vishet och treenig moder. Birgitta begränsar kvinnan till hennes identifikation med Maria. Det egna, och originella uppslaget i Birgittas kristotypiska mariologi är, enligt Børresen, en tillfällig ”exemplarisk intension med ett omöjligt innehåll” och suddas mer eller mindre ut av Birgittas följsamhet gentemot biblisk, patristisk och medeltida tradition där modersmetaforiken är återkommande.¹⁰²

Många biografier betonar förvånat hur Birgitta lyfter fram Maria som förlöserska. Man har till och med velat se hennes kraftiga Mariabild och passionen för den himmelska modern som ett förfeministiskt drag. En teologisk läsning ger dock vid handen att Maria inte bara symboliserade bilden av kyrkan; bilden av henne som co-mediatrix har dessutom djupa rötter i tidig kristen spekulation. Augustinus framhåller Maria som Kristi medhjälperka i försoningsverket. I medeltiden talas analogt om Maria och Kristus i hans mänsklighet, något som har en solid grund i fornkyrkligt tänkande. I både östlig och västlig patristik utvecklades den paulinska Adam-Kristus-typologin med en Adam-Eva och Kristus-Maria-typologi för förståelsen av frälsningsverket. Enligt teologen Helga Koch går detta som ett ledmotiv genom Birgittas uppenbarelser. Vidareutvecklingen av den paulinska kyrkoförståelsen, som ser Kristus som kyrkans huvud och mystiska lekamen, betyder att Maria redan i fornkyrkan, analogt och symboliskt, men också på ett djupare typologiskt och personifikatoriskt plan, sågs som kyrkan själv. Under sen- och högmedeltiden accentueras Marias framträdande position.¹⁰³

Birgitta fremhæver at som de var to om faldet, er de to om frelsen. Ved den guddommelige kærlighed blev Ordet kød af Marias kød, så at, hvad Kristus gennemlevede og led i sin menneskelighed, deltes af Maria.¹⁰⁴

Som konsekvens av Mariadoktrinen ses gudsmodern i förutvald preexistens. I *Sermo angelicus* beskriver Birgitta henne nästan som *Maria aeterna*.¹⁰⁵ Birgitta har, enligt Koch, arbetat enligt högmedeltidens förståelse av den paulinska organismtanken. Maria betraktas som den främsta, och oundvarbara, lemman på Kristi lekamen, kyrkan. När Birgitta däremot beskriver Kristus i modersymboliska termer sker detta i förlängning av den bibliska och patristiska tradition som traderats in i medeltidens teologiska tänkande.¹⁰⁶

Historikern Beata Losman analyserar Birgittas mission utifrån den nya testamentliga polariteten Maria och Marta. Hon konstaterar att Birgitta tillhörde den kyrka som ännu hade kapacitet att inlemma sina hårdaste kritiker i sin tradition. Birgitta fanns bland de sista som anammades i stället för att stötas ut. Birgitta har en intellektuell attityd till livets problem, skriver Losman. Hon var beläst, även om hon inte var skolad på samma sätt som männen i hennes kyrkliga omgivning.¹⁰⁷

¹⁰² Børresen, 1991, s. 61, 69 samt Koch, Helga, ”Lignelses-, symbol- och billedsprog hos Birgitta. Visdommens efterfølgelse som Imitatio Christi et Mariæ”, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 486.

¹⁰³ Koch, 1991, s. 475-476.

¹⁰⁴ Koch, 1991, s. 476.

¹⁰⁵ Koch, 1991, s. 481.

¹⁰⁶ Koch, 1991, s. 482-486.

¹⁰⁷ Losman, Beata, ”Väckelsepredikanten Birgitta”, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991, s. 8-10.

Losman noterar att Birgitta inte utgår från samma skarpa kontrast mellan Maria och Marta som Jesus gör i Lukas evangelieberättelse. Birgitta befriar inte Maria från Martas sysslor. Maria får inte vara överksam. Birgitta tänker sig dessutom inte bara kvinnor eller klosterfolk som Mariamänniskor. Predikanter och aristokrater kan bli Mariamänniskor genom att minska på sitt överflöd. Den som vill leva som Maria skall leva kysk både till kropp och till sinne. Sparsamhet med mat och dryck är ett villkor liksom avståndstagande till allt yttre prål.

Maria-människan bekymrar sig alltså om sin nästas frälsning och vill vända medmänniskorna in på rätt väg. Det är en aktiv Maria som föresvävar Birgitta, en som liknas vid aposteln.¹⁰⁸

Losman konstaterar att Birgittas Maria skall påverka den orättvisa överheten om hon har möjlighet att arbeta fram förändringar. Bara när hon vet att hennes åsikt inte tillmäts någon betydelse får hon nöja sig med att be till Gud för den förfördelade. Birgittas beskrivning av Marialivet visar, enligt Losman, att Birgitta hade klart för sig att det fanns andra former av predikan än att stå i predikstol. Hon själv hade både vilja och kunskap att predika:

Jag har undrat om hon någon gång tänkte på Paulus' förbud mot kvinnors predikande, när hon nu själv kom så nära predikantverksamheten. Kanske tyckte hon inte att hans ord var tillämpliga på henne, eftersom hon hade aristokratens syn på sig själv och sina fränder – både manliga och kvinnliga – som självklart ledande i alla avseenden.¹⁰⁹

4 Manliga dekonstruktioner, psykoanalyser och kontextualiseringar

Innan Richard Steffen¹¹⁰ 1909 utgav sin *life-and-lettersbiografi* fanns Birgittas uppenbarelser tillgängliga enbart i de latinska utgåvorna och i den fornsvenska editionen av G.E. Klemming.

Steffens översättningar föregås av en knappt femtiosidig miniatyrbiografi där de viktigaste data och dragen i Birgittas livsutveckling antecknas. Det är uppenbart att biografen även vill korrigerar tidigare bilder av det svenska helgonet. Hans positivistiskt sparsmakade biografi präglas av markant kritiskhet. Den förståelse som föremedlas bygger på en kontextualistisk och oscillerande rekonstruktion av Birgittas politisk-reella omvärld. Biografen är närmast en smal variant av *livsverksbiografen*. Inställningen till helgonet är sakligt neutral. Ett enda epitet återkommer flerfaldigt: ”sierskan” eller ”den stränga sierskan”. Steffen definierar reduktionistiskt sin användning av begreppet till ”en som ser”. Birgittas litterära förtjänster ligger inte i fantasins gåva utan i det skarpa ögat, det trogna minnet och den fyndiga uttrycksförmågan.¹¹¹

Vi följer med Steffen och den moderlösa Birgitta in till hennes moster på Aspanäs:

¹⁰⁸ Losman, 1991, s. 12-13. Citatet finns på s. 13.

¹⁰⁹ Losman, 1991, s. 14-15. Citatet finns på s. 14.

¹¹⁰ Richard Steffen var, enligt *Svenska män och kvinnor*, litteraturhistoriker, rektor vid Visby läroverk, och läroboksförfattare. Förutom Birgitta forskade han i reformationstidens litteratur och Bellmans diktning.

¹¹¹ Epitetet används bl.a. i samband med att Birgitta förbjöd sin dotter Katarina att återvända hem till Sverige och i slutkaraktäristiken av Birgitta. Steffen, Richard, *Den beliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning, med inledning, anmärkningar och förklaringar*, Stockholm 1909, s. XX, XXV.

Hon hade redan förut börjat få drömmar, som af henne själf och omgivningen fattats som uppenbarelser, och dessa drömmar antogo nu en mörkare färg, rörde sig om onda andar och hotande makter. Troligtvis är denna berättelse ej utan grund, då Birgitta äfven längre fram har haft sådana syner.¹¹²

Om äktenskapet med Ulf konstaterar Steffen att maken varit ”som folk av hans stånd var mest, snarare bättre än sämre”, men att hans andliga obetydlighet vid sidan av hustruns karaktär och begåvning gjorde honom till underordnad part. Gentemot biktfaderna är Birgitta självständig i denna biografiska miniatyrberättelse. Magister Mathias teologiska lärdom har kommit henne till del, men Steffen tilltror inte magistern om en avgörande medverkan i nedtecknandet av uppenbarelserna. Han polemiserar dels öppet med den avfällige munken Oudin som på 1700-talet påstod att Birgitta bara var en skylt för prior Petrus och biskop Alfons i deras anfall mot kyrkan, dels förtäckt mot Henrik Schück som ansåg att Birgittas uppenbarelser aldrig ens hade tillkommit utan biktfadernas ivriga och inspirerande inverkan.¹¹³ Enligt Steffen utgår Uppenbarelserna ur Birgitta:

Ett närmare studium af Birgitta visar med stor tydlighet, att hvad som sätter henne pennan i hand, det är ej närvaron eller frånvaron af den eller den skriftefadern, utan det är hennes eget själslif och hennes hjärtas rörelser, vare sig dessa förorsakats af hennes religiösa inre erfarenheter eller af yttre tilldragelser.¹¹⁴

Efter makens död övergår Birgittas barndomsdrömmar i visioner i vaket tillstånd. Steffen tycker sig däremot inte se en ”otröstlig maka”. Han menar dels att medeltidsmänniskan inte sörjde på samma sätt som vi, dels att Birgitta alltid varit så starkt inriktad på det himmelska att sorgen i hennes fall inte kan ha tagit samma uttryck och proportioner som hos oss moderna människor:

Att Birgitta miste sin make har utan tvifvel varit af epokgörande betydelse för henne men ej genom något slags nedbrytande sorg utan att därigenom nu först möjligheten kom att helt få ägna sig åt det lif, som alltid utgjort föremålet för hennes längtan.¹¹⁵

Steffen är starkt intresserad av Birgittas religionspsykologiska disposition. Han ser det som en opsykologisk bedömning att en extatisk förmåga plötsligt skulle bryta fram ur en bestämd engångshändelse för att sedan övergå i perpetuell egenskap. Extas kräver, förutom naturlig benägenhet, träning och ansträngning. Han räknar med övergångsformer mellan drömsyner och extatiska syner. Birgittas syner blev successivt tydligare, säger Steffen, med hänvisning till biskop Alfons förord till åttonde boken där det sägs att Birgittas syner blev *klarare* efter makens död.¹¹⁶

¹¹² Steffen, 1909, s. VI, XL.

¹¹³ Steffen, 1909, s. XXXV.

¹¹⁴ Steffen, 1909, s. XXXVI.

¹¹⁵ Steffen, 1909, s. IX. Jfr Westman, 1911, t.ex. s. 81, 106, 108-116, samt Schück, Henrik, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, red. H. Schück & K. Warburg, Stockholm 1911, s. 179, som tillmäter makens död och sorgen den avgörande rollen samt med Friedrich Hammerichs åsikt i *Den hellige Birgitta*, Köpenhamn 1863, s. 73, särskilt not 2, som var att Birgittas ”ekstatiske tilstand har udviklet sig lidt et lidt” men att genombrottet kommer vid makens död.

¹¹⁶ Steffen, 1909, s. X.

Steffen läser Birgittas relation till Magnus Eriksson med tendenskritisk blick. Birgitta tillhörde den alltid trotsiga aristokratin och hennes uppenbarelsen skall bedömas ur noblessens sturska synvinkel. Magnus svängde mellan ytterligheter i sin fromhet. Detta irriterade Birgitta. Men trots det stundvis spända förhållandet fortsätter hon att ge konungen råd. Magnus stod inte bortom allt hopp och tonen i breven till honom är inte lika våldsamt som utfallen mot några av påvarna.¹¹⁷

Tiden i Rom skildras relativt utförligt när det gäller politik, personer och allmän bakgrundsteckning. När Birgitta nalkas döden efter pilgrimsfärden till det heliga landet, noterar Steffen:

Det berättas, att Birgitta under denna sista tid skall hafva haft att kämpa mot mörka syner, mot tankar och känslor, hvilka för henne tett sig som djävulens frestelser. Kanske har det ej varit annat än en förklarlig längtan efter någon hvila, bekvämlighet och omvårdnad.¹¹⁸

Steffens biografiska slutplädering reflekterar en kluven bild. Han imponeras varken av helgonets kunskap eller teologiska lärdom, men säger att hon är en mer än vanligt begåvad kvinna som under sitt liv ”ej kunnat undgå att inhämta hvarjehanda”. Därför återför han bestämt uppenbarelsen på hennes egna predikament.

Helt visst förråda hennes skrifter icke så litet vetande. Men detta gäller ungefär lika mycket om det profana som det teologiska i dem. /.../ Till och med femte boken, som väl skulle vara hennes egentligen lärda verk, vittnar mindre om lärdom, än om fintlighet, stundom sänkande sig till klyftighet, stundom höjande sig till skarpsinne, men af egentlig lärdom finnes där knappast mera än hvad som mycket väl kunnat inhämtas under ett par samtal, eller hvad som låg i medeltidens hela teologiska atmosfär.¹¹⁹

Den psykologiska tolkningen av Birgitta är lika dualistisk som hennes Uppenbarelsen. Steffen menar att hon ofta verkar större i hatet och förbannelsen än i kärleken och förbarmandet. Men, påpekar han, även om hon är förfärlig i sin vrede så finns ingenting så rysligt att det inte kan förlätas om viljan till ånger är uppriktig. Endast förhårdelsen är oförlåtlig. Birgittas ”vekare och mera kvinnliga drag” är visserligen inte omedelbart framträdande men de gömmer sig där längst inne. Hon känner sig blyg och otillräcklig emellanåt och hon ”vill blifva älskad af sin omgivning”.

Och hennes sorgebarn och hjärtebarn Karl, ett världens barn, är inte många dagar i skärselden. Men huru kvinnligt, huru förlåtligt är icke åtminstone det sistnämnda? Skulle vi ens önska det annorlunda.¹²⁰

Steffen tar avstånd från Hammerichs protestantiska tolkning av Birgitta som förreformatör. Hon var ingen ”reformationens förelöpare” om vi skall behålla meningen i det ordet, understryker han. Birgitta ville att kyrkan skulle göra allvar av sin stora uppgift, men hon ville sammanföra alla kristna – inte verka för en brytning.¹²¹ Birgitta sysslade

¹¹⁷ Steffen, 1909, s. XIII-XVI.

¹¹⁸ Steffen, 1909, s. XXIX.

¹¹⁹ Steffen, 1909, s. XXXVII.

¹²⁰ Steffen, 1909, s. XXXIX.

¹²¹ Steffen, 1909, s. XXXVIII.

inte med omstörtande framtidsfantasier. Hon var fjättrad av det förgångna och uttryckte ett forntidsideal snarare än en framtidstanke.¹²²

Steffens bild av Birgitta är individualistisk. Hennes författarpersonlighet är inget dikterat eller omskrivet konglomerat av andras lärdom och teologiska tankar. Det egendomligaste, enligt biografen, är att ”denna svärmande drömmerska” tillika var en så pass utpräglad ”verklighetsmänniska”. Här ligger hennes ”värde som historisk och litterär personlighet”.¹²³ Den plutarkiska jämförelsen utgår från Dante och hans *Divina comedia*. Steffen betonar alldeles särskilt Birgittas blick för naturen som något enastående för en medeltida religiös författare.¹²⁴ Slutomdömet om Birgitta är en motbild till Schücks Birgittabild: Vi finner ingen annan än Birgitta själv i hennes skrifter.¹²⁵

Tor Andræ¹²⁶ bild av Birgitta är remarkabel i hennes historiografi. Redan 1926 möter vi en freudianskt inspirerad och retroaktiv psykoanalys av det svenska helgonet i kombination med en religionspsykologisk examinering av olika visionära och extatiska ”typer”.¹²⁷ Biografen är uppenbart inte helt förtjust i den biograferade:

Två bilder av Birgitta fångsla besökaren i Vadstena. Först den sköna bilden av sierskan med ansiktet vänt uppåt, med extasens förklaring över de fina dragen, hela gestalten liksom lyftande eller svävande i mystisk levitation. Så den andra med de energiska grova dragen, de pussiga kinderna och den breda munnen. Vid en flyktig betraktelse ser hon ut som Buddha Metteya. Gemytligheten försvinner dock vid närmare betraktande, bilden skrämmer men fångslar. Den förra är en idealbild av sierskan, den andra kunde vara ett verkligt porträtt.¹²⁸

Andræ transponerar bilden till Birgittas texter och ser överensstämmelsen. Birgitta ägde mer av vilja än av intellekt och fantasi, skriver han. Hon är mer beskäftig än andligt rörlig. Hon är klok, skarpögd, säker i omdöme och handling. Högmot och härsklustnad utgör hennes personliga gissel, men vi kan försonas med dem eftersom hon själv kände dem alltför väl.¹²⁹

Typen är ännu icke utdöd och åtnjuter stadgat rykte att vara mer respekterad än uppskattad. Ofta säkerligen med orätt. Den energiska och begåvade kvinnan finner i de små förhållanden, där hon blivit satt, icke alltid avledning för sin kraft och verksamhetsiver. Därav böjelsen att blanda sig i andras förhållanden, beställsamheten,

¹²² Steffen, 1909, s. XL. Denna bedömning traderas i Schmidts biografi, men vänds upp och ner av Fogelklou. Jfr Fogelklou, 1919, s. 25, 243, 246-247, samt Schmid, 1940, s. 92.

¹²³ Som vi redan såg ovan övertog Knut B. Westman beskrivningen ”verklighetsmänniska”. Steffen, 1909, s. XXXIX, Westman, 1911, s. 109. Fogelklou, 1919, talar om hennes realism, s. 28, och kallar henne ”icke känslomänniska”, s.135.

¹²⁴ Här ligger en kontratolkning till Henrik Schück inskriven. Schück menade i *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1896, s. 97, att vi inte återfinner den verkliga naturen i Birgittas måleriska uppenbarelser utan ”en natur på guldgrund och himmelsblått, utan slagskuggor och utan skarpa konturer”.

¹²⁵ Steffen, 1909, s. XL samt Schück 1896, s. 95.

¹²⁶ Tor Andræ, kyrkoman, religionshistoriker och islamolog, verkade som professor mellan åren 1927 och 1936. Han var biskop i Linköpings stift och fr.o.m. 1932 ledamot av Svenska Akademien.

¹²⁷ Andræ, Tor, *Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration*, Stockholm 1926, s. 301-405.

¹²⁸ Andræ, 1926, s. 317. Konsthistorikern Andreas Lindblom har också kommenterat denna bild: ”Intet blodlöst svärmeri präglar dessa anletsdrag. En kraftnatur med klokt, genomträngande intellekt. En undersåtsig, välfödd gestalt. Likväl gömmes fantasiens spänning bakom den stirrande blicken och den höga pannan”.

¹²⁹ Här utgår biografen från en för mig märklig denotation eller konnotation av klokhet. Han likställer klokheten med en brist på förmåga att ”gå på djupet”. Andræ, 1926, s. 318-319.

påflugenheten, hänsynslösheten. Birgitta fann omsider ett värdigt mål för sin energi och sin härskarvilja, då hon inriktade sin strävan på att lösa den dåvarande kristenhetens största problem: påveväldets förfall.¹³⁰

Birgitta kallas för ”sierska”, ”profet” och ”Guds budbärare”. Det profetiska kallet stimulerar hennes strävan mot den högsta plattformen för att få gensvar på sina budskap. Hennes blick är ”alltid riktad mot spetsarna”. Hon har en absolutistisk natur, är nykter och andligt sund. Det är däremot tveksamt om hon är mystiker då den praktiska sidan, aktiviteten och det moraliska överväger i hennes personlighet. Jämförd med andra brudmystiker verkar Birgitta ”kall”. Hon saknar den ”heta, stolta lidelsen” och den ”milt hysteriska ljuvheten” som kännetecknade Mechthild av Magdeburg och hennes namne från Hackeborn. Det förnämsta för Birgitta är inte ”fördjupandet i den mystiska kärleksföreningen mellan själen och dess älskade, utan det etiska momentet”. Även om små spår av brudmystik förekommer i Birgittas texter märker man, enligt biografen, att hon är en ”40-årig matrona, mor till åtta barn” och att hon har ”lämnat svärmeriet bakom sig”.¹³¹ Hon uppvisar däremot det naturliga geniets avund och förakt mot skriftlärdom. På basis av en Mariauppenbarelse noterar biografen:

Visionen innehåller en ögonskenlig identifikationsupplevelse. Den begåvade kvinnan har övervunnit sin hemliga mindervärdeskänsla inför magistrarnas boklärdom med vissheten, att hon ägde en högre insikt, mot vilken lärdom är torra agnar.¹³²

Transformationen av själens tendenser kan ske abrupt, enligt Tor Andræ. Han polemiserar mot Steffens syn på en successiv progression av Birgittas visionära förmåga. Han finner Henrik Schücks konklusion träffsäker om att ”det var en kärleksfull och sörjande änkas sjuka fantasi som skänkt Norden dess främsta helgon”. Det finns, framhåller han, ett orsakssamband mellan det psykiska och fysiska även om man bör se andligheten också ur andra synvinklar än som ”sublimerade libidos”.

Den fromhet, inom vilken hon levde, fordrade offer, och hon gav det med en heroism, med ett allvar, som för den, som icke besjålas av önskan att missförstå, vittnar lika djupt om hennes kärlek till sin make som om uppriktigheten i hennes religiösa tro. Hon blir så större för oss som kvinna och i varje fall icke mindre som helgon. Det är värt att lägga märke till att denna sublimering ej sker genom ett spel av dunkla krafter utan genom en medveten hjältemodig inre kamp.¹³³

Beträffande Birgittas omtalade övernaturliga förmågor, klärvoajans, telepati, förmågan att bota sjuka och kardiognosin, fattar Andræ sig kort: Eftervärlden fäste sannolikt

¹³⁰ Andræ, 1926, s. 318.

¹³¹ Andræ, 1926, s. 323-325. Här förenar biografen sig med Westmans tolkning, med Nathan Söderbloms affirmation i bakgrunden. Westman sammanfattade sin syn på den etiska kallelsemystikern bl.a. i att ”Tankarna tendera till att glida över från brudens sällhet till hennes skyldigheter”. Westman, 1911, t.ex. s. 109, 119-121, 143, 147-148, och alldeles särskilt s. 251-257. Fogelklous bedömning var likartad. Fogelklou, 1919, t.ex. s. 210.

¹³² Andræ, 1926, s. 322.

¹³³ Andræ, 1926, s. 326-329. Citatet finns på s. 328. Jfr Steffen, 1909, s. IX, Westman, 1911, t.ex. s. 81, 106, 108-116, Schück, Henrik, *Svenske litteraturhistoria*, Stockholm 1885-1890, s. 160-161, Schück, 1896, s. 92-95 samt Schück, 1911, s. 178-179. Jfr även Hammerichs åsikt, 1863, s. 73, särskilt not 2.

större uppseende vid dem än Birgitta själv.¹³⁴ Birgittas visioner betraktas som symboliska, abstrusa och grymma. Biografen menar att hon har haft en personlig smak för skräckskildringar. Han analyserar hennes visioner med Freuds drömtydning som psykoanalytiskt raster där drömmen ses som en eidetisk föreställningsart.¹³⁵ Uppdykande tankar och drömmar får genast plastisk åskådlighet, de förvandlas till bilder, och gömmer i symbolisk form människans innersta önskan.¹³⁶ Andræ konkluderar:

Den revelatoriska upplevelsen består framför allt av mer eller mindre klart skådade bilder, som någon gång ha klar plastisk åskådlighet, men ofta visa en formlös, fantastisk struktur, som likna drömseendet. Till dessa bilder knyta sig någon gång auditiva förnimmelser men framför allt intellektuella ingivelser, liknande de icke åskådliga tankekomplexen.¹³⁷

Den religionspsykologiska förståelsen betraktas inte av alla som fundamentalt nödvändig för förståelsen av Birgittas tankar, liv och texter. Enligt Anders Piltz,¹³⁸ med apostrofiskt tacksam hänvisning till Birgit Klockars, måste varje uttolkare gå intertextualitetens långa och smala väg genom bibeln.¹³⁹ Birgitta kunde antagligen inte tillräckligt latin under tiden i Sverige för att själv tillgodogöra sig bibelns innehåll men

Umgänget med magister Mathias bör ha invigt den högreceptiva Birgitta i bibelns värld på ett grundligare sätt än vad som hade varit möjligt enbart genom självstudier. Hon har säkerligen initierats i de olika metoder som tillämpades vid den tiden för att tolka bibeln, det vill säga för att omvandla ett studium av texten till en existentiell läsning (de fyra betydelseskikten).¹⁴⁰

Mathias skrev vid denna tid sina kommentarer till Apokalypsen. Uppenbarelsebokens suggestiva bildvärld fångade uppenbarligen Birgitta. När Birgitta omnämner sig själv som ”Bruden” skall detta inte i första hand läsas i medeltidens brudmystikkontext med den passivt mottagande bruden. Här ser vi, enligt Piltz, Apokalypsens brud som tillsammans med Anden talar till Jesus i Uppenbarelseboken. Birgitta tillskriver sig en lika stor betydelse som Gamla testamentets profeter, apostlarna och jungfru Maria.¹⁴¹ Piltz framhåller *revelatio continua*-aspekten som nödvändig förförståelse till Birgitta. Den levande Gud som talar och handlar i Gamla och Nya testamentet har inte stigit ut ur historien och stelnat till en text. Han har, i de yttersta tiderna, valt att tala till världen

¹³⁴ Andræ, 1926, s. 330-331. Tilläggas kan att ”kardiognosi” är ett frekvent inslag i hagiografisk litteratur och betecknar förmågan att känna andra människors tankar och hemligheter. Denna gåva lyfts fram även i buddhistiska, hellenistiska och sufiska legender.

¹³⁵ Den eidetiska förmågan är vanlig bland författare, enligt Andræ. Andræ, 1926, s. 598. Han hänför ett stort antal exempel ur skönlitteraturen. Freuds lära om det undermedvetna ingår som bokens komparativt upplysande slutkapitel. Andræ, 1926, s. 445-659.

¹³⁶ Andræ, 1926, s. 333-337.

¹³⁷ Andræ, 1926, s. 351. Vid en jämförelse med Hildegard Bingen, s. 356-357, antyder Andræ indirekt att Birgittas extatiska visioner är pseudohallucinationer medan Hildegards är vakna syner som undergår en klargörande process i hennes intellekt.

¹³⁸ Anders Piltz är professor i latin vid Lunds universitet, präst och dominikan.

¹³⁹ Birgittas bibelberoende framgår obestridligt i Klockars studie *Birgitta och böckerna* från 1996. Hon pekar på den rikliga förekomsten av bibliska uttryck och bilder och alla anspelningar på bibliska profettexter. Piltz, Anders, ”Uppenbarelsorna och uppenbarelsen. Birgittas förhållande till bibeln”. *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. Tore Nyberg, Odense 1991, s. 449.

¹⁴⁰ Piltz, 1991, s. 450.

¹⁴¹ Piltz, 1991, s. 451-453.

genom Birgitta. Piltz ser Birgitta som en dramatiker: överallt ser hon underlag för ”nya scenbilder, ljussättning, roller och repliker”.

Om man alltså föreställer sig Birgitta som en något exalterad bibelläsare, som dag och natt mumlar de heliga orden och själv kliver in i de bibliska planscherna som deltagare (för att inte säga ny huvudrollsinnehavare), förstår man lätt hur nästan varje gång Birgitta möter en människa, denna motpart oombedd kliver in i scenbilden och bildar underlag för en ny utsaga, som genereras av ett fritt flödande ingenium, som inte låter någon enda idé, bild eller ord falla till marken utan att upptecknas.¹⁴²

Piltz justerar Hjalmar Sundéns apokalyptiska tolkning av Birgitta utgående från det joachimitiska schemat med Birgitta som introduktör av Andens tidsålder. Piltz menar att detta är en övertolkning av magister Mathias entusiastiska hyperboler eftersom Joachims tre tidsåldrar inte förekommer i denna form i hans kommentarer till Apokalypsen. Mathias räknar, traditionellt, enbart med två tidsåldrar till skillnad från Joachims gudshistorietolkning i tre tidsåldrar.¹⁴³

En annan passage är minst lika viktig för att förstå Birgittas syn på inspirationsprocessen och profetens vånda att formulera sig. Birgitta jämför Guds ord med en staty av trä, huggen och målad av Kristus. När hans vänner får se den, märker de att den kan övermålas med ännu vackrare färger. Denna revelation uteslöts av Alfons, kanske av blygsamhet, kanske av rädsla för att försämra Birgittas chanser vid kanonisationsprocessen om det skulle visa sig att hon hade målat över eller färglagt budskapet på ett inkorrekt sätt. Piltz konstaterar att hennes lära om evangeliernas inspiration kunde ha tolkats som ”komprometterande och oroande”.¹⁴⁴ Birgittas sätt att beskriva evangeliernas tillkomst är, enligt Piltz, ovanligt fräscht, avancerat och fullkomligt ofundamentalistiskt. ”Hon måste rimligen själv ha blivit utsatt för illvilliga förvrängningar av sina avsikter, alldeles som Jesus, vars motståndare systematiskt missförstod honom”, tillägger han. Men i själv verket är hennes inspirationsteori inte vare sig chockerande eller uppseendeväckande. Gud förmedlar inte *texter* utan medvetandehåll, som skall begrundas, skrivas ut och skrivas om. Synen på verbalinspirationen kom först med renässansen. Evangelisternas uppgift var att vara ansvariga utredare av det givna budskapet. Birgitta gestaltar själv, liksom evangelisterna och kyrkofäderna, sin text på Andens uppdrag.¹⁴⁵ Thomas av Aquino sammanfattade sina synpunkter på varför Jesus själv inte skrivit en enda rad.

SVaret är trefaldigt: en undervisning blir mer existentiell om den förmedlas från person till person. En text kan inte fånga rikedomen i Kristi lära. Det var dessutom en fördel att den inte nådde människorna direkt, utan endast genom mänskliga mellanhänder.¹⁴⁶

¹⁴² Piltz gör en intressant jämförelse här. Han påminner om Sara Lidmans romaner från Västerbotten där romanpersonerna idisslar bibelord och bibelidiom och tolkar livet efter bibliska mönster på gränsen till total identifikation. Piltz, 1991, s. 452-453. Citatet återfinns på s. 452.

¹⁴³ Joachims apokalyptiska historiesyn redovisades i analysen av Hjalmar Sundéns Birgittabiografi ovan. Jfr Piltz, s. 454.

¹⁴⁴ *Renelaciones extrauagantes*, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956, Extr. 49, i sv. övers. *Himmelska upp.*, Band 4, bif. upp, kap, 49, s. 149. Stolpe fäste redan tidigare blicken på denna något farliga revelation där Guds budskap till Birgitta är att hon får ”granska orden i sitt hjärta och efter mycket tänkande utlägga dem tydligare och framlocka bättre formuleringar”. Jfr Stolpe, Sven, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973, s. 140. Piltz, 1991, s. 456.

¹⁴⁵ Piltz, 1991, s. 456-458.

¹⁴⁶ Piltz, 1991, s. 458.

Som konklusion framhåller Piltz att Birgitta spelar på hela det gammaltestamentliga registret så obesvärat att man inser att kanonisationsprocessens protokoll inte överdrev graden av hennes förtrogenhet med bibeln. Birgittas bibelbruk är dessutom långt djupsinnigare än man i förstone anar, framhåller han. Med ett modernt upptryck har hon också förstått ”de narrativa strukturerna som bärare av budskapet” i både GT och NT.

Både Mathias och Birgitta uppfattade sig i djupaste mening som utläggare av den heliga Skrift, kallade till en uppgift som brådskade, ju mer tiden led mot sitt slut. Men där Mathias utlade den djupare innebörden i en *text*, en mening som fördjupades allteftersom historiens bok rullades upp, hade Birgitta en ännu mer dynamisk uppgift: som den helige Andes kanal skulle hon överbringa Guds *levande* ord i nya konkreta situationer, alldeles som en gång de gammaltestamentliga profeterna.¹⁴⁷

Lars Bergquists¹⁴⁸ Birgittabiografi är dels en tidsmässig kontextualisering av Birgittas texter mot nordisk och europeisk medeltid, dels och framför allt en dekonstruktion av de teologiska och filosofiska element som ingick i hennes världsbild.¹⁴⁹ Avsikten är att ge en bild av Birgittas andlighet och hennes personliga och speciella fromhet. Den självklara förförståelsen är att revelationerna faller tillbaka på Birgittas egna predikament: henne själv, den tid hon levde i och framför allt hennes gudsförhållande. ”Birgitta har”, tror jag, ”känslan av att stå vid en gränslinje”, skriver biografen inledningsvis. Denna demarkationslinje identifierar han genom en dikt av Paul Valéry: ”Jag är något genom det som fattas mig”. Den biografiska förståelsen är lika pietetsfull som hos Birgit Klockars. Bilden av Birgitta är ljus; ingen livslinje av konfrontationer eller oscillering dras upp. ”Hennes kraft och uthållighet, hennes förmåga att tro på sin uppgift och att genomföra den” äger fortfarande aktualitet som förebild.¹⁵⁰

Närmelsesättet i denna levnadsteckning handlar om att förstå Birgitta utifrån hennes värld och världsbild:

Man såg skaparen som närvarande i alla sina delar av skapelsen. Allt kunde härledas från Gud och ses ur ett gudomligt perspektiv. Gudsbegreppet belystes i bibeltexten. Härifrån kunde man i skolastisk anda genom deduktiva resonemang och framför allt en allegorisk läsning få svar på alla etiska frågor. Världen och universum var ett sublimt system av varandra reflekterande symboler.¹⁵¹

Världen var i Birgittas ögon som ett litet avrundat ting som vilade i Guds hand. Hennes text om bikupan illustrerar detta. Men syftet med bikupetexten är inte främst att påminna om det jordiskas överensstämmelse och parallellitet med det himmelska,

¹⁴⁷ Piltz, 1991, s. 464.

¹⁴⁸ Lars Bergquist är till akademisk utbildning jurist och har varit verksam som diplomat, författare och biograf. Bergquist konverterade till katolska kyrkan i början av 2000-talet.

¹⁴⁹ Bergquist, Lars, *Birgitta i uppenbarelsernas spegel*, Stockholm 2003. Biografen är en utvidgning av en mindre text om Birgitta, *Saint Birgitta*, som utkom till 600-årsminnet av Birgittas kanonisering 1991. Birgittas politiska och kyrkopolitiska aktivitet intresserar Bergquist mindre än hennes ”religiösa, andliga profil”. Bergquist, 2003, s. 38.

¹⁵⁰ Bergquist, 2003, s. 77.

¹⁵¹ Bergquist, 2003, s. 17.

framhåller Bergquist. Hela texten är till sin kärna en predikan om omvändelse och de fasor som efter döden möter dem som framhärdar i synden. Retoriken tillhör tiden.¹⁵²

I likhet med Klockars ser Bergquist influenser hos Birgitta från den bernhardinska fromheten. *Imitatio* var nyckelbegreppet till livet och den levande tron för Bernhard av Clairvaux. Inlevelsen, *passio*, i Kristi liv och lidande är också framträdande i Birgittas kontemplerationer. Ur revelationerna stiger, enligt Bergquist, följande personlighet fram:

Hennes visioner förmedlar bilden av en klart strukturerad personlighet. Vi möter en människa med en sällsynt stark vilja och en osedvanlig vitalitet – praktisk natur utan större intresse för teoretiska frågor. Hon har en påfallande iakttagelseförmåga med utvecklat sinne för detaljer och en lätthet att formulera sig. Dessutom har hon en stark naturkänsla – i bisatser går hos Birgitta det svenska landskapet för första gången litterärt i dagen.¹⁵³

Det bernhardinska inflytande som förförståelse sträcker sig ända in i bilden av Birgitta efter makens död. Hon får kort och gott kallelsen att bli ”Kristi brud”. Kontexten bakom tolkningen handlar om framväxten av den enskildes gudsförhållande från 1100-talet där kärleksförhållandet mellan själen och hennes skapare, sublimt inskrivet av Bernhard av Clairvaux, hade accentuerats. Själen sågs dels som kyrkan, dels som den enskilda kristna människan.¹⁵⁴

Ett framträdande drag i denna miniatyrbiografi på 70 sidor är att Birgitta behandlas konsekvent innesluten i sina sammanhang. Biografen är inte individcentrerad, vilket konvergerar sensibelt med Birgittas revelationer och vad vi i övrigt vet om medeltidens mer kollektivt inriktade tankesätt jämfört med vår egen tid. ”För Birgitta har människan sålunda på en och samma gång enskilt och kollektivt ansvar: alla våra handlingar är relaterade till vår delaktighet i Kristi kropp”, sammanfattar biografen.¹⁵⁵ En individualistisk syn på Birgitta genomsyrar trots det tolkningen. Hon nalkas alltid de stora teologiska frågorna utifrån sina egna erfarenheter, betonar biografen, och hennes kärlek till Gud leder aldrig till ett uppgående i det gudomliga. Inga spår av längtan till det individuella försvinnande i ett överjordiskt Intet kan spåras i hennes texter.¹⁵⁶

Lars Bergquist ger Birgittas mariologi en särställning. Han avläser en kvinnosyn i de mariologiska texterna:

Mellan raderna i de pedagogiskt, ofta övertydligt avfattade uppenbarelserna stiger fram en ”birgittinsk kvinnosyn”, ett framhävande av kvinnans speciella roll i dramat om gudsricket förverkligande. Kvinnan mer än mannen, Birgitta och alla hennes medsystrar, innanför och utanför klostermurarna, har en särskild möjlighet och förmåga att leva sig in i den lidande människans situation, att alltid ha den för ögonen.¹⁵⁷

Avsikten med denna biografi är inte att penetrera Birgittas personlighet, goda eller sämre drag, utan att ge läsaren en kompass och en kartbok att navigera efter när han

¹⁵² Bergquist, Lars, ”Birgittas värld: kärlek och grymhet”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, red P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003, s. 126-127.

¹⁵³ Bergquist, 2003, s. 26. Jfr Klockars, 1966, s. 226f, som finner bernhardinskt inflytande i Birgittas revelationer.

¹⁵⁴ Här förkommer varken insinuationer, dolda spekulationer eller psykoanalytiskt färgade tolkningar in i bilden. Bergquist, 2003, s. 34.

¹⁵⁵ Bergquist, 2003, s. 41.

¹⁵⁶ Bergquist, 2003, s. 43. På denna punkt tycks s.g.s. alla av Birgittas biografier vara överens.

¹⁵⁷ Bergquist, 2003, s. 44.

eller hon nalkas Birgittas egna texter. Biografin får här en likartad bruksfunktion som den vi såg hos Birger Bergh och den förförståelse som både Birgit Klockars och Anders Piltz har betonat som omistligt nödvändig för den som skall stiga in i Birgittas textuniversum. I det avseendet är denna biografiska kartbok klargörande. Vi rör oss kring gränser och gränsoverskridande mellan olika tidsideologiskt färgade kulturmiljöer och livsåskådningsmässiga överideologier inom samma västerländska Europa. Bergquist visar att gränserna är obestämda mellan det som först känns främmande och det som inte är främmande och obekant. Svaret stiger fram ur en hermeneutisk-idéhistorisk och mentalitetshistorisk kognitionsprocess där de olika föreställningselementen dekonstrueras. Att förstå andra är att ”försöka hitta och förstå de inre kartor de navigerar efter”. Det centrala är ändå inte kartorna, trosföreställningarna, värderingarna i sig utan de handlingar i vilka de tillämpas.¹⁵⁸

I Birgittas uppenbarelser läser Bergquist ”omvändelsens retorik och språkets otillräcklighet”. Hela Birgittas liv är inskrivet i tidens polaritet i dialektiken mellan världslighet och ett liv ägnat åt Kristus:

Och vad mera är, vi behöver inte se Birgittas eget asketiska liv, hennes uppfattning av lydnad, kyskhet och fattigdom, som en flykt undan den fördömelse och de eviga straff som hon skildrar med en för oss häpnadsväckande konkretion. Avståndet, disciplinen, var också ett uttryck för en ambition till frihet, klarsyn och obundenhet, d.v.s. ett lätt spänstigt sinnestillstånd. Det var den varmt kristne Petrarcas syn på saken: livet borde formas till en flykt undan försumpning och slöhet.¹⁵⁹

Lars Bergquist framhåller den konsekventa hängivenheten i Birgitta och pekar på dödssyndernas relevans för förståelsen av Birgittas retorik. Kyrkans värdering av dödssynderna följer medeltidens hierarkiska syn. Följaktligen var *superbia*, högmodet och förhävelsen, den första, största och värsta. Den andra dödssynden i Birgittas värld var *avaritia*, girigheten. Vinningslystnaden tävlade med högmodet om att förblinda människan. Sist på listan i dödssyndskatalogen kommer *acedia*, uppgivenhet, förströddhet, brist på engagemang. Hos Birgitta är denna dödssynd ofta i åtanke som den negativa gudsfrånvändheten och kraftlösheten.

Om man vill kan man se Birgittas hela livsverk som en kamp mot den sjunde dödssynden, slöheten, likgiltigheten, förströelsen, *tidsfördrivet*. Det är viktigt i detta sammanhang att komma ihåg hennes syn på sig själv som Guds talesman och språkrör. Den uppgiften förutsatte just lyhördhet och engagemang.¹⁶⁰

De fyra ovanrefererade Birgittatolkningarna bildar två grupper. Richard Steffen och Tor Andræ, båda hemmahörande i den evangelisk-lutherska kyrkan, vill skriva ner värdet av Birgittas intellektuella bildning. Katolikerna Anders Piltz och Lars Bergquist tar tvärtom analytisk och biografisk utgångspunkt i hennes teologisk-intellektuella värld. Här går det inte att läsa ut en entydig ”manlig” uppfattning om Birgitta. Att notera är att Schück som värderar Birgittas texter högt överbetonar biktfadernas medverkan. Steffen och Andræ, som vill depreciera det litterära och teologiska värdet återför texterna helt på

¹⁵⁸ Jfr Winch, 1995, ”Kan vi förstå oss själva”, ingår i *Glänta* 1-2/1995, s. 104f. Resonemanget utvecklas av Nynäs, Peter, *Bakom Guds rygg*, Åbo 2001, s. 89-91.

¹⁵⁹ Bergquist, 2003, s. 65.

¹⁶⁰ Bergquist, ”Birgittas värld: kärlek och grymhet”, 2003, s. 124-125.

Birgitta. Däremot verkar det vid det här laget i min analys som om fokuseringen på teologin skulle vara signifikant för den katolska traditionen inom Birgittabiografiken.

Piltz och Bergquist intertextuellt inriktade lästolkningar är nödvändiga för förståelsen av det teologiska tankesystem som omramade och influerade Birgitta när hon skrev sina Uppenbarelser. Birgittas bibelberoende har med tydlighet framhållits även av Birgit Klockars medan de sju dödssynderna är den bakomliggande måttstocken när Birgitta diskuterar synden och de tidsbundna eller eviga straffen i sina syner. Utan dessa båda medeltida kartor att navigera efter blir Birgitta antingen obegriplig eller helt brutal. Hos Piltz och Bergquist finns en självklar medvetenhet om revelationernas retorik. Vi har att göra med en etablerad retorisk genre vars idéhistoriska intertextualitet forskaren bör känna till för att inte tro sig läsa endast privat-personliga texter och inbillningar. Vikten av den kognitiva förförståelsen understryks. Steffen och Andrä däremot utläser en personlighet ur hemsigheterna och groteskerierna. Steffen är något försiktigare men han anser ändå att det verkar som om hon vore större i hatet än i förbarmandet. Andrä slår fast att Birgittas fantasi hade en dragning till det makabra, det hemska, det vidriga. Skräckskildringar är hennes specialområde.¹⁶¹ Här möter vi religionspsykologiska tolkningar som är tätt kopplade till biografisk-psykologisk förståelse där de kognitiva elementen är av underordnad vikt.

En viss betoning av det specifikt kvinnliga accentueras hos Steffen, Andrä och Bergquist. I Steffens och Bergquists kvinnobild understryks barmhärtigheten, medlidandet och det förlåtande sinnelaget. Kvinnor har, enligt Bergquist, en särskild "förmåga att leva sig in i den lidande människans situation, att alltid ha den för ögonen".¹⁶² Steffen skriver apropå Birgittas vända över sonen Karls vistelse i skärselden att "huru kvinnligt, huru förlåtligt är icke åtminstone det sistnämnda? Skulle vi ens önska det annorlunda?".¹⁶³ Hans kvinnoosyn skrivs i orden "blyghet och känsla av otillräcklighet". Tor Andrä ser främst en beskäftig medelålders matrona när han blickar på Birgitta och bedömer hennes texter och hennes aktioner. Bilden är anfäktad av irritation inför en påträngande, framfusig och självsäkert stark kvinna.

¹⁶¹ Andrä, 1926, s. 332-335.

¹⁶² Bergquist, 2003, s. 44.

¹⁶³ Steffen, 1909, s. XXXIX.

Birgitta överlämnar sin ordensregel till nunnor och munkar. Träsnitt som inleder *Regula Salvatoris*, Frälsarens ordensregel, i *Revelationes Sancte Birgitta*, Lübeck 1492. Efter Tryggve Lundén, *Den heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser*, Band IV, Malmö 1957-1959.

V. ANALYTISK-IDÉHISTORISK KONKLUSION

1 Biografen som tidsspegel

Biografins bruksfunktion, särskilt accentuerad i Daniel Madelénats och Helmut Scheuers idéhistoriska panoraman, är en odiskutabel variabel som styr Birgittabiografiken under 1900-talet. Samtliga biografier, förutom de rent fackhistoriska av Toni Schmid och Birgit Klockars, är medvetet eller oavsiktligt ockuperade av ett bruksfunktionellt ärende till sin egen samtid. I viss mån kan man tala om ett funktionellt ärende även hos fackhistorikerna i deras envetna vilja att korrigera felaktigheter i Birgittabiografiken och justera bilder av henne som antingen anses som obsoleta eller förhastade distorsioner.

Jag tycker mig särskilt se influenser från den tyska andehistoriska biografitraditionen, med sina hänvisningar till en högre plan för mänskligheten – om än med en viss eftersläpning – i de analyserade biografierna från sekelskiftet 1900.¹ Birgittabiografierna kan läsas och tolkas mot bakgrunden av borgerskapets historisk-politiska och socioekonomiska utveckling. Hyllningen av den harmoniska förebildsmänniskan tog sig olika uttryck: i en strävan efter oändligheten eller i en sammansmältning av karaktärskonstanterna ”ande” och ”vilja”.² Konsten och bildningen sammanbinds med nationalromantiken, statsidealismen och en fosterländsk religiositet. Upphöjandet av det svenska och fosterlandskärleken, avläst i Birgittabiografierna av Gustaf Bergström och Lyda Wahlström, närmar sig något man kunna benämna fosterlandsreligion. Birgittas svenskhet, fosterlandskärlek, hemlängtan, skönhetssinne och kvinnoemancipatoriska kraft framhävs.

Strukturomvandlingen, arbetarrörelsen och samhällets politisering inverkade förenande på de högre och bildade samhällskikten, enligt Scheuer. Därefter är två inriktningar skönjbara: biografier som betonar *vita activa* och biografier som lyfter fram *vita contemplativa*.³ Det hela slutade kring sekelskiftet i den tyska biografiken i en polarisering av den isolerade individen mot den fientliga omvärlden och med en avmaterialisering och estetisering som utsträcktes till alla livsområden. Biografiken förvandlades oförmärkt till mytografi. Det mytografiska inflytandet är speciellt framträdande i Knut B. Westmans och Emilia Fogelklous religionspsykologiskt analyserande levnadsteckningar.⁴ Inriktningen på den stora personligheten, handlingsmänniskan och ”sierskan” är ett tydligt biografiideal i samtliga biografier från Ellen Fries till Emilia Fogelklou. Hos Fries och Wahlström står *vita activa* i fokus. Hos Bergström, Steffen, Westman och Fogelklou visas ett intresse för den intima människan. Föreningen av *vita activa* med *vita contemplativa* understryks med emfas i förebildliga ”birgittaegenskaper” för samtiden. I alla biografier från denna tid inpräntas ett kulturellt överjag: nationalistiskt

¹ Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979, s. 21-35.

² Vilja och ande är nyckelbegreppen. Hos Gustaf Bergström är evighetsdimensionen starkt inskriven. Hos Ellen Fries, Lydia Wahlström, Knut B. Westman och Richard Steffen betonas ande- och viljemänniskan Birgitta.

³ Scheuer, 1979, s. 141ff samt Larsson, Inger, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama”, *Nordica, Tidskrift för nordisk texthistorie og æstetik* 6/1989, s. 27ff.

⁴ Det mytografiska inflytandet från Friedrich Gundolf-kretsen kunde jag spåra ännu så sent som hos Sven Stolpe.

och/eller andligt. Vi kan tala om en ”fosterlandsbirgitta” i och i dessa biografier. I Westmans och Fogelklous teckningar stiger ”profetbirgitta” in i bilden.

När det gällde författare, här enkannerligen Birgitta, ansågs verkläsningen ofta vara tillräcklig kring sekelskiftet 1900 för att återskapa en biografisk bild. Den faktaherme- neutiska metoden är gemensam för biograferna. Henrik Schücks och Karl Warburgs biografiska inflytande är tydligt. Den dokumenterande, objektiva attityden är särskilt framträdande hos Fries, Wahlström, Steffen och Westman och vi möter ”en person- teckning i helfigur i verkliga omgivning, opartiskt skildrad och utan vare sig anti- eller sympatier”.⁵ Idealet ingår också i Bergströms och Fogelklous Birgittaporträtt men här är subjektiviteten, affiniteten och identifikationen högt uppskruvad. I de tidigaste biografi- erna verkar mötet med medeltiden vara mer utmanande och omvälvande än mötet med Birgitta. Hennes biografi skrivs in enligt kända ytfakta, kombinerade med personliga understreckningar och förses med varierande tolkningar. Birgitta ses främst som svensk författare och medeltidens största skald, ”författarbirgitta”, i de tidigaste biografierna efter att Henrik Schück gav henne sin bekräftelse som ”Nordens största filosofiskt- poetiska snille under medeltiden”. Men hennes betydelse ligger, enligt honom, inte i de idéer hon uttalade utan i den konstnärliga gestaltningen. Hennes lära i sig är varken originell eller teologiskt nydanande. Bilden av medeltidens största skald, som författare eller mystiker, kom att bli en långlivad diskussionskliché.⁶

I biografierna av Ellen Fries, Gustaf Bergström, Lydia Wahlström och Emilia Fogelklou syns faiblesen för lokalkolorit. Det schückska (och för tiden populära) sättet att skriva i snabbmålade fresker enligt Scottromanens manér ingår i metoden. Det fanns en gemensam strävan i de olika historiska genrerna, i historiemåleriet och i den historiska romanen att åstadkomma en pittoresk konkretion, som ”skulle ge betraktaren känslan av att med sina egna sinnen uppleva ett stycke svunnen verklighet”. Tekniken ”att ställa monumental gestalter i bildens centrum” dominerar berättargreppet. Både författaren och läsaren kan på det sättet bli offer för samma illusion om att sammanhangen tycks vara händelsernas egna och inte styrda av historiesynen hos berättaren.⁷ Kring sekelskiftet noterar vi ändå den gradvisa bortvittringen av fascinationen för den yttre miljön parallellt med en övergång från den folkloristiska inspirationen till ett intresse för idéhistoriska och mentalitetsmässiga aspekter. När den biografiska blicken har blivit van vid den främmande medeltiden börjar den försiktigt fokusera på Birgittas tankar och själ. ”Medeltidsbirgitta” stratifieras upp i andra biografiska bifunktioner. Jag nämnde redan ovan ”fosterlandsbirgitta”, ”författarbirgitta” och ”profetbirgitta” men vi möter också ”politikerbirgitta”, ”själsbirgitta”, ”helgonbirgitta” och ”Moder Birgitta”.

Det mest eklatanta i alla dessa biografier är deras symbiotiska beroende av två Birgittaforskare: den danske kyrkohistorikern Friedrich Hammerich och litteratur- historikern Henrik Schück. Vi läser omskrivningar av en färdig schablon, en eklektisk komposition av professorernas biografier, som amplifieras i personliga avvikelser när de sänks in i olika samhällskontextualiserande tendenser.

Helmut Scheuer såg den tyska biografiken kompensera en politiskt och socialt frustrerad borgarklass för att få den att känna sig höjd över massan. Han talar om en

⁵ Lamm, Martin, ”Karl Warburg som litteraturhistoriker. Några minnesord”, *Ord och Bild* 28, 1919, s. 81-90 samt Larsson, 2003, s. 45.

⁶ Schück, Henrik, *Svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1885-1890, s. 161.

⁷ Jfr Johannesson, Kurt, ”Litteraturhistorien och utvecklingsbegreppet. Några reflexioner kring Henrik Schücks litteraturhistoriska metod”, *Samlaren* 92/1971, s. 147f och Lars Gustafsson, *Litteraturhistorikern Schück*, *Historia litterarum* 12, Stockholm 1983, s. 197-198.

antikapitalistisk och antidemokratisk tradition runt sekelskiftet 1900.⁸ Jag tror att Birgittabiografierna delvis kan tolkas ur samma funktionsperspektiv och sociala raster. Birgittas bruksfunktion inkluderar däremot inte öppna antidemokratiska tendenser. Tvärtom ges Birgitta uttryckligen demokratiska och samhällsemancipatoriska drag. Fokuseringen på det ensamma geniet, förebilden, den enskilda individens förmåga och kraft, korrelerar kanske ändå delvis med Scheuers analys: individen och individualismen framställd som skydd och kontrabild mot massrörelser och massans politiska framväxt och krav. Det individuellt andliga överbetonas hos Steffen, Westman och Fogelklou, men också i levnadsteckningarna av Bergström och Wahlström.

Miniatyrbiografierna fick stor popularitet kring sekelskiftet 1900. *Life-and -letters*-varianten påverkades av positivismen i sin biografiska framställning. Influenserna från den anglosaxiska biografitraditionen är märkbara bara hos Richard Steffen. De övriga verkar vara tyskinfluerade. I den anglosaxiska traditionen har man oftast bortsett från biografins bruksfunktion och i stället betonat en sann och artistiskt konstruerad bild. Den traditionen verkar inte ha manifesterat sig i Birgittabiografierna alls under 1900-talet.⁹

Biografisk forskning syns i min analys som en utblickande verksamhet, ett sökande efter inblickar i en annan tid och i en annan persons liv, ideologiska och materiella förutsättningar, tankar, gärningar, känslor och bevekelsegrunder för att i förstärkt form återvända utblickande mot den egna tiden med nya argument, uppfordringar, personliga ideal, kollektiva förebilder eller en polemisk- emancipatoriskt impregnerad samhällskritik. *Konfrontation* och *komparation* tycks ingå i biografikens innersta väsen. Föreliggande analys bevisar med stark evidens att biografierna alltid återreflekterar sin egen samtid i idéer och underliggande ideologier, debatter, frågor, konflikter, omvälvningar och trender. Biografierna reagerar sensibelt på beställningar och förväntningar, konventioner och behov, vetenskapsideal och ideologiska omstruktureringar i sin egen samtidskultur.

Orsakerna till den perpetuella nyfikenheten på Birgitta kring sekelskiftet 1900 speglar sig i sin egen spegelsal. Omvälvningar var stora, uppfordringarna många. Nationalromantiken och idealismen konfronterades med den historiekritiska teologin, Uppsalateologin och Nathan Söderbloms historie-, kyrko- och profetsyn. Svenska kyrkans begynnande internationalisering, den spirande och trevande ekumeniken och inriktningen på medeltiden inom både litteratur- och historievetenskap krävde ett inlemmande av den egna svenska (katolska) medeltiden i den historicistiskt sinnade samtiden. Samtidigt flyttade katolska kyrkan successivt men stadigt sina ställningar framåt i landet. Den katolsk-protestantiska debatten accelererade i samma takt. Kvinno- rörelsens krav på kvinnans rätt att få vara en *persona publica*, demokratifrågan, konstitutionsdebatten, arbetarrörelsen, strukturuomvandlingen och den tilltagande sekulariseringen behövde ett fast ansikte att vila blicken på. I biografierna av Ellen Fries, Lydia Wahlström och Emilia Fogelklou samt hos Ellen Key blir Birgitta en portal för kvinnorörelsen. En bättre förebild än en åttabarnsmor, profet och kyrkohistorisk gigant kan historiens knappast erbjuda. Birgitta omvandlas biografiskt till "emancipations-birgitta" i en transformering av hennes tankar in till aktuella frågor i jämställdhetsdebatten.

Allt detta och mer därtill samtidsstrålar in i Birgittas gestalt för att ombrytas prismatiskt ut i nya reflektioner. Bilden av Birgitta konstrueras enligt dessa diskurser, följsamt efter tidens parametrar. Birgitta är tydligen tillräckligt omfångsrik för att rymma

⁸ Scheuer, 1979, s. 113ff. Larsson, 1989, s. 29.

⁹ Larsson, 1989, s. 33.

allt detta. Biografierna av Lydia Wahlström och Emilia Fogelklou stiger fram i känsliga seismografer för de samhällspolitiska rörelserna i sin samtid: kvinnorörelsen, konfessionsdebatten, nationalismen och demokratifrågan. I Knut B. Westmans studie över Birgitta verkar ytligt sett främst vetenskapliga omtänkningar i svensk teologi reflekteras.¹⁰ Men en närmare analys av hans Birgittastudie avslöjar hur Svenska kyrkan uppfattar sig själv, försöker stärka sitt både dogmatiska och kyrkohistoriska självförtroende vid mötet med hela världen – och framför allt inför den allt överskuggande katolska kyrkan. Hans studie visar hur man inom kyrkan vill återspegla sin nya självbild i kristenhetens hela historietradition: i den etiska kallelsemystikens profetlinje från Gamla testamentet via Kristus, apostlarna, Birgitta, Luther och in i framtidens svenska kristenhet. På vägen till förändrad historisk identitet ”kidnappas” några katolska medeltidsvisionärer och profettyper ur historien som pantfångar för att försäkra och förstärka den egna traditionslinjen. Demarkationslinjen dras nu upp genom andra terränger med bland annat Birgitta som kompass. Tidslinjen från reformationens 1500-tal accepteras inte längre av Söderblom och företrädarna för de nya, historiskt definierade, teologiska premisserna. De protestantiska kyrkorna vägrar att inta en devot inställning till katolska kyrkan. I stället strukturerar man upp två linjer som syns ha levat intvinnade i varandra genom historien: uppenbarelsesmystiken och oändlighetsmystiken. Birgitta, och några andra katolska medeltidsmystici, inrangeras av Westman och Fogelklou i den evangeliska kallelsemystiken med betoning på utåtriktade och praktisk-etiska kristna gärningar. Den ekumeniska frågan kan börja från början, d.v.s. från Kristus själv och inte från Martin Luther. Eftersom Svenska kyrkan har hemortsrätt i hela kyrkan genom den nya omtolkningen och förståelsen av den egna traditionen får Birgitta en latent och abstrus funktion som ”protestantbirgitta”. Hon är svensk, fosterländsk, men absolut inte ”reformationens förelöpare”. Begreppet från Hammerich var känsligt, infekterat. Det skulle undvikas. Under ytan sker ändå en ”smygprotestantisering” av helgonet i något som jag betraktar som Nathan Söderbloms ”inverterade ekumeniprojekt”. De egenskaper som på förhand indefinierats i den evangeliska självförståelsen fyller ut Birgittas karaktär. I den mån ”katolska” egenskaper spåras i Birgittabilden skrivs de på den medeltida vidskepelsens konto. Alla biografier har ett starkt behov att markera sin resistens mot katolicismen. Däremot får Birgitta ytterligare en bruksfunktion som ”katolikbirgitta”. Genom studiet av henne söker biograferna sin egen konfessionsprofil; man jämför och argumenterar, man väger den ena konfessionens fördelar mot den andras nackdelar. Birgitta blir ett ”samtalsrum” för konfessionell självförståelse och ett ”debattrum” för konfrontation med katolsk tro, tradition och teologi. Resultatet uppvisar en tydlig förnöjsamhet över att tillhöra en ickeauktoriär och individualistisk gren av kyrkan. Men trevande söker och finner vissa av biograferna goda egenskaper även inom katolicismen. De kvinnliga biograferna är öppnare här än de manliga. Biografi för biografi kan man avläsa hur bilden av det katolska utvecklas genom ny och relevant kunskap och via komparativa omtänkningar.

Sekelskiftesbiografierna över den heliga Birgitta runt 1900 visar hur personhistorien kan konvergera till det egna samhällets officiella porträtt. Den framträdande bilden av det svenska helgonet blev ”den fosterländska Birgitta” så som vi mötte henne i Lydia Wahlströms porträtt, med svagare uttalade reminiscenser hos Westman och Fogelklou – men i sak lika starkt underförstådda. Det statsidealistiska paradigmet i historieforskningen dikterade länge inriktning och vetenskapspolitisk korrekthet.

¹⁰ Influenserna från den nya tyska historiekritiska teologin, och särskilt från Albert Ritschl, styr den teologiska tankediskursen och i förlängning den biografiska synen på Birgitta.

Nationalromantiken färgade den biografiska texten med sin ideologiska substans och sin retorik. Transcendentalismen genomsyrade biografiteoretiskt den personhistoriska förståelsen och metodgreppen: biograferna skildrade en nations historia och självförståelse, återberättad genom *en* upphöjd människas liv och gärningar. Den pragmatiska historieskrivningen dikterade bilden; man etablerar ett då främst för att ge nuet mått och perspektiv. I Fogelklous biografi, delvis även i Wahlströms och Westmans, igenkänner jag en emancipatorisk historieskrivning.

Det historicistiska anslaget genomströmmade Birgittabiografierna före och strax efter sekelskiftet 1900 i sina försök att rädda vissa traditionella element i den västerländska kulturen in i en ny och samhällsomvälvande epok, präglad av den industriell-tekniska revolutionen och massornas inträde på samhällsarenan och i politiken.¹¹ Den starka dubbelexponeringen av Birgitta som politisk agitator och ödmjukt hörsamma kristna kvinna i biografierna kring sekelskiftet är knappast en tillfällighet som idealiserad motbild. Också andra drag, influerade av en historicistiskt präglad tidssyn, är tydliga. ”Den levande historien” gestaltas, förkärleken för historiska förklaringsmodeller och förståelseformer firar triumfer; det mesta har klargjorts när det historiska ursprunget eller sammanhanget är kartlagt. Historicismen skänker åtskilligt gratis åt det biografiska idiomet: den mänskliga friheten understryks och tilltron till subjektets avgörande och aktiva roll i historien och samhället växer fram till sitt eget självbildande motstånd mot deterministiska förklaringsmodeller. Tron på individuella faktorerers betydelse i historien och idéernas influens som drivkrafter i utvecklingen är uppenbar i samtliga biografier över Birgitta fram till Toni Schmidts biografiska monografi. Den av historicismen mer optimistiskt färgade tilltron till humanvetenskaplig forskning återreflekteras i Birgittabiografierna. Människan är visserligen föränderlig över tid, allt annat skulle te sig ologiskt mot den historiska relativism som statuerade forskningsidiomet, men hon är ändå sig lik tvärsigenom sekler och millennier. Det erbjuds följaktligen en självklar möjlighet till inlevelse och förståelse bakåt i tiden. Ändå kunde man evaluerande säga att 1700-talet, den hildebrandska gränsen för naturlig biografisk identifikation, reser sig upp i texterna som en gräns: biografernas medeltidsomgivning blir ofta kulisser bakom en 1800-talsmänniska i medeltidsdräkt.

Den starka historicistiska utgångspunkten i Wahlströms, Steffens, Westmans och Fogelklous biografik gör biografierna lustfullt oanfekterade av sekelslutets kontroverser mellan en nomotetisk och en idiografisk vetenskapssyn. Man går fullt och frimodigt in i ”erklären” (snarare än ”verstehen”) trots Diltheys och andras teoretiska och metodiska distinktion mellan å ena sidan human- och kulturvetenskaper och naturvetenskaper å den andra. Hos Fogelklou dominerar däremot förståelsen över förklaringarna. Historicismens dubbelsyn av människan som på en gång föränderlig och samtidigt sig mänskligt lik på ett inre djupplan medförde troligen ett biografiskt synsätt som innebar att den personhistoriska forskningen ansågs kunna ingå i det nomotetiskt kognitiva närmelsesättet. Det explanativa kombineras med det tolkande. Närheten till historicismen understöder förstås det biografiska idealet och människosynen i dessa biografier. Men jag undrar om inte biografins inneboende existentialistiska essens handlar om att stå i kontinuerlig och perpetuell opposition mot ständigt återkommande förstärkningar av materialistiska livs- och vetenskapsideal?

Den underförstådda historicismen är inte helt liktydig med de hermeneutiska förståelseförsök vi möter i de religionspsykologiska biografierna av Knut B. Westman och Emilia Fogelklou eller i Gustaf Bergströms delvis psykologiserande analys. Här ser

¹¹ Jfr Nordin, Svante, *Från tradition till apokalyps*, Malmö 1989, s. 23-25.

vi företrädare för en utpräglad vitalistisk tolkningstradition. Biografitolkarna tror sig kunna tränga in i den biograferades själ, ande och tidskultur. Hammerich, Schück, Fries och Wahlström är i det sammanhanget mer positivistisk-explanativt inriktade. Realismkritiken och rationaliteten utgör både teori och metod. Birgittabiografierna bildar därmed inte en rak historiografiflinje. Jag tycker mig spåra en motsättning mellan just positivisterna och vitalisterna som kontinuerlig dialektisk konfrontation i Birgittabiografiernas historiografi över 1900-talet. Redan i Gustaf Bergströms biografi kan en vitalistisk och vitaliserande öppning mot det mer intimt individualiserade porträttet anas. ”Paradigmshiftet” kommer med Emilia Fogelklou, visserligen pietetsfullt och beundrande utan freudianska blottningar, men det oaktat intimt och förståelsefullt psykologiskt tolkat.

Lydia Wahlströms biografi från 1905 är den sista konventionellt oscarianska biografi, som är styrd av det statshistoriska paradigmet och 1800-talets biografiska konventioner.¹² Med Richard Steffens *life- and letters*-biografi, och Knut B. Westmans och Emilia Fogelklous uppföljande religionspsykologiskt texttolkande biografik, börjar 1900-talets turbulens på tolkningsmarknaden. Birgittas egna texter blir mer tillgängliga för andra än latinforskarna. Ytempirin från Hammerichs biografi, som hade bildat underlag och ramar för biografierna av Fries, Bergström och Wahlström, vidgas: en begynnande hermeneutisk läsning av Birgittas revelationer tar vid och erbjuder nya tolkningskoncept. Omvälvningen möjliggörs förstås främst genom att en ny vetenskap stiger in i universiteten: religionspsykologin. Här spårar jag en tydlig ”revolution” eller ”klimatväxling” i den biografiska människosynen. Från att Birgitta under 1800-talet hade utnämnts till representant för en viss religiös medeltidstyp individualiseras hon nu på ett personligare sätt och blir avläst i religionspsykologiska raster under 1900-talets båda första decennier. Så tidigt som 1926 blir hon till och med analysad i Tor Andræs retroaktiva och freudianskt hållna psykoanalys. Det dömande utpekandet börjar successivt ersättas av en tolkande bedömning. Subjektiveringen av Birgitta syns i övergången från karaktärstyp till personlighetsdrag och från iakttagandet av beteende till insiktsfullhet inför skiftande attityder. Analogt vid samma brytningstid ser vi ett nytt historievetenskapligt narrationsgrepp i biografierna. Hammerich, Schück, Fries, Bergström och Wahlström byggde upp en historisk medeltidsscen där den biograferade fick framträda bland kulisserna. Steffen, Westman och Fogelklou försöker skapa en organiskt levande helhet av liv, tid, religiös utveckling, handlingar och gärningar. Från att ha tänkt i enskilda biografiska toner sker en trevande övergång till livstolkande ackord som kommer för att stanna i resten av seklets levnadsteckningar över Birgitta – med undantag av Schmidts och Furuahagens fackhistoriska monografier. Den biografiska utvecklingsbågen är introducerad. Med Daniel Madelénat kan vi här identifiera övergången från det klassiska och romantiska biografiparadigmet till en blandning av romantisk och modern biografik.¹³

Noterbart är att naturvetenskapliga och materialistiska förklaringsmodeller är sällsynta, för att inte säga nästan obefintliga, i de tidiga Birgittabiografierna. Rationalismen är i stället framträdande. Schück är samspårig med sin samtid i sina reflektioner över psykologiska, fysiologiska och neurologiska orsaker till Birgittas uppenbarelser. I övrigt är det förvånansvärt nog den tidigaste biografen, Friedrich Hammerich, som är den mest införstådda i modern naturvetenskap och som närmar sig Birgitta ur

¹² I Gustaf Bergströms biografi, *Sancta Birgitta*, Örebro 1898, märks småprotester mot den oscarianska människosynen i form av förfreudianska laddningar i person- och relationsskildringarna. Men de stannade vid sina tillfälliga ansatser.

¹³ Madelénat, Daniel, *La biographie*, Paris 1984, s. 32-71.

neurofysiologiskt grundade förklaringar. Toni Schmid är införstådd i sin tids rationella och antimetafysiska teologi och filosofi. Först i Hjalmar Sundéns biografi på 1970-talet får vi åter igen fysiologiska och neurologiska förklaringar till Birgittas inre tillstånd vid sidan av de religionspsykologiska och psykoanalytiska.

Religionspsykologin i Sverige kom inledningsvis att stå mitt i korsdraget av de empiriskt förklarbara vetenskapsidealerna och personlighetsfilosofins helhetsideal i en tid när naturvetenskaperna och tidens scientism hade flyttat Gud in i själen. Med 1900-talets förbättrade vetenskapstekniker gällde det nu att hitta religionens realitet inne i människan eller alternativt reducera religionen till flyktiga rörelser i sinnet, som den psykologiska vetenskapen kunde isolera som mänskliga fenomen utan vare sig transcendent ursprung eller uttryck för gudomlig immanens. Andliga upplevelser, visionärer och mystiker blev därför begärliga studieobjekt. Birgitta får ytterligare en bruksfunktion: ”försökspersonsbirgitta”. I biografierna av Steffen, Westman och Sundén, och i den psykoanalytiska studien av Andræ möter vi henne som ett religionspsykologiskt undersökningsobjekt för att dels identifiera mystiker- och visionärstyper, dels för att fastställa religiösa upplevelsers bevisbara följder i livet och slutligen för att pröva olika teories funktionalitet och teologiska sanningshalt vid mötet med den levande tron.

En tydlig avspegling av tidens andliga framförhållning och teologiskt vetenskapliga accentueringar syns i förtigandet av helvetes- och skärseldssynerna. De visionärestatiska dragen hos Birgitta göms undan. Så länge idealismen och monismen genomsyrade samhället var Lucifer med lärjungar inte rumsrena i biografierna över Birgitta – trots deras insisterande och livliga uppträdanden i Birgittas syner och teologiska universum.¹⁴ ”I scenerna ur helvete och skärseld känna vi oss minst hemmastadda”, sammanfattade Gustaf Bergström och de övriga biografierna bekräftade genom sin stumhet eller gled förbi samtalsämnet i fråga.¹⁵ Genom Uppsalateologin, och särskilt Nathan Söderbloms och Einar Billings etablering av den kraftiga dualismen som fundamental för teologisk och historisk förståelse, börjar hin onde göra entré i biografierna. Hos Westman får han nöja sig med en biroll och kulisserna. I Emilia Fogelklous biografi däremot får djävulen och hans anhang en av de två metafysiska huvudrollerna i förståelsen av gudshistorien i historien. Han blir huvuddrabbant i kampen om människan och historien. Biografin blir slagplatsen för det stora livs- och historiedramat. Den allmänna utvecklingsoptimismen och den idealistisk-monistiska världsbilden bröt dessutom nacken av sig efter första världskriget: vi möter en mörkare och mer desillusionerad livs- och människosyn som behöver inlemma Guds antagonist för att tolka människan och världen.

Ett analogt drag tycks gälla den heliga Ande. Den tredje personen i treenigheten är länge undanskymd – också i biografier tecknade av teologer. Själen, det själsliga, och mötet med det transcendentala styrde tolkningarna i biografierna. Den transcenderande immanensen föregår psykologin som förståelseförklaring. Här avser jag inte enbart Emilia Fogelklous ”själporträtt” av Birgitta. Till och med Henrik Schück, som ibland har betraktats som positivistisk källkritiker, skrev en ”själshistoria” över Petrus av Dacia. Först när själen hade blivit ett problematiskt begrepp, dels genom psykoanalysen och synen på religionen som illusion samt kanske delvis genom den övergripande hägerströmska filosofins känslöbegrepp, införs den tredje storheten som huvudagent i Birgittatolkningen. Den möter oss i Toni Schmidts monografi som en nödvändig rörelse

¹⁴ Jfr Söderblom, Nathan, *Uppenbarelsereligion*, Stockholm 1930, s. 105 samt Lindfeldt, Mikael, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohllins teologiska tänkande*, Åbo 1996, s. 42-43, där en överblickbar resumé av Söderbloms tänkande på den här punkten ingår.

¹⁵ Bergström, 1898, s. 127.

för att undvika metafysikens Scilla och känslornas och irrationalitetens Karybdis.¹⁶ ”Teologbirgitta” i Schmidts monografi har som deluppgift att klarlägga medeltidens katolskdogmatiska utsägelsefält. ”Källforskarbirgitta” är med och söker de revaloriska texternas referentialitet.

Det dröjer också länge innan Gudsmodern får medverka i biografierna. Birgittas intensiva relation till Maria förtigs. Jungfru Maria var antagligen för protestanterna en av de synligaste och mer anstötliga symbolerna i katolsk dogmatik. Följaktligen undviker man Birgittas mariologi. Emilia Fogelklou är den första som vågar lyfta fram henne, dels på grund av hennes starka ställning i Birgittas Uppenbarelser, dels genom hennes användbarhet som kvinnlig aspekt av gudomen.

I min avhandling har jag försökt visa hur biografierna rör sig genom tidens idéinflenser som en följsam politisk-idéhistorisk pil med stark impregnering från skönlitteraturen och vetenskapliga nyerspektiv. Pilen drar genom goticism och skandinavism fram till sin fokus i det fosterländska idiomet. Birgittabilden nyanseras vartefter de politiska idealen skiftar i det svenska samhället. Hon blir en bärare av det götiska storarvet, hon görs urnordisk till sitt väsen och hon blir framför allt svenskt fosterländsk hos de olika författarna. Hon blir en portal för kvinnosaksrörelsen och den demokratiska utvecklingsprocessen.

Som uppenbaresemystiker och profet i kristenhetens evangeliska linje sågs Birgitta som företrädare för folkkyrkotanken i Sverige. Vi kan avläsa hur hon används både direkt och indirekt i den protestantiska positioneringen gentemot katolska kyrkan för att så småningom övergå till att bli en ekumenisk personlänk. Det föränderliga mönstret därefter, där Birgitta inplaceras och mobiliseras, ser ut ungefär som följer: Vid mitten av 1900-talet, när de utdragna regeringsprocessernas tid var förbi kom den nya religionslagstiftningen. Katolska kyrkan hade inte visat sig vara det överhängande hot man tyckte sig se under seklets första decennier. Vartefter faran avtar och den ekumeniska teologin växer till sig förändras Birgittabilden. Vi kan snabbnotera detta i biskopsynerna på Birgitta. Nathan Söderbloms svåra balansgång behöver inte genomlidas av dem som följer. I Yngve Brilioths Birgittaporträtt från 1947 är Birgitta avskalad de söderblomska problemen och neutraliseras till en historisk gestalt, utan användningsrelevans i samtidens konfessionskontext. Birgitta tycks vid det laget börja minska i affektionsvärde – detta trots att Brilioth deltog intensivt i den katolsk-protestantiska polemiken i *Vår Lösen* 1922.¹⁷ I *Handbok i svensk kyrkohistoria*, presenterar Brilioth Birgitta i ett längre avsnitt. Anmärkningsvärt är att adjektiven ”evangelisk” och ”katolsk” har satts inom citationstecken. Birgitta värderas enligt följande bedömning: ”Det är så gott som endast genom henne, som den förreformatoriska kyrkan i vårt land gjort en insats i den allmänliga kyrkans liv”. Inga konfessionsmässigt antagonistiska eller jämförande sidoblickar företas.¹⁸ Inställningen till Birgitta blir tydligen alltmer avslappnad decennium för decennium. I jubileumsboken inför 700-årsjubileet av Birgittas födelse läser vi i efterordet av biskop Martin Lind att Birgitta är Svenska kyrkans helgon för ”de reformatoriska bekännelseskriterierna från 1500-talet säger uttryckligen att helgonen skall äras”. Biskop Lind påminner om att Birgittabönen ”Herre, visa mig din väg och gör mig villig att vandra den” länge har ingått i det spirituella arvet inom Svenska kyrkan. Han betonar att Birgitta ger inspiration till ekumeniskt samförstånd och noterar att ”genom

¹⁶ Om uppsalafilosofins sofistikerade kunskapsteoretiska och ontologiska materialism, se Hägerström, Axel, *Religionsfilosofi*, Stockholm 1949.

¹⁷ Brilioth, Yngve, ”Birgittas århundrade”, *Svenska turistföreningens årskrift*, Stockholm 1947, s. 21-37.

¹⁸ Brilioth, Yngve, *Handbok i svensk kyrkohistoria*, del I, Stockholm 1948, s. 162ff.

sina vänner i nyare tid har Birgitta egendomligt starkt förmått föra kristna i olika traditioner nära varandra och utmana konfessionella läsningar”.¹⁹

När tiden kommer till 1970-talets socialpolitiska decennium förstärks bilden av vår huvudperson som bärare av det kristna alternativet gentemot en vänsterideologisk reformpolitik. Hon blir framför allt en socialreformator och en jämställdhetsivrare, som arbetar för den enskilde individen och alla olyckligt lottade socialgrupper. ”Socialvårdar-birgitta” framställs till och med som bärare av ett klasshat. Denna bild är dominant hos Sven Stolpe och Hjalmar Sundén. Sekulariseringen och den tilltagande pluralismen i samhället reflekteras i Birgittabilden genom tidstypiska och rationalistiska tolkningskategorier. Olika politiska samhällsideologier analyseras genom henne. Motståndet mot samtidens vänsterpolitiska överideologi löper som en röd tråd genom Birgittaberättelsen. Birgittas funktion blir nu ”debattbirgitta” eller ”megafonbirgitta” som ropar ut den kristna tron som motkraft och människosyn i det socialdemokratiska avindividualiserande Sverige. Dessa biografier är lika tabubrytande som decenniet där de skriver in sig. Sexualiteten, barndomen och puberteten är de dominerande analyskategorierna. Här möter vi ett ”paradigmskifte”: den pietetsfulla biografiken övergår i den moderna biografins ohämmade nyfikenhet inför själsliga hemligheter och dunklare sidor i biografijaget. Det undermedvetna blir en styrande förståelsefaktor. I Fogelklous biografi såg vi hur skönlitteraturen påverkade biografins narration. I Sundéns och Stolpes biografier utövar journalistiken ett ännu starkare grepp om texterna. ”Analysandbirgitta” tolkas och förklaras i termer som skall kunna förstås av sekulariserade svenskar. Här inställer sig ett ”paradigmskifte”: den hildebrandska ”klimatväxlingen” visar sig i Birgittabiografiken.

Bakgrundsideo-logiska skiftningar gör att den religiösa förståelsen i 1900-talets biografier över Birgitta genomgår olika faser och rör sig mellan olika livssynskontexter. Lydia Wahlström befinner sig i en kristen enhetskultur och har en självklar förförståelse för Birgittas religiositet. När den religionspsykologiska infallsvinkeln träder in i biografiken etablerar den sig i en mycket domesticerad tappning jämfört med teoriturbulensen på den internationella vetenskapsarenan. Birgittas helgonskap inverkar eventuellt hämmande här; biograferna delar dessutom hennes tro och rör sig därför hänsynsfullt i sina tolkningsanalyser. Det är också möjligt att ett visst moralisktypiserande synsätt levde kvar som kvardröjande norm. Tiden var kanske ännu inte mogen för en alltför freudianskt blottande förståelsetolkning. I Hjalmar Sundéns och i Sven Stolpes psykologiserande tolkning bryts tidigare tabun. De freudianska tolkningarna förenas dock med en moralisk-typiserande attityd.

Innan sekulariseringen börjar nå sin kulmen mot sekelslutet 1900 möter vi Birgittabilder som kompareras med religiösa personligheter i andra utomkristna religioner hos Toni Schmid och Hjalmar Sundén. Mystiken och visionerna ses ur ett jämförande religionsvetenskapligt perspektiv. Den helt sekulariserade Birgittabilden hos Hans Furu-hagen, där helgonet har rensats på sin religiösa disposition och kristna målmedvetenhet, utgår ur ett aktörs- och maktperspektiv. Furu-hagen konfronterar de tidigare religiösa förförståelserna med en helt sekulär tolkning. Vi bevittnar ett ”paradigmskifte” i Birgittabiografiken och möter ”profanbirgitta”. Bilden föregår den återinkodning av kristna element som sker i Birger Berghs biografi. Religionen låter sig inte längre förstås omedelbart i en avkristnad tid: den måste återerövas genom medelbar kunskap. Vi har nu nått en tid som inte endast är sekulariserad utan lever i

¹⁹ Lind, Martin, 2003, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, red P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003, s. 393-396.

själva *tron på sekulariseringen*. Birgittas måste omtolkas och hennes värld dekonstrueras för att igen låta sig rekonstrueras. Birgittas kristna patos balanserar nu farligt nära det patetiska. Vi ser två närmelsesätt för att rädda förståelsen och undvika att patetiken helt tar över hand. Humorn stiger in som räddare i tolkningsnöden: biografien omvandlar sig till humoresk i Birger Berghs händer. Lars Bergquists nästan samtida biografi visar ett annat vägval: en teologisk dekonstruktion där återkopplingarna till samtiden skrivs in genom en avklädning av Birgittas eget, ställvis grotesk-patetiska språk, som transformeras till allmänandligt omfattbara tolkningsraster.

Den långa linjesträckning vi överblickar här går från enhetskristen kulturförståelse genom panreligiositet till profantolkning för att slutligen landa i återerövringen av den kristna förståelsen i form av möte med en annan, främmande kultur. Först i detta skede tycks en biograf kunna umgås med Birgitta i en samtalston som innehåller mild och munter satir. Med Birger Berghs biografi inrättas två talande subjekt i texten. Flera av de manliga biografierna närmade sig Birgitta som ett undersökningsobjekt, de kvinnliga ville lyfta fram ett självständigt subjekt. Men mötet och relationen blir en biografiteoretisk hållning först i *Den heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. Samtalet skrivs in i biografitekniken. Då är avståndet mellan oss och Birgittas födelse 700 år.

Tiden och dess idéer kan avläsas med tydlighet i samtliga biografier utom i de vetenskapliga och hagiografiska levnadsteckningarna. De vetenskapliga monografierna uppvisar ibland antitidsdrag, som just genom sin karaktär av motbilder mot alltför samtidsfärgade bilder av Birgitta, ändå indirekt berättar om ideologier och trender. Schmid till exempel gjorde upp med både Söderström och Hägerström under texttacket. Birgit Klockars latent underliggande polemik mot ett alltför anakronistiskt politiserande av Birgitta kan avläsas som indirekta tidsmarkörer i texten när tolkningarna pekar på vad de avvisar. En likartad funktion får hennes motbilder mot 1970-talets alltför långt drivna psykoanalytiska läsningar av Birgittas text- och själsliv. Tolkningen talar om vad den repellerar eller tiger om. Här noterar jag en funktion som vi kan kalla ”korrekturbirgitta”. Klockars främsta ärende är att rensa upp i källmaterialet och korrigera alla missbruk i Birgittabiografiken.

Sist och slutligen är det endast hagiografierna som är kliniskt rena från samtidsspeglingar. Konklusionen är inte intressant enbart som en idéhistorisk överblick. Jag skulle vilja formulera insikten så här: en objektivt driven utrensning av samtidsmarkörer och biografens egna fingeravtryck i texten skapar inte *i sig* nödvändigtvis en god biografi. Jämförelsen till hagiografierna understöder detta påstående. Biografien som de kontinuerliga diskussionernas genre känns som en adekvat och fungerande karaktäristik för biografien som personhistorisk vetenskapsgren.

I Birgittabiografierna avspeglar sig även vetenskapliga ”paradigmskiften” och nya forskningsinriktningar. I Birgittaperspektiv ser vi hur Friedrich Hammerichs biografi redan på 1860-talet signalerar den källkritiska historievetenskapens genombrott i Danmark. Henrik Schücks banbrytande insatser i Birgittaforskningen, framför allt textstudierna av revelationerna, introducerar ett nytt källkritiskt medvetande där tendens- och traderingsuppmärksamhet ingår. Den weibullska skolans genombrott syns inte i Birgittabiografierna innan den andra generationens weibullian, Toni Schmid, utkommer med sin monografi över Birgitta 1940. Däremot inspirerade den nya källkritiska inriktningen till textstudier av revelationernas genesis och utvecklingshistoria. Antipositivismen avspeglade sig i Sundéns och Stolpes biografier.

I den mån vi kan tala om en bruksfunktion i Schmid, Klockars och Furuahagens biografier gäller detta en instrumentell användning av det svenska helgonet för att studera andra, större historievetenskapliga problem. Deras arbetssätt konvergerar med

Göran B. Nilssons teoretiska perspektiv och biografimetod när han säger att ”Om strukturalisterna studerar strukturerna med hjälp av eftervärldens teoretiska bjässar, så har jag studerat strukturerna med hjälp av samtida aktörers teorier”.²⁰ Erik Lönnroths försiktiga biografikoncept tycks ligga med latent självklarhet i närme-sättet. Vi möter ”det biografiska synsättet” inom historieforskningen för att ”förstå det obegripliga i ett stort händelseförlopp”. Birgitta blir snarare *metod* och *medel* för forskning och förståelse än ett *mål* eller en *motor*.²¹

Sammanfattningsvis kan noteras att den ”klimatväxling” som Bengt Hildebrand iakttog i den svenska biografihistorien på 1940-1950-talet kommer in i Birgittas historiografi först på 1970-talet. Bilden av Birgitta är ändå, alla nyanser till trots, i ett avseende homogen: den visionära, irrationella, extatiska Birgitta är inte välkommen vare sig vid slutet av 1800-talet eller under 1900-talet. Hon skall introduceras och etableras i det teologiska finrummet och i det svenskhistoriska identitetsmedvetandet. Hon får inte ockuperas av katolska kyrkan och hon äger ekumenisk potential. Allt detta stärker hennes kapacitet som bruksfunktion: hon blir mer välkommen, för att inte säga mer nödvändig och användbar, än till exempel Emanuel Swedenborg.

Det brukar framhållas att den moderna 1900-talsbiografen är starkt inspirerad av skönlitteraturen. I Emilia Fogelklous biografi etableras ett dramatiskt narrationsgrepp i ett språk, som illusionistiskt låter oss känna att vi träder in i Birgittas egna tankar och känslor, men först i Birger Berghs biografi etableras en accentuerad litterär medvetenhet i full orkestrering och på andra sätt än i bruket av metaforer och metonymier.

Distorsioner av Birgitta förekommer i de analyserade biografierna. Däremot hittar jag inga uppenbara eller medvetna profanationer. Som generell tolkningslinje gäller ”snällhetsexegesen”. Även om biografierna är kritiska mot vissa sidor hos Birgitta så förenas antipatin med en beundran för henne: som författare, politiker, personlighet, kvinnobild eller andligt ideal. Inte ens de sekulariserade tolkningarna utvecklas till uppenbara ”elakhetsexegesser”. Moment av vänlig förståelse ingår även i dem.

De iakttagbara lakunerna i Birgittas historiografi under 1900-talet kan kanske tolkas på flera sätt. Mitt förslag är att samtidens pauser från Birgitta, hennes liv och hennes tid, i sig bekräftar den starka bruksfunktionen för biografiken i allmänhet och för Birgittabiografierna i synnerhet.

2 Individualism, individuation och identifikation

Trots källkritikens utveckling och insikten om den historiska kontextens och intertextualitetens betydelse ligger idealiseringens slöja kvar över biografen ännu vid slutet av 1800-talet. Göran Hägg konstaterar att det fortfarande under 1880-talet skrivs moralisk-typiserande biografier. Konventionen förbjuder själsinträngande studier av nära avlidna. Han menar att den äldre biografitraditionen slutar först i och med det mer moderna litterära och historiska porträttet i Saint-Beuves efterföljd med framom andra Oscar Levertin som svensk milstolpe. Den schückska skolan hade pläderat för en historieinriktad metod. Levertin däremot visade på inlevelsens metodmässiga betydelse: genom att leva sig in författarpsyket via de skönlitterära texterna kunde man finna den biografiska förståelsen. Ur det perspektivet kan man se några av Birgittabiografierna på

²⁰ Nilsson, Göran B., ”Biografi som spjutspetsforskning”, *Att skriva människan. Essäer om biografen som livshistoria och vetenskapliga genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 9-31.

²¹ Lönnroth, Erik, ”Det biografiska synsättet”, *Att skriva människan. Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 187f.

1900-talet som envisa ”övervintrare” i en äldre tradition.²² Idealiseringen av Birgitta och den bruksfunktionella användningen kvarstår ända fram till Hans Furuhagens och Birger Berghs profana biografitolkningar. Förebildsfunktionen förenas visserligen med tilltagande källkritiskhet och psykoanalysens nya människosyn men suddas aldrig ut helt förrän vi närmar oss slutet av 1990-talet. Den plutarkiska jämförelsen lever med som biografimetod under hela 1900-talet.

Det individualistiska och individcentrerade Birgittaporträttet börjar anas redan i Gustaf Bergströms delvis psykologiserande och ställvis nästan freudianskt blottande biografi. Detta förstärks en aning i Richard Steffens och Knut B. Westmans religionspsykologiska tolkning där den levertinska metoden ”porträtt och essä”²³ verkar vagt igenkännbar trots att biograferna fortfarande opererar med ”personlighetstyper” i tolkningen. Det nya innebar att personligheten, inte livsloppet, ställdes i fokus. Den intima personligheten stiger ändå in i biografiken med full kraft först i och med Emilia Fogelklous självporträtt. Existentiellt individuella frågor knyts till brytpunkter i levnadsloppet och tolkningen utläses prismatiskt genom belysning av de stora livsfrågorna. Här kan vi identifiera ett biografiskt ”paradigmskifte”. Fogelklou arbetar kongruent med den intuitivt syntetiserande metod som bar Levertins kännetecken. Den bergsonska biografimetodiken inkluderade i sitt teoretiska bagage full tilltro till själslig närkontakt med den biograferade och utövade en stark influens på Fogelklou. På inhemsk mark stod John Landquist för de biografivetenskapliga inspirationerna. ”Intuitionsläran ger den kunskapsteoretiska grunden för den centrala delen av litteraturhistorikerns och levnadstecknarens uppgift”, betonade han i *Människokunskap*.²⁴ Nya förväntningar låg i tiden. Lisbeth Larsson påtalar den leda läsarna redan en längre tid hade känt inför avsaknaden av individualisering och karaktäristik i de svenska biografierna.²⁵ Översättningar av Lytton Stracheys och André Maurios verk hade mottagits med acklamation. Den engelska biografiken utropades till en förebild.²⁶

Birgittabiografiken följer i detta hänseende den inhemska utvecklingen. Inger Larsson skriver att den moderna biografien hade konsoliderat sin räckvidd mellan historisk kontextualisering och psykologisk inlevelse vid slutet av 1910-talet. Amalgameringen är total i Fogelklous biografi över Birgitta.

När vi talar Birgitta som medel för *identifikation*, *individuation* eller *projicering* vill jag genast klyva begreppen i två olika tolkningsplan. Jag ser Birgittabiografierna dels som inslag i kollektiva individuationsprocesser och projiceringar och dels som tolkningsraster och stöd för biografens egen utveckling. Det existerar både en *kollektiv självspjuling* och en *individuell identifikation*. Identifieringen med Birgitta är förenad med idealisering och förebildsetablering. Både på den kollektiva nivån och den individuella återfinns medvetna och ickemedvetna identifikationer, förförståelser och fördomar.

Den kollektiva speglingen återfinns i de fosterländska färgade biografierna och i de latent protestantiska Birgittamanifestationerna. Under nationalromantikens epok, och vartefter den norsk-svenska unionsfrågan accelererade, kvarhölls den fosterländska

²² Jfr Hägg, Göran, *Övertalning och underbällning. Den svenska essästiken 1890-1930*, Stockholm 1978, s. 46 och Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Södertälje 2003, s. 45-47.

²³ Larsson, 2003, s. 46. Levertins psykologiska karaktärsbilder i Svenska gestalter (1903) brukar förknippas med begreppen porträtt och essä.

²⁴ Landquist, John, *Människokunskap. En studie över den historiska och den konstnärliga kunskapen*, Stockholm 1920, s. 247.

²⁵ Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsekvens. Marika Stjernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001, s. 259.

²⁶ Larsson, 2003, s. 47.

Birgittabilden med självklar idoghet. Kanske kan vi dessutom se en bidragande faktor i internationella politiska idéers inflytande, demokratiseringsutvecklingen och massrörelsernas framväxt i samhället som en orsak till att enskilda framstående individer lyftes fram och uttryckligen försågs med fosterländska drag som motvikt mot den osäkerhet man kände i samhällsomvälvningens turbulens. Kvinnorörelsens och den senare feminismens Birgittagestalt är likaså ett medel för kollektiv reflektion, förebildsidentifikation och kvinnoideologisk-samhällspolitisk individuation. Det samhällskritiska, emancipatoriska, draget är markant. För jämställdhetsrörelsens framväxt fick Birgitta en huvudroll i kvinnorörelsens kollektiva individuationsprocess. Hon blev det historiska kvinnobeviset och kunde användas som förebild i samtidskampen. Hon skapade självförtroende. Hennes religiösa profetroll dubblerade funktionen: hon var inte bara en duglig kvinna som maka, mor och politiker. Dessutom menade man att hon stod för en fundamental, och gudomligt nedlagd, jämlikhet i själva skapelsen. Vissa av dessa bilder tenderade att bli lika imponerande som de hagiografiska porträtten. I Ebba Witt-Brattströms dekonstruktivistiska feministanalys av Birgitta kan vi snarare tala om tolkning och förståelse än om identifikation med Birgitta. Först alldeles i slutet av 1900-talet avviker kvinnliga biografier och forskare från den kvinnliga identifikationslinjen som hade dominerat Birgittatolkningarna ända från 1800-talet. Birgitta behövs inte längre som förstärkare av kollektivt eller personligt självförtroende. Hon och hennes värld kan dekonstrueras; de behöver inte längre byggas upp.²⁷

Den kollektiva identifikationen i kombination med idealisering och målinriktad användning av biografisubjektet är ett allvarligt biografiteoretiskt problem. Enskilda andlig-själsliga individuationssträvanden tar sig uttryck i självbiografiskt färgade bilder av Birgitta, och påminner om biografen själv, utan att vi för den skull behöver peka ut autobiografins fluidisering in i biografen som ett överväldigande problem. Biografens subjektivitet är en gradfråga och en metodfråga som ingår i det biografiska konceptet och som det delvis går att komma till rätta med. Den kollektivt beställda identifikationen och individuationen är svårare att hantera. Exemplifierat särskilt genom mina analyser av Westmans och Fogelklous biografier stiger dimensionen till sin rätta storlek. Inom- och utomvetenskapliga värderingar tvinnas oseparatorbart in i varandra här. Stolpes och Sundéns samtidspolitiska inbrytningar och sexuellt tolkade projiceringar av den egna kvinnobilden in i Birgittabiografierna är ett annat problemfält. Ett tredje identifikations- och projiceringsområde är givetvis den konfessionella användningen av Birgitta. Här ser jag ändå en betydelsefull ingrediens i individuationsprocessen på längre sikt som ursäktar polemikbruket av Birgitta: Birgittas blir en viktig del i den ekumeniska processen. Det försiktiga och trevande närmandet till en uppfattning om katolicismen och den katolska kyrkan är nästan rörande i sin kombination av nyfikenhet, kunskapsbehov, fascination, rädsla, illa dold mindervärdeskänsla och ampert självför-svar.

När det gäller de enskilda biografernas identifierande spegling av sig själva i Birgitta tycker jag mig märka att 1800-talsbiografierna, inklusive Wahlströms biografi, inte reflekterar detta drag särskilt starkt. Dels byggerografierna till stor del på Hammerichs biografiska forskning och medeltidskunskaper. Dels är Birgitta fortfarande för långt borta och främmande: hon betraktas mer som en ”typ”, inte som en individualistisk person. Biografierna har ett större behov av att framhålla henne som

²⁷ Ebba Witt-Brattström bild av hysterin och det kvinnliga överjaget skrevs in redan på 1920-talet av Tor Andre. I slutet av 1900-talet kan kvinnor skriva om Birgitta utifrån samma tolkningskategori. Det går till och med att, som Kari Børresen, påpeka att Birgittas teologi var omöjlig att omsätta i praktisk tolkning.

kollektivets ideal än att personligen jämföra sig med henne. Hon är en representant både för medeltiden, som skall integreras i den gemensamma identiteten, och en katalysator för de egna fosterländska känslorna och idealen. Det klassisk-romantiska biografiparadigmet och den hämmande oscarianska konventionen höll vakt mot alltför vidlyftig berättardrift. Biografierna gallrade främst fram kollektivt självbespeglade stoff. Ideologin och idealen styrde det empiriska urvalet. Man valde sidor hos Birgitta som passade samtiden och som protestanter kunde identifiera sig med. Man intog en ostentativt avvisande hållning gentemot det man inte ville identifiera sig med.

Först när den moderna biografien började göra sina sakta inbrytningar i den svenska biografitraditionen, och den psykologiserande tolkningen började kännas hemtam, flyter den personliga identifikationen in som en tydlig ingrediens i biografierna. Biografiernas individuella självspjuling i sitt biografisubjekt korrelerar med framväxten av den konstruerande moderna biografien. Termerna empati, inlevelse, identifikation, affinitet, förförståelse får sin egentliga biografiska diskussionsrelevans i och med Emilia Fogelklous biografi. 1800-talsbiografiernas inlevelse gällde tiden och miljön. Vissa forskare betraktar identifikationen som något positivt. Andra igen har insisterat på en distinktion mellan empati och identifikation/projicering.²⁸ Empati, uppfattad som förmågan att sätta sig själv in i en annan människas situation, kännetecknar den biografiska tolkningen i Fogelklous *Birgitta*. Biografens projicering, definierad av Carl Rollyson som en oförmärkt diffundering ut i autobiografien när "the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject",²⁹ är signifikant för Fogelklous inlevelse- och identitetssökande grepp samt affinitiva narration. Gravitationen är 360-gradig. Subjektet Birgitta och subjektet Emilia faller varandra ständigt i talet och understöder och understryker varandras tankar, viljor och livsmål biografien igenom. Biografien över Birgittas lever dessutom i symbios med Fogelklou genom något vi kunde kalla temperament, inre livsrörelse, känsluskala och personligt tonfall: *elan vital*.

Detta identifikationsdrag, förstått som en förening av förförståelse, inlevelse och självspjuling, är inte karaktäristiskt enbart för Birgittas kvinnliga biografer. Snarare tycker jag mig se mer av sympati/empati på distans hos både Toni Schmid och Birgit Klockars än hos några av de manliga biografierna. Draget av identifikation och inlevelse är framträdande hos Gustaf Bergström. Det konstituerar delvis hagiografierna av Tryggve Lundén, Bengt Ingmar Kilström, Aron Andersson och Luca Cesarini. Men här är identifikationen av annat slag: igenkännandet bygger på en förförståelsebild av hurdan en from människa bör vara/är. "Bör vara" blir liktydigt med "är". Idealet fluidiserar oförmärkt in i empirin. Här möter vi en idealisering av den allkristna människobild som hagiografierna ser upp till och strävar att identifiera sig med. "Helgonbirgitta" är ett fullblodshelgon. Hos Fogelklou sträcker identifikationen sig utöver den rent andliga; hon uttrycker ett kvinnomedvetande och en kvinnokamp både genom sitt eget liv och genom Birgittas. Vi kunde tala om en existentiell kvinnogemenskap och inte enbart, som i hagiografierna, en andlig gemenskap. I Maria Bergom Larssons feministisk-biografiska Birgittabrev är identifikationsdraget också uppenbart. Idealiseringen till trots får vi ändå en viss markkänning i hennes feministiska biografibrev till "kvinnokampsbirgitta" eller "feministbirgitta" när hennes sämre sidor psykoanalyseras fram.

Hos Hjalmar Sundén, Anders Piltz och Lars Bergquist finns en oproblematiserad förförståelse inför Birgittas religiösa fromhet och teologiska universum. Den är inte

²⁸ I *Text och tolkning*, 2003, s. 19-22, återger Inger Larsson huvuddragen i argumentationen.

²⁹ Rollyson, Carl E., "Biography, Theory and Method. The Case of Samuel Johnson", *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* 25/2002, s. 366.

överhettat from som hos hagiograferna men skriver in sig med en självklar kognitiv identifikationslätthet som bara kan etableras mellan människor som delar samma tro, söker i samma frågeterräng och navigerar efter likartade livskartor. Piltz, Bergquists, Schmidts och Klockars synoptiska biografier över Birgittas teologiska tankevärld raserar könsgränserna. ”Teologbirgitta” och ”Intellektbirgitta” blir delvis könsneutral. Om Birgittabiografierna inte skulle visa annat så bevisar de att könsskillnader tunnans ut på en viss andlig nivå. I andlighetens stratosfär, där den rena tanken rör sig, igenkänns inte primärt man eller kvinna. Förebild, ideal, samhörighet, kognitiv identifikation och andlig individuation frågar inte efter kön i denna dimension. Dessa biografier behöver inte penetreras ur vare sig ett biografiteoretiskt eller metodiskt problemperspektiv, vilket fallet är med Fogelklous och Stolpes biografier. Stolpes allvetande ockupering av texten skapar ställvis ett självporträtt: han skriver lika mycket om sig själv som om Birgitta. I Fogelklous biografi används utrymmet inte som debattrum men individuationsgraden och identifikationen styr hela förståelseprocessen och tolkningen. Båda är offer för fartblind inlevelsedrift i sin tolkning. Båda dessa biografier visar de starkaste utslagen av personlig projicering, identifikation, affinitet, förförståelse, och individuationsbehov kombinerat med kollektivt styrda idealiseringar. I Fogelklous biografi tillkommer dessutom empatin och sympatin i full skala.

I 1970-talsbiografierna över Birgitta, skrivna av Sven Stolpe och Hjalmar Sundén, möter vi ett utslag av en kollektivt bruksfunktionell Birgitta som identifikationsobjekt. Stolpe ville lyfta fram hennes livssyn och värderingar som politiska alternativ i samtiden. Sundéns religionspsykologiska analys var ägnad att visa hur Birgitta, och vilken människa som helst, kan få terapeutisk hjälp ur religionen. Psykoanalysen fick om inte en konkurrent så i alla fall en nödvändig medhjälpare i arbetet för människans psykisk-andliga friskhet i den kristna tron.

En ultrakällkritisk metodhållning och medeltidshistoriker som titel är ingen garanti i sig för att biografien skall vaccineras mot identifikation och drag av självporträtt. Den nyktra, rationella, förnuftiga och sakligt objektiva bilden av Birgitta som möter oss i Toni Schmidts och Birgit Klockars biografier är ju inte alltför olik forskarnas eget vetenskapstemperament och stilistik. Jämför vi dessa biografiska bilder med till exempel Emilia Fogelklous ser vi att alla tre tycks få färg av författarnas personliga temperament och livshållning även om gradskillnaderna är enorma. Schmid är den mest distansnerande gentemot vår historiska huvudperson. Den lätt beska humor hon tillskriver Birgitta kan avläsas i hennes egen stilistik. Skillnaden mellan Fogelklou och Stolpe (Bergström och delvis Westman) å ena sidan och de båda medeltidshistorikerna samt Sundén, Steffen, Piltz och Bergquist å den andra skulle jag vilja precisera i begreppen *inlevelse* kontra *förståelse*. I hagiografierna och hos Fogelklou är inlevelsemomentet överväldigande: förståelsen utgår ur inkänningen och inte ur en historievetenskapligt grundad förståelse som alltid måste ta omvägen genom medelbara forsknings- och tolkningstekniker.

De enda biografier, förutom de redan nämnda från 1800-talet, där ingen *individuell* identifikation, självspjuling eller individuationsprocess förekommer är i Hans Furuahagens och Birger Berghs biografier. Däremot ser jag en projicering av den egna livssynen in i tolkningen av helgonet och en tydlig förförståelse inför Birgittas andliga predikament. Den maktteoretiska utgångspunkten, demytologiseringsmålet och demaskering genom avståndstagandet till religionen som tolkningskategori hos Furuahagen, lägger naturliga hinder i vägen för inlevelsen. Identifikationen saknas också i Birger Berghs biografi, men biografen uttrycker en vilja och förmåga till förståelsefull och empatisk inlevelse. Den biografiska metod som etableras här räddar redan formellt det biografiska projektet eftersom författaren etablerar en dialog i texten mellan sig och

huvudpersonen som reflekterar svar på frågorna: vem är jag och vem är du? Olikheterna manifesteras både innehållsmässigt och formellt. Distansen skapas genom det narrativa greppet, men narrationen etablerar redan i sig distansen som grund. Sympati/empati visar sig som ett gott och funktionellt biografiskt närmelsesätt. Egenskaperna utesluter inte distans och saklig kritiskhet. Avsaknaden, sådan vi noterar den i Furuahagens biografiska resultat, understöder min bedömning. Empati och sympati är inte enbart känslouttryck utan utgör nödvändiga metodinslag i biografien på ett sätt som särskiljer ”genren” från andra historievetenskapliga kunskapsformer.

Elisabeth Mansén lyfter fram empatin som en nödvändig inknäppningsmetod i sina reflektioner över biografien:

Men även om man inte får identifiera sig med sitt objekt, tror jag att man med fördel kan göra det provisoriskt, till dels och emellanåt. Jag tillät mig att gå ganska långt i mina empatiska övningar. Jag reste runt till de platser mitt objekt besökt, lade blommor på hennes grav och skaffade mig en akvarell som hon målat – en vy över Uppsala från 1840-talet.³⁰

3 Professionens betydelse

Bland Birgittas levnadstecknare i min huvudanalys finns en kyrkohistoriker, fyra historiker (varav två är medeltidshistoriker), två teologer (varav båda är religionspsykologer), en litteraturvetare, en latinist/språkvare. Inräknar vi de övriga biografiska bilderna möter vi en litteraturhistoriker, två latinister (varav den ena är präst), en religionsvetare och en jurist. När hagiograferna tillkommer får vi ytterligare tre teologer (tre präster varav en katolsk präst) och en konsthistoriker. Sex av dessa har dessutom visat ett intresse för biografiska studier kring andra personligheter än Birgitta. Bakom de kvinnoemancipatoriska eller feministiska Birgittabilderna står en pedagog, fyra teologer och två litteraturvetare.

Professionen har en avgörande betydelse dels för inriktningen i det biografiska perspektivet och dels för tyngdpunkterna i bilden av Birgitta, vilket framgick med tydlighet i min analys av biografierna. I ett historiografiskt perspektiv leder Arne Jarricks ovanrefererade heuristiska instrument för rekonstruktion av människors själsliga förflutna till vissa iakttagelser om historikers arbetssätt och genrer. Enligt de teser han har formulerat i sitt raster (det historisk-psykologiska forskningsfältet) skulle den typiske empiristiskt lagda historikern följaktligen syssla med doktriner och de skiftande uttrycken på reflexiv tankenivå medan den hermeneutiskt inriktade historikern skulle ägna sig åt mentaliteter och de omedvetna tankarna. Nivåerna svarar mot historiografiska genrer. Medan idéhistorikern forskar om doktriner och reflexiva tankar studerar mentalitetshistorikern de mindre pregnant uttalade attityderna hos grupper av människor och psykohistorikern tar hand om de omedvetna tankeskikten, oftast hos enskilda individer. En uppdelning enligt kognitiva, normativa och affektiva tankedimensioner är givetvis ofruktbar eftersom Jarrick tydligt visar hur de olika nivåerna fungerar som kommunicerande kärn. Däremot tenderar idéhistorikern att dras till de kognitiva dimensionerna och psykohistorikern till de affektiva uttrycken.

³⁰ Mansén, Elisabeth, ”Biografien och erotikerna”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 146.

Jarricks mönster stämmer ganska väl in på Birgittabiografiernas historiografi. Den reflexiva tankenivån som studium är framträdande i de rekonstruerande 1800-talsbiografierna som skrevs av historiker, litteraturhistoriker och kyrkohistoriker, d.v.s. Hammerichs, Fries, Schücks och Wahlströms levnadsteckningar. De kognitiva uttrycken prioriteras som förklaringsgrunder framom de affektiva och de som kommer sig av omedvetna tankar. Bergströms och Fogelklous Birgittastudier, som delvis byggs upp enligt rekonstruktionens poetik, blir enligt denna modell tydligt och klart mentalitetshistoriskt koncentrerande arbeten. Den hermeneutiska inriktningen hos Bergström, Westman och Fogelklou ägnar visserligen inte de omedvetna tankarna mer än ett sporadiskt intresse, men detta hör antagligen samman med att det konventionella biografiska idiomet ännu var förhärskande vid denna tid. Den moderna biografien med sitt intresse för det omedvetnas källarvåningar hade ännu inte fått tolkningslegitimitet. I de ultraempiriskt lagda medeltidshistorikernas personhistoriska arbeten intar studiet av doktriner och skiftande uttryck på reflexiv tankenivå första plats. De normativa tankeskikten ges betydande plats i samtliga biografier, vilket hänger samman med *common sense*-psykologins orubbade plats i biografiskrivningen. I biografierna av Sundén och Stolpe, med sina starka psykohistoriska drag, är den normativa och affektiva tankenivån föremål för huvudanalysen. Hos Piltz, Bergquist och Furuhagen dominerar den doktrinära och reflexiva tankenivån. Analyserna uppvisar en klar idéhistorisk inriktning mot det kognitiva. Men, som Jarrick har framhållit, fungerar nivåerna som kommunicerande kärn. Den biografi, som flödar mest obehindrat som ett kommunicerande kärn är biografien av Birger Bergh. I de feministiska diskurserna intar likaså doktriner och de skiftande uttrycken på reflexiv tankenivå förstäringsplats bland tre av teologerna: Kari Børresen, Helga Koch och Nina Sjöberg.

Den distinktion Jarrick gör mellan empiriskt lagda historiker och idéhistoriker, som främst intresserar sig för doktriner och den reflexiva kognitionsnivån, och mentalitets- och psykohistoriker som fokuserar sin biografiska analys på den omedvetna och affektiva nivån, är analog med min uppdragna distinktion mellan positivistiska och vitalistiska biografer. Vi ser ingen vitalistisk biograf bland de empiriskt lagda biografierna som utgår från doktriner och idéväxlingar och den reflexiva nivån där det kognitiva dominerar den biografiska analysen och förståelsemodellerna.

En ytterligare nyansering och precisering visar att professionen inverkar på så sätt att kyrkohistoriker och teologer koncentrerar sig på det dogmatiska innehållet och samtidens religiösa strömningar. Detta ser vi hos Hammerich, Bergström och Westman. Birgitta blir avläst ur teologiska mönster framom psykologiska. Litteraturvetarna och teologerna visar det största intresset för Birgittas egna texter, men här får de sällskap av teologen och religionspsykologen Fogelklou och psykobiografen Sundén samt källkritikerna Schmid och Klockars. Men samtliga av dessa är antingen teologer till utbildningen eller har tilläggsstudier i teologi. De olika användningarna av Uppenbarelserna manifesterar sig tydligt. De empiriskt lagda historikerna läser Uppenbarelserna i deras idéhistorisk-teologiska intertextualitet. Hermeneutikerna och religionspsykologerna ser dem som själsliga och biografisk-psykologiska dokument. Det teologiska får en mer undanskymd plats hos Fries, Wahlström och Furuhagen som enbart är historiker. Teologin är inte heller framträdande i latinprofessorn Berghs biografi men Uppenbarelserna är tolkningsfundamentet framom alla andra källor.

Professionens betydelse kan dessutom avläsas i konjunkturkänsligheten inför nya forskningsparadigm och teologiska skolor. De empiriskt lagda (kyrko)historikerna/biografierna uppvisar en större medvetenhet för vetenskaplig skolbildning medan de mentalitetshistoriska och psykohistoriska biografierna är känsligare för teologiska

skolparadigm, nya psykologiska analysmodeller och tolkningsteorier. Det förstnämnda syns med stor tydlighet i biografierna av Hammerich och delvis hos Schück, Schmid, Klockars och Furuhagen. Hammerich hörde rentav till de banbrytande källkritiska historikerna i Danmark som lyfte in Birgitta och svensk medeltid i det nya forskningsparadigmets ljus. Schmid skrev den första weibullianska biografien över Birgitta. Konjunktürkänsligheten för nya teologiska skolbildningar märktes främst hos Westman och Fogelklou som helt anammade den söderblomska profet- och uppenbarelseynen. Känsligheten för den nya freudianska människoförståelsen och psykoanalysens möjligheter visade sig hos Andræ, Sundén och Stolpe.

Hur långt man än försöker föra de olika delanalyserna över Birgittabiografierna kvarstår något som ständigt slinker undan mellan maskorna i analysnätet. Bilden av Birgitta skapas i textens ton, i markeringarna i Birgittaporträttet och genom biografens temperament och karaktär. Inte ens de empiriskt lagda historikerna, som håller sig till den reflexiva doktrin- och kognitionsnivån, går fria från detta. Både Toni Schmidts och Birgit Klockars Birgittabilder blir intellektualiserade porträtt av ”teologbirgitta” som är nästan lika sakliga och kritiska som källkritiken själv.

Ett annat professionsdrag som visade sig särskiljande i min analys är att historiker tenderar att återgå till den biograferades samtid och tiden före, och på så sätt närma sig biografins huvudperson ”bakifrån” för att därifrån tolkande röra sig framåt. Icke-historiker som biografer vände sig bakåt och tolkade biografisubjektet utifrån sin egen tid. Empiriskt lagda historiker installerade sig bakom sitt subjekt, de mer hermeneutiska uttolkarnas och religionspsykologerna vände sig bakåt från sin egen tid. Sammanfattningsvis kan man säga att historikerna (med undantag av Wahlström i 1800-talskonventionen) undviker både att skiva helbiografier och psykoanalytiskt färgade tolkningar. Biografen blir ett vetenskapligt verktyg för att greppa större problemställningar är individen i historieforskningen. Här är biografins största bruksfunktion.

Elisabeth Mansén inringar fackhistorikerns ambivalenta syn på biografen i följande ord:

Länge uppfattade jag det som om det vore att placera sig i något av de många B-lag vi har bland akademiker om man ”bara” skrev en biografi. Och jag är fortfarande osäker på vilken status biografiskrivandet har i akademiska sammanhang. Jag skrev därför inte ”bara” en biografi, utan ägnade stor uppmärksamhet åt alla ”ismer”, i mitt fall ”idealrealismen” och dess praktik i livet och litteraturen. Jag använde mitt objekt som en lins med ganska vid vinkel – för att genom henne se och beskriva den tidens kulturmiljö och skriva om salongslivets och romantikens Uppsala.³¹

4 Konfessionsskillnad och influxus

Birgittabiografierna bör avläsas mot kyrkohistorien. 1800-talet hade, enligt Yngve Brilioth, inneburit provinsialismens höjdpunkt när det gällde korrekt kyrklighet och ortodox teologi. Endast en utsikt hade lämnats öppen: till de tyska lärofädernas katedrar. Inte ens den nordisk-kyrkliga gemenskapen utvecklades aktivt, och den engelsktalande kristenheten sågs som allt sektväsendes ursprung och uttryck.³² Men

³¹ Mansén, 1997, s. 152.

³² De frikyrkliga strömningarna i Sverige stod dock genast från början i livlig kontakt med trosfränder inom den anglosachsiska kristenheten. Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, Stockholm/Uppsala 1930, s. 391.

redan i studentsammanhang hade Nathan Söderblom fått blick för kristenhetens övernationella sammanhang. Snart nog utvidgades hans inspirationsrevir till England, Skottland, Irland samt Frankrikes liberalkatolska kretsar och senare ända till USA.³³ En tidig stimulans till debatten gav han med den redan tidigare nämnda *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism* (1910). De modernistiska vindarna som drog genom den katolska kyrkan skapade en förväntansfull mottaglighet i den protestantiska världen.³⁴ Redan 1903 hade Söderblom skrivit om påvebytet i den katolska kyrkan i *Stockholms dagblad* och öppnat upp för debatten. Hans åsikter och tankar användes som centrala hänvisningar i många andra böcker och inlägg. Hela hans långa gärning och teologiska produktion reflekterades i diskussionerna från slutet av 1890-talet och framåt. Hans ord vägde tungt i de samtida samtalen. Själv framstod han snart som den främste samtidsledaren för den ekumeniska rörelsen, som ville bryta med den nationella provinsialism som styrde den svenska kyrkomiljön.³⁵ Det viktiga för Söderblom var enhet i mångfalden. I hans kyrkosyn, till skillnad från till exempel Einar Billings mer institutionellt färgade kyrkotanke, låg en så stark betoning på det personliga att kyrkosamfundet får en temporär roll i uppenbarelsens historia. Till slut skulle de olika samfundet göra sig överflödiga eftersom kyrkans själ, d.v.s. ”den obrutna följderna av själarnas kontakt med uppenbarelsen”, utgör ”kyrkans sanna väsen”.³⁶ De nyöppnade kyrkodörrarna till Europa och resten av den evangeliska världen avspeglas i Westmans studie som koncentrerar sig på en jämförelse mellan Birgittas plats i hela religionshistorien och den konfessionsöverskridande profetgärningen inom uppenbarelsesemystiken. Hos Emilia Fogelklou ser vi hur Birgitta delvis ställs över samfund och konfessioner som ett exempel på ”den obrutna följderna av själarnas kontakt med uppenbarelsen”. Den söderblomska teologin skapar en birgittinsk förståelsediskurs.

Vi ser en tydlig dragkamp om Birgitta på arenan där spelarna heter Svenska kyrkan och Katolska kyrkan. Den katolska vitaliseringen var ett nytt och främmande element i svenskt kulturliv.³⁷ I Vatikanens nya missionssträvan ingick ett uttalat intresse för de

³³ Brilioth, Yngve, ”Den ekumeniska gärningen”, *Nathan Söderblom in memoriam*, Stockholm 1931, s. 274-283.

³⁴ De bildades intresse för den katolska kyrkan kan delvis tillskrivas påven Pius X och hans hållning (som Söderblom benämner hans ”sorgliga inkquisition”) gentemot moderniströrelsen, som kämpade för vetenskaplighet i katolsk teologi och liberalt frisinne i katolsk politik. Denna rörelse sågs av många som besläktad med protestantismen och tilldrog sig de svenska teologernas intresse, även om Söderblom är nogga med att framhålla att man inte skall avläsa den katolska kyrkans protestantiseringsprocess i den modernistiska rörelsen. Söderblom, Nathan, *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism*, Stockholm 1910, s. 1-8. Se även Fogelklou, Emilia, *Protestant och katolik, Ett bidrag till fromhetslivets psykologi*, Stockholm 1919, s. 32.

³⁵ Brilioth, 1931, s. 273, samt *Stockholms dagblad*, 2 augusti 1903. Den tyske teologen Adolf Harnack blev inflytelserik bl.a. genom sin uppsats ”Was wir von der katholischen Kirche lernen und nicht lernen sollen”, som utkom i Sverige kring 1920 i en samling översatta Harnackuppsatser. Den tyske kyrkohistorikern Sells bok *Protestantismus und Katholicismus* var också känd och läst i Sverige. Söderbloms utgångspunkt var historicistisk och hade ett ekumeniskt anslag. Samtidens polemik ansåg han bygga på både okunskap och fördomar. Söderblom ”Evangelisk katolicitet”, 1919, s. 75. Se även Söderblom, 1910, s. 3-5.

³⁶ Jfr Lindfeldt, 1996, s. 49. Detta innebär inte att han såg oproblematiskt på frågan. Söderblom ”Evangelisk katolicitet”, 1919, s. 86-94 samt Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Katolska kyrkan i Sverige 1873-1929*, Uppsala 1996, t.ex. s. 96-97 där en del av Söderbloms och biskop Müllers polemik om kyrkornas samlevnad i praktiken återges och sätts in i sitt sammanhang. Debatterna försvarades ofta av att man från den katolska sidan ville diskutera katolikernas statsrättsliga ställning i Sverige medan Söderblom även drog in dogmatiska aspekter, noterar Werner.

³⁷ Så sent som genom 1860 års ”dissenterlag” (lagen om främmande trosbekännare) avkriminaliserades avfall från ”den rena lutherska läran”. Lagen innehöll ändå fortfarande stränga bestämmelser för att avskräcka från konversion. I texten används t.ex. ord som ”avfall”, ”avfalling” och ”främmande religionssamfund”. I och med den nya religionsfriheten bröts banden mellan svenskt medborgarskap och evangelisk-luthersk bekännelse. Tio år senare, 1873, liberaliserades lagen ytterligare i en formulering som

lokala helgonen.³⁸ I Sverige fanns den heliga Birgitta som en naturlig anknytning. Jag tror att vi därför ser en dubbel betoning av Birgittas svenskhet och fosterländskhet i Wahlströms och Westmans biografier (med reminiscenser hos Fogelklou). Dels ser vi ett utslag av en historicistiskt färgad patriotism och dels ser vi ett kraftig och samfällt försök att göra det svenska helgonet från katolsk medeltid till ett ideal i Svenska kyrkan.³⁹ Den fråga som aldrig artikuleras högt ligger under texten: Vems är Birgitta? Vår eller ett helgon i den katolska kyrkan i nutidens Sverige? Frågan handlar knappast enbart om nationalchauvistiskt småskuren äganderätt. Det finns ett starkt behov i den teologiska och ekumeniska sekelskifteskontexten att bekräfta den obrutna evangeliska mystiklinjen från Paulus via Birgitta till Luther för att framstå som en gren i den katolsk-universella kyrkan och därmed uppvärderas till en jämställd position med den katolska kyrkan, som vid denna tid fortfarande betraktade de protestantiska kyrkorna som sekter. Balansgången mellan katolskt och protestantiskt, mellan behovet att både framhålla det unika hos Birgitta och markera en historicistisk syn på den kristna historien, tydliggörs av Söderblom i hans tal vid Birgittavespern 1916. Hon är inte reformationens förelöpare, men hon ”står i raden av reformatorer som påyrkade reformation och förbättring av kyrkan, dess ledare, tjänare och medlemmar”. Efter analys av en Birgittarevelation summerar han: ”En sådan sinnesinriktning ställer Birgitta på en förnämlig plats i medeltidens mer evangeliska och positiva fromhetsriktning”.⁴⁰ Wahlströms, Westmans och Fogelklous Birgittabilder är applikationer av Söderbloms hållning. Man vill alltså inte enbart ”smygprotestantisera” Birgitta; hon behövs mer än Luther som en förbindelselänk till katolicismen, och därmed hela kyrkans historia. För att klara balansgången måste man avvärja Hammerichs begrepp ”Luthers föregångare” även om man delade hans syn på det svenska helgonet som ett reformationens förebud och förlöpare till Luther.

Kring sekelskiftet 1900 hade ännu ingen statsfilosofi utvecklats utan impregnation av ett religionsfilosofiskt förståelseraster. Biografierna levde i en enhetskultur när det gällde synen på individ-samhälle-kyrka. De behövde inte dela Birgittas intensiva religiositet för att förstå och tolka henne. De nyansskillnader som manifesterar sig gäller synen på influxus, d.v.s. om gud låter sig av människan erfaras eller ej. Ur den hållningen följer en viss syn på revelationerna och bilden av Birgitta som antingen uppenbarelsevisionär eller fri författare. Frågan är i vilken mån revelationerna faller tillbaka på Birgittas

kom att äga juridisk giltighet ända till 1952 då alla restriktioner föll bort och fullständig religionsfrihet etablerades. Werner, 1996, s. 31-32.

³⁸ Ett nytt orosmoln på den protestantiska himlen kom med påven Benedictus XV:s encyklika *Maximum Illud* från år 1917. I encyklikan koncentrerar Vatikanen sitt missionsintresse till de länder man förlorade genom reformationen. Man insåg att man måste göra den katolska kyrkan inhemsk i dessa länder genom att utgå från geosocial egenart och lokala traditioner. Werner, 1996, s. 25.

³⁹ Denna iakttagelse förstärks och bekräftas när man läser 1800-talsbiografierna av Friedrich Hammerich, Ellen Fries och Gustaf Bergström.

⁴⁰ Söderblom, Nathan, *Birgitta och reformationen*, föredrag i Vadstena kyrka 24.10.1916, Småskrifter. Societas Sanctae Birgittae, Lund 2003, s. 8, 13. Jfr s. 5 och jämförelsen med Luther. Dessa teologiska debatter var samtidsaktuella bl.a. genom Imbart de la Tours stora arbete *Les Origines du Protestantisme* där författaren bejakade den lutherska fromheten som en ny religionsbildning. Erkänsla hade man också fått genom pater Clemens Hoffbauers forskning kring reformationens orsaker i Tyskland. *Revue de Métaphysique et de Morale* hade utgett ett reformationsnummer där Luther skildrades – i motsats till en hävdvunnen romersk åsikt – som ”den store mystikern”. Söderblom refererar livligt till den katolska forskningen i sin artikel ”Evangelisk katolicitet”, 1919, s. 77f. Hur kontroversiellt detta var märker vi när vi läser en passus i Johannes Jørgensens memoarer där han citerar en holländsk munk som så sent som 1895 beklagade att Luther inte bränts på bål. Luthers katolske biograf, dominikanmunken pater Denifle å sin sida konstaterade att ”Martin Luther, hos dig är intet gudomligt”. Wahlström citerar dessa båda. Wahlström, Lydia, *Katolsket och protestantiskt i medeltid och nutid*, Stockholm 1920, s. 12.

predikament eller om hon skall ses i uppenbarelseprofetiskt linjeljus. Schück svarar nej på influxusfrågan. Westman säger ja med eftertryck, Steffen intar en neutral hållning, Wahlström förbigår den teologiska problematiken medan Fogelklou låter influxus utgöra hela förståelsekonceptet.

Vilken inställning biograferna än uttrycker hittar vi ett gemensamt drag för alla författare och forskare från 1860-talet till 2000-talet. Samtliga levnadstecknare antingen eliminerar, bortförklarar eller nerotonar alla extatiska eller övernaturliga ingredienser i Birgittas Uppenbarelser och i *Acta*. Birgitta görs förnuftig: *ratio* placeras framom *passio*. Uppenbarelserna ses som rationellt dirigerade och bearbetade; alla egendomligheter hänförs till medeltidskontext. Hos Fogelklous står intuitionen som den gudomligt givna gåvan bakom Birgittas klärvoajans och divinatoriska klarsynthet. Oberoende av konfession existerar en tyst konsensus om en Birgittabild som skall passa in i det svenska 1800- och 1900-talets kultur- och vetenskapsrum. Inte ens de religionspsykologiska och psykobiografiska analyserna bryter denna överenskommelse. Hammerich och Schück ser visserligen neurofysiologiska orsaker till Birgittas ”egendomligheter”, men grundinställningen är en avlutning av det extatiska. Först Birger Bergh stiger in i biografiernas historiografi och konstaterar att vår huvudperson faktiskt hade en hel del psykofysiska egendomligheter för sig, som vid en jämförelse i dag minst sagt skulle te sig religiöst hysteriskt, skrämmande eller genant för omgivningen. Bergh återinför bilden av den extatisk-visionära Birgitta som förtigits eller nedtonats i ett och ett halvt sekel. Hennes bruksfunktion som samhällsprofet och kvinnoemancipatorisk kraft är förbrukad när 2000-talet närmar sig.

Bland nämnda biografer finns fyra katoliker: Toni Schmid, Sven Stolpe, Birgit Klockars och Lars Bergquist. De övriga är protestanter eller religiöst obundna. Fogelklou kom senare att höra till kväkarna. Hans Furuhausen och Birger Bergh är konfessionellt obundna och tecknar sina biografiska bilder dels utanför de kristna ramarna för att introducera Birgitta för en profan och avkristnad publik. Bland hagiograferna finns två katoliker: Tryggve Lundén och Aron Andersson. Bengt Ingemar Kilström och Lucca Cesarini var präster i Svenska kyrkan. Av katolikerna är endast Toni Schmid född katolik. De övriga är konvertiter. Anders Piltz är dominikanmunk och katolsk präst.

Dragen av protestantisk apologi var mest markanta i 1800-talsbiografierna och i Lydia Wahlströms biografiska kontext. De försvinner nästan helt efter 1920. Minimala reminiscenser är ännu tydliga i Fogelklous själsstudie men efter hennes biografi återkommer inte det konfessionsapologetiska draget under 1900-talet. När Stolpe och Sundén biograferar Birgitta är apologin allkristen – inte konfessionsbunden. Sekulariseringen och andra konkurrerande religionsformer har då intagit katolicismens plats som främsta hot.

De protestantiska övertonerna berodde kanske inte enbart på ett reformert självhävdebehov och viljan att domesticera den katolska ”medeltidsbirgitta”. När den dittills extremt provinsiella kyrkan i Sverige mötte resten av världen skedde en konfrontation med den katolska tron, traditionen och helgonkulten. Genom Birgitta markerar de svenska biograferna både konfessionstillhörighet och så småningom ekumeniska öppningar. De kraftfullaste pläderingarna för den svensk-protestantiska tron kommer från de biografer som samtidigt var präster och kyrkohistoriker: Hammerich, Bergström och Söderblom. Westmans apologetiska proklamationer är lika högljudda. När vi har kommit över 1900-talets mitt suddas spåren ut av denna konfrontation: de lutherska prästerna Kilström och Cesarini skriver lika affektfullt ur en självklar och beundrande ekumenisk gemenskap med Birgitta som katolikerna Lundén och Andersson.

Vid en första översikt kan konstateras att bilden av Birgitta är långt mer affekterad hos ickekatoliker, antingen i idealiserande och beundrande mening eller i försök att ”genomskåda” Birgitta för att hitta något slags ”defekt” eller psykologiskt lyte. Defekter och lyten dras upp i ljuset främst av Tor Andræ och Hjalmar Sundén. Förundran inför Birgittas visioner och auditioner är betydligt större hos icke-katolikerna. Man kunde säga att katoliker tycks ha en mer nykter och mänsklig inställning till helgon än protestanter. Kanske har de en naturlig insikt om att helgon kan, och får, uppvisa hela registret av mänskliga känslor: att det rymms hur många egensinniga och märkliga ”typer” som helst i den skaran. Också mirakelberättelserna placeras av katolikerna naturligt in bland medfödda sociopsykiskt begåvade läkaregenskaper som vissa personer alltid har haft och har. Avsaknaden av helgonkult bland protestanter tycks däremot göra att vissa biografier överdriver Birgitta och märkvärdiggör henne på ett sätt som katolska biografier inte gör. Jag tänker här särskilt på Bergströms, Fogelklous och Sundéns biografier samt hagiografierna av Kilström och Cesarini. Katolikerna betraktar uppenbarelserna kort och gott som ”litterära resultat av Birgittas umgänge med Gud” och utgår från den historiska intertextualiteten i texterna. Intertextualitet och dekonstruktion av de teologisk-filosofiskt elementära konstanterna styr närmelsesättet när Schmid, Klockars, Piltz och Bergquist tar sig an Birgitta. De intellektualistiska tolkningarna och den kognitivt grundade förståelsen firar sina triumfer i dessa biografiska bilder. Generellt kan sägas att katolikernas biografier är intellektuella medan protestanternas och de religiöst irrelevantas levnadsteckningar är biografisk-psykologiska – med Furuhausen som undantag. Till och med hos Stolpe understryks de kognitiva och teologiska elementen. Denna komparativa iakttagelse av konfessionsstyrning av Birgittabilden bryts omedelbart när vi för in hagiografierna i analysstolkningen. Där är uppkopieringen av Birgitta till andligt storformat likadan hos de protestantiska som hos de katolska hagiografierna även om personliga avvikelser i temperament och tonfall är tydliga.

Synen på helgon bryter rakt genom konfessionstillhörigheten. Några av biograferna implicerar i sin syn på helgon bilden av människan som ett bräckligt käril med fel och brister. Andra biografier/hagiografier verkar i en helgonförklarad person se en övermänniska från början till slut. Om vi undandrar hagiografierna tycks de katolska levnadstecknarna ha en mer saklig och realistisk inställning till helgon och helgonförklaringar. Den bilden delas förstås av de helt okonfessionella och religiöst irrelevanta biografierna. De protestantiska helgonbiografierna är skrivna av Bergström, Westman och Fogelklou. Bland de övriga protestantiska och tidiga biografierna skrivna av Hammerich, Fries, Schück, Wahlström och Steffen finns däremot en ignorans eller en avvaktande hållning till Birgitta som helgon. Helgonen hörde till de katolska missförstånden.

Gör vi ett överslag av tiden från 1860 till det senaste Birgittajubileet 2003 kan vi avläsa hur ordet helgon har genomgått en utvidgning i svensk-protestantisk kontext. Attityden på 1800-talet var antingen avvisande till helgon och helgontillbedjan eller så framställdes Birgitta som idealexemplet på kristen hängivenhet – utan katolsk helgongloria men med den storsvenska fosterländska kronan skimrande kring sin hjässa och evangelieprofetens och moderlighetens diadem runt sitt äne. Övergången från försiktighet eller ignorans till bejakandet av Birgitta som profet, och därmed outtalat i storleksklass med helgonen, kommer med Söderbloms teologi och kyrkohistoriesyn. Men först med biskop Martin Lind i jubileumsskriften 2003 utskrivs i protestantisk text att helgonrelationer uttryckligen hör till den lutherska kyrkan och att Birgitta också är Svenska kyrkans helgon.

Som konklusion kan konstateras att motsatsparen katolik-protestant-ickekonfessionell-areligiös inte ger entydiga utslag i biografierna. En viss övervikt på nykter narrativitet, kritiskhet och saklighet märks bland katolikerna och de religiöst irrelevanta biografierna, men konfessionen bör också ses i sin idéhistoriska situation och relateras till biografens profession och professionalitet. Hagiografierna, som samtliga har akademisk examen och där några till och med är erfarna forskare, antyder att profession som bedömande analysfaktor eventuellt får stå tillbaka inför biografens eget unika andliga temperament och konfessionsmässigt *interna* traditionstillhörighet.

5 Könsskillnadens essens

Birgittabiografierna är alldeles unika i biografins historiografi. Det är sällan män överhuvudtaget skriver/har skrivit levnadsteckningar över kvinnor. Män har av tradition författat biografier om män, kvinnor skriver om kvinnor.⁴¹ Denna avhandling inräknar femton manliga biografier från slutet av 1800-talet till början av 2000: Richard Steffen, Knut B. Westman, Sven Stolpe, Hjalmar Sundén, Hans Furuhagen, och Birger Bergh. Räkna vi in hagiografierna får vi ytterligare fyra manliga levnadstecknare: Tryggve Lundén, Aron Andersson, Bengt Ingmar Kilstrom och Luca Cesarini. De teologiskt eller religionspsykologiskt hållna analyserna av Birgitta utökar ytterligare manliga Birgittabilder i min avhandling. Tor Andræs, Lars Bergquists Anders Piltzs tolkningar ingick ju bland övriga biografiska bilder i min analys. I resonemangen har dessutom Friedrich Hamerichs, Henrik Schücks och Gustaf Bergströms biografier figurerat. De kvinnliga biografierna är fyra till antalet: Lydia Wahlström, Emilia Fogelklou, Toni Schmid och Birgit Klockars. Utöver dessa har jag vidrört diskursiva kvinnoemancipatoriska, feministiska och feministteologiska Birgittabilder i artiklar eller specialstudier av Ellen Fries, Ellen Key, Maria Bergom Larsson, Kari Børresen, Helga Koch, Nina Sjöberg och Ebba Witt-Brattström.

Förklaringen till ”svärdssidans” aktiva forskning kring Birgitta ligger knappast enbart i ett biografiskt intresse för Birgittas person. Birgittas erbjuder med sina texter ett flervetenskapligt fält. De manliga biografierna har kunnat fördjupa sina egna vetenskapsämnen genom Birgitta: Friedrich Hammerich sin kyrkohistoria, Henrik Schück sina litteraturvetenskapliga medeltidskomparationer, Gustaf Bergström den teologiska dogmatiken och mystiken, Richard Steffen sina textstudier av revelationerna, Knut B. Westman den nyetablerade religionspsykologin, Tor Andræs sin religionsvetenskapliga utvidgning mot religionspsykologin, Tryggve Lundén sina Birgittaöversättningar, Bengt Ingemar Kilstrom sin kyrkohistoria, Hjalmar Sundén sina religionspsykologiska rollteorier och Hans Furuhagen sin vidareutveckling av förstudierna till ett TV-program om Birgitta. Birger Berghs biografi slutligen emanerar ur hans flerdeciennielånga arbete med nyeditionen av revelationernas latinska utgåva. De enda biografier som inte har tillkommit vid professors eller forskarens arbetsbord eller ingått i biografens egen vetenskapliga specialisering är Sven Stolpes och Lars Bergquists biografier och de övriga hagiografierna. Motsvarande fristående biografier på ”spinnsidan” är levnadsteckningarna av Ellen Fries och Lydia Wahlström. Emilia Fogelklous biografi är en del av hennes religionshistoriska forskning och Toni Schmid

⁴¹ Jensen, Bernhard Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betraget”, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E. Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 124.

och Birgit Klockars biografier ingår i deras medeltidsforskning. Här kan vi tala om en bruksfunktion av Birgitta som "sageskvinnan från medeltiden" eller "forskningsinstrumentet Birgitta". Det svenska helgonets bruksfunktion av att lösa andra problem i historievetenskapen än den enskilt biografiska frågan är frappant hos Schmid, Klockars och Furuhausen.

Sierskan (ibland sibyllan) är ett frekvent brukat epitet, i synnerhet i de tidiga biografierna över Birgitta, men begreppet är i aktivt bruk under hela 1900-talet.⁴² Mina Birgittabiografers användning av sierske/sibylla-epitetet, gör mig böjd att tro att begreppets valör lika ofta kan utgå från en religiös prenotation hos användaren som ur en aprioristisk antifeministisk attityd med misogyna konnotationer sådan Claudia Lindén framställer den i sin utmärkta biografi över Ellen Key. Lindén identifierar begreppet som ett notoriskt dubbelbottnat epitet; det används för att undergräva den intellektuella kvinnans legitimitet. Hon menar att konstruktionen av "Sierskan på Strand" är samtida med förra sekelskiftets kritik av henne som irrationell och motsägelsefull.⁴³ "Sierskan" används däremot som Birgittaepitet även i sammanhang där man biografiskt *motarbetar* alla tolkningar som ens litet kunde påminna om irrationalitet, ologiskhet, svärmiskhet. Som en bikommentar vill jag peka på att jag hittade epitetet även hos Harald Hjärne, som faktiskt använde "siare" om Danmarks stora kyrkliga gestalt, Nicolai Frederik Severin Grundtvig. Hjärne talar växelvis om Grundtvig som "profetisk ande" och "siaren från Norden" i ett allvarligt avsett idolporträtt.⁴⁴ Samma presentation används ideligen om Birgitta.

Nyanserna är mer än noterbara. Jag tror inte att det räcker med att tolka användningen av epitetet sierska och sibylla som dels utbytbara sinsemellan, dels som uttryck för *enbart* en antifeministisk diskurs vid sekelskiftet. På juldagen 1900 skriver Verner von Heidenstam till den öppet kristendomskritiska Ellen Key:

Du är icke mer filosof än Birgitta, du är sibylla, sierska, du är religiös. Detta är din storhet och ditt ingenium, detta är din makt över sinnena, särskildt de unga, ty de unga äro religiösa. /.../ Dina själsfränder äro Birgitta och Luther, icke filosoferna. Bliv vår nya Birgitta. Vore det icke nog?⁴⁵

Vitalis Norström refererar till Luther när han skriver om Key att hon "står där och icke kan annat, såtillvida en af sin dämon behärskad sierska".⁴⁶ Även Birgitta blir avläst i historien som en själsfrände till Luther, alltså i paritet till en stor *man* i reformationens diskurs. Eftersom det behövs mer än irrationell religiös extas för att skriva in sig i teologins filosofiska idéhistoria måste vi, tror jag, uppfatta strimman av en *positiv nyans* i denna jämförelse mellan Birgitta, Luther och Ellen Key. Filosofin denna tid håller dessutom på med att göra sig av med sin metafysiska ballast och det ansågs kanske

⁴² *Nordisk familjebok* 1917, del 25, s. 339f. Tidens definition på "sibylla" var en kvinna som, inspirerad av en gud, talade om kommande ting. I det extatiska ingivelseögonblicket "visade sig hysteriska symptom: förvridda drag, fradga om munnen och vilda återbörder".

⁴³ Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm 2002, s. 127ff.

⁴⁴ Hjärne, Harald, *Svenskt och främmande*, Stockholm 1908, s. 51f.

⁴⁵ Verner von Heidenstam, *Brev i urval och förklaringar*, utg. av Kate Bang och Fredrik Böök, s. 149. Stockholm 1949. Utdraget ur brevet ingår också i Lindéns analys av sibylletanken som sekelslutsdiskurs. Som en kuriös jämförelse kan tilläggas att Böök beskriver von Heidenstams Birgitta som "handlingsmänniska och hövding på samma gång som helgon". Böök, Fredrik, *Verner von Heidenstam*, del 2, Stockholm 1946, s. 198.

⁴⁶ Norström, Vitalis, *Tankelinjer*, Stockholm 1905, s. 172.

viktigt att separera tron från erfarenheten, teologin från filosofin. Alternativt behöver vi undersöka Luther- och Birgittabilden hos Norström, Heidenstam och andra Key-belackare.⁴⁷ Att Ellen Key ställs i axelbredd med Birgitta är inte heller att förakta. Den under 1800-talet framskrivna bilden av helgonet var, med undantag för Henrik Schück och von Heidenstam, inte bara positiv i framtoningen utan direkt idealiserande och lovordande.

Den negativa nyansen i sibylle-epitetet behöver därför inte alltid eller uteslutande bygga på misogynitet. Lika mycket kan det handla om växande olust inför religiös expressivitet i en alltmer positivistiskt inriktad vetenskapskontext samt tidens tilltagande politisering och sekularisering av samhället. Det kan röra sig om en vilja att etablera livsåskådningsmässiga och vetenskapliga demarkationslinjer. Detta märks tydligt i Nathan Söderbloms kritik av Ellen Key. Han distanserar sig, och den kristna tron, från Keys allmänna och estetiska livsfromhet. Intressant nog använder Söderblom inte epitet ”sierska” om Ellen Key, som han avvisar på teologiska och kristna grunder. Däremot får Birgitta, som han lyfter fram som ett Guds sändebud, heta ”den uppländska sierskan”.⁴⁸ Begreppet tycks skifta i sina oroliga och abstrusa profiler mellan personer och kontexter.

Jag vill tilläggsvi påpeka att ”sibylla” och ”sierska” används som ett uppskattande eller neutralt epitet av kvinnor om kvinnor en god bit in mot 1900-talets mitt. Både Emilia Fogelklou och Toni Schmid omtalar Birgitta som ”sierska”. Jag menar alltså att innebörden i begreppet förskjuts, inte bara över seklet utan också från person till person. Ibland verkar det användas laddningsfritt.⁴⁹

Vartefter ”sibylla/sierska” begagnas i den biografiska Birgittaforskningen kan vi iaktta förskjutningar i begreppet. Hos Ellen Fries finns en lovprisande direktkoppling till den antika sibylletraditionen i bilden av Birgitta som mer ”känslomänniska” än ”tänkare” – utan att hon för den skull lider av intellektuell underkapacitet.⁵⁰ Hos Fries föreligger ingen motsättning mellan upprättandet av en kvinnas intellektuella kapacitet, filosofiska beläsenhet, och bruket av epitetet ”sierska”. Här får begreppet närmast en konnotation av klarsynthet och mod i gåvan att genomskåda andra människors masker och förställningar, självlögner och sociala tillgjordhet.⁵¹

⁴⁷ Beträffande Heidenstam är det förstås signifikant att denna jämförelse görs *innan* han själv mognat till en mildare och mer mångfasetterad bild av Birgitta.

⁴⁸ Söderblom, *Religionsproblemet inom protestantism och katolicism*, 1910 s. 386-387. Det är uppenbart att Söderblom anser att Key vänder på en traditionell, given, rangordning, och försöker sprida ett livsåskådningsmässigt budskap som vill ge människan något utöver, och mer, än vad kristendomen och den kristna kyrkan har att ge. ”I olikhet mot sin mästare saknar Ellen Key sinne för den karaktäristiska kristna fromhet, hvilken han (Goethe) placerade inom en högre religionens ordning, än den han själv tillhörde. Liksom så många förkunnare är hon onekligen svagare när hon negererar. Hon visar då komprometterande orättfärdighet gentemot sanningskraft och samvetskraft, som den poetiska överkligheten i hennes livsbetraktelse ej kan göra rättvisa åt och gentemot en starkare öfvervärldslighet och övärldslighet. När hon vänder upp och ned på en rangordning, som kan åberopa sig på den goda smaken likaväl som på ett religiöst omdöme, och ratar det oförgängligt karaktäristiskt religiösa till förmån för allmän livsfromhet, uppkomma i hennes böcker sidor, som man knappast näns att tänka på”. Med tanke på Vitalis Norströms starka religiositet kan man tänka sig att samma bevekelsegrund kan ligga bakom hans kritiska hållning mot Key. ”Den uppländska sierskan” möter oss i Söderblom, Nathan, *Birgitta och reformationen*, föredrag i Vadstena kyrka 24.10.1916, Småskrifter. Societas Sanctae Birgittae, Lund 2003.

⁴⁹ Fries, Ellen, *Märkvärdiga Qvinnor*, Stockholm 1891, s. 41.

⁵⁰ Fries, 1891, s. 3. Från Tacitus skildring av sierskor drar Fries en självklar linje till kvinnor som inlemmas i den katolska helgonkulten.

⁵¹ Detta framkommer t.ex. när Birgitta besöker drottningen av Neapel som offentligt tyckte om att uppträda i en skökas gula dräkt. Fries, 1891, s. 42.

Henrik Schück avvisade sierske-epitetet för Birgittas del. Hon hade, politiskt och religiöst, en ”inskränkt synvidd”. Någon sierska, i meningen att framtiden skulle ha tett sig klarare för henne än för andra, var hon absolut inte. ”Men”, avslutar Schück, ”liksom det gamla testamentets profeter icke voro några spåmän utan stora skalder, så var äfven Birgitta i främsta rummet skald, och hennes uppenbarelser voro andliga dikter, hvilka endast iklädt sig revelationens form”.⁵² Detta utesluter inte att han slentrianmässigt omnämner henne som ”sierskan” eller använder epitetet pejorativt.⁵³

Överfört till min Birgittakontext vill jag, med undantag av ovanskrivna avvikelser i begreppet, fundamentalt instämma med Lindéns feministanalytiska konklusioner. Beskrivningarna av Birgitta är ställvis lika tidsfärgade i sina dolda antifeministiska laddningar på samma sätt som kritiken mot Ellen Key. Schück använder epitetet även i den diskurs Lindén identifierar. Känsla och irrationalitet, mystik i Schücks mening, är de framträdande dragen hos Birgitta. Måste hon diskutera filosofi, skolastik, invecklar hon sig oftast i motsägelser. Epitet ”sierska” handlar om egen och andras inbillning:

Hon fördjupar sig ånyo med välbehag i dessa drömmier, hennes sjudande fantasi, befriad från alla band, får tygellöst frossa bland nya inbillningsfoster; hennes omgifning tager alla hennes syner såsom gudomens uppenbarelser, och inom kort framstår hon både i egna och andras ögon som en af Herren särskildt benådad sierska, ur hvars mun den gudomliga visheten och sanningen flöda.⁵⁴

Det tycks existera en begreppsöverkommelse runt sekelskiftet som kan återkopplas till följande mönster: ologisk+motsägelsefull+svärmisk=kvinnlig. Om Lindéns iakttagelse inte skulle vara riktig skulle Birgittas förtjänstfulla egenskaper följaktligen knappast upprepas ideligen i klichéartat *manligt* färgade adjektiv. Men en skillnad är avgörande: nationalromantiken, medeltidsforskningen, Svenska kyrkan, teologin, religionsvetenskapen och kvinnosaksrörelsen behövde Birgitta, den heliga. Ellen Key vållade dem problem. Detta kan vara en av orsakerna till att sierskan Birgitta är ett lovord medan sierskan Ellen Key är pejorativt nedsättande. Den antifeministiska sekelslutsdiskursen säger, enligt Claudia Lindén, att kvinnor per definition är motsatsen till filosofiskt tänkande. Den legitimiteten undergräver de manliga biograferna hos Birgitta runt sekelskiftet 1900 också utan att kalla henne ”sierska” eller ”sibylla”.⁵⁵ Hennes bildning och intellektuella kapacitet ringaktas till förmån för handling och känsla. Tor Andræs extremt misogyn analys utgör vid sidan av Henrik Schücks deprecieringar de tydligaste exemplen. Att Lindéns generella knäckning av könkoderna är korrekt antyds dessutom i det starka behovet hos Birgittas kvinnliga biografer att framhålla helgonets kunskaper, intellekt och teologiska beläsenhet. Men vi möter även misogynitetens motsats på ”svärdssidan”.

⁵² Schück, Henrik, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1896, s. 96-97.

⁵³ Se t.ex. Schück, ”Några anmärkningar till Birgittas revelationer”, *Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 33*, Stockholm 1901, s. 17, 19.

⁵⁴ Schück, Henrik, *Svensk litteraturhistoria*, s. 161. Schück konstaterar att ”fastän Birgittas fantasilif snart öfvergår till permanent villa” så är hon inte lika hallucinatoriskt hektisk som Christina av Stommeln. Birgittas syner förstärker hennes praktiska sinne och intresse för fosterlandets politik och rättsliv.

⁵⁵ Steffen, Richard, *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och öfversättning, med inledning, anmärkningar och förklaringar*, Stockholm 1909, s. XXXVII, Schück, 1896, s. 96-97, Schück 1901, s. 17, 19. Westman, Knut B. *Birgitta-studier*, Uppsala 1911, s. 8, 31, 151. Gustaf Bergström är ett undantag här. ”Genom denna vidtomfattande beläsenhet, som gör hennes skrifter till en encyklopedi i medeltidens vetande, blef hon, lika mycket som genom sin andliga begåfning och sin förnäma börd, ett orakel för sin samtid”, skriver han. Bergström, Gustaf, *Sancta Birgitta*, Örebro 1898, s. 129.

Gustaf Bergström, Anders Piltz och Lars Bergquist lyfter in och framhäver det teologiska intellektet hos Birgitta.

Generellt kan man iakttä en manlig och kvinnlig biografisk linje. Den linjen förändras däremot drastiskt om man tar med uppsatser, vetenskaplig sidoforskning om Birgitta och framför allt hagiografierna. De kvinnliga forskarna och författarna i min huvudanalys tar fasta på Birgittas teologi, intellekt och konkreta aktiviteter i livet. De accepterar henne som ett annat du, ett levande och aktivt subjekt. De kvinnliga biograferna finner inget märkligt i Birgittas rika och delvis motsägelsefulla personlighet. Männerna däremot fixerar sig kring Birgittas känsloliv (ofta hennes sexualitet) och/eller försöker på olika sätt ”avslöja” eller förklara hennes beteende, tillrättalägga henne, psykologisera henne, reducera henne till osjälvständighet. Det är män som skriver de psykopatologiska biografierna. Det är som om de förundras, förskräcks eller irriteras ibland, över hennes personlighet. Birgitta framstår ofta som ett objekt i deras analyser. Kort sagt: bilderna präglas av en kvinnochablon där kvinnan är beroende av och/eller underställd mannen – som också är den som äger tolkningsföreträde av henne. De biografier som har skrivits av män har dessutom karaktär av ”brottning” med en för dem delvis irriterande och överväldigande kvinnlig personlighet. Könskonfrontationen tycks inte stanna vid tidens gräns; den utsträcker sig från levande till döda. De manliga hagiografierna uppvisar inte dessa tecken. Kvinnliga forskare och biografer glider antingen förbi Birgittas ”temperament” eller ser hennes unika själskrafter som en positiv tillgång. Men även här ser vi nyanskillnader. Gustaf Bergström demonstrerar, i motsats till Schück, sin inlevelseförmåga i Birgittas själsliv, trots suprematin och brottningen. Jämför vi Schücks biografiska tolkning av Petrus de Dacia med hans biografiska porträtt av Birgitta blir den misogynna tendensen ännu tydligare. När det gäller de kvinnliga biografierna finns det också uppenbara skillnader: allt från totalidentifikation och glorifiering av Birgitta till saklig avhagiografering. På tal om schabloner noterar jag att legendbilden av ”jungfrun-modern-den visa gamla kvinnan” är seglivad i biografiken. Den nedmonteras egentligen först i Birgit Klockars biografi.

Idéhistoriskt och mentalitetsmässigt avslöjar Birgittabiografierna att män fortfarande under 1900-talet har svårt att acceptera en kvinna som ett intellektuellt och teologiskt självständigt subjekt. Det verkar omöjligt för dem att inse att hon visserligen influerades av tankar, kunskap och politiska händelser i sin samtid – precis som män alltid har gjort och fortsättningsvis gör – och att hon tänkte, omtänkte och handlade självständigt utifrån dem. Jag inkluderar här främst Schück, Andræ, Stolpe, Sundén och Furuhausen.

Men jag noterar avvikelser från min konklusionslinje. Ett första anmärkningsvärt undantag är Richard Steffen som bryter med synen på Birgittas beroende av biktfaderna och framför allt med den schückska änkebilden. Steffen ser tiden efter Ulfs död som inledning till en frihetens tid för Birgitta även om hon sörjde makens död. Följande undantag är Lars Bergquist som diplomatiskt eller distanserat avstår från alla psykologiska inträngningar för att koncentrera sig på Birgittas andliga värld och teologiska tänkande. Även Birger Berghs biografi ger i detta perspektiv en ny infallsvinkel. Tilltron till den egna slutliga tolkningen tycks vara en självklarhet hos framför allt både Sundén och Stolpe men också hos Westman och Furuhausen, för att inte tala om både Hammerich, Bergström och Schück. Birger Bergh etablerar en jag och du-relation i sin biografi där han markerar tydligt vem som är vem genom att tillåta sin egen person att agera lika fritt integrerat i texten som Birgitta. Bägges integritet bibehålls. Gränserna är klara. Detta är ett tydligt tidtypiskt vetenskapsfilosofiskt drag, med sin insikt om ”den andres annanhet” och att biografien, i likhet med all annan

mänsklig samvaro, är ett möte med den främmande andre. En ironisk distansering i den biografiska tolkningen och valet av humoreskens form kan eventuellt tolkas som manlig arrogans, men å andra sidan lyfter Bergh upp Birgitta som en synnerligen självständig intellektuell kapacitet. Hans lyckande språk drabbar dessutom männen i Birgittas environger. Hans Furuahagen artikulerar också sitt främlingsskap inför Birgitta, men etablerar inga mötesplatser. Birgitta förblir det frågetecken han själv ritar in i biografien.

Bland Birgittas kvinnliga biografier visar min analys på ett annat gemensamt generellt drag: en överdriven beundran och den förebildliga funktionen. Hos Fries och Wahlström möter vi den i en politisk och fosterländsk jämställdhetskontext, hos Fogelklou växte Birgitta till ett andligt och personligt helhetsföredöme. En likartad okritisk identifikation återfinns bland de manliga hagiografierna. Däremot märks en uppenbar distansering hos Schmid även om hon inte bedriver någon "elakhetsexeges" trots att hon avhagiograferar det svenska helgonet ganska ordentligt. Hos Klockars ser vi saklig sympati, ett slags själssystemskap, som bygger på oaffekterad beundran.

Först i och med Ebba Witt-Brattströms analys på 1990-talet möter vi en dekonstruerad Birgittabild som inte bygger på vare sig ideal eller idealism. Ett likartat inslag ser vi i Kari Børresens feministteologiska och Helga Kochs teologiska analyser. Birgittas bruksfunktionella vandring genom seklet har nått målet; hon har fullgjort sitt identifikations- och individuationsuppdrag. Hon behövs inte längre för självbespeglning och projicering. Hon har blivit ett rent forskningsobjekt.

Det mest intressanta ur ett könsanalytiskt perspektiv, som denna analys har visat, är att ett slags könsneutralitet ibland kan inställa sig under den andliga överhögheten. Det är dels ovanligt att män skriver om kvinnor. När det gäller Birgitta har hon fått mer än dubbelt så många manliga tolkare. Flera av dem nalkas henne på jämställd fot, utan spår av misogynitet. Flera av dem identifierar sig med henne. Några av dem uttrycker sin uttalade eller latent beundran. Till och med Henrik Schück och Tor Andræ, som uttrycker den största irritationen inför Birgittas beskäftighet och visionära överdrifter levererar komplimanger mitt bland alla sina misogyniska utgjutelser. Könet som kategori blir ibland underlägset religionen som samhörighetsfaktor i min analys.

6 Sammanfattande drag och mönster

Jag identifierar fyra remarkabla "paradigmskiften" i Birgittabiografiken. Det första utgörs av det nationalromantiska paradigmet. Hit hör framför allt 1800-talsbiografierna av Ellen Fries och Gustaf Bergström men ideologin fortlever ännu hos Lydia Wahlström i början av 1900-talet. Det andra "paradigmskiftet" bär Nathan Söderbloms och Uppsalateologins namn. I Knut B. Westmans och Emilia Fogelklous biografier slår detta paradigm ut i full blom till ett totalt tolkningsraster för avmätningen av Birgittas unika personlighet och speciella religionspsykologiska och evangeliskt kallelsemystiska profetyp. Det tredje "paradigmskiftet" ser jag i 1970-talets psykoanalytiskt hållna biografier där biografens pietetskänsla inte längre tvångsingår i det biografiska konceptet. Paradigmet konvergerar förståelse- och tolkningsmässigt med Bengt Hildebrands s.k. "klimatväxling" men stabiliserar sig först tjugu år senare inom Birgittabiografiken. Det fjärde "paradigmskiftet" annonseras genom Hans Furuahagens profana tolkning av Birgittas liv och verksamhet. Under detta paradigmparasoll installerar sig också Birger Bergh med sin sekulariserade återinkodning av Birgittas predikament för en avkristnad läsekrets. Anmärkningsvärt nog infinner sig humorn i tolkningen av Birgitta först i Berghs biografi. Biografiken övergår i humoresken.

Birgittabiografierna reflekterar det omgivande samhället och tidens frågor. De är idéhistoriska avtryck som speglar biografens kunskapssociologiska hemförhållanden och hans/hennes intellektuella, vetenskapliga och konfessionella traditionstillhörighet. Det går ändå inte att urskilja en rät och enkel historiografisk linje i biografiernas utveckling. Snarare rör sig tolkningarna cykiskt i det historiografiska förloppet. Ett dualistiskt spel mellan en ickekritisk och kritisk, en rekonstruerande och en dekonstruerande biografifalang är tydligt skönjbar. En dialektik mellan motsatserna positivism och vitalism är likafullt synlig. Ytterst faller de ofta tillbaka på samhörighet med kontra avstånd till Birgittas tro. Jag ser även utslag av kvinnligt naturligt identifikation kontra manlig distans.

En nästan ännu större distinktion kan vi göra mellan den medeltidshistoriska inriktningen och den rent biografiska aspekten som styrande motivering för biografierna. Hos Hammerich, Schück, Toni Schmid, Birgit Klockars, Anders Piltz, Hans Furuhausen och Lars Bergquist formas Birgittabilden av deras kunskaps- och forskningsintresse för medeltiden. Hos Fries, Wahlström, Fogelklou, Sundén, Stolpe, och Bergh är snarare Birgitta själv målet för biografien. Teologisk-religiösa motiveringar finner vi hos Bergström och Westman. Kvinnoaksidologiska motiveringar hittar vi i Fries, Wahlströms och Fogelklous levnadsteckningar.

Arne Jarricks fyra principiellt olika motiveringar för biografien, d.v.s. den *idiografiska* motiveringen *hjältomotiveringen*, den *existentialistiska* och den *folkloristiska* motiveringen skriver samtliga in sig i Birgittabiografiken. Den idiografiska i kombination med den folkloristiska uppvisar högsta frekvens. Den existentialistiska förekommer mest sparsamt medan hjältomotiveringen skulle ha vittrats bort av sig självt efter 1920-talet om inte hagiografierna hade återupplivat den.

Jag tycker mig dessutom se motiveringar som går utöver de fyra av Jarrick iakttagna styrningarna. Det är dels övertygelsemotiveringen sådan vi möter den i de protestantiska apologierna som ibland fluidiserar in till predikningar genom Birgittas person, dels den andliga motiveringen som möter oss i många av biografierna. Jag vill därför tala om en *apologetisk* motivering där biografien används för att söka, precisera och fasthålla en grupps speciella konfessionella eller politiska profil och kännetecken och en *andlig-ideologisk* motivering som handlar om att framföra en religiös tro eller en ideologisk övertygelse som budbärande kontrast till tidens sekularisering och materialisering. Jag tror att aspekten är viktig; den förklarar varför Birgitta om och om igen biografieras, decennium efter decennium, och uttryckligen i ett dialektiskt samspel med en alltmer avkristnad bild av henne. Den apologetiska motiveringen är triumfatorisk i Westmans biografi, den ideologiska är extremtydlig i Stolpes biografi. I Fogelklous, och vagt i Fries och Wahlströms levnadsteckningar, går de båda motiveringarna samman i en andligt grundad apologi för kvinnornas mänskliga rättigheter.

En första tydlig förändring av biografisk attityd och närmelsesätt kan iakttas i den historiografiska utvecklingen vid övergången till 1900-talet. Ännu i 1800-talsbiografierna ser vi ett dömande inslag. Biografierna vill avgöra vad som är bra eller dåligt i Birgittas agerande och person, vad som är "rätt" tro och vad som är katolsk vidskeplighet, vad som är förnuftigt och vad som dväljer sig i det outvecklade medeltidssinnet. När sekelskiftet närmar sig möter vi en övergång från ett dömande till ett bedömande. Birgitta avläses och avstäms i sitt eget idéhistoriska sammanhang och förstås framför allt genom sin egen andlig-religiösa miljö och mentalitetsmässiga kontext. Kontextualiseringen inleds redan i Gustaf Bergströms biografi och blir än mer tydlig i Knut B. Westmans studie. Med Emilia Fogelklou sker transformationen från bedömning till förståelse inifrån. Denna linje uppföljs med en rad psykologiskt eller

psykoanalytiskt underbyggda tolkningar hos Tor Andræ, Hjalmar Sundén och, om än inte fullföljt, också hos Sven Stolpe.

Ett noterbart inslag i biografiernas historiografi är den sega plutarkiska traditionen av dubbelkaraktäristik och anekdotanvändning. Denna tradition ingår i samtliga 1800-talsbiografier och är grundläggande också i Knut B. Westmans *Birgitta-studier*. Den odlas vidare av Emilia Fogelklou, Toni Schmid, Hjalmar Sundén och frodas i Sven Stolpes biografi. Jag tror att vi dessutom kan se det flitiga bruket av legendinslag som en traderande uppföljning av den antika traditionen av anekdoter i biografiskrivning. Många av biografierna är medvetna om det starkt överdrivna, kanske alltid inte ens sanningsinfluerade, i legendmaterialet, men strör ändå in berättelserna som pikanta och måleriska inslag i biografien. Vi ser denna funktion för legendstoffet ändå fram till Birger Berghs biografi, men han gör ibland egna avvikande, delvis avslöjande och humoristisk-ironiska, tolkningar av berättelserna.

Beträffande Birgittabilden kan vi iakta några milstolpar som de övriga biografierna kretsar kring. Först har vi Friedrich Hammerichs medeltidsmuseum med Birgitta som aktör. Fries, Wahlström och Schück rör sig inom denna kyrkohistorikers för tiden mycket gedigna forskningsfält. Grundsynen är historicistisk men medeltiden är en främmande epok som forskningsvägen måste kartläggas mycket grundligt för att förståelse skall kunna uppnås. Följande milstolpe är den nya teologin och i synnerhet Söderbloms profet- och mystikdefinition med åtföljande vitlistiska historiesyn och tanken om uppenbarelsen som "historien i historien". Det transcendentala inslaget är genomströmmande. Kring Söderbloms teologi och kyrkosyn fylkas Knut B. Westmans och Emilia Fogelklous Birgittabilder. Här hittar vi delvis även Gustaf Bergström. En koncentration kring den schückska änkebilden eller den erotiserade och neurofysiologiskt grundade bilden styr ett flertal psykologiserande Birgitta-analyser, allt från Andræns bild i *Om mystikens besattbet* till Hjalmar Sundén, Sven Stolpe och Hans Furuahagen. Det källkritiskt personhistoriska studiet börjar från Henrik Schück och Richard Steffen och går genom Toni Schmid och Birgit Klockars fram till Hans Furuahagens verk.

Vetenskapssociologiskt är min studie avslöjande. Det tycks etablera sig inomtextuella, inombiografiska, hierarkier. De biografer, som ansluter sig till den objektiva och akademiska stilen håller en skarp distans till de mer populärvetenskapliga biografierna. Däremot korrigerar de ofta dessa biografier utan namns nämnande. De mer populärvetenskapliga biografierna däremot kommunicerar öppet och frimodigt med de mer vetenskapligt drivna biografierna. En både öppen och latent polemik lever sitt eget liv i biografierna. Några av de mest frekventa frågorna rör Birgittas författarskap och biktfädernas inverkan på texterna, Birgittas katolska eller proevangeliska karaktär, hennes mystikertyp och arten av hennes revelatoriska upplevelser, när och varför hennes visioner började tillta i omfång och intensitet, relationen till kung Magnus, hennes politiska influenser efter 1350, personidentifieringar i revelationerna, kanonisationsprocessens förlopp och dateringen av klosterplanerna.

Den skrivande Birgitta med penna och bläckhorn. Kalkmålning från 1400-talet i Brönneå kyrka, Skåne. Foto Lennart Karlsson.

VI. FRÅN STORA TILL LILLA HISTORIEN

1 Den historiska frågan

Marianne Egeland, som har ägnat sig åt biografins retorik och den vetenskapliga biografen, ansåg apropå problemkomplexet subjektivitet-retorik att biografen i så hög grad sitter fast i retorikens våld att dess konventioner genomgående överlagrar den dokumentationsbaserade tolkningen.¹ Konklusionen verkar inte bara pessimistisk inför den historiska/litteraturhistoriska biografins möjligheter att forma sig till ett seriöst och vetenskapligt projekt utan även förhastat överdriven. Jag ser att biografen har ett stort arbetsvärde men inget absolut värde. Främst den inomvetenskapliga bruksfunktionen är omistlig, men även den utomvetenskapliga funktionaliteten kan schattera i många värden.

Både biografens subjektivitet och biografins retoriska mönster borde delvis kunna vara teoretiskt och metodiskt hanterbara moment. Subjektiviteten bör då noga avvägas mot objektiviteten så att biografen i självkritisk-metodiska överväganden mäter och granskar faktualitetens halt mot fikcionalitetens form och retorik. Helmut Scheuers råd kunde etableras som en övergripande minnesregel för biografen. Han menar att en redovisad subjektivitet inte står i motsats till objektiviteten i andra textavsnitt; subjektiviteten bildar tvärtom den perspektivistiska förutsättningen för objektiviteten. Ett återskapande av en svunnen verklighet behöver fantasins verktyg, men läsaren måste få veta exakt var fakta övergår i fiktiv spekulering eller fantasi.² Den redovisade subjektiviteten framgår tydligt i Birgittabiografierna av Toni Schmid, Hjalmar Sundén, Birgit Klockars och delvis även i Hans Furu hagens biograf. Ett steg längre går Birger Bergh. Här är inte enbart referentialiteten viktig. Bergh undertecknar ett tydligt berättarkontrakt med läsaren. Genom metaforer, varians i litterära stillägen samt etablering av igenkännbara narrativa element som humoristisk raljans och tragikomik medvetandegör han var den rent faktuelle biografiken glider in i humoreskens genre. Historien blir en återkodad återberättelse i humoreskens form utan att faktualiteten skingras som dimstof under narrationens uppsprickande molntäcke. Retoriken våldför sig inte på den dokumentbaserade tolkningen.³

De kritiska diskussionerna under 1900-talet kring graden av fikcionalitet, fångenskapen i retoriska mönster, referentialitetens plats och omfång, källkritikens svårigheter i sökandet efter ett "jag" i historien har i min optik inte enbart med psykologins eller postmodernismens frågor att göra. De postmoderna teorierna utgår från kunskapsrelativism: många kan göra anspråk på att ha monopol på bedömningen av sin egen (och genom tolkningskategorier även andras) verklighet. Principiellt borde ett sådant synsätt gagna det biografiska perspektivet. Betoningen inom postmodern teoribildning har lagts bland annat på hermeneutik, fenomenologi eller symbolisk interaktionism. Intresset har flyttats från mönster och systematik till individens

¹ Egeland, Marianne, *Hvem bestemmer over livet?* Oslo 2000, s. 311.

² Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979, s. 235ff. I Larsson, "Biografiforskning: poetik, politik eller panorama", 1989, s. 29-31, resumeras Scheuers översikt av tysk biografi.

³ Så sker inte heller i Schmidts och Klockars böcker om Birgitta, men här syns inget medvetande om biografins litteraritet och särskilda biografiska narrationsstrukturer.

subjektiva upplevelser. Man har rört sig från den yttre till den inre verkligheten. Den socialt inriktade forskningen inom humaniora, där de historiska och sociala villkoren för texters och bilders skapande och mottagande i offentligheten tidigare hade accentuerats, övergavs för en ”ren” text- eller bildanalys, där textens olika skikt, samband med andra texter och språkfilosofiska fundament undersöktes med hjälp av psykoanalytiska och lingvistiska redskap.⁴ Att vissa metoder inom postmoderna teoribyggen hör tätt samman med en biografisk förståelsemetod kan utläsas ur biografin av Toni Schmid, Birgit Klockars Birgittatrilogi samt i Anders Piltzs och Lars Bergquists dekonstruerande tolkningar där intertextualiteten mellan Birgittas revelationer och bibeln samt influenserna från teologiska tanke-system under medeltiden inklusive tidens fromhetslitteratur är satta under primäranalys. Den som vill förstå Birgitta utifrån hennes egna förutsättningar, tid och tankevärld måste gå vägen via dessa lästolkningar. Men detta är inte tillräckligt. För att fullborda en biografi behövs oscillationen mellan historiska och sociala villkor och en biografisk-psykologisk förståelse i någon form. Ingen bygger en läsbar biografi enbart av empirins legoklossar.

Biografier bör inte bara vara meningsfulla utan också sträva efter sannolikhet och ”sanning” i en normalvetenskaplig uppfattning av objektivitetens möjligheter, d.v.s. de böra vara referentiellt underbyggda.⁵ Kravet gäller både faktualiteten, tidsförståelsen och personinlevelsen. Psykobiografins oscillering mellan jaget och överjaget är som ensamalternativ inte funktionsdugligt för biografistudiet av en människa från medeltiden. Det psykohistoriska perspektivet kan generera nya spännande frågor och ge illuminerande insikter och aspekter, men med tanke på det medeltida ättesamhället med sina hierarkiskt fastslagna roller visar min analys ovan att någon form av närverksbiografiskt koncept bör ingå i de biografiteoretiska premisserna.

Eva Österberg experimenterade tankemässigt med en ännu friare form av antibiografin. Hon tänkte sig en biografisk text där samma människa och samma handlingar visas upp på flera olika sätt i förbryllande ”short-cuts” – utan att biografen talar om vilken version som är den rätta.⁶ Denna teknik används ställvis i Birger Berghs biografi men med en sufflerande biograf som antyder vilken tolkning som är den mest sannolika. Jag ställer mig tveksamt avvisande till det vetenskapliga värdet i ”short cut”-konceptet ifall biografen inte ger några som helst fingervisningar om förståelse och tolkning. ”Short cuts”-biografin kan spela relativismen och ickereferentialiteten i händerna på flera plan. I längden undermineras tilliten till humanioras vetenskapligt underbyggda trovärdighet. Referentialiteten får inte spelas bort som metodiskt krav om biografen vill bli tagen på allvar i sina försök att studera människan i historien. Jag ser dessutom ett fristående vetenskapligt värde – och mervärde – i just *konfrontationen* och den tolkningsprocess som mötet mellan olika individer och tider framforcerar. Min analys av Birgittabiografiken visade att konfrontation och komparation tycks ingå i biografikens eget väsen. De får gärna bejakas eftersom olika tider och olika biografier får

⁴ Göransson, Anita, ”Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori”, *Manliga strukturer och kvinnliga strategier*. En bok till Gunhild Kyle, red. B. Sawyer och A. Göransson, Göteborg 1987, s. 52.

⁵ Jag av avser här i stort sett detsamma som Göran Hermerén framhåller som vetenskapsideal. Dessa kan indelas i olika grupper, t.ex. regler för hur man skall samla in och bearbeta material, hur man skall testa hypoteser, hur man skall beräkna den samlade evidensens styrka och slutligen hur man skall presentera forskningsresultaten. Hit hör föreskrifter av typen att observationer, mätningar och hypoteser skall uppfylla bestämda minimikrav på precision, reliabilitet, validitet. Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972, s. 64ff.

⁶ Österberg, Eva, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, *Det roliga börjar belatiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år*, Stockholm 1996, s. 326-330.

upp ögonen för olika aspekter. ”Short cuts” kan vara en narrationsteknik för att spegla sanningslikheten av både en fragmentarisk existens och människans motsägelsefullhet och föränderlighet, men inte en total tolkningsteknik. Här kommer även kontraktet med läsarna in i bilden. Biografens uppgift är att göra den arbetsdryga och tunga forskarinsats vars slutprodukt är en presentation av den biograferade sådan biografen har tolkat honom eller henne. Om biografen inte gör detta ärende till sitt utblir den fruktbara kollisionen mellan då och nu, mellan den historiska människans liv, tid, kontext och biografens samtid. I denna kollision skapas de nya in- och utblickarna. Genom att vi samlar på oss alla dessa jämförelser ökar kanske vår kunskap sakta. Jag tror att den viktiga psykologiska iakttagelsen i Eva Österbergs förslag kan förverkligas genom andra metoder med bibehållandet av referentialiteten och sannolikhetens faktualitetskoppling. Hon fäster nämligen uppmärksamheten på något mycket essentiellt: biografen som inte bara de många metodernas konst utan också de många blickarnas.

När jag har försökt överblicka biografins utveckling fram till vår tids semiotiska och poststrukturalistiska misstänksamhet mot språkets relation till livet, verkligheten och erfarenheten samt synen på den diskursfjärrade människan ser jag att kritiken schematiskt faller tillbaka på Platons misstänksamhet visavis urbild och avbild. Jag menar ändå att avogheten mot det biografiska projektet, misstron mot biografen som ett fungerande fackhistoriskt arbete, ofta har ställt filosofisk-begreppsligt ogenomtänkta frågor och delvis även initialt utgått från fel perspektiv. Jag anser själva förhållnings-sättet avgörande: om vi a priori förhåller oss till den biografiska berättelsen som en fiktiv historia – eller en till övervägande del imaginär berättelse – blir historien, verkligheten och forskningen som ett närmelsesätt till det förflutna om inte meningslöst så i varje fall betydelselöst som historiskt projekt. Om vi ser biografen uteslutande som skenbild faller varje biografisk konstruktion moraliskt tillbaka på biografen och reduceras till ett litterärt narrationsproblem. Frågor av etisk halt inom historien upplöser sig då av sig själva: så länge vi behåller tvivlet på varje möjlighet till sanningsavspegling (som en fråga om grader, sannolikhet, tillförlitlighet) så behöver vi inte ta de biograferade gestalterna på allvar. *Nationalencyklopedins* rymliga definition är tillräcklig: ”en persons levnadsbeskrivning utförd av någon annan”. Som Inger Larsson framhåller underförstås här en ”historiskt dokumenterad skildring av en verklig person, inte en fantasiprodukt, även om skildringen sker också med fantasin hjälp”.⁷

Därför anser jag det initialt viktigt att fråga om vi behöver biografen och i så fall till vad innan vi ger oss i kast med teori- och metodproblematiken. Min analys av Birgitta-biografierna konvergerar med resonemangen inom fransk och tysk biografiforskning. Den enda avografierna som inte verkar styrda av sin egen inneboende bruksfunktionella drivkraft är Birger Berghs bok om Birgitta. De övriga levnadsteckningarna är underställda antingen utomvetenskapliga eller inomvetenskapliga bruksfunktioner. Ibland amalgameras funktionerna. Daniel Madelénat understryker biografins funktionella karaktär. Förutom biografins sociala, politiska, moraliska eller religiösa bruksfunktion lyfter han upp den ikonoklastiska och den metafysiska funktionen. Den sistnämnda bruksformen erbjuder oss flera olika jäg mellan oss själva och tomheten/oändligheten och lyfter oss ut ur vår isolering. Utan en bruksfunktion hemfaller biografen till imagina-

⁷ Larsson, 2003, s. 11 samt ”Biografi” (Staffan Björck), *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat av Statens kulturråd*, chefred. Kari Marklund, band 2, Höganäs 1990.

tion och litteraritet och slutar i fiktionen som form, anser Madelénat.⁸ Avsaknaden av bruksfunktion hos Bergh leder in i humoresken. Jag invänder ändå mot Madelénats konklusion. Biografen som "superbiografi" och ett populärvetenskapligt lärt och digert projekt kan väl vara ett mål i sig?

Madelénats *La biographie* är inte enbart ett illuminerande panorama över biografihistorien. Madelénats tankar är av intresse för oss historiker genom sin förankring av biografen i bruksfunktionen.⁹ Den anglosaxiska biografidiskussionen känns inte lika angelägen genom sin fokusering på narrationen. Däremot sätter forskarna fingret på viktiga samband som är svåranalyserbara när det gäller liv, fakta, händelser, språk och biografisk utformning. Målet för Madelénat är varken att kriteriemässigt definiera biografens essens eller historisera den biografiska formen till sin egen relativitet utan att känna efter var "genrens" gränser går. Underlaget för stratifieringen utgörs av kriterierna kvantitet, kvalitet och ämnesinriktning. Biografens omfattning sträcker sig från lakoniska gravinskrifter till omfattande hel- eller delbiografier av modernt format. Detta innebär att våra äldsta minnestexter över avlidna kan få en empirisk källfunktion genom sin biografiska karaktär. Denna funktion kan även senare levnadsteckningar få som litterära och idéhistoriska sagesmän över en tids föreställningar, ideologi, trender, människo- och historiesyn samt vetenskapliga ideal. Den bruksfunktionen har biografierna tilldelats i min undersökning av 1900-talets tolkningsturbulens inom Birgittabiografiken. Madelénats kvalitetskala rör sig mellan källkritiskt underbyggda vetenskapsbiografier och populära biografier. Beträffande ämnesinriktning skiljer han mellan den psykologiskt fokuserande biografen där personligheten lyfts in i blickfånget och historiska biografier, vetenskapsbiografier eller levnadsteckningar över författare och artister där analysen söker belysa interaktionen mellan aktörsmänniskan och den omgivande kulturen.¹⁰ Bägge varianterna förekommer bland Birgittabiografierna. Den senare framträder bland de fackhistoriska och populärhistoriska biografierna. Den förra exemplifieras av de religionspsykologiska levnadstolkningarna. Min bedömning är att båda inriktningarna är lika behövliga men att de svårigen låter sig sammanträngas i en och samma biografi. Emilia Fogelklou och Birger Bergh lyckas ändå här som på många andra svåra punkter.

Madelénat lyfter även fram biografens kunskapsteoretiska problem i sin resumé över den antibiografiska kritiken. Ur historikerns synvinkel är några av hans hållpunkter mer relevanta än andra. Framför allt är den teoretiska utdefinieringen av biografen ur ämnet historia värd att begrunda. Biografi och historia står, enligt Madelénat, i ett visst motsatsförhållande även om biografen av tradition har ingått i historievetenskapen. Del- och snittbiografen kan oproblematiskt inlemmas i historievetenskaplig teori. Det är däremot tveksamt om psykologiskt fokuserad biografik hör hemma här. Intuitionen, inlevelsen och den psykologiska förförståelsen ställer sig ibland över frågorna om historicitet. Biografen, och den biografiska synvinkeln, hör ändå hemma som forskningsinriktning, delperspektiv och hjälpmetod inom historievetenskapen. Jag ser ingen anledning att insistera att biografens teoretiska hem bör finnas inom ämnet historia. Historievetenskapens metoder är däremot ofrånkomliga verktyg för den som vill skriva en seriös levnadsteckning. Här betraktar jag Hjalmar Sundéns och Sven Stolpes

⁸ Madelénat, Daniel, *La Biographie*, Paris 1984, s. 191. Funktionen är naturligtvis inte oproblematisks. Om biografen underordnas politiska, moraliska, religiösa eller sociala funktioner kan den regrediera till idolporträtt, elege, myt eller hjälteedikt.

⁹ I den anglosaxiska traditionen bortser man från den biografens bruksfunktion och betonar i stället en sann och artistiskt konstruerad bild, summerar Inger Larsson jämförelsevis. Larsson, 1989, s. 33.

¹⁰ Madelénat, 1984, s. 21-23.

biografier som delvis varnande exempel på inbillningens redlösa drift om biografien inte förankras i en uppsättning goda och genomtänkta källkritiska metoder. Delvis faller Emilia Fogelklou för samma bedömning men hennes biografi kompletteras med mentalitetshistoriska aspekter och hermeneutisk närläsning.

Erik Lönnroth ville hellre tala om ”det biografiska synsättet” än om biografien som ett separat och självständigt projekt eller ett forskningsmål i sig. Ett kriterium för det biografiska studiets vetenskapliga fruktbarhet kunde då vara svaret på andra frågor: om samhället, om människo- och maktrelationer, om ideologier. I all enkelhet vill jag även påminna om Svante Nordin's ord: biografins styrkepunkter är att den förmedlar en och annan insikt som annars skulle gå förlorad.¹¹ Jag är generellt inte lika skeptisk som Lönnroth inför biografien och medeltiden. Problemen är av empirisk art snarare än av generell-teoretisk karaktär. I Birgittas fall där källmaterialet är rikligt framstår inte de problem Lönnroth hänvisade till som oöverkomliga. Däremot tål de lönnrothska reflektionerna att begrundas närmare där de sammanfaller med Göran Hermerén's kunskapsteoretiska resonemang. Hermerén understryker vikten av att hypoteserna skall kunna falsifieras, att man sysslar med centrala frågor och problem vilkas lösning har konsekvenser för en hel rad andra frågor och som helst kastar nytt ljus över en epok eller en tid. Forskningen bör tillfredställa behovet av ny kunskap och inte leverera ideologiskt användbara argument.¹² Hermerén's ord kan vara riktgivande även för den vetenskapliga biografien. Jag vill ändå legitimera behovet av en ren existentialistisk tolkningsförståelse av människan som art och enskild individ och införa detta i biografikens uppgift. Här rör vi oss mer på värderingarnas område än källkritikens men som Hermerén framhåller betyder inte frihet från värderingar per automatik objektivitet.

Lönnroth menade att medeltidsmänniskor tenderar att förbli opersonliga schackpjäser i biografiken. Ett exempel, intressant här därför att verket är en upprättelsebiografi föranledd av den heliga Birgitta, är Michael Nordberg's *I kung Magnus tid*. Nordberg har egentligen inget annat än handlingar och offentliga texter som ledtrådar.¹³ Men handlingar är inte bara agitation, varje handling är en berättelse. En metod kunde därför kallas ”på frukten skall trädet kännas”. Om man kombinerar lästolkning med källkritik, idéhistoria med mentalitetshistoria kan man kanske finna några av de utsagor som rör sig i varje utsagas marginal.

Handlingarna, gärningarna och rollerna samt den biograferades omvärld är oavvisligt viktiga komponenter och konstanter i den historiska fackbiografien. En central tanke hos Gunnar Eriksson var att man genom studiet av en persons yttre levnadssår också kan hitta något utsägbart om personens inre. Arne Jarrick fäster uppmärksamheten vid den sociala och kulturella tillhörigheten: individen som uttryck för mentaliteten i en viss tid och miljö. Vill man förena dessa kan man ta fasta på sociologen J.P Roos's triangeltanke för självbiografien och konstatera att den meningsfulla biografien borde cirkulera mellan liv-samhälle-berättelse. Den danska historikern och biografen Birgitta Possing uttrycker samma tanke: vi måste alltid undersöka dialektiken mellan liv, verk och den biograferades samtid. En kombination av dessa tankar får mig att vilja införa en modell som en tetragon för det historievetenskapligt baserade biografprojektet: biografien bör undersöka dialektiken mellan liv, verk, den biograferades samtid men också medvetandegöra dialektiken mellan den biograferades och sin egen

¹¹ Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Borås 1994, s. 15.

¹² Hermerén, 1972, s. 64.

¹³ Nordberg, Michael, *I kung Magnus tid*, Norstedts förlag, 1995, s. 7-13.

tid samt sin egen berättelses retorik i den samtid där den läses. Emilia Fogelklou, Birgitta Klockars och Birger Bergh cirkulerar fruktbart i Birgittas livstriangel.

I sina reflektioner över biografins mål och mening utgår även Arne Jarrick från ett större sammanhang: biografien kan vara mer än ett ensamt och isolerat vetenskapligt projekt i sig. Biografien betraktad som korrektiv – och innesluten som en viktig del inom ett större historievetenskapligt fält av social-, mentalitets-, och idéhistoria – kan vara en både mer klagörande och vetenskapligt kreativ utgångspunkt vid teori- och metoddiskussion. Att ge biografien denna funktionella kraft är, anser jag, ett viktigt steg för att höja genrens vetenskapliga värde och väcka intresse för teori- och metodfrågorna. Jarrick analysmodell ser jag som särskilt viktig. När biografien inte rör sig fritt mellan olika analysnivåer, utan håller sig till en strikt teori med begränsad metod, och inte visar sitt medvetande om olika reflektionsnivåers betydelse öppnas gränser för tolkningar som riskerar att blir starkt låsta till sin samtid eller stelna till statisk omgivninglära. Den som cirkulerar smidigast mellan olika analysnivåer är faktiskt Emilia Fogelklou. Min analys av Birgittabiografierna berättar om hur svårt det är att operera på samtliga dessa analysnivåer i en och samma biografi. De biografiska förtjänster jag identifierade i Birger Berghs ”superbiografi” tillhör givetvis hans egen begåvning. Samtidigt kan jag inte låta bli att undra om hans slutprodukt har gynnats av tidigare biografers delanalyser. I så fall vill jag identifiera ytterligare en bruksfunktion för biografiken: de olikaografiernas möjligheter till delstudier på olika analysnivåer för att småningom växa ut till en alltmer omfattande, tillförlitlig och mångfacetterad biografisk bild. Den enskilda biografien, med sina förtjänster och brister, skulle då ingå i biografikens större helhetsprocess. Intertextuellt vill jag speciellt framhålla Birgit Klockars Birgittatrilogi som fundamentet för många andra biografier. Tack vare hennes forskning kan övriga biografier dra upp andra sidospår eller experimentera med litterära former när faktualiteten på många punkter kan säkras genom vägen via hennes verk.

Frågan om biografens subjektivitet genom sin samtidsnärvaro i biografien, d.v.s. hur biografens egen tid avspeglas i den biografiska texten är en angelägen fråga. Även om min analys har visat att biografens samtid reflekterar starkt i texten kan jag inte se denna närvaro som ett huvudproblem. Subjektiviteten ger ingen orsak att misstro biografins historievetenskapliga värde eller ”genrens” möjligheter till referentialitet. En del av biografien handlar alltid om dess egen samtid: om frågan vem den riktar sig till och varför. Jag tror att vi måste göra bedömningen efter en graderad skala: allt från Sven Stolpes totaldominerande samhällspolemik till lätta avspieglingar av teologi och livsåskådningselement, som inte är helt osynliga ens hos de envetna empiristerna Schmid och Klockars. Vi måste dessutom separera *ofrivilliga avspieglingar* från ett medvetet *utnyttjande* av den biografiska huvudpersonen som debattfackla i samtidsdiskussionerna; bruksbiografi är inte samma sak som missbruksbiografi. Det är inte främst det fosterländska patoset i de nationalromantiskt färgadeografierna som gör dem tunna. Den eklektiska kopieringen av Hammerich och Schück, övermålad med nationalromantik, är ett större problem eftersom det avslöjar att biograferna i fråga inte har bedrivit egna källforskningar. Biografierna får *enbart* en stark socialpolitisk bruksfunktion. I Bergströms, Westmans och Fogelklous biografier återkommer samma drag i svagare reminiscenser. Vitalismen, perspektiv- och tyngdpunkt-förskjutningarna och det mer modernt konstruerande och självständiga biografigreppet lyfter ändå dessa biografier till en annan nivå. Det protestantiska samtidsdraget i Birgittabiografierna kring sekelskiftet leder inte heller alltid till grova distorsioner av det svenska helgonet. Ibland, och intressant nog, får denna apologetiska drift en dekonstruktivistisk bieffekt som klarlägger biografisubjektets tid och blottar karaktären i hennes religiositet. Biografi-

problemen inställer sig först när biografen börjar döma mellan olika konfessionella ”typer” och traderingselement.

När vi jämför med hagiografierna, som är kliniskt fria från samtidsfärg och saknar biografens konstruerande eller dekonstruerande bidrag, får vi en staty i texten i stället för en levande person. Min konklusion blir att avspeglingsen av biografens samtid inte utgör *en faktor i sig* som skapar en dålig eller vetenskapligt otillförlitlig biografi.¹⁴ De riktigt dåliga biografierna, ur historievetenskaplig såväl som ur biografisk synvinkel, är de levnadsteckningar där inga avspeglingsar av biografens samtid märks överhuvudtaget. Jag avser här de identifierade hagiografierna. Samtidbunden förståelse och etableringen av nya tolkningskategorier är en viktig del i biografikonsten. Jag menar att det vetenskapliga utmaningen, och värdet, i biografen ligger i *konfrontationen* och *relationen* mellan olika tider och olika individer och i exakt de komplikationer detta medför. Biografen är inte, som dess vedersakare påstår, konversations- eller förströelsevetenskap. Biografen stiger in med en allvarlig utmaning för den humanvetenskapliga förståelsemetoden och ingår i en ständigt omprövande samtidsdiskussion. Det hör till biografikonstens karaktär att de enskilda biografierna äger en idéhistorisk hemvist i den tid där de skrivs; de bör ingå i sin egen historiografiska utveckling. Jag menar att vi i biografiteorin genast kan inskriva fluktuationerna i begreppet biografi tillika med ”genrens” elasticitet, föränderlighet och beroende av tidens konventioner.

Min konklusion implicerar naturligtvis inte en metodrekommendation om att ju mer biografen skriver in sig själv och sin tid i biografen desto bättre blir texten och tolkningen. Birgit Klockars ”rena” biografi – Birgittatrilogin i sin helhet – med sina svaga inslag av tiden och dess idéer är ju en källkritiskt fundamental biografi och ett i alla avseenden utmärkt biografiskt arbete. Men den välavvägda och perspektivistiska subjektivitet som Birger Bergh anlägger skapar just hans biografis stora förtjänster. Inskrivningen bör alltid övervägas och mätas mot de problem eller distorsioner som kan följa när biografen underställs övergripande politiska, sociala eller religiösa bruksfunktioner. Vad jag anar i min analys är följande: både den hagiografiska steriliteten och den överdrivna bruksfunktionen (läs: missbruksfunktionen) är till men för biografikonsten. Samtidens och biografens egna alltför starka närvaro i kontexten gör Fogelklous och Stolpes biografier obsoleta.

Ira Bruce Nadel menar att biografen som sådan är en avmytologiserande genre, men att varje försök leder till nya mytbildningar.¹⁵ Om Nadel med myt menar varje livsberättelse, varje försök att skapa sammanhang eller avslöja kärnan i en personlighet, är detta sant och uppenbart även i Birgittabiografiernas historiografi. Nadel visar en radikal misstro mot möjligheten att hitta sanningen om den biografierade. Det innebär en i grunden strukturalistisk språkteoretisk hållning, som inte har någon förståelse för Edels essentiella mytbegrepp där distinktionen mellan den offentliga myten och den dolda livsmyten är avgörande som metod och tolkning.¹⁶ Psykobiografen Ingmar Nilsson avvisar i likhet med poststrukturalistiska teoretiker ett essentiellt mytbegrepp. Både han och kollegan Jan Bärmark vände sig skarpt mot uppfattningen att man kan harmonisera en människa eller finna en enhetlig förklaringsmodell. De värjer sig mot

¹⁴ Det vill säga så länge detta inte ställs över den biografiska tolkningen så som hos Stolpe eller paras med biografens övertygelse så långt som hos Furuhausen att Birgittas religiositet behandlas som en mask som skall rivas av därför att biografen själv anser religion vara blott illusion eller maktmedel. Frågan om samtidens och biografens synlighet i texten rör mest frågan om konfrontation mellan biografens och den biografierades livsåskådning. Om den senare förtigs eller förvanskas blir detta samtidsinslag problematiskt.

¹⁵ Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, fact and form*, London 1984, s. 154.

¹⁶ Jfr Edel, Leon, *Writing Lives. Principia Biographica*, New York/London 1984. s. 153-159.

myten att varje människa har en framsida och en baksida som biografen skulle kunna avslöja. Bibehållandet av motsägelsefullhet och spänningar inom subjektet är eftersträvansvärt i en biografi: ”människan bakom masken bär också en mask”.¹⁷

Betyder detta att den fackhistoriska biografins sanningssökande uppdrag alltid skulle sluta i en återvändsgränd eller bli ett meningslöst irrande efter en människa i det förflutna utan att kunna nå någon sannings- eller sannolikhet alls? Att den biografiska texten egentligen står autonom till verkligheten? Birgittabiografierna verkar inte dela den strukturalistiska misstron. Några av dem, Stolpe, Sundén och delvis Furuhausen arbetar med ett essentiellt mytbegrepp. Andra, som Schmid och Klockars, uppvisar en avmytologiserande arbetsteknik genom källkritik och empiriska korrigeringar av andras biografier. Det innebär ändå inte att de inte i sin tur skulle skapa myter. Det betyder inte heller att de skulle presentera den absolut sista och enda sanningen. Jag ser ändå en kvalitativ nyansskillnad i detta korrigerande grepp, en avskalning av lösa påståenden och källmissbruk där riktmärket är en approximativ sanning som kan nås steg för steg. Det har de facto gått att säkerställa en hel del fakta om Birgitta; det existerar bitar av en empirisk verklighet som kan hittas och säkerställas. Jag är faktiskt förvånad över den kvalitativa kvantiteten i mina biografier. Jag vill därför etablera en tydligare uppsplattning av avmytologiserande biografier i kvalitativ mening när det gäller Birgitta. De källkritiska fackhistoriska biografierna är avmytologiserande utan att etablera särskilt markanta nya mytbildningar om vi jämför dem med de mytologiserande biografier som inte ägnar sig åt källkritik alls. Detta hänger intimt samman med de fackhistoriska biografiernas korrigerande drag. Visserligen ligger korrigeringen av den biografiska bilden inbyggd i varje biografisk ambition, men jag vill framhålla en kvalitativ skillnad även här. Det existerar en reell och påtalbar skillnad mellan de Birgittabiografier som arbetar empiriskt korrigerande och de som skriver endast för att ge sin egen bild och sin förståelse som korrektiv till övriga biografier. Sist och slutligen handlar det om relationen empiri och psykologisk tolkning, vilkendera som styr den andra och åt vilket håll texten drar mest.

Eftersom kvalitativa, i viss mån evalueringsbara, nyanser är fullt iakttagbara, samtidigt som Edels essentiella mytbegrepp verkar vara alltför godtroget och den poststrukturalistiska språketeorins radikala misstro inför det biografiska projektet alltför destruktivt för biografins vetenskapliga självkänsla, måste den fackhistoriska biografien delvis bygga på andra teoretiska utgångspunkter än de biografipoetiska paradigmen som har etablerats inom den anglosaxiska biografiforskningen. Grundsynen i Leon Edel rekonstruerande biografipoetik är ändå en god grund att stå på.

Som jag refererade i avhandlingens teorikapitel har kritiken bland både filosofer och historiker ställvis varit oförsonligt hård. Vissa historiker har talat om ett fackligt förfall inom ämnet historia. Dilettantism, trivial konversationsvisdom och amatörism är andra omdömen som har fällt om det nya intresset för fackbiografisk forskning. Biografiböljan har nästan börjat liknas vid en syndafloed som hotar att ödelägga hela historikerfacket.¹⁸ De postmoderna kritiker, som har velat undergräva aktningen för människan och hennes betydelse, avfärdar jag med att de är befruktade av en människosyn som de knappt vågar föda fram själva i sitt eget liv. Biografien är de många perspektivens och metodernas konst. Eftersom kritikerna ofta etablerar *en* enda

¹⁷ Nilsson, Ingemar, ”Att skriva biografi: biografins hermeneutik”, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, och S. Åkerman. Stockholm 1997, s. 209.

¹⁸ Jensen, Bernhard, Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betraget”, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E. Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 214.

metamännisko- och historiesyn, som dessutom är ett subjektivt perspektiv, anser jag dem teoretiskt ointressanta även om deras metoder kan vara användbara. Michel Foucaults är ett tydligt exempel. Han kontrakterar biografien med emfas men etablerar metodiska möjligheter i *Vetandets arkeologi* som även biografer kan ha nytta av vid tolkning av den biograferades texter. Han pekar på svåråtkomliga samband med bland annat sitt *utsägningsfält* som bestämmer vilken karaktär de kontextuella sambanden i en text inom fältet kan anta. Han inför en kritisk vaksamhet mot att varje utsaga alltid har andra utsagor i sin marginal.¹⁹

Reflektionerna i W.H. Epsteins teoretiska biografipoetik rör sig längs historiens/kulturhistoriens växelspel med språk och mänskliga begrepp och bilder i Foucaults efterföljd. Han anser att livet skall förstås som en kulturellt betingad kedja av händelser: fakta utgör alltid en diskurs inom diskursen. Ett naturligt, okodat, liv låter sig inte avläsas direkt innan de olika levnadsmomenten har inplacerats och tolkats i sina respektive diskurser.²⁰ Den kulturella relativiteten avgör vad som kan betraktas som ett faktum eller en naturlig händelse i och med att fakta är beroende av tid, plats och konventioner.²¹ Jag finner Epsteins iakttagelser relevanta och viktiga för den biografiska forskningen och förståelsen, men jag kan inte se att de problem han påpekar inte skulle låta sig lösas med idéhistorisk och mentalitetshistorisk grundkunskap i kombination med den analys av reflektionsnivåer som Arne Jarrick har arbetat fram som analys- och tolkningsinstrument. Man borde dessutom göra en gradskillnad när det gäller Epsteins diskursberoende: alla är knappast lika viktiga att problematisera eller uppmärksamma i biografien. Historien vimlar dessutom av rebeller, utbrytare, protestanter, fritänkare, original och individualister som spränger sina egna diskurser så mycket de orkar.

Debatten om biografins vara eller ickevara bland historiker är, ur min synvinkel, betydligt viktigare. En av de framträdande kritikerna är den danske historikern Niels Thomsen, som ser biografiböljan som symptom på ett förfall inom historikerkåren. Han talar om tendensforskning och "amatörism" och anser att hela ämnet historia framstår som fragmenterat. Det existerar ingen gemensam acceptansgrund, menar Thomsen, för vilka samfundsmässiga strukturer, processer och konsekvenser som skall betraktas som centrala inom forskningen.²² Inlevelse- och identifikationsfaktorn samt affektionsvärdet styr forskningsvalen i "turistklassen" där biograferna gör sina lyxiga lustresor i tiden. Elitklassen däremot fördjupar den intellektuella förståelsen för förändringar och sammanhang i ett tidsperspektiv. Här strävar forskarna efter den sannast möjliga insikten om förändringar i människors livsvillkor och uppfattningar. Här rättar man sig efter vetenskaplig relevans, inte efter forskningens eventuella samhällsrelevans.

Jag håller inte med Thomsen. Hans konklusion är en överdrift framkastad ur en ogenomtänkt positionerad synvinkel. Det finns en gemensam acceptansgrund som är central för historisk forskning i gemen. Den har alltid funnits. Den heter människan i historien och tiden. Utmaningen är såväl idiografisk som nomotetisk. Nordin ger ord åt den fackhistoriska biografins obestridliga legitimitet i sin vetenskapliga utgångspunkt:

Den poängterar genom att privilegiera en enskild människas perspektiv att all historia ses ur ett sådant, att historien blir verksam genom hur den upplevs och tolkas av enskilda människor. Hos en intellektuell personlighet lyfter biografien fram utvecklingen, åsikts-

¹⁹ Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi*, Staffanstorps 1972, s. 112-126.

²⁰ Epstein, William H., *Recognizing Biography*, Philadelphia 1987, s. 34-38.

²¹ Epstein, 1987, s. 34-40ff.

²² Thomsen, Niels, "Biografiens nye bølge – en skæv sø". *Historisk Tidsskrift* 97/1997.

förändringarna, ambivalenserna, motsägelserna, vacklan mellan olika impulser. Den poängterar också på sitt sätt sambandet mellan idéerna och det materiella.²³

Allt vad jag har läst av biografikritik antyder att kritikerna inte är ordentligt insatta i biografins teori- och metodproblem. De verkar sakna fundamental kunskap om biografikens historiografiska utveckling. Thomsens kritik till exempel kan avfärdas med att historievetenskap och biografisk forskning inte per definition behöver ställas i motsatsställning. Kvalitet är alltid kvalitet inom vilken genre man än forskar. Thomsen åsikter kan i en handvändning kastas om till ett försvar för biografien: för att utveckla och fördjupa den intellektuella förståelsen för förändringar och sammanhang i ett tidsperspektiv och förbättra våra insikter om förändringar i människors livsvillkor och uppfattningar behöver historievetenskapen både biografien, den biografiska metoden och ”den biografiska synvinkeln”. Göran B. Nilsson formulerade det tydligt för länge sedan: ”Om strukturalisterna studerar strukturerna med hjälp av eftervärldens teoretiska bjässar, så har jag studerat strukturerna med hjälp av samtida aktörers teorier”, skrev han.²⁴

2 Den biografiska frågan

Ibland förefaller biografien vara en oslagbar genre. Efter ett långt livs läsning tröttnar många människor på romaner och påhittade intriger. Kvar blir kanske poesin och essän, kanske reseskildringen och nästan alltid biografien. Och biografien tycks överträffad när det gäller att få läsaren att se sig själv och världen på ett nytt sätt som man upptäcker genom biografins försök till inlevelse i någon annans värld.²⁵

Biografien är en historisk berättelse. Den är samtidigt idiografisk och nomotetisk. Den är idiografisk eftersom den koncentrerar sig på en individ i historien, ett unikt människo-öde med sitt oupprepbara förlopp. Men biografien är även nomotetisk. Den ”rör vid något som äger en sträng lagbundenhet: det mänskliga livet med födelse, uppväxt, mognad, åldrande och död”. Biografien handlar om de mänskliga livsvillkor som trots skiftningar i tid och rum och levnadsställning i väsentliga grunddrag är likartade för oss alla.²⁶ Existentiella, etiska och psykologiska frågeställningar är därför ofrånkomliga inslag i biografiskrivningen. Frågan är dubbel och rör såväl biografisubjektet som biografen. Ingen skapar vare sig sitt eget liv eller en läsbar biografi med enbart empirins kalla faktastenar. Fantasi, i betydelsen inlevelse och intuition, är viktiga element. Min analys visar att till och med en så inbiten empirist som Birgit Klockars skriver sin Birgittabiografi med en inlevelse som aldrig överflyglar fakta men nog genomtränger faktualiteten. Mina jämförelser berättar att ett figurativt och stilistiskt högt drivet arbete, i formen av Birger Berghs biografi, inte behöver riskera referentialiteten. Den kontrollerade faktualiteten och den retoriska självbehärsningen får däremot inte offras om biografien skall förbli etisk hållbar och empiriskt betydelsebärande.

²³ Nordin, 1994, s. 15.

²⁴ Nilsson, Göran B., ”Biografi som spjutspetsforskning”, *Att skriva människan*, 1997, s. 19-31.

²⁵ Mansén, 1997, s. 145.

²⁶ Nordin, 1994, s. 15. Eftersom det Nordin räknar som nomotetiskt i det verkliga livet uppvisar stora variationer mellan människors förhållningssätt till död, lidande, problem, katastrofer, etcetera, skulle jag heller tala om biografien som idiografiskt nomotetisk.

Under arbetet med min biografikanalys har biografien vuxit ut ur det individuella sidospår inom humaniora där jag startade min analys till att bli en omistlig gren på "kunskapens träd". Även om språkets inneboende instabilitet och vår oförmåga att finna "hela sanningen" stäcker och stör den biografiska forskningen ser jag ingen anledning att definiera biografien som en uteslutande fiktionell kunskapsform. Även om biografien kan ses som en artistisk artefakt behöver vi inte definiera den som en språklig konstruktion som endast kan avläsas intertextuellt i sin relation till andra texter utan relevant referens till sin förebild: den biograferade. Vetenskapen behöver biografien för att inte förlora förmågan till inlevelse i erfarenhetsbaserade historiska och sociala sammanhang som styrs av andra konventioner än våra egna. Utan den relationen, där gränserna mellan historia och fiktion ideligen glider undan oss, blir vi främmandegjorda för oss själva och vår historia. Vi behöver våra återskapade, återkodade gestalter ur vårt förflutna som verkliga jag mellan oss och oändligheten. Vi är kallade att ständigt misslyckas för att försöka om igen. Tidens konventioner avgör var den ungefärliga linjedragningen mellan den historiska kontexten och fiktionstexten dras. Biografien kan bli platsen där vi försöker möta oss själva i tiden och i historien så uppriktigt och objektivt vi förmår. Självmöjligheten i projektet skiljer biografigenren från romanen.

Ira Bruce Nadel talade dels om en historisk textnivå, dels en mytisk nivå och anser själva textualiteten med sin retorik vara biografins främsta problem. Min analys av Birgittabiografierna visar en påfallande stark förankring i referentiellt refererbara fakta. Den retoriska nivån uttrycker snarare biografens expressiva eller vetenskapliga behov att kommunicera den biografiska berättelsen på ett förståelsefullt och meningsbärande sätt i samtiden än en mytograferande tendens. I hagiografierna täcks den historiska texten däremot totalt av den mytiska. Jämfört med dem visarografierna att vår möjlighet att få glimtar av kunskap och förståelse är beroende av konfrontationer, möten och komparationer mellan olika människor och tidsepoker.

Kan man på basen av ovanstående biografianalys hitta några minimikrav för biografins samfunktion som både ett biografisk-psykologiskt och ett historievetenskapligt projekt? Kan Birgittabiografierna hjälpa till att upptäcka fallgropar som får det personhistoriska studiet att diffundera ut antingen i konstens värld, självbiografi eller i en alltför extrem källkritik som avexistentialiserar biografien? Kan Birgitta berätta vad som kännetecknar en bra fackhistorisk biografi?

Det har skrivits monument, konventionella livs- och tidsbiografier, ackumulerande och tolkande biografier, vetenskapliga monografier, antibiografier, biografromaner, romanbiografier, psykobiografier, hagiografier och romaner om Birgitta. Några avografierna är klart individcentrerade medan andra har fått drag av nätverksbiografier eller formats till intellektuella biografier där den filosofisk-religiösa livsåskådningsrymden har utgjort biografiskt förståelsekoncept. Det finns en tydlig dialektik mellan de positivistiskt och de vitalistiskt hållna levnadsteckningarna, de fackhistoriska och de psykologiskt tolkandeografierna. Jag noterar också en skillnad mellan idolbiografier, samstämmighetsbiografier, gemenskapsbiografier, lätt polemiska uppgörelsebiografier och samhällsdebatterande biografier. Birgittabiografien uppvisar digra forskarbiografier, djupgående och allvarliga inlevelsebiografier, uppgörelsebiografier och de "lata hermeneutikernas" tolkningsbiografier.

En bedömning av sanningshalten eller sannolikhetsgraden i de olika tolkningarna ingår inte i mitt uppdrag i denna avhandling. Det är i princip tänkbart att en roman eller en romanbiografi kan komma närmare en medeltidspersons väsen och karaktärsdrag än vad det vetenskapliga personhistoriska studiet förmår. Det jag söker är kriterier för att kunna diskutera biografien som meningsfull historievetenskaplig form. Som ett första

oavvisligt kriterium ser jag den etablerade och konsekvent upprätthållna *relationen* mellan levnadstecknaren/biografiforskaren och hans eller hennes utvalda biografisubjekt. Jag lägger en kraftig betoning på relationen i *mötet* som utgångsläge – i motsats till utpekande, dömande och i värsta fall psykopatologiska dissekeringar. Subjektivitetsfrågan här fordrar att biografen reflekterar över förhållandet till biografisubjektet. Varför vill jag skriva om denna person? Vad säger hon mig? På vilket/vilka sätt liknar vi varandra och var skiljer vi oss åt? Identifierar jag mig med biografisubjektet eller försvarar jag mig mot henne? Var kommer risken för otillåtna projiceringar in i bilden? Hur skiljer sig den biograferades tid och situation från min egen? Biografen måste uppmärksamma sin egen förförståelse.²⁷ Jag vill särskilt understryka vikten av en självkritisk reflektion kring biografens egen tid och de överideologier, trender, kunskaps- och människosyner, samhällsfrågor och problem som dominerar samtiden. I Birgittabiografiernas historiografi stiger kunskapen om tiden fram som ett viktigt element i biografen: dels i form av grundliga kunskaper om den biograferades tid, dels i nödvändigheten av biografens självinsikt om den egna tidens övergripande idéer då biografen skrivs. Jag visade ovan hur det kollektiva identifikationsbehovet och den gemensamma individuationen projicerades in i det biografiska förståelsekonceptet i form av nationalromantiken, en viss teologisk historiesyn, kvinnoemancipationen och konfessionspolemiken. Även 1970-talets politiserande och sexualiserande biografier faller offer för samtidens debatter och tolkningstrender som styrinstrument. Samma sak gäller Hans Furuhagens biografi där den profana tolkningen utgår ur samtidens självklara tro på sekulariseringen utan att Birgittas kodas in i sin egen föreställningsvärld.

Den fackhistoriska biografen mår bra av att ha en relation där närhet och distans växlar som grundhållning; biografen kan då inrättas som ett förmedlingsrum för *mötet* med den ”den andre” i tidsrummet intill. Biografen bör stiga fram ur ett samtal med grannen i historien – inte en inlevelsefull sammansmältning med biografisubjektet där gränsen mellan jaget och duet blir en linje dragen i vatten. Emilia Fogelklou sjunker in i biografijaget i stället för att stiga åt sidan för att samtala. Även efter en långt driven källkritik, kombinerad med metodmässigt medveten hermeneutisk närläsning eller en kreativt genial symbios mellan källforskning och inlevelsehermeneutik, kvarstår den biograferade som *den främmande*, detta andra du som aldrig kan genomträngas helt eller lysas upp inifrån i en helgjuten förståelse. Detta möte synliggörs inte, eller kan alltför lätt fuskas bort, i snabb eller lat inlevelsehermeneutik. Här ser jag ett kriterium som skiljer romanen från biografen, konsten från vetenskapen, och en både teoretisk och metodisk möjlighet att inte befläcka sin huvudperson med sina egna politiska, religiösa, ideologiska eller psykologiska förförståelser och predikament. Avlyssnandet av den andre skall föregå tolkningen. Detta avlyssnande märks som en tydlig metod hos Schmid, Klockars och Bergh.

En alltför stark teoribundenhet vid någon art av psykoanalytisk inriktning kan förfuska biografen som en mötesplats. Både Emilia Fogelklous vitalistiska tolkning och Hjalmar Sundéns psykiografiska analys är skrivna som om författarna hade omedelbar direktkontakt till Birgittas inre. En viktig nyans framträder ändå. Genom en mer medveten teoritillhörighet och psykoanalytiska metoder skapar Sundén den distans som behövs för att etablera ett möte med en annan individ i en annan tid. Fogelklou går in i en oreflekterad relation, inlevelsens psykologi öppnar alla gränser till Birgittas värld. Risken finns att vi hellre borde tala om en annan genre här. Fogelklous biografi vinner ändå, ur ett rent biografiskt perspektiv, på det fria berättarflödet. I Sundéns biografi

²⁷ Jfr Nilsson, 1997, s. 206.

avstannar narrationen ideligen. Biografen avbryter texten och strör facktermer omkring sig överallt i berättelsen. Interpoleringarna av psykoanalytiska och religionspsykologiska resonemang atomiserar biografien. Båda kan göra vilka psykologiska fullträffar som helst, men utan det synliggjorda och problematiserade mötet minskar våra kriterier rejält när vi vill diskutera seriös biografik. Sundéns fackterminologi är störande. Fogelklous intuitionsinlevelse flyter alltför fritt på vågorna över referentialitetens havsbotten. Om vi däremot ser biografien som mer fiktionell än faktuell, mer artistisk och ickereferentiell än historievetenskaplig, blir Fogelklous biografi ett litet mästerverk i sitt helgjutna litterära flöde.

1800-talsbiografierna kan te sig museala och vetenskapligt tafatta ett sekel senare, men biograferna är uppmärksamma på *avståndet* mellan dem själva och den biograferades tid och person. Det betyder att den kognitiva processen bakom den biografiska förståelsen kompliceras. Tolkningen måste transformeras antingen genom metoder eller genom en etablering av funktionella förståelsekategorier. Toni Schmid, Birgit Klockars, Hans Furuhagen, Lars Bergquist är medvetna om biografien som ett möte mellan biografen, den biograferade och läsaren. De inser nödvändigheten av dekonstruktion för att rekonstruera den biograferades tidsmiljö. De nämnda biograferna utformar sina texter delvis till kartor över Birgittas litterära, andliga och idéhistoriska värld. Här etableras en dialektisk förståelse mellan liv-verk-samtid. I Birger Berghs biografi ges en likartad guidning. I hans levnadsteckning är biografien som möte dessutom inskrivet i det berättartekniska greppet. Hos Klockars spårar jag vagt en likadan bakomliggande grundsyn i den etiska hållningen och i narrationen. Primärt tror jag att så snart vi lägger 1800-talet bakom oss och börjar resan mot medeltiden så behöver vi andra kartor och kompasser än dem vi använder i vår samtid.

Relationstanken och mötesinsikten ser jag som konstituerande för den historievetenskapligt hållna biografien. Detta möte kan gärna redovisas. Birger Bergh gör det som sufflör genom hela den biografiska texten. Birgit Klockars låter läsaren följa med när källpuzzlet läggs. Metoden är utmärkt. Ett annat alternativ är att redovisa sina epilogiska reflektioner kring mötet med sin huvudperson.²⁸ I sin Bökkbiografi redogör Svante Nordin i förordet för sin relation till litteraturprofessorn i fråga. Samtidigt påminner han om en svaghet med biografien, nämligen att

Den koncentrerar sig på en person, belyst ur källor som till stor del emanerar ur honom själv. Denna person bestämmer perspektivet, han upptar förgrunden medan omgivningen tilldelas rollen som bakgrund.²⁹

I det perspektivet är det skäl att påminna om den alltid så viktiga oscillationen mellan biograferad och omvärld och om nätverkstanken som idé och förförståelse av det mänskliga livet även om man inte använder metoden som genomgående teknik.³⁰ I flera av Birgittabiografierna ser vi en tendens att illuminera Birgitta på bekostnad av andra personer. Emilia Fogelklous, Hjalmar Sundéns och Sven Stolpes biografier är exempel där individcentreringen kunde ha balanserats upp bättre.

²⁸ Detta gör t.ex. Dick Harrison. Harrison, Dick, *Karl Knutson. En biografi*, Lund 2002, s. 422.

²⁹ Nordin, 1994, s. 15.

³⁰ Även om Birgit Klockars placerar Birgitta i förgrunden är hon exemplariskt mån om att detta biografiska möte, denna relation, inte får bli orättvis mot andra inblandade agenter. Personer i Birgittas närmiljö blir tecknade i rättvis helfigur.

Frågan om biografens relation till sitt biografisubjekt och hela subjektivitetsproblematiken för automatiskt över till begrepp som sympati, empati, inlevelse, affinitet, projicering, identifikation och den förklädda självbiografins alla faror. Att uppmärksamma här är den graderbara skillnaden mellan en text som får drag av självbiografi och ett biografiskt porträtt som antingen är en förklädd självbiografi från början eller slutar i den helgjutna identifikationen. Det sistnämnda är farligt nära i Fogelklous själsstudie. Elisabeth Young-Bruehl menar att det är rimligt att biografarbetet börjar i en självbiografisk ansats beträffande biografens egna grundläggande behov. Däremot är det biografiska projektet misslyckat om slutresultatet blir en autobiografi.³¹ Jag vill inte vara lika kategorisk beträffande Fogelklous ställvis förklädda självbiografi. Här är huvudproblemet, som jag ser det, mer den överdrivna idealiseringen av Birgitta och apoteoseringen av kvinnligheten som livskraft än Fogelklous flytande inlevelse och illusoriska simultantolkningar av Birgittas inre liv. Biografiforskaren Carl Rollyson särskiljer mellan den (auto)biografiska gravitationen och empatin.³² Den senare definierar han som "The ability not only to sympathize with other human beings but to put ourselves in their places".³³ Jag finner hans definition funktionell: den kan ges både en biografisk-psykologisk aspekt och en intellektuell-kognitiv betydelse med relevans för metoden. Empati i Rollysons mening ser jag i Berghs biografi, både som ett sympatiskt drag och som en etablering av Birgittas egna predikament i förståelserastret. Detta saknas i Furuahagens biografi. Avsaknaden gör att den biografiska bilden blir oklar och opersonlig. Jag menar därför att empatin har en avgörande betydelse: biografen bör oberoende av den egna hållningen till religion eller politisk åskådning ändå försöka sätta sig in i den biograferades andliga och psykologiska belägenhet. Detta närmelsesätt kan skrivas in i biografiteorin för att styra metoderna ifall biografen vill undvika distorsioner. Biografen mister sin mening som den statueras till en mottolkning mot den biograferades liv; biografen måste kognitivt och mentalt träda in i en transformeringsprocess. Den distanserade empatin är en effektiv attityd. Den förutsätter inte ens sympatin. Däremot livnär den sig av sin egen förmåga till inlevelse.

Navigationen mot biografens och den biograferades gemensamma intressen är tydlig i Lydia Wahlströms, Emilia Fogelklous och Sven Stolpes biografier. Men här vill jag göra en distinktion. I Wahlströms och Stolpes fall syns det omgivande samhället med sin överideologi, stridande diskurser och politiska tolkningsföreträderna som bakomliggande och styrande navigationsinstrumentet mer än biografens självbiografiska behov. I Fogelklous biografi däremot dominerar den personliga projiceringen även om kvinnoemancipationen givetvis får en stark styrfunktion.

Inger Larsson konstaterar att empatin troligen är det begrepp som lämnar mest utrymme för det behov av kontrollerad inlevelse som den biografiska interpretationen kräver.³⁴ Jag håller med henne. Gränsen till identifikation kan förstås oförmärkt suddas ut: den är alltid farligt nära om biografen under en längre tid lever i en intensiv emotionell och intellektuell förbindelse till en annan människa. Den i schackhållna empatin fungerar föredömligt i biografierna av Steffen, Schmid, Klockars, Sundén och Bergh samt i Piltzs och Bergquists dekonstruerande lästolkningar. Hos vissa av dem är

³¹ Young-Bruehl, Elisabeth, *Subject to Biography. Psychoanalysis, Feminism and Writing Woman's Lives*, Cambridge 1998, s. 47.

³² Carl E. Rollyson, "Biography, Theory and Method. The Case of Samuel Johnson". *Biography. An Interdisciplinary Quarterly*, 2002, s. 366. "The biographer projects himself into the life of the subject, so that biography becomes autobiography, and the biographer gravitates precisely to what he shares in common with his subject", skriver han.

³³ Rollyson, 2002, s. 366.

³⁴ Larsson, 2004, s. 20-21.

den till och med nästan för hårt kontrollerad. Ibland kan det tvärtom vara nödvändigt att påtala behovet av kontrollerad antipati. Schüek, Andræ och Stolpe balanserar farligt. Antipatin mot den religiösa inlevelsen kontrolleras empiriskt hos Furuhausen men genomsyrar tolkningsförståelsen.

Förra århundradets debatter huruvida biografien hör hemma inom konsten eller vetenskapen hängde till stor del samman med accepten av olika metoder för psykologisk förståelse. Inger Larsson noterar i sin doktorsavhandling *Text och tolkning i svenska författarbiografier* att extrem teoribundenhet inte har uppskattats inom litteraturvetenskapen. Snarare har man velat hålla sig till en mer inlevelsebaserad *common sense*-psykologi.³⁵ Eva Österberg såg samma försiktighet hos landets historiker och undrade varför de är så räddhågade och motsträviga när det gäller psykiatriens och psykologins terminologi och frågor när de annars utmärker sig för sin snabba inympning av teorier och analytiska begrepp?³⁶

Bland mina biografier återfinns endast en tydligt teoribunden psykobiografi: Hjalmar Sundéns *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud*. Religionspsykologiska och psykoanalytiska perspektiv dominerar också Emilia Fogelklous, Tor Andræs och Sven Stolpes förförståelse inför tolkningen. Hos Fogelklou sträcker analysen sig inte längre än till *common sense*-psykologi. I Andræs text hänvisas till freudianska begrepp men analysen sätt aldrig i egentlig funktion utan stannar i ett subjektivt dömande och utpekande av brister hos Birgitta. Stolpes amatörism kretsade kring en enda övergripande tolkningskategori: sexualiteten.

Historikernas misstänksamhet mot psykanalytiska teorier behöver ändå inte främst handla om rädsla eller fördomsfullhet mot andra vetenskapers begrepp, analyskategorier och frågeställningar. Det kan inte förnekas att de Birgittabiografier som har skrivits in genom ett religionspsykologiskt/psykoanalytiskt tolkningsfilter samtidigt har blivit de mest ensidiga förståelseförsöken. Fogelklous breda och flerdimensionella levnadsteckning är delvis ett undantag, men hennes själsstudie blev nästan en biografiroman där gränsen till autobiografien allt efterhand kunde anas endast som en vattenstämpel under texten. Sundéns psykobiografi står ställvis i uppenbar strid mot källmaterialet. Analysanden Birgitta känns dessutom aningen ensidig. Westmans religionspsykologiska studie formades till en manifestation av Söderbloms teologi och kyrkosyn.

Men lika bristfälliga tycks mig de biografier där biografien ignorerar det psykologiska perspektivet. De tenderar att stiga in i hagiografiernas luftslott. Om den sundénska psykobiografien gör sig själv problematisk genom anomalin mellan källa och psykoanalytisk syntes samt anakronismfaran kan den fakta-ackumulerande, opsykologiserande, biografien göra sig skyldig till skapandet av en människobild som saknar existentiell förankring i både den biograferades egen existentiella och i läsarnas förståelse. Furuhausens biografi uppvisar den svagheten. Psykobiografien visar sig främst som fruktbar insats i Birgittas historiografi genom att lyfta upp nya frågor och peka på komplexitet och motsättningar i den biograferades psyke samt genom att föra in den biograferades liv i andra tolkningskategorier. Med Sundéns biografi ser vi något mycket spännande som jag skulle vilja formulera i ”vad rätt du tänkt på hypotesernas lösa sand fast det var fel”. När Sundéns psykoanalytiska anamnes av Birgittas inre värld är diagnosticerad och biografiskt utskrivet och därefter justeras källkritiskt av en annan biograf får vi ett synnerligen lyckat slutresultat.³⁷ Vi ser detta i Birger Berghs biografi.

³⁵ Larsson, 2003, s. 46-46.

³⁶ Österberg, 1996, s. 329.

³⁷ Ett problem med Sundéns biografi är att teorierna och terminologin är för framträdande i texten. Det kan vara skäl att minnas psykobiografen Ingmar Nilssons reservation: ”Jag anser också att biografien bör

Biografen har tagit till vara essensen i Sundéns psykobiografiska tolkning men korrigerar empiriska felkopplingar samt breddar tids- och miljöperspektivet för att förhindra den ensidighet i tolkningen som utgör psykobiografins fara. Ett annat exempel på konfrontationen i andra tolkningskategorier är Ebba Witt-Brattströms Birgittastudie som baserar sig på kön som analytisk kategori utan att stå alltför motstridigt mot vare sig källmaterial eller feministisk tolkning av medeltida kvinnomystik – även om en viss empirisk feltolkning föreligger som styr hennes analys. Analysen tillfogar däremot inte Birgittabiografiken något håpnadsväckande nytt. Texten bidrar mera med en könsdekonstruktion av element i den kristna symbolfloran.

Det psykobiografiska närmelsesättet kan vara kognitivt befruktande och öppna upp för nya kopplingar och dimensioner. Hagiografierna är sterila parter i biografins historiografiska utveckling. Efter genomgången av mina biografier delar jag därför inte helt Gunnar Erikssons skepsis inför det psykobiografiska närmelsesättet.³⁸ Psykobiografien behövs som experimentella och momentana inslag i den totala biografiken. Däremot har jag vissa reservationer. Om vi talar om biografien som ett historievetenskapligt forskningsprojekt är den existentiella biografiformen eventuellt att föredra. Denna form utesluter ju inte ett psykoanalytiskt tolkningsunderlag men kan kombineras med många andra perspektiv. Birgittabiografierna visar mer än tydligt hur biografien är de många metodernas genre. Biografien berikas genom installeringen av flera tolkningsfält. I biografien måste intresset även vara riktat mot *hur* en människa levat sitt liv och inte enbart söka svar på *vem* denna hon var innerst inne. Oscilleringen mellan 'jag' och omvärld vinner varken biografiska eller historievetenskapliga segrar genom att ersättas av en oscillering mellan 'överjag' och 'underjag'. Ifall vi söker historievetenskaplig legitimitet för den seriösa biografien måste den biograferades hela omvärld sättas i funktion i det levda livet. Ytterst handlar det om *sättet* att skriva biografier så att de blir meningsfulla ur ett bredare humanvetenskapligt forskningsperspektiv. Relationen mellan kollektiv och individ och interaktionen mellan kvantitativa och kvalitativa metoder lyfter upp biografien från det personhistoriska mikrostudieplanet till en tolkningsdiskussion på ett mer allmänt plan.

Min analys av Birgittabiografierna kan inte lyfta fram särskilt många förtjänster med den *renodlade* psykobiografien som helbiografi. Cirkulationen mellan liv-samhälleberättelse flödar inte tillräckligt fritt och empiriskt relevant i Sundéns biografi om vi talar om förväntningar på en helbiografi. När det gäller personer från medeltiden vill jag uttrycka samma reservation som Erik Lönnroth, men med det tillägget att psykobiografier kan vara viktiga som delbiografier i ett historiografiskt perspektiv. Utbroderingarna av den egna teoritron klarade inte alltid konfrontationen med källmaterialet hos Sundén. Biografien gav dessutom få hållbara insikter i dialektiken mellan liv, verk och samtid ur ett totalbiografiskt perspektiv. Däremot kunde Sundéns jungianska tolkningar ge ny förståelse för att ursprunget till vissa revelationer skall sökas inne i Birgitta och inte i andra personer eller yttre dramatik. Det biografiska sanningslikhetskravet bör gälla både fakta, tidsförståelse och personinlevelse. Min jämförelse mellan Andraes, Sundéns och Stolpes psykologiserande tolkningar får mig ändå att efterlysa en legitimitet för det psykobiografiska greppet. Dels bör det empiriska materialet understöda den psykoanalytiska giltigheten och dels behöver validiteten och reliabiliteten en professio-

skrivs utan användande av fackpsykologisk terminologi. Man blir lätt läst vid en teori om man använder dess terminologi och det kan vara svårt att efterhand pröva alternativa tolkningar. Den förståelse man eftersträvar av personen kan aldrig ersättas av psykologiska teorier. Begrepp och modeller från psykologin skall tjänstgöra som byggnadsställningar som avlägsnas sedan väl huset byggt". Nilsson, 1997, s. 208.

³⁸ Eriksson, 1985, s. 3.

nell legitimitetslicens hos biografen. Andræs ytliga analys och Stolpes amatörism utmynnande i enbart subjektiva påståenden och kan betraktas som katastrofalt nyckfulla. De psykologiska begreppen användes som täckmantel för att biograferna i fråga skulle få fälla sina egna självsäkra omdömen.

Som delbiografiska inslag och som underlag i en fragmentariskt uppbyggd *antibiografi* kan det psykobiografiska greppet säkert både spränga schabloner inifrån och ge nya infallsvinklar och forskningsuppslag. Så fungerade antagligen de religionspsykologiskt hållna biografierna av Westman och Fogelklou på sin tid inom det nationalromantiska paradigmet och den oscarianska konventionen, även om den ena bands alltför hårt vid den söderblomska evangeliska profettrationen och den andra tenderade att diffundera ut i konstens, samhörighetsintuitionens och den gränslösa idealiseringens värld. Båda medförde det oakta omvälvningar i Birgittabilden på sin tid och etablerade nya kognitiva sammanhang kring hennes liv. Psykoanalytiska tolkningsstrategier har en potential av kreativ funktionalitet. Förutsättningen är en medvetet utvecklad tolkningskategori. Inlevelsepsykologin innebär eventuellt en större fara för biografen att glida in antingen i samhörighetens oändlighetsvärld eller i de egna fördomarnas/neurosernas projicerande aftonskymning.

Jan Bärmark och Ingemar Nilsson ger utmärkta riktlinjer genom sin psykobiografi *Människosonen* men betonar tillika att den förståelse biografen eftersträvar aldrig kan ersättas av psykologiska teorier. Begrepp och modeller från psykologin skall tjänstgöra som byggnadsställningar som avlägsnas sedan väl huset byggts, menade Nilsson. Vi har ingen Birgittabiografi som skulle ha lyckats i detta avseende. Den enda som kommer nära är Berghs transformering av Sundéns psykoanalytiska mönster ”horkona/Kristi brud” som han återetablerar i Birgittas pendling mellan ”naturligt jag” och ”idealjag”.

Min komparation mellan biografier och hypotetiskt identifierade hagiografier stannar vid följande kriterier som värdering. De hagiografiska igenkänningstecken torde vara följande:

- en oproblematiserad uppfattning om historisk tid
- textdominant okritisk efterklangsforskning
- avsaknaden av egna forskningsinslag eller nyskapande beläsenhet
- en psykologisk naivism
- avsaknaden av nya biografiska grepp, metoder och perspektiv
- ingen egen biografisk bildbelysning av biografisubjektet
- inga psykologiskt tecknade mönster och utvecklingslinjer
- avsaknad av komplikationer i relationer och ingen komplexitet i biografisubjektet
- en uppbyggelselitterär tendens i texttonfallet
- total beundran av/identifikation med biografisubjektet
- inget artikulerat medvetande om att visionerna oftast gäller Birgittas eget predikament
- en genomgående eulogism
- inga reflektioner om den egna rollen som forskare/biograf
- inga frågor/ingen nyfikenhet inför det biografiska källmaterialet
- avsaknaden av vetenskapliga tolkningsmönster
- inga revisionistiska raster.

Om en klar majoritet av dessa kännetecken återfinns i en biografi i kombination med artikulerad fromhet kan vi tala om en hagiografi. Det innebär inte biografierna skulle vara ortodoxa. Vissa av biografierna, till exempel Knut B. Westmans och Emilia Fogelklous levnadsteckningar, uppvisar tydliga hagiografiska inslag. De avvisar däremot flera av ovanstående kriterier. De bygger på vetenskapliga tolkningsmönster, de är revisioner gentemot tidigare Birgittabilder, det biografiska greppet är nytt och självständigt, de reflekterar över sin egen roll som biograf, de inför nya metoder och perspektiv, de söker psykologiska mönster och utvecklingslinjer, de innehåller egna forskningsinslag och nyskapande beläsenhet, de problematiserar relationen samtidigt.

3 Teoretiska reflektioner

I analysen av Birgittabiografierna har jag prövat de tre paradigmatiska teoriperspektiven: Leon Edels poetik som utgick från biografien som rekonstruktion, Ira Bruce Nadels konstruktionspoetik, som såg biografien som en självständig och autonom artefakt samt William H. Epsteins poetik där biografiteorin utgår från dekonstruktion och analyserar och teoretiserar biografien utifrån Foucaults maktperspektiv och Derridas dekonstruktionsmetod. Biografien kännetecknas av en epistemologisk naivitet och en ohållbar, obsolet, empiritro, enligt Epstein

Även för Nadel är utgångspunkten att den biografiska bilden är och förblir en autonom illusion, "authorized fiction", utan sann förbindelse till förebilden. Inte ens försöken att undanröja tidigare felaktiga bilder löser själva förklaringsproblemet: varje biografisk bild förblir en fiktion mot en ständigt undflyende verklighet. För en historiker uppstår delvis en svår relation till Nadels i grunden strukturalistiska språkteori och hans tanke på den biografiska texten som autonom i förhållande till verkligheten. Men man kan bara böja sig för kalla fakta i hans språkkritik och insistera att även om biografien är helt ny, delvis illusorisk, berättelse som bygger på diktens kapacitet att omvandla mager empiri till kött och blod så livnär den sig ur verklighetens ådror. Villkoren här är de samma som för all annan historieskrivning och kan inte användas som argument för att kontraktera biografien som en fackhistorisk "genre" eller tillåta att trådarna till referentialiteten kapas av helt. De må vara tunna, men de finns och bör finnas. Min analys visade dessutom att källkritiskt korrigerande biografier kan ta sig närmare källorna och fungera avskalade gentemot tidigare myter. Analysen berättade också att närheten till fakta var förvånande markant och viktig i alla biografier.

Inger Larsson har komprimerat sina vetenskapliga konklusioner på ett mycket klargörande sätt som jag instämmer i:

Problemet uppstår när gränserna mellan den sociala och privata sfären upplöses och överträdes, som i författarrollen och en viss samhällsutveckling, och ambitionen därför blir att skildra "hela människan". En del av detta problem är emellertid att det delvis konkreta, delvis abstrakta fenomen som kallas "ett liv" inte kan sägas existera i någon absolut bemärkelse som förebild till en biografi. Kvar finns endast olika föreställningar om det enskilda livet samt spår och eventuella sinnesintryck utan självklar om än historiskt och kulturellt styrd mening. Detta dilemma delar biografien med all annan historieskrivning. Det som inte existerar kan förstås bara skildras endera som fiktion eller i begränsad omfattning

med hjälp av de konventioner som gäller för historieskrivning. I det senare fallet menar jag att det är orimligt att tala om fiktonalisering i någon total eller absolut bemärkelse.³⁹

I W.H. Epsteins teoretiska reflektioner bildar inte livet självt basen för biografien. Den biografiska texten låter oss stiga in i livets olika skeenden först när de olika levnadsmomenten har inplacerats och tolkats i sina respektive diskurser.⁴⁰ Även om Epstein lyfter fram svårtolkade samband i dagsljuset menar jag att han överdriver det fiktionella och diskursfjättrade.

Jag tror att biografien bör ha en naturlig misstänksamhet mot den diskursopportuna teoribildningen. Utgångspunkten måste vara att det i viss mån går att säkerställa biografiska fakta. Biografens strävan till sanningslikhet kan inte offras på vare sig intuitionens eller fiktonalismens altare. Det finns kunskap som inte enbart är beroende av olika positioneringars synvinkel eller diskursiv förståelse. När vetenskapen hävdar att den inom sitt speciella kompetensfält är i stånd att nå fram till, åtminstone vissa, objektiva resultat innebär det inte att forskaren skulle ställa sig vid sidan om samhällseliga värdekonflikter och värdehierarkier. Vad man säger är att vetenskapen, där dess resultat hade faktisk relevans, utgör det bästa korrektivet vid organiserat mänskligt handlande. Detta sägs inte på grund av att resultaten i sig skulle vara neutrala eller värderingsfria, utan därför att de var "mest sanna".⁴¹

Dekonstruktionens poetik, och antibiografien, blir kanske ett forskningsmässigt relevant och kreativt delperspektiv först när biografiska fakta är välkända? Den kategorisering och tolkning som är utgångspremisser i dekonstruktionen, enligt W.H. Epsteins syn på biografien, riskerar däremot att omvandla biografien till en metabiografi: en livstext där de enskilda händelserna i den biografierades liv inte kan avskiljas från varandra på ett självklart sätt. Vi vandrar som Alice i ett semiotisk-biografiskt underland.

I Leon Edels biografipoetik betraktades biografien som biografens rekonstruktion; den får vara relativt fri i formen. Hos honom finns alltså resterna kvar av tron på en någorlunda objektiv biografi. Detta förbinder honom med historievetenskapen. Biografien är i grunden historieskrivning med psykologiska och socialvetenskapliga hjälperspektiv och uttryckt i en litterär form. Nadel å sin sida fäste större uppmärksamhet på språkets betydelse både för biografien och teoribildningen, på språkets inre och yttre mönster, berättarteknik och framförallt användandet av troper i texten. Nadels åsikt är att biografien ligger betydligt närmare skönlitteraturen än historievetenskapen.⁴² I relation till historievetenskapen tar detta sig uttryck i påståendet att ackumulerandet av fakta inte hör hemma i biografisk framställning. Snarare är det *relationen* mellan fakta som är det intressanta samt förmågan att skilja mellan väsentligt och oväsentligt som utgör kvaliteten i en biografi.⁴³ I min analys fann jag att Edels och Nadels teorireflektioner är mer angelägna för biografien än Epsteins biografipoetik.

När den första biografien skrivs om en person kan man knappast ur ett historievetenskapligt forskningsperspektiv välja dekonstruktionen som förstahandsmetod för

³⁹ Larsson, 2003, s. 297-298.

⁴⁰ Epstein, William H., *Recognizing Biography*, Philadelphia 1987, s. 34-38.

⁴¹ Jfr Nybom, Torsten, *Kunskap, politik, sambälle. Essäer om kunskapsyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000*, Hargshamn 1997, s. 223.

⁴² Nadel, 1984, s. 157-174. Om metod och språkstil framhåller han följande: "The narrative of a biography should no more be limited to a single stile than a novelist to a single technique. As the subject changes, matures or alters, the biographer should be permitted the same freedom to shift his method

⁴³ Nadel, 1984, s. 8-9 samt s. 107-109.

den fackhistorisk-biografiska förståelsen. Rekonstruktionen har sin vetenskapligt nödvändiga plats som inslag i en förstagångsbiografi. Väljer biografen att kombinera detta med ett konstruerande självständigt grepp är det ett tilläggsval av biografiska ideal, språk- och människosyn eller ett uttryck för behovet av egen positionering. Konstruktionen och dekonstruktionen blir då delvis ett medel för distansering.

Gunnar Erikssons och Eva Österbergs utmejslade biografityper har varit goda primära analysinstrument.⁴⁴ I stort sett kan man, precis som Eriksson själv noterade, återföra de flesta biografier på någon av dessa former. Jag tror ändå att en den mer nyanserade kategoriseringen av Clifford och Kendall behövs för att berika de fackhistoriskt vetenskapliga formerna av biografien. Både teori- och metoddiskussionen har mycket att vinna på en nyanserad utvidgning av begreppet biografi – som behöver sin elasticitet och sin mångfald – utan att övergå i spekulation eller ren fiktion.

Monumentet och livs- och yrkesbiografien, eller livs- och tidsbiografien, har dominerat biografikonsten om Birgitta. I den meningen har mina biografier, Bergh undantagen, inte visat vare sig originalitet eller experimentlusta. Monumenten är särskilt problematiska som biografityp när vi har att göra med en helgonförklarad person. Eriksson spekulerar om monumentet eventuellt är slutbrukat som biografisk typ, men menar att det äger sin rättmätiga plats bland de olika biografigenrerna som en plats där biografen kan visa sin samhörighet med den biografierades livsideal och strävanden. Den samhörigheten ser vi i Fogelklous biografi. Den enda biografi som inte hittar sin plats i Erikssons teoretiska biografischema är Birger Berghs biografi. Den är varken en livs- och yrkesbiografi eller en existentiell biografi. Den är inte allra minst ett monument och fastän den styrs av en psykologisk förståelse är den ingen psykobiografi. Här möter vi en populärvetenskaplig välgjord *lärd* biografi, med Madélenats term en ”superbiografi”, eller en *short-cut*-biografi med biografen som sufflös. Enligt Madélenat utgör superbiografien kronan på utvecklingen inom det moderna paradigmatets vacklan och vetenskapens konventioner.⁴⁵ Denna äventyrliga syntes mellan vetenskaplig och litterär framställning gör att Berghs biografi svarar mot både högt ställda empiriska och narrativa förväntningar på den moderna biografien.

Birgittabiografiernas har tett sig oortodoxa i ljuset av Hayden Whites genrebestämningar med sina grundhållningar och strukturella överensstämmelser. I synnerhet korrelationen till en viss ideologisk nivå fallerade rejält. Det kan bero på det månganvändbara subjektet Birgitta, som i olika sammanhang kan användas på flera sätt. En biograf kan på en och samma gång framstå som konservativt nationalistisk i sitt biografiska projekt men kan samtidigt i polemik mot det medeltida trossystemet och katolicismen verka ultraradikal och liberal. Lydia Wahlström och Gustaf Bergström är tydliga exempel här. Likaså är Emilia Fogelklous biografi ett konglomerat av radikal kvinnoaksdebatt och idealistiskt högstämda moderlighetsideal. Sven Stolpes och Hjalmar Sundéns biografier drar också mot flera olika ideologiska håll. Whites mönster är kanske bristfälligt i sig eller alltför schematiskt förenklat. Problemet i hans konstellation är, i min synvinkel, att intresset faller på biografens eventuella totalåskådning i stället för på målet för hans eller hennes olika konfrontationer i biografien. Jag tror dessutom att det ligger i ”genrens” natur att flesta välskrivet seriösa biografier blir en blandning av idiografiska, organicistiska och kontextuella förklaringar. Det är egentligen enbart den mekanistiska förklaringsmodellen som indicerar en alldeles särskild människo- och livssyn.

⁴⁴ Eriksson, 1985, s. 4.

⁴⁵ Madélenat, *La biographie*, s. 51-74.

Birgittabiografierna hittade i min analys sin plats i Arne Jarricks fyra principiellt olika motiveringar som utgångspunkter för biografiskrivande.⁴⁶ I Birgittabiografierna fann jag ett femte ledande skäl för biograferingen: det *ideologiska*. Den ideologiska motiveringen, inbyggd i hjältemotiveringen visserligen, återfanns i de flesta av 1800-talsbiografierna utom hos Henriks Schück. Den uttrycktes genom det fosterländska idiomperspektivet lika mycket som i den protestantisk-apologetiska användningen av Birgitta. Den utgångspunkten var tydlig hos Emilia Fogelklou; kvinnosaksfrågan styrde biografien. Hos Sven Stolpe märktes den ideologiska underströmmen om möjligt ännu synligare i en styrande vilja att lyfta fram den kristna tron som ett livsåskådningsalternativ överlägset den kommunistiska ideologin. Sundéns psykobiografiska analys ryms förstås in under både den idiografiska och den existencialistiska motiveringen, men *teoriövningen* som motivering, d.v.s. prövande av hållbarheten i den egna tidens människosyn och psykologiska förståelsepremissar visade sig minst lika viktig. Hans Furuahagens levnadsteckning styrdes av en motivering som jag skulle vilja kalla *demaskeringsmotiveringen*, vilket innebär något mer omfattande än Edels och vissa feministiska biografteoretikers blottläggande av livsmyten.⁴⁷ Demaskeringsmotiveringen ser jag inte enbart som en drift att klä av själva biografisubjektet den religiösa ideologin för att blottlägga de ”verkliga motiven” utan som en konstituerande ideologisk konstruktion i hela det biografiska tolkningskonceptet med historieteoretiska följder. Detta kunde därför också ses som en ideologisk motivering eftersom den demaskerar inte bara sin huvudperson utan en hel ideologi, men karaktären av blottläggande, avklädande och motideologisk analys gör den delvis till sin egen kategori.

Min slutsats efter analysarbetet är att den övergripande biografiteori, som har mest att skänka biografiken och som fortfarande är ett hållbart utgångsläge, finner vi i J-P Sartres outslitliga biografikoncept som förenar människo- och historiesyn i en ideologisk realism som gagnar både den enskilda biografien och biografiskrivningen över lag. Sartre framhåller att människorna gör sin historia på basis av verkliga tidigare levnadsvillkor men att det är *människorna* och inte de tidigare villkoren som gör historien. Människorna är inte enbart bärare av omänskliga krafter som genom dem styr den samhälleliga världen. Om historien undgår mig beror det inte på att det inte är jag som gör den, det beror i stället på att också andra gör den, säger Sartre. Det existentiellt grundläggande i Sartres biografisyn är en ickedeterminism som bjuder på möjligheten till ständiga överskridningar. Strukturer formar och begränsar men de determinerar inte människan.⁴⁸

4 Metodiska spørsmål

Eva Helen Ulvros påminner om en viktig balansgång i det biografiska mötet för att relationen inte skall bli snedvriden:

För att undvika att hamna i fällan kan man tillämpa *misstankens hermeneutik* respektive *försoningens hermeneutik*. Utrustad med misstankens hermeneutiska glasögon ser vi, vid en närläsning av texterna, lögnerna, avunden viljan att göra sig bättre än man är. Men om vi byter till försoningens linser, framträder den biograferades goda vilja, hennes kärleksfulla

⁴⁶ Jarrick, *Mot det moderna förnuftet*, slutkapitlet.

⁴⁷ T.ex. Lyndall Gordon, ”Women’s Lives. The unmapped Country”, *The Art of Literary Biography*, 1995, s. 96f.

⁴⁸ Sartre, Jean-Paul, *Till frågan om metoden*, Lund 1984, s. 77-79.

omtanke och humor i orden. Det är nödvändigt med en balansgång där man uppmärksammar både det negativa och det positiva.⁴⁹

Kritiken mot den moderna biografien har ibland varit hård. Man har sagt att den offerar sanningen för illusionen. Den moderna biografien har ändå fört med sig ett kritiskt sinnelag. Man är till exempel inte lika benägen att sätta tilltro till brev som biograferna var på 1800-talet. Man strävar efter att betrakta liv och verk som en helhet. Språkets stora betydelse, historiekulturell kontext och berättargreppens inflytande har observerats och problematiserats. Det heroiserande draget har sjunkit undan. Psykoanalysen har fört med sig insikten om den svårtolkande, undanglidande, komplexa och motstridiga människan.

Att genealogisk forskning samt identifieringen av politiska kulturer och närrelationer är en av de viktigaste metoderna när man närmar sig det biografiska subjektet i historisk tid framgår av Schmids, Klockars och Furuahagens levnadsteckningar. Här har de falsifierande insatserna varit avsevärda samtidigt som personidentifieringar har kunnat utveckla den biografiska förståelsen för Birgitta. Daniel Madelénat distanserade sig såväl gentemot psykoanalysens modeller som mot intuitionen som metod. Grundliga historiska kunskaper är mer belysande, framhöll han. Människan bör betraktas i sin tid och inte som ett transcendent jag. Madelénat påtalade även faran med hermeneutiska tolkningar ifall individen reduceras till ett bevis för en enskild teori.⁵⁰ Jan Romain lyfte fram genealogin som primärmetod. Även om ingen latent psykologisk teori kan anas i de båda medeltidshistorikernas biografier så bidrar den genealogiska kunskapen till att zooma in Birgitta i närbild och ge plausibla förklaringar till hennes agerande.⁵¹ I den seriösa historievetenskapliga fackbiografien bör detta tas ad notam. Klockars biografi är ett obestridligt bevis på metodens funktionalitet för att blotta väsentliga personliga och psykologiska samband i förfluten tid där psykoanalytisk tolkningskategori och terminologi riskerar att bli anakronistiskt missvisande. Den biografisk-psykologiska förståelsen infinner sig ofta av sig självt ur den genealogiska rekonstruktionen utan att den behöver skrivas in med psykologisk terminologi. Om psykoanalytiska tolkningsraster används i den historiska biografien tror jag att de behöver föregås av ett grundligt historiskt studium med genealogin som ett av de viktigaste verktygen.

När det gäller Birgitta är hennes egna texter förstås ett väsentligt källmaterial. Uppenbarelserna har studerats, analyserats och använts på olika sätt. Representerar texterna hennes liv och tankar i så hög grad att vi självbiografiskt kan lära känna henne genom dem? Eller är Uppenbarelserna omarbetade och censurerade, eventuellt till dels författade, av biktfaderna? I vilken grad skall de läsas som kollektiva tankar? Hur hårt fjättrade är de retoriskt?

Mina biografier spelar upp hela tolkningsskalan. Metodiska och textkritiska lästolkningar med relevans för den biografiska frågan har gjorts av Schück, Steffen, Westman, Schmid, Klockars och Bergh. En annan fråga har gällt Uppenbarelserna som tillförlitliga källor till politiska och andra händelser under 1300-talet. Här har Klockars och Schmid genom dubbelkontroll med andra källor kunnat klargöra en hel del av frågorna. Uppenbarelserna har jämförts sinsemellan, den latinska versionen med den

⁴⁹ Ulvros, Eva Helen, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund 2001, s. 11.

⁵⁰ Madelénat, 1984, s. 121-130.

⁵¹ Romain, Jan, *Die Biographie, Einführung in ihre Geschichte und ihre Problematik*, Bern 1948, s. 114, 122, 124-136, 163, 173-182.

fornsvenska och birgittinnska, för att komma underfund med om stilen är enhetligt "birgittinsk". De forskare som har skrivit sin biografi på basis av en textkritisk lästolkning håller alla, utom Schück, före att biktfadernas insatser är marginella. Samtliga katoliker intellektualiserar Birgitta och intresserar sig för hennes teologiska amplifikationer. De protestantiska forskarna läser och tolkar religionspsykologiskt självbiografiska dokument. Här iakttar jag en olikartad tradition som får betydelse för metoden. Med sökarljuset inriktat mot dogmatiska konstanter och den historiska intertextualiteten följer ett asketiskt begränsat källurval som styr bilden av Birgitta. Med strålkastaren riktad mot själens dunkla och trånga gömslen sker samma sak: urvalet styrs av förförståelse och den biografiska bilden rättar sig därefter. Strängt taget är det nog enbart Birger Bergh som klarar illuminationsväxlingarna.

En närläsning av revelationerna har ingått som metod hos de flesta av 1900-talsbiografierna. Här finns skäl att upprätta en tydlig skillnad mellan *läsning* och *tolkning*, mellan inlevelsens hermeneutik och en tolkande hermeneutik. De tolkande biografierna ansluter sig inte, så vitt jag har kunnat bedöma, till någon särskilt utvald hermeneutisk tradition. De läsande biografierna följer inlevelsen och intuitionens metod och förbigår tematisk analys, struktureringsanalys, tilltalsanalys, diskursanalys. Resultatet blir ofta att Birgitta tolkar Birgitta. Intuitionen som metod aktualiseras i hela sin vidd här. Dels möter oss Hans Larsson filosofisk-psykologiska intuitionsbegrepp. Detta skiljer sig från det bergsonska begreppet som också tilldelas metafysisk status. Den bergsonska uppfattningen av intuition genomströmmar Fogelklous, delvis Sundéns, biografier. Den larssonska intuitionsförståelsen, som genom sin frånvaro av metafysiska konnotationer fortfarande kanske är användbar, ingår också i dessa båda biografier. Larsson definierar begreppet som en högre art av reflektion, en hjärnans egen metod för att överblicka en oöverskådlig massa av enskildheter och bringa dessa i samklang i en enda föreställning. Intuition är, med Larssons egna ord, "en viss art av intelligens, som har det med sig att vara förenad med känsla".⁵² Larssons intuitionsbegrepp finner jag relevant för den biografiska kreativitetsprocessen. Bergsons metafysiskt laddade intuition är däremot svårhanterlig; den övergår i orimlig potens när den förenas med identifikation – i synnerhet när vi har en huvudperson här som är helgonförklarad.

Den historiekritiska skolans källkritiska metoder var markanta hos Schmid, Klockars och Furuhagen. Vägen mellan källkritik och psykologiskt tolkande analysmetoder verkar däremot vara lång. Om det ligger i teorin, forskarkonventionen eller i oförmågan/oviljan hos forskaren är svårt att avgöra. Kombinationen är ändå inte ogörlig. Bakom Klockars stillsamma *common-sence*-psykologiska tolkningar av Birgittas utveckling gömmer sig eventuellt vad Hans Larsson betecknar som intuition. I Birger Berghs biografi visar kombinationen inte bara sin egen metodiska möjlighet utan också sin biografiska potential.

Arne Jarrick visar på några angreppsmetoder i försöken att närma sig en lösning när man söker identifiera både det representativa och det unika hos de biografiska objekten. Metoden kan underlätta försöken till biografisk tolkning av personer från äldre tid. De olika analysstegen börjar med att försöka identifiera den sociala kulturen i personens närhet. Därefter analyseras mentaliteten i hans/hennes sociala tillhörighet. I den tredje fasen försöker forskaren/biografen urskilja de kulturella restriktionerna i biografijagets värld i akt och mening att försöka separera det kulturellt bundna från det

⁵² Hans Larsson, *Intuitionsproblemet, särskilt med hänsyn till Henri Bergsons teori*, 1912, samt Larsson, Hans *Intuition. Några ord om diktning och vetenskap*, (1892), 1910, s. 20.

som kan återföras på personens eget unika livsöde.⁵³ Metoden återfinns som strävan och tendens hos flera av Birgittabiograferna men sätts i egentlig funktion endast av Fogelklou, Klockars och Bergh. Jarricks mönster är ett redskap för att igenkänna och förstå motsägelsefullhet i mänskliga tankar och därmed ett viktigt bidrag till den personhistoriska forskningen. Han visar hur nyligen insedda kognitiva anomalier i en människa måste göras förenliga med gammal kunskap, med gamla perspektiv och värderingar, för att undvika ångestskapande kaos. Hans tankars ”kommunicerande kärn” har relevans både för mentalitetshistoria, idéhistoria och biografisk forskning. Jag menar att metoden kunde ingå som helhet i det biografiska konceptet.

5 Om gestaltningens betydelse

Inger Larsson sammanfattar den biografiska berättelsen som ”ett konglomerat av heterogena byggstenar som episoder, beskrivningar, inslag av olika röster och ett antal topoi eller klichéer”.⁵⁴

Den första frågan, som en biograf har att ta ställning till, är huruvida han eller hon skall medverka med sitt eget jag eller ej i biografen. Hur skall denna närvaro eller ickenärvaro gestaltas? Genom en allvetande men osynlig guide? Eller skall biografen uppträda som kommentator med en fastställd egen röst i en externt hållen berättarteknik? Kanske i en fragmentariskt atomiserad berättelse med snabba scenväxlingar? En biografi inspirerad av televisionens berättargrepp – som hos Birger Bergh? Här kommer också val av biografivariant in. Det valet är betydelsefullt. Biografen bör veta vem han riktar sin biografi till och varför. Av alla olika försök att precisera olika biografiformer finner jag Paul Murray Kendalls och James L. Cliffords varianter längs en subjektiv-objektiv skala som de mest funktionella och klargörande. Skalan har ett brett register för olika fackhistoriska och vetenskapliga biografier och gränserna mellan de olika konstellationerna av faktualitets- och fikcionalitetsgraden äger en smidighet i uppfattningen om biografen.⁵⁵

Biografens egen delaktighet i biografen, antingen i kontexten eller som sufflör i kulisserna, stiger fram ur mina analyser som en tydlig och viktig faktor i den biografiska berättelsen. Analysen visar att det ena närmelsesättet inte är bättre än det andra. En välavvägd närvaro kan fungera guidande och illuminerande. Huvudsaken är kanske att biografen undviker det Madelénat kallade ”den allvetande berättarrösten”. Den interna berättarrösten låter berättelsen ha sin egen gång och är i sin romanlighet narrativt flödande. Samtidigt verkar regredieringsrisken till självbiografen större här. Biografens subjektivitet intog en framträdande position i Liz Stanleys biografiteoretiska resonemang. Subjektiviteten ansågs så betydelsefull att hon efterlyste en självbiografisk redovisning i biografen för att belysa framväxten av den biografiska tolkningen. Den

⁵³ Jarrick skriver: ”Historikern som söker spåren efter vårt själsliga förflutna måste också söka bestämma på vilken artikulations- eller medvetandenivå och i vilken dimension de funna tankarna befinner sig. Ett sådant sökande kan då bli ett instrument att avgöra graden av motsägelsefullhet i dessa tankar, men ger också historikern möjlighet att gardera sig mot egna strävanden att ”få ihop” människors tänkande till något internt harmoniskt, koherent eller till och konsistent. Mentalitetshistorikern som just letar efter dåligt artikulerade kollektiva attityder bör vänta sig att finna också dåligt sammanhållna uppsättningar tankar och inte göra våld på motsägelsefullheten i dem. Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet*, Stockholm 1992, s. 185.

⁵⁴ Larsson, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, 1989, s. 38.

⁵⁵ Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits. Problems of a Literary Biography*, North Carolina 1970, kap. ”Form-Types of Biography” samt Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York (1965) reiss. with new introduction 1985, s. 126-134.

självbiografiska redovisning hon insisterar på skall innefatta relationen mellan biograf och biograferad och utvecklingen av förhållandet dem emellan för att belysa den processuella framväxten av förståelsen. Rent teoretiskt ser hon nämligen ingen möjlighet att skilja biografien från självbiografi och fiktion. Genom en perspektivistiskt redovisad subjektivitet skulle då själva biografiprocessen blottläggas. Stanley nöjer sig inte med bara en redovisning av slutprodukten. Hon beskriver själv sin arbetsmetod som kalejdoskopisk och menar att det sättet att arbeta är mer feministiskt än ett mikroskopiskt närmelsesätt där sanningsvärdet stöder sig på materialinsamlingen.⁵⁶ Flera av Birgittabiografierna skriver öppet eller dolt in sin självbiografiska delaktighet i biografien. Jag ser en särskild förtjänstfullhet i Birger Berghs dialogiska metod. Den är inte en självbiografisk inskrivning på samma sätt som vi ser hos den debatterande Sven Stolpe. Den är kommunicerande och reflekterande i sitt tydliga berättarkontrakt med läsaren. Birgit Klockars stillsamma dialog med materialet och berättelsen är också en utmärkt och välfungerande teknik.

Daniel Madelénat etablerade ett schema för biografens berättarhållning, tidsbehandling och syntax. Han skiljer mellan det interna, det externa och det allvetande berättargreppet. Den interna berättaren riskerar att fluidisera in i självbiografi. I den externt komponerade biografien löper biografen faran att börja argumentera med materialet och hejda berättarflödet. Den allvetande berättaren avvisas helt av Madelénat eftersom han/hon konkurrerar ut huvudpersonen.⁵⁷ Jag antar att Madelénat skulle avvisa åtminstone en av biografierna i min analys: Sven Stolpes.

Ira Bruce Nadels tre narrationsvarianter, den dramatisk-expressiva, den objektivt akademiska och den interpretativt analytiska biografien, har tjänat som ett funktionellt analysinstrument.⁵⁸ Samtliga biografier har rätt renodlat kunnat återföras på något av dessa stilgrepp. De biografier som har litat till det dramatisk-expressiva greppet förorsakar oftare en diskussion om den historievetenskapliga metoden och källkritikfrågan. Det är ändå inte så enkelt som att biografens involvering av sig själv och sin samtid i texten skulle skapa en "sämre" biografi. Hagiografierna, där varken biografen eller samtiden syns, indikerar att det dramatisk-expressiva *i sig* inte behöver vara en nackdel. Frånvaron av samtidsspeglning i dessa levnadsteckningar gör dem uttryckligen till hagiografier – och därmed ointressanta, irrelevanta, ytliga och förfälskande som biografier. Det dramatisk-expressiva var ett dominerande tonläge i både Emilia Fogelklous och Sven Stolpes biografier. Här syntes spåren av samtidsdebatten som tydligast. I historiografiskt ljus är Fogelklou den första biografen som söker efter ett jag och den inneboende drivkraften och rörelsen i detta jag. Själv smälter hon in i sammanhången som skapar en skenillusion av att läsaren möter Birgitta inifrån. I verkligheten är det Fogelklous projicerande tolkning av Birgitta som läsaren stiger in i. Stolpe erövrar och övertar hela biografien. De dramatisk-expressiva biografierna i min studie har sammanfallit med autobiografik och samtidsdebatterande ockupation av textrummet. Den siste av dem, Birger Bergh, visar emellertid att så inte behöver vara fallet. Det existerar ingen automatkorrelation mellan det dramatiska berättargreppet och biografien som förklädd självbiografi. Den dramatiska berättaren dras, enligt Nadel, med tillförlitlighetsproblem eftersom biografen själv medverkar alltför tydligt i texten. Det sker ibland på bekostnad av korrektheten. Majoriteten av

⁵⁶ Stanley, Liz, *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*, Manchester 1992, s.86, 136, 178. Se även Larsson, 2003, s. 33-34 där den feministiska biografiteorin resumeras i förhållande till den övriga biografipoetologiska diskussionen.

⁵⁷ Madelénat, 1984, s. 149ff.

⁵⁸ Nadel, 1984, s. 171f.

dramatiska biografer, skriver Nadel, pendlar mellan naivitet och erfarenhet, mellan okunnighet och kunskap om det subjekt de skildrar. Biografens egen utveckling löper som ett andra stråk i texten, likvärdig i vikt med vad som sägs om biografins subjekt. Pendlingen mellan okunnighet och kunskap syn uppenbar i min analys av Fogelklous och Stolpes biografier, men Nadels kategoriserande omdöme störs här igen av Birger Berghs biografi.

Den objektiv-akademiska biografien mötte vi hos Toni Schmid, Birgit Klockars och Hans Furuhausen. I den först- och sistnämnda riskerar det filosofisk-teologiska perspektivet och den mentalitetshistoriska bakgrundsteckningen att överskugga det biografiska. Lärdomen avslöjar delvis biografisubjektet även om detta synliggörande av Birgittas intellektuell-teologiska omvärld, teologiska förförståelse och livs- och världsåskådningsmässiga premisser kan förklara både hennes visioner, texter, tankar och handlande – ibland kanske lika upplysande som biografisk-psykologiska tolkningsförsök. Den objektiva biografen å sin sida, skriver Nadel, kan skapa illusion av skenobjektivitet genom sin allvetande röst. Fakta, dokumentation, protokoll, register, och andra källor skiljer berättaren från berättelsen och den biograferade från sitt biografiska sammanhang: de depersonaliserar biografien. Metoden vidmakthåller illusionen om kontrollmöjlighet av en objektiv värld. Forskning ersätter erfarenhet; resultatet blir ofta en referensbok i stället för en levnadsberättelse.⁵⁹ Omdömet håller sträck när vi detekterar Schmid och Furuhausens biografi. Klockars bryter udden av Nadels kritiska invändning.

Den interpreterande analysen återkommer inslagsvis i nästan samtliga biografier. Den verkar utgöra ett naturligt grundgrepp i biografien. Nadel konstaterade att de interpretativt analytiska biograferna är de mest outhärdliga genom sina inströdda försvarstal eller kritiska kommentarer. Ur Birgittabiografikens synvinkel håller jag inte helt med: greppet blir outhärdligt enbart om det färgar hela biografien och kombineras med ett dramatisk-expressivt berättargrepp som hos Sven Stolpe. I kombination med den objektivt akademiska attityden, som hos Schmid, Klockars och Bergh får den interpreterande analysen en personligt tolkande ton – elegant hos Klockars och Bergh – som levandegör den biografiska texten och bidrar till förståelsen.

Samtliga berättargrepp har både för- och nackdelar. Ingetdera av dem fungerar bättre än det andra, ingetdera greppet är dysfunktionellt eller bör avvisas. En sensibelt återhållsam och eklektisk blandning av tonfall tycks kunna skapa en rörlighet i texten och kontexten. Den stilistiska känsligheten gentemot empirin samt följsamheten mot berättelsens dramatiska vändningar och textmaterialets olika laddningar, är värt att framhålla. De Birgittabiografer som skriver in sig i biografiken med en artistisk sensibilitet är Emilia Fogelklou och Birger Bergh. Birgit Klockars visar samma följsamhet men i en mer nedtonad känsla för biografins konstnärliga kvaliteter. Ett ”gyllene råd” kunde vara: lyhördhet inför biografijaget, lydnad inför källorna, fyllning av lakunerna utan alltför stora lögner samt lätthet och lekfull frihet i utformningen.

Enligt Bernhard Eric Jensen finns ingen bestämd gräns mellan historievetenskap och biografisk forskning. Kriteriet för former av historievetenskap handlar om hur texten fungerar som *förmedlingsrum* för kunskap. Jensen betonar biografiläsarens plats i det biografiska kunskapsrummet. Följaktligen blir det väsentligt vem som innefattas i det ”vi” som biografen inkluderar i sina förståelse- och tolkningsförsök. En biografi skall bedömas även efter vem den riktar sig till: avgörande för biografins del är vad biografen tror eller anser om den tid i vilken biografien skall läsas och användas.⁶⁰ I det

⁵⁹ Nadel, s. 1984, 172-173.

⁶⁰ Jensen, 1999, s. 117-120.

perspektivet tycker jag att den analytiska biografen kunde värderas högre än Nadel gör. Ur den synvinkeln vill jag framhålla två Birgittabiografier som vänder sig medvetet utåt mot sin biografipublik: Emilia Fogelklous och Birger Berghs levnadsteckningar. Sven Stolpe och Hjalmar Sundén är extremt införstådda med läsarens betydelse, men de plockar alltför lätta poäng genom att erotisera Birgittas hela livsberättelse. Båda biograferna atomiserar dessutom den biografiska berättelsen: Stolpe genom ideliga polemiker och Sundén genom psykoanalytisk terminologi vars begrepp och byggstenar sönderar livsberättelsen. Analysmetoden borde vila osynligt insmält i texten innan biografen når sin publik.

Jag är alltså inte helt överens med Nadel i hans kritiska bedömningar av de olika berättargreppen. Jag tror inte att problemen ligger i den enskilda stilen i utan *hur* den används. Birgit Klockars och Birger Berghs biografier bekräftar detta.

Epitet, metaforer, den plutarkiska dubbelkaraktäristiken och adjektivfrossa kännetecknar flera av Birgittabiografierna. Legenderna ur *Acta* fick tjäna som anekdotiska inslag i gestaltningen. Till och med den antika indirekta framställningsmetoden av oföränderlig karaktär levde kvar under hela 1900-talet. Den plutarkiska dubbelkaraktäristiken tycks närmast outrotlig. Flera av biograferna använde "plutarkismen" som en metod. Den ena efter den andra personen lyftes fram som jämförelseobjekt till Birgitta. I vissa av biografierna är gestalterna så många att tekniken blev intetsägande. "Plutarkismen" blomstrade kring sekelskiftet men frodas ännu en lång tid därefter. När portarna till medeltiden öppnades alltmer trädde alltfler mystiker, visionärer och profeter in i synfältet. Birgitta betraktades inte längre som unik. Man ville pröva hennes egenart gentemot de nya historiska bekantskaperna. Man vill också avstämna den medeltida mentaliteten och religiositeten. Dubbelkaraktäristiken bör däremot brukas sparsmakat för att bli biografiskt upplysande. Birgit Klockars är exemplarisk på den punkten. Hans Furuhausen använder greppet förtjänstfullt. Han jämför Birgitta med endast en annan kvinna, Jeanne de Valois. Jämförelsen är relevant, till skillnad från när Birgitta kallas för en kvinnlig Dante eller Petrarca eller liknas vid vilken kvinnlig mystiker som helst. Det senare tillfogar ingenting till gestaltningen eftersom olikheterna är flerfaldiga och flagranta.

I Jensens komparativa mikroanalys av en rad fackhistoriska biografier står förhållandet mellan avsändare, mottagare och den berättade historien i centrum som en "narrativ överenskommelse". Här är det viktigt att fästa uppmärksamheten på hur biografen har inrättat och använt det förmedlingsrum han har inrett åt sig i texten. Detta omfattar naturligtvis en analys av vad som kan läsas in i texten om avsändaren/biografen. En specifik uppmärksamhet ägnar Jensen bruket av metaforer och slagord. En aspekt av metaforvaksamheten är att avslöja om språkbilder eventuellt används för att täcka biografens okunskap eller otillräckliga bakgrundsforskning.⁶¹ Birgittabiografierna berättar att där de mest frekventa epiteterna förekommer och där metaforiken och dubbelkaraktäristiken frodas är neutraliteten som svagast. De vetenskapliga kvalitetsbiografierna undviker excesser i dessa gestaltungsgrepp.

För Birgittas del kan man inte göra sig av med de legendartade inslagen ur *Acta* eftersom de utgör grundläggande källmaterial. I den mån de används borde de utsättas för examination. I flera av biografierna får de slentrianmässigt tjänstgöra som måleriska inslag, berättande källor eller som anekdotinslag för att lätta upp texten. Även revelationerna används som talande källmaterial i den biografiska gestaltningen. De

⁶¹ Jensen, 1999, *Livet fortalt*, s. 117-120.

psyko- eller mentalitetshistoriskt inriktade hermeneutiska biograferna visade en förkärlek för långa textinterpoleringar i dramatiserande eller uppbyggande syfte. De empiriskt inriktade biograferna, som rörde sig på den reflexiva och kognitiva nivån använde sig nästan inte alls av revelationerna i den biografiska framställningen. Det är svårt att frigöra sig från att både legend- och anekdotinslagen samt den revelationsdramaturgiska narrationen tillhör den lata hermeneutiken där biografen har lagt forskarribban så lågt som möjligt. Denna litterära användning av revelationerna är problematisk. Den kristna textkontexten utgår oftast från det kristna idealet och inte från den fullkomnade personen. Flera biografer använder revelationerna som om de skulle beskriva Birgitta i stället för att inse att de läser en retorisk genre där hon uttrycker de ideal hon eftersträvar för egen och andra kristnas del. Här måste man upprätthålla samma skepsis som den moderna biografen bör inta mot den biograferades egna brev.

I uppförstorad skala såg jag ett likartat problem vid gestaltningen av den biograferade. Många biografer lade likhetstecken mellan handling och grundkaraktär, mellan uttryckta åsikter och personlighet. Här kan man efterlysa en skarpare detektering och examinering av medeltidsschabloner.

Den indirekta skildringen av oföränderlig karaktär ingick ännu i 1800-talets biografikonvention. Vi mötte metoden i de flesta av 1800-talsbiografierna över Birgitta, men den fortlever ännu, parallellt med den direkta biograferingen, hos både Schmid, Klockars och Furuhausen. Den direkta gestaltningen av en föränderlig karaktär möter oss först i och med Fogelklous biografiska självporträtt och återfinns också i Sundéns psykobiografi. I Birger Berghs biografi är den indirekta gestaltningen särskilt framträdande. Birgitta beskrivs ofta genom förklarande stillbilder.

Det dramatisk-expressiva greppet hos Fogelklou skapar genom sin användning av presensformen en rörlighet och ett inlevelsetempo i gestaltningen. Suget i texten är emellertid förrädiskt: det leder till en känsla av äkthet och omedelbar själslig närhet till biografisubjektet; en närhet som inte ens kan existera mellan två samtidigt levande olika människor och personligheter. Tempusformen gör att gränsen till romanen och romanbiografen som genre suddas ut; vi får något som liknar en biografiroman. Detta behöver inte vara oävet, men försvårar den överenskommelse med biografiläsaren som borde ingå i projektet. Om biografen utges för att vara ett historievetenskapligt projekt under närmast romanliknande gestaltning där inga gränser märks mellan biografen och den biograferade försvåras diskussionen om biografen som genre. Den källkritiska kontrollbarheten i denna form är dessutom närmast noll eftersom gestaltningen växer fram inuti projektet utan att man riktigt vet varifrån biografen fått sina upplysningar. Berghs biografi visar att medvetna variationer i tempusformen skapar en rörlighet i texten.

Som en utmärkt narrationsteknik finner jag Birger Berghs och Emilia Fogelklous skönlitterart influerade dramatiska stegringar i kapitelsluten.

Vilka narrationstekniker man än väljer landar man sist och slutligen alltid i Olof Lagercrantz ord:

Men när man lärt allt som läras kan – att upprepning är stilens död, att onödiga ord tynger som stenar, att superlativer är riskabla för den som vill vinna tilltro och tusen andra regler har man ändå ingenstans kommit. Det är på rytmen det kommer an. En svåråtkomlig inre organisation! En språkets andning! Rytmen är tanken själv, har dansken Paul Rubow sagt och däri ligger en sanning.⁶²

⁶² Lagercrantz, Olof, *Om konsten att läsa och skriva*, Malmö 1985, s. 33-34.

Om rytmen av det liv som pulserar genom Emilia Fogelklous biografi skulle rensas på alla superlativer och upprepningar och förankras stadigare i en saklig källkritik skulle vi få en idealisk biografi.

6 Den ideologiska och etiska frågan

De ideologiska och etiska frågorna inom biografiken hör oftast samman med bruksfunktionen och biografens användning av Birgitta. De första politiska och konfessionella färgningarna såg vi kring sekelskiftet 1900. Men den ideologiskt utbredda nationalromantiken, som lyfte fram ”den fosterländska Birgitta” med slumrande men dugliga protestantanlag, kan mera ses som nyans i tiden är som ett direkt etiskt problem. De biografiska projekten ingick i undersökningen av den egna identiteten kontra katolicismen i nutid och förfluten tid och laddade historicistiskt viljan att bli hemmastadd i den egna medeltiden. Det handlade mer om tillägnet än om missbruk av vår biografiska huvudperson. Snarare visar denna analys, menar jag, på bredden i den biografiska genren. Biografins möjlighet som en fördjupning och specialisering av mentalitetshistorien innefattar även synen på biografen som medel, eller kompass, in till en annan tid och ett annat historiskt mentalitetslandskap. Det är oundvikligt att ”kompassbiografen” eller ”kompassbirgitta” påverkas av de orter den reser emellan och av själva förståelseresan.

”Den protestantiska Birgitta” och ”den proevangeliska Birgitta” kan ändå analyseras ur ett etisk-ideologiskt perspektiv. Den idéhistoriska förståelsen, som kartlades i min ovanstående analys, klarlägger motiven bakom den starka betoningen kring sekelskiftet att göra Birgitta konfessionellt mer apåttlig i samtiden. Men biografen som dold kollektiv autobiografi förblir principiellt ett vetenskapligt etiskt problem. Det diskutabla ligger inte i formen som sådan: transcendentalismen och mytografen understödde detta slag av kollektiva biografier. Snarast handlar frågan om hur Birgitta används i den konfessionella striden om ortodox lära. Manifestationerna av den söderblomska historie- och profetsynen som koncipierades av Westman och Fogelklou i direktkalkerade Birgittabilder hade visserligen ett rent uppsåt, och korrelerar även så med medeltidens *revelatio continua*-teologi, men den underliggande utrensningen av rätt och fel teologi (här inbegrips också Wahlström) som perspektivet otvivelaktigt manifesterar har sina etiska implikationer när det gäller bilden av Birgitta. Här kunde man koppla till frågan om professionalitet som historiker. Dylka distorsioner, deprecieringar, reduceringar eller etiketteringar kommer sig kanske av att biografen vänder sig bakåt från sin egen tid mot biografisubjektets tid i stället för att försöka placera sig bakom sin huvudperson i hans/hennes tid och därifrån börja blicka framåt. Här ser vi hur en utomvetenskaplig teologisk och kristen historiesyn diffunderar in i ett vetenskapsideal som uppfattas som ett objektivet navigationsinstrument för att tolka historien och dess innevånare. Jag betraktar därför de envetna försöken att närma sig historietvecklingen bakifrån som viktiga för att undvika alltför omfattande ideologisk impregnering av biografen. Biografins bruksfunktion övergår alltför lätt i missbruk.

”Den allmoderliga Birgitta” sådan hon apoteoseras i Emilia Fogelklous själsstudie känns för mig som en etisk fråga på grund av den megalomaniska idealismen. Samtidigt är den förståelig, och försvarbar, i den kvinnofientliga diskursen kring sekelskiftet där mannen representerade både normen och den nationella kroppen. Men Fogelklous

konstruktion lider i övermått av det som Ira Bruce Nadel såg i resultatet av varje biografiskt försök: den biografiska bilden förblir en illusion inför en ständigt undflyende verklighet och nya myter skapas genom försöken att förbättra tidigare bilder. Problemet får ytterligare en etisk dimension. Den bild av Birgitta som förmedlas av Fogelklou är övermänskligt stor: ingen levande människa skulle klara av denna ständiga barmhärtighet och allomfattande samhällsmoderlighet, dagligen, stundligen, ideligen och överallt. Jag frågar mig, ur biografiläsarens relevanta perspektiv, om rekonstruktionen av detta andliga ideal, i all sin mänskliga orimlighet och omöjligt att efterfölja, blir en oetisk gest gentemot läsarna?

”Den änkesjuka Birgitta” samt teorierna om Birgittas frustrerade sexualitet och orgasmskräck som grogrund för visionerna är uttryck för misogynitet, förvrängd kvinnosyn, oförmåga att läsa innantill i Birgittas texter och följaktligen källmotstridande tolkningar. Kopplingen mellan religion och sexualitet är ändå en etablerad kategori i den religionspsykologiska vetenskapen. Frågorna måste få ställas. Birgitta själv har talat klartext i ämnet; spekulationerna kan avfärdas i fall de irrar sig för långt bort från verkligheten. I vilken mån biografen har rätt att laborera i sin huvudpersons intima liv är däremot ett ”evigt” allmänbiografiskt etikproblem i sig. Vi såg en snabb uppblomstring av frossandet i sexualtolkningar på 1970-talet. Excesserna förde knappast Birgittaforskningen framåt. Erotiken utgjorde trumfkortet för att fånga läsarnas intresse. Men ett förtigande är inte heller bra. Om det tidigare ansågs självklart att utelämna erotiken är samma attityd suspekt i dag. Jag menar ändå att denna etiska fråga är empirisk till sin karaktär. Den som skriver en biografi över Casanova kan knappast undvika ämnet i fråga. Men när det gäller Birgittas liv bjuder empirin varken på den generositeten eller legitimiteten. Elisabeth Mansén redogör för sina avvägningar i samband med det biografiska arbetet om Thekla Knös. Hon stannade upp inför källornas stumhet i följande reflektion:

Varför har jag då inte skrivit något om detta i avhandlingen? Det feга svaret är att källorna inte räckte till. Det är i och för sig ett korrekt svar. Jag kan inte med bibehållen intellektuell hederlighet hävda att källorna tyder på att Thekla Knös var lesbisk, bisexuell eller ingetdera av detta. Ett ytterligare skäl är att det fortfarande är ett svårt ämne att behandla i en vetenskaplig kontext.⁶³

Mansén konstaterar att erotiken är så laddad, även på historiskt avstånd, att den kan överskugga mycket annat och i värsta fall dominera bilden helt. Det missbruket kan vi begrunda i biografierna av Sven Stolpe och Hjalmar Sundén. Exemplet avskräcker. Men det är, som Mansén säger, ”inte lätt att pricka in sig på en skala från det harmoniserande, döljande eller överslätande till det polemiskt avslöjande, konflikt-sökande och skandalomsusade”. Mansén varnar för tillit till den egna inlevelsen och för begreppsblindhet när vi kommer in på erotikens område i historien. Då sviker både lärdomen och inlevelsen: man kan inte längre ”lita på sina intuitioner när man kommer ner till mitten av 1800-talet”.⁶⁴

Paul Ricoeur uttryckte sin resistans mot psykoanalysen. Den förståelse psykoanalysen erbjuder den moderna människan ansåg han både svår och smärtsam genom den narcissistiska förödmjukelse den vållar.⁶⁵ Stolpe och Sundén aktualiserar Ricoeurs etik.

⁶³ Mansén, 1997, s. 161.

⁶⁴ Mansén, 1997, s. 154.

⁶⁵ Ricoeur, Paul, *Le Conflit des interpretations*, Paris 1969, s. 159.

Daniel Madelénat räknade in psykoanalysen bland de reduktionistiska modellerna. Psykoanalysen och psykologiska tolkningar har bara ersatt tidigare transcendentala modeller där ödet, naturen, försynen, i form av en transcendent eller immanent konceptuell enhet, ansågs styra livet och dess skeenden. De psykoanalytiska modellerna relaterar i stället sina tolkningar till miljöfaktorer. Andra tolkningar reducerar genom att hänvisa till genetiskt arv eller biologiska instinkter. Madelénat visade i stället på den dualistiska personlighetsmodellen där människan ses som utrustad både med något givet (karaktär, temperament, själ) och något änderingsbart och föränderligt. Detta är en sensibel modell som metod. Varje biograf ställer initialt frågan om empirisk tillgänglighet. Vilka källor finns till mitt förfogande? Hur mycket berättar de? Jag tror att två frågor behöver adderas in här: Hur mycket *behöver* jag få veta och hur mycket har jag *rätt* att få veta?

I Sven Stolpes biografi möter vi andra etisk-ideologiska problem. Den första anmärkningen gäller biografins karaktär av medel för utombiografiska och utomvetenskapliga mål. Användningen av Birgitta som megafon för den egna polemiska samhällsdebatten är diskutabel när det sker så högljutt och genomströmmande som fallet är i Stolpes levnadsteckning. Den andra kritiken kan riktas mot den dubbelideologiska argumentation som biografen hemfaller till. Polariseringen kristendom-kommunism installeras svartvitt som en självklar politisk utgångspremiss. Budskapet till läsaren är att man måste välja antingen det ena eller det andra; de båda livs- och världsåskådningarna är oförenliga. Därmed sagt att både Stolpes bruk av sin biografiska huvudperson som politisk pamflett och det ultimatum han utsätter läsaren för har sina etiska komplikationer. Att vara kristen implicerar ju inget partipolitiskt val. På 1970-talet växte dessutom befrielsesteologin fram i de latinamerikanska länderna som såg en självklar symbios mellan kommunism och evangelium. Det oetiska i anakronismen som sådan kan även diskuteras eftersom det politiska klimatet under Birgittas tid saknar all likhet med det sena 1900-talets ideologiska och politiska constellationer.

Hans Furuahagens biografi föranleder även den en etisk reflektion. Problemet ligger inte enbart i att biografen klär av Birgitta religionen eftersom han själv tydligen betraktar den som en illusorisk livsåskådning. Han går ännu ett steg längre när han vill visa att religionen är ett förklätt maktinstrument. Han nöjer sig inte med, som vi såg i de tidiga biografierna och i Stolpes porträtt, att konstatera att Birgitta och hennes omgivning delvis levde i den medeltida religiösa vidskeplighetens dimmor. Han avslöjar att de medvetet ljuger och luras med tidens religiösa bilder och schabloner som täckning för att vinna sitt maktspel. Den maktkategoriiska analysen blir här inte enbart en dekonstruerande kategori utan skapas till enda sanning. Den Birgitta som Furuahagen presenterar har aldrig existerat annat än som Furuahagens bild av henne. Övriga Birgittabilder är givetvis också konstruerade av respektive biografer men de försöker återreflektera Birgittas tankar, vilja, strävan och religiösa kontext. Skall biografen alltid försöka följa den biograferade inifrån eller är det vetenskapligt legitimt att bortse från biografijagets egen religiösa övertygelse eller politiska livssyn och låta biografen bli en tolkningskollision mellan olika ideologier, världs- och livssyner? För mig stiger inlevelsen och empatin fram just här som vetenskaplig brobyggare mellan den sannhistoriska kontext vi aldrig kan infånga helt och den biografiska rekonstruktionen. Inlevelsen blir då en metod för återskapandet av en provisorisk sanningslikhet.

Allt detta får ännu större relevans när vi jämför Furuahagens biografi med följande avsekulariserade Birgittabild, nämligen Birger Berghs humoresk. Även om bilden är avhagiograferad och presenterad utifrån en profan tolkningsförståelse uppstår inte

samma etiska problem här. Det beror på att Bergh drar en tydlig linje mellan sin egen tolkning och själva förebilden. Läsaren ges möjlighet att bedöma själv. Biografin implicerar en tolkningsrörlighet.

I övrigt föranleder biografierna inte särskilt många etiska reflektioner – förutom vad jag ovan har resonerat om biografisubjekt kontra biografobjekt och om biografin som möte och relation och inte som en plats för utpekande, dömande eller bedömande. Den underliggande samhörigheten i tro mellan biograf och biograferad, identifikationen, de latenta hagiografiska dragen som finns i de flesta av levnadsteckningarna och snällhetsexegeserna som en självklar artighet gentemot en helgonförklarad person bidrar till att narrationen och den estetiska frågan är större än den etiska i Birgittabiografiernas historiografi.

Den allra svåraste balansgången handlar om att få biografin att fungera i en kunskapskompletterande, klargörande och komparativ bruksfunktion med relevans både för samhället och för vetenskapen utan att den levande bruksfunktionaliteten övergår i en missbruksbiografi styrd av utomvetenskapliga värderingar och förväntningar.

Den allmänna biografietik, som Olof Lagercrantz en gång framhöll, kan inskrivas som ingrediens i den biografiska metoden:

Man skall naturligtvis inte inbilla sig att man når *sanningen* när man skriver en biografi. Skulle den man skriver om häva sig ur sin grav – det är om döda man måste skriva, de levande är inte mogna ännu för behandling – och läsa bakom min rygg skulle vart ord på pappret te sig falskt och lättvindigt. Man måste vara genomträngd av vissheten att de döda inte kan återskapas, att de är skyddslösa. Utan en levande medkänsla med dem för att de inte längre finns till, går det ej att skriva om dem. Nuet är en imperator som grymt förfogar över det förflutna och de som en gång levde.⁶⁶

Jag har kallat biografin för förmågan att umgås med de döda så att de blir levande för oss igen. Historikern och biografen befinner sig i den gynnande positionen att kunna överblicka ett liv på ett annat sätt än den som levde det. Historikern/biografen kan se vad som inte sågs då. Historikerbiografen kan omtolka och utvinna nya nyanser, schatteringar, till och med betydelser. Är det trots det en etiskt rimlig förväntan att varje biografi borde tåla att bli läst av biografijaget? Om han eller hon mot förmodan skulle återuppstå, återvända till oss och se klarare än vi?

⁶⁶ Lagercrantz, Olof, "Något om att skriva biografi", *Att skriva människan. Essäer om biografin som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997, s. 166-167.

Birgitta frestas av djävulen, som klubbas ned av en ängel. Kalkmålning av Johannes Rosenrod från 1437 i Tensta kyrka, Uppland. Foto Lennart Karlsson

VII. AVSLUTANDE OVETENSKAPLIG EFTERSKRIFT¹

”Men om jag tar ett annat liv?
En annans linje? Söker den tråd
som ledde en som redan är färdig,
som nått fram till...”

Lars Bergquist, *Annas smak*, 1977

”Två människor som gav varandra bara ett liv som inte dör som ingenting”, skriver Inger Christensen i sin sonettkrans *Fjärilsdalen*.²

Strofen sjunger in symbiosen mellan biografen och biografijaget. Att skriva en biografi är nämligen att skänka ett annat jag ett liv som inte dör som ett ingenting. Ingen vill dö som ingen; ingen vill leva likt ingen. Ingen kan eller orkar leva med målet och meningen i ingenting. Biografins första budord är: livet är inte ett ingenting; livet är ett myllrande allt och det söker sin mening i dina ögon.

Att leva är att kunna umgås med de levande så att de känner sig levande; att skriva biografi är att umgås med de döda som om de levde så att de börjar röra sig och beröra oss levande igen. Också där du själv kryper fram bland alla människomyror i strukturernas labyrinter med ditt lilla strå till den osynliga stacken måste du bejaka biografins: din egen och andras livsberättelse uppträdd på ett strå. Det finns semantiskt omöjliga utsagor som inte ljuger. Biografins andra budord är en sådan utsaga: ingen människa är ingen och du bör möta alla andra som icke ingen om du själv inte vill bli avvisad som ingen.

I vems optik skall historien avläsas? I allas som lever där. Men fråga först syrsan hur många bildsekvenser hon behöver för att följa berättelserna i grässets dagg i en rörlig film på sin näthinna. Allt handlar om tid: ljuset lyser mot oss ur sina punkter eller vågrörelser beroende på hur långa ljusserier vi mäter. Biografins tredje budord lyder: du skall inte tro på vare sig närbilder eller upprepningar i ultrarapid; de rörelser av mening eller ickemening du spårar inom korta sekvenser kan omskapa sig till ett annat rörelseschema framför någon annans blick ett sekel senare. Du själv kan bottna i din förundran, i din förvirrade klarsyn längst inne i ditt ögas grumlighet: du kan omtolka, omskapa, omvärdera och omorientera dig i frågorna om dig själv: lever människan i historien eller historien i människan?

Historien vinklar ut sig till ett kalejdoskop. Din hand under din blick vrider fram bilderna och färgkombinationerna. Är då allting relativt och subjektivt förbestämt genom vem du är och var du står? Delvis, ja. Delvis, nej. Men livet, och den enskilda människan, är större än summan av alla dina blickar under hela ditt liv. Vi behöver många ögon: synvinklar som skiftar. Att bekänna sig till en enda teori och en enda tolkning är lättja, likgiltighet eller samtidsarrogans. *Acedia* och *superbia* benämns inte som dödsynder utan orsak. Att stoppa flödet av liv med strukturens stoppmärke är en oförlätlig synd. Den kan bara biktas i en biografi. Biografins fjärde budord säger att du

¹ Citatet är ett titellån ur Sören Kierkegaards *Afsluttende videnskabelig efterskrift* från 1846.

² Christensen, Inger, *Fjärilsdalen. Ett requiem*, Stockholm 1991, s. 19.

skall låta objektiviteten vila ifred tills tillräckligt många subjektiva synskiften har lagt sig till rätta i hennes kalejdoskop, tills de har hittat sin egen plats och tills de träder fram i sin egen fullkomnande och mångfacetterade bild.

Vissa människor lyser både i samtid och i biografisk eftertid. De följer oss i vågrörelser genom vår kunskaps ändlösa och ändliga historia. Andra åter skimrar i ögonblick – eller blinkar till likt eldflugor i människolivets mörker. De lever momentant när vi ser dem eller när vi minns dem. Vi kan kalla fram deras lyskraft för att betrakta och begrunda vårt liv och vår tid ur en annan optik. De ligger där och väntar oss i sina otända lyktor. När du tänder ett ansiktets ljus ser du bara slagskuggorna och dagrarna runt hennes blick som gömmer sig för dig i sitt eget mörkerljus. I de skuggorna, i den dagern finns du själv till. Om vi än glömmer våra nattlyktor så vilar de, tålmodigt väntande, i sin potential inne i historiens kalejdoskop. I biografiken kan vi låta samtidens strålkastarljus förtydliga deras konturer och rörelser, men vi måste också kunna släcka det klarsynens ljus vi själva inbillar oss att vi lever i om vi vill se klarare i historiens mörkrum. Kanske förstår vi något som vi hade glömt att fråga? Kanske förtydligas bilden av oss, får konturer mot den andres relief? Biografins femte budord skriver in sig i humanismens tidlösa uppgift: biografen är en lykttändare i natten; hon vandrar gata upp och gata ner för att ”avslöja verkligheten bakom alla de ideologier som undergräver aktningen för människovärdet”.³

Låt oss för en stund räkna om tiden, låt oss göra året till en sekund. Du är nu fyrtio sekunder gammal. Märkte du att franska revolutionen började för dryga tre minuter sedan eller att Thomas av Aquino somnade in för tolv minuter och några sekunder tillbaka? Tro det eller inte men för en halvtimme sedan blev Jesus levande. Homo erectus, ja, hon reste sig på skälvande bakben för tjugotre dagar och sex timmar sedan och började sin långa vandring i historien. Dinosaurierna sover djupt sedan två år. Glömde jag något väsentligt? Det skulle i så fall vara Wittgenstein som här under förmiddagen konstaterade att ”Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt”.

Metateorierna om individens försumbarhet i maktens strukturgaller skapar sina förklenande metaforer: flugan i spindelnätet, myran i stacken, det lilla arbetsbiet i kupan. Men hur skulle stacken bli till om inga myror fanns – om inte den första myran i världen hade börjat dra sitt strå till stacken? Vem skulle ge oss söt honung om det lilla biet mister sitt självförtroende och känner sig som ”ingen” i bikupans myller? Och den viktigaste frågan av alla: vad händer med lingonrött om vi alla blir färgblinda och om alla humlor dör?! Alla metateorier bär sin ofödda människosyn för de vågar inte förlösningen av sin egen intighet. De är inga obefruktade sanningar över dig i historien och historien i dig. De är en våldtäkt på den vetenskapliga fruktbarheten. De utnyttjas för sin olidliga lätthets skull: det är enklare att förminska människan och rita av hennes omvärlds strukturer än att söka människan inne i strukturerna. Biografins sjätte budord lyder därför: följ inga andra teorier än din tålmodiga vilja att betrakta människor och myror, bin och fjärilar från så många synvinklar som möjligt. Är den ena synen mer riktig än den andra? Nej, säger min tanke och fladdrar tillbaka till en av alla kineser känd dröm om en fjäril som filosofen Zhuang Zi en gång fick nåden att ta emot. När han vaknade frågade han sig om det var han, Zhuang Zi, som drömde om fjärilen, eller om han själv var ett tillfälligt vingfladder i fjärlens dröm.⁴ Fjärilsproblemet är ett emblem

³ Wright, von, Georg, ”Humanism för människans väl”, *Att förstå inom humaniora*, red. R. Gothoni, Helsingfors 2002, s. 332.

⁴ Legendan återberättas i Bergquist, Lars, *Minnets skafferier*, Stockholm 1991, s. 100-103.

över allas vår relativitet. Fjärilsfrågan lyfter sig till tecknet för vår gåva att transcendera mellan verklighet och dröm, mellan realitet och ideal, mellan nu och då.

Biografen är ett historiens lackmuspapper där politiska preferenser och konfessionella övertygelser, könspositioner och vetenskapsideologier låter sig avläsas. Valet av vetenskapsteoretiska utgångspunkter, förklaringsmodeller och frågeställningar sker aldrig i ett tidsmässigt tomrum. Deklarationer och preferenser, som formellt sett enbart uttrycker vetenskapsideologiska och kunskapsteoretiska grundhållningar, kan vara avtryck av mer eller mindre renodlat politiska och moraliska preferenser. Denna avläsbarhet, texten bakom texten i kontexten under kontexten, rör sig längs en elastisk skala från eklatant klarhet till knappt skönjbara kopplingar. Under bokstäverna skymtar en osynligare text, skriven av det omedvetnas penna doppad i citronsaft. Bekännelsen bränns kanske fram en dag under det eviga strykjärnets hetta. I texten avslöjas obarmhärtigt din syn på människan och din attityd till livet. Biografens sjunde budord lyser nämligen över alla andra klart: möt alla i livet och i historien som ett subjekt på det att du själv skall bli bemött som ett subjekt.

Biografiken är det ständiga sökandet efter stigar in till vårt kollektiva mnemotopos. Biografen innesluter, omfamnar, alla våra ofullkomliga försök till bildframkallning i det förflutnas mörkrum där materialet vittrar skört och är svårfixerat. Trots alla megalomaniska metateorier som störtar för den enskildes andedräkt, trots alla bristfälliga metoder och invalida instrument, är vi ständigt kallade att misslyckas och att försöka om igen. Biografens åttonde budord lyder: våga stanna kvar i mörkrummet tills bilden ljusnar, överexponeras, försvinner, fixeras igen och upplöser sig för att sjunka in i dig och framkallas i sin egen rörlighet.

Biografiken är inte subjektivitetens Höga visa. Biografiken är livets allvarliga och oavslutade saga om oss: om de kartor vi navigerar efter, om alla hamnar vi aldrig når, om släckta fyrar och undervattensskar, om hårda stormar och piskande vattenvind som förblindar och om de få ögonblick i lä när vi trodde oss förstå varför vi reste. Biografens nionde budord är: du får skapa dina imaginära återberättelser men du får aldrig ljuga om allvarets och sorgens, rädsornas och ångestens kompasser i vårt liv.

Jag faller in i mina tankar i Mats Furbergs blick, vandrar längs hans ord bakåt in i min forskning och framåt i mitt eget liv: "Normala människobarn är predisponerade att söka och, om de skall bli kvar, finna varelser som är någorlunda de samma över tid, som alltså är vad filosofer kalla genidentiska. Min tro är att denna predisposition är nödvändig för överlevnad. Den kan vara en av de många saker man anspelar på när människan kallas en "historisk" varelse. Blott som omhändertagen i det förflutna kan hon ha överlevt till nu".⁵

"Två människor bara, som gav varandra ett liv som inte dör som ingenting". Den du skriver om skänker dig sitt eget liv utan baktankar: hon öppnar sin historia i historien för att ditt liv skall få leva som någonting och inte dö som ingenting. Biografens sista budord är: Skriv in dig i dem som har levat fångna men fria och skriv ut dig ur allt och alla som inte vill att historien skall skapas, omhuldas och skänkas vidare av dig och mig.

Så vad skall vi göra med våra tankar, våra frågor, vår misstro, vår undran och förundran, våra rädslor och vår kärlek? Lägga dem i någons knä i historien kanske? Så att de får vila ostörda tills de mognat ut?

⁵ Mats Furberg, *Du*, Stockholm 1999, s. 47.

VIII. SUMMARY AND CONCLUSIONS

The title of this thesis, *Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier* (Do I see clearly? An analysis of the image of Birgitta in 20th-century Swedish biographies), is a reference to Birgitta's revelations, *Reuelaciones celestes*, in which the devil and his assistant imps are equipped with a *subtile ingenium*. One of them says in Rev. I 34:11 that "I see clearly that there is nothing so secret and diffuse that it could be hidden from me". I have chosen this quotation as a self-critical *memento mori* since it is part of every biographer's temptation to think that just his/her image is the true one.

The thesis deals with how the image of Birgitta is sensitive to fluctuations over time and context and with the form and function of biography within the discipline of history. Should the different biographies of Birgitta be seen simply as exponents of their time, i.e. reflections of culturally or personally (discourse) bound expressions that can hardly present, even provisionally, anything more than a biographical and historical probability?

My thesis is guided by a historical and epistemological level of analysis. In part I follow the historical developments of the century in order to determine how the varying images of the of the Swedish saint coincide with developments in politics, society, science, literary and psychological trends together with the elastic understanding of the relationship religion-individual-society. In part, I try to understand to what degree the biographers' profession, religious convictions, sex, political opinions, view of history and man together with academic ideals contribute to their image of Birgitta, i.e. how trends within and outside academic research affect research into biography. After completing a historiographical analysis of the text I summarise my observations in a discussion where the origin and evolution of the biographies studied are juxtaposed with the Nordic and international debate on theory and methodology in biographical research. My aim is not to write a theory of biography based on a historical approach to history with the accompanying methodology. Rather I try to identify the limits of biography and the problems, pitfalls and hidden rocks involved.

Theoretical *points de depart*

Twentieth-century debate about biography seems to swing between personal history and fiction, reconstruction based on fact, and artistic construction.

The biographical scholar Daniel Madelénart assigns the different forms of biography to the classical, the romantic and the modern paradigm. The paradigm is elastic and lacks clear time boundaries. The function of image, type of personality and society determines the *classical paradigm*. Lydia Wahlström's patriotically coloured biography belongs to this category: Birgitta is portrayed as a collective prototype of a Swedish woman. The *romantic paradigm* follows the chronological approach and is an endeavour to describe accurately the unique individual person, intimately portrayed in accordance with the ideal of liberalism, the ideal of democracy and the new ideal of literary evaluation. Knut B. Westman's and Emilia Fogelklou's biographies belong here even if the gigantic prototype function is least prominent. The prototype function in the classical paradigm is visible right into the 1970's. Even the biographies of Sven Stolpe and Hjalmar Sundén are pervaded by a cultural super ego through the person described.

The *modern paradigm* emerged from the academic and ideological crisis in humanism when Darwinism and psychoanalysis gave rise to scepticism about both rationalism and the Christian view of life. The modern biography is opposed to the ideal of objectivity and positivistic theory of knowledge. The form of the novel (even journalistic and essayistic) inspired a wavering between art and science. Intuitive knowledge was revalued. Psychoanalysis and the complex view of man, nullified earlier moral considerations. Sundén's and Stolpe's biographies belong in part here by reason of their use of irreverent psychoanalysis and intuition as a biographical method. However, only one of the biographies can be regarded as a "super biography" in accordance with the modern paradigm, i.e. the perfect development of biography to a synthesis between, scholarship, intuitive understanding, credible interpretation and literary execution that is characteristic of Birger Bergh's biography.

Three paradigms can be discerned in 20th-century biography: biography as reconstruction (Leon Edel), biography as construction (Ira Bruce Nadel) and biography as deconstruction (William H. Epstein). In addition to structural differences it may be said that Leon Edel is more interested in the psychological and interpretational processes than Ira Bruce Nadel, who prefers to concentrate on the narrative form of biography. W.H.Epstein's view of biography, formulated on the basis of linguistic theory and closer to Nadel's approach, constitutes a kind of discourse within discourse. Epstein takes a post-modern approach proceeding from the illusory in the text of biography. Leon Edel's poeticism rests on a belief in referentiality. His theory of biography combines the psychologically biographical concept of the 1920's with the more sceptical, analytical and strictly theoretical perspective of the 1980's.

Historians' views of biography

The modernising of Swedish biographical writing came with the "climatic change" that occurred in the 1940's-1950's with the two world wars and the changed, disillusioned view of mankind, the breakthrough of the natural sciences and psychology together with the politicisation of society and the formation of new literary theories and methodologies.

The boom in biography at the end of the 1990's led to debate among historians. One critic, the Danish historian Niels Thomsen, speaks of business class and tourist class. Tourist-class biographers write in order to annoy, amuse, entertain and arouse curiosity. Elite biographies deepen the reader's intellectual understanding of changes and follow the dictates of academic relevance, not any possible societal relevance of research.

Thomsen has been opposed by Bernhard Eric Jensen and Anne Brigitte Richard, who went so far as to take upon themselves the task of deciding what a good academic biography should be like. They value biographies as functional cognitive mediators. The focus lies on the relationship between the biographer, the subject of the biography and the readers. The biographer should be familiar with the audience he/she is writing for and know what he/she wants to achieve with the biography. Even if the entirety and autonomy of the subject is undermined by sociological, psychological and linguistic discourses it is necessary for the author to create him/herself, to understand boundaries, differences, duties and obligations between the ego and the environment. Our lives are synchronically and diachronically split and we need biography as a means by which to orient ourselves.

Many biographical projects have gone astray, according to Göran B. Nilsson, as a result of both “the lazy hermeneutist”, whose work often ends up between hagiography, ideological production and literary coining, and the structuralist, who sees the individual as exchangeably uninteresting. The lazy hermeneutist is to be found in many of the Birgitta biographies. The borderline to hagiography is close, especially in Westman’s and Fogelklou’s biographies. Nilsson claims to take a median position and wants - despite all its pitfalls - to see biography as a form of spearhead research within the humanities. The individual is not uninteresting since outstanding men and women have been able to have an exceptionally good insight into social systems. “If structuralists study structures with the help of the theoretical giants of posterity, then I have studied structures with the aid of the theories embraced by contemporary actors” is the motive. Those biographies of St. Birgitta that have followed this line of thinking are those by Knut B. Westman, Toni Schmid, Birgit Klockars, Hans Furuhagen and Birger Bergh.

The categorisations made by Swedish biographers have proved to be functional in my analysis. Gunnar Eriksson’s variants of biography, *the monumental biography*, *the psychobiography*, *the existentialist biography* and *the traditional life and occupation biography* and Eva Österberg’s distinction between *accumulating* biographies and *interpretative* biographies constitute good rough tools. In the accumulative biography there is no thread; facts are added to facts without any obvious interpretation. Interpretative biographies focus on the changes and frictions in a person’s life. Österberg points to *the network biography* as a form of interpretative biography, where the theory that man is created through confrontation with other men is taken seriously. A further form is the *antibiography*, where the theory that man is fragmented, escapist and illogical has consequences for the biographical form of a post-modern biography, like a row of shots from a film. Sometimes the reader can divine a line but it is then quickly broken once more. Arne Jarrick’s identification of four different motives for writing a biography has proved to be illuminating. The same is true of his crystallisation of different levels of articulation and consciousness in reflective thoughts, doctrines, conscious but unarticulated thoughts, and unconscious thoughts. The pattern can usefully be exploited in biographical methodology. Jarrick distinguishes between *the ideographical motive*, *the hero motive*, *the existentialist motive* and *the folkloristic motive*. The most clarifying categorisations have, in my analysis, proven to be James L. Clifford’s and Paul Murray Kendall’s objective-subjective scales with six to eight different discrete forms of biography. The non-homogeneous genre of biography seems to require a multiplicity of definitions.

Professional historical biographers have a greater source-critical awareness and a range of better methods at their disposal than popular biographers and those with a background in the psychology of religion. Birger Bergh is an exception to this. Historians avoid a biographical, psychological interpretation. A further distinction is that the biographical form is used by historians to study questions other than the personal. Historical biographers are *source-critically* and *empirically* corrective, i.e. referentially referable. These biographers do not want just to present their interpretation of Birgitta as corrective. Rather, they avoid the biographical line of development and focus on deconstruction of elements in Birgitta’s environment and her oscillation between her own life and the surrounding cultural sphere. Madelénat’s crude distinction between the psychologically focusing biography, where personality is emphasised, and historical biographies, academic biographies, where analysis tries to clarify the interaction between the actor and the surrounding culture, is striking in the

biographies of Birgitta. But many of the biographers succeed in striking a balance between the two lines: Westman, Fogelklou, Stolpe, Sundén and Bergh - even if their execution is jerky in some cases and firmer and more certain in others.

The analysed biographies

Early 20th-century biographies of Birgitta are strongly influenced by the contemporary German tradition of biography writing. The scholar Helmut Scheuer regards the function of biography as being to compensate a politically and socially frustrated middle class and persuade it, despite everything, to look upon itself as better than others. With the so-called George circle at the beginning of the 20th century one came close to mythography. The subjects of biography were the performers of great deeds and prophets.

National romanticism, the search for one's own roots in the Middle Ages, the turning of the prophetess into a hero and the fear of the contemporary "Catholic peril" colour the biographies of Birgitta by Lydia Wahlström, Knut B. Westman and Emilia Fogelklou. For them it was a question of making Birgitta into a national heroine without describing her as the forerunner of Luther. Genuinely Swedish characteristics in the saint were emphasised and the rest attributed to Catholic superstition and authoritative belief. The balancing act is intricate; the author tries to fix Birgitta in her own identity - but not the Catholic mediaeval Birgitta. We might talk of a "covert Protestantisation" of the Swedish saint. The picture given of the Middle Ages in these biographies is predominantly negative. Wahlström stresses the "patriotic, educating Birgitta", Westman "the prophet of revelation mysticism" and Fogelklou sees in Birgitta "the soul mother and prophet". The visionary and mystical are subordinated to ethical vocation and factuality. Birgitta has to be adapted to Swedish fine culture and the writers' own theology.

"Uppsala theology" overturned this image of Birgitta. Söderblom's view of her as a prophet and his identification of two lines of tradition in Christianity, the revelation-mystical and the infinity-mystical, constituted a breakthrough. Both Westman and Fogelklou see Birgitta as the evangelical pious type where vocation and the ethical life are given priority over what can be seen in the typically Catholic and mediaeval dreamy enjoyment of God. In the background lies Protestant and history-critical German theology with Albert Ritschl and Adolf Harnack in the van. The new discipline of comparative religion with William James and Henri Delacroix pervades both these biographies. The contemporary debate about the equality of the sexes, woman's right to be a *persona publica* and the question of universal suffrage is strongly reflected in Fogelklou. Her biography is a gateway for the women's rights movement. Wahlström's biography, too, is a contribution to this debate. Fogelklou's biography demonstrates a megalomaniacal image of woman but it involves a "paradigm shift" when the door is opened to intimate individualisation and literary concept in biography writing.

The stamp of time in the biographies by Lydia Wahlström, Sven Stolpe, Hjalmar Sundén and Birger Bergh follows the political trends of the day and contemporary debate. They span the spectrum from the self-evident nature of Christianity as a state religion, questions of democracy, the debate about equality and a proud patriotism in the first biography to the vociferous communication with psychoanalysis, ideologically based questions of values such as Christianity and dominant western ideology together with sexuality, puberty and feminism. Finally, we come to the biographical dialogue

with the secular public around the turn of the century 2000 in Furuhausen's and Bergh's biographies. Christianity has to be recoded through a process of cognitive transformation. This means that the "climate change" in biographical works about Birgitta does not occur until the 1970's (if we disregard Tor Andrae's Freudian analysis of 1926, but this is not a biography). The 1970's biographies are strongly influenced by journalism and social debate.

The first biographies needed only to draw up a chart of the Middle Ages and the Catholic faith. Antipathy and fear created distortions. Knowledge of and attitudes towards the Middle Ages proved to play a decisive role for the understanding of biography. It was only with the arrival on the scene of the Catholic Toni Schmidts that Birgitta's theological/philosophical world was described objectively. Schmidts wrote the first source-critical biography, guided in part by Weibull's view of man where motives and power collisions provide the explanation for biography. Sundén's and Stolpe's biographies adapt the arguments for a secular readership: demythologisation is performed with the interpretative approach of psychoanalysis and sexuality. At this time the Swedish welfare state had begun to crack. Birgitta is presented as a model for the individual's charitable actions in contradistinction to socialist social care. The liberating capacity of religion is upheld in tune with the psychological trends of the day. Bergh's biography comes at a time when *belief* in secularisation was strong. This demands more of the biographer as a mediator between cognitively different worlds. In this type of biography humour, the bantering, tragicomical approach makes its appearance for the first time in the historiography of the Birgitta biographies. Earlier biographies were deadly serious in their approach to Birgitta even though Fogelklou, Schmid and Stolpe perceived an element of humour in Birgitta herself, which Bergh does not. Hans Furuhausen's biography of 1990 meant a "paradigm shift". In it Birgitta is stripped of religion and the interpretation is based on the perspective of a power struggle where no real religious motives are attributed to Birgitta and the persons around her. Birgitta without any strong religious conviction becomes indubitably a Birgitta who has never seen her life in the way portrayed by the biographer. Edel talks about demythologisation as the task of biography in the search for "the figure under the carpet". Here I would like to introduce a nice distinction between *demythologisation* in the sense of revealing a life myth and *unmasking*, which without entering into the spirit of the complex variations in pattern in the "hidden myth" as opposed to the "life myth" of the life of the subject of the biography, interprets the subject *against* her own conception of her life. In unmasking there is a meta-ideological or life-attitudinal confrontation in the interpretation.

The biographies are definitely not genderless. The psychopathological biographies with their sexually coloured interpretations are all written by men. Ironic or bantering censure and reductionist models are notable only in the men's biographies. They establish a psychological interpretative stamp that is not to be found in Birgitta's female biographers. This does not mean that the women writers of Birgitta's biographies remain silent about the darker sides of her character. But their approach is a more respectful one. In the hagiographies we see admiring portraits written by males but this does not alter the fact that none of the female biographers writes reductionist and psychopathological biographies.

The biographies reveal differences between Catholic and Protestant writers and those who are indifferent to religion, atheistic or agnostic. At the beginning of the century it is the Protestant images of the Birgitta figure that appear. However, here we must bear in mind the national romantic paradigm of the day and Birgitta's role as a

model in the suffragist struggle where religious arguments were the more striking. Moreover, the German historical tradition makes its impact felt, with its mythographical tendencies. If we include hagiographies from the previous century in our comparison, then the differences take on different shades of meaning. Here I see a considerably greater discrepancy between sentiments within the different religious denominations than between biographers of different denominations. Since it should be permissible to choose the subject of a biography according to a common religious conviction without attracting the stamp of hagiography, I have tried to stratify a range of criteria that differentiate biography from hagiography.

The oscillations of the figure of Birgitta between the Catholic and the Protestant poles can be seen throughout the 20th century as a vaguely distinguishable line that follows the ecumenical trend. From tense caution and a struggle over what interpretation should prevail in the early part of the century there begins to emerge a picture of Birgitta in the Swedish church, theology and culture so that by the beginning of the 21st century she is referred to as a saint of the Swedish church. Birgitta's post-mortem pilgrim's journey starts as a collective object in Protestant self-understanding vis-à-vis Catholicism and ends up as a unitary ecumenical image. The journey has necessitated distortions. All Birgitta's ecstatic remarks have been toned down. Only in the 21st century when she has become domesticated is the remarkable in her ecstatic visions once more been emphasised. Earlier the visions were regarded primarily as theological invention. I assume, hypothetically, that it is Birgitta's denominational and ecumenically coloured personality that has made her the subject of so many biographies. There has not been the same interest in Emmanuel Swedenborg, for example. He remains outside both the high-cultural space and the church gate.

Conclusions

A biography is not just a description of someone's life in the form of a strictly personal and historical discipline or a free combination of research, psychological experience and literary narrative technique. Biography is a litmus paper of history, revealing political preferences and denominational convictions, contemporary debate, gender dispositions and academic ideologies. The choice of theoretical *point de départ*, explanatory model and questions within the cultural and social sciences to which biography can reasonably be assigned never occurs in a temporal vacuum. Declarations and preferences that simply express ideological and theoretical tenets can be formal imprints of more or less purely political and moral preferences. Biography is a puzzle made of heterogeneous pieces: episodes, descriptions, a number of locations and clichés and varying viewpoints.

In addition to those components mentioned here there is also a category that is difficult to understand but which I consider to be an integral part of biography: the personality and temperament of the biographer as detectable in the rhythm of the language, syntax, disposition or in different shifts of approach. It is to this category, so difficult to analyse, that I assign the differing attitudes of the biographers. There are those biographers who analyse the *object* of their biography and biographers who encounter the *subject* of their biography. Birgitta's women biographers commune with a subject. Her male describers, with the exception of Birger Bergh, see an object. Other exceptions, other than biographies, include Richard Steffen's biographical essay and Lars Bergqvist's deconstruction of theological and philosophical elements in Birgitta's cultural sphere.

The different functions of Birgitta have varied over time. We find a “nationalist Birgitta”, a “Reformation Birgitta”, an “emancipation Birgitta”, a “feminist Birgitta”, an “ecumenical Birgitta” and a number of other lesser functions. Daniel Madelénat emphasised that biography becomes imaginary or simply literary if it lacks a purpose function. The social, political and religious functions unfortunately blur the image of Birgitta. Diversions towards autobiography combined with a veering towards the super-ideologies or socio-political debate of the day are remarkable and dangerously effective as ideological propaganda. In certain cases we can speak of double individualisation functions, i.e. both the biographer’s and the public’s need for identification. These tendencies are obvious in Lydia Westman’s, Knut B. Westman’s and Emilia Fogelklou’s biographies. Hjalmar Sundén’s and Sven Stolpe’s biographies are also influenced to a large extent by the biographers’ times and by non-academic secularisation beliefs. Here we find debate mixed in with the biographical function. Non-academic values are obscured in the factual biographies. The iconoclastic function is marked in Hans Furuhausen and Birger Bergh and is strengthened by the secularisation beliefs of the day. Stolpe and Sundén oscillate between piety and iconoclasm in their wavering between their own beliefs and the need of surrounding society for secularly defining explanations.

Nonetheless, I see the function of biography in contemporary debate as an important element and would like to stress a broadminded view of the form of biography. Every biography reflects the tolerance, conventions, expectations and current problems of the day. Sharpness of view and attitude to contemporary opinion varies, focuses change and the biographers’ personal broadmindedness and sharpness of view fluctuate. Biography remains, nevertheless, a forum for discussion, in the best scenario with academically formed and carefully considered arguments. We cannot find or create an essential definition of biography with a list of definitive theories and methods. Biography is elastic and eclectic. In this lie its value and its possibilities of survival. In an academic extension there is a further function: biography as an object of study of opposing ideologies, political ideas, views of life, man and history, academic ideals and changing forms of expression, conventions, mentality and strivings of the day. This happens in my thesis and shows in a meritorious way the value of biography as an interpreter of contemporary events. I would therefore like to emphasise Madelénat’s functions of biography: the metaphysical function that liberates us from the confinement of time and place by showing the *alter ego* within ourselves and nothingness.

A biography is always a double picture: the time and subject of the biography are coloured by the time and person of the biographer. This hermeneutic inescapability is not necessarily a disadvantage for biography. In the comparison with hagiographies it was noted that this sub-genre is recognisable just because the times and person of the biographer are *invisible* in the text. The result was a stereotype between biographies that come alive precisely through the *encounter* between different contexts. This, of course, does not lead to a theoretical and methodological recommendation but it can be said that the subjectivity of the biographer in itself does not constitute a useful argument against academic reliance on biographical research. It is extremely important to distinguish between *reading* and *interpreting* in biographical method. Biography does not have to be allocated to the discipline of history. I would like to define biography as a window on different institutions and as a possible litmus test for different scientific theories, views of man and history while still preserving the source-critical methods of history as a discipline.

Eva Österberg, Ingemar Nilsson and Arne Jarrick have pleaded for greater openness toward the psychoanalytic method among historians. My analysis suggests continued caution - especially when it comes to people from the Middle Ages. The question also has an ethical aspect. Paul Ricoeur was of the opinion that the understanding that psychoanalysis can offer modern man is both difficult and painful by reason of the narcissistic humiliation it can cause. Daniel Madelénat, too, dissociates himself from psychoanalysis as a biographical method. Sound historical knowledge is more enlightening: man should be looked upon in his own time and not as a transcendent ego, in his view. In the same way he rejects reductionist methods of interpretation. They lead to transcendent models where fate, nature, providence, in the form of a transcendent or immanent conceptual unit, was considered to steer life and events. The reductionist view only goes back in its interpretations to genetic inheritance, biological instincts or environmental factors, for example. Instead, he underlines the simple dual model of personality where man is equipped with both something given in the form of a soul, character, temperament and something that is changeable and changing. Here I see the possibility of a metatheoretical link to J.-P. Sartre's ideas of man's capacity to exceed and move freely within the structural conditions of life. The psychobiographical descriptions of Birgitta offer possibilities for interpretation but create a person whose subconscious/soul is always working overtime. I see legitimacy and validity as important requirements here, partly in the case of the biographer's profession, partly in relation to the empirical material. Hjalmar Sundén's religio-psychological analysis is a legitimate professional project. Sven Stolpe's amateurism, on the other hand, is an alarming distortion that accentuates the ethical questions.

A biographer must make a choice: should he/she efface him/herself behind the function of narrator or should he/she step forward and become visible? Choosing the first option offers the possibility of creating an illusory story; the other option leads to an atomised narrative. The idea of a biography as an encounter is brought out in my thesis. What are the barriers to communication? How definite or indefinite are they? How can they be broken down so that we can communicate and understand? In studies of intercultural communication it is a question of encounters between different cultures. In biography it is a matter of the boundaries or crossing the boundaries between cultural circles that are coloured by different time ideologies, often *within* the same Western Europe. The question of cultural differences and understanding is central in Birger Bergh's approach to biography, for example. His own comments, sometimes empathetically insightful, sometimes questioning and at times repellent, show that the boundaries are vague between what is alien and what is not strange or unknown. Bergh's attitude is manifested by both "ich kann mich in sie nicht finden" and "ich kann mich in sie finden". The oscillation between the poles is not an answer or a measure of the degree of entering into the spirit of the biographical subject. The answer emerges from a hermeneutic and mentality-historical cognitive process where the writer acts like a transformer between two different worlds. On the one hand, we can on occasion have great understanding for something that in terms of time and place lies outside our culture. On the other hand, it is not self-evident that people feel part of a ideational context even though they are strongly rooted in their own culture. To understand another culture does not mean understanding the behaviour of all, or even the majority of the members of the other culture; it means trying to find and understand the inner charts that they use to navigate that culture. The most important thing, however, is not the charts, beliefs and values in themselves but the actions

through which they are expressed. Reconstruction, construction and deconstruction are all inevitable concepts of change.

Writing biography is document-based narration: complementary techniques coloured by fiction, guesses and hypotheses are unavoidable when creating a living biographical portrait but they need to be based on some form of common methodological agreement. Subjectivity and the ability to enter into the life and personality of the subject of the biography can therefore be included in the theory. The feminist theoretician and biographer Liz Stanley pleads for an autobiographical account in every biography to make clear the emergence of the interpretation reveal the process and not just the final product. Helmut Scheuers is of the opinion that a subjectivity that has been expressly accounted for does not conflict with the objectivity of other sections of the biography; subjectivity constitutes a necessary condition for objectivity. To recreate a vanished personality requires the tools of fantasy and empathy but the reader must know exactly when fact becomes transformed into fictitious speculation or fantasy. The best biographies, in the sense of living portraits, are those by Emilia Fogelklou and Birger Bergh. The former hides behind the text in a Bergsonian empathy that flows into autobiographical identification, the latter describes the subjectivity of his approach by setting up an *I* and an alien *you* in the text. Bergh's biography is therefore, theoretically, methodologically and qualitatively, the most rewarding in any academic discussion of biography. In the biographical process the encounter between *I* and *you* must be formative. The final product, on the other hand, can be characterised by freedom of form.

Elisabeth Young-Bruehl points out that the autobiographical obligation of the biographer may be initially formative for a biography but every biography that ends up as an autobiography must be regarded as an unsuccessful project. The Birgitta biographies in general exhibit a more marked function of an open textual space where contemporary debate is confronted and evaluated than features of an autobiographically based need for individualisation. The biographer's reflection on his/her own times as opposed to the times of the person in the biography I consider to be at least as important a stage in the process as the self-critical reflection on the author's own relationship to the person who is the subject of the biography.

As a comment on the views of biography scholar Ira Bruce Nadel I would like to emphasise that narrative structures are not decisive for the quality of a biography. All narrative concepts can be either good or bad. This depends on how congruent they are with the biographer's understanding, identification, affinity, sympathy, empathy and possible need for self-reflection through the text.

Olof Lagercrantz' stylistic guidelines are worth underlining in the writing of biography: Remember that unnecessary words weigh like stones, all repetition is the death of style, and superlatives are dangerous for anyone striving for plausibility. Lagercrantz' little ethic rule is just as important: Remember that the dead can never return to defend themselves. Finally, writing biography is the art of communicating with the dead so that they come to life again. Twentieth-century criticism of biography was based on the pre-eminence of discourse and structure over the individual's capacity, freedom of action, significance and ability to cross boundaries. After having seen Birgitta's post-mortal capacity in people's consciousness and life activity, I agree, epistemologically and ontologically with the Liz Stanley, the biography theoretician:

Lurking behind such a criticism is in fact to slip into psychological reductionist thinking: If you aren't writing about people en masse then what you are doing is neither social nor sociological. I would rebut this with the last breath in my feminist sociologist's body: I stand four-square by the conviction – fundamental to sociology – that people are social beings through and through, and that social structures are as recoverable from single social beings as they are from groups of them.

IX. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

TRYCKTA KÄLLOR:

Birgittabiografier och hagiografier:

- Andersson, Aron, *Boken om Birgitta*, Vadstena 1977.
- Brinkmann, A., *Den hellige Birgitta. Et kulturhistorisk Billede fra det 14. Aarhundrede*, Köpenhamn 1893.
- Bergh, Birger, *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*, Lund 2002.
- Bergquist, Lars, *Birgitta i uppenbarelsernas spegel*, Stockholm 2003.
- Bergström, Gustaf, *Sancta Birgitta*, Örebro 1898.
- Cesarini, Luca, *Den Heliga Birgittas Rom*, Skellefteå 1999.
- Cesarini, Luca, *I den heliga Birgittas fotspår*, Värnamo 2002.
- Fogelklou, Emilia, *Birgitta*, Stockholm 1919.
- Fries, Ellen, *Märkvärdiga Qvinnor*, Stockholm 1891.
- Furuhagen, Hans, *Furstinnan av Närke som blev heliga Birgitta*, Värnamo 1990
- Hammerich, Friedrich, *Den hellige Birgitta og kirken i Norden*, Köpenhamn 1863.
- Jørgensen, Johannes, *Den hellige Birgitta af Vadstena I-II*, Köpenhamn 1941-43, (i sv.övers. *Den heliga Birgitta* 1942-1944).
- Kilström, Bengt Ingmar, "Hennes röst skall höras". *Birgittinska perspektiv*, Stockholm 1991.
- Klockars, Birgit, *Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor*, Lund 1966.
- Klockars, Birgit, *Birgitta och hennes värld*, Uppsala 1971.
- Klockars, Birgit, *Birgittas värld*, (pocketupplaga av de båda ovannämnda böckerna), Uppsala 1973.
- Klockars, Birgit, *Birgittas svenska värld*, Stockholm 1976.
- Nordahl, Helge, *Den heliga Birgitta*, Skellefteå 2003.
- Schmid, Toni, *Birgitta och hennes uppenbarelser*, Lund 1940.
- Steffen, Richard, *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och översättning, med inledning, anmärkningar och förklaringar*, Stockholm 1909.
- Stolpe, Sven, *Birgitta i Sverige*, Stockholm 1973.
- Stolpe, Sven, *Birgitta i Rom*, Stockholm 1973.
- Sundén, Hjalmar, *Den heliga Birgitta. Ormungens moder som blev Kristi brud*, Stockholm 1973.
- Wahlström, Lydia, *Den heliga Birgitta*, Stockholm 1905.
- Westman, Knut B., *Birgitta-studier*, Uppsala 1911.

Reuelaciones celestes:

Book I, with Mathias Prologue, ed. by Carl-Gustaf Undhagen, Stockholm 1977.

Book II, ed. by Carl-Gustaf Undhagen and Birger Bergh, Stockholm 2001.

Book III, ed. by Ann-Marie Jönsson, Stockholm 1998.

Book IV, ed. by Hans Aili, Stockholm 1992.

Book V, Liber Questionum, ed. by Birger Bergh, Uppsala 1971.

Book VI, ed. by Birger Bergh, Stockholm 1991.

Book VII, ed. by Birger Bergh, Uppsala 1967.

Book VIII, ed. by Hans Aili, Stockholm 2002.

Reuelaciones extrauagantes, utg. av Lennart Hollman, Uppsala 1956.

Regula Salvatoris, ed. by Sten Eklund, Stockholm 1975.

Sermo Angelicus, ed. by Sten Eklund, Uppsala 1972.

Birgittas uppenbarelser i översättning:

Den Heliga Birgittas uppenbarelser efter gamla handskrifter I-V, utg. af G.E. Klemming, SSFS.14:1-5, Stockholm 1857-1884.

Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och öfversättning, med inledning, anmärkningar och förklaringar, utg. av Richard Steffen, Stockholm 1909.

Heliga Birgitta. Himmelska uppenbarelser, 1-4, övers. av Tryggve Lundén, Malmö 1957-1959.

Heliga Birgitta. Uppenbarelser, i urval och översättning av Alf Härdelin, med kommentarer av Stephan Borgehammer och inledning av Birgitta Trotzig, Stockholm 2003.

Övriga samlingar och äldre litteratur:

Acta et processus canonizationis Beate Birgite, codex Holmiensis A 14, utg. med inledning av I. Collijn, 1924-1931, (SSFS II:1), citeras *Acta* i avhandlingstexten.

Fornsvenska legendariet, I, utg. av V. Jansson, SSFS 55, Stockholm, 1938.

Margaretae Nicolai filiae abbatissa Vasteniensis de S. Birgittae chronicon, 1710, ed. Eric Benzelius.

Olai Petri Svenska krönika, utg. av G.E. Klemming, Stockholm 1860.

Processus seu canonizationis b. Katerine de Vadstenis, utg. av Isak Collijn, Stockholm 1942-1946, (SSFS II:3).

Scriptores rerum Svecicarum medii aevi, I-III, ed. E.M Fant, E.G Geijer, J.H. Schröder, C. Annerstedt, 1818-1876.

LITTERATUR:

Periodica:

Allmänna Journalen 1810-1826.

Anmärkaren 1817.

Gaudeamus 1925:7

Iuvemus dum sumus 1924:II.

Nya Argus 1926:12.

Svensk Literatur-Tidning 1814-1822.

Vår Lösen 1922.

Övrig litteratur:

Adlersparre, Sophie, "Några utkast till den svenska qvinnans historia", *Tidskrift för hemmet*, 1871.

Ahl, Eva, *Birgittabilden under 1900-talet*, avhandling pro gradu, Helsingfors universitet 2002.

Ahlberg, Adolf, *Religionshistorisk översikt för läroverken*, (1907) Stockholm 1960.

Ahlberg, Alf, *Filosofiens historia. Från den äldsta antiken till våra dagar*, Stockholm 1946.

Ahlberg, Alf, *Humanismen. Historiska perspektiv och aktuella synpunkter*, Stockholm 1951.

Aili, Hans, m.fl., *Röster från svensk medeltid*, Stockholm 1990.

Alberigo, J. et alii, *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna 1973.

All Sides of the Subject. Woman and Biography, ed. Theresa Iles, New York 1992.

Ambjörnsson, Ronny, "Inledning", *Att skriva människan. Essäer om biografin som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.

Ancker, Elin, *Torgny Segerstedt. 1876-1945. Studier i en personlighet*, Stockholm 1962.

Andersson, Iwar, *Vadstena gård och kloster I-II*, Stockholm 1972.

Andersson, Ingvar, *Källstudier till Sveriges historia 1230-1436*, Lund 1928.

Andersson, Ingvar, *Sveriges historia*, Stockholm 1943.

Andersson, Lars, *Pilgrimsmärken och vallfart*, Stockholm 1989.

Andersson, Lars, "Birgittinsk vallfart", *Birgitta, hendes verk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.

Andersson, Sven, "Hermeneutikens två traditioner – om skillnaderna mellan Schleiermacher och Gadamer", *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, red. S. Selander, Lund 1986.

Andræ, Carl Göran, *Kyrka och frälsa i Sverige under äldre medeltid*, *Studia historica upsaliensia*, Uppsala 1926.

- Andræ, Daniel, "Nationalromantik", *Den svenska historien, band 9, Industrier och folkrörelser 1866-1920*, Stockholm 1968.
- Andræ, Tor, *Mystikens psykologi. Besattbet och inspiration*, Stockholm 1926.
- Andræ, Tor, "Nathan Söderblom som religionshistoriker", *Nathan Söderblom in memoriam*, Stockholm 1931.
- Andræ, Tor, *Essäer*, Stockholm 1948.
- Annerstedt, Claes, red, *Svenska akademiens handlingar ifrån 1886. Nittonde delen 1904*, Stockholm 1906.
- Aspelin, Gunnar, *Tankelinjer och trosformer. Huvudriktningar i vår tids idéhistoria*, Stockholm 1937.
- Aspelin, Gunnar, *Hans Larsson som tänkare och skriftställare*, Stockholm 1946.
- Aspelin, Gunnar, *Tankens vägar*, Gyttorp 1991.
- Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, red. B. Odén, Stockholm 1978.
- Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.
- Atterbom, Per Daniel Amadeus, *Svenska siare och skalder eller Grunddragen av svenska vitterhetens bäfder intil och med Gustaf III:s tidevarf*, I-VI, Upsala 1841-1855.
- Aulén, Gustaf, *Den kristna tron och det kyrkliga nutidsläget*, Uppsala 1919.
- Aulén, Gustaf, *Evangeliskt och romerskt*, Uppsala 1922.
- Aulén, Gustaf, *Den kristna gudsbilden genom seklerna och i nutiden. En konturteckning*, Stockholm 1927.
- Aulén, Gustaf, "Sekelskiftets teologi. En återblick", *Svensk Teologisk Kvartalstidskrift* 1925, Lund 1925.
- Aulén, Gustaf, "Det teologiska nutidsläget", *Svensk Teologisk Kvartalstidskrift* 1929, Lund 1929.
- Aulén, Gustaf, *Spaningstjänst*, Stockholm 1939.
- Aulén, Gustaf, "Nathan Söderblom och Einar Billing – kontraster i samverkan", *Svensk Teologisk Kvartalstidskrift*, Lund 1962.
- Averintsev, Sergei S., "From Biography to Hagiography. Some Stable Patterns in the Greek and Latin Tradition of Lives, including Lives of the Saints", *Mapping Lives. The Uses of Biography*, red. P. France, W. St. Clair, Oxford 2002.
- Barnes, H.E., *A History of Historical Writing*, Norman 1938.
- Baron, Samuel, "Psychological Dimensions of the Biographical Process", *Introspection in Biography. The Biographers Quest of Self-Awareness*, ed. S. H. Baron & Carl Pletsch, Hillsdale 1985.
- Barry, Kathleen, "Toward a Theory of Woman's Biography. From the Life of Susan B. Anthony", *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992.
- Berggren, Erik, *Till den kristna biktens psykologi*, Stockholm 1946.
- Bergh, Birger, "Tillförlitligheten i olika versioner av Birgittas uppenbarelser", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.

- Bergh, Birger, "Ett problem i den heliga Birgittas uppenbarelser", *Museum Tusculanum*, 1987.
- Bergh, Birger, "Visionernas väg: de birgittinska uppenbarelsernas texthistoria", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003.
- Bergman Andrews, Malin, *Emilia Fogelklon, människan och gärningen – en biografi*, Skellefteå 1999.
- Bergom Larsson, Maria, "Brinnande och förnuftig", *Kvinnornas litteraturhistoria*, red. Ramnefalk, M.L. & Westberg, A., Lund 1981.
- Bergquist, Lars, *Annas smak*, Stockholm 1977.
- Bergquist, Lars, "Birgittas värld: kärlek och grymhet", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, red P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003.
- Bergson, Henri, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, Paris 1908.
- Bergson, Henri, *Den skapande utvecklingen. Om livets betydelse*, Stockholm 1911.
- Bergson, Henri, *Tiden och den fria viljan. En undersökning av de omedelbara medvetenhetsfakta*, Stockholm 1912.
- Bergson, Henri, *Materia och minne. En undersökning av kroppens förhållande till själen*, Stockholm 1913.
- Bernheim, Ernst, *Lehrbuch der Historischen Methode*, München & Leipzig 1914.
- Bertrand, Ernest, *Une nouvelle conception de la rédemption, la doctrine de la justification et de la réconciliation dans le système théologique de Ritschl*, fransk originalutgåva, bearbetad och översatt i sammanfattning av Nathan Söderblom: *Ritschls åskådning af kristendomen*, Stockholm 1893.
- Bhaskar, Roy, *The Possibility of Naturalism*, New York/London 1989.
- Billing, Einar, *Vår kallelse*, Stockholm 1916.
- Billing, Einar, *Herdabref till biskoparna i Västerås stift*, Stockholm 1920.
- Biography as an Art. Selected Criticism 1560-1960*, ed. James L. Clifford, London 1962
- Birgersson, Bengt Owe, Hadenius, Stig, Molin, Björn & Wieslander, Hans, *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*, Stockholm 1981.
- Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, red P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003,
- Birgittaboken*, utgiven av Birgitta-stiftelsen genom Andreas Lindblom, Stockholm 1954.
- Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Björk, Nina, *Kvinnligbetens maskerad*, 1996.
- Björk, Ragnar, *Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kolligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth*, Uppsala 1983.
- Björkquist, Manfred, "Kloster", *Vår Lösen* 1922-2.
- Bonsdorff von, Jan och Kempff, Margareta, "Vadstena kloster – ett medeltida konstcentrum", *I Heliga Birgittas trakter. Nitton uppsatser om medeltida sambälle och kultur i Östergötland "västanstång"*, red. G. Dahlbäck, Stockholm 1990.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge 1977.
- Botin, Anders af, *Utkast till svenska folkets historia*, Stockholm 1757.

- Bremer, Fredrika, *Lifvet i gamla världen. Dagboks-anteckningar under resor i Söder- och Österland II*, Stockholm och Uppsala 1860-1862.
- Brilioth, Yngve, ”Folk og kirke i middelalderen, studier till Norges historie av Edvard Bull”, recension i *Kyrkohistorik årskrift 1913*.
- Brilioth, Yngve, ”Katolska kyrkans framtidsutsikter i vårt land”, i *Vår Lösen* 1922:6.
- Brilioth, Yngve, ”Den ekumeniska gärningen”, *Nathan Söderblom in memoriam*, Uppsala 1931.
- Brilioth, Yngve, Den yngre medeltiden, *Svenska kyrkans historia II*, Stockholm 1941.
- Brilioth, Yngve, ”Birgittas århundrade”, *Svenska Turistföreningens årskrift* 1947, Stockholm 1947.
- Brilioth, Yngve, *Handbok i svensk kyrkohistoria*, del I, Medeltiden, Stockholm 1948.
- Burckhardt, Jacob, *The Civilization of the Renaissance in Italy* (1860), New York 1958.
- Burlamachi, G., *Vita della serafica Madre...S. Brigida*, Napoli 1692.
- Burman, Carina, *Bremer, en biografi*, Stockholm 2001.
- Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and Subversion of Identity*, New York 1990.
- Bühler, Charlotte, *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Leipzig 1933.
- Bärmark, Jan & Nilsson, Ingemar, *Poul Bjerre. Människosonen*, Institutionen för idéhistoria, Göteborgs universitet 1983.
- Børresen, Kari, ”Birgitta´s Godlanguage: Exemplary Intention, Inapplicable Content”. *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Børresen, Kari, *Subordination et équivalence. Nature et rôle de la femme d'après Augustine et Thomas d'Aquin*, Oslo 1968.
- Böök, Fredrik, *Svenska studier i litteraturvetenskap*, Stockholm 1913.
- Böök, Fredrik, *Verner von Heidenstam*, del 1-2, Stockholm (1945-1946), ny rev. utg. 1959.
- Carlsson, Gottfrid, ”Heliga Birgittas upprorsprogram”, Samlingar och studier utg. av svenskt Arkivsamfund 1, *Archivistica et mediaevitica Ernesto Nygren oblata*, Stockholm 1956.
- Carlsson, Sten, ”Reflektioner kring en disputation”, *Svenska Dagbladet* 1.6 1959.
- Carlsson, Sten, ”Vad är historia”, *Den svenska historien I. Från stenålder till vikingatid*, Stockholm 1966.
- Carlsson, Sten, ”Sverige under första världskriget”, *Den svenska historien*, band 9, *Industri och folkrörelser 1866-1920*, Stockholm 1968.
- Carlsson, Sven & Rosén, Jerker, *Svensk historia I*, Stockholm 1969.
- Cavallin, Lars, ”Manligt och kvinnligt i Birgittas klostertanke”, *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3-7 oktober 1991, Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 28, Stockholm 1993.
- Cesarini, Luca, ”Från Milano till Siracusa. En vandring genom Italien i Birgittas fotspår”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red P. Beskow & A. Londen, Stockholm 2003.
- Chalmers, A.F., *Vad är vetenskap egentligen?* (1976) Nora 1999.

- Christofferson, Birger, "Skönlitteratur i det fördolda. Om fiktiva och estetiska element i biografier", *Bonniers Litterära Magasin* 21, 1952.
- Christofferson, Birger, *Svenska litteraturkritiker. Metoder, teorier och värderingar*, Stockholm (1962) 1970.
- Christofferson, Birger, *Sven Stolpe och den litterära debatten*, Stockholm 1956.
- Clayhills, Harriet, *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, Värnamo 1991
- Clifford, James L., *From Puzzles to Portraits. Problems of a Literary Biography*, North Carolina 1970.
- Collijn, Isak & Lindblom, Andreas, Birgittautställningen 1918, Uppsala 1918.
- Collijn, Isak, *Biblioteksbladet*, tredje årgången, 1920.
- Collijn, Isak, *Birgittinska gestalter*, Stockholm 1929.
- Collijn, Isak, "Till 500-årsminnet av Birgittas kanonisation", *Formvänneren*, 1941.
- Collins, Douglas, *Sartre as a Biographer*, Cambridge Mass., London 1980.
- Contemporary Approaches to English Studies*, ed. H. Schiff, London 1977.
- Cornell, Henrik, "En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder", *Samlaren* 1918.
- Dahlbäck, Göran, *I medeltidens Stockholm*, Stockholm 1987.
- Dalin, Olof von, *Svea rikets historia ifrån dess begynnelse til våra tider I-III*, Stockholm 1747-1762.
- Damsholt, Nanna, i "Glimt av et kvindeliv i Birgittas Rom", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Das Geschichte des Christentums*, ingår i serien *Religion, Politik, Kultur*. Band 5. "Machtfülle des Papsttums (1054-1274)", hrsg. J-M Mayer, C. und L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, Paris 1993.
- Das Geschichte des Christentums*, ingår i serien *Religion, Politik, Kultur*, Band 6, "Die Zeit der Zerreißenproben (1274-1449)", hrsg. J-M Mayer, C. und L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard, Paris 1990.
- Dearden, Liz, "Reviewing Women's Biography", *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992.
- Delacroix, Henri, *Etudes d'histoire et de psychologie du mysticisme. Les grand mystique chrétiens*, Paris 1908.
- Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989.
- Den Store Danske Encyklopædi*, band.3, Köpenhamn 1994-2002.
- Den svenska historien*, "Vår egen tid från 1920 till 1960-talet", band 10, huvudförf. och granskare, Sten Carlsson & Jerker Rosén, huvudred. Gunvor Grenholm, band 10, Stockholm 1968.
- Dilthey, Wilhelm, *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*, Leipzig 1883.
- Dinzelbacher, Peter, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Stuttgart 1981.

- Dinzelbacher, Peter, "Rollenverweigerung, religiöser Aufbruch und mystisches Erleben mittelalterlicher Frauen", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelbacher, D.R. Bauer, Köln 1988,
- Dinzelbacher, Peter, "Das politische Wirken der Mystikerinnen in Kirche und Staat: Hildegard, Birgitta, Katharina", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelbacher, D.R. Bauer, Köln 1988.
- Dinzelbacher, Peter, *Mittelalterliche Visionsliteratur*, Darmstadt 1989.
- Dowling, William, "Boswell and the Problem of Biography", *Studies in Biography*, Harvard English Studies 8, red. D. Aaron. Cambridge 1978.
- Duby, George, "Socialhistoria och samhällsideologier", *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, red. B. Odén, Stockholm 1978.
- Duby, George, *Makten och kärleken. Om äktenskapet i feodaltidens Frankrike*, Stockholm 1998.
- Duffy, Eamon, *Helgon och syndare*, Skellefteå 2002.
- Edel, Leon, *Literary Biography*, Indiana University Press. Bloomington (1957) 1973.
- Edel, Leon, *Writing Lives. Principia Biographica*, New York/London 1984.
- Edel, Leon, "The Poetics of Biography", *Contemporary Approaches to English Studies*, ed. H. Schiff, London 1977.
- Eeg-Olofsson, Leif, "Några grunddrag av Natanael Beskows teologiska åskådning", *Natanael och Elsa Beskow. Studier och minnesbilder*, Stockholm 1954.
- Egeland, Marianne, *Biografins retorikk*, Acta Humaniora 110, Unipub., Oslo 2001.
- Egeland, Marianne, *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*, Universitetsforlaget, Oslo 2000.
- Ekelund, Erik, *Litteraturforskning. Några metodiska linjer och ledande forskare*, Lund 1971.
- Ekwall, Sara, *Vår äldsta Birgittavita och dennas tidiga varianter*, Kungliga Vitterhetsakademiens handlingar, Historiska serien 12, Stockholm 1965.
- Ellis, David, *Literary Lives. Biography and the Search for understanding*, Edinburgh UP, 2000.
- Elzinga, Aant, "Humanioras roll i det högteknologiska samhället", *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens sambälleliga roll*, red. T. Nybom, Stockholm, 1989.
- Engdahl, Horace, "Den litterära texten som tolkningsproblem", *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, red. S. Selander, Lund 1986.
- Engeström, Sigurd von, "Arvet från Albert Ritschl i den svenska teologin", *Nordisk teologi. Idéer och män. Till Ragnar Bring*, Lund 1955.
- Engström, Sten, "Ormungen och hans moder. Till tolkningen av en Birgitta-uppenbarelse", *Personhistorisk tidskrift* 31/1930.
- Engström, Sten, *Bo Jonsson I*, Uppsala 1935.
- Ennen, Edith. *Frauen im Mittelalter*, München 1987.

- Ennen, Edith, ”Politische, kulturelle und karitative Wirksamkeit mittelalterlichen Frauen in Mission– Kloster–Stift–Konvent”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelbacher, D.R. Bauer, Köln 1988.
- Epstein, W.H., *Recognizing Biography*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia. 1987.
- Erikson, Erik, *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History*, New York 1958.
- Eriksson, Gunnar, ”Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod”, *Liv och text*, Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985.
- Espmark, K. & McGuire, B.P., *1000 år i Europa*, band I, Lund 1999.
- Fahlgren, Margareta, *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*, Stockholm 1998.
- Flavigny, Caroline, Comtesse de, *Sainte Brigitte de Suède, sa vie, sa révelations et son oeuvre*, Paris 1892.
- Fogelklou, Emilia, *Förkunnare. En bok för lekmän om Israels profeter*, Stockholm 1915.
- Fogelklou, Emilia, *Från längtansvägarna*, Stockholm 1916.
- Fogelklou, Emilia, *Ur Frombetslivets svensk-historia*, två volymer, Stockholm 1916-1917.
- Fogelklou, E., Lindblom, A., Wessén, E., *Legender från Sveriges medeltid*, Stockholm 1917.
- Fogelklou, Emilia, *Protestant och katolik. Ett bidrag till frombetslivets psykologi*, Stockholm 1919.
- Fogelklou, Emilia, ”Psykologi och religionsundervisning”, *Skola och samhälle*, 3/1924.
- Fogelklou, Emilia, *Den allra vanligaste människan. Stadier och vägar*, Stockholm 1931.
- Fogelklou, Emilia, *Bortom Birgitta*, Stockholm 1941.
- Fogelklou, Emilia, *Barbuvad*, Stockholm 1950.
- Fogelklou, Emilia, *Häxor och helgon*, Stockholm 1952.
- Forser, Tomas, ”En helig allmänlig kyrka”, *Humaniora på undantag? Humanistiska forsknings-traditioner i Sverige. En antologi*, red. T. Forser, Stockholm 1978.
- France, Peter, ”From Eulogy to Biography: The French Academic Eloge”, *Mapping Lives. The Uses of Biography*, ed. P. France & W. St Clair, Oxford 2002.
- Franzén, Frans Mikael, *Läsebok för folkskolan*, Faksimilutgåva efter första upplagan 1868.
- Freidenvall, Lenita, *Debatten om den ”lilla rösträttsfrågan” – en analys av riksdagsdebatten 1884-1921 om kvinnornas rösträtt*, Stockholm 2003.
- Freud, Sigmund, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheori*, Leipzig 1922.
- Freud, Sigmund, *Das Ich und und Das Es*, Leipzig 1923.
- Freud, Sigmund, *Die Zukunft einer Illusion*, Leipzig 1927.
- Freud, Sigmund, *Gesammelte Werke*, 14, London 1948.
- Fritz, Birgitta, ”Den heliga Birgitta och hennes klosterplaner. Ett religionspsykologiskt tolknings-försök sett i historikerperspektiv”, *Frombed og verdslighed i middelalder og renaissance*, Festskrift till Thelma Jexlev, Odense 1985.
- Fritz, Birgitta, ”Vadstena klosterkyrka och kung Magnus testamente 1346”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow & A. Londen, Stockholm 2003.

- Fryxell, Anders, *Berättelser ur svenska historien*, Stockholm, 1823-1879.
- Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria*, Stockholm 2000.
- Fröjmark, Anders, ”Birgittarelikernas hemkomst”, *Kyrkohistorisk årskrift* 1992.
- Fröjmark, Anders, *Mirakler och helgonkult i Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden*, Uppsala 1992.
- Furberg, Mats, *Du*, Stockholm 1999.
- Furuhagen, Hans, *Rom. Människor och marmor. En krönika om den eviga staden under 2000 år*, Stockholm 2000.
- Gadamer, H-G., *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 4, Tübingen (1960) 1975.
- Gadamer, H-G., *Sanning och metod i urval*, (1960) Göteborg 1997.
- Gaunt, David, *Familjeliv i Norden* (1983), ny, utökad uppl. Stockholm 1996.
- Geijer, Erik Gustaf, *Samlade skrifter I, II, IV*, ny ökad upplaga ordnad i tidsföljd, genomsedd av John Landquist, I-XIII, Stockholm 1923-1931.
- Gejrot, Claes, *Vadstenadiariet. Latinska text med översättning och kommentar*, Stockholm 1996.
- Gejrot, Claes, ”Kvinnan i grått – Birgitta i Vadstenabrodernas bok”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet*, red P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003,
- Gilje, Nils & Grimen, Harald, *Sambällsvetenskapernas förutsättning*, Göteborg 1993.
- Gilmore, M.T., ”Eulogy as Symbolic Biography”, *Studies in Biography*, Harvard English Studies 8, red. D. Aaron, London 1978.
- Glente, Karen, ”Mystikerinnenviten aus männlicher und weiblicher Sicht”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, red. Dinzelbacher, P.&Bauer, D.R., Köln 1988.
- Grundmann, Herbert, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Lübeck 1961
- Grundmann, Herbert, ”Ketzer Geschichte im Mittelalter”, *Die Kirche in ihrer Geschichte. Ein Handbuch*, hrsg. K.D Schmidt und E. Wolf, Göttingen 1963.
- Grundmann, Herbert, *Geschichtschreibung im Mittelalter*, Göttingen 1965.
- Gräslund, Ann-Sofie, ”Kristnandet ur ett kvinnoperspektiv”, *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*, red. B. Nilsson, Uppsala 1995.
- Guillemain, Bernard, *La cour pontificale d'Avignon (1309-1376). Étude d'une société*, Paris 1962.
- Gregorovius, Ferdinand, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter VI*, Stuttgart 1867.
- Gutiérrez, Rachel, ”What Is a Feminist Biography”, *All Sides of the Subject. Woman and Biography*, ed. Theresa Iles, New York 1992.
- Gunnarsson, Torsten, ”Det svenska akademiska måleriet under 1850- och 80-talen”, *1800-talet i Nordiskt måleri*, Nationalmuseums utställningskatalog nr.487, Uddevalla 1974.
- Gunnes, Erik, ”Munkeliv birgittinerklostrets grundläggelse og kamp for tillværelsen”, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Gurevitch, Aron, *Medieval popular culture. Problems of belief and perception*, Cambridge 1988.

- Gurevitj, Aron, *Den svårfångade individen. Självsyn hos fornordiska hjältar och medeltidens lärda i Europa*, Stockholm 1997.
- Gustafsson, Lars, *Litteraturhistorikern Schüek*. Historia litterarum 12, Stockholm 1983.
- Gustafsson, Reinhold, *Erik Gustaf Geijer som kristen personlighetsfilosof. En skiss*, Lund 1935.
- Göransson, Anita, ”Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori”, *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunbild Kyle*, red. B. Sawyer och A. Göransson, Göteborg 1987.
- Göransson, Sven, ”Brilioth som kyrkohistoriker”. *Yngve Brilioth – historiker, teolog, kyrkoledare*, red. O. Bexell, Skellefteå 1997.
- Habermas, Jürgen, *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och sambälle*, Göteborg 1995.
- Hammar, Inger, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*, Stockholm 1999.
- Hammarström, Ingvar, ”Den Heliga Birgitta och upplösningen av den första svensk-norska unionen 1343. Ett sexhundraårsminne”, *Kyrkohistorisk årskrift 1943*.
- Hankins, Thomas, ”In defence of biography in the history of science”, *History of Science* 1979.
- Harding, Sandra, ”Instabiliteten i den feministiska teoribildningens analytiska kategorier”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1987.
- Harnack, Adolf, *Das Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Fakulteten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin*, Leipzig 1900.
- Harris, Marc, ”Transcendental Biography”, *Studies in Biography*, Harvard English Studies 8, red. D. Aaron. London 1978.
- Harrison, Dick, *Stora döden. Den värsta katastrof som drabbat Europa*, Stockholm 2000.
- Harrison, Dick, *Karl Knutsson*, Lund 2002.
- Hartman, Jan, *Vetenskapligt tänkande. Från kunskapsteori till metodteori*, Lund 2004.
- Hedenius, Ingemar, *Tro och vetande*, Stockholm 1949.
- Hedenius, Ingemar, *Om rätt och moral*, Stockholm 1963.
- Heidenstam, Verner von, *Heliga Birgittas pilgrimsfärd*, nytryck Stockholm 1989.
- Heidenstam, Verner von, *Brev i urval och förklaringar*, utg. av Kate Bang och Fredrik Böök, Stockholm 1949.
- Heilbrun, Carolyn, *Writing a Woman's Life*, London 1989.
- Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*, föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3-7 oktober 1991, Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 28, Stockholm 1993.
- Hellesnes, Jon, *Hermeneutik och kultur. Filosofiska fragment*, Göteborg 1991.
- Hempel, Carl Gustav, *Vetenskapsteori*, Lund (1969) 1977.
- Henningsson, Bengt, *Geijer som historiker*, Uppsala 1961.

- Herlitz, Nils, "Harald Hjärne och Sveriges historia", *Nordisk Tidskrift* 1922.
- Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*, Lund 1972.
- Herrmann, Wilhelm, *Religion och historia i den evangeliska kristendomen*, Olaus-Petri-föreläsningar hållna vid Upsala universitet, övers. av Sigurd von Engeström, Stockholm 1912.
- Hildebrand, Bengt, "Klimatväxlingen i modern svensk biografi. Exemplifiering och synpunkter", *Personhistorisk Tidskrift*, (PHT), 57, 1959.
- Hildebrand, Bengt, "Biografisk historiografi och Svenskt Biografiskt Lexikon. Några huvudlinjer av utvecklingen", *Personhistorisk Tidskrift*, 40, 1939-1940.
- Hildebrand, Hans, "Minne av den heliga Birgitta", *Svenska Akademiens handlingar*, 1905.
- Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson 14.12. 1977*, red. L-G Tedebrand, Lund 1977.
- Hjärne, Harald, *Svensket och främmande*, Stockholm 1908.
- Hoberman, Ruth, *Modernizing Lives. Experiments in English Biography 1918-1939*, Southern Illinois University Press, Carbondale/Edwardsville 1987.
- Holm, Birgitta, *Sara Lidman – i liv och text*, Stockholm 1998.
- Holmström, Folke, *Uppenbarelsereligion och mystik. En undersökning av Nathan Söderbloms teologi*, Lund 1937.
- Honan, Park, "The Theory of Biography", *Novel* 13:1. 1979.
- Honan, Park, *Authors' Lives: on Literary Biography and the Art of Language*, New York 1990.
- Hundra skrivande kvinnor*, del 1, red. B. Svanberg & E. Witt-Brattström, Stockholm 1995.
- Hügel, von, Friedrich, *The Mystical Element of Religion as studied in Saint Catherine of Genoa and her friends*, I, London 1908.
- Hägerström, Axel, *Religionsfilosofi*, föreläsningar 1920-1930, utgivna av Martin Fries, Stockholm 1949.
- Hägg, Göran, *Övertalning och underbällning. Den svenska essästiken 1890-1930*, Stockholm 1978.
- Härdelin, Alf, urval och översättning, *Gudomens strömmande ljus. Mechthild från Magdeburg*, Stockholm 1980.
- Härdelin, Alf, *Kult, kultur och kontemplation. Studier i medeltida svenskt kyrkoliv*, Skellefteå 1998.
- Härdelin, Alf, *Världen som yta och fönster*, Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm 2005.
- Höjer, Torvald, *Vadstena kloster och birgittinordens historia intill midten av 1400-talet*, Uppsala 1905.
- I Heliga Birgittas trakter. Nitton uppsatser om medeltida sambälle och kultur i Östergötland "västanstång"*, red. G. Dahlbäck, Stockholm 1990.
- Irigaray, Luce, *Könsskillnadens etik och andra texter*, Stockholm 1994.
- Isaksson, Ulla & Linder, Erik Hjalmar, *Elin Wägner – en biografi*, (1977/1980) Uddevalla 2003.
- James, William, *The Varieties of Religious Experiences*, New York 1903, i svensk översättning: William, James, *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former*, Stockholm 1906.

- Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet. Joban Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Stockholm 1992.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, *Praktisk historieteori*, Stockholm 1993.
- Jensen, Bernhard Eric, ”Den faghistoriske biografi – som experimentarium betragtet”, *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999.
- Jochnick Östborn, Agneta af, ”För Sverige har jag skänkt Gud mitt liv”. *Elisabeth Hesselblads kallelse och birgittinska mission i Sverige 1902-1935*, Uppsala 1999.
- Johannesson, Kurt, ”Litteraturhistorien och utvecklingsbegreppet. Några reflexioner kring Henrik Schücks litteraturhistoriska metod”, *Samlaren* 92/1971.
- Johnselius Theodoru, Cecilia, ”Visionär feminism under tidigt 1900-tal. Emilia Fogelklou som Fredrika Bremers arvtogare”, *Kyrkohistorisk årskrift 2000*, Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen 1.100, Uppsala 2000.
- Jonsson, Kjell, ”Mellan den sociala determinismens Scylla och den psykologiska reduktionismens Charybdis. Problem i den idéhistoriska biografismens genre”, *Liv och text*, Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria vid Umeå universitet, 1985.
- Jonsson, Kjell, ”Frihet eller determinism – principiella problem i den idéhistoriska biografins genre”. *Att skriva människan. Essäer om biografin som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.
- Jung, C.G., *Psykologiska typer*, Stockholm 1941.
- Jung, C.G., *Människan och hennes symboler*, Stockholm 1966.
- Jung, C.G., *Jaget och det omedvetna*, Stockholm 1967.
- Jönsson, Ann-Marie, ”Den heliga Birgittas skrinläggning”, *Kyrkohistorisk årskrift* 1987.
- Jönsson, Arne, *Alfonso af Jaen. His Life and Works with Critical Editions of the Epistola Solitarii, the Informaciones and the Epistola Serui Christi*, Studia Graeca et Latina Lundensia I, Lund 1981.
- Jönsson, Arne, ”Birgittas pilgrimsfärd till det heliga landet”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003.
- Jørgensen, Johannes, *Romerske Helgenbilleder*, Köpenhamn 1902.
- Jørgensen, Kaare Rübner, ”Marigaer klostets opprettelse og etablering”, *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Karlsson, K.H., utg, ”Lars Romares berättelse om den heliga Birgittas kanonisering”, *Samlaren* 1901.
- Kempe, Margery, *The Book of Margery Kempe*, Cambridge 1994.
- Kendall, Paul Murray, *The Art of Biography*, New York/London (1965) 1985.
- Key, Ellen, *Birgitta som andlig makt*, Ellen Key-sällskapets småskriftserie, Linköping 1985.

- Kirchhoff, Hans, "Anmeldelse af V. Sjøquist: Eric Scavenius. En biografi", *Historisk Tidsskrift* 78 (Danmark), 1973.
- Kirn, Paul, *Das Bild des Menschen in der Geschichtsschreibung von Polybios bis Ranke*, Göttingen 1955.
- Klockars, Birgit, *Ett år – ett liv*, Helsingfors 1984.
- Klockars, Birgit, *Ett år – en värld*, Vasa 2004, memoarer postumt redigerade av Lolan Björkman.
- Koch, Helga, "Lignelses-, symbol-, og billedsprog hos Birgitta. Visdommens efterfølgelse som Imitatio Christi et Mariæ", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Kondrup, Johnny, *Livsværker. Studier i dansk litterær biografi*, Köpenhamn 1986.
- Kondrup, Johnny, "Den psykologisk-eksistentielle biografi i Danmark", *Den litterära biografien*, red. M. von Platen, Göteborg 1989.
- Kondrup, Johnny, "Biografi", *Den Store Danske Encyklopædi*, band.3, Köpenhamn 1994-2002.
- Kraft, Salomon, *Textstudier till Birgittas revelationer*, Uppsala 1929.
- Kristeva, Julia, *Stabat Mater. Julia Kristeva i urval*, Stockholm 1990.
- Kulling, Jakob, *Atterboms "Svenska siare och skalder". En undersökning av hans litteraturhistoriska forskning*, Stockholm 1931.
- Kvinnornas litteraturhistoria*, red. Ramnefalk, M.L. & Westberg, A., Lund 1981.
- Kära Ili, Käraste Elin. Emilia Fogelklou och Elin Wägner växlar brev åren 1924-1949*, red. G Vallquist, Delsbo 1988.
- Köpf, Ulrich, "Angela von Foligno. Ein Beitrag zum franziskanischen Frauenbewegung um 1300". *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelsbacher, D.R. Bauer, Köln 1988.
- Lagerbring, Sven, *Swea rikets historia ifrån de äldsta tider til de närvarande I-IV*, Stockholm 1769-1783.
- Lagercrantz, Olof, "Något om att skriva biografi", *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.
- Lagercrantz, Olof, *Konsten att läsa och skriva*, Malmö 1985.
- Lagerroth, Ulla-Britt, *Johannes Edfelt. En författarskapsbiografi*, Stockholm 1993.
- Lamm, Martin, "Karl Warburg som litteraturhistoriker. Några minnesord", *Ord och Bild* 28, 1919.
- Lanczkowski, J., "Gertrud die Grosse von Helfta: Mystik des Gehorsams". *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelsbacher, D.R. Bauer, Köln 1988.
- Landgren, Bengt, "Var Puškin rökare?", *Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989.
- Landquist, John, *Det levande förflutna. Beträktelser över samtida frågor*, Stockholm 1919.
- Landquist, John, *Människokunskap. En studie över den historiska och konstnärliga kunskapen*, Stockholm 1920.
- Larsson, Hans, *Intuition. Några ord om diktning och vetenskap*, Stockholm 1910.

- Larsson, Hans, *Intuitionsproblemet – särskilt med hänsyn till Bergsons teori*, Stockholm 1912.
- Larsson, Hans, ”Emilia Fogelklou”, *Ord och Bild*, 1935.
- Larsson, Inger, ”Biografiforskning: poetik, politik eller panorama?”, *Nordica, Tidskrift för nordisk teksthistorie og æstetik* 6/1989.
- Larsson, Inger, ”Författarbiografien som forskningsobjekt”, *Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989.
- Larsson, Inger, *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Södertälje 2003.
- Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001.
- Le Bras, Gabriel, ”La personne dans le droit classique de l’église”, *Problèmes de la personne*, red. I. Meyerson, Paris-Haag, 1973.
- Lehmann, Edvard, ”Teologin och kyrkans enhet”, *Enig kristendom*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, red. E. Lehmann, N. Söderblom, K.B. Westman, Stockholm 1919.
- Levin, Hjärdís, *Elisabeth Tamm på Fogelstad – liv och verk. En radikal herrgårdsfröken*, Stockholm 2003.
- Leyser, Karl, *Rule and Conflict in an Early Medieval Society*, London 1979.
- Liedman, Sven-Erik, ”Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv”, *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. En antologi*, red. T. Forser, Stockholm 1978.
- Lind, Martin, ”Birgitta – ett Svenska kyrkans helgon”, *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003.
- Lind, John, *The Russian Sources of King Magnus Erikssons’ Campaign against Novgorod 1348-1351*, *Medieval Scandinavia* 12, Odense 1988.
- Lindaräng, Ingemar, *Synen på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier*. Föreningen Gamla Vadstena, Småskriftserien nr.46, Vadstena 2002.
- Lindberg, A-W, övers, *Vadstena klostrets minnesbok (Diarium Vazstenense)*, Vadstena (1918) 1984, red. A. Lindblom.
- Lindblom, Andreas, *Femtio år med Birgitta*, Birgittastiftelsen 1920-1970, Malmö 1970.
- Lindblom, Andreas, *Birgittas minne i med- och motvind i 600 år*, Vadstena 1973.
- Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm 2002.
- Linder, Erik Hjalmar, ”Fem decennier av nittonhundratalet”, *Ny Illustrerad svensk litteraturhistoria*, del 5, band 1-2, Stockholm 1965-1966.
- Linder, Sten, ”Psykoanalys och litteraturforskning”, *Samlaren* n.f. 16, 1935.
- Lindfeldt, Mikael, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohlins teologiska tänkande*, Åbo 1996.

Lindström, Carl Ferdinand, utg., *Vadstena Kloster-reglor*, efter gamla handskrifter utgivna, Stockholm 1845.

Litteraturhandboken, femte omarb. upp., Stockholm 1984.

Liv och text. Sex föreläsningar från ett symposium, av Gunnar Eriksson, Kjell Jonsson, Olof Lagercrantz, Ingemar Nilsson, Bosse Sundin, Sverker Sörlin. Idéhistoriska skrifter, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985.

Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne, red. A.B. Richard & B.E. Jensen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999.

Losman, Beata, "Väckelsepredikanten Birgitta", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. Tore Nyberg, Odense 1991.

Losman, Beata, "Birgitta, en kvinnlig väckelsepredikant", *Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden*, uppsatser framlagda vid ett kvinnohistoriskt symposium i Skálholt, Island, 22-25 juni 1981, 1983.

Losman, Beata, "Väckelsepredikanten Birgitta", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. Tore Nyberg, Odense 1991.

Lovén, Christian, "Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner", *Forvännen* 96/2001.

Lundborg, Johan, *Ideologiernas och religionens död. En analys av Herbert Tingstens ideologi- och religionskritik*, Uppsala 1991.

Lundahl, Anders, *Erik Gustaf Geijer – Filosofen*, Nora 1999.

Lundén, Gunnel, *Tryggve*, Skellefteå 1986.

Lundén, Tryggve, "Medeltidens religiösa litteratur", *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, del I, huvudred. E.N. Tigerstedt, Stockholm 1955.

Lyttkens, Hampus, *Nyrbomismen. En religiös filosofi*, Stockholm 1962.

Läntinen, Aarre, "Nådendals placering i den sociala miljön i Åbo stift", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.

Lönnroth, Erik, *Sverige och Kalmarunionen 1397-1457*, Lund 1934.

Lönnroth, Erik, "Modern historievetenskap", *Vetenskap av i dag*, red. G. Aspelin & G. Tureson, Uppsala 1940.

Lönnroth, Erik, *En annan uppfattning*, Stockholm 1949.

Lönnroth, Erik, "Minnesord över bortgångna ledamöter", *Kungliga samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia*, Stockholm 1967-1980.

Lönnroth, Erik, "Det biografiska synsättet". *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.

Lönnroth, Erik, *Tidens flykt. Stora historiska förändringar och människor som har levat i dem*, Stockholm 1998.

- Lönnroth, Lars, "Litteraturforskarens uppgifter", 6.6 1959, *Dagens Nyheter*.
- Lönnroth, Lars, "Geijerminnet under 100 år (1847-1947)", *Att följa sin genius. 10 studier om Erik Gustaf Geijer*, Karlstad 1982.
- Lönnroth, Lars & Delblanc, Sven, *Den svenska litteraturen del V*, Uddevalla 1989.
- Madelénat, Daniel, *La biographie*, Paris 1984.
- Mansén, Elisabeth, "Biografen och erotikerna", *Att skriva människan. Essäer om biografen som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.
- Marconi, Giuseppe, *Svenska helgonet Sancta Birgittas lefverne*, Stockholm 1899.
- Maurois, André, *Aspects de la Biographie*, Paris 1928.
- Medieval women's visionary literature*, ed. Petroff, E.A. New York 1986.
- Meinecke, Friedrich, *Die Entstehung des Historismus*, 2 vol., München 1936.
- Mendelson, Edward, "Authorized Biography and Its Discontents", *Studies in Biography*. Harvard English Studies 8, red. D. Aaron, London 1978.
- Mertens, V. v & Müller, U., *Epische Stoffe des Mittelalters*, Stuttgart 1984.
- Modern litteraturteori: från rysk formalism till dekonstruktion*, del 1, red. C. Entzenberg & C. Hansson, Lund 1997.
- Molander, Joakim, *Vetenskapsteoretiska grunder. Historia och begrepp*, Lund 2004.
- Mollat, Guillaume, *Les Papes d'Avignon*, Paris 1924.
- Mommsen, Wilhelm, *'Legitime' und 'illegitime' Geschichtsschreibung. Eine Auseinandersetzung mit Emil Ludwig*, München & Berlin 1930.
- Mommaers, P & Willaert, F., "Mystische Erlebnis under sprachliche Vermittlung in den Briefen Hadewijchs", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. Dinzelsbacher, P. & Bauer, D.R. Köln 1988.
- Morris, Bridget, "Från hustru till klostergrundare: Birgitta på 1340-talet. *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg. Odense 1991.
- Morris, Bridget, "The Monk-on-the-ladder in The Book V of St. Birgitta's Revelaciones", *Kyrkohistorisk Tidskrift* 1982.
- Morris, Bridget, *St. Birgitta of Sweden*, Studies in Medieval Mysticism, Volyme I, Woodsbridge 1999.
- Munktell, Ing-Marie, "Förtidens och medeltidens kvinnor", *Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. G. Kyhle, Stockholm 1987.
- Myrdal, Janken, *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige*, Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm 2003.
- Möller, Tommy, *Svensk politisk historia 1809-1975*, Lund 2004.
- Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact and Form*, London 1984.

- Nadel, Ira Bruce, "Biography as Cultural Discourse", *Biography and Source Studies*, Volyme I, ed. Frederick R. Carl, New York 1994.
- Nationalencyklopedin*, Ett uppslagsverk utarbetat på vetenskaplig grund på initiativ av Statens kulturråd, chefred. Kari Marklund, band 2, Höganäs 1990.
- Nicklasson, Stina, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900-1936/1937*, Uppsala 1992.
- Nicolson, Harold, *The Development of English Biography*, London 1927.
- Nieuwland, Jeannette, "Birgitta's view of marriage – theory versus practice", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.
- Nilsson, Göran, "Biografi som spjutspetsforskning", *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.
- Nilsson, Ingemar & Bärmark, Jan, *Poul Bjerre. Människosonen*, Institutionen för idéhistoria, Göteborgs universitet 1983.
- Nilsson, Ingemar, "Att skriva biografi: biografins hermeneutik", *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby, och S. Åkerman. Stockholm 1997, tidigare i *Liv och text*, red. G. Eriksson, m.fl., Idéhistoriska skrifter 1, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985.
- Nilsson, Ingemar, "Den biografiska dialogen: Om att skriva och leva en biografi", *Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989.
- Norborg, Lars-Arne, *Storföretaget Vadstena kloster*, Lund 1958.
- Nordberg, Mikael, *Den dynamiska medeltiden*, Stockholm, 1984.
- Nordberg, Mikael, *I kung Magnus tid*, Norstedts förlag, 1995.
- Nordahl, Helge, *Syv Birgittinere*, Oslo 2003.
- Nordenstam, Tore, *Från konst till vetenskap*, Stockholm 1993.
- Nordin, Svante, *Den boströmska skolan och den svenska idealismens fall*, Lund 1981.
- Nordin, Svante, *Källkritik och vetenskapssyn. En essä om marxismen, historicismen och humaniora*, Lund 1981.
- Nordin, Svante, *Från Hägerström till Hedenius*, Lund 1984.
- Nordin, Svante, *Romantikens filosofi*, Lund 1987.
- Nordin, Svante, *Från tradition till apokalyps*, Malmö 1989.
- Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Borås 1994.
- Nordin, Svante, *Filosofins historia*, Lund 1995.
- Noreen, Erik, "Heliga Birgitta som svensk författare", *Ord och Bild*, 50/1941.
- Norström, Vitalis, *Tankelinier*, Stockholm 1905.
- Novarr, David, *The Lines of Life. Theories of Biography 1880-1970*, West Lafayette Ind., 1986.

- Nyberg, Tore, *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters*, Bibliotheca Historica Lundensis 15, Lund 1965.
- Nyberg, Tore, *Birgittinsk festgåva. Studier om Heliga Birgitta och Birgittinorden*, Uppsala 1991.
- Nybo Rasmussen, Jørgen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, Kevelaer 2002.
- Nybom, Th. & Torstendahl, R., *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi*, Stockholm 1998.
- Nybom, Thorsten, "Historikern Erik Gustaf Geijer", *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi*, red. R. Torstendahl och T. Nybom, Uppsala 1988.
- Nybom, Thorsten, "Kulturvetenskapen som samhällets spegel", *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhälleliga roll*, red. T. Nybom, Stockholm, 1989
- Nybom, Thorsten, *Kunskap, politik, samhälle. Essäer om kunskapsyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000*, Hargshamn 1997.
- Nygren, Anders, *Den kristna kärlekstanken genom tiderna*, Stockholm 1930.
- Nynäs, Carina, *Mötet mellan liv och text. Historiografisk och idéhistorisk analys av Birgittabilden i svenskspråkig vetenskaplig och litterär biografi under 1900-talet*, opublicerad licentiatavhandling, Åbo Akademi 2002.
- Nynäs, Peter, *Bakom Guds rygg. En hermeneutisk ansats till interkulturell kommunikation och förståelse i industriella projekt*, Åbo 2001.
- Oakley, Francis, *The Western Church in the Later Middle Ages*, Ithaca NY 1979.
- Ochsenbein, P., "Leidensmystik in dominikanischen Frauenklöstern des 14. Jahrhunderts am Beispiel der Elsbeth von Oye", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. Dinzelsbacher, P & Bauer, D.R, Köln 1988.
- Odén, Birgitta, "Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning", *Scandia* 1/1975.
- Oden, Birgitta, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, Lund 1975.
- Odén, Birgitta, "Annales-skolan och det svenska forskarsamhället", *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, Stockholm 1978.
- Oerle, H. van, "Liedwy von Schiedam: Mystica oder Hysterica?", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. Dinzelsbacher, P & Bauer, D.R, Köln 1988.
- Ohlander, Ann-Sofie & Strömberg, Ulla-Britt, "Vad innebar kristendomen för kvinnorna?", *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*, Stockholm 1996.
- Ohlsson, Anders, "Vad kommer efter författarens död?: om den biografiska kontexten", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 23/1994.
- Ohlsson, B. & Algulin, I., *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm 1994.
- Olesen, Jens E., "Kongemagt, birgittiner og Kalmarunion", *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, red. T. Nyberg, Odense 1991.

- Olofsson, L.E., "Några grunddrag av Natanael Beskows teologiska åskådning", *Natanael och Elsa Beskow. Studier och minnesbilder*, Stockholm 1954.
- Paillerets, Michel de, "Thomismen i vår tid", *Föreningen lärare i religionsvetenskap, Årsbok 1970*.
- Pernler, Sven-Erik, "Det började i Visby: om upptakten till Birgittas helgonförklaring", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003
- Petander, Karl, *Historien och personligbetanken*, Stockholm 1957.
- Petroff, E.A., ed., *Medieval women's visionary literature*. New York 1986.
- Pettersson, Torsten, "Vad är modernitet", *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-talslitteratur*, red. C.R. Bråkenhielm & T.Pettersson, Nora/Falun 2001.
- Piltz, Anders, *Medeltidens lärda värld*, Stockholm 1978.
- Piltz, Anders, *Det gråtande djuret*, Skellefteå 1998.
- Piltz, Anders, *Mellan ängel och best. Människans värdighet och gåta i europeisk tradition*, Stockholm 1991.
- Piltz, Anders, "Uppenbarelserna och uppenbarelsen. Birgittas förhållande till bibeln". *Birgitta, hendes verk och hendes klostre i Norden*, red. Tore Nyberg, Odense 1991.
- Platen, Magnus von, red., *Den litterära biografien*, Göteborg 1989.
- Platen, Magnus von, "Den biografisk-psykologiska metoden", *Den litterära biografien*, Göteborg 1989.
- Possing, Birgitte, "Biografien ud fra kvinde- og historievitenskabeligt synspunkt", *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, red. R. Ambjörnsson, P. Ringby och S. Åkerman, Stockholm 1997.
- Profeter och diktare: från Erik Gustaf Geijer till H.J. Gullberg*, red. Stolpe Sven, Stockholm 1942.
- Qvist Gunnar, "Kvinnan i yrkesliv och kamp för likställdhet", *Den svenska historien*, band 9, *Industri och folkrörelser 1866-1920*, red F. Strandberg, Stockholm 1968.
- Radler, Aleksander, *Kristendomens idéhistoria. Från medeltiden till vår tid*, Lund (1988) 1995.
- Ramnefalk, Marie Louise & Westberg, Anna, "Brinnande och förnuftig", *Kvinnornas litteraturhistoria*, Lund 1981.
- Ranke, Leopold, *Geschichte Wallensteins*, Leipzig 1869.
- Regnmyr, Birgitta, *Personlighetens sakrament. Lydia Wablströms författarskap och tänkande i religiösa och kyrkliga frågor 1900-1925*, Uppsala 1982.
- Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, P. Dinzelsbacher & D.R. Bauer, Köln 1988.
- Renan, Ernest, *Vie de Jesus*, Paris 1863.
- Renouard, Yves, *The Avignon Papacy 1305-1403*, London 1970.
- Rich, Adrienne, *Of Woman born*, New York 1986.

- Richard, Anne Brigitte, "Liv og værk – den litteraturhistoriske biografi", *Livet fortalt. Litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne*, red. A.B. Richard & B.E. Jensen Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999.
- Ricoeur, Paul, *Time and narrative*, Vol. 1, Chicago 1984.
- Ricoeur, Paul, *Le Conflit des interpretations*, Paris 1969.
- Ricoeur, Paul, *Husserl. An Analysis on His Phenomenology*, Northwestern Univ. Press 1967.
- Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*, Stockholm/Uppsala 1930.
- Rollyson, Carl E., "Biography, Theory and Method. The Case of Samuel Johnson", *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* 25/2002.
- Romain, Jan, *Die Biographie. Einführung in ihre Geschichte und ihre Problematik*, Bern 1948.
- Roos, Jeja Pekka, "Livet-berättelsen-samhället – en bermudatriangel". *Självbiografi, kultur, liv*, red. C. Tigerstedt, J.P. Roos, A. Vilkkö, Stockholm/Skåne 1992.
- Rossing, Anne Jane, *Studier i den heliga Birgittas spiritualitet*, Stockholm 1986.
- Rumpunen, Kauko, "En delbiografi", *Historisk Tidskrift för Finland*, 4/2002.
- Rühs, Friedrich, *Geschichte Schwedens I*, Halle 1803-1814.
- Ryding, Erik, *Den svenska filosofins historia*, Stockholm 1949.
- Ryding, Erik, *Att luras utan att ljuga*, Lund 1971.
- Ryding, Erik, "Biased Selection", *Theoria*, 1969.
- Rystad, Göran, *Populärhistoria* 1991/3.
- Röster från svensk medeltid, Hans Aili, m.fl., Stockholm 1990.
- Sallnäs, Marie-Louise, "Den heliga Birgittas hemkomst. Tradition och verklighet i öländskt trettonhundratår", *Kalmar län 2002. Årsbok för kulturhistoria och bembygdsvård*.
- Sartre, Jean-Paul, *Critique de la raison dialectique*, Paris 1960.
- Sartre, Jean-Paul, *Till frågan om metoden*, Lund 1984.
- Sawyer, Birgit, *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*, Skara 1992.
- Sawyer, Birgit, "Familjen, förmögenheten och fromheten", *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunbild Kyle*, red. Sawyer, B. & Göransson, A., Göteborg 1987.
- Scheuer, Helmut, *Biographie. Studien zur Funktion und zum Wandel einer literarischen Gattung vom 18 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1979.
- Schleiermacher, Friedrich, *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche*, Bd 1-2, Reutlingen/Mäck 1828.
- Schmid, Toni, "Källforskning och stilinlevelse", *Forvännen*, 37/1942.
- Schück, Henrik, *Svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1885-1890.
- Schück, Henrik, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, Stockholm 1896.
- Schück, Henrik, "Några anmärkningar om Birgittas revelationer", *Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar* 33, Stockholm 1901.

- Schück, Henrik, *William Shakespeare: hans lif och värksambet. En historisk framställning*, Stockholm 1883.
- Schück, Henrik & Warburg Karl, *Svensk illustrerad litteraturhistoria*, Stockholm 1911.
- Schück, Henrik, *Svenska Akademiens historia*. Band 2. *Under förmyndarregeringen*, Stockholm 1936.
- Siebenschuh, Wilhelm, *Fictional techniques and factual work*, Athen 1983.
- Silverstolpe, Carl, "Om kyrkans angrepp mot Revelationes Santæ Birgittæ", *Kungliga Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar* 12:4, Stockholm 1895.
- Självbiografi, kultur, liv*, red. C. Tigerstedt, J.P. Roos, A. Vilkkö, Stockholm/Skåne 1992.
- Skinner, B.F., *Mitä ihmistä ohjaa*, (1971) Borgå 1974.
- Sköld, Lars, "Socialsverige växer fram", *Den svenska historien*. "Vår egen tid från 1920 till 1960-talet", band 10, huvudförf. och granskare, Sten Carlsson & Jerker Rosén, huvudred. Gunvor Grenholm, band 10, Stockholm 1968.
- Smith, John Holland, *The Great Schism 1378. The Disintegration of the Papacy*, London 1970.
- Stanley, Liz, *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*, Manchester 1992.
- Stanley, Liz, "Process in Feminist Biography and Feminist Epistemology", *All Sides of the Subject. Women and Biography*, ed. Theresa Iles, New York, 1992.
- Stenström, Ture, *Existentialismen i Sverige. Mottagande och inflytande 1900-1950*, Uppsala 1984.
- Stjernquist, Nils, *Tvåkamartiden i Sveriges riksdag 1867-1970*, Stockholm 1996.
- Stolpe, Sven, red., *Profeter och diktare: från Erik Gustaf Geijer till H.J. Gullberg*, Stockholm 1942.
- Stolpe, Sven, *Jeanne d'Arc*, Stockholm 1949.
- Stolpe, Sven, *Vadstena och andra studier*, Stockholm 1949.
- Stolpe, Sven, "En blick tillbaka", *Varför jag blev katolik*, Stockholm 1955.
- Stolpe, Sven, *Från stoicism till mystik. Studier i drottning Kristinas maximer*, Stockholm 1959.
- Stolpe, Sven, *Fru Birgitta ler*, Stockholm 1955.
- Stolpe, Sven, *Idyll och orosmån*, Malmö 1974.
- Stolpe, Sven, *Stormens år*, Avesta 1975.
- Stolpe, Sven, *Krigstid*, Stockholm 1976.
- Stoklaska, Anneliese, "Weibliche Religiosität im mittelalterliche Wien unter besonderer Berücksichtigung der Agnes Blannbekin", *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, hrsg. P. Dinzelbacher & D.R. Bauer, Köln 1988.
- Strauss, D.F., *Das Leben Jesu*, Tübingen 1835.
- Strindberg, August, "Hövdingaminnen", *Samlade skrifter* 43, red. J. Landquist, Stockholm 1917.
- Strindberg, August, *Folkungasagan. Gustav Vasa. Erik XIV*. Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk, 41, red. G. Ollén, Stockholm 1992.
- Studies in Biography*, Harvard English Studies 8, red. D. Aaron. Cambridge 1978.

- Sundén, Hjalmar, *Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av frombeten*, Stockholm 1959.
- Sundén, Hjalmar, *Människan och religionen*, Stockholm 1961.
- Sundén, Hjalmar, *Die Persönlichkeit der heiligen Birgitta. Versuch einer "rollenpsychologischen" Untersuchung*, Uppsala 1971.
- Sundén, Hjalmar, *Theresa från Avila och religionspsykologien*, Uppsala 1971.
- Sundén, Hjalmar, *Persona och anima. En tillämpning av C-G. Jungs psykologi på sex författare*, Stockholm 1981.
- Sundström, Erland, *Tre livsåskådningar*, Stockholm 1951.
- Swahn, Sigbrit, *Ryktets förvandlingar: Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet. En studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige*, Lund 1974.
- Swahn, Sigbrit, "Tradition och uppbrott i fransk litterär biografi", *Den litterära biografien*, red. Magnus von Platen, Göteborg 1989.
- Svanberg, Jan, "De äldsta bilderna av Birgitta och hennes vision av Jesu födelse", *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*, red. P. Beskow & A. Landen, Stockholm 2003.
- Svensson, Nina, "Familjerelationer i Birgittas uppenbarelser", *Finsk Tidskrift*, 2-3/2004.
- Sylwan, Otto, "Till svensk biografihistoriografi", *Samlaren* n.f.16, 1956.
- Söderblom, Nathan, översättning i urval, *Ritschls åskådning af kristendomen*, Stockholm 1893.
- Söderblom, Nathan, Uppenbarelsereligion. Några synpunkter i anledning af Babel-Bibeldiskussionen. *Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade C.A. Torén*, Uppsala 1903, nytryck, *Uppenbarelsereligion*, Stockholm 1930.
- Söderblom, Nathan, *Studiet av religionen*, Uppsala 1907.
- Söderblom, Nathan, *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism*, Stockholm 1910.
- Söderblom, Nathan, *Naturlig religion och religionshistoria*, Stockholm 1914.
- Söderblom, Nathan, *Birgitta och reformationen*, föredrag i Vadstena kyrka 24.10 1916, *Småskrifter. Societas Sanctae Birgittae*, Lund 2003.
- Söderblom, Nathan, "Evangelisk katolicitet", *Enig kristendom*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, red. E. Lehmann, N. Söderblom, K.B. Westman, Stockholm 1919.
- Söderblom, Nathan, *Uppenbarelsereligion*, nyutgåva, Stockholm 1930.
- Sörlin, Sverker, "Vårt att veta? Några reflektioner kring potträningens betydelse för vetenskapen", *Liv och text*, red. G. Eriksson m.fl., Idéhistoriska skrifter Nr. 1, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet 1985.
- Tate, Allen, *On the Limits of Poetry. Selected Essays 1928-1948*, New York 1948.
- Lars-Göran Tedebrand, red., *Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson 14.12 1977*, Lund 1977.
- Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, red. Åmark, Klas, Helsingborg 1981.
- Tergel, Alf, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911*, Uppsala 1969.

- Tergel, Alf, *Från konfrontation till institution. Ungkyrkorörelsen 1912-1917*, Uppsala 1974.
- Thayer, William Roscoe, *The Art of Biography*, New York 1920.
- Thomsen, Niels, ”Biografiens nye bølge – en skæv sø”, *Historisk Tidsskrift* 97/1997 (Danmark).
- Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm 1969.
- Tingsten, Herbert, *När skymningen faller*, Stockholm 1970.
- Tomasjevskij, Boris, ”Litteratur och biografi”, *Modern litteraturteori: från rysk formalism till dekonstruktion*, del 1, red. C. Entzenberg & C. Hansson, Lund 1997.
- Torstendahl, Rolf, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820-1920*, Uppsala 1964.
- Torstendahl, Rolf, ”Historiska skolor och paradigm”, *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, red. Klas Åmark, Helsingborg 1981, (Scandia 2/1979).
- Torstendahl, Rolf, ”Minimikrav och optiumnormer i svensk historieforskning 1920-1960”, *Historievetenskap som teori, praktik och ideologi*, red. Th. Nybom & R. Torstendahl, Stockholm 1988.
- Torstendahl, Rolf, *Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap*, Stockholm 1996.
- Uitz, Erika, ”Die Frau im Berufsleben der spätmittelalterlichen Stadt”, *Religiöse Frauenbewegung und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, red. Dinzelsbacher, P. & Bauer, D.R., Köln 1988.
- Ulvros, Eva Helen, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund 2001.
- Uppslagsverket Finland*, band 2, huvudred. H Ekberg, Borgå 1983.
- Uppslagsverket Finland*, band 3, huvudred. H. Ekberg, Ekenäs 2005.
- Vadstena klostets minnesbok (*Diarium Vaxtenense*), Vadstena (1918) 1984, övers. av A.W. Lindberg, red. A. Lindblom.
- Vadstenadiariet. Latinska text med översättning och kommentar*, övers. Claes Gejrot, Stockholm 1996.
- Wagner-Martin, Linda, *Telling Women's Lives. The New Biography*, New Brunswick 1994.
- Wahlström, Lydia, *Nutidsfrågor. Uppsatser i religiösa och sociala ämnen*, Stockholm 1904.
- Wahlström, Lydia, *Nya nutidsfrågor. Politiskt och kyrkligt. Kvinnligt och okvinnligt*, Stockholm 1907.
- Wahlström, Lydia, *Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid*, Stockholm 1920.
- Wahlström, Lydia, *Trotsig och försagd*, Stockholm 1949.
- Vallquist, Gunnel, red., *Kära Ili, Käraste Elin. Emilia Fogelklou och Elin Wägner växlar brev åren 1924-1949*, Delsbo 1988.
- Vallquist, Gunnel, *Daqbok från Rom. Andra Vatikanconciliet – en kamp om förnyelse*, (nyutgåva) Skellefteå 1999.
- Vammen, Hans, ”Anm. af Kristof Glaman: Bryggeren”, *Historisk Tidsskrift* 91/1991 (Danmark).
- Van t'Spijker, Ineke, *Fictions of the Inner Life. Religious Literature and Formation of the Self in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Turnhout, 2004.
- Vaucher, André, *Les laïcs au moyen age. Pratiques et expériences religieuses*, Paris 1987.
- Weibull, Lauritz, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, Lund 1911.
- Weibull, Martin, ”En viktig handskrift till Birgittalitteraturen”, *Historisk Tidsskrift* 1887.

- Weininger, Otto, *Geschlecht und Charakter*, Wien/Leipzig 1905.
- Wellek, R. & Warren, A., *Theory of Literature*, New York (1942) 1962.
- Wenzel, J., *Jacob Burckhardt in der Krise seiner Zeit*, Berlin/DDR, 1967.
- Werner, Ernst & Erbstösser, Martin, *Ketzer und Heilige. Das religiöse Leben in Hochmittelalter*, Wien 1986.
- Werner, Yvonne Maria, *Världsvid men främmande. Katolska kyrkan i Sverige 1873-1929*, Uppsala 1996.
- Wessén, Elias, *Svensk medeltid. En samling uppsatser om svenska medeltidsbandskrifter och texter 1-3*, del 2, Stockholm 1968-76.
- Westin, G.T., *Historieskrivaren Olaus Petri. Svenska krönikans källor och krönikeförfattarens metod*, Lund 1946.
- White, Hayden, *Metahistory. The Historical Imagination of the Nineteenth-Century Europe*, John Hopkins University Press, Baltimore 1990.
- White, Hayden, "Interpretation in History", *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore 1987.
- White, Victor, *God and the unconscious*, London 1952.
- Whittemore, Reed, *Pure Lives*, The John Hopkins University Press. Baltimore/London, 1988.
- Vikström, Björn, *Verkligheten öppnar sig. Läsning och uppenbarelse i Paul Ricoeurs bibelhermeneutik*, Åbo 2000.
- Vikström, Björn, *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens*, Studentlitteratur, Lund 2005.
- Winch, Peter, "Kan vi förstå oss själva", *Glänta*, 1-2 1995.
- Wingren, Gustaf, *Einar Billing. En studie i svensk teologi före 1920*, Lund 1968.
- Wirsén, af, Carl David, *Ellen Keys livsåskådning och verksamhet som författarinna. En undersökning*, Stockholm 1900.
- Witt-Brattström, Ebba, *Ur könets mörker*, Stockholm 1993.
- Witt-Brattström, Ebba, "Den heliga Birgitta", *Hundra skrivande kvinnor*, del 1, red. B. Svanberg & E. Witt-Brattström, Stockholm 1995.
- Wollin, Lars, "Svensk latinöversättning I. Processen", SSFS 251, *Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 34*, Lund 1981.
- Wollin, Lars, "Svensk latinöversättning II. Förlagan och produkten", SFSS 252, *Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 35*, Lund 1983.
- Wollin, Lars, "Två språk och flera skikt: uppenbarelsernas texttradition", *Birgitta, hendes verk och hendes kloster i Norden*, red. Nyberg, T., Odense 1991.
- Wright, Georg Henrik von, *Minervan pöllö – esseita vuosilta 1987-1991*, Helsinki 1992.
- Wright, Georg Henrik von, *Humanismen som livsbällning*, Helsingfors 1978.

- Wright, von, Georg, ”Humanism för människans väl”, *Att förstå inom humaniora*, red. R. Gothoni, Helsingfors 2002.
- Wulff, Fredrik, *Vid åttiofem år. Hågkomster från utvecklingsåren 1865-1880 av en Lundastudent och Göteborgare*, Göteborg 1929.
- Vår tids filosofi*, red. Poul Lübcke, Stockholm 1987.
- Wägner, Elin, *Väckarklocka*, Stockholm 1949.
- Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf II. Från Jerusalem till Märbacka*, Stockholm 1943.
- Young-Bruehl, Elisabeth, *Subject to Biography. Psychoanalysis, Feminism and Writing Women's Lives*, Cambridge 1998.
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001.
- Zoepf, Ludwig, *Das Heiligenleben im 10. Jabrbundert*, Leipzig/Berlin 1908.
- Åberg, Thorsten, *Livsåskådningar*, Örebro (1952) 1965.
- Åkesson, Elof, *Punkter på ljuslinjen. Idéhistoriska bidrag*, Lund 1954.
- Åmark, Klas, red., *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, Helsingborg 1981.
- Österberg, Eva, ”Svenska kvinnors ekonomiska ställning under medeltiden”, *Kvinnans ekonomiska ställning under nordisk medeltid*, Kungälv 1979.
- Österberg, Eva, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år*, Stockholm 1996.
- Österberg, Eva, ”Den svenska historiens år”, *Historisk Tidskrift* 1993:2.

X. Personregister

A

Abenius, Margit, s. 60
Adamnan, s. 33
Adlersparre, Sophie, s. 175-177,180
Agnes Blannbekin, visionär, s,123
Agnes den heliga, s.362
Agnes av Ungern, s. 403,405
Ahl, Eva, s. 140
Ahlberg, Adolf, s. 377
Ahlberg, Alf, s.201
Aili, Hans, s. 19
Alberigo, J., s.107
Albrekt, d.ä., s. 332
Aldegundis von Maubeuge, abbedissa, s. 120
Alexander den store, s. 32
Alfonso af Jaen, biskop, s. 18,106,121-122,128,132,324,332-333,360,408,446,451
Alfred den store, s. 34
Algård, Nils, s.273
Almquist, C.J.L., s. 4
Althusser, Louis, s. 51
Ambjörnsson, Ronny, s. 4,74-75,76,79-80.
Ambrosius, s. 20,362,
Ancker, Elin, s. 240
Andersson, Aron, s. 142,423,426-427,470,477,479
Andersson, Iwar, s. 107
Andersson, Ingvar, s. 16,102,129,236,397
Andersson, Lars, s. 129,131
Andersson, Roy, s. 414
Andersson, Sven, s. 191,247
Andræ, Carl Göran, s. 102,109
Andræ, Daniel, s. 256-257
Andræ, Tor, s. 4,20,197,199,324,336,356,376,448-450,454-455,462,478-479,482-486
Andreas, apostel, s. 127
Andreas av Ungern, s. 127
Andreas And, domprost, s. 101,105,108
Angela von Foligno, mystiker, s. 123
Annerstedt, Claes, s. 141
Aquino, Thomas, s. 89,130,361,375,377,451,524
Aristoteles, s.29,42,356,417
Aristoxenos, s.29
Aspelin, Gunnar, s. 6,303,312,358,374,425
Assarsson, David, s. 306
Athanasius, s. 33
Atterbom, Per Daniel Amadeus, s. 4,57,134,137,150,156-157,167, 185,242,268,
Augustinus, s. 31,88,118,175,232
Aulén, Gustaf, s. 169,170,263-265,302,371
Averintsev, Sergei S., s. 45,70,279,288

B

Babbitt, Irving, s. 211
Bachhofen, J.J., s.300
Barnes, H.E., s. 132
Baron, Samuel, s. 178,269
Barton, Elisabeth, ”den heliga ungmön av Kent”, s. 117
Barry, Kathleen, s. 95-96,98
Barthes, Roland, s. 51
Beaufort, Hugo de, s. 123
Benedictsson, Victoria, s. 58,81

Benedictus XV, s. 273,476
Bengt Algotsson, s. 128
Benzelius, Erik, s. 132
Berggren, Hugo, s. 141
Bergh, Birger, s. 7,12,17-19,26,149,218-240,328,329,395,396,454,465-468,471,473,477,479,483-486,490-495,498,500-505,508,510-516,519
Bergman Andrews, Malin, s. 11,23,239,240,296,297,299,301-304,308-310,315,316,318,319,321
Bergom Larsson, Maria, s. 204,212,436-437,440,441,470,479
Bergquist, Lars, s. 9,69,142,230,236,409,452-455,466,470,471,473,477,479,483,485,490,501,502
Bergson, Henri, s. 25,39,40,54,76,202,309,310,313,321,329,340,372,468,511
Bergström, Gustaf, s. 140,158,160,163,167,170,172,175,177,183,270,285,297,457,458,461,463,468,470,471,473,477,479,483,486,494,508
Bernhard av Clairvaux, s. 116,196,250,409,453
Bernheim, Ernst, s. 132
Bertrand, Ernest, s. 175
Beskow, Bernhard von, s. 155
Beskow, Nathanael, s. 240
Bhaskar, Roy, s. 56,60
Billing, Einar, s. 172,174,210,263-266,271,304,305
Birger Magnusson, kung, s. 108
Birger Peterson, Birgittas far, lagman, riksråd, s. 101
Birger Ulfsson, Birgittas son, s. 390
Birgersson, Bengt Owe, s. 206,337,338,369
Bitter, Albert, katolsk biskop, s. 168,272
Bjerre, Andreas, s. 60
Bjerre, Poul, s. 60,310
Björk, Nina, s. 94
Björk, Ragnar, s.260,365
Björkquist, Manfred, s. 201,273,306,307
Blanka av Namur, drottning, s.20,104,335
Bo Jonsson Grip, riksråd, drots, s. 291,294
Boccacio, s. 34,196
Bonifatius VIII, påve, s. 114,126
Bonsdorff von, Jan, s.130
Bourdieu, Pierre, s. 84,235,262,263
Boström, C.J, s. 173,174,261,318
Boswell, James, s. 36,40,42
Botin, Anders af, s. 132,133,136,140,167,170
Boye, Karin, s. 60
Brandes, Georg, s. 185,311
Branting, Hjalmar, s. 207
Bremer, Fredrika, s. 56,140,170,176,299
Brigida, helgon, s. 361
Brilioth, Yngve, s. 102,109,167-169,251,259,306,307,335,464,474,475
Bring, Ragnar, s.371
Brinkmann, A., s. 140,370
Brunner, Ernst, s. 76
Buchmann, Frank, s. 209
Bull, Edvard, s. 259
Burckhardt, Jacob, s. 30,31,279,284
Burlamachi, G., s. 137,
Burman, Carina, s. 176
Butler, Judith, s. 94
Bühler, Charlotte, s. 281
Bååth, A.U., s. 259
Bärmark, Jan. s. 60,61,64,326,349,495,505
Børresen, Kari, s. 111,224,443
Böök, Fredrik, s. 4,59,139,201,268,281,294,480,501

C.

Carlsson, Gottfrid, s. 214
Carlsson, Sten, s. 74,75,202,298,339,369,385,393
Carlyle, Thomas, s. 46,281
Cassirer, Ernst, s. 134
Cavallin, Lars, s. 440
Cederschiöld, Gustaf, s. 259
Celestinus V, påve, s. 130
Cellarius, Christoph, s. 132,
Cesarini, Luca, s. 142,423,429-432,470,477-479
Charles V, kung, s. 116
Charles VI, kung, s. 116
Christina av Stumbelen, visionär, s. 194,241,255
Christoffersson, Birger, s. 25,59,61,202
Cimabue, Giovanni, s. 35
Clara av Assisi, helgon, s. 155
Clara av Montefalco, helgon, s. 115
Clayhills, Harriet, s. 22
Clemens V, påve, s. 124
Clemens VI, påve, s. 106,107,124
Clifford, James L., s. 13,14,46,48,49,145, 508,512
Collijn, Isak, s. 21,107,124,129,140,141,402
Collins, Douglas, s. 36,40,54
Columba, helgon, s.33
Comte, Auguste, s. 38,135
Condorcet, Jean Antoine Nicolas, de, s. 38
Constance av Rabastens, visionär, s. 116,121
Cornell, Henrik, s. 251
Cyprianus, s. 31

D

Dagerman, Stig, s. 76
Dahlbäck, Göran, s. 110
Dalin, Olof von, s. 57,132,133,157,167,170
Damsholt, Nanna, s. 124
Dante, Alighieri, s. 34,122,125,196,294,361,448,515
Dearden, Liz, s. 98
Delacroix, Henri, s. 167,246,266,267,529
Delphine av Provance, visionär och profet, s. 116,117
Derrida, Jaques, s. 44,52,191,193,222,330,506
Descartes, s. 55
Dilthey, Wilhelm, s. 29,37,53,243,276,432,461
Dinzelbacher, Peter, s. 34,114-123
Dionysius, helgon, s. 20
Dolci, Danilo, s. 209
Dowling, William, s. 40
Droysen, Johan Gustaf, s. 37
Dubois, Pierre, s. 111
Duby, George, s. 412,419,442
Duffy, Eamon, s. 114,126

E

Ebba Brahe, s. 140
Edel, Leon, s. 13,38,42,495,495
Edén, Nils, s. 260
Egeland, Marianne, s. 87,399
Ekelund, Erik, s. 283
Ekelund, Wilhelm, s. 281
Ekelöf, Gunnar, s. 196
Eklund, Sten, s.19

Ekwall, Sara, s. 21,130,402,423
Elias, profet, s. 294
Elin av Skövde, s. 362
Elisabeth av Tüdingen, helgon, s. 115
Elisabeth av Ungern, helgon, s. 117
Elisabeth Schönau, s. 403,405
Ellis, David, s. 189,242,355,381,388,389
Elsbeth von Oye, visionär, s. 123
Elzinga, Aant, s. 178,213,230,276,322,347,380,419
Engdahl, Horace, s. 223,229,349,235
Engdahl, Per, s. 261
Engelbrekt, s. 353
Engeström, Sigurd von, s. 175,183,254,265
Englund, Peter, s. 231
Engström, Sten, s. 107,190,332,357
Ennen, Edith, s. 111,112
Enquist, P-O, s. 66
Epiktetos, s. 377
Epstein, W.H., s. 13,31,41,43,93,355,497
Erbstösser, Martin, s. 112
Erik Magnusson, hertig, s. 108
Erik Magnuson, kung, s. 104
Erikson, Erik, s. 341
Esmark, Kim, s. 111

F

Fahlgren, Margareta, s. 52,312,
Ferm, Olle, s. 131
Feuerbach, Ludwig, s. 135
Filip V av Makedonien, s.32
Filip IV, kung, s. 32
Flavigny, Caroline, Comtesse de, s. 140,169
Falvigny, Hugo von, s. 30
Fleck, Ludwik, s. 80
Flygare-Carlén, Emila, s. 58
Fogelklou, Emilia, s. 11,23,142,181,182,194,198,200,234,239,240,241,258,279-325,331,361,364,366,369,372,375,378,
382,386,387,390,418,424,425,435-437,440,441,457-477,480,481,484-486,493-495,496,500-505,507-509,511-516
Forsell, Nils, s. 261
Forser, Tomas, s. 202
Foucault, Michael, s. 44,51,52,55,80,84,234,235,391,413,497
France, Anatole, s. 155
France, Peter, s. 150
Franceska Papazura, s. 127
Franciskus, helgon, s. 20,241,294,321,361,407
Frankow, Ingrid, s. 414
Franzén, Frans Mikael, s. 138
Fredrik Barbarossa, s.34
Freidenvall, Lenita, s. 165,177,182,300
Freud, Sigmund, s. 31,39,200,312,327,340,343,438,450
Fries, Ellen, s. 58,140,158,160,163,167,171,175,180,182,185,270,285,297,433,440,442,457-459,463,473,478,479,481,
484-486
Fritz, Birgitta, s. 348,349,402
Fryes, Nortop, s. 48
Fryxell, Anders, s. 138
Frängsmyr, Tore, s. 176,299
Fröjmark, Anders, s. 130
Furberg, Mats, s. 233,285,526
Furuhagen, Hans, s. 7,11,26,128,142,213,229,235,239,352,395,396,399-424,427,462,465-468,471-474,477-480,483-486
489,496,500-503,509,511,514-516,519

G

Gadamer, H-G., s. 51,61,192,193,220,222,283
Gadh, Hemming, s. 167
Gaunt, David, s. 110
Geijer, Erik Gustaf, s. 57,135,136,140,161,276,319,320,344,360
Gejrot, Claes, s. 22,131
Genet, Jean, s. 39
Gertrud av Helfta, abbedissa, s. 120,123
Gervinus, Georg Gottfried, s. 37
Gessner, Konrad, s. 35
Gilje, Nils, s. 314
Ginzburg, Carlo, s. 78
Girolamo Savonarola, mystiker, s. 241, 250
Glente, Karen, s. 114
Gosse, Edmund, s.32
Gregorius den store, påve, s.120
Gregorius XI, påve, s. s.107,124,126,129
Grimen, Harald, s.314
Grubbe, Samuel, s. 57,157
Grundmann, Herbert , s. 33,107,112-114,375
Grundtvig, N.F.S, s. 256,480
Gräslund, Ann-Sofie, s. 110
Gudmar Ulfsson, Birgittas son, s. 335
Guillemain, Bernard, s.124
Gullberg, Hjalmar, s. 196
Gundolf, Friedrich, s. 202,211
Gunnarsson, Torsten, s. 138
Gunnes, Erik, s. 129
Gurevitj, Aron, s. 31,88
Gussard, Jostein, s. 19
Gustaf Vasa, s. 139
Gustaf II Adolf, s.
Gustaf III, s. 79,157
Gustafsson, Lars, s. 185,156
Gutiérrez, Rachel, s. 156,185
Gyllenstierna, Kristina, s. 140
Göransson, Anita, s. 109,184,441,490
Göransson, Sven, s. 168

H

Habermas, Jürgen, s. 79,92
Hadewij, mystiker, s. 113
Hammar, Inger, s. 154,159,170,175,176,180,181,275,299,301,434
Hammerich, Friedrich, s.137,151,154,158,159,162-165,171,172,175,176,185,249,250,251,255,258,269,313,318,366, 446,449,476
Hankins, Thomas L., s.65
Hansson, Per Albin, s. 369
Harding, Sandra, s. 441
Harnack, Adolf, s. 174,183,271
Harrison, Dick, s. 124,126,501
Harrison, Jane, s.
Hedén, Erik, s. 260
Hedenius, Ingemar, s. 6,372
Hegel, Friedrich, s. 29,36,135,320
Heidegger, Martin, s. 54,192
Heidenstam, Verner von, s. 59,139,155,196,256,266,292,480,481
Heilbrun, Carolyn, s. 96,98
Helena av Skövde, s. 109
Hellesnes, Jon, s. 193
Hemming, biskop, s. 25,104,105,380,392

Hempel, Carl Gustav, s.416
Henningsson, Bengt, s. 133,134,136,137,167,170
Henrik, den helige, s. 130
Henrik VIII, kung, s.117
Henrik av Luxemburg, s. 125
Herder, Johann Gottfried von, s. 37,309
Hermerén, Göran, s. 6,146
Hesselblad, Elisabeth, s. 273,306,307
Hesselgren, Kerstin, s. 299
Heym, Rudolf, s. 37, 423
Hieronymus, s. 175
Hilaria, generalabbedissa, s. 426
Hilarius, helgon, s.31
Hildebrand, Bengt, s. 13,57-62
Hildebrand, Hans, s. 141
Hildegard av Bingen, profet och mystiker, s.17,115,120,122,123,336,403,405,494
Hjerta, Lars Johan, s. 136
Hjortsjö, C.H., s.199
Hjärne, Harald, s. 167,168,185,246,260,265,288,304,480
Hjärpe, Johan, s.75
Hoberman, Ruth, s.39
Hoffbauer, Clemens, s. 302
Holm, Birgitta, s. 52,312
Honan, Park, s. 43,325
Hrotsvitha, nunna och mystiker, s.361
Hugo av Saint Victor, s.440
Humboldt, Wilhelm von, s. 37
Humes, David, s. 36
Husserl, Edmund, s. 54
Hügel, von, Friedrich, s.252,377
Hvidt, Kristian, s. 83,235
Håkan Magnuson, kung, s. 103-106,332
Hägerström, Axel, s. 262,265,272,318,371,372,376,466
Hägg, Göran, s.32,48,152,242,268,468
Härdelin, Alf, s. 19,197,120,251,277
Höföding, Harald, s. 267
Högman, Bertil, s. 18
Höjer, Torvald, s. 107,141,167,168,249,259,261,269,360

I

Ingeborg Bengtsdotter, Birgittas mor, s.101
Ingeborg, hertiginna, 102,103
Ingegerd av Skänninge, s. 241
Innocentius IV, påve, s. 114
Innocentius VI, påve, s. 107,124,125
Irigaray, Luce, s. 94
Isaksson, Ulla, 299,301,302,378
Israel Birgeron, lagman, Birgittas bror, s. 104
Israel Erlandson, biskop, s.101

J

Jakob Ulfsson, ärkebiskop, s 132
Jakobson, Roman, s. 50
James, William, s. 246,266,303,530
Jarrick, Arne, s. 13,14,64,75-79,92,93,472,473,485,493,494,497,508,511,512
Jeanne d'Arc, helgon, s. 203,204,226
Jeanne av Valois, mystiker, s. 403,405,408,515
Jensen, Bernhard Eric, s. 14,66,67,83-86,145,187,213,221,514,515
Joachim av Fiore, s. 333,334,406,407,453

Jochnick Östborn, Agneta af, s. 138,139,141,273,306,308
Johanna, drottning, s. 127,129
Johannes, evangelisten, s. 20
Johannes döparen, s. 20
Johannes, XXII, påve, s. 115
Johannes av Korset, mystiker, s. 196,210
Johannes Magnus, s. 170
Johannesson, Kurt, s. 156,167,458
Johannisson, Karin, s. 181
Johnson, Samuel, s. 36,40
Jonsson, Kjell, s. 29,52,53,55,68,80,107,214,413
Joyce, James, s. 39
Julian av Norwich, mystiker, s. 123,425,443,444
Jung, C.G., s. 327,328,340,341
Jönsson, Ann-Marie, s. 19,130
Jönsson, Arne, s. 106,128,129
Jørgensen, Johannes, s. 140,169,185,194
Jørgensen, Kaare Rübner, s. 129

K

Karin Månsdotter, s. 140
Karl IV, kejsare, s. 107
Karl Eriksson, biskop, s. 103
Karl Ulfsson, Birgittas son riddare, riksråd, s. 113,129,332,336,388,438,447,455
Karl den store, kejsare, s. 34
Karlén, Karl, s. 272
Karin Månsdotter, s. 140
Katarina Bengtsdotter, s. 101,445
Katarina Birgersdotter, Birgittas syster, s. 107
Katarina av Pfalz, s. 140
Katarina av Siena, helgon, s. 116,117,250,251,255,294,405,425
Katarina av Vadstena, Birgittas dotter, s. 19,21,107,117,127,130,131,198,199,214,228,292,293, 323,389,306,430
Kempe, Margery, visionär, s. 21,35,117,196,361,410
Kempff, Margareta, s. 130
Kendall, Paul Murray, s. 13,14,35,36,46,49,508,512
Key, Ellen, s. 159,181,182,301,434,435,440,459,479,480-482
Kierkegaard, Søren, s. 266,276
Kilström, Bengt Ingmar, s. 423,427-429,470,477-479
Kirchhoff, Hans, s. 70
Kirn, Paul, s. 14,30,193,324
Klein, Melanie, s. 438
Klemming, G.E., s.19
Klockars, Birgit, s. 9,11,16,20,25,106,128,142,185,227,233,239,328,348,349,351,352,381-399,400-402,428,429,450-457,466,470-474,477,480,483,484,486,489,490,494,496,498,500-502,510-515
Knut Jonsson, Birgittas mosters man, riksråd, 101,103
Knut Posse, hertig, s. 122,332
Koch, Helga, s. 232
Kondrup, Johnny, s. 75,82
Kock, Axel, s. 259
Kraft, Salomon, s. 357,380
Kristeva, Julia, s. 81,438
Kristina Ebner, mystiker
Kristina, drottning, s. 24,131,139,140,196,201,203,213,368
Kristina av Pfalz, s. 140
Krusenstjerna, Agnes von, s. 60
Kuhn, Thomas, s. 6
Kulling, Jakob, s. 57,134,157,167
Kyren, Eghard von, s.127
Köpf, Ulrich, s. 123

L

Lacan, Jaques, s. 51
Lagerbring, Sven, s.132,133,167,170
Lagercrantz, Olof, s. 516,521
Lagerlöf, Selma, s. 139,145
Lagerkvist, Per, s. 266
Lagerroth, Ulla-Britt, s. 52
Lamm, Martin, s. 57,58,157,179,202,458
Lanczkowski, J, s. 120,123
Landgren, Bengt, s. 50,51,82,201
Landquist, John, s. 201,211,261,268,309,310,335,372,468
Landtblom, Marie-Louise, s. 224
Lars Romare, munk, s. 22
Larsson, Hans, s. 279,303,308,309,311-313,511
Larsson, Inger, s. 13,15,37,45,48,51,57,71,76,81,97,219,267,313,325,468,491,502,503,506,512
Larsson, Lisbeth, s. 311,468
Le Bras, Gabriel, s. 89
Lehmann, Edvard, s. 169,302,303
Leijonhufvud, Sigrid, s. 58
Lenngren, Anna-Maria, s. 140
Leo XIII, påve, s. 370
Levertin, Oscar, s. 11,58,152,267,268,467,468
Lévi-Strauss, Claude, s. 51
Leuba, J.H., s. 266,267
Levin, Hjärdis, s. 299,302,316
Leyser, Karl, s. 109
Lieber, Friedrich, s. 264
Liedman, Sven-Erik, s. 308,357,365-368,384,392,411
Lind, John, s. 102
Lind, Martin, s. 464,478
Lindaräng, Ingmar, s. 212,425,427
Lindblom, Andreas, s. 132,141,190,199,272,273,297,306,448
Lindén, Claudia, s. 212,255,256,290,301,319,359,434,480
Linder, Erik Hjalmar, s. 299,301,302,378
Linder, Sten, s. 61
Lindfeldt, Mikael, s. 135,173,262,263,304,372,463,475
Lindkvist, Thomas, s. 102
Lindman, Arvid, s. 165
Lindorm, Bengt, s. 76,429
Lindström, Carl Ferdinand, s. 137
Losman, Beata, s. 20,432,444
Lovén, Christian, s. 108
Lucia, helgon och martyr, s. 362
Ludvig IX, kung, s. 33,34
Ludvig av Toulouse, s. 130
Ludwig av Bayern, kejsare, s. 125
Ludwig, Emil, s. 70
Lundborg, Johan, s. 206,337,338
Lundén, Gunnel, s. 423,
Lundén, Tryggve, s. 20,106,423-425,429
Luther, Martin, s. 39,131,158,159,170,176,274,299,305,310,341,460,476,480,481
Lyttkens, Hampus, s. 371
Läntinen, Aarre, s. 129
Lönnroth, Erik, s. 9,75,77,80,81,85,87,203,352,393,394,411,413,467,493,504
Lönnroth, Lars, s. 203,323

M

Madelénat, Daniel, s. 12,15,71-73,91,145,149,457,462,491,492,508,510,512,513,518
Magnus Eriksson, kung, s. 19,20,101-106,110,128,133,160,161,214,329,332,336,348,349,366,378,396-398,402,447,486
Magnus Ladulås, kung, s. 108,109

Man, Poul de, s. 193,222
Mannerheim, Carl-Gustaf, s. 2,3
Mansén, Elisabeth, s. 472,474,498,518
Marconi, Giuseppe, s. 140
Marcus Aurelius, s. 31
Margarethe av Roskilde, s. 109
Margareta, drottning, s. 107,130
Margareta Clausdotter, abbedissa, s. 19,21,22,390,396,426,429
Margareta Ebner, mystiker, s. 361
Marie Robine, visionär, s. 116,121
Marsilius av Padua, filosof, s. 126
Martin, Bengt, s. 76
Martin V, påve, s. 126
Marx, Karl, s. 196,204,205,343
Mathias, magister, s. 17,19,26,109,118,119,137,162,199,225,227,290,328,332-336,407,446,450-452
Mats Kettilmundson, drots, s. 101, 107
Maurois, André, s. 468
May, Rollo, s. 414
McGuire, Patrick, s. 111
Mead, G.H., s. 340
Mechthild av Hackeborn, mystiker, s. 241
Mechthild av Magdeburg, mystiker, s. 241
Meinecke, Friedrich, s. 134
Mendelson, Edward, s. 45
Merswin, Rulman, s. 241
Miller, Alice, s. 61
Mikael, ärkeängeln, s. 127
Moberg, Wilhelm, s. 394
Molander, Joakim, s. 146,192,222,384,417
Mollat, Guillaume, s. 124
Mommsen, Wilhelm, s. 70
Morris, Bridget, s. 111,117,131,327
Munk, Kaj, s. 201
Munktell, Ing-Marie, s. 110
Myrdal, Janken, s. 103
Märta Ulfsson, Birgittas dotter, s. 335,390
Mäster Eckhardt, s. 405
Möller, Tommy, s. 176-179,207,256-258,275,298-300,315,337

N

Nadel, Ira Bruce, s. 10,13,14,42,43,46,47,85,96,495,499,506,507,513-515,
Napoleon I, kejsare, s. 2,3
Naylor, James, s. 23,310,333
Nicklasson, Stina, s. 154
Nicolson, Harold, s. 4,38,39,56,283
Nietzsche, Friedrich, s. 72,266,281,391
Nikolaus, den helige, s. 127
Nikolaus, munk i Alvstra, s.360
Nikula, Oscar, s. 25,391,392
Nieuwland, Jeannette, s. 111,442
Nils Hermanson, biskop, s. 104,130
Nils Åsbjörnson, riddare, s. 104
Nilsson, Göran B., s. 9,77,396,466,467,498
Nilsson, Ingemar, s. 43,56,60,63,64,216,348,505
Norborg, Lars-Arne, s. 109,393
Nordberg, Mikael, s. 102-105,111,128,493
Nordahl, Helge, s. 101,102,107
Nordenflycht, Hedvid Charlotta, s. 140
Nordenstam, Tore, s. 197
Nordin, Svante, s. 4,57,134,135,138,154,155,166,168,173,173,204,205,261,281,294,320,371,415,461
Noreen, Erik, s. 197

Norlind, Arnold, s. 302,310
Norström, Vitalis, s. 254,261,276,308,311,480,481
Novalis, s. 134
Novarr, David, s. 42,48
Nyberg, Tore, s. 129,393,440
Nybom, Thorsten, s. 136,276,322,339,346,391,413,414-416,507
Nygren, Anders, s. 273,371
Nynäs, Peter, s. 230,454

O

Oakley, Francis, s. 126
Ockham, Wilhelm, s. 374,425
Ochsenbein, P., 123
Odén, Birgitta, s. 155,156,170,202,259,260,261,308,412
Odhner, Claes Theodor, s. 167
Oerle, H. Van, s. 123
Ohlander, Ann-Sofie, s. 109,110
Ohlsson, Anders, s. 85,168
Olaus Petri, s. 23,131
Olav, den helige, s. 130
Olesen, Jens E., s. 129,131
Olof Björnsson, ärkebiskop, s. 101
Oudin, munk, s. 446

P

Paillerets, Michel de, s. 371
Paulus, apostel, s. 20,274,310,376,445,476
Penn, William, s. 310
Pernler, Sven-Erik, s. 130
Petander, Karl, s. 38
Peter Damian, mystiker, s. 440
Peter Tyrgilsson, biskop, s. 385
Petersen, Carl af, s. 259
Petrarca, s. 125,294,361,454,515
Petroff, Eisabeth A., s. 439
Petrus, apostel, s. 20
Petrus av Alvastra, s. 17,19,105,130,446
Petrus av Dacia, s. 58,463
Petrus Lombardus, s. 111
Petrus av Skänninge, s. 17,19,105,130
Piltz, Anders, s. 30,88,118,450,452-455,470-473,477-479,483,485,490,502
Pisan, Christine, s. 94
Pius IX, påve, s. 431
Pius, X, påve, s. 475
Pius XI, påve, s. 271
Platon, s. 356,417,491
Plejfel, Agneta, s. 66
Plotinos, s. 377
Plutarkos, 32,35,71
Polybios, s. 32
Possing, Birgitte, s. 75,79,83,235,493
”Predikare-Lena” (Helena Sofia Ekblom), s. 4-5
Proust, Marcel, s. 39

Q

Qvist Gunnar, s. 175,175,256

R

Rahner, Karl, s. 118,276
Ranelid, Björn, s. 76
Ranke, Leopold von, s. 65,166
Regnmyr, Birgitta, s. 180
Renan, Ernest, s. 155
Renouard, Yves, s. 124,126
Reuterdahl, Henrik, s. 259
Richard, Anne Brigitte, s. 15,51,83,84,87,234
Ricoeur, Paul, s. 55,91,191,193,216,348,518
Rich, Adrienne, s. 94
Richard av Saint-Victor, s. 440
Rienzo, Cola di, s. 125
Ritzschl, Albert, s. 173-175,183,271
Robespierre, Maximilien, s. 5
Rodhe, Edvard, s. 169,174,243,265,271,304,474
Rollyson, Carl E., s. 179,208,232,261,312,502
Romain, Jan, s. 14,34,38,41,43,73,193,151,200,217
Roos, Jeja Pekka, s. 62,79
Rosa av Viterbo, helgon, s. 115
Rosen, Mary von, s. 305,306
Rossing, Anne Jane, s. 437
Rousseau, Jean-Jaques, s. 36,66
Rumpunen, Kauko, s. 62
Ruysbroeck, mystiker, s. 425
Rydberg, Victor, s. 139
Rühs, Friedrich, s. 133,134
Ryding, Erik, s. 6,216,261
Rystad, Göran, s. 74

S

Sackville-West, Vita, s. 39
Saint-Beauve, Charles Augustin
Sallnäs, Marie-Louise, s. 130
Sandström, Tora, s. 81
Sartre, Jean-Paul, s. 40,49,52,55,69,72,78,80,84,154,235,321,509
Sawyer, Birgit, s. 108-110,112
Scheuer, Helmut, s. 12,32,70,71,145,184,200,219,232,257,268,282,458
Schlegel, Friedrich, s. 37
Schleiermacher, Friedrich
Schmid, Toni, s. 11,24,28,142,197,234,239,344,351,354-381,383,385,387,397,400,401,408,418,461-466,470-474,477-481,484,487-490,,494,496,500,501,502,510,511,515,516
Schopenhauer, Arthur, s. 72,309
Schück, Henrik, s. 57,58,137,140,150,13,156-159,162,170,183,184,197,259,267,269,275,278,311,332,32,356,363,387,388,408,446,448,449,454,458,462,463,466,473,474,477-487,494,502,509,510
Seneca, s. 31
Shakespeare, William, s. 44,57,58,157
Siebensschuh, Wilhelm, s. 40
Silverstolpe, Carl, s. 168
Sjöberg, Birger, s. 298
Sjöberg, Nina, s. 111,198,442,473,479
Skinner, B.F., s. 416
Sköld, Lars, s. 369
Snoilsky, Carl, s. 57,157
Sokrates, s. 294
Staafl, Karl, s. 178,258
Stanley, Liz, s. 97,99,220,233,242,322,513
Stefanus, martyr, s. 20
Steffen, Richard, s. 19,141,142,168,259,269,353,357,363,445-449,454-459,461-464,469,471,477,478,479,483,489,502,510

Stenström, Ture, s. 254,261,276,281,308,315
Stjerna, Knut, s. 259
Stiernhielm, Georg, s. 27,57
Stjernquist, Nils, s. 177,178
Stolpe, Sven, s. 12,24,142,149,186-218,227,233,234,346,382,387-390,395,408,409,414,416,418,425,429,437,
465-469,471,473,474,477-479,483,485,486,492,494-496,501-504,508,509,511,513,514,518,519
Stoklaska, Anneliese, s. 123
Strachey, Lytton, s. 38,39,59,72,186,311,468
Strauss, D.F., s. 173
Strindberg, August, s. 58,139,173,190,196,224,335,436
Strömberg, Ulla-Britt, s. 109
Sundén, Hjalmar, s. 11,25,142,200-210,216,227,233,239,240,324-350,382,387-390,395,402,406-409,414,416,418,425,
451,463,465,466,469,470-474,477-479,483,485,486,492,496,500-505,508,509,511,514-516,518
Suso, Heinrich, s. 17,122,425
Swahn, Sigbrit, s. 57,66,68
Svanberg, Jan, s. 129
Svanberg, Victor, s. 202
Svennung, cisterciensermunk, s. 105
Swedenborg, Emanuel, s. 46,157,249,360,467
Sylwan, Otto, s. 57,259
Söderberg, Hjalmar, s. 281
Söderberg, Johan, s. 64,189
Söderblom, Nathan, s. 141,168,173-175,200,254,258,262-266,271,274,277,302-305,314,316,372,375,376,459,460,463,
464,475-478,481,484,486,503
Södergran, Edit, s. 59
Söderhjelm, Alma, s. 392
Sörlin, Sverker, s. 61,413

T

Tacitus, s. 32,35
Taines, Hippolyte, s. 155,311,358
Tauler, Johan, s. 159,241,255,274,425
Tertullianus, s. 378
Thayer, William Roscoe, s. 33,34,431
Theresa av Avila, mystiker och visionär, s. 196,336
Thing, Morten, s. 65,84
Thomsen, Niels, s. 86,497,498
Thyselius, Erik, s. 59
Tideström, Gunnar, s. 59
Tingsten, Herbert, s. 63,206,337,338,369
Tizian, s. 35
Todorov, Tzvetan, s. 217,325
Tomas, apostel, s. 127
Tomasjevskij, Boris, s. 255,397
Tomaso, Niccolo de, s. 129
Tore Andersson, munk, s. 21
Torstendahl, Rolf, s. 6,16,74,132,133,136,138,155,166,184,185,239,248,260,276,277,288,313,314,368,379
Tour, Imbart de la, s. 476
Treitschke, Heinrich von, s. 37
Trievald, Samuel, s. 57
Troell, Jan, s. 414
Turola, Matti, s. 62

U

Uitz, Erika, s.112
Ulf Birgersson, munk i Vadstena, s. 21
Ulf Gudmarson, Birgittas make, riddare, lagman, s. 102,104,105,160,162,198,199,226,248,323,334,382,387,442,446,
483

Ulvros, Eva Helen, s. 509
Undhagen, Carl-Gustaf, s. 19
Urban V, påve, s. 107,124,126
Urslingen, Werner von, s. 124

V

Wagner-Martin, Linda, s.96
Wahlström, Lydia, s. 12,22,58,140-142,245,269,270-272,285,297,299,302,307,313,382,433,440,441,457-469,473-479,
484.486,502,508,517
Valdemar Magnusson, hertig, s. 108
Valdemar Atterdag, s. 104
Waldo Emerson. Ralph, 46
Valéry, Paul, s. 452
Vallquist, Gunnel, s. 23,208,296,300
Vammen, Hans, s. 66
Van t'Spijker, Ineke, s. 31,440
Warburg, Karl, s. 57,137,150,157,179,247,458
Vardanes, parterkung, s. 30
Vasari, Giorgio, s. 35
Vauchez, André, s. 34,114-117,120,121
Weibull, Curt, s. 201,288,314,366,368,
Weibull, Lauritz, s. 24,155,259,260,314,367
Weibull, Martin, s. 160,171
Weininger, Otto, s. 319
Wellek, René, s. 30
Vergilius, s. 47
Werner, Ernst, s. 112
Werner, Yvonne Maria, s. 138,168,171,173,264,273,303,306-308,425,475,476
Wessén, Elias, s. 19,190,297,328,332
Westermarck, Edward, s. 301,435
Westin, Gunnars, 273
Westman, Knut B., s. 11,23,141,142,167,242-279,239,284,290,293,294,302-305,314,357,366,369,373,375,382,386,388,
457-463,468-479,483-486,494,503,505,510
White, Hayden, s. 14,48,145,153,508
Whittemore, Reed, s. 31-33,242
Wikner, Pontus, s. 173,
Wilde, Oscar, s. 68
Wieslander, Hans
William av Saint-Thierry, s. 440
Villani, Filippo, s. 34
Vikström, Björn, s. 193,222,330
Winch, Peter, s. 230,454
Wingren, Gustaf, s. 174,265,271,305
Witt-Brattström, Ebba, s. 94,224,231,232,438-442,469,479,484,504
Wollin, Lars, s. 17,19,131
Voltaire, François de, s. 36,132
Woolf, Virginia, s. 38,39,80
Wright, Georg Henrik von, s. 203,524
Wulff, Fredrik, s. 307
Wägner, Elin, s. 139,145,301,302,296,378

X

Xenofon, s. 29

Y

Young-Bruehl, Elisabeth, s. 311,502

Z

Zhale, Nathalie, s. 75

Zander, Ulf

Zoepf, Ludwig, s. 33,284,336,423

Zweig, Stefan, s. 70

Å

Åberg, Alf, s. 415

Åkesson, Elof, s. 261

Åkesson, Sonja, s. 429

Ö

Österberg, Eva, s. 13,14,34,65,66,79,80,81,145,490,491

“Jag ser så klart, att det inte finns något så hemligt eller dunkelt att det skulle kunna döljas för mig”, säger en av smådjävlarerna i den heliga Birgittas revelationer.

Är klarsyn merit eller frestelse? Objektivitet eller inbilskhet?

Birgittabildens konjunkturkänslighet över tid och kontext analyseras i denna avhandling. Skall de olika biografierna bara ses som tidsbundna tolkningar som knappt ens provisoriskt uttrycker en biografisk-historisk sannolikhet?

Biografin är historiens lackmuspapper där politiska preferenser, människo- och historiesyn, konfessionell övertygelse, samtidsdebatter, könspositioner och vetenskapsideologier låter sig avläsas.

För Carina Nynäs blir biografin levande just genom mötet mellan olika tids- och kulturkontexter. Detta möte är förblindande — och illuminerande. Subjektivitet är inte ett hållbart argument mot biografisk forskning. De biografier som inte samtalar över tid och sammanhang — trots risker för missförstånd — tenderar att förvandlas till stelnade schabloner.

Abo Akademi University Press

